ΤΑΜΙΩΛΑΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟ

(ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Θεσσαλονίκη 2011

« Ἀσφάλιζε τοίνυν σεαυτόν, ἄνθρωπε. Ἔχεις τά σημεῖα τοῦ Ἀντιχρίστου. Καί μή μόνος μνημόνευε τούτων, ἀλλά καί ἀφθόνως πᾶσι μεταδίδου. Εἰ τέκνον ἔχεις κατά σάρκα, τοῦτο ἤδη νουθέτει. Καί εἰ διά κατηχήσεως ἐγέννησάς τινα, καί τοῦτον προασφαλίζου, ἵνα μή τόν ψευδῆ δέξηται ὡς ἀληθῆ »[1].

« Χριστός γάρ ὅν ἀναμένετε Ἀντίχριστός ἐστι και ὀνομάζεται. Καί εἴπερ ὑγιῶς τήν γραφήν ἀνεπτύσσετε, οὐδέ τά περί τούτου ἄν ὑμᾶς διελάνθανε. Πάντα γάρ τά κατ' αὐτόν τηλαυγῶς προμεμήνυται »[2].

[1] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΗ΄, P.G. 33, 896 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 146.
[2] Ανωνύμου Διάλογος Χριστιανού προς Ιουδαίον, Anonymus dialogus cum Judaeis, (e cod. Vatoped. 236), 13, Corpum Christianorum Series Graeca 30, Turnhout 1994, σελ. 50.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ενασχόλησή μου με το θέμα του Αντιχρίστου ξεκίνησε από τότε που ήμουν ακόμη παιδί, μαθητής του Δημοτικού σχολείου. Οι διάφορες φήμες, που ανέκαθεν κυκλοφορούσαν και ακόμη κυκλοφορούν γύρω από αυτό το θέμα, μου είχαν κινήσει την περιέργεια. Το πρώτο σχετικό βιβλίο που διάβασα ήταν το βιβλίο του π. Χαραλάμπους Βασιλοπούλου, « Ο Αντίχριστος ». Το βιβλίο αυτό μου προσέφερε μια γενική και αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα γύρω από την διδασκαλία της Εκκλησίας γι' αυτό το εσχατολογικό πρόσωπο, ενώ η ανάγνωση και άλλων σχετικών βιβλίων διαφόρων συγγραφέων πλούτισε τις γνώσεις μου γύρω από αυτό το θέμα. Ωστόσο, είχα καταλάβει, πως παρά την γενική εικόνα για την Πατερική περί Αντιχρίστου διδασκαλία, που μου είχε δώσει η ανάγνωση αυτών των βιβλίων, υπήρχαν πολλά επιμέρους σημεία που έχρηζαν επιπλέον διερεύνησης.

Με την πάροδο των ετών το ενδιαφέρον μου για το θέμα μειώθηκε, ωστόσο ποτέ δεν έπαψε να υπάρχει. Έτσι, η παρότρυνση του επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Δημητρίου Τσελεγγίδη να ασχοληθώ με το θέμα με χαροποίησε ιδιαίτερα, αφού με έκανε να αισθανθώ πως μ' αυτόν τον τρόπο μου δίνεται η ευκαιρία να ολοκληρώσω κάτι που είχα αφήσει ημιτελές. Κατά τη διάρκεια της έρευνας και της συγγραφής αυτής της διατριβής ένιωσα το ενδιαφέρον μου να αυξάνεται ολοένα και περισσότερο. Και παρά το ότι το θέμα που επέλεξα είναι από τη φύση του ένα θέμα μάλλον δυσάρεστο, η ενασχόλησή μου με αυτό υπήρξε μάλλον ευχάριστη. Θεωρώ δε ότι και πνευματικά με ωφέλησε, καθώς ασχολούμενος με τον Αντίχριστο ήρθα πιο κοντά στον Χριστό.

Ευχαριστίες οφείλω κατ' αρχήν στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Δημήτριο Τσελεγγίδη για την παρότρυνσή του να επιλέξω αυτό το θέμα αλλά και για την πολύτιμη συμπαράστασή του και τις χρησιμότατες παρατηρήσεις του. Αισθάνομαι, επίσης, την ανάγκη να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου και προς τα μέλη της Συμβουλευτικής Επιτροπής, καθηγητές κ. Γεώργιο Μαρτζέλο και κ. Λάμπρο Σιάσο και στα υπόλοιπα μέλη της επταμελούς επιτροπής, καθηγητές κ. Χρίστο Αραμπατζή, κ. Χρυσόστομο Σταμούλη, κ. Ανέστη Κεσελόπουλο και κ. Βασίλειο Τσίγκο για την βοήθειά τους ειδικά στην τελευταία φάση της συγγραφής αυτής της διατριβής. Χάρη στις συμβουλές και επισημάνσεις τους η εργασία μου έγινε καλύτερη. Για τις παρατηρήσεις τους οφείλω να ευχαριστήσω και την κ. Ευαγγελία Αμοιρίδου και τον π. Ιωάννη Σκιαδαρέση. Ευχαριστίες οφείλω και στον κ. Sinead Ward της βιβλιοθήκης Chester Beatty του Δουβλίνου για την αποστολή φωτογραφίας του παλαιοτάτου παπύρου P 47 (3^{ος} μ.Χ. αιώνας) με απόσπασμα του

13ου κεφαλαίου της Αποκάλυψης και στον αδελφό μου Πρόχορο για την αποστολή φωτογραφίας του χειρογράφου του 10ου αιώνος με την ερμηνεία του Ανδρέα Καισαρείας στην Αποκάλυψη του Ιωάννη, που φυλάσσεται στην Ιερά Μονή Παντοκράτορος Αγίου Όρους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ …..……**σελ. 4**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ……**σελ. 6**

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ……**σελ. 11**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ……..**σελ. 14**

1) Η καταπληκτική επικαιρότητα που παρουσιάζει το θέμα
στη σύγχρονη εποχή ……σελ. 14
2) Η θέση της περί Αντιχρίστου διδασκαλίας στην Ορθόδοξη Δογματική……..σελ. 30
α) Η περί Αντιχρίστου παράδοση της Εκκλησίας. ……...σελ. 30
β) Η εξέλιξη της πορείας του θέματος στην Ιστορία. ……..σελ. 33
3) Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε
για την συγγραφή της διατριβής. ……..……σελ. 43

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ.
ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ « ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΣ », ΑΙΤΙΕΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ « ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΣ ».

1) Η χρήση της λέξης « αντίχριστος » στην ορθόδοξη παράδοση……σελ. 57
α) Ετυμολογία, σύνθεση, έννοια και παράγωγα της λέξης « αντίχριστος »..σελ. 57
β) Η χρήση του όρου « αντίχριστος » απ' τον Ιωάννη τον Θεολόγο……σελ. 59
γ) Η χρήση του όρου « αντίχριστος » στην Πατερική Γραμματεία……...σελ. 60
i) Ο Αντίχριστος των εσχάτων……..σελ. 60
ii) Οι αντίχριστοι κάθε εποχής……...σελ. 60
iii) Ο αντίχριστος διάβολος…….σελ. 63
δ) Η χρήση της λέξης « αντίχριστος » στην σύγχρονη βιβλιογραφία …..…σελ…64

2) Η προετοιμασία της οδού του Αντιχρίστου από τους αντιχρίστους……σελ. 66

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Η έλευση του Αντιχρίστου θα γίνει κατά συγχώρησιν και ανοχήν Θεού…… σελ. 71
2) Οι λόγοι της έλευσης του Αντιχρίστου…… σελ. 73
α) Η πλήθυνση της ανομίας και ασέβειας του κόσμου……σελ. 74
β) Η ανάδειξη της αρετής των Δικαίων……σελ. 74
γ) Ο έλεγχος της μοχθηρίας των Ιουδαίων……...σελ. 75

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Ανυπομονησία για την έλευση των εσχάτων……..……..σελ. 79
2) Η αιτία των παρανοήσεων και παρερμηνειών πάνω στο ζήτημα
του χρόνου έλευσης των εσχάτων..……σελ. 81
3) Η σωστή θέση πάνω στο ζήτημα του εντοπισμού του χρόνου
της συντελείας και της εξέτασης των σημείων των καιρών……..σελ. 82
4) Ο λόγος της απόκρυψης του χρόνου της συντελείας……..σελ. 84
5) Οι λόγοι της κοινοποίησης των σημείων των καιρών…….....σελ. 88
6) Τα σημεία των καιρών……σελ. 92
α) « Αι αρχαί των ωδίνων »……σελ. 92
β) Η εμφάνιση πολλών ψευδοπροφητών, ψευδοχρίστων και αντιχρίστων…σελ. 95
γ) Οι διωγμοί κατά των Χριστιανών……...σελ. 97
δ) Η έλλειψη της αγάπης, ο σκανδαλισμός των πολλών,
η μισαδελφία και η εκκλησιαστική αναστάτωση……..σελ. 98
ε) Η κήρυξη του ευαγγελίου σε όλα τα έθνη…… …..σελ. 99
ς) Η αποστασία…… …..σελ. 100
ζ) Η εξαφάνιση του κατέχοντος……σελ. 108
η) Η πτώση της Ρωμαϊκής Βασιλείας……σελ. 111
θ) Η επιστροφή του Ισραήλ στον Ιησού Χριστό…….....σελ. 117
ι) Η έλευση του Αντιχρίστου……σελ. 122
ια) Η έλευση του Προφήτη Ηλία……σελ. 122
ιβ) « Σημεία » στον ουρανό και τη γη και γενικότερη αναστάτωση
του σύμπαντος……..…..σελ. 122
ιγ) Σημεία των καιρών που αναφέρονται μόνο στην σύγχρονη βιβλιογραφία.σελ. 123
i) Η δημιουργία συνθηκών που αναφέρεται στην
διδασκαλία της Εκκλησίας πως θα υπάρχουν στους έσχατους χρόνους… σελ. 123
ii) Η αύξηση της γνώσης και της δυνατότητας μετακίνησης
των ανθρώπων από το ένα σημείο στο άλλο……σελ. 124
7) Η εγγύτητα του χρόνου έλευσης της Β΄ παρουσίας...……σελ. 126
8) Υποθετικές εκτιμήσεις σχετικά με τον χρόνο της συντελείας…..……..σελ. 129
9) Δυσπιστία για την εκπλήρωση των προφητειών……σελ. 134

10) Η επιθυμία για την έλευση του Κυρίου ……..……..σελ. 137

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.
Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΗΣ, ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Ο υπασπιστής του Αντιχρίστου……..σελ. 141
α) Ο υπασπιστής του Αντιχρίστου και το πρόβλημα των θηρίων της Αποκάλυψης ……...σελ. 141
β) Χαρακτηρισμός του υπασπιστή του Αντιχρίστου…….…....σελ. 143
γ) Η δράση του υπασπιστή του Αντιχρίστου……σελ. 144
δ) Η φύση του υπασπιστή του Αντιχρίστου ……σελ. 145
ε) Η επιφύλαξη πάνω στο ζήτημα της έλευσης του υπασπιστή του Αντιχρίστου……σελ. 146
στ΄) Το χάραγμα του Αντιχρίστου……σελ. 147
i) Το όνομα του Αντιχρίστου……..σελ. 147
ii) Λόγοι της αποσιώπησης του ονόματος του Αντιχρίστου……σελ. 148
iii) Η σχέση μεταξύ ονόματος και αριθμού του Αντιχρίστου…….....σελ. 149
iv) Πώς προκύπτει ο αριθμός του ονόματος……σελ. 150
v) Η αναζήτηση του ονόματος του Αντιχρίστου με βάση τον αριθμό εξακόσια εξήντα έξι. ……σελ. 153
vi) Παραδείγματα ονομάτων που φέρουν τον αριθμό 666……..σελ. 154
vii) Ο σκοπός της αποκάλυψης του αριθμού του Αντιχρίστου και η πρακτική χρησιμότητα της γνώσης του…….σελ. 161
viii) Η βαθύτερη σημασία και ο συμβολισμός του αριθμού 666……..σελ. 162
ix) Η πνευματική σημασία του χαράγματος……σελ. 165
x) Η επιλογή της δεξιάς χειρός και του μετώπου ως σημείων χάραξης-Συμβολισμός και σκοπιμότητα……σελ. 166
xi) Η σύνδεση του χαράγματος του Αντιχρίστου με την εμπορική διαδικασία……σελ. 167
xii) Ερμηνείες του αριθμού 666 στην σύγχρονη βιβλιογραφία ……σελ. 169
2) Φύση και χαρακτηρισμός του Αντιχρίστου……..σελ. 171
α) Η φύση του Αντιχρίστου……σελ. 171
β) Η σχέση του Αντιχρίστου προς τον Σατανά……σελ. 172
γ) Η μοναδικότητα της σχέσης μεταξύ Αντιχρίστου και Σατανά στην ανθρώπινη ιστορία……σελ. 174
δ) Χαρακτηρισμός του Αντιχρίστου ……σελ. 177

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Η έλευση του Αντιχρίστου ως μίμηση της ενανθρώπησης του Σωτήρος. …σελ. 180
2) Γέννηση και ανατροφή του Αντιχρίστου…….....σελ. 181
3) Η καταγωγή του Αντιχρίστου απ' την φυλή του Δαν……σελ. 182
4) Η χρονική διάρκεια της παρουσίας του Αντιχρίστου ……..…..σελ. 184
5) Η εμφάνιση του Αντιχρίστου στον δημόσιο βίο……..σελ. 187
6) Η εξωτερική και κακέκτυπη μίμηση της ενανθρώπησης του Σωτήρος…....σελ. 188
7) Η αλλοίωση του νοήματος των μεσσιανικών προφητειών
απ' τον Αντίχριστο και η χρησιμοποίησή τους προς όφελός του…..….....σελ. 191
8) Η υποκριτική συμπεριφορά του Αντιχρίστου...……σελ. 196
9) Η θαυματουργία του Αντιχρίστου …….....σελ. 199
α) Η θαυματουργία του Αντιχρίστου…….....σελ. 200
β) Οι διαφορές των ψευτοθαυμάτων του Αντιχρίστου
από τα θαύματα του Χριστού και των Αγίων…….σελ. 204
γ) Η αιτία της αποδοχής των θαυμάτων του Αντιχρίστου …….σελ. 207
10) Η άνοδος του Αντιχρίστου στην εξουσία ……..…….……σελ. 208
11) Οι δύο προφήτες……..σελ. 212
α) Η ταυτότητα των δύο προφητών…….σελ. 212
β) Ο προφήτης Ηλίας……σελ. 214
γ) Ο Δίκαιος Ενώχ……σελ. 223
δ) Η διάρκεια του κηρύγματος των δύο προφητών…….σελ. 225
ε) Λόγοι της έλευσης των δύο προφητών……..….σελ. 226
ς) Οι διδασκαλικοί λόγοι των δύο προφητών…….σελ. 228
ζ) Η θαυματουργική δύναμη των δύο προφητών……...σελ. 230
η) Ο θάνατος και η ανάσταση των δύο προφητών…….σελ. 236
θ) Η παράδοση του τρίτου προφήτη……..….σελ. 238
i) Η βιβλική βάση της παράδοσης του τρίτου προφήτη.....σελ. 240
ii) Η παράδοση για μετάσταση του Ευαγγελιστή Ιωάννη……..….σελ. 241
iii) Η αντίθετη άποψη……..σελ. 242
ν) Η παράδοση του τρίτου προφήτη στην σύγχρονη βιβλιογραφία……σελ. 245

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΝΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ.

1) Η αποκάλυψη της κακίας του Αντιχρίστου……..……σελ. 247

2) Η βλασφημία του Αντιχρίστου…….……σελ. 249
3) Η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού……σελ. 252
α) Προτυπώσεις της ενθρόνισης του Αντιχρίστου……...σελ. 254
β) Ο χρόνος της ενθρόνισης του Αντιχρίστου……..σελ. 256
γ) Σύντομη ιστορία του ναού των Ιεροσολύμων ……σελ. 256
δ) Η ανοικοδόμηση του ναού των Ιεροσολύμων στους έσχατους χρόνους. σελ. 260
4) Ο έσχατος διωγμός της Εκκλησίας……....σελ. 264
α) Η διακοπή της δημόσιας λατρείας του Θεού……...σελ. 267

β) Η μετάθεση της Εκκλησίας στην έρημο…….σελ. 268
γ) Ο χρόνος της φυγής των Χριστιανών στην έρημο
και η διάρκεια της παραμονής τους εκεί……..σελ. 270
δ) Η διάσωση και διατροφή της Εκκλησίας στην έρημο……σελ. 273
ε) Ο θαυμασμός των Πατέρων της Εκκλησίας
για τους μάρτυρες και τους πιστούς Χριστιανούς
της εποχής του Αντιχρίστου……..….σελ. 274
5) Η « μεγάλη θλίψις »……..…….σελ. 276
α) Η καταστροφή της Ιερουσαλήμ τύπος της μεγάλης θλίψης
των εσχάτων χρόνων ……σελ. 277
β) Ο χρόνος της « μεγάλης θλίψης »……σελ. 278
γ) Η επανάσταση της φύσης……σελ. 279
i) Ανομβρία……σελ. 280
ii) Ακαρπία της γης……σελ. 280
iii) Μόλυνση των υδάτων των ποταμών και των πηγών ……σελ. 282
iv) Ξήρανση των ποταμών……σελ. 283
v) Μόλυνση των υδάτων της θάλασσας……..σελ. 283
vi) Ταραχή και σύγχυση της θάλασσας……σελ. 284
vii) Σεισμοί……..……..σελ. 285
viii) Σκοτισμός του ηλίου, της σελήνης και των άστρων……σελ.286
ix) Πτώσεις άστρων ……..σελ. 289
x) Ιοβόλα και σαρκοφάγα ερπετά και θηρία……....σελ. 290
xi) Πληγές που αναφέρονται μόνο στην ευρύτερη
χριστιανική γραμματεία……σελ. 291
δ) Οι καταστροφικοί πόλεμοι……σελ. 294
ε) Η εξολόθρευση της ανθρωπότητας ……..σελ. 297
ς) Εικόνες της « μεγάλης θλίψης » των εσχάτων απ' τους Πατέρες……σελ. 298
6) Οι κλητοί και οι εκλεκτοί……..σελ. 301
α) Ο τρόπος με τον οποίο θα αντιμετωπίσουν οι Χριστιανοί
τους πειρασμούς των εσχάτων……...σελ. 302
β) Ποιοι θα πλανηθούν απ' τον Αντίχριστο……σελ. 304
γ) Διακριτικά γνωρίσματα της Β΄ Παρουσίας του Κυρίου
από την παρουσία του Αντιχρίστου ……..…….σελ. 307
7) Η συντριβή του Αντιχρίστου ……σελ. 309
8) Η καταδίκη του Αντιχρίστου……..σελ. 313
9) Η θεωρία της χιλιετίας ……..…….σελ. 314
10) Ο θρίαμβος της Εκκλησίας……..……σελ. 318

ΕΠΙΛΟΓΟΣ……..σελ. 320

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ……σελ. 324
Φωτογραφικό υλικό……..……...σελ. 324

ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ……σελ. 329
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ……σελ. 332

Συντομογραφίες

Έργων

Ἀνδρέα Καισαρείας, « Ἑρμηνεία εἰς τήν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου », P.G. 106, 213-458.	Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α.
Ἀρέθα Καισαρείας, « Ἐκ τῶν Ἀνδρέα τῶ Μακαριωτάτω Ἀρχιεπισκόπω Καισαρείας Καππαδοκίας εἰς τήν Ἀποκάλυψιν πεπονημένων θεαρέστως, σύνοψις σχολική παρατεθεῖσα ὑπό Ἀρέθα ἀναξίου ἐπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας », J.A.Cramer, Catenae Graecorum Patrum in Novum Testamentum, vol.VIII, Catena in epistolas catholicas, accesserunt Oecumenii et Arethae commentarii in Apocalypsim,Oxford 1840, Childesheim 1967, σελ. 176-496.	Αρέθα Καισαρείας Ε.Α.
Αὐγουστίνου Ἱππώνος, « Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ », Μετάφραση-σχόλια, Σωτήριος Δαλέζιος, Ἀθήνα 1964.	Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού
Βέδα, Explanatio Apocalypsis, P.L. 93, 129-206 και « The explanation of the Apocalypse by Venerable Beda », translated by the Rev. Edw. Marshall, M.A., F.S.A., Oxford 1878.	Βέδα, Ε.Α., P.L. και Marshall
Βικτωρίνου Πεταβίου και Ιερωνύμου, Commentarii in apocalypsin editio Victorini et Recensio Hieronymi vna cum posteriorum additamentis, ed. Haussleiter, CSEL, 49, σελ. 14-154 και CCEL, Fathers of the third and fourth centuries, σελ. 344-360	Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CSEL και CCEL

Ἐφραίμ, τοῦ Σύρου, « Λόγος εἰς τήν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, και περί συντελείας τοῦ κόσμου, καί εἰς τήν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου », Ἅπαντα Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, Εκδόσεις « Το περιβόλι της Παναγίας », Θεσσαλονίκη 1992, τόμος Δ', σελ. 111-128.	Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου
Ἱππολύτου, « Ἀπόδειξις ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν περί Χριστοῦ καί περί ἀντιχρίστου », ΒΕΠΕΣ 6, σελ.197-222.	Ιππολύτου,Περί Χριστού και Αντιχρίστου
Ἱππολύτου, Εις τον Δανιήλ, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 25-110.	Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ
Ἱππολύτου, αμφιβαλλόμενα, « Λόγος περί τῆς συντελείας τοῦ κόσμου και περί τοῦ ἀντιχρίστου και εἰς τήν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ », Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 276-295.	Περί Συντελείας
Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, « Ἔκδοσις ἀκριβής τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως », Δ', 26, 99, Περί Ἀντιχρίστου, Κείμενο-μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Νίκου Ματσούκα, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 440-445.	Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου
Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, « Κατήχησις Φωτιζομένων », ΙΕ, P.G. 33, 869-916 και ΕΠΕ 2, σελ. 120-169.	Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄
Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Συναξάριον Κυριακής τῶν Ἀπόκρεω, Τριώδιον κατανυκτικόν, Εκδόσεις Φως, Αθήναι α.χ., σελ. 32-33.	Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω
Νεοφύτου Πρεσβυτέρου μοναχοῦ καί ἐγκλείστου περί τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου σαφήνεια διά βραχέων, Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ ἐγκλείστου συγγράμματα, τ. Γ', Πανηγυρική Α', ἔκδοση ἱερᾶς βασιλικῆς καί σταυροπηγιακής μονῆς Ἁγίου Νεοφύτου, Πάφος 1999, σελ. 212-247.	Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια
Οἰκουμενίου, « Ἑρμηνεία τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ θεσπεσίου και εὐαγγελιστοῦ και Θεολόγου Ἰωάννου», traditio exegetica graeca 8,Editvs a Marc de Groote, Lovanii in aedibus peeters,1999.	Οικουμενίου, Ε.Α.

Rose Seraphim, Contemporary Signs of the End of the world, www.apostle1.com/pascha_2006/contemporary_signs_of_the_end_times_seraphim_rose1.htm	Rose Seraphim , Contemporary Signs of the End of the world
Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Εἰς τήν Β΄ Παρουσίαν, Sancti Romani melodi cantica, edited by Paul Maas and A. Trypanis, Oxford, 1963, σελ. 266-275.	Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν,

Γενικές

Ante-Nicene Fathers	ANF
Nicene and Post-Nicene Fathers	NPNF
Βιβλική Βιβλιοθήκη	Β.Β.
Βλέπε	Βλ.
Βιβλιοθήκη Ελλήνων Πατέρων και Εκκλησιασικών συγγραφέων	Β.Ε.Π.Ε.Σ.
Christian Classics Ethereal Library	CCEL
Ερμηνεία Καινής Διαθήκης	Ε.Κ.Δ.
Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας	Ε.Π.Ε.
Θρησκευτική και ηθική Εγκυκλοπαίδεια	Θ.Η.Ε.
Και άλλοι / Και αλλού	κ.ά / κ.α.
Κεφάλαιο	Κεφ.
Μνημονευόμενο έργο	Μν.ε.
όπου παραπάνω	ο.π.
Παράβαλε	Πρβλ.
Patrologia graecae cursus completus, J. Migne (1857 – 1866)	P.G.
Patrologia latinae cursus completus, J. Migne (1841-1855)	P.L.
σελίδα	σελ.
Sourses Chretienes	S.C.
Τόμος-τόμοι	τομ.
Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, 5η Έκδοση, Αθήνα, 1974	Μ.Σ.Ο.Ε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1) Η καταπληκτική επικαιρότητα που παρουσιάζει το θέμα στη σύγχρονη εποχή

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι η υπόθεση του Αντιχρίστου είναι ένα θέμα που παρουσιάζει μια καταπληκτική επικαιρότητα. Αυτό δεν είναι δύσκολο να το διαπιστώσει κάποιος. Αρκεί να ρίξει μια ματιά στην θρησκευτική βιβλιογραφία .

Απ' το 1950 και μετά, μόνο στο χώρο της Ελληνικής Χριστιανικής Ορθόδοξης βιβλιογραφίας έχουν εκδοθεί δεκάδες βιβλία σχετικά με τον Αντίχριστο και τους έσχατους χρόνους[3]. Και, σ' αυτά δεν συμπεριλαμβάνουμε και όσα εξετάζουν αυτό το θέμα μαζί με άλλα θέματα, ή διάφορα φαιδρά που έχουν κυκλοφορήσει από αστρολόγους κ.τ.λ.. Και, δίκαια, διερωτάται κάποιος: Για πόσα άλλα θέματα της χριστιανικής πίστης έχει κυκλοφορήσει παρόμοιος αριθμός βιβλίων; Ακόμη πιο εντυπωσιακός, όμως, είναι ο αριθμός των αντιτύπων που έχουν πουληθεί. Οι πωλήσεις του βιβλίου του π. Νεκταρίου Μουλατσιώτη « Πότε θα έλθει η Β΄ παρουσία του Κυρίου μας; » έχουν ξεπεράσει τον αριθμό των 300.000 αντιτύπων[4]. Πρόκειται για νούμερο εντυπωσιακό για τα δεδομένα της διακίνησης του θρησκευτικού - και όχι μόνο - βιβλίου στην Ελλάδα. Αξιοσημείωτος είναι

[3] Βλέπε στην βιβλιογραφία. Υπάρχουν και πολλά άλλα που αναγνώσαμε αλλά δεν συμπεριλάβαμε στην βιβλιογραφία που παρατίθεται στο τέλος καθώς δεν παραπέμπουμε σ' αυτά σε κάποιο σημείο της εργασίας μας. Αναφέρουμε ενδεικτικά: Χριστοδούλου Αγιορείτου Ιερομονάχου, « Ομιλία για την Συνθήκη Σένγκεν και για το σφράγισμα του Αντιχρίστου », Εκδόσεις « Ορθόδοξος Κυψέλη », Θεσσαλονίκη, α.χ., Ροδίτου Γεωργίας, Εσχατολογικά θέματα, Εκδόσεις « Μήνυμα », Αθήνα 1989, Όθωνος Σπυρίδωνος Μπότσαρη, Ο Αντίχριστος, Η μαγική εικόνα, Εκδόσεις Στερέωμα, Μπακογιάννη Βασιλείου, Ιερέως, Εποχή Αντιχρίστου, Μια άλλη άποψη, Εκδόσεις « Φωτοδότες », 2η έκδοση, Αθήνα 1995, Μιχαήλ μοναχού, Ο Αντίχριστος (τι είπε ο γέρων Παΐσιος στον μοναχό Μιχαήλ και σχόλια), Εκδόσεις Δορκάς, 2η έκδοση, Αθήνα 2005, Μαυρομάτη Γεωργίου, Χαρείτε για τη Δευτέρα Παρουσία, Εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη 1986, Λιόλιου Γεωργίου, Μόλυνση, Αντίχριστος και Ορθοδοξία, Στουττγάρδη Γερμανίας 1988, Λαμπροπούλου Βασιλείου, Πολιτική και οικονομική διείσδυση στα κράτη και ο 666, Εκδόσεις Κονιδάρη, Αθήνα 1994, Κομπούγια Αρσενίου, Σημεία συντελείας του κόσμου, Αθήναι 1978 και 1990, του ιδίου, Αντίχριστος και αντίχριστοι, Αθήναι 1984, Kinman L. Dwight, Ο τελευταίος παγκόσμιος δικτάτορας, Εκδόσεις Στερέωμα, Θεσσαλονίκη 1998, Κουτσούκη Δημητρίου, Χριστός, Αντίχριστος, άνθρωπος, Αθήνα, α.χ., Δημοπούλου Γεωργίου, Αρχιμανδρίτου, Η Δευτέρα Παρουσία και ο Αντίχριστος, Εκδόσεις « Ο Σωτήρ », 9η έκδοσις, Αθήνα 1997, Δελήμπαση Α.Δ., Η εποχή του Αντιχρίστου, Η αποστασία, η παρουσία του Αντιχρίστου καί η κατάλυσις αυτού, Αθήνα 1974. Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί πως εκτός απ' τις μονογραφίες για τον Αντίχριστο εκδόθηκαν και πολλά σχετικά πατερικά έργα, ερμηνείες στην Αποκάλυψη και συλλογές προφητειών που περιλαμβάνουν και κείμενα για τον Αντίχριστο. Βλ. π.χ. Ιωσήφ Μοναχού, Περί Συντελείας και Αντιχρίστου, Άγιον Όρος 1987, Θεοδοσίου μοναχού αγιοπαυλίτου, Ιδού έρχομαι ταχύ, Εκδόσεις Άγιος Νικόδημος, Αθήναι, α.χ., Διά να μην πλανηθούμε από τον Αντίχριστον, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη α.χ..

[4] Βλ. Νεκταρίου Μουλατσιώτη, « Πότε θα γίνει η Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου μας; », 17η επανέκδοση, Έκδοση Χριστιανικού Ιεραποστολικού Κέντρου, Τρίκορφο Φωκίδας 2004, στο εξώφυλλο.

και ο διάλογος που διεξάγεται γύρω απ' το χάραγμα του Αντιχρίστου με αρκετά βιβλία και άρθρα να δημοσιεύονται γι' αυτό το θέμα[5].

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στο εξωτερικό, όπου τα νούμερα είναι ακόμη πιο εντυπωσιακά και, ειδικά, στην Αμερική, η οποία, το δίχως άλλο, είναι το επίκεντρο των διεθνών εξελίξεων[6]. Στο www.Armageddonbooks.com, ένα ειδικό θεματικό ψηφιακό βιβλιοπωλείο μπορεί κάποιος να δει μια λίστα με εκατοντάδες σχετικούς τίτλους (βιβλία ή ψηφιακούς δίσκους) που αφορούν σε εσχατολογικά θέματα[7]. Το βιβλίο « The Late, Great Planet Earth » των Hall Lindsay και C.C. Carlson συμπεριλαμβάνεται στη λίστα της wikipedia με τα 100 εμπορικότερα βιβλία-μελέτες αριθμώντας πωλήσεις που ανέρχονται στον αριθμό των 28 εκκατομυρίων αντιτύπων[8]. Υπήρξε η μελέτη (non fiction book) με τις μεγαλύτερες πωλήσεις την δεκαετία του 70. Και θεωρείται πως καθόρισε αυτήν την δεκαετία αλλά και την αμερικανική σκέψη γενικότερα[9].

Το πιο πρόσφατο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιτυχημένη πορεία της σειράς « Left Behind » των Tim Lahaye και Jerry Jenkins. Τα 13 βιβλία αυτής της σειράς ανήκουν στο είδος του λεγόμενου « christian fiction », που αυτόν τον καιρό έχει πολύ μεγάλη πέραση στην Αμερική. Τα βιβλία αυτά περιγράφουν τις περιπέτειες κάποιων ανθρώπων που αγωνίζονται την εποχή του Αντιχρίστου να σώσουν τον κόσμο και την

---

[5] Αναφέρουμε ενδεικτικά: Παρθενίου μοναχού Αγιορείτου, Ανησυχητικά σημεία των καιρών, Το χάραγμα της Αποκαλύψεως, Άγιον Όρος 1988, Mary Stewart Relfe, Το νέο σύστημα χρήματος, Η παγκόσμια οικονομική συνωμοσία, Εκδόσεις Στερέωμα, Θεσσαλονίκη 1993, Σκαρτσιούνη Δημητρίου, 666, Η σφραγίδα του Αντιχρίστου, Εκδόσεις Αποκάλυψις, Αθήναι α.χ., Μελετίου (Μητροπολίτου Νικοπόλεως), Το χάραγμα του Αντιχρίστου στην Ορθόδοξη Παράδοση, Ι. Μ. Νικοπόλεως, Πρέβεζα 1998, Β΄ έκδοση, Ιερά Μονή Μεγάλου Μετεώρου, Παραχάραξη του χαράγματος, Αναίρεση των θέσεων του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Νικοπόλεως και Πρεβέζης κ. Μελετίου στο βιβλίο του " Το χάραγμα του Αντιχρίστου στην Ορθόδοξη Παράδοση ", Άγια Μετέωρα 1997, Παλαιτσάκη Γ. Ιωάννη, 666, αριθμός γάρ ανθρώπου εστιν, Αθήνα 2004, Θεοδωρήτου Ιερομονάχου Αγιορείτου, Ο Αντίχριστος και το χάραγμά του, Ανασκευή των βιβλίων : " Το χάραγμα του Αντιχρίστου " του Επισκόπου Μελετίου Καλαμαρά και : " Ο Αντίχριστος, ο αριθμός 666 και η ανησυχία των Χριστιανών " του Πρωτοπρεσβυτέρου Βασιλείου Βολουδάκη, Έκδοσις Ι.Μ. Ευαγγελισμού Πάρου, Αθήναι 1998, Αγιορείτου μοναχού, Αναίρεσις των θέσεων του κ. Ιωάννου Παλαιτσάκη όπως διετυπώθησαν εις το βιβλίο του με τίτλο " 666 – Αριθμός γάρ ανθρώπου εστι ", Άγιον Όρος 2004, στο περιοδικό " Παρακαταθήκη ", τ. 54, Μάιος-Ιούνιος 2004, Εμμανουήλ Καλύβα, Όχι αριθμημένοι καί ελεγχόμενοι σκλάβοι, όχι ηλεκτρονικός ολοκληρωτισμός με τις νέες κάρτες – ταυτότητες, Αθήνα 1999, και Έλεγχος σφαλμάτων περί Αντιχρίστου-666, Συμβολή στην ερμηνείαν της Αποκαλύψεως κεφάλαιον 13, Αναίρεσις παρερμηνειών Κων/νου Σιαμάκη σε άρθρα στην εφημερίδα " Νέοι Άνθρωποι " 9 και 16.7.99 », Αθήνα 2000.

[6] Βέβαια, θα πρέπει να σημειώσουμε πως η Αμερική, ιστορικά, παρουσιάζει, όπως θα αναλύσουμε σε άλλο σημείο, μια εσχατολογική μανία ή εν πάση περιπτώσει ένα έντονο ενδιαφέρον για εσχατολογικά θέματα. Χαρακτηριστικό είναι ότι στην Αμερικανική Επανάσταση οι λεγόμενοι Ιδρυτές Πατέρες της Αμερικής χρησιμοποιούσαν μια αποκαλυπτική ρητορική τη στιγμή που Ιεροκήρυκες διακήρυσσαν ότι η Αμερική είναι ο Νέος Ισραήλ, ο εκλεκτός λαός του Θεού και ότι με την επανάσταση πρόκειται να ιδρυθεί η βασιλεία που περιγράφεται στην Αποκάλυψη. Βλέπε και Conrad Cherry, « God' s New Israel: Religious interpretations of American Destiny », Chapel Hill, N.C.: Univercity of Carolina Press, 1998, ειδικά στα πρώτα κεφάλαια του έργου. Βλ. και Armstrong Karen, Ο εμπόλεμος Θεός, Φιλίστωρ, Αθήνα 2002, σελ. 132, « η μεγάλη πλειοψηφία των Αμερικανών ήταν Καλβινιστές. Όσοι επέλεξαν να πολεμήσουν για την ανεξαρτησία το έκαναν παρακινημένοι περισσότερο από τους παλιούς μύθους και τα χιλιαστικά οράματα του Χριστιανισμού… Στην πραγματικότητα, ήταν δύσκολο να διακρίνουν ανάμεσα σε θρησκευτικούς και πολιτικούς στόχους ». Πολλά σχετικά στοιχεία μπορεί κάποιος να βρει και στο έργο της Ruth Bloch, Visionary Republic: Millenial Themes in American Thought (1756-1800), Cambridge, U.K., 1985. Πολλές πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της « αντιχριστολογίας » στην Αμερική από την έλευση των πρώτων αποίκων που έβλεπαν τον Αντίχριστο στα πρόσωπα των ιθαγενών μέχρι και τον αιώνα μας, παρέχει το έργο του Fuller C. Robert, Naming the Antichrist: The history of an American obsession, Oxford University Press, 1996.

[7] Το « armageddonbooks.com » είναι παράρτημα του Cliffside Publishing House.

[8] Βλέπε http://en.wikipedia.org/wiki/list_of_best-selling_books#cite_note-53. Αυτό το βιβλίο άσκησε μεγάλη επίδραση στην Αμερική. Λίγο καιρό μετά την έκδοσή του έγινε και ντοκυμαντέρ με παρουσιαστή τον θρύλο του κινηματογράφου Όρσον Γουέλς.

[9] Απόψεις που εκφράστηκαν σ' αυτό το βιβλίο επηρρέασαν και Έλληνες συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τα ίδια θέματα.

ψυχή τους, και έχουν πωλήσεις που, συνολικά, ξεπερνούν, μέχρι στιγμής, τα εξήντα πέντε εκατομμύρια αντίτυπα[10]. Οι συγγραφείς λόγω της εκπληκτικής επιτυχίας της σειράς αλλά και της πίεσης που δέχτηκαν απ' το κοινό προχώρησαν στην έκδοση και τριών άλλων βιβλίων με τους ίδιους πρωταγωνιστές ενώ κυκλοφόρησαν και ένα βιβλίο με ιστορίες ανθρώπων, που εξ αιτίας της ανάγνωσης των βιβλίων έγιναν πιο συνειδητοί Χριστιανοί[11]. Επίσης, κυκλοφόρησε μια σειρά 40 βιβλίων για παιδιά, με τον γενικό τίτλο « kids left behind », και ένα εικονιστόρημα (graphic novel). Και όλα αυτά μια εποχή που σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, το 93% των βιβλίων που εκδίδονται στην Αμερική δεν καταφέρνει να ξεπεράσει σε πωλήσεις τα χίλια αντίτυπα. Το 2006 κυκλοφόρησε και σχετικό παιχνίδι για H/Y, το « Left behind Eternal Forces », βασισμένο στο σενάριο της ομώνυμης σειράς βιβλίων[12]. Έχουν κυκλοφορήσει και άλλα τέτοια βιβλία, όπως η τριλογία « The Christ clone trilogy » του James Beauseigneur που δεν πέτυχαν, όμως, τόσο εντυπωσιακές πωλήσεις[13].

Η επιτυχία των βιβλίων αυτού του είδους είχε και την ανάλογη συνέχεια στην κινηματογραφική και τηλεοπτική οθόνη. Έτσι, κάποια βιβλία της σειράς « Left Behind » έχουν, ήδη, γίνει ταινίες με τη συμμετοχή γνωστών ηθοποιών και έχουν κυκλοφορήσει σε DVD με εκατομμύρια πωλήσεων. Συνολικά, έχουν γυριστεί τουλάχιστον 16 Χριστιανικές ταινίες με θέμα τον Αντίχριστο και τους έσχατους καιρούς και, συνέχεια, γυρίζονται και άλλες[14]. Όλες αυτές οι ταινίες, και άλλες παρόμοιες που δεν αναφέρουμε, έχουν

---

[10] Τα στοιχεία τα έχουμε πάρει από την wikipedia (http://en.wikipedia.org/wiki/list_of_best-selling_books#List_of_best-selling_book_series) και το Timlahaye.com. Την θρησκευτική λογοτεχνία ως κοινωνικό φαινόμενο εξετάζει η Frykholm Johnson Amy στο έργο της Rapture Culture, Left behind in Evangelical America, Oxford University Press, 2004. Μια ελληνική προσπάθεια απόδοσης των εσχατολογικών γεγονότων σε μυθιστορηματική μορφή αποτελεί το βιβλίο του Παναγοπούλου Αλεξίου, « Αρμαγεδών, Μια ορθόδοξη μυθιστορία », Αθήνα 1997. Στο θέμα της βίωσης απ' τους προτεστάντες Χριστιανούς έντονης εσχατολογικής προσμονής αναφέρεται και το έργο του Thompson Damian, Waiting for Antichrist, Charisma and Apocalypse in a Pentecostal Church, Oxford University Press, 2005.

[11] Στην Ελληνική αγορά κυκλοφορεί το πρώτο μέρος μιας άλλης τριλογίας που έγραψε ο Tim Lahaye με τον Greg Dinallo, το « Babylon rising » με Ελληνικό τίτλο « Η άνοδος της Βαβυλώνας », εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2005. Οι εσχατολογικές ανησυχίες του Tim Lahaye είναι εμφανείς και σε αυτό το βιβλίο.

[12] Το συγκεκριμένο παιχνίδι έχει δεχτεί κριτική κατ΄ αρχήν διότι υπάρχει η δυνατότητα βίας από πλευράς των Χριστιανών παικτών έναντι των διωκτών τους αλλά και γιατί ο παίκτης έχει τη δυνατότητα να επιλέξει να είναι και στρατιώτης του Αντιχρίστου, οπότε κερδίζει πόντους κυνηγώντας Χριστιανούς κ.ο.κ.. Επίσης, ασκήθηκε κριτική για τεχνικά προβλήματα: " Το καλό με την αρπαγή είναι ότι θα σε γλιτώσει από άτεχνα σχεδιασμένα και ενοχλητικά παιχνίδια, όπως το Left Behind: Eternal Forces ", διαβάσαμε σε μια τέτοια κριτική στο διαδίκτυο. Εμείς, πάντως, παίξαμε τα πρώτα στάδια του παιχνιδιού και αποκομίσαμε μια θετική εικόνα γι' αυτό. Αναμένεται να κυκλοφορήσει και η συνέχειά του. Άλλωστε, σε πολλά video games δεν μπορείς να προχωρήσεις στο επόμενο επίπεδο αν δεν λατρεύσεις ειδωλολατρικούς Θεούς ή αν δεν μεταχειριστείς μαύρη μαγεία εναντίον των αντιπάλων σου (π.χ. Age of Mythology …). Το christian gaming αποτελεί την χριστιανική απάντηση σ' αυτήν την σκοτεινή πλευρά της mainstream βιομηχανίας των video games.

[13] Η συγκεκριμένη τριλογία, αν και φέρει τίτλο που εκ πρώτης όψεως δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα στον Χριστιανό αναγνώστη, έχει, τελικά, χριστιανικό χαρακτήρα και περνά ανάλογα μηνύματα. Στην Ελληνική αγορά κυκλοφορούν τα δύο πρώτα βιβλία της τριλογίας απ' τις εκδόσεις Κοχλία. Το πρώτο με τον τίτλο « Κατ' εικόνα », Η τριλογία της κλωνοποίησης του Χριστού μέρος πρώτον, εκδόσεις Κοχλίας, Αθήνα 2006 και το δεύτερο με τον τίτλο « Η γέννηση μιας εποχής ». Αναμένεται η έκδοση και του τρίτου και τελευταίου μέρους της τριλογίας. Αυτή η τριλογία έχει πουλήσει μέχρι στιγμής σε όλο τον κόσμο περίπου 700.000 αντίτυπα. Παρόμοιο θέμα έχει και το βιβλίο του ημέτερου Δ. Βορεινού « Το DNA του Αντίχριστου ». Σ' αυτό το βιβλίο κάποιοι επιχειρούν να κλωνοποιήσουν τον Χριστό από γενετικό υλικό της Σινδόνης του Τορίνου. Τελικά, κλωνοποιούν τον ληστή που σταυρώθηκε εξ ευωνύμων του Ιησού Χριστού!

[14] « LEFT BEHIND 1, Revelation », « LEFT BEHIND 2, Tribulation force », « LEFT BEHIND 3, world at war ». Επίσης έχει κυκλοφορήσει και σχετικό ντοκυμαντέρ. Η εταιρεία παραγωγής « Ten cloud » που τις δημιούργησε έχει κυκλοφορήσει και άλλη μια σειρά ταινιών με παρόμοιο περιεχόμενο, την « Apocalypse series "(" Apocalypse, cought in the eye of the storm ", " Revelation, the book has been opened ", " Tribulation ", " Judgment ",). Μεγάλη

εμπνευστεί από τη χριστιανική διδασκαλία και, παρά το ότι, συνήθως, περιέχουν διάφορα προτεσταντικά στοιχεία και διδασκαλίες ανοίκειες προς την Ορθόδοξη Παράδοση, όπως π.χ. το δόγμα της Αρπαγής (Rapture)[15], ή την θεωρία για τον κώδικα της Βίβλου (Bible code)[16], έχουν και αρκετά θετικά στοιχεία[17]. Επίσης, κυκλοφορούν και πολλά ντοκυμαντέρ με θέμα τον Αντίχριστο ή το τέλος του κόσμου παραγωγής του History Channel ή διαφόρων προτεσταντών ιεροκηρύκων, όπως π.χ. του Tex Marrs, τα περισσότερα εκ των οποίων γυρίστηκαν την τελευταία δεκαετία[18].

Ανάλογος θόρυβος γύρω απ' τον Αντίχριστο υπάρχει και στο διαδίκτυο. Αποτελεί ένα απ' τα προσφιλέστερα θρησκευτικά θέματα και τις πιο συνήθεις αναζητήσεις

κυκλοφορία γνώρισε και η παλιότερη και κατώτερη σε επίπεδο παραγωγής σειρά ταινιών της « Russ Doughton Films » « A thief in the night » (" A thief in the night ", " A distant thunder ", " Image of the beast ", " the prodigal planet ") . Επίσης η « GoodTimes Entertainment » έχει κυκλοφορήσει δύο άλλες ταινίες ανάλογου περιεχομένου, « The omega code » και « Megiddo, The omega code 2 ». Οι « TMA productions » πάλι παρήγαγαν την ταινία « The moment after », εσχατολογικού περιεχομένου και αυτή που λόγω της επιτυχίας της είχε και την συνέχειά της με την ταινία « The moment after 2 ». Αξιοσημείωτη είναι και η παραγωγή « Six, the mark unleashed ». Υπάρχουν και πολλές άλλες που δεν αναφέρουμε. Κάποιες από αυτές τις ταινίες έχουν κυκλοφορήσει και στην Ελλάδα. Πάντως, η εποχή του Αντιχρίστου ήταν το θέμα και για μια απ' τις δημοφιλέστερες θεατρικές παραστάσεις στην Μεσαιωνική Ευρώπη. Βλ. σχετικά Woolf Rosemary, The English Mystery Plays, California 1980, σελ. 290-295.

[15] Θεολογικά επιχειρήματα κατά του εσχατολογικού σεναρίου της σειράς " Left Behind " μπορεί κάποιος να βρει στο έργο του Wohlberg Steve, Truth left behind, Exposing end-time errors about the Rapture and the Antichrist, Pacific Press Publishing Association, U.S.A. 2001. Η καλύτερη εργασία κατά του θεολογικού σχήματος του Ντισπενσιοναλισμού είναι αυτή του Arhur W. Pink, " A study of dispensationalism and the ninety five theses against dispensationalism ", The apologetics group, 2008.

[16] Ο κώδικας της Βίβλου παρουσιάστηκε, αρχικά, από τον καθηγητή Ελιάχου Ριπς στο περιοδικό όργανο του Ινστιτούτου μαθηματικής στατιστικής του Ισραήλ « Statistical Science » (Ακολουθίες με γράμματα σε ίσες μεταξύ τους αποστάσεις στο βιβλίο της Γένεσης, Statistical Science, τόμος 9, τεύχος 3, Αύγουστος 1994, σελ. 429-438). Στη συνέχεια ο δημοσιογράφος Michael Drosnin έγραψε δύο σχετικά βιβλία. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας μπορεί κάποιος να βρει στη Βίβλο προφητείες για την δολοφονία του Κέννεντυ και άλλα σημαντικά γεγονότα. Οι Γκρεγκ Πάρκερ, καθηγητής μαθηματικών στο πανεπιστήμιο του Σαουθάμπτον και Μπρέναν Μακ Κέι, καθηγητής Στατιστικής στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Αυστραλίας αντέκρουσαν τους ισχυρισμούς περί Βιβλικού κώδικα αποδεικνύοντας πως ο κώδικας του Ριπς με τα Α.Γ.Α.Ι.Α. (ακολουθίες γραμμάτων που απέχουν ίσες αποστάσεις) λειτουργεί το ίδιο καλά και στον Μόμπυ Ντικ του Χέρμαν Μελβιλ. Οι βασικότερες ενστάσεις τους ήταν πως το κείμενο που μελετάται είναι τεράστιο. Σε ένα τόσο μεγάλο κείμενο και χρησιμοποιώντας διάφορες αφετηρίες και μήκη άλματος δεν είναι περίεργο ότι μπορεί να εμφανιστούν λέξεις με νόημα. Επίσης, τα κείμενα που μελετώνται είναι γραμμένα σε μια γλώσσα που στερείται φωνηέντων. Έτσι, είναι εύκολο για τον ερευνητή να επιλέξει όποιο φωνήεν θέλει. Βλέπε σχετικά στο βιβλίο του Simon Singh, Κώδικες και μυστικά, Η σαγηνευτική ιστορία των κρυπτογραφημένων μυνημάτων από την Αρχαία Αίγυπτο ως το internet, Εκδόσεις Τραυλός, Αθήνα 2003, σελ. 556-7 και στο έργο του Drosnin Michael, Ο κώδικας της Βίβλου, Μετάφραση Βασίλης Αδραχτάς, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Β΄Έκδοση, Αθήνα 1999.

[17] Τα σενάρια αυτών των ταινιών δεν βασίζονται απλά στη φαντασία κάποιων σεναριογράφων αλλά στη μελέτη των προφητειών. Και ο σκοπός τους είναι η καλλιέργεια της Χριστιανικής πίστης και αισθήματος, ενώ αφήνουν μια αίσθηση αισιοδοξίας και ελπίδας. Βρίσκονται στον αντίποδα των ανάλογων ταινιών τρόμου, που έχουν μεν το ίδιο θέμα, τον Αντίχριστο, αλλά σκοπός τους είναι η πρόκληση του αισθήματος του τρόμου στους θεατές και το σενάριό τους βασίζεται περισσότερο στη φαντασία και λιγότερο στη σχετική χριστιανική διδασκαλία. Τέτοιες ταινίες τρόμου είναι π.χ. « το μωρό της Ροζμαρυ », η τριλογία « The omen », της οποίας πρόσφατα (06/06/06) κυκλοφόρησε το « remake », και πολλές άλλες (π.χ. The calling …). Βέβαια, ακόμη και οι Χριστιανικές ταινίες δεν αποδίδουν με ακρίβεια την χριστιανική εσχατολογική διδασκαλία ενώ εκφράζουν και μια εμμονή σε συγκεκριμένα γεωπολιτικά σενάρια για την περιοχή της Μέσης Ανατολής. Επίσης, σχεδόν σε καμιά δεν αναφέρεται ότι ο Αντίχριστος θα είναι Εβραίος. Βλέπε σχετικά και Hugh B. Urban, America Left Behind, Bush, the Neoconservatives and Evangelical Christian Fiction, Journal of Religion and Society, vol. 8, 2006. Εντύπωση μας προξένησε και πως στην τριλογία που αναφέραμε, όταν γίνεται η αρπαγή των Δικαίων, απ' την Ελλάδα « αναλαμβάνονται » ελάχιστοι. Στο δεύτερο βιβλίο όλοι οι κάτοικοι της Ελλάδος – στα πλαίσια της εξόντωσης του ενός τρίτου της ανθρωπότητας – θανατώνονται από πονηρά πνεύματα!

[18] Αναφέρουμε ενδεικτικά τα « The antichrist: zero hour », του History Channel, το « Revelation: the end of the world? » της σειράς Bible Mysteries επίσης του History Channel, και, βέβαια, το « The great late planet earth » που, ήδη, αναφέραμε. Υπάρχουν και πολλά άλλα.

θρησκευτικού ενδιαφέροντος με μεγάλο αριθμό ιστοσελίδων σχετικής θεματολογίας και ανάλογο αριθμό « επισκέψεων » σε αυτές τις ιστοσελίδες.

Ακόμη και στην Μουσική διαπιστώσαμε μια εσχατολογική προσδοκία. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ο Bob Dylan. Σε πολλά τραγούδια του συναντάμε εσχατολογικές αναφορές ενώ κάποια τραγούδια του, όπως το « When He returns », ή το « Are you ready » έχουν καθαρά εσχατολογικό περιεχόμενο. Το τραγούδι του « Man of Peace » αναφέρεται και στην έλευση του Αντιχρίστου[19].

Οι αιτίες της ιδιαίτερης επικαιρότητας του θέματος του Αντιχρίστου στις μέρες μας[20] είναι οι διεθνείς πολιτικές εξελίξεις τον προηγούμενο αιώνα, η ανάπτυξη της τεχνολογίας, η μόλυνση του περιβάλλοντος, η διάχυτη ανησυχία και ο φιλοσοφικός προβληματισμός σχετικά με την απειλή της απόλυτης τυραννίας και, τέλος, η ελεύθερη δράση των σκοτεινών δυνάμεων στο δυτικό κόσμο σε συνδυασμό με την εξαγγελία από μέρους τους του τέλους του Χριστιανισμου και της εμφάνισης ενός νέου Μεσσία-Χριστού.

Οι διεθνείς εξελίξεις του προηγούμενου αιώνα που έφεραν το θέμα στο προσκήνιο της επικαιρότητας είναι τρεις. Η ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η ίδρυση του κράτους του Ισραήλ το πρώτο μισό του 20ου αιώνα σήμανε, πραγματικά, το συναγερμό για όσους ασχολούνταν με την υπόθεση των προφητειών και την μελέτη των σημείων των καιρών, και πυροδότησε μια σειρά από συζητήσεις σχετικές με το θέμα που μας ενδιαφέρει[21]. Και όχι αδικαιολόγητα.

Για 20 σχεδόν αιώνες αποτελούσε πάγια χριστιανική θέση πως ο λαός του Ισραήλ ήταν καταδικασμένος να περιπλανάται χωρίς δική του κρατική υπόσταση μακρυά από τη γη των προγόνων του, τη « γη της επαγγελίας », λόγω του ρόλου που έπαιξε στη

---

[19] Στην Δευτέρα Παρουσία του Κυρίου αναφέρεται και τα " When The Man comes arround " και " Matthew 24 (Is knocking at the door) " του Johnny Cash. Πάντως, η εσχατολογική προσδοκία είναι έντονη και σε πολλά παραδοσιακά αμερικάνικα χριστιανικά τραγούδια. Το εμβατήριο της Δημοκρατίας (battle hymn of the republic) είναι απ' τις ωραιότερες και χαρακτηριστικότερες αμερικάνικες μελωδίες. Απ' τους στίχους του προέρχεται και ο τίτλος του γνωστού έργου του Στάινμπεκ, « Τα σταφύλια της οργής » (η σχετική αναφορά του τραγουδιού βασίζεται στα Απ. 14,10.18-19). Οι στίχοι της πρώτης στροφής του ύμνου έχουν ως εξής: « Mine eyes have seen the glory of the coming of the Lord, He is trampling out the vintage where the grapes of wrath are stored, He hath loosed the fatefool lightning of his terrible swift sword, His truth is marching on, Glory Glory Alleluia (3), His truth is marching on »· Στην Δευτέρα Παρουσία αναφέρεται επίσης η τελευταία στροφή του « It is well »: « And Lord haste the day, when my faith shall be sight, the clouds be rolled back as a scroll, the trumphet shall resound and the Lord shall descend even so it is well with my soul »· και η τελευταία στροφή του « How great thou art »: « When Christ shall come, with shout of acclamation, and take me home, what joy shall fill my heart, Then shall I bow in humble adoration, and there proclaim, my God how great Thou art ».

[20] Το θέμα του Αντιχρίστου είναι από την φύση του ένα θέμα που κινεί το ενδιαφέρον. Ωστόσο, σε ορισμένες εποχές παρουσίαζε μια ιδιαίτερη επικαιρότητα. Την εποχή της Τουρκοκρατίας, λόγω των ειδικών πολιτικών συνθηκών που υπήρχαν, παρουσιάστηκε, επίσης, έντονο ενδιαφέρον για εσχατολογικά θέματα και ανάλογη συγγραφική παραγωγή. Με τα εσχατολογικά κείμενα της εποχής της Τουρκοκρατίας ασχολήθηκε διεξοδικά ο Αστέριος Αργυρίου. Βλ. Αργυρίου Αστερίου, « Αναστάσιος ο Γόρδιος καί το σύγγραμμά του Περί Μωάμεθ καί κατά Λατίνων », Επετ. Ετ. Στερεολλαδικών Μελετών 4 (1973), « Μαξίμου του Πελοποννησίου, Ερμηνεία Αποκαλύψεως ως απαρχή του ερμηνευτικού κινήματος κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας », Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήναι 1976, Les exegeses grecques de l' Apocalypse a l' epoque turque (1453-1821), Θεσσαλονίκη 1982, « Εσχατολογική Γραμματεία καί σκέψη κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας », Θεολογία 59 (1988), σελ. 308-322, Ζαχαρία του Γεργάνου από την Άρτα, Εξήγησις εις την του Ιωάννου του Υψηλοτάτου Θεολόγου Αποκάλυψιν. Κριτική έκδοση, εισαγωγή και σχόλια, Αθήνα 1991. Αξιόλογη είναι και η εργασία του Αλεξάνδρου Καριώτογλου, Ισλάμ και Χριστιανική χρησμολογία, Από τον μύθο στην πραγματικότητα, Αρμός, Αθήνα 2000.

[21] Βλ. και M.R. De Haan, Signs of the end times, Kregel Publications, Michigan, 1996, Ανατύπωση απ' την έκδοση του 1951, σελ. 25-31.

Σταύρωση του Χριστού[22]. Αυτή η τιμωρία του θα διαρκούσε μέχρι το τέλος των καιρών. Η απόκτηση κρατικής υπόστασης από το Ισραήλ ήταν παραδοσιακά συνδεδεμένη στη συνείδηση των Χριστιανών με το πρόσωπο του Αντιχρίστου, ο οποίος θα αποκαθιστούσε πάλι τον Ισραήλ στην παλιά του δόξα. Ήταν, λοιπόν, φυσικό η δημιουργία του κράτους του Ισραήλ να ερμηνευτεί από πολλούς ως το προανάκρουσμα της έλευσης του θηρίου.

Σήμερα, στα περισσότερα βιβλία που ασχολούνται με το θέμα του Αντιχρίστου, η ίδρυση του κράτους του Ισραήλ θεωρείται - καλώς ή κακώς, θα εξετάσουμε διεξοδικά στην οικεία ενότητα - ως προδρομικό σημείο της εμφάνισης του Αντιχρίστου, ως ένδειξη ότι « το τέλος πλησιάζει ».

Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης υπήρξε η δεύτερη πολιτική εξέλιξη που έπαιξε ρόλο στην τοποθέτηση του θέματος του Αντιχρίστου σε υψηλή θέση στην επικαιρότητα. Είναι γνωστή η πορεία με την οποία εμφανίστηκε η λεγόμενη παγκοσμιοποίηση. Η εκμηδένιση των αποστάσεων, η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών, και μια άλλη σειρά λόγων που, όμως, δεν είναι του παρόντος να αναφέρουμε, γέννησαν αυτό το φαινόμενο. Ο πλανήτης μας είναι πλέον μια παγκόσμια γειτονιά. Κάθε τι, που συμβαίνει σε μια μικρή γωνιά του, προκαλεί το ενδιαφέρον όλου του υπόλοιπου κόσμου.

Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης θεωρήθηκε ως προδρομικό σημείο της έλευσης του Αντιχρίστου υπό την εξής έννοια: Η εικόνα του Αντιχρίστου, όπως περιγράφεται στην Αγία Γραφή, είναι η εικόνα ενός στυγνού τυράννου που θα εξουσιάζει ολόκληρη την οικουμένη, όλες τις φυλές, τα έθνη και τα γένη του κόσμου[23]. Ήταν, λοιπόν, λογικό το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, με το οποίο πραγματώνεται μια κάποια « συγκέντρωση των εξουσιών », και στο οποίο ενυπάρχει και καλλιεργείται η ιδέα μιας παγκόσμιας κυβέρνησης, να θεωρηθεί ως ένα προδρομικό σημείο της έλευσης του Αντιχρίστου[24]. Με απλά λόγια. Μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, και πολύ περισσότερο μια παγκόσμια κοινότητα θα πρέπει να έχει και έναν παγκόσμιο ηγέτη. Ο Αντίχριστος, θα είναι ένας παγκόσμιος τύραννος. Οι συνειρμοί είναι απλοί[25].

---

[22] Παραθέτουμε σχετικά στοιχεία στην ενότητα για την ιστορία του ναού των Ιεροσολύμων, σελ. 256-260.

[23] Πρβλ. Απ. 13,7 « καί ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπί πᾶσαν φυλήν καί λαόν καί γλῶσσαν καί ἔθνος ».

[24] Διάφορες χριστιανικές ομάδες τίθενται κατά της παγκοσμιοποίησης και είναι αρνητικοί απέναντι στην απόκτηση ελέγχου σε όλα τα έθνη απ' τους παγκόσμιους οργανισμούς αφ' ενός μεν διότι θεωρούν πως σε κάποια στιγμή φορείς διεθνούς ελέγχου και διοίκησης θα χρησιμοποιηθούν απ' τον Αντίχριστο, αφ' ετέρου δε διότι θεωρούν τις έννοιες « θρησκεία » και « πατρίδα » αλληλένδετες. Έτσι, δηλώνουν νασιοναλιστές. Δεν είναι άσκοπο να σημειωθεί πως, αντίστοιχα, η αθεΐα συνδέεται με τον διεθνισμό.

[25] Η δυσπιστία και διστακτικότητα απέναντι στην παγκοσμιοποίηση δεν είναι αδικαιολόγητες. Σε κάθε περίοδο της ιστορίας οι αντιδρώντες σε ένα καθεστώς είχαν την δυνατότητα να καταφύγουν σε μια άλλη περιοχή, όπου τον έλεγχο ασκούσε άλλη δύναμη. Έπί παραδείγματι, την περίοδο της Τουρκοκρατίας πολλοί Έλληνες κατέφυγαν στην Δύση ή στη Ρωσία. Τον εικοστό αιώνα οι αντίθετοι στον φασιστικό ολοκληρωτισμό του Χίτλερ κατέφευγαν στην Αμερική ή σε άλλες ελεύθερες περιοχές. Οι αντίθετοι στην κομμουνιστική τυραννία της Σοβιετικής Ένωσης κατέφευγαν στην Δυτική Ευρώπη. Οι αντιπολιτευόμενοι στο καθεστώς του Φιντέλ Κάστρο κατέφευγαν στις Ηνωμένες πολιτείες. Για να έρθουμε και στα δικά μας, όσοι αντιδρούσαν στο καθεστώς των συνταγματαρχών κατέφευγαν στο Παρίσι ή σε άλλα μέρη της Ευρώπης. Μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία παρουσιάζει το εγγενές μειονέκτημα ότι δεν αφήνει περιθώρια φυγής σε όσους τυχόν αντιδράσουν στην ηγεσία της. Αν ένα ολοκληρωτικό καθεστώς επικρατήσει σε μια παγκόσμια κοινωνία, πού θα καταφύγει η αντιπολίτευση; Θα πει κάποιος ότι πρέπει να είμαστε αισιόδοξοι, και ότι η μελλοντική παγκοσμιοποιημένη κοινωνία θα είναι μια « ευτοπία ». Το ερώτημα είναι: Η μελέτη της ανθρώπινης ιστορίας – ας μην ασχοληθούμε σ' αυτό το σημείο με τις προφητείες – δικαιολογεί μια τέτοια αισιοδοξία; Και σε τελική ανάλυση γιατί να το ρισκάρουμε; Ένα άλλο εγγενές μειονέκτημα της παγκοσμιοποίησης είναι το έλλειμμα δημοκρατίας που προϋποθέτει. Όσο πιο μικρή είναι μια κοινότητα, μια κοινωνία, τόσο πιο εύκολο είναι και να κυβερνηθεί δημοκρατικά. Όσο πιο μεγάλη γίνεται, τόσο η λειτουργία της δημοκρατίας καθίσταται δυσκολότερη. Επί παραδείγματι: Στην ελληνική κοινοβουλευτική δημοκρατία 11 εκατομμύρια Έλληνες εκπροσωπούνται στο Ελληνικό

Η τρίτη πολιτική εξέλιξη που πυροδότησε το ενδιαφέρον για την υπόθεση του Αντιχρίστου είναι η δημιουργία της Ευρωπαϊκής ένωσης. Σύμφωνα με την επικρατούσα ερμηνεία της προφητείας του Δανιήλ ο Αντίχριστος θα επανενώσει τα κατακερματισμένα τμήματα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και θα κυβερνήσει ως νέος Βασιλεύς της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας[26].

Με τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής ένωσης, για πρώτη φορά μετά από πολλά χρόνια, μεγάλο μέρος των εδαφών της παλαιάς Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας υπήχθηκε σ' έναν ενιαίο οικονομικό και πολιτικό σχηματισμό με την προοπτική να δημιουργηθεί στο μέλλον ένα ενιαίο κράτος. Και στην περίπτωση αυτή οι συνειρμοί ήταν απλοί. Η Ευρωπαϊκή Ένωση θεωρήθηκε ως ο πολιτικός φορέας του οποίου ο Αντίχριστος θα ηγηθεί στο μέλλον. Το ενδεχόμενο να ενταχθεί το Ισραήλ στην Ευρωπαική Ένωση, που συζητείται στα διάφορα πολιτικά fora, εντείνει την φιλολογία γύρω από αυτήν την θεωρία.

Η ιδέα αυτή καλλιεργήθηκε ιδιαίτερα και αναπτύχθηκε στις Η.Π.Α., όπου, ούτως ή άλλως, ανέκαθεν υπήρχε η αντίληψη ότι η Αμερικάνοι είναι ο « νέος Ισραήλ », ο εκλεκτός του Θεού λαός, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετωπιζόταν ως πιθανό αντίπαλο δέος[27]. Οι προφητείες ταίριαζαν ή φαίνονταν να ταιριάζουν, οπότε τα υπόλοιπα είναι απλή ιστορία.

Σήμερα, η άποψη ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποτελέσει τον πολιτικό σχηματισμό του οποίου θα ηγηθεί ο Αντίχριστος, αποτελεί πεποίθηση πολλών Αμερικανικών Χριστιανικών ομάδων και όχι μόνο. Σε κάποιες περιπτώσεις διαποτίζει το ιδεολογικό-πολιτικό υπόβαθρο διαφόρων οργανώσεων και τροφοδοτεί θεωρίες και σενάρια συνωμοσίας. Ένα γνωστό σενάριο που προέρχεται από αυτήν την θεωρία θέλει την επίσημη κυβέρνηση των Η.Π.Α. να υπάγεται υπό την παγκόσμια εξουσία του Αντιχρίστου και την πολιτοφυλακή ή διάφορες παραστρατιωτικές οργανώσεις, τα γνωστά « militia », να κάνουν ένοπλη αντίσταση στον Αντίχριστο. Αυτή τη στιγμή υπάρχουν άνθρωποι που εκπαιδεύονται σε διάφορες τεχνικές πολέμου προκειμένου να αποτελέσουν τους πυρήνες της ένοπλης αντίστασης στις δυνάμεις του Αντιχρίστου στην περίπτωση που η κυβέρνηση των Η.Π.Α. υπογράψει την υπαγωγή της στην παγκόσμια κυβέρνηση που θα βρίσκεται υπό τον έλεγχό του[28].

κοινοβούλιο μέσω 300 βουλευτών. Στο ευρωκοινοβούλιο εκπροσωπούνται μέσω 24 ευρωβουλευτών σε ένα σύνολο 785 ευρωβουλευτών. Πόσο δημοκρατικό είναι αυτό; Σε αριθμούς σημαίνει έκπτωση της δημοκρατίας κατά 97%!

[26] Βλ. στην σχετική ενότητα, σελ. 111-115. Αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο ο Μουσολίνι, που οραματιζόταν να αναστήσει την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, πιθανολογούνταν πως είναι ο Αντίχριστος. Αξίζει να αναφερθεί πως στο έργο του Σολόβιεφ ο Αντίχριστος παρουσιάζεται να καθίσταται πρόεδρος των Ηνωμένων Εθνών της Ευρώπης (βλ. Soloviev Vladimir, War, progress, and the end of history, including a short story of the Antichrist, three discussions, translated from the Russian by Alexander Bakshy, with a biographical notice by Dr. Hagberg Wright, London, University of London Press, London, 1915, σελ. 197). Βλέπε, τέλος, και στην christian fiction παραγωγή των τελευταίων ετών.

[27] Χαρακτηριστική είναι η έκφραση « the God' s own country » που χρησιμοποιούν οι Αμερικάνοι για να δηλώσουν την Αμερική. Όπως σωστά επισημαίνει ο Stanley Hauerwas, στην Αμερική « η ηθική ταύτιση της Εκκλησίας με το κράτος συνεχίζει να υφίσταται παρά το θεσμικό τους διαχωρισμό ». Βλ. Stanley Hauerwas, Χριστιανισμός και Αμερικανική πολιτική, Μια κριτική της Χριστιανικής Αμερικής, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Ιωάννης Μπέκος, Εκδόσεις Εν πλω, Αθήνα 2007, σελ. 169.

[28] Μ' αυτά τα σενάρια συνδέεται και το κίνημα των « survivalists ». Πρόκειται για Χριστιανούς, που πεπεισμένοι ότι το τέλος του κόσμου πλησιάζει, προσπαθούν να απομακρυνθούν από την οργανωμένη κοινωνία με την ελπίδα ότι όταν αυτή χτυπηθεί από την εσχατολογική δοκιμασία, οι ίδιοι θα είναι απομακρυσμένοι από αυτήν και, έτσι, θα ξεφύγουν από τα δεινά του τέλους. Χτίζουν καταφύγια, επιδιώκουν την αυτάρκεια στα είδη πρώτης ανάγκης και αποθηκεύουν τρόφιμα και πυρομαχικά απαραίτητα για την επιβίωσή τους. Δηλώνουν « armed with guns and free in Jesus Christ » και εκπαιδεύονται στην χρήση όπλων για να αντισταθούν στην δικτατορία του Αντιχρίστου. Στο κίνημα των « survivalists », και ειδικότερα σε μια ομάδα αυτού του κινήματος που εδρεύει στα βουνά του Αϊντάχο και ονομάζεται « τα περιστέρια της κοιλάδας », αναφερόταν και ένα επεισόδιο της εκπομπής του Σωτήρη Δανέζη «

Τον προηγούμενο αιώνα, όμως, εκτός απ' τις εξελίξεις στο χώρο της διεθνούς πολιτικής έλαβαν χώρα και εξελίξεις στον τομέα της επιστήμης και της τεχνολογίας. Αυτές οι εξελίξεις είναι και η δεύτερη αιτία επικαιρότητας του θέματος του Αντιχρίστου. Η αλματώδης ανάπτυξη της τεχνολογίας, ειδικά, τον προηγούμενο αιώνα, και, ιδιαίτερα, κάποιες συγκεκριμένες εφευρέσεις θεωρήθηκε πως αποτελούν την εκπλήρωση κάποιων προφητειών της Αποκάλυψης.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η τεχνολογία που επιτρέπει την εγχάραξη κάποιου αριθμού ή πληροφοριών με ηλεκτρονικό τρόπο ή την εμφύτευση μικροτσίπ στο ανθρώπινο σώμα. Η τεχνολογία αυτή, που επιδιώκεται να εφαρμοστεί καθολικά στην ανθρωπότητα φέρνει στον νου το χάραγμα του Αντιχρίστου και όχι αδικαιολόγητα θεωρήθηκε πως θα συνδέεται με κάποιο τρόπο με αυτό. Η φημολογούμενη ύπαρξη του 666 στο σύστημα αρίθμησης με « ραβδοκώδικες » (barcode system) ενίσχυσε όλα αυτά τα σενάρια[29].

Υπάρχει μια ολόκληρη σειρά από επιστημονικές ανακαλύψεις που θεωρούνται πως αποτελούν την εκπλήρωση εικόνων της Αποκάλυψης. Έτσι π.χ. τα αεροπλάνα και τα ελικόπτερα θεωρούνται πως είναι οι ακρίδες που περιγράφονται στο ένατο κεφάλαιο της Αποκάλυψης[30]. Οι υποστηρικτές αυτών των απόψεων ισχυρίζονται πως αν ο Ευαγγελιστής Ιωάννης έβλεπε ένα ελικόπτερο και καλούνταν να το περιγράψει με το λεξιλόγιο του πρώτου μ.Χ. αιώνα θα το περιέγραφε μ' αυτόν τον τρόπο. Το « μανιτάρι » που δημιουργείται με την έκρηξη της ατομικής βόμβας παραλληλίστηκε με τον καπνό του φρέατος της αβύσσου της πέμπτης σάλπιγγας της Αποκάλυψης[31]. Και είναι γεγονός πως

Εμπόλεμη ζώνη » με τον τίτλο « Ένας ανήσυχος Αμερικανός » (προβλήθηκε από τον τηλεοπτικό δίαυλο " mega " στις 27 Νοεμβρίου 2007). Εκεί αναφερόταν και η περίπτωση ενός ανησυχούντος Χριστιανού που, αφού έχτισε το καταφύγιό του, αναγκάστηκε να το εγκαταλείψει, γιατί χρωστούσε στην εφορία. Το πώς το καταφύγιο θα τον γλίτωνε απ' την δικτατορία του Αντιχρίστου, όταν δεν τον βοήθησε να γλιτώσει απ' την εφορία, είναι ένα ερώτημα· ένα ερώτημα που λέει πολλά και για την σκοπιμότητα, γενικότερα, αυτών των κινημάτων. Στην πατρίδα μας είναι γνωστή η περίπτωση του ντόπιου survivalist Σπυρίδωνος Νάκου που με ομάδα οπαδών του έχει καταφύγει σε κτήμα κοντά στην περιοχή της Βερδικούσας Σερρών.

[29] Γενικότερα, κάθε τι που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί απ' τον τύραννο Αντίχριστο προκαλεί δυσπιστία. Η αύξηση της χρήσης της τεχνολογίας στις αγοραπωλησίες που θυμίζει το χάραγμα του Αντιχρίστου, ο εντοπισμός μέσω υπολογιστή, η τεχνολογία ταυτοποίησης κ.α.. Το χάραγμα του Αντιχρίστου συζητήθηκε και στο ευρωκοινοβούλιο μετά από ερώτηση του ευρωβουλευτή David Martin που μετέφερε την ανησυχία κάποιων Χριστιανών σχετικά με το αν η ένδειξη « CE » που αναγράφεται στα ευρωπαϊκά προϊόντα έχει κάποια σχέση με το θηρίο της Αποκαλύψεως. Βλέπε σχετικά Bodson Gerard, Τα μυστικά της Αποκάλυψης, Το κλειδί, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1999, σελ. 17-18.

[30] Βλ. Αυγουστίνου Ν. Καντιώτου, Μητροπολίτου Φλωρίνης, Καιροί Αποκαλύψεως 666, Εκδόσεις « Ο Σταυρός », Β΄ Έκδοση, Αθήναι 1992, σελ. 23-25. Ο Αρχιμανδρίτης Ιωήλ Γιαννακόπουλος απορρίπτει αυτήν την θέση. Βλ. Γιαννακοπούλου Ιωήλ, Ερμηνεία της Αποκαλύψεως, Έκδοσις Β΄, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 92-96.

[31] Για την ομοιότητα τοιχογραφιών της Αποκάλυψης της Ι. Μ. Διονυσίου με σύγχρονες εικόνες πολεμικών συρράξεων και πυρηνικών εκρήξεων, βλ. Γαβριήλ Διονυσιάτου, Αἱ ἐν τῷ Ἐξωνάρθηκι τοιχογραφίαι τῆς Ἀποκαλύψεως, « Από τόν κήπον τοῦ Παππoῦ », Εκδόσεις " Το περιβόλι της Παναγίας ", Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 104-106, « Ἐκεῖνο τό ὁποῖον καθηλώνει τόν ἐπισκέπτην, ἐπιστήμονα ἤ ἁπλοϊκόν, μορφωμένον καί ἀγράμματον, εἶναι αἱ σκηναί τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀμίμητοι εἰς ἀπόδοσιν προφητικήν τῶν κατ' αὐτάς ἰδίᾳ συντελουμένων ἀπροόπτων πολεμικῶν γεγονότων καί τῶν νέων ἐφευρέσεων. ἤτοι: ἀεροπλάνων, ὑποβρυχίων, ἁρμάτων μάχης, ἀτομικῆς βόμβας κ.τ.λ.... Εἰς τόν πίνακα τοῦτον βλέπει κανείς φανερά τά ἀεροπλάνα καί ἐξ αὐτῶν ριπτομένην τήν ἀτομικήν βόμβαν, τόν καπνόν ὡς μύκητα σχηματιζόμενον καί τούς ἀνθρώπους σωρηδόν νεκρούς καί παραμορφωμένους ». Βλ. και Αυγουστίνου Ν. Καντιώτου, Μητροπολίτου Φλωρίνης, Καιροί Αποκαλύψεως 666, ο.π., σελ. 27-32 και Χρυσοστομίδη Σοφιανού, Ταξιδιωτικά ούτως ειπείν, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 2004, σελ. 90-1. Ο Χρυσοστομίδης διαπιστώνει ομοιότητα και μεταξύ των τοιχογραφιών της Ιεράς Μονής και εικόνων-θεμάτων του Πικάσο αλλά και μεταξύ μιας περιγραφής του Γκαμπριέλ Γκαρσία Μάρκες για πυρηνικό όλεθρο και του κειμένου της Αποκάλυψης. Σχετικά με την ιστορία της εικονογράφησης της Αποκάλυψης βλ. στην εισαγωγή που υπογράφει ο Μιχαήλ Ένεφ στο έργο « Η Αποκάλυψη σε

υπάρχει εκπληκτική ομοιότητα της εικόνας της έκρηξης με τις τοιχογραφίες που δημιουργήθηκαν αρκετούς αιώνες νωρίτερα για να απεικονίσουν αυτό το αποκαλυπτικό θέμα, ομοιότητα που σχολιάστηκε και σχολιάζεται έντονα από πολλούς.

Ανεξάρτητα απ' την πίστη που δείχνει κάποιος σε όλες αυτές τις απόψεις, ένα είναι σίγουρο. Η Αποκάλυψη, που πάντοτε ερμηνευόταν με βάση τα δεδομένα που είχε στην διάθεσή του ο ερμηνευτής, σήμερα ερμηνεύεται με βάση τα σύγχρονα επιστημονικά και τεχνολογικά δεδομένα. Έτσι, επι παραδείγματι η εικόνα της χάραξης του ανθρώπου με πυρωμένο σίδηρο, που προέρχεται απ' τη Ρωμαϊκή εποχή έχει δώσει πλέον την θέση της σε μια εικόνα απόλυτα σύγχρονη, εμπνευσμένη από τα πιο πρόσφατα τεχνολογικά επιτεύγματα, μια εικόνα που βασίζεται σε μια ερμηνεία εναρμονισμένη με τα πιο σύγχρονα δεδομένα και πρότυπα.

Όχι άσχετη με την εξέλιξη της τεχνολογίας είναι και η τρίτη αιτία επικαιρότητας του θέματος που δεν είναι άλλη απ' την μόλυνση του περιβάλλοντος. Η μόλυνση του περιβάλλοντος, συνέπεια της αλόγιστης χρήσης της τεχνολογίας από τον άνθρωπο, θεωρήθηκε πως αποτελεί την εκπλήρωση προφητειών της Αποκάλυψης, και προκάλεσε την διατύπωση σεναρίων σχετικών με το τέλος του κόσμου, το οποίο, σύμφωνα με την Χριστιανική διδασκαλία συνδέεται με τον Αντίχριστο.

Στην Αποκάλυψη προφητεύεται μια μόλυνση του περιβάλλοντος και μια « επανάσταση » των στοιχείων της φύσης. Έτσι, αναφέρεται π.χ. πως « εμολύνθη το τρίτον της θαλάσσης », ή πως οι άνθρωποι « εκαυματίσθησαν καύμα μέγα ».

Αλλά και στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου αναφέρεται π.χ. πως ο ήλιος θα σκοτισθεί και τα αστέρια θα σβήσουν. Όλες αυτές οι αναφορές που μέχρι πριν μερικές δεκαετίες ακούγονταν απίστευτες, σήμερα με την μόλυνση του περιβάλλοντος και την νέα πραγματικότητα που αντιμετωπίζει πλέον η ανθρωπότητα απέκτησαν εντελώς καινούργιο νόημα. Παλαιότερα, ο άνθρωπος ακόμη και αν το επεδίωκε δεν θα μπορούσε να μολύνει το έν τρίτον των υδάτων της γήινης σφαίρας. Σήμερα, απλά, αντιμετωπίζουμε αυτήν την πραγματικότητα.

Άλλες σχετικές αναφορές της Αποκάλυψης, ερμηνεύονται και αυτές με παρόμοιο τρόπο, με βάση τα σύγχρονα δεδομένα σχετικά με την μόλυνση του περιβάλλοντος. Έτσι, π.χ. οι βλάβες που προκαλεί η ηλιακή ακτινοβολία χωρίς την προστασία του στρώματος του όζοντος, εξ αιτίας της φθοράς που έχει αυτό υποστεί από διάφορες χημικές ουσίες, θεωρήθηκε πως είναι το κλειδί της ερμηνείας του χωρίου για το « καύμα μέγα ». Σύμφωνα με μια άλλη ερμηνευτική πρόταση της ίδιας σχολής ο ήλιος και τα αστέρια δεν θα σκοτισθούν. Απλά, το φως τους δεν θα φτάνει στη γη καθώς ένα νέφος από καπνούς, πυρηνική στάχτη ή κάτι άλλο, θα εμποδίζει το φως τους να φτάσει στη γη. Και πάει λέγοντας.

τοιχογραφίες », φωτογράφηση Μιχαήλ Ένεφ, Επιμέλεια Θεόδωρος Ιωαννίδης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 16-29. Κλασικά θεωρούνται τα χαρακτικά του Durer, που, άσκησαν καθοριστική επίδραση στην εικονογράφηση της Αποκάλυψης. Πρόσφατα, το έργο του Durer κυκλοφόρησε και στην Ελλάδα απ' τις εκδόσεις « Επικαιρότητα ». Βλ. Durer Albrecht, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, μετάφραση Τοπούζης Κώστας, Επικαιρότητα, Θεσσαλονίκη 2000.

Είναι γεγονός πως στις μέρες μας υπάρχει διάχυτος ένας οικο-αποκαλυπτισμός[32], δηλαδή μια γενικότερη ανησυχία για μια αποκαλυπτικών διαστάσεων φθορά και καταστροφή του οικοσυστήματος που είτε έχει ήδη συντελεσθεί είτε προοιωνίζεται από διάφορα γεγονότα. Αυτός ο οικο-αποκαλυπτισμός δεν περιορίζεται στους θρησκευτικούς κύκλους αλλά απλώνεται σε όλα τα φάσματα της κοινωνίας, από τους κύκλους των επιστημόνων και της διανόησης μέχρι και τα λαϊκά στρώματα. Και εστιάζει την προσοχή του όχι στην κοινωνική αποσάθρωση ή την έκπτωση των ηθών αλλά στην οικολογική καταστροφή.

Εξ άλλου οι διαπιστώσεις αλλά και οι προβλέψεις κάποιων περιβαλλοντολόγων είναι τόσο δυσάρεστες και απαισιόδοξες, και οι αναλύσεις τους τόσο δυσοίωνες, που σε κάποιες περιπτώσεις συναγωνίζονται σε ένταση και τις σχετικές καταστροφολογικές αναφορές της Αποκάλυψης, χωρίς, ταυτόχρονα να περιέχουν το αισιόδοξο μήνυμα της τελευταίας[33].

Από την εποχή της ανακάλυψης της πυρηνικής βόμβας η επιστημονική εξέλιξη μετατράπηκε από πανάκεια σε κίνδυνο πρώτου μεγέθους για την ανθρωπότητα. Είναι γνωστή η δήλωση του Oppenheimer μετά την έκρηξη της πρώτης πυρηνικής βόμβας ότι « έγινα ο πατέρας του θανάτου και ο καταστροφέας των κόσμων »[34]. Ήταν η πρώτη φορά

---

[32] Για το φαινόμενο του οικο-αποκαλυπτισμού (eco-Apocalypse) βλέπε Stephen D. Snobelen, "A time and times and the dividing of time", Isaac Newton, the Apocalypse and 2060 A.D., History of Science and Technology Programme, University of King's College, Halifax στο www.isaaknewton.org. Η Ορθόδοξη Εκκλησία, πολύ ορθά, επεσήμανε την πνευματική διάσταση του οικολογικού προβλήματος, το οποίο εξέτασε και με αποκαλυπτικούς όρους και προχώρησε και σε συγκεκριμένες δράσεις, συνέδρια, εκδόσεις κ.τ.λ.. Χαρακτηριστικό είναι το κείμενο που εκφώνησε ο Οικουμενικός Πατριάρχης Δημήτριος ως χαιρετισμό στο περιβαλλοντολογικό συνέδριο της Πάτμου το 1988. Βλ. Χαιρετισμός της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Δημητρίου, εις το περιβαλλοντολογικό Συνέδριο της Πάτμου το 1988, Εκκλησία, 16 (1988), σελ. 603-604, « Ἐλλόγιμα μέλη τοῦ Περιβαλλοντολογικού Συνεδρίου, Δεν υπάρχει καταλληλότερος τόπος μελέτης τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος ἀπό τήν κεκτημένην τό Σπήλαιον τῆς Ἀποκαλύψεως ἱεράν νῆσον τῆς Πάτμου. Ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Ἀποκαλύψεως ὁ θεόπνευστος καί θεοκίνητος συγγραφεύς, ἀπόστολος καί εὐαγγελιστής Ἰωάννης, κρούων τόν κώδωνα τοῦ κινδύνου χιλιετηρίδας ὅλας πρό τῶν οἰκολογικῶν κινημάτων, παρουσιάζει, κατά παραστατικόν καί δραματικόν τρόπον, τήν καταστροφήν τῆς φύσεως ὡς συνέπειαν τῆς πνευματικῆς χθαμαλότητος καί ἀνισορροπίας τοῦ ἀνθρώπου. Κατά τήν περιγραφήν αὐτήν οἱ ἄνθρωποι κατακαίονται ὑπό μεγάλου καύματος (13,14), συχρόνως με τήν κατάκαυσιν τῶν δένδρων καί τῶν χόρτων (8,7). Τά ὕδατα μολύνονται καί πολλοί τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκουν " ἐκ τῶν ὑδάτων ὅτι ἐπικράνθησαν " (8,10). Φεύγουν καί κρύπτονται εἰς τά σπήλαια τῆς γῆς, ἔντρομοι πρό τῆς μεγάλης καταστροφῆς (6,12). Ὑπάρχει τόση φρίκη καί τόσος πόνος ἐκ τῶν δεινῶν αὐτῶν συμπτωμάτων τῆς καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος, ὥστε πολλοί εὔχονται να ἀποθάνουν, ἀλλά ὁ θάνατος εἶναι ἀργός καί παρατεταμένος· " καί ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τόν θάνατον καί οὐ μή εὑρήσουσιν αὐτόν· καί ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν καί φεύγει ὁ θάνατος ἀπ' αὐτῶν "… Ἡ κτίσις ἐκδικεῖται τόν ἄνθρωπον, ἐξεγειραμένη ἐναντίον τοῦ ἀπολέσαντος τήν συνετήν ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίαν καί μεταβληθέντος εἰς ληστήν καί κλέπτην καί κακοποιόν ». Βλ. επίσης και Γαλάνη Ιωάννου, Οικολογική κρίση μέσα από την Αποκάλυψη του Ιωάννου, Πεμπτουσία 8 (2002), σελ. 37-43.

[33] Συχνά, σε όσους μιλούν για την Χριστιανική εσχατολογία προσάπτεται η μομφή του κινδυνολόγου. Ωστόσο η Αποκάλυψη καταλήγει στην ευφροσύνη της Νέας Ιερουσαλήμ, σε μια ατελεύτητη μακαριότητα. Αντίθετα, άθεοι επιστήμονες ή συγγραφείς βλέπουν το μέλλον κάπως ζοφερό, με μια μάλλον απαισιόδοξη ματιά. Έτσι, ο μεν Στήβεν Χόκινγκ – πιστεύει σε μια απρόσωπη θεότητα – προτείνει τον αποικισμό μακρινών πλανητών, ενώ σύμφωνα με τα φουτουριστικά σενάρια των αθεϊστικής κοσμοθεωρίας συγγραφέων επιστημονικής φαντασίας και σεναριογράφων του Χόλιγουντ οι άνθρωποι μετά από δύο αιώνες θα πολεμούν με άθλιους εξωγήινους για να επιβιώσουν. Μια άλλη διαφορά μεταξύ της Χριστιανικής εσχατολογίας και της αντίστοιχης κοσμικής είναι πως για την πρώτη οι διάφορες καταστροφές, που κατά την Ορθόδοξη Διδασκαλία θα πλήξουν την ανθρωπότητα, είναι ηθικά και θεολογικά δικαιολογημένες· για την δεύτερη δεν είναι.

[34] Βλ. σχετικά http://en.wikipedia.org/wiki/Trinity_(nuclear_test)

που επιστήμονες μιλούσαν τόσο αρνητικά για επιτεύγματά τους και για τους εαυτούς τους με εξαίρεση ίσως την περίπτωση του Άλφρεντ Νόμπελ, που και αυτού, όμως, η εφεύρεση ήταν μεν καταστροφική για τους ανθρώπους αλλά όχι για το περιβάλλον. Η εποχή που οι επιστήμονες θεωρούνταν σε κάθε περίπτωση ευεργέτες της ανθρωπότητας είχε πλέον περάσει ανεπιστρεπτί. Το όνειρο έγινε εφιάλτης.

Την δεκαετία του 70 η κοινωνία ερχόταν αντιμέτωπη με δηλώσεις διαπρεπών επιστημόνων που κάθε άλλο παρά αισιόδοξες ήταν. Ο Dr George Wald, βραβευμένος με νόμπελ δήλωνε πως πίστευε ότι η ανθρωπότητα μάλλον δεν θα επιβίωνε για πολύ μετά το έτος 2000. Ο Dr Norman Borlaug, νομπελίστας και αυτός, έλεγε : « Είναι πολύ πιο αργά απ' όσο νομίζει ο περισσότερος κόσμος. Το αν βρισκόμαστε πέντε ή δέκα λεπτά πριν τα μεσάνυχτα, αυτό είναι συζητήσιμο »[35].

Τα πράγματα, από τότε, δεν έχουν αλλάξει ιδιαίτερα. Και σήμερα, χωρίς αμφιβολία, υπάρχει διάχυτη η αίσθηση ότι η επιστήμη πρέπει να αποσοβήσει τον κίνδυνο μιας επερχόμενης καταστροφής. Ο κορυφαίος αστροφυσικός Στήβεν Χώκινγκ δήλωσε ότι η ζωή στη Γη κινδυνεύει να εξαφανιστεί ως το τέλος του αιώνα μας και πρότεινε τον αποικισμό μακρινών πλανητών για την επιβίωση της ανθρωπότητας. Ο κοσμολόγος και βασιλικός αστρονόμος της Μεγάλης Βρετανίας, σερ Μάρτιν Ρις εκτίμησε ότι η πιθανότητα να συμβεί μια καταστροφή μεγάλης κλίμακας τον εικοστό πρώτο αιώνα είναι περίπου 50% [36]. Οικολογικά μυθιστορήματα καταστροφής όπως « Το σμήνος » του Φρανκ Σέτσινγκ[37] σκαρφαλώνουν στις πρώτες θέσεις των best sellers. Ταινίες οικολογικού-μελλοντολογικού περιεχομένου, όπως « The day after tomorrow », « Armageddon » και « Deep impact », γίνονται « block busters ». Ένας πρώην Αμερικανός αντιπρόεδρος και υποψήφιος Πρόεδρος ηγείται της προσπάθειας για την προστασία του περιβάλλοντος.

Βέβαια, δεν συμμερίζονται όλοι τις απαισιόδοξες προβλέψεις που αναφέραμε σχετικά με το αναστρέψιμο ή μη της κατάστασης του περιβάλλοντος. Υπάρχει ένα ολόκληρο φάσμα απόψεων που κυμαίνεται από την εντελώς απαισιόδοξη θέση του μή αναστρέψιμου της μόλυνσης του περιβάλλοντος, ως την απόλυτα αισιόδοξη της βεβαιότητας για την αποκατάσταση του πράσινου πλανήτη. Πάντως, οι απαισιόδοξες θέσεις είναι αυτές που κυριαρχούν και, σε κάθε περίπτωση, και μόνο το γεγονός ότι υπάρχει γενικευμένη συζήτηση γύρω από το θέμα δείχνει πολλά.

Ούτε λίγο ούτε πολύ προβλέπεται το τέλος της ύπαρξης του ανθρώπου στον πλανήτη σε σύντομο χρονικό διάστημα. Τα χρονικά περιθώρια, λοιπόν, ακόμη και σύμφωνα με τους επιστήμονες περιβαλλοντολόγους στενεύουν. Το τέλος του ανθρώπου φαίνεται πως πλησιάζει. Αυτό, όμως, ούτως ή άλλως, συνδέεται σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία με τους έσχατους καιρούς και τον Αντίχριστο. Επομένως, πολύ φυσικά και δικαιολογημένα, η συζήτηση γύρω απ' την υπόθεση της μόλυνσης του περιβάλλοντος και της καταστροφής της γης μετατοπίζεται στο ζήτημα της Χριστιανικής εσχατολογίας, και, οδηγεί σε συζήτηση για τους έσχατους καιρούς και τον Αντίχριστο.

Η ευρεία διάδοση που γνώρισε το 2003 το γεγονός ότι ο Isaak Newton υπήρξε κορυφαίος αποκαλυπτικός στοχαστής έπαιξε, επίσης, ένα σημαντικό ρόλο στην αύξηση

[35] Τις δηλώσεις είδαμε στο ντοκυμαντέρ « The great late planet earth ».

[36] Βλ. Martin Rees, « Our final hour: a scientist's warning: how terror, error, and environmental disaster threaten humankind's future in this century—on earth and beyond »,New York, 2003. Βλέπε και Stephen D. Snobelen, "A time and times and the dividing of time", Isaac Newton, the Apocalypse and 2060 A.D., History of Science and Technology Programme, University of King's College, Halifax ο.π. και Βαρβόγλη Χ., « Σενάρια καταστροφής της ανθρωπότητας », Βήμα, Κυριακή 1 Ιουλίου, σελ. 55.

[37] Ένα χωρίο της Αποκάλυψης ανοίγει το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου.

του ενδιαφέροντος για την χριστιανική εσχατολογία[38]. Εκτός από το σοκ που προκάλεσε σε όσους με ανοησία επέμεναν στην εδώ και καιρό ξεπερασμένη αντίληψη περί δήθεν αντίθεσης μεταξύ επιστημονικού θετικισμού και θρησκευτικού στοχασμού έφερε την εσχατολογία από το πεδίο της Θεολογικής έρευνας στην περιοχή της επιστημονικής εξέτασης. Άλλωστε, δεν θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητο το ότι ο Newton, που θεωρείται ως ο μεγαλύτερος επιστήμονας και πατέρας της σύγχρονης επιστήμης πέρασε μια ζωή μελετώντας τριάντα Βίβλους σε διάφορες γλώσσες και εκδόσεις και έγραψε 4500 σελίδες ερμηνεύοντας προφητείες του Δανιήλ και της Αποκάλυψης και διατυπώνοντας πιθανές ημερομηνίες για το τέλος του κόσμου. Βέβαια, η δημοσίευση της σχετικής επιστημονικής ανακοίνωσης δεν μετέτρεψε τους πάντες σε αποκαλυπτικούς στοχαστές. Οπωσδήποτε, όμως, τους έκανε πιο δεκτικούς απέναντι σε τέτοια θέματα και, εν πάση περιπτώσει, έφερε το θέμα στο προσκήνιο της επικαιρότητας.

Η τέταρτη αιτία επικαιρότητας του θέματος είναι η διάχυτη ανησυχία και ο φιλοσοφικός προβληματισμός σχετικά με την αδιόρατη, αόριστη και αδιευκρίνιστη απειλή της απόλυτης τυραννίας, του τέλειου ολοκληρωτισμού. Οι κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις σε συνδυασμό με την αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας προκάλεσαν την διατύπωση από ορισμένους διανοητές μιας ανησυχίας για την εμφάνιση ενός τέλεια ολοκληρωτικού καθεστώτος, μιας απόλυτα στυγνής παγκόσμιας τυραννίας, όμοια της οποίας δεν υπήρξε – εκ των πραγμάτων αφού έλειπαν τα μέσα, δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις – ποτέ άλλοτε στην ιστορία[39]. Οι George Orwell και Arthur Haxley με τα έργα τους « 1984 »[40] και « A Brave new world »[41] αντίστοιχα, υπήρξαν οι κύριοι εκφραστές αυτού του προβληματισμού, ο οποίος στην συνέχεια αναπαράχθηκε και εξακολουθεί να αναπαράγεται μέχρι σήμερα τόσο σε επίπεδο διανόησης όσο και σε πιο λαϊκό επίπεδο με αναγνώσματα φουτουριστικής φαντασίας και ανάλογες κινηματογραφικές ή τηλεοπτικές παραγωγές. Αυτό το φανταστικό φουτουριστικό μοντέλο της απόλυτης τυραννίας και του κατ' εξοχήν ολοκληρωτικού καθεστώτος αναπόφευκτα

[38] Πολλά απ' τα χειρόγραφα του Νεύτωνα που αφορούν σε θρησκευτικά θέματα βρίσκονται, σήμερα, στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ιερουσαλήμ. Εκεί βρίσκεται και το γνωστό χειρόγραφο που έγραψε το 1704 και στο οποίο γράφει πως το τέλος του κόσμου θα συμβεί γύρω στο 2060. Βλ. "A time and times and the dividing of time": Isaac Newton, the Apocalypse and 2060 A.D. Stephen D. Snobelen, History of Science and Technology Programme, University of King's College, Halifax. Του ιδίου " Statement on the year 2060 ". Το έργο του Newton « Observations upon the prophecies of Daniel, and the Apocalypse of St. John » δείχνει πόσο πολύ είχε μελετήσει ο Newton την Αγία Γραφή αλλά και την Εκκλησιαστική Ιστορία και σχετικά πατερικά κείμενα. Ωστόσο, οι ερμηνείες που δίνει ο Newton, συνήθως, δεν ακολουθούν την πατερική παράδοση. Βλ. Newton Isaac, Observations upon the prophecies of Daniel, and the Apocalypse of St. John, Project Gutenberg, 2005.

[39] Δεν είναι τυχαίο πως ενώ μέχρι και τον 19ο αιώνα οι ουτοπίες ήταν ευτοπίες, τον εικοστό αιώνα κυριαρχεί η ουτοπία ως δυστοπία. Από ευτοπίες όπως η Ουτοπία του Thomas More και η Χριστιανούπολη του Andreae Johann Valentin (για τα δύο αυτά έργα βλ. και Mamford Lewis, Η ιστορία των ουτοπιών, Εκδόσεις Νησίδες, Μετάφραση Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 46-73) φτάνουμε στις δυστοπίες των Χάξλευ, Όργουελ αλλά και πολλών άλλων. Η « δυστοπία » ως όρος εμφανίστηκε τον 19ο αιώνα. Τον 20ο αιώνα η έννοια της δυστοπίας θα κυριαρχήσει. Οι περισσότερες « ουτοπίες » που γράφονται δεν είναι πια ευτοπίες αλλά δυστοπίες. Η ουτοπία ως δυστοπία πλέον και όχι ως ευτοπία είναι αυτή που από τότε και μέχρι σήμερα τουλάχιστον, επικρατεί.

[40] George Orwell, « 1984 », Αθήνα, εκδόσεις Κάκτος. Το έργο αυτό κυκλοφόρησε το 1948 και ήταν ένα σήμα κινδύνου για την απειλή ενός αυταρχισμού προς τους αναγνώστες της εποχής του αλλά και κάθε εποχής. Το έτος 1984, το λογοτεχνικό έργο « 1984 » έγινε και κινηματογραφική ταινία.

[41] Άλντους Χάξλεϋ, « Θαυμαστός καινούργιος κόσμος », Αθήνα 1991, Μέδουσα. Το έργο αυτό « A brave new world », εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1932 και μαζί με το 1984 του G. Orwell έγινε κλασικό στο είδος του. Αργότερα, ο συγγραφέας έγραψε και τον πρόλογο του έργου (1945) και το « A brave new world rerisited ». Συνέχειες του έργου έγραψαν διάφοροι άλλοι συγγραφείς. Και τα δύο αυτά βιβλία θεωρήθηκαν και θεωρούνται προφητικά. Πάντως, το τέλος και των δύο μυθιστορημάτων είναι απαισιόδοξο. Αντίθετα, στην Αποκάλυψη η τυραννία του Αντιχρίστου αποτελεί μια βραχεία σύντομη θλιβερή παρένθεση, την οποία διαδέχεται η απόλυτη μακαριότητα.

συνδυάστηκε με το πρόσωπο του Αντιχρίστου, ο οποίος ανέκαθεν θεωρούνταν πως θα είναι ο μεγαλύτερος δυνάστης όλων των εποχών και ο στυγνότερος τύραννος στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Η ανησυχία για την έλευση της απόλυτης τυραννίας μεταβλήθηκε σε ανησυχία για την έλευση του απόλυτου τυράννου, δηλαδή του Αντιχρίστου. Δεν είναι τυχαίο ότι στην βιβλιογραφία πολλών βιβλίων σχετικών με το θέμα του Αντιχρίστου παρατίθενται τα βιβλία που προαναφέραμε, ενώ στην περί Αντιχρίστου christian fiction ή σε σχετικές ταινίες είναι εύκολο να διαπιστώσει κανείς έντονο επηρεασμό απ' τη σχετική ιδεολογία.

Όσον αφορά την επίδραση αυτού του προβληματισμού στην υπόθεση της « Αντιχριστολογίας » θα μπορούσαμε να πούμε πως εκτός απ' το ότι ενίσχυσε την θέση του θέματος στην επικαιρότητα του έδωσε και μια πιο σύγχρονη, πιο μοντέρνα εικόνα. Μια εικόνα που βρίσκεται πολύ πιο κοντά στη σύγχρονη πραγματικότητα από αντίστοιχες παλαιότερες που εξέφραζαν παλαιότερα, τεχνολογικά κοινωνικά και πολιτικά μοντέλα και πρότυπα. Ο Αντίχριστος απέκτησε πλέον μια σύγχρονη εικόνα[42].

Ως πέμπτη αιτία επικαιρότητας του θέματος θα πρέπει να αναφέρουμε την φανερή και ανοιχτή δράση των σκοτεινών δυνάμεων στον Δυτικό κόσμο, και την αναμονή και εξαγγελία από μέρους τους, του δήθεν επικείμενου τέλους του Χριστιανισμού και της εμφάνισης ενός νέου Μεσσία-Χριστού.

Είναι γεγονός πως η εποχή μας παρουσιάζει μια θλιβερή πρωτοτυπία σε σχέση με παλαιότερες εποχές. Την έντονη και μάλιστα ελεύθερη δραστηριότητα των σκοτεινών δυνάμεων στον Δυτικό Χριστιανικό κόσμο. Παλαιότερα, δεν υπήρχαν π.χ. Σχολές ή καταστήματα ειδών Μαγείας, Εκκλησία του Σατανά, ή, αν υπήρχαν, δεν λειτουργούσαν ελεύθερα και επίσημα, στο φως της δημοσιότητας και στο προσκήνιο του κοινωνικού βίου. Αντίθετα, κινούνταν με προφυλάξεις, στο περιθώριο της δημόσιας ζωής, στο « σκότος » για να αποφύγουν την κοινωνική κατακραυγή[43]. Σήμερα, κάποιες, τουλάχιστον, από τις σκοτεινές δυνάμεις όχι μόνο κινούνται στο φως της δημόσιας ζωής, αλλά και προκαλούν εξαγγέλλοντας το δήθεν τέλος του Χριστιανισμού και την αυγή μιας « νέας εποχής », της εποχής του Υδροχόου.

Η ιστορία ξεκίνησε με τον πνευματισμό της Έλενας Μπλαβάτσκυ, του Άρθουρ Κόναν Ντόυλ και άλλων για να καταλήξει στην ίδρυση της Σατανιστικής Εκκλησίας, το « Lucis trust » και μια σειρά άλλη παρόμοιων σατανικών ιδρυμάτων που μάχονται ανοιχτά τον Χριστιανισμό και εξαγγέλουν την έλευση ενός καινούργιου Μεσσία. Το βιβλίο της Άλις Μπέιλυ « Η επανεμφάνιση του Χριστού » είναι χαρακτηριστικό αυτής της τάσης[44]. Ολόκληρο το κίνημα του New Age περιστρέφεται γύρω από αυτόν τον άξονα, της αναμονής ενός νέου Μεσσία. Δεν αναφερόμαστε σε περιπτώσεις σχιζοφρενών σατανιστών που νόμιζαν ότι είναι ο Αντίχριστος. Γιατί υπήρχαν και υπάρχουν και τέτοιοι. Μιλάμε για συνειδητοποιημένη αναμονή του θηρίου. Γενικότερα, διαπιστώνεται η ύπαρξη

[42] Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Στο « 1984 » μέσα από τηλεοθόνες που βρίσκονται σε κάθε σπίτι ο μεγάλος αδελφός παρακολουθεί τους πάντες. Μετά από δεκαετίες ο μακαριστός Αγιορείτης Κερασιώτης μοναχός Παρθένιος, έχοντας προφανώς υπ' όψιν του και την τεχνολογία της αμφίδρομης τηλεόρασης και συνδυάζοντάς την με την εικόνα του θηρίου που θα μιλάει (Απ. 13,15), διετύπωσε την άποψη πως είναι πιθανόν στο μέλλον ο Αντίχριστος να απαιτεί από τους ανθρώπους καθημερινή προσκύνηση μέσα από τις συσκευές της τηλεόρασης. Βλ. Παρθενίου μοναχού Αγιορείτου, Ανησυχητικά σημεία των καιρών, Το χάραγμα της Αποκαλύψεως, Άγιον Όρος 1988, σελ. 25.

[43] Πρβλ. και Ιω. 3,20, « πᾶς γάρ ὁ φαύλα πράσσων μισεῖ τό φῶς καί οὐκ ᾽ερχεται πρός τό φῶς ἵνα μή ἐλεγχθῇ τά ἔργα αὐτοῦ ». Στην Βρεττανία η Μαγεία νομιμοποιήθηκε επί πρωθυπουργίας Τσώρτσιλ. Για τον θρησκευτικό Σατανισμό που αναγνωρίζει και λατρεύει τον Σατανά ως Θεότητα ή αφηρημένη αρχή βλέπε και στο Θρησκειολογικό Λεξικό, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000, Επιμέλεια Μάριος Μπέγζος, σελ. 483 κ.εξ..

[44] Βλέπε Alice Baley, Η επανεμφάνιση του Χριστού, Lucis Trust, Κέδρος, α.τ.χ., κυρίως στις σελ. 7-9.

μιας προσμονής, μιας προσδοκίας στο χώρο των σκοτεινών δυνάμεων, μιας ελπίδας ότι ήρθε η ώρα τους[45].

Αυτήν την θεωρία την είδαμε να εκφράζεται ως διακαής πόθος σε γραπτά επιφανών εκπροσώπων του New age[46], ή ως λαχτάρα για την έλευση του θηρίου της Αποκάλυψης σε γραπτά επιφανών μάγων[47]. Την είδαμε ως απλή αναφορά σε λαϊκά εγχειρίδια αστρολογίας[48] ή σε best sellers να ασκεί την επίδρασή της στα λαϊκά στρώματα[49]. Αλλά και να κυκλοφορεί ως διάχυτη αντίληψη, ως επιθυμία για κάτι νέο καλύτερο και ανώτερο. Όπως ήταν φυσικό, όλη αυτή η κίνηση, ενεργοποίησε τον « συναγερμό » στα επιτελεία διαφόρων χριστιανικών ομάδων που, όχι αδικαιολόγητα, την θεώρησαν ως σημείο των καιρών.

Η αποκαλυπτική εσχατολογία, γενικά, και το θέμα του Αντιχρίστου που αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της, ειδικότερα, προκάλεσαν για όλους αυτούς τους λόγους το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ανθρώπων και την ενασχόλησή τους με αυτά. Ωστόσο, αυτή η αυξημένη ενασχόληση με το πρόσωπο του Αντιχρίστου και την εσχατολογία δεν υπήρξε σε κάθε περίπτωση ωφέλιμη. Και αυτό γιατί υπήρξε και παραχάραξη της ορθής σχετικής διδασκαλίας. Και αυτή η παραχάραξη είχε τραγικές συνέπειες.

Είναι γεγονός πως για τον Αντίχριστο και το τέλος του κόσμου έχουν μιλήσει όλοι. Αυτοχειροτόνητοι ιεροκήρυκες, αυτοσχέδιοι Προφήτες και αυτόκλητοι σωτήρες. Ερασιτέχνες προφητολόγοι αλλά και επαγγελματίες του είδους, περίεργοι Αιγυπτιολόγοι[50], σχιζοφρενείς και παρανοϊκοί « ηγέτες » παραθρησκευτικών ομάδων, παράφρονες αιρεσιάρχες και φανατικοί θρησκόληπτοι. Πραγματικά, μεγάλος ο αριθμός των « αντιχριστολόγων ». Πολύ μελάνι έχει χυθεί για το θέμα. Και μεγάλος ο αριθμός των βιβλίων που ασχολούνται μ' αυτό. Ακόμη μεγαλύτερος όμως είναι ο αριθμός των

---

[45] Βλ. Lawrence Sutin, Η ζωή και το έργο του Άλιστερ Κρόουλυ, Μετάφραση Σοφίας Λειβαδοπούλου, Εκδόσεις Αρχέτυπο, Αθήνα, 2004 σελ. 13-4 « Ο ανταγωνισμός απέναντι στις Χριστιανικές δυνάμεις ήταν η ουσία του οράματος της ζωής του και της αποστολής του. Ο Κρόουλυ δημοσιοποίησε και απολάμβανε το ρόλο του ως « κτήνους της Αποκάλυψης » που επανήρθε στη ζωή, του ίδιου του 666 που διακήρυττε το βιβλικό κείμενο ως τον αριθμό του ανθρώπου. Το Κτήνος θεωρούσε τον εαυτό του Προφήτη του Νέου Αιώνα, ο οποίος θα έπαιρνε τη θέση της Χριστιανικής Εποχής και θα έφερνε τη βασιλεία του Εστεμμένου και Νικηφόρου Παιδιού, ενσάρκωση της αθώας απελευθερωμένης ανθρωπότητας ».

[46] Βλέπε Alice Baley, Η επανεμφάνιση του Χριστού, ο.π., σελ. 16-20.

[47] Lou Milo DuQuette, Άγγελοι, δαίμονες και θεοί της Νέας Χιλιετίας, Εκδόσεις Αρχέτυπο, Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 130-2 « Οι Θεοί της μιας εποχής γίνονται οι διάβολοι της εποχής που ακολουθεί. Οι ιερείς προσδοκούν την επερχόμενη εποχή και βλέπουν μόνο το τέλος του κόσμου… οι θεοί της νέας εποχής (του Υδροχόου) θα είναι διάβολοι… Για μας ο μεγάλος δράκος, η πόρνη Βαβυλώνα, ακόμη και το θηρίο 666 ίσως είναι υγιείς πνευματικές προσωποποιήσεις της διαδικασίας της ανάπτυξης μιας νέας εποχής… ».

[48] Παγιατάκη Βίκυ, Αστρολογία, Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα 2004, σελ. 250 κ.εξ..

[49] Brown Dan, Κώδικας Da vinci, Αθήνα 2004, σελ. 364-5.

[50] Σύμφωνα με κάποιους περίεργους « πυραμιδολόγους » η Αρχιτεκτονική της Μεγάλης Πυραμίδας προφητεύει τα γεγονότα μέχρι την έλευση του Αντιχρίστου και το τέλος του κόσμου. Το 1936 υπήρχαν στην Αγγλία περίπου 200.000 οπαδοί αυτών των θεωριών. Στις 16 Σεπτεμβρίου του 1936 περίμεναν να συμβεί κάτι σημαντικό που θα άλλαζε την πορεία της Ιστορίας. Τελικά, δεν συνέβη τίποτε. Οι περισσότεροι απ' αυτούς του πυραμιδολόγους και τους οπαδούς τους πίστευαν στη θεωρία των Αγγλο-Ισραηλιτών και χωρίζονταν σε δύο ομάδες. Αυτούς που πίστευαν πως οι Άγγλοι κατάγονται απ' τις 10 χαμένες φυλές του Ισραήλ και αυτούς που θεωρούσαν πως κατάγονται απ' τις υπόλοιπες δύο. Ο άθεος Μπέρτραντ Ράσσελ στο έργο του « Μετά τη γνώση », γράφει πως όταν συναντούσε κάποιον που ανήκε σε μια από αυτές τις δυο παρατάξεις, γνωρίζοντας το μίσος που έτρεφαν οι μεν προς τους δε, του έλεγε πως ανήκει στην άλλη για να δει τις αντιδράσεις του! (Μπέρτραντ Ράσσελ, Μετά τη γνώση, Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, α.χ., σελ. 146). Όλοι αυτοί θεωρούσαν πως έπρεπε να βοηθήσουν τους Εβραίους να κυριαρχήσουν στην Παλαιστίνη και εργάζονταν προς αυτή την κατεύθυνση. Η πυραμιδολογία, όπως και η θεωρία περί Αγγλο-Ισραηλιτών και Αμερικανο-Ισραηλιτών είχε επηρεάσει βαθιά και τον Ιδρυτή των Χιλιαστών C. T. Russell που κήρυττε πως η κατασκευή της μεγάλης πυραμίδας έδειχνε ως χρόνο της συντέλειας το 1914. Πάνω απ' τον τάφο του υψώθηκε απ' την οργάνωση μια μεγάλη πυραμίδα.

ανοησιών που έχουν ειπωθεί γι' αυτό το θέμα. Διότι δεν είναι μόνο που όλοι έχουν μιλήσει γι' αυτή την υπόθεση. Είναι και ότι τα έχουν πει όλα. Πότε γεννήθηκε, πότε θα εμφανιστεί, ποιός είναι, πότε θα έρθει και πότε θα φύγει, ποιοι είναι οι γονείς του, σε ποια πανεπιστήμια σπούδασε κ.ο.κ.[51]. Η πρωτοφανής παραχάραξη της ορθής διδασκαλίας για τον Αντίχριστο από τον οποιονδήποτε τείνει να πάρει το χαρακτήρα μυθολογίας.

Η όλη κατάσταση μπορεί να ακούγεται αστεία, ωστόσο, στην πραγματικότητα, είναι μάλλον τραγική ή έστω κωμικοτραγική. Διότι, η υπόθεση έχει και την πρακτική της όψη, το θέμα έχει τις προεκτάσεις του στα γεγονότα του καθημερινού βίου. Μαζικές αυτοκτονίες έχουν συνδεθεί με εσχατολογικές θεωρίες και σενάρια. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι περιπτώσεις των Branch Davidians[52] και του Aum Shinrikyo[53]. Όμως, το πιο σημαντικό είναι οι πολιτικές προεκτάσεις του θέματος. Αυτή τη στιγμή η

---

[51] Ένα σύντομο βιογραφικό σύμφωνα με λίγα που σταχυολογήσαμε. Σύμφωνα με κάποιο σενάριο γεννήθηκε το 1966 (ο αριθμός δεν είναι τυχαίος). Ήταν να εμφανιστεί το 1992-3 αλλά, τελικά, μετατέθηκε χρονικά η εμφάνισή του για το 1996 (ούτε αυτός ο αριθμός είναι τυχαίος) οπότε θα έκανε την θριαμβευτική του εμφάνιση στους ολυμπιακούς αγώνες της Ατλάντα. Τελικά, ούτε τότε εμφανίστηκε. Δεν πειράζει. Το 1999 δεν ήταν μακριά. Ακολούθησε το Μιλλένιουμ. Τώρα ακούγεται το 2012 και το 2018 (ελληνική πρωτοτυπία). Πολλές φορές προαναγγέλθηκε η έλευσή του, κι όμως, τί παράδοξο, ακόμη έρχεται. Οι απανωτές διαψεύσεις δεν φαίνεται να πτόησαν τους επίδοξους προφήτες.

[52] Το 1993 η υπηρεσία ATF του FBI αποφασίζει να ερευνήσει καταγγελίες για παράνομη οπλοκατοχή ενός παραρτήματος των Branch Davidians, αίρεσης που αποσκίστηκε από το κίνημα των Αντβεντιστών. Ο ηγέτης του παραρτήματος Vernon Howel, που είχε μετονομασθεί σε David Koresh, είχε το αρχηγείο του κοντά στο Wako του Texas. Εξασκούσε πολυγαμία και είχε έντονες εσχατολογικές εμμονές. Αποθήκευε στο αρχηγείο του τρόφιμα, όπλα και καύσιμα ώστε η οργάνωσή του να είναι εφοδιασμένη για τα κατακλυσμικά γεγονότα των εσχάτων. Η επέμβαση του FBI στις 28 Φεβρουαρίου θεωρήθηκε από τα μέλη της οργάνωσης ως επεισόδιο του εσχατολογικού σεναρίου. Προέβαλαν, λοιπόν ένοπλη αντίσταση σκοτώνοντας 4 και τραυματίζοντας 16 ομοσπονδιακούς πράκτορες, ενώ σκοτώθηκε και τραυματίστηκε και άγνωστος αριθμός μελών της οργάνωσης. Το FBI ξεκινά πολιορκία της οργάνωσης που μετά από 51 ημέρες, στις 19 Απριλίου θα έχει δραματική κατάληξη, όταν θα ξεσπάσει πυρκαγιά. 80 πτώματα ανασύρθηκαν από το συγκρότημα. Οι ειδικοί διαπραγματευτές του F.B.I. που μιλούσαν με τον Vernon Howel είπαν πως αυτός συνέχεια επανελάμβανε βιβλικές ασυναρτησίες (Bible bubble). Όταν, αργότερα, ειδικοί Θεολόγοι άκουσαν τις σχετικές κασέτες κατέληξαν σε διαφορετικό συμπέρασμα. Τί ήταν το « Bible bubble »του παρανοϊκού Vernon; Παρερμηνευμένος Δανιήλ. Βλ. Miller, Timothy. "Branch Davidians." *Microsoft® Student* 2006 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2005 και Calvert, Robert A., and Doughty, Robin W. "Texas." *Microsoft® Student* 2006 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2005 και Παπαλεξανδροπούλου Στέλιου, « Νέα θρησκευτικότητα και εσχατολογία », Εκκλησία και εσχατολογία, Ι.Μ. Δημητριάδος, Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, Χειμερινό πρόγραμμα 2000-2001, Εποπτεία-Συντονισμός ύλης: Παντελής Καλαϊτζίδης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σελ. 390-394.

[51] Η « Υπέρτατη Αλήθεια » (Aum shinrikyo), μια ιαπωνική θρησκευτική οργάνωση που ήταν ένα μίγμα ταντρικού βουδισμού, ταοϊσμού και Αποκαλυπτικού Χριστιανισμού, ευθύνεται για την επίθεση με αέριο σαρίν στο μετρό του Τόκιο το 1995. Βρέθηκαν βιντεοκασέτες όπου ο ίδιος ο ηγέτης της οργάνωσης, ο Chizuo Matsumoto, δήλωνε ότι πίστευε πως μπορεί στο πρόσωπό του να πραγματοποιηθεί η προφητεία της δευτέρας Παρουσίας του Χριστού μετά τον τρίτο παγκόσμιο πόλεμο. Το πρόβλημα είναι πως δεν περίμενε απλά να έρθει ο πόλεμος αλλά σκόπευε να τον υποκινήσει ο ίδιος. Η επίθεση στο μετρό δεν ήταν τίποτε σε σχέση με τις δυνατότητες της ομάδας του. Στις εγκαταστάσεις της ομάδας βρέθηκαν τόνοι με αέριο σαρίν και ελικόπτερο για την εξάπλωσή του. Μια καλύτερα οργανωμένη επίθεση θα μπορούσε να έχει εκατομμύρια θύματα. Απώτερος σκοπός του ήταν να εξαπολύσει μια οργανωμένη χημική επίθεση στην Ιαπωνία ή αλλού με τέτοιο τρόπο, ώστε να ενοχοποιηθούν κομμουνιστικά κράτη. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε πως οι υποψίες της αστυνομίας για κάποιες άλλες επιθέσεις της οργάνωσης είχαν, αρχικά, στραφεί στο κομμουνιστικό καθεστώς της Βόρειας Κορέας. Ο Matsumoto ήλπιζε έτσι πως θα έφερνε σε σύγκρουση την Ρωσσία με την Αμερική και θα ξεκινούσε ο Γ΄ παγκόσμιος πόλεμος. Βέβαια, ευτυχώς, τα γεγονότα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Βλέπε Melton, J. Gordon. "Aum Shinrikyo." *Microsoft® Student* 2006 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2005 Microsoft ® Encarta ® 2006. Χρήστου Αλεφαντή « Φάκελος αιρέσεις », « Ποντίκι », Πέμπτη 16 Οκτωβρίου 2008[53] . Πληροφορίες αντλήσαμε και απ' το επεισόδιο της σειράς ντοκυμαντέρ « Zero Hour » που αναφερόταν στο σχετικό γεγονός. Παρόμοια περίπτωση είναι η ομαδική αυτοκτονία του Jim Jones και 900 περίπου οπαδών του στο μαρξιστικό – θρησκευτικό κοινόβιο του Jonestown, στη ζούγκλα της Guyana, στη Νότια Αμερική. (Βλ. σχετικά Seraphim Rose, « Η Ορθοδοξία και η Θρησκεία του μέλλοντος », Εκδόσεις Εγρήγορση, Αθήνα 2000, σελ. 106-8 και 244-49). Επίσης, η αυτοκτονία 39 μελών της αίρεσης « Πύλη του Ουρανού », περί τα τέλη Μαρτίου του 1997.

Αμερικανική διπλωματία επηρεάζεται από θρησκευτικού χαρακτήρος εσχατολογικές θεωρίες. Ο λεγόμενος Χριστιανικός Σιωνισμός δεν είναι απλά ένα Θεολογικό ρεύμα. Είναι ένα θεολογικό ρεύμα με πολιτική δράση. Χωρίς υπερβολές, αυτή την στιγμή η πορεία του μεσανατολικού ζητήματος επηρεάζεται, και μάλιστα βαθιά, από εσχατολογικού χαρακτήρα θρησκευτικές θεωρίες[54]. Και δεν είναι μόνο η εξωτερική πολιτική που επηρεάζεται από τέτοιες θεωρίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της ευρύτερης επίδρασης των εσχατολογικών σεναρίων που κυκλοφορούν, είναι και η πολυσυζητημένη δήλωση του Πεντηκοστιανού Υπουργού Εσωτερικών επί Προεδρίας Ρέιγκαν, Τζέιμς Βατ ότι δεν χρειάζεται ν' ανησυχούμε για περιβαλλοντικά προβλήματα αφού το τέλος του κόσμου επίκειται[55].

Απέναντι σε όλον τον όγκο των ανοησιών που έχουν γραφεί για το θέμα του Αντιχρίστου, η Ορθόδοξη Θεολογία έδωσε και αυτή την δική της μαρτυρία. Δεν είναι λίγα τα βιβλία που εκθέτουν σε γενικές γραμμές την ορθόδοξη άποψη για αυτό το θέμα. Ωστόσο, διαπιστώσαμε την απουσία κάποιας εργασίας, όπου εξετάζεται με συστηματικό τρόπο η πατερική διδασκαλία, όχι αποσπασματικά, όπως συμβαίνει συνήθως, αλλά στο σύνολό της σε σημείο ώστε, όσο είναι δυνατόν, να το εξαντλεί.

Είναι, πραγματικά, άδικο, ενώ υπάρχουν τόσα πατερικά κείμενα γύρω απ' το θέμα, να μην αξιοποιούνται επαρκώς. Όπως λέει και ο σοφός Σειράχ: « Σοφία κεκρυμμένη και θησαυρός ἀφανής, ποῖα ἡ ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις; »[56]. Αυτόν λοιπόν τον θησαυρό της πατερικής σοφίας, αποφασίσαμε να εξετάσουμε στο σύνολό του, κατά τρόπο συστηματικό και σε σημείο τέτοιο, ώστε, όσο είναι δυνατόν, να εξαντλήσουμε το θέμα. Στην έρευνά μας αξιοποιούμε και τη σύγχρονη γνώση, συνδυάζοντας την μελέτη των πατερικών κειμένων με τις πιο πρόσφατες διαπιστώσεις στο χώρο της σύγχρονης Θεολογίας.

Με την έκθεση της πατερικής εσχατολογικής διδασκαλίας εξυπηρετείται και μια άλλη ανάγκη, η ανάγκη της αντιπαράθεσης της χριστιανικής εσχατολογίας - της οποίας το θέμα του Αντιχρίστου αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα - στη νέα μοντέρνα εκδοχή του κυκλικού τρόπου θεώρησης του χρόνου.

Είναι γνωστό ότι την αρχαία ελληνική αντίληψη της κυκλικής θεώρησης του χρόνου, σύμφωνα με την οποία τα πάντα επαναλαμβάνονται αιώνια, αντικατέστησε - τουλάχιστον στις περιοχές όπου επικράτησε ο Χριστιανισμός - η χριστιανική ευθύγραμμη θεώρηση του χρόνου, σύμφωνα με την οποία η ανθρωπότητα ξεκίνησε από μια αρχή και θα καταλήξει σε ένα τέλος[57]. Αυτή η αντίληψη επικράτησε, τελικά, σε όλες τις χριστιανικές κοινωνίες.

Ωστόσο, κατά τους δύο τελευταίους αιώνες η κυκλική θεώρηση του χρόνου και της ιστορίας επανήλθε στο προσκήνιο κυρίως μέσω της θεωρίας της εξελίξεως, της εισβολής ιδεών των Ανατολικών θρησκειών στο Δυτικό κόσμο και της λογοτεχνίας επιστημονικής φαντασίας[58]. Στη συνέχεια αναπτύχθηκε ακόμη περισσότερο και διαδόθηκε μέσω της

[54] Βλ. σχετικά και Moret Ross, Potential for Apocalypse, Violence and Eschatology in the Israel-Palestine conflict, Journal of Religion and Society, vol. 10, 2008.
[55] Βλ. Stephen Jay Gould, « Ανακρίνοντας την χιλιετία », Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σελ. 51.
[56] Σοφία Σειράχ 20,30.
[57] Βλ. σχετικά και Τσάμη Δημητρίου, Εισαγωγή στη σκέψη των Πατέρων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 20-56 κ.α., και Μαντζαρίδη Γεωργίου, Χρόνος και άνθρωπος, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992.
[58] Ιστορίες όπως « Ο αιώνιος Αδάμ » του Ιουλίου Βερν ή « Η μηχανή του χρόνου » του Τζ. Γουέλς περνάνε αυτήν την κυκλική θεώρηση του χρόνου αβίαστα. Σήμερα, σε διάφορα έργα επιστημονικής φαντασίας προπαγανδίζεται, ανοικτά, ο πνευματισμός ή και ο Σατανισμός. Ωστόσο, το ζήτημα της μεταφυσικής ταυτότητας της λογοτεχνίας

κινηματογραφικής και τηλεοπτικής οδού περνώντας στο ευρύ κοινό μέσω της ψυχαγωγίας, ή μάλλον, διασκέδασης. Οι θεωρίες του Έριχ Φον Νταίνικεν, η Σαϊεντολογία αλλά και οι διάφορες ψευδοφιλοσοφίες της Νέας Εποχής ενστερνίζονται αυτό ακριβώς το χρονικό μοντέλο. Σύμφωνα μ' αυτήν την μοντέρνα εκδοχή της κυκλικής αντίληψης του χρόνου η ιστορία δεν έχει αρχή και δεν θα έχει τέλος. Η ανθρωπότητα βρίσκεται σε έναν ατέρμονα κύκλο, όπου τα πάντα επαναλαμβάνονται αιώνια.

Η κάθε μία θεώρηση της ιστορίας έχει και ανάλογες μεταφυσικές προεκτάσεις. Η κυκλική θεώρηση του χρόνου προέρχεται, προϋποθέτει αλλά και οδηγεί σε μια μάλλον αθεϊστική ή έστω θεϊστική ή δεϊστική κοσμοθεωρία ενώ η ευθύγραμμη θεώρηση του χρόνου αποτελεί τμήμα της χριστιανικής κοσμοαντίληψης.

Έτσι, σύμφωνα με την κυκλική θεώρηση της Ιστορίας, μετά από εκατομμύρια χρόνια η ανθρωπότητα θα εξακολουθεί να υπάρχει, σε αντίθεση με τον Χριστιανισμό. Στο μέλλον, όπως το οραματίζονται οι άθεοι θεωρητικοί της εξέλιξης ή οι συγγραφείς της επιστημονικής φαντασίας δεν υπάρχει ούτε καν μνεία ή αναφορά του ονόματος του Ιησού Χριστού. Η ανθρωπότητα παίρνει τον δικό της δρόμο χωρίς τον Θεάνθρωπο.

Αντίθετα, σύμφωνα με την ευθύγραμμη θεώρηση του χρόνου η ανθρωπότητα δημιουργήθηκε από τον Θεό, λυτρώθηκε πνευματικά με την Πρώτη Παρουσία του Κυρίου και βαδίζει προς ένα τέρμα, την Β΄ παρουσία του Κυρίου, που θα είναι, ταυτόχρονα και η αρχή μιας ατέρμονης μακαριότητας, της ατελεύτητης Βασιλείας του Θεού.

Πιστεύουμε πως είναι αδήριτη ανάγκη να τονιστεί η χριστιανική εσχατολογία, ως αντίβαρο και αντίρροπος δύναμη σ' αυτήν την επανεμφάνιση της κυκλικής θεώρησης του χρόνου και της ιστορίας, που μέσω της επιστημονικής φαντασίας και της ψυχαγωγίας των Μ.Μ.Ε., έχει κατορθώσει να παρεισφρήσει στις χριστιανικές κοινωνίες και να επηρεάσει βαθιά ψυχές « ὑπέρ ὧν Χριστός ἀπέθανε »[59].

Η ανθρωπότητα δεν θα υπάρχει μετά από χρόνια, και μάλιστα χωρίς καν την ανάμνηση της έλευσης του Χριστού. Απλά, θα υποστεί την λαίλαπα της παρουσίας του Αντιχρίστου και των εσχάτων χρόνων για να δει στη συνέχεια τον Χριστό να έρχεται επί των νεφελών του ουρανού. Και αυτό είναι μια αλήθεια που πρέπει να λέγεται.

2) Η θέση της περί Αντιχρίστου διδασκαλίας στην Ορθόδοξη Δογματική

α) Η περί Αντιχρίστου παράδοση της Εκκλησίας

επιστημονικής φαντασίας αλλά και της αντίστοιχης φιλμογραφίας είναι ένα ευρύ θέμα με τεράστιες προεκτάσεις που θα μπορούσε να αποτελέσει μια εργασία από μόνο του. Άλλωστε, υπάρχει και χριστιανική επιστημονική φαντασία. Την μοναδική επίδραση της λογοτεχνίας στο σύνολο του « είναι » και, κυρίως, στην ηθική και θρησκευτική υπόσταση του αναγνώστη είχε, πολύ εύστοχα, υπογραμμίσει δεκαετίες νωρίτερα ο T.S. Eliot στο δοκίμιό του « Θρησκεία και Λογοτεχνία » (βλέπε T.S. Eliot « Αμλετ, Θρησκεία και λογοτεχνία, δύο δοκίμια », Αθήνα, 1997, Εκδόσεις Έρασμος, σειρά « Θεωρία και κριτική της Λογοτεχνίας », αρ. 13, σελ. 22,23,25). Στο ίδιο έργο του ο νομπελίστας συγγραφεύς τονίζει την ανάγκη της ύπαρξης μιας λογοτεχνικής κριτικής υπό το πρίσμα του Χριστιανισμού αλλά και το καθήκον του κάθε Χριστιανού να κρίνει κάθε τί που διαβάζει με γνώμονα την συμφωνία του ή τη μη συμφωνία του με τις αρχές του Χριστιανισμού (ο.π. σελ. 15-17,28-31).

[59] Ρωμ. 14,15.

Είναι γνωστό πως η ειδοποιός διαφορά της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τις άλλες Χριστιανικές Ομολογίες είναι η προσήλωσή της στην Ιερά Παράδοση. Κατ' αναλογίαν η ειδοποιός διαφορά της Ορθόδοξης Θεολογίας από τις αντίστοιχες ετερόδοξες είναι ότι αυτή έχει ως βάση της την Ιερά Παράδοση.

Και δύο είναι οι κύριες συνιστώσες της Ιεράς Παράδοσης. Κατ' αρχήν η καταγραφή της άγραφης Παράδοσης του Κυρίου και των Αποστόλων. Και, έπειτα, η συνεχής Παρουσία του Αγίου Πνεύματος μέσα στην Εκκλησία που εκφράζεται με την Θεοπνευστία των Πατέρων της Εκκλησίας[60]. Και κατ' αναλογίαν πάλι δύο είναι και οι συνιστώσες της Ιεράς περί Αντιχρίστου παράδοσης της Εκκλησίας. Η καταγραφή της περί Αντιχρίστου και εσχάτων άγραφης διδασκαλίας του Κυρίου και των Αποστόλων και η Θεοπνευστία των Πατέρων της Εκκλησίας που μίλησαν γι' αυτό το θέμα μέσα στην Ιστορία.

Όσον αφορά την πρώτη συνιστώσα, ο Άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος αναφέρει πως ο Χριστός πληροφόρησε τους μαθητές του σχετικά με τον Αντίχριστο και την συντέλεια του κόσμου « μετά ἀκριβείας »[61]. Επίσης, έχουμε γραπτή αναφορά της στην Β΄ προς Θεσσαλονικείς, όπου ο Απόστολος Παύλος, αφού αναφέρεται στους στίχους 3-12 στο θέμα του Αντιχρίστου, λίγους στίχους παρακάτω γράφει: « Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε και κρατεῖτε τάς παραδόσεις, ἅς ἐδιδάχθητε εἴτε διά λόγου εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν »[62]. Αξίζει να σημειώσουμε πως αυτό το χωρίο χρησιμοποιείται, συχνά, για να καταδειχθεί πως μέρος της διδασκαλίας του Κυρίου και των Αποστόλων δεν καταγράφηκε στην Αγία Γραφή[63]. Καταγράφηκε απ' τους Πατέρες μέσα στους επόμενους αιώνες. Χρήσιμο είναι και να επισημάνουμε πως ο Παύλος ενώ μιλά στους στίχους 2,3-4 για τον

---

[60] Βλ. σχετικά και Θεοδώρου Ανδρέα, Η ουσία της Ορθοδοξίας, 2η βελτιωμένη έκδοση, Εκδόσεις Παρουσία, Αθήνα 1998, σελ. 36-43.

[61] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Α΄, P.G. 62, 469, « σαφέστερον ἐπεξέρχεται τῷ τόπῳ, τόν μέν καιρόν οὐκ ἀποκαλύπτων αὐτόν, τό δέ τοῦ καιροῦ σημεῖον, τόν ἀντίχριστον, δηλῶν. Μάλιστα γάρ τότε πληροφορεῖται ψυχή ἀσθενής, οὐκ ἐάν ἁπλῶς ἀκούση, ἀλλ' ἐάν μάθῃ τι πλέον. Καί ὁ Χριστός δέ πολλήν ὑπέρ τούτου ποιεῖται φροντίδα, ὅτε καθεσθείς ἐν τῷ ὄρει, πάντα μετά ἀκριβείας διελέγετο τοῖς μαθηταῖς τά περί τῆς συντελείας. Διατί; Ἵνα μή ἔχωσι χώραν οἱ τούς ἀντιχρίστους εἰσάγοντες καί τούς ψευδοχρίστους ».

[62] Β΄ Θεσ. 2,15. Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, P.G. 62, 458, « Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι οὐ πάντα δι' ἐπιστολῆς παρεδίδοσαν, ἀλλά πολλά καί ἀγράφως. Ὁμοίως δέ κἀκεῖνα καί ταῦτά ἐστιν ἀξιόπιστα. Ὥστε καί τήν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἡγώμεθα. Παράδοσίς ἐστι, μηδέν πλέον ζήτει. Δείκνυσιν ἐνταῦθα πολλούς ὄντας τούς παρασαλευομένους », και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 1348 B, « Καντεῦθεν δῆλον, ὅτι πολλά καί ἀγράφως δια λόγου, τουτέστι ζώση φωνή, παρεδίδοσαν, οὐ μόνον δι᾽ ἐπιστολῶν. Ὁμοίως δέ καί ταῦτα κακεῖνα ἀξιόπιστα. Ὥστε καί τήν παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἡγούμεθα. Παράδοσίς ἐστι. Μηδέν πλέον ζήτει. Δείκνυσι δέ ἐνταῦθα πολλούς ὄντας τούς παρασαλευομένους ». Οι Gunkel και Bousset δέχονταν την ύπαρξη μιας προφορικής εσωτερικής παράδοσης. Βέβαια, μιλούσαν για προφορική εσωτερική παράδοση που δεν δινόταν σε όλους αλλά σε λίγους. Βλ. σχετικά Bousset, σελ. 21-22 και 30-2 και Herman Gunkel, Creation and Chaos in the primeval era and in the eschaton, Religio and historical study of Genesis 1 and Revelation 12, translated by William Whitney JR., foreword by Peter Machinist, Grand Rapids, Michigan, 2006, μετάφραση απ' την έκδοση του 1895, σελ. 24. 265. 292. Σήμερα, αυτή η άποψη απορρίπτεται απ' τους περισσότερους ερευνητές (Βλ. L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A, 1996, σελ. 7). Πάντως, το κείμενο της Β΄ προς Θεσσαλονικείς είναι σαφέστατο. Άγραφη περί Αντιχρίστου παράδοση υπήρχε αλλά δεν ήταν εσωτερική και για λίγους.

[63] Βλ. Κρικώνη Χρίστου, Η αυθεντία της Εκκλησίας, Το κύρος της Παραδόσεώς της και η διδασκαλία των Πατέρων, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 77-89.

Αντίχριστο, ξαφνικά, διακόπτει την αναφορά του σε αυτό το θέμα στο στίχο 2,5, για να ρωτήσει: « Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν προς ὑμᾶς ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν »[64]; Και, αμέσως, μετά συνεχίζει την αναφορά του στο θέμα του Αντιχρίστου στους στίχους 2,6-12. Αυτό δείχνει πως η αναφορά σε εσχατολογικά θέματα ήταν συχνή στα κηρύγματα του Παύλου[65]. Πάντως, και το Α΄ Ιω. 2,18 μαρτυρεί πως υπήρχε μια προφορική παράδοση περί του Αντιχρίστου[66].

Η άλλη συνιστώσα αφορά στη Θεοπνευστία των Πατέρων της Εκκλησίας. Το Άγιο Πνεύμα φώτισε τους Πατέρες ώστε να ερμηνεύσουν σωστά τα χωρία της Αγίας Γραφής που αναφέρονται στον Αντίχριστο και να καταγράψουν την αλήθεια του Αγίου Πνεύματος καταδικάζοντας τις όποιες παρεκκλίσεις απ' την Ορθόδοξη διδασκαλία.

Ενώ δεν δεχόμαστε αλάθητο κάποιου Πατέρα της Εκκλησίας, όσο σημαντικός και αν είναι αυτός, κηρύττουμε το αλάθητο της συμφωνίας των Πατέρων (consesus Patrum). Ορθόδοξο είναι « ότι πάντοτε, πανταχού και υπό πάντων πιστεύεται » κατά τον Βικέντιο Λειρίνου[67]. Αυτήν την συμφωνία των Πατέρων αναζητήσαμε κατά την επεξεργασία των σχετικών κειμένων. Πολύ χαρακτηριστικοί είναι οι λόγοι του Θεοδωρήτου Κύρου για την περί Αντιχρίστου παράδοση της Εκκλησίας. « Ταῦτα καί περί τοῦ Ἀντιχρίστου παρά τῆς θείας Γραφῆς ἐδιδάχθημεν…. Ταῦτα παρά τῶν θεοφόρων ἀνδρῶν, προφητῶν, φημί, καί ἀποστόλων, καί τῶν ἐκείνους διαδεξαμένων, παρείληφεν

[64] Β΄ Θεσσαλονικείς 2,5.

[65] Βλ. σχετικά και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Λόγος Γ΄, Γ΄, P.G. 482-483, « Ὁρᾶς ὅτι ἀναγκαῖον συνεχῶς ταὐτά λέγειν, καί ἐπαντλεῖν ταῦτα λέγοντος, καί πάλιν ἐδεήθησαν ὑπομνήσεως.… οὕτω καί περί τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἀκούσαντες, πάλιν ἐδέοντο γραμμάτων τῶν ῥυθμιζόντων αὐτούς. Ἀναμιμνήσκει γοῦν αὐτούς, καί δείκνυσιν ὅτι οὐδέν ξένον λέγει, ἀλλ' ἅπερ ἀεί ἔλεγε. Καθάπερ γάρ ἐπί τῶν γεωργῶν τά σπέρματα καταβάλλεται μέν ἅπαξ, οὐ μένει δέ διαπαντός, ἀλλά πολλῆς δεῖται τῆς συγκατασκευῆς, κἄν μή τήν γῆν ἀναμοχλεύσαντες περιστείλωσι τά καταβαλλόμενα, τοῖς σπερμολόγοις ὀρνέοις ἔσπειραν οὕτω καί ἡμεῖς, ἄν μή τῇ συνεχεῖ μνήμῃ τά καταβληθέντα περιστείλωμεν, εἰς τόν ἀέρα πάντα ἐρρίψαμεν. Καί γάρ καί ὁ διάβολος ἐξαρπάζει, καί ἡ ἡμετέρα ῥαθυμία ἀπόλλυσι, καί ἥλιος ξηραίνει… ». Βλ. και Θεοδώρου Ανδρέα, Η περί Αντιχρίστου ιδέα, περ. Θεολογία 41, 1970, σελ. 94 και 111, « ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ ἀποστόλου φαίνεται ὅτι κύριον μέρος τοῦ προφορικοῦ κυρύγματος αὐτοῦ εἰς τάς ἐπί μέρους χριστιανικάς κοινότητας ἀπετέλουν θέματα ἐσχατολογικά, ἤτοι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου, ἡ αἰφνιδία ἔλευσις αὐτοῦ εἰς την γῆν και τά προγνωστικά σημεῖα τοῦ τέλους, ἡ ἀποστασία δηλαδή και ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἁμαρτίας. Ὁ παρατατικός " ἔλεγον " δηλοῖ ὅτι περί τῶν θεμάτων τούτων ὡμίλει συχνότατα ὁ Παῦλος. Ὤφειλον κατά ταῦτα οἱ Θεσσαλονικεῖς να εἶναι ἑδραίοι εἰς την ἐσχατολογικήν πίστιν των, μη προσέχοντες εἰς ἀνευθύνους διαδόσεις και ἀκοάς περί τῶν ἐσχάτων ».

[66] Α΄ Ιω. 2,18: « … καί καθώς ἠκούσατε ὅτι ὁ Ἀντίχριστος ἔρχεται… ».

[67] Commonitorium 2, P.L. 50, 640, « teneamus quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est ». Αυτή η διδασκαλία εκφράζεται και απ' τον Άγιο Ειρηναίο Λυώνος που γράφει: « Τοῦτο τό κήρυγμα παρειληφυῖα, καί ταύτην τήν πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ Ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμω διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἕνα οἶκον οἰκοῦσα. Καί ὁμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχήν καί τήν αὐτήν ἔχουσα καρδίαν, καί συμφώνως ταῦτα κηρύσσει, καί διδάσκει, καί παραδίδωσιν, ὡς ἕν στόμα κεκτημένη. Καί γάρ αἱ κατά τόν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καί ἡ αὐτή… ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τό κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἷς καί ὁ αὐτός. Οὕτω καί τό κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῆ φαίνει, καί φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τούς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν … » (Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως, 1,10, 1-2, S.C. 62, 263-64).

ἡ Ἐκκλησία τά δόγματα, οὐ δυσσεβεῖς διαπλάσασα μύθους, οὐδέ ἀνθρωπίνοις ἀκολουθήσασα λογισμοῖς, ἀλλά θείοις λόγοις πιστεύσασα »[68].

β) Η εξέλιξη της πορείας του θέματος στην Ιστορία.

Η Β΄ Παρουσία του Κυρίου είναι ένα κεντρικό θέμα της Αγίας Γραφής. Υπολογίζεται πως ένα στα τρία χωρία της Βίβλου σχετίζεται με κάποια φάση της Β΄ Παρουσίας[69]. Ο ίδιος ο Κύριος πριν το πάθος μίλησε εκτεταμένα γι' αυτήν. Και το τελευταίο μήνυμά του μέσω των δύο Αγγέλων κατά την Ανάληψή του αναφέρεται και αυτό στην Β΄ Παρουσία[70]. Η σημαντικότερη προσευχή, η Κυριακή Προσευχή περιλαμβάνει αίτημα για την έλευσή της. Και η τελευταία προσευχή της Αγίας Γραφής είναι η γνωστή φράση « Ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ »[71]. Τα πρώτα βιβλία της Καινής Διαθήκης, η Α΄ και Β΄ προς Θεσσαλονικείς ασχολούνται, σχεδόν αποκλειστικά, μ' αυτό, ακριβώς, το θέμα. Και το τελευταίο βιβλίο της, η Αποκάλυψη, κλείνει μ' αυτήν την υπόσχεση[72].

Και στην πατερική γραμματεία η Β΄ Παρουσία κατέχει κεντρική θέση. Ειδικότερα, αναφορές στον Αντίχριστο υπάρχουν ήδη απ' τους αποστολικούς χρόνους. Σε επιστολές π.χ. ανδρών των πρώτων χριστιανικών χρόνων, όπως π.χ. του Αγίου Ιγνατίου Αντιοχείας ή του Αγίου Πολυκάρπου Σμύρνης, σε μαρτύρια αρχαίων Χριστιανών, όπως στο μαρτύριο του Πιονίου, σε κείμενα απολογητών, όπως στον διάλογο του Ιουστίνου προς τον Ιουδαίο Τρύφωνα. Ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η σχετική αναφορά στην Διδαχή των Αποστόλων, που θεωρείται μια επιτομή της διδασκαλίας της αρχαίας Εκκλησίας[73].

Στην πρώτη συστηματική καταγραφή της Ορθόδοξης δογματικής διδασκαλίας, τον Έλεγχο του Αγίου Ειρηναίου Λυώνος, το θέμα του Αντιχρίστου αναλύεται σε σημαντικό βαθμό[74]. Οπότε, φτάνουμε στην πρώτη « μονογραφία » για τον Αντίχριστο, απ' τον Άγιο

---

[68] Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, 531-2.

[69] Βλ. M.R. De Haan, Signs of the end times, ο.π., σελ. 9. Ο M.R. De Haan επισημαίνει πως χωρίς την Β΄ Παρουσία το έργο που ξεκίνησε με την Α΄ Παρουσία του Κυρίου μένει ανολοκλήρωτο. Και σχολιάζει: « Πώς τολμά κάποιος να πει πως – η Β΄ Παρουσία – δεν είναι μια πρωτεύουσα, σημαντική, βασική διδασκαλία; Πως μπορεί κάποιος να μας κατηγορήσει πως μιλάμε πολύ και συχνά γι' αυτήν; Πώς μπορεί κάποιος να αποφύγει την αλήθεια όταν αυτή μπορεί να βρεθεί σχεδόν σε κάθε σελίδα των γραφών; Μη κηρύττοντας την Β΄ Παρουσία στερούμε από τον λαό αυτό που χρειάζεται περισσότερο, την ελπίδα » (Βλ. M. R. De Haan, ο.π., σελ. 18-22).

[70] Πρ. 1, 11 « Οἳ καί εἶπαν· Ἄνδρες Γαλιλαῖοι τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τόν οὐρανόν; Οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθείς ἀφ' ὑμῶν εἰς τόν οὐρανόν οὕτως ἐλεύσεται ὅν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτόν πορευόμενον εἰς τόν οὐρανόν ».

[71] Απ. 22,20.

[72] Η υπόσχεση της Β΄ Παρουσίας του Κυρίου είναι το κεντρικό θέμα του τελευταίου κεφαλαίου της Αποκάλυψης. Βλ. Απ. 22, 12.20 « Ἰδού ἔρχομαι ταχύ ».

[73] Η συγγραφή αυτού του έργου τοποθετείται μεταξύ των ετών 60-110. Σύμφωνα με τον Στ. Παπαδόπουλο η Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων ήταν ένας σύντομος πρακτικός οδηγός των Χριστιανών και χρήσιμο βοήθημα για τους κατηχουμένους. Βλ. Στυλιανού Παπαδοπούλου, Πατρολογία, τ. Α΄, Δ΄ έκδοση, Αθήνα 2000, σελ. 170-175.

[74] Το έργο του Ειρηναίου « Ἔλεγχος καί ἀνατροπή τῆς ψευδωνύμου γνώσεως » αποτελείται από πέντε βιβλία και γράφτηκε περί το 185 μ.Χ.. Απ' το πρωτότυπο ελληνικό κείμενο σώζονται μόνο αποσπάσματα ενώ ολόκληρο το έργο σώθηκε σε λατινική και αρμενική μετάφραση. Η αναφορά στον Αντίχριστο γίνεται στο πέμπτο βιβλίο του έργου το οποίο εκδόθηκε στον τόμο 153 της σειράς S.C.. Η κριτική αυτή έκδοση περιλαμβάνει την λατινική μετάφραση, τα ελληνικά και συριακά αποσπάσματα, αντιμετάφραση (retroversion) στα αρχαία Ελληνικά και μετάφραση στα γαλλικά. Ολόκληρο το έργο μετέφρασε απ' τα λατινικά στη νεοελληνική και εξέδωσε ο Αρχιμανδρίτης Ειρηναίος Χατζηεφραιμίδης το 1991 (Χατζηεφραιμίδη Ειρηναίου, Αρχιμανδρίτου, Αγίου Ειρηναίου, επισκόπου Λουγδούνου, Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως, Εισαγωγή, μετάφραση, Σχόλια, Θεσσαλονίκη 1991). Βλ. σχετικά

Ιππόλυτο πολύ νωρίς, περίπου το 200 μ.Χ.. Σημαντικές αναφορές σ' αυτό το θέμα υπάρχουν και στο υπόμνημα του Ιππολύτου στον Δανιήλ, το πρώτο ερμηνευτικό υπόμνημα σε βιβλίο της Αγίας Γραφής.

Η σημαντική θέση του θέματος του Αντιχρίστου στην Ορθόδοξη Χριστιανική δογματική διδασκαλία μαρτυρείται και απ' το γεγονός πως ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων αφιερώνει σ' αυτό ένα μέρος απ' την 15η Κατήχηση των Φωτιζομένων[75]. Θεωρούσε, όπως θα δούμε σε άλλη ενότητα, απαραίτητη την ενημέρωση των Χριστιανών πάνω στο σχετικό ζήτημα. Την ίδια περίπου εποχή χρονολογούνται και οι λόγοι για τον Αντίχριστο του Αγίου Εφραίμ του Σύρου[76]. Απ' αυτούς τους λόγους θεωρείται πως επηρεάστηκε και ο συγγραφέας του ψευδεπιγράφου[77] « Περί της Συντελείας του κόσμου »[78]. Και τα δύο αυτά έργα γνώρισαν ευρύτατη διάδοση στις τάξεις των Χριστιανών, και είναι απ' τα κείμενα που μέχρι και σήμερα αναγινώσκονται πολύ απ' τους πιστούς[79].

Τον 6ο αιώνα ο Άγιος Ρωμανός ο Μελωδός συγγράφει το κοντάκιο « Εις την Β΄ Παρουσίαν του Κυρίου », που αναφέρεται εκτενώς και στο πρόσωπο και την εποχή του Αντιχρίστου. Η συγγραφή αυτού του κοντακίου είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς, όπως είναι γνωστό, τα ποιήματα του Αγίου Ρωμανού διαβάζονταν στις λατρευτικές συνάξεις των πιστών. Όταν, αργότερα, τα κοντάκια αντικαταστάθηκαν απ' τους κανόνες, η περί Αντιχρίστου διδασκαλία του Αγίου Ρωμανού του Μελωδού καταγράφηκε σε πεζό λόγο στο συναξάριο της Κυριακής της Β΄ Παρουσίας του Κυρίου, που, επίσης, αναγινωσκόταν στην Εκκλησία[80]. Τον ένατο αιώνα ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός στο έργο του «

και Αμοιρίδου Ευαγγελίας, Ιστορία της Ερμηνείας του αριθμού του θηρίου 666, Θεσσαλονίκη 1998, Διδακτορική Διατριβή, σελ. 55-58.

[75] Οι κατηχήσεις 6-18 ασχολούνται με τα άρθρα του Συμβόλου της Πίστεως ένα προς ένα. Βλ. Βασιλοπούλου Χρ., Οι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 54-55. Η 15η κατήχηση επιγράφεται ως εξής: « Κατήχησις ΙΕ', Φωτιζομένων, Ἐν Ἱεροσολύμοις σχεδιασθεῖσα εἰς τό " Καί ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζῶντας καί νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος ", καί περί του Ἀντιχρίστου. Καί ανάγνωσις ἐκ τοῦ Δανιήλ....».

[76] Στα εκδεδομένα έργα του Αγίου Εφραίμ υπάρχουν τέσσερις λόγοι για τον Αντίχριστο. Τρεις μικροί λόγοι που φέρουν τον τίτλο « Εις την Παρουσίαν του Κυρίου » (I, II και III) και ένας μεγαλύτερος, που επιγράφεται « Λόγος εἰς τήν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, καί περί συντελείας του κόσμου καί εἰς τήν παρουσίαν του Κυρίου » και περιλαμβάνει σχεδόν ολόκληρο το περιεχόμενο των τριών μικρότερων λόγων. Όλοι οι λόγοι θεωρούνται γνήσιοι. Εμείς, συνήθως, παραπέμπουμε στον μεγαλύτερο λόγο, καθώς παρουσιάζει μια αυτοτέλεια αλλά και γιατί γνώρισε μεγαλύτερη διάδοση. Παραπέμπουμε στην έκδοση των έργων του Αγίου Εφραίμ των εκδόσεων « Το περιβόλι της Παναγίας » που επιμελήθηκε ο Κωνσταντίνος Φραντζολάς. Η έκδοση βασίστηκε στις παλαιότερες εκδόσεις των Thwaites και Assemani. Για τον βίο και τα έργα του Αγίου Εφραίμ βλ. στην εισαγωγή του Κωνσταντίνου Φραντζολά στον πρώτο τόμο της σειράς, Οσίου Εφραίμ του Σύρου έργα, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 14-34. Τους λόγους του Αγίου Εφραίμ για τον Αντίχριστο βλ. Οσίου Εφραίμ του Σύρου έργα, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 111-128 και 181-199.

[77] Σχετικά με την ψευδεπιγραφία στην θύραθεν αλλά και στην Χριστιανική Γραμματεία βλέπε Ιωάννου Καραβιδοπούλου, « Το πρόβλημα της ψευδεπιγραφίας » στο « Μελέτες ερμηνείας και θεολογίας της Καινής Διαθήκης, Βιβλική Βιβλιοθήκη 7, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 176-193.

[78] Το έργο αυτό κατά τον Π. Χρήστου γράφτηκε τον 7ο αιώνα. Βλ. Χρήστου Π., Πατρολογία, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1978, σελ. 736-737. Ο συγγραφέας του, συνήθως, ονομάζεται « Ψευδοϊππόλυτος ». Εμείς στις παραθέσεις αναφέρουμε μόνο τον τίτλο του έργου.

[79] Απ' αυτά τα κείμενα φαίνεται πως εμπνεύστηκε και ο γνωστός ζωγράφος Γεώργιος Κλοντζάς, ο οποίος σε εικονογραφημένο χειρόγραφο παριστά πολλά εσχατολογικά θέματα. Το συγκεκριμένο έργο του Παλιούρα είναι χρονογραφία με εικόνες. Ξεκινά από την Δημιουργία του κόσμου και φτάνει μέχρι την συντέλεια. Βλ. Παλιούρα Αθανασίου, Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλοντζάς και αι μικρογραφίαι του κώδικος αυτού (μετά πινάκων), Διατριβή επί διδακτορία, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1977, σελ. 151-157, 269, πίνακες 378-398.

[80] Το συναξάριον της Κυριακής της Απόκρεω που παρατίθεται στο Τριώδιο που χρησιμοποιούμε σήμερα, έχει συγγραφεί απ' τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο. Βλ. Τριώδιον, Εκδόσεις « Φως », Αθήναι α.χ., σελ. 8. Ο Νικηφόρος Ξανθόπουλος επικαλείται τις μαρτυρίες των αγίων Ιππολύτου Ρώμης και Ιωάννη Δαμασκηνού. Επομένως,

Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως » περιγράφει με ακρίβεια την περί Αντιχρίστου διδασκαλία της Εκκλησίας σε μια παράγραφο. Τον 18ο αιώνα ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός εξέθετε εν συντομία στις διδαχές του την διδασκαλία της Εκκλησίας για τον Αντίχριστο μαζί με άλλα εσχατολογικά θέματα στην συνάφεια την σχετική με το τέλος του κόσμου[81].

Στοιχεία της περί Αντιχρίστου διδασκαλίας υπάρχουν και σε πολλά υπομνήματα Πατέρων της Εκκλησίας σε βιβλία της Καινής Διαθήκης.

Τα κείμενα που αναφέρονται στον Αντίχριστο και προέρχονται από ερμηνευτικά υπομνήματα σε βιβλία της Αγίας Γραφής χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Τα κείμενα που προέρχονται από ερμηνευτικά υπομνήματα στην Αποκάλυψη και τα κείμενα που προέρχονται από ερμηνευτικά υπομνήματα σε άλλα βιβλία της Αγίας Γραφής (κυρίως Δανιήλ, Μθ. 24, Α΄ και Β΄ Ιω. και Β΄ προς Θεσσαλονικείς). Τα ερμηνευτικά κείμενα στην Αποκάλυψη συχνά παραπέμπουν και σε χωρία από άλλα βιβλία της Αγίας Γραφής που αναφέρονται στον Αντίχριστο. Αντίθετα, τα ερμηνευτικά υπομνήματα σε χωρία άλλων βιβλίων της Αγίας Γραφής που αναφέρονται στον Αντίχριστο, δεν επικαλούνται την Αποκάλυψη. Οπότε, μπορούμε να μιλάμε για δύο διαφορετικούς ερμηνευτικούς κύκλους.

Ωστόσο, οι δύο αυτοί ερμηνευτικοί κύκλοι σε κάποια σημεία τέμνονται. Κατ΄ αρχήν τέμνονται σε πατερικά κείμενα με συστηματικό χαρακτήρα που αναφέρονται στον Αντίχριστο και αναφέρουν τόσο χωρία διαφόρων βιβλίων της Καινής Διαθήκης που αναφέρονται στον Αντίχριστο όσο και χωρία της Αποκάλυψης. Αυτό παρατηρείται π.χ. στα έργα των Αγίων Ειρηναίου και Ιππολύτου. Επίσης, κάποια στοιχεία της περί Αντιχρίστου διδασκαλίας, όπως η παράδοση για το χάραγμα του Αντιχρίστου και την μαρτυρία των δύο προφητών βασίζονται στην Αποκάλυψη. Έτσι, οι όποιες αναφορές σε αυτά τα θέματα ακόμη και αν δεν συνοδεύονται από τα σχετικά χωρία της Αποκάλυψης είναι εύλογο να θεωρηθεί ότι βασίζονται σ' αυτήν[82]. Και η μη αναφορά χωρίων της

μπορούμε να θεωρήσουμε πως βασίστηκε στα έργα τους για την συγγραφή του κειμένου. Βλ. Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32.

[81] Σύμφωνα με τον Ι. Μενούνο ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός συνήθιζε σε τρεις διδαχές του να παρουσιάζει την ιστορία του κόσμου σύμφωνα με την χριστιανική διδασκαλία αρχίζοντας απ' την δημιουργία του κόσμου και καταλήγοντας στην συντέλειά του. Παράλληλα, ανέπτυσσε και άλλα θέματα. Την διδασκαλία σχετικά με τον Αντίχριστο και το τέλος του κόσμου εξέθετε στην τρίτη διδαχή του. Συχνά, τροποποιούσε το περιεχόμενο των διδαχών, εντάσσοντας π.χ. στην πρώτη διδαχή θέματα που, συνήθως, ανέπτυσσε στην τρίτη. Βλ. σχετικά, Μενούνου Ιωάννου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία, Η΄ Έκδοση, Εκδόσεις Ακρίτα, Αθήνα 2007, σελ. 322-325. Βλ. και Διδαχή Α2, σελ. 86-87 και Διδαχή Γ΄, σελ. 152-155. Βέβαια, η πατερική περί Αντιχρίστου διδασκαλία γνώρισε ευρύτατη διάδοση στην Τουρκοκρατία μέσα απ' τον λόγο περί Β΄ Παρουσίας, Αντιχρίστου και συντελείας του Δαμασκηνού Στουδίτου που περιλήφθηκε στον περίφημο « Θησαυρό » του. Ο « Θησαυρός » του Δαμασκηνού θεωρείται ως το χριστιανικό βιβλίο με την μεγαλύτερη διάδοση την εποχή της Τουρκοκρατίας. Γνώρισε τουλάχιστον τριάντα εκδόσεις, απετέλεσε το κύριο βοήθημα των Ιερέων στο ποιμαντικό τους έργο και μεταφράστηκε στην Σερβική, τη Ρωσική, την τουρκική και τη βουλγαρική γλώσσα. Στη Βουλγαρία οι συλλογές των λόγων του Δαμασκηνού ονομάζονται Damaskinite (Δαμασκηνάρια) και κατέχουν το μεγαλύτερο μέρος της Βουλγαρικής φιλολογίας απ' τον τέλος του 16ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα. Από πολλούς θεωρούνται ως τα πρώτα γραπτά μνημεία της νεοβουλγαρικής γλώσσας. Βλ. σχετικά Δεληδήμου Ευαγγέλου, Εισαγωγή, Θησαυρός Δαμασκηνού του Υποδιακόνου και Στουδίτου του Θεσσαλονικέως μετά της προσθήκης εν τω τέλει της παραινέσεως προς μοναχούς και ετέρων επτά λόγων και της εξηγήσεως του " Πάτερ ημών ", Έκδοσις επιμελημένη και διακεκοσμημένη δι' αγιογραφιών του αγιορειριτικού οίκου Παχωμαίων, Εισαγωγή-βιογραφία συγγραφέως υπό Ευαγγέλου Χρ. Δεληδήμου, Εκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη α.χ., σελ. 4.13-14). Το έργο του Δαμασκηνού ακολουθεί την παράδοση των έργων των Αγίων Ρωμανού του Μελωδού και Εφραίμ του Σύρου και του συγγραφέα του « Περί Συντελείας ». Μένει πιστό στην Ορθόδοξη διδασκαλία χωρίς περίεργες αναγωγές και άστοχες επικαιροποιήσεις που συναντώνται σε άλλα έργα εσχατολογικού χαρακτήρα της ίδιας χρονικής περιόδου. Άλλωστε, στον Θησαυρό, όπως, χαρακτηριστικά, αναφέρει ο Δεληδήμος, « η θεολογική διδασκαλία των – λόγων – είναι καθαρώς ορθόδοξος πατερική, άνευ δυτικών επιδράσεων (αι οποίαι είναι δυστυχώς έντονοι εις τα έργα άλλων λογίων της τουρκοκρατίας) ». Βλ. Δεληδήμου, Εισαγωγή του Θησαυρού, ο.π., σελ. 9.

[82] Αναφορές στην παράδοση των δύο προφητών υπάρχουν π.χ. στο κοντάκιο « Εις την Β΄ Παρουσίαν » του Αγίου Ρωμανού του Μελωδού και στην Έκθεση Ορθοδόξου Πίστεως του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού. Αναφορές στο

Αποκάλυψης σε ερμηνευτικά υπομνήματα των υπολοίπων κειμένων της Αγίας Γραφής θα μπορούσε να εξηγηθεί βάσει της αρχής που θέλει την μαρτυρία του περισσότερο σαφούς κειμένου να χρησιμοποιείται για την εξήγηση του λιγότερο σαφούς και όχι το αντίθετο. Πάντως, ελάχιστα είναι τα σημεία της περί Αντιχρίστου πατερικής διδασκαλίας που στηρίζονται αποκλειστικά στην Αποκάλυψη. Τα περισσότερα στηρίζονται και σε άλλα χωρία της Αγίας Γραφής. Έτσι π.χ. η διδασκαλία για την τέλεση ψευτοθαυμάτων απ' τον Αντίχριστο δεν στηρίζεται μόνο στην Αποκάλυψη αλλά και στην Β΄ προς Θεσσαλονικείς. Η διδασκαλία για τα δεινά που θα πλήξουν την ανθρωπότητα στο τέλος του κόσμου δεν θεμελιώνονται μόνο στην Αποκάλυψη αλλά και στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου. Η διδασκαλία για την έλευση του προφήτη Ηλία στηρίζεται και στην προφητεία του Μαλαχία και σε χωρία των ευαγγελίων. Επομένως, ακόμη και αν κάποιος φανεί επιφυλακτικός απέναντι στην Αποκάλυψη καταλήγει περίπου στην ίδια εσχατολογική άποψη με αυτόν που την δέχεται ανεπιφύλακτα. Πάντως, στην Αποκάλυψη κάποια σημεία περιγράφονται πιο αναλυτικά· και η διδασκαλία για το χάραγμα του Αντιχρίστου, για το οποίο τόσο μελάνι χύνεται, βρίσκεται μόνο στην Αποκάλυψη.

Είναι αλήθεια πως δεν μπορεί να γίνει συζήτηση για την υπόθεση του Αντιχρίστου χωρίς να γίνει αναφορά στην ερμηνευτική παράδοση της Αποκάλυψης. Χωρία αυτού του ιερού βιβλίου που αναφέρονταν στον Αντίχριστο είχαν ήδη σχολιαστεί απ' τους πρώτους αιώνες της Εκκλησίας. Τμήματα της Αποκάλυψης ερμηνεύονται από τους Αγίους Ιουστίνο, Ειρηναίο και Ιππόλυτο. Με τον καιρό συγγράφονται τα πρώτα ερμηνευτικά υπομνήματα σε ολόκληρο το βιβλίο της Αποκάλυψης. Ο Άγιος Ιππόλυτος Ρώμης και ο Ωριγένης έγραψαν υπομνήματα στην Αποκάλυψη που, όμως, χάθηκαν ή σώθηκαν μόνο αποσπασματικά. Η πρώτη συστηματική προσπάθεια ερμηνείας της Αποκάλυψης που διασώθηκε είναι αυτή του Αγίου Βικτωρίνου Πεταβίου, ο οποίος ερμήνευσε χωρία απ' όλα τα κεφάλαια του ιερού βιβλίου. Την ερμηνεία του διόρθωσε σε κάποια σημεία ο Άγιος Ιερώνυμος[83]. Τον 7ο αιώνα ο Άγιος Βέδας συνέγραψε ερμηνεία στην Αποκάλυψη[84] και

χάραγμα του Αντιχρίστου συναντώνται στο κοντάκιο του Αγίου Ρωμανού του Μελωδού, στους λόγους του Αγίου Εφραίμ του Σύρου, στον Κοσμά τον Αιτωλό κ.α..

[83] Ο Βικτωρίνος υπήρξε Επίσκοπος Πεταβίου, έζησε τον δεύτερο και τρίτο αιώνα και μαρτύρησε, πιθανότατα, κατά τον διωγμό του Διοκλητιανού. Γνώριζε τα ελληνικά καλύτερα από τα λατινικά και οι θεολογικές επιρροές που παρουσιάζει είναι και αυτές της Ελληνικής Ανατολής. Η ερμηνεία του στην Αποκάλυψη γνώρισε μεταγενέστερες προσθήκες και αναθεωρήσεις από διάφορους συντάκτες. Πρώτος ο Άγιος Ιερώνυμος αναθεώρησε το έργο διορθώνοντας πολλά γραμματικά και συντακτικά λάθη που οφείλονταν στην μη επαρκή γνώση των λατινικών απ' τον συγγραφέα, και, κυρίως, αντικαθιστώντας την χιλιαστική ερμηνεία χωρίων της Αποκάλυψης με την δική του μη χιλιαστική ερμηνεία. Ακολούθησαν άλλες δύο αναθεωρήσεις με λίγες διαφοροποιήσεις σε κάποια σημεία. Το αρχικό κείμενο του Βικτωρίνου ξεχώρισε απ' τις μεταγενέστερες αναθεωρήσεις ο Haussleiter στην έκδοση του έργου στον 49ο τόμο της σειράς CSEL. Σ' αυτήν την έκδοση το κείμενο της Ερμηνείας του Βικτωρίνου και της διόρθωσης του Ιερωνύμου τίθενται το ένα δίπλα στο άλλο ενώ σε κάποια σημεία παρατίθενται και οι μεταγενέστερες αναθεωρήσεις. Εμείς παραπέμπουμε με την σημείωση Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α. (Ερμηνεία Αποκαλύψεως) καθώς στα περισσότερα σημεία το κείμενο είναι το ίδιο ενώ οι τυχόν διορθώσεις του Ιερωνύμου, όταν γίνονται, αφορούν κυρίως σε θέματα γραμματικής ή σύνταξης με το νόημα να παραμένει το ίδιο. Παραπέμπουμε και στην έκδοση της σειράς CCEL, όπου παρατίθεται αγγλική μετάφραση της τελευταίας αναθεώρησης, εφ' όσον αυτή επαναλαμβάνει την ερμηνεία των Αγίων Βικτωρίνου και Ιερωνύμου. Στα σημεία, όπου υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ της ερμηνείας του Βικτωρίνου και της διόρθωσης του Ιερωνύμου ή των υπολοίπων αναθεωρήσεων, αυτό επισημαίνεται. Για τον Βικτωρίνο και την ερμηνεία του στην Αποκάλυψη, βλ. σχετικά Haussleiter Johannis, Prolegomena I, II και III, Victorini Episcopi Petavionensis opera, CSEL, σελ. VII-LXVI, Bruce F.F., " The earliest latin commentary on the Apocalypse ", The Evangelical Quarterly, 10 (1938), p. 352-366, και Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 89-92.

[84] Ο Άγιος Βέδας (το όνομα « Βέδας » στην παλαιά Σαξωνική γλώσσα σημαίνει « Ιερέας ») γεννήθηκε το 672-3 και σε ηλικία επτά ετών παραδόθηκε από συγγενείς του στο μοναστήρι του Wearmouth που ακολουθούσε το μοναχικό τυπικό του Αγίου Βενεδίκτου. Στη συνέχεια με άλλους αδελφούς μετακινήθηκαν στο « δίδυμο » μοναστήρι του Jarrow. Σ' αυτά τα δύο μοναστήρια έζησε όλη την ζωή του. Αναφέρεται πως μόνο δύο φορές βγήκε απ' αυτές τις

τον 12ο ο Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος γράφει κάποια σχόλια σ' αυτήν[85]. Υπάρχουν και πολλά άλλα υπομνήματα στην Αποκάλυψη ή κείμενα όπου ερμηνεύονται τμήματα αυτής από Εκκλησιαστικούς συγγραφείς της Ανατολής και της Δύσης. Αυτό που πρέπει να τονίσουμε είναι πως η ερμηνευτική παράδοση της Αποκάλυψης στα σημεία τουλάχιστον που αφορούν στον Αντίχριστο είναι ενιαία. Μικρές διαφοροποιήσεις υπάρχουν αλλά η βασική διδασκαλία είναι η ίδια.

Εμείς στην εργασία μας χρησιμοποιούμε κατ' αρχήν τα ερμηνευτικά κείμενα που έχουν γράψει σε ολόκληρη την Αποκάλυψη ή σε αποσπάσματά της Άγιοι της Εκκλησίας μας, και πιο συγκεκριμένα οι Άγιοι Ειρηναίος, Ιππόλυτος, Βικτωρίνος, Ιερώνυμος, Αυγουστίνος, Βέδας και Νεόφυτος ο έγκλειστος. Στα πλαίσια της εξέτασης της ευρύτερης χριστιανικής γραμματείας μελετήσαμε και τα υπομνήματα των Οικουμενίου[86], Ανδρέα[87]

μονές για εργασίες. Σε μια εποχή που το βασιλικό παλάτι ήταν φτιαγμένο από ξύλο ή από ερείπια ρωμαϊκών κτιρίων που είχαν τροποποιηθεί, το μοναστήρι διέθετε πέτρινο ναό με βιτρώ και εικόνες της Παναγίας, των Αποστόλων, σκηνών των ευαγγελίων και της Αποκάλυψης. Το μοναστήρι απολάμβανε την προστασία του Βασιλιά και ήταν το κέντρο του Βρετανικού Χριστιανισμού. Ο Βέδας χειροτονήθηκε διάκονος στα 19 του χρόνια και Ιερέας στα τριάντα. Στο μοναστήρι σπούδασε καλλιγραφία, γραμματική, αριθμητική, μουσική, φυσικές επιστήμες και, βέβαια, Θεολογία. Αφιέρωσε την ζωή του στην διδασκαλία, την ψαλμωδία και την συγγραφή θεολογικών συγγραμάτων. Τα πιο γνωστά έργα του είναι η ιστορία των μοναχών των μοναστηριών Wearmouth και Jarrow και η Εκκλησιαστική Ιστορία των Άγγλων. Στη συγγραφή αυτών των έργων οφείλει τον τίτλο του Πατέρα της Βρετανικής Ιστορίας. Έγραψε υπομνήματα σε βιβλία της Αγίας Γραφής και ποιήματα. Συνολικά, έγραψε περί τα εξήντα βιβλία. Τα έργα του γνώρισαν ευρύτατη διάδοση. Πέθανε την ημέρα της Αναλήψεως του 735 ψάλλοντας το « Gloria Patri » αφού υπαγόρευσε τις τελευταίες προτάσεις της αγγλικής μετάφρασης τμήματος του Κατά Ιωάννην ευαγγελίου και της μετάφρασης του έργου του Ισιδώρου « De Natura Rerum ». Μετά τον θάνατό του άρχισε να τιμάται ως Άγιος, αρχικά, στην Αγγλία και, αργότερα, η τιμή του ως Αγίου πήρε γενικότερο χαρακτήρα. Ο Αλκουίνος πενήντα χρόνια μετά τον θάνατό του αναφέρει θαύματα που επιτελέστηκαν με την χάρη των λειψάνων του. Πολύ νωρίς ονομάστηκε « Venerable ». Τον ενδέκατο αιώνα τα λείψανά του εκλάπησαν απ' το μοναστήρι του Jarrow και μεταφέρθηκαν στο Durham, όπου τοποθετήθηκαν μαζί με τα λείψανα του Αγίου Cuthbert. Το γεγονός αυτό αναφέρεται ως παράδειγμα ιερής κλοπής που συνηθιζόταν εκείνη την περίοδο. Η επίδραση του έργου του υπήρξε τεράστια. Και μόνο το γεγονός πως σ' αυτόν οφείλεται η καθιέρωση της χρονολόγησης σε π.Χ. και μ.Χ. στον δυτικό κόσμο αρκεί για να καταδείξει την μέγιστη συνεισφορά του στην διαμόρφωση του δυτικού πολιτισμού. Ο Ρωμαιοκαθολικός πάπας Λέων ο ΙΓ΄ του απένειμε τον τίτλο « Doctor Ecclesiae ». Είναι ο μοναδικός Βρετανός Άγιος που πήρε αυτόν τον τίτλο. Η Ορθόδοξη Εκκλησία εορτάζει την μνήμη του στις 27 Μαΐου. Την ερμηνεία του στην Αποκάλυψη έγραψε μεταξύ των ετών 703 και 716. Στο έργο του χρησιμοποιεί την ερμηνεία του Τυχόνιου αλλά και ερμηνευτικές θέσεις των Αγίων Αυγουστίνου και Γρηγορίου του Μεγάλου και του Πριμάσιου. Παραπέμπουμε στην μετάφραση του έργου στα αγγλικά που εκπόνησε ο Edward Marshall (The explanation of the Apocalypse by Venerable Beda, Trans. Edward Marshall, Oxford 1878) και το λατινικό κείμενο που υπάρχει στην P.L. 93, 129-206. Για τον Βέδα και το έργο του βλ. και George Hardin Brown, Bede the Venerable, Twayne' s English Authors Series 443 (Boston: Twayne, 1987), και Benedicta Ward, The Venerable Bede (Harrisburg: Morehouse, 1990).

[85] Το έργο επιγράφεται ως « Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχού και εγκλείστου περί της Αποκαλύψεως του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου σαφήνεια διά βραχέων » και γράφτηκε για να εκφωνηθεί κατά την εορτή της Μεταστάσεως του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου. Περιέχεται στο έργο του Αγίου Νεοφύτου « Πρώτη Πανηγυρική » που αποτελείται από 30 λόγους που αφορούν σε εορτές του πρώτου τετραμήνου (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος) του εκκλησιαστικού έτους. Ο Άγιος Νεόφυτος γράφει στην αρχή του λόγου του πως μόλις διάβασε και εξέτασε διεξοδικά την Αποκάλυψη που μέχρι τότε γνώριζε μόνο εξ ακοής. Η « Σαφήνεια » περιέχει εν συντομία το περιεχόμενο και την ερμηνεία της Αποκάλυψης. Ο Άγιος Νεόφυτος ακολουθεί σε γενικές γραμμές την ορθόδοξη ερμηνευτική παράδοση αν και σε κάποια σημεία διαφοροποιείται. Βλ. σχετικά Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 141-150. Το κείμενο της Σαφήνειας βλ. Αγίου Νεοφύτου του εγκλείστου συγγράμματα, τ. Γ΄, Έκδοση Ιεράς Βασιλικής και Σταυροπηγιακής Μονής Αγίου Νεοφύτου, Πάφος 1999, σελ. 212-247. Σχετικά με το συγγραφέα και το έργο του βλ. Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 141-150 και Ιωσήφ μοναχού, Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος, Η ουρανόδρομη πορεία του, Άγιον Όρος 1986.

[86] Σύμφωνα με τα τελευταία πορίσματα της έρευνας ο Οικουμένιος που συνέγραψε την ερμηνεία στην Αποκάλυψη είναι αυτός που παρουσιάζεται και στις ερμηνευτικές σειρές (Για το ζήτημα των Οικουμενίων βλ. Μπελέζου Ι. Κωνσταντίνου, Η « Ερμηνεία » του Οικουμενίου του Σχολαστικού στην Αποκάλυψη του Ιωάννου, Ιστορική και μεθοδολογική προσέγγιση, Εταιρεία των φίλων του λαού, Αθήναι 1999, σελ. 53-63). Έζησε τον πέμπτο και έκτο αιώνα και ήταν φίλος του αιρετικού Σεβήρου Αντιοχείας. Ωστόσο, όπως φαίνεται και στην μεταξύ τους αλληλογραφία, διαφοροποιούνταν σημαντικά από θεολογικές θέσεις και ερμηνευτικές επιλογές του, ενώ, όπως γράφει ο Μπελέζος, « η ομολογία του Οικουμενίου " ἐκ δύο μέν φύσεων… ὁ Ἐμμανουήλ… τελείως ἐχουσῶν… οὔτε

και Αρέθα[88], που κατά τον Μπρατσιώτη « ὑπενθυμίζουσιν ἐν πολλοῖς τάς κλασσικάς τῶν Ἑλλήνων Πατέρων ἑρμηνείας »[89].

Μέχρι τον 10ο αιώνα η περί Αντιχρίστου διδασκαλία της Εκκλησίας έχει καταγραφεί. Από εκεί και ύστερα επαναλαμβάνεται από διάφορους Εκκλησιαστικούς συγγραφείς. Ίσως κάποια σημεία να διασαφηνίζονται ή να αναλύονται περισσότερο, όμως τίποτε ουσιαστικό δεν προστίθεται. Γι' αυτό και εμείς παραπέμπουμε ως επί το πλείστον σε συγγραφείς της πρώτης χιλιετίας.

Τον εικοστό αιώνα, η περί Αντιχρίστου διδασκαλία παρατίθεται κανονικά σε « δογματικές », όπως π.χ. αυτή του Ανδρούτσου ή του Τρεμπέλα[90]. Αξιόλογα έργα συγγράφονται. Ιδιαίτερης μνείας αξίζουν τα έργα του Ανδρέα Θεοδώρου, « Η περί Αντιχρίστου ιδέα » και « Η ώρα του Αντιχρίστου », αλλά και η μονογραφία « Ο Αντίχριστος » του π. Χαραλάμπους Βασιλοπούλου. Βέβαια, έχουν εκδοθεί και πολλά άλλα αξιόλογα έργα. Αξίζει να αναφερθεί η εργασία του Μάρκου Σιώτη πάνω στην ερμηνεία του αριθμού του θηρίου. Εμπεριστατωμένη είναι και η εργασία της Ευαγγελίας Αμοιρίδου για την ιστορία της ερμηνείας του αριθμου 666, με έρευνα πολλών ανεκδότων ερμηνειών της Αποκάλυψης και εξέταση σύγχρονων ερμηνειών του αριθμού του θηρίου.

Στο χώρο της ετερόδοξης Θεολογίας έχουμε σημαντικές μελέτες για την χριστιανική διδασκαλία σχετικά με το πρόσωπο του Αντιχρίστου, κυρίως, απ' τα τέλη του 19ου αιώνα[91]. Το έργο του Bousset « The Antichrist legend: A chapter in Jewish and Christian folklore »[92], θεωρείται κλασικό. Πολύ γνωστό είναι και το έργο του Jenks « The

---

συγχυθέντων… οὔτε μην διαιρουμένων μετά τήν ἄφραστον καί ἀφαντασίαστον ἕνωσιν " ισοδυναμούσε λίγο αργότερα, στο χώρο των μετριοπαθών μή χαλκηδονίων, με αναγνώριση της Συνόδου της Χαλκηδόνος καί γεφύρωση του χάσματος στο θέμα της χριστολογικής ορολογίας » (Βλ. σχετικά Μπελέζου, ο.π., σελ. 37.41-43 κ.α.). Πάντως, το κύριο ενδιαφέρον του Οικουμενίου ήταν η ερμηνεία της Αγίας Γραφής. Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης χρησιμοποιεί το ερμηνευτικό έργο του Οικουμενίου στην ερμηνεία του στις καθολικές επιστολές και στις επιστολές του Αποστόλου Παύλου. Η Ερμηνεία του Οικουμενίου στην Αποκάλυψη γράφτηκε, πιθανότατα, μεταξύ των ετών 512-518 και υπήρξε το πρώτο Βυζαντινό υπόμνημα στην Αποκάλυψη. Ωστόσο, γρήγορα επισκιάστηκε απ' το έργο του Ανδρέα Καισαρείας. Πρόσφατα, κυκλοφόρησε η κριτική έκδοση της ερμηνείας του Οικουμενίου. Βλ. Οικουμενίου, « Ἑρμηνεία τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ θεσπεσίου και εὐαγγελιστοῦ και Θεολόγου Ἰωάννου», traditio exegetica graeca 8, Editvs a Marc de Groote, Lovanii in aedibus peeters, 1999.

[87] Το υπόμνημα του Ανδρέα Καισαρείας λόγω της ευρύτατης διάδοσης που γνώρισε συνετέλεσε τα μέγιστα στον παραμερισμό της επιφυλακτικότητας που επικρατούσε στην Ανατολική Εκκλησία για το βιβλίο της Αποκάλυψης. Υπήρξε το σημαντικότερο ελληνικό υπόμνημα στην Αποκάλυψη. Βλ. Μπρατσιώτου Π., ο.π., σελ. 42-43.

[88] Ο Αρέθας Καισαρείας έζησε τον 9ο και 10ο αιώνα. Το έργο του ονομάζεται « Ἐκ τῶν Ἀνδρέᾳ τῷ μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Καισαρείας Καππαδοκίας εἰς τήν Ἀποκάλυψιν πεπονημένων θεαρέστως, σύνοψις σχολική, παρατεθεῖσα ὑπό Ἀρέθα ἀναξίου Ἐπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας » και έχει αποσπάσματα από τις ερμηνείες των Ανδρέα και Οικουμενίου, τα οποία, συχνά, αναπτύσσει ενώ διατυπώνει και δικές του ερμηνευτικές θέσεις. Συνέγραψε το έργο του λίγο μετά το 913. Η ερμηνεία του σώζεται σε δύο μορφές, μια σύντομη και περιεκτική που υπάρχει στην Πατρολογία του Migne (P.G. 106,211-458) και μια μακρά και διεξοδική που εκδόθηκε απ' τον Cramer (J.A. Cramer, Catenae Graecorum Patrum in Novum Testamentum, vol VIII, Catena in epistolas catholicas, accesserunt Oecoumenii et Arethae Comentarri in Apocalypsim, Oxford 1840, Childesheim 1967, σελ. 176-496). Χρησιμοποιήσαμε την δεύτερη ως πληρέστερη. Για την ερμηνεία του Αρέθα βλ. και Ταμιωλάκη Βασιλείου, Η διδασκαλία του Αρέθα Καισαρείας για τον Αντίχριστο, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 4-6).

[89] Βλ. Μπρατσιώτου Π., ο.π., σελ. 44.

[90] Βλ. Ανδρούτσου Χρ., Δογματική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, 2η έκδοση, Αστήρ, Αθήνα α.χ., σελ. 440-2 και Τρεμπέλα Π., Δογματική, τομ. 3ος, Εκδόσεις Σωτήρ, Αθήνα 1962, σελ. 444-8.

[91] Σύντομη έκθεση των πιο σημαντικών σημείων αυτών των εργασιών μπορεί κάποιος να βρει στο έργο του Cristian Badilita, Metomorphoses de l' Antichrist chez les Peres de l' Eglise, Paris 2005, σελ. 11-32.

[92] Bousset, The Antichrist legend: A chapter in Jewish and Christian folklore, translated by A.H. Keane, London 1896.

origins and early developments of the Antichrist Myth »[93], το πόνημα του Bernard McGinn, « Antichrist: Two thousands years of the human fascination with evil »[94] και η εργασία του Peerbolte L. J. Lietaert, « The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets »[95]. Υπάρχουν βέβαια και άλλα αξιόλογα έργα[96].

Όλοι αυτοί οι ξένοι συγγραφείς έχουν κάνει πολύ καλή δουλειά όσον αφορά στον εντοπισμό και την μετάφραση κειμένων της χριστιανικής γραμματείας – ειδικά των πρώτων αιώνων – που αναφέρονται σ' αυτό το θέμα. Ωστόσο, τα έργα, κάποιων, τουλάχιστον, εξ αυτών, έχουν μια σημαντική αδυναμία. Αναζητούν σ' όλα τα κείμενα επιρροές από άλλα προγενέστερα κείμενα, από παραδόσεις της εποχής τους, αστικούς μύθους και ιστορικά γεγονότα. Αναζητούν πάντοτε ανθρώπινες επιδράσεις, ποτέ ουράνιες εμπνεύσεις. Κατά τη γνώμη μας το πρόβλημα είναι ότι η έρευνά τους περιορίζεται στη γη, δεν επεκτείνεται στον ουρανό[97]. Παραθεωρεί το στοιχείο του υπερφυσικού, του « υπέρ λόγον », στο οποίο βασίζεται η Χριστιανική Πίστη. Είναι περισσότερο ιστορική και λιγότερο θεολογική. Υπερτονίζονται οι ιστορικοί παράγοντες, δεν γίνεται λόγος για Θεοπνευστία. Αυτό είναι μονομέρεια. Δεν ισχυριζόμαστε πως και αυτά τα θέματα δεν θα πρέπει να συζητώνται και να ερευνώνται. Δεν αποκλείουμε κάποια επίδραση ιστορικών γεγονότων ή άλλων παραδόσεων στα εσχατολογικά έργα των Πατέρων της Εκκλησίας. Αλλά πιστεύουμε πως, όταν αυτή υπάρχει, είναι πολύ πιο περιορισμένη απ' όσο ισχυρίζονται οι ερευνητές που προαναφέραμε.

Ένα άλλο σφάλμα είναι το ότι συνεξετάζουν τα απόκρυφα[98] με τα κανονικά βιβλία της Αγίας Γραφής. Συνεξετάζουν αστικούς μύθους με τα κανονικά βιβλία της Κ.Δ.. Συνεξετάζουν ιουδαϊκές, βαβυλωνιακές ή άλλες παραδόσεις με τα χριστιανικά κείμενα[99].

---

[93] Jenks C. Gregory, The origins and early developments of the Antichrist Myth, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1991. Ο Jenks εξετάζει κείμενα που αναφέρονται στον Αντίχριστο της περιόδου 180 μ.Χ. – 300 μ.Χ..

[94] McGinn Bernard, Antichrist: Two thousands years of the human fascination with evil, New York San Francisco, Harper, 1994.

[95] Peerbolte L. J. Lietaert, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A 1996.

[96] Βλέπε π.χ. Emmerson R. K., Antichrist in the Middle ages, A study of Medieval Apocalypticism, Art and literature, Seattle University of Washington Press, 1981. Ειδικά, στις σελ. 74-107 αναφέρονται πολλές αρχαίες πηγές σχετικά με το πρόσωπο του Αντιχρίστου.

[97] Ο Jenks π.χ. αναφέρεται σε εξέλιξη του μύθου και σε Χριστιανική φαντασία (Jenks C. Gregory, The origins and early developments of the Antichrist Myth, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1991, σελ. 97). Δεν υπάρχει αναφορά στη Θεοπνευστία, στην άνωθεν αποκάλυψη.

[98] Στο θέμα του Αντιχρίστου αναφέρονται και πολλά απόκρυφα κείμενα, όπως η Ανάληψη Ησαΐα, η Αιθιοπική Αποκάλυψη Πέτρου και πολλά άλλα. Βλέπε αναλυτική έκθεση της σχετικής απόκρυφης διδασκαλίας και στο L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A, 1996, σελ. 224-340.

[99] Οι Gunkel και Bousset ανήκαν και οι δύο στην Religiongeschichtliche Schule (History of Religion School) που αναζητεί την ιστορία των παραδόσεων πίσω απ' το βιβλικό κείμενο. Θεωρούσαν πως η χριστιανική σκέψη επηρεάστηκε από παραδόσεις και συστήματα ιδεών διαφόρων λαών. Οι απόψεις τους, τελικά, βρίσκονται μακρύτερα απ' την αλήθεια σε σχέση με τις αντίστοιχες του Renan. Ο τελευταίος θεωρούσε, εσφαλμένα, πως η περί Αντιχρίστου διδασκαλία είχε τις ρίζες της σε ιστορικά γεγονότα. Οι Gunkel και Bousset εντόπιζαν αυτές τις ρίζες στο χώρο της μυθολογίας. Σχετικά με τις παραδόσεις περί Δράκοντος βλέπε Herman Gunkel, Creation and Chaos in the primeval era and in the eschaton, Religio and historical study of Genesis 1 and Revelation 12, translated by William Whitney JR., foreword by Peter Machinist, Grand Rapids, Michigan 2006, μετάφραση απ' την έκδοση του 1895, σελ. 21-66. Κριτική απέναντι στις ανοησίες της ιστορικοκριτικής μεθόδου, γενικότερα, ασκεί ο ιστορικός και παπυρολόγος Carsten Peter Thiede στο έργο του Ein Fisch fuer den roemischen Kaiser-Juden, Griechen, Roemer:Die Welt des Jesus Christus, Muenchen 1998. Κατά τον Thiede κανένας ιστορικός δεν θα χρησιμοποιούσε την ιστορικοκριτική μέθοδο, όπως κάνουν οι καινοδιαθηκολόγοι. Βλ. σχετικά και Klein Βασιλείου, Υφηγητού Πανεπιστημίου Βόννης, Βιβλικές

Και όλα αυτά τα βλέπουν σαν ισόκυρα. Βρίσκονται σε μια διαδικασία συνεχούς αμφισβήτησης και, συχνά, αναζητούν αντιθέσεις στα αγιογραφικά και πατερικά κείμενα αντί να εφαρμόζουν την τακτική της σύνθεσης. Και ενώ τα κείμενα, συχνά, συμπληρώνουν το ένα το άλλο, αυτοί επιμένουν να τα βλέπουν σαν αντίθετα και να διατυπώνουν εικασίες προκειμένου να εξηγήσουν αντιθέσεις που δεν υφίστανται παρά μόνο στη φαντασία τους[100]. Κάποτε, υποτάσσουν τα πατερικά κείμενα σε δικά τους θεωρητικά πλαίσια και προσωπικές θεωρίες[101]. Τελικά, χαρακτηρίζουν την χριστιανική διδασκαλία « παραμύθι » και επιχειρούν να μετατρέψουν την Θεολογία σε λαογραφία[102].

Είναι, πραγματικά, θλιβερό, το ότι κάποιοι μελετητές αναζητούν την πατερική άποψη και, σε γενικές γραμμές, την εκθέτουν, χωρίς, όπως φαίνεται, να την πιστεύουν. Χαρακτηριστικοί είναι οι τίτλοι των έργων των Bousset και Jenks. Ο ένας μας μιλά για « antichrist myth » και ο άλλος για « antichrist legend »[103]. Τα έργα τους μοιάζουν περισσότερο με φιλολογική κριτική και λιγότερο με θεολογική εργασία. Και η εμμονή τους για αναζήτηση ιστορικών ή μυθολογικών αιτίων στην διαμόρφωση της περί Αντιχρίστου πατερικής διδασκαλίας φέρνει στο νου το αντίστοιχο έργο του Ρενάν, που θεωρούσε πως η περί Αντιχρίστου διδασκαλία ήταν αποτέλεσμα των διωγμών κατά του Χριστιανισμού[104]. Αλλά ο Ρενάν δεν πίστευε πως ο Θεός κατέβηκε στη γη. Γιατί να

προβληματικές μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Παρέμβαση στο 31ο Ιερατικό Συνέδριο της Ι.Μ. Γερμανίας, Μόναχο, 30.10-02.11.2000 (http://www.orthodoxie.net/gr/Texte/Texte_Varia/Klein_BiblFragestellung_Gr.html).

[100] Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ο Wrede θεωρούσε πως η αναφορά της Α΄ Θεσσαλονικείς (5,1-11) στο άμεσο και επικείμενο της Β΄ Παρουσίας και η αναφορά της Β΄ Θεσσαλονικείς (2,1-13) στα σημεία των καιρών που θα προηγηθούν, δεν μπορεί να προέρχονται από την ίδια πένα. Κλασικό δείγμα σκέψης που αναζητά αντιθέσεις, χαρακτηριστικό παράδειγμα αντιθετικής και όχι συνθετικής ερμηνείας. Αργότερα, ο Abraham Malherbe υποστήριξε το αυτονόητο ότι απλά οι δύο επιστολές απαντούν σε διαφορετικά ερωτήματα και έχουν διαφορετικές στοχεύσεις, καθώς άλλες ήταν οι περιστάσεις της συγγραφής της πρώτης επιστολής του Παύλου προς τους Θεσσαλονικείς και άλλες οι περιστάσεις της συγγραφής της δεύτερης· και ότι ο συγγραφέας και των δύο επιστολών ήταν ο Παύλος. Ο Hughes, ακολουθεί τον Malherbe και λέγει πως, τελικά, οι παλαιότεροι συγγραφείς, που θεωρούσαν τον Παύλο ως συγγραφέα και της Β΄ Θεσσαλονικείς είχαν δίκιο. Βλέπε Hughes L, Kevin, Constructing Antichrist, Paul, Biblical Commentary, and the development of doctrine in the early Middle ages, Catholic University of American Press, 2005, σελ. 10-11.

[101] Π.χ. ο Charles υποστήριξε πως αρχικά υπήρχαν τρεις διαφορετικές παραδόσεις, η παράδοση του Αντιχρίστου, η παράδοση του Βελίαρ και η παράδοση του Νέρωνα. Αρχικά, υπήρξε σύγχυση και συνένωση της παράδοσης του Αντιχρίστου με την παράδοση του Βελίαρ και της παράδοσης του Αντιχρίστου με την παράδοση του Νέρωνα. Στη συνέχεια συνενώθηκαν οι δύο νέες παραδόσεις που προέκυψαν απ' αυτήν την διαδικασία σε μια παράδοση Αντιχρίστου-Βελίαρ-Νέρωνα. (Βλ. Charles, Revelation, vol. 2, σελ. 80-5). Κατά τον Peerbolte ο Τσαρλς, απλά, υπέταξε τις πηγές στο δικό του σχήμα (Βλ. L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A, 1996, σελ. 9).

[102] Ο Gunkel πίστευε πως ο « μύθος » του Αντιχρίστου προέρχεται κατ' ευθείαν απ' την περί δράκοντος Βαβυλωνιακή παράδοση. Ο Bousset θεωρούσε πως ο « μύθος του Αντιχρίστου » είναι ανθρωπομορφική μεταμόρφωση του Βαβυλωνιακού δράκοντα (Τιαμάτ). Ο A. H. Keane στον πρόλογο της αγγλικής έκδοσης του έργου του Bousset πάει ακόμη παραπέρα. Οι Βαβυλώνιοι από κάπου θα πρέπει να πήραν το μύθο. Απ' τους Ακκάδιους που με τη σειρά τους την πήραν απ' τους ανθρώπους της λίθινης εποχής. Τελικά, ο « μύθος » του Αντιχρίστου προέρχεται απ' τη μάχη του προϊστορικού ανθρώπου με τους κροκόδειλους. Εντοπίζει αναλογία με την μάχη του Ηρακλή εναντίον του Αχελώου αφού, άλλωστε, έχει την πεποίθηση πως όλοι οι μύθοι του πολιτισμένου ανθρώπου έχουν τις αρχές τους στον πρωτόγονο άνθρωπο. Και καταλήγει στη διαπίστωση πως οι « folklorists » έχουν πολλή δουλειά να κάνουν αφού ο « μύθος του Αντιχρίστου » « is far less a biblical subject than a chapter in uninspired folklore, the more persistant, the more widespread, of all popular myths ». Βλέπε A. H. Keane, Origin of the Babylonian Dragon myth. Prologue, The antichrist legend, A chapter in Christian and jewish folklore, englished from the german of W Bousset, with a prologue on the Babylonian dragon myth by A. H. Keane, Hutchinson and Co, London 1896, σελ. 13,16-21 και 25-6.

[103] Εντύπωση μας προκάλεσε και το γεγονός πως ο Jenks χρησιμοποιεί για τα έτη τον διαχωρισμό C.E. (common era) και B.C.E. (before common era), κάτι που συνηθίζουν λίγοι μόνο μη Χριστιανοί συγγραφείς.

[104] Βλ. Renan Hernest, Ο Αντίχριστος, Μετάφραση Μιχ. Πριονιστή, Εκδόσεις Φαέθων, Αθήνα 1956, σελ. 30, 103-105, 178-193 κ.α.. Πρέπει να επισημανθεί πως ακόμη και οι σκληρότεροι διωγμοί δεν έκαναν τους Χριστιανούς να ταυτίσουν τον Αντίχριστο με κάποιο Ρωμαίο Αυτοκράτορα ή την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Και αυτό κατά την γνώμη

πιστεύει πως θα ανέβει ο διάβολος; Μια τέτοια άποψη μοιάζει φυσιολογική για έναν άθεο. Δεν είναι φυσιολογική για έναν καθηγητή Θεολογίας. Αυτοί οι ερευνητές εκθέτουν την πατερική διδασκαλία. Την αντιπαραβάλλουν συχνά με σύγχρονες ή μεταγενέστερες εσχατολογικές θέσεις και απόψεις. Καί, όμως, είναι λίγο ανερμάτιστη η αναζήτησή τους. Τους λείπει η πίστη στην Ιερά της Εκκλησίας Παράδοση· στο αλάθητο της Εκκλησίας· στη διαχρονική παρουσία του Αγίου Πνεύματος μέσα στην κοινότητα των πιστών.

Αξίζει να αναφερθεί πως ο Soloviev απέρριπτε την άποψη του Renan ότι η διδασκαλία για τον Αντίχριστο προήλθε απ' τους διωγμούς του Νέρωνα κατά των Χριστιανών[105]. Και, προφανώς, ούτε τα παρόμοια συμπεράσματα ξένων ερευνητών συμμεριζόταν, καθώς και αυτά βασίζονταν στην ίδια φιλοσοφία στην οποία βασίστηκε και ο Renan, τη λογική της γήινης προέλευσης των ιερών κειμένων της Αγίας Γραφής. Η « μικρή Ιστορία για τον Αντίχριστο » του μεγάλου Ρώσου φιλόσοφου δίνει την ορθή θέση πάνω σε αυτό το ζήτημα, καθώς ο Αντίχριστος παρουσιάζεται στο έργο ως ένα υπαρκτό πρόσωπο[106]. Κατά τη γνώμη μας δεν είναι τυχαίο που ο Soloviev στη « Μικρή Ιστορία για τον Αντίχριστο » γράφει πως αυτός θα καυχιέται πως έχει ανακηρυχθεί επίτιμος

μας οφείλεται αφ΄ ενός μεν στο ότι υπήρχε ήδη διαμορφωμένη περί Αντιχρίστου διδασκαλία και οι Χριστιανοί περίμεναν τον Αντίχριστο με ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία δεν έφεραν οι διάφοροι διώκτες τους, αφ' ετέρου δε στην παρουσία του Αγίου Πνεύματος που καθοδηγούσε την Εκκλησία στην αλήθεια, όπως την οδηγεί σήμερα και, όπως θα την οδηγήσει στην αναγνώριση του πραγματικού Αντιχρίστου στους έσχατους χρόνους. Η διδασκαλία για τον Αντίχριστο δεν είναι απλά το αποτέλεσμα ιστορικών γεγονότων, όπως υποστήριξε ο Ρενάν. Είναι κάτι πολύ περισσότερο από αυτό. Πάντως, αξίζει να σημειωθεί πως ο Ρενάν, που εξέφρασε αυτήν την άποψη για τον Αντίχριστο, χαρακτηρίστηκε και ο ίδιος « αντίχριστος ». Βλ. Ανθίμου Αλεξανδρουπόλεως (νυν Θεσσαλονίκης), Ερωτήματα για τον Αντίχριστο, για το 666, για τον Ε.Κ.Α.Μ., Εκδόσεις « Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδας », Αθήνα 1996, σελ. 14 και ΚαντιώτουΑυγουστίνου, Καιροί Αποκαλύψεως 666, ο.π., σελ. 71. Σχετικά με την μη ταύτιση των διαφόρων διωκτών του Χριστιανισμού απ' την Εκκλησία με τον Αντίχριστο βλ. και Jenks C. Gregory, The origins and early developments of the Antichrist Myth, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1991, σελ. 114-5.

[105] Βλ. Soloviev Vladimir, War, progress, and the end of history, including a short story of the Antichrist, three discussions, translated from the Russian by Alexander Bakshy, with a biographical notice by Dr. Hagberg Wright, London, University of London Press, London 1915, σελ. 127-8.

[106] Το έργο του Soloviev έχει, βέβαια, κάποια σφάλματα. Σε γενικές γραμμές, όμως, εκφράζει την Ορθόδοξη διδασκαλία. Άλλωστε, ο ίδιος ο συγγραφέας επισημαίνει στον πρόλογο του έργου του πως η μικρή ιστορία για τον Αντίχριστο είναι ένα έργο σύμφωνο με την Βιβλο, την παράδοση της Εκκλησίας και την κοινή λογική (Βλ. Soloviev Vladimir, ο.π., σελ. 178) . Επίσης, χρησιμοποίησε εν μέρει κάποια ιστορικά δεδομένα της εποχής του και εν μέρει τη φαντασία (Βλ. σχετικά τα σχόλια του Soloviev για τη μικρή ιστορία για τον Αντίχριστο στον πρόλογο του έργου του, Soloviev, ο.π. σελ. 26-32). Αυτό το έργο του Soloviev θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως το πρώτο christian fiction βιβλίο για τον Αντίχριστο, απ' το οποίο φαίνεται πως εμπνεύστηκαν οι μεταγενέστεροι συγγραφείς ανάλογων βιβλίων. Και παρά τις όποιες θεολογικές του ανακρίβειες είναι ένα κείμενο που κάθε Χριστιανός πρέπει να διαβάσει. Δεν είναι άσκοπο να αναφερθεί σ' αυτό το σημείο πως ο C.S. Lewis δημιούργησε μια αλληγορία για τον Αντίχριστο στο έβδομο και τελευταίο βιβλίο της σειράς φαντασίας « Τα χρονικά της Νάρνια », το " The last battle " που εμπνεύστηκε απ' την σχετική χριστιανική παράδοση. Η σειρά " Τα χρονικά της Νάρνια ", όπως επεσήμανε ο συγγραφεύς, δεν είναι, ακριβώς, αλληγορία, όπως το « Pilgrim' s progress » του John Bunyan. Ο Lewis, όπως ο ίδιος διευκρίνισε σε επιστολή του, αρχικά, δημιούργησε στη σκέψη και τη φαντασία του έναν κόσμο με ζώα που μιλάνε, νάνους, ξωτικά και άλλα μυθικά πλάσματα. Στη συνέχεια σκέφτηκε πώς θα εκτυλίσσονταν τα γεγονότα της Ιστορίας της Θείας Οικονομίας σ' αυτόν τον κόσμο. Και έτσι δημιούργησε τη σειρά « Τα χρονικά της Νάρνια ». Τελικά, ο ίδιος έδωσε την αντιστοιχία των βιβλίων της σειράς με τα σχετικά γεγονότα της Θείας Οικονομίας. Η έλευση του Αντιχρίστου αλληγορείται – τρόπον τινά – στο τελευταίο βιβλίο της σειράς, όπου ο πίθηκος " Shift " παρουσιάζει στους κατοίκους της Νάρνια τον γάιδαρο " Puzzle " που φορά μια λεοντή σαν να είναι δήθεν το λιοντάρι Άσλαν (σύμβολο του Λέοντα του Ιούδα, του Χριστού). Η σειρά είναι απ' τις πιο επιτυχημένες σειρές φαντασίας. Έχει μεταφραστεί σε 41 γλώσσες και έχει πουλήσει περισσότερα από 120 εκατομμύρια αντίτυπα. Τελευταία, προβλήθηκε ιδιαίτερα με την κινηματογραφική μεταφορά των δύο πρώτων βιβλίων της σειράς απ' την Walden Media, που δημιούργησε ενθουσιασμό στους Χριστιανούς και θεωρήθηκε ως η Χριστιανική απάντηση στον Χάρρυ Πότερ. Βλ. σχετικά και Lewis C. S., Η τελευταία μάχη, Τα χρονικά της Νάρνια, Βιβλίο 7ον, Κέδρος, Αθήνα 1996 και στο http://en.wikipedia.org/wiki/The_Chronicles_of_Narnia , όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία.

διδάκτορας της Θεολογικής Σχολής της Τυβίγγης για ένα μεγάλο έργο του πάνω στο γνωστό δόγμα της Θρησκειοϊστορικής σχολής, την « υψηλή κριτική » (higher criticism)[107]. Ο Soloviev είχε διαγνώσει έναν υφέρποντα αντιχριστιανισμό σ' αυτήν την Χριστιανική κατά τα άλλα θεολογική μέθοδο, που κατά κόρον χρησιμοποιούν πολλοί απ' τους ερευνητές που προαναφέραμε[108].

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως πολλά απ' τα επιχειρήματα των ερευνητών που εφήρμοσαν την μέθοδο της υψηλής κριτικής για να στηρίξουν τις θέσεις τους, κατέπεσαν[109]. Και μπορεί οι ίδιοι να θεωρούν ότι η διδασκαλία περί Αντιχρίστου είναι αποκύημα της φαντασίας των πρώτων Χριστιανών, ωστόσο οι δικές τους κριτικές μελέτες είναι εκείνες που, δίκαια, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως η αποθέωση της υπόθεσης και της εικασίας. Κατά τη γνώμη μας, η φαντασία, πράγματι, χρησιμοποιήθηκε. Όχι, όμως, απ' τους Πατέρες της Εκκλησίας που αναφέρθηκαν στο θέμα του Αντιχρίστου αλλά από σύγχρονους μελετητές που παρουσιάζουν δικά τους υποθετικά σενάρια σαν σύγχρονη επιστημονική έρευνα.

Πάντως, αυτή η άποψη δεν πέρασε ούτε στην κλασική ευαγγελική, ούτε την Ρωμαιοκαθολική ή την Ορθόδοξη άποψη για τον Αντίχριστο[110]. Άσκησε, βέβαια, κάποια επίδραση, επηρέασε κάποιους Θεολόγους, όμως, ως επί το πλείστον, παρέμεινε υπόθεση μεταξύ κάποιων αναθεωρητών ακαδημαϊκών. Δεν πέρασε στο σύνολο της θεολογικής κοινότητας ούτε στην συνείδηση του κόσμου. Άλλωστε, υπήρξαν και έργα που εκθέτουν την παραδοσιακή Χριστιανική άποψη περί του Αντιχρίστου και των εσχάτων. Απ' την πλευρά των Ρωμαιοκαθολικών θεολόγων αξίζει να αναφερθεί το έργο του Pieper Joseph « The end of time: A meditation on the philosophy of history »[111], που βασίζεται κυρίως σε δυτικούς συγγραφείς, και απ' την πλευρά των προτεσταντών το παλιότερο, βέβαια, έργο

---

[107] Βλ. Soloviev Vladimir, ο.π., σελ 212, « You are perhaps aware that even in my youth I wrote a big book on the Higher
Criticism, which at that time excited much comment and laid the foundation of my popularity. In memory of this, I presume, the University of Tubingen only the other day requested me to accept the degree of a Doctor of Theology honoris causa. I have replied that I accept it with pleasure and gratitude ».

[108] Ο Γιόζεφ Ράντσιγκερ, Ρωμαιοκαθολικός Πάπας Βενέδικτος ΙΣΤ΄, σχολιάζοντας αυτήν την λεπτομέρεια απ' το έργο του Σολόβιεφ γράφει πως, πράγματι, η ερμηνεία της Αγίας Γραφής μπορεί να καταστεί όργανο του Σατανά. Βλ. Ράντσιγκερ Γιόζεφ, Πάπα Βενεδίκτου ΙΣΤ΄, Ο Ιησούς απ' τη Ναζαρέτ, Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα 2007, σελ. 53.

[109] Όπως επισημαίνει ο Peter Machinist στον πρόλογό του στην τελευταία έκδοση του έργου του Gunkel, διάφοροι ισχυρισμοί του Gunkel, αργότερα, κατέπεσαν. Έτσι, ο Thorkild Jacobsen υποστήριξε πολύ πειστικά πως οι Χαναανιτικοί μύθοι της Θεϊκής μάχης της δημιουργίας επέδρασαν στη διαμόρφωση της αντίστοιχης μεσοποτάμιας μυθολογίας των Βαβυλωνίων. Δηλαδή, συνέβη το αντίθετο από αυτό που υποστήριζε ο Gunkel. Βλ. σχετικά Herman Gunkel, Creation and Chaos in the primeval era and in the eschaton, Religio and historical study of Genesis 1 and Revelation 12, translated by William Whitney JR., foreword by Peter Machinist, Grand Rapids, Michigan 2006, μετάφραση απ' την έκδοση του 1895, σελ. 21.

[110] Βλ. και Θεοδώρου Ανδρέα, Η περί Αντιχρίστου ιδέα, περ. Θεολογία 40.1969, σελ 182: « … τήν ὑπό νεωτέρων θεολόγων ὑποστηριχθεῖσαν ἄποψιν ὅτι ἡ περί Ἀντιχρίστου ἰδέα ὡς γενικόν ὑπόβαθρον αὐτῆς φέρει μῦθον ἐσχατολογικόν και κοσμολογικόν ὑπό ποικίλας ἀποχρώσεις ἀπαντῶντα παρά τοῖς Βαβυλωνίοις, Πέρσαις, Αἰγυπτίοις, Ἕλλησι και Γερμανοῖς, ὡς ἀντιφάσκουσαν προς την θεοπνευστίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς και καταλύουσαν τάς βάσεις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, ἀντιπαρερχόμεθα ἄνευ ἄλλης εἰδικῆς μνείας », και Θεολογία 39, 1970, σελ. 110 « ἡ τρίτη πάλι ἑρμηνεία, συσχετίζουσα την θείαν ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθειαν προς την ἀρχαίαν μυθολογικήν παράδοσιν τῆς ἐπιθέσεως τοῦ δράκοντος ἐναντίον τῶν θεῶν ἐν οὐρανοῖς, εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς ἀπόβλητος και ἀπορριπτέα ». Βλ. και περ. Θεολογία, 1970, σελ. 228 και Π. Μπρατσιώτου, Η Αποκάλυψις του Αποστόλου Ιωάννου, Αθήναι 1950, σελ. 192-3.

[111] Pieper Joseph, The end of time: A meditation on the philosophy of history, translated by Michael Bullock, New York, Ignatius Press, San Francisco 1999. Για τον Αντίχριστο βλ. στις σελίδες 119-145. Αξιόλογο είναι και το έργο του Daley E. Brian, The hope of the early church, A handbook of patristic eschatology, Oxford University Press, 1991, όπου εξετάζεται η Πατερική εσχατολογία – όχι μόνο το θέμα του Αντιχρίστου – των έξι πρώτων αιώνων.

του Newman « The patristic idea of Antichrist »[112] και το έργο του Arthur Pink « The Antichrist »[113]. Υπάρχουν, βέβαια, και πολλά άλλα. Στον Ορθόδοξο χώρο η ορθόδοξη διδασκαλία για τον Αντίχριστο, αναμφισβήτητα, κυριαρχεί[114].

3) Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την συγγραφή της διατριβής.

Είναι αδύνατον για τον ερευνητή να εργαστεί πάνω σε οποιοδήποτε θέμα της Ορθόδοξης Θεολογίας και να κάνει έρευνα χωρίς, αναγκαστικά και αναπόφευκτα, να προστρέξει στην Αγία Γραφή. Και αυτό διότι όλη η χριστιανική γραμματεία είναι στην ουσία σχολιασμός, υπομνηματισμός και ανάπτυξη της Βίβλου[115]. Το θέμα που επιλέξαμε να διερευνήσουμε, οπωσδήποτε, δεν αποτελεί εξαίρεση. Κάθε τί που λένε οι Πατέρες σχετικά με τον Αντίχριστο, το στηρίζουν πάνω σε μια αγιογραφική βάση[116]. Νωρίς, συνειδητοποιήσαμε, ότι, για να παρουσιάζει η εργασία μας πληρότητα, θα έπρεπε να εργαστούμε πάνω σε αυτή τη βάση. Κρίναμε πως έπρεπε παράλληλα με την έρευνα πάνω στους Πατέρες να κάνουμε προσωπική εργασία πάνω στο κείμενο της Αγίας Γραφής και έρευνα πάνω στη σχετική βιβλική βιβλιογραφία. Χρησιμοποιήσαμε το εκκλησιαστικό κείμενο της Καινής Διαθήκης, όπως παρατίθεται στην έκδοση της Βιβλικής Εταιρείας. Εργαστήκαμε ως εξής:

Κατ' αρχήν, συντάξαμε ένα πίνακα με τα χωρία της Αγίας Γραφής που αναφέρονται στον Αντίχριστο. Στη συνέχεια αναζητήσαμε τα παράλληλα γραφικά χωρία και εντοπίσαμε στην πατερική γραμματεία οποιαδήποτε άλλη αναφορά ή ερμηνεία των συγκεκριμένων χωρίων.

Παράλληλα, εργαστήκαμε πάνω σε αυτά τα χωρία σύμφωνα με την σύγχρονη βιβλική ερμηνευτική μεθοδολογία (γραμματική και συντακτική ανάλυση, μελέτη του ιστορικού πλαισίου της εποχής της συγγραφής, αναζήτηση και συνεξέταση χωρίων με παράλληλο νόημα, αναζήτηση του νοήματος λέξεων-κλειδιών ή φράσεων στον ίδιο συγγραφέα ή γενικά στην Αγία Γραφή κ.τ.λ.). Στην εργασία μας αυτή σημαντικά εργαλεία

---

[112] Newman, The patristic idea of Antichrist, No 83 of Tracts for the times, by members of the University of Oxford, vol. v, 1838-40, London, 1840.

[113] Το έργο του Arthur W. Pink, " The Antichrist " είναι αξιόλογο παρά το ότι δεν επικαλείται πατερικά κείμενα και στηρίζεται, αποκλειστικά, στην Αγία Γραφή. Πάντως, άσκησε μεγάλη επίδραση στην Αμερική και, σε γενικές γραμμές, δίνει σωστές πληροφορίες για το πρόσωπο και την εποχή του Αντιχρίστου.

[114] Ενδεικτικά, αναφέρουμε το πόνημα του Ανδρέου Θεοδώρου, « Η περί Αντιχρίστου ιδέα », ο.π. και το έργο του π. Χαραλάμπους Βασιλοπούλου « ο Αντίχριστος », ο.π.. Πάντως, όλα τα βιβλία για τον Αντίχριστο που διαβάσαμε και έχουν εκδοθεί στην Ελλάδα τα τελευταία 50 χρόνια αποδίδουν σε γενικές γραμμές την πατερική διδασκαλία. Στην Ελλάδα δεν έχει εκδοθεί κάποιο έργο ανάλογο με αυτό του Bousset.

[115] Για την σχέση Αγίας Γραφής και Πατερικής Παράδοσης βλ. και Μαρτζέλου Γεωργίου, Το βιβλικό υπόβαθρο του Ορθόδοξου δόγματος, « Ορθόδοξο δόγμα και Θεολογικός προβληματισμός », Μελετήματα δογματικής Θεολογίας Α΄, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 15-24.

[116] Συχνά, οι Πατέρες παραθέτουν στα κείμενά τους εκτενή αποσπάσματα απ' την Αγία Γραφή. Ενδεικτικός της εξάρτησης των Πατέρων απ' την Αγία Γραφή είναι ο λόγος « Ἀπόδειξις ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν περί Χριστοῦ καί περί τοῦ Ἀντιχρίστου » του Ιππολύτου, μεγάλο μέρος του οποίου είναι στην ουσία παραθέσεις γραφικών κειμένων. Ενδεικτική είναι και η τακτική των ερμηνευτών που παραθέτουν την ερμηνεία μετά το σχετικό κείμενο της Αγίας Γραφής. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί πως οι Πατέρες, συχνά, παραθέτουν κείμενο χωρίς να το σχολιάζουν, θεωρώντας, προφανώς, αυτονόητη την ερμηνεία του.

στάθηκαν η κριτική έκδοση της Καινής Διαθήκης των Nestle-Aland, και το πρόγραμμα BibleWorks.

Προκειμένου να είμαστε ενήμεροι πάνω στα δεδομένα της σύγχρονης βιβλικής έρευνας προστρέξαμε και σε διάφορα βιβλικά λεξικά όπως π.χ. το Easton bible dictionary, το Naves topical dictionary αλλά και, γενικότερα, στη βιβλική βιβλιογραφία ημετέρων και ξένων βιβλικών Θεολόγων.

Βέβαια, οφείλουμε να τονίσουμε πως λόγω του θέματος της διατριβής μας εξετάζουμε την Αγία Γραφή, κυρίως, μέσα απ' το πρίσμα της Πατερικής ερμηνείας της. Ωστόσο, ούτε τα πορίσματα της σύγχρονης βιβλικής έρευνας αγνοήσαμε ούτε τις μεθόδους εργασίας, που αυτή εφαρμόζει, παραθεωρήσαμε. Όπου κρίναμε ότι είναι σκόπιμο και αναγκαίο, κάναμε διεξοδική βιβλική έρευνα και παραθέσαμε τα συμπεράσματα της σχετικής μας έρευνας (π.χ. για το νόημα της λέξης « αντίχριστος » στην Κ.Δ. ή για τον τρόπο με τον οποίο γράφεται ο αριθμός 666 στα διάφορα χειρόγραφα κ.α.). Διότι είναι απλά αδύνατο να γίνει θεολογική έρευνα χωρίς έρευνα της Βίβλου.

Σε κάθε ενότητα της εργασίας μας αναφέρουμε, πάντα, την βιβλική βάση της σχετικής πατερικής διδασκαλίας. Στις περισσότερες περιπτώσεις αυτή αναφέρεται απ' τους ίδιους τους Πατέρες[117]. Σε ελάχιστες περιπτώσεις που αυτό δεν γίνεται αναφέρουμε ως πιθανή βιβλική βάση χωρία της Αγίας Γραφής που σχετίζονται με το θέμα που αναπτύσσουν οι Εκκλησιαστικοί συγγραφείς.

Ωστόσο, η κυρίως περιοχή της έρευνάς μας ήταν τα πατερικά κείμενα που αναφέρονται στον Αντίχριστο. Ήδη αναφέραμε τα σημαντικότερα έργα της πατερικής γραμματείας που αναφέρονται σ' αυτό το θέμα. Αυτά τα κείμενα υπήρξαν και οι σημαντικότερες πηγές της έρευνάς μας. Βέβαια, δεν περιοριστήκαμε σ' αυτά. Αναζητήσαμε κάθε τι που έχει γραφεί απ' τους Πατέρες της Εκκλησίας σχετικά με τον Αντίχριστο. Άλλωστε, όπως δείχνει και ο τίτλος της διατριβής, αυτός είναι ο σκοπός μας· να παρουσιάσουμε τη σχετική με τον Αντίχριστο διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας.

Σύμφωνα με τον πολύ εύστοχο χαρακτηρισμό του Π. Χρήστου Πατέρες της Εκκλησίας ονομάζονται « οι άνθρωποι εκείνοι εις των οποίων τα κείμενα απαντάται η μαρτυρία της Ορθοδοξίας και των οποίων η αυθεντία ηδύνατο να στηρίξη την ορθήν πίστιν εις όλας τας φάσεις της »[118]. Κατά τον Δ. Τσάμη οι Πατέρες της Εκκλησίας αναγνωρίζονται από τη συνείδηση της Εκκλησίας[119].

Αυτών των Πατέρων τα κείμενα, λοιπόν, αναζητήσαμε και εμείς στην Εκκλησιαστική Γραμματεία. Πεδίο έρευνάς μας υπήρξε κατ' αρχήν ολόκληρη η Ελληνική Πατερική Γραμματεία.

Απ' την Λατινική Πατρολογία μελετήσαμε κάποια κείμενα Πατέρων, όπως π.χ. των αγίων Βικτωρίνου, Αυγουστίνου, Ιερωνύμου, Αμβροσίου Μεδιολάνων, Βέδα κ.α..

Τέλος, αναφερόμαστε και σε κάποια συγγράματα της Σλαβικής Ορθόδοξης Γραμματείας όπως π.χ. του Αγίου Ιγνατίου Μπριαντσανίνωφ, περισσότερο για να δώσουμε ένα τόνο οικουμενικότητας στην εργασία και να καταδείξουμε πως σε όλο τον Ορθόδοξο κόσμο υπάρχει η ίδια, σε γενικές γραμμές, διδασκαλία για τον Αντίχριστο.

---

[117] Βλ. και Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΓ΄, P.G. 33, 885 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 138-139, « Ταῦτα δέ διδάσκομεν οὐχ εὑρεσιλογοῦντες, ἀλλ' ἐκ τῶν θείων ἐκκλησιαζομένων Γραφῶν, καί μάλιστα ἐκ τῆς ἀρτίως ἀναγνωσθείσης τοῦ Δανιήλ προφητείας, μεμαθηκότες… ».

[118] Χρήστου Παναγιώτου, « Ελληνική Πατρολογία », τ. Α΄, Εισαγωγή, ο.π., σελ. 24.

[119] Βλ. Δ. Τσάμη, « Εκκλησιαστική Γραμματολογία », Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 19.

Η έρευνά μας δεν περιορίστηκε στους Πατέρες μέχρι τον 14ο αιώνα. Το Άγιο Πνεύμα που φώτιζε τους παλαιούς Πατέρες της Εκκλησίας, όπως π.χ. τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσοστομο ή τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά δεν σταμάτησε να ενεργεί μέχρι και σήμερα[120]. Γι' αυτό και επεκτείναμε την έρευνά μας μέχρι και τον 19ο αιώνα. Βέβαια, υπήρξαμε πολύ προσεκτικοί στην επιλογή των προσώπων της νεότερης περιόδου, η διδασκαλία των οποίων συνεξετάζεται μαζί με την διδασκαλία των παλαιοτέρων Πατέρων της Εκκλησίας. Ερευνήσαμε την διδασκαλία προσωπικοτήτων που έχουν χαρακτηριστεί Άγιοι, όπως π.χ. ο Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος, ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, και ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης.

Η αναφορά σε Πατέρες όλων των τόπων και των εποχών έχει το νόημά της. Σκοπός μας είναι να καταδείξουμε και να τονίσουμε την διαχρονικότητα αυτής της διδασκαλίας που στο πέρασμα των αιώνων παρουσιάζει μια συνέχεια παραμένοντας, σταθερά, χωρίς αλλοιώσεις στην ουσία της, η ίδια. Να παρουσιάσουμε την οικουμενική και διαχρονική συμφωνία των Πατέρων.

Η περί Αντιχρίστου διδασκαλία της Εκκλησίας είναι στα κυριότερα σημεία της ενιαία. Διάφορες εσφαλμένες θέσεις που διατυπώθηκαν, αντιμετωπίστηκαν. Επισημάνθηκαν, αναιρέθηκαν και απωθήθηκαν στο περιθώριο για να λησμονηθούν τελείως. Άλλωστε, η διατύπωση εσφαλμένων θέσεων δεν παρατηρείται μόνο στην περί Αντιχρίστου διδασκαλία της Εκκλησίας. Εσφαλμένες απόψεις διατυπώθηκαν πάνω και σε διάφορα άλλα θέματα της Ορθόδοξης Θεολογίας. Η ορθή διδασκαλία για ποικίλα ζητήματα αναπτύχθηκε στο διάβα των αιώνων με την διόρθωση πολλών εσφαλμένων θέσεων.

Τα κριτήρια που θέσαμε στην έρευνά μας σχετικά με την εγκυρότητα και ορθότητα των ποικίλων εσχατολογικών θέσεων είναι:

1) Η ύπαρξη ισχυρής αγιογραφικής βάσης.

2) Η πατερική στήριξη.

3) Η μή καταδίκη και απόρριψή από κάποιον άλλον Πατέρα της Εκκλησίας.

Η διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας στα περισσότερα σημεία της περιλαμβάνει και τα τρία αυτά στοιχεία. Βέβαια, σε επιμέρους σημεία της διδασκαλίας κάποιων Πατέρων της Εκκλησίας υπάρχουν και διαφοροποιήσεις ή ακόμη και σφάλματα. Τα τυχόν σφάλματα, συνήθως, επισημαίνονται και διορθώνονται από κάποιον άλλον Πατέρα της Εκκλησίας. Έτσι, η διδασκαλία για την χιλιετή βασιλεία του Αντιχρίστου που υποστηρίχθηκε π.χ. απ' τους Αγίους Ειρηναίο και Βικτωρίνο, δεν έχει ισχυρή αγιογραφική βάση, δεν συναντάται στην πλειονότητα των Πατέρων ενώ απορρίφθηκε ως εσφαλμένη απ' τους αγίους Αυγουστίνο, Ιερώνυμο και άλλους[121]. Η λαϊκή παράδοση για την επιστροφή του Νέρωνα που αναφέρεται π.χ. σε κάποιο σημείο στο έργο του αγίου Βικτωρίνου και αναφέρεται ως διδασκαλία του Αγίου Μαρτίνου στους Διαλόγους του Σουλπικίου Σεβήρου[122], απορρίφθηκε απ' τον Άγιο Αυγουστίνο και τον Λακτάντιο, για να

[120] Βλ. σχετικά Δημητρίου Τσάμη, « Εκκλησιαστική Γραμματολογία », Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 19-24 και Χρήστου Παναγιώτου, « Ελληνική Πατρολογία », τ. Α΄, Εισαγωγή, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Χριστιανική Γραμματολογία 2, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 22-28.

[121] Το ζήτημα αναπτύσσεται σε ξεχωριστή ενότητα στις σελ. 314-317.

[122] Πρέπει, βέβαια, να επισημάνουμε πως ο Άγιος Βικτωρίνος, ενώ μιλά σε πολλά σημεία του έργου του για τον Αντίχριστο, μόνο σε δύο σημεία τον ταυτίζει με το Νέρωνα. Και, τότε, επισημαίνει πως ο Νέρων, όταν έρθει ως Αντίχριστος, θα έχει άλλο όνομα και θα επιδείξει διαφορετική συμπεριφορά. Στην ουσία μιλά για ένα Νέρωνα που δεν θα είναι ο Νέρωνας. Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, E.A., CSEL, σελ. 120-121 και CCEL, σελ. 358. Ο Άγιος Μαρτίνος, πάλι, σύμφωνα με τον Σουλπίκιο Σεβήρο, έλεγε πως ο Νέρωνας επρόκειτο να βασιλεύσει στην Δύση, όπου θα ανάγκαζε τους ανθρώπους να προσκυνήσουν τα είδωλα. Ο Αντίχριστος θα βασίλευε στην Ανατολή, θα διεξήγαγε

αγνοηθεί τελείως στην συνέχεια απ' τους λοιπούς Πατέρες της Εκκλησίας, ενώ έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με άλλη παράδοση για ιουδαϊκή καταγωγή του Αντιχρίστου[123]. Η άποψη του Αγίου Νεοφύτου του εγκλείστου πως η γυνή η περιβεβλημένη τον ήλιον που αναφέρεται στο ενδέκατο κεφάλαιο της Αποκάλυψης είναι η μητέρα του Αντιχρίστου[124] έρχεται σε αντίθεση με την επικρατούσα ερμηνευτική θέση. Επίσης, απορρίπτονται διάφορες εσφαλμένες θέσεις γύρω απ' την υπόθεση του Αντιχρίστου που κυκλοφορούσαν μεταξύ των πιστών. Έτσι, καταδικάζονται διάφοροι παιδικοί μύθοι και « γραϊκά ληρήματα »[125], διευκρινίζεται πως ο Αντίχριστος δεν θα είναι πνεύμα, δεν θα εμφανιστεί κλίνοντας τα γόνατα[126] κ.ο.κ..

Η μη αναφορά ενός στοιχείου της περί Αντιχρίστου παράδοσης από κάποιον Πατέρα της Εκκλησίας δεν σημαίνει πως αυτός την απέρριπτε. Ο Άγιος Κύριλλος π.χ. αναφέρει πως για λόγους συντομίας δεν αναφέρει περισσότερα στοιχεία για την έλευση του Αντιχρίστου[127]. Όταν, όμως, η μη αναφορά μιας παράδοσης από πολλούς Πατέρες συνοδεύεται και από καταδίκη της από κάποιον Πατέρα της Εκκλησίας, μπορεί να θεωρηθεί πως η παράδοση αυτή αγνοήθηκε για συγκεκριμένους λόγους.

Αυτό που, οπωσδήποτε, πρέπει να επισημανθεί είναι πως τα τυχόν σφάλματα αλλά και κάποιες διαφοροποιήσεις που παρουσιάζονται σε ορισμένα σημεία της πατερικής

πόλεμο εναντίον του Νέρωνα και θα τον φόνευε. Βλ. Σουλπικίου Σεβήρου, Διάλογοι, ΙΙ, 14, στο Ιωάννου Αγιαννανίτου, « Ήλιος σ' έναν κόσμο που δύει, Αρχαίες μαρτυρίες για τον Άγιο Μαρτίνο », Άγιον Όρος 1989, σελ. 250-251.

[123] Βλ. Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΙΘ΄, σελ. 118 « Δεν δύναμαι να επιδοκιμάσω την εκπληκτικήν αλαζονείαν των διατυπούντων υποθέσεις τοιαύτης φύσεως », Ιερωνύμου, Σχόλια στον Ιεζεκιήλ, 11,36…….. Βλ. και Λακταντίου, Of the manner in which the persecutors died, II, Fathers of the third and fourth centuries, ANF 7, CCEL, σελ. 302. Η άποψη ότι ο Ευαγγελιστής Ιωάννης στην Αποκάλυψη αναπαράγει την παράδοση για ανάσταση και επανεμφάνιση του Νέρωνα, γενικά, δεν πείθει. Βλ. και Θεοδώρου Ανδρέα, Η περί Αντιχρίστου ιδέα, Θεολογία, 41, 1970, σελ. 234 (υποσημείωση 103), « ο ισχυρισμός ότι ενταύθα – Απ. 13,3 – ο ιερός συγγραφεύς υπαινίσσεται τον λαϊκόν μύθον περί Νέρωνος redivivus είναι εντελώς ανάξιος προς την σοβαρότητα και την θεοπνευστίαν του βιβλίου. Η υιοθέτησις ιδεών εντελώς παιδαριωδών και γελοίων, ως είναι ο εν λόγω μύθος αποτελεί υπόθεσιν άκρως αντιβαίνουσαν προς την νηφαλιότητα και την σοβαρότητα του ιερού συγγραφέως ».

[124] Βλ. Νεοφύτου του Εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ς΄, σελ. 230-231.

[125] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Α΄, Α΄, P.G. 62, 470 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 12 « … ἀλλά καί προς ήμᾶς ταῦτα χρήσιμα, ἵνα τῶν μύθων τῶν παιδικῶν και τῶν ληρημάτων τῶν γραϊκῶν ἀπαλλαγῶμεν. Ἤ οὐκ ἠκούσατε πολλάκις ἐν παισίν ὄντες καί περί τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀντιχρίστου πολλά λεγόντων τινῶν καί περί τοῦ κάμπτειν τά γόνατα;… ». Προφανώς, ο Ιερός Χρυσόστομος αναφέρεται σε μυθώδεις απόψεις που κυκλοφορούσαν, κυρίως, μεταξύ των παιδιών και, προφανώς, προέρχονταν από σχετικές παράλογες διηγήσεις των παπούδων και γιαγιάδων τους, τα « γραϊκά ληρήματα ». Ο ιερός Χρυσόστομος διακρίνει σε αυτούς τους μύθους την πονηρία του σατανά, ο οποίος ενσπείρει την πλάνη του στις διάνοιες των ανθρώπων, όταν αυτές είναι ακόμη « απαλές », μικρές, άπλαστες και ασχημάτιστες ούτως ώστε αυτή να συναυξηθεί μαζί τους, και έτσι να καταστεί, αργότερα, δυνατή η εξαπάτησή τους. Το γεγονός πως ο Ιερός Χρυσόστομος λέγει προς τους ακροατές του πως αυτές οι απόψεις κυκλοφορούσαν όταν αυτοί ήταν παιδιά, δείχνει πως, προφανώς, οι συγκεκριμένες πλάνες ήταν εφήμερες λαϊκές δοξασίες που με τον καιρό ξεχάστηκαν. Σχετικά με τους μύθους γύρω από το όνομα του Αντιχρίστου που αναφέρει ο Χρυσόστομος, θα πρέπει να επισημάνουμε πως σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει κάποιος να υποθέσει πως ο Χρυσόστομος εννοεί τις απόψεις άλλων Πατέρων πάνω σε αυτό το θέμα. Ο Χρυσόστομος αναφέρεται σε παιδικούς μύθους και « γραϊκά ληρήματα », όχι σε πατερικά κείμενα.

[126] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Α΄, Α΄, P.G. 62, 470 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 12. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Μ. Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, Ερώτ. ρθ΄, « Ἀληθές δέ, ὅτι ἐξ Αἰγύπτου ἐξέρχεται ὁ Ἀντίχριστος, καί σημεῖόν τι ἐν τῇ χειρί τῇ μιᾷ καί ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τῷ ἑνί κέκτηται; Πάντα ταῦτα γραώδεις μῦθοί εἰσιν. Ὁ γάρ Ἀντίχριστος οὐδέν σημεῖον τοιοῦτον κέκτηται. ἀλλά καί ἐκ τῆς Γαλιλαίας … ».

[127] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 892, « … περί οὗ - του Αντιχρίστου – πλείονα ἔχοντες λαλεῖν ἐκ τῶν θείων Γραφῶν, τούτοις ἀρκούμεθα τέως συμμετρίας ἕνεκεν », και ΛΓ΄, P.G. 33, 913-916.

εσχατολογικής διδασκαλίας συνιστούν την εξαίρεση και όχι τον κανόνα. Η Εκκλησία καθοδηγούμενη στο διάβα των αιώνων απ' το Άγιον Πνεύμα που « βρύει προφητείας… καί ὅλον συγκροτεῖ τόν θεσμόν της Ἐκκλησίας »[128] απέρριψε ό,τι το εσφαλμένο και διετύπωσε καθαρή την αληθινή πίστη, όπως για όλα τα υπόλοιπα θέματα, έτσι και για το θέμα του Αντιχρίστου.

Τα σχετικά με το θέμα πατερικά κείμενα επεξεργαστήκαμε ως εξής: Μετά από προσεκτική μελέτη χωρίσαμε το υλικό σε ενότητες-θέματα για να το επεξεργαστούμε καλύτερα. Η επιλογή των ενοτήτων καθορίστηκε από τη φύση του ίδιου του υλικού. Επειδή το θέμα μας είναι στην ουσία η ιστορία ενός ανθρώπου, επιλέξαμε να ακολουθήσουμε μια χρονική σειρά στην έκθεση της διδασκαλίας των Πατέρων για τον Αντίχριστο. Παραθέτουμε κατά χρονική σειρά, διαδοχικά, τους βασικούς σταθμούς της πορείας του, όπως σχολιάζονται και αναλύονται από τους Πατέρες.

Έτσι, αφού προτάξαμε μια ενότητα για το χρόνο και τα αίτια της έλευσης του Αντιχρίστου, εκθέτουμε τα γεγονότα της συντελείας με την σειρά με την οποία θα συμβούν. Αρχίζουμε από τη γέννηση του Αντιχρίστου, προχωράμε στην πορεία του μέσα στον κόσμο (πρώτη και δεύτερη περίοδος της παρουσίας του) και καταλήγουμε στην καταστροφή του. Παράλληλα, συνεξετάζουμε με γεγονότα της πορείας του Αντιχρίστου όποια θέματα κρίνουμε πως συνδέονται μ' αυτά. Έτσι, π.χ. το θέμα της φύσης του Αντιχρίστου το εξετάζουμε μαζί με την γέννησή του, το θέμα του χαράγματος το αναλύουμε στα πλαίσια της ενότητας για τον Υπασπιστή του Αντιχρίστου κ.ο.κ..

Αφού χωρίσαμε το υλικό σε ενότητες, το επεξεργαστήκαμε με τον εξής τρόπο. Κατ' αρχήν αναζητήσαμε την « κοινή γνώμη », το « consesus patrum » σε κάθε επιμέρους θέμα. Σκοπός μας να βρούμε « ότι πάντοτε, πανταχού και υπό πάντων πιστεύεται »[129] γύρω από το θέμα του Αντιχρίστου, την διαχρονική και οικουμενική πατερική συμφωνία. Αυτό το παραθέτουμε ως « επίσημη » διδασκαλία των Πατέρων, ως κοινή πατερική θέση, ενώ, παράλληλα, αναφέρουμε και τις διαφορετικές, εφ' όσον υπάρχουν, ερμηνείες και θέσεις κάποιων Πατέρων. Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τις περί Αντιχρίστου θέσεις σε τέσσερις βασικές κατηγορίες:

1) Απόψεις που υποστηρίζονται απ' το σύνολο των Πατέρων. Συνήθως έχουν ισχυρή αγιογραφική θεμελίωση.

2) Απόψεις που υποστηρίζονται από μια ομάδα Πατέρων, ενώ υπάρχουν και άλλες απόψεις που υποστηρίζονται από άλλους Πατέρες. Οι διαφορετικές θέσεις μπορεί να συμπληρώνουν η μια την άλλη.

3) Απόψεις που υποστηρίζονται από μια μειοψηφία, έναν ή δύο Πατέρες. Συνήθως, έχουν ανεπαρκή βιβλική βάση. Ωστόσο, δεν απορρίπτονται ρητά από κάποιον Πατέρα της Εκκλησίας.

4) Απόψεις που καταδικάζονται ως πλάνη έστω και από έναν Πατέρα της Εκκλησίας. Τις περισσότερες φωνές έχουν ασθενή ή ανύπαρκτη πατερική βάση.

Η εξέταση των θεμάτων, συνήθως, γίνεται σε τρία επίπεδα. Κατ' αρχήν παραθέτουμε την πατερική άποψη για το υπό πραγμάτευσιν θέμα. Στη συνέχεια, όπου το θεωρούμε χρήσιμο, αναφέρουμε σχετικές απόψεις που συναντήσαμε στην ευρύτερη

[128] Στιχηρό ιδιόμελο του Εσπερινού της Κυριακής της Πεντηκοστής, Πεντηκοστάριον, Εκδόσεις « Φως », Αθήνα α.χ., σελ. 217.
[129] Βικεντίου Λειρίνου, Commonitorium 2, P.L. 50, 640.

χριστιανική γραμματεία[130]. Και, τέλος, όπου το κρίνουμε απαραίτητο, εξετάζουμε και κάποιες απόψεις που απαντώνται στην σύγχρονη βιβλιογραφία. Η αναφορά όλων των απόψεων που έχουν διατυπωθεί στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία και την σύγχρονη βιβλιογραφία θα ήταν αδύνατη και θα εξέφευγε και των σκοπών αυτής της διατριβής. Απ' την άλλη η παντελής απουσία τους θα την καθιστούσε ελλιπή και θα της στερούσε το στοιχείο της επικαιρότητας. Γι' αυτό και κάνουμε κάποιες μόνο σχετικές αναφορές.

Το δευτερογενές υλικό της έρευνάς μας ήταν κατ' αρχήν μελέτες και άρθρα σχετικά με την πατερική διδασκαλία για τον Αντίχριστο ή γενικότερα για τον Αντίχριστο απ' τον χώρο της Ορθόδοξης Θεολογίας αλλά καί απ' τον χώρο των ετεροδόξων. Στα πλαίσια της εξέτασης της σύγχρονης Ορθόδοξης βιβλιογραφίας αναφερόμαστε, κυρίως, σε σημαντικές προσωπικότητες του σύγχρονου ορθόδοξου κόσμου. Υπήρξαμε πολύ προσεκτικοί και σ' αυτήν την περίπτωση επιλέγοντας, κυρίως, πρόσωπα κοινής αποδοχής και εγνωσμένου κυρους, που συνδύαζαν θεολογική γνώση με έντονη μυστηριακή ζωή και ασκητικό βίο, όπως π.χ. τον Αρχιμανδρίτη Ιουστίνο Πόποβιτς, τον Αρχιμανδρίτη Χαράλαμπο Βασιλόπουλο, τον Αρχιμανδρίτη Ιωήλ Γιαννακόπουλο και τον Ιερομόναχο Σεραφείμ Ρόουζ.

Δεν περιοριστήκαμε στην περιοχή της Ακαδημαϊκής Θεολογίας. Και αυτό γιατί το θέμα του Αντιχρίστου παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλα θεολογικά θέματα. Απασχόλησε και απασχολεί και ανθρώπους έξω απ' τον ακαδημαϊκό-πανεπιστημιακό χώρο, περισσότερο, ίσως, από οποιοδήποτε άλλο θέμα. Ελάχιστοι άνθρωποι αναρωτιούνται για το τί, ακριβώς, είναι το « ομοούσιο », ή πώς έγινε η ένωση των δύο φύσεων του Χριστού. Ενώ όλοι έχουν μια ερώτηση για τον Αντίχριστο. Αυτό αποτυπώνεται και στην βιβλιογραφία. Τα περισσότερα βιβλία για τον Αντίχριστο δεν έχουν συγγραφεί από ακαδημαϊκούς.

Ακόμη, παρακολουθήσαμε κινηματογραφικές ή τηλεοπτικές παραγωγές - ταινίες ή ντοκυμαντέρ - σχετικές με το θέμα μας, περιπλανηθήκαμε στο διαδίκτυο, ασχοληθήκαμε με οτιδήποτε σχετιζόταν μ' αυτό το θέμα.

---

[130] Στην έρευνά μας συναντήσαμε και κείμενα ερμηνευτών, όπως του Ωριγένους ή του Θεοδώρου Μοψουεστίας που έχουν καταδικαστεί ως αιρετικοί. Εμείς χρησιμοποιούμε μόνο κείμενα των παραπάνω ανδρών που βρίσκονται σε συμφωνία με την Ορθόδοξη Πατερική Παράδοση και αυτά τα παραθέτουμε πάντα σε υποσημείωση. Άλλωστε, και κατά τον Άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας « οὐ πάντα, ὅσα λέγουσιν οἱ αἱρετικοί, φεύγειν καί παραιτεῖσθαι χρη· πολλά γάρ ὁμολογοῦσιν ὧν καί ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν » (Υπομνηστικόν προς Ευλόγιον, P.G. 77, 225). Βέβαια, πρέπει να παρατηρήσουμε πως οι δύο άνδρες που προαναφέραμε πέθαναν μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας απολαμβάνοντας γενικής εκτίμησης. Οι Μέγας Βασίλειος και Γρηγόριος ο Θεολόγος συνέταξαν την λεγόμενη « φιλοκαλία » του Ωριγένους, επιλέγοντας αξιόλογα και ορθόδοξα κείμενα του αλεξανδρινού ερμηνευτή. Ο Άγιος Ιερώνυμος με την προτροπή του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου μετέφρασε λόγους του Ωριγένη στα λατινικά. Ειδικά για τον Ωριγένη χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Σουλπικίου Σεβήρου στο έργο του « Διάλογοι » . Βλ. Σουλπικίου Σεβήρου, Διάλογοι Ι, 6, στο έργο του Ιωάννου Αγιαννανίτου, Ήλιος σ' έναν κόσμο που δύει, Άγιον Όρος 1989, σελ. 178-179, « Αυτός – ο Ωριγένης – εθεωρείτο εμπειρότατος μελετητής των Ιερών Γραφών. Αλλά οι επίσκοποι εντόπιζαν στα βιβλία του μερικές θέσεις γραμμένες νοσηρώς. Οι υπερασπιστές του, μή τολμώντας να τα υποστηρίξουν αυτά, έλεγαν μάλλον πως παρεισήχθησαν δολίως από τους αιρετικούς, και γι' αυτό δεν έπρεπε, εξαιτίας εκείνων τα οποία επαξίως καθίσταντο επιλήψιμα, να καταδικάζονται επίσης και τα υπόλοιπα. Καθόσον μάλιστα η πίστις των αναγνωστών μπορούσε εύκολα να κάνει διάκριση … Ενάντια σε αυτά αντετίθεντο αμετάπειστοι οι επίσκοποι… Έπρεπε να αποπτύεται εξ ολοκλήρου μία ανάγνωσις, η οποία επρόκειτο περισσότερο να βλάψει τούς ασόφους, παρά να ωφελήσει τούς σοφούς. Όταν εγώ ανίχνευσα με πολλή περιέργεια μερικά από τα βιβλία του, πάρα πολλά μου άρεσαν. Αλλά συνέλαβα και μερικά, στα οποία δεν υπάρχει αμφιβολία πως είχε νοήματα στρεβλά και τα οποία διατείνονται οι υποστηρικτές του πως έχουν πλαστογραφηθεί. Εγώ θαυμάζω πώς μπόρεσε ένας και ο αυτός άνθρωπος να είναι τόσο διαφορετικός από τον εαυτό του, ούτως ώστε, σε αυτό το τμήμα στο οποίο επιδοκιμάζεται, να μην έχει άλλον όμοιό του μετά τους Αποστόλους, ενώ σε αυτό στο οποίο δίκαια αποδοκιμάζεται, να καταδεικνύεται πως κανείς άλλος δεν πλανέθηκε πιο επονείδιστα ».

Ενεργήσαμε έτσι προκειμένου να διαπιστώσουμε την πορεία του θέματος στην ιστορία, για να είμαστε ενήμεροι για τις απόψεις που κυκλοφορούν γύρω απ' το θέμα στην σύγχρονη παγκόσμια αγορά των ιδεών. Άλλωστε δεν μπορείς να ασκήσεις κριτική σε μια άποψη που δεν γνωρίζεις. Εννοείται, βέβαια, πως στην εργασία μας δεν παρουσιάζουμε αυτό το υλικό ως πατερικές θέσεις.

Σ' αυτό το σημείο δεν είναι άσκοπο να αναφέρουμε κάποια πράγματα σχετικά με τον τρόπο ερμηνείας της Αποκάλυψης. Όπως, ήδη, αναφέραμε, ένα μέρος της Πατερικής διδασκαλίας για τον Αντίχριστο βασίζεται σ' αυτό το ιερό βιβλίο. Αναπόφευκτα, η εξέταση του θέματος του Αντιχρίστου οδηγεί στο βιβλίο της Αποκάλυψης και τον τρόπο ερμηνείας του.

Τρία είναι τα σημαντικότερα ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία της Αποκάλυψης. Σε ποιά εποχή αναφέρεται, αν τα γεγονότα που περιγράφονται σ' αυτήν εκτυλίσσονται κατά διαδοχική σειρά ή κατά ανακυκλικό τρόπο και αν θα πρέπει να ερμηνεύεται κατά γράμμα ή κατά μεταφοράν, κυριολεκτικά ή αλληγορικά. Στις ερμηνείες της Αποκάλυψης που συνέγραψαν οι Πατέρες της Εκκλησίας οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα ποικίλουν ανάλογα με την περικοπή που ερμηνεύεται. Έτσι, κάποιο χωρίο μπορεί να θεωρηθεί πως αναφέρεται στην εποχή του συγγραφέως, κάποιο άλλο στους έσχατους χρόνους, κάποιο άλλο μπορεί να αναφέρεται στην εποχή του συγγραφέως, σε άλλη εποχή και στους έσχατους χρόνους. Σχετικά με την σειρά με την οποία περιγράφονται τα γεγονότα ισχύει κάτι παρόμοιο. Στις επτά σφραγίδες, τις επτά σάλπιγγες και τις επτά φιάλες ακολουθείται, συνήθως, η ανακυκλική ερμηνεία. Απ' την άλλη η περιγραφή της ουράνιας Ιερουσαλήμ στα δύο τελευταία κεφάλαια είναι φανερό πως αναφέρεται, αποκλειστικά, στην ατελεύτητη Βασιλεία του Θεού που θα έλθει μετά από τα υπόλοιπα γεγονότα που περιγράφονται στην Αποκάλυψη, επομένως, μπορούμε να μιλάμε και για διαδοχική σειρά στην περιγραφή κάποιων, τουλάχιστον, γεγονότων. Σχετικά με την κατά γράμμα ή την κατά μεταφοράν ερμηνεία ισχύει το ίδιο. Κάποιο χωρίο μπορεί να ερμηνεύεται μόνο αλληγορικά. Έτσι, τα διάφορα « θηρία » δεν κατανοούνται ως θηρία, αλλά συμβολίζουν κάτι. Κάποιο άλλο χωρίο μπορεί να ερμηνεύεται μόνο κυριολεκτικά και κάποιο τρίτο μπορεί να ερμηνεύεται και κυριολεκτικά και αλληγορικά. Μ' αυτόν τον τρόπο ερμηνεύτηκε η Αποκάλυψη απ' τους Πατέρες.

Οι βασικές αρχές της πατερικής ερμηνευτικής παράδοσης της Αποκάλυψης αναπτύχθηκαν απ' τους διάφορους ερμηνευτές της ευρύτερης χριστιανικής γραμματείας και της σύγχρονης εποχής. Ο κάθε ερμηνευτής έδινε έμφαση στον τρόπο ερμηνείας που τον εξέφραζε περισσότερο. Στην σύγχρονη εποχή έχουν διαμορφωθεί διάφορες σχολές ανάλογα με τον τρόπο ερμηνείας που χρησιμοποιούν. Προτείνονται κατ' αρχήν η εσχατολογική ερμηνεία, σύμφωνα με την οποία η Αποκάλυψη αναφέρεται σε γεγονότα των εσχάτων χρόνων, η συγχρονιστική ερμηνεία σύμφωνα με την οποία ο Ιωάννης αναφέρεται σε γεγονότα της εποχής του, ενώ υπάρχουν και η ιστορική ερμηνεία, η εκκλησιαστικοϊστορική ερμηνεία, η θρησκειολογική ερμηνεία, η μυστική ή πνευματική ερμηνεία, και, τέλος, η εκλεκτική ερμηνεία με την οποία γίνεται συνδυασμός ορισμένων από τις παραπάνω ερμηνείες[131]. Σήμερα, υπάρχει η τάση οι ερμηνευτές να επιλέγουν ένα τύπο ερμηνείας και να προσκολλώνται σ' αυτόν. Ωστόσο, οι Πατέρες δεν δίσταζαν να χρησιμοποιούν τους περισσότερους από αυτούς τους τύπους ερμηνείας και να τους συνδυάζουν. Αυτή η μέθοδος ερμηνείας στην οποία πλησιάζει περισσότερο η εκλεκτική

[131] Βλέπε Καραβιδοπούλου Ιωάννου, Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη,Βιβλική Βιβλιοθήκη 1, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 345-6, Ιωήλ Γιαννακοπούλου, ο.π., σελ. 12, Μπρατσιώτου Π., ο.π., σελ. 38-40.

ερμηνεία, είναι πολύπλευρη σε αντίθεση με την μονομερή εμμονή διαφόρων ερμηνευτών της εποχής μας κυρίως στη συγχρονιστική ερμηνεία. Η αναζήτηση επιδράσεων σε θρησκευτικές παραστάσεις άλλων λαών σχεδόν καταργεί την έννοια της Θεοπνευστίας.

Ένα σχετικό ζήτημα στο οποίο κρίνουμε πως πρέπει να αναφερθούμε εκτενέστερα είναι ο χρόνος στον οποίο αναφέρεται η Αποκάλυψη. Έτσι, ένα χωρίο μπορεί ν' αναφέρεται σ' ένα συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός του παρελθόντος, του παρόντος ή του μέλλοντος. Μπορεί ν' αναφέρεται, ταυτόχρονα, στην εποχή του Ιωάννη του Θεολόγου, σε κάποια άλλη εποχή της Εκκλησίας και στο εσχατολογικό μέλλον. Να έχουμε μερική εκπλήρωση της Αποκαλυπτικής προφητείας την εποχή του Ευαγγελιστή Ιωάννη ή κάποια άλλη εποχή, και απόλυτη εκπλήρωση τον καιρό των εσχάτων, την εποχή του Αντιχρίστου[132]. Απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή κατά την ανάγνωση των πατερικών κειμένων, καθώς, συχνά, γίνεται μετάβαση απ' την ερμηνεία που αναφέρεται στο παρόν του συγγραφέως ή του ερμηνευτού στην ερμηνεία που αναφέρεται στα έσχατα, χωρίς αυτό να διευκρινίζεται.

Ένα άλλο πρόβλημα συναφές με το προηγούμενο είναι η επιλογή μεταξύ μεταφορικής και κυριολεκτικής ερμηνείας για διάφορες αναφορές της Αποκάλυψης. Σε μερικές περιπτώσεις προτείνεται απ' τους Πατέρες ο συνδυασμός τους. Πάντως, δεν θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε πως τα σύγχρονα γεγονότα μας ωθούν να υιοθετήσουμε μια κυριολεκτική – εσχατολογική ερμηνεία πολλών χωρίων της Αποκάλυψης. Η συμβολική-συγχρονιστική ερμηνεία του ιερού βιβλίου ίσως να φαινόταν ελκυστική πριν 100 ή 200 χρόνια. Σήμερα δεν πείθει, διότι, απλά, έχει ξεπεραστεί από τα γεγονότα. Μόλυνση των υδάτων σε μεγάλη έκταση δεν συνέβη ούτε το 86 π.Χ. ούτε το 86 μ.Χ. αλλά το 1986 μ.Χ.[133]. Η άποψη ότι ο Ιωάννης έγραφε βασιζόμενος σε γεγονότα της εποχής του φαίνεται να φθίνει ολοένα και περισσότερο. Και πιστεύουμε πως η εξέλιξη των ιστορικών γεγονότων θα συνεχίσει να επιβεβαιώνει την κυριολεκτική - εσχατολογική ερμηνεία.

Ένα ερμηνευτικό σχήμα που συνδυάζει τους δύο τρόπους ερμηνείας είναι συμβολική-αλληγορική ερμηνεία για την εποχή συγγραφής της Αποκάλυψης και κάθε εποχή, οπότε έχουμε μερική εκπλήρωση της προφητείας, και κυριολεκτική ερμηνεία για

---

[132] Πρβλ. Μπρατσιώτου Π., ο.π., σελ. 40, « Ὁ προφήτης βλέπει ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς συνυφασμένον τό ἄμεσον καί τό προσεχές μετά τοῦ ἀπωτάτου μέλλοντος τῶν ἐσχάτων χρόνων, ὡς καί οἱ παλαιοί προφῆται. Τό κέντρον τοῦ βάρους ἀποτελοῦσι μέν, ὡς εἴπομεν, οἱ ἔσχατοι χρόνοι, τῶν ὁποίων πάλιν κέντρον εἶναι ἡ Β΄τοῦ Χριστοῦ παρουσία, ὡς ἀφετηρία δέ τῶν προρρήσεων χρησιμεύει τό παρόν καί τό προσεχές μέλλον. Ἐξ ἄλλου ὅμως, ὅσα μέλλουσι να συμβῶσιν ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι ἔχουσι τυπικήν σημασίαν καί ἀποτελοῦσι συγχρόνως καί τό προανάκρουσμα τῶν συμβησομένων κατά τήν Β΄ τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ἥτις παρίσταται καί ἐνταῦθα, ὡς καί ἐν τῇ σχετικῇ ὁμιλίᾳ τοῦ Κυρίου (Μθ. 24 κλπ.), ὡς ἐπικειμένη… », καί Γιαννακοπούλου Ιωήλ, ο.π., σελ. 14, « Ὅπως δηλαδή διά τῆς ἐπιφανείας τοῦ καθαροῦ ὕδατος βλέπομεν τόν πυθμένα τοῦ δοχείου καί τά μεταξύ τοῦ πυθμένος καί τῆς ἐπιφανείας, τοῦ ὕδατος μέρη, κατά παρόμοιον τρόπον τό βλέμμα τοῦ συγγραφέως καί δι' αὐτοῦ καί τό ἰδικόν μας θα κατευθύνεται διά τῆς ἐπιφανεῖας, ἤτοι τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τόν πυθμένα τοῦ δοχείου, ἤτοι εἰς τό τέλος τοῦ κόσμου ἀλλά καί εἰς τά μεταξύ τῶν ἐποχῶν τούτων χρονικά διαστήματα, κατά τά ὁποία θα ἐμφανισθῶσι καί ἐξαφανισθῶσι τά ποικιλώνυμα θηρία τοῦ Μωάμεθ, τοῦ κομμουνισμοῦ κ.λ.π. καί οἱ ποικίλοι ψευδοπροφῆται τῶν μαγειῶν, αἱρέσεων, διδασκαλιῶν ὑλισμοῦ, ἀθεϊσμοῦ κ.λ.π.. ».

[133] Το έτος αναφέρεται ενδεικτικά. Βέβαια, το 1986 συνέβη το ατύχημα στο πυρηνικό εργοστάσιο του Τσέρνομπιλ. Λόγω και του ότι η λέξη Τσέρνομπιλ σημαίνει « άψινθος » το γεγονός ερμηνεύτηκε και με αποκαλυπτικούς όρους. Βλ. σχετικά και Ευθυμίου (Κ. Στύλιου), Επισκόπου Αχελώου, Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον, Ιστορική και θεολογική θεώρηση του οικολογικού προβλήματος, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2003, σελ. 44, και Μουστάκη Γεωργίου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και το σκάνδαλο του 666, Εκδόσεις Άγκυρα, Αθήνα 1998, σελ. 207.

την εποχή του τέλους του κόσμου, οπότε έχουμε απόλυτη εκπλήρωση της προφητείας. Αυτό το σχήμα είναι κατά την γνώμη μας κατάλληλο για την ερμηνεία πολλών αναφορών της Αποκάλυψης, όπως επί παραδείγματι των σχετικών με τους δύο προφήτες ή το χάραγμα του Αντιχρίστου.

Η συγχρονιστική και η εκκλησιαστικοϊστορική ερμηνεία μπορούν να συνυπάρχουν με την εσχατολογική ερμηνεία. Η τελευταία δεν αποκλείει αλλά ούτε και αποκλείεται απ' τις δύο πρώτες. Σε πατερικά κείμενα, ενίοτε, παρατίθενται περισσότερες από μια ερμηνεία. Π.χ. οι δύο προφήτες ερμηνεύονται ως οι προφήτες που ζουν σε κάθε εποχή αλλά και οι δύο προφήτες της εποχής των εσχάτων. Εμείς αξιοποιούμε στην εργασία μας την εσχατολογική ερμηνεία, διότι αυτή αφορά στο θέμα που εξετάζουμε.

Κάτι ανάλογο ισχύει και για την ερμηνεία του Εσχατολογικού λόγου του Κυρίου[134]. Πολλές προφητείες που αναφέρονται σ' αυτόν τον λόγο του Χριστού[135] εκπληρώθηκαν μερικώς με την καταστροφή των Ιεροσολύμων και θα εκπληρωθούν απόλυτα την εποχή του Αντιχρίστου[136]. Και ανάλογο με το ψευτοδίλημμα μεταξύ εσχατολογικής και συγχρονιστικής ερμηνείας στην Αποκάλυψη είναι και το ψευτοερώτημα μεταξύ πραγματοποιηθείσας και συνεπούς εσχατολογίας. Η Ορθόδοξη Θεολογία ξεπερνά εύκολα τέτοια προβλήματα. Όπως επισημαίνει ο καθηγητής Ιωάννης Καραβιδόπουλος, « η βασιλεία που κηρύττει ο Ιησούς παρουσιάζει δύο βασικές διαστάσεις, την παρούσα και την μελλοντική… Ο υπερτονισμός ή η αποδοχή της μιας σε βάρος της άλλης δημιουργεί μονομέρεια και παραγνωρίζει το πραγματικό νόημα του Καινοδιαθηκικού μηνύματος »[137].

---

[134] « Εσχατολογικός Λόγος » ή « Αποκαλυπτικός λόγος » ή « Συνοπτική Αποκάλυψη » ή « Μικρή Αποκάλυψη » ονομάζεται το 13ο κεφάλαιο του Κατά Μάρκον Ευαγγελίου και τα παράλληλα των δύο άλλων συνοπτικών ευαγγελίων (24ο του Μθ. και 21ο Λκ.). Όπως έχει επισημανθεί, απ' τον Εσχατολογικό Λόγο του Κυρίου απουσιάζουν τα βασικά Ιουδαϊκά αποκαλυπτικά θέματα, όπως ο χρόνος προσδιορισμού του τέλους του κόσμου, η εθνική μεσσιανική ιδέα, η Ιουδαϊκή κυριαρχία επί των εθνών, εκφράσεις εκδίκησης κατά των άλλων λαών…. Βλέπε Καραβιδοπούλου Ιωάννου, « Το κατά Μάρκον ευαγγέλιο », Ε.Κ.Δ. 2, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 402. Το ίδιο ισχύει και για την Αποκάλυψη του Ιωάννου. Ο π. Ιωάννης Σκιαδαρέσης επισημαίνει δύο βασικές διαφορές μεταξύ της Αποκάλυψης του Ιωάννου και των διαφόρων ιουδαϊκών αποκαλύψεων. Η Αποκάλυψη του Ιωάννη εκκινεί απ' το ιστορικό γεγονός της ενανθρώπισης του Χριστού και μιλά με βάση αυτό όχι μόνο για το μέλλον αλλά και για το παρελθόν και το παρόν. « Αντίθετα », όπως σημειώνει χαρακτηριστικά, « οι Ιουδαϊκές Αποκαλύψεις ήταν λόγος αποκλειστικά για το μέλλον καί τα έσχατα χωρίς χριστολογική αφετηρία ». Βλ. Σκιαδαρέση Γ. Ιωάννου, Πρεσβυτέρου, Λειτουργικές σκηνές και ύμνοι στην Αποκάλυψη του Ιωάννου, Β.Β. 14, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 225.

[135] Ο καθηγητής Ιωάννης Καραβιδόπουλος επισημαίνει πως οι σχετικοί στίχοι δεν είναι « vaticinia ex eventu », όπως πιστεύουν διάφοροι προτεστάντες ερευνητές (Βλ. και L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A, 1996, σελ. 15-6), αλλά πραγματικές προρρήσεις του Ιησού Χριστού. Αυτό φαίνεται και απ' το ότι προφητεύεται μεν η καταστροφή του ναού αλλά δεν γίνεται λόγος για καταστροφή του από φωτιά. Βλ. Καραβιδοπούλου Ιωάννου, ο.π. σελ. 401-405. Κατά τον ιερό Χρυσόστομο ο Ευαγγελιστής Ιωάννης γράφοντας μετά την καταστροφή των Ιεροσολύμων δεν αναφέρεται στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου, ώστε να μην υποστηρίξει κάποιος πως αυτός ο λόγος γράφτηκε μετά τα γεγονότα. Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία ΟΣΤ΄ εις το κατά Ματθαίον, 2, Ε.Π.Ε. 12, σελ. 16-18. Πάντως, σχετικά με τους ερευνητές που ονομάζουν τις προφητείες του Χριστού ως « vaticinia ex eventu » γεννάται το εξής ερώτημα: Αν δεν δέχονται ότι ο Χριστός μπορούσε να προφητεύσει, δέχονται ότι ο Ιησούς Χριστός ήταν Θεός, δέχονται το γεγονός της Ανάστασης;

[136] Βλ. Καραβιδοπούλου Ιωάννου, Το κατά Μάρκον ευαγγέλιο, Ε.Κ.Δ. 2, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 402, « Παρόν και μέλλον, επικείμενη καταστροφή της Ιερουσαλήμ και προανάκρουσμα του τέλους του κόσμου συμπλέκονται σε μια γενική θεώρηση της Ιστορίας, της οποίας ρυθμιστής είναι ο Θεός, όσο κι αν οι αντίθεες δυνάμεις δείχνουν να θριαμβεύουν προσωρινά ». Βλέπε σχετικά και σελ. 411.417, « Οι δύο πραγματικότητες συμπλέκονται στα λόγια του Ιησού και στον κάλαμο του Μάρκου, ώστε από τη μια να πηγαίνει η σκέψη του αναγνώστη στην άλλη ».

[137] Καραβιδοπούλου Ιωάννου, Το κατά Μάρκον ευαγγέλιο, ο.π., σελ. 74-5 και « Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη », ο.π., σελ. 17-18 και 144-5. ΟΙ J. Weiss και A. Schweitzer τόνισαν το στοιχείο της αναμονής των εσχάτων στην Καινή Διαθήκη δημιουργώντας την σχολή της Συνεπούς Εσχατολογίας. Αντίθετα, ο C. H. Dodd έδωσε έμφαση στο στοιχείο της βασιλείας του Θεού ως ιστορικής πραγματικότητας δημιουργώντας την σχολή της πραγματοποιηθείσας εσχατολογίας. Ωστόσο, η Ορθόδοξη Θεολογία αδιαφορεί για τέτοια ψευτοδιλήματα θεωρώντας πως η Βασιλεία του

Αν, όμως, έχει αμφισβητηθεί η κλασική εσχατολογική ερμηνεία ορισμένων περικοπών των ευαγγελίων, πολύ περισσότερο έχει αμφισβητηθεί η εσχατολογική ερμηνεία χωρίων της Αποκάλυψης ή μάλλον έχει αμφισβητηθεί το ίδιο το βιβλίο της Αποκάλυψης. Έχει υποστηριχθεί ότι δεν είναι καν Χριστιανικό κείμενο[138]. Τονίζεται π.χ. ότι μπήκε καθυστερημένα στον κανόνα της Καινής Διαθήκης[139], ότι αμφισβητήθηκε η ταυτότητα του συγγραφέα της[140] και ότι δεν αναγινώσκεται στην Εκκλησία. Και αυτός ο τονισμός στοχεύει στο να πλήξει την εγκυρότητα και θεοπνευστία της ή έστω να αποθαρρύνει την ενασχόληση με το ιερό κείμενο[141]. Δεν τονίζεται ότι η αμφισβήτηση του

Θεού έχει έρθει ήδη ενώ συγχρόνως αναμένεται στην πλήρη μορφή της κατά το μέλλον. Έτσι, τόσο η σχολή της Πραγματοποιηθείσας Εσχατολογίας του Dodd όσο και η σχολή της Συνεπούς εσχατολογίας του Schwitzer δείχνονται μονομερείς.

[138] Herman Gunkel, Creation and Chaos in the primeval era and in the eschaton, Religio and historical study of Genesis 1 and Revelation 12, translated by William Whitney JR., foreword by Peter Machinist, Grand Rapids, Michigan, 2006, μετάφραση απ' την έκδοση του 1895, σελ. 32-34, 115-129.

[139] Σχετικά με την ένταξη του βιβλίου της Αποκάλυψης στον κανόνα της Καινής Διαθήκης βλ. Καραβιδοπούλου Ιωάννου, Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη, ο.π., σελ.82-87 και Μπρατσιώτου Παναγιώτου, Η αποκάλυψη του Ιωάννου, ο.π., σελ. 34-37.

[140] Αξίζει να σημειωθεί πως ο Άγιος Διονύσιος Αλεξανδρείας αμφισβήτησε την ταυτότητα του Ευαγγελιστού Ιωάννου ως συγγραφέα της Αποκάλυψης αλλά δεν τόλμησε να αμφισβητήσει την θεοπνευστία του ιερού βιβλίου, το οποίο θεώρησε ανώτερο της δικής του ερμηνευτικής δύναμης. Βλ. Διονυσίου Αλεξανδρείας, Κατά Νέπωτος, Γ-Δ΄, P.G. , 1244, « Ἐγώ δέ ἀθετῆσαι μέν οὐκ ἄν τολμήσαιμι τό βιβλίον· πολλῶν αὐτό διά σπουδῆς ἐχόντων ἀδελφῶν· μείζονα δέ τῆς ἑμαυτοῦ φρονήσεως τήν ὑπόληψιν τήν περί αὐτοῦ λαμβάνων, κεκρυμμένην εἶναί τινα καί θαυμασιωτέραν τήν καθ' ἕκαστον ἐκδοχήν ὑπολαμβάνω. Καί γάρ εἰ μή συνίημι, ἀλλ' ὑπονοῶ γε νοῦν τινα βαθύτερον ἐγκεῖσθαι τοῖς ῥήμασιν· οὐκ ἰδίῳ ταῦτα μετρῶν καί κρίνων λογισμῷ, πίστει δέ πλέον νέμων, ὑψηλότερα ἤ ὑπ' ἐμοῦ καταληφθῆναι νενόμικα· καί οὐκ ἀποδοκιμάζω ταῦτα ἅ μή συνεώρακα· θαυμάζω δέ μᾶλλον… Ἁγίου μέν γάρ εἶναί τινος καί θεοπνεύστου συναινῶ ». Όπως επισημαίνει ο π. Ιωάννης Σκιαδαρέσης, ο Άγιος Διονύσιος Αλεξανδρείας ξεκινά από λόγους γλωσσικούς και συντακτικούς, που έχουν, όμως την εξήγησή τους (Ο Ιωάννης είδε την Αποκάλυψη όντας σε έκσταση). Βλ. σχετικά στο έργο του π. Ιωάννου Σκιαδαρέση, Συντακτικές ετερότητες στο κείμενο της Αποκάλυψης του Ιωάννη και εκλογικεύσεις τους στη χειρόγραφη παράδοσή του, « Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Ερμηνευτικά και θεολογικά Μελετήματα Α΄ », Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 9-54. Για την γλώσσα της Αποκάλυψης βλ. και Φίλη Λ.Χ., « Η γλώσσα της Αποκαλύψεως του Ιωάννου », Εισηγήσεις ΣΤ΄ Συνάξεως Ορθοδόξων Βιβλικών Θεολόγων (Λευκωσία 26 Σεπτεμβρίου – 3 Οκτωβρίου 1991): Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Προβλήματα φιλολογικά, ιστορικά, ερμηνευτικά, θεολογικά (Λευκωσία: Ι. Αρχιεπισκοπή Κύπρου, 1993), σελ. 213-225. Ο Π. Μπρατσιώτης παραθέτει πλείστες όσες εξωτερικές μαρτυρίες αλλά και εσωτερικά κριτήρια (« αυτομαρτυρίαι του συγγραφέως », ομοιότητα γλώσσας και ύφους και ιδεολογικές ομοιότητες μεταξύ του ευαγγελίου του Ιωάννου και της Αποκάλυψης) που δείχνουν τον Ευαγγελιστή Ιωάννη ως συγγραφέα της Αποκάλυψης. Βλ. σχετικά Μπρατσιώτου Π., ο.π., σελ. 25-32. Κατά τον Ιωάννη Παναγόπουλο « αποτελεί κοινό τόπο, ότι το βιβλίο της Αποκαλύψεως υπήρξε από τα πλέον προσφιλή κείμενα της Αρχαίας Εκκλησίας » (Παναγοπούλου Ιωάννου, « " Τί το Πνεύμα λέγει " Η πατερική κατανόηση του βιβλίου της Αποκάλυψης », 1900ετηρίς της Αποκαλύψεως Ιωάννου, Πρακτικά Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου (Αθήναι Πάτμος, 17-26 Σεπτεμβρίου 1995), σελ. 359).

[141] Ο Π. Μπρατσιώτης επισημαίνει πως το βιβλίο της Αποκάλυψης « ὡς μή ὤφελε, ἐξακολουθεῖ, παρά τήν ρητήν παραγγελίαν του Κυρίου (22,10: Μή σφραγίσῃς τούς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου), να θεωρῆται καί να παραμένῃ βιβλίον " ἐσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά ", ἀνοικτόν δέ μόνον εἰς τούς κατά καιρούς ἀναφαινομένους " ἀποκαλυπτικούς " ἑρμηνευτάς καί πρό παντός εἰς τούς χιλιαστάς καί τά ποικίλα θύματα αὐτῶν. Ἡ ἔναντι τοῦ θείου, ἀλλ' ὁμολογουμένως μυστηριώδους βιβλίου τούτου ἐπιφυλακτικότης καί διστακτικότης αὕτη ἐξηγεῖται μέν ἐκ τοῦ πατροπαραδότου ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ φόβου προς τάς χιλιαστικάς παρεξηγήσεις, δεν συμβιβάζεται δ' ὅμως οὔτε προς το παγχριστιανικόν κῦρος τοῦ βιβλίου τούτου οὔτε προς τήν πανθομολογουμένην σήμερον ἀναγνώρισιν τῆς μεγάλης θρησκευτικῆς καί τῆς ἄλλης πολλαπλῆς αὐτοῦ σπουδαιότητος καί ἥκιστα ἀνταποκρίνεται προς τάς σημερινάς ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, σκληρόν ἀγωνιζομένης ἀγῶνα ἐναντίον τῶν αἱρετικῶν παρερμηνειῶν αὐτοῦ ἀφ' ενός καί τῶν ποικίλων αντιχριστιανικῶν καί

ιερού βιβλίου ήταν χρονικά και τοπικά περιορισμένη[142], ότι η Αποκάλυψη τελικά μπήκε στον κανόνα της Αγίας Γραφής, ότι τελικά επικράτησε η άποψη πως ο Ευαγγελιστής Ιωάννης έγραψε την Αποκάλυψη[143] και ότι κάποιες περικοπές της Καινής Διαθήκης, επίσης, δεν διαβάζονται στους ναούς ενώ απ' την Παλαιά Διαθήκη ελάχιστες περικοπές αναγινώσκονται στην Εκκλησία, αυτό, όμως, δεν σημαίνει πως δεν πρέπει να διαβάζουμε τις υπόλοιπες[144]. Ακόμη, επισημαίνεται ότι δεν ερμηνεύτηκε απ' τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο ή τους Καππαδόκες Πατέρες. Όμως, ούτε αυτό σημαίνει κάτι. Όλοι οι Πατέρες της Εκκλησίας αντιμετώπιζαν σωρεία ποιμαντικών προβλημάτων, διωγμούς, εξορίες… Ενδεχομένως, να μην βρήκαν τον χρόνο ν' ασχοληθούν. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Μ. Βασίλειος δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει την εξαήμερο. Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος πέθανε στην εξορία[145]. Η μη ενασχόληση του ιερού Χρυσοστόμου ή των Καππαδοκών Πατέρων με την Αποκάλυψη μπορεί να ερμηνευτεί με διάφορους τρόπους, κανένας εκ των οποίων δεν είναι δυνατόν να εξέρχεται των ορίων της υπόθεσης και της εικασίας. Άλλωστε, άλλοι Πατέρες ερμήνευσαν το ιερό κείμενο. Επίσης, πολλοί Πατέρες χρησιμοποίησαν στα έργα τους χωρία της Αποκάλυψης[146], ενώ το βιβλίο της Αποκάλυψης άσκησε σημαντικότατη επίδραση στην λειτουργική ζωή της Εκκλησίας, σημαντικότερη από κάθε άλλο βιβλίο της Καινής Διαθήκης[147].

ἀντιθέων ῥευμάτων καί δυνάμεων ἀφ' ἑτέρου ». Βλ. Μπρατσιώτου Π., ο.π., σελ. Ζ΄. Βλ. σχετικά και Χαραλάμπους Βασιλοπούλου, Η Αποκάλυψις εξηγημένη (το κατά δύναμιν), τομ. 1ος. Έκδοσις 6η, σελ. 13-20.

142 Βλ. Μπρατσιώτου Παναγιώτου, Η Αποκάλυψις του Αποστόλου Ιωάννου, ο.π., σελ. 34-37 και Γιαννακοπούλου Ιωήλ, Ερμηνεία της Αποκαλύψεως, Έκδοσις Β΄, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 10

143 Βλ. Μπρατσιώτου Παναγιώτου, ο.π., σελ. 24-32.

144 Πάντως, αποσπάσματα απ' την Αποκάλυψη διαβάζονταν κατά την περίοδο μεταξύ του Πάσχα και της Πεντηκοστής στις Εκκλησίες της Ρώμης και της Ισπανίας τους έβδομο και όγδοο αιώνα. Βλ. Chromatius of Aqueleia, Sermo de sancto Iohanne evangelista et apostolo. R. Etaix and J. Lemarie, CCSL 9A, σελ. 97-99. Ο Π. Μπρατσιώτης σημειώνει πως « ἐάν ποτέ ἤθελεν ἀναθεωρηθῇ ὑπό τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τό σύστημα τῶν ἐπ' Ἐκκλησίας ἀναγιγνωσκομένων περικοπῶν ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης, εὐχῆς ἔργον θα ἦτο να εἰσήγετο ἡ ἀνάγνωσις τοὐλάχιστον τῶν τριῶν πρώτων καί τῶν δύο τελευταίων κεφαλαίων τῆς Ἀποκαλύψεως προς πληρεστέραν συμμόρφωσιν με τούς λόγους τοῦ Κυρίου ἐν αὐτῇ (1,3 καί 22,10) ».

145 Δεν πρέπει να παραθεωρείται το γεγονός πως το έργο των Πατέρων επηρεαζόταν και από ζητήματα πρακτικής φύσεως. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του Αγίου Ιερωνύμου προς τον Ανατόλιο στην επιστολή του σχετικά με την εργασία που έχει κάνει στην ερμηνεία του Βικτωρίνου στην Αποκάλυψη: « Αν η ζωή μας παραταθεί και ο Κύριος δώσει υγεία, για σένα, η πιο ικανή διανοητική μας δύναμη θα κοπιάσει πάνω απ' αυτό το βιβλίο, φίλτατε Ανατόλιε » (Ιερωνύμου, Prologus, CSEL 49, σελ. 15).

146 Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποια μόνο έργα Πατέρων της Εκκλησίας. Βλ. Μ. Βασιλείου, Ανατρεπτικός τοῦ ἀπολογητοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, Λόγος Β', ΙΔ', P.G. 29, 600 και Ε.Π.Ε. 10, σελ. 160-161, « ἀλλ' αὐτός ἡμῖν ὁ εὐαγγελιστής ἐν ἑτέρῳ λόγῳ τοῦ τοιούτου, " Ἦν " τό σημαινόμενον ἔδειξεν, εἰπών· " Ὁ ὢν καί ὁ ἦν, καί ὁ παντοκράτωρ " », Γρηγορίου Θεολόγου, Ομιλία ΜΒ', Συντακτήριος εις τήν τῶν ΡΝ', ἐπισκόπων παρουσίαν, Θ', Α', « Προς δέ τούς ἐφεστῶτας ἀγγέλους (πείθομαι γάρ ἄλλους ἄλλης προστατεῖν Ἐκκλησίας, ὡς Ἰωάννης διδάσκει με διά τῆς Ἀποκαλύψεως) », P.G. 36, 469 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 258-259, και Λόγος ΚΘ', Θεολογικός τρίτος, Περί Υἱοῦ, ΙΖ', P.G. 36, 96 και Ε.Π.Ε. 4, σελ. 138-139, Γρηγορίου Νύσσης, Λόγος εις την εαυτοῦ χειροτονίαν, P.G. 46, 549 και Ε.Π.Ε. 10, σελ. 22 και Κατά Ευνομίου Γ', Θ' (ΙΑ' Migne), Β.Ε.Π.Ε.Σ. 68, σελ. 77 και Ε.Π.Ε. 3, σελ. 446, Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Περί τῆς ἐν πνεύματι καί ἀληθεία προσκυνήσεως, Λόγος ΣΤ', P.G. 68, 433, καί Ε.Π.Ε. σελ. 412-413, « Καίτοι τό τῆς Ἀποκαλύψεως βιβλίον ἡμῖν συντιθείς ὁ σοφός Ἰωάννης, ὅ καί ταῖς τῶν Πατέρων τετίμηται ψήφοις », Γρηγορίου Διαλόγου, Διάλογοι, Δ΄, 44, 2, στο Βίοι αγνώστων ασκητών, Αγίου Γρηγορίου του Μεγάλου Πάπα Ρώμης του επικαλουμένου Διαλόγου Διάλογοι, μετάφραση, πρόλογος, εισαγωγή σημειώσεις Ιωάννου μοναχού Αγιαννανίτου, Άγιον Όρος 1988, σελ. 371.

147 Για την επίδραση της Αποκάλυψης στην χριστιανική λατρεία βλ. Μπρατσιώτου Π., ο.π., σελ. 50-57 και Αναγνώστου Νικοδήμου, Αρχιμανδρίτου, Η Αποκάλυψις, Εισαγωγικά, κείμενον-παράλληλα χωρία-ερμηνευτικόν λεξικόν-λεξιλόγιον, Έκδοσις Β΄, Μυτιλήνη 1971, σελ. 69-79. Δεν είναι άσκοπο να αναφερθεί πως το βιβλίο της

Ένα άλλο ζήτημα είναι η χρήση των σύγχρονων επιστημονικών και όχι μόνο δεδομένων για την ερμηνεία της Αποκάλυψης. Οι Πατέρες χρησιμοποιούσαν τα δεδομένα της εποχής τους για να ερμηνεύσουν κάποια χωρία της Αγίας Γραφής. Ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, ερμήνευαν αυτά τα χωρία με βάση τα δεδομένα της εποχής τους σε επιστημονικό και όχι μόνο επίπεδο. Ένα παράδειγμα είναι η προφητεία της Αγίας Γραφής για κυριαρχία του Αντιχρίστου επί της οικουμένης. Οι Πατέρες έλεγαν πως ο Αντίχριστος θα είναι « βασιλεύς Ρωμαίων ». Σύγχρονοι ερμηνευτές λένε πως θα είναι υψηλόβαθμο στέλεχος του Ο.Η.Ε. κ.ο.κ..

Επίσης, η Αποκάλυψη αναφέρεται σε μετατροπή των υδάτων σε αίμα και σε μόλυνση του ενός τρίτου των υδάτων της θάλασσας. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι επίσκοποι Καισαρείας Ανδρέας και Αρέθας ερμήνευαν τα σχετικά χωρία σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής τους. Και λέγανε πως αυτό θα συμβεί είτε θαυματουργικώς είτε με το αίμα των νεκρών των ναυμαχιών και πεζομαχιών. Δεν μπορούσαν να φανταστούν κάτι άλλο, κάτι που θα ξεπερνούσε τα δεδομένα της εποχής τους. Άλλωστε και γιατί θα έπρεπε; Την εποχή που έγραφαν κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο να συμβεί με ανθρώπινη δύναμη. Ακόμη και αν ήθελε και επεδίωκε κάποιος να μολύνει π.χ. το ένα τρίτον των υδάτων δεν θα το κατόρθωνε. Μόνο η υπερβολική ποσότητα του αίματος των εσχατολογικών μαχών θα μπορούσε να δικαιολογήσει κάτι τέτοιο. Γι' αυτό και, πολύ φυσικά, οι Ανδρέας και Αρέθας ερμήνευαν με τον τρόπο που προαναφέραμε τα σχετικά χωρία. Σήμερα, τα δεδομένα είναι διαφορετικά.

Και γεννάται το ερώτημα. Στην εποχή μας, μια εποχή τελείως διαφορετικών επιστημονικών και άλλων δεδομένων, με την αύξηση της ποικίλης γνώσης που έχουμε, θα ήταν σφάλμα αν διατυπώναμε μια ερμηνεία βασισμένη στα σύγχρονα στοιχεία; Και όσον αφορά το παράδειγμα που αναφέραμε, θα ήταν σφάλμα αν λέγαμε στη σύγχρονη εποχή, που η μη μόλυνση των υδάτων φαντάζει τόσο απίθανη, όσο απίθανη φάνταζε παλιότερα η μόλυνσή τους, πως η μόλυνση των υδάτων στα έσχατα είναι πιθανόν να γίνει π.χ. με ραδιενέργεια ή χημικές ουσίες; Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε και πολλά άλλα τέτοια παραδείγματα. Το χάραγμα στους Ρωμαϊκούς χρόνους παρέπεμπε σε χάραξη με πυρωμένο σίδηρο. Στη δεκαετία του 80 γινόταν λόγος για χάραξη με ακτίνες λέιζερ, σήμερα έχει προστεθεί το σενάριο για εμφύτευση μικροτσίπ, αύριο μπορεί να προκύψει κάτι άλλο.

Κατά τη γνώμη μας όχι απλά επιτρέπεται αλλά μάλλον επιβάλλεται να εξετάσουμε τα αποκαλυπτικά εσχατολογικά γεγονότα με σύγχρονους όρους και νέες προοπτικές. Άλλωστε, ακόμη και αν εμείς δεν το θεωρούσαμε σκόπιμο, άλλοι πριν από εμάς το έχουν ήδη κάνει, και εμείς δεν μπορούμε παρά ν' αναφερθούμε σ' αυτή τη νέα σύγχρονη ερμηνευτική προσέγγιση.

Βέβαια, κατά τη γνώμη μας, αυτή η νέα ερμηνευτική άποψη δεν θα πρέπει να διατυπώνεται με ταυτόχρονη απόλυτη απόρριψη της παλαιάς θέσης. Οι δύο προσεγγίσεις

Αποκάλυψης ενέπνευσε και τον εθνικό μας ποιητή Διονύσιο Σολωμό (Βλ. π.χ. Σολωμού Διονυσίου, Ύμνος εις την ελευθερίαν, 98, Εν Μεσολογγίω 1825, σελ. 34, « Αὐτός λέγει… ἀφουγκρασθῆτε· Ἐγώ εἶμ' Ἄλφα, Ὠμέγα ἐγώ· Πέστε· ποῦ θ' ἀποκρυφθῆτε ἐσεῖς ὅλοι, ἂν ὀργισθῶ; ») και έχει μεταφερθεί στη Νεοελληνική και απ' τους δύο νομπελίστες ποιητές μας. Βλ. Ελύτη Οδυσσέα, Ιωάννης, Αποκάλυψη, Μορφή στη νέα Ελληνική, Εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα 2005 και Σεφέρη Γεωργίου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννου, Μεταγραφή, Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1995. Αξιολογώτατη είναι και η ποιητική απόδοση του κειμένου της Αποκάλυψης απ' τον Αρχιμανδρίτη Νικόδημο Σκρέττα. Βλ. Σκρέττα Νικοδήμου, Αρχιμανδρίτου, Αποκάλυψις Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, Ποιητική απόδοση στη Νεοελληνική, Εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη 1995. Για την επίδραση της Αποκάλυψης στην νεότερη ελληνική λογοτεχνία βλ. και Χατζηφώτη Ι., Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Οι επιδράσεις και οι επαληθεύσεις της, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2001, σελ. 38-45. Για την επίδρασή της στον Χριστιανικό κόσμο γενικότερα βλ. Μπρατσιώτου Παναγιώτου, ο.π., σελ. 50-58.

μπορούν να συνυπάρχουν ενώ, ταυτόχρονα, σωστό είναι να αφήνεται ανοιχτό το ενδεχόμενο της διατύπωσης στο μέλλον και μιας άλλης άποψης βασισμένης στα δεδομένα που τότε θα υπάρχουν.

Επίσης, χρήσιμο είναι να γίνεται διάκριση μεταξύ της ερμηνείας που αφορά στο παρόν και της ερμηνείας που αφορά στο μέλλον. Π.χ. ερμηνευτές υποστήριξαν πως το « κόκκινον θηρίο » της Αποκάλυψης είναι η Σοβιετική Ένωση. Σήμερα, δεν υπάρχει Σοβιετική Ένωση. Θα πρέπει, λοιπόν, να επισημαίνεται από τον ερμηνευτή πως πρόκειται για μια ερμηνεία που αναφέρεται στην εποχή του αλλά, επίσης, υπάρχει και η εσχατολογική ερμηνεία. Δηλαδή το ίδιο χωρίο στο μέλλον μπορεί να σημαίνει κάτι άλλο από αυτό που σημαίνει σήμερα.

Κάτι άλλο που πρέπει να γνωρίζουμε είναι πως η απόλυτη γνώση για το νόημα των προφητειών της Αγίας Γραφής θα έρθει με την εκπλήρωσή τους. Το θέμα είναι από τη φύση του λίγο γριφώδες και αινιγματικό. Ό ιερός Χρυσόστομος γράφει χαρακτηριστικά: « Μή γάρ ζήτει τήν σαφήνειαν ἐν ταῖς προφητείαις, ἔνθα σκιαί καί αἰνίγματα ὥσπερ ἐπί τῆς ἀστραπῆς οὐ ζητεῖς διηνεκές φῶς, ἀλλά ἀρκεῖ φανῆναι μόνον »[148]. Επομένως, θα πρέπει να γνωρίζουμε πως η εικόνα που αποκτούμε για τους έσχατους χρόνους και την έλευση του Αντιχρίστου απ' την ανάγνωση των σχετικών πατερικών κειμένων είναι ελλιπής και σχετική σε σχέση με την αντίστοιχη που θα αποκτήσει η ανθρωπότητα με την εκπλήρωση των προφητειών.

Η πραγμάτευση του θέματος γίνεται σε δύο μέρη, τα οποία με την σειρά τους χωρίζονται σε τρία κεφάλαια το καθένα.

Στο πρώτο μέρος εξετάζονται κάποια εισαγωγικά θέματα. Στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους εξετάζονται η έννοια του όρου « αντίχριστος » στην ορθόδοξη παράδοση και γίνεται αναφορά στη διάκριση του Αντιχρίστου των εσχάτων από τους ποικίλους αντιχρίστους των διαφόρων εποχών. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζονται οι λόγοι της έλευσης του Αντιχρίστου. Και στο τρίτο κεφάλαιο πραγματευόμαστε το ζήτημα του χρόνου της έλευσης του Αντιχρίστου. Εξετάζουμε τα σημεία των καιρών, δηλαδή τα σημάδια που θα προηγηθούν της έλευσής του, παραθέτουμε διάφορες προσπάθειες εντοπισμού του χρόνου της συντελείας, και, τέλος, αναλύουμε το ζήτημα της εγγύτητας της Β΄ Παρουσίας.

Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η παρουσία του Αντιχρίστου. Χωρίζεται και αυτό σε τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται η προετοιμασία της έλευσης του Αντιχρίστου από τον Πρόδρομο και υπασπιστή του, το ζήτημα του προσδιορισμού της φύσης του Αντιχρίστου, και ο χαρακτηρισμός του. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η πρώτη περίοδος της παρουσίας του Αντιχρίστου. Περιλαμβάνεται η πραγμάτευση μιας σειράς θεμάτων. Γέννηση και ανατροφή του Αντιχρίστου, εμφάνισή του στον δημόσιο βίο, εξωτερική μίμηση του Χριστού, σχέση του Αντιχρίστου προς τους Ιουδαίους, ενθρόνισή του στο ναό του Θεού, παρουσία των δύο προφητών. Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η δεύτερη περίοδος δράσης του Αντιχρίστου και η τελική καταστροφή του. Τα θέματα που αναλύονται είναι η αποκάλυψη του πραγματικού προσώπου του Αντιχρίστου, ο έσχατος

[148] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τον Δανιήλ, Ομιλία Ζ΄, Ε΄, P.G. 56, 233 και Ε.Π.Ε. 8, σελ. 642. Βλ. και Μπούμη Παναγιώτου, Ο επίλογος μιας πορείας, Εκκλησιολογική ερμηνεία των επτά επιστολών της Αποκαλύψεως, Αθήνα 1993, σελ. 11-12.

διωγμός της Εκκλησίας, η μετάθεσή της στην έρημο, η « μεγάλη Θλίψις » και η ερήμωση των πάντων, η ήττα και συντριβή του Αντιχρίστου.

Ακολουθεί ένα παράρτημα, όπου παρατίθενται φωτογραφίες χειρογράφων της Αποκάλυψης και έργων τέχνης εμπνευσμένων απ' την Αποκάλυψη.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ « ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΣ », ΑΙΤΙΕΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ « ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΣ ».

1) Η χρήση της λέξης « αντίχριστος » στην ορθόδοξη παράδοση.

Η λέξη « αντίχριστος » στην ορθόδοξη παράδοση έχει τρεις έννοιες[149]. Δηλώνει :

1. Τον Αντίχριστο των εσχάτων, δηλαδή εκείνο το ανθρώπινο πρόσωπο, που θα εμφανιστεί στο τέλος των καιρών, λίγο πριν τη Δευτέρα παρουσία του Κυρίου, για να αυτοανακηρυχθεί Μεσσίας. Στο πρόσωπο αυτό έχουν αναφερθεί οι προφήτες της Π.Δ., ο ίδιος ο Χριστός, οι Απόστολοι και οι Πατέρες της Εκκλησίας. Για τη διάκρισή του απ' τους άλλους αντιχρίστους στο γραπτό λόγο έχει επικρατήσει, όταν γίνεται αναφορά στον Αντίχριστο των εσχάτων, το αρχικό γράμμα της λέξης να είναι κεφαλαίο[150].
2. Τους ποικίλους αντιχρίστους της κάθε εποχής, δηλαδή διάφορους ανθρώπους που στο πέρασμα των αιώνων διακρίνονται για την αντίθεση και αντιπαλότητά τους προς την Εκκλησία.
3. Τον ίδιο το Σατανά.

α) Ετυμολογία, σύνθεση, έννοια και παράγωγα της λέξης « αντίχριστος ».

Η λέξη « αντίχριστος » είναι σύνθετη και αποτελείται από την πρόθεση « αντί » και τη λέξη « Χριστός ». Η πρόθεση « αντί » ως πρώτο συνθετικό μπορεί να δηλώνει την έννοια της αντίθεσης, της αναπλήρωσης ή αντικατάστασης, της ομοιότητας, της ισότητας και διάφορα άλλα. Στην προκειμένη περίπτωση δηλώνει κατά κύριο λόγο την έννοια της

[149] Περισσότερα για τις τρεις έννοιες της λέξης « αντίχριστος » στα πατερικά κείμενα αναφέρουμε σε επόμενη ενότητα, στις σελ. 60-63. Βλ.ολ και Greek Patristic Lexicon, ed. By G.W.H. Lampe, D.D., Oxford, Calendon Press, 2003, ανατύπωση απ' την έκδοση του 1961, λήμμα αντίχριστος, σελ. 160.

[150] Βλέπε και Θεοδώρου Ανδρέα, « Η ώρα του Αντιχρίστου », Εκδόσεις Παρουσία, Αθήνα 1997, σελ. 8.

εναντίωσης. Κατά τον Ιερό Δαμασκηνό ο Αντίχριστος ονομάζεται έτσι διότι θα έρθει εναντίον του Χριστού και των Χριστιανών[151]. Το κύριο χαρακτηριστικό του θα είναι η αντίθεσή του και το μίσος του προς τον Χριστό[152].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία τονίζεται το ίδιο σημείο. Υπάρχει άρρηκτη σύνδεση μεταξύ ονόματος και πράγματος. Η λέξη περιγράφει την πραγματικότητα, το όνομα δηλώνει το ποιόν. Όπως, πολύ χαρακτηριστικά, τονίζει ο Ανώνυμος Χριστιανός Συγγραφέας του έργου « Διάλογος προς Ιουδαίον », ο Μεσσίας των Ιουδαίων « ἀντίχριστός ἐστι καί ὀνομάζεται »[153]. Κατά δεύτερο λόγο, και, ειδικά, για τον Αντίχριστο των εσχάτων η πρόθεση « αντί » στη λέξη Αντίχριστος μπορεί να δηλώνει και την έννοια της αντικατάστασης. Σύμφωνα με τον Ολυμπιόδωρο, ο Αντίχριστος θα έλθει αντί του Χριστού, προκειμένου να τον αντικαταστήσει[154].

Αυτή η θέση συναντάται και στην σύγχρονη ορθόδοξη βιβλιογραφία. Καλό είναι, βέβαια, να σημειωθεί πως η έννοια της αντίθεσης είναι ευρύτερη και κυριαρχεί της έννοιας της αντικατάστασης. Θα μπορούσαμε να πούμε πως κατά κάποιο τρόπο την εμπεριέχει, αφού η εναντίωση του αντιχρίστου Σατανά στο Χριστό προκαλεί την επιθυμία του να τον αντικαταστήσει[155]. Οι δύο έννοιες συνυπάρχουν συμπληρώνοντας η μια την άλλη[156].

---

[151] Βλ. Ιωάννου του Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « Τοῖς Ἰουδαίοις ἐλεύσεται. Οὐχ ὑπέρ Χριστοῦ ἀλλά κατά Χριστοῦ καί τῶν τοῦ Χριστοῦ. Διό καί Ἀντίχριστος λέγεται ». Και Αυγουστίνου, « Ten homilies on the first epistle of John, Homily III, 1 John II, 27 – III,27-18, CCEL, N.York, 1886, σελ. 706 "For Antichrist in our tongue means contrary to Christ. Not, as some take it, that Antichrist is so called because he is to come ante Christum, before him, i.e. Christ to come after him. It does not mean this, neither is it thus written, but Antichristus, i.e. contrary to Christ ". Αξιοσημείωτο είναι και το ότι ο συγγραφέας του γενικού ετυμολογικού λεξικού αναφέρει τη λέξη « αντίχριστος » ως παράδειγμα χρήσης της πρόθεσης « αντί » ως πρώτου συνθετικού για τη δήλωση του εναντίου. Βλ. Etymologicum genuinum (ανάβλησις – βώτορες), ed. F. Lasserre and v. λιναδαρας, Etymologicum magnum genuinum Symeonis etymologicum una cum magna grammatica. Etymologicum magnum anctum, vol.2, Athens:Parnassos, 1992, « αλφα.928 Αντιάνειρα: Ἐπίθετον Ἀμαζόνος, οἱονεί αἱ ἐναντιούμεναι ἀνδράσιν, ἐξ οὗ πολεμικαί. Τό γάρ ἀντί δύο σημαίνει. Το ἴσον, οἷον ἀντίθεος, τουτέστιν ἰσόθεος, καί ἀντίχειρ, ἡ δυναμένη ἴσον τῇ ὅλῃ χειρί. Σημαίνει δέ καί τό ἐναντίον, οἷον ἀντιάνειρα, ἡ ἐναντιουμένη τοῖς ἀνδράσι τῇ οἰκεία δυνάμει, ὥσπερ ἀντίχριστον φαμεν καί ἀντίπαλον ».

[152] Περισσότερα γι' αυτήν την αντίθεση και αντιπαλότητα του Αντιχρίστου προς τον Χριστό βλ. στις σελ. 191-196.

[153] Ανωνύμου Διάλογος Χριστιανού προς Ιουδαίον, Anonymus dialogus cum Judaeis, (e cod. Vatoped. 236), 13, Corpum Christianorum Series Graeca 30, Turnhout 1994, σελ. 50.

[154] Βλ. Ολυμπιοδώρου, Σχόλια στον Εκκλησιαστή, Δ, P.G. 93, 536 « Λέγει δέ τοῦ Ἀντιχρίστου ὅς ἀναστήσεται ἀντ' αὐτοῦ. Φησίν, ἀντί τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ». Ο Ολυμπιόδωρος γεννήθηκε περί το 485 καί έδρασε κατά το πρώτο ήμισυ του 6ου αιώνος. Υπομνημάτισε βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, ενώ σώζονται κάποια αποσπάσματα και από το « Κατά Σεβήρου » έργο του. Βλ. σχετικά Χρήστου Π., Πατρολογία, τ. Ε΄, σελ. 516-7.

[155] Βλέπε και Πόποβιτς Ιουστίνου, Αρχιμανδρίτου, Οι τρεις καθολικές επιστολές του Ιωάννου, Παρουσίαση-μετάφραση-εικονογράφηση Μιχαήλ Χρυσανθοπούλου, Εκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 43-44 « Αντίχριστος σημαίνει αντί του Χριστού, εναντίον του Χριστού, αντίθετα με τον Χριστό. Ναι, η αντίχριστη κεφαλαιώδης επιθυμία και ουσία της υπάρξεώς του είναι ν' αντικαταστήσει τον Χριστό, να καταλάβει τη θέση του. Και αυτό προσπαθεί να το καταφέρει με κάθε μέσο ».

[156] Όλα αυτά, βέβαια, για την χρήση της λέξης « αντίχριστος » για τον χαρακτηρισμό προσώπου. Η λέξη δύναται να χρησιμοποιηθεί και για να χαρακτηρίσει κάτι άλλο. Έτσι, ο Ωριγένης π.χ., χρησιμοποιεί τη λέξη « αντίχριστος » ως επίθετο που προσδιορίζει το ουσιαστικό « λόγος ». « Ὁ ἀντίχριστος λόγος ». Βλ. Ωριγένους, « Εις το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον », ΚΗ΄, Commentariorum series in evangelium Matthaei, Origenes worke, vol. 11, Teubner, Leipzig 1933, σελ. 83.

Αξίζει, τέλος, να αναφερθεί πως απ' τη λέξη « αντίχριστος » προήλθε και το ρήμα « ἀντιχριστέω-ῶ »[157], το επίθετο « αντιχριστικός »[158] καθώς και η λέξη « ἀντιχριστοφορίτης »[159].

β) Η χρήση του όρου « αντίχριστος » απ' τον Ιωάννη τον Θεολόγο.

Η πατρότητα του όρου « αντίχριστος » ανήκει στον Ευαγγελιστή Ιωάννη τον Θεολόγο. Αυτός είναι ο πατέρας και γεννήτωρ του όρου, αυτός που πρώτος χρησιμοποίησε τη λέξη αυτή στις καθολικές επιστολες του[160], εισάγοντάς την έτσι στην ελληνική γραμματεία[161]. Αξιοσημείωτο είναι ότι χρησιμοποιεί τον όρο και με τις τρεις σημασίες που προαναφέραμε.

Χαρακτηριστικότερο είναι το χωρίο 2,18 της πρώτης καθολικής επιστολής του. « Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστι και καθώς ἠκούσατε ὅτι ἀντίχριστος ἔρχεται, και νῦν ἀντίχριστοι πολλοί γεγόνασι, ὅθεν γινώσκομεν ὅτι εσχάτη ὥρα ἐστίν ». Με το χωρίο αυτό ο Ιωάννης επιτυγχάνει δύο πράγματα.

Πρώτον, καθορίζει τον όρο « Αντίχριστος » ως τεχνικό όρο – terminus technicus – με τον οποίο δηλώνεται ο Αντίχριστος των εσχάτων. Τόσο στην Παλαιά όσο και στην Καινή Διαθήκη υπάρχουν, βέβαια, αναφορές σε αυτό το πρόσωπο, πουθενά, όμως, δεν συναντάται η λέξη « Αντίχριστος ». Πρώτος λοιπόν ο Ιωάννης χρησιμοποιεί τον όρο « Αντίχριστος », για να δηλώσει αυτό το εσχατολογικό πρόσωπο. Αυτός θα είναι και ο όρος που, τελικά, θα επικρατήσει. Απ' τον ευαγγελιστή Ιωάννη και εξής ο όρος αυτός καθιερώνεται και το πρόσωπο αυτό ονομάζεται έτσι: Ο Αντίχριστος. Παράλληλα, χρησιμοποιούνται και άλλες λέξεις ή περιφράσεις, όπως « άνομος », « υιός της ανομίας », « άνθρωπος της αμαρτίας », « θηρίον ». Αλλά αυτός ο όρος - « Αντίχριστος » - συναντάται συνηθέστερα από οποιονδήποτε άλλο.

Στο ίδιο χωρίο ο Ευαγγελιστής Ιωάννης μας δίνει και τη δεύτερη έννοια της λέξης « αντίχριστος » κάνοντας σαφή διάκριση μεταξύ του Αντιχρίστου των εσχάτων και των ποικίλων αντιχρίστων της κάθε εποχής. « Και νῦν ἀντίχριστοι πολλοί γεγόνασι ». Σε αντίθεση με τον Αντίχριστο που είναι ένας και η δράση του τοποθετείται στο μέλλον και, πιο συγκεκριμένα, στο τέλος των καιρών, οι αντίχριστοι είναι πολλοί και η δράση τους τοποθετείται απ' τον Ιωάννη στο παρόν, στο « τώρα », στην εποχή του. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, η δράση των διαφόρων αντιχρίστων της κάθε εποχής τοποθετείται απ' τους Πατέρες της Εκκλησίας στο εκάστοτε παρόν, το παρόν της κάθε εποχής.

Ποιοι είναι όμως αυτοί οι αντίχριστοι την εποχή του Ιωάννη και κατ'επέκταση σε κάθε εποχή; Η απάντηση βρίσκεται στο 2,22 της Α΄ Ιω. και στο 1.7 της Β΄ Ιω. Σ' αυτά τα

---

[157] Βλ. Θεοδώρου του Στουδίτου, Επιστολή 154η, Νικήτα Ηγουμένω, Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία 18Γ, σελ. 278, « … σύνοδος ἀθετούντων, ἀναθεματισμός τῆς ἐν Νικαία ἁγίας Συνόδου, ἀνάρρησις τῆς πάλαι ἀντιχριστοῦσης ».

[158] Θεοδώρου του Στουδίτου, Εὐπρεπιανῷ καί τοῖς σύν αὐτῷ, P.G. 99, 1032 C, « Ἰδε ἄλλη ἀντιχριστική προδρομία ».

[159] Βλ. Νικήτα Χωνιάτη, Χρονική Διήγηση, Nicetae Choniatae historia, De Gruyter, Berlin 1975, σελ. 293.

[160] Βλ. Α΄ Ιω 2,18.22 και 4,3 και Β΄ Ιω.στιχ. 7.

[161] Βλ. Ιωάννου Καραβιδοπούλου, Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη, σελ. 95-96, « Παράλληλα, δημιουργούνται καινούριες λέξεις για να εκφράσουν το περιεχόμενο της νέας πίστης, δημιουργούνται δηλαδή καινούριοι λεκτικοί ασκοί που γεμίζουν με τον οίνο της νέας εποχής …αντιμισθία, αντίχριστος, ευαγγελίζεσθαι, καρδιογνώστης … ».

χωρία ως αντίχριστοι ορίζονται όσοι αρνούνταν την πραγματική ενσάρκωση του Λόγου του Θεού[162]. Ο Ιωάννης, δηλαδή, αναφέρει ως αντιχρίστους τους αιρετικούς της εποχής του. Από τότε έχει επικρατήσει να ονομάζονται αντίχριστοι όσοι αρνούνται τα θεμελιώδη δόγματα της Χριστιανικής πίστεως.

Ωστόσο, η λέξη « αντίχριστος » χρησιμοποιείται για να εκφράσει και μια τρίτη έννοια. Την έννοια του Σατανά. Είναι, βέβαια, γεγονός πως ο Ιωάννης ουδέποτε χρησιμοποίησε αυτήν καθ' εαυτήν την λέξη « αντίχριστος » για να δηλώσει το Σατανά. Χρησιμοποίησε όμως αντ' αυτής μια περίφραση που περιέχει τη λέξη. Την περίφραση « τό πνεύμα τοῦ ἀντιχρίστου ». « Καί πᾶν πνεύμα, ὁ μή ὁμολογεῖ τόν Χριστόν ἐν σαρκί ἐληλυθότα…τοῦτο ἐστί τό τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καί νῦν ἐν τῷ κόσμω ἐστίν ἤδη ». Το « πνεύμα τοῦ ἀντιχρίστου » είναι ένα και η δράση του τοποθετείται απ' τον Ιωάννη στο παρόν αλλά και στο μέλλον της εποχής του. Στην εποχή του αλλά και στα έσχατα. Θα έρθει και είναι ήδη παρόν. Ενεργεί όχι μόνο στο παρόν ή μόνο στα έσχατα, αλλά πάντοτε. Ενεργεί διαχρονικά.

Αυτό το ίδιο που ενεργούσε την εποχή του Ιωάννη, ενεργεί στο εκάστοτε παρόν της Εκκλησίας και θα ενεργήσει στα έσχατα. Στην πραγματικότητα, αυτό το « πνεύμα του αντιχρίστου » δεν είναι άλλο απ' τον Σατανά, την πνευματική αυτή ύπαρξη που αντιστρατεύεται τον Χριστό στο διάβα της ιστορίας μέσω των ποικίλων αντιχρίστων, και που θα δώσει την ύστατη μάχη εναντίον του στο τέλος των καιρών, ενεργώντας μέσα απ' τον Αντίχριστο των εσχάτων.

γ) Η χρήση του όρου « Αντίχριστος » στην Πατερική Γραμματεία.

Στην πατερική γραμματεία συνεχίζεται η γραμμή που χάραξε ο Ιωάννης της τριπλής έννοιας του όρου. Με τον όρο δηλώνεται:

i) Ο Αντίχριστος των εσχάτων.

Στην Πατερική γραμματεία ο όρος « Αντίχριστος », δηλώνει, συνήθως, τον Αντίχριστο των εσχάτων. Ο Αντίχριστος των εσχάτων διακρίνεται από τους ποικίλους αντιχρίστους της Ιστορίας. Ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός σημειώνει χαρακτηριστικά: « Πᾶς μέν οὖν ὁ μή ὁμολογῶν τόν Υἱόν τοῦ Θεοῦ ἐν σαρκί ἐληλυθέναι… ἀντίχριστός εστιν. Ὅμως ἰδιοτρόπως καί ἐξαιρέτως Ἀντίχριστος λέγεται ὁ ἐπί τῇ συντελεία τοῦ αἰώνος ἐρχόμενος »[163]. Στην ἐλευσή του αναφέρονται η Διδαχή των 12 Αποστόλων, οι Άγιοι Ιουστίνος, Ειρηναίος Λυώνος, Ιππόλυτος, Μέγας Αθανάσιος, Μέγας Βασίλειος, Άγιος Ρωμανός ο Μελωδός, και πλείστοι άλλοι, όπως θα δούμε αναλυτικότερα, στη συνέχεια.

---

[162] Βλ. Α΄ Ιω. 2,22, « Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης εἰ μή ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ χριστός; Οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τόν πατέρα καί τόν υἱόν » και Β' Ιω. 1,7, « ὅτι πολλοί πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τόν κόσμον, οἱ μή ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστόν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. Οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καί ὁ ἀντίχριστος ».

[163] Ιωάννου του Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 440. Βλ. και Νικοδήμου του Αγιορείτου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 113-114.

ii) Οι αντίχριστοι κάθε εποχής.

Ο χαρακτηρισμός απ' τον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο των αιρετικών της εποχής του ως αντιχρίστων δεν θα μείνει χωρίς συνέχεια. Μετά τον ευαγγελιστή Ιωάννη ο όρος « αντίχριστος » χρησιμοποιείται απ' την Εκκλησία και για άλλες κατηγορίες αιρετικών. Ο Άγιος Πολύκαρπος Σμύρνης χαρακτηρίζει ως αντίχριστο όποιον δεν ομολογεί ότι ο Χριστός ήρθε ενδεδυμένος την ανθρώπινη φύση[164]. Ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης ονομάζει αντίχριστο τον Ευνόμιο, αφού αυτός αγωνίζεται να αποδείξει τους δικούς του λόγους εγκυρότερους από τους λόγους του Χριστού καί θέλει να αλλάξει την πίστη, μεταλλάσσοντάς την προς την δική του απάτη. Και χαρακτηρίζει την διδασκαλία του μελέτη, προετοιμασία καί προοίμιο της παρουσίας του αντιχρίστου[165]. Ο Άγιος Εφραίμ ο Σύρος χαρακτηρίζει όλους τους αιρετικούς αντιχρίστους[166].

Ο Άγιος Επιφάνιος Σαλαμίνος ονομάζει αντιχρίστους τους Μοντανιστές και τους Αλόγους[167]. Ο Άγιος Αναστάσιος ο Σιναΐτης αποκαλεί αντίχριστο τον αιρετικό Σεβήρο[168]. Ο Άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης χαρακτηρίζει αντιχρίστους τους « Μοιχειανούς », δηλαδή αυτούς που δεν καταδίκασαν τον παράνομο γάμο του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου[169]. Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης χαρακτηρίζει ως αντιχρίστους όλους τους αιρετικούς[170]. Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός χαρακτηρίζει αντιχρίστους τους Τούρκους και τον Πάπα[171].

Ο ιερός Αυγουστίνος δίνει μια ευρύτερη έννοια στη λέξη « αντίχριστος » συμπεριλαμβάνοντας στην κατηγορία των αντιχρίστων και όλους όσους βρίσκονται στην

---

[164] Βλ. Πολυκάρπου Σμύρνης, Επιστολή προς Φιλληπισίους, Ζ΄, P.G. 5, 1012, και ΕΠΕ 4, σελ. 346, « Πᾶς γάρ ὅς ἄν μή ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστόν ἐν σαρκί ἐληλυθέναι ἀντίχριστός ἐστιν ».

[165] Βλ. Γρηγορίου Νύσσης « Κατά Ευνομίου », P.G. 45, 884 Λόγος ΙΑ΄, και Κατά Ευνομίου του τρίτου λόγου, Θ΄, Ε.Π.Ε. 3, σελ. 446-7 « Οὕπω λογίζεσθε ὅτι μελέτη καί παρασκευή καί προοίμιον τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας τό ἄθεον τοῦτο παρά τοῦ διαβόλου προκαταβέβληται κήρυγμα; Ὁ γάρ τῶν τοῦ Χριστοῦ λόγων κυριωτέρας τάς ἰδίας φωνάς ἀποδεῖξαι φιλονεικῶν καί μεταλλάξαι τήν πίστιν ἀπό τῶν θείων ὀνομάτων καί τῶν μυστικῶν ἐθῶν καί συμβόλων ἐις τήν ἰδίαν ἀπάτην, τί ἄν ἄλλο κυρίως καί οὐχί ἀντίχριστος λέγοιτο; ». Ο Άγιος Γρηγόριος Νύσσης, ενώ δεν αναφέρεται εκτενώς στην περί Αντιχρίστου διδασκαλία της Εκκλησίας, αναλύει σε έργα του άλλες πτυχές της Ορθόδοξης εσχατολογίας. Βλ. σχετικά στην αξιολογώτατη εργασία του Αναστασίου Γ. Μαρά, Η εσχατολογία του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, Φιλοσοφικές και θεολογικές πηγές, δευτέρα Παρουσία, παράδεισος, κόλαση, αποκατάσταση, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2002.

[166] Βλ. Εφραίμ, Ερωτήσεις και Αποκρίσεις, Έργα Αγίου Εφραίμ, Εκδόσεις « Το περιβόλι της Παναγίας », τ. 6, σελ. 234.

[167] Βλ. Επιφανίου Σαλαμίνος Κύπρου, Πανάριον Β, ΜΗ΄, ΒΕΠΕΣ 75, σελ. 193 και ΝΑ΄, σελ. 215.

[168] Βλ. Αναστασίου Σιναΐτου, Οδηγός, Ζ΄, P.G. 89, ……. και Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία 13Α, σελ. 122 και 132.

[169] Βλ. Θεοδώρου του Στουδίτου « Ευπρεπιανώ καί τοις συν αυτώ », P.G. 99, 1033 D « Οὗτος κατά τούς Μοιχειανούς, μᾶλλον δέ ἀντιχρίστους … ».

[170] Βλ. Νικοδήμου Αγιορείτου, Ερμηνεία εις τας καθολικάς επιστολάς, Ορθόδοξη Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 493-497 και 561-565.

[171] Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός χαρακτήριζε τον Πάπα και τους Τούρκους αντιχρίστους αλλά ταυτόχρονα έλεγε ότι στο τέλος των καιρών θα έρθει ο Αντίχριστος. Βλ. Αυγουστίνου Καντιώτου, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, σελ. 286-7. 340, « Ο προφήτης Ηλίας είναι ζωντανός και τον έχει ο Θεός χιλιάδες χρόνους. Και λέγει ο Θεός να στείλη τον Προφήτην Ηλίαν, να διδάξη όλον τον κόσμον, καί ύστερα να έλθη ο Αντίχριστος. Και θέλει θανατώσει τον προφήτην Ηλίαν και τότε θέλει να χαλάση όλος ο κόσμος… Ο αντίχριστος είνε: ο ένας είνε ο Πάπας και ο έτερος είνε αυτός οπού είνε εις το κεφάλι μας, χωρίς να ειπώ το όνομά του ».

Εκκλησία αλλά δεν ζουν χριστιανικά. Αναλύοντας το Ιω. 2,19[172] γράφει πως υπάρχουν πολλοί μες στην Εκκλησία που δεν την έχουν εγκαταλείψει αλλά είναι αντίχριστοι. Πρόκειται γι' αυτούς που, ενώ με τους λόγους τους ομολογούν τον Χριστό, με τις πράξεις τους τον αρνούνται. Επικαλείται και κάποια σχετικά βιβλικά χωρία, όπως το Τιτ. 1,16[173] και Μθ.12,34[174]. Απατεώνες, μοιχοί, εκμεταλευτές, άνθρωποι που ασχολούνται με τη μαγεία ή μετέρχονται άλλα είδη κακίας, όλοι αυτοί είναι αντίχριστοι, ακόμη και αν παραμένουν μες στην Εκκλησία. Όποιος μετέρχεται κάτι αντίθετο προς την διδασκαλία του Χριστού, είναι αντίχριστος. Αρνείται όχι με τη γλώσσα αλλά με τη ζωή του· όχι με λόγια αλλά με πράξεις. Και κάθε Χριστιανός θα πρέπει να εξετάζει τη συνείδησή του, μήπως και αυτός είναι αντίχριστος[175].

Σύνδεση της λέξης « αντίχριστος » με το στοιχείο της ανηθικότητας συναντάμε και στους Αγίους Αθανάσιο και Αναστάσιο τον Σιναΐτη[176]. Γενικά, πάντως, στην Ορθόδοξη παράδοση, τους πρώτους τουλάχιστον αιώνες, ως « αντίχριστοι » αναφέρονται, κυρίως, οι αιρετικοί· σπάνια, οι ανήθικοι.

Ο Άγιος Ιερώνυμος δίνει και ένα τρόπο αναγνώρισης των αντιχρίστων αιρετικών. « Αν ποτέ ακούσεις για κάποιους που ονομάζονται Χριστιανοί, να παίρνουν το όνομά τους όχι από τον Κύριο Ιησού Χριστό, αλλά από κάποιον άλλο, όπως π.χ. κάνουν οι Μαρκιωνίτες και οι Ουαλεντινιανοί, μπορείς να είσαι σίγουρος πως αυτοί δεν είναι Εκκλησία του Χριστού αλλά συναγωγή του αντιχρίστου »[177] γράφει χαρακτηριστικά.

Και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι αιρετικοί ονομάζονται αντίχριστοι. Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς ονομάζει αντιχρίστους τους εγκρατίτες Μαρκιωνιστές[178]. Στα αμφιβαλλόμενα έργα του Αγίου Ιγνατίου Αντιοχείας χαρακτηρίζονται αντίχριστοι όσοι αρνούνται την ενανθρώπηση του Κυρίου ή απαξιώνουν την Σταυρική του θυσία. « Ὁ τέ τήν ἐνανθρώπησιν παραιτούμενος και τόν σταυρόν ἐπαισχυνόμενος, δι' ὅν

---

[172] Α΄ Ιω. 2,19 « Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Εἰ γάρ ἐξ ἡμῶν ἦσαν, μεμενήκεισαν ἄν μεθ' ἡμῶν. ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσίν πάντες ἐξ ἡμῶν ».

[173] Τιτ. 1,16 « Θεόν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δέ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοί ὄντες καί ἀπειθεῖς καί προς πᾶν ἔργον ἀγαθόν ἀδόκιμοι ».

[174] Μθ. 12,34 « γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθά λαλεῖν πονηροί ὄντες ». Πρβλ. και Μρ. 7,6.

[175] Βλ. Αυγουστίνου, Homily III on the first epistle of John, 1 John II, 27 – III,8l. Homily III-IV, 1 John III,19,IV.3 « St. Augustine, Lectures or tractates on the Gospel according to St. John, Ten homilies on the first epistle of John, CCEL, N. York, 1886, σελ. 702-714. 741-745. Ο Αυγουστίνος αναφέρεται σ' αυτό το θέμα και στα πλαίσια της συζήτησης για το αν θα πρέπει να βαπτίζονται οι αιρετικοί που αποφασίζουν να εισέλθουν στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Στο επιχείρημα του Κυπριανού Καρχηδόνος και άλλων επισκόπων ότι το βάπτισμα των αιρετικών είναι άκυρο αφού οι « αντίχριστοι » δεν μπορούν να βαπτίζουν στο όνομα του Χριστού, όπως και ο αντίχριστος διάβολος δεν μπορεί να δώσει τη Θεία Χάρη, ο Αυγουστίνος απαντά πως και πολλοί κληρικοί είναι αντίχριστοι αφού με τις πράξεις τους αρνούνται τον Χριστό και μ' αυτή τη λογική ούτε αυτοί πρέπει να βαπτίζουν. Πάντως, πρέπει να σημειώσουμε πως ο Αυγουστίνος στόχευε μ' αυτή του τη στάση στη διευκόλυνση της προσέλευσης των αιρετικών στην Εκκλησία. Βλέπε σχετικά St. Augustine: The writings against the Manichaeans and against the Donatists, CCEL. N. York, 1890, σελ. 456-7, 473-4, 483-4, 488 κ.α..

[176] Βλ. Μεγάλου Αθανασίου Περί των γεγενημένων παρ' Αρειανών, 62, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 31, σελ. 275 και Ε.Π.Ε. 9, σελ. 336, « … καί θηρίων ἀγριότεροι τυγχάνουσιν οί Ἀρειανοί… οί δέ θεωροῦντες ἔξωθεν αὐτούς, λοιπόν δέ καί οί Ἕλληνες βλέποντες ὡς ἀντιχρίστους, ὡς δημίους κατηρῶντο », και Αναστασίου του Σιναΐτου, Λόγος περί της Αγίας Συνάξεως, P.G. 89, …. Και Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία 13[A], σελ. 408 « Ὁ οὖν κρίνων πρό τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ἀντίχριστός ἐστιν, ὅτι τό ἀξίωμα τοῦ Χριστοῦ ἁρπάζει ».

[177] Βλ. Ιερωνύμου, The dialogue against the Luciferians, St. Jerome: The principal works of St. Jerome, CCEL, N. York, 1892, σελ. 334.

[178] Βλ. Κλήμεντος Αλεξανδρείας, Στρωματείς, Λόγος τρίτος, ΣΤ', P.G. 8, 1148-1149 και Ε.Π.Ε. 3, σελ.. 382-385.

δέδεμαι, οὗτος ἐστιν ἀντίχριστος »[179], σημειώνεται χαρακτηριστικά. Αλλά και όποιος « φαυλίζει » τον Μωσαϊκό νόμο ή τους προφήτες, επίσης, χαρακτηρίζεται « αντίχριστος » [180].

iii) Ο αντίχριστος διάβολος.

Ο όρος « αντίχριστος », συχνά, χρησιμοποιείται και για να δηλώσει τον Σατανά, τον διάβολο. Συνήθως, χρησιμοποιείται σε αντίθεση με τον Χριστό. Π.χ. ο Μέγας Βασίλειος σημειώνει : « Γίνου μιμητής Χριστοῦ και μή ἀντιχρίστου. Θεοῦ καί μή ἀντιθέου. Δεσπότου καί μή δραπέτου »[181]. Το σχήμα Χριστός – αντίχριστος το συναντάμε αρκετά συχνά στην Πατερική Γραμματεία, συνήθως σε περικοπές που αναφέρονται στην πνευματική ζωή.

Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας χαρακτηρίζει ως έχοντας το πνεύμα του Αντιχρίστου όσους λέγουν πως ο Χριστός δεν είναι αληθινός Θεός και διαιρούν και σμικρύνουν την δόξα του[182].

Οι Άγιοι Θεοδόσιος και Σάββας σε επιστολή τους προς τον Φλάβιο Αναστάσιο χαρακτηρίζουν την διδασκαλία του Σευήρου διδασκαλία του αντιχρίστου [183]. Ο Άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ονομάζει μερίδα του αντιχρίστου πολλούς παλαιούς αιρετικούς και τους σύγχρονούς του Βογόμιλους[184]. Και ο Άγιος Φώτιος σ' ένα πολύ χαρακτηριστικό χωρίο, ονομάζει αντίχριστο τον διάβολο αλλά και τον αντίχριστο των εσχάτων επισημαίνοντας την μεταξύ τους σχέση. Μάλιστα, για τον διάβολο λέγει πως είναι αντίχριστος ενώ για τον Αντίχριστο των εσχάτων πως θα « χρηματίσει » Αντίχριστος [185]. σα να είναι ο διάβολος ο κύριος αντίχριστος που δίνει την ιδιότητα του αντιχρίστου στον Αντίχριστο των εσχάτων.

---

[179] Ιγνατίου Αντιοχείας, Αμφιβαλλόμενα, Επιστολή προς Αντιοχείς, Ε΄, P.G. 5, 901 και Ε.Π.Ε. Αποστολικοί Πατέρες 4, σελ. 296.

[180] Βλ. Ιγνατίου Αντιοχείας, Αμφιβαλλόμενα, Επιστολή προς Ηρωνα, Β΄, P.G. 5, 912 και Ε.Π.Ε. Αποστολικοί Πατέρες 4, σελ. 304-5, « Εἴ τις φαυλίζει τον νόμον ἤ τους προφήτας, οὕς ὁ Χριστός παρών ἐπλήρωσεν, ἔστω σοῖ ὡς ὅ ἀντίχριστος ».

[181] Μ. Βασιλείου, Λόγος ασκητικός και παραίνεσις περί αποταγής βίου και τελειώσεως πνευματικής, Ι΄, P.G. 31, 648. Πρβλ. και Ευαγρίου του Ποντικού, Σχόλια στις παροιμίες Σολομώντος, Expositio in proverbia Salomonis, Leipzig 1860, σελ. 120, « Βασιλεύς δίκαιος ἀνίστησι χώραν. Ὁ μέν Χριστός ἀνίστησι την φύσιν τήν λογικήν. Ὁ δέ ἀντίχριστος κατασκάπτει ».

[182] Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Προσφωνητικός ταῖς εὐσεβεστάταις Βασιλίσσαις, P.G. 76, 1285 B, « Ὁ τοίνυν οὐ λέγων Θεόν εἶναι ἀληθῶς τόν Χριστόν, διαιρῶν δέ καί κατασμικρύνων τήν δόξαν αὐτοῦ, τό τοῦ Ἀντιχρίστου πνεῦμα ἔχων ἀλώσεται ».

[183] Βλ. Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος Σάββα, Vita Sabae, , ed. E. Schwartz, Kyrillos von Skythopolis, [Texte und Untersuchungen 49,2. Leipzig:Hiurichs, 1939]:85-200.(Cod:29,190:Hagiogr.), « Πῶς οὖν μετά πεντακόσια και περαιτέρω τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας οἱ Ἱεροσολυμίται πίστιν μανθάνομεν; ὅθεν ἀσφαλῶς ἔστιν γνῶναι ὅτι ἡ ἐπαγομένη δῆθεν νυνί τῆι προτέραι κατά Χριστόν πίστει διόρθωσις οὐ τοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ, ἀλλά τοῦ ἀντιχρίστου καθέστηκεν διδαχή τοῦ τήν ἕνωσιν καί εἰρήνην τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ συγχέειν σπουδάζοντος και ταραχῆς καί ἀκαταστασίας τά πάντα πληρώσαντος ».

[184] Βλ. Συμεών Θεσσαλονίκης, Κατά πασών των αιρέσεων, κεφ. Α΄, Άπαντα Συμεών Θεσσαλονίκης, Εκδόσεις Ρηγοπούλου, σελ. 17.

[185] Βλ. Φωτίου, Εις το κατά Ιωάννην, Η΄, Johannes-Kommentare aus der griechischen kirche, Berlin, 1966, σελ. 59 και Ε.Π.Ε. 14, σελ. 149-150, « … ὅτι ὁ ἀντίχριστος, ὅταν μέλλη ἔρχεσθαι, ὅς ἐστι καί διάβολος… δῆλον δ' ὅτι ὁ τοιοῦτος τρισάθλιος ἄνθρωπος, ἐν ᾧ οἰκήσει ὁ διάβολος, καί ὅς χρηματίσει ἀντίχριστος… ».

Στη Λαυσαϊκή ιστορία περιγράφεται πώς ένας μοναχός εξαπατήθηκε και αντί του Χριστού προσκύνησε τον διάβολο. « Ὁ δε ἐξελθών εἶδε παράταξιν λαμπαδηφόρων καί ὡς ἀπό σταδίου τον αντίχριστον, καί πεσών προσεκύνησεν »[186]. Το κείμενο αναφέρεται, ξεκάθαρα, στο πνεύμα αντίχριστο, τον διάβολο[187].

δ) Η χρήση της λέξης « αντίχριστος » στην σύγχρονη βιβλιογραφία.

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία η λέξη « αντίχριστος » χρησιμοποιείται και με τις τρεις έννοιες που προαναφέραμε[188].

Έτσι, αντίχριστοι ονομάζονται οι παλαιοί αιρετικοί αλλά και σύγχρονες αιρέσεις και αντιχριστιανικές ομάδες που εμφανίστηκαν πρόσφατα. Ο π. Seraphim Rose ονομάζει μικρούς αντιχρίστους τον Πεντηκοστιανισμό, τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, το Μορμονισμό, τους Ευαγγελικούς και άλλους αιρετικούς[189]. Ο π. Χαράλαμπος Βασιλόπουλος αναφέρει τους Παπικούς, τους Προτεστάντες, τους Χιλιαστές[190], τους Σιωνιστές, τους Μασώνους, τους Ροταριανούς και άλλους[191].

Αξίζει, τέλος, να σημειώσουμε πως απ' τον 18ο αιώνα και μετά παρατηρείται στη Δύση το περίεργο και θλιβερό φαινόμενο άνθρωποι να αυτοπροσδιορίζονται ως « αντίχριστοι ». Ο Φρειδερίκος Νίτσε ονόμασε το ιδεολογικό του μανιφέστο « Ο αντίχριστος » δείχνοντας τον εαυτό του ως τέτοιο. Ο αποκρυφιστής Άλιστερ Κρόουλυ ονόμαζε τον εαυτό του « το θηρίο ». Σήμερα, αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα σε κύκλους της σύγχρονης μουσικής που σχετίζονται με τον Σατανισμό.

---

[186] Παλλαδίου Ελενοπόλεως, Λαυσαϊκή Ιστορία, ΛΑ΄, " Περί Ουάλεντος ", P.G. 34, 1090 και Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία 6, σελ. 196.

[187] Σε αυτό το σημείο δεν είναι άσκοπο να επισημάνουμε και τη συγγένεια των λέξεων « Σατανάς » και Αντίχριστος. Η λέξη « Σατανάς » σημαίνει « ο αντικείμενος », αυτός που αντίκειται, εννοείται, στον Χριστό. Στην ουσία, οι δύο λέξεις είναι συνώνυμες.

[188] Βλ. και Πόποβιτς Ιουστίνου, Αρχιμανδρίτου, « Οι τρεις καθολικές επιστολές του Ιωάννου, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 42-46 και 137-8 και Χαραλάμπους Βασιλοπούλου, Αρχιμανδρίτου, Ο Αντίχριστος, ο.π., σελ. 24-30.

[189] Βλ,. Seraphim Rose, " Contemporary signs of the End of the World ". Ο μοναχός Seraphim Rose έγραψε ένα άρθρο με τον τίτλο « Contemporary Signs of the End of the World » το οποίο δημοσίευσε στο περιοδικό Orthodox Word [Βλ. Orthodox Word, 87 (1976), σελ. 6-9]. Ωστόσο, πιο εκτεταμένα αναφέρθηκε σ' αυτό το θέμα σε μια ομιλία του στο « University Religious Center » του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια στη Santa Cruz στις 14 Μαΐου του 1981. Αυτή η ομιλία είχε, επίσης, τον τίτλο « Contemporary Signs of the End of the world ». Η απομαγνητοφωνημένη ομιλία δημοσιεύτηκε στο διαδίκτυο απ' όπου την πήραμε και εμείς. (αποσπάστηκε από τον δικτυακό τόπο www.apostle1.com/pascha_2006/contemporary_signs_of_the_end_times_seraphim_rose1.htm). Αυτό το απομαγνητοφωνημένο κείμενο είναι απ' τα αξιολογότερα σύγχρονα περί Αντιχρίστου ορθόδοξα κείμενα που διαβάσαμε. Και αυτό χρησιμοποιήσαμε, καθώς είναι σαφώς μεγαλύτερο και πληρέστερο απ' το άρθρο που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Orthodox Word. Λόγω του ότι το κείμενο είναι ηλεκτρονικό δεν αναφέρουμε σελίδες, όταν παραπέμπουμε σ' αυτό. Ο π. Seraphim Rose υπήρξε ο πρώτος εκ καταγωγής Αμερικάνος Ορθόδοξος Θεολόγος που άρθρωσε σύγχρονο και ουσιαστικό θεολογικό λόγο στην Αμερική. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός πως στο πρόσωπό του συνδέθηκαν η Αμερικανική με την Ρωσική Ορθόδοξη παράδοση. Ο Ιερομόναχος Σεραφείμ έχοντας ως πνευματικό του πατέρα τον Επίσκοπο Σικάγο Άγιο Ιωάννη Μαξίμοβιτς έτρεφε βαθύτατο σεβασμό προς την Ρωσική Ορθοδοξία. Απ' την άλλη τα βιβλία του π. Σεραφείμ έγιναν ανάρπαστα στην Ρωσία και τον έκαναν εξαιρετικά δημοφιλή. Η συνάντηση της Αμερικής με το αντίπαλο δέος της στο πρόσωπο του π. Σεραφείμ Ρόουζ, αναμφισβήτητα, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον.

[190] Βλ. Seraphim Rose, Contemporary Signs of the End of the World.

[191] Βλ. Χαραλάμπους Βασιλοπούλου, Αρχιμανδρίτου, « Ο Αντίχριστος », ο.π., σελ. 28 κ.εξ.. Ειδικά, ο Χιλιασμός είναι μια αίρεση που, ουσιαστικά, περιμένει την έλευση του Αντιχρίστου. Δίνει μια καθαρά εγκόσμια διάσταση στη βασιλεία του Χριστού, τον οποίο περιγράφει με πολλά απ' τα χαρακτηριστικά που εμείς αποδίδουμε στον Αντίχριστο. Για τη σχέση Χιλιασμού – Σιωνισμού βλ. Ψαρουδάκη Νικολάου, Αντίχριστος 666 καί ΕΚΑΜ, Εκδόσεις Μήνυμα, Αθήνα 1987, σελ. 99-103.

Κάτι άλλο που δεν είναι άσκοπο να αναφέρουμε είναι πως στην εποχή μας διατυπώνεται μια αμφισβήτηση για την έλευση του Αντιχρίστου των εσχάτων[192]. Αυτή η αμφισβήτηση είναι, όπως και άλλα Θεολογικά « δεινά » και « περίεργα », σαν την αναζήτηση του Ιστορικού Ιησού[193] λ.χ., εισαγόμενη και αποτέλεσμα μιας έμμεσης αμφισβήτησης της Θεοπνευστίας των Ιερών συγγραφέων της Καινής Διαθήκης και των Πατέρων της Εκκλησίας. Όπως και να ΄χει, αυτή η αμφισβήτηση είναι αστήρικτη, έρχεται σε αντίθεση με την Ιερά Παράδοση και, απλά, εκθέτει τους υποστηρικτές της[194].

Αυτό, όμως, που πρέπει, οπωσδήποτε, να σημειωθεί, είναι πως η Πατερική Θεολογία έχει περάσει και στην καθημερινή γλώσσα των Ελλήνων αλλά και, γενικότερα, των Χριστιανικών λαών.

Για να δεί κάποιος ποιά είναι η έννοια της λέξης « αντίχριστος » στην Νεοελληνική γλώσσα και πώς χρησιμοποιείται στη σύγχρονη καθημερινή ζωή δεν έχει παρά να ανατρέξει σε κάποιο σχετικό λεξικό και να εξετάσει τα λήμμα « αντίχριστος ». Αυτό ακριβώς κάναμε και εμείς. Το πρώτο πράγμα που διαπιστώσαμε είναι πως και οι τρείς έννοιες της λέξης, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε, υπάρχουν στα πιο ενημερωμένα λεξικά[195].

Εκτός αυτού, όμως, είδαμε πως η έννοια της λέξης με την πάροδο του χρόνου έχει κατά κάποιο τρόπο επεκταθεί και έχει συμπεριλάβει και άλλες κατηγορίες ανθρώπων προσλαμβάνοντας γενικότερο χαρακτήρα. Έτσι, χρησιμοποιείται στην καθημερινή ζωή για να δηλώσει γενικά :

1) Αυτόν που είναι εξαιρετικά ασεβής, άπιστος και βλάσφημος ώστε η όλη διαγωγή του να προσβάλλει τον Χριστό ή τον Χριστιανισμό (αναφορά στο επίπεδο της πίστης, της θεωρίας).

---

[192] Αυτή η αμφισβήτηση εκφράζεται κυρίως ως άρνηση της έλευσης του Αντιχρίστου ως προσώπου. Ο Αντίχριστος θεωρείται ως προσωποποίηση της κακίας και του αντιχριστιανισμού. Όμως, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Newman, το γεγονός πως οι προτυπώσεις του Αντιχρίστου είναι συγκεκριμένα πρόσωπα σημαίνει πως και η απόλυτη εκπλήρωση της σχετικής προφητείας θα είναι, επίσης, κάποιο πρόσωπο. « Further, that by Antichrist is meant some one person, is made probable by the anticipations, which have already occurred in history, of its fulfillment in this way. Individuals have arisen actually answering in a great measure to the above descriptions. And this circumstance creates a probability, that the absolute and entire fulfillment which is to come will be in an individual also… he will be one person, not kingdom, power or the like ». Βλ. Newman, The patristic idea of Antichrist, No 83 of Tracts for the times, by members of the University of Oxford, vol. v, 1838-40, London, 1840, σελ. 8-10. Βλ. και Ευθυμίου Κ. Στύλιου, Μητροπολίτου Αχελώου, Το μυστήριον της ανομίας, Ορθόδοξη και Θεολογική θεώρηση του κακού, Αθήνα 2005, σελ. 137-138.

[193] Αν ο Ιησούς της Ιστορίας είναι διαφορετικός από τον Ιησού της Πίστης τότε η πίστη είναι ανιστόρητη, ένα ψέμα. Οπότε ή δεν πιστεύεις ή είσαι σχιζοφρενής που πιστεύεις. Ο C. S. Lewis παρουσιάζει πολύ έξυπνα την θεωρία του ιστορικού Ιησού ως σατανικό εφεύρημα στο έργο του Τακτική του διαβόλου, Μετάφρασις Αντωνίου Γαλίτη, Επιμέλεια Γεωργίου Γαλίτη, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 113-117.

[194] Βλ. Θεοδώρου Ανδρέα, Η περί Αντιχρίστου ιδέα, Θεολογία 1970, σελ. 234, « δέον να αποκλεισθή και η εκδοχή του Αντιχρίστου ως συλλογικής εκφοράς των αντιθέων δυνάμεων… Μόνον ως συγκεκριμένον άτομον ο Αντίχριστος δύναται να νοηθή ως ο εντολοδόχος του Σατανά επί της γης ». Παλαιότερα, ο Νικόδημος Αγιορείτης απέρριπτε μια παρόμοια άποψη που ταύτιζε τον Αντίχριστο με συγκεκριμένο έθνος ή βασίλειο. Βλ. Νικοδήμου Αγιορείτου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 113-114, « … ὁ Ἀντίχριστος εἶναι ἕνα ἄτομον ἀνθρώπου, καί ἕνας ἄνθρωπος μερικός, ὡς καί οἱ ἑρμηνευταί τοῦ Ἀποστόλου λέγουν, καί ὄχι ἕνα γένος ὁλόκληρον ἀνθρώπων καί ἕνα βασίλειον. Κενολογοῦν καί ματαιολογοῦν οἱ λέγοντες, ὅτι ὁ πολυθρύλλητος Ἀντίχριστος, εἶναι τό δεῖνα γένος καί τό βασίλειον … ».

[195] Βλ. Μπαμπινιώτη Γ. « Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας », Β΄ έκδοση, Κέντρο Λεξικολογίας Αθήνα 2002 , λήμμα « αντίχριστος », σελ. 214 και Εμμ. Κριαρά, « Νέο Ελληνικό λεξικό » , Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995, λήμμα « αντίχριστος », σελ. 127.

2) Αυτόν που παρουσιάζει σκληρή και απάνθρωπη συμπεριφορά προς τους υπολοίπους (αναφορά στο επίπεδο του βίου, της πράξης)[196].

Έτσι, στην καθημερινή ζωή, συχνά, χρησιμοποιείται ο όρος απ' τον οποιονδήποτε για τον οποιονδήποτε.

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως υπάρχουν διάφορες χαρακτηριστικές εκφράσεις που περιέχουν την λέξη « αντίχριστος » και χρησιμοποιούνται σε διάφορες περιστάσεις του καθημερινού βίου[197]. Τέλος, στη σημερινή εποχή χρησιμοποιούνται και κάποια παράγωγα της λέξης « αντίχριστος », οι όροι « αντιχριστισμός »[198] και « αντιχριστιανισμός »[199] για να δηλώσουν την όλη δραστηριότητα και κίνηση των ποικίλων αντιχρίστων κατά του Χριστιανισμού.

2) Η προετοιμασία της οδού του Αντιχρίστου από τους αντιχρίστους

Στην πατερική γραμματεία τα ίδια πρόσωπα που ονομάζονται αντιχρίστοι χαρακτηρίζονται και πρόδρομοι ή τύποι του Αντιχρίστου. Και συνιστά κεφαλαιώδη θέση της πατερικής διδασκαλίας η άποψη πως οι αντίχριστοι πρετοιμάζουν με τις αιρέσεις την έλευση του Αντιχρίστου· ή μάλλον ο αντίχριστος διάβολος προετοιμάζει με τους μικρούς αντιχρίστους την έλευση του Αντιχρίστου των εσχάτων.

Κατά τον Άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό οι αιρέσεις βαδίζουν πριν τον Αντίχριστο ανοίγοντάς του τον δρόμο. Αποτελούν το « μυστήριον της ανομίας » που δρα μέσα στην ιστορία προετοιμάζοντας την απόλυτη αποκάλυψή της στο πρόσωπο του Αντιχρίστου[200].

---

[196] Βλ. Μπαμπινιώτη ο.π., και Λεξικό της κοινής Νεοελληνικής, Α.Π.Θ., Ι.Ν.Σ. ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2001, λήμμα « αντίχριστος », σελ. 147.

[197] Βλ. Δημ. Σ. Λουκάτου, αντίχριστος, στη Θ.Η.Ε. τ. 2ος, 950, λήμμα αντίχριστος-λαογραφία.

[198] Βλ. Θεοδώρου Ανδρέα, Η ώρα του Αντιχρίστου, Παρουσία, Αθήνα 1997, σελ. 8-9.

[199] Βλ. Azkoul Michael, αντιχριστιανισμός, ο νέος αθεϊσμός, Εκδόσεις Πέτρου Μπότση, Αθήνα 1985.

[200] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, P.G. 95, 924 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 282, « Μυστήριον ἀνομίας τάς τῶν αἱρέσεων διδασκαλίας εἶναι φησί, καί τά ψευδῆ αὐτῶν δόγματα. Ἐκείνου γάρ προβαδίζουσιν ὁδοποιοῦντες αὐτῷ, καί καιρόν ἀπάτης παρεχόμενοι ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία, πολύ χαρακτηριστικά, εκθέτει αυτήν την διδασκαλία και ο Θεόδωρος Μοψουεστίας. Βλ. Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, P.G. 66, 934, « Ταύτας γάρ τάς πλάνας κατά μέρος συνεστήσατο ο διάβολος, ἀφιστῶν τοῦ Θεοῦ καί ἠρέμα τήν ἑαυτοῦ προσκύνησιν ἀντεισάγων, ἵν' ὅταν μετά ταῦτα ἔλθῃ προητοιμασμένα, εὑρηκώς καί πεπλανημένους τούς ἀνθρώπους καί ἐκτός ὄντας τοῦ Θεοῦ τῆς βοηθείας, εὐχερῶς ἑαυτῷ δόξῃ κατορθοῦν τό σπουδαζόμενον, τουτέστι τό προσκυνηθῆναι αὐτόν παρά πάντων ἀνθρώπων. Ὡς γάρ ὑποσκευή ἀψῖδος, οὕτως αἱ αἱρέσεις, αἱ τέ παρ' Ἕλλησι καί αἱ παρά τοῖς Χριστιανοῖς τῷ διαβόλῳ. Ὥσπερ δέ ἀψῖδος σφιγγείσης και λαβούσης τήν οἰκείαν κατασκευήν, ἡ ὑποσκευή αἴρεται, μένει δέ μόνη ἡ ἀψίς στερρά, οὕτως ὁ διάβολος τάς αἱρέσεις τάς πολλάς καί τάς τῆς πλάνης ὁδούς ἀντί ὑποσκευῆς ὑπέθηκεν, ὥσπερ ἀψῖδα μεγίστην τήν ἑαυτοῦ προσκύνησιν προπαρασκευάζων, ἵν' ὅταν ἔλθῃ ἐκδικῶν πάσας τάς αἱρέσεις καί αὐτός καταργῆ, γυμνήν τήν ἑαυτοῦ προσκύνησιν εἰσάγων ἀνθρώποις. Διά τοῦτο δείκνυσιν ὅτι τήν εἰδωλολατρείαν, ἥν ὁ διάβολος συνεστήσατο, αὐτός ἐλθών ἀνατρέπει, καί πᾶσαν αἵρεσιν, ἥν ἀντέθηκε τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, αὐτός ἐλθών παραλύει, ἵνα καί ἐν τοῦτῷ τό κρίμα ἔχωσιν οἱ ἄνθρωποι, ὅτι τά ἐφ' οἷς ἐπλανήθησαν οὐκ αὐτοί κάθεῖλον, ἀλλ' ὁ πλανῶν αὐτούς ».

Όλες οι αιρέσεις ανοίγουν τον δρόμο του Αντιχρίστου. Καμία, όμως, από αυτές δεν φτάνει την δυσσέβεια του θηρίου. Άλλες την πλησιάζουν περισσότερο και άλλες λιγότερο. Ο Άγιος Αλέξανδρος Αλεξανδρείας σε επιστολή του που συνυπογράφουν και πολλοί πρεσβύτεροι της Αλεξάνδρειας ονομάζει « αποστασία » και « πρόδρομο του Αντιχρίστου » την Αρειανική διδασκαλία. Και θεωρεί πως οι Αρειανοί πλησίασαν την δυσσέβεια του Αντιχρίστου περισσότερο από άλλες αιρέσεις[201]. Αλλά και ο Μέγας Αντώνιος χαρακτήριζε τον Αρειανισμό ως « εσχάτη αίρεση » καί πρόδρομο του Αντιχρίστου[202].

Ο Άγιος Ιλάριος Πουατιέ βλέπει πίσω από την Αρειανική αίρεση ένα σχέδιο που καθοδηγείται από τον ίδιο το Σατανά και που έχει ως τελική επιδίωξη την έλευση του Αντιχρίστου. Κατά τον Άγιο Ιλάριο η άρνηση της Θεότητας του Υιού απ᾽ τους Αρειανούς δεν μπορεί να αποδοθεί μόνο σε άγνοια. Υπάρχουν τόσα χωρία που την αποδεικνύουν ώστε πρέπει να αναζητηθεί άλλο κίνητρο. Αυτό είναι το μίσος. Το μίσος που υποβάλλεται στους αιρετικούς απ᾽ το Σατανά, που το εκφράζει μέσα απ᾽ τους προφήτες και προδρόμους της έλευσής του. Θα το αρθρώσει ο ίδιος όταν έλθει σαν Αντίχριστος[203]. Για τον Άγιο Ιλάριο όποιος θεωρεί τον Χριστό κτίσμα, στην ουσία θεωρεί τον Χριστό ως Αντίχριστο καί δέχεται τον Αντίχριστο ως Χριστό[204].

Γενικά, όλοι οι αιρετικοί, όπως χαρακτηρίζονται αντίχριστοι, χαρακτηρίζονται και πρόδρομοι του Αντιχρίστου. Οι Άγιοι Ειρηναίος Λυώνος και Επιφάνιος Σαλανίνος ονομάζουν πρόδρομο του Αντιχρίστου τον αιρετικό Μάρκο[205]. Κατά τον Μέγα Αθανάσιο κάθε αιρετικός είναι πρόδρομος του Αντιχρίστου[206]. Ο Άγιος Υπάτιος ονόμαζε την αίρεση

---

[201] Βλ. Αλεξάνδρου Αλεξανδρείας, Επιστολή εγκύκλιος, P.G. 18, 572B, «Τοῖς ἀγαπητοῖς καί τιμιωτάτοις συλλειτουργοῖς τοῖς ἁπανταχοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας Ἀλέξανδρος ἐν κυρίῳ χαίρειν… Ἐν τῇ ἡμετέρα τοίνυν παροικίᾳ ἐξήλθον νῦν ἄνδρες παράνομοι καί χριστομάχοι διδάσκοντες ἀποστασίαν, ἥν εἰκότως ἄν τις πρόδρομον τοῦ ἀντιχρίστου ὑπονοήσειε καί καλέσειεν … Πολλαί γοῦν αἱρέσεις πρό αὐτῶν γεγόνασιν, αἵτινες πλέον τοῦ δέοντος τολμήσασαι πεπτώκασιν εἰς ἀφροσύνην. Οὗτοι δέ διά πάντων ἑαυτῶν τῶν ρηματίων ἐπιχειρήσαντες εἰς ἀναίρεσιν τῆς τοῦ λόγου θεότητος ἐδικαίωσαν ἐξ ἑαυτῶν ἐκείνας ὡς ἐγγύτεροι τοῦ ἀντιχρίστου γενόμενοι ». Βλ. και Μ. Αθανασίου, Κατά Αρειανών Λόγος Α΄, 1, P.G. 26, 13 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 28, « Ἐπειδή δέ ἡ μία τῶν αἱρέσεων ἡ ἐσχάτη, καί νῦν ἐξελθοῦσα πρόδρομος τοῦ Ἀντιχρίστου, ἡ Ἀρειανή καλουμένη, δόλιος οὖσα καί πανοῦργος… » και P.G. 26, 25 « ὁτι καί χριστομάχος ἐκλήθη, καί πρόδρομος ἐλογίσθη τοῦ Ἀντιχρίστου », και Μεγάλου Αθανασίου, Περί των εν Αριμίνω και Σελευκεία συνόδων, 5, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 31, σελ. 293 και Ε.Π.Ε. 10, σελ. 158 « Καί οἱ μέν ἀπό τῆς Συρίας ἐπείσθησαν, τήν δέ ἀρειανήν αἵρεσιν ἀπεφήναντο πρόδρομον τοῦ ἀντιχρίστου και κατ᾽ αὐτῆς γράψαντες ἐκδεδώκασι καλῶς ».

[202] Βλ. Μεγάλου Αθανασίου, Βίος και πολιτεία του Οσίου Αντωνίου, 69, P.G. 26, 941 και ΕΠΕ 11, σελ. 132, « …αἵρεσιν ἐσχάτην λέγων εἶναι ταύτην, καί πρόδρομον τοῦ Ἀντιχρίστου ».

[203] Βλ. Ιλαρίου, De Trinitate, VI, Hilary of Poitiers, John of Damascus, CCEL, Edinburg, 1898, σελ. 114-5 " I can conceive of no other motive for this denial than hatred… It is the suggestion of that Evil One, uttered now through these prophets and fore runners of his coming. He will utter it himself hereafter when he comes as Antichrist ". Βλ. και Εφραίμ, Περί μετανοίας, Έργα Αγίου Εφραίμ, Εκδόσεις « Το περιβόλι της Παναγίας », τ. 6, σελ. « Οὐκούν λύεται – ὁ διάβολος - ὅταν ἔλθῃ ἐν τῷ Ἀντιχρίστῳ ».

[204] Ιλαρίου, De Trinitate, VI, Hilary of Poitiers, John of Damascus, CCEL, Edinburg, 1898, σελ. 114-5 « For they who hold that Christ is but a creature, must regard Christ as Antichrist, since a creature cannot be God' s own Son, and therefore He must lie in calling Himself the Son of God. Hence also they who deny that Christ is the Son of God must have Antichrist for their Christ ». Δεν είναι τυχαίο ότι οι σημερινοί Αρειανοί, δηλαδή οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, δέχονται ένα εσχατολογικό σχήμα που θα τους οδηγήσει με μαθηματική ακρίβεια στην αποδοχή του Αντιχρίστου.

[205] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως, Α, ΧΙΙΙ, 1, ΒΕΠΕΣ 5, σελ. 120 και Επιφανίου Σαλαμίνος, Πανάριον, Α΄, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 75, σελ. 14.

[206] Βλ. Μεγάλου Αθανάσιου, Πίστις τῶν τριακοσίων δέκα καί ὀκτώ ἁγίων Θεοφόρων Πατέρων τῶν ἐν Νικαία καί διδασκαλία πάνυ θαυμαστή καί σωτήριος περί τῆς ἁγίας Τριάδος, P.G. 28, 1641, « Καί

του Νεστορίου « προετοιμασία του Αντιχρίστου »[207]. Ο Άγιος Κύριλλος Σκυθοπολίτης χαρακτηρίζει ως πρόδρομο του Αντιχρίστου κάποιο μοναχό Θεοδόσιο που παραπλάνησε την Αυγούστα Ευδοκία συκοφαντώντας την Σύνοδο της Χαλκηδόνος και με τεχνάσματα άρπαξε τον πατριαρχικό θρόνο των Ιεροσολύμων και δημιούργησε πολλά προβλήματα στην Εκκλησία[208]. Ο Μάρτυς Μιχαήλ χαρακτηρίζει πρόδρομο του Αντιχρίστου τον Μωάμεθ[209] . Και ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός χαρακτηρίζει ως πρόδρομο του Αντιχρίστου την θρησκεία του Ισλαμισμού[210]. Γενικότερα, οι μικροί αντίχριστοι ονομάζονται και αυτοί πρόδρομοι του Αντιχρίστου.

Ο Άγιος Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως χαρακτηρίζει « πρόδρομο του Αντιχρίστου » τον εικονομάχο Αντώνιο προσθέτοντας και άλλες φράσεις που δηλώνουν την ομοιότητα και σχέση του με τον Αντίχριστο των εσχάτων. Για τον Άγιο Νικηφόρο ο Αντώνιος είναι « το βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, ἡ πρώτη ἀποστασία, ὁ πρόδρομος τοῦ Ἀντιχρίστου, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας, ὁ υἱός τῆς ἀπωλείας ὁ ἀποκαλυφθείς ἐν τῷ ἐνεστῶτι καιρῷ »[211]. Ο χαρακτηρισμός γίνεται κατά την διάρκεια ομιλίας του Νικηφόρου στο ορθόδοξο πλήρωμα της Βασιλεύουσας στον Ιερό Ναό της Αγίας Σοφίας, όπου ο εικονομάχος Αντώνιος αναθεματίζεται. Αυτή η φράση δείχνει πώς αντιλαμβανόταν ο Άγιος Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως τους προδρόμους του Αντιχρίστου. Αλλά και κατά τον Άγιο Θεόδωρο τον Στουδίτοι οι πρόδρομοι του Αντιχρίστου είναι και αντίχριστοι πριν τον Αντίχριστο[212].

Προετοιμασία της οδού του Αντιχρίστου ονομάζεται και ο διωγμός της Ορθόδοξης Εκκλησίας απ' την πολιτική εξουσία.

εἰρήνευε μετά πάντων, χωρίς αἱρετικῶν. Ὁ γάρ αἱρετικός λύκος ἐστί τῆς τοῦ Χριστοῦ ποίμνης, καί τοῦ Ἀντιχρίστου πρόδρομος ».

[207] Καλλινίκου Βιογράφου, Βίος Αγίου Υπατίου, ed. G, J. M. Bartelink, Callinicos. Vie d' Hypatios [Sources Chretiennes Paris, 1971, 62-298, 39.2-3, « Ὅ δέ προς αὐτούς ἔλεγεν. Εἰ ἔστι καιρός τοῦ Ἀντιχρίστου, δεῖ Νεστόριον ἐλθεῖν ἐν Κωνσταντίνου πόλει, εἰ δέ καιρός οὐκ ἔστιν τοῦ Ἀντιχρίστου, οὐδέ Νεστορίου τοῦ ελθεῖν ἐν Κωνσταντίνου πόλει. Ἡ γάρ διδαχή Νεστορίου προετοιμασία τοῦ Ἀντιχρίστου ἐστίν ».

[208] Βλ. Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος Ευθυμίου, 12, Vita Euthymii, Cyrillos von Skythopolis, Hinrichs, Leipzig 1939, σελ. 41 και Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία 5, σελ. 96: « Τῆς δέ φήμης διαδραμούσης λεγόντων ὅτι ἐδέξατο ὁ Μέγας Εὐθύμιος τόν ἐν Χαλκηδόνι ἐκφωνηθέντα περί τῆς πίστεως ὅρον ἤμελλον ἅπαντες οἱ μοναχοί, εἰ μή ἐκώλυσεν Θεοδόσιός τις σχήματι μέν μοναχός, τοῦ δέ Ἀντιχρίστου πρόδρομος, ὅστις ἐλθών ἐν Παλαιστίνῃ συναρπάζει μέν τήν αὐγούσταν Εὐδοκίαν τότε παροῦσαν, ὑπάγεται δέ ἅπαν το μοναχικόν τῆς ἐν Χαλκηδόνι καταβοῶν συνόδου ὡς τήν ὀρθήν ἀνατρεψάσης πίστιν και τό Νεστορίου δόγμα κυρωσάσης… ».

[209] Βλ. Βασιλείου Εμέσσης, Βίος Θεοδώρου Αρχιεπισκόπου Εδέσσης, Μ.Σ.Ο.Ε., 5η έκδοση, Αθήνα 1976, ΙΘ Ιουλίου, σελ. 356 « Καί σύ, Ιουδαίε, γνώριζε πως ήλθεν ο Χριστός εις τόν κόσμον, γεννηθείς εκ Πνεύματος Αγίου και Μαρίας της Αειπαρθένου. Λοιπόν μή εκδέχεσαι πλέον δευτέραν γέννησιν, αλλά γίνωσκε βέβαια, ότι εκείνος όπου περιμένεις είναι ο παμμίαρος Αντίχριστος, του οποίου ωνομάσθη ο απατεών Μωάμεθ πρόδρομος ».

[210] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αιρέσεων, ΡΑ΄, P.G. 94, 764, και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 306, « Ἔστι δέ καί ἡ μέχρι τοῦ νῦν κρατοῦσα λαοπλανής θρησκεία των Ισμαηλιτῶν πρόδρομος οὖσα τοῦ Ἀντιχρίστου ».

[211] Ιωάννου του Δαμασκηνού, Επιστολή εις τον Αυτοκράτορα Θεόφιλο περί ιερών εικόνων, P.G. 95, 373, « Ὁ οὖν μέγας ἀρχιερεύς ὁ θεοφάντωρ Νικηφόρος… φησίν… Ἀντώνιος ὁ νέος Ἄρειος δεδεμένος ἐστίν ἐν τῷ νῦν αἰώνι καί ἐν τῷ μέλλοντι… τῶν ἱερέων τό μῦσος, τῶν πατριαρχῶν ὁ ἐξάγιστος, τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, ἡ πρώτη ἀποστασία … ».

[212] Πρβλ. και Θεοδώρου του Στουδίτου, Επιστολή ΟΕ΄, Στεφάνω Ασηκρήτις, P.G. 99,1312 και Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία, 18Γ, σελ. 62 « … το προεισόδιον τοῦ Ἀντιχρίστου… τί γέγονεν ἐν Γραικοῖς· πρό τοῦ Ἀντιχρίστου ἀντίχριστος ».

Ο Μέγας Αθανάσιος χαρακτηρίζει τον διωγμό των Ορθοδόξων από την Αρειανή πολιτική εξουσία ως προοίμιο της έλευσης του Αντιχρίστου και λέγει για τον Αυτοκράτορα Κωνστάντιο πως προκατασκευάζει το δρόμο για χάρη του[213]. Εκτός απ' την χρήση βίας απ' την Αρειανική αίρεση ως μέσου επιβολής της ο Μέγας Αθανάσιος τονίζει ιδιαίτερα την παραχώρηση των ναών των Ορθοδόξων στους αιρετικούς[214]. Οι προηγούμενες αιρέσεις δεν τοποθέτησαν είδωλα στις Εκκλησίες. Αλλά αυτό ακριβώς κάνουν οι αιρέσεις. Αυτό δεν είναι διωγμός αλλά κάτι περισσότερο από διωγμό, προοίμιο και προετοιμασία του Αντιχρίστου[215]. Ο ιερός Χρυσόστομος ονομάζει τύπο του Αντιχρίστου τον πρώτο Ρωμαίο Αυτοκράτορα που δίωξε τους Χριστιανούς, τον Νέρωνα[216].

Κατά τον Άγιο Θεόδωρο το Στουδίτη η οδός του Αντιχρίστου προετοιμάζεται και με την ανοχή της Εκκλησίας στην καταπάτηση των ευαγγελικών νόμων από τους Βασιλείς και τους ισχυρούς της γης. Στα πλαίσια της διαμάχης για τον παράνομο γάμο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου χαρακτηρίζει αυτήν την ανοχή ως « αντιχριστική προδρομία ». Με το δυνατό του ύφος ο Στουδίτης στηλιτεύει αλύπητα την παρανομία. « Ἴδε ἄλλη αντιχριστική προδρομία… Καί πῶς ἐντεῦθεν οὐ συναναφαίνεται ὁ Ἀντίχριστος ἐπί θύραις εἶναι »[217]; ερωτά. Εκτός από την οργή του για την « μοιχοζευξίαν » ή « ζευξιμοιχείαν » του Αυτοκράτορα, ο Θεόδωρος εστιάζει την προσοχή του στο ζήτημα της πειθαρχίας των Εκκλησιαστικών ανδρών στο θέλημα της πολιτικής εξουσίας. Εντοπίζει μια αναλογία, μια ομοιότητα ανάμεσα στα γεγονότα της εποχής του και στα γεγονότα της συντελείας. Όπως ο Αυτοκράτορας θέλει να ικανοποιείται το θέλημά του, ότιδήποτε και αν πράττει, έτσι και ο Αντίχριστος θα απαιτήσει, ακριβώς, το ίδιο πράγμα. Ο Άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης θεωρεί αυτήν την αίρεση ως την χειρότερη από όλες τις αιρέσεις μέχρι την ανάδειξη του Αντιχρίστου. Και πιστεύει πως αυτή η αίρεση που αρχίζει την εποχή του θα καταλήξει στον Αντίχριστο[218].

---

[213] Βλ. Μεγάλου Αθανασίου, Περί των γεγενημένων παρ' Αρειανών, 46, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 31, σελ. 268 και ΕΠΕ 9, σελ. 308 « Οὐ γάρ δι' ἐγκλήματα γεγόνασιν αἱ συσκευαί οὐδέ διά κατηγορίαν ἕκαστος ἐξωρίσθη, ἀλλ' ἐπανάστασις ἐστι τῆς ἀσεβείας κατά τῆς εὐσεβείας, καί σπουδή μέν ὑπέρ τῆς ἀρειανῆς αἱρέσεως, προοίμια δέ τῆς τοῦ ἀντιχρίστου παρόδου Κωνσταντίου ταύτην προκατασκευάζοντος ἐκείνῳ ».

[214] Βλ. Μεγάλου Αθανασίου, Περί των γεγενημένων παρ' Αρειανών, 70, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 31, σελ. 286 και ΕΠΕ 9, σελ. 350, « ἰδού γάρ καί νῦν πάλιν ἐτάραξε τάς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίας καί τάς ἐν Αἰγύπτῳ καί Λιβύαις πάσας, καί φανερῶς προσέταξε τούς μέν τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καί τῆς εὐσεβείας ἐπισκόπους ἐκβάλλεσθαι τῶν ἐκκλησιῶν, τοῖς δέ τά τοῦ Ἀρείου φρονοῦσι πάσας αὐτάς παραδίδοσθαι. Τοῦτο τέ ποιεῖν ὁ στρατηλάτης ἤρξατο. Καί λοιπόν ἐπίσκοποι δέσμιοι… καί βλεπόντων τήν τοῦ ἀντιχρίστου παρασκευήν καί τά ἴδια ἀπ' αὐτῶν μέν ἁρπαζόμενα, τοῖς δέ αἱρετικοῖς ἐκδιδόμενα ταῦτα ».

[215] Βλ. Μεγάλου Αθανασίου, Περί των γεγενημένων παρ' Αρειανών, 71, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 31, σελ. 286 και Ε.Π.Ε. 9, σελ. 350, « Πότε οὖν ἠκούσθη τοσαύτη παρανομία; Πότε τι τοιοῦτον κἄν ἐν διωγμῷ γέγονε κακόν; Ἕλληνες γεγόνασιν οἱ πρότερον διώξαντες, ἀλλ' οὐκ εἰς τάς ἐκκλησίας εἰσήνεγκαν τά εἴδωλα. Ἰουδαία ἦν Ζηνοβία καί Παύλου προέστη τοῦ Σαμοσατέως, ἀλλ'οὐ δέδωκε τάς ἐκκλησίας τοῖς Ἰουδαίοις εἰς συναγωγάς. Καινόν ἐστι τοῦτο μύσος. Οὐκ ἔστιν ἁπλῶς διωγμός, ἀλλά διωγμοῦ μέν πλέον, προοίμιον δέ καί παρασκευή τοῦ Ἀντιχρίστου ».

[216] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Δ΄, Α΄, P.G. 62, 485, « Νέρωνα ἐνταῦθά φησιν, ὡσανεί τύπον ὄντα τοῦ Ἀντιχρίστου ».

[217] Θεοδώρου του Στουδίτου, Ευπρεπιανώ καί τοις συν αυτώ, P.G. 99, 1032 CD.

[218] Βλ. Θεοδώρου του Στουδίτου, Ευπρεπιανώ καί τοις συν αυτώ, P.G. 99, 1033 A, « Καί ἴδε εἰσήλθεν εἰς τόν λόγον αὐτῶν ὁ Ἀντίχριστος. Βασιλεύς γάρ ὢν κἀκεῖνος, τοῦτο μόνον ἐπιζητήσοι, ὅ θέλει καί λέγει

Στη συνέχεια, κάνοντας μια αναδρομή της πορείας της Εκκλησίας και των επιθέσεων που δέχτηκε από τις αιρέσεις διαπιστώνει μια πρόοδο στο κακό. Στην αρχή, οι αιρέσεις προέρχονταν από χώρους ξένους προς το Ευαγγέλιο. Όταν αποκρούστηκαν αυτές οι αιρέσεις, ο διάβολος επανήλθε με αιρέσεις που γέννησε ο ίδιος και που είχαν ως βάση το ευαγγέλιο. Αυτά ίσχυαν μέχρι την Εικονομαχία. Τότε ο διάβολος αντιλήφθηκε ότι οι άνθρωποι τον ακολουθούν και γύρισε στην πρώτη του τακτική της εναντίωσης προς το Ευαγγέλιο. Έτσι, οι άνθρωποι έρχονται πλέον σε αντίθεση προς το ευαγγέλιο συνειδητά καί έχοντας πλήρη επίγνωση αυτού που πράττουν[219].

γίνεσθαι… Τί δέ ταύτης τῆς αἱρέσεως χεῖρον ἔσται, ἕως ἀναδείξεως αὐτῆς τοῦ Ἀντιχρίστου; Ἐγώ οὔπω δοκῶ εἶναι. Ἀλλ' αὐτήν ταύτην εἰς πέρας ἀρξαμένην ἐκ τοῦ δεῦρο τῷ τότε καιρῷ ἀπολῆξαι ».

[219] Βλ. Θεοδώρου του Στουδίτου « Ευπρεπιανώ καί τοις συν αυτώ », P.G. 99, 1036 CD, « … Ἐνταῦθα δέ φανερά ἔκπτωσις πίστεως. Οὐ περί τόν νοῦν σφαλλόμενοι ἀλλά λέγοντες Καί εἶπεν ὁ Χριστός οὕτω, κἄν νόμος ἔχη τάδε, ἐπί τῶν βασιλέων οὕτως γίνεσθαι, νικᾶσθαι το Εὐαγγέλιον. Σκόπησον πῶς τῇ ἀρχῇ τό τέλος ἀκολουθεῖ. Ἀπό Χριστοῦ ἐνανθρωπήσεως ἤρξαντο ἔξωθεν τοῦ Εὐαγγελίου αἱ αἱρέσεις. Εἶτα ἀποκρουσθείς ὁ διάβολος διά τῆς κατά μικρόν προκοπῆς τῆς χάριτος, ὑπεισῆλθε λανθανόντως ἐξ αὐτοῦ τοῦ Εὐαγγελίου. Γεννᾶ τάς αἱρέσεις μέχρι τῶν Εἰκονομάχων, ἀπό Γραφῆς καί τῶν κειμένων αὐτῶν ὑποδούμενος τό δέλεαρ. Καί ἐπάν ἤσθετο εὐηκόους αὐτῷ τούς ἀνθρώπους ὑπάρχειν, συνελαύνοντος καί τοῦ καιροῦ τῆς συντελείας, ἤρξατο ἐκ τοῦ δεῦρο ὡς τό ἀπ᾽ ἀρχῆς, κατ᾽ αὐτοῦ τοῦ Εὐαγγελίου ἀνάπτειν τόν φόνον, ὅπως καταντήση εἰς τον Ἀντίχριστον εὐθέτως, ἐφ᾽ ὅν κατοικήσει, καί ἐν ᾧ ἀποκαλυφθήσεται ἡ πᾶσα αὐτοῦ πικρία καί ἀποστασία … ».

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Η έλευση του Αντιχρίστου θα γίνει κατά συγχώρησιν και ανοχήν Θεού

Η έλευση του Αντιχρίστου θα γίνει κατά συγχώρησιν και ανοχήν Θεού. Αυτό συνάγεται από κάποιες σχετικές γραφικές αναφορές, όπως π.χ. τα χωρία Δαν. 7,25[220], και Β΄ Θεσσαλονικείς, 2,11[221]. Ωστόσο, ο Θεός δεν θα ενεργήσει την παρουσία του Αντιχρίστου. Θα « ενδώσει »[222], θα « συγχωρήσει »[223], θα επιτρέψει[224] να συμβεί. Δεν θα

[220] Δαν, 7,25, « καί δοθήσεται ἐν χειρί αὐτοῦ ἕως καιροῦ καί καιρῶν καί ἥμισυ καιροῦ ».

[221] Β΄ Θεσσαλονικείς, 2,11, « καί διά τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεός ἐνέργειαν πλάνης εἰς τό πιστεῦσαι αὐτούς τῷ ψεύδει … ».

[222] Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, 528, « « Ἀλλ' ὅμως οί τον Δεσπότην ἐσταυρωκότες … τούτω φανησομένω πιστεύουσι, και ταύτη δεικνύντες , ὡς ἔχθιστοι μέν εἰσί τῆς ἀληθείας , ἐργάται δε τοῦ ψεύδους. Τούτου δη χάριν **ἐνδίδωσιν** ὁ πάνσοφος ἐπιφανήναι τον ἀλιτήριον.

[223] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΖ΄, P.G. 33, 893, « Εἰ μή Θεός ἤθελεν, οὐκ ἄν συνεχώρησεν… συγχωρεῖ δέ ταῦτα », Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 112, « Κατά συγχώρησιν γάρ Θεοῦ τοῦ ἁγίου … πειρασθῆναι τόν κόσμον… συνεχώρησεν », Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528, « Οὕτω τοιγαροῦν και τοῦτον **συγχωρεῖ** φανῆναι, την ἐκείνου πονηρίαν γυμνῶν, και την Ἰουδαίων μοχθηρίαν ἐλέγχων », Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Θ-Ι΄, P.G. 82, 668, « Τό δέ Πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεός ἐνέργειαν πλάνης, ἀντί τοῦ, Συγχωρήσει φανῆναι τήν πλάνην, τέθεικεν, ὥστε δειχθῆναι τῆς πονηρίας τούς ἐραστάς », Ερμηνεία εις τον Δανιήλ, P.G. 83, 1432, « Εἶτα ἐπάγει: Και δοθήσεται ἐν χειρί αὐτοῦ ». Τουτέστι, συγχωρήσει ἡ τοῦ Θεοῦ προμήθεια », και 1433 « Καί διδάσκων τί δήποτε ταῦτα συγχωρεῖ γενέσθαι ὁ τῶν ὅλων Θεός ἐπήγαγεν … », Ιωάννου Δαμασκηνού, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 95, 924, « συγχωρήσει ἀποσταλῆναι ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ωριγένους, Κατά Κέλσου Β΄, L, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 9, σελ. 159, « Ἐκτιθέμενος δέ καί τήν αἰτίαν τοῦ ἐπιτρέπεσθαι τόν ἄνομον ἐπιδημεῖν τῷ βίω φησίν … », Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄,

την ενεργήσει. Η διάκριση της έννοιας της « ενέργειας » από την έννοια της « ανοχής » είναι βασικώτατη.

Πράγματι, η παρουσία του Αντιχρίστου δεν θα μπορούσε να συμβεί χωρίς τη βούληση του Θεού. Όπως, χαρακτηριστικά, λέγει ο Κύριλλος « εἴ μή Θεός ἤθελε οὐκ ἄν συνεχώρησεν »[225]. Κατά τον Θεοδώρητο, και ο Αντίχριστος δεν θα μπορούσε να εμφανιστεί χωρίς τη Θεία βούληση[226].

Όμως, η « βούληση » δεν πρέπει να ταυτίζεται με την « ενέργεια ». « Οὐ μήν ἐνέργειαν καλοῦμεν τήν βούλησιν »[227] σημειώνει ο επίσκοπος Κύρου. Δηλαδή, όταν λέμε πως ένα γεγονός συμβαίνει με τη Θεία βούληση, αυτό δεν σημαίνει, απαραίτητα, πως ενεργείται από τον Θεό. Συχνά, η λέξη « βούληση » δηλώνει περισσότερο την έννοια της ανοχής και της παραχώρησης. Άλλωστε, αποτελεί θέση ακόμη και αυτών των θύραθεν φιλοσόφων πως ο Θεός είναι « αναίτιος κακών ». Δεν ενεργεί ο ίδιος κανένα κακό. Επιτρέπει σε διάφορες περιπτώσεις και για κάποιους λόγους την τέλεσή του. Δεν το επιτελεί, όμως, ο ίδιος.

Ο Θεοδώρητος επιστρατεύει και δυο παραδείγματα από την Π.Δ. προκειμένου να καταστήσει σαφέστερα τα όσα λέει. Έτσι, δεν υπήρξε ο Θεός η αιτία του θανάτου του Άβελ. Αιτία υπήρξε η κακία του Κάιν. Ο Θεός, απλά, επέτρεψε το φόνο, δεν τον εμπόδισε. Ούτε ο Θεός ανάγκασε τα παιδιά του Ιακώβ να πουλήσουν στους δουλέμπορους τον αδελφό τους Ιωσήφ. Αιτία της πράξης αυτής ήταν η κακία των αδελφών του Ιωσήφ. Ο πάνσοφος Δεσπότης, απλά, επέτρεψε να τελεστεί αυτή η πράξη προκειμένου να εξυπηρετηθεί κάποιος άλλος σκοπός. Να καταδειχθεί, δηλαδή, μέσω της πονηρίας των αδελφών η αλήθεια και η αυθεντικά προφητική διάσταση των οραμάτων του Ιωσήφ[228].

P.G. 66, 936 C, « τήν συγχώρησιν δηλονότι ώς ἔργον τῷ Θεῷ περιῆψεν. Βούλεται γάρ εἰπεῖν ὅτι μή μείναντες ἐπί τῆς ἀληθείας προσέξουσι τῇ πλάνη … » και Αρέθα, Ε.Α., ΛΣΤ΄, σελ. 375, « Διττόν το ἐδόθη. ἤ γαρ τῆς ἀνεκφράστου τοῦ Θεοῦ ἀνοχῆς τοῦτο μόνον ἡμῶν καταλαμβανόντων ὡς γυμνασίας χάριν και δοκιμῆς τῆς προς αὐτόν ἡμῶν διαθέσεως, **ανεχομένου** τα τοιαῦτα », και σελ. 376, « **κατά θείαν ἀνοχήν** ὡς ἔφθημεν ».

[224] Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΙΘ΄, σελ. 120.

[225] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΖ΄, P.G. 33, 893, και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 144, « Εἰ μη Θεός ἤθελεν, οὐκ ἄν συνεχώρησεν· ἀσφαλίζεταί σε και προλέγει ὁ Ἀπόστολος " και διά τοῦτο πέμπει αὐτοῖς ἐνέργειαν πλάνης " - το δε,πέμπει, ἀντί τοῦ συγχωρεῖ γίνεσθαι – οὐχ ἵνα ἀπολογήσωνται, ἀλλ' " ἵνα κατακριθῶσι ". διά τι; " οἱ μη πιστεύσαντες τῇ ἀληθεία ", τουτέστι τῷ ἀληθινῷ Χριστῷ, " ἀλλ' εὐδοκήσαντες τῇ ἀδικία ", τουτέστι τῷ Ἀντιχρίστω. Συγχωρεῖ δε ταῦτα ὁ Θεός ἔν τε τοῖς κατά καιρόν διωγμοῖς και τότε, οὐκ ἀδυνατῶν κωλύειν, ἀλλά δι' υπομονῆς συνήθως στεφανῶν τους οἰκείους ἀθλητάς, παραπλησίως τοῖς ἑαυτοῦ προφήταις και ἀποστόλοις, ἵνα προς ὀλίγον χρόνον καμόντες, την αἰώνιον κληρονομήσωσι τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, καθώς Δανιήλ φησί… ».

[226] Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528, « Εὔδηλον γάρ ὡς οὐκ ἄν ὤφθη μη βουλομένου Θεοῦ. Οὐ μην ἐνέργειαν καλοῦμεν την βούλησιν. Κακῶν γάρ ἀναίτιος ὁ Θεός και κατά τους ἔξω σοφούς ». Σύμφωνα με την Αγία Γραφή τίποτε από όσα συμβαίνουν στη γη δεν συμβαίνει χωρίς τη θέληση του Θεού. Πρβλ. και Μθ. 10,29.

[227] Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528.

[228] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 527, « Κακῶν γάρ ἀναίτιος ὁ Θεός και κατά τους ἔξω σοφούς. Οὐδέ γάρ τον Κάιν αὐτός ἀνδροφόνον ἀπέφηνεν, ἐπειδή βουληθέντα τον ἀδελφόν ἀνελεῖν οὐκ ἐκώλυσεν. Οὐδέ τοῦ Ἰακώβ τούς παῖδας αὐτός ἀποδόσθαι τόν Ἰωσήφ παρεσκεύασεν, ἐπειδήπερ αὐτῶν οὐκ ἔπαυσεν τήν ἐγχείρησιν. Ἔστι ἀρ' εὑρεῖν, κακείνους μέν κακῶς χρησαμένους τῷ αὐθαιρέτω τῆς γνώμης, τόν δε πάνσοφον Δεσπότην διά τῆς ἐκείνων πονηρίας δείξαντα τήν τῶν ὀνείρων ἀλήθειαν. Οὕτω τοιγαροῦν και τοῦτον **συγχωρεῖ** φανῆναι, την ἐκείνου πονηρίαν γυμνῶν, και την Ἰουδαίων μοχθηρίαν ἐλέγχων ». Πολλοί σκοποί εξυπηρετήθηκαν με την πώληση

Έτσι, και στην περίπτωση του Αντιχρίστου, πρέπει να κατανοηθεί ότι ο Θεός δεν θα είναι ο αίτιος της επιδημίας του.

Βέβαια, προβληματίζει κάπως η φράση « πέμψει αὐτοῖς ἐνέργειαν πλάνης », που αναφέρει ο Απόστολος Παύλος, αλλά και αυτή η φράση έχει τεθεί αντί του « συγχωρήσει φανῆναι ». Ο Θεός όχι μόνο δεν θα είναι αίτιος της επιδημίας του Αντιχρίστου αλλά, αντίθετα, θα είναι αυτός που θα την καταργήσει. « Οὐ γάρ αὐτός αὐτήν πέμψει, ἀλλ᾽ αὐτός αὐτήν καταργήσει »[229].

Ο Θεός λοιπόν δεν θα ενεργήσει την παρουσία του Αντιχρίστου αλλά απλά θα την επιτρέψει. Το ερώτημα που αμέσως ανακύπτει είναι γιατί θα το κάνει αυτό.

2) Οι λόγοι της έλευσης του Αντιχρίστου

Ο Ιερός Χρυσόστομος αναφέρει την αναζήτηση των λόγων της έλευσης του Αντιχρίστου, το « τίνος ἕνεκεν ὁ Ἀντίχριστος παραγίνεται », ως το σημαντικότερο από μια σειρά θεολογικών ερωτημάτων που σήμερα θα εντάσσαμε στην κατηγορία των θεολογουμένων. Τα άλλα ερωτήματα που αναφέρει είναι τα εξής: Για ποιό λόγο επετράπη απ᾽ το Θεό να υπάρχουν οι αιρέσεις, για ποιο λόγο υπάρχει ο διάβολος, οι δαίμονες και οι πονηροί άνθρωποι που υποσκελίζουν πολλούς. Το σημαντικότερο ερώτημα απ όλα αυτά, « τό κεφάλαιον τούτων ἁπάντων », είναι κατά τον Χρυσόστομο το γιατί θα έρθει ο Αντίχριστος: « Τίνος ἕνεκεν ὁ Ἀντίχριστος παραγίνεται »[230].

Η πρώτη τοποθέτηση του ιερού Χρυσοστόμου είναι πως αυτά τα θέματα δεν πρέπει να τα εξετάζουμε αλλά είναι προτιμότερο να τα αφήνουμε στο ακατάληπτο της σοφίας του Θεού. Άλλωστε αυτός που με γενναιότητα στέκεται εδραίος στην πίστη, ακόμη και αν αμέτρητα τα κύματα και οι χειμώνες και οι θύελλες των δυσχερειών πέσουν πάνω του, όχι μόνο δεν παραβλάπτεται στο ελάχιστο αλλά καθίσταται και ισχυρότερος. Αντίθετα, ο ασθενής και αδιάφορος πολλές φορές καταπίπτει και δίχως να τον ενοχλεί κανείς. Ωστόσο, ο Χρυσόστομος, τελικά, λέγει πως αν κάποιος επιμένει να γνωρίσει κάποιο λόγο, θα πρέπει να γνωρίζει πως οι λόγοι της έλευσης του Αντιχρίστου διακρίνονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι λόγοι που είναι φανεροί μόνο στο Θεό, ο οποίος με

του Ιωσήφ ως δούλου· η κατάδειξη της αρετής του· η σωτηρία της οικογενείας του από τον λιμό που επήλθε στη συνέχεια· η προτύπωση του Χριστού.

[229] Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Θ-Ι΄, P.G. 82, 668, « Τό δέ πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεός ἐνέργειαν πλάνης, ἀντί τοῦ, Συγχωρήσει φανῆναι τήν πλάνην, τέθεικεν, ὥστε δειχθῆναι τῆς πονηρίας τούς ἐραστάς. Οὐ γάρ αὐτός αὐτήν πέμψει, ἀλλ᾽ αὐτός αὐτήν ἀναλώσει τῷ λόγω τοῦ στόματος αὐτοῦ ». Βλ. και Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ᾽, ΙΖ΄, P.G. 33, 893 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 144-6, « Τό δέ, πέμπει, ἀντί τοῦ συγχωρεῖ γίνεσθαι, οὐχ ἵνα ἀπολογήσωνται, ἀλλ᾽ " ἵνα κατακριθῶσι ". Διά τι; " οἱ μή πιστεύσαντες τῇ ἀληθεία ", τουτέστι τῷ ἀληθινῷ Χριστῷ, " ἀλλ᾽ εὐδοκήσαντες τῇ ἀδικία ", τουτέστι τῷ Ἀντιχρίστω ».

[230] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Προς τους σκανδαλισθέντας, ΙΒ΄, P.G. 52, 508 και Ε.Π.Ε. 33, σελ. 570, « Εἰ δε ζητοίης τίνος ἕνεκεν ταῦτα συνεχωρήθη καί μή τοῖς ἀρρήτοις τῶν οἰκονομιῶν αὐτοῦ λόγοις παραχωροίης, ἀλλά ἐμελέτησας ἀεί πάντα περιεργάζεσθαι, ὁδῷ προβαίνων καί ἄλλα πολλά διαπορήσεις, οἷον, τίνος ἕνεκεν ἀφείθησαν αἱ αἱρέσεις, τίνος ἕνεκεν διάβολος, τίνος ἕνεκεν οἱ δαίμονες, τίνος ἕνεκεν οἱ πονηροί τῶν ἀνθρώπων καί πολλούς ὑποσκελίζοντες . και το δή κεφάλαιον ἁπάντων τούτων, τίνος ἕνεκεν ὁ ἀντίχριστος παραγίνεται, ὁ τοσαύτην ἔχων δύναμιν πρός ἀπάτην… ».

διάφορους τρόπους οικονομεί όλες τις σχετικές με εμάς υποθέσεις. Αυτοί είναι και οι περισσότεροι. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν αυτοί που είναι γνωστοί και σε μας[231]. Αυτοί, είναι:

α) Η πλήθυνση της ανομίας και ασέβειας του κόσμου.

Όπως, χαρακτηριστικά, αναφέρει ο Εφραίμ ο Σύρος, την εποχή των εσχάτων η ανθρωπότητα θα κατεργάζεται κάθε λογής κακότητα. Και εξ αιτίας αυτής ακριβώς της ασεβείας ο Θεός θα επιτρέψει την δοκιμασία του Αντιχρίστου, διότι αυτό θα θέλουν οι άνθρωποι, να αποστατήσουν απ᾽ τον Θεό και να ακολουθήσουν τον πονηρό[232]. Στην ουσία οι ίδιοι οι άνθρωποι θα ελκύσουν πάνω τους τον πειρασμό. Η επιδημία του Αντιχρίστου θα έλθει ως φυσική συνέπεια της ανθρώπινης αποστασίας. Ο υιός της απωλείας θα έρθει διότι η ανθρωπότητα με τον τρόπο της θα τον έχει προσκαλέσει.

β) Η ανάδειξη της αρετής των δικαίων.

Η έλευση του Αντιχρίστου θα επιτραπεί για να μη μειωθούν τα βραβεία των γενναίων εκείνων Χριστιανών που θα αναδειχθούν νικηφόροι απ᾽ αυτή την δοκιμασία, χρησιμοποιώντας την ως βατήρα για την ανάβασή τους στον ουρανό. Διότι κατά την ώρα του πειρασμού φαίνεται το ποιόν του καθενός και αναδεικνύεται η αρετή των δικαίων. Εάν ο Αντίχριστος δεν ερχόταν, οι πιστοί Χριστιανοί θα ζημιώνονταν αφού δεν θα είχαν την ευκαιρία να δείξουν την δύναμη της αρετής τους. Δεν μπορεί να χορηγηθεί στέφανος νίκης αν δεν προηγηθεί το αγώνισμα. Πως θα στεφανώσεις κάποιον αν δεν νικήσει πρώτα σε κάποιο αγώνισμα; Και πώς θα είναι δυνατόν να νικήσει κάποιος χωρίς πρώτα να αγωνιστεί;

Εξ άλλου δεν θα ήταν δίκαιο εξ αιτίας της απροσεξίας και της ραθυμίας των άλλων να υστερήσουν όσον αφορά την ανταπόδοση των αμοιβών εκείνοι που αγρυπνούν και νήφουν και είναι σε θέση να εκμεταλλευτούν την δοκιμασία ώστε να κερδίσουν αναρίθμητους στεφάνους.

Άλλωστε, η δοκιμασία του Αντιχρίστου θα διαρκέσει για ένα περιορισμένο χρονικό διάστημα, ενώ η βασιλεία των Ουρανών, που θα ακολουθήσει, θα διαρκέσει αιώνια[233].

---

[231] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Προς τους σκανδαλισθέντας, ΙΒ΄, P.G. 52, 508 και Ε.Π.Ε. 33, σελ. 570, « Εἰ δε και λόγον τινά ἐπιζητεῖς μαθεῖν, ἄκουε τον ἡμῖν γνώριμον. Εἰσί μεν γαρ και ἕτεροι πολλοί τῶ διαφόρως και ποικίλως τα καθ᾽ ἡμᾶς πάντα οἰκονομοῦντι δῆλοι. ὅν δε ἠμεῖς ἴσμεν οὗτός ἐστι τέως… ».

[232] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 112, « Κατά συγχώρησιν γάρ Θεοῦ τοῦ ἁγίου, λαμβάνει ἐξουσίαν τοῦ ἀπατῆσαι τόν κόσμον, διότι ἐπληθύνθη ἡ ἀσέβεια τοῦ κόσμου καί πανταχοῦ παντοῖα δεινά κατεργάζεται. Καί διά τοῦτο ὁ ἄχραντος Δεσπότης πνεύματι πλανήσεως πειρασθῆναι τόν κόσμον διά τήν ἀσέβειαν αὐτῶν συνεχώρησεν, ἐπειδή οὕτως ἤθελον οἱ ἄνθρωποι τοῦ ἀποστῆναι Θεοῦ καί φιλεῖν τόν Πονηρόν ».

[233] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία προς τους σκανδαλισθέντας, ΙΒ΄, P.G. 52, 508 Ε.Π.Ε. 33, σελ. 572-4, « Φαμέν ὅτι τά σκάνδαλα ταῦτα ἀφείθη ὑπέρ τοῦ μή ἐλαττωθῆναι τῶν γενναίων τά βραβεῖα, ὅ καί τῷ Ἰώβ διαλεγόμενος ὁ Θεός ἐδήλωσε, λέγων. " Ἄλλως με οἴει σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος ; ". Καί ὁ Παύλος δέ φησί. " Δεῖ δέ καί αἱρέσεις εἶναι ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροί γένωνται ἐν ὑμῖν ". Σύ δέ ὅταν ἀκούης τό " Δεῖ δέ αἱρέσεις εἶναι " μή νομίσης ὅτι κελεύων ἤ νομοθετῶν ταῦτα φησιν. Ἄπαγε. ἀλλά τό

γ) Ο έλεγχος της μοχθηρίας των Ιουδαίων.

Ένας άλλος λόγος της έλευσης του Αντιχρίστου είναι η απόλυτη κατάκριση των Ιουδαίων και ο αποκλεισμός κάθε είδους απολογίας γι' αυτούς. « Καί τότε ἐλεύσεται εἰς ἔλεγχον τῶν ἀντιθέων Ἰουδαίων », γράφει ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός[234]. Η αποδοχή του ψευτομεσσία Αντιχρίστου απ' τους Ιουδαίους θα ακυρώσει το κύριο επιχείρημά τους για την απιστία τους απέναντι στο πρόσωπο του πραγματικού Μεσσία, του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού. Το επιχείρημα, δηλαδή, ότι δεν τον αποδέχτηκαν εξ αιτίας δήθεν της αγάπης και της πίστης τους στο Θεό, επειδή τάχα θεώρησαν βλασφημία το ότι απεκάλεσε τον εαυτό του Υιό Θεού[235].

Ο ίδιος ο Κύριος ανέφερε πρώτος την μελλοντική πίστη των Ιουδαίων στον Αντίχριστο ως αναντίρρητη απόδειξη της αγνωμοσύνης και μισοθεΐας τους. « Ἐγώ ἦλθον ἐν τῷ ὀνόματί τοῦ Πατρός μου καί οὐκ ἐδέξασθέ με. Ἐάν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ ἐκεῖνον λήψεσθε »[236], είπε. Και, πράγματι, αν, όντως, οι Ιουδαίοι είχαν αρνηθεί τον Ιησού Χριστό από αγάπη δήθεν προς το Θεό, όπως ισχυρίζονται, πολύ περισσότερο θα έπρεπε να δυσπιστήσουν απέναντι στον Αντίχριστο. Και αυτό, διότι ο Χριστός ποτέ δεν απεκάλεσε τον εαυτό του Θεό, παρά μόνο ελάχιστες φορές Υιό Θεού. Έλεγε ότι είχε αποσταλεί απ' τον Πατέρα, και πως έπραττε όσα άρεσαν σε Εκείνον. Απέδιδε κάθε τι σε Αυτόν, λέγοντας ότι απ' Αυτόν έλαβε την κρίση, και ότι τίποτε δεν μπορούσε να κάνει αφ' εαυτού, ότι είχε έλθει « ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρός Του ». Και

μέλλον προαναφωνῶν, καί τό ἐκ τούτου κέρδος τοῖς νήφουσι προμηνύων. Τότε γάρ ὑμῶν τῶν ἀνεξαπατήτων, φησί, σαφέστερον φανεῖται ἡ ἀρετή. Πρός τούτοις καί δι' ἑτέραν αἰτίαν οἱ πονηροί ἀφείθησαν, ὥστε μή προαναρπασθέντας ἀποκλεισθῆναι τῆς ὠφελείας τῆς ἐκ τῆς μεταβολῆς αὐτοῖς γενομένης. Οὕτω κάι Παύλος ἐσώθη, οὕτως ὁ ληστής, οὕτως ἡ πόρνη, οὕτως ὁ τελώνης, οὕτως ἕτεροι πολλοί. Εἰ δέ πρίν ἤ μεταβαλέσθαι ἀνηρπάγησαν ἐντεύθεν, οὐδείς ἄν αὐτῶν ἐσώθη ». Βλ. και Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΖ΄, 893 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 144-6, « Συγχωρεῖ δε ταῦτα ὁ Θεός ἔν τέ τοῖς κατά καιρόν διωγμοῖς καί τότε, οὐκ ἀδυνατῶν κωλύειν, ἀλλά δι' ὑπομονῆς συνήθως στεφανῶν τούς οἰκείους ἀθλητάς, παραπλησίως τοῖς ἑαυτοῦ προφήταις καί ἀποστόλοις, ἵνα, πρός ὀλίγον χρόνον καμόντες, τήν αἰώνιον κληρονομήσωσι τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, καθῶς Δανιήλ φησί. « Καί ἐν τῷ καιρῷ σωθήσεται ὁ λαός πᾶς ὁ γεγραμμένος ἐν τῇ βίβλω, δῆλον δέ ὅτι τῆς ζωῆς. Καί πολλοί τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χώματι ἐξεγερθήσονται. Οὗτοι εἰς ζωήν αἰώνιον, καί οὗτοι εἰς ὀνειδισμόν καί αἰσχύνην αἰώνιον… ».

[234] Ιωάννου Δαμασκηνού, « Περί Αντιχρίστου », σελ. 440. Βλέπε και Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, 526, « πρότερον ἐπιφανῆναι τόν τοῦ ψεύδους τεχνίτην εἰς ἔλεγχον τῶν τῆς ἀληθείας μή δεξαμένων τό κήρυγμα ». Αξιοσημείωτο είναι πως σύμφωνα με τον Θεοδώρητο ο Θεός θα επιτρέψει να έρθει ο Αντίχριστος ώστε να αποκαλυφθεί η πονηρία του. Βλέπε Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, 528 C, « Οὕτω τοιγαροῦν και τοῦτον **συγχωρεῖ** φανῆναι, την ἐκείνου πονηρίαν γυμνῶν, και την Ἰουδαίων μοχθηρίαν ἐλέγχων ».

[235] Κατά τον Ιερό Χρυσόστομο οι πραγματικές αιτίες της πνευματικής πτώσης των Ιουδαίων και της απώλειας της Θείας Χάριτος ήταν η απιστία, η υπερηφάνεια, ο φθόνος, η αλαζονεία, η πονηρία και η μισανθρωπία. Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ιωάννην, Ομιλία Θ΄, Α΄, P.G. 59, 70-71 και Ε.Π.Ε. 13, σελ. 75-85. Πρβλ. και Ιωάννου Δαμασκηνού, Εις την προς Ρωμαίους, Ε.Π.Ε. 11, σελ. 282, « Δείκνυσιν ἀπό φιλονεικίας καί φιλαρχίας μᾶλλον, ἤ εξ ἀγνοίας πλανωμένους ».

[236] Ιω. 5,43.

όλα αυτά τα έκανε ακριβώς για να αποκόψει κάθε πρόφαση απιστίας και ασέβειας από πλευράς των Ιουδαίων. Και όμως οι Ιουδαίοι δεν τον πίστεψαν αλλά τον σταύρωσαν[237].

Αντίθετα, ο Αντίχριστος δεν θα ισχυριστεί τίποτε τέτοιο, ούτε ότι έχει σταλεί από τον Πατέρα, ούτε ότι έχει έλθει στη γη με τη σύμφωνη γνώμη Του. Απεναντίας, αρπάζοντας με τυραννικό τρόπο αυτά που καθόλου δεν του αρμόζουν, απροκάλυπτα, θα ονομάσει του εαυτό του Θεό και θέτοντας τον εαυτό του πάνω από κάθε τι που λατρεύεται ως Θεός, θα επιχειρήσει να καταργήσει κάθε άλλη λατρεία. Θα έλθει, όπως είπε ο ίδιος ο Κύριος « ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ »[238]. Και, όμως, οι Ιουδαίοι που σταύρωσαν τον Χριστό, επειδή, δήθεν, ονόμασε τον εαυτό του Υιό του Θεού, αυτοί οι ίδιοι θα πιστέψουν στον Αντίχριστο που θα ισχυρίζεται πως είναι Θεός[239].

Η επιλογή των Ιουδαίων να προτιμήσουν τον Αντίχριστο από το Χριστό στερείται κάθε δικαιολογίας. Και αυτό γιατί για τον Χριστό είχε προφητευτεί ότι θα είναι Σωτήρ και θα προσκομίσει αγαθά στο ανθρώπινο γένος, ενώ αντίθετα για τον Αντίχριστο έχει προλεχθεί πως θα είναι « υιός της απωλείας » και θα δράσει κατ' ενέργειαν του

---

[237] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ιωάννην, Ομιλία ΜΑ΄, Α΄, P.G. 59, 235 και Ε.Π.Ε. 13, σελ. 476, « " Ἐγώ γάρ ἦλθον " , φησίν, " ἐν τῶ ὀνόματι τοῦ Πατρός μου και οὐκ ἐδέξασθέ με. Ἐάν ἄλλος ἔλθη ἐν τῶ ὀνόματι τῶ ἰδίω, ἐκείνον λήψεσθε " . Ὁρᾶς ότι ἄνω και κάτω διά τοῦτο λέγει ἀπεστάλθαι, και παρά τοῦ Πατρός εἰληφέναι την κρίσιν, και οὐδέν δύνασθαι ποιεῖν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ἵνα πᾶσαν ἐκκόψη πρόφασιν ἀγνωμοσύνης; » και Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528, « Ὁ μέν γάρ Δεσπότης Χριστός, Θεός ὤν ἀληθινός, καί τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ Ὑιός, Ὑιόν ἀνθρώπου ἑαυτόν καί ἄνθρωπον προσηγόρευσεν , ἀπό τῆς ὁρωμένης φύσεως τάς προσηγορίας τιθείς, ὀλιγάκις Θεοῦ Ὑιόν ὠνόμασεν ἑαυτόν ».

[238] Ιω. 5,43. Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ιωάννην, Ομιλία ΜΑ΄, Α΄, P.G. 59, 235-236 και Ε.Π.Ε. 13, σελ. 476, « Τίνα δε φησίν ἥξειν ἐν τῶ ὀνόματι τῶ ἰδίω; Τον ἀντίχριστον ἐνταῦθα αἰνίττεται, και ἀναντίρρητον τῆς ἀγνωμοσύνης αὐτῶν τίθησιν ἀπόδειξιν. Εἰ γαρ ὡς ἀγαπῶντες τον Θεόν με διώκετε, πολλῶ μᾶλλον ἐπί τοῦ ἀντιχρίστου τοῦτο γενέσθαι ἔδει. Ἐκείνος γάρ οὐδέν τοιοῦτον ἐρεῖ, οὔτε απεστάλθαι ἀπό τοῦ Πατρός, οὔτε κατά την γνώμην ἥκει την ἐκείνου. ἀλλά τοὐναντίον ἅπαν, τυραννικῶς τά μηδέν αὐτῶ προσήκοντα ἁρπάζων και τον ἐπί πάντων Θεόν ἑαυτόν εἶναι λέγων, καθῶς και Παῦλός φησιν: ᾽ Ἐπί πάντα λεγόμενον Θεόν ἤ σέβασμα, ἀποδεικνύντα ἑαυτόν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεός ᾽ . Τοῦτο γάρ ἐστίν ἐν τῶ ὀνόματι τῶ ἰδίω ἐλθείν », και Ομιλία προς τους σκανδαλισθέντας, P.G. 52, 508 και Ε.Π.Ε. 33, σελ. 572-4. Βλ. και Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528, « Ὁ δέ παμπόνηρος δαίμων, Θεόν μέγιστον ἑαυτόν ὀνομάσει. Τοῦτο γάρ καί ὁ ἅγιος ἄγγελος τόν προφήτην ἔδειξεν Δανιήλ. Ἐπί θεούς γάρ, ἔφη, τῶν Πατέρων αὐτοῦ οὐ συνήσει, και θεόν Μαζουρίμ ἐπί τόπω ἑαυτοῦ δοξάσει. Τουτέστιν, ἰσχυρόν καί δυνατόν ἑαυτόν προσαγορεύσει θεόν. ἀλλ᾽ ὅμως οί τόν Δεσπότην ἐσταυρωκότες, ὡς Ὑιόν θεοῦ ὀνομάσαντα, τούτω φανησομένω πιστεύσουσι, καί ταύτη δεικνύντες, ὡς ἔχθιστοι μέν εἰσί τῆς ἀληθείας, ἐργάται δέ τοῦ ψεύδους. Τούτου δή χάριν ἐνδίδωσιν ὁ πάνσοφος ἐπιφανῆναι τόν ἀλιτήριον », και Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς , Β΄, Θ-Ι΄, P.G. 82, 668, « Ὡς ἀντιθέω γάρ πιστεύσαι τῷ Κυρίω μή βουληθέντες, ἐκείνω πιστεύσουσι. Καίτοι ὁ μέν Κύριος Θεόν ἑαυτόν προφανῶς οὐκ ἐκάλεσε. ὑπό δέ τοῦ Πατρός ἀπεστάλθαι, καί ἐντολήν εἰληφέναι, καί τά ἀρεστά ποιεῖν ἔλεγε τῶ Θεῶ καί Πατρί. Οὗτος δέ τοὐναντίον ἑαυτόν ἀποκαλέσει τῶν ὅλων Θεόν. Ἀλλ᾽ ὅμως οί τόν Θεόν ἐσταυρωκότες, ὡς Ὑιόν Θεοῦ ἑαυτόν ὀνομάσαντα, τούτω φανησομένω πιστεύσουσι, καί ταύτη δεικνύντες, ὡς ἔχθιστοι μέν εἰσί τῆς ἀληθείας, ἐργάται δέ τοῦ ψεύδους ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία την ίδια άποψη συναντήσαμε και στον κατά Ιουδαίων λόγο του Ιωάννου του Καντακουζηνού. Βλ. Καντακουζηνού Ιωάννου, Κατά Ιουδαίων, Λόγος Η΄, σελ. 212. Βλ. και Γεωργίου Φραντζή, Χρονικόν Μέγα, Β΄, ΙΒ΄, P.G. 156, 776-777, « Θεόν ἑαυτόν καί Χριστόν ὀνομάζοντα ».

[239] Βλ. Αμβροσίου Μεδιολάνων, On the Holy Spirit, Book 3, XIII, Ambrose, selected works and letters, CCEL, σελ. 111-2 " but Antichrist will come in his own name ". Βλέπε και Ιλαρίου, De trinitate, IX, Hilary of Poitiers, John of Damascus, CCEL, Edinburg, 1898, σελ. 162-3.

Σατανά[240]. Τη στιγμή μάλιστα που, αντίθετα προς τον Χριστό που όσα κήρυττε ήταν σωστά και δίκαια, ο Αντίχριστος θα έλθει « μηδέν επιττάτων υγιές »[241].

Η μόνη δικαιολογία που θα μπορούσαν, ίσως, να προβάλλουν οι Ιουδαίοι είναι τα θαύματα που θα επιτελέσει ο Αντίχριστος με τη δύναμη του Σατανά. Όμως τέτοια έκανε και ο Χριστός και δεν πίστεψαν σ' αυτόν[242]. Άλλωστε και οι προφήτες Ηλίας και Ενώχ θα κάνουν θαύματα ως αντιστάθμισμα στις ψευτοθαυματουργίες του Αντιχρίστου, όμως ούτε αυτούς θα πιστέψουν οι Ιουδαίοι. Αναπολόγητοι λοιπόν από κάθε άποψη θα μείνουν οι Ιουδαίοι για την απιστία τους. Και έτσι θα καταδειχθεί για άλλη μια φορά πως είναι οι μεγαλύτεροι εχθροί της αλήθειας και οι πιο πιστοί εργάτες του ψεύδους[243].

Αναλύοντας ο ιερός Χρυσόστομος το χωρίο Ιω. 5,43 λέγει πως με αυτό ο Χριστός καταδεικνύει την αχαριστία των Ιουδαίων βασιζόμενος όχι πια στην άρνηση του Χριστού από τους Ιουδαίους αλλά στην αποδοχή του Σατανά από αυτούς. Όπως λέγει χαρακτηριστικά, « καί ἐκ τοῦ ἐναντίου δείκνυσι τήν ἀναισχυντίαν »[244].

Την πρώτη φορά η απιστία και η ασέβειά τους εκδηλώθηκαν με την απόρριψη και την σταύρωση του Κυρίου Ιησού, την άρνηση στον Χριστό. Την δεύτερη φορά, στα έσχατα, θα εκδηλωθούν με τον ενστερνισμό του Αντιχρίστου, την κατάφαση στο Σατανά.

Ένα άλλο χωρίο που χρησιμοποιείται ως αγιογραφική βάση για να στηριχθεί η συγκεκριμένη θέση περί του ελέγχου της μοχθηρίας των Ιουδαίων ως αιτίας της έλευσης του Αντιχρίστου είναι το Β΄ Θεσ/νικείς 2, 10-12. Όσον αφορά αυτό το χωρίο θα πρέπει να πούμε πως η διατύπωση του Παύλου σε αυτόν τον στίχο είναι γενική. Μιλά για κατάκριση όσων δεν δέχθηκαν την αλήθεια, δηλαδή τον Χριστό. Ωστόσο, σύμφωνα τουλάχιστον με τους Αγίους Ιωάννη Χρυσόστομο, Θεοδώρητο Κύρου και Ιωάννη τον Δαμασκηνό αυτοί που εννοούνται στους συγκεκριμένους στίχους δεν είναι άλλοι απ' τους Ιουδαίους[245].

---

[240] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 70, « Καίτοι περί μέν τούτου πολλά προερρήθη ὅτι ὁ ἄνομος, ὅτι ὁ υἱός τῆς ἀπωλείας, ὅτι παρουσία αὐτοῦ κατ᾽ ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ. Περί δε ἐκείνου τά ἐναντία, ὅτι Σωτήρ, ὅτι μύρια ἀγαθά κομίζει ».

[241] Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 70, « Ὅταν γάρ ἔλθη ἐκεῖνος και οὐδέν ἐπιτάττων ὑγιές, ἀλλά πάντα παράνομα, ἀπό σημείων μόνων ψευδῶν πιστεύηται, απορράψει το στόμα αὐτοῖς ».

[242] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 70, « Ἀλλά σημεῖα εἴδομεν, φησίν. Ἀλλά και ἐπί τοῦ Χριστοῦ γέγονε πολλά και μεγάλα. Οὐκοῦν πολλῶ μᾶλλον αὐτῶ πιστεῦσαι ἐχρῆν ».

[243] Οι Πατέρες κατακεραυνώνουν τους Ιουδαίους, δηλαδή τους οπαδούς της Ιουδαϊκής θρησκείας. Ο όρος « Ιουδαίος », συνήθως, δηλώνει την θρησκεία και όχι το έθνος. Για την στάση του Ιερού Χρυσοστόμου απέναντι στους Ιουδαίους βλ. και Κολοβοπούλου Μαρίνας, Οι Ιουδαίοι στις επιστολές του Παύλου και στα έργα του Ιερού Χρυσοστόμου, Πρακτικά Διεθνούς επιστημονικού Συνεδρίου, Από τον Απόστολο Παύλο στον Ιερό Χρυσόστομο, ΙΓ΄ Παύλεια, Βέροια, 2007, σελ. 170-1, « Ο Ιερός Χρυσόστομος χρησιμοποίησε τα βασικά χαρακτηριστικά της ρητορικής τέχνης της εποχής, την επιθετικότητα στο λόγο, την χρήση εικόνων, την υπερβολή… Υπάρχουν άλλωστε περιπτώσεις όπου ο Χρυσόστομος αναφέρεται με σεβασμό προς τους Ιουδαίους, τους χαρακτηρίζει ως συμμάχους που τον υποστήριξαν την ώρα που οι Χριστιανοί αντίπαλοί του συνομωτούσαν εναντίον του προκειμένου να τον εκθρονήσουν από την Κωνσταντινούπολη, ενώ αλλού σημειώνει την πιστότητά τους προς την παράδοσή τους κάτι που δεν έδειχναν να κάνουν οι Χριστιανοί… Οι Ιουδαίοι αξιολογούνται, όπως ο σύνολος κόσμος, σύμφωνα με τη γενικώτερη στάση τους έναντι του λόγου του Θεού ».

[244] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία ΜΑ΄ εις το κατά Ιωάννην, Α΄, P.G. 59, 236 και Ε.Π.Ε. 13, σελ. 478.

[245] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 70-72, και Ομιλία προς τους σκανδαλισθέντας, Ε.Π.Ε. 33, σελ. 572, Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β' προς Θεσσαλονικείς P.G. 83, 668 ΑΒ, Ερμηνεία εις τον Δανιήλ, P.G. 83, 1433 Β, Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 440, « ″ Καί ὁ ἀπόστολος. « Ἀνθ᾽ ὧν τήν ἀγάπην … εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικία ″. Οί οὖν Ἰουδαίοι Υἱόν Θεοῦ ὄντα τόν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν καί Θεόν οὐκ ἐδέξαντο, τόν δέ πλάνον, Θεόν ἑαυτόν λέγοντα, δέξονται ».

Έτσι, και αυτό το χωρίο μαζί με το Ιω. 5,43 αποτελούν τη βιβλική βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η θεολογική θέση στην οποία αναφερθήκαμε.

Η έλευση του Αντιχρίστου θα αποτελέσει το μεγαλύτερο έλεγχο των Ιουδαίων[246]. Θα τους στερήσει από κάθε δυνατότητα απολογίας[247]. Διότι ποιάς συγγνώμης θα μπορούσαν να τύχουν αυτοί που δεν δέχθηκαν τον Χριστό αλλά θα δεχθούν τον Αντίχριστο; Οι Ιουδαίοι, πραγματικά θα αποστομωθούν. Το γεγονός της αποδοχής του θηρίου θα τους « ἀπορράψει τό στόμα »[248].

[246] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528, « Ἐπειδή γάρ Ἰουδαίοι, τοῦ Θεοῦ δῆθεν ὑπερμαχοῦντες, ὡς ἀντίθεον τῷ σταυρῷ τόν Δεσπότη προσήλωσαν, μέγιστος αὐτῶν ἔλεγχος γενήσεται τοῦ Ἀντιχρίστου ἡ παρουσία… ».

[247] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Β΄, P.G. 62, 487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 72, « Ἵνα κριθῶσιν ᾽. Οὐκ εἶπεν, ἵνα κολασθῶσι ᾽ , και γάρ και χωρίς τούτου ἔμελλον κολάζεσθαι, ἀλλ᾽ ἵνα κριθῶσι ᾽, τουτέστι, κατακριθῶσιν ἐπί τοῦ δικαστηρίου του φοβεροῦ, εἰς το εἶναι αὐτούς ἀναπολογήτους ».

[248] Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 487 και Ε.Π.Ε.23, σελ. 70, « Ὅταν γάρ ἔλθη ἐκεῖνος και οὐδέν ἐπιτάττων ὑγιές, ἀλλά πάντα παράνομα, ἀπό σημείων μόνων ψευδῶν πιστεύηται, απορράψει το στόμα αὐτοῖς », Ομιλία προς σκανδαλισθέντας, ΙΒ΄, P.G. 52, 509 και Ε.Π.Ε. 33, σελ. 572-4, « Και ἑτέραν φησίν αἰτίαν ὁ Παύλος. Ποίαν δή ταύτην; Τό πᾶσαν καί ἐντεῦθεν ἀποκλεισθῆναι τήν ἀπολογίαν. Ποίαν γάρ ἄν σχοῖεν συγγνώμην, τόν Χριστόν μή δεξάμενοι, οἱ μέλλοντες ἐκείνω πιστεύειν; Διό, φησίν, « ἵνα κριθῶσιν πάντες οἱ μή πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ », Θεοδωρήτου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 83, 668, « Ἰουδαίοις τοίνυν μάλιστα πρόφασις συγγνώμης οὐδεμία καταλειφθήσεται ». Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει ξανά να τονίσουμε πως αυτή η σκληρή στάση των Πατέρων δεν έχει καμία σχέση με εθνικισμό ή οποιουδήποτε είδους άλλο φανατισμό. Αυτό θα γίνει σαφέστερο σε άλλα σημεία της εργασίας και κυρίως στην ενότητα σχετικά με την επιστροφή του Ισραήλ.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Ανυπομονησία για την έλευση των εσχάτων.

Η ανυπομονησία στο θέμα της αναμονής των εσχάτων και του προσδιορισμού του χρόνου της Β΄ παρουσίας δεν είναι καινούργια υπόθεση. Στις ερωτήσεις των μαθητών γύρω από το θέμα της συντέλειας του κόσμου είναι εύκολο να διακρίνει κανείς μια κάποια ανυπομονησία.

Αργότερα, ο Παύλος γράφει την Β΄ προς Θεσσαλονικείς επιστολή ακριβώς για να διαλύσει κάποιες παρερμηνείες πάνω στα ζητήματα αυτά. Φαίνεται πως κάποιος είχε κατασκευάσει πλαστή επιστολή του Παύλου καί δείχνοντάς την έλεγε πως ήρθε η Β΄ παρουσία. Στην Εκκλησιαστική κοινότητα προκλήθηκε αναστάτωση σε σημείο ώστε κάποιοι να σταματήσουν να εργάζονται περιμένοντας την Β΄ Παρουσία του Κυρίου. Για να δώσει ένα τέλος σ' αυτή την αναστάτωση ο Παύλος γράφει την σχετική επιστολή. Σ' αυτήν τους προτρέπει να προσέχουν να μην εξαπατηθούν με κανένα τρόπο, ούτε με πλαστή επιστολή, ούτε με ψεύτικη προφορική μαρτυρία, ή ακόμη και με επίκληση πνευματικής εμπειρίας, και να μην πιστέψουν ότι ήλθε η Β΄ Παρουσία[249].

---

[249] Βλ. Β΄ Θεσσαλονικείς 2, 1-2, « Ἐρωτῶμεν δέ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὑπέρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καί ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ᾽ αὐτόν εἰς τό μή ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπό τοῦ νοός μηδέ θροεῖσθαι, μήτε διά πνεύματος μήτε διά λόγου μήτε δι᾽ ἐπιστολῆς ὡς δι᾽ ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου ». Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θες/νικείς, ομιλία Γ΄, Β΄, P.G. 62, 481-482 και Ε.Π.Ε., 23, σελ. 52, « Ἐνταῦθα δοκεῖ μοι αἰνίττεσθαι περιέναι τινάς ἐπιστολήν πλάσαντας δῆθεν ἀπό τοῦ Παύλου, καί ταύτην ἐπιδεικνυμένους λέγειν, ὡς ἄρα ἐφέστηκε τοῦ Κυρίου ἡ ἡμέρα, ἵνα πολλούς ἐντεῦθεν πλανήσωσιν. Ὥστε οὖν μή ἀπατηθῆναι, ἀσφαλίζεται αὐτούς ὁ Παῦλος, δι᾽ ὧν γράφει καί φησι. " Μή θροεῖσθε, μήτε διά πνεύματος, μήτε διά λόγου ". Ὅ δέ λέγει, τοῦτο ἐστι. Κἄν τις Πνεῦμα προφητείας ἔχων τοῦτο εἴπη, μή πιστεύσητε. Ὅτε γάρ ἤμην προς ὑμᾶς, ταῦτα εἶπον ὑμῖν. Ὥστε οὐ δεῖ μεταπείθεσθαι, ἀφ᾽ ὧν ἐδιδάχθητε. " Ἤ διά πνεύματος ". Τούς ψευδοπροφήτας οὕτω καλεῖ πνεύματι ἀκαθάρτω λαλοῦντας, ἅπερ ἐλάλουν. Βουλόμενοι γάρ οὗτοι μᾶλλον πιστεύεσθαι, οὐ μόνον διά πιθανολογίας ἐπεχείρουν ἀπατᾶν, τοῦτο γάρ ἐμφαίνει εἰπών, " μήτε διά λόγου ", ἀλλά καί πεπλασμένη ἐπιστολήν ἐπεδείκνυον ὡς ἀπό Παύλου, τό αὐτό τοῦτο δηλοῦσαν. Διά τοῦτο καί αὐτό ἐμφαίνων ἐπήγαγε, το " μήτε δι᾽ ἐπιστολῆς ", ὡς δι᾽ ἡμῶν », Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 529 Α, « Ὅθεν οὐ μόνον τήν διά ρημάτων καί διά γραμμάτων ἀπηγόρευσεν ἀπάτην, ἀλλά καί διά τῆς νομιζομένης προφητικῆς προρρήσεως. Τοῦτο γάρ εἶπε " Μήτε διά

Ο Ιππόλυτος αναφέρει δύο περιπτώσεις ανθρώπων που νόμισαν πως ήρθε το τέλος του κόσμου και προκάλεσαν αναστάτωση στην εποχή τους. Ο πρώτος ήταν « προεστώς » της τοπικής Εκκλησίας σε μια περιοχή της Συρίας. Εξ αιτίας της μη προσεκτικής ανάγνωσης των Γραφών πλανήθηκε ο ίδιος και πλάνησε και πολλούς άλλους πείθοντάς τους να εξέλθουν στην έρημο μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά τους για να συναντήσουν τον Χριστό. Αυτοί περιπλανιόντουσαν στους δρόμους και στα βουνά με αποτέλεσμα να συλληφθούν ως ληστές από τον ηγεμόνα και να κινδυνεύσουν να θανατωθούν. Τελικά, με την μεσολάβηση της συζύγου του ηγεμόνα, που ήταν Χριστιανή, αφέθησαν ελεύθεροι[250].

Κάποιος άλλος, προεστώς και αυτός Εκκλησίας στον Πόντο, δίνοντας περισσότερη προσοχή στα οράματα που έβλεπε παρά στις Γραφές, άρχισε να προφητεύει διάφορα πράγματα. Κάποτε, ανακοίνωσε στους Χριστιανούς ότι η συντέλεια του κόσμου θα γίνει μετά από ένα χρόνο. Αυτοί με κλαυθμούς και οδυρμούς προσεύχονταν νύκτα και ημέρα έχοντας προ οφθαλμών την μέλλουσα κρίση. Και σε τέτοιο φόβο και δειλία έβαλε τους Χριστιανούς ώστε να εγκαταλείψουν τα χωριά και τους αγρούς τους με αποτέλεσμα οι περισσότεροι να τα χάσουν. Και τους είπε με βεβαιότητα πως αν δεν γίνουν τα πράγματα, όπως τα προφήτεψε, τότε, ούτε και στις Γραφές να πιστεύουν πλέον αλλά να κάνει ο καθένας ότι θέλει. Όταν πέρασε ο χρόνος και τίποτε από όσα προφήτευε δεν πραγματοποιήθηκε, τότε, αυτός μεν καταισχύνθηκε, οι Γραφές βέβαια δεν διαψεύσθηκαν αλλά πολλοί Χριστιανοί σκανδαλίσθηκαν, ώστε πολλές παρθένοι να παντρευτούν. Αυτοί που μόνοι τους είχαν πουλήσει τα κτήματά τους βρέθηκαν κατόπιν να επαιτούν[251].

πνεύματος " », καί Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Α-Β΄, P.G. 82, 661 D, « Παρεγγυᾶ τοίνυν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, μή πιστεύειν τοῖς λέγουσιν ἐνεστηκέναι τόν τῆς συντελείας καιρόν, καί παραυτίκα τόν Κύριον ἐπιφανήσεσθαι, μήτε εἰ προσποιοῖντο χρησμωδεῖν καί προφητεύειν. Τοῦτο γάρ λέγει, « μήτε διά πνεύματος ». μήτε εἰ πλασάμενοι ὡς ἐξ αὐτοῦ γραφεῖσαν ἐπιστολήν προφέροιεν, μήτε εἰ ἀγράφως αὐτόν εἰρηκέναι λέγοιεν ». Βλ. καί Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 126, 1340 B, « Μήτε διά Πνεύματος. Τουτέστι διά προφητείας. Τινές γαρ προφητείαν ὑποκρινόμενοι, ἐπλάνων τόν λαόν, ὡς ἤδη παρόντος τοῦ Κυρίου. Μήτε διά λόγου. Τουτέστι, διδασκαλίας ζῶση φωνῇ γινομένης. Μήτε δι᾽ ἐπιστολής ὡς δι᾽ ἡμῶν. καί γάρ καί ἐπιστολάς πλάττοντες, ὡς παρά Παύλου σταλείσας, ἐκύρουν ἅ ἔλεγον…». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία την ίδια άποψη εξέφρασε και ο Θεόδωρος Μοψουεστίας. Βλ. και Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 66, 933 B.

[250] Βλ. Ιπολύτου, Εις τον Δανιήλ, XVIII, σελ. 87, « Προεστώς γάρ τίς τῆς ἐκεῖ ἐκκλησίας καί μή ἐμπόνως ἐντυγχάνων ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς … ἐπλανήθη καί αὐτός καί ἑτέρους ἐπλάνησεν… Ἔπεισε πολλούς τῶν ἀδελφῶν μετά γυναικῶν καί τέκνων εἰς συνάντησιν τῷ Χριστῷ ἐξελθεῖν εἰς τήν ἔρημον, οἵ καί ἐπλανῶντο ἐν τοῖς ὄρεσιν καί ἐν ταῖς ὁδοῖς εἰκῇ πλαζόμενοι. Ὥστε μικροῦ δεῖν ὡς ληστάς συλληφθέντας πάντας ὑπό τοῦ ἡγεμόνος ἀναιρεθῆναι, εἰ μή ἔτυχεν ἡ τούτου γυνή οὖσα πιστή, καί ὑπ᾽ αὐτῆς παρακληθείς κατέστειλε το πρᾶγμα, ἵνα μή δι᾽ αὐτούς διωγμός πᾶσιν ἐπιγένηται ».

[251] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, Δ΄, XIX, σελ. 85-6, « Ἕτερος δέ τις ὁμοίως ἐν τῷ Πόντω καί αὐτός προεστώς ἐκκλησίας, εὐλαβής μέν ἀνήρ καί ταπεινόφρων, μή προσέχων δέ ἀσφαλῶς ταῖς γραφαῖς, ἀλλά τοῖς �ράμασιν οἷς αὐτός ἑώρα μᾶλλον ἐπίστευεν. ἐπιτυχών γάρ ἐφ᾽ ἑνί καί δευτέρῳ καί τρίτῳ ἐνυπνίῳ, ἤρξατο λοιπόν προλέγειν τοῖς ἀδελφοῖς ὡς προφήτης. Τόδε εἶδον καί τόδε μέλλει γίνεσθαι. Καί δή ποτε πλανηθείς εἶπεν:Γινώσκετε ἀδελφοί, ὅτι μετά ἐνιαυτόν ἡ κρίσις μέλλει γίνεσθαι. Οἱ δέ ἀκούσαντες αὐτοῦ προλέγοντος, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου, μετά κλαυθμῶν καί ὀδυρμῶν ἐδέοντο τοῦ Κυρίου νυκτός καί ἡμέρας πρό ὀφθαλμῶν ἔχοντες τήν ἐπερχομένην τῆς κρίσεως ἡμέραν. Κάι εἰς τοσοῦτον ἤγαγεν φόβον καί δειλίαν τούς ἀδελφούς, ὥστε ἐᾶσαι αὐτῶν τάς χώρας κάι τούς ἀγρούς ἐρήμους τά τε κτήματα αὐτῶν οἱ πλείους κατεπώλεσαν. ὁ δέ ἔφη αὐτοῖς. Ἐάν μή γένηται καθώς εἶπον, μηκέτι μηδέ ταῖς γραφαῖς πιστεύσητε, ἀλλά ποιείτω ἕκαστος ὑμῶν ὅ βούλεται. Τῶν δέ προσδοκώντων μέν τό ἀποβησόμενον καί τοῦ ἐνιατοῦ πληρωθέντος, μηδενός δέ ὧν ἐκεῖνος ἔλεγεν

Στο διάβα της Ιστορίας πολλοί παρόμοιοι ανόητοι ψευδοπροφήτες ανήγγειλαν το τάχα επερχόμενο τέλος του κόσμου και πλάνησαν πολλούς. Πολύ χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ουίλιαμ Μίλερ που έδωσε δύο ημερομηνίες της συντελείας, το 1843 και το 1844. Η διάψευσή του ονομάστηκε « η μεγάλη απογοήτευση »[252].

Και στην εποχή μας υπάρχουν παρόμοιες καταστάσεις ψευδοπροφητών που αναγγέλουν το τέλος του κόσμου « πλανώντες και πλανώμενοι ». Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση των Χιλιαστών που έχουν διαψευσθεί πολλές φορές. Είχαν προφητεύσει πως το τέλος του κόσμου θα συμβεί το 1914, το 1915, το 1918, το 1925 και το 1975. Η οργάνωση συνιστούσε στα μέλη της να μην παντρεύονται. Και πράγματι πολλοί μάρτυρες του Ιεχωβά δεν παντρεύτηκαν, δεν σπούδασαν, δεν έκαναν καριέρα και πούλησαν τις περιουσίες τους για να διαψευσθούν στο τέλος οικτρά. Αρκετές παρόμοιες περιπτώσεις ψευδοπροφητειών έχουν αναφερθεί και στους κύκλους των Πεντηκοστιανών[253].

2) Η αιτία των παρανοήσεων και παρερμηνειών στο ζήτημα του χρόνου έλευσης των εσχάτων

Σύμφωνα με τον Άγιο Ιππόλυτο αυτοί που αποτυγχάνουν στο ζήτημα της εξέτασης των σημείων των καιρών και της εσχατολογίας είναι οι ανόητοι άνθρωποι. Όσοι δεν δείχνουν την απαιτούμενη προσοχή ώστε να κατανοήσουν με ακρίβεια τί λένε οι Θείες Γραφές αλλά αντίθετα πείθονται με ευχαρίστηση περισσότερο στις ανθρώπινες παραδόσεις, τις δικές τους πλάνες, τα όνειρα που βλέπουν, τους διάφορους μύθους και τους « γραώδεις λόγους » που κυκλοφορούν[254].

Ο Ιππόλυτος εντοπίζει και μια ομοιότητα ανάμεσα σε όσους υποπίπτουν σε παρερμηνείες στα εσχατολογικά θέματα περιμένοντας την Β΄ παρουσία πριν την ώρα της και τους Ιουδαίους που ακολούθησαν και αυτοί ανθρώπινες παραδόσεις εγκαταλείποντας τον Θείο Νόμο ή και διάφορους αιρετικούς[255]. Η ομοιότητα έγκειται στην πίστη σε

συμβάντος, αὐτός μέν κατησχύνθη ὡς ψευσάμενος, αἱ δέ γραφαί ἐφάνησαν ἀληθεύουσαι, οἱ δέ ἀδελφοί εὑρέθησαν σκανδαλιζόμενοι, ὥστε λοιπόν τας παρθένους αὐτῶν γῆμαι καί τούς ἄνδρας ἐπί τήν γεωργίαν χωρῆσαι. Οἱ δέ εἰκῆ τά ἑαυτῶν κτήματα πωλήσαντες εὑρέθησαν ὕστερον ἐπαιτοῦντες ».

[252] Πολλές τέτοιες περιπτώσεις αναφέρει ο Kohn Norman στο βιβλίο του « Αγώνες για την έλευση της χιλιετούς βασιλείας του Θεού: Επαναστάτες χιλιαστές και μυστικιστές αναρχικοί του Μεσαίωνα », εκδόσεις Νησίδες, Μετάφραση Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη 2006.

[253] Βλ. Γεωργοπούλου Α. Βασιλείου, Πρεσβυτέρου, Πεντηκοστιανών κακοδοξίες, Αθήνα 2004, σελ. 1-5 και 11-12.

[254] Βλ. Ιππολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ, ΧΧ, σελ. 86, « Ταῦτα συμβαίνει τοῖς ἰδιώταις καί ἐλαφροῖς ἀνθρώποις, ὅσοι ταῖς μέν γραφαῖς ἀκριβῶς οὐ προσέχουσιν, ταῖς δέ ἀνθρωπίναις παραδόσεσιν καί ταῖς ἑαυτῶν πλάναις καί τοῖς ἑαυτῶν ἐνυπνίοις καί μυθολογίαις καί λόγοις γραώδεσι μᾶλλον ἡδέως πείθονται ». Η παραθεώρηση των Αγίων Γραφών και η υπερβολική πίστη σε προσωπικές απόψεις και θεωρίες που έρχονται σε αντίθεση με την Ιερά Παράδοση είναι η αιτία και για την αντίθετη ακρότητα, δηλαδή την απόλυτη άρνηση της έλευσης του Αντιχρίστου και της Β΄ Παρουσίας.

[255] Βλ. Ιππολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ, ΧΧ, σελ. 86, « Καί γάρ τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ τό ὅμοιον συνέβη… Καί νῦν δέ τινες τά ὅμοια τολμῶσιν… καί ἐν σαββάτῳ καί κυριακῇ πολλάκις νηστείαν ὁρίζοντες… ». Πραγματικά, αν οι Ιουδαίοι δεν πείθονταν στην άνομη διδασκαλία των Φαρισαίων καί έδιναν περισσότερη προσοχή στις Γραφές παρά στις ανθρώπινες πλάνες, θα είχαν δεχτεί τον Ιησού Χριστό. Και, για να έλθουμε και στην σύγχρονη εποχή, αν οι οπαδοί π.χ. του Vernon Howel στο Γουάκο διάβαζαν τις Γραφές και δεν ακολουθούσαν τις ανθρώπινες παραδόσεις του παράφρονα ηγέτη τους θα είχαν διαφορετική κατάληξη. Αξίζει να σημειωθεί πως στην έρευνα που διεξήχθηκε απ'

ανθρώπινες παραδόσεις και την προτίμησή τους από την αλήθεια των Θείων Γραφών. Αυτή η παραβολή δεικνύει και την ιδιαίτερη σημασία που έδινε ο Ιππόλυτος στο θέμα της τήρησης της σωστής στάσης πάνω στο θέμα της εσχατολογίας.

Τελικά, πράγματι, η σωστή στάση στο ζήτημα της εσχατολογίας είναι ζήτημα σωτηρίας ψυχής. Όπως θα δούμε στη σχετική ενότητα, οι Πατέρες προφητεύουν ότι απ' τους Χριστιανούς θα πλανηθούν απ' τον Αντίχριστο, όσοι δεν μελετούν με προσοχή τις μεσσιανικές και άλλες προφητείες.

3) Η σωστή θέση πάνω στο ζήτημα του εντοπισμού του χρόνου της συντελείας και της εξέτασης των σημείων των καιρών

Η πατερική εσχατολογική διδασκαλία βασίζεται σε σχετικά αγιογραφικά χωρία. Και το ζήτημα της εξέτασης των σημείων των καιρών τέθηκε απ' τον ίδιο τον Κύριο. Οι Πατέρες δεν θα μπορούσαν να το αγνοήσουν. Έπρεπε να διασαφηνίσουν ποια είναι η ενδεδειγμένη στάση που θα έπρεπε να ακολουθήσουν οι Χριστιανοί πάνω σε αυτό το ζήτημα. Και αυτό έκαναν. Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων σημειώνει χαρακτηριστικά. « Οὐ γάρ ἱστορία παρελθόντων ἐστί πραγμάτων, ἀλλά προφητεία μελλόντων, καί πάντως ἡξόντων. Οὐχ ἡμῶν προφητευόντων (ἀνάξιοι γάρ), ἀλλά τῶν γεγραμμένων εἰς μέσον προσφερομένων καί λεγομένων τῶν σημείων. Βλέπε σύ, τίνα μέν γέγονεν ἤδη, τίνα δέ ἔτι λείπει, καί ἀσφαλίζου σεαυτόν »[256].

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων αναφέρει τρεις διαφορετικές στάσεις πάνω στο ζήτημα της εξέτασης των σημείων των καιρών και της προσπάθειας προσδιορισμού του χρόνου της συντελείας.

Η πρώτη είναι η υπερβολική, η υπέρ το δέον εξέταση του ζητήματος. Το « πολυπραγμονείν περί του θέματος » και η προσπάθεια προσδιορισμού του ακριβούς χρόνου της συντελείας. Αυτή η στάση απορρίπτεται ρητά και με έμφαση απ' τον επίσκοπο των Ιεροσολύμων. « Ἀλλά τόν καιρόν μηδείς πολυπραγμονείτω »[257] γράφει. Επικαλείται και τον λόγο του ιδίου του Κυρίου που είπε ότι δεν είναι ανθρώπινη υπόθεση η γνώση των χρόνων ή των καιρών, που ο Θεός Πατέρας κράτησε κάτω από την δική του εξουσία[258]. Και σημειώνει, παρακάτω, με ακόμη μεγαλύτερη έμφαση. « Καί μή τολμήσης ἀποφήνασθαι τό, πότε ταῦτα γίνεται »[259].

τις κρατικές αρχές στην Jonestown μετά την ομαδική αυτοκτονία των μελών της αίρεσης δεν βρέθηκε ούτε μια Αγία Γραφή.

[256] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ, Δ΄, P.G. 33, 876 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 128.

[257] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ, Δ΄, P.G. 33, 876 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 126.

[258] Πραξ.1,7 « Εἶπεν δέ πρός αὐτούς. Οὐχ ὑμῶν ἐστιν γνῶναι χρόνους ἤ καιρούς οὕς ὁ πατήρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδία ἐξουσία » και Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Δ΄, P.G. 33, 876 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 126. Πρβλ. και Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 201 « Τό δέ ἐν τῇ χειρί δρέπανον ἔχειν αὐτόν παραδηλοῖ τό ἐν τῇ ἐξουσία αὐτοῦ καθῆσθαι τήν τοῦ αἰώνος συντέλειαν ».

[259] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις Φωτιζομένων ΙΕ΄, Δ΄, P.G. 33, 876 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 126. Βλ. καί Ιπολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ, XV, σελ. 83, « Δεῖ οὖν πάντα ἄνθρωπον τόν ἐντυγχάνοντα ταῖς θεῖαις γραφαῖς μιμεῖσθαι τόν προφήτην Δανιήλ καί μή εἶναι εἰκαῖον τε καί προαλῆ, πρό καιροῦ ἐπιθυμοῦντα, ἀλλά

Αλλά και ο Άγιος Ιππόλυτος είναι σαφής και απόλυτος σε αυτό το θέμα. Λέγει χαρακτηριστικά: « Για ποιο λόγο ψάχνεις και ζητάς να μάθεις την ημέρα της Β΄ παρουσίας, όταν ο Σωτήρας την έχει αποκρύψει από μας; Αν ξέρεις την ημέρα του θανάτου σου τότε ασχολήσου και με την εύρεση του χρόνου της συντέλειας του κόσμου » [260]. Άλλωστε, ο άνθρωπος δεν πρέπει να είναι ανυπόμονος. Όσο περισσότερος καιρός περνάει, τόσο περισσότεροι δίκαιοι προστίθενται στον αριθμό των σεσωσμένων[261]. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να « προλαμβάνουμε » την θέληση του Θεού, τοποθετώντας την συντέλεια πριν την ώρα της. Όποια μέρα πεθάνουμε, τότε φθάνει στον καθένα, προσωπικά, η συντέλεια[262].

Η στάση της υπερβολικής ενασχόλησης με το θέμα, και της προσπάθειας ακριβούς προσδιορισμού του χρόνου της συντελείας θα μπορούσε να θεωρηθεί πως αποτελεί την μία ακρότητα.

Η δεύτερη στάση που αναφέρει ο Άγιος Κύριλλος, είναι αντίθετη προς την πρώτη ακρότητα. Πρόκειται για την πλήρη και τέλεια αδιαφορία, το « ὑπτίως κοιμάσθαι »[263]. Και αυτή η στάση δεν είναι σύμφωνη με το θέλημα του Κυρίου που είπε: « ἀγρυπνεῖτε ὅτι ὥρα ἢ οὐ προσδοκᾶτε, ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται »[264]. Και αυτή η στάση είναι εσφαλμένη, κατακριτέα και αποφευκταία.

Ποια, λοιπόν, είναι η σωστή και ενδεδειγμένη στάση; Η άνευ προσπάθειας προσδιορισμού του ακριβούς χρόνου της συντελείας εξέταση, μελέτη και έρευνα των σημείων των καιρών[265]. Οφείλουμε να εξετάζουμε ποιά σημεία έχουν ήδη

κατέχειν μετά φόβου το μυστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν καρδία, ἵνα μή αὐτός ὑφ᾽ ἑαυτοῦ τοῖς ἰδίοις χείλεσιν παγιδευθείς ἔνοχος γένηται τῆς ἰδίας ψυχῆς ».

[260] Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, XXII, σελ. 87. Βλ. και Αρέθα, Ε.Α., III, Ζ΄ σελ.221 « Ἄγνωστος γάρ ὁ καιρός. Καί ὥσπερ ἡμῶν ἑκάστῳ ὁ τοῦ θανάτου ἑκάστου ἡμῶν, οὕτω πολλῷ μάλλον ὁ τῆς δευτέρας παρουσίας του Κυρίου ».

[261] Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, XXII, σελ. 87, « Τί δέ σοι καί τούς χρόνους περιεργάζεσθαι καί τήν ἡμέραν τοῦ Κυρίου ἐπιζητεῖν, ὁπότε ἀπέκρυψεν αὐτήν ἀφ᾽ ἡμῶν ταύτην ὁ σωτήρ; Εἰπέ μοι εἰ γινώσκεις τήν ἡμέραν τῆς ἐξόδου σου, ἵνα τήν συντέλειαν τοῦ παντός κόσμου πολυπραγμονήσῃς… Εἰ οὖν τοῖς μάρτυσι προσετάγη μακροθυμεῖν, οἵτινες τό ἴδιον αἷμα ὑπέρ Χριστοῦ ἐξέχεαν, δι ἁτί καί σύ οὐ μακροθυμεῖς, ἵνα καί ἕτεροι σωθῶσιν καί ὁ ἀριθμός τῶν κλητῶν καί ἁγίων πληρωθῇ; ».

[262] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, XVIII, σελ. 85, « Ἵνα μή προλαμβάνωσιν τήν βουλήν τοῦ Θεοῦ, γινώσκων εἷς ἕκαστος ὅτι ἐν ᾗ ἄν ἡμέρα ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἤδη κέκριται. ἔφθασεν γάρ ἐπ᾽ αὐτόν ἡ συντέλεια ».

[263] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Δ΄, P.G. 33, 876 και Ε.Π.Ε. 2, σελ.126, « Καί μή τολμήσης ἀποφήνασθαι τό, Πότε ταῦτα γίνεται. Μήτε πάλιν ὑπτίως κοιμηθῆς. « Ἀγρυπνεῖτε »γάρ, φησίν, « ὅτι ὥρα ἢ οὐ προσδοκᾶτε, ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται ».

[264] Μθ. 24,44. Βλέπε και Κυρίλλου Κατήχησις Φωτιζομένων ΙΕ΄, Δ΄, 876 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 126 . Ανάλογη στάση εγρήγορσης αλλά και απόθεσης της εμπιστοσύνης του Χριστιανού στον Θεό χωρίς πολυπραγμοσύνη επί του θέματος εκφράζει και ο Αντώνης Σαμαράκης για ένα παρόμοιο θέμα στην τελευταία στροφή του ποιήματός του « Θα γίνει ο τρίτος πόλεμος; »:

« Θα γίνει ο τρίτος; Όχι; Ναι; Δεν ξέρουμε.
Έτοιμες οι καρδιές. Δεόμεθά Σου.
Στα χέρια Σου είναι καί ζωή και θάνατος.
Γενηθήτω λοιπόν το θέλημά Σου ». Βλ. Νεοελληνική Θρησκευτική ανθολογία, επιμέλεια Δημητρίου Χατζηπέτρου, Αστήρ, σελ. 513.

[265] Κατά τον L. J. Lietaert Peerbolte η στάση του Χριστιανού που οφείλει να είναι ταυτόχρονα πιστός και προσεκτικός, που δεν πρέπει να θέτει ημερομηνίες της συντέλειας αλλά, όμως, πρέπει, οπωσδήποτε, να γρηγορεί, είναι πλεύση μεταξύ σκύλλας και χάρυβδης (Manouevring between Skylla and Charybdis). Βλ. L. J. Lietaert

πραγματοποιηθεί και ποιά περιμένουμε να πραγματοποιηθούν και, έτσι, να ασφαλίζουμε τον εαυτό μας. « Βλέπε σύ, τίνα μέν γέγονεν ἤδη, τίνα δε ἔτι λείπει, και ἀσφαλίζου σεαυτόν »[266], σημειώνει ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων.

Ο Κύριος από την μια απέκρυψε την ημέρα του τέλους, αλλά από την άλλη την έδειξε και την φανέρωσε με τα σημεία που θα γίνονται τότε και μέσω των οποίων ο άνθρωπος εύκολα θα μπορέσει να καταλάβει ότι έρχεται[267].

Δεν γνωρίζουμε την ημέρα και την ώρα της συντελείας. Γνωρίζουμε τους καιρούς και τους χρόνους[268]. Δεν γνωρίζουμε την ώρα του τέλους. Γνωρίζουμε, όμως, τα σημάδια που την προμηνύουν, τα σημεία των καιρών. Δεν γνωστοποίησε την ημέρα και την ώρα. Φανέρωσε τους καιρούς και τα « προοίμια »[269].

Αυτή η διδασκαλία βασίζεται στους λόγους του Κυρίου. Τα πράγματα είναι πολύ απλά. Ο Κύριος δεν ανέφερε τον ακριβή χρόνο της συντελείας, γιατί δεν ήθελε να τον γνωρίζουμε. Ανέφερε τα σημεία των καιρών, γιατί ήθελε να τα γνωρίζουμε. Και ήθελε να τα γνωρίζουμε, για να τα μελετούμε και να τα εξετάζουμε.

4) Ο λόγος της απόκρυψης του χρόνου συντελείας

Ο ίδιος ο Κύριος απέκρυψε τον χρόνο της συντελείας, αρνούμενος κατηγορηματικά να δώσει τον ακριβή χρόνο της. « Οὐχ ἡμῶν ἐστιν γνῶναι χρόνους ἢ καιρούς οὕς ὁ Πατήρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδία ἐξουσία »[270], είπε στους μαθητές του λίγο πριν την ανάληψή του. Το ίδιο αναφέρεται και σε άλλα χωρία της Αγίας Γραφής[271]. Είναι στην εξουσία του

Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A 1996, σελ. 49-50.

[266] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Δ΄, P.G. 33, 876, και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 128.

[267] Βλ. καί Ιππολύτου, « Εις τον Δανιήλ », XVII, Β.Ε.Π.Ε.Σ., σελ. 84, « Ἐπεί οὖν ἀπέκρυψεν ἀπ᾽ αὐτῶν τήν ἡμέραν, διά δέ τῶν σημείων τῶν γινομένων, δι᾽ ὧν εὐκόλως ἐπιγνώσεται ὁ ἄνθρωπος, ἐξεῖπεν, νοεῖν ὀφείλομεν τά κατά καιρόν συμβαίνοντα καί εἰδότες σιωπᾶν. δεῖ δέ αὐτά γενέσθαι κἄν ἡμεῖς μή θέλωμεν. ἡ γάρ ἀλήθεια οὐδέποτε ψεύδεται… ». Βλ. και Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « Πότε μέντοι γενήσεται ἡ αὐτοῦ Παρουσία, οὐδείς οἶδε· τοῦτο γάρ καί ὁ Κύριος Ἀποστόλοις ἀπέκρυψε· τέως γε μην, σημεῖα τινά ἐνέφηνε προηγήσασθαι, ἅ τινές τῶν Ἁγίων καί πλατύτερον διεσάφησαν ». Πρβλ. και Μθ.24, 32-35 « Ἀπό δέ τῆς συκῆς μάθετε τήν παραβολήν. Ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλός καί τά φύλλα ἐκφύη, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς τό θέρος. Οὕτω καί ὑμεῖς ὅταν ἴδητε ταῦτα πάντα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστίν ἐπί θύραις » και Μρ. 13, 28-31, Λκ. 21,29.

[268] Βλ. Α΄ Θεσσαλονικείς, 5,1-12.

[269] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΖ΄, Β΄, P.G. 58, 703 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 48, « Εἰ μέν γάρ ἡμέραν ζητοίης καί ὥραν, οὐκ ἀκούσῃ παρ᾽ ἐμοῦ, φησίν. Εἰ δέ καιρούς καί προοίμια, οὐδέν ἀποκρυψάμενος ἐρῶ πάντα σοι μετά ἀκριβείας. Ὅτι μέν γάρ οὐκ ἀγνοῶ, διά πολλῶν ἔδειξα, διαστήματα εἰπών, καί τά συμβησόμενα ἅπαντα, καί ὅσον ἀπό τοῦδε τοῦ χρόνου μέχρι τῆς ἡμέρας αὐτῆς. (Τοῦτο γάρ τῆς συκῆς ἐδήλωσεν ἡ παραβολή). Καί ἐπί τά πρόθυρά σε ἤγαγον αὐτά. Εἰ δέ μή ἀνοίγω σοι τάς θύρας, καί τοῦτο συμφερόντος ποιῶ ».

[270] Πρ. 1,6-8.

[271] Βλ. Μθ. 24, 36 « Περί δέ τῆς ἡμέρας δέ καί τῆς ὥρας οὐδείς οἶδεν, οὐδέ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν οὐδέ ὁ υἱός, εἰ μή ὁ πατήρ μόνος », καί Μρ. 13,32. Βλ. καί Ιππολύτου, « Εις τον Δανιήλ », XVI, σελ. 83-4. Σχετικά με την αναφορά για άγνοια ακόμη και αυτού του ιδίου του Κυρίου περί του ακριβούς χρόνου της συντελείας έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες. Οι Άγιοι Κύριλλος Αλεξανδρείας και Συμεών ο Νέος Θεολόγος γράφουν πως ο Κύριος τότε ομιλούσε με την ανθρώπινη φύση, ως άνθρωπος. Διότι ως Θεός γνώριζε πότε ακριβώς θα γίνει η Β΄ Παρουσία. Ο

Κυρίου πότε θα γίνει η συντέλεια του κόσμου. Οι Πατέρες, αποφεύγοντας τον σκόπελο της προσπάθειας υπολογισμού του χρόνου της συντελείας, συνήθως, χρησιμοποιούν εκφράσεις όπως « ὅταν ὁ σύμπας χρόνος πληρωθῆ »[272], « κατά τόν προσήκοντα ἔσται καιρόν » [273], « ὅταν ἐπιστῆ ὁ ὡρισμένος αὐτῷ καιρός »[274].

Η προσπάθεια ακριβούς εντοπισμού του χρόνου της Β΄ παρουσίας έρχεται σε τέλεια αντίθεση προς το θέλημα του Κυρίου. Και υπάρχει συγκεκριμένος λόγος για τον οποίο ο Κύριος δεν ήθελε να είναι γνωστή στους ανθρώπους η ακριβής ημέρα της Β παρουσίας. Το επισημαίνει ο ίδιος, το επαναλαμβάνουν και οι Πατέρες. Για να γρηγορούμε[275]. Για να μεριμνούμε και να προσδοκάμε καθημερινά τον επουράνιο Νυμφίο. Αν γνωρίζαμε ότι θα αργήσει να έρθει, θα αμελούσαμε, θα « νυστάζαμε » και θα στερούμασταν την αιώνια ζωή[276].

Ο Χριστός χρησιμοποίησε τέσσερις παραβολές για να καταστήσει σαφές αυτό ακριβώς, ότι ο χρόνος της συντελείας δεν γνωστοποιήθηκε, ώστε οι άνθρωποι να γρηγορούν. Την παραβολή του κλέφτη που έρχεται μές στη νύχτα[277], την παραβολή του επιστάτη δούλου που οφείλει να είναι έτοιμος για την ξαφνική επιστροφή του κυρίου

Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος γράφει πως ο Κύριος με αυτόν τον λόγο ήθελε να αποτρέψει τους μαθητές απ᾽ την προσπάθεια αναζήτησης του ακριβούς χρόνου της Β΄ Παρουσίας. Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΖ΄, Α΄, P.G. 58, 702-703 και Ε.Π.Ε. 9, σελ. 44-50, « Τῷ μέν εἰπεῖν, " οὐδέ οἱ ἄγγελοι " ἐπεστόμισεν αὐτούς, ὡστε μή ζητῆσαι μαθεῖν ὅπερ ἐκείνοι οὐκ ἰσασι. Τῷ δέ εἰπεῖν, " οὐδέ ὁ Υἱός " κωλύει οὐ μόνον μαθεῖν, ἀλλά καί ζητῆσαι. Ὅτι γάρ διά τοῦτο εἴρηκεν, ὅρα μετά τήν ἀνάστασιν, ἐπειδή περιεργοτέρους εἶδε γενομένους, πῶς ἐπεστόμισε μειζόνως. Καί γάρ σφόδρα ἔμελλεν αὐτῷ τοῦ τιμᾶν αὐτούς καί μηδέν ἀποκρύπτεσθαι. Διά τοῦτο αὐτό τῷ Πατρί αὐτοῦ ἀνατίθησι, καί φοβερόν τό πράγμα ποιῶν, καί ἐκείνων ἀποτειχίζων τῇ πεύσει τό εἰρημένον… Καί τόν μεν Πατέρα οἶδε σαφῶς, καί οὕτω σαφῶς ὡς ἐκείνος τόν Υἱόν. Τήν δέ ἡμέραν ἀγνοεῖ; " πάντα δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο ". Ὁ μέν γάρ τούς αἰῶνας ποιήσας, εὔδηλον ὅτι καί τούς χρόνους. Εἰ δέ τούς χρόνους, καί τήν ἡμέραν. Πῶς οὖν ἦν ἐποίησεν ἀγνοεῖ; ». Νεότεροι ερμηνευτές τονίζουν πως με αυτή τη φράση ο Χριστός τονίζει την ανάγκη εγρήγορσης της Εκκλησίας. Βλ. Καραβιδοπούλου Ιωάννου, « Το κατά Μάρκον Ευαγγέλιον », σελ. 415-6. Διεξοδικότερη ανάλυση του ζητήματος βλ. στο έργο του Μ. Σιώτου, « Το απόρρητον της ημέρας καί της ώρας της Β΄ Παρουσίας », Θεολογία, 58 (1987), σελ. 7-35.

[272] Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, XVII, σελ. 85.

[273] Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, ΙΒ-ΙΓ΄, P.G. 82, 668 C « Ταῦτα μέν οὖν κατά τόν προσήκοντα ἔσται καιρόν ».

[274] Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1344 A.

[275] Βλ. Μθ. 24, 42.

[276] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, XVI, σελ. 83-4, « Ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις, καί πότε ταῦτα ἔσται; … Ἐπεζήτησαν ταῦτα μαθεῖν παρά τοῦ Κυρίου ὁμοίως καί οἱ μαθηταί, ἀλλ᾽ ἀπέκρυψεν ἀπ᾽ αὐτῶν τήν ἡμέραν, ἵνα ἐγρηγόρους αὐτούς τε καί πάντας προς τά μέλλοντα καταστήση, ἀεί μεριμνῶντας κάι προσδοκῶντας τό καθ᾽ ἡμέραν τόν ἐπουράνιον νυμφίον, μή ποτε διά τήν μακροημερίαν ἀμελήσαντες τῶν ὑπ᾽ αὐτοῦ προστεταγμένων, χρονίζοντος αὐτοῦ, ἀπονυστάξαντες οἱ ἄνθρωποι ἐκπέσωσιν τῆς ἐπουρανίου ζωῆς. γρηγορεῖτε γάρ λέγει … ».

[277] Βλέπε Μθ, 24,42-45. Βλ. και Α Θεσ/νικείς 5,2 « Αὐτοί γάρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί οὕτως ἔρχεται », Β Πέτρου 3,10 « Ἥξει δέ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί », καί Απ. 16,15 « Ἰδού ἔρχομαι ὡς κλέπτης. Μακάριος ὁ γρηγορῶν … ». Με αυτήν την παραβολή ο Κύριος επιτυγχάνει και τούτο, να κάνει τους ράθυμους να ντραπούν διότι δεν δείχνουν για την ψυχή τους τόση επιμέλεια όση δείχνουν για την περιουσία τους αυτοί που περιμένουν τον κλέπτη. Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΖ΄ εις το κατά Ματθαίον, 3, ο.π., σελ. 54, « Ἐνταῦθα δέ μοι καί ἐντρέπειν δοκεῖ τούς ραθύμους, ὅτι οὐδέ ὅσην περί χρήματα σπουδήν πεποίηνται οἱ προσδοκῶντες κλέπτην, οὐδέ τοσαύτην οὗτοι τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, σελ. 420, « Κλέπτην ἠνέσχετο ἑαυτόν ὀνομασθῆναι, διά τό ἄδηλον καί ἀπροσδόκητον τῆς ἐπελεύσεως τοῦ κρίνειν ἐρχόμενον ».

του[278], την παραβολή των δέκα παρθένων, που δεν ξέρουν πότε θα έρθει ο νυμφίος,[279] και την παραβολή των ταλάντων[280]. Χρησιμοποίησε, επίσης, δύο εικόνες. Δύο παρομοιώσεις από την καθημερινή ζωή που είναι πολύ χαρακτηριστικές και περιγράφουν τέλεια το αιφνίδιον της Β΄ παρουσίας. Η Συντέλεια θα έρθει ξαφνικά σαν αστραπή[281] και σαν παγίδα[282]. Όπως το ζώο ξαφνικά, σε μια μόνο στιγμή πιάνεται στην παγίδα του κυνηγού και, όπως η αστραπή, ξαφνικά, χωρίς προειδοποίηση φαίνεται, έτσι και η Β΄ παρουσία θα συμβεί ξαφνικά, και ούτε οι άγγελοι θα το γνωρίζουν αλλά μόνο Εκείνος[283]. Και χρησιμοποίησε, τέλος, και δύο ιστορικά προηγούμενα. Τον κατακλυσμό του Νώε και την καταστροφή των Σοδόμων[284]. Όπως την εποχή του Νώε οι άνθρωποι ζούσαν με άνεση, μέχρι την ώρα που μπήκε ο Νώε στην κιβωτό και πάλι δεν κατάλαβαν τίποτε μέχρι την ώρα που ήρθε ο κατακλυσμός, έτσι θα συμβεί και με την Β΄ παρουσία[285]. Ο Απόστολος Παύλος χρησιμοποιεί καί άλλη μια παραβολή. Η Β΄ Παρουσία θα έλθει σε στιγμή που δεν θα την περιμένουν, όπως έρχονται οι ωδίνες στην έγκυο[286].

« Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ Κύριος ὑμῶν ἔρχεται »[287]. Σε αυτή τη φράση ο Κύριος φανερώνει με τον καλύτερο τρόπο γιατί δεν δηλώνει τον χρόνο της Β΄ παρουσίας. Διότι θέλει να κρατά τους ανθρώπους σε διαρκή ετοιμότητα, σε διαρκή αρετή[288].

Για τον ίδιο λόγο ο Κύριος δεν γνωστοποιεί στους ανθρώπους και τον χρόνο του θανάτου τους. Διότι αν τον γνώριζαν, οπωσδήποτε θα έδειχναν προθυμία και φροντίδα

---

[278] Βλ. Μθ. 24,45-51 και Μκ. 13,33-37.

[279] Βλ. Μθ. 25,1-13.

[280] Βλ. Μθ. 25,14-30.

[281] Βλ. Μθ. 24,27, « Ὥσπερ γάρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπό ἀνατολῶν καί φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου » και Λκ. 17,24.

[282] Βλ. Λκ. 21,34-35, « Προσέχετε δέ ἑαυτοῖς μήποτε βαρυθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ κάι μέθῃ καί μερίμναις βιωτικαῖς καί ἐπιστῇ ἐφ' ὑμᾶς αἰφνίδιος ἡ ἡμέρα ἐκείνη ὡς παγίς. ἐπεισελεύσεται γάρ ἐπί πάντας τούς καθημένους ἐπί πρόσωπον πάσης τῆς γῆς. Ἀγρυπνεῖτε δέ ἐν παντί καιρῷ δεόμενοι ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τά μέλλοντα γίνεσθαι καί σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ».

[283] Βλ. και Νεοφύτου του Εγκλείστου Συγγράματα, τ. Α, Δέκα λόγοι περί του Χριστού εντολών, Έκδοση Ιεράς Βασιλικής και Σταυροπηγιακής Μονής Αγίου Νεοφύτου, Πάφος 1996, ομιλία 8η , 46-50, σελ. 145, « Καί τίς ἄρα οὐ σαλευθήσεται και τρομάξει τότε και φρίξει λοιπόν; Ὡς παγίς γάρ, φησί, ἐπελεύσεται ἐπί πάντας τούς καθημένους ἐπί πρόσωπον πάσης τῆς γῆς. Καθάπερ γάρ το νεμόμενον κτῆνος ἐξαίφνης θηρᾶται παγίστι τοῦ θηρευτοῦ, οὕτω, φησί, καί ἡ ἡμέρα ἐκείνη ὡς παγίς ἐπελεύσεται, καί, ὥσπερ ἡ ἀστραπή, ἐξάπινα φαίνεται, καί οὐδείς γινώσκει τήν ἡμέραν οὐδέ τήν ὥραν τῆς αὐτοῦ παρουσίας, οὐδέ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, εἰμή μόνος αὐτός ».

[284] Βλ. Λκ. 17,26-8, « Καί καθώς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Νῶε, οὕτως ἔσται καί ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσήλθεν Νῶε εἰς τήν κιβωτόν καί ἦλθεν ὁ κατακλυσμός καί ἀπώλεσεν ἅπαντας. Ὁμοίως καθώς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ. Ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ὠκοδόμουν, ἡ δέ ἡμέρα ἐξῆλθεν Λώτ ἀπό Σοδόμων, ἔβρεξεν πῦρ καί θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ καί ἀπώλεσεν ἅπαντας ».

[285] Βλ. και Νεοφύτου του Εγκλείστου, ο.π., 46-50, σελ. 145.

[286] Βλ. Α΄ Θεσσαλονικείς 5,3, Ὅταν λέγωσιν εἰρήνη καί ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος ὥσπερ ἡ ὠδίν τῇ ἐν γαστρί ἐχούσῃ, καί οὐ μή ἐκφύγωσι ».

[287] Μθ. 24,42. Βλ. και Μρ. 13,33.

[288] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΖ΄, Β΄, P.G. 58, 704-705 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 52-3, « Βουλόμενος ἐναγωνίους εἶναι διηνεκῶς. διά τοῦτο λέγει, « Γρηγορεῖτε », δεικνύς ὅτι διά τοῦτο οὐκ εἶπεν. …Διά τοῦτο οὐ λέγει αὐτοῖς, ἵνα γρηγορῶσιν, ἵνα ἀεί ἕτοιμοι ὦσι. Διά τοῦτό φησιν, ὅτε οὐ προσδοκᾶτε, τότε ἥξει, ἐναγωνίους εἶναι βουλόμενος, καί διαπαντός ἐν ἀρετῇ ».

μόνο εκείνη την ώρα. Για να μην προσέχουν λοιπόν μόνο εκείνη τήν ώρα αλλά κάθε ώρα, καθ' όλη την διάρκεια της ζωής τους, γι' αυτό δεν γνωστοποιεί ούτε το χρόνο του τέλους του κόσμου, ούτε το χρόνο του τέλους του κάθε ανθρώπου, διότι θέλει να τον περιμένουν πάντα, για να δείχνουν επιμέλεια πάντα[289].

Γι' αυτό και ο Χριστός θα έρθει ξαφνικά και απροσδόκητα[290]. Την στιγμή που κανείς δεν θα το περιμένει. Κατά τον Άγιο Νεόφυτο τον έγκλειστο ακόμη και ο Προφήτης Ηλίας, όταν θα έλθει να κηρύττει, δεν θα γνωρίζει τον ακριβή χρόνο της συντελείας[291]. Η προτροπή του Κυρίου για εγρήγορση απευθύνεται μέσω των μαθητών σε όλους τους πιστούς. « Ὃ δέ ὑμῖν λέγω, πᾶσιν λέγω, γρηγορεῖτε »[292].

Βέβαια, οι Χριστιανοί θα έχουν κάποια σχετική γνώση του χρόνου της συντελείας. Όπως σημειώνεται στο Λκ. 21,28, οι πιστοί, όταν δουν να συμβαίνουν τα σημεία του τέλους θα καταλάβουν πως η συντέλεια πλησιάζει[293]. Αλλά και ο Παύλος στην Α΄ Θεσσαλονικείς αναφέρεται στην γνώση που θα έχουν οι Χριστιανοί λόγω της εγρήγορσης[294]. Θα πρόκειται, όμως, για σχετική γνώση. Όπως επισημαίνει ο Ιερός Χρυσόστομος, όπως η έγκυος γνωρίζει ότι θα γεννήσει σε εννέα μήνες από τη σύλληψη, αλλά, κάποτε, τυχαίνει να γεννήσει και νωρίτερα, σε επτά μήνες, έτσι και οι Χριστιανοί θα γνωρίζουν απ' την έλευση του Αντιχρίστου πως το τέλος πλησιάζει, όμως, δεν θα γνωρίζουν, ακριβώς, πότε αυτό θα έλθει[295].

---

[289] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΖ΄, Β-Γ΄, P.G. 58, 705 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 52-3, « Εἰ ᾔδεσαν οἱ πολλοί πότε ἀποθανοῦνται, πάντως ἄν κατ᾽ ἐκείνην τ ήν ὥραν ἐσπούδασαν. Ἵν᾽ οὖν μή ἐκείνην μόνον σπουδάζωσι, διά τοῦτο οὐ λέγει οὔτε τήν κοινήν, οὔτε τήν ἑκάστου, ἀεί αὐτούς βουλόμενος τοῦτο προσδοκᾶν, ἵνα ἀεί σπουδάζωσι. Διό καί τῆς ἑκάστου ζωῆς τό τέλος ἄδηλον ἐποίησεν ». Περισσότερους λόγους για το άδηλον του χρόνου θανάτου εκάστου ανθρώπου βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Α΄ προς Θεσσαλονικείς, Θ΄, Α΄, Β΄, P.G. 62, 447-448.

[290] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΖ΄, Β΄, P.G. 58, 703 και Ε.Π.Ε. 9, σελ. 48-9, « Ὥσπερ δέ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε… Ταῦτα δέ εἶπε, δηλῶν ὡς ἀθρόον ἥξει, καί ἀπροσδοκήτως ».

[291] Βλ. Νεοφύτου του Εγκλείστου Συγγράματα, τ. Α, ο.π., σελ. 145 « Εἰκός γάρ καί τόν Ἠλίαν ἐλθεῖν καί κηρύττειν, καί τήν ἡμέραν ἀγνοεῖν τῆς Χριστοῦ παρουσίας οὐχ ἁπλῶς τούς ἀκούοντας ἀλλά καί αὐτόν τόν κηρύττοντα ».

[292] Μρ. 13,37. Βλ. και L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A, 1996, σελ. 45. Για την ανάγκη εγρήγορσης βλέπε και Seraphim Rose, Contemporary sings of the end times. Βλέπε καί του ιδίου, « Η Αποκάλυψη του Θεού στην ανθρώπινη καρδιά », Εκδόσεις Εγρήγορση, Β΄Έκδοση, Αθήνα 2004, σελ. 18-9 και 50-2, « Όλοι οι πρώτοι Απόστολοι έγραφαν στις επιστολές τους για την αναγκαιότητα του να σκεπτόμαστε ότι ο Χριστός είναι κοντά, για να προετοιμαζόμαστε, όντες πρώτα απ' όλα πνευματικά έτοιμοι. Αν είμαστε σ' αυτήν την κατάσταση της προσμονής του να έλθει ο Χριστός σε μας με μια πνευματική έννοια, είτε στις ψυχές μας μέσω της χάρης είτε στον καιρό του θανάτου μας, τότε το ερώτημα πότε πρόκειται να έλθει σωματικά σ' αυτή τη γη στο τέλος του κόσμου, δεν θα μας αναστατώνει σε τέτοια έκταση ώστε να προσχωρούμε σε κάποια νέα αίρεση που πηγαίνει στην κορυφή ενός βουνού και περιμένει να έλθει η ημέρα της κρίσεως. Δεν γνωρίζουμε την ημέρα και την ώρα. Η κύρια προτεραιότητα είναι η πνευματική προετοιμασία ».

[293] Λκ. 21,28 « Ἀρχομένων δέ τούτων γίνεσθαι ἀνακύψατε καί ἐπάρατε τάς κεφαλάς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν ».

[294] Α΄ Θεσσαλονικείς 5,1-8.

[295] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Α΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Θ΄, Β΄, P.G. 62, 448-449 και Ε.Π.Ε. 22, σελ. 53-52 « Ἄξιον δέ καί ἐκεῖνο ζητῆσαι, εἰ ὁ Ἀντίχριστος ἔρχεται, πῶς ὅταν λέγωσιν, εἰρήνη καί ἀσφάλεια, τότε αὐτοῖς αἰφνίδιος ὄλεθρος ἐφίσταται; Ταῦτα γάρ οὐκ ἀφίησιν ἐπελθεῖν τήν ἡμέραν, τεκμήρια ὄντα τῆς παρουσίας αὐτῆς. Ἀλλ' οὐδέ ταὐτόν τόν καιρόν βούλεται εἶναι τόν τοῦ Ἀντιχρίστου, καί τήν ἡμέραν πᾶσαν, ὅτι ἐκεῖνο σημεῖον ἔσται τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ, αὐτός δέ οὐχ ἕξει σημεῖον, ἀλλ' ἀθρόον καί ἀπροσδοκήτως ἥξει. Καί γάρ τῇ κυούσῃ, φησίν, οὐκ ἐφίσταται ἀδήλως. Οἶδε γάρ ὅτι ἐννέα μῆνας ἔσται ὁ τόκος. Καί σφόδρα μέν οὖν ἀδήλως. Αἱ μέν γάρ ἑπταμηνιαῖα ἔτεκον, αἱ δέ

Ο Παύλος αντιπαραβάλλει όσους ζουν με εγρήγορση προς αυτούς που ζουν στο σκότος της αμαρτίας[296]. Όσοι ζουν με εγρήγορση δεν θα ζημιωθούν σε τίποτε απ' την Δευτέρα Παρουσία. Αντίθετα, όσοι κοιμούνται τον ύπνο της αμαρτίας θα πέσουν θύματα της ραθυμίας τους. Ο Χρυσόστομος σχολιάζοντας την εικόνα του κλέπτη μέσα στη νύχτα σημειώνει χαρακτηριστικά: « Ἐπί μέν γάρ τῶν ἐγρηγορότων καί ἐν φωτί ὄντων, κἄν γένηταί τις εἴσοδος ληστοῦ, οὐδέν λυμήνασθαι δυνήσεται. Οὕτω καί ἐπί τῶν ὀρθῶς ζώντων. Ἀλλ' ἐκείνους τούς καθεύδοντας πάντων γυμνώσας ἄπεισι, τούς ἐνδάδε θαρροῦντας »[297].

5) Οι λόγοι της κοινοποίησης των σημείων των καιρών

Ο ίδιος ο Κύριος στον εσχατολογικό του λόγο έδωσε το στίγμα της πορείας που θα πρέπει να ακολουθήσουν οι Χριστιανοί στο θέμα της αναμονής των εσχάτων και της εξέτασης των σημείων των καιρών. « Ἀπό δέ τῆς συκῆς μάθετε τήν παραβολήν. Ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλός, καί τά φύλλα ἐκφύη, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς το θέρος. Οὕτω καί ὑμεῖς ὅταν ἴδητε ταῦτα πάντα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπί θύραις »[298]. Σε άλλο σημείο κατακρίνει τους Φαρισαίους καί τους Σαδδουκαίους που δεν μπορούσαν να καταλάβουν τα σημεία των καιρών. « Ὀψίας γενομένης λέγετε, εὐδία, πυρράζει γάρ ὁ οὐρανός, καί πρωΐ, σήμερον χειμών, πυρράζει γάρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταί, τό μέν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τά δέ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε γνῶναι; »[299]. Η εξέταση των σημείων των καιρών λοιπόν είναι επιταγή του Κυρίου. Κατά τον ιερό Χρυσόστομο οι Ιουδαίοι « τό μέγιστον σφάλμα ἐσφάλησαν » ακριβώς επειδή δεν εξέταζαν τα σημεία των καιρών. Αν εξέταζαν τα σημεία των καιρών δεν θα είχαν απορρίψει τον Ιησού Χριστό και δεν θα προσκυνούσαν στο μέλλον τον Αντίχριστο[300].

ἐννεαμηνιαῖα. Ἄλλως δέ καί ἡ ἡμέρα καί ἡ ὥρα ἄδηλος. Προς τοῦτο οὐ φησι ταῦτα ὁ Παῦλος ὠδίνός ἐστι τά τεκμήρια. Πολλαί γοῦν οὕτω καί ἐν ὁδοῖς καί τῆς οἰκίας ἔξω, μή προειδυῖαι, ἔτεκον. Οὐ τό ἄδηλον δέ μόνον ἐνταῦθα ἠνίξατο, ἀλλά καί τό τῆς ὀδύνης πικρόν. Ὥσπερ γάρ, ἐκείνη παίζουσα, γελῶσα, οὐδέν ὅλως προορωμένη, ἐξαίφνης ἀρρήτοις κατασχεθεῖσα πόνοις διακόπτεται ταῖς ὠδίσιν, οὕτω καί αἱ ψυχαί ἐκεῖναι τῆς ἡμέρας ἐπελθούσης ». Βλ. και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις την Α΄ Θεσσαλονικείς, Ε΄, P.G. 124, 1313-1317.

[296] Α΄ Θεσσαλονικείς 5,4 « Ὑμείς δέ, ἀδελφοί, οὐκ ἐστέ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ ».

[297] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Α΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Θ΄, Γ΄, P.G. 62, 449 και Ε.Π.Ε. 22, σελ. 53. Βλ. και Γαλάνη Ιωάννη, Η πρώτη επιστολή του Παύλου προς Θεσσαλονικείς, Ε.Κ.Δ. 11Α, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 292 -307.

[298] Μθ. 24,32. Βλέπε και τα παράλληλα Μρ. 13,28 και Λκ. 21,29, « Ἴδετε τήν συκῆν καί πάντα τά δένδρα … ».

[299] Βλέπε Μθ. 16,2-4 και Λκ. 12,54-56. Σχετικά με τον κόκκινο ουρανό ως σημείο πρόβλεψης του καιρού υπάρχει και η γνωστή ρήση: « Κόκκινος ουρανός το βράδυ χαρά στο καράβι, κόκκινος ουρανός το πρωί οι ναύτες ορθοί ».

[300] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το " Είδον τον Κύριον καθήμενον ", Ομιλία Β΄, Γ΄, P.G. 56,111 και Ε.Π.Ε. 8Α, σελ. 356, « … πρός Ἰουδαίους τούς ἀθλίους καί ταλαιπώρους, οἵ διά τήν τῶν χρόνων ἄγνοιαν τό μέγιστον σφάλμα ἐσφάλησαν… καί εἰ παρετήρησαν μετ' ἀκριβείας τούς τῆς παρουσίας καιρούς, οὐκ ἔμελλον, ἐκπεσόντες τοῦ Χριστοῦ, τῷ Ἀντιχρίστω περιπίπτειν ».

Υπάρχει μια σειρά από λόγους για τους οποίους μας δόθηκαν τα σημεία των καιρών. Κατ' αρχήν, για να είμαστε προετοιμασμένοι ώστε όταν συμβαίνουν, να τηρούμε την σωστή στάση, αλλά και για να μην τα βλέπουμε σαν παράξενα και ταραζόμαστε.[301] Επίσης, για να γρηγορούμε[302]. Ακόμη, για να μη μετακινηθούμε από την πίστη. Διότι, η γνώση όσων πρόκειται να συμβούν θα βοηθήσει τους ανθρώπους να μείνουν εδραίοι[303].

Κατά τον Άγιο Κύριλλο οφείλουμε να γνωρίζουμε τα σημεία της συντελείας. Και αυτό για να μην πλανηθούμε και περιμένοντας τον Χριστό λατρεύσουμε τον Αντίχριστο. Γι' αυτό είναι απαραίτητη η εξέταση των σημείων των καιρών. Από θεία έμπνευση και οικονομία κινήθηκαν οι Απόστολοι και ρώτησαν τον Χριστό για την Β΄ παρουσία. Η απάντηση-προτροπή του Κυρίου προς τους Αποστόλους: « Βλέπετε μή τίς ήμᾶς πλανήση »[304], αφορά άμεσα και τους Χριστιανούς κάθε εποχής[305]. Και προτρέπει ο ιερός Πατήρ: « Βλέπε σύ, τίνα μέν γέγονεν ἤδη, τίνα δέ ἔτι λείπει, καί ἀσφαλίζου σεαυτόν »[306].

---

[301] Βλ. Ιππόλυτου, Εις τον Δανιήλ Δ, VI, σελ. 77, « Ἵνα βλέποντες ταῦτα γινόμενα μή σφαλλώμεθα, μηδέ ὡς ξένα ταῦτα θεωροῦντες ταρασσώμεθα ». Και ο Newman σωστά επισημαίνει την ανάγκη οι Χριστιανοί να ζούμε, όπως οι πρώτοι Χριστιανοί με την αναμονή της Δευτέρας Παρουσίας του Κυρίου, ώστε, αν ο καιρός του τέλους έρθει στην εποχή μας, να μην μας φανούν όλα αυτά τα πράγματα παράξενα, και, αν δεν έρθει, να το θεωρήσουμε σαν γενναιόδωρη εξαίρεση. Βλ. Newman, The patristic idea of Antichrist, No 83 of Tracts for the times, by members of the University of Oxford, vol. v, 1838-40, London, 1840, σελ. 27.

[302] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ, LX, σελ.110, « Καί μαθόντες τα τῷ κόσμῳ ἐπερχόμενα κακά, φοβηθέντες τήν κρίσιν καί ἐκφύγωσιν καί τήν αἰώνιον κόλασιν, ὅπως ἄξιοι πάντες τοῦ Βασιλέως εὑρεθέντες ἐκλάβωμεν αὐτόν καθαρόν καθαροῖς σώμασιν καί ψυχαῖς … ἵνα μή τῇ κραιπάλη καί τῇ μέθη καί τῇ παντοία φαντασία καί ήδονῇ τοῦ βίου ἀπατηθέντες καί μείζοντα τά πρόσκαιρα καί ἐπίγεια καί εὔφθαρτα νομίσαντες τῶν ἀϊδίων καί ἀφθάρτων καί ἀκηράτων ἀγαθῶν, ἀπονυστάξαντες ἐκπέσωμεν τῆς αἰωνίου ζωῆς ».

[303] Βλ. Ιππολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ, VII, σελ. 78, « Ἵνα κατά πάντα ἑδραίως ἐστώς ὁ ἄνθρωπος καί ἐν μηδενί βαμβαίνων τῷ νοϊ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας τῷ Θεῷ πιστεῦσαι δυνηθῇ ».

[304] Μθ. 24,4.

[305] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Δ΄, P.G. 33, 876, και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 126-9, « Ἀλλ᾽ ἐπειδή ἔδει ἡμᾶς γνῶναι τῆς συντελείας τά σημεῖα, καί ἐπειδή Χριστόν προσδοκῶμεν, ἵνα μή ἀποθάνωμεν ἀπατηθέντες καί ὑπό τοῦ ψευδοῦς Ἀντιχρίστου πλανηθῶμεν, θεία προαιρέσει κινηθέντες, κατ᾽ οἰκονομίαν οἱ Ἀπόστολοι προσέρχονται τῷ ἀληθινῷ διδασκάλῳ, καί φασιν: " Εἰπέ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται, καί τί τό σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας καί συντελείας τοῦ αἰώνος. Προσδοκῶμεν σοι πάλιν ἐρχόμενον, ἀλλ᾽ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. ἀσφάλισαι οὖν ἡμᾶς, ἵνα μή ἄλλον ἀντί σοῦ προσκυνήσωμεν ". Ὁ δέ τό Θεῖον αὐτοῦ καί μακάριον ἀνοίξας στόμα, λέγει: " Βλέπετε μή τις ἡμᾶς πλανήση ". Καί ὑμεῖς οἱ ἀκροαταί νῦν τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς ὡς ἐκεῖνον ὁρῶντες, τά αὐτά καί προς ὑμᾶς ἀκούετε λέγοντος βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήση, καί παρακαλεῖ πάντας ὑμᾶς ὁ λόγος προσέχειν τοῖς λεγομένοις ». Πρβλ. και Acta Coensiliorum Oecumenicorum, Academiae Scientarum Bavaricae edita, Series Secunda, Volumen Primum, in aedibus walter de Gruyter & Co. Berolini 1984, Secretarius Quartus, σελ. 234, « Μάξιμος ὁ ἁγιώτατος (ἐπίσκοπος) Ἀκυλείας εἶπεν: … δέον γάρ ἀναγινώσκειν ὥσπερ εἰς ἔλεγχον τοῦ Ἀντιχρίστου τάς θείας γραφάς, αὗται γάρ προαναγγέλουσαι τόν ἐκείνου στηλιτεύουσι δόλον, οὕτω καί εἰς ἔλεγχον τῶν αἱρετικῶν τάς ἁγίας τῶν ἐγκρίτων Πατέρων τε καί συνόδων διδασκαλίας ».

[306] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις Φωτιζομένων ΙΕ΄, Δ΄, P.G. 33, 876, και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 128. Ο Άγιος Κύριλλος απευθύνει αυτήν την προτροπή στον κάθε Χριστιανό χωριστά. Και αυτό διότι το ζήτημα της εξέτασης των σημείων των καιρών είναι πολύ σημαντικό για να το εκχωρούμε σε κάποιον τρίτον. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει και ο Hal Lindsay, ένας λόγος που απέρριψαν οι Εβραίοι τον Ιησού Χριστό ήταν γιατί δεν ενδιαφέρονταν οι ίδιοι για τα πνευματικά θέματα και, απλά, ακολουθούσαν τους θρησκευτικούς τους ηγέτες (Hal Lindsay, The late great planet earth, Zondorvan Publications, 1971, σελ. 31). Πράγματι, αν ο άνθρωπος δύσκολα εκχωρεί την διαχείριση

Σε άλλο σημείο του λόγου του ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων προτρέπει τους Χριστιανούς να « ασφαλίζουν » με τη γνώση των σημείων της συντελείας όχι μόνο τους εαυτούς τους αλλά και όσους βρίσκονται κοντά σε αυτούς, τους πλησίον τους. « Ἀσφάλιζε τοίνυν σεαυτόν, ἄνθρωπε. Ἔχεις τά σημεῖα τοῦ Ἀντιχρίστου. Καί μή μόνος μνημόνευε τούτων, ἀλλά καί ἀφθόνως πᾶσι μεταδίδου. Εἰ τέκνον ἔχεις κατά σάρκα, τοῦτο ἤδη νουθέτει. Καί εἰ διά κατηχήσεως ἐγέννησάς τινα, καί τοῦτον προασφαλίζου, ἵνα μή τόν ψευδῆ δέξηται ὡς ἀληθῆ… ἀσφαλιζώμεθα »[307].

Οι Άγιοι Ειρηναίος και Ιππόλυτος αναφέρουν και συγκεκριμένα « σημεία » που θα πρέπει να περιμένουν να δουν οι Χριστιανοί. Κατ' αρχήν θα πρέπει να περιμένουν τον χωρισμό της Ρωμαϊκής αρχής σε δέκα τμήματα. Κατόπιν θα περιμένουν να δούν αυτόν που θα παρουσιαστεί ξαφνικά και θα σφετεριστεί αιφνιδιαστικά την εξουσία για τον εαυτό του, έχοντας όνομα « εμπεριεκτικό του αριθμού 666 »[308]. Η πλήθυνση της ανομίας καί η εξαφάνιση της δικαιοσύνης είναι άλλο ένα σημείο που θα πρέπει να προσέξουν[309]. Ο Ιππόλυτος αναφέρει και την ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό των Ιεροσολύμων. Και αναφέρει πως αφού δεν έχει φύγει από την μέση το « κατέχον », άρα δεν μπορεί να εμφανιστεί ο Αντίχριστος στην εποχή του[310].

οικονομικών του θεμάτων σε τρίτους, όση εμπιστοσύνη και αν έχει σε αυτούς, πολύ περισσότερο θα έπρεπε να δείχνει προσωπικό ενδιαφέρον για πνευματικά θέματα που τον αφορούν άμεσα.

[307] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΗ΄, P.G. 33, 896 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 146. Ο Χρ. Βασιλόπουλος εξετάζοντας από παιδαγωγική άποψη αυτούς τους λόγους του Αγίου Κυρίλλου γράφει: « … παρατηρούμε, από τη μια μεριά τη σαφήνεια με την οποία είναι διατυπωμένοι οι στόχοι διδασκαλίας κι από την άλλη την προτροπή στους ακροατές του για συγκεκριμένες ενέργειες, που απορρέουν από τους στόχους και οι οποίες θα πρέπει να εκδηλώνονται και ως εσωτερικευμένη και ως εξωτερικευμένη συμπεριφορά ». Βλ. Βασιλοπούλου Χρ., Οι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 140. Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, επανειλημμένα, επισημαίνει την ανάγκη γνώσης των σημείων της συντελείας από πλευράς των Χριστιανών. Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Θ΄, 880 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 134, « Βλέπε τοίνυν σεαυτόν, ἄνθρωπε, καί ἀσφαλίζου τήν ψυχήν. Διαμαρτύρεταί σε ἡ Ἐκκλησία νῦν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, προδιαλέγεταί σοι τά περί τοῦ Ἀντιχρίστου πρίν παραγενέσθαι. Καί εἴτε ἐπί σοῦ γίνεται οὐκ οἴδαμεν, εἴτε μετά σε γίνεται οὐκ οἴδαμεν. Καλόν δέ ἐστι ταῦτα εἰδότα σε προασφαλίσασθαι », και ΛΓ΄, 916 και Ε.Π.Ε. 2, σελ.166 « Ὁ δέ τῶν ὅλων Θεός πάντας ὑμᾶς διαφυλάξειε, μνημονεύοντας τῶν σημείων τῆς συντελείας, καί ἀκαταγωνίστους ὑπό τοῦ Ἀντιχρίστου μένοντας. Ἔλαβες τά σημεῖα τοῦ μέλλοντος ἔρχεσθαι πλάνου. Ἔλαβες τάς ἀποδείξεις τοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατερχομένου φανερῶς ἐξ οὐρανῶν. Τόν μέν φεῦγε, τόν ψευδῆ, τόν δέ προσδόκα, τόν ἀληθινόν ». Και ο Πασκάλ εφήρμοζε επιστημονική και μεθοδική έρευνα των προφητειών και παρότρυνε και τους άλλους να κάνουν το ίδιο. « Διάβαζε όσα έχουν προφητευθεί – διάλεγε όσα εκπληρώθηκαν – μάζευε όσα πρέπει να εκπληρωθούν », έγραφε. Βλ. Blaise Pascal, « Στοχασμοί », Προλεγόμενα-Μετάφραση-Σχόλια-Υποσημειώσεις Νίκου Α. Ματσούκα, εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη αρ. Δ., στοχασμός 697, σελ. 533.

[308] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30, σελ. 378-9, « Δεῖ οὖν … περιμένειν πρῶτον μέν τόν εἰς δέκα τῆς βασιλείας μερισμόν, ἔπειτα δέ, ἐκείνων κρατούντων καί δοκούντων ἀσφαλίζεσθαι τά ἑαυτῶν πράγματα καί αὐξάνειν τήν ἰδίαν ἀρχήν, τόν αἰφνιδίως ἐπελευσόμενον τήν ἀρχήν σφετεριζόμενον καί ἐκπλήσσοντα τούς προειρημένους, ἔχοντα ὄνομα ἐμπεριεκτικόν τοῦ προειρημένου ἀριθμοῦ, τοῦτον ἀληθῶς γινώσκειν εἶναι τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ».

[309] Βλ. Ιπολύτου, Εις τόν Δανιήλ, V, σελ. 77, « Προσδοκᾶν δεῖ, ἕως ἀναβήσεται δέκα κέρατα ἐξ αὐτῆς ταύτης, ὅταν ὁ Ἀντίχριστος ἐν αὐτοῖς αἰφνιδίως ἀναφανῆ, καί ἡ δικαιοσύνη ἐκ τῆς γῆς ἐξαρθῆ, καί ὁ πᾶς κόσμος εἰς συντέλειαν ».

[310] Βλ. Ιπολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ, XXI, σελ. 86-7.

Οι Άγιοι Ειρηναίος και ο Ιππόλυτος αναφέρουν αυτά, ειδικά, τα σημεία, σαν παράδειγμα. Οι Άγιοι Ιππόλυτος και Κύριλλος Ιεροσολύμων προτρέπουν τους Χριστιανούς να εξετάζουν όλα τα σημεία των καιρών και να είναι σε εγρήγορση[311].

Από την στιγμή που θα συμβούν όλα αυτά και θα πραγματοποιηθούν τα « σημεία », τότε οι Χριστιανοί θα πρέπει να γνωρίζουν ότι το τέλος του κόσμου πλησιάζει. Μετά την εμφάνιση των σημείων δεν θα μεσολαβήσει μεγάλο χρονικό διάστημα αλλά, σύντομα, θα έλθει και η Β παρουσία[312].

Όπως στα Σόδομα, όταν συμπληρώθηκαν οι αμαρτίες των ανθρώπων, αμέσως, κατέβηκε πυρ απ᾽ τον ουρανό και χάθηκαν, έτσι θα συμβεί και στο τέλος των καιρών. Μόλις αυξηθεί η ανομία στον κόσμο και χωρισθεί το « σιδηρούν θηρίο » σε 10 τμήματα και γίνουν ακαταστασίες και ασυμφωνίες και πόλεμοι, τότε, θα έλθει το τέλος[313].

Πάντως, οφείλουμε να επισημάνουμε πως και στο ζήτημα της ανάγνωσης και εξέτασης των σημείων των καιρών απαιτείται προσοχή. Μια πολύ ενδιαφέρουσα θέση, που συναντήσαμε στα πλαίσια της εξέτασης της σύγχρονης βιβλιογραφίας, είναι αυτή που εκφράζει ο π. Seraphim Rose. Όπως πολύ ορθά παρατηρεί ο αμερικανός Θεολόγος, δεν θα πρέπει να υπερβάλουμε, να προσπαθούμε να υπολογίσουμε ημερομηνίες, να προβλέπουμε με λεπτομέρειες τί, ακριβώς, πρόκειται να συμβεί, να βιαζόμαστε να ταυτίζουμε γεγονότα της επικαιρότητας με χωρία της Αποκάλυψης κ.τ.λ.. Ως παράδειγμα αναφέρει το « The great late planet Earth » του Hal Lindsay, για το οποίο προβλέπει – το 1981 – πως μετά από κάποια χρόνια θα είναι ξεπερασμένο και θα πρέπει να γραφεί ένα καινούργιο βιβλίο με αναφορές στις νέες πολιτικές ή στρατιωτικές εξελίξεις που θα έχουν συμβεί. Και, πράγματι, ο Hal Lindsay, το 1982 εξέδωσε το « The 1980s: Countdown to Armageddon[314], στο οποίο αναθεωρεί κάποια σημεία παλαιότερων προβλέψεών του, ενώ στις επανεκδόσεις του « The great late planet earth » - το βιβλίο πωλείται ακόμη και σήμερα – αλλά και άλλων σχετικών βιβλίων του έχει αλλάξει διάφορα σημεία στα οποία διαψεύσθηκε[315]. Η Ορθόδοξη προσέγγιση στο ζήτημα της εξέτασης των σημείων των καιρών θα πρέπει να είναι ευρύτερη, υψηλότερη και να μην υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες[316].

---

[311] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις Φωτιζομένων ΙΕ΄, Δ΄, P.G. 33, 876 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 128, και Ιπολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ, XVII, σελ. 84.

[312] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Ομιλία ΟΖ΄ εις το κατά Ματθαίον, Α΄, P.G. 58, 701 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 40-1, « Δεικνύς ὅτι οὐ πολύ τό μέσον, ἀλλ᾽ ἐφεξῆς καί ἡ παρουσία ἀπαντήσεται, ὅπερ οὖν οὐ διά τῆς παραβολῆς μόνον, ἀλλά καί διά τῶν μετά ταῦτα λέξεων ἐδήλωσεν εἰπών: « Γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπί θύραις ».

[313] Βλ. Ιππόλυτου, Εις τον Δανιήλ Δ, VI, σελ. 77, « Ὥσπερ γάρ ἐπί Σοδόμων, ἡνίκα ἐπληρώθη αὐτῶν τά παραπτώματα, εὐθέως τό πῦρ κατῆλθεν ἐπ᾽ αὐτούς καί ἀπώλοντο, οὕτως καί νῦν ἔσται. ἡνίκα πληθυνθῇ ἡ ἀνομία ἐν τῷ κόσμῳ καί διαμερισθῇ τό νῦν σιδηροῦν θηρίον εἰς τά δέκα κέρατα καί γένωνται ἀκαταστασίαι καί ἀσυμφωνίαι ἄλλων ἀλλαχῆ διασπώντων τό βασίλειον, τότε ἥξει ἐπ᾽ αὐτούς τό τέλος ».

[314] The 1980s: Countdown to Armageddon, Bantam Publications, U.S.A. 1982.

[315] Ο Hal Lindsay υποστήριζε στο βιβλίο του (Hal Lindsay, The late great planet earth, Zondervan publications, 1970, σελ. 88-98) πως η Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στην οποία θα κυριαρχούσε ο Αντίχριστος, και πως τα δέκα κέρατα του θηρίου του Δανιήλ σήμαιναν τα δέκα κράτη της Ε.Ε.. Σήμερα, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει 27 κράτη. Αναγκάστηκε μετά από 25 περίπου χρόνια να υποστηρίξει πως τα δέκα κέρατα είναι τα δέκα κράτη της Δυτικής Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύγχρονοι Αμερικάνοι Θεολόγοι βασιζόμενοι στο σύγχρονο πολιτικό status quo έχουν διατυπώσει μια άλλη άποψη. Θεωρούν πως αυτά τα δέκα κέρατα είναι 10 ισχυρά ισλαμικά κράτη. Ένα από αυτά τα κράτη είναι και η Τουρκία. Αν μη τι άλλο, ενδιαφέρουσα, γεωπολιτικά, άποψη.

[316] Βλ. Seraphim Rose, Contemporary sings of the end times. Βλ. καί του ιδίου, « Η Αποκάλυψη του Θεού στην ανθρώπινη καρδιά », Εκδόσεις Εγρήγορση, Β΄Έκδοση, Αθήνα, 2004, σελ. 18-9 και σελ. 52-3, « Εξέταζα περιστατικά που συμβαίνουν ως σημεία του τέλους, και ποιά θα έπρεπε να είναι η Χριστιανική μας στάση κοντά στο τέλος. Δεν θα ‘πρεπε να μετράμε τα χρόνια ή να υπολογίζουμε ποιος είναι ο βασιλιάς του Νότου, ο βασιλιάς του Βορρά κ.ο.κ.. αλλά

6) Τα σημεία των καιρών

Έχουν προταθεί διάφορες κατηγοριοποιήσεις για τα σημεία των καιρών. Μια κατηγοριοποίηση χωρίζει τα σημεία σε « επαναλαμβανόμενα », όπως π.χ. πόλεμοι, σεισμοί κ.τ.ο. και σημεία που θα συμβούν μια φορά στην Ιστορία, όπως π.χ. η επιστροφή του Ισραήλ στο Χριστό. Για τα επαναλαμβανόμενα σημεία θα πρέπει να περιμένουμε στο τέλος των καιρών αύξηση σε συχνότητα και ένταση. Μια άλλη κατηγοριοποίηση διαχωρίζει ανάμεσα σε « φυσικά » σημεία, όπως π.χ. οι σεισμοί και « πνευματικά » σημεία, όπως π.χ. η αποστασία. Και άλλη ανάμεσα σε « αρνητικά » σημεία, όπως π.χ. οι πόλεμοι, οι διωγμοί κ.τ.ο. και « θετικά », όπως η κήρυξη του Ευαγγελίου σε όλα τα έθνη.

Κάτι που πρέπει να αναφέρουμε είναι πως δεν είναι ξεκάθαρο αν τα σημεία των καιρών συμβούν πριν ή μετά την έλευση του Αντιχρίστου. Ή αν θα συμβούν και πριν και μετά. Οπωσδήποτε, θα πρέπει να διακρίνουμε ανάμεσα στα σημεία της συντελείας του κόσμου και τα σημεία της έλευσης του Αντιχρίστου. Η έλευση του Αντιχρίστου είναι η ίδια σημείο της συντελείας. Επειδή η έλευση του Αντιχρίστου θα προηγηθεί ελάχιστα της συντελείας του κόσμου, θεωρείται πως, αν όχι όλα, τα περισσότερα από τα σημεία της συντελείας είναι και σημεία της έλευσης του Αντιχρίστου.

α) « Αἱ ἀρχαί ὠδίνων »

Ο Κύριος στον εσχατολογικό του λόγο αναφέρει μια σειρά δεινών, τα οποία χαρακτηρίζει ως αρχές ωδίνων[317]. Στην παράδοση της Εκκλησίας αυτά ερμηνεύτηκαν ως « σημεία του τέλους ». Έχουμε ήδη αναφερθεί στη συμπλοκή των δύο συντελειών, της συντέλειας της Ιερουσαλήμ και της συντέλειας του κόσμου στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου. Αυτά τα σημεία συνέβησαν προ της καταστροφής της Ιερουσαλήμ. Ταυτόχρονα, όμως, είναι και τα σημεία του τέλους των καιρών. Συνέβησαν και θα συμβούν. Η καταστροφή της Ιερουσαλήμ αποτελεί προτύπωση της συντέλειας του κόσμου[318]. Και το

να πηγαίνουμε πιο βαθιά…Πάντως, οι καιροί μας βρίθουν τόσο πολύ από αυτά που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε " αποκαλυπτικά γεγονότα ", που θα έπρεπε να είμαστε καλά πληροφορημένοι γι' αυτά. Ο Κύριος μας λέει ότι, παρ' ότι δεν γνωρίζουμε τη μέρα και την ώρα, πρέπει να πάρουμε παράδειγμα από τη συκιά, που όταν πρασινίζουν τα φύλλα της ξέρουμε ότι το καλοκαίρι είναι κοντά. Παρομοίως, όταν όλα αυτά τα φαινόμενα αρχίζουν να συμβαίνουν – όταν υπάρξει η δυνατότητα να δημιουργηθεί μια παγκόσμια κυβέρνηση, όταν το ευαγγέλιο κηρυχθεί σε όλα τα έθνη, όταν δημιουργούνται τόσα πολλά πνευματικά ρεύματα, τα οποία είναι τόσο οφθαλμοφανώς απατηλά, - υπάρχουν καθαρά σημεία ότι κάτι βαρυσήμαντο πρόκειται να συμβεί, καί είναι πολύ πιθανώς συνδεδεμένα με το τέλος του κόσμου ».

[317] Όπως επισημαίνει ο J. Lietaert Peerbolte, οι πόλεμοι, οι σεισμοί κ.τ.λ. αναφέρονται, συχνά, στα αποκαλυπτικά κείμενα ως χαρακτηριστικά της περιόδου του τέλους. Στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου είναι απλά η αρχή του τέλους. Βλ. L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A, 1996, σελ. 32.

[318] Βλέπε στην εισαγωγή, στην ενότητα σχετικά με την ερμηνεία της Αποκάλυψης και του εσχατολογικού λόγου του Κυρίου.

γεγονός πως αυτά τα σημεία προηγήθηκαν της καταστροφής της Ιερουσαλήμ[319] δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση πως δεν θα συμβούν και προ της συντελείας. Θα συμβούν και τότε αλλά σε μεγαλύτερη έκταση. Αναφερόμενος ο Ιππόλυτος σε αυτά τα σημεία γράφει: « Ἄτινα ἤδη ἐγένοντο καί γενήσεται. Ταῦτα δέ πάντα, φησίν, ἀρχαί ὠδίνων, ἀλλ᾽ οὔπω τό τέλος »[320]. Αλλά και οι Άγιοι Ιωάννης ο Χρυσόστομος, Κύριλλος Αλεξανδρείας και Θεοφύλακτος Βουλγαρίας θεωρούσαν αυτά τα δεινά, τις αλλεπάληλες και απερίγραπτες συμφορές, σημείο ότι πλησιάζει το τέλος του κόσμου[321]. Οι Άγιοι Βικτωρίνος, Ιερώνυμος και Νεόφυτος ο έγκλειστος συνδέουν αυτά τα δεινά και με χωρία της Αποκάλυψης[322]. Ποιές, ακριβώς, είναι, όμως, « αι αρχαί ωδίνων »;

Είναι πόλεμοι και ειδήσεις για πολέμους, λιμοί και λοιμοί και σεισμοί κατά τόπους. « Μελλήσετε δέ ἀκούειν πολέμους καί ἀκοάς πολέμων. Ὁρᾶτε μή θροεῖσθε. Δεῖ γάρ πάντα ταῦτα γενέσθαι ἀλλ' οὔπω ἐστίν τό τέλος. Ἐγερθήσεται γάρ ἔθνος ἐπί ἔθνος καί βασιλεία ἐπί βασιλείαν καί ἔσονται λιμοί καί λοιμοί καί σεισμοί κατά τόπους. Πάντα δέ ταῦτα ἀρχαί ὠδίνων »[323].

Όλα αυτά τα σημεία έχουν εν μέρει ήδη πραγματοποιηθεί. Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, μάλιστα, αναφέρεται, ειδικά, στον πόλεμο των Ρωμαϊκών στρατευμάτων κατά των Περσών στην περιοχή της Μεσοποταμίας, αλλά και, γενικότερα, σε συρράξεις μεταξύ εθνών ή βασιλείων, που γίνονταν στην εποχή του[324]. Στο τέλος των καιρών

---

[319] Την εκπλήρωση αυτών των σημείων περιγράφει και ο Τζοβάνι Παπίνι στο γνωστό έργο του « Η Ιστορία του Χριστού ». Βλ. Papini Giovanni, Η ιστορία του Χριστού, Μετάφραση Βασιλείου Μουστάκη, 7η Έκδοση, Εκδόσεις Αστήρ, Αθήνα 2005, σελ. 172 κ.εξ..

[320] Ιππολύτου « Εις τόν Δανιήλ Δ », XVII, Β.Ε.Π.Ε.Σ., σελ. 85.

[321] Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Α΄, Α΄, P.G. 62,470 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 12, « Και τάς ἐπαλλήλους δε και ἀφάτους συμφοράς τεκμήριον εἶναι ἔλεγε. Και ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν ». Βλ. και Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις το κατά Λουκάν, ΚΑ', P.G. 74, 897, « Δίδωσι σημεῖα σαφῆ τέ καί ἐναργῆ τῆς συντελεῖας τοῦ κόσμου. Πόλεμοι γάρ ἔσονται, φησίν, καί καταστασίαι, καί λιμοί καί φόβητρα ἀπ' οὐρανοῦ…. » και Ε.Π.Ε. 26, σελ. 208, και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Λουκάν, P.G. 123, 997.1052, « Οὐδέν δέ θαυμαστόν καί ἐν τῇ ἀλώσει τῶν Ἱεροσολύμων ταῦτα γεγονέναι, καί μέλλειν αὖθις γενήσεσθαι ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Ἀντιχρίστου· μᾶλλον δέ πρός αὐτῷ τῷ καιρῷ τῆς συντελείας, θλίψεως καί τότε μελλούσης γίνεσθαι ἀφορήτου… Ὅλως τε ταῦτα κοινά δύνανται νοεῖσθαι τοῦ τέ καιροῦ τῆς συντελείας καί τῆς ἀλώσεως, τά περί τῶν ἀκαταστασιῶν φημι και τῶν πολέμων καί τῶν λοιπῶν ».

[322] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CCEL, σελ. 350-351, « the other three horses very plainly signify the wars, famines, and pestilences announced by our Lord in the Gospel…. The red horse, and he that sat upon him, having a sword, signify the coming wars, aw we read in the Gospel: " For nation shall rise against nation, and kingdom against kingdom; And there shall be great earthquakes in divers places ". This is the ruddy horse… The black horse signifies famine, for the Lord says, " There shall be famines in divers places; " but the word is specially extended to the times of Antichrist, when there shall be a great famine, and when all shall be injured… These same things also the Lord had promised among the rest of the coming destructions-great pestilences and deaths; » και CSEL, σελ. 68-73, Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις Δ΄, σελ. 226, « Αἱ παρά τῶν ἀγγέλων ἑπτά σάλπιγγαι τά περί τῆς συντελείας παραδηλοῦσι δεινά, σύμφωνα δέ καί τῷ θείῳ εὐαγγελίῳ ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία και ο Αρέθας Καισαρείας ταυτίζει τα δεινά που αναφέρονται στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου με τις επτά πληγές της Αποκάλυψης. Βλ. και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΕ΄, σελ. 407, «Ἑπτά ἀντί τοῦ πολλαί παρελήφθησαν. Πολλά γάρ κατά τόν τῆς συντελείας καιρόν, ὡς ὁ Κύριος ἐν Εὐαγγελίοις εἴρηκεν, γενήσεται δεινά λιμῶν καί λοιμῶν καί σεισμῶν, καί τά προς τούτοις ἀκόλουθα » και ΜΣΤ', σελ. 410.

[323] Μθ. 24,7 Μρ. 13,7-8 Λκ. 21,10-11.

[324] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΣΤ΄, P.G. 33, 877 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 128 « Δεύτερον σημεῖον. Μελλήσετε δε ἀκούειν πολέμους και ἀκοάς πολέμων. Γίνεται δέ ἄρα νῦν Περσῶν προς Ρωμαίους περί τήν Μεσοποταμίαν πόλεμος ἤ οὔ; ἐγείρεται ἔθνος ἐπί ἔθνος καί βασιλεία ἐπί βασιλείαν ἤ οὔ; » και ΙΗ΄,

θεωρείται πως όλα αυτά τα σημεία – πόλεμοι, λιμοί, λοιμοί και σεισμοί – θα αυξηθούν σε ένταση και συχνότητα[325].

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία επισημαίνεται πως η εποχή μας παρουσιάζει μια θλιβερή πρωτοτυπία, το φαινόμενο του παγκοσμίου πολέμου. Μέχρι τον 19ο αιώνα οι πόλεμοι ήταν τοπικά περιορισμένοι. Τον 20ο αιώνα έχουμε δύο παγκοσμίους πολέμους στους οποίους συμπλέκονται στρατοί από όλες σχεδόν τις ηπείρους. Ειδικά, ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος θεωρείται ως ο καταστρεπτικότερος πόλεμος της Ιστορίας με αριθμό θυμάτων που φτάνει τα 72 εκατομμύρια[326]. Υποστηρίχτηκε, επίσης, πως τον τελευταίο αιώνα υπήρξε μια αύξηση π.χ. στους σεισμούς[327].

P.G. 33, 896 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 146, « φοβοῦσί με οί πόλεμοι τῶν ἐθνῶν ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Οικουμενίου Ε.Α., IX, σελ. 214 « Καί πολέμους γάρ συμβήσεσθαι ἀμφί τήν συντέλειαν ὁ Κύριος εἴρηκεν ... » καί IX, σελ 216 « Ἤ σεισμόν φησι τόν κλόνον τῆς γῆς, ἐπεί καί τοῦτο ἐν τοῖς σημείοις τοῦ τέλους περιέχεται ».

[325] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CCEL, σελ. 351 και CSEL, σελ. 70-71, Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 115, « Οὐκ ἔστιν ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ὅταν ἔλθῃ ὁ Δράκων, ἄνεσις ἐπί τῆς γῆς, ἀλλά θλῖψις μεγάλη, ταραχή καί σύγχυσις, θάνατοι καί λιμοί εἰς πάντα τά πέρατα. Αὐτός γάρ ὁ Κύριος ἡμῶν θείῳ στόματι ἔφη, ὅτι τοιαῦτα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως ».

[326] Ο R. De Haan, στο έργο του « The second coming of Jesus Christ », που εκδόθηκε το 1944 σημειώνει: « Το σημείο της αύξησης των πολέμων δεν χρειάζεται ιδιαίτερο σχόλιο αυτή τη στιγμή. Τουλάχιστον τα δύο τρίτα του κόσμου έχουν εμπλακεί στον πόλεμο… Τα μέσα με τα οποία πραγματοποιείται έχουν πολλαπλασιάσει την βαρύτητα κάθε πολέμου… Και υπάρχει συνεχής φημολογία για περισσότερους πολέμους ». Βλ. R. De Haan, The second coming of Jesus Christ, Michigan, Kregel Publications, 1996, ανατύπωση απ' την έκδοση του 1944, σελ. 9-10. Ο R. De Haan επισημαίνει και πως η πείνα και οι λοιμοί, σχεδόν πάντα, ακολουθούν τον πόλεμο. Βλ. ο.π. σελ. 10. Επίσης, το σημείο των πληροφοριών για πολέμους – « ακοαί πολέμων » - θεωρείται πως συμβαίνει στις μέρες μας σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι παλιότερα, λόγω της ανάπτυξης της τεχνολογίας. Πριν μερικούς αιώνες συνέβαιναν πόλεμοι για τους οποίους οι περισσότεροι άνθρωποι δεν μάθαιναν τίποτε. Σήμερα, αρκεί να ανοίξει κάποιος τον τηλεοπτικό του δέκτη για να πληροφορηθεί με λεπτομέρειες για πολέμους που συμβαίνουν στην άλλη άκρη του κόσμου. Λιμοί συνέβαιναν ανέκαθεν και συμβαίνουν και σήμερα αν και στην εποχή μας έχουν διαφορετικά αίτια απ' ότι παλιότερα. Σε προγενέστερες εποχές ο λιμός π.χ. ήταν, συνήθως, αποτέλεσμα φυσικών φαινομένων (π.χ. ξηρασία, χαλάζι) και συνδεόταν με την διαδικασία της παραγωγής. Σήμερα, τα αίτια είναι περισσότερο πολιτικά και κοινωνικά και σχετίζονται με το σύστημα μεταφοράς και διανομής των τροφίμων (Βλ. Stephen Devereux, introduction, From " old famines " to " new famines ", σελ. 1-27 στο « The new famines, Why famines persist in an era of Globalization », edited by Stephen Devereux, Routledge Studies in Development Economics, New York 2007). Παλιότερα το ερώτημα ήταν τί προκάλεσε τον λιμό. Σήμερα, το ερώτημα είναι ποιός προκάλεσε το λιμό, ο οποίος πλέον, συχνά, συνδέεται με την γενοκτονία. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο τεχνητός λιμός του Στάλιν ή ακόμη και ο λιμός του Μπαγκλαντές το 1974 (Βλ. Jenny Edkins, The criminalization of mass starvations: From natural disaster to crime against humanity, στο « The new famines, Why famines persist in an era of Globalization », edited by Stephen Devereux, Routledge Studies in Development Economics, New York 2007, σελ. 50-66). Όπως και να 'χει, λιμοί συμβαίνουν και στην εποχή μας, και, πιθανότατα, θα συνεχίσουν να συμβαίνουν και στο μέλλον. Σχετικά με τους λοιμούς, μάλλον δεν θα ήταν λογικό να υποστηριχθεί πως έχει παρατηρηθεί κάποια αύξηση τον τελευταίο αιώνα. Η ισπανική γρίπη του 1918 υπολογίζεται πως είχε περίπου 100 εκατομμύρια θύματα, όσα και η Βουβωνική πανώλη τον 14ο αιώνα, που μείωσε τον πληθυσμό της Ευρώπης από 450 σε 350 εκατομμύρια, ενώ η αναλογία μεταξύ θυμάτων και συνολικού – ευρωπαϊκού ή παγκόσμιου – πληθυσμού θα έδειχνε ως χειρότερο τον λοιμό του 14ου αιώνα. Από τον μαύρο θάνατο του 14ου αιώνα οδηγήθηκε στο θάνατο το εν τρίτον του πληθυσμού της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Κάτι τέτοιο δεν συνέβη με την γρίπη του 1918, που προκάλεσε το θάνατο περίπου του 3% του παγκόσμιου πληθυσμού. Βλ. σχετικά και Alfred Jay Bollet, Plagues & Poxes, The impact of human history on epidemic disease, Demos Medical Publishing, N. York, U.S.A., 2004 σελ. 22 κ.εξ.. Βλ. Επίσης Bray R.S., Armies of Pestilence, The impact of Disease on History, England, 2004, σελ. 48-80 κ.α., και σε σχετικά λήμματα της wikipedia. Ωστόσο, τα στοιχεία που έχουμε είναι συγκεχυμένα. Στην εποχή μας πολλοί άνθρωποι στις χώρες του τρίτου κόσμου πεθαίνουν από διάφορες ασθένειες που αντιμετωπίζονται φαρμακευτικά με επιτυχία, όπως π.χ. από ελονοσία ή από ασθένειες που οφείλονται σε μη επαρκή διατροφή (Βλ. σχετικά στο « The new famines, Why famines persist in an era of Globalization », edited by Stephen Devereux, Routledge Studies in Development Economics, New York 2007, σελ. 110-150). Οπότε, αυτοί οι θάνατοι οφείλονται περισσότερο στην έλλειψη φαρμάκων και στη φτώχεια. Ωστόσο, όποια και αν είναι η αιτία τους, αυτοί οι θάνατοι συμβαίνουν. Άλλοι ερμηνευτές εντάσσουν στην κατηγορία του λοιμού ασθένειες, όπως ο καρκίνος ή τα καρδιακά επεισόδια για να δείξουν πως υπάρχει αύξηση των θανάτων από λοιμούς.

β) Η εμφάνιση πολλών ψευδοπροφητών, ψευδοχρίστων και αντιχρίστων

Το σημείο της εμφάνισης πολλών ψευδοπροφητών, ψευδοχρίστων και αντιχρίστων βασίζεται στα 24,5.11.24 του Ματθαίου και τα παράλληλά του. « Πολλοί γάρ ἐλεύσονται ἐπί τῷ ὀνόματί μου λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός, καί πολλούς πλανήσουσιν… Καί πολλοί ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται καί πλανήσουσιν πολλούς… Ἐγερθήσονται γάρ ψευδόχριστοι καί ψευδοπροφῆται καί δώσουσι σημεῖα μεγάλα καί τέρατα, ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατόν, καί τούς ἐκλεκτούς »[328]. Υπάρχει, όμως, και μια σειρά αποστολικών χωρίων με παρόμοιες προφητείες, τα Β

Νέες ασθένειες όπως ο ιός HIV, η νόσος των τρελών αγελάδων () ή το S.A.R.S θεωρούνται σύγχρονοι λοιμοί (Βλ. και Mark Jerome Walters, Six modern plagues and how we are causing them, U.S.A. 2003, σελ. 19 κ.εξ.). Πάντως, αυτό που σίγουρα αξίζει να σημειωθεί είναι πως, σήμερα, υπάρχουν δύο στοιχεία που καθιστούν την απειλή του λοιμού τρομακτικότερη από κάθε άλλη φορά στην ιστορία. Πρώτον, η δυνατότητα εξάπλωσης του λοιμού σε παγκόσμιο επίπεδο μέσα σε λίγα εικοσιτετράωρα, καθώς χιλιάδες άνθρωποι κάθε μέρα ταξιδεύουν σε όλο τον κόσμο με αεροπλάνα. Και, δεύτερον, η ύπαρξη έτοιμων εκατοντάδων χημικών ενώσεων-όπλων βιολογικού πολέμου σε εργαστήρια των υπερδυνάμεων και όχι μόνο (Βλ. σχετικά και Alfred Jay Bollet, Plagues & Poxes, The impact of human history on epidemic disease, Demos Medical Publishing, N. York, U.S.A., 2004 σελ. 6-13 και 203 κ.εξ.).

[327] Βλ. R. De Haan, The second coming of Jesus Christ, Michigan, Kregel Publications, 1996, ανατύπωση απ' την έκδοση του 1944, σελ. 10-11. Εμείς, πάντως, έχουμε τη γνώμη πως η εξαγωγή συμπερασμάτων με στατιστική έρευνα πάνω σε αυτά τα ζητήματα είναι, αν μη τι άλλο, δυσχερής. Και αυτό κατ' αρχήν γιατί έχουμε περισσότερες πληροφορίες για τους 2 τελευταίους αιώνες σε σχέση με προηγούμενες εποχές. Άλλωστε, υπάρχουν πολλές παράμετροι που καθορίζουν το αποτέλεσμα μιας στατιστικής έρευνας. Ας εξετάσουμε επί παραδείγματι την περίπτωση των σεισμών. Διαφορετικά αποτελέσματα θα σου δώσει μια στατιστική έρευνα αν εξετάσεις π.χ. την αύξηση ή μείωση των σεισμών τα τελευταία 100 χρόνια σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες και διαφορετικά αν ερευνήσεις την αύξηση των σεισμών τα τελευταία 150 χρόνια σε σχέση με τις προηγούμενες εκατονπεντηκονταετίες. Έπειτα, το αποτέλεσμα εξαρτάται από ποιές παραμέτρους θα συνυπολογίσεις. Την αύξηση ή μείωση της συχνότητας των σεισμών, της έντασής τους, του αριθμού των θυμάτων, του αριθμού των θυμάτων σε σχέση με τον παγκόσμιο πληθυσμό; Το ίδιο ισχύει και για τους λοιμούς. Υπάρχουν πολλές παράμετροι. Η γεωγραφική εξάπλωση της νόσου, η ταχύτητα εξάπλωσης, ο αριθμός των θυμάτων, ο αριθμός των θυμάτων σε σχέση με τον αριθμό των ατόμων που προσεβλήθησαν απ' την ασθένεια, ο αριθμός των θυμάτων μιας συγκεκριμένης περιοχής σε σχέση με τον πληθυσμό της ή σε σχέση με τον παγκόσμιο πληθυσμό.

Γενικά, είναι δύσκολο να βγάλεις ασφαλή συμπεράσματα με την στατιστική. Π.χ. η οργάνωση World Safety Report ανακοίνωσε το 2005 πως την τελευταία δεκαετία μειώθηκε ο αριθμός των εμπόλεμων διενέξεων. Δέχτηκε, όμως, κριτική από ερευνητές που υποστήριξαν πως αυξήθηκε ο αριθμός των θυμάτων (Βλ. http://en.wikipedia.org/wiki_war. Αποσπάστηκε στις 10/7/07). Δεν υποστηρίζουμε πως είναι αδύνατο να γίνει μια λεπτομερής σχετική έρευνα. Είναι, όμως, σχεδόν αδύνατο να μην αμφισβητηθούν τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας με το επιχείρημα πως δεν ελήφθη υπ' όψιν μια παράμετρος κ.τ.λ.. Πάντως, για να είναι όσο το δυνατόν πιο έγκυρη μια τέτοια έρευνα, θα πρέπει να εξεταστούν όσο γίνεται περισσότεροι παράμετροι. Για επιστημονικές πληροφορίες σχετικά με την απειλή από σεισμούς, μόλυνση και άλλες καταστροφές βλ. και στο Leslie John, The end of the world, the science and ethics of human extinction, London 1996, σελ. 25-133. Κατά τη γνώμη μας, όταν πλησιάζει το τέλος του κόσμου, η αύξηση αυτών των φαινομένων θα είναι εμφανής σε όλους και δεν θα επιδέχεται αμφισβήτηση. Ούτε θα χρειάζονται στατιστικές έρευνες για να καταδείξουν το γεγονός.

[328] Βλ. και Μθ. 24,25-26, « Ἰδού προείρηκα ὑμῖν. Ἐάν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν. Ἰδού ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστίν, μή ἐξέλθητε. Ἰδού ἐν τοῖς ταμείοις, μή πιστεύσητε. Ὥσπερ γάρ ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπό ἀνατολῶν καί φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου », Λκ. 21,8-9, « Βλέπετε μή πλανηθῆτε. Πολλοί γάρ ἐλεύσονται ἐπί τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες ὅτι ἐγώ εἰμί καί ὁ καιρός ἤγγικεν. Μή οὖν πλανηθῆτε ὀπίσω αὐτῶν… », Λκ. 17,23, « καί ἐροῦσιν ὑμῖν. Ἰδοῦ ἐκεῖ ἤ ἰδοῦ ὧδε . Μή ἀπέλθητε μηδέ διώξητε », Μρ. 13,5-6, « Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ. Πολλοί ἐλεύσονται ἐπί τῷ ὀνόματί μου λέγοντες ὅτι ἐγώ εἰμι, καί πολλούς πλανήσουσιν » και Μρ. 13,21-22, « Καί τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ ἴδε

Πέτρου 2,1-4[329] και 3,3[330] το Α΄ Ιωάννου 2,18[331] και το Ιούδα 18[332]. Στην Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων αναφέρεται ότι θα πληθυνθούν οι ψευδοπροφήτες καί οι φθορείς του λόγου[333]. Ας διασαφηνίσουμε, όμως, τους σχετικούς όρους.

Ψευδόχριστος ονομάζεται όποιος υποστηρίζει πως είναι ο Χριστός[334]. Η έννοια του αντιχρίστου είναι ευρύτερη. Σ' αυτήν έχουμε, ήδη, αναφερθεί σε προηγούμενη ενότητα. Η έννοια του ψευδοπροφήτη είναι ευρύτερη της έννοιας του ψευδόχριστου αλλά πιο περιορισμένη από την έννοια του αντιχρίστου. Οι ψευδοπροφήτες είναι πλανεμένοι θρησκευτικοί ηγέτες, ενώ αντίχριστοι ονομάζονται και πολιτικοί ηγέτες που πολεμούν τον Χριστιανισμό.

Κατά τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο στους στίχους Μθ. 24,23-25 δηλώνεται και ο Αντίχριστος με τους συνεργάτες του. Και επισημαίνει πως ο Χριστός είπε πως οι Χριστιανοί δεν πρέπει καν να μεταβούν να τους ακούσουν γιατί θα υπάρχει μεγάλος κίνδυνος να πλανηθούν. Γράφει χαρακτηριστικά: « Καί ὅρα πῶς ἀσφαλίζεται. " Μή ἐξέλθητε ", φησί, " εἰς τήν ἔρημον, μή εἰσέλθητε εἰς τά ταμεῖα ". Οὐκ εἶπεν, " Ἀπέλθετε καί μή πιστεύσητε" · ἀλλά, " Μή ἐξέλθητε, μηδέ ἀπέλθητε ". Καί γάρ πολλή τότε ἡ ἀπάτη, διά τό καί σημεῖα γίνεσθαι ἀπάτης »[335].

Η πατερική θέση είναι πως και αυτό το σημείο της παρουσίας ψευδοχρίστων, ψευδοπροφητών και αντιχρίστων, έχει εν μέρει εκπληρωθεί και αναμένεται η πλήρης εκπλήρωσή του στο μέλλον, στο τέλος των καιρών.

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων επισημαίνει πως αυτό το σημείο έχει εκπληρωθεί μερικώς. Αναφέρει ως παραδείγματα τον Σίμωνα τον μάγο, τον αιρεσιάρχη Μένανδρο και μιλά και για άλλους άθεους αιρεσιάρχες. Προβλέπει, όμως, ότι θα εμφανιστούν και άλλοι ψευδόχριστοι και στην δική του εποχή και στα χρόνια που θα ακολουθήσουν[336].

ὧδε ὁ Χριστός, ἴδε ἐκεῖ, μή πιστεύετε. Ἐγερθήσονται γάρ ψευδόχριστοι καί ψευδοπροφῆται καί δώσουσιν σημεῖα καί τέρατα πρός τό ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατόν, καί τούς ἐκλεκτούς ».

[329] Β΄ Πέτρου, 2,1, « Ἐν ἡμῖν ἔσονται ψευτοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας καί τόν ἀγοράσαντα αὐτούς δεσπότην αρνούμενοι ἐπάγοντες ἑαυτοίς ταχινήν ἀπώλειαν, καί πολλοί ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀσελγείαις δι' οὕς ἡ ὁδός τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται καί ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται, οἷς τό κρίμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ καί ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει ».

[330] Β΄ Πέτρου, 3,3, « Τοῦτο πρῶτον γινώσκετε τέκνα, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται κατά τάς ἰδίας ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι ».

[331] Α΄ Ιωάννου, 2,18, « Καί νῦν ἀντίχριστοι πολλοί γεγόνασιν, ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν ». Βλέπε και 4,1.

[332] Ιούδα, 18, « Ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν χρόνων ἔσονται ἐμπαῖκται κατά τάς ἰδίας ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν ».

[333] Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων, XVI, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 220, « Ἐν γάρ ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδοπροφῆται καί οἱ φθορεῖς ». Βλ. και Διατάγαί Αποστόλων, XXXII, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 127, « Ἐν γάρ ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδοπροφῆται καί οἱ φθορεῖς τοῦ λόγου ».

[334] Οι ψευδόχριστοι θα μπορούσαν να χωριστούν σε τρεις κατηγορίες. Τους ψευδόχριστους του Χριστιανισμού, τους ψευδόχριστους του Ιουδαϊσμού και τους ψευδόχριστους άλλων θρησκειών Για κάποιους ψευδόχριστους του Ιουδαϊκού κόσμου βλέπε Πρ. 5,36 κ.εξ. και 21,38. Για ψευδόχριστους του Χριστιανικού κόσμου βλ. Πρ. 20,29. Ψεύδόχριστοι εκτός του Χριστιανικού και Ιουδαϊκού κόσμου εμφανίστηκαν ειδικά τον προηγούμενο αιώνα ως αποτέλεσμα του θρησκευτικού συγκρητισμού, οπότε η ιδέα του Μεσσία Χριστού χρησιμοποιήθηκε και από ανθρώπους που ανήκαν π.χ. στον κόσμο των Ανατολικών Θρησκειών…

[335] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, ΟΣΤ΄, Β΄, P.G. 58, 697.

[336] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Ε΄, P.G. 33, 876-877 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 128, « Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήση. Πολλοί γάρ ἐλεύσονται ἐπί τῷ ὀνόματί μου λέγοντες, ἐγώ εἰμί ὁ Χριστός, καί πολλούς

Στη Δύση ο Άγιος Μαρτίνος θεωρούσε πως η εμφάνιση ψευδοπροφητών και ψευδοχρίστων στην εποχή του ήταν σημάδι πως εγγίζει το τέλος του κόσμου[337].

Το σημείο της εμφάνισης ψευδοπροφητών, ψευδοχρίστων και αντιχρίστων, όπως και τα άλλα επαναλαμβανόμενα « σημεία », αναμένεται πως θα αυξηθεί σε ένταση στους έσχατους χρόνους. Κατά τον Άγιο Θεοφύλακτο Βουλγαρίας η αύξηση του αριθμού των αντιχρίστων τότε, θα είναι ανάλογη της αύξησης του ψεύδους στην ανθρώπινη κοινωνία. Ο πλεονασμός του ψεύδους θα επιφέρει τους πολλούς αντιχρίστους[338].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφέας του « Περί Συντελείας », αναφέρεται στον Σίμωνα τον Μάγο και σε άλλους που αυτοανακηρύχτηκαν Χριστοί. Επισημαίνει, πάντως, πως και στους έσχατους καιρούς θα εμφανιστούν ψευδόχριστοι άνδρες που θα ισχυρίζονται πως θα είναι ο Χριστός και θα πλανήσουν πολλούς. Καί πολλοί άνθρωποι θα πηγαίνουν από την Ανατολή στην Δύση και από τον Βορρά στο Νότο ρωτώντας πού είναι ο Χριστός. Μετά από όλα αυτά θα εμφανιστεί ο Αντίχριστος[339].

γ) Οι διωγμοί κατά των Χριστιανών

Οι διωγμοί κατά των Χριστιανών αναφέρονται και αυτοί σαν σημείο των καιρών στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου[340]. Το σημείο των διωγμών ανήκει και αυτό στα

πλανήσουσιν. Ταῦτα γέγονεν ἐκ μέρους. ἤδη γάρ τοῦτο εἴρηκε Σίμων ὁ μάγος καί Μένανδρος καί ἄλλοι τινές τῶν ἀθέων αἱρεσιαρχῶν. ἐροῦσι δέ ἐφ' ἡμῶν ἤ καί μεθ' ἡμᾶς ἕτεροι », καί Κατήχησις Δ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 472-473 και Β.Ε.Π.Ε.Σ. 39, σελ. 71, « Ἐπειδή πολλοί μέλλουσιν ἀντίχριστοι νῦν ἀπό γῆς ἔρχεσθαι. Ἤδη γάρ, καθώς ἐθεώρησας, ἤρξαντο πολλοί λέγειν, ὅτι " ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός ". Καί μέλλει λοιπόν ἔρχεσθαι τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, ψευδῆ Χριστοῦ προσηγορίαν ἑαυτῷ προστιθείς ». Βλ. και Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις το κατά Ματθαίον, P.G. 72, 441.

[337] Βλ. Σουλπικίου Σεβήρου, « Βίος Μαρτίνου », 24, 1-3, στο « Ήλιος σ' έναν κόσμο που δύει », Αρχαίες μαρτυρίες για τον Άγιο Μαρτίνο, Ιωάννου μ. Αγιαννανίτου, Άγιον Όρος 1989, σελ. 116.

[338] Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Α΄ Ιω, P.G. 126, 29 C, « Ἀλλ᾽ ὡς εἰδόσι τόν ᾽εσχατον καιρόν, τήν τῶν Ἀντιχρίστων φοράν, τό πάντας εἶναι ψεύδους μεστούς. Διά τό πλεονάσαι οὖν τό ψεῦδος, διά τοῦτο λέγω, φησί, καί τούς Ἀντιχρίστους πολλούς γεγονέναι ». Σαν περιπτώσεις σύγχρονων ψευδοχρίστων αναφέρουμε, ενδεικτικά, τον Νοτιοκορεάτη Sun Myung Moon, τον Πορτορικάνο Jose Louis de Jesus Miranda, ο οποίος υποστηρίζει πως είναι ταυτόχρονα ο Χριστός και ο Αντίχριστος και σφραγίζει με τον αριθμό 666 τους οπαδούς του και τον Ρώσσο « Vissarion ». Βέβαια, υπάρχουν και άλλοι. Στις κατηγορίες ψευδοπροφητών και αντιχρίστων θα μπορούσαν να ενταχθούν πολλοί περισσότεροι.

[339] Βλ. Περί Συντελείας, VIII-IX, σελ. 279, « Βλέπετε μή πλανηθῆτε… Καί μετά τό ἀναληφθῆναι αὐτόν ἀνέστησάν τινες λέγοντες ὅτι ἐγώ εἰμί ὁ Χριστός, καθώς Σίμων ὁ μάγος καί οἱ λοιποί, ὧν οὐκ ἔστιν καιρός ᾽αρτι τά ὀνόματα μνημονεῦσαι. Διό καί ἐν τῇ ἐσχάτη ἡμέρα τῆς συντελείας δεῖ πάλιν ἀναστῆναι ψευδοχρίστους ἄνδρας λέγοντας ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός, καί πολλούς πλανήσουσι καί πολλοί τῶν ἀνθρώπων δραμοῦσιν ἀπό Ἀνατολῶν ἕως δυσμῶν καί ἀπό Βορρᾶν ἕως θαλάσσης λέγοντες Ποῦ ὧδε ὁ Χριστός; Ποῦ ἐκεῖ ὁ Χριστός; ».

[340] Βλ. Μθ. 24,9, « Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν καί ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς, καί ἔσεσθε μισούμενοι ὑπό πάντων τῶν ἐθνῶν διά τό ὄνομά μου ». Βλ. και Μρ. 13,9-12 και Λκ. 21,12-19. Ο M.R. De Haan αναφέρει τους διωγμούς κατά των Εβραίων, και ειδικά το ολοκαύτωμα της περιόδου 1940-45 ως σημείο των καιρών. Βλ. M.R. De Haan, The second coming of Jesus Christ, ο.π., σελ. 11-12. Όμως το κείμενο του ευαγγελίου γράφει πως οι διωγμοί θα γίνουν για το όνομα του Χριστού. « Καί ἔσεσθε μισούμενοι ὑπό πάντων διά τό ὄνομά μου » (Μθ. 24,9). Μάλιστα, το κείμενο του Μάρκου κάνει λόγο για διωγμούς κατά των Χριστιανών από ειδωλολάτρες αλλά και από Ιουδαίους. Βλ. Μρ. 13,9: « παραδώσουσι δέ ὑμᾶς εἰς συνέδρια και εἰς συναγωγάς δαρήσεσθε και ἐπί ἡγεμόνων και βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς ».

επαναλαμβανόμενα σημεία, που πάντα συνέβαιναν στην ιστορία σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Στον τελευταίο διωγμό της Ιστορίας απ' τον Αντίχριστο αναφέρονται και χωρία του Δανιήλ[341] και της Αποκάλυψης[342]. Σ' αυτόν τον διωγμό θα αναφερθούμε σε ειδική ενότητα στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας.

δ) Η έλλειψη της αγάπης, ο σκανδαλισμός των πολλών, η μισαδελφία και η εκκλησιαστική αναστάτωση

Ο Κύριλλος χαρακτηρίζει το σημείο της έλλειψης της αγάπης και του σκανδαλισμού, « ἡμέτερον » και « ἐκκλησιαστικόν ». Περιέχεται και αυτό στα σημεία που αναφέρονται στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου: «Kai. to,te skandalisqh,sontai polloi. kai. avllh,louj paradw,sousin kai. mish,sousin avllh,louj… kai. dia. to. plhqunqh/nai th.n avnomi,an yugh,setai h` avga,ph tw/n pollw/n »[343].

Ο Κύριλλος αναφέρεται από τη μια σε μίσος επισκόπων κατά επισκόπων και κληρικών κατά κληρικών, και από την άλλη σε αντιπαράθεση λαών κατά λαών. Και, μάλιστα, σε μίσος και αντιπαράθεση « μέχρις αιμάτων ». Η προφητεία δεν αφορά μόνο στην ηγεσία της Εκκλησίας αλλά καί στην κοινότητα των πιστών και την κοινωνία γενικότερα.

Και αυτό το σημείο έχει εκπληρωθεί μερικώς. Ο Κύριλλος κατ' αρχήν αναφέρεται στη μείωση της αγάπης μεταξύ των ανθρώπων, που υπήρχε στην εποχή του: « Καυχήσεταί τις ἆρα τῶν παρόντων ἀνυπόκριτον ἔχειν προς τόν πλησίον τήν φιλίαν; Οὐχί τα μέν χείλη πολλάκις φιλεῖ, καί τό πρόσωπον μειδιᾷ, καί οί ὀφθαλμοί δῆθεν ίλαροί, ἡ δέ καρδία τεκταίνεται δόλον καί κατασκευάζει κακά, λαλῶν εἰρηνικά; »[344]. Στη συνέχεια, όμως, αφήνει να εννοηθεί ότι, αν και την εποχή του « ἐν ἐπισκόποις εὑρίσκεται μισαδελφία », και κανείς από τους λαϊκούς δεν μπορεί να καυχηθεί ότι αγαπά τον διπλανό του χωρίς υποκρισία, ωστόσο έπονται και χειρότερα. « Ἐάν ἀκούσης, ὅτι ἐπίσκοποι κατ' ἐπισκόπων, καί κληρικοί κατά κληρικῶν, καί λαοί κατά λαῶν μέχρις αἱμάτων ἔρχονται, μή ταραχθῆς. προγέγραπται γάρ », σημειώνει[345].

Όταν ο Άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης ερωτήθηκε πότε θα γίνει το τέλος του κόσμου ανέφερε αυτό το σημείο: Την απουσία αγάπης. « Ας πιστεύσωμε ότι θέλει έλθει το τέλος του κόσμου, όταν πληθυνθή η κακία και λείψη η αρετή, καθώς την σήμερον φαίνεται, καί όταν οι πιστοί ψυχρανθώσι κατά την πίστιν καί η αγάπη παντάπασιν εξαλειφθή, διότι μόνον έργον του Θεού είναι η αγάπη, καθότι ο Θεός αγάπη είναι και δι' αγάπην αυτός

[341] Δαν. 7,21.25.
[342] Απ. 12,4-5 και 13,7.15.
[343] Μθ. 24, 10.12.
[344] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Ζ΄, P.G. 33, 880 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 130.
[345] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Ζ΄, P.G. 33, 877-880, και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 130. Βλ. και ΙΕ΄, ΙΗ΄, P.G. 33, 896 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 146, « φοβεῖ με τά σχίσματα τῶν Ἐκκλησιῶν, φοβεῖ με ἡ μισαδελφία τῶν ἀδελφῶν. Καί λεγέσθω μέν ταῦτα, μή γένοιτο δέ ἵνα ἐφ' ἡμῶν πληρωθῇ ».

ενηνθρώπησε καί όταν τίποτε δι' αγάπην Θεού δεν τελείται, τότε βέβαια ήλθε πλέον και το τέλος »[346].

Ο Μέγας Βασίλειος στην επιστολή του προς τον Βάρση, Επίσκοπο Εδέσσης, που βρισκόταν στην εξορία, γράφει πως η αναστάτωση απ' τις αιρέσεις θα τερματιστεί μετά από λίγο καιρό, εκτός αν επίκειται η αποστασία, οπότε αυτή η κατάσταση είναι προοίμιο της έλευσης του Αντιχρίστου[347]. Επομένως, η Εκκλησιαστική πραγματικότητα πριν την έλευση του Αντιχρίστου θα είναι τόσο ταραχώδης όσο και η αντίστοιχη της εποχής του Μεγάλου Βασιλείου, και, μάλιστα, χωρίς να φαίνεται κάποια ειρήνευση και ελπίδα στον ορίζοντα.

ε) Η κήρυξη του ευαγγελίου σε όλα τα έθνη

Η κήρυξη του ευαγγελίου σε όλα τα έθνη ως σημείο των καιρών αναφέρεται στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου: « Καί κηρυχθήσεται τοῦτο τό εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν, καί τότε ἥξει τό τέλος »[348]. Η κήρυξη του ευαγγελίου σε όλα τα έθνη χαρακτηρίζεται απ' τον ιερό Χρυσόστομο ως « μέγιστον σημείον »[349] της συντέλειας του κόσμου.

Ήδη απ' τους πρώτους Εκκλησιαστικούς χρόνους αυτό το « μέγιστον σημείον » θεωρείται πως εν μέρει, έχει, συμβεί[350]. Οι δώδεκα Απόστολοι είχαν κηρύξει σ' όλο σχεδόν τον τότε γνωστό κόσμο[351]. Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων αναφέρει σχετικά: « Καί σχεδόν, ὡς ὁρῶμεν, ὁ κόσμος ἅπας τῆς περί Χριστοῦ διδασκαλίας πεπλήρωται »[352]. Το ίδιο λέγει και ο Αυγουστίνος. « Τίς θα επίστευεν ότι άπαντα τα έθνη θ' ανέθεταν τις ελπίδες τους επ' Αυτόν; Ό,τι ήλπισεν ένας ληστής επί του Σταυρού, το ελπίζουν τα ανά πάσαν την οικουμένην διαδεδομένα έθνη σήμερον »[353].

Ταυτόχρονα, ωστόσο, αναμένεται να εκπληρωθεί και στο μέλλον. Ο Θεοδώρητος επισημαίνει πως, πρώτα, θα πρέπει όλη η οικουμένη να καταυγασθεί με τις ακτίνες της Θεογνωσίας και μετά να φανεί « ο του ψεύδους τεχνίτης »[354]. Το ίδιο λέγει και Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός[355].

---

[346] Συμεών Θεσσαλονίκης, Αποκρίσεις προς τινας ερωτήσεις, Ερώτησις ΚΔ΄, Άπαντα Συμεών Θεσσαλονίκης, Εκδόσεις Ρηγοπούλου, σελ. 365. Βλ. και Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων, XVI, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 220, « Καί στραφήσονται τά πρόβατα εἰς λύκους καί ἡ ἀγάπη στραφήσεται εἰς μίσος. Αὐξανούσης γάρ τῆς ἀνομίας μισήσουσιν ἀλλήλους καί διώξουσι καί παραδώσουσι, καί τότε φανήσεται ὁ κοσμοπλανής… ». Βλ. και Διαταγαί Αποστόλων, XXXII, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 127.

[347] Βλ. Μεγάλου Βασιλείου, Επιστολή ΣΞΔ΄, Βάρση Ἐπισκόπω Ἐδέσσης ἐν ἐξορία ὄντι, P.G. 32, 984 και Ε.Π.Ε. 3, σελ. 60.

[348] Μθ. 24,14.

[349] Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Α΄, Α΄, P.G. 62, 469 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 10-12, « Και πολλά τίθησι καί αὐτός σημεῖα, ἕν μέν καί μέγιστον, λέγων, ὅταν κηρυχθῇ εἰς πάντα τα ἔθνη τό Εὐαγγέλιον ».

[350] Βλ. Ρωμ. 10,18, « Ἀλλά λέγω, μή οὐκ ἤκουσαν; Μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τήν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν καί εἰς τά πέρατα τῆς οἰκουμένης τά ῥήματα αὐτῶν ».

[351] Βλ. Συναξάριον 30ης Ιουνίου, Μηναίον Ιουνίου, Εκδόσεις Φως, Αθήνα 1977, σελ. 216-9.

[352] Κυριλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Η΄, 880 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 130.

[353] Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, Κ΄, Λ΄, σελ. 152-3.

[354] Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 525 D, « Ἀναγκαίως ὁ Θείος Ἀπόστολος ἐξεπαίδευσεν, ὡς χρή πρότερον ταῖς τῆς θεογνωσίας ἀκτίσι καταυγασθῆναι τήν

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία τονίζεται η ολοένα και μεγαλύτερη διάδοση του Χριστιανισμού[356], που είναι μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα[357].

στ΄) Η αποστασία

Η αποστασία ως σημείο της έλευσης των εσχάτων αναφέρεται απ' τον Απόστολο Παύλο στην Β΄ προς Θεσσαλονικείς: « Ὅτι ἐάν μή ἔλθη ἡ ἀποστασία πρῶτον καί ἀποκαλυφθῆ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας …»[358]. Η αποστασία αναφέρεται ως σημείο των καιρών μαζί με την έλευση του Αντιχρίστου.

Κατά τους Αγίους Ιωάννη τον Χρυσόστομο και Θεοφύλακτο Βουλγαρίας, όπως και κατά τον Θεοδώρητο Κύρου η αποστασία είναι ο ίδιος ο Αντίχριστος[359]. Ωστόσο οι Άγιοι

οἰκουμένην, καί δήλους γενέσθαι τούς τροφίμους τῆς πίστεως, καί ἀποκριθῆναι τῶν πεπιστευκότων τούς ἀντιλέγοντας, εἶθ᾽ οὕτω πρότερον ἐπιφανῆναι τόν τοῦ ψεύδους τεχνίτην ».

[355] Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 440-442, « Χρή τοιγαροῦν πρῶτον κηρυχθῆναι τό εὐαγγέλιον ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καθώς ἔφη ὁ Κύριος, καί τότε ἐλεύσεται εἰς ἔλεγχον τῶν ἀντιθέων Ἰουδαίων… Δεῖ τοίνυν πρῶτον κηρυχθῆναι τό Εὐαγγέλιον, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι ».

[356] Ο M.R. De Haan συνέδεε τον ευαγγελισμό όλων των εθνών και με την εφεύρεση του ραδιοφώνου. Και τόνιζε πως μ' αυτήν την εφεύρεση δεν υπάρχει ούτε ένα μέτρο γης που να μην έχει φτάσει ο λόγος του Θεού. Βλ. M.R. De Haan, Signs of the end times, Kregel Publications, Michigan, 1996, Ανατύπωση απ' την έκδοση του 1951, σελ. 39-42.

[357] Αξίζει να σημειωθεί πως εξετάζοντας ιστορικά την πορεία της διάδοσης του Ευαγγελίου βλέπουμε πως π.χ. στην Αμερική το Ευαγγέλιο δεν είχε κηρυχθεί μέχρι τον 15ο αιώνα. Γι' αυτό και η ανακάλυψή της γέννησε έντονη εσχατολογική προσμονή. Αφού ο κόσμος είχε ανακαλυφθεί και το ευαγγέλιο είχε κηρυχτεί παντού, μπορούσε πια να έρθει το τέλος του κόσμου. Σήμερα, πράγματι, το ευαγγέλιο έχει κηρυχτεί στο μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη. Ο Χριστιανισμός είναι η πρώτη σε αριθμό πιστών θρησκεία στο κόσμο. Αυτό δεν συνέβαινε στις αρχές του προηγούμενου αιώνα. Σήμερα, αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός. Αυτή τη στιγμή το ευαγγέλιο είναι το βιβλίο με τη μεγαλύτερη κυκλοφορία σ' ολόκληρο τον κόσμο. Εκτιμάται πως μόνο από το 1815 μέχρι το 1984 κυκλοφόρησαν περίπου τρία δισεκατομμύρια αντίτυπα (Βλ. Regis Burnet, " Η Καινή Διαθήκη", σειρά « Τί γνωρίζω; », Εκδόσεις Το Βήμα, σελ. 115). Συνολικά, υπολογίζεται πως έχουν κυκλοφορήσει μέχρι και έξι δισεκατομμύρια αντίτυπα (Βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_best-selling_books. Αποσπάστηκε στις 30/06/2007). Κάθε χρόνο οι Ηνωμένες Βιβλικές εταιρείες κυκλοφορούν περίπου 400 εκατομμύρια αντίτυπα του Λόγου του Θεού. Και είναι, επίσης, το βιβλίο που έχει μεταφραστεί στις περισσότερες (2426) γλώσσες και διαλέκτους (Βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_literary-works_by_number_of_ languages_translated_into). Θα μπορούσε, λοιπόν, να πει κάποιος πως το σημείο της κήρυξης του ευαγγελίου σ' όλα τα έθνη έχει εκπληρωθεί. Ωστόσο, ακόμη, συνεχίζει να εκπληρώνεται ολοένα και περισσότερο. Νέες ιεραποστολές ιδρύονται σε απομακρυσμένες περιοχές, η Αγία Γραφή συνεχίζει να μεταφράζεται σε διάφορες περίεργες διαλέκτους. Στην Κίνα υπολογίζεται πως κάθε χρόνο τουλάχιστον ένα εκατομμύριο άνθρωποι ασπάζονται τον Χριστιανισμό. Η κήρυξη του ευαγγελίου στα έθνη παραμένει ένα διαρκές ζητούμενο. Ένα άλλο θέμα είναι αν μπορεί να χαρακτηριστεί ως κήρυξη του ευαγγελίου η εξάπλωση άλλων χριστιανικών ομολογιών, όπως π.χ. του Ρωμαιοκαθολικισμού ή του Προτεσταντισμού. Η απάντηση είναι μάλλον αρνητική, αν αναλογιστούμε πως οι αιρετικοί ονομάζονται « αντίχριστοι » απ' τους Αγίους Πατέρες. Ο π. Seraphim Rose μιλά για την εξάπλωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας τον προηγούμενο αιώνα στην Αφρική και την Αμερική, όταν αναφέρεται σ' αυτό το « σημείο » του τέλους (Βλ. Seraphim Rose, Contemporary Signs of the End of the World). Απ' την άλλη και οι αιρετικοί μοιράζουν την ίδια Καινή Διαθήκη που διαβάζουμε και εμείς, έστω και αν παρερμηνεύουν κάποια σημεία της. Πάντως, οφείλουμε να σημειώσουμε πως η Ορθόδοξη Ιεραποστολή έχει σημειώσει εξαιρετική πρόοδο τις τελευταίες δεκαετίες δημιουργώντας Ιεραποστολές σε χώρες, όπου μέχρι πρότινος η Ορθόδοξη μαρτυρία ήταν μηδενική.

[358] Β΄ Θεσσαλονικείς, 2,3.

[359] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Γ΄, P.G. 82, 664 A, « Ἀποστασίαν αὐτόν ἐκάλεσε τόν Ἀντίχριστον, ἀπό τοῦ πράγματος αὐτῷ τοὔνομα τεθεικώς », καί Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, 529 B, Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Γ΄, Β΄, P.G. 62, 482 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 54, « Αὐτόν τόν ἀντίχριστον καλεῖ ἀποστασίαν ὡς πολλούς μέλλοντα ἀπολλύναι καί ἀφιστᾶν », Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1340 C, « Ἐάν

Κύριλλος Ιεροσολύμων, Μάξιμος ο ομολογητής και Ιγνάτιος Μπριαντσιανίνωφ την διαχωρίζουν απ' αυτόν. Την παρουσιάζουν να συνδέεται μεν αλλά να μην ταυτίζεται με αυτόν. Η αποστασία κατά κάποιον τρόπο θα οδηγήσει στον Αντίχριστο[360]. Και ο Αντίχριστος θα είναι προϊόν της αποστασίας, ή μάλλον η απόληξη αυτής[361].

Η αποστασία θα εκφράζεται κατ' αρχήν με μια γενικότερη έκπτωση των ηθών και με μια αύξηση της πονηρίας και εκμετάλλευσης. Η ηθική κατάσταση της κοινωνίας, όταν έλθει ο Αντίχριστος, θα είναι περίπου η ίδια με την αντίστοιχη κατάσταση του κόσμου πριν την καταστροφή του με τον κατακλυσμό αλλά και των Σοδόμων πριν την κατάκαυσή τους. Οι αμαρτωλοί θα είναι δοσμένοι στις παράνομες ηδονές και θα έχουν μια αίσθηση ότι όλα πάνε καλά και ότι τίποτε κακό δεν πρόκειται να συμβεί. Γι' αυτό και ο Κύριος παρομοιάζει την εποχή των εσχάτων με την εποχή προ του κατακλυσμού και προ της καταστροφής των Σοδόμων: « Ὥσπερ δέ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καί ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὥσπερ γάρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρό τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καί πίνοντες, γαμοῦντες καί ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τήν κιβωτόν, καί οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμός καί ἦρεν ἅπαντας, οὕτως ἔσται καί ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου »[362]. Αλλά « ὁμοίως καί ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ. Ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ὠκοδόμουν, ἧ δέ ἡμέρα ἐξῆλθεν Λώτ ἀπό Σοδόμων, ἔβρεχεν πῦρ καί θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ καί ἀπώλεσεν πάντας. Κατά τά αὐτά ἔσται ἧ ἡμέρα ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται »[363]. Κάτι ανάλογο λέγει και ο Απόστολος Παύλος: « Ὅταν γάρ λέγωσι εἰρήνη και ασφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος …»[364].

Ο ιερός Χρυσόστομος λέγει πως όταν έλθει ο Αντίχριστος θα επιταθούν οι άνομες ηδονές σε όσους είναι παράνομοι και έχουν χάσει την ελπίδα της σωτηρίας τους. Τότε θα

μή ἔλθη ἡ ἀποστασία, τουτέστιν ὁ ἀντίχριστος. Ἀποστασίαν γάρ αὐτόν ἐκάλεσεν, αὐτόχρημα τοῦτο ὄντα, ὡς πολλούς μέλλοντα ἀφιστᾶν, καί τούς ἐκλεκτούς εἰ δυνατόν ».

[360] Βλ. Μαξίμου Ομολογητού, Περί των πραχθέντων εν Βιζύη, Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία 15Γ, σελ. 26 « ὁρᾶτε μήπως, εἰρήνην προφασιζόμενοι, τήν ἀποστασίαν εὑρεθῶμεν νοσήσαντες καί κηρύττοντες, ἥν πρόδρομον εἶπεν ἔσεσθαι τῆς τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίας ὁ Θεῖος Ἀπόστολος », Ιγνατίου Μπριαντσιανίνωφ, Θαύματα και σημεία, σελ. 47-48, « Ο Αντίχριστος θα έλθη στον καιρό του· την εποχή που του καθωρίσθη. Θα προηγηθή μια γενική αποστασία. Το μέγιστο μέρος των ανθρώπων θα εγκαταλείψουν την χριστιανική πίστη. Η αποστασία θα είναι το προστάδιο. Θα προετοιμάση τόν κόσμο να δεχθή τον Αντίχριστο… Ο Αντίχριστος θα είναι απόλυτα ευθυγραμμισμένος με την γενική ηθική και πνευματική κατεύθυνση των ανθρώπων της εποχής του ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία παρόμοια άποψη εξέφρασε και ο Οικουμένιος. Βλ. Οικουμενίου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 119,117: « Ἀποστασίαν αὐτόν λέγει τόν Ἀντίχριστον, ὡς ἀφιστᾶν μέλλοντα πολλούς ἀπό τοῦ Χριστοῦ, ἤ ἀποστασίαν αὐτήν τήν ἀπό Θεοῦ ἀναχώρησιν καί αὐτό τό πρᾶγμα ».

[361] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Θ΄, P.G. 33, 881 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 134, « Ἀπέστησαν οἱ πλεῖστοι τῶν ὀρθῶν λόγων καί ἔργων, καί μᾶλλον τό δοκεῖν αἱροῦνται ἤ τό εἶναι προαιροῦνται. Αὕτη τοίνυν ἐστίν ἡ ἀποστασία, καί μέλλει προσδοκᾶσθαι ὁ ἐχθρός ». Κατά τον Newman η αποστασία των Ισραηλιτών απ' την λατρεία του ενός Θεού οδήγησε στον Αντίοχο. Η αποστασία του Αρειανισμού οδήγησε στον Ιουλιανό τον Παραβάτη. Η εξάπλωση του Νεστοριανισμού και Ευτυχιανισμού στην Αίγυπτο και την Ανατολή οδήγησαν στην αίρεση του Μωάμεθ κυρίως σ' αυτές τις περιοχές. Και η αποστασία των εσχάτων θα οδηγήσει στον Αντίχριστο. Βλ. Newman, The patristic idea of Antichrist, No 83 of Tracts for the times, by members of the University of Oxford, vol. v, 1838-40, London, 1840, σελ. 11-12.

[362] Μθ. 24,37.

[363] Λκ. 17, 26-30.

[364] Α΄ Θεσσαλονικείς, 5,3.

συμβαίνουν γαστριμαργίες, θορυβώδεις διασκεδάσεις και μέθες. Και, όπως, ακριβώς, όταν κατασκευαζόταν η κιβωτός, οι άνομοι δεν πίστευαν, αλλά, ενώ βρισκόταν ανάμεσά τους προαναγγέλοντας τα κακά που θα συμβούν, εκείνοι διασκέδαζαν, σα να μην επρόκειτο να συμβεί κανένα κακό, έτσι και στο τέλος των καιρών θα φανεί ο Αντίχριστος, μετά τον οποίο θα έλθει η συντέλεια, τα δεινά της και οι αφόρητες τιμωρίες. Αυτοί όμως καθώς θα διακατέχονται από τη μέθη της κακίας δεν θα καταλάβουν ούτε καν θα αισθανθούν τον φόβο όσων θα συμβούν, μέχρι αυτά να τους χτυπήσουν[365].

Μια γενικότερη ηθική κατάπτωση προφητεύεται απ' τον Απόστολο Παύλο και στη Β΄ προς Τιμόθεον: « Τοῦτο δέ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροί χαλεποί. Ἔσονται γάρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεύσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι, ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι, προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τήν δέ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι »[366].

Το δεύτερο σκέλος της αποστασίας θα είναι η αύξηση των αιρέσεων και η πρόοδος του αντιχριστιανισμού[367]. Ωστόσο, τα χειρότερα θα έπονται. Κατά τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, αν προ του Αντιχρίστου η αμαρτία θα έχει κορυφωθεί, επί της εποχής του Αντιχρίστου θα αυξηθεί ακόμη περισσότερο, ώστε να υπακούσουν τότε όλοι οι άνθρωποι στον Αντίχριστο και να τον προσκυνήσουν[368].

---

[365] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Γ΄, Β΄, P.G. 58, 704 και Ε.Π.Ε. 23, σελ 50-1, « Ἐντεῦθεν δείκνυσιν, ὅτι τοῦ ἀντιχρίστου ἐλθόντος, τά τῶν ἀτόπων ἡδονῶν ἐπιταθήσεται ἐν τοῖς παρανόμοις καί τῆς οἰκείας ἀπεγνωκόσι σωτηρίας. Τότε γαστριμαργίαι, κῶμοι τότε καί μέθαι. Διό καί μάλιστα ὑπόδειγμα τίθησιν ἁρμόζον τῷ πράγματι. Καθάπερ γάρ τῆς κιβωτοῦ γινομένης οὐκ ἐπίστευον, φησίν, ἀλλά προέκειτο μέν ἐν μέσῳ τά μέλλοντα προανακηρύττουσα κακά, ἐκείνοι δέ ὁρῶντες αὐτήν, ὡς οὐδενός ἐσομένου δεινοῦ, οὕτως ἐτρύφων. Οὕτω καί νῦν, φανεῖται μέν ὁ ἀντίχριστος, μεθ' ὅν ἡ συντέλεια, καί αἱ κολάσεις αἱ ἐπί τῇ συντελείᾳ, καί τιμωρίαι ἀφόρητοι. Οἱ δέ τῇ μέθῃ τῆς κακίας κατεχόμενοι οὐδέ αἰσθήσονται τοῦ φόβου τῶν ἐσομένων. Διό καί Παῦλος φησιν: « Ὥσπερ ἡ ὠδίν τῇ ἐν γαστρί ἐχούσῃ », οὕτως αὐτοῖς παραστήσεται τά φοβερά ἐκεῖνα καί ἀνήκεστα ».

[366] Β Τιμ. 3,1-5. Πρβλ. και 4,3-5. Όπως επισημαίνει ο L. J. Lietaert Peerbolte, η έκφραση « ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις » στην Αγία Γραφή αναφέρεται στους έσχατους χρόνους, στον καιρό προ του τέλους, ενώ η έκφραση « ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ » αναφέρεται σε αυτό καθαυτό το τέλος, στην Παρουσία του Κυρίου. Βλ. L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, ο.π., σελ. 39-40.

[367] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Θ΄, P.G. 33, 881, « Νῦν δέ ἐστιν ἡ ἀποστασία. Ἀπέστησαν γάρ οἱ ἄνθρωποι τῆς ὀρθῆς πίστεως. Καί οἱ μέν υἱοπατερίαν καταγγέλουσιν, οἱ δέ τόν Χριστόν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τό εἶναι παρενεχθέντα λέγειν τολμῶσι. Καί πρότερον μέν ἦσαν φανεροί οἱ αἱρετικοί, νῦν δέ πεπλήρωται ἡ Ἐκκλησία κεκρυμμένων αἱρετικῶν. Ἀπέστησαν γάρ οἱ ἄνθρωποι ἀπό τῆς ἀληθείας καί κνήθονται τήν ἀκοήν. Λόγος πιθανός; Καί πάντες ἀκούουσιν ἡδέως. Λόγος ἐπιστροφῆς; Καί πάντες ἀποστρέφονται. Ἀπέστησαν οἱ πλεῖστοι τῶν ὀρθῶν λόγων. Καί μᾶλλον τό κακόν αἱροῦνται, ἤ τό ἀγαθόν προαιροῦνται. Αὕτη τοίνυν ἐστίν ἡ ἀποστασία καί μέλλει προσδοκᾶσθαι ὁ ἐχθρός ».

[368] Γρηγορίου του Παλαμά, Ομιλία Δ΄, Εις το ευαγγέλιον της Δευτέρας του Χριστού Παρουσίας, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 118 « τήν κακίαν εἶδε πάλιν τῷ αὐτεξουσίῳ τῆς ἡμῶν προαιρέσεως ἐπί τοσοῦτον κορυφουμένην, μᾶλλον δέ τότε ἀρθησομένην θεάσεται, ὡς καί τῷ ἀντιχρίστῳ προσκυνῆσαι τούς ἀνθρώπους τηνικαῦτα καί ὑπακοῦσαι ». Βλ. και Ιγνατίου Μπριαντσιανίνωφ Επισκόπου Σταυρουπόλεως, Θαύματα και σημεία, ο.π., σελ. 47-48. Βλ., επίσης, και Άγιος Μάξιμος ο Γραικός, ο Φωτιστής των Ρώσων, Μετάφρασις-Επιμέλεια, Ι.Μ. Οσίου Γρηγορίου Αγίου Όρους, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, σελ. 154, Παραβολή περί του Αντιχρίστου, « διότι εκείνος ο κατηραμένος θα γεννηθή … που σημαίνει τον καιρό της αποστασίας… στους έσχατους καιρούς θα υπερπληθυνθή το σκοτάδι κάθε ανομίας και της ισμαηλιτικής απιστίας…Για την γέννηση και την εμφάνιση του Αντιχρίστου χαίρεται ο κόσμος. Τουτέστιν οι Εβραίοι που τον περιμένουν, και οι ισμαηλίται καί οι τάταροι καί όλοι οι όμοιοι με αυτούς άπιστοι άνθρωποι, οι ονομαζόμενοι κόσμος. Επειδή θα υπερπληθυνθή τότε κάθε αμαρτία και ανομία ».

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντάμε τις ίδιες απόψεις. Ο συγγραφέας του « Περί Συντελείας » περιγράφει την ηθική κατάπτωση του κόσμου την εποχή των εσχάτων με τα πιο ζοφερά χρώματα: « Οι άνθρωποι θα έχουν αρπακτική διάθεση, θα αρπάζουν οικίες και αγρούς, και θα περιφρονούν το δίκαιο[369]. Αισθήματα φθόνου, μίσους καί έριδος θα κυριαρχούν στις σχέσεις τους και όλοι θα πορεύονται σύμφωνα με το θέλημά τους. Οι ποιμένες θα αμελούν το πλήρωμα και θα γίνουν σαν λύκοι. Οι ιερείς θα ασπαστούν το ψεύδος και οι μοναχοί θα ποθήσουν τις κοσμικές υποθέσεις. Ο λαός θα δείχνει προς τους ιερείς ανυπότακτη διάθεση. Οι πλούσιοι θα ενδυθούν την ασπλαχνία. Οι άρχοντες δεν θα βοηθούν τον πτωχό. Οι ισχυροί θα αποβάλουν τον οίκτο. Οι κριτές θα άρουν την δικαιοσύνη από το νομικό σύστημα και τυφλωμένοι από τα δώρα θα υποστηρίζουν την αδικία. Η γυναίκα θα παραδίδει τον άνδρα της σε θάνατο και ο άνδρας θα σύρει την γυναίκα του σε δικαστήριο. Κανείς δεν θα σέβεται την λευκότητα της κεφαλής του πρεσβυτέρου, και κανείς δεν θα λυπάται το κάλλος του νεωτέρου. Τότε θα εγερθούν ψευδοπροφήτες, ψευδαπόστολοι, γόητες, « φθοροποιοί », κακοποιοί, άνθρωποι που θα ψεύδονται ο ένας στον άλλο, μοιχοί, πόρνοι, άρπαγες, πλεονέκτες, επίορκοι, κατήγοροι των άλλων, άνθρωποι που θα μισούν ο ένας τον άλλο. Οι ναοί του Θεού θα γίνουν σαν οίκοι, και παντού θα γίνουν καταστροφές των Εκκλησιών. Οι Γραφές θα καταφρονηθούν και τα δαιμονικά άσματα θα τραγουδιούνται παντού. Πορνείες, μοιχείες και επιορκίες θα γεμίσουν την γη. Όλοι, ακόμη και αυτοί που θα φαίνονται να είναι Χριστιανοί, θα ακολουθούν με σφοδρότητα και προθυμία φαρμακείες, μαντείες και μαγείες[370].

Σύμφωνα με τον Αρέθα, ο Αντίχριστος θα γίνει εύκολα αποδεκτός από τους ανθρώπους εξ αιτίας της υπερβολικής ταραχής που θα υπάρχει από την πολλή κακία του κόσμου[371]. Όπως, χαρακτηριστικά, γράφει ο ανώνυμος ερμηνευτής των σειρών σε σχόλιό

---

[369] Περί Συντελείας, V, σελ. 277, « Μάθε, ἀγαπητέ, τῶν τότε ἀνθρώπων τήν πονηρίαν, πῶς καθαρπάζουσιν οἰκίας καί ἀγρούς, καί τό δίκαιον τοῦ δικαίου αἴροντες. Ὅταν γάρ ταῦτα γένηται, ἵνα ἴδης ὅτι τέλος ἐστίν ».

[370] Βλ. Περί Συντελείας, VI-VII. Σελ. 278, « Ταῦτα προϊστορήσαμεν ἵνα γνῶτε τήν ἐπ᾽ ἐσχάτων γενησομένην ὀδύνην καί ταραχήν καί πάντων ἀνθρώπων τήν προς ‘[αλλήλους ἀναστροφήν καί φθόνον καί μῖσος καί ἔριν, τήν τῶν ποιμένων ἐπί τῶν προβάτων ἀμέλειαν καί τοῦ λαοῦ προς τούς ἱερεῖς ἀνυπότακτον διάθεσιν. Διό πάντες τῷ ἰδίῳ θελήματι ἐμπεριπατήσουσιν, καί τά τέκνα τοῖς γονεῦσιν ἐπιβαλοῦνται χεῖρας. Γυνή τόν ἴδιονἄνδρα παραδώσει εἰς θάνατον καί ἀνήρ τήν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐπί κριτήριον ἄξει ὡς ὑπεύθυνον, δεσπόται εἰς τούς ἰδίους δούλους ἀπάνθρωποι αὐθεντήσονται καί δοῦλοι προς τούς δεσπότας ἀνυπότακτον διάθεσιν περιβαλοῦνται. Πρεσβυτέρου πολιάν οὐδείς αἰδεσθήσεται καί νεωτέρου κάλλος οὐδείς οἰκτειρήσεται. Οί ναοί τοῦ Θεοῦ ὡς οἶκοι ἔσονται καί καταστροφαί τῶν ἐκκλησιῶν πανταχοῦ γενήσονται. Αἱ γραφαί καταφρονηθήσονται καί τοῦ ἐχθροῦ τά ἄσματα πανταχοῦ ἐξάσουσιν. Πορνεῖαι καί μοιχεῖαι καί ἐπιορκίαι [τήν γῆν πληρώσουσιν. Φαρμακεῖαι] καί ἐπαοιδίαι καί μαντεῖαι ὀπίσω τούτων σφοδρῶς καί προθύμως ἐξακολουθήσουσι καί καθ᾽ ὅλου ὑπό τῶν δοκούντων εἶναι χριστιανοί τότε ἐγερθήσονται ψευδοπροφῆται, ψευδΑπόστολοι, γόητες, ἄνθρωποι φθοροποιοί, κακοποιοί, ψευδόμενοι κατ᾽ ἀλλήλων, μοιχοί, πόρνοι, ἅρπαγες, πλεονέκται, ἐπίορκοι, κατάλαλοι [ἀλλήλους μισοῦντες]. … Οί ποιμένες ὡς λύκοι γενήσονται. [Οί ἱερεῖς τό ψεῦδος ἀσπάσονται.] Οί μοναχοί τά τοῦ κόσμου ποθήσουσιν. Οί πλούσιοι ἀσπλαχνίαν ἐνδύσονται. Οί ἄρχοντες πτωχῷ οὐ βοηθήσουσιν. Οί δυνάσται οἰκτιρμούς ἀποβαλοῦνται. Οί κριταί τό δίκαιον ἐκ τοῦ δικαίου ἀροῦσι καί τοῖς δώροις ἐκτυφλούμενοι ἀδικίαν ἐπισπάσονται ».

[371] Βλ. Αρέθα, Ε.Α., XIII, ΛΣΤ, σελ. 371 « Διά τό ὑπερβάλλον τοῦ κόσμου ἐκ κακίας πολυτάραχον εὐπαράδεκτος ὁ Ἀντίχριστος γένηται τοῖς ἀνθρώποις ».

του στην Α΄ Επιστολή του Ιωάννου, « ἐπί θύραις ἤδη τούτου τοῦ κόσμου τό τέλος, καί τεκμήριον τό τήν πονηρίαν πλεονᾶσαι »[372].

Στη σύγχρονη χριστιανική βιβλιογραφία συναντώνται ενδιαφέρουσες απόψεις πάνω στο ζήτημα της αποστασίας. Ήδη αναφέραμε πως η αποστασία ερμηνεύτηκε και ως μια απομάκρυνση απ' τον Θεό που θα οδηγήσει στον Αντίχριστο. Στα πλαίσια αυτής της ερμηνείας η αποστασία κατανοείται ως η αποκάλυψη του μυστηρίου της ανομίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο της Β΄ προς Θεσσαλονικείς ο Παύλος διακρίνει ανάμεσα σε δύο περιόδους, σε δύο εποχές. Στην πρώτη εποχή ο διάβολος ενεργεί κεκαλυμμένα, « ἐν μυστηρίῳ ». Αυτή η περίοδος περιγράφεται με τα λόγια « τό γάρ μυστήριον ἤδη ἐνεργείται τῆς ἀνομίας » [373]. Στην δεύτερη περίοδο ο διάβολος θα ενεργεί φανερά. Αυτή η εποχή δηλώνεται με τα λόγια « καί τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος »[374]. Η αποστασία είναι το ενδιάμεσο στάδιο στην μετάβαση απ' την « εν μυστηρίω » ενέργεια της ανομίας στην αποκάλυψή της στο πρόσωπο του Αντιχρίστου.

Σύγχρονοι Χριστιανοί συγγραφείς αναγνωρίζουν στην σημερινή αποκάλυψη της ανομίας την προετοιμασία της οδού του θηρίου· και την θεωρούν σημείο των καιρών. Έτσι, επισημαίνεται πως στην εποχή μας η ανομία, πράγματι, δεν κρύβεται αλλά διαφημίζεται. Σε επίπεδο ηθικής η ανομία έχει γίνει μεταφορικά και κυριολεκτικά νόμος. Ο καθένας προτρέπεται να κάνει ό,τι επιθυμεί χωρίς φραγμούς, ενοχές και αναστολές[375]. Σε νομικό επίπεδο, η νομιμοποίηση των εκτρώσεων, της πορνείας, της μοιχείας, της πορνογραφίας και της ομοφυλοφιλίας, όπως και η προώθηση της ευθανασίας, είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της τάσης. Μιλάμε για υπέρβαση των ορίων όχι απλά της Χριστιανικής ηθικής αλλά και, γενικότερα, της ανθρώπινης ηθικής με βάση το κοινό περί καλού και δικαίου αίσθημα, την κατά συνείδησιν ηθική.

---

[372] Catenae Graecorum Patrum in Novum Testamentum, vol. 8, Catena in epistulam Johannis, Oxford University Press, 1840, σελ. 117.

[373] Β΄ Θεσσαλονικείς, 2,7. Βλ. σχετικά και Γρηγορίου Παλαμά, Ομιλία ΙΑ΄, Εις τον τίμιον και ζωοποιόν Σταυρόν, 3, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 285-6: « Ὁ γάρ μέγας Παῦλος σαφέστερον ἡμᾶς διδάσκων, πῶς καί μήπω παραγενόμενος ἐν ἡμῖν ἐστιν ὁ Ἀντίχριστος, φησίν, ὅτι " τό μυστήριον αὐτοῦ ἐνεργεῖται ἐν ἡμῖν " ».

[374] Βλ. και Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 66, 936 « Τό γάρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται, ἀντί τοῦ εἰ μή κατά τό σαφές ἤδη τήν ἀποστασίαν ἐργάζεται ὁ διάβολος ἀλλ' οὖν γε ὡς μυστηρίω πλεῖστα καί νῦν διαπράττεται ». Σύμφωνα και με τους Glenn Holland και Hughes L. Kevin σ' αυτήν την περικοπή της Β΄ προς Θεσσαλονικείς μυστικές δυνάμεις που ενεργούν στο παρόν ενώνονται και προσωποποιούνται σε μια κρίση στο εσχατολογικό μέλλον. Το μυστήριον της ανομίας καταλήγει στον άνομο, η αποστασία καταλήγει στον άνθρωπο της ανομίας. Βλ. σχετικά Hughes L. Kevin, Constructing Antichrist, Paul, Biblical Commentary, and the development of doctrine in the early Middle ages, Catholic University of American Press, 2005, σελ. 13.

[375] Βλ. σχετικά και R. De Haan, Signs of the end times, Michigan, Kregel Publications, 1996, ανατύπωση απ' την έκδοση του 1951, σελ. 108-124. Βλ. και C. S. Lewis, Χριστιανισμός απλώς, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1992, σελ. 143 « Η κοινή γνώμη είναι λιγότερο εχθρική απέναντι στις παράνομες σχέσεις, ακόμη και απέναντι στην διαστροφή, τόσο ανεκτική που μόνο με την παγανιστική εποχή μπορούμε να τη συγκρίνουμε », Κόντογλου Φωτίου, Έρχομαι ταχύ, Ανθη μυστικά, Εκδόσεις Παπαδημητρίου, Ε΄ έκδοση, Αθήνα 2001, σελ. 142, « Ποτέ δεν το βλασφημούσαν – το όνομα του Θεού – όσο σήμερα, με τις πράξεις τους και με τα λόγια τους. Ποτέ δεν είχανε πέσει περισσότερο από σήμερα, στην ασωτεία, στην φιλαργυρία, στην ακολασία, στην αναισθησία, στην πόρωση », Μαντζαρίδη Γεωργίου, « Καί νῦν, ἀγαπητοί ὁ ἀντίχριστος ἐστιν », Σύναξη 29 (1989), σελ. 14, « Βέβαια, στις μέρες μας το έργο του αντιχρίστου παρουσιάζει μια αναμφισβήτητη έξαρση. Μια έξαρση που διαπιστώνεται σε όλες τις μορφές και τις περιοχές της ζωής ». Πολύ χαρακτηριστικά, δεικνύεται η διαφορά ανάμεσα στη σημερινή ηθική κατάσταση της ανθρωπότητας σε σχέση με την αντίστοιχη πριν ένα αιώνα, στην Χριστιανική ταινία « Time Changer ». Η ταινία έχει και εσχατολογικές αναφορές.

Σε επίπεδο φιλοσοφίας, η αποστασία φαίνεται να έχει ξεκινήσει εδώ και αιώνες με την διατύπωση αντιχριστιανικών φιλοσοφιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα « ο αντίχριστος » του Νίτσε[376].

Σε επίπεδο πολιτικής κατά τον π. Seraphim Rose η ανομία εκφράστηκε, απ' τη μια με τον Κομμουνισμό, ως πολιτική εξουσία που δίωξε τον Χριστιανισμό και απ' την άλλη με τη δημιουργία μέσω του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών ενός παγκόσμιου φορέα πολιτικής εξουσίας απ' την οποία φαίνεται να έχει εξοβελιστεί ο Χριστιανισμός. Ο π. Seraphim Rose αναφέρεται στο περίφημο παρεκκλήσι διαλογισμού των Ηνωμένων Εθνών, όπου έχει τοποθετηθεί μια μαύρη πέτρα, σαν είδωλο, που εκφράζει μια πολύ ασαφή αντίληψη πνευματικού και θρησκευτικού ενδιαφέροντος. Όπως επεσήμανε ήδη απ' το 1981, ο κομμουνισμός ήταν καταδικασμένος να αποτύχει, ακριβώς, διότι αρνήθηκε την θρησκευτική ανάγκη του ανθρώπου. Η δυτική απόπειρα παγκοσμιοποίησης δεν κάνει το ίδιο σφάλμα. Επιχειρεί να δώσει μια πνευματική βάση στο όλο εγχείρημα, μια πνευματική βάση που είναι μη Χριστιανική. Και εδώ μπαίνει το ζήτημα του θρησκευτικού συγκρητισμού και της ισοπεδωτικής εξίσωσης όλων των θρησκευτικών παραδόσεων[377]. Οι αρμόδιοι φορείς του Ο.Η.Ε. καλούν τους Ορθόδοξους Πατριάρχες να μιλήσουν, όπως, ακριβώς, καλούν και τους εκπροσώπους της Νέας Εποχής. Παράγοντες του Ο.Η.Ε. δηλώνουν οπαδοί της Νέας Εποχής, η οποία έχει σαφή αντιχριστιανική ιδεολογία. Και οι Νεοεποχίτες δεν κρύβουν την επιθυμία τους να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτά τα παγκόσμια κέντρα εξουσίας[378]. Πολλοί Χριστιανοί ερευνητές βλέπουν σε αυτό το σενάριο την επανεμφάνιση της απειλής μιας αποκρυφιστικής αυτοκρατορίας Ναζιστικού τύπου[379].

---

[376] Για την αποστασία στη φιλοσοφική σκέψη βλέπε Hal Lindsay (with C. C. Carlson), Satan is alive and well on planet earth, zondervan, U.S.A. 1972, σελ. 84-98. Βλέπε και Seraphim Rose, " Contemporary signs of the End of the World ".

[377] Σήμερα, έχουμε φτάσει στο σημείο να θεωρείται αυτονόητη η ισοτιμία όλων των θρησκευτικών παραδόσεων. Θεωρητικά, όμως, όχι πρακτικά. Στο επίπεδο της πίστης, όχι της ηθικής. Έτσι, πολλοί Ευρωπαίοι μιλούν για την ισοτιμία όλων των θρησκευτικών παραδόσεων. Κανείς δεν μιλά για ισοτιμία μεταξύ της πρακτικής της μονογαμίας και της αντίστοιχης πρακτικής της πολυγαμίας, που εφαρμόζεται π.χ. στον μουσουλμανικό κόσμο. Κανείς δεν υπερασπίζεται την πρακτική των ανθρωποθυσιών ή το δίκαιο της υποτίμησης της γυναίκας. Πολλοί, όμως, υπερασπίζονται την θρησκευτική πίστη απ' την οποία αυτά εκπορεύονται. Αυτό μοιάζει, όπως και είναι, με ασυνέπεια και ανακολουθία. Ίσως, απλά, η καθιέρωση της ισοτιμίας όλων των θρησκευτικών πρακτικών να είναι, απλά, θέμα χρόνου. Αναφέραμε, ήδη, πως η απομάκρυνση της κοινωνίας από την Χριστιανική ηθική είναι αισθητή. Ωστόσο, δεν ξεπερνά κάποια όρια. Ίσως, πάλι, η θεωρητική κήρυξη της ισοτιμίας των ποικίλων θρησκευτικών παραδόσεων να είναι, απλά, σχήμα λόγου, μια υπερβολή. Ο χρόνος θα δείξει. Πάντως, δεν μπορείς να έχεις τα φρούτα του δένδρου, χωρίς να έχεις το δένδρο που βγάζει τα φρούτα. Δεν μπορείς να έχεις τους καρπούς του Χριστιανισμού χωρίς τον Χριστό.

[378] Νεοεποχίτικες ομάδες όπως το " Lucis Trust " (ιδρύθηκε σαν Lucifer' s trust - ίδρυμα του Εωσφόρου - και στη συνέχεια μετονομάστηκε για να μην αποτελεί στόχο, εδρεύει στο 866 United Nations Plaza, New York) επιδιώκουν να αποκτήσουν οπαδούς σε υψηλά κλιμάκια. Ο Ρόμπερτ Μίλλερ, πρώην βοηθός Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών ήταν οπαδός της φιλοσοφίας της Άλις Μπέιλι, ιδρύτριας του " Lucis Trust ". Βλέπε σχετικά Δαμασκηνού Ιερομονάχου, « π. Σεραφείμ Ρόουζ, Η ζωή και τα έργα του », Τόμος Β΄, Εκδόσεις Μυριόβιβλος, Αθήνα 2006, σελ. 515-516. Ο James Beauseigneur στην τριλογία που αναφέραμε παραλλάσει λίγο τα ονόματα και περιγράφει την προσπάθεια επίδρασης του " Lucis Trust " στον Ο.Η.Ε.. Στο έργο του, παρουσιάζονται ο Γενικός γραμματέας Ρόμπερτ Μίλνερ και η Άλις Μπέρνλεϋ του Lucious Trust να προωθούν τον αποκρυφισμό σε ομάδες εξουσίας των Ηνωμένων Εθνών και να προετοιμάζουν την κυριαρχία του Αντιχρίστου.

[379] Βλ. και Tex Marss, Το μυστηριώδες χάραγμα της Νέας εποχής», το Νεοεποχιτικό Σχέδιο της Παγκόσμιας κυριαρχίας, Εκδόσεις Στερέωμα, σελ. 116. 170 κ.α.. Ο Ναζισμός είχε αποκρυφιστική βάση που τον τελευταίο καιρό εξετάζεται όλο και περισσότερο. Τα παραληρήματα του Χίτλερ για την Αρία Φυλή βασίζονταν σε σχετικές αναφορές της Έλενας Μπλαβάτσκυ. Δυστυχώς, η σχέση αποκρυφισμού και Ναζισμού δεν έχει γίνει στην Ελλάδα αντικείμενο σοβαρής έρευνας. Η σχετική παραφιλολογία με τις υπερβολές της έχει « κάψει » αυτό το θέμα. Ο T.S. Eliot δήλωνε πως η προσπάθεια του Χίτλερ να προωθήσει έναν τευτονικό πολιτισμό « αν δεν ήταν τελείως μια προσπάθεια καταργήσεως του Χριστιανικού πολιτισμού, ήταν τουλάχιστον μια προσπάθεια ξεπεράσματός του… μια συνειδητή προσπάθεια παγανισμού. Σήμερα, τα δόγματα αυτού του μη χριστιανικού παγγερμανισμού μας φαίνονται γελοία.

Επίσης, υπάρχει και η τάση για αποχριστιανικοποίηση των εθνικών πολιτικών κυβερνήσεων[380], με την προοπτική όλες οι κυβερνήσεις να ενωθούν σε μια νέα πολιτική οντότητα με μια νέα πνευματική και θρησκευτική ταυτότητα. Η μαγεία, σε μερικές περιπτώσεις ακόμη και ο Σατανισμός, νομιμοποιήθηκαν. Βέβαια, ο αποχριστιανισμός και η θρησκευτική ουδετερότητα, βαθμιαία, νομοτελειακά και αναπόφευκτα οδηγούν στον αντιχριστιανισμό. Όπως, ακριβώς, το μηδέν αποτελεί το ενδιάμεσο στάδιο για την μετάβαση απ' το θετικό στο αρνητικό πρόσημο[381]. Οι αθεϊστικές και μηδενιστικές θεωρίες, η θρησκευτική ουδετερότητα απέναντι σε όλες τις θρησκείες, το όλο κίνημα του αποχριστιανισμού δεν είναι τίποτε περισσότερο απ' το ενδιάμεσο σκαλί για τον αντιχριστιανισμό. Σήμερα, βιώνουμε τις οδύνες αυτής της μετάβασης. Το διάταγμα των Μεδιολάνων υπήρξε το ενδιάμεσο στάδιο για την μεταβολή μιας ειδωλολατρικής αυτοκρατορίας σε Χριστιανική. Σήμερα, από την Χριστιανική κρατική εξουσία μεταβαίνουμε σε μια ουδέτερη πολιτική εξουσία, που είναι, απλά, ένα ενδιάμεσο στάδιο για την μετάβαση σε μια αντιχριστιανική πολιτική εξουσία. Σύγχρονοι Χριστιανοί στοχαστές θεωρούν πως το τέρας που θα γεννηθεί απ' αυτή τη διαδικασία θα είναι κάτι πολύ πιο τρομακτικό απ' ότι έχει γνωρίσει ποτέ η Ιστορία. Θα είναι το Θηρίο της Αποκαλύψεως[382].

Στο επίπεδο της Θρησκείας η « αποστασία » εκφράζεται με την επίσημη εμφάνιση του Σατανισμού και της Μαγείας, την αθεΐα, την εισβολή των ανατολικών ειδωλολατρικών θρησκειών στο Δυτικό κόσμο, τον θρησκευτικό συγκρητισμό και την αναγέννηση χιλιαστικών αντιλήψεων[383].

Σήμερα, φυσικά, εξακολουθεί η προσπάθεια του κομμουνισμού να προωθήσει ένα είδος πανανθρώπινης θρησκείας… » (T. S. Eliot, Η ιδέα μιας χριστιανικής κοινωνίας, Μετάφραση Λένας Παπαθεμελή, Πρόλογος Δαμασκηνού Παπανδρέου, Μητροπολίτου Ελβετίας, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 135-136).

[380] Αυτή η τάση είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα. Ήδη το 1840 ο Newman έγραφε πως η κρατική εξουσία στην Ευρώπη μόλις και μετά βίας, με τις μεγαλύτερες προσπάθειες κρατούσε το πνεύμα του Αντιχρίστου που προσπαθούσε να έρθει στα πράγματα, να επιβληθεί. Και εντόπιζε την αποστασία στην περιθωριοποίηση της θρησκείας, τον διαχωρισμό έθνους και θρησκείας και την προσπάθεια για αποδυνάμωση της Εκκλησίας και απομάκρυνσής της απ' τις δημόσιες υποθέσεις, προσπάθεια που εκφραζόταν κυρίως με την επιχειρούμενη τότε κατάργηση του όρκου αλλά και την κατάργηση της θρησκευτικής εκπαίδευσης που επιτυγχανόταν με την διδασκαλία όλων των ειδών Θρησκείας σαν να είναι το ίδιο. Επίσης, εντόπιζε την αποστασία στη θεμελίωση της ηθικής διδασκαλίας όχι στην Θρησκεία αλλά σε κοινωνικούς κανόνες που υπαγορεύονται από αρχές πρακτικής χρησιμότητας και την προσπάθεια να γίνει η αποτελεσματικότητα και όχι η αλήθεια το μέτρο και ο κανόνας της πολιτείας και των νόμων. Και κατέληγε: « Surely there is at this day a confederacy of evil, marshalling its hosts from all parts of the world, organizing itself, taking its measures, enclosing the church of Christ as in a net, and preparing the way for a general apostasy from it. Whether this very apostasy is to give birth to Antichrist, or whether he is still to be delayed, we cannot know. But at any rate, this apostasy, and all its tokens, and instruments, are of the Evil one and savour of Death. Far be it from any of us, to be of those simple ones, who are taken in that snare, that is circling around us. Far be it from us to be seduced with the fair promises in which Satan is sure to hit his poison. …Shall we Christians, sons of God, brethren of Christ, heirs of glory, shall we allow ourselves to have lot or part on this matter? Shall we, even with our little finger, help on the Mystery of Iniquity? ». Βλ. Newman, The patristic idea of Antichrist, ο.π., σελ. 6-7 και 12-13.

[381] Η φύση απεχθάνεται το κενό. Κάτι θα καλύψει αυτό το κενό που δημιουργήθηκε απ' την απομάκρυνση του Χριστιανισμού απ' τις Χριστιανικές κοινωνίες. Και αυτό δεν θα είναι κάτι καλό. Και για να μνημονεύσουμε τον Bob Dylan " you 've got to serve somebody. It might be the devil or it might be the Lord, but you 've got to serve somebody ". Βλ. και Newman, The patristic idea of Antichrist, ο.π., σελ. 53. Ο Newman βλέπει αρχικά μια ανοχή σε όλες τις περίεργες αιρέσεις και σέκτες, στον αθεϊσμό και τον Μουσουλμανισμό και στη συνέχεια μια ενεργητική δίωξη της αλήθειας του Χριστιανισμού.

[382] Βλ. Seraphim Rose, " Contemporary signs of the End of the World ". Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να τονίσουμε πως τα πράγματα, ακόμη, εξελίσσονται. Δεν ξέρουμε, ακριβώς, πού θα οδηγήσει όλη αυτή η διαδικασία. Αν επιτύχουν τα αντιχριστιανικά κέντρα τους σκοπούς τους ή όχι. Αν ήρθε ο καιρός του Αντιχρίστου ή αν θα περιμένει και άλλο. Εμείς, απλά, επισημαίνουμε κάποια πράγματα.

[383] Βλ. Newman, The patristic idea of Antichrist, ο.π., σελ. 21-23. Σχετικά με τον θρησκευτικό συγκρητισμό βλ. Soloviev Vladimir, War, progress, and the end of history, including a short story of the Antichrist, three discussions,

Στο επίπεδο των πνευματικών φαινομένων και ενεργειών, αναφέρονται ως έκφραση της αποστασίας, η έρευνα και ενασχόληση με κάθε είδος αποκρυφιστικής και παραφυσικής[384] δραστηριότητας, (τηλεπάθεια, υπνωτισμός, ψευδοπροφητείες, εμφανίσεις U.F.O.) και το κίνημα της χαρισματικής αναζωπύρωσης[385].

Οι Φώτης Κόντογλου και Seraphim Rose εντοπίζουν την αποστασία και στο επίπεδο της τέχνης. Ο Seraphim Rose αναφέρει τη μοντέρνα τέχνη ως σημείο των καιρών στα πλαίσια της ανάλυσής του πάνω στην αποκάλυψη του μυστηρίου της ανομίας. Η λέξη « ανομία », σημαίνει απουσία, άρνηση και κατάργηση του νόμου. Και η σύγχρονη τέχνη καταργεί στην πράξη κάθε καλλιτεχνικό κανόνα και νόμο που εφήρμοζαν οι καλλιτέχνες μέχρι σήμερα. Ως παράδειγμα αναφέρει τον Τζακ Πόλοκ, ο οποίος, απλά, έπαιρνε και έριχνε μπογιά πάνω σε ένα καμβά. Συχνά, το αποτέλεσμα ήταν ευχάριστο, με όμορφα χρώματα και σχήματα αλλά αυτό το πράγμα δεν μπορεί να θεωρηθεί τέχνη. Τουλάχιστον, σύμφωνα με τους κανόνες που εφήρμοζαν οι ζωγράφοι αιώνες τώρα. Κάτι παρόμοιο ισχύει και στη μουσική και σ' όλες τις τέχνες[386].

Ο Φώτης Κόντογλου θεωρούσε και αυτός την μοντέρνα τέχνη ως σημείο των καιρών. Την παραλλήλιζε με το καπνό που βγήκε απ' το φρέαρ της αβύσσου κατά το 9,2 της Αποκάλυψης. Έγραφε χαρακτηριστικά: « Ω! Η αφηρημένη τέχνη! Αληθινό φόβητρο που έχει τρομοκρατήσει τον κόσμο. Σημείο αινιγματικό της Αποκαλύψεως. Η τέχνη αυτή, αν την πούμε τέχνη, ενώ στ' αλήθεια είναι η κατάργηση της τέχνης, η " αφηρημένη " λοιπόν τέχνη βγήκε από την απιστία της εποχής μας. Για τους περισσότερους σημερινούς ανθρώπους ο κόσμος είναι ένα πράγμα χωρίς σκοπό και έννοια, ένα χάος τυφλό. Κι η

ο.π., σελ. 133. Ο Soloviev επισημαίνει πως υπάρχει καλή ειρήνη και κακή ειρήνη. Και αντίστοιχα καλός πόλεμος και κακός πόλεμος. Ο Χριστός φέρνει διαίρεση και έχθρα μεταξύ καλού και κακού. Φέρνει διάκριση μεταξύ αληθείας και ψεύδους. Ο διάβολος λατρεύει να αναμιγνύει και να συνενώνει εξωτερικά, πράγματα που εσωτερικά βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους. " There is also the bad peace, the peace of the world which endeavours to blend or to unite together externally elements which internally are at war with one another ", σημειώνει. Ο Soloviev οραματιζόταν μια ένωση των χριστιανικών δογμάτων « εν αληθεία ». Στην μικρή ιστορία για τον Αντίχριστο ο οικουμενισμός του Soloviev αντιπαρατίθεται στον οικουμενισμό του Αντιχρίστου, που είναι ένωση « εν τη πλάνη », ένωση κάτω απ' τον Αντίχριστο. Τελικά, ο Αντίχριστος, ενώ λύνει όλα τα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα του κόσμου, αποτυγχάνει να επιτύχει τον οικουμενισμό στο επίπεδο της Θρησκείας. Βλ. σχετικά και Valliere Paul, Modern Russian Theology, Bukharev, Soloviev, Bulgakov, T & T Clark Ltd, Scotland, 2000, σελ. 217-221. Δεν είναι άσκοπο να σημειωθεί πως ο Newman θεωρούσε ως ένδειξη αποστασίας την προσπάθεια να γίνουν οι αριθμοί και όχι η αλήθεια το κριτήριο για το αν θα κρατήσουμε αυτό ή το άλλο δόγμα αλλά και την προσπάθεια να δοθούν 100 ερμηνείες στην Αγία Γραφή, όλες το ίδιο καλές, προσπάθεια που στην ουσία καταργεί τελικά το μήνυμα και την αξιοπιστία της. Βλ. Newman, The patristic idea of Antichrist, ο.π., σελ. 12-13. Ο Hal Lindsay επισημαίνει και την ευρύτατη εξάπλωση της αστρολογίας σαν υποκατάστατου της Χριστιανικής πίστης. Αναφέρει και μια στατιστική έρευνα σύμφωνα με την οποία στο Παρίσι – το 1970 – αντιστοιχούσε ένας τσαρλατάνος για κάθε 120 γάλλους, ένας γιατρός για κάθει 514 και ένας Ιερέας για κάθε 5000. Και σημειώνει με κάποια ειρωνία. « Αν θες κάποιον να σου πει την τύχη σου πήγαινε στο Παρίσι. Αν, πάλι, ψάχνεις για ιερέα ή γιατρό, μάλλον η Γαλλία δεν είναι το κατάλληλο μέρος για σένα » (Hal Lindsay, The late great planet earth, ο.π., σελ. 16).

[384] Για τα πνευματικά φαινόμενα που προέρχονται από τον Σατανά καλό θα είναι να προτιμάται η χρήση της λέξης παραφυσικός (παραφυσικά φαινόμενα, παραφυσική δραστηριότητα κ.ο.κ.). Για τα πνευματικά φαινόμενα που προέρχονται από τον Θεό καλό θα είναι να προτιμάται η χρήση της λέξης υπερφυσικός (υπερφυσικά φαινόμενα κ.ο.κ.). Η χρήση της πρόθεσης « παρά » συχνά δηλώνει την έννοια της διαστρέβλωσης, ενώ η χρήση της πρόθεσης « υπέρ » δηλώνει την έννοια της υπεροχής, του ανώτερου.

[385] Βλ. Seraphim Rose, " Contemporary signs of the End of the World ". Ειδικά για το φαινόμενο των U.F.O. ως σημείου των καιρών βλ. του ιδίου, « Η Ορθοδοξία και η θρησκεία του μέλλοντος, Εκδόσεις Εγρήγορση, Ά Έκδοση, Αθήνα 2000, σελ. 153-157. Γενικά, οι θεάσεις U.F.O. μπορεί να είναι οφθαλμαπάτη, ανθρώπινη απάτη ή δαιμονική απάτη. Στην τελευταία περίπτωση ανήκουν πολλά περιστατικά εμφάνισης U.F.O. ή εξωγήινων. Γι' αυτό και η ουφολογία εντάσσεται στην κατηγορία των παραφυσικών φαινομένων.

[386] Βλ. Seraphim Rose, " Contemporary sings of the end of the World ". Για την αποστασία στον κινηματογράφο, την μουσική και, γενικότερα, την διασκέδαση βλ. Hal Lindsay (with C.C.Carlson), Satan is alive and well on planet earth, zondervan, U.S.A., 1972 σελ. 98-114 .

τέχνη, λοιπόν, που καθρεφτίζει αυτή την αντίληψη, τί θα είναι άλλο από άμορφα και σκοτεινά νεφελώματα; … Τα έργα της είναι μηδενιστικά, φανερώνοντας την διάλυση που έχει πάθει ο εσωτερικός άνθρωπος. Γι' αυτό είναι φριχτά, επειδή πάντα φριχτή είναι η αρρώστια, και περισσότερο και από την σωματική, η πνευματική αρρώστεια… Τούτη η παγκόσμια τρέλα φανερώνεται σε όλες τις τέχνες, στη λογοτεχνία, στην μουσική, στη ζωγραφική, στη γλυπτική, στην οικοδομική και άπλωσε τη ζοφερή και τυραννική της εξουσία σ' όλη την οικουμένη. Η αυθαιρεσία κι η έλλειψη κάθε σεβασμού στον άνθρωπο κυριαρχήσανε σαν παγκόσμια συνθήματα. Θανατερό φαρμάκι φαρμάκωσε την ανθρωπότητα. Ποιος θα την γλιτώσει; " Καί ἤνοιξε το φρέαρ τῆς ἀβύσσου, και ἀνέβη καπνός ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνός καμίνου καιομένης " »[387].

ζ) Η εξαφάνιση του « κατέχοντος »

Αναφέρεται στην Β΄ προς Θεσσαλονικείς επιστολή του αποστόλου Παύλου. « Καί νῦν τό κατέχον οἴδατε εἰς τό ἀποκαλυφθῆναι αὐτόν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. Τό γάρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας. Μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται. Καί τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος »[388].

Ο « κατέχων » λοιπόν παρουσιάζεται σαν να είναι κάποιος που εμποδίζει την έλευση του Αντιχρίστου. Σαν να θέλει μεν ο Αντίχριστος να έλθει και τώρα, αν είναι δυνατόν, αλλά τον εμποδίζει « ο κατέχων » ή « το κατέχον »[389]. Διάφορες ερμηνείες δόθηκαν για το ποιός, ή τί, τελικά, είναι ο « κατέχων » ή το « κατέχον ».

Σύμφωνα με την πρώτη ερμηνεία είναι ο Θεός ή ο « Θείος όρος ». Η Θεία απόφαση. Υποστηρίζεται από τους Θεοδώρητο Κύρου και Μέγα Φώτιο[390]. Σε τελική

---

[387] Κόντογλου Φωτίου, « Το φρέαρ της αβύσσου, Σκέψεις για την αφηρημένη τέχνη », στο « Ευλογημένο καταφύγιο », Εκδόσεις Ακρίτας, Σειρά Ξένη και Ελληνική Λογοτεχνία, αρ.9, Αθήνα 2000, σελ. 223-9 με αναφορά στο Απ. 9,2. Εμείς συμφωνούμε, απόλυτα, με τον Κόντογλου. Ποτέ στο παρελθόν η τέχνη δεν είχε ξεπέσει τόσο. Κάθε μορφή τέχνης. Τόσο στην θεματολογία όσο και στην τεχνοτροπία της, δύο πράγματα που κατά τον Κόντογλου συνδέονται μεταξύ τους. Όχι, ότι όλα τα έργα της μοντέρνας τέχνης είναι άχρηστα. Εξαιρέσεις υπάρχουν. Ο κανόνας, όμως, δυστυχώς, είναι θλιβερός. Άλλωστε, δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσει ο καθένας την αλήθεια των ισχυρισμών του. Στο πεδίο της ζωγραφικής λ.χ.. Αρκεί να πάρει όλους τους τόμους της εγκυκλοπαίδειας της τέχνης της Εκδοτικής Αθηνών και να τους ξεφυλλίσει. Η επί το χείρον αλλαγή τόσο στην θεματολογία όσο και στην τεχνοτροπία κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, κυρίως κατά τον εικοστό αιώνα είναι τρομακτική. Στη λογοτεχνία· ας διαβάσει κάποιος Ντίκενς και ας διαβάσει και Φίλιπ Ροθ. Στο θέατρο· ας διαβάσει κάποιος Σαίξπηρ και ας διαβάσει και Πίντερ. Στη μουσική· ας ακούσει Μότζαρτ και ας ακούσει και trush metal κ.ο.κ.. Αλλά και στο χώρο της ημέτερης Νεοελληνικής λογοτεχνίας μήπως και ο ακαδημαϊκός Σπυρίδων Μελάς δεν έγραφε για τον ευτελισμό της λογοτεχνίας από το 50 και μετά; Και πράγματι. Πού είναι ο Παπαδιαμάντης της εποχής μας; Και πού ο Μακρυγιάννης;

[388] Β΄ Θεσ. 2,7.

[389] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 529 CD, Θεοφυλάκτου « Εξήγησις εις την Β΄ προς Θες/νικείς », 6, P.G. 124, 1341 A, « Κατέχον ἐστί τό κωλύον, τό ἐμποδίζον ». Την ίδια άποψη είχε και ο Θεόδωρος Μοψουεστίας. Βλ. Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 66, 933 D – 936 A, « Λέγει δέ τό κατέχον, ὡς ἄν τοῦ διαβόλου μέν ἐθέλοντος καί ἤδη τοῦτο ποιῆσαι, τοῦ Θεοῦ δέ κατέχοντος… ».

[390] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, ΣΤ΄, P.G. 82, 665 A, « Οὐδέτερον τούτων οἶμαι φάναι τόν θεῖον Ἀπόστολον, ἀλλα τό παρ᾽ ἑτέρων εἰρημένον ἀληθές εἶναι ὑπολαμβάνω. Ἐδοκίμασεν γάρ ὁ τῶν ὅλων Θεός παρά τόν τῆς συντελείας αὐτόν ὀφθῆναι καιρόν. Ὁ τοῦ Θεοῦ τοίνυν αὐτόν ὅρος νῦν ἐπέχει φανῆναι », και Φωτίου, Εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Pauluskommentar aud der griechischen kirche aus katenenhandschriften gessamelt, Munster 1933, σελ. 636 και

ανάλυση ο ίδιος ο Θεός είναι Αυτός που εμποδίζει τον διάβολο να ενεργήσει αυτό που θα ήθελε να έχει ήδη πραγματοποιήσει, δηλαδή την παρουσία του Αντιχρίστου. Τον εμποδίζει γιατί δεν έχει έλθει ακόμη ο καιρός. Αναφέρεται και απ' τον Άγιο Θεοφύλακτο Βουλγαρίας που, όμως, προτιμά άλλη ερμηνεία στην οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια[391]. Ο Θεοδώρητος συνδυάζει αυτήν την ερμηνεία με το σημείο της κήρυξης του ευαγγελίου σε όλα τα έθνη[392].

Σύμφωνα με την δεύτερη ερμηνεία το κατέχον είναι η « χάρις του Πνεύματος ». Αναφέρεται απ' τους ιερό Χρυσόστομο, Θεοδώρητο Κύρου και Άγιο Θεοφύλακτο Βουλγαρίας. Σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη ο « κατέχων » είναι η Χάρις του Πνεύματος που, όσο αυτή βρίσκεται στον κόσμο, ο διάβολος δεν δύναται να έρθει.

Ο Θεοδώρητος αναφέρει πως κάποιοι διετύπωσαν αυτήν την ερμηνεία[393] αλλά ο ίδιος, τελικά, δεν την προσυπογράφει. Μάλιστα, κάνει και μια σημαντική παρατήρηση. Έτσι, κατά τον Θεοδώρητο, ακόμη και στα έσχατα δεν είναι δυνατόν να απομακρυνθεί « παντελῶς » η Χάρις του Πνεύματος. Διότι, είναι αδύνατον να νικήσουν τις μηχανές του διαβόλου αυτοί που δεν έχουν την βοήθεια του Αγίου Πνεύματος[394].

Ο Άγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας γράφει πως σύμφωνα μ' αυτήν την ερμηνεία μόνο όταν το Πνεύμα του Θεού απομακρυνθεί απ' τον κόσμο εξ αιτίας της κακίας των ανθρώπων, τότε θα βρει χώρο ο Αντίχριστος για να έρθει. Χρησιμοποιεί, μάλιστα, την

Ε.Π.Ε. 14, σελ. 524. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, P.G. 66, 933 D – 936 AB, « Λέγει δέ τό κατέχον, ὡςέ ἄν τοῦ διαβόλου μέν ἐθέλοντος καί ἤδη τοῦτο ποιῆσαι, τοῦ Θεοῦ δέ κατέχοντος αὐτόν τέως διά τό καιρόν ὁρίσαι τῇ συντελεία τοῦ αἰῶνος, καθ᾽ ὅν ὀφθῆναι συγχωρεῖ κἀκεῖνον. Τοῦτο κατέχων ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει τοῦ Θεοῦ τόν ὅρον, ὅθεν καί ἐπήγαγεν, Εἰς τό ἀποκαλυφθῆναι αὐτόν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. Προσεκτέον ὅτι ἀποκάλυψιν τοῦ Ἀντιχρίστου ἐκάλεσε τήν φανέρωσιν, ἐν τε τοῖς ἀνωτέροις ἀποκαλυφθῆ ὁ ἄνθρωπος εἰπών κἀνταῦθα ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὡς ἄν τοῦ διαβόλου πάντοτε μέν ἀπό τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας μελετῶντος αὐτό ἐπί τῇ τῶν ἀνθρώπων βλάβη καί ἤδη γε αὐτό καί ποιήσαντος ἄν, εἰ μή κατά τήν ἀπόρρητον αὐτοῦ βουλήν κατεῖχεν αὐτόν ὁ Θεός, ἐργασομένου δέ τότε καί οἴσοντος γε εἰς φανερόν το πάλαι δοκοῦν αὐτῷ, ὅταν συγχωρηθῆ τήν οἰκείαν γνώμην ἐκβαλεῖν εἰς ἔργον ».

[391] Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1344 A, « Ἄλλοι δέ, « Κατέχων », ὠνόμασαν τόν τοῦ Θεοῦ ὅρον. Ὅταν, γάρ, φασί, πληρωθῆ ὁ τοῦ Θεοῦ ὅρος, ὁ νῦν κατέχων τήν τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίαν, καί ἐπιστῆ ὁ ὡρισμένος αὐτῷ καιρός, τότε ἀποκαλυφθήσεται ».

[392] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, ΣΤ΄, P.G. 82, 665 A, « Οἶμαι δέ καί ἑτέραν ἔχειν διάνοιαν τό ρητόν. Μεμαθηκώς γάρ ὁ θεῖος Ἀπόστολος εἰρηκέναι τόν Κύριον, ὡς κηρυχθῆναι δεῖ τό Εὐαγγέλιον εἰς πάντα τά ἔθνη, καί τότε γίνεσθαι τό τέλος. Ὁρῶν δέ κρατοῦσαν ἔτι τῶν εἰδώλων τήν θεραπείαν, τῇ Δεσποτικῇ διδασκαλία ἐπόμενος, ἔφη πρότερον καταλυθήσεσθαι τῆς δεισιδαιμονίας τό κράτος, καί πανταχοῦ διαλάμψειν τό σωτήριον κήρυγμα, καί τότε φανήσεσθαι τόν τῆς ἀληθείας ἀντίπαλον ».

[393] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 529 CD, « Ἤδη ἄν ὤφθη, φησίν, εἴπερ αὐτόν μή ἡ θεία διεκώλυσε χάρις, καί τῷ ἁρμοδίω τήν ἐκείνου παρουσίαν ἀπεκλήρου καιρῷ.… Μόνον ὁ κατέχων … Ὁ θεῖος αὐτόν, φησίν, ὅρος ἐπέχει φανῆναι. Δεῖ γάρ, κατά τήν Θείαν πρόρρησιν, εἰς πάντα τά ἔθνη κηρυχθῆναι τό Εὐαγγέλιον, εἶθ᾽ οὕτως ἐκεῖνον ὀφθῆναι ».

[394] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, ΣΤ΄, P.G. 83, 664 CD, « Τινές τό κατέχον ενόησαν τήν χάριν τοῦ Πνεύματος. Κατεχούσης γάρ, φησί, τῆς τοῦ Πνεύματος χάριτος, ἐκεῖνος οὐ παραγίνεται. Ἀλλ᾽ οὐκ οἷον τε παύσασθαι παντελῶς τήν χάριν τοῦ Πνεύματος. Πῶς γάρ ἔνεστι τῶν ἐκείνου περιγενέσθαι μηχανημάτων τούς τῆς πνευματικῆς ἐπικουρίας ἐστερημένους; ».

έκφραση « χώραν ἔξει » που δηλώνει τόπο. Σαν να λέει πως δεν μπορούν να είναι στον ίδιο τόπο το Άγιο Πνεύμα και ο Αντίχριστος μαζί[395].

Τελικά, όμως, και ο Άγιος Θεοφύλακτος απορρίπτει αυτήν την ερμηνεία επικαλούμενος δύο επιχειρήματα. Πρώτον, αν ο Παύλος αναφερόταν στην Θεία Χάρη δεν θα μιλούσε με ασάφεια αλλά φανερά, δηλώνοντας ξεκάθαρα ότι η έλευση του Αντιχρίστου εμποδίζεται από την Θεία Χάρη. Και, δεύτερον, η Θεία Χάρη εκφράζεται με τα χαρίσματα. Αν επρόκειτο να εμφανιστεί ο Αντίχριστος όταν χάνονταν τα χαρίσματα, τότε αυτός θα έπρεπε να έχει ήδη εμφανιστεί, διότι αυτά έχουν από παλιά χαθεί[396].

Σύμφωνα με την τρίτη ερμηνεία το κατέχον είναι η Ρωμαϊκή βασιλεία. Υποστηρίζεται από τους Αγίους Ιππόλυτο, Ιωάννη Χρυσόστομο, Θεοφύλακτο Βουλγαρίας, Ιωάννη τον Δαμασκηνό και Νικόδημο τον Αγιορείτη[397]. Σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη, όταν βγει η Ρωμαϊκή εξουσία από τη μέση, τότε θα έρθει ο Αντίχριστος.

Σύμφωνα με τον ιερό Χρυσόστομο, όσο υπάρχει ο φόβος της Ρωμαϊκής εξουσίας, κανείς δεν θα υποταχθεί γρήγορα, ενώ, όταν αυτή καταλυθεί, και επικρατήσουν συνθήκες αναρχίας, τότε, ο Αντίχριστος θα επιτεθεί καί θα επιχειρήσει να αρπάξει την εξουσία των ανθρώπων και του Θεού[398]. Η διάλυση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας θα ανοίξει τον δρόμο να περάσει ο Αντίχριστος.

Σύμφωνα με τους Αγίους Ιωάννη Χρυσόστομο και Θεοφύλακτο Βουλγαρίας αυτή η ερμηνεία εξηγεί και γιατί ο Παύλος μίλησε αινιγματικά, « συνεσκιασμένως », σχετικά με αυτό το θέμα και δεν είπε ξεκάθαρα ποιό είναι το εμπόδιο που θα πρέπει να φύγει για να έλθει ο Αντίχριστος. Διότι δεν ήθελε να δημιουργεί χωρίς λόγο μάταιες έχθρες και ανόητους κινδύνους. Διότι, αν είχε πει ξεκάθαρα ότι η Ρωμαϊκή αρχή θα καταλυθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα, αμέσως, οι Ρωμαϊκές αρχές θα φόνευαν τον ίδιο σαν

---

[395] Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις τήν Β προς Θες/νικείς, P.G. 124, 1344 A « Εἴρηται δέ ὅτι καί Πνεῦμα τό ἅγιον εἰπόν τινες εἶναι τό κατέχον. Ὅταν γάρ τοῦτο διά τήν τῶν ἀνθρώπων κακίαν ἐκ μέσου γένηται καί ἀποστῇ, τηνικαῦτα χώραν ἔξει ὁ ἄνομος ἀποκαλυφθῆναι ».

[396] Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις τήν Β προς Θες/νικείς, P.G. 124, 1341 B, « Ὅτι δέ οὐ περί τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος χάριτος λέγει, δῆλον. Πρῶτον μέν γάρ οὐκ ἄν εἶπεν ἀσαφῶς, ἀλλά φανερῶς, ὅτι καί νῦν αὐτόν κατέχει ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις, τουτέστι τά χαρίσματα. Ἔπειτα, εἰ γε τῶν χαρισμάτων ἐκλιπόντων ἔμελλε παραγενέσθαι, ἔδει αὐτόν ἤδη φανῆναι. Πάλαι γάρ ταῦτα ἐκλέλοιπε. Ὅρα δέ, ὅτι οὐκ εἶπεν ὅτι ταχέως ἔσται, ἀλλ᾽ " Εἰς το ἀποκαλυφθῆναι ", φησίν, " αὐτόν ἐν τῷ αὐτοῦ καιρῷ ". Καί πάλιν γάρ τόν καιρόν ἄδηλον εἴασε ». Προφανώς αναφέρεται σε χαρίσματα όπως της γλωσολαλιάς, που έχουν ατονήσει. Βέβαια, ποτέ δεν εξέλιπον τελείως τα χαρίσματα.

[397] Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, XXI, σελ. 87, Ιωάννου Δαμασκηνού, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, P.G. 95, 924 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 182, « τήν Ρωμαίων βασιλείαν φησί. Ταύτης γάρ πληρουμένης ὁ Ἀντίχριστος ἔρχεται »Βλ. Νικοδήμου Αγιορείτου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 115-117.

[398] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία Δ΄ εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Α΄, P.G. 62,486 και Ε.Π.Ε. 9, σελ. 68, « Τουτέστιν, ἡ ἀρχή ἡ Ρωμαϊκή ὅταν ἀρθῇ ἐκ μέσου, τότε ἐκεῖνος ἥξει. Καί εἰκότως. Ἕως γάρ ἄν ὁ ταύτης ᾖ τῆς ἀρχῆς φόβος, οὐδείς ταχέως ὑποταγήσεται, ὅταν δέ αὕτη καταλυθῇ, ἐπιθήσεται τῇ ἀναρχία, καί τήν τῶν ἀνθρώπων καί τήν τοῦ Θεοῦ ἐπιχειρήσει ἁρπάσαι ἀρχήν…Καί ταῦτα μετά πολλῆς τῆς σαφηνείας ὁ Δανιήλ ἡμῖν παρακατίθεται ». Βλ. και Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, ΣΤ΄, P.G. 82, 664 CD « Τινές τό κατέχον τήν Ῥωμαϊκήν ἐνόησαν βασιλείαν… Ἀλλ᾽ οὐδέ τήν Ῥωμαϊκήν βασιλείαν ἑτέρα διαδέξεται βασιλεία. Διά γάρ τοῦ τετάρτου θηρίου καί ὁ θειότατος Δανιήλ τήν Ῥωμαϊκήν ἠνίξατο βασιλείαν. Ἐν δέ τούτῳ τό μικρόν κέρας ἐβλάστησε το ποιοῦν πόλεμον μετά τῶν ἁγίων. Αὐτός δέ οὗτος ἐστι, περί οὗ τά προρρηθέντα εἶπεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ».

καταστροφέα αλλά και όλους τους πιστούς, διότι τάχα θα χαίρονταν για την κατάλυση της Ρωμαϊκής εξουσίας[399].

Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί πως αυτή η ερμηνεία, συνήθως, συνδέεται με την προφητεία του εβδόμου κεφαλαίου του Δανιήλ, όπου περιγράφεται ο κατακερματισμός της τελευταίας, δηλαδή, της Ρωμαϊκής βασιλείας και η εν συνεχεία έλευση του Αντιχρίστου.

Σύμφωνα, τέλος, με την τέταρτη ερμηνεία το κατέχον είναι η ειδωλολατρεία. Υποστηρίζεται από τον Θεοδώρητο Κύρου, που την συνδέει με το σημείο της κήρυξης του ευαγγελίου σε όλα τα έθνη. Πρώτα θα σβήσει η πλάνη που επικρατεί και θα λήξει η απάτη των ειδώλων και μετά θα έρθει ο Αντίχριστος[400]. Ο Θεοδώρητος αποδέχεται και την άποψη που ερμηνεύει το κατέχον ως τον « Θείο όρο ». Στη ουσία συνδυάζει τις δύο ερμηνείες. Όταν αποφασίσει ο Θεός, θα καταργηθεί η πλάνη των ειδώλων και θα έλθει ο Αντίχριστος. Ο Θεοδώρητος εκφράζει την άποψη ότι ο Παύλος έγραψε αυτή τη φράση γνωρίζοντας το λόγο του Κυρίου ότι πρώτα θα πρέπει να κηρυχθεί το Ευαγγέλιο σε όλα τα έθνη και βλέποντας την ειδωλολατρεία να επικρατεί[401]. Αυτή η θέση αναφέρεται και από τον Άγιο Θεοφύλακτο[402].

Πρέπει να επισημάνουμε ότι οι Πατέρες παρά το ότι δηλώνουν συνήθως την προτίμησή τους σε κάποια συγκεκριμένη ερμηνεία αναφέρουν και τις υπόλοιπες ερμηνείες ως πιθανές. Συχνά, συνδυάζουν δύο διαφορετικές μεταξύ τους ερμηνείες.

η) Η πτώση της Ρωμαϊκής Βασιλείας

Το σημείο της πτώσης της Ρωμαϊκής Βασιλείας βασίζεται κυρίως στις οράσεις που περιγράφονται στο δεύτερο και έβδομο κεφάλαιο του βιβλίου του Δανιήλ[403]. Σ' αυτές τις προφητικές οράσεις περιγράφονται οι τέσσερις βασιλείες που θα κυριαρχήσουν στην οικουμένη. Στην πρώτη όραση η ανθρώπινη ιστορία απ΄ την εποχή του Δανιήλ και μετά περιγράφεται σαν ένα άγαλμα με κεφάλι από χρυσό, στήθος και χέρια από άργυρο, κοιλιά

---

[399] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλια Δ΄, Α΄, P.G. 62, 487 και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β προς Θες/νικείς, P.G. 124, 1341 Β, « Εἰ μή γάρ αὕτη καταλυθῆ, οὐκ ἄν σχοίη πάροδον ὁ Ἀντίχριστος ποιῆσαι ἅ βούλεται. Διά τοῦτο καί συνεσκιασμένως εἶπεν ὁ Παῦλος. Οὐδέ γάρ ἠβούλετο ματαίας ἔχθρας ἀναδέχεσθαι, καί ἀνοήτους κινδύνους. Εἰ γάρ εἶπεν, ὅτι μικρόν ὕστερον καταλυθήσεται ἡ Ρωμαίων ἀρχή, εὐθέως ἄν αὐτόν κατώρυξαν ὡς λυμεῶνα, καί τούς ἄλλους πιστούς συν ἀυτῷ, ὡς τῇ καταλύσει τῆς τηλικαύτης ἀρχῆς ἐπιχαίροντας ».

[400] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, Ζ΄, ΚΣΤ΄, P.G. 81, 1432 CD-1433 Α, « Σβεσθήσεται γάρ ἡ κατέχουσα πλάνη καί λήξει ἡ τῶν εἰδώλων εξαπάτη, καί τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος. Τοῦτο δέ καί ὁ Κύριος ἔφη… Δεῖ γάρ πρότερον σβεσθῆναι τήν κατέχουσαν πλάνην καί κρατυνθῆναι τῶν Εὐαγγελίων τό κήρυγμα, εἶθ᾽ οὕτως ἀποκαλυφθῆναι ἄνθρωπον ».

[401] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, ΣΤ΄, P.G. 82, 665 Α, « Οἶμαι δέ καί ἑτέραν ἔχειν διάνοιαν τό ρητόν. Μεμαθηκώς γάρ ὁ θεῖος Ἀπόστολος εἰρηκέναι τόν Κύριον, ὡς κηρυχθῆναι δεῖ τό Εὐαγγέλιον εἰς πάντα τά ἔθνη, καί τότε γίνεσθαι τό τέλος. Ὁρῶν δέ κρατοῦσαν ἔτι τῶν εἰδώλων τήν θεραπείαν, τῇ Δεσποτικῇ διδασκαλία ἑπόμενος, ἔφη πρότερον καταλυθήσεσθαι τῆς δεισιδαιμονίας τό κράτος, καί πανταχοῦ διαλάμψειν τό σωτήριον κήρυγμα, καί τότε φανήσεσθαι τόν τῆς ἀληθείας ἀντίπαλον ».

[402] Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β προς Θες/νικείς, P.G. 124, 1341 D 1344 Α, « Τινές δε τό, Κατέχων, τήν εἰδωλολατρείαν ἐνόησαν. Ὅταν, γάρ, φασίν, ἡ κατέχουσα πλάνη παύσεται, καί ἡ εἰδωλολατρεία σβεσθῆ, τότε ὁ Ἀντίχριστος ἐπιστήσεται, ὥς καί ὁ Κύριος εἶπε… ».

[403] Βλ. Δαν. 2, 31-45 και 7,1-28.

και μηρούς από χαλκό, κνήμες από σίδερο και πόδια από σίδερο και πηλό. Στην δεύτερη όραση οι τέσσερις βασιλείες παριστώνται σαν τέσσερα θηρία. Το πρώτο ήταν σαν λέαινα με φτερά αετού, το δεύτερο σαν άρκτος, το τρίτο σαν πάρδαλη με τεσσερα φτερά πτηνού και το τέταρτο, το φοβερότερο απ᾽ όλα, διέφερε καταπληκτικά απ᾽ τα προηγούμενα, είχε σιδερένια δόντια, χάλκινα νύχια και καταπατούσε με τα πόδια του τα υπόλοιπα θηρία. Το θηρίο αυτό είχε δέκα κέρατα. Σε κάποια στιγμή ένα μικρό κέρας φύτρωσε ανάμεσα στα άλλα, και, αμέσως, τρία κέρατα που βρίσκονταν μπροστά του ξερριζώθηκαν.

Σύμφωνα με την πατερική παράδοση αυτές οι τέσσερις βασιλείες είναι η Βαβυλωνιακή, η Μηδοπερσική, η Μακεδονική και η Ρωμαϊκή. Άλλωστε, ο ίδιος ο Δανιήλ ταυτίζει την πρώτη βασιλεία με την Βαβυλωνιακή του Ναβουχοδονόσορα[404]. Η γνώση της Ιστορίας καθορίζει και τις υπόλοιπες τρεις. Στο τέλος της τέταρτης, της Ρωμαϊκής Βασιλείας, θα εμφανιστεί ο Αντίχριστος και θα ακολουθήσει η αιώνια Βασιλεία του Θεού[405].

Η Ρωμαϊκή Βασιλεία, που μας ενδιαφέρει και περισσότερο, περιγράφεται στην πρώτη όραση ως οι σιδηρές κνήμες και τα πόδια από σίδερο και πηλό του αγάλματος. Η τέταρτη βασιλεία παρουσιάζεται ως μη ομοιογενής αλλά « διηρημένη ». Ένα μέρος της θα είναι ισχυρό και το άλλο θα είναι εύθραυστο. Και όπως ο πηλός δεν αναμειγνύεται με τον άργυρο, έτσι και η τέταρτη βασιλεία προς το τέλος της δεν θα είναι ενωμένη. Στην δεύτερη όραση η Ρωμαϊκή Βασιλεία περιγράφεται σαν ένα φοβερό θηρίο που διαφέρει καταπληκτικά απ᾽ τα προηγούμενα τρία. Τονίζεται ότι αυτή η βασιλεία « « ὑπερέξει πάσας τάς βασιλείας και καταφάγεται πᾶσαν τήν γῆν καί συμπατήσει αὐτήν και κατακόψει »[406]. Σύμφωνα με τους Αγίους Ιππόλυτο και Θεοδώρητο Κύρου το τέταρτο θηρίο δεν έχει συγκεκριμένο όνομα επειδή η Ρωμαϊκή Βασιλεία είναι μια πολυεθνική βασιλεία, μια βασιλεία που περιλαμβάνει πολλά έθνη και έχει πολλές μορφές[407]. Θεωρείται πως προς το τέλος αυτής της βασιλείας θα υπάρχουν σ᾽ αυτήν δέκα

---

[404] Βλ. Δαν. 2,38.

[405] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XXV, σελ. 205, Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΓ΄, P.G. 33, 885-888 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 138, Εφραίμ Σύρου, Λόγος ασκητικός, Εκδόσεις Το περιβόλι της Παναγίας, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 130, « Εἰς γάρ τό τέλος τῆς τῶν Ῥωμαίων βασιλείας δεῖ τά πάντα πληρωθῆναι », Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, P.G. 81, 1297. 1308. 1413 κ.εξ., Ιερωνύμου, 634. 666, P.L. 25, 504. 529-530, Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τον Δανιήλ, Β΄, P.G. 56, 206, Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, ΚΓ΄, σελ. 133, « Τινές ἐνόμισαν ὅτι τέσσαρα ταῦτα βασίλεια εἶναι τά τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Περσῶν, τῶν Μακεδόνων καί τῶν Ῥωμαίων, ἐκεῖνοι δέ οἵτινες ἐπιθυμοῦν να μάθουν ἐπί ποίων τεκμηρίων στηρίζονται, δύνανται να συμβουλευθῶσι τά σχόλια τοῦ ἱερέως Ἱερωνύμου περί Δανιήλ, γραφέντα με ἐπιμέλειαν καί σοφίαν. Ἀλλά, ἐάν δεν εἶναι κανείς τόσο καθυστερημένος, δεν θα θέση ἐν ἀμφιβόλῳ τά ὑπό τοῦ Δανιήλ λεγόμενα τόσον σαφῶς, δηλαδή ὅτι ἡ τυραννία τοῦ Ἀντιχρίστου ἐναντίον τῶν πιστῶν, καίτοι μακρᾶς διαρκείας, θα προηγηθῇ τῆς τελευταίας κρίσεως καί τῆς αἰωνίου βασιλείας τῶν ἁγίων », Συμεώνος του Μεταφραστού, Υπόμνημα εις τον μέγαν προφήτην Δανιήλ και τους Αγίους τρεις Παίδας, ΙΗ΄, P.G. 115, 392. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., 333. Πολλά σχετικά πατερικά κείμενα παραθέτει και ο H.H. Rowley στο έργο του Darius the Mede and the four world empires in the book of Daniel, Cardiff, University of Wales, 1959.

[405] Βλ. Δαν. 2,38.

[406] Δαν. 7,23.

[407] Βλ. Ιππολύτου Εις τον Δανιήλ, Δ΄, VII, σελ. 79, « ἐπειδή γάρ οἱ Βαβυλώνιοι ἕν ἔθνος ὑπῆρχον… ὁμοίως δέ καί οἱ Πέρσαι… νυνί δέ τό νῦν κρατοῦν θηρίον οὐκ ἔστιν ἕν ἔθνος, ἀλλ᾽ ἐκ πασῶν τῶν γλωσσῶν καί ἐκ παντός γένους ἀνθρώπων συνάγει ἑαυτῷ καί παρασκευάζει δύναμιν εἰς παράταξιν πολέμου, οἱ πάντες μέν Ῥωμαῖοι καλούμενοι, μή ὄντες δέ οἱ πάντες ἐκ μιᾶς χώρας… », Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ Ζ΄, Ζ΄, P.G. 81, 1420, « ὄνομα δέ αὐτῷ οὐ τίθησιν, ἐπειδή ἐκ πλειόνων ἐθνῶν ἡ Ῥωμαίων

βασιλείς, και θα εμφανιστεί ως ενδέκατος φοβερός βασιλεύς ο Αντίχριστος[408]. Σύμφωνα με τον Ιππόλυτο στο τέλος των καιρών θα εμφανιστούν εθνικές δημοκρατίες που μάλιστα θα βρίσκονται σε ασυμφωνία μεταξύ τους[409]. Κατά τον ιερό Αυγουστίνο ο αριθμός « 10 » είναι συμβολικός και δηλώνει την παγκοσμιότητα όλων των βασιλέων όλης της γης[410].

Αξίζει, να σημειωθεί πως διακεκριμένοι Ορθόδοξοι ερμηνευτές της Τουρκοκρατίας εκφράζονται σαν να μην έχει καταλυθεί η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης π.χ. στην ερμηνεία του για το « κατέχον » της Β΄ προς Θεσσαλονικείς, προτείνει ως σωστότερη ερμηνεία αυτήν του Ιερού Χρυσοστόμου που ταύτιζε το « κατέχον » με την Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία[411]. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Δαμασκηνός ο Στουδίτης γράφει στον Θησαυρό του πως τα δέκα δάχτυλα του αγάλματος και τα δέκα κέρατα του τετάρτου θηρίου των οράσεων του Δανιήλ είναι 10 βασιλείες Ρωμαίων που, όταν περάσουν, θα έρθει ο Αντίχριστος[412]. Ο Νικηφόρος Θεοτόκης σημειώνει σε επιστολή του πως η Ορθόδοξος Βασιλεία « φρικώδη ἐλέῳ Θεοῦ » βρίσκεται στους Οθωμανούς[413].

συγκροτηθεῖσα πόλις τῆς οἰκουμένης ἐκράτησε. Πρῶτον μέν βασιλευομένη, εἶτα ὁτέ μέν δημοκρατουμένη, ὁτέ δέ εἰς τήν προτέραν ἐπανελθοῦσα βασιλείαν. Φοβερόν δέ λέγει τό θηρίον καί ἔκθαμβον περισσῶς ἐπειδή τῶν ἄλλων ἁπασῶν βασιλειῶν δυνατωτέρα, αὕτη ἡ βασιλεία γεγένηται ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ζωναρά Ιωάννου, Επιτομή ιστοριών, Ioannis Zonarae epitome historiarum, Teubner, Leipzig, 1868, σελ. 194, « πολυειδής γάρ ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχή ».

[408] Βλ. Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, 32, Α-ΣΤ΄, Ε.Π.Ε. σελ. 342-349, Ιπολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XXVII, « Τούτων οὖν ἐσομένων καί τῶν δέκα δακτύλων τῆς εἰκόνος εἰς δημοκρατίας χωρησάντων, καί τῶν δέκα κεράτων τοῦ θηρίου εἰς δέκα βασιλεῖς μερισθέντων, … », Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ Ζ΄, Ζ΄, P.G. 81, 1420, « Σημαίνει ἐνταῦθα, ὅτι περί τό τέλος τῆς βασιλείας δέκα κατά ταυτόν ἀναστήσονται βασιλεῖς, ὧν οἱ μέν ἔσονται δυνατοί, οἱ δέ λίαν ἀσθενεῖς », Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 667, P.L. 25, 531. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ιωάννου Ζωναρά, ο.π. σελ. 195, « καί κέρατα δ' εἶναι τῷ θηρίῳ δέκα φησίν, ὑπεμφαίνων ὡς εἰς πολλάς ἡγεμονίας ἐπ' ἐσχάτων ἡ βασιλεία διαιρεθήσεται ».

[409] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Β΄, XII, σελ. 42, « ἵνα δειχθῶσιν αἱ κατά τό …. δημοκρατίαι αἱ μέλλουσαι γίγνεσθαι, διαιρούμεναι εἰς τούς δέκα δακτύλους τῆς εἰκόνος, ἐν οἷς ἔσται ὁ σίδηρος αναμεμιγμένος τῷ ὀστράκω », και Δ΄, VII, σελ. 78, « ἵνα διά μέν τῶν δέκα δακτύλων σημανθῇ τά δέκα κέρατα, διά δέ τοῦ ὀστράκου καί τοῦ σιδήρου ἡ τούτων ἀσυμφωνία, ὡς συμμιγεῖς μέν ἔσονται ἐν σπέρμασιν ἀνθρώπων, οὐκ ἔσονται δέ κολλώμενοι οὗτος μετά τούτου. Καθάπερ γάρ ὁ σίδηρος οὐκ ἀναμίγνυται μετά τοῦ ὀστράκου, οὕτως οὐδέ τότε οἱ ἄνθρωποι ἀλλήλοις ὁμονοεῖν δυνήσονται, ἄλλων ἀλλαχῇ ἀτάκτως φερομένων, καί ἑαυτοῖς τό βασίλειον κατά ἔθνη διαιρουμένων ».

[410] Βλ. Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΚΓ΄, σελ. 133, « Συχνά, με τόν αριθμόν χίλια, εκατόν, επτά και άλλους ακόμη η Γραφή εννοεί την ολότητα ». Βλ. και στην έκδοση CCEL, NPNF, Series I, vol. 2, σελ. 443. Αξίζει, πάντως, να σημειώσουμε σ' αυτό το σημείο πως ο Newman που προτιμά την κυριολεκτική ερμηνεία των αριθμών απορρίπτει την άποψη πως η προφητεία του Δανιήλ αποτελεί " vaticinium ex eventu " με το επιχείρημα πως ποτέ δεν συνέβη διαίρεση της Αυτοκρατορίας σε δέκα τμήματα. Βλ. Newman, The patristic idea of Antichrist, ο.π., σελ. 31, « some infidels overcome by the truth of them, could only take refuge in the unworthy, and, at the same time, most unreasonable and untenable supposition, that they were written after the events which they profess to foretell. But we have had no such exact fulfillment in history of the ten kings. Therefore we must suppose that it is yet to come ».

[411] Βλ. Νικοδήμου Αγιορείτου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, ο.π., σελ. 115-117.

[412] Βλ. Θησαυρός Δαμασκηνού, Λόγος ΚΓ΄, Περί της Β΄ Παρουσίας του Χριστού, σελ. 348.

[413] Βλ. επιστολή του Νικηφόρου Θεοτόκη προς τον Θεοδώρητο τον εξ Ιωαννίνων στο άρθρο του Θεοδωρήτου Βατοπεδινού, « Η εν τέλει του ΙΗ αιώνος συζήτησις περί της ερμηνείας της Ιεράς Αποκαλύψεως », Εκκλησιαστική Αλήθεια 9 (1888-1889), σελ. 349, « … τοῖς δέ πιστοῖς τοῖς ὑπό τόν τοῦ θηρίου ζυγόν παντοίων κακῶν ἐποίσει τό πόνημα ἄφευκτον τόν κίνδυνον. Τί γάρ ἐροῦσιν, ἤ τί πράξουσιν οἱ τούτους κρατοῦντες, ἀκούσαντες ὅσα κατά τούτων οἱ ὑπ' αὐτούς (οὐδέν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον, ὅ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται καί κρυπτόν ὅ οὐ γνωσθήσεται) λέγουσι καί γράφουσιν, ὅσα τε κατά τοῦ κράτους αὐτῶν προφητεύουσι καί εὔχονται, ὅσον τε τήν ὀρθόδοξον βασιλείαν, τήν φρικώδη ἐλέῳ Θεοῦ οὖσαν αὐτοῖς, ὑπερυψοῦσί τε καί ὑπεραίρουσιν; ».

Στην σύγχρονη βιβλιογραφία σχετικά με το ζήτημα της κατάργησης της Ρωμαϊκής Βασιλείας έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις. Κατ' αρχήν θα πρέπει να διευκρινίσουμε πως η Ρωμαϊκή Βασιλεία χωρίστηκε σε δύο βασιλείες, στην Δυτική Ρωμαϊκή Βασιλεία, με κέντρο την Παλαιά Ρώμη και την Ανατολική Ρωμαϊκή Βασιλεία με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Ο χωρισμός της Ρωμαϊκής Βασιλείας σε δύο βασιλείες συνδέθηκε από κάποιους με τα δύο σιδερένια πόδια του αγάλματος της προφητείας του Δανιήλ[414].

Η πόλη της Ρώμης αλώθηκε το 476. Πολλοί ερευνητές τοποθετούν τότε το τέλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Και ταυτίζουν τα δέκα δάχτυλα του αγάλματος της όρασης του Δανιήλ με διάφορα ευρωπαϊκά έθνη, όπως π.χ. με τους Ούνους, τους Φράγκους, τους Βουργουνδούς και άλλους[415]. Ωστόσο, η Δυτική Ρωμαϊκή Βασιλεία δεν εξαφανίστηκε απ' την Ιστορία. Ο Καρλομάγνος το 800 μ.Χ. ανακηρύχτηκε Αυτοκράτωρ Ρωμαίων. Ο Παπισμός, σαν φορεύς θρησκευτικής, πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας έδρασε για αρκετούς ακόμη αιώνες, ενώ η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία διαδραμάτισε κεντρικό ρόλο στα πράγματα της Ευρώπης με αυτό το όνομα μέχρι το 1806. Άλλωστε, η λέξη « Κάιζερ » προέρχεται απ' την λατινική αντίστοιχη « Καίσαρ »[416].

Απ' την άλλη η Νέα Ρώμη, η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης συνέχισε να υπάρχει μέχρι, τουλάχιστον, το 1453. Από εκεί και ύστερα, πολλοί διεκδίκησαν τα σκήπτρα της διαδοχής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Πιο γνωστή είναι η θεωρία της Ρωσίας ως τρίτης Ρώμης με τον Τσάρο – μεταφορά στα ρωσικά της λέξης « Καίσαρ » – ως νέο Αυτοκράτορα να υπερασπίζεται την Ορθόδοξη πίστη[417]. Η θεωρία αυτή αναπτύχθηκε κατά την εποχή του Ιβάν του Γ΄, ο οποίος παντρεύτηκε την Σοφία, ανηψιά του Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου. Ανάλογες Σερβικές και Βουλγαρικές φιλοδοξίες εκδηλώθηκαν αλλά δεν αναπτύχθηκαν γιατί αυτές οι περιοχές υποτάχθηκαν, τελικά, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία προβλήθηκε και αυτή ως η συνέχεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας[418].

---

[414] Βλ. π.χ. Back Roland and Bach Michael, What is the antichrist islam connection?, USA 2007, σελ. 24-5.

[415] Βλ. Smith Uriah, The prophecies of Daniel and the Revelation, U.S.A., 2004, σελ. 58-9.

[416] Ο Φρειδερίκος ο Γ΄ ονόμαζε τον εαυτό Καίσαρα, αφού ήταν απόγονος του Καρλομάγνου, που είχε στεφθεί Καίσαρας το 800 απ' τον Πάπα Λέοντα τον Γ΄.

[417] Βλ. Ostogorsky George, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Ζ΄ Έκδοση, Αθήνα 2002, τομ. Γ΄, σελ. 276, « η Ρωσία ανέλαβε τον ηγετικό ρόλο στην Χριστιανική Ανατολή. Αφού η Κωνσταντινούπολη ήταν η Νέα Ρώμη, η Μόσχα γινόταν τώρα η " τρίτη Ρώμη " ». Βλ. και Kroumbaher, Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας, Αθήνα 1900, τ. 3ος, σελ. 521, Αργυρίου Αστερίου, « Εσχατολογική Γραμματεία καί σκέψη κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας », Θεολογία 59 (1988), σελ. 318-319 και Αλεξάνδρου Καριώτογλου, Ισλάμ και Χριστιανική χρησμολογία, Από τον μύθο στην πραγματικότητα, Αρμός, Αθήνα 2000, σελ. 139-147. Ενδιαφέρουσα είναι και η θέση του Μιχαήλ Αζκούλ, ο οποίος με βάση την θεωρία περί της Μόσχας ως « τρίτης Ρώμης », διατυπώνει την άποψη ότι η πτώση των Ρωμανώφ, της τελευταίας Χριστιανικής βασιλείας, σηματοδοτεί την είσοδο της ανθρωπότητας στην περίοδο των εσχάτων χρόνων (Βλ. Αζκούλ Μιχαήλ, « Αντιχριστιανισμός, ο νέος αθεϊσμός », εκδόσεις Πέτρου Μπότση, Αθήνα 1985, σελ. 117-126).

[418] Όσο και αν ακούγεται περίεργο, η Οθωμανική Αυτοκρατορία μπορεί να θεωρηθεί ως η συνέχεια της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη το τέλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας δεν συνέβη το 1453 αλλά τους 19ο και 20ο αιώνα. Πολλά σχετικά επιχειρήματα μπορούν να αναφερθούν. Κατ' αρχήν, οι ισχυρισμοί των ίδιων των Τούρκων. Ο ίδιος ο Μωάμεθ, γιος Χριστιανής, ονόμασε τον εαυτό του Καίσαρα Ρωμαίων, Kaiser-i-rum, και απαιτούσε να αποκαλείται με αυτό τον τίτλο (Βλ. Nicolle D., Ιστορικός Άτλας του Ισλάμ, Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα 2004, σελ. 172-3). Θεωρώντας τον εαυτό του ως τον μόνο νόμιμο διάδοχο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κατέβαλε συστηματική προσπάθεια να εξοντώσει κάθε Ρωμιό με βασιλικό αίμα που θα μπορούσε να διεκδικήσει το θρόνο. Ο πάπας Πίος ο Β΄ αντέτεινε στους ισχυρισμούς του πως οι αξιώσεις του θα είχαν αντίκρυσμα μόνο αν ασπαζόταν τον Χριστιανισμό (Βλ. Inalcik Halil, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική εποχή, 1300-1600, Μετάφραση Μιχάλης Κοκολάκης, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 3η έκδοση, Αθήνα α.χ. σελ., 53 και Babinger Franz, Mehmedder, Eroberer und seine Zeit, Μόναχο 1953, σελ. 212-3). Στον Μωάμεθ αποδίδονται τα ακόλουθα λόγια: « Η παγκόσμια αυτοκρατορία πρέπει να είναι μία, να έχει μια πίστη και μια κυριαρχία. Για την επίτευξη αυτής της

ενότητας δεν υπάρχει μέρος καταλληλότερο από την Κωνσταντινούπολη » (Βλ. Inalcik Halil, ο.π., σελ. 103-4). Χαρακτηριστικά είναι και τα λόγια του Γεωργίου του Τραπεζουντίου προς τον Μωάμεθ: « Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι είστε ο αυτοκράτωρ των Ρωμαίων. Όποιος κατέχει νόμιμα την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας, είναι αυτοκράτωρ και η Κωνσταντινούπολη είναι η πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας » (Nicolle D., Ιστορικός Άτλας του Ισλάμ, Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα 2004, σελ. 173). Μια παρόμοια θέση συναντάται και στο χρονικό των Τούρκων Σουλτάνων, όπου γράφεται: « Τότε έκαμε ο σουλτάν Μεχεμέτης να τόνε λέγουνε χογκιάρ, ήγουν αυτοκράτωρ καίσαρα » (Ζώρα Γεωργίου, Χρονικόν των Τούρκων Σουλτάνων [κατά τον Βαρβερινό ελληνικόν κώδικα 111], Αθήναι, 1958, σελ. 94. Βλ. και Babinger Franz, ο.π., σελ. 226 και Kinross Lord, Οι οθωμανικοί χρόνοι, η άνοδος και η πτώση της Τουρκικής Αυτοκρατορίας, Μετάφραση-Έκδοση Σπύρου Ονησιφόρου, Λευκωσία 1980, σελ. 93, 132-133). Ο Μωάμεθ πίστευε πως στο πρόσωπό του είχαν ενωθεί η ισλαμική, η Τουρκική και η Ρωμαϊκή παράδοση της Οικουμενικής κυριαρχίας (Βλ. σχετικά και Babinger Franz, ο.π., σελ. 226). Φιλοδοξία του ήταν να καταλάβει και την Παλαιά Ρώμη για να επανενώσει την Ανατολική με την Δυτική Αυτοκρατορία για πρώτη φορά μετά το 751. Γι' αυτό και κατέλαβε το Οτράντο της Ιταλίας το 1480. Βέβαια, η εξέγερση του Σκεντέρμπεη ανέκοψε την πορεία του και ένα χρόνο αργότερα, οι Ιταλοί ανακατέλαβαν το Οτράντο. Πάντως, τον τίτλο του Kaiser-i-rum, που υιοθέτησε ο Μωάμεθ, χρησιμοποιούσαν οι Οθωμανοί Σουλτάνοι και στις διπλωματικές τους επαφές με άλλους μουσουλμάνους ηγέτες (Βλ. Arnold Toynbee, The Ottoman Empire' s place in world history, « The Ottoman state and its place in world history », Belgium, 1974, Kemal H Karpat and contributors, σελ. 23-4). Και όταν ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής νίκησε τον Κάρολο τον Ε΄ της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τον ανάγκασε να υπογράψει συνθήκη που καθόριζε να μην ονομάζεται Αυτοκράτορας αλλά μόνο Βασιλιάς της Ισπανίας, ώστε αυτός να θεωρείται ο μόνος διάδοχος της Αυτοκρατορίας (Βλ. Turnbull, Stephen, *The Ottoman Empire 1326 – 1699*, New York: Osprey Publishing 2003, σελ. 54). Κατά τον Philip Mansel, « απ' το 1453 ο Μωάμεθ ο Β΄, όπως και οι διάδοχοί του, θεωρούσε τον εαυτό του κληρονόμο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και μοναδικό πραγματικό αυτοκράτορα στην Ευρώπη … » (Philip Mansel, Κωνσταντινούπολη, η περιπόθητη πόλη [1453-1924], Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1999, σελ. 26-7).

Αυτή τη θέση διατυπώνει και ο κορυφαίος ιστορικός Arnold Toynbee που χαρακτηρίζει την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως συνέχεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και θεωρεί πως η Ρωμαϊκή Βασιλεία έζησε μέσω της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι τον εικοστό αιώνα. Ο Toynbee γράφει: « It is illuminating historically to think of the Ottoman Empire as being the fifth revival of the Roman Empire in the Near and middle East, and not to date the extinction of the Roman Empire in 1453, the year in which the Emperor Constantine XI lost his life in the forlorn hope of trying to save Istanbull from falling to Mehmet the Ottoman Conqueror. In the Ottoman Empire, the Roman Empire lived on till 1922, when Vahid-ed-Din, the last Ottoman Qaysar-i-Rum, got away from Istanbul on board a British warship. This is not just a play on words. The Ottoman Empire was the Roman Empire' s successor in the meaningful sense that it inherited a Roman practice, that had enabled the Romans, first to build up their Empire, and then to revive it again and again …The Ottoman Empire was Romanlike in extending its first class citizenship widely and in enlisting ability, wherever it could find it, for the public service » (Βλ. Arnold Toynbee, ο.π., σελ. 23-4). Βέβαια, δεν συμμερίζονται όλοι οι Βυζαντινολόγοι τις απόψεις του Toynbee. Και στους κυκλους των ιστορικών αυτές οι θέσεις δεν είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες. Υπάρχουν όμως, και, μάλιστα, στηρίζονται από σοβαρά επιχειρήματα. Ο John W. Barker, στο σχόλιό του στο κείμενο του Toynbee σημειώνει πως άλλοι Βυζαντινολόγοι δεν αποδέχονται την θέση του διάσημου ιστορικού σχετικά με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως παράταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Δέχονται πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρξε κληρονόμος και διάδοχος της Βυζαντινής Κληρονομιάς όχι κυριολεκτικά αλλά μεταφορικά, σε άλλο επίπεδο (Βλέπε John W. Barker, Comment, The Ottoman state and its place in world history, Belgium, 1974, Kemal H Karpat and contributors, σελ. 28-34).

Κατά τη γνώμη μας, πολύ σωστά, τονίζονται οι διαφορές της Οθωμανικής απ' την Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Αν συγκρίνουμε τις δύο αυτοκρατορίες με ιστορικούς όρους, η τεράστια διαφορά της μιας απ' την άλλη είναι εμφανής. Άλλωστε, η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μια βάρβαρη αυτοκρατορία που καταπίεζε φρικτά τους υποτελείς σ' αυτήν λαούς. Ήταν μια αντίχριστη αυτοκρατορία. Ωστόσο, ο προφήτης βλέπει τα πράγματα διαφορετικά απ' ότι τα βλέπει ο ιστορικός. Εμείς αναφέρουμε τις απόψεις ιστορικών που βλέπουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως συνέχεια της άλλης, για να δείξουμε πως, αν ιστορικοί διατυπώνουν μια τέτοια θέση, δεν είναι υπερβολικό να διατυπωθεί μια παρόμοια άποψη στα πλαίσια της ερμηνείας του Προφήτη Δανιήλ. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει, οπωσδήποτε, να διακρίνουμε μεταξύ της προφητικής και της ιστορικής ερμηνείας των γεγονότων. Αλλά, ούτως ή άλλως, εμείς δεν εξετάζουμε τα πράγματα μόνο απ' την ιστορική τους σκοπιά. Ερευνούμε και την προφητική τους διάσταση. Δεν κάνουμε ιστορία, θεολόγοι είμαστε. Οι ιστορικοί διακρίνουν την Ρωμαϊκή απ' την Βυζαντινή Αυτοκρατορία για λόγους μεθοδολογικούς, παρά το ότι η δεύτερη είναι η συνέχεια της πρώτης. Στην προφητεία του Δανιήλ, όμως, αυτές οι δύο εποχές θεωρούνται ως μία. Ας δούμε, λοιπόν, τα πράγματα πιο προσεκτικά. Με τη Νέα Ρώμη μια λατινική ειδωλολατρική αυτοκρατορία με πρωτεύουσα τη Ρώμη μετατρέπεται σε μια Ελληνική Χριστιανική Αυτοκρατορία με νέα πρωτεύουσα, την Κωνσταντινούπολη. Και, όμως, είναι η ίδια Βασιλεία, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Το ίδιο, λοιπόν, συμβαίνει και το 1453, όταν μια Ελληνική Χριστιανική Αυτοκρατορία μετατρέπεται σε μια Οθωμανική Μουσουλμανική Αυτοκρατορία. Γιατί να μην θεωρηθεί σαν συνέχεια της Ρώμης, όταν μάλιστα αυτοπροσδιορίζεται ως τέτοια; Θα μπορούσε κάποιος να αντείπει πως η μετάβαση έγινε με βίαιο τρόπο, με πόλεμο. Αλλά κάτι παρόμοιο συνέβη και με την Μηδοπερσική Αυτοκρατορία. Η Μηδεία τον $7^{ο}$ και $6^{ο}$ αιώνα κατείχε την

Βέβαια, έχουν προταθεί και ευρύτερες ερμηνείες. Έτσι, έχει υποστηριχθεί πως η Ρωμαϊκή Βασιλεία επιβιώνει μέσα απ' την πολιτιστική της κληρονομιά, ως σύστημα και δίκαιο[419]. Ότι είναι ζωντανή μέσα απ' την θρησκευτική, πολιτιστική και πολιτική της επίδραση στο σύγχρονο κόσμο. Ότι η Ρωμαϊκή Βασιλεία είναι ο παπισμός που θα αναβιώσει[420]. Επίσης, υπάρχει η άποψη ότι θα συμβεί στο μέλλον μια αναβίωση της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας για να ακολουθήσει στη συνέχεια ο κατακερματισμός της σε δέκα τμήματα[421]. Ο Newman θεωρούσε πως η παρακμή του

Περσία. Πρωτεύουσα της Μηδείας ήταν τα Εκβάτανα. Και οι Πέρσες ήταν υποτελείς στους Μήδους υπό τον Αστυάγη, μέχρι το 559 π.Χ.. Το 559 ο Κύρος επαναστατεί κατά του Αστυάγη, τον ανατρέπει και δημιουργεί την μεγάλη Περσική Αυτοκρατορία. Προσθέτει την Μηδεία στις κτήσεις του το 550 μ.Χ.. Και η μετάβαση, λοιπόν, απ' την Μηδική στην ΜηδοΠερσική Βασιλεία έγινε με επανάσταση του Πέρση Κύρου εναντίον του εκ μητρός παππού του, του Μήδου Βασιλιά. Και, όμως, η Μηδοπερσική Βασιλεία θεωρείται σαν μια Αυτοκρατορία (Βλ. σχετικά και A. T. Olmstead, Ιστορία της Περσικής Αυτοκρατορίας, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2002, σελ. 89-90. Βλ. επίσης Gunneweg H. J. Antonius, Η ιστορία του Ισραήλ έως την εξέγερση του Βαρ-Κοχβά, Μετάφραση Ιωάννη Χ. Μούρτζιου, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 274-277 και Beitzel J. Barry [Γενική Επιμέλεια], Βιβλικά, Ο άτλας της Βίβλου, Ένα ταξίδι στην ιστορία και τον πολιτισμό των λαών και χωρών της Βίβλου, Εκδόσεις Κεντικελένη, Αθήνα 2007, σελ. 340-1).

Άλλωστε, η Οθωμανική Αυτοκρατορία διατηρεί την ίδια πρωτεύουσα, την Κωνσταντινούπολη. Διατηρούνται κάποιες βασικές διοικητικές δομές. Κυρίαρχη γλώσσα είναι η Ελληνική. Υπάρχουν οι ίδιοι πληθυσμοί. Ο ίδιος, ο ελληνικός πολιτισμός. Αυτό επισημαίνεται και από τον Ostogorsky, ο οποίος, βέβαια, τελικά, προβάλλει περισσότερο την θεωρία της Ρωσίας ως τρίτης Ρώμης. Ο Ostogorsky σημειώνει: « Έτσι, ιδρύθηκε πάλι μια νέα Αυτοκρατορία, που εκτεινόταν απ' τη Μεσοποταμία ως την Αδριατική με φυσικό της κέντρο την Κωνσταντινούπολη. Ήταν η Τουρκική αυτοκρατορία, που ορθώθηκε στα ερείπια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και που έμελλε να επανενώσει μια φορά ακόμη τις παλαιές Βυζαντινές χώρες σε ένα κράτος για πολλούς αιώνες. Το Βυζάντιο αλώθηκε το 1453, οι πνευματικές, όμως, και πολιτικές του παραδόσεις επέζησαν και συνέχισαν να επιδρούν τόσο στα παλαιά όρια της Αυτοκρατορίας, γονιμοποιώντας την κρατική και πολιτιστική ζωή των Ευρωπαϊκών λαών… Η Χριστιανική Θρησκεία για τους Έλληνες και Νότιους και Ανατολικούς Σλάβους παρέμεινε το Άγιο των αγίων τους … » (Ostogorsky George, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Ζ΄ Έκδοση, Αθήνα, 2002, τομ. Γ΄, σελ 275). Επίσης παραμένει και η ίδια θρησκεία, η Χριστιανική για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Το οθωμανικό καθεστώς μιμείται το Βυζαντινό πρότυπο και ενσωματώνει Βυζαντινούς θεσμούς. Το μπλε τζαμί είναι χαρακτηριστικό δείγμα της επίδρασης του Βυζαντινού πολιτισμού. Δικαιολογημένα, επομένως, η Οθωμανική Βασιλεία μπορεί να χαρακτηριστεί ως συνέχεια – mutatis mutandis – της Ρωμαϊκής Βασιλείας.

Υπάρχουν, όμως, και άλλα στοιχεία που μας ωθούν προς αυτήν την ερμηνεία. Κατ' αρχήν η προφητεία του Δανιήλ αναφέρεται στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και της Μεσογείου. Αυτή η περιοχή θεωρείται το κέντρο του κόσμου (Μεσόγειος - Μέσον γης). Σ' αυτήν την περιοχή υπήρξαν οι τρεις πρώτες βασιλείες. Σ' αυτήν, λογικά, θα πρέπει να υπάρχει και η τέταρτη. Η Γερμανική Αγία Αυτοκρατορία, ή η Ρωσική Βασιλεία, δεν θα ταίριαζαν σ' αυτό το σχήμα της προφητείας. Αντίθετα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατείχε αυτές τις περιοχές που αναφέραμε. Και ήταν μια πολυεθνική αυτοκρατορία. Ένα άλλο στοιχείο είναι πως με την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δημιουργούνται πολλά εθνικά κράτη που φέρνουν στο νου τα δέκα κέρατα του τέταρτου θηρίου ή δέκα δάχτυλα του αγάλματος, τις δέκα « εθνικές δημοκρατίες » που αναφέρει ο Ιππόλυτος. Με την κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το πολιτικό σχήμα της Αυτοκρατορίας, που συγκεντρώνει πολλά έθνη κάτω από μια κεντρική ηγεσία, δίνει τη θέση του στο αντίστοιχο των εθνικών κρατών. Η μία κεντρική αυτοκρατορική εξουσία κομματιάζεται σε πολλά μικρά εθνικά κράτη. Και αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά στην ιστορία της Μέσης Ανατολής και της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου. Οι αριθμοί « 10 » και « 3 », συχνά, στην Αγία Γραφή, έχουν συμβολικό περιεχόμενο, δηλώνοντας το πλήθος και το μέρος αντίστοιχα. Με αυτήν, λοιπόν, την ερμηνεία επιτυγχάνεται εναρμόνιση μεταξύ των ιστορικών δεδομένων που έχουμε και των προφητικών αναφορών του Δανιήλ. Εμείς, πάντως, πρέπει να τονίσουμε πως δεν γνωρίζουμε πώς ακριβώς θα εκπληρωθεί η προφητεία του Δανιήλ. Καταθέτουμε με κάθε επιφύλαξη μια άποψη, μια ερμηνεία, μια εκδοχή που εναρμονίζει τα ιστορικά δεδομένα με την προφητεία του Δανιήλ. Ωστόσο, η εξέλιξη των γεγονότων στο μέλλον μπορεί να μας διαψεύσει. Η προφητεία του Δανιήλ μπορεί να εκπληρωθεί με όρους διαφορετικούς απ' τους δικούς μας. Το μόνο σίγουρο είναι πως η προφητεία θα εκπληρωθεί. Μια προφητεία μπορεί να εκπληρωθεί με πολλούς τρόπους. Απομένει να δούμε τον τρόπο εκπλήρωσης.

[419] Βλ. Ψαρουδάκη Νικολάου, « Αντίχριστος 666 καί ΕΚΑΜ », εκδόσεις Μήνυμα, Αθήνα 1987, σελ. 50.

[420] Βλ. Walton H. John, The four kingdoms of Daniel, Journal of the Evangelical Theological Society, 29.1, (1986), σελ. 25-36.

[421] Βλ. Δελήμπαση Α.Δ., Η εποχή του Αντιχρίστου, Η αποστασία, η παρουσία του Αντιχρίστου καί η κατάλυσις αυτού, Αθήνα 1974, σελ.175-8.

πολιτικού σχήματος της Αυτοκρατορίας ήταν σημείο των καιρών[422]. Και είναι γεγονός πως όλες οι αυτοκρατορίες διαλύθηκαν μέσα στους δύο τελευταίους αιώνες.

θ) Η επιστροφή του Ισραήλ στο Χριστό

Η επιστροφή του Ισραήλ στο Χριστό έχει σαφή και στέρεη αγιογραφική βάση και μαρτυρείται από πλήθος Πατέρων. Πιο συγκεκριμένα, η βιβλική βάση πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η σχετική πατερική διδασκαλία είναι τα Ησ. 59,20-21[423] – επαναλαμβάνεται και από τον Παύλο στην προς Ρωμαίους –, Μαλ. 4,4[424], Ρωμ. 11,25-27[425], και Απ. 14,1[426]. Η επιστροφή του Ισραήλ στην αλήθεια τους έσχατους χρόνους στηρίζεται από κάποιους Πατέρες και στην αλληγορική ερμηνεία κάποιων λόγων του Κυρίου και στην τυπολογική θεώρηση και ερμηνεία κάποιων γεγονότων του βίου του.

Ο χρόνος εκπλήρωσης αυτής της προφητείας τοποθετείται την εποχή που εξετάζουμε, την εποχή του τέλους των καιρών. « Ἐν ἐσχάτοις καιροῖς »[427] κατά τον Άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας, « κατά τόν καιρόν τῆς παρουσίας τῆς δευτέρας καί τῆς συντελείας »[428] κατά τον ιερό Χρυσόστομο. Πιο συγκεκριμένα, όμως, ο χρόνος της επιστροφής του Ισραήλ εξαρτάται από δύο παραμέτρους. Η πρώτη από αυτές είναι η σωτηρία του « πληρώματος των εθνών » και η δεύτερη είναι η έλευση του Προφήτη Ηλία, ο οποίος θα συντελέσει στην αποκατάσταση του Ισραήλ στην αρχική πνευματική του δόξα.

Η επιστροφή του Ισραήλ στην αλήθεια θα επισυμβεί μετά τη σωτηρία του πληρώματος των εθνών. « Πώρωσις ἀπό μέρους τῷ Ἰσραήλ γέγονεν ἄχρις οὗ τό πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθη, καί οὕτω πᾶς Ἰσραήλ σωθήσεται »[429], γράφει ο

---

[422] Πρβλ. και Newman, The patristic idea of Antichrist, No 83 of Tracts for the times, by members of the University of Oxford, vol. v, 1838-40, London, 1840, σελ. 50, « The shadows begin to move – the old forms of empire which have lasted ever since Christ was with us, heave and tremble before our eyes end nod to their fall ». Ο συγγραφέας τονίζει πως η παλιά Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ζει αλλά είναι σαν κάποιον που βρίσκεται στην επιθανάτια κλίνη, το ίδιο και η Μωαμεθανική Αυτοκρατορία.

[423] Ησ. 59,20-21, « Καί ἥξει ἕκ Σιών ὁ ρυόμενος καί ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπό Ιακώβ. Καί αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, εἶπεν κύριος. Τό πνεῦμα τό ἐμόν, ὅ ἐστιν ἐπι σοῖ, καί τα ρήματα, ἅ ἔδωκα εἰς τό στόμα σου, οὐ μή ἐκλίπη ἐκ τοῦ στόματός σου καί ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματός σου, εἶπεν γάρ κύριος ἀπό τοῦ νῦν καί εἰς τόν αἰῶνα ».

[424] Μαλ. 4,4, « Καί ἰδού ἐγώ ἀποστέλλω ὑμῖν Ἠλίαν τόν Θεσβίτην πρίν ἐλθεῖν ἡμέραν Κυρίου τήν μεγάλην καί ἐπιφανῆ ὅς ἀποκαταστήσει καρδίαν πατρός προς υἱόν καί καρδίαν ἀνθρώπου πρόν τόν πλησίον αὐτοῦ μή ἔλθω καί πατάξω τήν γῆν ἄρδην ».

[425] Ρωμ. 11,25-7, « Οὐ γάρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τό μυστήριον τοῦτο, ἵνα μή ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πώρωσις ἀπό μέρους τῷ Ἰσραήλ γέγονεν ἄχρις οὗ τό πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθη, καί οὕτω πᾶς Ἰσραήλ σωθήσεται, καθώς γέγραπται. Ἥξει ἐκ Σιών ὁ ρυόμενος καί ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπό Ἰακώβ. Κάι αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τάς ἁμαρτίας αὐτῶν ».

[426] Απ. 14,1, « Καί εἶδον, καί ἰδού τό ἀρνίον ἑστηκός ἐπί τό ὄρος Σιών, καί μετ' αὐτοῦ ἑκατόν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες, ἔχουσαι τό ὄνομα αὐτοῦ καί τό ὄνομα τοῦ πατρός αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπί τῶν μετώπων αὐτῶν ».

[427] Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Περί της εν πνεύματι και αληθείας προσκυνήσεως και λατρείας λόγος επτακαιδέκατος , Περί εορτών αγίων, P.G. 68, 1084, « Ἐπιζητηθήσεται γάρ ἐν ἐσχάτοις καιροῖς παρά τῶν ὑπολελειμμένων ἐξ Ἰσραήλ, ὁ ἐκ σπέρματος Δαβίδ κατά σάρκα Χριστός ».

[428] Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την προς Ρωμαίους, Ομιλία ΙΘ΄, Β, P.G. 60, 585.

[429] Ρωμ. 11,25-26.

Απόστολος Παύλος. Ο Ισραήλ ήταν ο πρώτος λαός που κλήθηκε απ' τον Θεό στη σωτηρία. Και επί αιώνες αυτός ήταν ο εκλεκτός του Θεού λαός, ενώ τα έθνη είχαν αποκλείσει τον εαυτό τους απ' τη σωτηρία. Με την έλευση του Κυρίου στη γη οι όροι αντιστρέφονται. Ο Ισραήλ αποκηρύττει τον Κύριο, απορρίπτει την σωτηρία, και τίθεται μόνος του μακράν της χάριτος του Θεού, με την εξαίρεση ενός « κατ' εκλογήν χάριτος λείμματος »[430]. Το παράπτωμα του Ισραήλ σήμανε την αρχή της κλήσης των εθνών. Οι εξ εθνών προερχόμενοι Χριστιανοί συναποτελούν πλέον τό « ἔθνος ἅγιον », τον εκλεκτό λαό του Θεού. Όταν λήξει αυτή η πορεία της κλήσης των εθνών στη σωτηρία και της ένταξής τους στο λυτρωτικό σχέδιο του Θεού, τότε, καί μόνο τότε, ο Ισραήλ στο σύνολό του θα επιστρέψει στην αλήθεια. « Μετά γάρ το καθίσαι τόν Χριστόν ἐπί τά ἔθνη, τότε ἥξουσι κακεῖνοι παραζηλοῦντες … »[431], γράφει ο ιερός Χρυσόστομος. Όταν ο Ισραήλ δει τα είδωλα γκρεμισμένα και όλη την οικουμένη να έχει δεχθεί το ευαγγέλιο του Χριστού, όταν δει « κεκλημένην τήν ὑπ' ουρανόν »[432], τότε θα « παραζηλώσει » καί θα επιστρέψει. Ο Ισραήλ θα είναι ο τελευταίος λαός που θα δεχθεί τη λύτρωση που κήρυξε ο Χριστός. « Σωθήσεται δέ Ισραήλ έσχατος »[433] γράφει ο Κύριλλος. Η φυλή του Ισραήλ θα σωθεί « κατόπιν τρέχουσα των εθνών »[434]. Καί τότε, όλοι μαζί θα αποτελέσουν « μίαν πόλιν αγίαν »[435].

Ένα άλλο σημείο το οποίο πρέπει να εξετάσουμε είναι τί ακριβώς εννοούν ο Παύλος και οι Πατέρες όταν λένε « το πλήρωμα των εθνών »· αν εννοούν όλα τα έθνη, ή την συντριπτική πλειοψηφία αυτών· και, αν το κάθε έθνος δεχτεί στο σύνολό του ή κατά ένα μόνο μέρος του την αλήθεια. Σχετική μ' αυτό το θέμα είναι η φράση του Κυρίου « κηρυχθήσεται τό εὐαγγέλιον ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι », στην οποία ήδη αναφερθήκαμε. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να πούμε πως άλλο πράγμα είναι το κήρυγμα και άλλο η αποδοχή του κηρύγματος. Αυτά τα δύο συνδέονται αλλά δεν ταυτίζονται. Σχετίζονται, πάντως, μεταξύ τους[436].

---

[430] Ρωμ. 11,5.

[431] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΞΣΤ΄, Β΄, P. G. 58, 628.

[432] Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Σχόλια εις τον Ησαΐαν, P.G. 70, 604. Βλ. και 665. Την ίδια άποψη εξέφρασε και ο Ωριγένης. Κατά τον αλεξανδρινό ερμηνευτή « ἡ κλήσις τῶν ἐθνῶν ἀρχήν ἔσχεν ἐκ τοῦ παραπτώματος τοῦ Ἰσραήλ » (Ωριγένους, Εις τον Ιερεμίαν ομιλία Δ΄, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 11, σελ. 28). Ο Ισραήλ θα επιστρέψει όταν δεί « τόν δούλον τετιμημένον και τόν αγενή προσεληλυθότα » (Ομιλία Δ΄ εις τον Ιερεμίαν, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 11, σελ. 31).

[433] Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Σχόλια εις την προς Ρωμαίους, Clarendon Press, Oxford, 1872, p. 242. Βλ. και Μ. Βασιλείου, Εις τον Προφήτην Ησαΐαν, Basilio Commento al Profeta Isaia, Turin, 1939, vol.1, Ε, σελ. 140, και Νικοδήμου του Αγιορείτου, Ερμηνεία εις τας ΙΔ΄ επιστολάς του Αποστόλου Παύλου, τ. 1ος, Η προς Ρωμαίους και η πρώτη προς Κορινθίους, Εκδόσεις Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, Α΄ ανατύπωση, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 243-262.

[434] Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Περί της εν πνεύματι και αληθεία προσκυνήσεως και λατρείας, Λόγος 10ος, P.G. 68, 704, « μενεῖ δέ ὥσπερ ἔρημος τέκνων, τόν τελευταῖον καί ἐν ἐσχάτοις περιμένουσα καιρόν, καθ' ὅν καί αὐτή σωθήσεται κατόπιν τρέχουσα τῶν ἐθνῶν ».

[435] Βλ. Ευσεβίου Καισαρείας, Σχόλια εις τον Ησαΐαν, Ν΄, Berlin 1975, σελ. 277.

[436] Ενδιαφέρουσες απόψεις σχετικά μ' αυτό το θέμα συναντάμε και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Ωριγένης προτρέπει τρόπον τινά τους Χριστιανούς στην άσκηση των αρετών ώστε να εισέλθει το πλήρωμα των εθνών στην Εκκλησία για να δυνηθεί στη συνέχεια και ο Ισραήλ να σωθεί. Βλ. Ωριγένους, Σχόλια εις το κατά Λουκάν, 125, Origenes Werke, vol. 9, 2nd ed, Akademie-Verlag pla Berlin, 1959, σελ. 227-336, Die griechischen christlichen Schriftsteller, ed. Rauer, M., « ἀλλ' ὅμως τό κράσπεδον θεραπεύει ἡμᾶς καί ποιεῖ ἡμᾶς ἀκούειν ἀπό τοῦ Ἰησοῦ: " Θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε ": Καί ἐάν θεραπευθῶμεν, καί ἡ θυγάτηρ ἀναστήσεται τοῦ ἀρχισυναγώγου: " Ὅταν " γαρ φησί " τό πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθη, τότε πᾶς Ἰσραήλ σωθήσεται ». Η προτροπή του Ωριγένη υπενθυμίζει τους λόγους του Κυρίου προς τον Άγγελο

Όπως, ήδη, αναφέραμε, η αποκατάσταση του Ισραήλ στην αλήθεια και τη σωτηρία συνδέεται άμεσα και με το πρόσωπο του Ηλία. Αυτός θα είναι το πρόσωπο που θα διαδραματίσει τον κύριο και πρωταγωνιστικό ρόλο σ' αυτό το γεγονός. Αυτός θα φέρει εις πέρας την διαδικασία της αποκατάστασης της συμφωνίας μεταξύ των Ιουδαίων και των δικαίων προγόνων τους. Η επιστροφή του Ισραήλ στον Χριστό θα είναι προσωπική του επιτυχία[437].

Ένα εύλογο ερώτημα που δημιουργείται είναι πώς είναι δυνατόν να συμβούν τα δύο γεγονότα, η επιστροφή του Ισραήλ στο Χριστό και η στήριξη του Ισραήλ στον Αντίχριστο την ίδια, περίπου, χρονική περίοδο.

Κατά τον Άγιο Κύριλλο Αλεξανδρείας, όπως δεν σώθηκαν όλοι οι εθνικοί, έτσι δεν θα σωθούν και όλοι οι Ισραηλίτες. Οι Ιουδαίοι που δεν θα πιστέψουν στον Χριστό θα είναι αυτοί που θα βοηθήσουν τον Αντίχριστο στην κατάληψη της εξουσίας[438]. Πάντως, θα πρέπει να τονιστεί πως οι περισσότεροι Πατέρες δεν αναφέρονται στη χρονική σειρά με την οποία θα συμβούν αυτά τα γεγονότα. Απλά, λένε πως θα συμβούν στους έσχατους χρόνους. Σύμφωνα, πάντως, με τον Άγιο Αυγουστίνο, πρώτα θα έλθει ο Ηλίας και θα επιτύχει την επιστροφή του Ισραήλ στον Χριστό και, κατόπιν, θα έρθει ο Αντίχριστος. Πάντως, είναι χαρακτηριστικό ότι και ο Αυγουστίνος που αναφέρεται σ' αυτό το θέμα διευκρινίζει πως εκθέτει την προσωπική του άποψη[439].

Συναφές ζήτημα με το προηγούμενο είναι το ποσοστό, ο αριθμός των Ιουδαίων που θα πιστέψουν στον Χριστό, ο προσδιορισμός του « πᾶς Ἰσραήλ ». Κατά τους Αγίους Διονύσιο Αλεξανδρείας, Ιωάννη Χρυσόστομο, Θεοδώρητο Κύρου και Κύριλλο Αλεξανδρείας ο « πᾶς Ἰσραήλ » που θα σωθεί στα έσχατα αντιδιαστέλλεται προς το « λεῖμμα κατ' ἐκλογήν χάριτος » των Εβραίων που έχει ήδη πιστέψει στον Χριστό. Η έκφραση « πας Ισραήλ » σημαίνει την πλειοψηφία, την πλειονότητα των Ιουδαίων, το εβραϊκό έθνος στο σύνολό του[440].

της Φιλαδελφείας (Απ. 3,8-10) όπου αναγγέλει την επιστροφή της τοπικής συναγωγής των Ιουδαίων στην Εκκλησία, ως ανταμοιβή διότι « ἐτήρησε τόν λόγον τῆς ὑπομονής τοῦ Κυρίου ». Βλ. και Οικουμενίου, Ε.Α., σελ. 98 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., σελ. 227.

[437] Βλ. Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΚΘ΄, σελ. 146-147.

[438] Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις την προς Ρωμαίους, P.G. 74, 849, « Ἔφη μέν γάρ ὅτι τό πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσελεύσεται καί πᾶς Ἰσραήλ σωθήσεται. Ἀλλ' εἴ τις ἕλοιτο πρός τοῦτο εἰπεῖν. Καίτοι πολλοί τῶν ἐθνῶν ἐν ἀπιστία τεθνήκασι, πῶς οὖν εἰσβέβηκε τό πλήρωμα τῶν ἐθνῶν; Ἀλλ' οὐδέ πᾶς Ἰσραήλ σωθήσεται, εἴπερ ἐστιν ἀληθές ὅτι τόν τῆς ἀνομίας υἱόν παραδέξονται οἱ Ἰουδαίοι, τῆς εἰς Χριστόν ἀγάπης ἠφειδηκότες. Τοῦτο γάρ αὐτός ἔφασκεν: " Ἐγώ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρός Μου καί οὐκ ἐδέξασθέ με … " ».

[439] Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, σελ. 153, « Ιδού τα τεκμήρια: η άφιξις Ηλία του Θεσβίτου, η μεταστροφή των Ιουδαίων, ο διωγμός του Αντιχρίστου, η κρίσις του Χριστού, η ανάστασις των νεκρών, ο χωρισμός των αγαθών από τους κακούς, η ανάφλεξις και η ανακαίνισις του κόσμου. Ας πιστεύσωμεν, ότι όλα αυτά θα συμβούν. Αλλά πώς; Κατά ποίαν τάξιν; Τούτο θα διδάξει η πείρα περισσότερον παρά η νόησις των ανθρώπων. Πάντως, φρονώ ότι ταύτα θα συμβούν καθ' ήν τάξιν εξέθεσα ».

[440] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις την προς Ρωμαίους, Ομιλία ΙΘ΄, Γ΄, P.G. 60, 587, « Εἰ γάρ ὅτε, φησί, προσέκρουσαν, τοσοῦτοι σωτηρίας ἀπήλαυσαν, καί ἐν τῷ ἐκβληθῆναι ἐκείνους, τοσοῦτοι ἐκλήθησαν, ἐννόησον, τί ἔσται, ὅταν ἐπιστρέψωσιν. Οὐ γάρ εἶπε, πόσω μᾶλλον ἡ ἐπιστροφή αὐτῶν, οὐδέ ἡ μεταβολή αὐτῶν, οὐδέ τό κατόρθωμα αὐτῶν, ἀλλά, πόσω μᾶλλον τό πλήρωμα αὐτῶν, τουτέστιν, ὅτε πάντες εἰσιέναι μέλλουσι », Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την προς Ρωμαίους, P.G. 82, 180, « Τό ἀπό μέρους τέθεικε, διδάσκων ὡς οὐ πάντες ἠπίστησαν: πολλοί γάρ καί ἐξ ἐκείνων ἐπίστευσαν. Παρεγγυᾷ δέ μή τῶν ἄλλων ἀπαγορεῦσαι τήν σωτηρίαν: Τῶν γάρ ἐθνῶν δεξαμένων τό κήρυγμα, πιστεύσουσι κἀκεῖνοι, Ἠλία τοῦ πάνυ παραγενομένου, καί τῆς πίστεως αὐτοῖς τήν διδασκαλίαν προσφέροντος.

Οι ίδιες απόψεις αναφέρονται και στην ευρύτερη Χριστιανική γραμματεία. Ο Οικουμένιος επισημαίνει πως, ήδη απ' την εποχή της Καινής Διαθήκης, οι Ιουδαίοι που πίστεψαν στον Χριστό ήταν « πολλοί καί ἀριθμόν ὑπερβάλλοντες », και επικαλείται γι' αυτό καί τους σχετικούς λόγους των πρεσβυτέρων των Ιεροσολύμων προς τον Απόστολο Παύλο: « Θεωρεῖς, ἀδελφέ, πόσαι μυριάδες εἰσί τῶν πεπιστευκότων Ιουδαίοι; »[441]. Και αν τους πρώτους Χριστιανικούς χρόνους πίστεψαν μυριάδες Ιουδαίων στον Χριστό, είναι προφανές πως στα έσχατα αυτό θα συμβεί σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό.

Κατά τον Αρέθα οι 144.000 Ιουδαίοι που αναφέρονται στην Αποκάλυψη[442] δηλώνουν τους Ιουδαίους που θα πιστέψουν κατά την εποχή των εσχάτων. Βεβαίως, ο αριθμός δεν ερμηνεύεται κατά κυριολεξίαν αλλά κατά μεταφοράν. Ο αριθμός 144.000 που προκύπτει από' τον πολλαπλασιασμό του αριθμού 12 επί τον εαυτό του και στην συνέχεια επί τον αριθμό 1000, δηλώνει « τον πολλαπλασιασμό του αποστολικού σπόρου »[443].

Στην σύγχρονη βιβλιογραφία επισημαίνεται πως σχετικά με την επιστροφή των Ισραηλιτών στο Χριστιανισμό υπάρχει μια κινητικότητα. Ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών Χριστόδουλος Παρασκευαΐδης αναφέρεται στην προσχώρηση των Εβραίων στο Χριστιανισμό λόγω των μικτών γάμων Εβραίων της Διασποράς με Χριστιανούς. Από 3% που ήταν το ποσοστό αυτών των γάμων το 1940, ξεπέρασε το 52% το 2001. Στις Η.Π.Α. το ποσοστό φτάνει το 72%, ενώ υπολογίζεται ότι 700.000 τέκνα τέτοιων γάμων ηλικίας μικρότερης των 18 ετών, τελικά, ασπάστηκαν τον Χριστιανισμό[444]. Ο π. Σεραφείμ Rose αναφέρεται σε μια γενικότερη επιστροφή των Ιουδαίων στον Χριστιανισμό[445].

Τοῦτο γάρ καί ὁ Κύριος ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις ἔφη … τέθεικε δέ καί τήν προφητικήν μαρτυρίαν … », Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις την Προς Ρωμαίους, P.G. 74, 849. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ολυμπιοδώρου, Σχόλια εις τον Εκκλησιαστήν, P.G. 93, 616.

[441] Βλ. Πρ. 21,20. Βλ. και Οικουμενίου, Ε.Α, IV και Χ, σελ. 133 και 236.

[442] Βλ. Απ. 7,4.

[443] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΘ΄, σελ. 287.

[444] Χριστοδούλου, Αρχιεπισκόπου Αθηνών, Η Δευτέρα Παρουσία, Χρυσοπηγή, 3η Έκδοση, Αθήνα 2007, σελ. 73. Αξίζει να αναφέρουμε πως η επαφή των Εβραίων με Χριστιανούς λόγω της αναγκαστικής εξορίας τους είχε ως αποτέλεσμα να εξοικειωθούν με τις Χριστιανικές παραδόσεις, εορτές, έθιμα. Πολλοί απ' αυτούς έγιναν Χριστιανοί ή διάκεινται φιλικά προς τον Χριστιανισμό. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Bob Dylan, ένας απ' τους διασημότερους, αν όχι ο διασημότερος Εβραίος του 20ου αιώνα. Το 1979 εξέπληξε τους πάντες όταν ασπάστηκε τον Χριστιανισμό. Έδωσε μια δυνατή Χριστιανική μαρτυρία και μέχρι τώρα έχει κυκλοφορήσει 4 χριστιανικά άλμπουμς. Ένα παράδειγμα Εβραίου που δεν ασπάστηκε τον Χριστιανισμό, όμως φαίνεται πως είχε γοητευτεί απ' αυτόν είναι ο Γουίλιαμ Γουάιλερ, ο σκηνοθέτης του γνωστού Χριστιανικού έπους « Μπεν Χουρ » των 11 βραβείων Όσκαρ. Και ο Άλμπερτ Αϊνστάιν (Βλ. Brian Dennis, Einstein: A life, σελ. 278-9, όπου παρατίθεται και το κείμενο μιας συνέντευξης που έδωσε ο μεγάλος φυσικός στον George Sylvester Viereck και δημοσιεύτηκε στην ,″ The Saturday Evening Post, Oct. 26, 1929, σελ. 17).

[445] Βλ. Seraphim Rose, Contemporary Signs of the end of the world. Δεν είναι άσκοπο να σημειώσουμε πως με την επιστροφή των Ιουδαίων στον Χριστιανισμό σχετίζεται και το κίνημα των Μεσσιανικών Ιουδαίων (Αξιόλογη είναι η σχετική μελέτη του Sherbok Dan Cohn, Messianic Judaism, London 2000. Ειδικά για την σχέση Ιουδαϊσμού και Μεσσιανικών Ιουδαίων βλ. σελ. 172-178). Πρόκειται για Ιουδαίους που, ξαφνικά, μόνοι τους ανακάλυψαν πως ο Ιησούς είναι ο Μεσσίας. Χωρίς να προσχωρήσουν σε κάποια Χριστιανική Ομολογία διατηρούν τις Ιουδαϊκές τελετές και παραδόσεις δίνοντάς τους χριστιανικό χρώμα. Σήμερα, στην Ιερουσαλήμ υπάρχουν τουλάχιστον 10 συναγωγές Μεσσιανικών Ιουδαίων. Σε όλο το Ισραήλ υπάρχουν τουλάχιστον 200 κοινότητες με 15.000, περίπου, Μεσσιανικούς Ιουδαίους. Στην Αμερική είναι πολύ περισσότεροι. Και το κίνημα ολοένα και διευρύνεται, ώστε να φτάσει, σήμερα, να θεωρείται από κάποιους ως ένας από τους κλάδους του Ιουδαϊσμού.

Ειδικά, για την περιοχή του Ισραήλ πρέπει να σημειώσουμε πως σημαντικό ρόλο έχει παίξει το Θαύμα του Αγίου Φωτός και το θαύμα της μεταστροφής των υδάτων του Ιορδάνη. Αρκετοί Εβραίοι έχουν προσεγγίσει τον Χριστιανισμό εξ αιτίας αυτών των θαυμάτων.

Το σημαντικότερο, πάντως, στοιχείο είναι κατά τη γνώμη μας η μεταφορά ενός περίπου εκατομμυρίου ΡωσοΕβραίων στο Ισραήλ τη δεκαετία του 90. Οι Ρωσοεβραίοι αποτελούν, σήμερα, την μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα στο κράτος του Ισραήλ (20% του συνολικού πληθυσμού) με δεύτερη αυτήν των Εβραίων που μετανάστευσαν

απ' το Μαρόκο (15%). Στην πλειονότητά τους συνδέουν την ισραηλινή τους ταυτότητα με την καταγωγή και όχι με την θρησκεία. Πολλοί δεν είναι καν Εβραίοι (Βλ. Ilan Greilsammer, Ο σιωνισμός, Τί γνωρίζω;, Μετάφραση Ευαγγελία Χιώτη, Εκδόσεις Το Βήμα γνώση, Αθήνα 2007, σελ. 130 και 140). Περίπου 30.000 από αυτούς είναι Χριστιανοί και 10.000 Μεσσιανικοί Ιουδαίοι. Οι υπόλοιποι δηλώνουν θρησκευτικά αδιάφοροι (Βλ. http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Jews_in_Russia , http://en.wikipedia.org/wiki/Jewish_ethnic_divisions , και Nurik Yaffe, Population, Statistilite 15, State of Israel Central Bureau of Statistics). Όμως, πολλοί από αυτούς έχουν συνδεθεί με την Ορθόδοξη Παράδοση λόγω της μακρόχρονης επαφής τους με την Ρωσική Ορθοδοξία. Δεν δηλώνουν στις διάφορες κρατικές υπηρεσίες την πίστη τους από φόβο διακρίσεων εις βάρος τους. Δηλώνουν θρησκευτικά αδιάφοροι αλλά, συχνά, εκκλησιάζονται, βαπτίζουν τα παιδιά τους και τα καταχωρούν στα μητρώα ως Χριστιανούς. Έτσι, ο αριθμός των Χριστιανών στο Ισραήλ αυξάνεται. Αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία, ειδικά, αν σκεφτεί κάποιος πως το Ισραήλ, γενικά, δεν επέτρεπε την εγκατάσταση Χριστιανών ή Μεσσιανικών Ιουδαίων στα εδάφη του (Σχετικά με τον τρόπο που αντιμετωπίζονται οι Μεσσιανικοί Ιουδαίοι απ' την ισραηλινή νομοθεσία βλ. Sherbok Dan Cohn, Messianic Judaism, London 2000, σελ. 191-202).

Η στάση του Ισραηλινού κράτους, γενικά, φαίνεται πιο διαλλακτική τον τελευταίο καιρό. Σ' αυτό συνετέλεσαν πολλοί παράγοντες. Κατ' αρχήν, η αύξηση των Χασιδιστών Εβραίων που απειλούν τον κοσμικό χαρακτήρα του κράτους αλλά και τη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή. Το Ισραήλ χρειάζεται νέους Ισραηλίτες ως αντίβαρο στην αύξηση του αριθμού τους. Επίσης, η πίεση απ' την πλευρά του κινήματος του Χριστιανικού Σιωνισμού της Αμερικής (Σχετικά με το κίνημα του Χριστιανικού σιωνισμού βλ. Κολοβοπούλου Μαρίνας, Οι Ιουδαίοι στις επιστολές του Παύλου και στα έργα του Ιερού Χρυσοστόμου, Πρακτικά Διεθνούς επιστημονικού Συνεδρίου, Από τον Απόστολο Παύλο στον Ιερό Χρυσόστομο, ΙΓ΄ Παύλεια, Βέροια 2007, σελ. 173). Το κίνημα του Χριστιανικού Σιωνισμού βοηθά μεν το Ισραήλ αλλά έχει και αυτό τα αιτήματά του. Το Ισραήλ χρειάζεται την στήριξή του και για να την εξασφαλίσει αναγκάζεται να δείχνει κάποια διαλακτικότητα. Τέλος, η ανασφάλεια που αισθάνεται το νεαρό κράτος λόγω του πλήθους των εξωτερικών εχθρών του φαίνεται πως έπαιξε και αυτή το ρόλο της.

Άλλωστε, το σκηνικό έχει τεθεί για την μεταστροφή και των υπολοίπων Εβραίων στον Χριστιανισμό. Παλαιότερα, μέχρι τον 19^{ο} αιώνα, στους Εβραίους η θρησκεία ταυτιζόταν με το έθνος και το έθνος με την θρησκεία. Αυτό δεν ισχύει σήμερα. Οι εξελίξεις ξεκίνησαν από το ιδεολογικό επίπεδο. Ο Moses Hess επηρεασμένος από την ευρωπαϊκή αντίληψη περί έθνους και τα αντίστοιχα κινήματα θα συμβάλλει στην εδραίωση της θεωρητικής βάσης του νέου εκκοσμικευμένου Εβραϊσμού. Με τον Ahad Ha-am εισάγεται, εμμέσως πλην σαφώς, μια νέα αντίληψη για την εβραϊκή ιστορία, η οποία θα γίνει τελικά και η επικρατούσα αντίληψη στην εβραϊκή ιστοριογραφία και φιλοσοφία γενικότερα. Σ' αυτήν την νέα αντίληψη η εβραϊκή θρησκεία δεν είναι το κύριο συστατικό του Εβραϊσμού αλλά είναι, απλά, μια έκφανσή του και ένα ακόμη όχημα μεταφοράς των αξιών του. Η μετάβαση από τον θρησκευτικό στον πολιτικό Σιωνισμό θα ολοκληρωθεί με τον Theodor Herzl. Η λέξη « Εβραίος » ή « Ισραηλίτης » δεν θα είναι πλέον μια αποκλειστικά θρησκευτική έννοια αλλά και ένας προσδιορισμός εθνικής ταυτότητας (Βλ. Ιακώβου Χρήστου, « Σιωνισμός – Ο Εβραϊσμός σε μετάβαση. Ο ιδεολογικός μετασχηματισμός στην νεώτερη φάση της Εβραϊκής Ιστορίας », στο « Σύγχρονος Ιουδαϊσμός » [επιμέλεια Ι Ροζάνη], Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1995, σελ. 107-156. Ειδικά για την ιδέα του πολιτικού Σιωνισμού και την ιδεολογική του εξέλιξη βλ. στις σελίδες 141-151). Στη νέα αντίληψη περί Εβραϊσμού οι όροι έχουν αντιστραφεί. Ο Εβραϊσμός, πλέον, είναι το περιέχον και η Εβραϊκή θρησκεία το περιεχόμενον. Η λέξη « Εβραίος » ή « Ισραηλίτης » δεν είναι πλέον μια, αποκλειστικά, θρησκευτική έννοια αλλά και ένας προσδιορισμός εθνικής ταυτότητας. Η Εβραϊκή θρησκεία είναι και αυτή που περισσότερο από κάθε άλλη θρησκεία επλήγη από τις ιδέες του αθεϊσμού και τον θεωρητικό υλισμό. Οι Εβραίοι, κουρασμένοι να περιμένουν για περισσότερους από 15 αιώνες έναν θρησκευτικό Μεσσία, ο οποίος δεν ερχόταν, αποφάσισαν, τελικά, να γίνουν οι ίδιοι ο Μεσσίας του εαυτού τους. Την απογοήτευση από την μή έλευση του Μεσσία εκφράζει τέλεια το τραγούδι του Γιώργου Μητσάκη « Τον Μεσσία προσμέναμε ». Παραθέτουμε τους πιο σημαντικούς στίχους. « Τον Μεσσία προσμέναμε / στων αιώνων το διάβα / πριν ρημάξει τη ράτσα μας / η φωτιά και η λάβα… / Κι ο Μεσσίας δεν ήρθε / Και το αίμα μας ρέει / Οι αιώνες διαβαίνουν / Κι είμαστε όλοι Εβραίοι » (Βλ. Φραγκίσκης Αμπατζοπούλου « Ο άλλος εν διωγμώ, Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία, ζητήματα Ιστορίας και Μυθοπλασίας », εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σελ. 337). Το δίχως άλλο η γέννηση του πολιτικού και εκκοσμικευμένου Σιωνισμού συνδέεται στενά με την εισβολή των αθεϊστικών ιδεολογιών στις Εβραϊκές κοινότητες. Έκτοτε, ο θρησκευτικός Σιωνισμός παραγκωνίζεται από τον εκκοσμικευμένο Σιωνισμό με τον οποίο, μάλιστα, συχνά, συγκρούεται. Αυτή την στιγμή η συντριπτική πλειοψηφία των Εβραίων έχει μια μάλλον αθεϊστική αντίληψη για την ζωή και αντιμετωπίζει την θρησκεία περισσότερο σαν μια έκφραση των εβραϊκών ιδεών, απογυμνώνοντάς την απ' τον μεταφυσικό της χαρακτήρα.

Αυτή η αθεϊστική αντίληψη περί Εβραϊσμού συνιστά στην ουσία έναν αφεβραϊσμό. Ο Ιουδαϊκός λαός είχε πάντα ως κύριο συστατικό στοιχείο του και κέντρο του κόσμου του το θρησκευτικό στοιχείο, το στοιχείο της επαφής με το Θείο. Αυτοευνουχιζόμενος θρησκευτικά και εξοστρακίζοντας αυτό ακριβώς το στοιχείο του αρνείται και ακυρώνει την βαθύτερη ουσία του « είναι » του. Σε τελική ανάλυση, έρχεται σε σύγκρουση με το παρελθόν και την ίδια την ουσία του. Αυτή η πραγματικότητα υπογραμμίζεται πρώτα και κύρια από τους ίδιους του Ιουδαίους. Ο Olivier Revault d' allones γράφει: « Ο Ιουδαϊσμός στάθηκε πάντοτε ανίκανος να δημιουργήσει ένα Κράτος σαν εκείνα των μεγάλων Αυτοκρατοριών της Ανατολής ή σαν εκείνα του Ελληνισμού: Ο " βασιλιάς " είναι τουλάχιστον εξίσου

ι) Η έλευση του Αντιχρίστου

Η έλευση του Αντιχρίστου είναι το σημαντικότερο σημείο της συντελείας. Αναφέρεται κι απ' τον ίδιο τον Κύριο. Με μεγαλύτερη, όμως, έμφαση τονίζεται στην Β΄ προς Θεσσαλονικείς. Σ' αυτήν την επιστολή ο Απόστολος Παύλος φανέρωσε στους ανήσυχους Θεσσαλονικείς που περίμεναν την Β΄ παρουσία μια προϋπόθεση που, αν δεν υπάρχει, η Β΄ παρουσία δεν θα έλθει. Αυτή η προϋπόθεση είναι η έλευση του Αντιχρίστου. Ο Θεοδώρητος την χαρακτηρίζει ως το « μέγιστον τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας σημεῖον »[446].

Η έλευση του Αντιχρίστου είναι, πράγματι, το σημαντικότερο σημείο της συντελείας. Με την εμφάνιση του Αντιχρίστου, η ανθρωπότητα θα γνωρίζει ότι έχει, πια, μπει στην τελική ευθεία για την Β΄ παρουσία του Κυρίου[447].

ια) Η έλευση του Προφήτη Ηλία

Η έλευση του προφήτη Ηλία είναι, όπως και η έλευση του Αντιχρίστου, το ασφαλέστερο, ίσως, « σημείο » της συντελείας, η εκπλήρωση του οποίου θα σηματοδοτήσει την έναρξη των γεγονότων του τέλους των καιρών[448]. Θα αναφερθούμε σ' αυτό το θέμα με περισσότερες λεπτομέρειες στην σχετική ενότητα.

ιβ) « Σημεία » στον ουρανό και τη γη και γενικότερη αναστάτωση του σύμπαντος

και αρχιερέας, η αποστολή του αφορά περισσότερο στο Θεό παρά στους ανθρώπους. Περισσότερο από το να κινητοποιεί στρατεύματα, βρίσκεται εκεί για να επαναφέρει τους ανθρώπους στη δικαιοσύνη, κι οι προφητείες του το υπενθυμίζουν αν το ξεχνά. Όλες οι απόπειρες που κάνει για ν' αυξήσει την ισχύ του σύμφωνα με τον χώρο κινδυνεύουν να τον καταστήσουν άπιστο σύμφωνα με το χρόνο. Όποτε θέλει να γίνει Κράτος, δηλαδή άδικος και βίαιος, αφεβραΐζεται. Τέλος : Απομακρύνεται από τον Ελοχίμ » (Olivier Revault d' allones, Μουσικές: Παραλλαγές πάνω στην εβραϊκή σκέψη, Εκδόσεις Γαβριηλίδη, Αθήνα 2005, σελ. 34). Απ' την άλλη ο εθνικιστικός και υλιστικός Ιουδαϊσμός δεν μπορεί να ικανοποιήσει έναν εβραϊκό κόσμο που έχει γνωρίσει, έστω και επιφανειακά, τον Χριστιανισμό. Και όσο περισσότερο γίνεται κατανοητό πως οι έννοιες Εβραϊσμός και Χριστιανισμός δεν είναι έννοιες ασύμβατες, τόσο περισσότεροι Εβραίοι θα εντάσσονται στον Χριστιανισμό ή τον Μεσσιανικό Ιουδαϊσμό. Πολύ σωστά επισημαίνεται απ' τους Μεσσιανικούς Ιουδαίους πως η αποδοχή του Ιησού ως Μεσσία δεν είναι σημάδι άρνησης της πίστης τους, αλλά μάλλον σημάδι ενίσχυσής της. Άλλωστε, στη διάρκεια των αιώνων εμφανίστηκαν περισσότεροι από σαράντα ιστορικά πρόσωπα που ισχυρίστηκαν ότι ήταν ο Μεσσίας και ποτέ κάποιος δεν κατηγόρησε τους οπαδούς τους ότι απαρνήθηκαν την πίστη τους (Βλ. και BeauSeigneur James, Κατ' εικόνα, ο.π., σελ. 96-7). Όπως και να 'χει, κάτι φαίνεται ν' αλλάζει στο Ισραήλ. Και όλη αυτή η αλλαγή ίσως είναι η αρχή της εκπλήρωσης ενός σημείου των καιρών, της επιστροφής των Εβραίων στο Χριστό.

[446] Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Γ΄, P.G. 82, 664 Α. Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Α΄, Α΄, P.G. 62,469, « Τόν μέν καιρόν ἀποκαλύπτων αὐτῷ, τό δέ τοῦ καιροῦ σημεῖον, τόν Ἀντίχριστον δηλῶν ».

[447] Βλ. και Λκ. 21,28 « ἀρχομένων δέ τούτων γίνεσθαι ἀνακύψατε καί ἐπάρατε τάς κεφαλάς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν » και Λκ 21,30.

[448] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Α΄, P.G. 62, 470, « Καί τάς ἐπαλλήλους δέ καί ἀφάτους συμφοράς τεκμήριον εἶναι ἔλεγεν καί ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν ».

Τα « σημεία » στον ουρανό και τη γη αλλά και μια γενικότερη αναστάτωση του σύμπαντος αναφέρονται απ' τους Ευαγγελιστές Ματθαίο, Μάρκο και Λουκά[449]. Ο Λουκάς αναφέρει σημεία στον ήλιο, την σελήνη και τα άστρα, ενώ οι Μάρκος και Ματθαίος είναι πιο συγκεκριμένοι και μιλούν για συσκότιση του ηλίου και της σελήνης, πτώση των άστρων απ' τον ουρανό και σάλευση των δυνάμεων των ουρανών.

Στα ευαγγέλια των Ματθαίου και Μάρκου αναφέρεται πως αυτά τα γεγονότα θα συμβούν « μετά τήν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων »[450]. Ή ταυτίζονται με την συντέλεια ή, το πιθανότερο, θα συμβούν ελάχιστα πριν απ' αυτήν, προς το τέλος της εποχής των εσχάτων. Πάντως, μετά τα σημεία που αναφέρονται πρωτύτερα στον εσχατολογικό λόγο[451]. Σε αυτά τα « σημεία » στον ουρανό και τη γη θα αναφερθούμε πιο αναλυτικά στην ενότητα την σχετική με την « μεγάλη θλίψη »[452].

ιγ) Σημεία των καιρών που αναφέρονται μόνο στην σύγχρονη βιβλιογραφία.

i) Η δημιουργία συνθηκών που αναφέρεται στην διδασκαλία της Εκκλησίας πως θα υπάρχουν στους έσχατους χρόνους.

Σ' αυτήν την κατηγορία ανήκουν σημεία που δεν αναφέρθηκαν ρητά από τον Κύριο ή τους Αποστόλους ως σημεία των καιρών αλλά αναφέρθηκαν ως συνθήκες που θα υπάρχουν την εποχή των εσχάτων στα πλαίσια της περιγραφής των εσχάτων χρόνων· σαν στοιχεία απαραίτητα για την εκπλήρωση του εσχατολογικού σεναρίου της Αγίας Γραφής.

Ένα τέτοιο σημείο είναι η ανοικοδόμηση του ναού του Σολομώντος. Σε διάφορα χωρία της Αγίας Γραφής και, κυρίως, στην Β΄ προς Θεσσαλονικείς[453] προφητεύεται ότι ο Αντίχριστος θα ενθρονιστεί στο ναό του Θεού, το ναό των Ιεροσολύμων. Όμως, κανείς δεν μπορεί να ενθρονιστεί σ' ένα ναό που δεν υπάρχει. Επομένως, ο ναός του Σολομώντος θα ξαναχτιστεί. Αν χτιστεί πριν ή μετά την έλευση του Αντιχρίστου, αυτό είναι ένα ζήτημα. Πάντως, θα ξαναχτιστεί[454].

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι μια ερμηνευτική άποψη που διατυπώθηκε σχετικά με τους στίχους Απ. 11,9-10. Οι εισηγητές της υποστηρίζουν πως αυτοί οι στίχοι είναι και μια έμμεση προφητική αναφορά στην εφεύρεση της τηλεόρασης

---

[449] Λκ 21,11, « φόβητρά τε καί ἀπ' οὐρανοῦ σημεῖα μεγάλα ἔσται », 21,25, « Καί ἔσονται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καί σελήνῃ καί ἄστροις καί ἐπί τῆς γῆς συνοχή ἐθνῶν ἐν ἀπορία ἠχούσης θαλάσσης καί σάλου ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπό φόβου καί προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. Αί γάρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται », βλέπε και Μθ. 24,29, « Εὐθέως δέ μετά τήν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καί ἡ σελήνη οὐ δώσει τό φέγγος αὐτῆς, καί οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπό τοῦ οὐρανοῦ, καί αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται », και Μκ. 13, 24-5. Παρόμοιες προφητείες υπάρχουν στα Ησ. 13,10 και 34,4, Ιεζ. 32,7, Ιωήλ 2,10, 3,4 και 4,15 και (διάφορα σημεία της Αποκάλυψης) ;;; Απ. 6, 12 κ.εξ..

[450] Μθ. 24,29 και Μρ. 13,24.

[451] Ο π. Seraphim Rose τα χαρακτηρίζει « signs of the very end ».

[452] Βλ. σελ. 284-290.

[453] Β΄ Θεσσαλονικείς 3,4.

[454] Σε αυτό το θέμα αναφερόμαστε πιο αναλυτικά στη σχετική ενότητα, σελ. 254-264.

και της ανάπτυξης του ποικίλου (έντυπου ή ηλεκτρονικού) τύπου. Ο στίχος αναφέρει πως άνθρωποι απ' όλα τα έθνη θα βλέπουν τη θανάτωση των δύο προφητών επί τρεισήμισι ημέρες. Την εποχή που ο Ευαγγελιστής Ιωάννης έγραφε την Αποκάλυψη η μεταφορά των ειδήσεων ή η αναγγελία ενός γεγονότος επιτυγχάνονταν με εξαιρετικά βραδύ ρυθμό, είτε δια ακοής, είτε δια γραπτού λόγου, και σπανιώτατα, δι' εποπτικών μέσων. Κι όμως, σε μια τέτοια εποχή ο Ιωάννης ο Θεολόγος αναφέρεται σε ταυτόχρονη θέαση για ένα χρονικό διάστημα τρεισήμισυ ημερών ενός γεγονότος από ανθρώπους όλων των φυλών και εθνοτήτων. Κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να συμβεί π.χ. το 1800 μ.Χ.. Μετά την εφεύρεση της τηλεόρασης αυτό που περιγράφεται στους εν λόγω στίχους είναι πραγματοποιήσιμο[455].

Η δημιουργία κατάλληλων συνθηκών για την εγκαθίδρυση μιας παγκόσμιας κυβέρνησης και ο θρησκευτικός συγκρητισμός, επίσης, θεωρήθηκαν ως σημεία των καιρών καθώς ο Αντίχριστος πιστεύεται πως θα είναι οικουμενικός πολιτικός και θρησκευτικός ηγέτης. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας εγχάραξης πληροφοριών στο ανθρώπινο σώμα θεωρήθηκε και αυτή ως ένα σημείο των καιρών[456].

ii) Η αύξηση της γνώσης και της δυνατότητας μετακίνησης των ανθρώπων από το ένα σημείο στο άλλο

Αναφέρεται στη σύγχρονη βιβλιογραφία ως σημείο των καιρών. Ως αγιογραφική βάση αυτής της θέσης αναφέρεται το Δαν. 12,4. Η γραφή του χωρίου που αναφέρουν συνήθως οι Έλληνες εισηγητές αυτού του σημείου είναι η εξής: « Κι εσύ Δανιήλ σφράγισε τους λόγους αυτού του βιβλίου μέχρι το τέλος του χρόνου. Τότε πολλοί θέλουσι περιτρέχει, και η γνώσις θέλει πληθυνθή »[457]. Αυτό το κείμενο δίνει και μια μετάφραση απ' το εβραϊκό κείμενο που εκδόθηκε το 1840 και ήταν αποτέλεσμα συνεργασίας των Leeves, Lowndes, Νεοφύτου Βάμβα, Γεωργίου Τυπάλδου Ιακωβάτου και Χ. Νικολαΐδου[458]. Παρόμοιο κείμενο δίνει και η αγγλική έκδοση της Βίβλου[459].

Πάντως, η « septuaginta » της Βιβλικής Εταιρείας δίνει δύο διαφορετικές εκδοχές του δεύτερου μέρους του στίχου, που είναι και αυτό που μας ενδιαφέρει. Η πρώτη είναι « ἕως ἂν ἀπομανῶσιν οἱ πολλοὶ καὶ πλησθῇ ἡ γῆ ἀδικίας » (μετάφραση των Ο') και η δεύτερη « ἕως διδαχθῶσιν οἱ πολλοὶ καὶ πληθυνθῇ ἡ γνῶσις » (μετάφραση Θεοδοτίωνος). Καμία από τις δυο δεν συμφωνεί απόλυτα με την μορφή

---

[455] Αυτή την άποψη αναλύει ο Νικόλαος Σωτηρόπουλος στον 1ο τόμο του έργου του « Ερμηνεία δυσκόλων χωρίων της Γραφής ». Αργότερα, την πέρασε σαν ερμηνευτικό σχόλιο και στην μετάφραση της Κ.Δ. που εξέδωσε. Βλ. Ν.Ι. Σωτηροπούλου, Θεολόγου-Φιλολόγου, Η Κ.Δ. στη δημοτική, Δ΄ Έκδοσις, Αθήναι 2006, Εκδόσεις Σταυρός, σελ. 1097, « Και άνθρωποι από τους λαούς και τις φυλές και τις γλώσσες και τα έθνη (δια μέσου της τηλεοράσεως) βλέπουν τη θανάτωσή τους επί τρεις ημέρες και μισή … ».

[456] Εμείς, πάντως, οφείλουμε να επισημάνουμε πως η εξέταση της δημιουργίας των συνθηκών των εσχάτων χρόνων ως σημείου των καιρών πρέπει να γίνεται με σύνεση, χωρίς υπερβολές και με την επίγνωση ότι η δημιουργία αυτών των συνθηκών δεν σημαίνει, απαραίτητα, ότι έχουμε εισέλθει στην εποχή των εσχάτων.

[457] Βλ. Ψαρουδάκη Νικολάου, « Αντίχριστος 666 καί ΕΚΑΜ », εκδόσεις Μήνυμα, Αθήνα 1987, σελ. 63-64.

[458] Αυτή η μετάφραση επανεκδόθηκε απ' τις εκδόσεις « Κέδρος » το 2003. Βλέπε « Της Παλαιάς Διαθήκης άπαντα εκ του εβραϊκού αρχετύπου εις κοινήν ελληνικήν διάλεκτον μεταφρασθέντα », Κέδρος, Αθήνα 2003, Ανατύπωση απ' την 3η έκδοση της μεταφράσεως του εκ του εβραϊκού πρωτοτύπου κειμένου της Π.Δ. (Κανταβριγία, 1849). Η πρώτη έκδοση αυτής της μετάφρασης έγινε το 1840. Η μορφή του Δαν. 12,4, (σελ. 950) που μας δίνει αυτή η έκδοση είναι η εξής: « Καί σύ, Δανιήλ, σφάλισε τους λόγους, και σφράγισε το βιβλίον, έως εις τον έσχατον καιρόν. [Τότε] πολλοί θέλουν περιτρέχει, και η γνώσις θέλει πληθυνθή ».

[459] KJV Daniel 12:4 But thou, O Daniel, shut up the words, and seal the book, *even* to the time of the end: many shall run to and fro, and knowledge shall be increased.

που προαναφέραμε. Η μετάφραση απ' το εβραϊκό κείμενο των καθηγητών του πανεπιστημίου που εξέδωσε η Βιβλική εταιρεία, αποδίδει το στίχο ως εξής. « Κλείσε το βιβλίο με αυτά τα λόγια και κράτησε μυστικό το περιεχόμενό του μέχρι τον καιρό του τέλους. Πολλοί θα θελήσουν να το διερευνήσουν για να αυξήσουν τις γνώσεις τους »[460]. Αυτή η μετάφραση συμφωνεί και με την ερμηνεία του Αγίου Ιερωνύμου σ' αυτό το χωρίο[461].

Η μια εκδοχή της « septuaginta » θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να στηριχθεί αυτή η άποψη, τουλάχιστον όσον αφορά το μέρος της πλήθυνσης της γνώσης, αν και στο χωρίο δεν διευκρινίζεται για τί είδους γνώση πρόκειται, θεολογική, τεχνολογική ή άλλη[462]. Πάντως, όσοι αναφέρουν αυτό το χωρίο ως προφητεία για το τέλος του κόσμου επισημαίνουν ότι η γνώση άρχισε ν' αυξάνεται μ' εκπληκτικούς ρυθμούς απ' τον 19ο αιώνα και μετά. Και τονίζουν πως η αύξηση της επιστημονικής γνώσης αφορά τόσο στο μέγεθος αυτής καθαυτής της γνώσης όσο και στον αριθμό των ανθρώπων που μετέχουν σ' αυτήν[463].

Αλλά και το στοιχείο της αύξησης των μετακινήσεων των ανθρώπων δεν είναι, βιβλικά, αθεμελίωτο. Υποστηρίζεται από όλες σχεδόν τις αγγλικές μεταφράσεις της Βίβλου και θα μπορούσε να στηριχθεί και στο εβραϊκό κείμενο[464] και την « Vulgata »[465]. Το « pertransibeo » μπορεί να ερμηνευτεί με κυριολεκτική ή μεταφορική έννοια[466]. Πάντως, ο Άγιος Ιερώνυμος προτιμά την μεταφορική έννοια, που ταιριάζει και με την συνάφεια του κειμένου. Αυτά, όσον αφορά την χειρόγραφη παράδοση του στίχου.

Στην πατερική παράδοση δεν συναντάται κάποια τέτοια άποψη. Ο Άγιος Ιερώνυμος, που εκπόνησε την « Vulgata » δίνει στο « pertransibunt » την έννοια της διερεύνησης μέσω της ανάγνωσης και θεωρεί πως το χωρίο σημαίνει πως πολλοί θα διαβάσουν το βιβλίο του Δανιήλ[467]. Κατά τον Θεοδώρητο Κύρου η προφητεία αναφέρεται σε αύξηση της θεολογικής γνώσης και έχει, ήδη, εκπληρωθεί με την έλευση του Χριστού.

---

[460] Αγία Γραφή, Έκδοση Βιβλικής Εταιρείας, Μετάφραση απ' τα πρωτότυπα κείμενα, σελ. 1459.

[461] Βλ. Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 727, P.L. 25, 577.

[462] Οι μάρτυρες του Ιεχωβά αναφέρουν σε μετάφραση το μέρος του στίχου που μας ενδιαφέρει, ως εξής: « Η αληθινή γνώση θα γίνει άφθονη ». Και υποστηρίζουν πως η εξάπλωση της διδασκαλίας της οργάνωσής τους είναι αύξηση της αληθινής γνώσης, και, επομένως, σημείο των καιρών (« Τί διδάσκει, πράγματι, η Αγία Γραφή; », Μάρτυρες του Ιεχωβά Ελλάδας, Εκτύπωση 2007, σελ. 92). Κατά τη γνώμη μας, η εξάπλωση της διδασκαλίας των μαρτύρων του Ιεχωβά θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εκπλήρωση της προφητείας του Δαν. 12,4 στην άλλη, όμως, μορφή με την οποία μας παραδίδεται απ' τους Ο΄: « ἕως ἂν ἀπομανῶσιν οἱ πολλοί καί πλησθῇ ἡ γῆ ἀδικίας ».

[463] Βλ. M.R. De Haan, Signs of the end times, Kregel Publications, Michigan, 1996, Ανατύπωση απ' την έκδοση του 1951, σελ. 42-45. Ο Soloviev επισημαίνει πως η πρόοδος είναι πάντα σημείο του τέλους. Απ' την άλλη διαπιστώνει και μια σχετικότητα στην πρόοδο. Έτσι, σημειώνει πως, όπως αυξάνουν τα θετικά απ' την πρόοδο της επιστήμης, έτσι αυξάνουν και τα αρνητικά, οπότε το τελικό αποτέλεσμα είναι περίπου μηδέν. Σαν παράδειγμα αναφέρει πως με την πρόοδο του τεχνικού πολιτισμού, πράγματι, καταπολεμήθηκαν οι ασθένειες αλλά αυξήθηκαν τα ψυχοπαθολογικά και τα νευροπαθολογικά νοσήματα. Βλ. ο.π., σελ. 124-5 και 144. Για την αύξηση της γνώσης και των μετακινήσεων των ανθρώπων ως σημείου του τέλους βλ. και Newman, The patristic idea of Antichrist, No 83 of Tracts for the times, by members of the University of Oxford, vol. v, 1838-40, London, 1840 σελ. 17. Πάντως, φαίνεται πως το Δαν. 12,4 είχε συνδεθεί από πολύ νωρίς με την επιστημονική πρόοδο. Είναι χαρακτηριστικό πως στο εξώφυλλο του έργου του Francis Bacon « Novum Organum Scientarum » (1645) είχε τεθεί μέρος του στίχου (Multi pertransibunt augebitur scientia).

[464] t[;D'h; hB,r>tiw> ~yBir; Wjj.voy> #qe t[e-d[; rp,Seh; ~tox]w: ~yrIb'D>h; ~tos. laYEnId' hT'a;w> WTT Daniel 12:4.

[465] VUL Daniel 12:4 tu autem Danihel clude sermones et signa librum usque ad tempus statutum pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia.

[466] Βλ. Charlton Lewis and Charles Short, A Latin Dictionary, Oxford, λήμμα « pertranseo », σελ. 1359.

[467] Βλ. Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 727, P.L. 25, 577.

Γράφει χαρακτηριστικά: « Ἔπιθες, φησί, τῷ βιβλίῳ τάς τῆς ἀσαφείας σφραγίδας, καί μή δεῖλα ἅπασι καταστήσης, ἕως ἄν πληθυνθῇ ἡ γνώσις και πληρωθῇ ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι τόν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολύ κατακαλύψαι θαλάσσας κατά τήν προφητείαν. Ταύτας ἡ τοῦ Θείου Πνεύματος χάρις μετά τήν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφάνειαν ἀφελοῦσα τάς σφραγίδας, σαφῆ τά ἀσαφῆ πεποίηκε τοῖς πιστεύουσι »[468].

7) Η εγγύτητα του χρόνου έλευσης της Β΄ Παρουσίας

Στην Αγία Γραφή υπάρχουν πολλές εκφράσεις που φαίνεται να δείχνουν πως το χρονικό διάστημα που θα μεσολαβήσει απ' την Α΄ μέχρι την Β΄ παρουσία του Κυρίου, δεν θα είναι μεγάλο· εκφράσεις, όπως « ἅ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει», « ἰδού ἔρχομαι ταχύ »[469], « ὁ καιρός γάρ ἐγγύς ἐστιν »[470]. Σχετικά μ' αυτές τις διατυπώσεις θα πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας τα εξής:

Το τέλος του κόσμου έχει, βέβαια, πλησιάσει σε σχέση με παλαιότερες εποχές, όμως, δεν έχει φτάσει ακόμη. Στην Αγία Γραφή υπάρχουν και χωρία που δείχνουν πως ο χρόνος που θα μεσολαβήσει θα είναι αρκετά μεγάλος. Χαρακτηριστικός είναι ο λόγος του Κυρίου ότι πρώτα θα κηρυχθεί το ευαγγέλιο σε όλα τα έθνη και μετά θα έλθει το τέλος[471]. Επίσης, το Μθ. 25,5 με τα παράλληλά του[472]. Η απομόνωση των χωρίων που αναφέρονται σε χρονική εγγύτητα του τέλους – άλλωστε η εγγύτητα είναι κάτι σχετικό, όπως θα δειχθεί παρακάτω – καί η μή συνεξέτασή τους με χωρία, σαν αυτά που αναφέραμε, χωρία που δείχνουν πως θα μεσολαβήσει αρκετός χρόνος μέχρι την Δευτέρα Παρουσία, οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα.

Ένα άλλο σχετικό ζήτημα είναι η αναφορά στους έσχατους χρόνους. Ήδη οι Απόστολοι αναφέρουν ότι ζούν στους έσχατους χρόνους. Από τότε όλοι σχεδόν οι Πατέρες της Εκκλησίας επαναλαμβάνουν το ίδιο πράγμα. Όλοι ισχυρίζονται πως ζουν στους έσχατους καιρούς. Και, δίκαια, διερωτάται κανείς πότε, τελικά, άρχισαν αυτοί οι έσχατοι χρόνοι καί πότε θα τελειώσουν.

---

[468] Ερμηνεία εις τον Δανιήλ, P.G. 81,1537.

[469] Απ 1,1 και 22, 6-7.

[470] Απ. 22, 10. Βλ. και Ιακώβου 5, 7-9, « Μακροθυμήσατε οὖν ἀδελφοί, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. Ἰδού ὁ γεωργός ἐκδέχεται τόν τίμιον καρπόν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ᾽ αὐτῷ ἕως λάβῃ ὑετόν πρώιμον καί ὄψιμον. Μακροθυμήσατε καί ὑμεῖς, στηρίξατε τάς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε … Ἰδού ὁ κριτής πρό τῶν θυρῶν ἕστηκεν » και Εβρ. 10,37, Φιλ. 4,5, Ιω. 2,18, Α΄ Πετρ. 4,7.

[471] Μρ. 13,10, « Καί εἰς πάντα τά ἔθνη πρῶτον δεῖ κηρυχθῆναι τό εὐαγγέλιον ». Βλ. και Καραβιδοπούλου Ιωάννου « Το κατά Μάρκον Ευαγγέλιο », σελ. 408, « Η άποψη ορισμένων σύγχρονων προτεσταντών ερμηνευτών ότι ο Ιησούς ανέμενε ως επικείμενο το τέλος της Ιστορίας είναι μονόπλευρη καί παραθεωρεί σημαντικά χωρία της Κ.Δ.. Είναι, βέβαια, αναμφισβήτητο γεγονός ότι ο Ιησούς κάνει λόγο συχνά για επικείμενη κρίση με στόχο την προτροπή σε συνεχή εγρήγορση – στίχοι 23,33,36 του κεφαλαίου) παράλληλα, όμως, εντέλλεται καί πριν και μετά την Ανάσταση το κήρυγμα του ευαγγελίου « εις πάντα τα έθνη » (πάση τη κτίσει), πράγμα για το οποίο απαιτούνται ευρέα χρονικά πλαίσια ».

[472] Βλ. Μθ. 25,5. Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΗ΄, Α΄, P.G. 58, 711 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 82: « "Χρονίζοντος δέ τοῦ νυμφίου "… Δείκνυσιν οὐκ ὀλίγον τόν χρόνον ἐσόμενον πάλιν τόν μεταξύ τούς μαθητάς ἀπάγων τοῦ προσδοκᾶν αὐτίκα μάλα φανεῖσθαι τήν βασιλείαν αὐτοῦ ».

Κατ' αρχήν, υπάρχει η ερμηνεία που αναφέρει ο Θεοφύλακτος, σύμφωνα με την οποία οι Απόστολοι μιλούν για έσχατους χρόνους, διότι ο χρόνος της κοίμησης του καθενός είναι άδηλος, καί, επομένως, ο Χριστιανός πρέπει να ζει την κάθε ώρα με νήψη, σαν να είναι η τελευταία του. Έτσι, οι Χριστιανοί θα ζουν βίο άμωμο και θα υπάρχει σε αυτούς καθαρότητα πράξεων[473]. Άλλωστε, ήδη, αναφέραμε πως ο ίδιος ο Κύριος ζήτησε απ' τους Αποστόλους και, κατ' επέκτασιν, απ' όλους τους Χριστιανούς να νήφουν σα να πρόκειται το τέλος να έρθει στο άμεσο μέλλον.

Ωστόσο, η χρήση του όρου « ἔσχατοι χρόνοι » δικαιολογείται και διαφορετικά. Σύμφωνα με τους Αγίους Ιωάννη Χρυσόστομο καί Θεοφύλακτο κάθε πράγμα χωρίζεται σε τρία μέρη, το πρώτο, το μέσο καί το έσχατο (τελευταίο). Οπωσδήποτε, κάθε τί που είναι πέρα από το μέσο, δίκαιο και σωστό είναι να ονομάζεται έσχατο. Ώστε, αν ο Χριστός ήλθε στο μέσο, περίπου, μιας περιόδου 10000 ετών – διότι περίπου 5500 χρόνια μετά την κτίση του κόσμου έλαβε χώρα η παρουσία Του στη γη – τότε, το να χαρακτηρίζει κάποιος τους μετά από αυτό το μέσο χρόνους ως έσχατους δεν θα μπορούσε να είναι μεμπτό και αξιοκατάκριτο[474].

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος στην ερμηνεία του στο κατά Ιωάννην λέγει χαρακτηριστικά: « Από πού γνωρίζεις άνθρωπε, ότι δεν είναι κοντά το τέλος και μετά από σύντομο χρονικό διάστημα δεν θα συμβούν αυτά που προφητεύτηκαν; Όπως, ακριβώς, το τέλος του χρόνου δεν λέμε πως είναι η τελευταία ημέρα αλλά ο τελευταίος μήνας, και ας έχει αυτός τριάντα ημέρες. Έτσι, και των τόσων χρόνων - που έχουν μεσολαβήσει απ' την δημιουργία του κόσμου – αν τα τελευταία τριακόσια ονομάσω τελευταία δεν θα σφάλλω »[475].

---

[473] Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις τήν Α Ιωάννου επιστολήν, P.G. 126, 28 C, « Τό « ἐσχάτη ὥρα ἐστίν », ἀνεπαχθέστερον οὕτως. Ἐπεί καθολική ἐπιστολή ἁρμόζουσα παντί ἀνθρώπω, οὐ μία δέ ὁροθεσμία ζωῆς παντί, ἄδηλον δέ ἑκάστω τό οἰκεῖον τέλος. Εἰκότως οὖν τῷ οἰκείω τέλει ἐπέστησεν ἕκαστον , ἵν᾽ ὡς περί ἐσχάτης τῆς ζωῆς ὥρας ἑκάστω ἐνεστηκυίας, νῆψις ἐπακολουθῇ. Καί οὕτω βίος ἄμωμος, καί καθαριότης πράξεων εἰς ἀεί Χριστιανοῖς ἐμπολιτεύηται ».

[474] Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις τήν Α Ιωάννου επιστολήν, P.G. 126, 28 C, « Ἄλλως. Οὐκ ἔχει χώραν ὁ διαπαίζειν ταῦτα μελαγχολῶν. Παντός γάρ πράγματος εἰς τρία μεριζομένου, πρώτου, καί μέσου, καί τελευταίου. Πάντως τό ἀπό τοῦ μέσου πᾶν ἔσχατον λέγεσθαι οὐδέν ἀπεικός. Ὥστε εἰ κατά τό μέσον τῆς χιλιοετοῦς δεκάδος ὁ Κύριος παρεγένετο (σχεδόν γάρ ἐν τῷ πεντακισχιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ ἡ ἐν γῇ παρουσία αὐτοῦ), τό ἀπό τοῦτου ὡς ἀπό τοῦ μέσου πᾶν, ἔσχατον λέγεσθαι οὐδείς ἄν μέμψοιτο. ἐπεί οὖν τό μέσον ἀπό τῆς τοῦ Κυρίου ἐλεύσεως ἡ χιλιοετής ὑπερέβη σωρεία, καλῶς ἄν τό ἀπό τοῦτου ἅπαν ἔσχατον λέγοιτο. Τοῦτο μέν οὖν ἀληθέστατον καί κατά τόν χρυσοῦν Ἰωάννην ».

[475] Ιωάννου του Χρυσοστομου, Εις το κατά Ιωάννην, Λόγος ΛΔ΄, Γ΄, P.G. 59, 198, « Πόθεν γάρ οἶδας, ἄνθρωπε, ὅτι οὐκ ἐγγύς τό τέλος, καί μετά βραχύν χρόνον ἀπαντήσεται τά εἰρημένα; Ὥσπερ γάρ τοῦ ἐνιαυτοῦ το τέλος οὐ τήν ἐσχάτην ἡμέραν λέγομεν εἶναι, ἀλλά καί τόν ἔσχατον μῆνα, καίτοιγε λ' ἡμέρας ἔχοντα. Οὕτω καί τῶν τοσούτων ἐτῶν, κἄν τριακόσια ἔτη τέλος εἴπω, οὐχ ἁμαρτήσομαι ». Το επιχείρημα αυτό, απόλυτα, λογικό, αποκτά ξεχωριστή ιδιαιτερότητα στην σύγχρονη εποχή. Και αυτό διότι, σήμερα, η δημιουργία του κόσμου τοποθετείται απ' την επιστημονική κοινότητα πολύ νωρίτερα απ' ότι την τοποθετούσε το παλαιό μοντέλο. Καί, αν οι χρόνοι μετά την έλευση του Χριστού, δίκαια, χαρακτηρίζονταν έσχατοι σε μια εποχή που η δημιουργία του κόσμου τοποθετούνταν στο 5508, πολύ πιο λογικά θα χαρακτηρίζονταν έσχατοι σε μια εποχή που η δημιουργία τοποθετείται πολύ νωρίτερα. Αξίζει να σημειωθεί πως σύμφωνα με μια άποψη που απέρριπτε ο Ωριγένης, ο οποίος μιλούσε για την « αἰδιότητα του παντός », η ολοκλήρωση της δημιουργίας του κόσμου τοποθετούνταν το 5508 με τη δημιουργία του ανθρώπου. Ο άνθρωπος δημιουργήθηκε την έκτη ημέρα. Επομένως, η έναρξη της δημιουργίας του κόσμου τοποθετούνταν γύρω στο 13.000 π.Χ.. Ο Μεθόδιος Ολύμπου αντέκρουσε την άποψη του Ωριγένη. Βλ. Μεθοδίου, Περί γεννητών, XII, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 18, σελ. 181, « Ὅτι Ὠριγένης μετά τό πολλά μυθήσασθαι περί τῆς τοῦ παντός ἀϊδιότητος ἐπάγει καί τοῦτο: Οὔτε οὖν ἀπό Ἀδάμ, ὡς φασί τινες, πρότερον οὐκ ὢν ὁ ἄνθρωπος τότε πρώτως πλασθείς εἰς κόσμον παρῆλθεν, οὔτε αὖ κόσμος πρό ἕξ ἡμερῶν τῆς τοῦ Ἀδάμ

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία διατυπώνονται παρόμοιες θέσεις. Κατ' αρχήν κάθε χρονικό διάστημα, όσο μεγάλο κι αν φαίνεται, είναι μικρό σε σύγκριση με τους ατελεύτητους αιώνες[476]. Όλοι οι αιώνες στα μάτια του ατελευτήτου και αιωνίου Θεού είναι ένα τίποτε, κατά το προφητικό λόγιο: « Χίλια ἔτη ἐν οφθαλμοῖς σου, Κύριε, ὡς ἡ ἡμέρα ἡ ἐχθές, ἥτις διῆλθεν, καί φυλακή ἐν νυκτί »[477]. Επομένως, και το χρονικό διάστημα μέχρι το τέλος του κόσμου είναι σύντομο σε σχέση με τους ατελεύτητους αιώνες.

Επίσης, κατά τον Οικουμένιο εκφράσεις, όπως « ὁ καιρός ἐγγύς », σημαίνουν πως ο καιρός της πραγματοποίησης των προφητειών της Αποκάλυψης απέχει λιγότερο απ'

γενέσεως ἤρξατο δημιουργεῖσθαι. Εἰ δέ φιλοφρονοῖτο διαφέρεσθαι προς ταῦτά τις, πρότερον φρασάτω εἰ μή εὐαρίθμητος ἀπό τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως κατά τήν Μωσέως βίβλον τοῖς οὕτως αὐτήν ἐκλαμβανομένοις ὁ χρόνος ἔσται, τῆς προφητικῆς καί ἐνθάδε βοῶσης φωνῆς: " Ἀπό τοῦ αἰῶνος καί ἕως τοῦ αἰώνος σύ εἶ: ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου ὡς ἡμέρα ἡ ἐχθές, ἥτις διῆλθε, καί φυλακή ἐν νυκτί ". Χιλίων γάρ ετῶν περιοριζομένων εἰς μίαν ἡμέραν ἐν ὀφθαλμοῖς Θεοῦ, ἀπό τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως μέχρι καταπαύσεως… μέχρις ἡμῶν, ὡς οἱ περί τήν ἀριθμητικήν φάσκουσι δεινοί, ἕξ ἡμέραι συμπεραιοῦνται. Ἑξακισχιλιοστόν ἀρ' ἔτος φασίν ἀπό Ἀδάμ εἰς δεῦρο συντείνειν· Τῇ γάρ ἑβδομάδι τῷ ἑπτακισχιλιοστῷ ἔτει κρίσιν ἀφίξεσθαί φασίν. Οὐκοῦν αἱ πάσαι ἡμέραι δέκα καί τρεῖς ἀφ' ἡμῶν ἕως εἰς τήν ἐν ἀρχῇ, ἐν ᾗ ἐποίησεν ὁ Θεός τόν οὐρανόν καί τήν γῆν, μετροῦνται. Ὧν ὁ Θεός ἀνώτερον κατά τήν σφῶν αὐτῶν ἄνοιαν οὐδέν οὐδαμῶς δημιουργήσας ἐγεγύμνωτο τοῦ πατήρ καί παντοκράτωρ εἶναι. Εἰ δέ τρεισκαίδεκα εἰσιν ἡμέραι ἐν ὀφθαλμοῖς Θεοῦ ἀπό γενέσεως κόσμου, πῶς φησιν ἡ ἐν τῷ Σειράχ σοφία: " Ἄμμον θαλασσῶν καί σταγόνας ὑετοῦ καί ἡμέρας αἰῶνος τίς ἐξαριθμήσει; ". Ταύτά φησιν ὁ Ὠριγένης σπουδάζων, καί ὄρα οἷα παίζει ». Βλ., επίσης, Ωριγένους, Σχόλια εις την Αποκάλυψιν, Der Scholien-Kommentar des Origenes zur Apokalypse Johannis, Hinrichs, Leipzig, 1911, σελ. 30-44, και Φωτίου, Βιβλιοθήκη, ΣΛΕ΄, Ε.Π.Ε. 7, σελ. 442. Για το χρονολογικό σύστημα στο Βυζάντιο βλ. και Κίμωνος Εμμανουήλ Παπαγιαννάκη, Δημόσιος και ιδιωτικός βίος και πολιτισμός των Βυζαντινών, σελ. 275-295. Βέβαια, και στην σύγχρονη επιστημονική κοινότητα υπάρχουν πολλές επιστημονικές εκτιμήσεις και απόψεις, συχνά αντικρουόμενες μεταξύ τους. Υπάρχει και η ομάδα των δημιουργιστών, κάποιοι απ' τους οποίους τοποθετούν την δημιουργία του κόσμου την ίδια, περίπου, χρονική περίοδο με το παλιό μοντέλο, δηλαδή πριν μερικές χιλιάδες χρόνια. Η επιστημονική θεωρία του Δημιουργισμού (creationism) κερδίζει, συνεχώς, έδαφος στην Αμερική, και ιδιαίτερα ένας συγκριμένος τύπος της, η θεωρία του ευφυούς σχεδιασμού (intelligent design). Πολύ πρόσφατα, μάλιστα, ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσε το ντοκυμαντέρ « Expelled: No intelligence Allowed », που παρουσιάζει ο Ben Stein, που θεωρείται από τους πιο έξυπνους ανθρώπους στην Αμερική και υπήρξε συγγραφέας των προεδρικών λόγων δύο Αμερικανών προέδρων. Η θεωρία του δημιουργισμού στην Ελλάδα είναι, σχεδόν, άγνωστη. Ένα σχετικό βιβλίο που εκδόθηκε είναι το έργο του Duane Gish, Εξέλιξη; Τα απολιθώματα λένε όχι, Εκδόσεις Ιεράς Μητρόπολης Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Πρέβεζα 1985. Ο τύπος του δημιουργισμού που θεωρεί πως η ηλικία της γης είναι περίπου 10 χιλιάδες έτη, είναι ο λεγόμενος δημιουργισμός της νεαρής γης (young earth creationism). Σε κάθε περίπτωση, πάντως, και από όλες τις επιστημονικές ομάδες η δημιουργία του κόσμου τοποθετείται νωρίτερα και όχι αργότερα από το σημείο αφετηρίας του παλιού μοντέλου, που ήθελε την δημιουργία του κόσμου να συμβαίνει, περίπου, το 5500.

[476] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., XII, σελ. 283, « Καλῶς δέ ἔφη τό « ἐν τάχει ». Πᾶς γάρ χρόνος μικρός, ὡς καί πρότερον εἴρηται, κἄν ὅτι μάλιστα μέγας τις εἶναι δοκεῖ, συγκρινόμενος προς τούς ἀτελεύτητους αἰῶνας ».

[477] Ψαλμός 89,4. Βλ. και Οικουμενίου, Ε.Α., I, σελ. 67-68, « Τί δέ βούλεται αὐτῷ τό προσθεῖναι « ἅ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει », καίτοι τῶν μελλόντων ἔσεσθαι οὔπω τετελεσμένων, ἤδη πλείστου δεδραμηκότος χρόνου ἐξ οὗ ταῦτα εἴρηται, ἐτῶν πλειόνων ἢ πεντακοσίων; Ὅτι πάντες οἱ αἰῶνες ἐν ὀφθαλμοῖς τοῦ ἀτελευτήτου αἰωνίου Θεοῦ εἰς οὐδέν εἰσί λελογισμένοι. Χίλια γάρ ἔτη, φησίν ὁ προφήτης…διά τοῦτο τοιγαροῦν τό « ἐν τάχει » προσέθηκεν οὐ προς το μέτρον ἀπιδών τῶν χρόνων τῆς τῶν γενησομένων συμπληρώσεως, ἀλλά προς τήν ἰσχύν καί τό αἰώνιον τοῦ Θεοῦ. Τῷ ὄντι γάρ πᾶσα χρονική παράτασις , κἄν ὅτι μάλιστα πλείστη τέ ἐστι καί μεγίστη, μικρά τίς ἐστι προς τό ἀτελεύτητον συγκρινομένη …». Βλέπε καί Αρέθα, Ε.Α., I, Α'. σελ. 182 καί 184.

όσο απείχε προηγούμενες εποχές. Δεν απέχει πολύ, όπως παλιότερα, αλλά και δεν έχει φτάσει ακόμη. Ούτε απέχει πολύ ούτε έχει φτάσει ήδη[478].

Οι Οικουμένιος και Αρέθας ερμηνεύοντας τον λόγο που άκουσε ο Ευαγγελιστής Ιωάννης: « Δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπί λαοῖς καί ἔθνεσι καί γλώσσαις καί βασιλεῦσι πολλοῖς »[479] διατυπώνουν την άποψη πως αυτό το χωρίο δεικνύει πως θα μεσολαβήσει πολύς χρόνος από την όραση του Ιωάννου του Θεολόγου μέχρι την Β΄ παρουσία[480].

Μια άλλη ερμηνεία που αναφέρει ο Αρέθας είναι πως αυτές οι εκφράσεις λέχθηκαν για να προκαλέσουν ευθυμία σε όσους περιμένουν την ανταμοιβή για τις θυσίες που υφίστανται για τον λόγο του Θεού, αλλά και για να δείξουν ότι, όσα προφητεύτηκαν, θα συμβούν οπωσδήποτε[481].

8) Υποθετικές εκτιμήσεις σχετικά με τον χρόνο της συντελείας

Σε προηγούμενη ενότητα εκθέσαμε την επιχειρηματολογία των Πατέρων σχετικά με το ότι δεν πρέπει να αναζητούμε τον ακριβή χρόνο της συντελείας. Ωστόσο, έχουμε περιπτώσεις Εκκλησιαστικών συγγραφέων που ενώ καταδικάζουν απερίφραστα την αναζήτηση του ακριβούς χρόνου της συντελείας, παραθέτοντας συχνά και σειρά επιχειρημάτων, εν συνεχεία αυτοί οι ίδιοι επιχειρούν είτε να τον προβλέψουν με ακρίβεια είτε να τον υπολογίσουν έστω και κατά προσέγγισιν.

Πρέπει, βέβαια, να επισημάνουμε ότι, όταν αυτό συμβαίνει, συνιστά εξαίρεση και όχι κανόνα. Οι όποιες εκτιμήσεις σχετικά με το θέμα διατυπώνονται με επιφύλαξη και ως υποθέσεις, ως προσωπικές απόψεις. Και, σε κάθε περίπτωση, αυτοί οι ίδιοι Πατέρες σε άλλο σημείο του έργου τους επισημαίνουν ότι δεν πρέπει οι Χριστιανοί να αναζητούν τον ακριβή χρόνο της συντελείας, τον οποίο μόνο ο Θεός γνωρίζει. Τονίζουν, ότι ο Χριστός,

---

[478] Βλ. Οικουμενίου Ε.Α., ΧΙΙ, σελ. 284, « Οὔτε γάρ πλεῖστον ὁ καιρός αὐτῶν ἀπέχει, ὡς τότε, ἀλλά μή νῦν, χρείαν ἔχειν αὐτούς ἀκουσθῆναι, οὔτε γάρ ἐστιν ἴδιος, ὡς περιττήν εἶναι τήν ἐξ αὐτῶν παραίτησιν – τις γάρ χρεία παραινέσεως τοῖς λοιπόν πειρωμένοις τῶν κακῶν ἤτοι τῶν ἀγαθῶν; - τούς γάρ ἔργω μανθάνοντας ἄωρον λόγω παιδεύειν. Ἀλλά τί « ἐγγύς » φησίν « ἐστίν » ; Οὔτε πολύ μέλλει, οὔτε ἤδη πάρεστιν ». Βλέπε καί Αρέθα ΧΧΙΙ, ΟΑ΄, σελ. 493.

[479] Απ. 10,11.

[480] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 160, « Καί λέγει μοι, φησί, « δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπί λαοῖς καί ἔθνεσι καί γλώσσαις καί βασιλεῦσι πολλοῖς », ὡσεί ἔλεγε μή, ἐπειδή ἐν ὀπτασία τήν τε συντέλειαν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἑώρακας καί τήν κατά τῶν ἀσεβῶν ὀργήν, ἤδη νόμιζε, καί ἔργω παρεῖναι τήν τῆς συντελείας ἡμέραν. Χρόνος πολύς ἐν μέσω, ὡς καί « προφητεῦσαι σε πολλοῖς ἔθνεσί τε καί βασιλεῦσι ». Τοιγαροῦν ἄχρι τοῦ νῦν ὁ θεσπέσιος Ἰωάννης προφητεύει διά τε τοῦ Εὐαγγελίου καί τῶν καθολικῶν αὐτοῦ ἐπιστολῶν καί διά τῆς παρούσης Ἀποκαλύψεως. Πάντα γάρ αὐτῷ ἐν πνεύματι εἴρηταί τε καί προεφήτευται », Αρέθα ΧΙ, ΚΘ', σελ. 335 « ἀλλά δεῖν τόν μακάριον τοῦτον πολλοῦ τοῦ χρόνου παρατεινομένου μέχρι τῆς συντελείας τοῦ θνητοῦ κόσμου τούτου ». Πρβλ. και Ρωμ. 13,11-12, « Νῦν γάρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία ἤ ὅτε ἐπιστεύσαμεν ».

[481] Βλ. Αρέθα Ε.Α., ΧΧΙΙ, ΟΑ΄, σελ. 493, « Τό ταχύ εἴτε συγκρίσει τῶν ἀπεράντων αἰώνων εἴρηται, ἤ καί προς εὐθυμίαν τῶν ἀπεκδεχομένων τήν ἀντίδοσιν, ἤ καί διά τό ἀπαραλόγιστον καί πάντως ἀνυπερθέτως ἐσόμενον ».

επανειλημμένα και κατηγορηματικά, αρνήθηκε στον άνθρωπο το δικαίωμα της γνώσης του ακριβούς χρόνου του τέλους του κόσμου. Ωστόσο, οι ίδιοι αποτολμούν την διατύπωση μιας υποθετικής εκτίμησης στα πλαίσια, συνήθως, της εξέτασης των σημείων των καιρών.

Μια πολύ ωραία άποψη σχετικά με αυτό το θέμα, άποψη που βρήκαμε στα πλαίσια της εξέτασης της ευρύτερης χριστιανικής γραμματείας είναι αυτή που εκφράζει ο Δαμασκηνός ο Στουδίτης. Ο Δαμασκηνός παρομοιάζει αυτούς που προσπάθησαν να προσδιορίσουν τον χρόνο έλευσης των γεγονότων των εσχάτων με ανθρώπους που βλέποντας κάποιο χωράφι σπαρμένο σιτάρι εκφράζουν μια υποθετική άποψη για το χρόνο του θερισμού του απ' τον νοικοκύρη και ιδιοκτήτη του. Και λένε: « Εις την δείνα ημέραν το θερίζει ο οικοκύρις ». Ωστόσο, τον ακριβή χρόνο του θερισμού τον γνωρίζει μόνο ο ιδιοκτήτης του αγρού. Ανάλογα, τον χρόνο της συντελείας τον γνωρίζει μόνο ο Κύριος του κόσμου και ρυθμιστής των ανθρωπίνων πραγμάτων, ο Θεός[482].

Στην Ορθόδοξη Παράδοση ως πιθανό έτος συντελείας θεωρήθηκε, κατ' αρχήν, το εξακισχιλιοστό έτος από κτίσεως κόσμου. Αυτή η εκτίμηση ήταν αρκετά διαδεδομένη στην αρχαία Εκκλησία. Γράφει σχετικά ο Άγιος Ειρηναίος: « Ὅσαις γάρ ἡμέραις ἐγένετο ὁ κόσμος, τοσαύταις χιλιονταετηρίσι συντελεῖται. Καί διά τοῦτο φησιν ἡ γραφή τῆς γενέσεως. « Καί συνετελέσθησαν ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ καί πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καί συνετέλεσεν ὁ Θεός τῇ ἡμέρα τῇ ἕκτη τά ἔργα αὐτοῦ, ἅ ἐποίησεν, καί κατέπαυσεν ὁ Θεός ἐν τῇ ημέρα τῇ ἑβδόμη ἀπό πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησεν ». Τοῦτοδέ ἐστι καί τῶν προγεγονότων διήγησις, ὡς ἐγένετο, καί τῶν ἐσομένων προφητεία. Εἰ γάρ « ἡμέρα Κυρίου ὡς χίλια ἔτη », ἐν δέ ἕξ ἡμέραις συνετελέσθη τά γεγονότα, φανερόν ὅτι ἡ συντέλεια αὐτῶν τό ἑξακισχιλιοστόν ἔτος ἐστίν »[483]. Η λογική αυτής της διδασκαλίας ξεκινά από το μάλλον αυθαίρετο αξίωμα ότι ο κόσμος θα υπάρχει για τόσες « ημέρες », όσες κράτησε και η δημιουργία του κόσμου. Ο προσδιορισμός του χρονικού διαστήματος των έξι ημερών είναι το αμέσως επόμενο ζητούμενο.

Για τη λύση αυτού του θέματος επιστρατεύονται κάποιο χωρίο του 89ου ψαλμού[484] και ο λόγος του Αποστόλου Πέτρου που επαναλαμβάνει την σχετική άποψη. « Ἕν δέ τοῦτο μή λανθανέτω ὑμᾶς ἀγαπητοί, ὅτι ἡμέρα παρά Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καί χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία »[485], γράφει ο Απόστολος Πέτρος. Αφού, λοιπόν, η δημιουργία συνέβη σε έξι « ημέρες », και η « ημέρα » ισοδυναμεί με χίλια έτη, είναι φανερό ότι η συντέλεια του κόσμου θα συμβεί το εξακισχιλιοστό έτος από κτίσεως κόσμου.

Αυτή η άποψη συναντάται και στον Ιππόλυτο[486] και σε κείμενα της ευρύτερης χριστιανικής γραμματείας, όπως στην επιστολή Βαρνάβα[487], και τους « Θεϊκούς θεσμούς »

---

[482] Βλ. Δαμασκηνού Στουδίτου, Λόγος περί Β΄ Παρουσίας, Αντιχρίστου καί συντελείας, ο.π., σελ. 348-349.

[483] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 28, 3, σελ. 359.

[484] Ψαλμοί 90,4 (89,4 ,), « Ὅτι χίλια ἔτη ἐν ὀφθαλμοῖς σου Κύριε, ὡς ἡμέρα ἡ ἐχθές, ἥτις διῆλθε, κάι φυλακή ἐν νυκτί ».

[485] Β΄ Πέτρου 3,8, « Ἕν δέ τοῦτο μή λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοί, ὅτι μία ἡμέρα παρά Κυρίω ὡς χίλια ἔτη και χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία ».

[486] Βλ. Ιπολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ΄, XXIII-XXIV, σελ. 87-89. Ο Ιππόλυτος επικαλείται και το Απ. 17,10 για να στηρίξει τη θέση του.

[487] Βλ. Επιστολή Βαρνάβα, XIV, Ε.Π.Ε., Αποστολικοί Πατέρες 4, σελ. 61, « Προσέχετε, τέκνα, τί λέγει το " συνετέλεσεν ἐν ἕξ ἡμέραις ". Τοῦτο λέγει ὅτι ἐν ἑξακισχιλίοις ἔτεσιν συντελέσει Κύριος τά σύμπαντα. Ἡ γάρ ἡμέρα παρ' αυτῷ χίλια ἔτη. Αὐτός δέ μοῖ μαρτυρεῖ λέγων " Ἰδού σήμερον ἡμέρα ἔσται ὡς χίλια

του Λακταντίου[488]. Ο Άγιος Ιππόλυτος με κάποια επιφύλαξη, θα τοποθετήσει τη συντέλεια του κόσμου περίπου στο 500 μ.Χ. (5500+500 = 6000)[489].

Πρέπει, βέβαια, να επισημάνουμε ότι αυτή η προσπάθεια έχει και μια εγγενή αδυναμία, που στην εξέλιξη της Ιστορίας μάλλον αποδείχθηκε δύναμη, αφού την κράτησε και την κρατά ζωντανή μέχρι και σήμερα. Για να βρεί κάποιος το χρόνο της συντελείας θα πρέπει πρώτα να βρει τον χρόνο που ολοκληρώθηκε η δημιουργία του κόσμου. Αν δεχτεί κάποιος πως ο κόσμος θα τελειώσει 6000 έτη μετά την δημιουργία του, όμως δεν γνωρίζει πότε δημιουργήθηκε ο κόσμος. Ο εντοπισμός του χρόνου τερματισμού είναι αδύνατος χωρίς τη γνώση του χρόνου αφετηρίας.

Σύμφωνα με την Χριστιανική θεώρηση, που βασίστηκε στην μετάφραση των Ό, ο κόσμος χτίστηκε το έτος 5508. Ωστόσο, ο προσδιορισμός είναι σχετικός και, κάποτε, - στον Ιππόλυτο π.χ. - στηρίζεται, μεν, στην ερμηνεία αγιογραφικών χωρίων με κατάχρηση, όμως, της αλληγορικής μεθόδου[490]. Στη Δύση ο Άγιος Βέδας είχε καταλήξει στο έτος 3952 π.Χ.[491].

Ως πιθανά έτη συντελείας θεωρήθηκαν, επίσης, το χιλιοστό έτος απ' την Πρώτη Παρουσία του Κυρίου (1000 περίπου μ.Χ., μέσον του εβδόμου αιώνος ή 6500 περίπου από κτίσεως κόσμου)[492], το 7000 από κτίσεως κόσμου και το μέσον του ογδόου αιώνα,

---

ἔτη ". Οὐκοῦν, τέκνα, ἐν ἕξ ἡμέραις , ἐν τοῖς ἑξακισχιλίοις ἔτεσιν συντελεσθήσεται τά σύμπαντα. Και κατέπαυσεν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμη. Τοῦτο λέγει: Ὅταν ἐλθών ὁ υἱός αὐτοῦ καταργήσει τόν καιρόν τοῦ ἀνόμου καί κρινεῖ τούς ἀσεβεῖς καί ἀλλάξει τόν ἥλιον καί τήν σελήνην καί τούς ἀστέρας τότε καλῶς καταπαύσεται ἐν τῇ ἡμέρα τῇ ἑβδόμη ».

[488] Βλ. Λακταντίου, The divine institutes, Book VII, XIV, ANF, VII, Fathers of the third and fourth centuries, C.C.E.L., Grand Rapids 2004, σελ. 211.

[489] Βλ. Ιπολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, ΧΧΙV, σελ. 89, « Ἀπό γενέσεως οὖν Χριστοῦ δεῖ ψηφίζειν πεντακόσια ἔτη τά ἐπίλοιπα εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἑξακισχιλίων ἐτῶν, καί οὕτως ἔσται το τέλος ».

[490] Βλ. Ιπολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ΄, ΧΧΙV, σελ. 88-89. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Ιούλιος Αφρικανός αναφέρει το 5500 ως έτος κτίσης του κόσμου. Βλ. Ιουλίου Αφρικανού, Χρονογραφίαι, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 17, σελ. 173. Βλ. και Ιωάννου Μαλαλά, Χρονογραφία, Ι΄, Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Weber, Bonn, 1831, σελ. 229-230, « κἄν οὖν πλέον κἄν ἔλασσον, … καί μή ὁμοφωνοῦσιν ἐκθέμενοι περί τόν ἀριθμόν τῶν ἐνιαυτῶν, ἐν ἐσχάτοις καιροῖς ἐφάνη, ὡς ἡ θεία γραφή σημαίνει ». Σύμφωνα με την Εβραϊκή θρησκεία, ο κόσμος χτίστηκε το 3761 π.Χ..

[491] Κάθε πιθανή χρονολογία κτίσης δίνει και την αντίστοιχη πιθανή χρονολογία του τέλους του κόσμου. Έτσι, αυτή η θεωρία τροφοδοτεί θεωρίες με πιθανές χρονολογίες συντελείας μέχρι σήμερα. Π.χ. η εσχατολογική μανία του έτους 1996 βασιζόταν στους υπολογισμούς του Αρχιεπισκόπου Τζέημς Άσερ, Αγγλικανού Πρώτου πάσης Ιρλανδίας που είχε καταλήξει στο 4004 π.Χ.. Περισσότερα για τους υπολογισμούς των Bede και Asher βλέπε στο Stephen Jay Gould, Ανακρίνοντας τη χιλιετία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σελ. 93-104.

[492] Αυτή η εσχατολογική ανησυχία είχε διπλή προέλευση. Στη Δύση, όπου είχε, ήδη, επικρατήσει η χρονολόγηση με βάση την γέννηση του Χριστού δινόταν έμφαση στην αναφορά της Αποκάλυψης για λύση του διαβόλου χίλια έτη μετά την φυλάκισή του στον Άδη. Η κυριολεκτική ερμηνεία των χιλίων ετών οδηγούσε στο έτος 1000 ή 1033. Στην Ανατολή, όπου, ακόμη, επικρατούσε η χρονολόγηση από κτίσεως κόσμου, δινόταν έμφαση στην συμπλήρωση περίπου 6500 ετών απ' την δημιουργία του κόσμου. Βλ. σχετικά στο χειρόγραφο με τον τίτλο « Ἀπαρίθμησις τῶν χρόνων τῆς συντελείας », που παρουσίασε ο Sevcenko Ihor, Unpublished byzantine texts on the end of the world about the year 1000 AD, « Melanges Gilbert Dagron », Travaux et memoires, 14, σελ. 561-578. Στο κείμενο αναφέρονται και τα εξής: « Κατά τήν μεσότητα τῆς ἕκτης χιλιάδος τῶν χρόνων ἡ ἐνανθρώπησις αὐτοῦ γέγονεν· ὡς λοιπόν κατά τήν τῶν χιλιάδων ἑβδόμην μεσότητα τήν τοῦδε τοῦ παντός συντέλειαν ἥξειν· ἥν δή καί Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔφη… καί βασιλεύσουσιν μετά Χριστοῦ χίλια ἔτη… ἀπό γάρ Χριστοῦ παρουσίας δεῖ πληρωθῆναι τά χίλια ἔτη· εἶτα τό τέλος » (βλ. ο.π. σελ. 565). Η εσχατολογική ανησυχία γύρω απ' το έτος 1000 μαρτυρείται και απ' τον Νικήτα τον Παφλαγόνα, ο οποίος, πάντως, πολύ σωστά, επισημαίνει πως τα χίλια έτη δεν ερμηνεύτηκαν κυριολεκτικά απ' την Εκκλησία, αλλά ως ένα αόριστο χρονικό διάστημα. Βλ. Νικήτα Παφλαγόνος, Περί συντελείας, στο άρθρο του L. G. Westerink, Nicetas the Paphlagonian on the end of the world, « Μελετήματα στη μνήμη Βασιλείου Λαούρδα », Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 188, « μέσον δέ

δηλαδή περίπου το 7500 από κτίσεως κόσμου (1992 μ.Χ.). Ο Ωριγένης αναφέρει την άποψη κάποιων πως το τέλος του κόσμου θα έρθει το 7000 μ.Χ.[493]. Ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός αναφέρει την παράδοση πως από την δημιουργία του κόσμου μέχρι την συντέλειά του θα μεσολαβήσουν επτά αιώνες[494]. Ο Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος σημειώνει σε κάποιο έργο του πως απομένουν 316 χρόνια για να κλείσει ο έβδομος αιώνας και, επομένως, η επιφανής ημέρα του Κυρίου πλησιάζει[495]. Αυτήν την άποψη απέρριπτε ο

τινες ἀνεφάνησαν νεώτεροι μαρτυρίαν εἰσάγοντες ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως Ἰωάννου, ὅτι δεῖ προσκυνηθῆναι τό ἀρνίον χίλια ἔτη καί δεθήσεται τό θηρίον χίλια ἔτη· καί μετά τά χίλια ἔτη δεῖ λυθῆναι αὐτό μικρόν, ὅπως πλανήσῃ τά ἔθνη· καί ὅτι, φασί, μετά τόν σταυρόν καί τήν εἰς ἅδου κάθοδον τοῦ Χριστοῦ ἐδέθη τό θηρίον καί ἔκτοτε ἤρξατο καί τό ἀρνίον προσκυνεῖσθαι, καί ἀπό τούτου τοῦ χρόνου ἀριθμοῦσι τά χίλια ἔτη. ** ἐπί τοῦ ἀορίστου λαμβάνονται, ὡς οἱ τό βιβλίον τοῦτο ὑπομνήσαντες ἐδίδαξαν ». Τελικά, ο Νικήτας ο Παφλαγών διατυπώνει και μια δική του εκτίμηση τοποθετώντας την συντέλεια το έτος 6636 από κτίσεως κόσμου. Βλ. σχετικά και Νικήτα Παφλαγόνος, Πρός τούς ἐν τῇ δύσει ἐπισκόπους περί συντελείας, στο ίδιο άρθρο, σελ. 191-195. Μια αναφορά σχετικά με εσχατολογική ανησυχία βασισμένη στο 20ο κεφάλαιο της Αποκάλυψης συναντήσαμε και στον Άγιο Νεόφυτο τον έγκλειστο. Βλ. Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ιβ΄, σελ. 242, « Εὔδηλον δέ ὅτι ἐν τῷ εφλγ' ἔτει ἐσταυρώθη ὁ Χριστός, καί κατελθών εἰς τόν ἅδην, ἐδεσμεύθη ὁ τύραννος. Καί ψήφισον ἀπό τοῦ ῥηθέντος ἔτους καί μέχρι ποίου ἔτους τά χίλια συνετελέσθησαν ἔτη, καί ἀπολυθείς ὁ πολέμιος ἐρεθίζει πολέμους ».

Τις παραμονές του 2000 το ζήτημα της περίφημης εσχατολογικής αγωνίας του έτους 1000 ήλθε στο προσκήνιο της επικαιρότητας αποτελώντας θέμα συζήτησης τόσο σε ακαδημαϊκό όσο και σε λαϊκό επίπεδο. Το διασημότερο σχετικό κείμενο που ανασύρθηκε απ' τους ερευνητές είναι το χρονικό του μοναχού Ραούλ Γκλάμπερ. Το ζήτημα της έκτασης αυτής της εσχατολογικής αναμονής του έτους 1000 έχει γίνει ζήτημα αντιπαράθεσης μεταξύ διαφόρων ερευνητών. Ο Uberto Eco με αφορμή αυτήν την συζήτηση γράφει: « Καθώς πλησιάζει αυτό το τέλος της χιλιετίας δεν μπορούμε να μην ανακαλέσουμε στη μνήμη μας αυτήν που κατείχε την σκέψη για 20 αιώνες, την Αποκάλυψη… Αλλά μας λένε επίσης – οι ιστορικοί – ότι η σκέψη του τέλους είχε προηγηθεί για μερικούς αιώνες εκείνης της μοιραίας ημέρας – 1000 – και κάτι ακόμη πιο περίεργο, ότι την ακολούθησε », (Uberto Eco, Τί πιστεύει αυτός που δεν πιστεύει, Συνομιλίες με τον Carlo Maria Martini, Ελληνικά Γράμματα, Ζ΄ Έκδοση, σελ. 15, βλ. και του ιδίου, Σημειώματα, Εκδοτικός Οργανισμός Θεσσαλονίκης, σελ. 126-8 και Stephen Jay Gould, " Ανακρίνοντας τη χιλιετία ", Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σελ. 84-89, και Frasseto Michael, The writings of Ademarpeace of 994 and the year 1000, Journal of Medieval , vol. 27, σελ. 241-255.

[493] Βλ. Μεθοδίου, Περί γεννητών, XII, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 18, σελ. 181, « Τῇ γάρ ἑβδομάδι τῷ ἑπτακισχιλιοστῷ ἔτει κρίσιν ἀφίξεσθαί φασίν ».

[494] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως, Β΄, 1, σελ. 96, « Λέγονται μέν οὖν ἑπτά αἰῶνες τοῦ κόσμου τούτου ἤγουν ἀπό τῆς οὐρανοῦ καί γῆς κτίσεως μέχρι τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων συντελείας τέ καί ἀναστάεως ».

[495] Βλ. Νεοφύτου του Εγκλείστου, Λόγος εις τας αγίας εντολάς του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού, 4, Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου συγγράματα, τ. Α΄, Έκδοση Ιεράς Βασιλικής και Σταυροπηγιακής Μονής Αγίου Νεοφύτου, σελ. 105-6, « Ἐπεί οὖν καί ὁ παρῶν ἕβδομος αἰών τά τελευταῖα ἤδη βαδίζει, ἀδελφοί, ὡς ὁρᾶτε, ἕξ καί δέκα χρόνοι προς τοῖς τριακοσίοις καταλειφθέντα (ὡσανεί τις καί σαφέστερον εἴποι, παρῆλθεν ἡ ἑξάδα τῶν ἡμερῶν καί εἰσῆλθεν ἡ ἐβδόμη, τουτέστι τό Σάββατον, καί τοῦτο ἤδη παρῆλθε τριῶν ὡρῶν καί στιγμῆς ἡμίσου καί μιᾶς καταλειφθείσης), καί νῦν ἤδη ἐπιφάσκει ἡ επιφανής καί μεγάλη ἐκείνη τοῦ Κυρίου ἡμέρα, καί ἡμεῖς ὡς ἀθάνατοι ἀμερίμνως διάγομεν, τό τέλος ἐγγίζει, καί ἡμεῖς οὐ φροντίζομεν, ὁ κριτής παραγίνεται, καί ἡμεῖς ἀποφεύγομεν, τό σημεῖον αὐτοῦ ἤδη τρανῶς ἐπιφαίνεται, καί ἡμεῖς προς αὐτόν ἀτενίσαι οὐ θέλομεν ». Βλ. επίσης και Ιωσήφ Βρυεννίου, Λόγος Α΄ περί Συντελείας, Ιωσήφ Βρυεννίου, Τα ευρεθέντα, τομ. Β΄, Εκδόσεις Ρηγοπούλου, Εκδόση 2η, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 158, και Κεφάλαια επτάκις επτά, ΜΑ΄, Ιωσήφ Βρυεννίου, Τα παραλειπόμενα, τομ. Γ΄, Εκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη1991, σελ. 122. Έντονη εσχατολογική προσδοκία υπήρχε και στη Ρωσία τα έτη γύρω από το 1492 (7000 από κτίσεως κόσμου). Βλ. Σχετικά Seraphim Rose, Contemporary Signs of the end of the world.

Νικήτας ο Παφλαγών[496]. Στο συναξάριο της Κυριακής των Απόκρεω αναφέρεται σαν παράδοση ότι η συντέλεια του κόσμου θα συμβεί μετά το 7000 από κτίσεως κόσμου[497]. Και ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός θεωρούσε πως το τέλος του κόσμου θα συμβεί μέσα στον όγδοο αιώνα[498].

Η ίδια άποψη συναντάται και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Στον βίο του Αγίου Ανδρέα του δια Χριστόν σαλού αναφέρεται πως θα υπάρξει σημαντική αναστάτωση μετά το τέλος του εβδόμου αιώνος[499]. Το μέσον του ογδόου αιώνος, δηλαδή περίπου το 7500, δίνουν σαν έτος έναρξης του καιρού του τέλους ο βίος του Αγίου Νήφωνος Επισκόπου Κωνσταντιανής[500], και το κείμενο με τις προφητείες του Αγίου Νείλου του Μυροβλύτου[501].

Ο Μέγας Φώτιος απορρίπτει ως εσφαλμένη την θέση του Ιππολύτου για έλευση της συντελείας το εξακισχιλιοστό έτος απ' την δημιουργία του κόσμου λέγοντας πως « τοῦτο καί θερμοτέρας ἄν εἴη τοῦ προσήκοντος γνώμης, καί ἡ ἀπόφασις ἀνθρωπίνης ἀγνοίας, ἀλλ' οὐκ ἐπιπνοίας τῆς ἄνωθεν διελέγχει »[502].

Και ο Άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης απορρίπτει αυτή τη θεωρία. Απαντώντας στο ερώτημα αν το τέλος του κόσμου συμβεί στο τέλος των επτά αιώνων ή μέσα στον όγδοο αιώνα ή πότε τέλος πάντων, επισημαίνει πως ούτε ο Κύριος ούτε οι Απόστολοι λένε κάτι τέτοιο και αναφέρει το σημείο της πλήθυνσης της ανομίας και της έλλειψης της αγάπης[503].

---

[496] Βλ. Νικήτα Παφλαγόνος, Περί συντελείας, ο.π., σελ. 188, « ἕτεροι δέ πάλιν εἶπον ὅτι ἐπειδή ὁ παρών αἰών ἑβδοματικός ἐστιν, ἐξ ἀνάγκης ἐπαρκέσαι δεῖ τοῦτον μέχρι συμπληρώσεως τῆς ἑβδόμης χιλιάδος… ἀλλά καί τούτοις ὁ λόγος ψευδής ὑπάρχει ».

[497] Βλ. Συναξάριον Κυριακής Απόκρεω, Τριώδιον, Εκδόσεις Φως, σελ. 32-33 « Λέγεται δέ ότι μετά τήν των επτά χιλιάδων χρόνων παρέλευσιν έσται ».

[498] Βλ. Κοσμά Αιτωλού, Διδαχή Α΄2, στο Ιωάννου Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχές και βιογραφία, Εκδόσεις Ακρίτα, Η΄ Έκδοση, Αθήνα 2007, Διδαχή Α΄2, σελ. 86, « Ακόμη και να στοχάζεσθε καί την Δευτέραν Παρουσίαν του Κυρίου μας, καθώς γράφουν τά βιβλία της Εκκλησίας μας και λέγουν εις τον όγδοον αιώνα έχει να γίνη το τέλος του κόσμου », και απόσπασμα 4, σελ. 221. Βλ. και Κοσμά Αιτωλού, Διδαχή Δ΄, Αυγουστίνου Καντιώτου, Κοσμάς ο Αιτωλός, ο.π., σελ. 191: « Μας φανερώνει η Θεία Γραφή, το Άγιον και ιερόν Ευαγγέλιον, πως εις τον Όγδοον αιώνα θα γίνη το τέλος του κόσμου και μέλλει να χαλάση τούτος ο κόσμος ».

[499] Βλ. « Όσιος Ανδρέας ο δια Χριστόν σαλός », Ιερά Μονή Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής, 1986, σελ. 163: « Μέχρι σήμερα δηλαδή δεν συμπληρώθηκαν οι επτά αιώνες αυτού του κόσμου, τους οποίους εμείς μετράμε με χρόνια. Όταν συμπληρωθούν, θα σηκώση ο Ύψιστος φοβερό άνεμο σε όλη την οικουμένη … ».

[500] Το χειρόγραφο με το βίο του Αγίου Νήφωνος Επισκόπου Κωνσταντιανής Κύπρου εκτιμάται πως γράφτηκε τον 8ο ή 9ο αιώνα. Εκδόθηκε απ' την Ι.Μ. Παρακλήτου. Σχετικά με τον προσδιορισμό του 8ου αιώνος ως καιρού του τέλους σ' αυτό το κείμενο βλ. « Ένας ασκητής επίσκοπος, Άγιος Νήφων Επίσκοπος Κωνσταντιανής », Ελεύθερη απόδοση από βυζαντινό χειρόγραφο, Αρχ. Χριστόδουλος, Έκδοσις Ιεράς Μονής Παρακλήτου, Ωροπός Αττικής, 6η Έκδοση, 1983, σελ. 94-95.

[501] Αυτό το χειρόγραφο περιέχει προφητείες που δόθηκαν από τον Άγιο Νείλο το Μυροβλύτη στον Αθωνίτη μοναχό Θεοφάνη σε οράματα μεταξύ των ετών 1813 και 1817. Αυτός τις υπαγόρευσε στο συνασκητή του Γεράσιμο, ο οποίος τις κατέγραψε το 1819. Υπάρχουν πολλά αντίγραφα του αρχικού χειρογράφου σε διάφορες Μονές και κελιά του Αγίου Όρους. Το κείμενο είναι ιδιαίτερα γνωστό στους μοναχούς του Αγιωνύμου Όρους, αν και από πολλούς αντιμετωπίζεται με επιφυλακτικότητα. Αναφέρεται και σε άλλα γεγονότα, όπως στη μελλοντική Όγδοη Οικουμενική Σύνοδο. Απόσπασμα του κειμένου των προφητειών βλ. στο έργο του Παναγοπούλου Αλεξίου, Εσχατολογικά, Πάτρα 1993, σελ. 53-64). Άλλη εκδοχή του σχετικού αποσπάσματος υπάρχει στο βιβλίο του Δημητρίου Σκαρτσιούνη, Οι προφήτες προειδοποιούν, Αθήνα 1996, σελ. 116-121. Αποσπάσματα του χειρογράφου έχουν εκδοθεί σε διάφορα βιβλία.

[502] Φωτίου, Μυριόβιβλος, ΣΓ΄, P.G. 103, 673-676 και Ε.Π.Ε. 6, σελ. 302-304. Βλ. και Νικήτα Παφλαγόνος, Περί συντελείας, ο.π., « τινές γάρ ἐφαντάσθησαν ἐκ τοῦ ἐν ἕξ ἡμέραις δημιουργῆσαι τό πάν… ἀνάγκη πληρουμένης τῆς ἕκτης ἡμέρας ἤγουν τῆς ἕκτης χιλιάδος συμπληρωθῆναι καί τόν ἐν ἕξ ἡμέραις γενόμενον κόσμον. ἐψεύσθησαν δέ οὗτοι ».

[503] Βλ. Αγίου Συμεών Θεσσαλονίκης, Αποκρίσεις προς τινας ερωτήσεις, Ερώτησις ΚΔ΄, Άπαντα Συμεών Θεσσαλονίκης, Εκδόσεις Πουρναρά, σελ. 365.

Ο Άγιος Νικόδημος, επίσης, αναφέρει την συγκεκριμένη παράδοση και επισημαίνει πως το αν είναι ορθή είναι « άδηλον »[504].

9) Δυσπιστία για την εκπλήρωση των προφητειών

Ο Απόστολος Πέτρος αναφέρει στην Β΄ Καθολική επιστολή του πως υπήρχαν κάποιοι που πίστευαν πως ο Κύριος καθυστερεί την εκπλήρωση της επαγγελίας του και δυσανασχετούσαν γι' αυτό. Προφητεύει πως στις έσχατες ημέρες θα εμφανιστούν « ἐμπαῖκται κατά τάς ἰδίας ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι »[505] που θα λένε: « Πού είναι η επαγγελία της Παρουσίας του Κυρίου; Οι Πατέρες μας πέθαναν αλλά όλα παραμένουν, όπως ήταν απ' την αρχή της κτίσης του κόσμου »[506]. Και, τέλος, σημειώνει πως ο Κύριος δεν καθυστερεί την εκπλήρωση της υπόσχεσής του, όπως νομίζουν μερικοί, αλλά μακροθυμεί, καθώς επιθυμεί όχι να χαθούν μερικοί αλλά να μετανοήσουν όλοι[507].

Αργότερα, ο Ιππόλυτος αναφέρει πως οι « ασεβείς » βλασφημούσαν λέγοντας ότι η Β΄ παρουσία δεν θα έλθει και οι εσχατολογικές προφητείες δεν θα εκπληρωθούν[508]. Απαντά και αυτός στην βλάσφημη κατηγορία και υποστηρίζει πως αυτή η καθυστέρηση δεν θα πρέπει να στενοχωρεί τους Χριστιανούς. Αντίθετα, θα πρέπει να τους χαροποιεί. Μάλιστα, πρέπει να προσεύχονται ώστε να μην ζούν εκείνους τους καιρούς. Αν φαίνεται να βραδύνει η Β΄ παρουσία είναι διότι, απλά, δεν έχει έλθει ακόμη ο κατάλληλος

---

[504] Νικοδήμου Αγιορείτου, Ερμηνεία εις την Α΄ προς Θεσσαλονικείς, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 72, « Μερικοί δέ νεώτεροι Διδάσκαλοι λέγουν, ὅτι ἐπειδή ὁ Κύριος εἶπε μέν ὅτι δεν ἠξεύρει τινας τούς χρόνους καί καιρούς, τήν ἡμέραν τε καί ὥραν τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, αἰῶνα ὅμως δεν ἀνέφερεν, ὅστις εἶναι καθολικώτερος τῶν ὡρῶν καί ἡμερῶν καί καιρῶν καί χρόνων· διά τοῦτο τινές συμπεραίνουν, ὅτι ἔχει να γένη ἡ συντέλεια ἐν τῷ ὀγδόῳ αἰῶνι τούτῳ, ἐν ᾧ τρέχομεν ἠδη· καί ὅρα τήν εἰσαγωγικήν Ἐκθεσιν Βησαρίωνος τοῦ Μακρῆ, σελίδα σμγ΄πλήν καί τοῦτο εἶναι ἄδηλον ».

[505] Β΄ Πέτρου, 3,3.

[506] Βλ. Β΄ Πέτρου, 3, 3-4 και 8-9. « Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες ὅτι ἐλεύσονται ἐπ᾽ ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται κατά τάς ἰδίας ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι καί λέγοντες: Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; Ἀφ᾽ ἧς γαρ οἱ Πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτως διαμένει ἀπ᾽ ἀρχῆς κτίσεως. Λανθάνει γάρ αὐτούς ὅτι … Ἕν δέ τοῦτο μή λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοί, ὅτι μία ἡμέρα παρά Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη καί χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία. Οὐ βραδύνει Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὥς τινες βραδύτητα ἡγοῦνται, ἀλλά μακροθυμεῖ εἰς ὑμᾶς, μή βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι ἀλλά πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι ».

[507] Σχετικά με την βραδύτητα και τη μακροθυμία του Θεού βλ. και Ατματζίδη Χαραλάμπους, Η εσχατολογία στην Β΄ επιστολή Πέτρου, Β.Β. 33, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 214-245.

[508] Βλ. Ιππολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ΄, XII, σελ. 81, « Οἱ δέ ἄνομοι ἀπειθοῦντες αὐτόν βλασφημοῦσιν καί τά λεγόμενα ἐξουθενοῦσιν κιαί τούς δούλους αὐτοῦ διώκοντες καταπονοῦσιν, καί ὡς μηδέν ἐσόμενα ταῦτα οὐ προσδοκῶσιν, ἴδωμεν ἡμεῖς … ».

καιρός[509]. Άλλωστε η ανυπομονησία για την έλευση των εσχάτων είναι στην ουσία αναζήτηση κινδύνου[510].

Ο ιερός Χρυσόστομος υπενθυμίζει τον λόγο του Κυρίου: « Ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δέ λόγοι μου οὐ μή παρέλθωσι »[511]. Δηλαδή είναι ευκολότερο να αφανιστούν αυτά τα στέρεα καί ακίνητα ουράνια σώματα παρά να διαψευσθεί κάποιος απ' τους λόγους του Κυρίου[512]. Ο Ιππόλυτος χαρακτηρίζει όσους δυσπιστούν στην αλήθεια των προφητειών και της δευτέρας παρουσίας ως άνομους, βλάσφημους και απειθείς προς τον Θεό[513] και σημειώνει χαρακτηριστικά: « Ουδέν γάρ ὅλως ψεύδεται ἡ γραφή, οὐδέ τό πνεῦμα τό ἅγιον πλανᾷ τούς δούλους αὐτοῦ τούς προφήτας, δι' ὧν εὐηρέστησεν τήν βουλήν τοῦ Θεοῦ καταγγεῖλαι τοῖς ἀνθρώποις »[514]. Όλα όσα προφητεύτηκαν θα συμβούν.

Η απιστία στην εκπλήρωση των προφητευθέντων, τελικά, είναι πολύ παλιά ιστορία. Συνέβαινε και την εποχή του Νώε. Σύμφωνα με τους λόγους του Κυρίου « ὥσπερ γάρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρό τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καί πίνοντες, γαμοῦντες καί εκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τήν κιβωτόν, καί οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμός, καί ἦρεν ἅπαντας οὕτως ἔσται καί ἡ

---

[509]Βλ. Ιπολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ΄, XII, σελ. 81, « Εἰ γάρ καί νῦν ἐφ' ἡμῶν οὐ συμβαίνει ταῦτα διάτο μήπω τούς χρόνους πεπληρῶσθαι, ἀλλά γοῦν εὔχεσθαι δεῖ μηδέ εὑρεθῆναι ἡμᾶς ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς, ἐν οἷς ταῦτα συμβήσεται, μήποτε ἀτονήσας τις … » και X, σελ. 80 « Εἰ γάρ καί νῦν βραδύνει πρό καιροῦ μή θέλων τήν κρίσιν τῷ κόσμω ἐπενεγκεῖν τό τοῦ ἰδίου πατρός πρόσταγμα ἐπιτελῶν, ἀλλ' ἐρχόμενος ἥξει μετά τῶν τραυμάτων αὐτοῦ καί ἀποδώσει ἑκάστω κατά τά ἔργα αὐτοῦ ».

[510] Βλ. Ιπολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ΄, XXI, σελ. 87 « Ἀλλά πάντως ζητεῖς περίεργος ὢν πόσα ἔτη περιλείπεται τῷ θηρίω, ἵνα μεταρθῇ, μή νοῶν, ὅτι ταῦτα ζητῶν ἑαυτῷ τόν κίνδυνον ἐπιζητεῖς καί τάχιον τήν κρίσιν ἰδεῖν ἐπιθυμεῖς. Ουαί, γάρ, φησίν, οἱ ἐπιθυμοῦντες τήν ἡμέραν Κυρίου… (Αμώς 5,18-20), Βλέπε και Συμεών Νέου Θεολόγου, Ηθικές Ομιλίες, Ομιλία 10η, « Ουαί οἱ λέγοντες. " Πότε ἡ ἡμέρα Κυρίου ἐλεύσεται " καί ταύτην καταλαβεῖν μή σπουδάζοντες. Ἡ γάρ παρουσία του Κυρίου εἰς τούς πιστούς γέγονε καί ἀεί γίνεται καί εἰς πάντας τούς βουλομένους ἐφέστηκεν. Εἰ γάρ ἐκεῖνος τό φῶς τοῦ κόσμου ἐστί καί τοῖς αὐτοῦ ἀποστόλοις εἶπε, μεθ' ἡμῶν ἕως τῆς συντελείας συνέσεσθαι, πῶς, μεθ' ἡμῶν ὤν, ἐλεύσεται; ».

[511] Μθ. 24,35 καί Λκ. 21,32.

[512] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΖ΄, Α΄, P.G. 58, 702, « Τουτέστι, τά πεπηγότα ταῦτα καί ἀκίνητα εὐκολώτερον ἀφανισθῆναι, ἤ τῶν λόγων τῶν ἐμῶν τι διαπεσεῖν. Καί ὁ ἀντιλέγων ὑπέρ τούτων, βασανιζέτω τά εἰρημένα, καί εὑρών ἀληθῆ (εὑρήσει γάρ πάντως), ἀπό τῶν παρελθόντων καί τοῖς μέλλουσι πιστευέτω, καί πάντα ἐξεταζέτω μετά ἀκριβείας, καί ὄψεται τῶν πραγμάτων τό τέλος μαρτυροῦν τῇ τῆς προφητείας ἀληθείᾳ. Τά δέ στοιχεῖα εἰς μέσον τέθεικεν, ὁμοῦ μέν δηλῶν, ὅτι προτιμοτέρα καί οὐρανοῦ καί γῆς ἡ Ἐκκλησία. Ὁμοῦ δέ δημιουργόν ἑαυτόν καί ἐντεῦθεν δεικνύς τοῦ παντός. ἐπειδή γάρ περί συντελείας διελέχθη, πράγματος παρά πολλοῖς ἀπιστουμένου, τόν οὐρανόν καί τήν γῆν εἰς μέσον ἤγαγε, τήν δύναμιν αὐτοῦ τήν ἄφατον ἐνδεικνύμενος, καί μετά πολλῆς τῆς ἐξουσίας δηλῶν, ὅτι Δεσπότης ἐστί τοῦ παντός, καί ἐκ τούτων καί τοῖς σφόδρα ἀμφιβάλλουσιν ἀξιόπιστα τά εἰρημένα κατασκευάζων ».

[513] Βλ. Ιπολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, XII, σελ. 81, « Οἱ δέ ἄνομοι ἀπειθοῦντες αὐτόν βλασφημοῦσιν καί τά λεγόμενα ἐξουθενοῦσιν καί τούς δούλους αὐτοῦ διώκοντες καταπονοῦσιν, καί ὡς μηδέ ἐσόμενα ταῦτα οὐ προσδοκῶσιν, ἴδωμεν ἡμεῖς οἱ τῷ τῆς ἀληθείας λόγω πιστεύοντες …τα πάλαι μεν προκεκηρυγμένα κατά καιρούς δέ συμβάντα καί συμβησόμενα ».

[514] Ιπολύτου, Εις τον Δανιήλ, Δ΄, VI, σελ. 77. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του « Περί Συντελείας » επαναλαμβάνει τον λόγο του Κυρίου: « Ἰώτα ἕν ἤ μία κεραία ἐξ αὐτῶν οὐκ ἀπολυθήσεται » (Μθ. 5,18). Βλ. Περί Συντελείας, Ι, σελ. 276.

παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου »[515]. Κατά τον ιερό Χρυσόστομο, ο Χριστός με αυτούς τους λόγους ανέφερε ένα γενικό παράδειγμα γεγονότος, που, αν και είχε προλεχθεί, αμφισβητήθηκε. Επειδή από πολλούς αμφισβητούνταν οι προφητείες, γι' αυτό, ακριβώς, βεβαίωσε αυτά που πρόκειται να συμβούν από αυτά που, ήδη, συνέβησαν στο παρελθόν, διεγείροντας το νου των ακροατών του. Όπως συνέβη ο κατακλυσμός, έτσι θα συμβούν και τα δεινά της συντελείας[516].

Το γεγονός πως πολλές από τις προφητείες έχουν ήδη εκπληρωθεί θα πρέπει να εδραιώνει την πίστη μας και να μας καθιστά βεβαίους ότι θα εκπληρωθούν και οι υπόλοιπες[517]. Ο Ιππόλυτος ερωτά ρητορικά: « Τί οὖν ἔτι διστάζεις, ὦ ἄνθρωπε, ἐπί τοῖς εἰρημένοις ἢ πῶς ἀπιστεῖς τοῖς ὑπό τοῦ Κυρίου λελαλημένοις, ὁπότε ἡ πρώτη αὐτοῦ παρουσία ἤδη γεγένηται … καί τό πάθος αὐτοῦ πᾶσιν σεσήμανται … καί διασκορπισμός τῷ λαῷ αὐτοῦ γεγένηται; »[518].

Αν δεν είχαν εκπληρωθεί τόσο πολλές απ' τις προφητείες της Αγίας Γραφής, θα μπορούσαμε, ίσως, να αμφισβητήσουμε και την μελλοντική εκπλήρωση των υπολοίπων και να μην περιμένουμε τον Αντίχριστο και το τέλος του κόσμου. Αλλά αφού συνέβησαν πολλά από αυτά που είχαν προφητευτεί, άρα θα πραγματοποιηθούν και τα υπόλοιπα. Το να ερωτούμε με δυσπιστία « πότε θα συμβούν αυτά » είναι χαρακτηριστικό απίστων ανθρώπων καί όχι πιστών. « Τό δέ προγινώσκειν τά ἐσόμενα, καί πιστεύειν, ὅτι οὕτως ἔσται, μακαρίου ἐστίν ἀνδρός, εἰδότος καί σιωπώντος, ἵνα μή ποτε πολλά λαλῶν κινδυνεύση »[519], γράφει ο Ιππόλυτος. Η ενδεδειγμένη στάση είναι και πάλι η χρυσή μεσότης. Δεν προσπαθούμε να μαντέψουμε πότε θα έλθει η Δευτέρα παρουσία αλλά και δεν απιστούμε ότι θα έλθει[520].

---

[515] Μθ. 24,38-9.

[516] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΖ΄, Β΄, P.G. 58, 704 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 50-1, « Καθολικόν ἠθέλησεν ἐνθεῖναι ὑπόδειγμα, καί μετά τό προλεχθῆναι ἀπιστηθέν. Διά δή τοῦτο, ἐπειδή παρά τοῖς πολλοῖς τα μέλλοντα ἀπιστεῖται, ἀπό τῶν παρελθόντων αὐτά πιστοῦται, κατασείων αὐτῶν τήν διάνοιαν ».

[517] Οι προφητείες είναι και απόδειξη της Χριστιανικής Πίστης. Μάλιστα, κατά τον ιερό Χρυσόστομο είναι ανώτερη απόδειξη και απ' τα θαύματα, διότι τα θαύματα θα μπορούσαν να διαβληθούν απ' τους ανόητους. Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ιωάννην, Ομιλία ΙΘ΄, Β΄, P.G. 59, 121.

[518] Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, LVIII, σελ. 109.

[519] Βλ. Ιππόλυτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, V, σελ. 77, « Ὥστε οὔτε προλαμβάνειν ἡμᾶς δεῖ τήν τοῦ Θεοῦ βουλήν… οὔτε μην ἀπιστεῖν, ὡς μή μέλλοντα ταῦτα γίνεσθαι. Εἰ γάρ τά πρῶτα, ὅσα προεῖπον οἱ προφῆται, οὐκ ἐγένοντο, μηδέ ταῦτα προσδόκα. Εἰ δέ ἐκεῖνα ἐγένοντο κατά καιρούς ἰδίους καθώς προείρηται, πάντως καί ταῦτα τελεσθήσονται. Το γάρ λέγειν τινάς : Καί πότε ταῦτα ἔσται; Ἀπίστων ἐστίν ἀνθρώπων οὐ πιστευόντων. Τό δέ προγινώσκειν τά ἐσόμενα, καί πιστεύειν, ὅτι οὕτως ἔσται, μακαρίου ἐστίν ἀνδρός, εἰδότος καί σιωπώντος, ἵνα μή ποτε πολλά λαλῶν κινδυνεύση ».

[520] Ιδιαίτερη εντύπωση μας προξένησε η άποψη του Οικουμενίου πως η αμφισβήτηση της εγκυρότητας της Αποκάλυψης δεν οφείλεται σε αμάθεια ή θεία αποκάλυψη αλλά σε αφέλεια, φιλοζωία, προσήλωση στα εγκόσμια και φόβο για την εκπλήρωση των προφητειών της. Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., Η΄, σελ. 290. « Τοῦτο δέ οἶμαι οὐκ ἐξ ἀμαθίας οὐδ' ἀποκαλύψεως », σημειώνει, « ἐξ ἁπλότητος δέ μόνον, εἰ καί τολμηρόν εἰπεῖν, καί φιλοζωίας καί τῆς προς τά γήινα προσπαθείας, τό ἀπότομον καί ἀναντίρρητον τῶν ἀποφάσεων δεδιότων ». Ο Οικουμένιος αναφέρεται σε μια περίπτωση εσχατολογικού στρουθοκαμηλισμού, που και στην εποχή μας είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη και επίκαιρη αφού πολλοί Θεολόγοι μιλούν για μύθο περί Αντιχρίστου (Antichrist myth), επιρροή του Συγγραφέα της Αποκάλυψης από προγενέστερες πηγές – αφήνοντας να εννοηθεί πως, όπως διαψεύσθηκαν εκείνες, θα διαψευσθεί και η Αποκάλυψη – , και προτιμούν συγχρονιστικές αναγνώσεις του Ιερού κειμένου. Όπως πολλοί αρνούνται την ύπαρξη του Θεού, γιατί δεν τους συμφέρει να υπάρχει, έτσι και πολλοί

10) Η επιθυμία για την έλευση του Κυρίου

Στον προτελευταίο στίχο της Αποκάλυψης ο Ιωάννης λέγει « Αμήν, Έρχου Κύριε Ιησού »[521]. Ερμηνεύοντας αυτόν τον στίχο ο Άγιος Βέδας λέγει πως έχουμε προσταχθεί να ζητούμε την Δευτέρα Παρουσία καί να ευχόμαστε να έρθει[522]. Και πράγματι. Όχι μόνο στην Αποκάλυψη αλλά και στην Κυριακή προσευχή με το « Ελθέτω η βασιλεία σου » προσευχόμαστε και για την έλευση της Δευτέρας Παρουσίας του Κυρίου[523]. Αυτή η προτροπή να προσευχόμαστε για την έλευση της βασιλείας του Χριστού είναι, βέβαια, ταυτόχρονα, όπως επισημαίνει ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας, και προτροπή για να κάνουμε έργα δικαιοσύνης, αφού κανείς δεν θα προσευχόταν να έλθει η Κρίση, αν δεν ήταν έτοιμος γι' αυτήν[524]. Πάντως είναι, γενικά, γνωστό πως η ευχή να επιστρέψει ο Κύριος κατά την Β΄ Παρουσία Του είναι συνεχής στην Εκκλησία ήδη απ' τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Χαρακτηριστική είναι η φράση που αναφέρεται στην Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων: « Ἐλθέτω χάρις καί παρελθέτω ὁ κόσμος οὗτος » [525].

Απ' την άλλη βλέπουμε πως οι Πατέρες της Εκκλησίας σε ορισμένα κείμενα αναφέρονται στην εποχή των εσχάτων και την έλευση του Αντιχρίστου με αποτροπιασμό.

αρνούνται ή τροποποιούν και παρερμηνεύουν την Χριστιανική εσχατολογία προσπαθώντας να αφαιρέσουν οτιδήποτε ακούγεται δυσάρεστο και τρομακτικό. Εσχατολογικός στρουθοκαμηλισμός.

[521] Αποκάλυψη, 22,20. Κάποιες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις πάνω σ' αυτήν την ευχή και γενικότερα στο ζήτημα της προσμονής των εσχάτων κάνει ο Φώτης Κόντογλου στο κείμενο « Έρχου Κύριε Ιησού », Κόντογλου Φωτίου, Ανθη μυστικά, Εκδόσεις Παπαδημητρίου, Αθήνα 2001, σελ. 141-45.

[522] Βλ. Βέδα, E.A., Marshall, σελ. 171 και P.L. 93, 206.

[523] Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Ιεροσολύμων, P.G. 72, 689-692, « Ἥξει γάρ, ἥξει, καί καταβήσεται κριτής, καί οὐκ ἐν ὑφέσει τότε τῇ καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ἐν δόξῃ θεοπρεπῇ, δορυφορούντων ἀγγέλων ἵνα κρίνῃ τόν κόσμον… Οὐκοῦν αἰτοῦσιν οἱ ἅγιοι τόν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁλοτελοῦς βασιλεῖας ἐπιστῆναι καιρόν, ἅτε δέ πεπονηκότων ἃ δεῖ, καί τῶν ἤδη προειργασμένων αὐτοῖς ζητοῦντες τάς ἀμοιβάς. Τεθαρρήκασι γάρ ὅτι λαμπροί παραστήσονται τῷ κριτῇ », Βέδα, E.A., Marshall, σελ. 171 και P.L. 93, 206, Συμεών Θεσσαλονίκης, P.G. 155, 580, « Καί " ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου ", ἡ τελευταία ἡμέρα, ὅτι πάντων βασιλεύσεις, καί τῶν ἐχθρῶν, καί ἡ βασιλεῖα σου ἔσται αἰώνιος ».

[524] Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις το κατά Λουκάν, P.G. 72, 689, « Ἐκέλευσε γάρ διά προσευχῆς αἰτεῖν αὐτόν ἐκεῖνον τόν ὄντως φρικτόν ἐπιστῆναι καιρόν, ἵνα εἰδεῖεν ὅτι διαβιοῦν αὐτούς ἀναγκαῖον, οὐ ῥαθύμως ἤ παρειμένως, αγιοπρεπῶς δέ μᾶλλον, καί κατά γε τό αὐτῷ δοκοῦν ἵνα στεφάνων αὐτοῖς εὑρεθῇ πρόξενος ὁ καιρός, καί μή πυρός καί δίκης. Τοῖς γάρ ἀνόμοις καί βεβήλοις πρέποι ἄν κατ' ουδένα τρόπον τό λέγειν ἐν προσευχαῖς " Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου " ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία παρόμοια άποψη εκφράζει και ο Οικουμένιος. Βλ. Οικουμενίου, E.A., XII, σελ. 287-8, « Καί τό Πνεῦμα, φησί, τουτέστι τό προφητικόν, καί ἡ νύμφη, ἡ καθόλου καί ἐν παντί τόπω ἐκκλησία, λέγουσιν : Ἔρχου. Τήν γάρ τοῦ Κυρίου δευτέραν παρουσίαν ζητεῖν προστετάγμεθα, ἀλλά καί ἐν εὐχῇ τίθεσθαι. Ὁ γάρ τοι λέγων Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, προς τόν Θεόν τήν Χριστοῦ βασιλείαν ἐξαιτεῖ, ἥτις καί τοῦ Πατρός καί τοῦ Πνεύματος ἐστι βασιλεία. Καί ὁ ἀκούων, φησίν, εἰπάτω, Ἔρχου. Καί πᾶς, φησίν, ἀκούων τῶν παρόντων λόγων, καί σύ δέ, Ἰωάννη, εὐκτήν ποιοῦ τήν βασιλείαν τῆς Χριστοῦ παρουσίας. Τοῦτο δέ λέγει, προτρέπων ἅπαντας εἰσ τά τῆς δικαιοσύνης ἔργα κάι ἐπιτηδεύματα. Οὐ γάρ ἄν τις, δικαιοσύνην ἑαυτῷ μή συνεπιστάμενος, εὐκτήν ποιήσοιτο τήν Χριστοῦ παρουσίαν, ἐν ἧ λόγους τῶν αὐτῶ βεβιωμένων ἀπαιτηθήσεται ».

[525] Διδαχή των 12 Αποστόλων, X, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 218. Πρβλ. και την αναφορά « Μαράν Αθά » στο Α΄ Κορ. 16,22 και στα διάφορα λειτουργικά κείμενα.

Κατά τον Ιππόλυτο θα πρέπει να προσευχόμαστε να μη ζούμε σε εκείνους τους καιρούς, μήπως και ατονήσουμε λόγω της μεγάλης θλίψεως και στερηθούμε την αιώνια ζωή[526]. Ενώ θεωρεί την ανυπομονησία για την ταχεία έλευση της Β΄ παρουσίας και της κρίσης σαν εκζήτηση του κινδύνου, σαν κάτι το αρνητικό[527].

Οι Άγιοι Γρηγόριος Παλαμάς και Εφραίμ επαναλαμβάνουν την προτροπή του Χριστού: « Ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παντί καιρῷ δεόμενοι, ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν πάντα τά μέλλοντα γίνεσθαι, καί σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου »[528]. Κατά τον Άγιο Εφραίμ πρέπει να δεόμαστε με δάκρυα και προσευχές, πέφτοντας γονατιστοί μπροστά στο Θεό νύχτα και ημέρα, για να σωθούμε από την θλίψη του Αντιχρίστου που έρχεται. Αν είναι δυνατόν να μην δούμε το « θηρίον » ούτε να ακούσουμε τα φοβερά πράγματα που θα γίνουν[529]. Και σε άλλο σημείο ο Άγιος Εφραίμ λέγει πως αισθάνθηκε το φυσιολογικό συναίσθημα του φόβου απέναντι στην τρομερή απειλή του Αντιχρίστου: « Ἐγώ δέ ἐφοβήθην καί ἐξ αὐτῆς τῆς μνήμης τοῦ δράκοντος »[530], γράφει χαρακτηριστικά. Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων κήρυττε: « Καί λεγέσθω μέν ταῦτα, μή γένοιτο δέ ἵνα ἐφ' ἡμῶν πληρωθῇ »[531].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντώνται οι ίδιες θέσεις. Ο Ανδρέας Καισαρείας λέγει πως οι Χριστιανοί έχοντας διδαχθεί απ' τον Σωτήρα Χριστό να ευχόμαστε να μην εισέλθουμε σε πειρασμό – « καί μή εἰσενέγκης ἡμᾶς εἰς πειρασμόν »[532] - θα πρέπει, έχοντας επίγνωση την ασθενείας μας, να κάνουμε εκτενή προσευχή να

---

[526] Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, V, σελ. 77, « δεῖ … μακροθυμεῖν καί δέεσθαι, ἵνα μή εἰς τοιούτους χρόνους ἐμπέσωμεν » », καί XII, σελ. 81 « Ἀλλά γοῦν εὔχεσθαι δεῖ μηδέ εὑρεθῆναι ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς, ἐν οἷς ταῦτα συμβήσεται, μήποτε ἀτονήσας τις ἀπό τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης τῆς ἐπερχομένης τῷ κόσμω ἐκπέση τῆς αἰωνίου ζωῆς ».

[527] Βλ. Ιππολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ΄, XXI, σελ. 87, « Ἀλλά πάντως ζητεῖς περίεργος ὤν πόσα ἔτη περιλείπεται τῷ θηρίω, ἵνα μεταρθῇ, μή νοῶν, ὅτι ταῦτα ζητῶν ἑαυτῷ τόν κίνδυνον ἐπιζητεῖς καί τάχιον τήν κρίσιν ἰδεῖν ἐπιθυμεῖς. Ουαί, γάρ, φησίν, οἱ ἐπιθυμοῦντες τήν ἡμέραν Κυρίου… (Αμώς 5,18-20).

[528] Λκ. 21,36. Βλ. και Γρηγορίου του Παλαμά, Ομιλία Δ΄ εις το ευαγγέλιον της δευτέρας του Χριστού παρουσίας και περί ευσπλαχνίας και ευποιίας » , ο.π.., σελ. 112, « Διό καί τοῖς οἰκείοις παραγγέλει, λέγων … », και Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 115, « παραινῶν ἡμῖν καί λέγων : Προσεύχεσθε ἵνα μή γένηται ἡ φυγῆ ἡμῶν χειμῶνος μηδέ σαββάτω. Και πάλιν. Αγρυπνεῖτε πάντοτε, δεόμενοι συνεχῶς, ἵνα γένησθε ἄξιοι ἐκφυγεῖν τῆς θλίψεως καί σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. ὁ γάρ καιρός ἐγγύς. Καί ἐν ταύτη τῇ κακία στήκομεν πάντες καί οὐ πιστεύομεν ».

[529]Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 115-6, « Δεηθῶμεν συνεχῶς ἐν δάκρυσι καί προσευχαῖς, νυκτός καί ἡμέρας προσπίπτοντες τῷ Θεῷ, ἵνα σωθῶμεν οἱ ἁμαρτωλοί. Εἴ τις ἔχει δάκρυα καί κατάνυξιν, δεηθήτω τοῦ Κυρίου, ἵνα ρυσθῶμεν ἐκ θλίψεως τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπί τῆς γῆς. ἵνα μήτε ἴδη παντελῶς μήτε αὐτό τό θηρίον, μήτε πάλιν ἀκούση τά φόβητρα αὐτοῦ » καί σελ. 122, « Διά τοῦτο ἔφη ἡμῖν ὁ Κύριος. Γρηγορεῖτε, δεόμενοι ἀδιαλείπτως ἐκφυγεῖν ἐκ θλίψεως ».

[530] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114.

[531] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΗ΄, P.G. 33, 896 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 146. Οι οπαδοί της θεωρίας του δόγματος της Αρπαγής επιδεικνύουν έναν διακαή πόθο και μια εμφανή ανυπομονησία για την έλευση του Αντιχρίστου και του τέλους του κόσμου, που για εμας τους Ορθοδόξους είναι αδικαιολόγητη, ενώ στους άπιστους και άθεους φαίνεται από γραφική και περίεργη έως ενοχλητική και εκνευριστική. Αυτή η ανυπομονησία οφείλεται στο παράδοξο και εσφαλμένο δόγμα τους, σύμφωνα με το οποίο, μόλις έλθει ο Αντίχριστος, αυτοί θα αρπαγούν στον Ουρανό (Rapture-Αρπαγή) για να συμβασιλεύσουν με τον Χριστό, αφήνοντας τους άλλους να αντιμετωπίσουν τον Αντίχριστο και τα επερχόμενα δεινά. Αυτοί θα φύγουν και οι υπόλοιποι θα υποστούν τη Μεγάλη Δοκιμασία (Great Tribulation). Είναι φυσικό, λοιπόν, να χαίρονται.

[532] Μθ. 6,13.

σωθούμε απ' την πείρα των δεινών που έχουν προφητευθεί καί ούτε τήν έλευση του Αντιχρίστου να δούμε, ούτε την κίνηση των φιλοπόλεμων εθνών, ούτε τον θανατηφόρο κίνδυνο που επιχειρεί με τη βία να μας απομακρύνει απ' την σωτήρια πίστη. Αλλά φυλάττοντας, όσο είναι δυνατόν καθαρή τη μαρτυρία της συνειδήσεως και δείχνοντας διάπυρη αγάπη προς το Χριστό με αγαθά έργα να ελπίζουμε στην απόλαυση των αιωνίων αγαθών[533].

Στην σύγχρονη βιβλιογραφία ενδιαφέρον παρουσιάζει το σχόλιο του Umberto Eco για την ελπίδα και τον φόβο που, ταυτόχρονα, γεννά η ανάγνωση της Αποκάλυψης. Κατά τον Eco, οι Χριστιανοί « … συγκλονίζονται από μιαν ελπίδα κι έναν τρόμο: Ελπίδα, επειδή η Αποκάλυψη υπόσχεται μια τελική σωτηρία. Και τρόμο, επειδή ο δρόμος που οδηγεί στην οριστική κατάληξη της Ιστορίας είναι γεμάτος απερίγραπτες φρικαλεότητες (ο Ιωάννης δε διστάζει να τις περιγράψει όλες, χωρίς έλεος)… πριν την τελική λύση ένα τραγικό πρόβλημα… Έτσι, απ' τους πρώτους Χριστιανικούς αιώνες, η Αποκάλυψη γεννάει άγχος κι ελπίδα. Άγχος επειδή τα χρονικά περιθώρια είναι στενά κι ελπίδα επειδή μας έχει δοθεί η υπόσχεση της σωτηρίας. Κατά παράδοξο τρόπο το όραμα της Πάτμου είναι το βιβλίο της σιγουριάς και ταυτόχρονα της αβεβαιότητας. Η ιστορία έχει τελικό σκοπό το θρίαμβο των δικαίων. Ο δρόμος που καταλήγει σ' αυτό το σκοπό είναι γεμάτος τρομακτικά και καταστροφικά γεγονότα » [534].

[533] Βλ. Ανδρέα, Ε.Α., ΞΓ, 417, « Ἡμεῖς δέ, παρά τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ διδαχθέντες εὔχεσθαι μή εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν, τήν οἰκείαν ἀσθένειαν ἐπιγινώσκοντες, τῆς τῶν προφητευθέντων πείρας ρυσθῆναι, καί μήτε τήν τοῦ Ἀντιχρίστου θεάσασθαι ἔλευσιν, μήτε τῶν προλεχθέντων ἐθνῶν τήν κίνησιν, μήτε κίνδυνον θανατηφόρον, τῆς σωτηρίου πίστεως ἀποστῆναι βιαζόμενον. Ἀλλά τό μαρτύριον τῆς συνειδήσεως κατά τό δυνατόν φυλάττοντες ἄτρωτον, καί τῆς προς τόν ἀγοράσαντα ἡμᾶς τῷ τιμίῳ αὐτοῦ αἵματι Χριστόν ἀγάπης, τό διάπυρον δι' ἀγαθῶν ἔργων ἐπιδεικνύμενοι, τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν ἐλπίσωμεν τήν ἀπόλαυσιν, τοῖς πλουσίοις τοῦ Θεοῦ οἰκτιρμοῖς προς τοῦτο νευρούμενοι ».

[534] Eco Umberto, Η Αποκάλυψη του Ιωάννου, Παλίμψηστο στον Beato της Liebana, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. λδ΄. Τελικά, είναι ο χρονικός συνδυασμός των δύο αυτών γεγονότων (έλευσης του Χριστού και Β΄ Παρουσίας του Κυρίου) που μπερδεύει τα πράγματα. Όλοι – τουλάχιστον οι δίκαιοι – θέλουν να έλθει ο Χριστός και να εγκαταστήσει την βασιλεία του. Αντίθετα, κανείς – δίκαιος πάλι – δεν θέλει να έλθει ο Αντίχριστος. Όμως, ο πρώτος δεν θα έρθει, αν δεν προηγηθεί ο δεύτερος. Για να έλθει ο Χριστός, πρέπει, πρώτα, να έλθει ο Αντίχριστος. Και είναι ευκταία η έλευση του Χριστού, απευκταία, όμως, η έλευση του Αντίχριστου· και ας γειτνιάζουν χρονικά· και ας προϋποθέτει η πρώτη την δεύτερη. Πάντως, σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει η σκέψη της έλευσης του Αντιχρίστου να δημιουργεί αισθήματα φόβου στον Χριστιανό. Άλλωστε, η βασιλεία του θα είναι εξαιρετικά βραχύχρονη, μια μικρή παρένθεση. Η δύναμη του Χριστού είναι αφάνταστα μεγαλύτερη. Και, σε τελική ανάλυση, η έλευση του Αντιχρίστου δεν θα βλάψει αλλά μάλλον θα ωφελήσει τους δίκαιους, αφού κατά τον ιερό Χρυσόστομο « ὁ μέν γάρ γενναίως ἤδη πεπηγώς κἄν μυρία τά κύματα κἄν μυρίοι οἱ χειμῶνες ἐπιῶσιν, οὐ μόνον οὐδέν παραβλάπτεται, ἀλλά καί ἰσχυρότερος γίνεται » (Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία προς σκανδαλισθέντας, ΙΒ΄, P.G. 52, 509 και Ε.Π.Ε. 33, σελ. 572-4). Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., σελ. 179-80, « τοῖς μέν νήφουσι καί τήν ἐλπίδα ἔχουσιν ἐπί τῷ Θεῷ οὐ μόνον πρός βλάβης οὐ γεγένηται, ἀλλά καί πρός ὠφελείας, διαγυμνάζων αὐτούς ὥσπερ παιδοτρίβης καί τοῖς πειρασμοῖς δοκιμωτέρους ἐργαζόμενος καί στομῶν ἴσα σιδήρω », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΧΙΙ, σελ. 364.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΣΗΣ, ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Ο Υπασπιστής του Αντιχρίστου

Οι μαρτυρίες που έχουμε για τον υπασπιστή του Αντιχρίστου δεν είναι λίγες. Αναφέρονται σ' αυτόν οι Άγιοι Ειρηναίος, Ιππόλυτος, Βικτωρίνος, Ιερώνυμος και Νεόφυτος ο έγκλειστος. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρονται οι Ανδρέας, Αρέθας και άλλοι. Εκτός από Υπασπιστής του Αντιχρίστου ονομάζεται, επίσης, και « Ψευδοπροφήτης » και Πρόδρομος του Αντιχρίστου.

α) Ο Υπασπιστής του Αντιχρίστου και το πρόβλημα των θηρίων της Αποκάλυψης

Η υπόθεση του Υπασπιστή του Αντιχρίστου συνδέεται άμεσα με το πρόβλημα των θηρίων της Αποκάλυψης. Κι αυτό, διότι η βιβλική βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η πατερική παράδοση για τον Υπασπιστή του Αντιχρίστου βρίσκεται μόνο στο βιβλίο της Αποκάλυψης και, μάλιστα, στα σχετικά με τα θηρία χωρία.

Ειδικότερα, τα χωρία στα οποία στηρίζεται η πατερική διδασκαλία για το πρόσωπο του υπασπιστή του Αντιχρίστου είναι τα Απ. 13,11-17, όπου παρουσιάζονται τα σχετικά με το εκ γης θηρίον, και τα Απ. 19,20 και 20,10, που αφορούν τον Ψευδοπροφήτη. Ο στίχος 19,20, όπου περιγράφεται η οριστική κατάλυση των δυνάμεων του σκότους, αποτελεί το συνδετικό κρίκο που ταυτίζει το εκ γης θηρίο με τον Ψευδοπροφήτη, αφού ο τρόπος με τον οποίο περιγράφεται η δράση του τελευταίου στο στίχο αυτό, παραπέμπει σαφώς στο εκ γης θηρίον του 13^{ου} κεφαλαίου της Αποκάλυψης.

Το εκ γης θηρίον και ο Ψευδοπροφήτης είναι το ίδιο πρόσωπο, και αυτό επισημαίνεται και απ' τους Αγίους Ειρηναίο, Βικτωρίνο, Ιερώνυμο και Νεόφυτο τον έγκλειστο[535]. Από εκεί και ύστερα, ο προσδιορισμός της ταυτότητας του εκ γης θηρίου μας δίνει, ταυτόχρονα, και την ταυτότητα του Ψευδοπροφήτη.

Οι Άγιοι Ειρηναίος, Βικτωρίνος, Ιερώνυμος και Νεόφυτος ο έγκλειστος θεωρούν πως οι στίχοι που περιγράφουν τη δράση του εκ γης θηρίου-Ψευδοπροφήτη μας δίνουν πληροφορίες για τον υπασπιστή του Αντιχρίστου. Ο Ιππόλυτος διαφοροποιείται σ' αυτό το σημείο καθώς δεν ταυτίζει αλλά απλά συνδέει τον ψευδοπροφήτη με το εκ γης θηρίον. Το ένα κέρατο του θηρίου είναι ο Ψευδοπροφήτης και το άλλο ο Αντίχριστος. Ολόκληρο το θηρίο συμβολίζει τη βασιλεία του Αντιχρίστου[536]. Κατά τον Άγιο Βέδα το εκ της γης θηρίον είναι ή κάποιος που ενεργεί εξ ονόματος του εκ θαλάσσης θηρίου, ή το ίδιο το εκ θαλάσσης θηρίο. Ενέργειες του εκ γης θηρίου αποδίδονται στον Αντίχριστο, όπως π.χ. το θαύμα της καταφοράς του πυρός. Το χάραγμα του θηρίου είναι το χάραγμα του ονόματος του Αντιχρίστου[537].

Όσα στοιχεία, λοιπόν, έχουμε για τον πρόδρομο του Αντιχρίστου προέρχονται από τους Αγίους Ειρηναίο, Βικτωρίνο, Ιερώνυμο και Νεόφυτο τον έγκλειστο οι οποίοι θεωρούν πως το εκ γης θηρίον, δηλαδή ο Ψευδοπροφήτης, είναι ο υπασπιστής του Αντιχρίστου[538].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι Ανδρέας και Αρέθας ταυτίζουν το εκ γης θηρίον με τον υπασπιστή ή πρόδρομο, όπως, επίσης, τον ονομάζουν, του Αντιχρίστου. Ο Οικουμένιος ταυτίζει το εκ γης θηρίο με τον Αντίχριστο και δεν αναφέρεται καν στην ύπαρξη του υπασπιστή του Αντιχρίστου. Γι' αυτόν ο Ψευδοπροφήτης, το εκ γης θηρίον,

---

[535] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CCEL, σελ. 359, και CSEL, σελ. 126-127, Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ιβ΄, σελ. 242. Και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία επισημαίνεται απ' τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα πως το εκ γης θηρίον και ο ψευδοπροφήτης είναι το ίδιο πρόσωπο.

[536] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIX, σελ. 213, « τό μέν οὖν θηρίον τό ἀναβαῖνον τό ἐκ τῆς γῆς τήν βασιλείαν τήν τοῦ ἀντιχρίστου ἐσομένην λέγει, τά δέ δύο κέρατα αὐτόν καί τόν μετ᾽ αὐτοῦ ψευδοπροφήτην ».

[537] Αλλού ο Άγιος Βέδας διευκρινίζει πως το θηρίο ερμηνεύεται ανάλογα με το χωρίο στο οποίο αναφέρεται, είτε ως ο διάβολος, είτε ως ο αντίχριστος, είτε ως η αντίθεη πόλη. Βλ. Βέδα, Ε.Α., 169-172, 190D, 193BC και Marshall, σελ. 87-94 και 140.

[538] Αντίστοιχα, γι' αυτούς τους Πατέρες το εκ της θαλάσσης θηρίο είναι ο Αντίχριστος. Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 28, 2, σελ. 349-359, Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, CSEL 116-7, 126-131 και CCEL σελ. 356-7, Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις Ζ΄, σελ. 232-3, Υπόθεσις, Ι΄, σελ. 236, Υπόθεσις ΙΒ΄, σελ. 242. Οι Άγιοι Ιππόλυτος και Βέδας αν και δεν ταυτίζουν, συνδέουν, όμως, το εκ της θαλάσσης θηρίο με τον Αντίχριστο. Κατά τον Ιππόλυτο το εκ της θαλάσσης θηρίο είναι η Ρωμαϊκή Βασιλεία, την οποία θα αναστήσει και ανανεώσει ο Αντίχριστος (Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIX, σελ. 213). Κατά τον Άγιο Βέδα το θηρίο που ανεβαίνει απ' την θάλασσα είναι το σώμα του διαβόλου, δηλαδή οι άνθρωποι που τον ακολουθούν, ενώ ενέργειες του εκ της θαλάσσης θηρίου αποδίδονται στον Αντίχριστο. Έτσι, η μια κεφαλή που ήταν σαν σφαγμένη και σώθηκε και το στόμα που ανοίγει για να βλασφημήσει είναι ο Αντίχριστος (Βλ. Βέδα, Ε.Α., 169-172, 190D, 193BC και Marshall, σελ. 87-94 και 140). Πάντως, και στους Αγίους Ιππόλυτο και Βέδα το εκ της θαλάσσης θηρίο συνδέεται με τον Αντίχριστο. Κάτι άλλο που, επίσης, πρέπει να σημειώσουμε είναι πως υπάρχει απόλυτη πατερική συμφωνία σχετικά με τον αριθμό του θηρίου. Όλοι οι Πατέρες θεωρούν πως το χάραγμα, δηλαδή το όνομα ή ο αριθμός του ονόματος του θηρίου που αναφέρεται στα Απ. 13,17-18, είναι το όνομα και ο αριθμός του ονόματος του Αντιχρίστου. Όμως, ο αριθμός του θηρίου αυτών των στίχων της Αποκάλυψης είναι ο αριθμός του εκ της θαλάσσης θηρίου. Εκεί οδηγεί η συντακτική ανάλυση του κειμένου της Αποκάλυψης, και έτσι κατανοήθηκε απ' τους περισσότερους Πατέρες της Εκκλησίας.

είναι ο Αντίχριστος[539]. Ο συγγραφεύς του αμφιβαλλομένου έργου του Μ. Αθανασίου « Σύνοψις αγίας Γραφής » ταυτίζει και αυτός τον Ψευδοπροφήτη με τον Αντίχριστο[540].

β) Χαρακτηρισμός του υπασπιστή του Αντιχρίστου

Όπως ήδη αναφέραμε, για το πρόσωπο αυτό χρησιμοποιούνται οι χαρακτηρισμοί « Ψευδοπροφήτης » και « Υπασπιστής του Αντιχρίστου ». Αυτοί οι χαρακτηρισμοί δίνουν και το στίγμα της πορείας που θα ακολουθήσει, και του ρόλου που θα διαδραματίσει στα γεγονότα της συντελείας.

Ο πρώτος χαρακτηρισμός, που προέρχεται απ' το ίδιο το βιβλίο της Αποκάλυψης είναι « ο Ψευδοπροφήτης »[541]. Ο δεύτερος χαρακτηρισμός είναι αυτός του Υπασπιστή του Αντιχρίστου[542]. Αυτό σημαίνει πως ο Ψευδοπροφήτης θα είναι το δεξί χέρι και το « alter ego » του Αντιχρίστου . Θα ασκεί την εξουσία εξ ονόματός του και θα διεκπεραιώνει διάφορες υποθέσεις για χάρη του. Ο χαρακτηρισμός αυτός έχει ιδιαίτερη σημασία διότι προϋποθέτει παράλληλη, χρονικά, δράση των δύο προσώπων. Ο Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος τον ονομάζει και « απόστολο και προφήτη » του Αντιχρίστου[543].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντάται ο χαρακτηρισμός « Πρόδρομος του Αντιχρίστου ». Σύμφωνα με τους Ανδρέα και Αρέθα η δράση του Ψευδοπροφήτη θα έχει και μια προδρομική διάσταση. Οι δύο επίσκοποι Καισαρείας χαρακτηρίζουν τον Ψευδοπροφήτη ως πρόδρομο ή προοδοποιό του Αντιχρίστου. Η έλευσή του θα συμβεί στα πλαίσια της προσπάθειας του Αντιχρίστου η παρουσία του να γίνει κατά κακέκτυπη μίμηση της πρώτης παρουσίας του Χριστού. Ο Ψευδοπροφήτης δεν θα είναι τίποτε άλλο

---

[539] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., Χ, σελ. 246-7, « Ὅ τέ διάβολος και ὁ ἀντίχριστος – τοῦτον γάρ καλεῖ ψευδοπροφήτην – ».

[540] Βλ. Μ. Αθανασίου, Αμφιβαλλόμενα, Σύνοψις Αγίας Γραφής, P.G. 28, 429, « Καί ἐπιάσθη τό θηρίον, καί μετ' αὐτοῦ ὁ ψευδοπροφήτης, ὅστις ἦν ὁ Ἀντίχριστος, και εἶδε βαλλομένους αὐτούς εἰς τήν λίμνην τοῦ πυρός ».

[541] Απ. 19,20 και 20,10. Βλ. και Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 28,2, σελ. 354-5, Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CCEL, 356-7, CCSL,126-129. Η πρόθεση του άρθρου δεν είναι χωρίς νόημα. Δεν θα είναι κάποιος απ' τους πολλούς ψευδοπροφήτες. Θα είναι ο ψευδοπροφήτης. Ανάλογη της διαφοράς μεταξύ των αντιχρίστων και του Αντιχρίστου θα είναι και η διαφορά μεταξύ του ψευδοπροφήτη των εσχάτων και των ποικίλων άλλων ψευδοπροφητών.

[542] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 28,2, σελ. 354-5 « ἔπειτα περί τοῦ ὑπασπιστοῦ αὐτοῦ, ὅν και ψευδοπροφήτην καλεῖ… ».

[543] Ο Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος αναφέρει στο υπόμνημά του για τον Υπασπιστή του Αντιχρίστου περίπου ό,τι αναφέρουν και οι άλλοι Πατέρες. Η μόνη διαφορά έγκειται στο ότι προσδιορίζει την ταυτότητα του Υπασπιστή του Αντιχρίστου λέγοντας ότι είναι ο Μωάμεθ που στο τέλος των καιρών θα επιστρέψει για να βοηθήσει τον Αντίχριστο. Ο προσδιορισμός του Μωάμεθ ως προδρόμου του Αντιχρίστου στα πλαίσια μιας ιστορικής ερμηνείας της Αποκάλυψης εστιασμένης στην εποχή του συγγραφέως, δεν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα. Ήδη αναφέραμε σε προηγούμενη ενότητα πως όλοι οι αιρετικοί και ο Μωάμεθ αναφέρονται ως πρόδρομοι του Αντιχρίστου από διάφορους Πατέρες της Εκκλησίας μας. Και τα δύο θηρία του 13ου κεφαλαίου της Αποκάλυψης στα πλαίσια μιας ιστορικής ερμηνείας της Αποκάλυψης, που ούτε αποκλείει αλλά ούτε και αποκλείεται απ' την εσχατολογική ερμηνεία του ιερού βιβλίου, δηλώνουν και την πολιτική και θρησκευτική εξουσία που αντιτάσσεται στον Χριστιανισμό διαχρονικά. Το σημείο στο οποίο διαφοροποιείται ο Άγιος Νεόφυτος είναι ότι « περνά » την ταύτιση του Μωάμεθ ως προδρόμου του Αντιχρίστου και στην εσχατολογική ερμηνεία της Αποκάλυψης. Παρόμοια ταύτιση του Υπασπιστή του Αντιχρίστου με ιστορικό πρόσωπο δεν συναντήσαμε σε κάποιον άλλον Πατέρα της Εκκλησίας. Η αναφορά του Αγίου Νεοφύτου, πάντως, θυμίζει την παράδοση για την επανέλευση του Νέρωνα που, βέβαια, απορίφθηκε, απ' την Εκκλησία. Η συγκεκριμένη θέση του Αγίου Νεοφύτου θα πρέπει να χαρακτηριστεί ατυχής. Για το θέμα αυτό βλ. και Ευαγγελίας Αμοιρίδου, ο.π., σελ. 146-7.

παρά ένα κακέκτυπο, μια κακή αντιγραφή του Ιωάννου του Προδρόμου. Θα προετοιμάσει και θα ανοίξει το δρόμο για την έλευση του Αντιχρίστου[544].

Ουσιαστικά, ό,τι ήταν για τον Χριστό στο παρελθόν ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, θα είναι για τον Αντίχριστο στο μέλλον ο Ψευδοπροφήτης. Τότε ο Βαπτιστής μαρτυρούσε τη μεσσιανική ιδιότητα του Ιησού και οδηγούσε τα πλήθη που τον ακολουθούσαν σ' Εκείνον. Στα έσχατα ο Ψευδοπροφήτης θα προσφέρει τη μαρτυρία του υπέρ του Αντιχρίστου και θα τον υποδείξει ως τον Χριστό αποδίδοντάς του αναμφισβήτητη δόξα[545]. Θα είναι ο άνθρωπος που θα προετοιμάσει την οδό του Αντιχρίστου και θα τον καταστήσει « ευπαράδεκτο » από την ανθρωπότητα.

γ) Η δράση του υπασπιστή του Αντιχρίστου.

Η κύρια αποστολή και η κατ' εξοχήν εργασία του Ψευδοπροφήτη περιγράφεται στον στίχο 13,12 της Αποκάλυψης και δεν είναι άλλη απ' την χειραγώγηση της ανθρωπότητας στην προσκύνηση του Αντιχρίστου .« Καί ποιεῖ τήν γῆν καί τούς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας ἵνα προσκυνήσωσι τό θηρίον τό πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγή τοῦ θανάτου αὐτοῦ ». Ο σκοπός του θα είναι η προσκύνηση του πρώτου θηρίου, δηλαδή του Αντιχρίστου.

Οι βασικοί άξονες της δράσης του Ψευδοπροφήτη, όπως περιγράφονται στους στίχους 13,11-17 και 20,10 της Αποκάλυψης και αναλύονται από τους Πατέρες, είναι τρεις. Ο πρώτος άξονας είναι η άσκηση της εξουσίας εξ ονόματος του Αντιχρίστου. Αναφέρεται στο Απ. 13,12[546]. Ο Υπασπιστής του Αντιχρίστου θα ασκεί εξουσία για λογαριασμό του Αντιχρίστου.

Ο δεύτερος άξονας είναι η σατανική θαυματουργία[547]. Περιγράφεται στην Αποκάλυψη μέσα σε τρείς στίχους (Απ. 13,13-15), όπου και αναφέρεται ρητά ως αιτία της παγίδευσης της ανθρωπότητας στην πλάνη του Αντιχρίστου. « Kai. plana/| tou.j katoikou/ntaj evpi. th/j gh/j dia. ta. shmei/a a] evdo,qh auvtw/| poih/sai evnw,pion tou/ qhri,ou »[548], γράφεται στην Αποκάλυψη. Ο Ψευδοπροφήτης θα επιτελέσει « σημεία

---

[544] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, 337, « Περί οὗ φησιν ὁ Εἰρηναίος ἐπί λέξεως οὕτως: Περί τοῦ ὑπασπιστοῦ, ὅν καί ψευδοπροφήτην καλεῖ, ἐλάλει, φησίν, ὡς δράκων. Τούτῳ δέ ἔλεγεν ἐξουσίαν δεδόσθαι σημείων καί τεράτων, ἵνα ποιῇ ἔμπροσθεν τοῦ Ἀντιχρίστου προοδοποιῶν αὐτῷ τήν τῆς ἀπωλείας ὁδόν… πάντα δε πράξει ὁ τοῦ ἀποστάτου ψευδοχρίστου πρόδρομος προς ἀπάτην ἀνθρώπων, ἐπι τῶ Θεόν νομισθῆναι τον ἀντίχριστον, ως ὑπό τοιούτων τεραστίων ἐργάτου μαρτυρούμενον και ἀναμφισβήτητον την δόξαν λαμβάνοντα, κατά μίμησιν τοῦ Βαπτιστοῦ τοῦ τῶ Σωτῆρι τους πειθομένους προσάγοντος », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α, XIII, ΛΖ΄, σελ. 381.

[545] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 337 και Αρέθα, Ε.Α., XIII, ΛΖ΄, σελ. 381.

[546] Αποκάλυψη13,12 « Και τήν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ ». Βλ. και Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 28,2, σελ. 357.

[547] Αποκάλυψη 13,13-15 « Καί ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα και πῦρ ποιῇ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνειν εἰς την γῆν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, και πλανᾶ τους κατοικοῦντας ἐπί τῆς γῆς διά τά σημεῖα ἅ ἐδόθη αὐτῷ ἐνῶπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπί τῆς γῆς ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίω, ὅς ἔχει την πληγήν τῆς μαχαίρης και ἔζησεν ».

[548] Απ. 13,14.

μεγάλα » με μαγική ενέργεια και δαιμονική βοήθεια[549]. Στους στίχους 13,13-15 της Αποκάλυψης αναφέρονται δύο από αυτά. Το πρώτο είναι η κατάβαση πυρός απ' τον ουρανό ενώπιον των ανθρώπων[550] . Και το δεύτερο η κατασκευή εικόνας του Αντιχρίστου και στη συνέχεια η ζωοποίησή της εις τρόπον ώστε αυτή να μιλήσει και να ενεργήσει ώστε όσοι δεν την προσκυνήσουν να θανατωθούν[551].

Κατά τους Αγίους Βικτωρίνο και Ιερώνυμο ο υπασπιστής του Αντιχρίστου θα ενεργήσει, ώστε να τοποθετηθεί μια χρυσή εικόνα του Αντιχρίστου στο ναό των Ιεροσολύμων. Σ' αυτήν την εικόνα θα εισέλθει δαίμονας και μέσα από αυτήν θα εκφέρει φωνές και χρησμούς[552].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι Οικουμένιος, Ανδρέας και Αρέθας ακολουθούν αυτήν την ερμηνευτική άποψη και παραβάλλουν το ψευτοθαύμα της ζωοποίησης της εικόνας του εκ θαλάσσης θηρίου με μια σειρά από παρόμοια θαύματα που αναφέρεται στην ιστορία πως επιτελούνταν στους ειδωλολατρικούς χρόνους. Τότε, συχνά, συνέβαινε εικόνες, αγάλματα, δένδρα και ύδατα να μιλούν, ενώ, ειδικά, τα αγάλματα κάποτε και ίδρωναν. Αυτά όλα συνέβαιναν πάντοτε με τη μεσολάβηση διαφόρων γοητών ή μάγων, όπως π.χ. του Απολλωνίου του Τυανέως[553], και δεν ήταν παρά μια κοινή δαιμονική απάτη. Στην πραγματικότητα, δεν μιλούσαν, βέβαια, τα είδωλα, τα δένδρα ή τα άλλα αντικείμενα που προαναφέραμε, αλλά οι δαίμονες που ενεργούσαν μέσα από αυτά[554].

Σύμφωνα με τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα κατά παρόμοιο τρόπο, θα ζωοποιηθεί και η εικόνα του Αντιχρίστου και θα δοθεί η εντύπωση πως θα μιλήσει. Στην πραγματικότητα ο διάβολος θα είναι εκείνος που θα μιλά μέσα απ' την εικόνα του εκ θαλάσσης θηρίου και θα φαίνεται πως μιλά η εικόνα[555]. Ο απώτερος σκοπός της σατανικής θαυματοποιίας θα είναι να γίνει αποδεκτός ο Αντίχριστος ως μαρτυρούμενος από έναν τέτοιο φοβερό θαυματοποιό[556].

---

[549] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 28,2, σελ. 357, « " Καί πλανᾷ τούς κατοικοῦντας ἐπί τῆς γῆς " , τουθ' ἵνα μή τις αὐτόν θεϊκῇ δυνάμει δόξῃ ποιεῖν τά σημεῖα, ἀλλά μαγικῇ ἐνεργείᾳ. Καί οὐδέν γε θαυμαστόν, εἰ τῶν δαιμονίων καί ἀποστατικῶν πνευμάτων ὑπουργούντων αὐτῷ δι' αὐτῶν ποιεῖ σημεῖα, ἐν οἷς πλανήσει τούς κατοικοῦντας ἐπί τῆς γῆς », και Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, CCEL, σελ. 357 και CSEL, σελ. 126-129.

[550] Απ. 13,13, « Καί ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καί πῦρ ποιῇ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνειν εἰς τήν γῆν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων ». Το θαύμα αυτό θυμίζει την διήγηση του βιβλίου του Ιώβ όπου με σατανική ενέργεια έπεσε, πραγματικά, φωτιά απ' τον ουρανό και κατέκαυσε την περιουσία του δικαίου. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Οικουμένιος, που ταυτίζει το εκ γης θηρίον με τον Αντίχριστο και ο συγγραφεύς του « Περι Συντελείας » αποδίδουν σ' αυτόν τις πράξεις του εκ γης θηρίου. Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 191 και « Περί Συντελείας », XXVI, σελ. 286, « κατάξει πῦρ ἐξ οὐρανοῦ ».

[551] Απ. 13,14-5, « Λε,gwn toi/j katoikou/sin evpi. th/j gh/j poih/sai eivko,na tw/| qhri,w|(kai. evdo,qh auvtw/| dou/nai pneu/ma th/| eivko,ni tou/ qhri,ou(i[na kai. lalh,sh| h` eivkw.n tou/ qhri,ou kai. poih,sh| i[na o[soi eva.n mh. proskunh,swsin th/| eivko,ni tou/ qhri,ou avpoktanqw/sin ».

[552] Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CCSL, σελ.128-129 και CCEL, σελ. 357.

[553] Δεν είναι τυχαίο που ο Σολόβιεφ στο έργο του παρουσιάζει τον βοηθό του Αντιχρίστου σαν θαυματοποιό με το όνομα « Απολλώνιος ». Βλ. Soloviev, ο.π., σελ. 200.

[554] Ο Ανδρέας Θεοδώρου μιλά και για ανθρώπους που κρύβονταν στα αγάλματα και μιλούσαν. Βλ. Ανδρέα Θεοδώρου, Η περί Αντιχρίστου ιδέα, ο.π., σελ. 407. Βλ. και Μπρατσιώτη Π., Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, ο.π. σελ. 216.

[555] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 192, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΓ΄, ΛΖ΄, σελ. 340 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., XIII, ΛΖ, σελ. 382.

[556] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΓ΄, ΛΖ΄, σελ. 337 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α. XIII, ΛΖ, σελ. 381.

Ο τρίτος άξονας της δράσης του Ψευδοπροφήτη είναι η επιβολή του χαράγματος[557]· περιγράφεται σε τρεις στίχους, τους Απ. 13,16-18. Σχετικά μ' αυτό το θέμα θα αναφερθούμε εκτενέστερα στην οικεία ενότητα.

δ) Η φύση του υπασπιστή του Αντιχρίστου

Η φύση του υπασπιστή του Αντιχρίστου είναι ένα ζήτημα το οποίο, χωρίς αμφιβολία, χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και έρευνας. Και αυτό διότι, αν για τον Αντίχριστο υποστηρίχθηκαν και υποστηρίζονται διάφορες εκδοχές, όπως π.χ. ότι μπορεί να είναι πνεύμα ή σύστημα ή κάτι άλλο, πολύ περισσότερο αυτό συμβαίνει με τον υπασπιστή του, αφού οι σχετικές με αυτόν πληροφορίες είναι και λιγότερες και πιο ασαφείς.

Στην έρευνά μας δεν βρήκαμε κάποιο πατερικό χωρίο, στο οποίο να δηλώνεται με απόλυτη σαφήνεια η φύση του υπασπιστή του Αντιχρίστου. Ωστόσο, η ανάγνωση των σχετικών αγιογραφικών και πατερικών χωρίων και η ανάλυση των πληροφοριών που περιέχονται σ' αυτά μας οδηγούν να δεχθούμε πως αυτός θα είναι άνθρωπος. Πιο συγκεκριμένα, αυτό συνάγεται απ' την συγκριτική παραβολή του προς τους διάφορους μάγους του παρελθόντος, που ήταν και αυτοί άνθρωποι. Και από την αναφορά πως η επιτέλεση των ψευτοθαυμάτων του θα γίνει με την τεχνική και πρακτική της μαγείας, που είναι μια μέθοδος που μεταχειρίζονται άνθρωποι για να επιτύχουν τη βοήθεια των δαιμόνων. Αφού ο υπασπιστής του Αντιχρίστου θα κάνει τα διάφορα ψευτοθαύματά του με τη βοήθεια δαιμόνων και αποστατικών δυνάμεων[558] σημαίνει ότι ο ίδιος δεν θα είναι πνεύμα.

Αναφορές που συναντώνται στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οδηγούν στο ίδιο συμπέρασμα. Κατά τους Ανδρέα και Αρέθα ο υπασπιστής και πρόδρομος του Αντιχρίστου θα είναι ένα κακέκτυπο του Προδρόμου και Βαπτιστού Ιωάννου, ο οποίος ήταν άνθρωπος. Κατά τον Ανδρέα το γεγονός ότι ο υπασπιστής του Αντιχρίστου παρουσιάζεται στο Απ. 13,11 ως το θηρίο που ανεβαίνει απ' τη γη δείχνει ότι θα προέλθει « ἐκ τῆς γηΐνης και χαμερπούς πολιτείας »[559]. Ο πρόδρομος του Αντιχρίστου θα έλθει « ἐν ἰδίῳ προσώπῳ »[560].

ε) Η επιφύλαξη πάνω στο ζήτημα της έλευσης του υπασπιστή του Αντιχρίστου

[557] Απ. 13,16-18.

[558] Ειρηναίου Λουγδούνου, Έλεγχος, V,28,2, σελ. 357 « ποιεῖν τά σημεῖα … μαγικῇ ἐνεργεία. Και οὐδέν θαυμαστόν, εἰ τῶν δαιμονίων και ἀποστατικῶν πνευμάτων ὑπουργούντων αὐτῷ δι' αυτῶν ποιεῖ σημεῖα, ἐν οἷς πλανήσει τούς κατοικούντας ἐπί τῆς γῆς », και Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, CCEL, σελ. 357 και CSEL, σελ. 126-129. . Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΓ΄, ΛΖ΄, σελ. 337 « Πάντα δέ πράξει, φησί, διά γοητείας ὁ τοῦ ἀποστάτου ψευδοχρίστου πρόδρομος », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., σελ. 381.

[559] Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, 336.

[560] Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, 336.

Στην αρχή της ενότητας αναφερθήκαμε στο προβλημα του καθορισμού της ταυτότητας των θηρίων της Αποκάλυψης. Όλα αυτά που αναφέραμε, μας περιγράφουν την εικόνα που μας δίνουν οι Άγιοι Ειρηναίος, Ιππόλυτος, Βικτωρίνος, Ιερώνυμος και Νεόφυτος ο έγκλειστος, βασιζόμενοι σε μια συγκεκριμένη ερμηνεία και ανάγνωση της Αποκάλυψης, την ερμηνεία που ταυτίζει το εκ γης θηρίο με τον υπασπιστή του Αντιχρίστου[561].

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι άλλοι Πατέρες δεν αναφέρουν τίποτε απολύτως για τον Ψευδοπροφήτη. Αναφέρουν συνεργάτες και βοηθούς του Αντιχρίστου, όχι, όμως, κάποιον συγκεκριμένο υπασπιστή[562]. Ούτε, όμως, ρητά, λένε πως δεν θα προηγηθεί του Αντιχρίστου κάποιος Ψευδοπροφήτης και Πρόδρομος. Δεν καταθέτουν αλλά ούτε και απορρίπτουν την θεωρία της έλευσής του. Εμείς θεωρούμε την παράδοση των αγίων Ειρηναίου, Ιππολύτου, Βικτωρίνου, Ιερωνύμου και Νεοφύτου του εγκλείστου αρκετά ισχυρή, ώστε να θεωρείται κάτι παραπάνω από πιθανή. Άλλωστε, δεν απορρίπτεται κατηγορηματικά από κάποιον άλλον. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι Ανδρέας και Αρέθας επαναλαμβάνουν την ίδια θέση. Ο Οικουμένιος αναφέρει κάτι παρόμοιο. Άλλωστε η έλευση κάποιου προδρόμου είναι σύμφωνη και με την τακτική της μίμησης από τον Αντίχριστο της Παρουσίας του Κυρίου.

Ούτως ή άλλως, για μας τα ερωτήματα ποιός θα επιτελέσει ψευτοθαύματα ή αν το χάραγμα θα επιβληθεί απ' τον Αντίχριστο ή απ' τον Υπασπιστή του έχουν μικρή σημασία. Μείζονα σημασία έχει το ότι θα γίνουν ψευτοθαύματα, αυτό που έχει πρώτιστη σπουδαιότητα είναι πως το χάραγμα θα επιβληθεί.

Πάντως, στο Απ. 20,10 εμφανίζεται η σατανική τριάδα, Δράκων, Θηρίο και Ψευδοπροφήτης. Ο ένας της τριάδας ερμηνεύεται ως ο Σατανάς και ο άλλος ως ο Αντίχριστος. Αν κάποιος αρνηθεί πως ο υπασπιστής του Αντιχρίστου θα έρθει ως ιδιαίτερο πρόσωπο, θα πρέπει να απαντήσει στο ερώτημα ποιός είναι ο τρίτος.

στ΄) Το χάραγμα του Αντιχρίστου

Το χάραγμα του Αντιχρίστου θα είναι κατά τη χαρακτηριστική έκφραση του ευαγγελιστή Ιωάννη « τό ὄνομα τοῦ θηρίου ἤ ὁ ἀριθμός τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ »[563]. Αξιοσημείωτο είναι πως υπάρχει απόλυτη πατερική συμφωνία σχετικά με το ότι το χάραγμα, δηλαδή το όνομα ή ο αριθμός του ονόματος του θηρίου που αναφέρεται στα Απ. 13,17-18[564] είναι το όνομα ή ο αριθμός του ονόματος του Αντιχρίστου[565]. Αυτό δείχνει

[561] Μια διαφορετική ερμηνεία της θα έδινε μια διαφορετική εικόνα. Μια κάπως διαφορετική εκδοχή δίνουν οι Άγιοι Ιππόλυτος και Βέδας. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Οικουμένιος δεν αναφέρεται σε Πρόδρομο του Αντιχρίστου αλλά μιλά για ένα σατανικό πνεύμα που θα βοηθήσει τον Αντίχριστο. Ο Οικουμένιος ταυτίζει αυτό το πνεύμα με το εκ θαλάσσης θηρίο, ενώ ερμηνεύει το εκ γης θηρίο ως τον Αντίχριστο. Βλ. σχετικά Οικουμενίου, Ε.Α., VII, σελ. 183-186. Όμως, και αυτή η θεωρία για το σατανικό πνεύμα που θα βοηθήσει τον Αντίχριστο παρουσιάζει μια ομοιότητα με την θεωρία για την έλευση του υπασπιστή του Αντιχρίστου. Πάντως, ο Οικουμένιος, τελικά, είναι ο μόνος που δεν αναφέρει τον υπασπιστή του Αντιχρίστου αφού και κατά τον Άγιο Βέδα το εκ γης θηρίο μπορεί να είναι κάποιος που ενεργεί εξ ονόματος του εκ θαλάσσης θηρίου, το οποίο συνδέει με τον Αντίχριστο.

[562] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΣΤ΄, Β΄, P.G. 58, 697, « Ἐνταῦθα τόν Ἀντίχριστον φησί, καί δείκνυσί τινας διακονησαμένους αὐτῷ » και Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 121.

[563] Αποκάλυψη 13,17. Βλέπε καί Αρέθα ΛΗ, σελ. 384 « Καί τί τό χάραγμα, ἐπιφέρει, τό ὄνομα τοῦ θηρίου ».

[564] Βλ. Απ. 13, 17-18.

πόσο ισχυρή ήταν η σχετική παράδοση στην αρχαία Εκκλησία. Ας δούμε, όμως, πιο αναλυτικά, τί γνωρίζουμε για το όνομα, τί για τον αριθμό του Αντιχρίστου και πώς αυτά τα δύο πράγματα συνδέονται μεταξύ τους.

i) Το όνομα του Αντιχρίστου

Δεν μας είναι γνωστό ποιό, ακριβώς, θα είναι το όνομα του Αντιχρίστου. Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης, απλά, μας αναφέρει πως το χάραγμα του Αντιχρίστου θα είναι στην ουσία το όνομα του Αντιχρίστου, δεν μας δίνει, όμως, αυτό το όνομα.

Οι Πατέρες που ασχολήθηκαν με την ερμηνεία του χαράγματος του Αντιχρίστου στέκονται με σεβασμό απέναντι σ' αυτήν την αποσιώπηση του ονόματος του Αντιχρίστου . Το όνομα αποσιωπήθηκε, διότι δεν έπρεπε να φανερωθεί. « Εἰ γάρ ἔδει ἀναφανδόν τῶ νῦν καιρῶ κηρύττεσθαι τοὔνομα αὐτοῦ, δι' ἐκείνου ἄν ἐρρέθη τοῦ και την Ἀποκάλυψιν ἑωρακότος. Οὐδέ γάρ πρό πολλοῦ χρόνου ἑωράθη, ἀλλά σχεδόν ἐπί τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, προς τῶ τέλει τῆς Δομετιανοῦ ἀρχῆς »[566], γράφει ο Ειρηναίος. Το όνομα του Αντιχρίστου, λοιπόν, δεν ανακοινώθηκε απ' τον Ιωάννη, απλά, γιατί δεν έπρεπε να ανακοινωθεί. Η μη γνωστοποίησή του είναι απόφαση της Θείας Χάριτος.

ii) Λόγοι της αποσιώπησης του ονόματος του Αντιχρίστου

Το όνομα του Αντιχρίστου αποσιωπάται για τους εξής λόγους:

Πρώτον, διότι δεν ήταν άξιο να αναφερθεί. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ειρηναίος, ο Ευγγελιστής Ιωάννης « το ὄνομα τοῦ Ἀντιχρίστου ἐσιώπησεν ὅτι μη ἄξιον ἀναγορεύεσθαι ὑπό τοῦ πνεύματος τοῦ Ἁγίου »[567]. Η στάση της Αγίας Γραφής είναι κατά κάποιο τρόπο απαξιωτική απέναντι στο πρόσωπο του Αντιχρίστου . Η αποσιώπηση του ονόματός του δηλώνει και μαρτυρεί την τέλεια ασημαντότητα του προσώπου και της παρουσίας του. Ο Αντίχριστος θεωρείται τελείως ασήμαντος, τόσο που ούτε το όνομά του δεν αναφέρεται. Κατά τον Ειρηναίο η μη αναφορά του ονόματος δηλώνει πως η παρουσία του θα είναι χρονικά βραχύτατη. Διότι, αν είχε αποκαλυφθεί το όνομα του Αντιχρίστου, αυτό θα δήλωνε πως, ίσως, και η παρουσία του θα διαρκούσε περισσότερο, για κάποιο μακρύ χρονικό διάστημα. Αλλά, επειδή ο Αντίχριστος, σχεδόν αμέσως μετά την εμφάνισή του, θα πορευθεί στην αιώνια απώλεια, γι αυτό και, σα να μην

---

[565] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25, σελ. 309, 29 σελ. 367-385, Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LIV, σελ. 216, Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, CCEL σελ. 356-357 και CSEL 122-127, Βέδα, E.A., P.L. 93,172C και Marshall σελ. 93-94, Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις Ζ΄, σελ. 232-3.

[566] Ειρηναίου Έλεγχος, V, 30,3, σελ. 384. Βλ. και Ευσεβίου Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία, Γ΄, ΙΗ΄, P.G. 20, 252. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ανδρέα Καισαρείας, E.A., ΛΗ΄, σελ. 340, « Εἰ γάρ ἔδει, καθώς φασί τινες τῶν διδασκάλων, σαφῶς γνωσθῆναι τό τοιοῦτον ὄνομα, ὁ τεθεαμένος ἄν αὐτό ἀπεκάλυψεν. Ἀλλ' οὐκ εὐδόκησεν ἡ θεία χάρις ἐν θείᾳ βίβλῳ τό τοῦ λυμεῶνος ὄνομα γραφῆναι » και Αρέθα, E.A., ΛΗ΄, σελ. 384.

[567] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30.3, σελ. 385. Βλέπε και Αρέθα ΛΗ, σελ. 384, « ἤ διά τό ἀνάξιον βιβλίῳ ἐγγραφῆναι ».

υπάρχει καθόλου, ούτε το όνομά του λέγεται. Διότι αυτού που δεν υπάρχει ούτε το όνομά του αναφέρεται[568].

Ένας δεύτερος λόγος για τον οποίο αποσιωπάται το όνομα του Αντιχρίστου συναντάται στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Κατά τον Αρέθα, αν το όνομα του Αντιχρίστου παρετίθετο αυτούσιο και ήταν φανερό σε όλους, τότε θα ήταν πιθανό πολλοί απ' τους « κακουργούντες » να σφετεριστούν το όνομά του και να δημιουργούν προβλήματα και σύγχυση στους ευσεβείς. Αυτό θα εμπεριείχε και τον πρόσθετο κίνδυνο να θεωρηθεί, εσφαλμένα, η παρουσία του Αντιχρίστου ως συντελεσθείσα πριν καν εμφανιστεί ο Αντιχριστος. Να τοποθετηθεί ο χρόνος εκπλήρωσης της προφητείας για τον Αντίχριστο πριν την πραγματική της ώρα και, όταν στη συνέχεια έλθει ο πραγματικός χρόνος της εκπλήρωσης της προφητείας και εμφανιστεί ο Αντίχριστος, οι Χριστιανοί να μην είναι επαρκώς προετοιμασμένοι[569]. Ετσι, λοιπόν, το όνομα του Αντιχρίστου αποσιωπάται. Ή, για να είμαστε πιο ακριβείς, δεν ανακοινώνεται αυτούσιο, δεν αναφέρεται με σαφήνεια. Ωστόσο, μας γνωστοποιείται μερικώς, μ' έναν άλλο τροπο. Μ έναν αριθμό.

iii) Η σχέση μεταξύ ονόματος και αριθμού του Αντιχρίστου

Ένα ερώτημα που πρέπει, οπωσδήποτε, να απαντηθεί είναι ποιά, ακριβώς, θα είναι η σχέση μεταξύ του ονόματος του Αντιχρίστου και του αριθμού του ονόματος του Αντιχρίστου καί τί είναι αυτό που τα συνδέει.

Δύο είναι οι λέξεις « κλειδιά » που πρέπει να κατανοηθούν για να γίνει φανερή η σχέση μεταξύ του ονόματος του Αντιχρίστου και του αριθμού του ονόματος του Αντιχρίστου. Ο αριθμός του ονόματος του Αντιχρίστου « μηνύει »[570] και « περιέχει »[571] το όνομα του Αντιχρίστου .

Η έννοια του « μηνύω » είναι « καθιστώ κάτι φανερό, αποκαλύπτω »[572]. Στην προκειμένη περίπτωση το όνομα του Αντιχρίστου δεν αναφέρεται ακριβώς, με σαφήνεια, αλλά « μηνύεται », δηλαδή καθίσταται γνωστό μ' ένα τρόπο διαφορετικό απ' το συνηθισμένο, γνωστοποιείται, φανερώνεται με μυστικό τρόπο μέσω ενός αριθμού[573]. Και

---

[568] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30. 4, σελ. 387, « Εἰ γάρ ἀνηγόρευτο ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἴσως ἄν και ἐπί πολύ ἔμενεν. Νῦν δε, ἐπεί " ἦν και οὐκ ἔστιν, και ἀναβαίνει ἐκ τῆς ἀβύσσου και εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει " ὡς μη ὑπάρχων ὅλως, οὐδέ το ὄνομα ἀνηγορεύθη. Τοῦ γάρ μη ὄντος το ὄνομα οὐκ ἀναγορεύεται ».

[569] Βλ. Αρέθα, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 384, « Σαφῶς γάρ αὐτό τό ὄνομα οὐ παρέθετο … ἤ διά τό μή προδήλου ὄντος πολλούς σφετεριζομένους τῶν κακουργούντων πράγματα παρέχειν τοῖς εὐσεβέσι τό προαρπάζειν τήν γνῶσιν τῆς παρουσίας, καί ἐν ἀώρῳ τήν ἔκβασιν τιθεμένους τοῦ ὡρίμου καθάπαξ ὑστερεῖν ».

[570] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού καί Αντιχρίστου, V, σελ. 199, « καί τί τό ὄνομα τό διά τοῦ ἀριθμοῦ ἐν τῇ γραφῇ μηνυόμενον ».

[571] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 214, « καί γάρ αὐτό τῇ αὐτῇ ψήφῳ ἐμπεριέχεται », Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,2, σελ. 379, « ἔχοντα ὄνομα ἐμπεριεκτικόν τοῦ προειρημένου ἀριθμοῦ ».

[572] Βλ. Liddell and Scott, Μέγα λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, μεταφρασθέν εκ της αγγλικής εις την ελληνηνικήν υπό Ξενοφώντος Π. Μόσχου, Καθηγητού, διά πολλών δέ Βυζαντινών ιδίως λέξεων καί φράσεων πλουτισθέν και εκδοθέν επιστασία Μιχαήλ Κωνσταντινίδου, Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα α.χ., λήμμα « μηνύω », τ. Γ΄, σελ.157.

[573] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού καί Αντιχρίστου, XLVIII, σελ. 213, «πῶς τό ἅγιον πνεῦμα δι᾽ ἀριθμοῦ καί τό ὄνομα αὐτοῦ μυστικῶς ἐδήλωσεν », LIV, σελ. 216 « τοῦ δέ ὀνόματος αὐτοῦ μυστικῶς σεσημασμένου », « Εις τον Δανιήλ », IL, σελ. 104 « καί τό τούτου ὄνομα δι᾽ ἀριθμοῦ μυστικῶς Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει

ο αριθμός αυτός δεν είναι άλλος απ' τον αριθμό του ονόματος του Αντιχρίστου, τον αριθμό εξακόσια εξήντα έξι.

Το ερώτημα που, αμέσως, προκύπτει είναι, για ποιό λόγο το όνομα του Αντιχρίστου μηνύεται μ' αυτόν τον συγκεκριμένο αριθμό και όχι με κάποιον άλλο. Και η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα δεν είναι άλλη απ' το ότι ο αριθμός αυτός « περιέχει », φέρει δηλαδή μέσα του, το όνομα του Αντιχρίστου .

Το όνομα του Αντιχρίστου θα είναι ισόψηφο με τον αριθμό εξακόσια εξήντα έξι[574]. Η αριθμητική του αξία θα είναι εξακόσια εξήντα έξι. Πιο απλά, αν θεωρήσουμε τα γράμματα που συνθέτουν και σχηματίζουν το όνομα του Αντιχρίστου ως αριθμούς, και στη συνέχεια τα προσθέσουμε, τότε το άθροισμα που προκύπτει, η αριθμητική αξία του ονόματος, όπως συνηθίζεται και έχει επικρατήσει να λέγεται, είναι εξακόσια εξήντα έξι.

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρονται οι ίδιες απόψεις. Όπως, χαρακτηριστικά, γράφει ο Αρέθας, η « γνώσις », η γνωστοποίηση δηλαδή ενός ονόματος γίνεται με δύο τρόπους. Ή με την αναφορά, την παράθεση αυτού του ιδίου του ονόματος αυτούσιου, ή μ' έναν αριθμό. « Διττή δέ τούτου ἡ γνῶσις, ἤ διά προφορᾶς αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, ἤ διά ψήφου »[575], σημειώνει χαρακτηριστικά.

Έτσι, λοιπόν, και ο ευαγγελιστής Ιωάννης δεν μας δίνει αυτούσιο το όνομα του Αντιχρίστου, μας δίνει, όμως, τον αριθμό του ονόματός του. Αυτός ο αριθμός, όπως αναφέρεται στην Αποκάλυψη και τους Πατέρες, είναι ισοδύναμος του ιδίου του ονόματος του Αντιχρίστου .

iv) Πώς προκύπτει ο αριθμός του ονόματος

Ο υπολογισμός γίνεται με την ελληνική μέθοδο αρίθμησης της εποχής, « κατά τήν τῶν Ἑλλήνων ψήφον »[576], όπως σημειώνει ο Ιππόλυτος. Είναι γνωστό ότι κάθε στοιχείο της ελληνικής αλφαβήτου χρησιμοποιούνταν για να δηλώσει εκτός από κάποιο γράμμα και έναν αριθμό. Έτσι π.χ. το στοιχείο " γ " παρίστανε εκτός απ το γράμμα " γ " και τον αριθμό τρία. Κάθε λέξη, λοιπόν, είχε και μια αντίστοιχη αριθμητική αξία, που προέκυπτε απ' την άθροιση των αριθμών που αντιπροσώπευαν τα γράμματα που αποτελούσαν τη συγκεκριμένη λέξη. Αυτό ίσως είναι δύσκολο να το αντιληφθεί κάποιος που από μικρός έχει μάθει να χρησιμοποιεί το αραβικό σύστημα αρίθμησης. Ωστόσο, πρέπει να αναλογιστούμε πως για τους ανθρώπους που από μικροί χρησιμοποιούσαν τα στοιχεία της ελληνικής αλφαβήτου για να δηλώσουν όχι μόνο τα γράμματα αλλά και τους αριθμούς, ένας τέτοιος συλλογισμός, μια τέτοια αναγωγή, ένας τέτοιος συνειρμός ήταν κάτι το απόλυτα φυσιολογικό και αυτονόητο[577].

ἐφανέρωσεν ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Μ. Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Σύνοψις Αγίας Γραφής, P.G. 28, 429, « Εἶτα ἑώρακεν θηρίον … τό δέ ὄνομα αὐτοῦ οὐκ ἐδήλωσεν, ἀλλά τόν ἀριθμόν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ χξς ».

[574] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 214, « πολλά γάρ εὑρίσκομεν ὀνόματα τούτῳ τῷ ἀριθμῷ ἰσόψηφα περιεχόμενα ».

[575] Αρέθα, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 384.

[576] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,1, σελ. 371.

[577] Αυτή η σύνδεση γραμμάτων και αριθμών επιβίωσε μέχρι τις μέρες μας. Κατά τον Ifrah « δεν είναι καθόλου τυχαίο το ότι τα ρήματα " compter " (λογαριάζω) και " conter " (διηγούμαι) έχουν συχνά την ίδια ετυμολογική ρίζα. Στα γερμανικά είναι " zahlen " και " erzahlen ". Στα ολλανδικά λένε " tellen " και " vertellen ". Στα Ιταλικά, Ισπανικά,

Η απόδοση αριθμητικών τιμών στα γράμματα κάθε άλλο παρά ασυνήθιστη ήταν στην αρχαιότητα. Στην πραγματικότητα, ήταν κάτι τόσο συνηθισμένο, ώστε χρησιμοποιούνταν και σε επιγραφές σε τοίχους. Είναι γνωστές οι επιγραφές σε τοίχους της Πομπηίας και της Περγάμου « Φιλῶ ἡς ὁ ἀριθμός ρμε (145) και « Αμέριμνος ἐμνήσθη Ἁρμονίας τῆς ἰδίας κυρίας ἐπ' ἀγαθῷ, ἧς ὁ ἀριθμός με (45)[578]. Ο Ιστορικός Σουητώνιος έχει καταγράψει μια επιγραφή που είχε εμφανιστεί σε τοίχους της Ρώμης και αναφερόταν στη μητροκτονία του Νέρωνα. « Μέτρα τις αριθμητικές τιμές των γραμμάτων του ονόματος του Νέρωνα και του " δολοφόνησε την ίδια του την μητέρα (ιδίαν μητέρα απέκτεινε) ". Θα δεις πως το άθροισμά τους είναι το ίδιο »[579]. Ο Λεωνίδας ο Αλεξανδρεύς, που έζησε τον 1ο μ.Χ. αιώνα, δημιούργησε στιχουργήματα ενός εντελώς ιδιαίτερου τύπου· τα ισόψηφα δίστιχα και επιγράμματα. Ένα δίστιχο ήταν ισόψηφο, αν το άθροισμα των αριθμητικών αξιών των γραμμάτων που συνέθεταν τον πρώτο στίχο ήταν ίσο με εκείνο του δευτέρου. Ένα επίγραμμα, πάλι, ήταν ισόψηφο, όταν όλα τα δίστιχα που περιείχε ήταν κι εκείνα ισόψηφα[580]. Ισοψηφικά δημιουργήματα άφησε και ο Νίκων ο Περγαμηνός, πατήρ του Ιατρού Γαληνού ενώ ο Απολλώνιος ο Μαθηματικός εφήρμοσε την ισοψηφία στα μαθηματικά. Ισοψηφικοί ελεγειακοί στίχοι σκαλισμένοι σε μάρμαρο υπάρχουν και στο Ναό της Ορθίας Αρτέμιδος στη Σπάρτη[581]. Η αντιστοιχία λοιπόν γραμμάτων-αριθμών χρησιμοποιούνταν ευρύτατα απ' όλους για ποικίλους λόγους[582].

Αυτή η αντιστοιχία χρησιμοποιήθηκε και απ' τον Ιωάννη τον Θεολόγο για τη μυστική φανέρωση του ονόματος του Αντιχρίστου. Όπως, χαρακτηριστικά, γράφει ο Άγιος Εφραίμ, ο Ευαγγελιστής Ιωάννης, « πρῶτον ἐπέγνω τάς συλλαβάς, καί οὕτως εἰς τά στοιχεῖα διεῖλε τό ὄνομα. Πρῶτον ὠνόμασε τό ὄνομα παρ' ἑαυτῷ, καί εἶθ'

Πορτογαλικά λένε " contar " και για τις δύο έννοιες. Στα παλιά γαλλικά το ρήμα " conter " εχρησιμοποιείτο και για τις δύο έννοιες επίσης. Και στα εβραϊκά το ρήμα " saphor " έχει την ίδια ρίζα με το " saper ". Βλ. σχετικά Ifrah Georges, Παγκόσμια Ιστορία των Αριθμών, Η ιστορία μιας μεγάλης Ανακάλυψης, Εκδόσεις Σμυρνιωτάκη, Αθήνα, α.χ., σελ. 205-9.

[578] M. Farbridge, Studies in Biblical and Semetic Symbolism, (Hobaken, NJ:ktav Publishing House, 1970, σελ. 95. Σ' αυτές τις επιγραφές έχουμε αντικατάσταση της λέξης με τον αριθμό ώστε αυτή η λέξη εν μέρει να αποκρύπτεται και εν μέρει να γνωστοποιείται.

[579] Σουητώνιος, Νέρων, XXXIX,2, The twelve Caesars, London, Penguin, 1975, σελ. 235-6. Βλ. και Ifrah Georges, Παγκόσμια Ιστορία των Αριθμών, Η ιστορία μιας μεγάλης Ανακάλυψης, Εκδόσεις Σμυρνιωτάκη, Αθήνα, α.χ., σελ. 206. Στην Αρχαία Ελλάδα και όχι μόνο θεωρούνταν πως μέσω της ισοψηφίας υπήρχε η δυνατότητα πρόβλεψης του μέλλοντος.

[580] Βλ. Ifrah Georges, Παγκόσμια Ιστορία των Αριθμών, Η ιστορία μιας μεγάλης Ανακάλυψης, Εκδόσεις Σμυρνιωτάκη, Αθήνα, α.χ., σελ 205.

[581] Βλ. Ψυχογιού Δημητρίου, Οι λέξεις και οι αριθμοί, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σελ. 61. Όπως σημειώνει ο Ψυχογιός, « ο Απολλώνιος ο Μαθηματικός έθεσε το μαθηματικό πρόβλημα: " Έστω ο στίχος " ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΚΛΕΙΤΕ ΚΡΑΤΟΣ ΕΞΟΧΟΝ ΕΝΝΕΑ ΚΟΥΡΑΙ ". Με πόσο ισούται το γινόμενο όλων των στοιχείων του στίχου; " » (ο.π. σελ. 61). Γενικά για την ισοψηφία βλ. Ψυχογιού Δημητρίου, ο.π., σελ. 59-63.

[582] Βλ. και στο έργο του Kieren Barry, Ελληνική Καμπαλά, Θεσσαλονίκη, 2001, όπου παρατίθενται πολλά παρόμοια παραδείγματα χρήσης της Ελληνικής αντιστοιχίας γραμμάτων – αριθμών, σε διάφορα μέρη του βιβλίου. Αυτό το έργο του Kierren Barry είναι το καλύτερο που βρήκαμε να κυκλοφορεί στην Ελληνική αγορά σχετικά με τη χρήση των αριθμών. Στο έργο του παραθέτει πληθώρα παραδειγμάτων χρήσης της Ελληνικής ισοψηφίας για ποικίλους λόγους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα χρήσης ισοψηφίας βλ. και στο έργο των Marco Fantuzzi-Richard Hunter, Ο ελικώνας και το μουσείο, Η Ελληνιστική ποίηση απ' την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου ως την εποχή του Αυγούστου, Εκδόσεις Πατάκη, 2005, Μετάφραση Δήμητρα Κουκουζίκη, Μαρία Νούσια, Επιμέλεια Θεόδωρος Παπαγγελής, Αντώνιος Ρεγκάκος, σελ. 538-9, όπου παρατίθεται το κείμενα ενός αρχαίου ταφικού επιγράμματος: « Μεγάλη η απορία μου. Γιατί η ταφόπετρα στο πλάι του δρόμου έχει μονάχα δύο Φ από το χέρι του τεχνίτη σμιλεμένα; Άραγε τη γυναίκα που σκεπάζει η γη Χιλιάδα να τη λέγανε με τ' όνομα; Γιατί το άθροισμα των αριθμών αυτό μας λέει … ».

οὕτως ἐκ τῶν στοιχείων συμβαλῶν τόν ἀριθμόν ἔφη, ὅτι ἑξακόσια ἑξήκοντα ἕξ ἔχει τά στοιχεῖα τήν συμπλήρωσιν »[583].

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε πως σε ολόκληρο σχεδόν τον τότε γνωστό κόσμο χρησιμοποιούνταν γι' αυτές τις αντιστοιχίες το Ελληνικό Μιλήσιο ή αλφαβητικό σύστημα, το οποίο εξαπλώθηκε παντού με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τη Μακεδονική κυριαρχία. Ευρήματα, όπου γίνεται χρήση της Ελληνικής ισοψηφίας έχουν βρεθεί σε Ρωμαϊκές επιγραφές και αιγυπτιακά φυλαχτά, ενώ είναι γνωστό ότι το Ελληνικό αλφαβητικό σύστημα αρίθμησης χρησιμοποιούνταν ακόμη και στον ίδιο το ναό των Ιεροσολύμων[584].

Κάποιοι ερευνητές αναζήτησαν με την μέθοδο της γεματρίας ονόματα ισόψηφα με τον αριθμό 666, γράφοντας κάποιο όνομα ή φράση στα εβραϊκά και χρησιμοποιώντας στη συνέχεια την αντιστοιχία εβραϊκών γραμμάτων και αριθμών. Κατ' αρχήν, πρέπει να τονίσουμε πως η εβραϊκή γεματρία αναπτύχθηκε κατ' επίδρασιν της αντίστοιχης ελληνικής ισοψηφίας όχι νωρίτερα απ' τον 1^{ο} με 2^{ο} π.Χ. αιώνα, ονομάστηκε γεματρία απ' την ελληνική λέξη « γεωμετρία » και χρησιμοποιούνταν μόνο στις Ιουδαϊκές κοινότητες. Το πόσο περιορισμένη ήταν η χρήση της εβραϊκής αντιστοιχίας γραμμάτων αριθμών στον αρχαίο κόσμο φαίνεται και απ' το ότι και στην προμασωριτική και στην μασωριτική γραφή των κειμένων της Παλαιάς Διαθήκης οι αριθμοί τις περισσότερες φορές παρατίθενται με την ολογράμματη μορφή τους.

Αντίθετα, το Ελληνικό αλφαβητικό σύστημα αρίθμησης ήταν γνωστό σ' όλο τον τότε γνωστό κόσμο. Ο Ιωάννης έγραψε ένα παγκόσμιο βιβλίο σε μια παγκόσμια γλώσσα και, επομένως, χρησιμοποίησε ένα παγκόσμιο σύστημα αρίθμησης, το Ελληνικό. Εμείς δεν μπορούμε να καταλάβουμε γιατί σε ένα κείμενο που είναι γραμμένο στα Ελληνικά θα πρέπει να εφαρμόζεται η μέθοδος της εβραϊκής γεματρίας. Απ' τη στιγμή που το κείμενο είναι γραμμένο στα Ελληνικά θα πρέπει να θεωρείται αυτονόητο πως η μέθοδος αντιστοιχίας γραμμάτων – αριθμών που θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί για την ερμηνεία του θα είναι η ελληνική. Η αντίθετη άποψη μας φαίνεται όχι μόνο αντιεπιστημονική αλλά και

---

[583] Εφραίμ του Σύρου έργα, Περί Μετανοίας, Εκδόσεις Το περιβόλι της Παναγίας, τομ. 5^{ος}, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 75. Αξίζει να σημειώσουμε πως όλοι οι Πατέρες της Εκκλησίας που αναφέρθηκαν σε ονόματα ισόψηφα του 666 χρησιμοποίησαν την σύνδεση ονόματος-αριθμού του ονόματος με την κλασική ελληνική αντιστοιχία γραμμάτων-αριθμών. Ένας άλλος τρόπος σύνδεσης ονόματος με αριθμό που χρησιμοποιούνταν στην μαντική βασιζόταν στην εύρεση του πυθμένα του αριθμού του ονόματος. Υπήρχαν διάφορες τέτοιες μέθοδοι. Ο Ιππόλυτος μιλά με ειρωνία γι' αυτήν την μαντική πρακτική και, αφού αναλύει τους πυθμένες των ονομάτων « Αίας » και « Οδυσσεύς », παρατηρεί: « Κατά μέν τούς ἀριθμούς νικᾷ Αίας, ἡ δ' ἱστορία Ὀδυσσέα παραδίδωσιν ». Βλ. σχετικά Ιππολύτου, Έλεγχος ψευδωνύμου γνώσεως, Α΄, Δ΄,13-15, Β.Ε.Π.Ε.Σ. σελ. 224-227. Βέβαια, αυτός ο τρόπος σύνδεσης ονόματος-αριθμού δεν χρησιμοποιείται από κανένα Πατέρα της Εκκλησίας για την αποκωδικοποίηση του ονόματος του Αντιχρίστου. Άλλωστε, ο πυθμένας του ονόματος χρησιμοποιούνταν μόνο στην μαντική και όχι για την κωδικοποιημένη γνωστοποίηση ονόματος. Και δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για τέτοιο λόγο, γιατί ο πυθμένας είναι πάντα μονοψήφιος αριθμός και πολλά ονόματα έχουν τον ίδιο πυθμένα. Σήμερα, μια παρόμοια μέθοδος σύνδεσης ονόματος-αριθμού χρησιμοποιείται στην αστρολογία. Ο πυθμένας του ονόματος ονομάζεται « αριθμός της ψυχής ». Άλλος τρόπος σύνδεσης ονόματος-αριθμού που χρησιμοποιούνταν στην μαντική ήταν αυτός της απόδοσης στα γράμματα αριθμητικής αξίας κατά την θέση τους στο αλφάβητο (α = 1, β = 2, … κ = 11, λ = 12 …). Ούτε αυτός ο τρόπος θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την εύρεση του ονόματος του Αντιχρίστου και για τον λόγο, ότι μ' αυτήν την αντιστοιχία αριθμών-γραμμάτων ένα όνομα, για να έχει άθροισμα 666, θα πρέπει να αποτελείται από, τουλάχιστον, δύο ντουζίνες γράμματα.

[584] Βλ. Gershon Sholem, Kabbalah and Jerusalem: Keter Publishing House, 1974, σελ. 336-339. Βλ. και Kieren Barry, Ελληνική Καμπαλά, Θεσσαλονίκη, 2001, σελ. 164-179.

παράλογη[585]. Ο Ιωάννης έγραψε το κείμενο στα Ελληνικά, απευθυνόταν σε χριστιανούς που μιλούσαν τα Ελληνικά, επομένως, είναι φυσικό να χρησιμοποίησε και την ελληνική αντιστοιχία γραμμάτων και αριθμών. Οι Άγιοι Βικτωρίνος και Ιερώνυμος γράφουν πως το όνομα θα συμπληρώνει τον αριθμό 666 με ελληνικά γράμματα[586]. Ο Άγιος Βέδας, όταν παραθέτει ονόματα ισόψηφα με τον αριθμό 666, αναφέρει μόνο ελληνικές λέξεις[587]. Ο Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος χρησιμοποιεί την Ελληνική αντιστοιχία γραμμάτων-αριθμών για το λατινικό όνομα « Βενέδικτος »[588]. Αυτή είναι η ορθή μέθοδος που υπαγορεύεται τόσο απ' την λογική και τους ερμηνευτικούς κανόνες της Αγίας Γραφής, όσο και απ' την πατερική παράδοση.

Πάντως, ακόμη και σήμερα, που η Ελληνική γλώσσα δεν είναι τόσο ευρέως διαδεδομένη, ξένοι συγγραφείς χρησιμοποιούν την Ελληνική αντιστοιχία γραμμάτων-αριθμών για να ερμηνεύσουν λέξεις λ.χ. αγγλικές στα πλαίσια της ερμηνείας της Αποκάλυψης[589].

Άλλωστε, το αρχαιοελληνικό σύστημα αρίθμησης χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα· κυρίως, στον χώρο της Εκκλησίας, όπου π.χ. όλες οι πλάκες που αναφέρουν την χρονολογία κατασκευής ενός ναού ή μιας κρήνης δίνουν την χρονολογία με τον αρχαιοελληνικό σύστημα. Χρησιμοποιείται, επίσης, σε διάφορα βιβλία για την αρίθμηση των κεφαλαίων ή και των σελίδων[590].

Η σύνδεση απ' τον Ευαγγελιστή Ιωάννη του ονόματος του Αντιχρίστου με τον αριθμό εξακόσια εξήντα έξι συμβάλλει στην διατήρηση του ενδιαφέροντος γύρω απ' αυτήν την αντιστοιχία αριθμών και γραμμάτων[591].

v) Η αναζήτηση του ονόματος του Αντιχρίστου με βάση τον αριθμό εξακόσια εξήντα έξι.

---

[585] Πρβλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,1, σελ. 371, « καί τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς ὅτι ὁ ἀριθμός τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου κατά τήν τῶν Ἑλλήνων ψῆφον διά τῶν ἐν αὐτῷ γραμμάτων ἑξακοσίους ἕξει καί ἑξήκοντα καί ἕξ … ».

[586] Βικτωρίνου καί Ιερωνύμου, E.A., CCEL, σελ. 356 και CSEL, σελ. 122-123.

[587] Βλ. Βέδα, E.A., Marshall σελ. 93-94 και P.L. 93, 172.

[588] Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις Ζ΄, σελ. 232.

[589] Βλ. Texe Marrs, « Η Νέα Εποχή, Τα σκοτεινά μυστικά της », Εκδόσεις Μπίμπης, Θεσσαλονίκη, σελ. 70-1. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την Ελληνική αντιστοιχία γραμμάτων-αριθμών για να βρει τον αριθμό της αγγλικής λέξης « stellar » (σημαίνει « ο αστρικός » ή « ο προερχόμενος από τα άστρα » και έχει ως αριθμό τον 666), ενώ υποστηρίζει πως « το όνομα του Αντιχρίστου, όταν αυτός παρουσιαστεί θα πάρει παγκόσμια έκταση, και ο Ελληνικός τρόπος αρίθμησης επίσης ».

[590] Βλ. π.χ. Eco Umberto, « Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Παλίμψηστο στον Beato της Liebana », Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1995, Μετάφραση Ιωαννίδης Θεόδωρος, « Σχόλια στην Αποκάλυψη ». Πρόσφατα, η υπόθεση της αντιστοιχίας ελληνικών γραμμάτων και αριθμών ήρθε στο προσκήνιο της επικαιρότητας με αφορμή την θεωρία του μαθηματικού Ελευθερίου Αργυροπούλου που δίνει μεταφυσική αξία στην Ελληνική γλώσσα θεωρώντας πως μπορεί κάποιος να προβλέψει το μέλλον με βάση τους συνδυασμούς « λεξαρίθμων », όπως τους ονομάζει (Βλ. . Μάλιστα, κυκλοφόρησε και ειδικό ηλεκτρονικό πρόγραμμα σε cd-rom που δίνει αυτόματα τον αριθμό που αντιστοιχεί σε οποιαδήποτε Ελληνική λέξη. Παρόμοια προγράμματα μπορεί κάποιος να βρει και σε διάφορες ιστοσελίδες, Ελληνικές ή ξένες για την Ελληνική ή για άλλη γλώσσα, (βλ. π.χ. στο www.apologitis.com). Στην αγορά κυκλοφορεί, τέλος, και λεξαριθμικό λεξικό (Μαρκάτου Μ. Κοσμά, Το ισοψηφικόν λεξικόν της ελληνικής γλώσσης, Εκδόσεις Ελληνικός Λόγος, Λάρισα 2005). Η θεωρία του Αργυροπούλου είναι τελείως αστήρικτη και αυτό αποδεικνύεται και από το ότι μπορεί κάποιος να βρει δύο λέξεις ή φράσεις με αντίθετη έννοια αλλά τον ίδιο « λεξάριθμο ».

[591] Το ενδιαφέρον για την ισοψηφία ποτέ δεν εξέλιπε. Παραδείγματα ισοψηφίας στον Ευρωπαϊκό μεσαίωνα αλλά και στις αραβικές χρονογραφίες βλ. στο έργο του Ifrah Georges, Παγκόσμια Ιστορία των Αριθμών, Η ιστορία μιας μεγάλης Ανακάλυψης, Εκδόσεις Σμυρνιωτάκη, Αθήνα α.χ., σελ. 207-8.

Όπως, ήδη, έχουμε επισημάνει, δεν έχουμε τέλεια και απόλυτη γνώση του ονόματος του Αντιχρίστου παρά μόνο σχετική μέσω του αριθμού του ονόματός του. Γνωρίζουμε τον αριθμό του ονόματος αλλά δε γνωρίζουμε αυτό καθεαυτό το όνομα. Γνωρίζουμε την αριθμητική αξία του ονόματος, όμως, δεν γνωρίζουμε ποιο, ακριβώς, θα είναι το όνομα του Αντιχρίστου.

Οι Πατέρες τονίζουν ιδιαίτερα τη σχετικότητα της γνώσης που μας έχει αποκαλυφθεί και αποτρέπουν τους πιστούς απ᾽ το να ασχολούνται με την αναζήτηση ονομάτων που φέρουν τον αριθμό 666. Είναι ασφαλέστερο και πιο ακίνδυνο να περιμένουμε την έκβαση της προφητείας παρά να στοχαζόμαστε επίμονα και να προσπαθούμε να μαντέψουμε ονόματα που τυχαίνει να φέρουν αυτόν τον αριθμό[592].

Η πλήρης και απόλυτη αποκάλυψη του ονόματος του Αντιχρίστου δεν θα συμβεί παρά μόνο μετά την έλευσή του και την εμφάνισή του στο προσκήνιο της ιστορίας. Όταν λοιπόν έλθει ο Αντίχριστος, τότε θα αποκαλυφθεί και το όνομά του[593]: « Αναφανέντος γαρ αυτού δείξει ο καιρός το ζητούμενον »[594], σημειώνει ο Ιππόλυτος.

Άλλωστε, όσα ονόματα κι αν βρεθούν να έχουν αυτόν τον αριθμό – και μπορούν να βρεθούν πολλά[595] - πάντοτε θα εξακολουθεί να παραμένει μετέωρο το ίδιο ερώτημα, ποιο, ακριβώς, απ᾽ όλα τα ονόματα, που έχουν βρεθεί να φέρουν τον προαναφερθέντα αριθμό, θα έχει, τελικά, ο Αντίχριστος, όταν έλθει[596].

Ωστόσο, οι Πατέρες αναφέρουν κάποια ονόματα που περιέχουν τον αριθμό 666 ως πιθανά ονόματα του Αντιχρίστου . Η παράθεση των ονομάτων γίνεται για δύο λόγους. Πρώτον, χάριν παραδείγματος[597]. Και, δεύτερον, για να καταδειχθεί, ότι η παρότρυνση προς τους πιστούς να μην αναζητούν ονόματα ισόψηφα με τον αριθμό 666 δεν γίνεται, διότι, τάχα, δεν υπάρχουν τέτοια ονόματα, αλλά εξ αιτίας του προς τον Θεό φόβου και του ζήλου της αληθείας[598].

---

[592] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V., 30, 3, σελ. 378-380, « Ἀσφαλέστερον οὖν καί ἀκινδυνότερον τό περιμένειν τήν ἔκβασιν τῆς προφητείας ἤ τό καταστοχάζεσθαι καί ὑπομαντεύεσθαι ὀνόματα τά τυχόντα ». Δεν είναι άσκοπο να επισημάνουμε πως η σημερινή αριθμολαγνεία σχετικά με τον αριθμό 666 που παρατηρείται σε ορισμένους χριστιανικούς κύκλους βρίσκεται σε αντίθεση με αυτήν την θέση του Αγίου Ειρηναίου.

[593] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού καί Αντιχρίστου », L, σελ. 214 – 215, « Τῶν γάρ καιρῶν ἐπιγινομένων καί αὐτός περί οὗ ταῦτα προείρηται φανερωθήσεται καί τό ὄνομα δήλως πᾶσι σημανθήσεται ».

[594] Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, Β.Ε.Π.Ε.Σ., σελ. 214.

[595] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 214, « Πολλά γάρ εὑρίσκομεν ὀνόματα τούτῳ τῷ ἀριθμῷ ἰσόψηφα περιεχόμενα, οἷον ὡς φέρε εἰπεῖν τό…καί γάρ καί αὐτό τῇ αὐτῇ ψήφῳ ἐμπεριέχεται, καί ἕτερα πλείονα εὑρεθῆναι δυνάμενα ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου Ε.Α., VIII, σελ. 193 « Σημαίνει δέ γε οὗτος ὁ ἀριθμός καί ἄλλα μέν πολλά κύριά τε καί προσηγορικά ὀνόματα, σημαίνει δέ καί ταῦτα ».

[596] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30, 3, σελ. 380, « πολλῶν ὀνομάτων εὑρεθῆναι δυναμένων ἐχόντων τόν προειρημένον ἀριθμόν, καί οὐδέν ἧττον μενεῖ αὕτη ἡ ζήτησις. Εἰ γάρ πολλά ἐστι τά εὑρισκόμενα ὀνόματα ἔχοντα τόν ἀριθμόν, ποῖον ἐξ αὐτῶν φορέσει ὁ ἐρχόμενος ζητηθήσεται ».

[597] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 214, « ὡς φέρε εἰπεῖν τό Τειτάν ἐστιν ».

[598] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30, 3, σελ. 381, « Ὅτι δε οὐ δι᾽ ἀπορίαν ὀνομάτων ἐχόντων τόν ἀριθμόν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ λέγομεν ταῦτα, ἀλλά διά τόν ἀριθμόν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ λέγομεν ταῦτα, ἀλλά διά τόν προς Θεόν φόβον καί τόν ζῆλον τῆς ἀληθείας, τό γε ΕΥΑΝΘΑΣ ὄνομα ἔχει τόν ζητούμενον ἀριθμόν … ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρεται και τρίτος λόγος. Τα ονόματα αναφέρονται « γυμνασίας χάριν », δηλαδή σαν ένα είδος εξάσκησης για να γνωρίζουν οι χριστιανοί της εποχής του Αντιχρίστου τον τρόπο σύνδεσης του ονόματος του Αντιχρίστου με τον αριθμό του ονόματός του, για να μπορέσουν να καταλάβουν ποιός είναι, όταν έλθει. Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ, σελ. 340, « Ὡς ἐν γυμνασίας τε λόγῳ πολλά ἔστιν εὑρεῖν, κατά τόν μακάριον Ἱππόλυτον καί ἑτέρους, ὀνόματα τόν ἀριθμόν τοῦτον περιέχοντα,

Η αναφορά των ονομάτων γίνεται με εμφανή αμφιβολία και σαφή επίγνωση της πιθανότητας κανένα από αυτά να μην είναι το όνομα του Αντιχρίστου . Ο λόγος τους διατυπώνεται με κάποιο δισταγμό. Όπως, χαρακτηριστικά, λέγει ο Ιππόλυτος: « πλήν ὅσον νοοῦμεν ἀμφιβάλλοντες λέγωμεν »[599].

vi) Παραδείγματα ονομάτων που φέρουν τον αριθμό 666.

1) ΕΥΑΝΘΑΣ

Το αναφέρουν οι Άγιοι Ειρηναίος Λυώνος, Ιππόλυτος και Νεόφυτος ο έγκλειστος[600]. Η αριθμητική αξία των γραμμάτων του ισούται με 666, ωστόσο παρατίθεται με αμφιβολία. « Ἔχει τον ζητούμενον ἀριθμόν, ἀλλ οὐδέν περί τούτου ἡμεῖς διαβεβαιούμεθα »[601], γράφει ο Ιππόλυτος. Σημαίνει « ο ανθηρός ». Άλλες μορφές του ονόματος που απαντώνται συχνότερα είναι οι « Ευάνθις » και « Ευάνθιος ». Πιο γνωστά είναι τα θηλυκά αντίστοιχα του ονόματος, τα « Ευάνθεια », « Ευάνθη », και, κυρίως, το « Ευανθία », που επιβίωσε μέχρι τις ημέρες μας.

2) ΛΑΤΕΙΝΟΣ

Το αναφέρουν οι Άγιοι Ειρηναίος Λυώνος, Ιππόλυτος και Νεόφυτος ο έγκλειστος[602] και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι Ανδρέας, Αρέθας και Νικήτας ο Παφλαγών[603]. Περιέχει τον αριθμό 666, εφ' όσον όμως γραφεί με το δίφθογγο « ει »[604].

Σύμφωνα με τον Άγιο Ειρηναίο αυτό το όνομα είναι πολύ πιθανό – « και πάνυ ἀξιόπιστον ἐστίν »[605]- ενώ ο Άγιος Ιππόλυτος εμφανίζεται σχεδόν βέβαιος πως αυτό θα είναι το όνομα του Αντιχρίστου [606]. Αυτή η θέση τους στηρίζεται στο γεγονός πως η

προσηγορικά τέ καί κύρια ». Και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ, σελ. 384, « Διόπερ γυμνασίας χάριν ἐπανελέσθαι οὐκ ἄκαιρον, τά τήν ψῆφον ἐπιφερόμενα ὀνόματα κύριά τε καί προσηγορικά ».

[599] Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 214. Ο Οικουμένιος χρησιμοποιεί δύο φορές το σύνδεσμο « ίσως ». Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 193, « Ἴσως γάρ οὕτως ἑαυτόν ὠνόμασεν ….Τούτοις γάρ ἴσως τοῖς ὀνόμασιν … ».

[600] Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ζ΄, σελ. 232.

[601] Ιππολύτου Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 214, « Ἤ τό Εὐάνθας », και Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 381.

[602] Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ζ΄, σελ. 232.

[603] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340, « Λατεῖνος ὁμοίως διά διφθόγγου », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ', σελ. 384 και Νικήτα Παφλαγόνος, Προς τους εν τη Δύσει επισκόπους περί συντελείας, ο.π., σελ. 192.

[604] Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, XIV, σελ. 384. Σ' αυτό το σημείο δεν είναι άσκοπο να αναφέρουμε πως καταστρατήγηση της ορθογραφίας έχουμε και για λόγους ποιητικούς, όπως π.χ. στα ομηρικά έπη για την επίτευξη του σχηματισμού του δακτυλικού εξαμέτρου ή σε άλλα ποιητικά κείμενα για να ταιριάξει η ακροστιχίδα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τελευταίας περίπτωσης είναι το « Ἴδον παῖδες Χαλδαίων » του Ακαθίστου Ύμνου.

[605] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 381.

[606] Βλ. Ιππολύτου « Περί Χριστού καί περί του Αντιχρίστου », L, σελ. 214 – 215, « Ἀλλ' ἐπειδή προέφθημεν λέγοντες, ὅτι ἐθεραπεύθη ἡ πληγή τοῦ θηρίου τοῦ πρώτου καί ποιήσει λαλεῖν τήν εἰκόνα, τουτέστιν ἴσχυσε, φανερόν δέ πᾶσίν ἐστιν ὅτι οἱ κρατοῦντες ἔτι νῦν εἰσι Λατεῖνοι, εἰς ενός οὖν ἀνθρώπου ὄνομα μεταγόμενον γίνεται Λατεῖνος, ὥστε οὔτε προκηρύσσειν δεῖ, ὡς ὄντως τοῦτον ὄν, οὔτε πάλιν ἀγνοεῖν ὅτι μή ἄλλως δύναται λέγεσθαι, « ἔχοντας δέ τό μυστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν καθαρᾷ καρδία », μετά φόβου φυλάσσειν πιστῶς τά ὑπό τῶν μακαρίων προφητῶν προειρημένα, ἵνα γινομένων αὐτῶν προειδότες μή

Ρωμαϊκή βασιλεία, απ' την οποία θα προέλθει ο Αντίχριστος, ήταν τότε λατινική. Γράφει ο Ειρηναίος: « Ἀλλά μην καί τό ΛΑΤΕΙΝΟΣ ὄνομα ἔχει τόν τῶν ἑξακοσίων ἑξήκοντα ἕξ ἀριθμόν, καί πάνυ ἀξιόπιστον ἐστίν, ἐπεί καί ἡ ἐσχάτη βασιλεία τοῦτο ἔχει τό ὄνομα. Λατίνοι γάρ οἱ νῦν κρατοῦντες »[607] . Ωστόσο, ούτε αυτό το όνομα είναι απόλυτα βέβαιο. Έτσι, δεν θα πρέπει να προκηρύσσουμε ότι αυτό θα είναι το όνομα του Αντιχρίστου. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Ειρηναίος « ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τούτω ἡμεῖς μεγαλοφρονήσωμεν »[608] .

3) ΤΕΙΤΑΝ

Αναφέρεται απ' τους Αγίους Ειρηναίο, Ιππόλυτο, Βέδα, και Νεόφυτο τον έγκλειστο[609].

Για τον Άγιο Ειρηναίο το « τειτάν » είναι το πιθανότερο απ' όσα ονόματα αυτός γνωρίζει. « Πάντων τῶν παρ᾽ ἡμῖν εὑρισκομένων ὀνομάτων ἀξιοπιστότερον »[610], σημειώνει. Αναφέρει επτά λόγους. Πρώτον, διότι περιέχει τον αριθμό 666[611]. Δεύτερον, διότι αποτελείται, από εξι γράμματα[612]. Τρίτον, διότι είναι αρχαίο όνομα [613]. Τέταρτον, διότι είναι όνομα που μέχρι τώρα δεν έχει ακόμη χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει ούτε κάποιον Ρωμαίο βασιλέα, ούτε κάποιο είδωλο που προσκυνείται με δημόσια συμμετοχή απ' τους Έλληνες ή τους βαρβάρους. Είναι σα να περιμένει κάποιον να το χρησιμοποιήσει[614]. Πέμπτον, διότι είναι όνομα « θεσπέσιο », θεϊκό. Ενέχει μια θεϊκή ποιότητα, έννοια, σημασία. Άλλωστε και ο ήλιος καλούνταν « τιτάνας » απ' τους ρωμαίους αυτοκράτορες[615]. Έκτον, διότι είναι όνομα που υποδηλώνει κάποιον που θα επιφέρει τιμωρία και εκδίκηση. Υπ' αυτήν την έννοια ταιριάζει στον Αντίχριστο που θα

σφαλλώμεθα. Τῶν γάρ καιρῶν ἐπιγινομένων καί αὐτός περί οὗ ταῦτα προείρηται φανερωθήσεται καί τό ὄνομα δήλως πᾶσι σημανθήσεται ».

[607] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 381.

[608] Ειρηναίου Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 383.

[609] Βλ. Ειρηναίου, ο.π., Ιππολύτου, Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 214, « Πολλά γάρ εὑρίσκομεν ὀνόματα τούτω τῷ ἀριθμῷ ἰσόψηφα περιεχόμενα, οἷον ὡς φέρε εἰπεῖν τό Τειτάν ἐστιν, ἀρχαῖον καί ἔνδοξον ὄνομα », Βέδα, E.A., P.L. 172 και Marshall, σελ. 93-94, Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ζ΄, σελ. 232. Αναφέρεται, επίσης, στις δύο μεταγενέστερες διορθώσεις της ερμηνείας του Βικτωρίνου. Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, E.A., CSEL, σελ. 124-125 και CCEL, σελ. 356-7.

[610] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 383.

[611] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 383, « καί γάρ τόν προειρημένον ἀριθμόν ἔχει ἐν ἑαυτῷ ».

[612] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 383, « και γραμμάτων ἐστίν ἕξ, ἑκάστης συλλαβῆς ἐκ τριῶν γραμμάτων συνεστηκυίας ».

[613] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 383, « και ἀρχαῖον ». Πρβλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 214.

[614] Βλ. Ειρηναίου , Έλεγχος, V, 30,3, σελ.383, « καί ἀποκεχωρισμένον. Οὔτε γάρ τῶν καθ' ἡμᾶς βασιλέων τις ἐκλήθη Τιτάν, οὔτε τῶν δημοσία προσκυνουμένων εἰδώλων παρ᾽ Ἕλλησί τε καί βαρβάροις ἔχει το ὄνομα τοῦτο ».

[615] Βλ. Ειρηναίου , Έλεγχος, V, 30,3, σελ. 383, « καί θεσπέσιον δοκεῖ παρά πολλοῖς εἶναι το ὄνομα, ὥστε και τον ἥλιον Τιτᾶνα καλεῖσθαι ὑπό τῶν νῦν κρατούντων ».

προσποιηθεί ότι θα πάρει δήθεν εκδίκηση για λογαριασμό όσων υποφέρουν[616]. Και, έβδομον, διότι είναι όνομα βασιλικόν και τυραννικόν[617].

Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί πως ο Ειρηναίος, παρά το ότι θεωρεί πως είναι πολύ πιθανό να είναι αυτό το όνομα του Αντιχρίστου, τελικά, δεν διακινδυνεύει γι᾽ αυτό ούτε αποφαίνεται με βεβαιότητα πως αυτό το όνομα θα φέρει ο Αντίχριστος, όταν έλθει. Και αυτό, διότι γνωρίζει πως, αν έπρεπε να αποκαλυφθεί το όνομα του Αντιχρίστου, θα είχε αποκαλυφθεί απ᾽ τον ίδιο τον Ιωάννη τον Θεολόγο που είδε την Αποκάλυψη. « Τοσαύτην οὖν ἔχοντος πιθανότητα τοῦ ὀνόματος », σημειώνει χαρακτηριστικά, « ὥστε ἐκ πολλῶν συλλογίζεσθαι ἡμᾶς μη ἄρα Τιτάν καλοίτο ὁ ἐρχόμενος, ἡμεῖς γε μέντοι οὐκ ἀποκινδυνεύομεν περί αὐτοῦ οὐδέ βεβαιωτικῶς ἀποφαινόμεθα τοῦτο ἕξειν αὐτόν το ὄνομα, εἰδότες ὅτι, εἰ ἔδει ἀναφανδόν ἐν τῶ νῦν καιρῶ κηρύττεσθαι το ὄνομα αὐτοῦ, δι᾽ ἐκείνου ἄν ἐρρέθη τοῦ και την Ἀποκάλυψιν ἑωρακότος »[618].

Ο Άγιος Βέδας επισημαίνει πως η λέξη « τιτάν » σημαίνει « γίγας » και προσθέτει πως θεωρείται ότι ο Αντίχριστος θα οικειοποιηθεί αυτό το όνομα καθώς θα έχει υπερβεί σε δύναμη κάθε άλλον, ενώ θα καυχιέται πως σ᾽ αυτόν αναφέρεται ο λόγος του ψαλτηρίου « ἀγαλλιάσεται ὡς γίγας δραμεῖν ὁδόν αὐτοῦ. Ἀπ᾽ ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἔξοδος αὐτοῦ… »[619].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία το « τειτάν » αναφέρεται και απ᾽ τους Οικουμένιο, Ανδρέα, Αρέθα, Ησύχιο τον Αλεξανδρινό λεξικογράφο και Νικήτα τον Παφλαγόνα[620]. Η πρώτη συλλαβή γράφεται με δίφθογγο « ει »[621]. Ο Οικουμένιος επισημαίνει πως η λέξη « τιταν » γράφεται με « ι », θεωρεί όμως πως είναι δυνατόν να γραφεί και με δίφθογγο « ει », εφ᾽ όσον ετυμολογηθεί απ᾽ το ρήμα « τείνω ».

4) « ΑΝΤΕΜΟΣ ».

Αναφέρεται απ᾽ τον Άγιο Βέδα και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία απ᾽ τον Πριμάσιο και τον συγγραφέα της μεταγενέστερης αναθεώρησης της ερμηνείας του

---

[616] Βλ. Ειρηναίου , Έλεγχος, V, 30,3, σελ. 383, « καί φανέρωσίν τινα περιέχει τιμωρίας καί ἐκδίκησιν ἐπάγοντος, ὅτι ἐκεῖνος προσποιεῖται τούς κακουχουμένους ἐκδικῆσαι ».

[617] Βλ. Ειρηναίου , Έλεγχος, V, 30,3, σελ. 383, « Ἄλλως τε και βασιλικόν, μᾶλλον δε καί τυραννικόν τό ὄνομα ».

[618] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3, σελ. 383-385.

[619] Ψαλμοί 18,6-7. Βλ. και Βέδα, Ε.Α., ο.π..

[620] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., σελ. 193 « Εἰ γάρ ἀπό τῆς τείσεως ὁ Τειτάν - ἔστι δέ τό ῥῆμα « τείνω » καί ὁ μέλλων « τενῶ » -, εἰκότως δίφθογγον γραπτέον αὐτῷ », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340 « Τειτάν , ἐκ τοῦ τείνω, καθ᾽ Ἱππόλυτον » Αρέθα ΛΗ΄, XIV, σελ. 384 « Τειτᾶν. Καί ἀπό τοῦ τενῶ μέλλοντος, ὥσπερ καί ἀπό τοῦ σπερῶ, σπόρος ». Και ο Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος αναφέρει αυτό το όνομα, μαζί με τα άλλα αρχαία πιθανά ονόματα του Αντιχρίστου « Ευανθάς », « Λατείνος », και « Βενέδικτος ». Βλ. και Hesychius Lexicogr., Lexicon. (Π-Ω), ed. M. Schmidt, Hesychii Alexandrini Lexicon, Amsterdam:1965 « ταυ.971. Τιτάν: Παιδεραστής. [Καί τό τοῦ ἀντιχρίστου ὄνομα] », και Νικήτα Παφλαγόνος, Προς τους εν τη Δύσει επισκόπους περί συντελείας, ο.π., σελ. 192.

[621] Βλέπε Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,3 σελ. 383, « Ἀλλά μην και το ΤΕΙΤΑΝ, τῆς πρώτης συλλαβῆς διά δύο φωνηέντων τοῦ τε ἒ ψιλού και τοῦ ἰώτα γραφομένης ».

Βικτωρίνου, που είναι γνωστή ως « S »[622] . Ερμηνεύεται απ' τους Πριμάσιο και Άγιο Βέδα ως « αντίθετος στην τιμή »[623].

5) « ΑΡΝΟΥΜΕ »

Είναι το μοναδικό ρήμα που συναντάμε στην ορθόδοξη παράδοση ως όνομα του Αντιχρίστου. Αναφέρεται απ' τον Άγιο Βέδα[624] και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία απ' τον Πριμάσιο. Ως τελευταίο γράμμα της λέξης τίθεται το « ε » αντί του ορθού « αι », προφανώς, για να προκύψει ο αριθμός 666. Ο Άγιος Βέδας σημειώνει πως η λέξη « αρνούμαι » περιγράφει τόσο τον χαρακτήρα του Αντιχρίστου όσο και την σκαιότητα του έργου του[625].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρεται στο « Περί Συντελείας » και άλλα κείμενα[626]. Ο συγγραφέας του « Περί Συντελείας » παραθέτει την εκδοχή του με επιφύλαξη επισημαίνοντας ότι γράφει αυτό που ο ίδιος θεωρεί πως είναι σωστό, χωρίς ωστόσο να γνωρίζει με βεβαιότητα πως αυτό θα είναι το χάραγμα του Αντιχρίστου. Υπογραμμίζει πως πολλές λέξεις αναφέρονται στην παράδοση με αυτόν τον αριθμό (666), αλλά, ίσως, να είναι και η λέξη « αρνούμαι ». Ο λόγος που ο συγγραφέας διατυπώνει αυτή τη συγκεκριμένη εκδοχή θεωρώντας την μάλιστα πιθανότερη απ' τις άλλες είναι ο βασικός ρόλος της συγκεκριμένης λέξης στους προηγούμενους διωγμούς. Η χρήση της λέξης « αρνούμαι » στους προηγούμενους διωγμούς εκλαμβάνεται απ' τον συγγραφέα ως ιστορικό προηγούμενο.

Όπως, παλαιότερα, οι χριστιανοί προτρέπονταν απ τους διώκτες τους να αρνηθούν το Χριστό προφέροντας με το στόμα τους αυτήν την λέξη, έτσι και στον έσχατο διωγμό της ιστορίας οι χριστιανοί θα κληθούν να αρνηθούν το Χριστό αποδεχόμενοι ένα χάραγμα με τη λέξη « αρνούμαι ». Το νόημα αυτού του χαράγματος θα είναι το εξής: « Αρνούμαι τον ποιητή του ουρανού και της γης. Αρνούμαι το βάπτισμα, αρνούμαι την λατρεία μου και στη δική σου παράταξη προστίθεμαι και σε σένα πιστεύω ».

Αυτή η εκδοχή παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον αλλά και σημαντική πρωτοτυπία, καθώς είναι η μόνη, όπου η λέξη του χαράγματος – αρνούμε – περιγράφει την ουσία και το νόημα της πράξης του χαράγματος, που είναι η άρνηση. Στην προκειμένη περίπτωση η λέξη που θα χαράσσεται θα δηλώνει αυτό που στην ουσία θα είναι το χάραγμα, δηλαδή την άρνηση. Θα αποδίδει με ακρίβεια το περιεχόμενο της πράξης του χαράγματος. Για τον συγγραφέα του Περί Συντελείας το χάραγμα, όπως συνιστά άρνηση, έτσι και γράφεται, « αρνούμε ».

6) ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ

Το αναφέρει ο Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος[627] και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι Οικουμένιος, Ανδρέας, Αρέθας και Νικήτας ο Παφλαγών[628]. Αποτελεί μεταφορά στην ελληνική γλώσσα της λατινικής λέξης « BENEDICTUS », που σημαίνει «

[622] Βλ. Recensio S, CSEL 49, σελ. 125 και 127.

[623] Βέδα, Ε.Α., ο.π.. Το σχετικό απόσπασμα απ' την ερμηνεία του Πριμασίου βλ. στο Weinrich William (ed.), Revelation, Ancient Christian Commentary on scripture, New Testament, XII, Intervarsity Press, 2005, σελ. 212.

[624] Βλ. Βέδα, Ε.Α., P.L. 93, 172 και Marshal, σελ. 94. Βλ. και Weinrich William, ο.π., σελ. 212. Αναφέρεται, επίσης, και από άλλους δυτικούς ερμηνευτές. Βλ. σχετικά Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 88.

[625] Βέδα, Ε.Α., ο.π.. Βλ. και Weinrich William, ο.π., σελ. 212.

[626] Βλ. Περί Συντελείας, XXVIII, σελ. 287, Δαμασκηνού, Θησαυρός, ο.π., σελ. 354.

[627] Βλ. Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ζ΄, σελ. 232.

[628] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII 193, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340, Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340, Νικήτα Παφλαγόνος, Προς τους εν τη Δύσει επισκόπους περί συντελείας, ο.π., σελ. 192.

ευλογημένος » ή « ευλογητός »[629]. Κατά τον Ανδρέα είναι πιθανό να χρησιμοποιηθεί απ' τον Αντίχριστο κατά μίμηση του πραγματικά ευλογημένου Ιησού Χριστού[630]. Αξιοσημείωτη είναι και η παρατήρηση του Αρέθα πως το όνομα αυτό είναι πιο πιθανό απ' τα υπόλοιπα που αναφέρει[631].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρονται ως ονόματα του Αντιχρίστου κάποια απ' τα ονόματα που αναφέρονται στην πατερική γραμματεία αλλά και κάποια άλλα που δεν απαντώνται σ' αυτήν, όπως το γοτθικό όνομα « ΓΕΝΣΗΡΙΚΟΣ », που αναφέρεται σε αναθεωρήσεις της ερμηνείας του Αγίου Βικτωρίνου[632]. Τα περισσότερα, όμως, από αυτά είναι « προσηγορικά ».

« Προσηγορικά » λέγονται τα ονόματα που δίνονται σε κάποιον όχι κατά την ονοματοδοσία στην παιδική του ηλικία, αλλά αργότερα, επειδή έτσι τον φωνάζουν οι πολλοί. Τα προσηγορικά ονόματα του Αντιχρίστου εισήχθησαν στον κατάλογο με τα πιθανά ονόματα του θηρίου, μεταγενέστερα σε σχέση με τα κύρια, καθώς μνημονεύονται για πρώτη φορά απ' τον Οικουμένιο.

Τα πιθανά προσηγορικά ονόματα του Αντιχρίστου χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Σε ονόματα που ο ίδιος ο Αντίχριστος θα δώσει στον εαυτό του – η παράδοση αναφέρει μόνο ένα, το « νικητής » - και σε ονόματα που θα του αποδώσουν οι εχθροί του και ο ίδιος θα τα υιοθετήσει. Αυτά είναι και τα περισσότερα. Ενώ θα αποδοθούν στον Αντίχριστο απ' τους αντιπάλους του, αυτός, όχι μόνο δεν θα δοκιμάσει κάποια αισχύνη γι αυτά, αλλά, αντίθετα, θα αισθανθεί εξ αιτίας τους ιδιαίτερη χαρά και ευχαρίστηση εις τρόπον ώστε να μην αισχύνεται να ονομάζει και ο ίδιος τον εαυτό του μ' αυτά τα ονόματα. Θα τα αποδεχθεί και θα τα υιοθετήσει, αποδεικνύοντας έτσι, πως ανήκει σ' αυτές τις μοχθηρές και θεοστυγείς προσωπικότητες, για τις οποίες λέγει ο απόστολος, « ὧν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνη αὐτῶν »[633]. Παραθέτουμε τα ονόματα:

1) « ΓΕΝΣΗΡΙΚΟΣ ».

Γοτθικό όνομα που αναφέρεται σε μεταγενέστερη αναθεώρηση της ερμηνείας του Αγίου Βικτωρίνου[634].

2) « DICLUX ».

---

[629] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340 « Βενέδικτος. Ὅπερ ἑρμηνεύεται εὐλογημένος ἤ εὐλογητός » και Αρέθα, ΛΗ΄, σελ. 384 « Βενέδικτος ὅ μᾶλλον ἐκείνων ἐπιτευκτικώτερον, τό εὐλογημένος ἀπό τῆς τῶν Ἰταλῶν γλώσσης ἀναπτυσσόμενον ἐμφαίνων ».

[630] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., σελ. 340 « κατά μίμησιν τυχόν τοῦ ἀληθῶς εὐλογημένου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ». Και Αρέθα, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 384 « καί διά τοῦτο ἐπίδρομον τῷ ἀποστάτῃ ἐσόμενον ἄτε καί τῷ ἀληθινῷ ἐναρμοσθέντος Χριστῷ ».

[631] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, , Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 384 « Βενέδικτος ὅ μάλλον ἐκείνων ἐπιτευκτικώτερον ».

[632] Ιερωνύμου, Recensio, CSEL, σελ. 123 και Recencio S, σελ. 127 και CCEL, σελ. 356.

[633] Φιλ 3.19. Βλέπε και Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 193, « Τούτοις γάρ ἴσως τοῖς ὀνόμασιν ἐπικληθείη ἐκ τῶν ἐναντιουμένων αὐτῷ. Ὁ δέ οὐ μόνον οὐκ ἐντραπήσεται ταῦτα καλούμενος, ἀλλά καί ἐπευφρανθήσεται ταῖς τοιαύταις προσηγορίαις, ὡς μή αἰσχύνεσθαι καί ἑαυτόν οὕτω καλεῖν. τάς τοιαύτας μοχθηράς καί θεοστυγεῖς προαιρέσεις ἐπιρραπίζων, ὁ σοφός ἀπόστολός φησιν: « ὧν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνη αὐτῶν ἐστι. Πολλῶν τοίνυν εὑρεθέντων ὀνομάτων, ἐξουσία τῷ βουλομένῳ τό ἁρμοδιώτερον ἐπιθεῖναι τῷ καταράτῳ », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340, « Τήν οἰκείαν δόξαν ἐν τῇ αἰσχύνη τιθέμενος », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ.384.

[634] Βλ. Ιερωνύμου, Recensio, CSEL, σελ. 123 και Recencio S, σελ. 127 και CCEL, σελ. 356.

Λέξη που σχηματίζεται με αναγραμματισμό των στοιχείων « DCLXVI », που, σύμφωνα με το λατινικό σύστημα αρίθμησης, δηλώνουν τον αριθμό 666. Συναντάται στις μεταγενέστερες αναθεωρήσεις της ερμηνείας του Βικτωρίνου[635], όπου αναφέρεται πως μ' αυτήν την λέξη δηλώνεται « per antiphrasim » ο Αντίχριστος. Είναι η μοναδική περίπτωση που χρησιμοποιείται η λατινική αντιστοιχία γραμμάτων αριθμών, αν και τονίζεται πως η λέξη συνδέεται με την λέξη « τειτάν », που, κατά τους κανόνες της Ελληνικής ισοψηφίας, ισούται με 666. Πάντως, η όλη τοποθέτηση είναι, πραγματικά, λίγο περίεργη[636].

3) ΛΑΜΠΕΤΙΣ

Το αναφέρουν χωρίς σχολιασμό οι Οικουμένιος, Ανδρέας και Αρέθας[637]. Προέρχεται απ' το ρήμα « λαμπετάω-ῶ » και σημαίνει « ο λαμπρός », « αυτός που λάμπει ». Άλλες μορφές του ονόματος είναι τα « Λαμπέτης » και « Λαμπέτιος ». Τα αντίστοιχα θηλυκά ονόματα είναι τα « Λαμπετίη » και « Λαμπέτεια »[638].

4) ΣΑΡΑΠΙΔΟΣ

Αναφέρεται απ' τον Νικήτα τον Παφλαγόνα[639]. « Σάραπις » ήταν το όνομα ενός απ' τους σημαντικότερους θεούς της Αιγύπτου. Τίθεται σε γενική, προφανώς, για να προκύψει ο αριθμός 666.

5) « Ο ΝΙΚΗΤΗΣ ».

Σχηματίζει τον αριθμό 666 μόνο μαζί με το προτιθέμενο αυτής άρθρο « ο ». Η αριθμητική αξία μόνο της λέξης « νικητής » είναι 596. Με την πρόσθεση του αριθμού εβδομήντα, που είναι η αριθμητική αξία του άρθρου « ο », προκύπτει ο αριθμός 666. Σύμφωνα με τους Οικουμένιο και Αρέθα την πιθανή αυτή ονομασία θα δώσει ο ίδιος ο Αντίχριστος στον εαυτό του για τις νίκες του κατά των τριών βασιλέων, που αναφέρει ο προφήτης Δανιήλ[640] .

6) « Ο ΕΠΙΣΑΛΟΣ »

Και αυτή η λέξη σχηματίζει τον αριθμό 666 μόνο μαζί με το προτιθέμενο αυτής άρθρο « ο ». Θα αποδοθεί στον Αντίχριστο απ' τους αντιπάλους του, όπως και τα ονόματα που αναφέρουμε στη συνέχεια. Η λέξη επίσαλος ερμηνεύεται ως ο ασταθής, αυτός που

---

[635] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α. CSEL, σελ. 124-125 και CCEL, σελ. 356. Βλ. σχετικά και Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 98.

[636] Βλ. και Bruce, F.F., ο.π., σελ. 357-358, « and most curious of all, recension Φ gives us a word DICLVX, supposed to be the Latin for TEITAN. DICLVX is, of course, DCLXVI (666) with the order of the letters changed. But why should it refer to Antichrist? " Because he changes himself into an angel of light, audens se DICere Lvcem " (From LVX)! An excellent example of ancient classical etymology! ».

[637] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 193, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340, Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 384.

[638] Βλ. Henricus Stephanus, Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσης, Παρίσι, 1842-1846, τ. 9ος, σελ. 212.

[639] Βλ. Νικήτα Παφλαγόνος, Προς τους εν τη Δύσει επισκόπους περί συντελείας, ο.π., σελ. 192.

[640] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 193 « Προσηγορικά δέ « ὁ νικητής - ἴσως γάρ οὕτως ἑαυτόν ὠνόμασεν, ἐξ οὗ τά τρία κέρατα ἤτοι τούς βασιλεῖς καταπολεμήσας ἐκριζώσει. Ὅρα τί φησιν ὁ Δανιήλ περί τούτων ἐν τῇ ὀγδόῃ αὐτοῦ ὀπτασίᾳ. « Προσενόουν », φησίν, « τοῖς κέρασιν αὐτοῦ », τουτέστι τοῦ τετάρτου θηρίου, « καί ἰδού κέρας ἕτερον μικρόν ἀνέβαινεν ἐν μέσῳ αὐτῶν, καί τρία κέρατα τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξερριζώθη ἀπό προσώπου αὐτοῦ, καί ἰδού ὀφθαλμοί ἀνθρώπου ἐν τῷ κέρατι τούτῳ καί στόμα λαλοῦν μεγάλα – ». Και Αρέθα Καισαρείας, ΛΗ, XIII, σελ. 384: « Προσηγορικά δέ, ὁ νικητής. Ἴσως γάρ οὕτως ἑαυτόν ὀνομάσει ».

κλυδωνίζεται εύκολα από τον άνεμο (π.χ. « ἐπίσαλος ναῦς »). Αναφέρεται μόνο απ' τον Οικουμένιο[641].

7) « ΚΑΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ »

Σύνθετος χαρακτηρισμός δύο λέξεων, με αριθμητική αξία 666. Αναφέρεται απ' τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα χωρίς κανένα σχολιασμό[642]. Αποδίδει μια ιδιότητα του Αντιχρίστου .

8) « ΑΛΗΘΗΣ ΒΛΑΒΕΡΟΣ »

Σύνθετος χαρακτηρισμός δύο λέξεων, που και αυτός έχει αριθμητική αξία 666 και αποδίδει μια ιδιότητα του Αντιχρίστου. Αναφέρεται απ' τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα[643] χωρίς κάποιο σχολιασμό.

9) « ΠΑΛΑΙ ΒΑΣΚΑΝΟΣ »

Σύνθετος χαρακτηρισμός δύο λέξεων που έχει αριθμητική αξία 666 και παρατίθεται ασχολίαστος απ τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα. Αν θέλαμε να μεταφέρουμε αυτόν τον χαρακτηρισμό στη νέα ελληνική θα μπορούσαμε να τον αποδώσουμε ως « από παλιά φθονερός »[644].

10) « ΑΜΝΟΣ ΑΔΙΚΟΣ ».

Σύνθετος χαρακτηρισμός δύο λέξεων που και αυτός έχει αριθμητική αξία 666 και παρατίθεται ασχολίαστος απ τους Οικουμένιο, Ανδρέα, και Αρέθα[645].

vii) Ο σκοπός της αποκάλυψης του αριθμού του Αντιχρίστου και η πρακτική χρησιμότητα της γνώσης του

Σε προηγούμενη ενότητα αναφέραμε τις αιτίες της αποσιώπησης του ονόματος του Αντιχρίστου. Ένα εύλογο ερώτημα που γεννάται είναι ποιός, άραγε, είναι ο λόγος, που ο ευαγγελιστής Ιωάννης, ενώ αποσιωπά το όνομα του Αντιχρίστου, αποκαλύπτει τον αριθμό αυτού του ονόματος.

---

[641] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 193 « εἶτα ἐπίσαλος ».

[642] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 193, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340, Αρέθα Καισαρείας, ΛΗ΄, σελ. 384.

[643] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 193, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340 Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 384.

[644] Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως με τον χαρακτηρισμό αυτό επιχειρείται μια αναδρομή στην αυγή της ιστορίας της ανθρωπότητας, όταν ο διάβολος από φθόνο προκάλεσε την πτώση των πρωτοπλάστων. Έτσι, τονίζεται η στενή σύνδεση και σχέση μεταξύ του Σατανά και του Αντιχρίστου . Αυτός που ταλαιπωρεί την ανθρωπότητα στο τέλος της ιστορίας, είναι αυτός ο ίδιος που την καταδιώκει ήδη απ' την εποχή της δημιουργίας της. Ωστόσο, είναι πιθανό το « πάλαι » να μην αναφέρεται στην αρχή της ιστορίας αλλά στην αρχή της εμφάνισης του Αντιχρίστου, στο τέλος της ιστορίας.

[645] Βλέπε Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 193, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΗ΄, σελ. 340, Αρέθα Καισαρείας, ΛΗ΄, σελ. 384. Κατά την γνώμη μας με τη λέξη « αμνός » τονίζεται το υποκριτικό στοιχείο της προσωπικότητας του Αντιχρίστου και η προσπάθειά του να παρουσιαστεί ως ο δίκαιος αμνός, Ιησούς Χριστός. Ταυτόχρονα με τη λέξη άδικος υπογραμμίζεται η σαφής αντίθεση του Αντιχρίστου προς αυτόν που θα υποκρίνεται πως είναι, προς τον όντως δίκαιο αμνό, Ιησού Χριστό. Τέλος, θα μπορούσαμε να πούμε πως ο χαρακτηρισμός αυτός παραπέμπει στο θηρίο της Αποκάλυψης που είχε « κέρατα όμοια αρνίω αλλά ελάλει ως δράκων ».

Την απάντηση δίνουν με σαφήνεια οι Ειρηναίος και Ιππόλυτος. « Ἵνα φυλασσώμεθα ἐκεῖνον ἐρχόμενον εἰδότες τίς ἐστίν »[646], σημειώνει, χαρακτηριστικά, ο Ειρηναίος. Ο αριθμός μας γνωστοποιήθηκε για να είμαστε σε επιφυλακή, να τον αναγνωρίσουμε, όταν έλθει, και, έτσι, να προφυλαχθούμε από αυτόν.

Ο αριθμός 666 είναι στην ουσία ένα σημείο αναγνώρισης του Αντιχρίστου. Ένα σημάδι, ώστε να τον αναγνωρίσουμε, όταν εμφανιστεί. Κάθε στοιχείο γνώσης για τον Αντίχριστο, κάθε σχετική πληροφορία που μας παρέχεται απ' την Αγία Γραφή και τους Πατέρες, μας παρέχεται, ώστε να έχουμε τη δυνατότητα να τον αναγνωρίσουμε, όταν έλθει.

Το στοιχείο του αριθμού του ονόματος του Αντιχρίστου θα χρησιμοποιηθεί σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα σχετικά μ' αυτόν και τη δράση του στοιχεία που γνωρίζουμε, ώστε να τον αναγνωρίσουμε, όταν έλθει. Το πώς, πρακτικά, θα συμβεί αυτό, πώς, δηλαδή, θα πρέπει να αξιοποιηθεί η γνώση του εν λόγω αριθμού, περιγράφει πολύ χαρακτηριστικά ο Ειρηναίος.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Επίσκοπο Λυώνος, οι Χριστιανοί γνωρίζοντας τον αριθμό του Αντιχρίστου, θα πρέπει, κατ' αρχήν, να περιμένουν τον χωρισμό της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σε δέκα τμήματα. Όταν στη συνέχεια δούν, ότι, ενώ τα δέκα κράτη κυριαρχούν και προσπαθούν να διασφαλίσουν την εξουσία τους, κάποιος επελαύνει κατά τρόπο αιφνιδιαστικό και σφετερίζεται την εξουσία τους, θα πρέπει να ελέγξουν αν το πρόσωπο αυτό έχει όνομα εμπεριεκτικό του αριθμού 666. Αν έχει τέτοιο όνομα, θα πρέπει να γνωρίζουν ότι αυτός είναι στ' αλήθεια το βδέλυγμα της ερημώσεως[647]. Γι' αυτόν τον λόγο ο Ειρηναίος δίνει και τόση σημασία στην παραχάραξη του αριθμού του θηρίου[648]. Η

---

[646] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,4, σελ. 385. Βλέπε και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, L, σελ. 215, « ἔχοντας δέ τό μυστήριον του Θεοῦ ἐν καθαρᾷ καρδίᾳ μετά φόβου φυλάσσειν πιστῶς τά ὑπό τῶν μακαρίων προφητῶν προειρημένα, ἵνα γινομένων αὐτῶν προειδότες μή σφαλλώμεθα ».

[647] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30, 2, σελ. 377-379, « Δεῖ οὖν τούς τοιούτους μεταμανθάνειν καί εἰς τόν ἀληθινόν ἐπανέρχεσθαι τοῦ ὀνόματος ἀριθμόν, ἵνα μή ἐν ψευδοπροφητῶν χώρᾳ λογισθῶσιν, εἰδότας δέ βεβαίως τόν ὑπό τῆς γραφῆς μεμηνυμένον ἀριθμόν, τουτέστι τῶν ἑξακοσίων ἑξήκοντα ἕξ, ἔπειτα δέ, ἐκείνων κρατούντων καί δοκούντων ἀσφαλίζεσθαι τά ἑαυτῶν πράγματα καί αὐξάνειν τήν ἰδίαν ἀρχήν, τόν αἰφνιδίως ἐπελευσόμενον τήν ἀρχήν σφετεριζόμενον καί ἐκπλήσσοντα τούς προειρημένους, ἔχοντα ὄνομα ἐμπεριεκτικόν τοῦ προειρημένου ἀριθμοῦ, τοῦτον ἀληθῶς γινώσκειν εἶναι τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ».

[648] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,1, σελ. 372.374.376, « Οὐκ οἶδα πῶς ἐσφάλησάν τινες ἐπακολουθήσαντες ἰδιωτισμῷ καί τόν μέσον ἠθέτησαν ἀριθμόν τοῦ ὀνόματος, ν' ψήφους ὑφελόντες καί ἀντί τῶν ἕξ δεκάδων μίαν δεκάδα βουλόμενοι εἶναι. Ἄλλοι δέ ἀνεξετάστως τοῦτο λαβόντες, οἱ μέν ἁπλῶς καί ἀκεραίως ἐπετήδευσαν, οἱ δέ κατά ἀπειροκαλίαν ἐτόλμησαν καί ὀνόματα ἀναζητεῖν ἔχοντα τόν ἐσφαλμένον καί διημαρτημένον ἀριθμόν. Ἀλλά τοῖς μέν ἁπλῶς καί ἀκάκως τοῦτο ποιήσασιν εἰκός καί συγγνώμην ἔσεσθαι παρά Θεοῦ· ὅσοι δέ κατά κενοδοξίαν ὁρίσουσιν ὀνόματα ἐμπεριεκτικά τοῦ διημαρτημένου ἀριθμοῦ καί τό ὑπ᾽ αὐτῶν ἐπινοηθέν ὄνομα ὁρίσονται, οὐκ ἀζήμιοι οἱ τοιοῦτοι ἐξελεύσονται, ἔτι καί ἑαυτούς καί τούς ἐμπιστεύσαντας αὐτοῖς ἐξαπατήσαντες. Καί πρῶτον μέν ζημία ἐν τῷ ἀποτυχεῖν τῆς ἀληθείας καί τό μή ὄν ὡς ὄν ὑπολαβεῖν. Ἔπειτα δέ τοῦ προσθέντος ἤ ἀφελόντος τι τῆς γραφῆς ἐπιτιμίαν οὐ τήν τυχοῦσαν ἔχοντος, εἰς αὐτήν ἐμπεσεῖν ἀνάγκη τόν τοιοῦτον. Ἐπακολουθήσει δέ καί ἕτερος οὐχ ὁ τυχών κίνδυνος τοῖς ψευδῶς προειληφόσιν εἰδέναι τό τοῦ ἀντιχρίστου ὄνομα. Εἰ γάρ ἄλλο μέν οὗτοι δοκοῦσιν, ἄλλο δέ ἐκεῖνος ἔχων ἐλεύσεται, ῥαδίως ἐξαπατηθήσονται παρ᾽ αὐτοῦ, ὡς μηδέπω παρόντος ἐκείνου ὅν φυλάσσεσθαι προσήκει ». Το ζήτημα του 616 ως πιθανού αριθμού του ονόματος του Αντιχρίστου ήρθε στην επικαιρότητα το 1995 μετά την ανακοίνωση πως μεταξύ των παπύρων της Οξυρύγχου υπήρχε ένα σπάραγμα χειρογράφου της Αποκάλυψης που έδιδε αυτόν τον αριθμό. Βλέπε φωτογραφία του σπαράγματος στο παράρτημα, σελ. 327.

γνώση λάθους αριθμού θα έχει ως συνέπεια την μη αναγνώριση του Αντιχρίστου, όταν αυτός έλθει, και, κατά συνέπειαν, την εξαπάτηση της ανθρωπότητας απ' αυτόν. Στην αναγνώριση του Αντιχρίστου θα συμβάλουν, βέβαια, και τα υπόλοιπα στοιχεία που έχουν αποκαλυφθεί γι' αυτόν, όπως π.χ. το γεγονός ότι θα σφετεριστεί την εξουσία των εθνών[649] κ.τ.λ..

viii) Η βαθύτερη σημασία και ο συμβολισμός του αριθμού εξακόσια εξήντα έξι.

Σε προηγούμενη υποενότητα εξετάσαμε τη σχέση του αριθμού 666 με το όνομα του Αντιχρίστου. Ο αριθμός 666, που είναι ο αριθμός του ονόματος του Αντιχρίστου « περιέχει » και « μηνύει » το όνομα του Αντιχρίστου . Ως περιέχον το όνομα του Αντιχρίστου, « μηνύει » το όνομα αυτό. Λειτουργεί ως σημείο αναγνώρισης, ως στοιχείο αναγνωριστικό του Αντιχρίστου.

Γνωρίζουμε, λοιπόν, πώς συνδέεται ο αριθμός με το όνομα του Αντιχρίστου – είναι το άθροισμα των γραμμάτων του ονόματος – και ποια η πρακτική χρησιμότητα της αναφοράς αυτού του αριθμού απ' τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Μας τον γνωστοποιεί για να μπορέσουμε να αναγνωρίσουμε τον Αντίχριστο.

Δύο ερωτήματα που γεννώνται μετά την διασαφήνιση αυτών των ζητημάτων είναι, αν είναι τυχαίο το ότι ο αριθμός του Αντιχρίστου θα είναι ο 666, και, αν ο αριθμός 666 αντλεί το μεταφυσικό του νόημα και περιεχόμενο αποκλειστικά και μόνο απ' τη σύνδεσή του με το όνομα του Αντιχρίστου ή υπάρχει και κάτι άλλο.

Σύμφωνα με τον Άγιο Ειρηναίο, ο αριθμός 666, πέρα απ' το γεγονός ότι αποτελεί τον αριθμό του ονόματος του Αντιχρίστου, έχει και μια επιπλέον ιδιότητα. Είναι δηλωτικός της ποιότητας του Αντιχρίστου . Εκφράζει και αποκαλύπτει μια συγκεκριμένη, την κύρια, ίσως, ιδιότητά του. Και δεν είναι τυχαίο που ο αριθμός του Αντιχρίστου θα είναι 666. Επιλέχθηκε απ' την Θεία Πρόνοια να είναι αυτός ο αριθμός του ονόματός του, ακριβώς, για να εκφράσει αυτήν την ιδιότητα και το ποιόν του Αντιχρίστου[650].

---

[649] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,1-2, σελ. 376 – 379.

[650] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 29,2 σελ. 367. Είναι γνωστό ότι κάθε όνομα εκφράζει μια ιδιότητα, μια ποιότητα. Έτσι π.χ. το όνομα « Αλέξανδρος » ερμηνεύεται ως « αυτός που αποκρούει, διώχνει μακριά τους άνδρες », εννοείται τους πολεμίους, τους εχθρούς. Το « Δημοσθένης » ερμηνεύεται ως « το σθένος του δήμου, του λαού », το « Θεμιστοκλής » ερμηνεύεται ως « το κλέος της θέμιδος » κ.ο.κ.. Κάποιες φορές ο χαρακτήρας ή η διαγωγή του ανθρώπου είναι ανάλογη του ονόματος του, υπάρχει δηλαδή συμφωνία και αρμονία μεταξύ του πώς ονομάζεται και πώς συμπεριφέρεται, μεταξύ της κλήσης και της πράξης. Έτσι, ο Μέγας Αλέξανδρος π.χ. ονομαζόταν Αλέξανδρος αλλά και ήταν Αλέξανδρος. Ήταν Αλέξανδρος και κατά το όνομά του, την κλήση του αλλά και κατά την πράξη του, την συμπεριφορά του. Ήταν Αλέξανδρος « και πράγμα και όνομα », ή « όνομα και πράγμα », όπως έχει επικρατήσει να λέγεται. Κάποιος που ονομάζεται μεν Αλέξανδρος, επιδεικνύει όμως δειλία στην συμπεριφορά του, έχει το όνομα αλλά δεν έχει το « πράγμα », την ιδιότητα που αυτό εκφράζει. Το ίδιο μπορεί να συμβαίνει με κάποιον που ονομάζεται « Νικηφόρος » αλλά συνέχεια ηττάται κ.ο.κ.. Στην ιστορία της Θείας Οικονομίας παρατηρούμε ότι, συχνά, και, μάλιστα, σε περιπτώσεις σημαντικών προσώπων υπάρχει αναλογία, συμφωνία και αρμονία μεταξύ του ονόματος και της προσωπικότητας αυτών των προσώπων. Το όνομα εκφράζει την ιδιότητα, τον χαρακτήρα ή το ρόλο που διαδραματίζει κάποιο πρόσωπο στην ιστορία της Θείας Οικονομίας. Στην Αγία Γραφή η επιλογή κάποιου ονόματος δεν είναι πάντα τυχαία υπόθεση. Ειδικά, σε περιπτώσεις σημαντικών προσώπων παρατηρούμε Θεία συμμετοχή και παρέμβαση στην ονοματοδοσία του παιδιού. Έτσι, με υπόδειξη του Αρχαγγέλου Γαβριήλ το Θείον βρέφος ονομάζεται « Ιησούς », που σημαίνει « Σωτήρ », διότι αυτός θα έσωζε το ανθρώπινο γένος από τις αμαρτίες του (Βλ. Μθ 1,21 και Λκ 1,31 και 2,21). Αλλά και ο Πρόδρομος και Βαπτιστής του Σωτήρος ονομάστηκε « Ιωάννης » κατόπιν αγγελικής προσταγής (Βλ. Λκ 1,14). Σε άλλες περιπτώσεις ο Θεός μετονομάζει κάποιον άνθρωπο δίνοντάς του νέο όνομα που να εκφράζει την νέα ιδιότητα που αυτό το πρόσωπο πρόκειται να αναλάβει, όνομα κατάλληλο, ανάλογο και ταιριαστό με το νέο ρόλο του. Έτσι, ο Άβραμ μετονομάζεται σε Αβραάμ, ο Ιακώβ σε Ισραήλ, ο Σίμων σε Κηφά-Πέτρο (Βλ. Ιω. 1,43) και ο Σαύλος σε Παύλο. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η επισφράγιση κάποιας

Βέβαια, στην περίπτωση του Αντιχρίστου δεν γνωρίζουμε το όνομα, δεν έχουμε όνομα. Ονομάζεται από εμάς « Αντίχριστος », όπως και θα είναι. Αλλά την εποχή που θα δράσει θα έχει άλλο όνομα, που δεν γνωρίζουμε. Επομένως, δεν μπορούμε να μιλάμε για αντιστοιχία μεταξύ του ονόματος και της ποιότητας του Αντιχρίστου. Μπορούμε, όμως, να μιλάμε για συμφωνία μεταξύ του αριθμού του ονόματος και του χαρακτήρα του Αντιχρίστου. Στην προκειμένη περίπτωση, σύμφωνα με τον Ειρηναίο την ποιότητα του Αντιχρίστου την εκφράζει ο αριθμός του Αντιχρίστου, ο αριθμός εξακόσια εξήντα έξι.

Όπως θα αναλύσουμε σε επόμενη ενότητα, στο πρόσωπο του Αντιχρίστου θα συντελεστεί μια ανακεφαλαίωση κάθε κακίας και κάθε δόλου που έχει συμβεί στην ανθρώπινη ιστορία. Όλη η δύναμη και η ενέργεια της αποστασίας θα συρρεύσει και θα συγκλειστεί σ' αυτό το πρόσωπο. Αυτήν, ακριβώς, την ιδιότητα του Αντιχρίστου ως ανακεφαλαίωσης κάθε πονηρίας και κακίας εκφράζει σύμφωνα με τον Άγιο Ειρηναίο ο αριθμός εξακόσια εξήντα έξι. Και το όνομα του Αντιχρίστου θα περιέχει τον αριθμό εξακόσια εξήντα έξι, ακριβώς, για να δηλωθεί ότι ο Αντίχριστος ανακεφαλαιώνει ολόκληρη την αποστασία της ανθρώπινης ιστορίας, απ' την δημιουργία του κόσμου μέχρι και το τέλος του[651]. Το πώς συμβαίνει ο αριθμός εξακόσια εξήντα έξι να δηλώνει την ανακεφαλαίωση της αποστασίας της ανθρώπινης ιστορίας, εξηγεί, επίσης, ο Ειρηναίος.

Ο Ειρηναίος δικαιολογεί αυτή του τη θέση με δύο τρόπους. Αρχικά χωρίζει την αποστασία σε δύο περιόδους. Την προ του κατακλυσμού περίοδο και την μετά τον κατακλυσμό περίοδο. Σύμβολο της πρώτης περιόδου της αποστασίας αποτελεί ο αριθμός εξακόσια επειδή ο Νώε ήταν εξακοσίων ετών, όταν ξέσπασε ο κατακλυσμός που εξάλειψε την διεφθαρμένη γενιά της εποχής εκείνης[652]. Την δεύτερη περίοδο της αποστασίας συμβολίζει ο αριθμός εξήντα έξι, επειδή η εικών του Ναβουχοδονόσορος, που κλήθηκε να προσκυνήσει η ανθρωπότητα, είχε διαστάσεις εξήντα (ύψος) επί έξι (εύρος)[653]. Έτσι, ο αριθμός του Αντιχρίστου, που αποτελείται από τους αριθμούς εξακόσια και εξήντα έξι

υπόσχεσης, ή η επιβεβαίωση της ανάθεσης μιας αποστολής (Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία ΙΘ΄ εις το κατά Ιωάννην, Β΄, P.G. 59, 122 και Ε.Π.Ε. 13, σελ. 284, « Ἔθος δέ καί τοῦτο τοῖς παλαιοῖς ἦν, ἀπό τῶν πραγμάτων τά ὀνόματα τίθεσθαι »). Ακόμη, η Εκκλησία, συχνά, τονίζει την συμφωνία μεταξύ της κλήσης και της πράξης των διαφόρων Αγίων στις εκκλησιαστικές ακολουθίες. Έτσι για τον Μέγα Βασίλειο διαβάζουμε: « ὁ ἐπωνύμως κληθείς τῆς βασιλείας », για τον Άγιο Γεώργιο: « ὄντως Χριστοῦ γεώργιον ἐδείχθης », κ.ο.κ. (Βλέπε και το στιχηρό των αίνων στην Ακολουθία του Αγίου Παντελεήμονος: « Ἔλεος Θεοῦ μιμούμενος Παντελεήμων σαφῶς, ὠνομάσθης κατάλληλον προσλαβῶν τό ὄνομα και συμβαίνων τῷ πράγματι »). Σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις το όνομα χρησιμεύει για να εκφράσει μια συγκεκριμένη ποιότητα, την ιδιότητα του προσώπου που το φέρει. Και η Εκκλησία δίνοντας ένα όνομα σε κάποιο μέλος της το καλεί να πραγματώσει αυτό που το όνομα εκφράζει. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην επιλογή του ονόματος του παιδιού. Βέβαια, στα Χριστιανικά έθνη εκτός απ' τη σύνδεση ονόματος και πράξης υπάρχει και η σύνδεση μεταξύ του βίου του Χριστιανού και του βίου του Αγίου, το όνομα του οποίου ο Χριστιανός φέρει (Βλέπε Καντιώτου Αυγουστίνου, « Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός », σελ. 245: « Και να διαβάσης το συναξάρι του Αγίου να ακούη το παιδί σου. Και να του ειπής: Ακούεις, παιδί μου, τί έκαμνεν ο άγιός σου; Έτσι να κάμης και συ. Ακούοντας το παιδίον τέτοια θαύματα ζηλεύει και λέγει: Αχ, πότε να γίνω και εγώ ωσάν τον άγιόν μου »).

[651] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 29,2 σελ.366.368, « Καταλλήλως οὖν καί τό ὄνομα αὐτοῦ ἕξει τόν ἀριθμόν χξς ἀνακεφαλαιούμενον ἐν ἑαυτῷ τήν πρό τοῦ κατακλυσμοῦ πᾶσαν τῆς κακίας ἐπίδειξιν ἐξ ἀγγελικῆς ἀποστασίας γεγενημένης … ἀνακεφαλαιούμενος δέ καί τήν ἀπό τοῦ κατακλυσμοῦ πᾶσαν εἰδωλολατρείαν ».

[652] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 29,2, σελ. 366, « Νῶε γάρ ἦν ἐτῶν ἑξακοσίων και ὁ κατακλυσμός ἐπῆλθε τῇ γῇ, ἐξαλείφων το ἀνάστημα τῆς γῆς διά την ἐπί τοῦ Ἀδάμ κίβδηλον γενεάν ». Το αποκατεστημένο κείμενο γράφει « διά τήν ἐπί τοῦ Νῶε κίβδηλον γενεάν » (βλ. ο.π., σελ. 367).

[653] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 29,2, σελ. 369, « ἡ γάρ ὑπό τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἀνασταθεῖσα εἰκών ὕψος μέν εἶχε πηχῶν ἑξήκοντα, εὖρος δε πηχῶν ἕξ … ».

ανακεφαλαιώνει και τις δύο περιόδους της αποστασίας. Δηλώνει και συμβολίζει την ανακεφαλαίωση της αποστασίας όλης της ανθρώπινης ιστορίας που θα συντελεστεί στο πρόσωπο του Αντιχρίστου. Αξίζει δε να σημειωθεί στο σημείο αυτό πως ο Ειρηναίος προχωρά ακόμη παραπέρα. Θεωρεί πως τα εξακόσια έτη του Νώε και οι διαστάσεις της εικόνας του Ναβουχοδονόσορος αποτελούν προτυπώσεις. Προτυπώνουν και « σημαίνουν » τον αριθμό του Αντιχρίστου, τον αριθμό εξακόσια εξήντα έξι[654].

Ωστόσο, ο Ειρηναίος παραθέτει και μια άλλη εξήγηση για το πώς ο αριθμός εξακόσια εξήντα έξι συμβολίζει και ανακεφαλαιώνει όλη την ανθρώπινη αποστασία. Μια εξήγηση που βασίζεται στην τριπλή παρουσία του ενός και του αυτού αριθμού, του αριθμού έξι στον αριθμό του Αντιχρίστου. Το γεγονός ότι ο αριθμός εξακόσια εξήντα έξι αποτελείται από έξι εκατοντάδες, έξι δεκάδες και έξι μονάδες[655] δεν είναι χωρίς σημασία. Ο αριθμός έξι, όπως επαναλαμβάνεται τρείς φορές, εκφράζει και δηλώνει την ανακεφαλαίωση της αποστασίας της αρχής του κόσμου, της αποστασίας των μέσων χρόνων και της αποστασίας των εσχάτων, του τέλους της ιστορίας[656].

Μια ερμηνεία, που βασίζεται στην συμβολική χρήση του αριθμού 666 με διαφορετικό, όμως, νόημα, αναφέρει και ο Άγιος Βέδας. Ο αριθμός έξι συμβολίζει την τελειότητα. Ο χρυσός που εδίδετο ως φόρος στον βασιλιά Σολομώντα ήταν εξακόσια εξήντα έξι τάλαντα[657]. Ο Αντίχριστος θα τολμήσει να απαιτήσει για τον εαυτό του την προσφορά που δικαιωματικά ανήκει στον πραγματικό Βασιλέα[658].

---

[654] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 29,2, σελ. 369-70, « Δι᾽ ἥν Ἀνανίας τε καί Ἀζαρίας καί Μισαήλ μή προσκυνήσαντες αὐτήν εἰς τήν κάμινον ἐβλήθησαν τοῦ πυρός, διά τοῦ συμβεβηκότος αὐτοῖς προφητεύοντες τήν ἐν τῶ τέλει ἐσομένην τῶν δικαίων πύρωσιν. Ὅλη γάρ ἡ εἰκών ἐκείνη προτύπωσις ἦν τῆς τούτου παρουσίας τοῦ καί ὑπό πάντων ἁπλῶς τῶν ἀνθρώπων ἑαυτόν μόνον ἀξιοῦντος προσκυνεῖσθαι. Τά οὖν ἑξακόσια ἐτη τοῦ Νῶε ἐφ᾽ οὗ ἐγένετο ὁ κατακλυσμός διά τήν ἀποστασίαν καί ὁ πηχισμός τῆς εἰκόνος δι᾽ ἥν οἱ δίκαιοι εἰς τήν κάμινον ἐβλήθησαν τοῦ πυρός τόν ἀριθμόν τοῦ ὀνόματος σημαίνουσιν ἐκείνου εἰς ὅν συγκεφαλαιοῦται τῶν ἑξακισχιλίων ἐτῶν πᾶσα ἀποστασία καί ἀδικία καί πονηρία καί ψευδοπροφητεία καί δόλος, δι᾽ ἅ καί ὁ κατακλυσμός ἐπέρχεται τοῦ πυρός ».

[655] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,1, σελ. 371, « και τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς ὅτι ὁ ἀριθμός τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου κατά την τῶν Ἑλλήνων ψῆφον διά τῶν ἐν αὐτῶ γραμμάτων ἑξακοσίους ἕξει και ἑξήκοντα και ἕξ, τουτέστι τάς δεκάδας ἴσας ταῖς ἑκατοντάσι και τάς ἑκατοντάδας ἴσας ταῖς μονάσιν ».

[656] Ειρηναίου Έλεγχος, V, 30,1, σελ. 373, « ὁ γάρ τῶν ἕξ ἀριθμός διά πάντων ὁμοίως διασωζόμενος ἀνακεφαλαίωσιν μηνύει πάσης ἀποστασίας τῆς τε ἐν ἀρχῆ και τῆς ἐν τοῖς μέσοις καιροῖς και τῆς ἐν τῶ τέλει ». Μια παρόμοια ερμηνεία για τον αριθμό 666 αναφέρει και ο Ωριγένης που δίνει ένα αρνητικό συμβολισμό στον αριθμό 6 λόγω και της ιδιότητος του αριθμού 666 ως αριθμού του ονόματος του Αντιχρίστου. Βλ. Ωριγένους, Εις τον Ιεζεκιήλ, Δ΄, ΙΔ΄, P.G. 13, 781, « ἐπείπερ ἐστίν ὁ ἀριθμός οὗτος πάθους σύμβολον καί κακώσεως τοῦ Σωτῆρος τῇ ἕκτη ἡμέρᾳ πεπονθότος, καί ἐν τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννου τοῦ ὀνόματος τοῦ θηρίου τόν χξ᾽ ἔχοντος ἀριθμόν ». Παρόμοιες ερμηνείες διατυπώθηκαν για τους αριθμούς « 318 » (βλέπε Επιστολή Βαρνάβα, Θ΄ και Ιερωνύμου, 84η ομιλία εις το κατά Ιωάννην,) και « 153 » (Αυγουστίνος, Ομιλίες εις το κατά Ιωάννην, 122, Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις το κατά Ιωάννην, P.G. 74, 745). Βλέπε σχετικά και Kieren Barry, ο.π., σελ. 85-88.

[657] Βλ. Βασιλειών Γ΄, 10, 14-15, « Καί ἦν ὁ σταθμός τοῦ χρυσίου του ἐληλυθότος τῷ Σαλωμών ἐν ἐνιαυτῷ ἑνί ἑξακόσια καί ἑξήκονταέξ τάλαντα χρυσίου, χωρίς τῶν φόρων τῶν ὑποτεταγμένων καί τῶν ἐμπόρων καί πάντων τῶν βασιλέων τοῦ πέραν καί τῶν σατραπῶν τῆς γῆς ».

[658] Βλ. Βέδα, E.A., Marshall, σελ. 94: « But how so great a coveter of praise should be willing to be denoted by such a mark, requires a lengthened exposition. Otherwise: who is ignorant, that the number six, in accordance with which the world was created, signifies the perfection of work? And this, whether simple, or multiplied by ten, or a hundred, demonstrates the fruit of the same perfection to be sixty-fold, or a hundred-fold. The weight of gold also which was brought to Solomon every year was six hundred and sixty-six thousand talents. The seducer, therefore, will presume to exact for himself the offering which is rightfully due and paid to the true king ». Ο αριθμός των ταλάντων δίνεται εσφαλμένα, κάτι που επισημαίνεται και απ᾽ τον Marshal. Βλ. και P.L. 93, 172. Θετική σημασία στον αριθμό έξι

Οφείλουμε, βέβαια, να επισημάνουμε ότι αυτές οι ερμηνείες των Αγίων Ειρηναίου και Βέδα που βασίζονται στη συμβολική χρήση του αριθμού 666 δεν απαντώνται σε άλλα πατερικά κείμενα. Αυτό που επαναλαμβάνεται, ομόφωνα, από όλους τους Πατέρες, είναι η σχέση του αριθμού 666 με το όνομα του Αντιχρίστου. Το ότι ο αριθμός εξακόσια εξήντα έξι θα περιέχει το όνομα του Αντιχρίστου και το ότι αυτό, ακριβώς, θα μας βοηθήσει να τον αναγνωρίσουμε, όταν έλθει. Η συμβολική σημασία του αριθμού, όταν επισημαίνεται, αναφέρεται παράλληλα με την σύνδεση αριθμού-ονόματος.

ix) Η πνευματική σημασία του χαράγματος

Το χάραγμα του Αντιχρίστου θα είναι το σύμβολο και έμβλημα του Αντιχρίστου, το σημείο και η σφραγίδα του. Ό,τι είναι ο Σταυρός για τους χριστιανούς, θα είναι το χάραγμα του Αντιχρίστου για τους οπαδούς του. Η αποδοχή και εγχάραξή του θα σημαίνει την αποδοχή του Αντιχρίστου απ' τον άνθρωπο, και την εισαγωγή του στην κοινωνία των οπαδών του θηρίου. Θα ισοδυναμεί με άρνηση του Χριστού και αποδοχή του Αντιχρίστου. Θα είναι πιστοποιητικό αποδοχής του Αντιχρίστου ως Θεού, ομολογία πίστης στο « βδέλυγμα της ερημώσεως »[659].

Η ποιότητα του χαράγματος θα είναι σατανική και αντίχριστη. Και ως εκ τούτου θα έχει και αντίχριστη και σατανική δύναμη και ενέργεια· και, βέβαια, και ανάλογες συνέπειες. Κατά τον Άγιο Εφραίμ η αποδοχή του χαράγματος θα προκαλεί την πνευματική αιχμαλωσία του ανθρώπου και την απομάκρυνση του Κυρίου και του θείου φωτισμού[660].

x) Η επιλογή της δεξιάς χειρός και του μετώπου ως σημείων χάραξης – Συμβολισμός και σκοπιμότητα.

Το χάραγμα του Αντιχρίστου δεν θα δίνεται, τυχαία, σε οποιοδήποτε σημείο του σώματος αλλά, αποκλειστικά και μόνο, στο δεξί χέρι και το μέτωπο. Αν υπήρχε η δυνατότητα να σφραγιστεί το χάραγμα του Αντιχρίστου σε οποιοδήποτε μέλος του

δίνεται και απ' τον Άγιο Μεθόδιο Ολύμπου σε άλλη, όμως, συνάφεια. Βλ. Μεθοδίου Ολύμπου, Συμπόσιον, Λόγος Η΄, ΧΙ, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 18, σελ. 65-66.

[659] Βλ. Ιππολύτου, VI, σελ. 200, « ἔδωκεν ὁ κύριος σφραγῖδα τοῖς εἰς αὐτόν πιστεύουσιν, καί αὐτός δώσει ὁμοίως », Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 118, « ὅταν χαράσση ὁ Δράκων τήν ἑαυτοῦ σφραγῖδα ἀντί τοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος », και Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΑ΄, σελ. 270, « καί τήν σφραγῖδα τήν τοῦ σωτῆρος ἐκ τούτων ἀφαιρεῖται καί σφραγῖδα ἀπωλείας ὡς ἰδίοις ἐγχαράττει ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του « Περί Συντελείας » υποστηρίζει πως η λέξη που θα εγχαράσσεται θα είναι « αρνούμε » και το νόημα του χαράγματος θα είναι ανάλογο. Βλ. Περί Συντελείας, ΧΧVIII, σελ. 287 « Καί ὡς οἶμαι οὐδέ ἀκριβῶς ἐπίσταμαι τοῦτο, ἐν τῇ γραφῇ γάρ πολλά ἐν τῷ ψήφῳ τούτῳ ὀνόματα εὕρηνται, ἀλλά λέγομεν ἴσως γράφειν τήν αὐτήν σφραγίδα ΑΡΝΟΥΜΕ, ἐπειδή καί πρώην διά τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ ὁ ἀντίδικος ἐχθρός, ἤγουν τῶν εἰδωλολατρῶν, τοῖς μάρτυσι τοῦ Χριστοῦ προέτρεπον οἱ ἄνομοι Ἀρνησαι, φησίν, τόν ποιητήν οὐρανοῦ τε καί γῆς. Ἀρνοῦμαι, φησίν, τόν ποιητήν οὐρανοῦ τε καί γῆς. ἀρνοῦμαι τό βάπτισμα, ἀρνοῦμαι τήν λατρείαν μου καί σοί προστίθεμαι καί σέ πιστεύω ».

[660] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 118, « Ἐάν μή γάρ τις σφραγίζηται τήν ἐκείνου σφραγῖδα, οὐ γίνεται αἰχμάλωτος ἐκ τῶν ἐκείνου φαντασμάτων, οὔτε πάλιν ὁ Κύριος ἀφίσταται ἐκ τῶν τοιούτων, ἀλλά φωτίζει καί ἕλκει προς ἑαυτόν ».

σώματος, θα γινόταν και πιο εύκολα αποδεκτό[661]. Όμως, ο Αντίχριστος θα χαράσσει μόνο στο μέτωπο και το δεξί χέρι. Η επιλογή αυτών των μελών ως σημείων χάραξης δεν θα είναι τυχαία αλλά θα αποσκοπεί στο να προκαλέσει την αδυναμία του ανθρώπου να σφραγίσει με το σημείο του τιμίου Σταυρού το μέτωπό του ή οποιοδήποτε άλλο μέλος του σώματός του. Ο Σατανάς γνωρίζει ότι η σφραγίδα του Τιμίου Σταυρού καταλύει όλη τη δύναμή του. Γι' αυτό και θα επιλέξει να χαράξει με το άθλιο όνομα του Αντιχρίστου την δεξιά χείρα του ανθρώπου. Διότι αυτή, ακριβώς, είναι που σφραγίζει με το σημείο του Σταυρού όλα τα υπόλοιπα μέλη του ανθρωπίνου σώματος. Κάθε άνθρωπος, λοιπόν, που θα δέχεται το χάραγμα του Αντιχρίστου, δεν θα έχει εξουσία να σχηματίσει, πλέον, με το δεξί του χέρι το σημείο του Σταυρού ή το Άγιο Όνομα του Κυρίου. Μ' αυτόν τον τρόπο ο Σατανάς θα επιχειρήσει να εκμηδενίσει το ενδεχόμενο μετανοίας αυτών που θα λάβουν το χάραγμά του[662]. Η χάραξη στο μέτωπο, πάλι, θα αποσκοπεί στο να ακυρωθεί η θεία χάρη απ' το μέτωπο που « ὥσπερ λυχνία, βαστάζει λύχνον φωτός, τό σημεῖον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ ὕψει »[663].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αυτές οι απόψεις αναπτύσσονται περισσότερο. Οι Ανδρέας Καισαρείας και Αρέθας Καισαρείας τονίζουν πως η χάραξη του χαράγματος του Αντιχρίστου στα συγκεκριμένα μέλη του ανθρωπίνου σώματος θα έχει και συμβολικό χαρακτήρα. Θα δηλώνει την υποταγή και υπαγωγή της λογικής δυνάμεως αλλά και της πρακτικής ενέργειας του ανθρώπου στον Αντίχριστο· την αφιέρωση των νοητικών και πρακτικών του δυνάμεων στη λατρεία του θηρίου· την δια λόγων και έργων προσκύνησή του και την διακήρυξη της θεϊκής ιδιότητάς του· την εγχάραξη του ατίμου ονόματος του Αντιχρίστου ως τιμίου στις καρδιές των ανθρώπων που θα λάβουν το χάραγμα[664].

---

[661] Βλ. Εφραίμ, Εις την Παρουσίαν του Κυρίου, Ι, σελ. 182, « Καί δίδωσι τήν ἐκείνου σφραγῖδα ὁ μιαρός, οὐχ ὡς ἔτυχεν, εἰς πᾶν μέλος τοῦ σώματος, ἵνα μή δυσχεραίνωσιν, ἀλλά δίδωσιν εἰς χεῖρα δεξιάν τοῦ ἀνθρώπου, ὁμοίως καί ἐπί μέτωπον τόν δυσσεβή χαρακτῆρα ».

[662] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 117 « … ἀναγκασθῇ λαβεῖν ἐκείνου τήν σφραγῖδα, οὐχ ὡς ἔτυχεν, εἰς πᾶν μέλος τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐπί χεῖρα δεξιάν, ὁμοίως καί ἐπί τοῦ μετώπου, τόν δυσσεβῆ χαρακτῆρα, ἵνα ἐξουσίαν μή ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος σφραγῖσασθαι τῇ δεξιᾷ χειρί τό σημεῖον τοῦ σταυροῦ, μήτε πάλιν ἐν μετώπῳ σημειώσασθαι παντελῶς τό ἅγιον ὄνομα τοῦ Κυρίου, μήτε τόν ἔνδοξον καί τίμιον σταυρόν τοῦ Χριστοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν. Γινώσκει γάρ ὁ ἄθλιος ὅτι ὁ σταυρός τοῦ Κυρίου, ἐάν σφραγισθῇ, λύει αὐτοῦ την δύναμιν, και διά τοῦτο σφραγίζει τήν δεξιάν τοῦ ἀνθρώπου. Αὕτη γάρ ἡ σφραγίζουσα πάντα τά μέλη ἡμῶν. Ὁμοίως δέ καί τό μέτωπον, ὥσπερ λυχνία, βαστάζει λύχνον φωτός, τό σημεῖον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ ὕψει ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXVIII, σελ. 287, « Καί δώσει αὐτοῖς χάραγμα ἐν τῇ χειρί τῇ δεξιᾷ καί ἐν τῷ μετώπῳ, ἵνα μή τις τόν τίμιον σταυρόν ποιήσῃ ἐν τῷ μετώπῳ τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρί, [ἀλλά δέδεται αὐτοῦ ἡ χείρ] καί ἀπό τότε οὐκ ἔχει ἐξουσίαν σφραγίσαι τί τῶν μελῶν αὐτοῦ, ἀλλά τῷ πλάνῳ προστεθήσεται καί αὐτῷ δουλεύσει καί μετάνοια ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν ἀλλά ὁ τοιοῦτος ἀπώλετο καί ἀπό Θεοῦ καί ἀπό ἀνθρώπων … ».

[663] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 117.

[664] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΒ΄, σελ. 346-348 « Εἶτις, φησί, τῷ τεθηριωμένῳ Ἀντιχρίστῳ ὑποκύπτει, [καί] δυσσεβῆ πολιτείαν μετέρχεται τήν ἐκεῖνον εἰκονίζουσαν, καί ἤ λόγῳ ἤ ἔργῳ τοῦτον κηρύσσει Θεόν (τοῦτο γάρ δηλοῦν δύναται τό ἐπί τοῦ μετώπου καί τῆς χειρός διδόμενον χάραγμα) καί αὐτός κοινωνήσει αὐτῶ τῆς τοῦ τιμωρητικοῦ ποτηρίου πόσεως » Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΒ΄, σελ. 392 « Ἡ δέ τοῦ θηρίου προσκύνησις καί τό λαβεῖν αὐτοῦ τήν σφραγῖδα, τό τόν Ἀντίχριστον ἡγήσασθαι Θεόν ὑποπτωτικῶς αὐτῷ προσανέχων, καί ἤ λόγῳ ἤ ἔργῳ τά καταθύμια τούτω διεξιέναι καί κηρύσσειν ».

Τονίζονται, επίσης, τα πρακτικά αποτελέσματα του χαράγματος. Όπως, χαρακτηριστικά, σημειώνει ο Αρέθας, η εγχάραξη του ολεθρίου ονόματος του Αντιχρίστου θα είναι αντίθετη σε κάθε τι το αγαθό[665]. Το χάραγμα στο δεξί χέρι θα έχει ως συνέπεια την εκκοπή της ενέργειας των αγαθών έργων· την στέρηση της δυνατότητας επιτέλεσης αγαθών πράξεων· την εκκοπή της δύναμης που κινεί τον άνθρωπο να ενεργήσει το αγαθό[666]. Και το χάραγμα στο μέτωπο θα έχει ως συνέπεια τον σκοτασμό των πνευματικών οφθαλμών και του νοός, ώστε ο δεχόμενος το χάραγμα να μην πορεύεται φωτισμένος τον δρόμο του φωτός και της ευσεβείας αλλά να υποστηρίζει με θρασύτητα την πλάνη και το σκότος[667].

xi) Η σύνδεση του χαράγματος του Αντιχρίστου με την εμπορική διαδικασία

Το χάραγμα του Αντιχρίστου εκτός απ' την πνευματική του ποιότητα και διάσταση θα έχει και μια πρακτική και χρηστική λειτουργία. Θα αποτελεί το « κλειδί » για τη συμμετοχή στην διαδικασία ανταλλαγής των αγαθών. Θα λειτουργεί ως το εισιτήριο για την εισαγωγή στην εμπορική διαδικασία. Θα αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση, το « sine qua non » στοιχείο, που κάθε πολίτης, κάθε άνθρωπος θα πρέπει να φέρει, για να δύναται να προβεί στην αγορά ή πώληση αγαθών. Χωρίς το χάραγμα κανείς δε θα μπορεί να πουλήσει ή να αγοράσει οτιδήποτε[668].

Η επιβολή του χαράγματος ως απαραίτητης προϋπόθεσης για τη συμμετοχή του πολίτη στην εμπορική διαδικασία θα υπηρετεί μια διπλή σκοπιμότητα. Θα αποσκοπεί αφ' ενός μεν στην από όσο το δυνατόν περισσότερους αποδοχή του χάραγματος, αφ' ετέρου δε στην φυσική και βιολογική εξόντωση όσων αρνηθούν την αποδοχή του. Η χρησιμοποίηση της ανθρώπινης ανάγκης για λήψη τροφής ως εκβιαστικού μέσου για την αποδοχή του χαράγματος καταδεικνύει και την υπερβολική πονηρία και κακότητα του Αντιχρίστου . Ο Άγιος Εφραίμ γράφει χαρακτηριστικά: « Προσέχετε ἀδελφοί μου τήν ὑπερβολήν τοῦ θηρίου. Τεχνάσματα γάρ πονηρίας. Πῶς ἐκ γαστρός ἄρχεται, ἵνʼ ὅταν τις στενωθῇ βρωμάτων ὑστερούμενος, ἀναγκασθῇ λαβεῖν ἐκείνου τήν σφραγίδα »[669].

---

[665] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 383 « Ἀντίθετος γάρ τῶν ἀγαθῶν ἡ τοῦ ὀλεθρίου ὀνόματος ἐγχάραξις ».

[666] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 340, « Ἐν μέν ταῖς δεξιαῖς [χερσίν], ἵνα τῶν δεξιῶν καί ἀγαθῶν ἔργων ἐκκόψη τήν ἐνέργειαν ». Βλ. και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 383.

[667] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 340 « Ἐν δέ τοῖς μετώποις, ἵνα ἐν τῇ πλάνη καί τῷ σκότει διδάξη τούς ἀπατωμένους παρρησιάζεσθαι », και Αρέθα, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 383 « Ἐν δέ τοῖς μετώποις, ἵνα τό τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐπικείμενον μέρος προσληφθέν, σκοτασμόν ἐμποιήση τοῖς ἀπατωμένοις, τοῦ μή ὡς ἐν ἡμέρα εὐσχημόνως ἀντέχεσθαι τῆς εὐσεβείας ».

[668] Βλ. Απ. 13,17, Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, L, σελ. 105, « μή δυναμένων αὐτῶν μήτε " πωλῆσαί " τι τῶν ἰδίων μήτε " ἀγοράσαι " παρά τῶν ἀλλοτρίων, χωρίς ἐάν μή τις " τό ὄνομα τοῦ θηρίου " ἐν χειρί περιφέρη, ἤ το τούτου " χάραγμα " ἐπί τῷ μετώπῳ βαστάζῃ », Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, CCSL, σελ. 128-9, CCEL σελ. 357. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Οικουμενίου, Ε.Α., σελ. 192 « Φησί δέ καί διδόναι χάραγμα καί σφραγῖδα τόν Ἀντίχριστον,ἧς ἄνευ οὔτε ὠνήσεταί τις οὔτε μην ἐκποιήσει ».

[669] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 117. Βλ. και Ιωάννου Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχές και βιογραφία, ο.π., σελ. 176-7. « Μα πρωτύτερα έχει να γεννηθή ο Αντίχριστος … διά να πλανά τους ανθρώπους να τον ομολογήσουν διά Χριστόν και όσοι τον πιστεύουν να τους τάζη τόσα αγαθά και ύστερα να τους βουλώνη εις το μέτωπον, μάλιστα, οι Εβραίοι όλοι έχουν να τον πιστεύσουν. Διά ημάς τους Χριστιανούς έχει να στείλη ο Θεός τον

Κατά τον Άγιο Εφραίμ, υπεύθυνοι για την εφαρμογή αυτού του οικονομικού συστήματος συναλλαγής, όπου το χάραγμα του Αντιχρίστου θα συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην εμπορική διαδικασία, θα είναι κάποιοι « δήμαρχοι » που θα διορίσει ο Αντίχριστος. « Καί δημάρχους ἱστᾷ ἐπιτελεῖν τό πρόσταγμα »[670], γράφει χαρακτηριστικά. Αυτοί οι « δήμαρχοι » θα είναι άρχοντες με τοπική δικαιοδοσία και απότομο χαρακτήρα. Θα φροντίζουν με αποτομία και σκληρότητα να λαμβάνουν τρόφιμα μόνο όσοι φέρουν το χάραγμα του Αντιχρίστου[671].

xii) Ερμηνείες του αριθμού 666 στη σύγχρονη βιβλιογραφία

Πολλές σύγχρονες ερμηνείες επιχειρούν να αποκωδικοποιήσουν τον αριθμό 666 με βάση τη λατινική ή εβραϊκή αντιστοιχία γραμμάτων – αριθμών και να ταυτίσουν το θηρίο με κάποιο Ρωμαίο Αυτοκράτορα, όπως, π.χ. το Νέρωνα, τον Δομιτιανό κ.α. [672]. Συνήθως, προσθέτουν ή αφαιρούν γράμματα ή λέξεις προκειμένου να επιτύχουν το αποτέλεσμα που επιδιώκουν, αγνοώντας ερμηνευτικούς κανόνες και υποτάσσοντας τα δεδομένα στις δικές τους στοχεύσεις. Ήδη, αναφέραμε πως, στην πατερική γραμματεία χρησιμοποιείται η Ελληνική αντιστοιχία γραμμάτων – αριθμών για την αποκωδικοποίηση του αριθμού του θηρίου. Άλλωστε, ελάχιστα γράμματα του Ρωμαϊκού αλφαβήτου χρησιμοποιούνται ως αριθμοί[673]. Και οι Ρωμαίοι Αυτοκράτορες έφεραν συχνά περισσότερα από δύο ονόματα

Προφήτην Ηλία… ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Λακταντίου, The epitome of the divine institutes, LXXI, CCEL, Fathers of the third and fourth centuries, Grand Rapids 2004, σελ. 254, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 340 « Ἵνα τοῖς τοῦτο μή λαμβάνουσι ἐκ τῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας βίαιος ἐπαχθῇ θάνατος » και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 384: « Ἵν᾽ ὁ μή τοῦτο ἐπιφερόμενος ἐν ταῖς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείαις τελευτήση ».

[670] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 117.

[671] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 117, « καί δημάρχους ἱστᾷ ἐπιτελεῖν τό πρόσταγμα », ᾽σελ. 121 « Δήμαρχοι γάρ ἀπότομοι κατά τόπον σταθήσονται. Και εἴ τις φέρει μεθ᾽ ἑαυτοῦ την σφραγῖδα τοῦ τυράννου ἐν μετώπῳ ἤ δεξιᾷ ἀγοράζει βραχύ βρώματα ἐκ τῶν εὑρισκομένων ». Σ᾽ αυτό το σημείο δεν είναι άσκοπο να αναφερθεί πως αυτή η σύνδεση του χαράγματος του Αντιχρίστου με την εμπορική διαδικασία οδηγεί τους ερμηνευτές της Αποκάλυψης στο συμπέρασμα πως το χάραγμα του Αντιχρίστου θα είναι και αισθητό, διαπιστώσιμο με ανθρώπινα μέσα. Γενικά, το χάραγμα του Αντιχρίστου θα είναι δισυπόστατο. Θα είναι υλικό και πνευματικό. Η πνευματική διάσταση του χαράγματος σχετίζεται, κυρίως, με την πνευματική κατάσταση του ανθρώπου. Η υλική του διάσταση αφορά, κυρίως, στην εμπορική διαδικασία. Και, βέβαια, αυτές οι διαστάσεις συνδέονται μεταξύ τους. Έτσι, ερμηνεύτηκε το χάραγμα του Αντιχρίστου απ᾽ τους Πατέρες της Εκκλησίας που, συνήθως, αναφέρονται και στις δύο διαστάσεις του χαράγματος. Ο μόνος που φαίνεται να διαφοροποιείται σε κάποιο σημείο του έργου του είναι ο Ιππόλυτος, ο οποίος στο « Περί Χριστού και Αντιχρίστου » αναφέρεται μόνο σε πνευματική διάσταση του χαράγματος του Αντιχρίστου. Επειδή, όμως, πρέπει να εξηγήσει την σύνδεση του χαράγματος με την εμπορική διαδικασία, και, γνωρίζοντας πως ένα πνευματικό χάραγμα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό από κάποιον έμπορο, αναφέρεται σ᾽ έναν τρόπο διαπίστωσης του πνευματικού χαράγματος. Γράφει πως θα τοποθετηθούν παντού « θυμιατήρια », και θα δοθεί διαταγή κανείς να μην μπορεί να αγοράσει ή να πουλήσει, αν πρώτα δεν προσφέρει θυμίαμα στον Αντίχριστο (Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIX, σελ. 214). Στην συνέχεια αναφέρει πως μια παρόμοια πρακτική εφήρμοσε ο Αντίοχος ο Επιφανής, πράγμα που μας επιτρέπει να εικάσουμε πως ο Ιππόλυτος διετύπωσε την συγκεκριμένη ερμηνευτική θέση βασιζόμενος σ᾽ αυτήν την ιστορική αναφορά. Ο Ιππόλυτος στην ερμηνεία του στο βιβλίο του Δανιήλ, απλά, επαναλαμβάνει τους λόγους της Αποκάλυψης (Βλ. Εις τον Δανιήλ Δ΄, L, σελ. 105).

[672] Βλ. Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 233-241 και Δεσπότη Σωτηρίου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Το βιβλίο της προφητείας, Λειτουργική και συγχρονιστική ερμηνευτική προσέγγιση, τ. Β΄, Εκδόσεις Άθως, Αθήνα 2007, σελ. 170.

[673] Βλ. και Ifrah Georges, Παγκόσμια Ιστορία των Αριθμών, Η ιστορία μιας μεγάλης Ανακάλυψης, Εκδόσεις Σμυρνιωτάκη, Αθήνα α.χ., σελ. 172-190. Το γεγονός πως το κείμενο της Αποκάλυψης και ο αριθμός 666 γαράφτηκαν στα Ελληνικά οδηγεί τον ερευνητή στην χρήση της ελληνικής αντιστοιχίας γραμμάτων – αριθμών για την αποκωδικοποίηση του ονόματος του Αντιχρίστου.

και ακόμη περισσότερους τίτλους. Στην εβραϊκή γραφή πάλι απουσιάζουν τα φωνήεντα[674]. Έτσι, τα σύμφωνα της λέξης π.χ. Νέρων θα μπορούσαν ταυτόχρονα να αποδίδουν και άλλες λέξεις, κάτι που δεν συμβαίνει στο Ελληνικό αλφάβητο[675].

Άλλες σύγχρονες ερμηνείες επιχειρούν να αποκωδικοποιήσουν τον αριθμό 666 με βάση γλώσσες, αλφάβητα και αντιστοιχίες γραμμάτων – αριθμών μεταγενέστερα της συγγραφής της Αποκάλυψης. Επιδιώκεται η ταύτιση του Αντιχρίστου με πρόσωπα της επικαιρότητας με βάση αυτήν την αντιστοιχία του αριθμού εξακόσια εξήντα έξι με το όνομα του Αντιχρίστου, στην Ελληνική ή σε άλλη γλώσσα. Συνήθως, χρησιμοποιείται η αγγλική Γλώσσα για να ταυτιστούν πρόσωπα της Επικαιρότητας, όπως ο Μπίλ Γκέιτς κ.α. με τον Αντίχριστο. Αυτό, συχνά, γίνεται με ερασιτεχνικό τρόπο και με εμφανή προσπάθεια να συνδεθεί, οπωσδήποτε, κάποιο συγκεκριμένο πρόσωπο με τον Αντίχριστο, οπότε επιτυγχάνεται η σύνδεση του ονόματός του με τον συγκεκριμένο αριθμό με την προσθαφαίρεση γραμμάτων ή λέξεων, την εφαρμογή διαφόρων αντιστοιχιών γραμμάτων – αριθμών και την τέλεση πολύπλοκων μαθηματικών υπολογισμών. Όλες αυτές οι προσπάθειες έρχονται σε αντίθεση με τους ερμηνευτικούς κανόνες και την κοινή λογική[676].

Τέλος, υπάρχουν ερμηνείες που βλέπουν τον αριθμό « χξς » ως αρχικά λέξεων π.χ. « Χριστόν ξενίζοντα σταυρών » κ.α. ή βασίζονται στο σχήμα των στοιχείων του αριθμού (π.χ. το ξ μοιάζει με φίδι, άρα συμβολίζει τον Σατανά…)[677]. Όλες αυτές οι ερμηνείες έρχονται σε αντίθεση τόσο με το κείμενο της Αποκάλυψης που ρητά αναφέρει πως το « χξς » είναι αριθμός όσο και με τη χειρόγραφη παράδοση του αριθμού που περιλαμβάνει πολλές διαφορετικές εκδοχές. Υπάρχουν αρκετά, και, μάλιστα, αρχαία χειρόγραφα που παραθέτουν τον αριθμό στην ολογράμματη μορφή του[678], ενώ το δίγαμμα που δηλώνει τον αριθμό 6 δεν έχει πάντα τη μορφή « ς »[679]. Τέλος, υπάρχουν και ερμηνείες που εστιάζουν

---

[674] Αυτή η απουσία φωνηέντων από την Εβραϊκή Γλώσσα διευκολύνει την εξαγωγή του όποιου επιθυμητού συμπεράσματος και σε άλλες περιπτώσεις. Έτσι, π.χ. στην περίπτωση του Κώδικα της Βίβλου δεν χρειάζεται να βρεις όλα τα γράμματα κάποιου ονοματος, π.χ. « Κέννεντυ », για να ανακαλύψεις ότι η Βίβλος προφητεύει τη δολοφονία του Αμερικανού Προέδρου. Αρκούν μερικά σύμφωνα. Και αυτά είναι εύκολο να τα βρείς. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την προσπάθεια ταύτισης ιστορικών προσώπων με τον αριθμό 666 με βάση την εβραϊκή γεματρία.

[675] Η άποψη ότι ο Ιωάννης ο Θεολόγος εννοούσε τον Νέρωνα ως θηρίο είναι ιδιαίτερα δημοφιλής μεταξύ των ξένων ερμηνευτών. Υπό την εβραϊκή μορφή το όνομα φαίνεται να έχει άθροισμα 666 [nun (50) + resh (200) + nun (50) + qoph (100) + samech (60) + resh (200)]. Αρχικά, αμφισβητήθηκε η ύπαρξη του τελικού " nun " στο όνομα. Η ανακάλυψη μιας γραφής που έμοιαζε να το περιέχει στους παπύρους της Νεκράς Θάλασσας φάνηκε να λύνει το πρόβλημα. Ωστόσο, το " nun ", όταν είναι στο τέλος μιας λέξης δίνει την αριθμητική τιμή 700 (βλ. Shirley Blackwell Lawrence, Behind Numerology, Newcastle Publishing Co, North Hollywood California, 1989, σελ.41), οπότε, όλο το όνομα θα έπρεπε να δίνει 1316, αν και το 100 μ.Χ. ίσως να μην είχε καθιερωθεί η διαφορετική αριθμητική τιμή του " nun " στο τέλος της λέξης. Υποστηρίχθηκε, επίσης, πως το αρχικό γράμμα της λέξης Καίσαρ θα έπρεπε να είναι το " kaf " και όχι το " qoph " (Kieren Barry, Ελληνική Καμπαλά, Θεσσαλονίκη 2001, σελ. 140-144). Γενικά, και αυτή η θεωρία παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα. Κατά τη γνώμη μας δεν είναι σωστή, κατ' αρχήν, γιατί χρησιμοποιεί την εβραϊκή αντιστοιχία γραμμάτων – αριθμών και, έπειτα, γιατί μας φαίνεται περίεργο ο Ευαγγελιστής Ιωάννης να αναφερόταν στον Νέρωνα σα να ήταν κάποιος σημαντικός κίνδυνος, όταν αυτός είχε πεθάνει δεκαετίες νωρίτερα. Οπότε, ακόμη και για μια συγχρονιστική ερμηνεία του αριθμού, που εμείς εκ προοιμίου απορρίπτουμε, η περίπτωση του Νέρωνα είναι προβληματική.

[676] Βλ. Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 45.

[677] Βλ. Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 245-247.

[678] Βλέπε την κριτική έκδοση της Κ.Δ. από τους Nestle Aland και Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π. σελ. 35-42.

[679] Το δίγαμμα συνήθως είχε μια μορφή σαν " F " (εξ ου και η ονομασία δίγαμμα, διπλό Γάμμα) ή " Y ", και σπανιότερα σαν " [" ή " C ". Βλ. σχετικά στο Ψυχογιού Δημητρίου, Οι λέξεις και οι αριθμοί, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2004, σελ. 22-23.104.106.122. Βλέπε και στο παράρτημα στις σελίδες….. . Αξιόλογη είναι η μονογραφία των Δωρικού Σ. (Dr Ing.) – Κ. Χατζηγιαννάκη (Δρ. Μηχανολογίας), « Το δίγαμμα F, η ιστορία ενός πανάρχαιου φθόγγου της Ελληνικής γλώσσης », Ελεύθερη σκέψις, Αθήνα 2000. Σ' αυτό το βιβλίο μπορεί κάποιος να δει πώς ακριβώς γραφόταν το δίγαμμα. Βλ. και Κώστα Δερβένη, Η μαντεία των αστραγάλων, οι 56 αυθεντικοί χρησμοί των

την προσοχή τους στις μαθηματικές ιδιότητες του αριθμού και τον θεολογικό συμβολισμό τους[680].

Ωστόσο, όλες αυτές οι ερμηνείες κινούνται σε λάθος κατεύθυνση. Αυτό που τονίζει τόσο το ιερό κείμενο της Αποκάλυψης όσο και η Πατερική Παράδοση είναι η σχέση του αριθμού του Αντιχρίστου με το όνομα του Αντιχρίστου. Ο αριθμός του Αντιχρίστου είναι ο αριθμός του ονόματος του Αντιχρίστου.

2) Φύση και χαρακτηρισμός του Αντιχρίστου

α) Η φύση του Αντιχρίστου

Ο Αντίχριστος ως πραγματικό πρόσωπο που θα ενεργήσει στην ιστορία, θα έχει και μια συγκεκριμένη φύση. Το ερώτημα που, αυτόματα, γεννάται είναι, ποιά, ακριβώς, θα είναι η φύση του.

Η αθλιότητα των χαρακτηριστικών, με τα οποία περιγράφεται ο Αντίχριστος αλλά και η στενή σχέση του προς τον ίδιο τον Σατανά, προκάλεσαν ένα προβληματισμό γύρω απ' τον ακριβή προσδιορισμό της φύσεως που θα έχει, τελικά, ο Αντίχριστος, ένα ερώτημα, σχετικά με το αν θα είναι διάβολος ή άνθρωπος ή κάτι άλλο. Αυτό οδήγησε τους Πατέρες στη διασαφήνιση και αυτού του ζητήματος.

Ο ιερός Χρυσόστομος απαντά στο ερώτημα, αν ο Αντίχριστος θα είναι ο ίδιος ο Σατανάς, με κατηγορικό τροπο: « Οὐδαμώς »[681], σημειώνει. Στο ερώτημα αν ο Σατανάς ενσαρκωθεί και γίνει άνθρωπος κατ' αναλογίαν προς την ενανθρώπηση του Κυρίου οι Άγιοι Ιωάννης ο Δαμασκηνός και Εφραίμ ο Σύρος απαντούν, επίσης, αρνητικά. « Μή γένοιτο », σημειώνει χαρακτηριστικά ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός[682]. Ο Αντίχριστος δεν θα έχει κάποια άλλη παρά την ανθρώπινη φύση. « Ἄνθρωπός ἐστι τήν φύσιν »,

---

αρχαίων μαντείων, Εκδόσεις Έσοπτρον, Αθήνα, 2004, σελ. 54-55. Η μαντεία των αστραγάλων ήταν κάτι σαν τα σημερινά ζάρια και παίζεται ακόμη και σήμερα σε κάποια μέρη της Ελλάδας. Ο « εξείτης » ή « ξείθος », το γνωστό εξάρι, δεν ήταν άλλο απ' το δίγαμμα. Στις σελ. 54-5 του βιβλίου υπάρχουν φωτογραφίες αστραγάλων με το διγαμμα.

[680] Βλ. Αμοιρίδου Ευαγγελίας, ο.π., σελ. 243-5 και Μάρκου Σιώτου, Ο αριθμός της ταυτότητας του Αντιχρίστου, Εκκλησία, 64 (1987) σελ. 110.

[681] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Γ΄, Β΄, P.G. 62, 482 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 54, « Τις δε οὗτός ἐστιν; ἄρα ὁ Σατανᾶς; Οὐδαμῶς ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 190-1, « οὐ μην ἐστίν ὁ διάβολος… ».

[682] Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « οὐκ αὐτός τοίνυν ὁ διάβολος γίνεται ἄνθρωπος κατά την τοῦ Κυρίου ἐνανθρώπησιν – μή γένοιτο – ». Βλ. και Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 119, « οὐχ οὗτος δέ σαρκοῦται », και Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « Πλήν οὐκ αὐτός ὁ Διάβολος εἰς σάρκα μεταστοιχειωθήσεται, ὡς ὁ ἐκ Δαμασκοῦ, φησίν Ἰωάννης ἀλλ' ἄνθρωπος ἐκ πορνείας γεννηθείς, πᾶσαν τήν τοῦ Σατανᾶ ἐνέργειαν ὑποδέξεται ».

γράφει ο Θεοδώρητος Κύρου[683]. Η ζωγραφική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας επιβεβαιώνει αυτήν την θέση[684].

Η αγιογραφική βάση, στην οποία βασίστηκε η διδασκαλία για την ανθρώπινη φύση του Αντιχρίστου, είναι τα χωρία 7,8 του βιβλίου του Δανιήλ[685] και 2,3 της Β΄ προς Θεσσαλονικείς[686]. Στο Δαν. 7,8, ο Αντίχριστος ως « μικρόν κέρας » εμφανίζεται να έχει οφθαλμούς ανθρώπου. Στο 2,3 της Β΄ προς Θεσσαλονικείς ο Παύλος, ρητά, ονομάζει τον Αντίχριστο άνθρωπο, καθώς αναφέρεται σ' αυτόν με τον χαρακτηρισμό « o` a;nqrwpoj th/j avnomi,aj »[687].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας διαφοροποιείται πάνω στο θέμα της φύσης του Αντιχρίστου απ' την κοινή γραμμή των Πατέρων. Η άποψή του παρουσιάζει ενδιαφέρον. Αυτός συμφωνεί με τους υπόλοιπους Εκκλησιαστικούς συγγραφείς ότι ο Αντίχριστος θα έλθει ως άνθρωπος, « εν σχήματι σαρκός », και τονίζει ότι ο διάβολος δεν θα προσλάβει την ανθρώπινη φύση, δεν θα ενανθρωπήσει κατά το πρότυπο της υποστατικής ένωσης των δύο φύσεων στο πρόσωπο του Χριστού. « Πώς γάρ ἦν οὐκ ἐποίησεν ἀλλά καί πολεμεῖ καθ' ἑκάστην ταύτην – τήν ανθρωπίνην σάρκα – φορέσειεν; »[688], ερωτά.

Διαφοροποιούμενος, όμως, στη συνέχεια απ' την άποψη των Πατέρων που θέλει το διάβολο να ενοικεί σε πραγματικό άνθρωπο και να ενεργεί μέσω αυτού, δέχεται κάτι διαφορετικό. Ισχυρίζεται πως ο διάβολος θα αναλάβει την ανθρώπινη μορφή « εν δοκήσει ». Ο Αντίχριστος θα εμφανίζεται ως άνθρωπος χωρίς να είναι στην ουσία τέτοιος. Η ανθρώπινη μορφή με την οποία θα εμφανίζεται θα είναι μια « φανταστική ουσία » σαρκός. Θα τεχθεί, όπως ακριβώς ένα πνεύμα, αλλά θα εμφανίζεται ως άνθρωπος , ως « σαρξ ». Ο Αντίχριστος δεν θα διανοίξει μήτρα γυναικός ούτε θα αναλάβει πραγματική σάρκα,

---

[683] Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 83, 664. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Οικουμενίου Τρίκκης, Ε.Α., VI, σελ. 165-166 και Αρέθα Καισαρείας, Λ, σελ. 343, « οὐ γάρ ἐξ ἄλλης φύσεως ἐγερθήσεται ὁ ἀλιτήριος οὗτος, ἀλλ' ἐκ τῆς ἡμετέρας και ἀνθρωπίνης οὐσίας ».

[684] Βλ. Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης, Εκδόσεις Αντώνη Σταμούλη, Ανατύπωση απ' την εν Πετρουπόλει έκδοση του 1909, σελ. 136 και 139. Βλ. σχετικά και Προβατάκη Θωμά, ο.π., σελ. 202-203. Βλ. και το σχετικό εικονογραφικό θέμα απ' τον προνάρθηκα του καθολικού της Ι.Μ. Ξηροποτάμου Αγίου Όρους στο έργο του Προβατάκη Θωμά, ο.π., εικ. 172 και 173.

[685] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις τον Δανιήλ, Ομιλία Ζ΄, P.G. 56, 230 και Ε.Π.Ε. 8, σελ. 634, « εἰ δε ὀφθαλμοί ἀνθρώπου, μη θαυμάσης, και γάρ τοιαῦτα φθέγγεται. Ἄνθρωπός ἐστι, φησί » και Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 667-668, P.L. 25, 531.

[686] Β΄ Θεσσαλονικείς, 2,3, « ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας ». Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Γ΄, Β΄, P.G. 62, 482 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 54, Θεοδωρήτου Κύρου « Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, 529, « ἄνθρωπον δε αὐτόν ἁμαρτίας και ὑιόν ἀπωλείας ἐκάλεσε, και την ὁρωμένην φύσιν ἐπιδεικνύς, και την παντοδαπήν τῆς ἁμαρτίας ἀποκαλύπτων ἐνέργειαν », και Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 667-668, P.L. 25, 531, « Ας μην ακολουθήσουμε την γνώμη κάποιων σχολιαστών και υποθέσουμε πως αυτός – ο Αντίχριστος – θα είναι είτε ο Διάβολος είτε κάποιος δαίμονας, αλλά, μάλλον, ένας που θα ανήκει στην ανθρώπινη φυλή, στον οποίο ο Σατανάς ολοκληρωτικά θα κατοικήσει σε ανθρώπινη μορφή » . Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Αρέθα, Ε.Α., Λ, σελ. 343, « ἄνθρωπος γάρ ἔσται κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ » και σελ. 379 « ἄνθρωπος γάρ και αὐτός κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ ὡς και Παύλῳ τῶ θείῳ δοκεῖ ». Δεν είναι άσκοπο να αναφερθεί πως και στο Απ. 13,18 αναφέρεται ρητά ότι το 666 « ἀριθμός ἀνθρώπου ἐστίν ». Για την ανθρώπινη φύση του Αντιχρίστου βλέπε και McGinn Bernard, Antichrist: Two thousands years of the human fascination with evil, New York San Francisco, Harper, 1994, σελ. 1-7.

[687] Για την ανθρώπινη φύση του Αντιχρίστου βλέπε και McGinn Bernard, Antichrist: Two thousands years of the human fascination with evil, New York San Francisco, Harper, 1994, σελ. 1-7.

[688] Περί Συντελείας, XXII, σελ. 284.

ανθρώπινο σώμα. Η γέννησή του δεν θα είναι αληθινή, πραγματική, « ἁπλανής », όπως του Χριστού, αλλά ψευδής, « ἐν δοκήσει και ἐν πλάνη »[689].

Αυτή η άποψη, εκτός απ' το ότι στερείται αγιογραφικής βάσης, είναι αντίθετη προς την κοινή Πατερική θέση ότι ο Αντίχριστος θα είναι άνθρωπος. Η κακότητα του Αντιχρίστου δεν προϋποθέτει σατανική φύση[690]. Θα οφείλεται, όμως, σε σατανική ενέργεια. Το ζήτημα της σχέσης Σατανά – Αντιχρίστου θα αναλύσουμε στην επόμενη ενότητα.

β) Η σχέση του Αντιχρίστου προς τον Σατανά

Η σχέση του Σατανά προς τον Αντίχριστο θα είναι μια ειδική σχέση ένωσης και συνάφειας. Οι Πατέρες χρησιμοποιούν μια ποικιλία εκφράσεων και λεκτικών επιλογών προκειμένου να περιγράψουν αυτή τη σχέση.

Κατά τον Ειρηναίο, στον Αντίχριστο θα « συρρεύσει και θα συγκλεισθεί – ή συγκλυδωνιστεί- » κάθε αποστατική δύναμη, ολόκληρη η δύναμη της αποστασίας[691]. Για τους Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο και Θεοδώρητο Κύρου ο Αντίχριστος θα αποτελέσει τον αποδέκτη, τον φορέα, που θα δεχθεί μέσα του ολόκληρη την ενέργεια του Σατανά[692]. Κατά τους Αγίους Ιωάννη τον Δαμασκηνό, Θεόδωρο Στουδίτη και Φώτιο Κωνσταντινουπόλεως, ο Αντίχριστος θα είναι το « οικητήριο » του Σατανά, το πρόσωπο εκείνο στο οποίο θα « ενοικήσει » ο ίδιος ο διάβολος για να ενεργεί μέσω αυτού[693].

Έτσι, ο Αντίχριστος θα καταστεί ένα « ενεργούμενο » του Σατανά[694], ένα όργανο δια του οποίου θα ενεργεί « αυτοπροσώπως » ο ίδιος ο διάβολος[695]. Όλη η παρουσία του

---

[689] Περί Συντελείας, XXII,σελ. 284.

[690] Σχετικά με την ανθρώπινη φύση του Αντιχρίστου βλ. και McGinn Bernard, Antichrist: Two thousands years of the human fascination with evil, New York San Francisco, Harper, 1994, σελ. 1-7.

[691] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, 29,2, σελ. 367, « Καί διά τοῦτο εἰς τό θηρίον τό ἐρχόμενον ἀνακεφαλαίωσις γίνεται πάσης ἀδικίας καί παντός δόλου, ἵνα ἐν αυτῷ συρρεύσασα καί συγκλυδωνισθεῖσα (συγκλεισθεῖσα) πᾶσα δύναμις ἀποστατική εἰς τήν κάμινον βληθῇ τοῦ πυρός ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Αρέθας γράφει πως με τον Αντίχριστο θα ενωθεί ολόκληρο το « πλήρωμα της σατανικής ουσιώσεως ». Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΣΤ΄, σελ. 410, « Οὕτω και τῶ Ἀντιχρίστω πᾶν το πλήρωμα τῆς σατανικῆς οὐσιώσεως προσγεννήσεται, πλέον μάντεων και προδεικτῶν και τῆς τοιαύτης ἀπατηλῆς συμμορίας ».

[692] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Γ΄, Β΄, P.G. 62, 482 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 54, « Ἀλλ᾽ ἄνθρωπός τις πᾶσαν αὐτοῦ δεχόμενος την ἐνέργειαν », και Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 83, 664 και Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, σελ. 532.

[693] Βλ. Ιωάννου του Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « παραχωρεῖ ἐνοικῆσαι ἐν αὐτῶ τόν διάβολον » βλέπε και Θεοδώρου του Στουδίτου « Ευπρεπιανώ καί των συν αυτώ », P.G. 99, 1036 D, « ἐφ᾽ ὅν κατοικήσει » και Φωτίου, Εις το κατά Ιωάννην, Η΄, Johannes-Kommentare aus der griechischen kirche, Berlin, 1966, σελ. 59 και Ε.Π.Ε. 14, σελ. 149-150.

[694] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Η΄, P.G. 82, 665 C, « Διδάσκει δέ ὁ Θείος Ἀπόστολος, ὑπό τίνος οὗτος ἐνεργούμενος ταῦτα πάντα ἐργάσεται », Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β΄ προς θεσσαλονικείς, ΙΑ, P.G. 124, 1345, « Ἐνέργειαν δέ πλάνης, τά ἔργα φησίν Ἀντιχρίστου, ἅ ποιεῖ εἰς τό πλανῆσαι. ἤ καί αὐτόν τοῦτον οὕτως ὠνόμασεν, ἐνεργούμενον ὑπό τοῦ Σατανᾶ, διά τό πλανῆσαι πολλούς ».

[695] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΔ΄, P.G. 33, 888, και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 138-141, « Καί τίς ἐστιν οὗτος, ἤ ἐκ ποίας ἐνεργείας; Ἑρμήνευσον, ὦ Παῦλε. « οὗ ἐστι », φησίν, « ἡ παρουσία κατ᾽ ἐνέργειαν

Αντιχρίστου θα συμβεί « κατ'ενέργειαν » του Σατανά. Ο Αντίχριστος θα δρά κατ' ενέργειαν του πονηρού πνεύματος ή μάλλον θα « ενεργείται » από αυτό[696]. Αυτή η διδασκαλία επαναλαμβάνεται, συχνά, στην Ορθόδοξη Παράδοση[697].

γ) Η μοναδικότητα της σχέσης μεταξύ Αντιχρίστου και Σατανά στην ανθρώπινη ιστορία

Η περίπτωση του Αντιχρίστου δεν θα έχει το προηγούμενό της στην ανθρώπινη ιστορία. Μέχρι την εποχή της έλευσής του κανείς άνθρωπος δεν θα έχει φτάσει σε τέτοιο βαθμό ένωσης και συνάφειας προς τον Σατανά, όπως ο Αντίχριστος. Οι Πατέρες κάνουν μια σαφή διάκριση μεταξύ της σχέσης του Σατανά προς τους ποικίλους αντιχρίστους και της αντίστοιχης σχέσης του Σατανά προς τον Αντίχριστο. Η πρώτη έχει σχετική έννοια, δύναμη, ενέργεια και ποιότητα ενώ η δεύτερη απόλυτη.

Προκειμένου να καταστήσουν σαφή την τεράστια διαφορά μεταξύ της παρουσίας του Αντιχρίστου των εσχάτων και της δράσης των ποικίλων αντιχρίστων της ιστορίας οι Πατέρες προβαίνουν σε μια πολύ χαρακτηριστική αντιπαραβολή. Η διαφορά μεταξύ Αντιχρίστου και αντιχρίστων θα είναι αντίστοιχη και ανάλογη της διαφοράς μεταξύ του Χριστού και των διαφόρων προφητών και αγίων Του. Οι προφήτες, οι απόστολοι, οι Άγιοι και οι λοιποί πνευματοφόροι άνδρες έλαβαν « μερική » μόνο χάρη, και είχαν το « θεοφορείν » μόνο κατά θεία έμπνευση και έλλαμψη, ενώ στον Χριστό κατοίκησε « πᾶν τό πλήρωμα τῆς θεότητος »[698]. Αντίστοιχα, όπως σημειώνει ο Θεοδώρητος, ο διάβολος σε κανέναν απ' τους υπόλοιπους ανθρώπους, όσους έπεισε να γίνουν συνεργάτες του, δεν απεκάλυψε όλες τις ιδέες της κακίας του, ενώ στην περίπτωση του Αντιχρίστου, αφού ο ίδιος ο Διάβολος συναφθεί καθ΄ολοκληρίαν προς αυτόν, θα επιδείξει μέσω αυτού όλα τα μηχανεύματα και τις μεθοδεύσεις της πονηρίας του[699].

τοῦ Σατανᾶ, ἐν πάσῃ δυνάμει καί σημείοις καί τέρασι ψεύδους »· τοῦτο αἰνιττόμενος, ὅτι ὁ Σατανᾶς ὀργάνῳ κέχρηται ἐκείνῳ, αὐτοπροσώπως δι᾽ αὐτοῦ ἐνεργῶν ».

[696] Βλ. Θεοδωρήτου, Ερμηνεία εις τήν ΄Β προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Η΄, P.G. 82, 665C, « Διδάσκει δέ ὁ θείος Ἀπόστολος ὑπό τίνος οὗτος ἐνεργούμενος ταῦτα πάντα ἐργάσεται », και Θεοφυλάκτου, Εξήγησις εις την Β προς Θεσσαλονικείς, Θ, P.G. 124, 1344 C, « Τίς ἐστίν οὗτος, διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι ἄνθρωπος ἔχων τόν Σατανᾶν ἐν ἑαυτῷ, δι᾽ αὐτοῦ ἐνεργοῦντα », και ΙΑ, 1345, « ‘Ενέργειαν δέ πλάνης ».

[697] Βλ. Φωτίου, Εις το κατά Ιωάννην, Η΄, Johannes-Kommentare aus der griechischen kirche, Berlin, 1966, σελ. 59 και Ε.Π.Ε. 14, σελ. 149-150, « τοιοῦτον παῖδα φῦναι ὅλην χωρῆσαι δυνάμενον την ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ » και « ἄλλοι δε φασίν οἰκειότερον οἶμαι, ὅτι ὁ ἀντίχριστος, ὅταν μέλλη ἔρχεσθαι, ὅς ἐστι και διάβολος, ἀνθρώπινον ὄργανον ἄξιον τῆς αὐτοῦ κακουργίας εὑρών δι' αὐτοῦ πράξει, ἅπερ ἄν καί συγχωρηθείη τερατεύσασθαι … ὅλην χωρῆσαι δυνάμενον τήν ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ… ἐξ οὗ ἄν ἀποτεχθείη ὁ διάβολος, ἤτοι ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ πᾶσαν αὐτοῦ τήν ἐνέργειαν κενώσει καί ἐν αὐτῷ κατοικήσει ὁ διάβολος », και Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Ιωάννου Καντακουζηνού, Κατά Ιουδαίων, Λόγος Η΄, σελ. 212.

[698] Β΄ Θεσσαλονικείς, 2,10-11.

[699] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου , Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 532, « Καθάπερ γάρ ὁ μονογενής τοῦ Θεοῦ Υἱός, τοῖς μέν ἁγίοις προφήταις, καί τοῖς ἱεροῖς ἀποστόλοις, καί μέντοι καί τοῖς ἄλλοις ἁγίοις, διένειμε τοῦ πανΑγίου Πνεύματος τά χαρίσματα, ἐνανθρωπήσας δέ οὐ μερικήν τινα τῇ ληφθείσῃ

Η σχέση του Σατανά προς τον Αντίχριστο θα είναι τέτοια, ώστε να θεωρείται πως δια του Αντιχρίστου θα ενεργεί « αυτοπροσώπως » ο ίδιος ο Σατανάς. Κατά τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, μέχρι την εποχή του Αντιχρίστου, ο διάβολος συνήθιζε να ενεργεί μόνο μέσω των υπηρετών του. Στην εποχή των εσχάτων, όμως, θα ενεργεί ο ίδιος, αυτοπροσώπως, μέσω του Αντιχρίστου[700].

Σ' αυτό το σημείο αξίζει να τονιστεί πως και όλες οι εκφράσεις που χρησιμοποιούν οι Πατέρες για να περιγράψουν τη σχέση μεταξύ Σατανά και Αντιχρίστου δεικνύουν στενότατη σύνδεση και απόλυτο βαθμό ένωσης των δύο προσώπων. Ο Αντίχριστος θα δεχθεί μέσα του « πᾶσαν τήν σατανικήν ἐνέργειαν », « πᾶσαν τήν δύναμιν τῆς ἀποστασίας »[701]. Η επιλογή των συγκεκριμένων φράσεων και, ειδικά, της αντωνυμίας « πᾶς », οπωσδήποτε, δεν είναι τυχαία. Δηλώνει την αναντίρρητη πραγματικότητα της αναπόσπαστης σύνδεσης μεταξύ Σατανά και Αντιχρίστου, που, αν και δεν θα είναι υποστατική, όπως έχει, ήδη, δειχθεί σε προηγούμενη ενότητα, πάντως δεν θα έχει το προηγούμενό της στην ανθρώπινη ιστορία.

Τέλος, την απόλυτη ένωση των δύο αυτών προσώπων καταδεικνύει και η πρακτική των Πατέρων να αποδίδουν στον Αντίχριστο χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν ως επί το πλείστον τον διάβολο, όπως Δράκων[702], αντικείμενος[703], η και διάβολος[704], ή να αναφέρονται στον Αντίχριστο και το διάβολο σαν να πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Έτσι, παρατηρούμε σε πατερικά κείμενα συχνή εναλλαγή υποκειμένων μεταξύ Σατανά και Αντιχρίστου σα να πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο. Εκεί που αναφέρονται στη διαχρονική δράση του διαβόλου, ξαφνικά, αρχίζουν να μιλούν για τη δράση του Αντιχρίστου στα έσχατα, και αντίστροφα[705]. Η ένωση, λοιπόν, των δυο προσώπων, Σατανά και Αντιχρίστου, θα είναι μοναδική στην ανθρώπινη ιστορία.

φύσει δέδωκε χάριν, ἀλλά πᾶν τό πλήρωμα τῆς θεότητος, κατά τον Ἀπόστολον, ηὐδόκησεν ἐν αὐτῷ κατοικῆσαι. Οὕτως ὁ διάβολος, τοῖς μέν ἄλλοις ἀνθρώποις, ὅσοις ἔπεισεν ἐργάτας γενέσθαι πονηρίας, οὐ πάσας ἐντέθεικε τάς τῆς κακίας ἰδέας, τούτω δέ ὅλος αὐτός συναφθείς, τάς παντοδαπάς αὐτοῦ τῆς πονηρίας δι᾽ αὐτοῦ μηχανάς ἐπιδείξει ».

[700] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, P.G. 33, 888 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140-1, « ὀργάνω κέχρηται ἐκείνω, αὐτοπροσώπως δι' αυτοῦ ἐνεργῶν ».

[701] Βλέπε στις προηγούμενες παραπομπές αυτής και της προηγούμενης ενότητας.

[702] Βλ. Εφραίμ Σύρου, Λόγος εις την συντέλειαν, σελ. 111, « λαλήσω ἐν ὀδύναις περί τοῦ δεινοῦ και ἀναιδεστάτου Δράκοντος », σελ. 112 « ὅταν ἐπιτελῶνται σημεῖα και τέρατα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δράκοντος » , κ.α., και Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, σελ. 269 « λόγους δε λαλήσει κατά τοῦ ὑψίστου ὁ δράκων ὁ ἀνήμερος ». Αξίζει να σημειωθεί πως στην Ορθόδοξη παράδοση συναντάμε συχνά την εμφάνιση του διαβόλου με την μορφή του δράκοντος. Βλ. σχετικά π.χ. στον βίο της Αγίας Μεγαλομάρτυρος Μαρίνης και στον βίο του Αγίου Σίμωνος του Μυροβλύτου. Βλ. σχετικά και Προβατάκη Θωμά, ο διάβολος εις την Βυζαντινήν τέχνην, Συμβολή εις την έρευναν της Ορθοδόξου Ζωγραφικής και γλυπτικής, Θεσσαλονίκη 1980, σελ. 167-234. Αντίθετα, σε ειδωλολατρικές θρησκείες, όπως π.χ. στην Ιαπωνική Θρησκεία, ο δράκος λατρεύεται ως Θεός. Αυτή η αντίθεση φέρνει στο νου τον λόγο του Δαβίδ « οἱ θεοί τῶν εθνῶν δαιμόνια » (Ψαλμοί, 95,5).

[703] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Η΄, σελ. 269, « ὁ τοῖς καλοῖς ἀντικείμενος ».

[704] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Η΄, σελ. 269, « ἵνα δε οὕτως ὀφθήσεται ὁ κατάρατος και ἀλάστωρ διάβολος ».

[705] Βλ. Φωτίου, Εις το κατά Ιωάννην, Η΄, Johannes-Kommentare aus der griechischen kirche, Berlin, 1966, σελ. 59 και Ε.Π.Ε. 14, σελ. 149-150, « ἄλλοι δε φασίν οἰκειότερον οἶμαι, ὅτι ὁ ἀντίχριστος, ὅταν μέλλη ἔρχεσθαι, ὅς ἐστι και διάβολος, ἀνθρώπινον ὄργανον ἄξιον τῆς αὐτοῦ κακουργίας εὑρών δι' αὐτοῦ πράξει … ἐξ οὗ ἄν ἀποτεχθείη ὁ διάβολος, ἤτοι ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ πᾶσαν αὐτοῦ τήν ἐνέργειαν κενώσει καί ἐν αὐτῷ κατοικήσει ὁ διάβολος ». Βλ. και Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 111.112.116.123-4.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί ότι ο άνθρωπος, που θα επιλεγεί απ' τον διάβολο για να δεχθεί μέσα του όλη τη σατανική ενέργεια και να παίξει το ρόλο του Αντιχρίστου , σίγουρα, δεν θα είναι κάποιος τυχαίος. Θα είναι τέτοιος άνθρωπος, ώστε να δύναται να δεχθεί μέσα του ολόκληρη την ενέργεια του σατανά[706]. Θα είναι « επάξιον όργανον της αυτού πονηρίας και κακουργίας »[707]. Ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, μάλιστα, θεωρεί πως η αιτία, για την οποία ο Θεός θα παραχωρήσει να κατοικήσει μέσα στον Αντίχριστο ο διάβολος, θα είναι η διεστραμμένη προαίρεση του Αντιχρίστου. « Προειδώς γάρ ὁ Θεός τό ἄτοπον τῆς μελλούσης αὐτοῦ προαιρέσεως παραχωρεῖ ἐνοικῆσαι ἐν αὐτῷ τον Διάβολον »[708], γράφει ο ιερός Δαμασκηνός.

Η ένωση Σατανά-Αντιχρίστου τονίζεται και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Κατά τον Αρέθα, όπως ο Χριστός είναι με την θεανδρική Του υπόσταση « εικών » του αοράτου Θεού[709], έτσι και ο Αντίχριστος με την ορατή του υπόσταση θα αποτελέσει το ορατό ίνδαλμα και την θεατή εικόνα του κατ' ουσίαν αοράτου διαβόλου[710]. Γι' αυτό και χαρακτηρίζεται και ως εικόνα του Σατανά. Οι μεν αντίχριστοι λαμβάνουν κατά σχετικό μόνο βαθμό την ενέργεια του Σατανά, σε αντίθεση με τον Αντίχριστο που θα την δεχθεί κατά απόλυτο. Στον Αντίχριστο θα προστεθεί ολόκληρο το « πλήρωμα » της σατανικής ουσιώσεως περισσότερο απ' ότι στους ποικίλους μάντεις, οιωνοσκόπους, και την « λοιπήν ἀπατηλήν συμμορίαν »[711].

Υπάρχει μια πραγματική « κοινωνία » των δύο προσώπων που εκφράζεται με μια λεκτική κοινωνία, μια κοινωνία ονομάτων. Πρόκειται για « κοινωνία » όχι μόνο στις πράξεις, αλλά και στα ονόματα. Τόσο ο Διάβολος, όσο και ο Αντίχριστος, ονομάζονται θηρία, όπως θηριώδεις είναι οι πράξεις τους. Η πραγματική κοινωνία των δύο προσώπων, λοιπόν, δηλώνεται από μια κοινωνία ονομάτων – και τα δύο πρόσωπα ονομάζονται θηρία – αλλά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και από μια κοινωνία εμφάνισης[712].

---

[706] Βλ. Φωτίου, ο.π., « τοιοῦτον παῖδα φῦναι ὅλην χωρῆσαι δυνάμενον τήν ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ » και « ἄλλοι δε φασίν οἰκειότερον οἶμαι, ὅτι ὁ ἀντίχριστος, ὅταν μέλλη ἔρχεσθαι, ὅς ἐστι και διάβολος, ἀνθρώπινον ὄργανον ἄξιον τῆς αὐτοῦ κακουργίας εὑρών δι' αὐτοῦ πράξει … ».

[707] Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, Ζ΄, ΚΣΤ΄, P.G. 81, 1433, « Οὕτω και ὁ διάβολος ἄξιον ὄργανον τῆς αὐτοῦ πονηρίας λαβών … ». Βλ., επίσης, Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, σελ. 268, « τῆς αὐτοῦ πονηρίας ἐπάξιον ὄργανον ἀναλήψεται σώματος » και Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως, Εις το κατά Ιωάννην, Johannes-Kommentare aus der griechischen kirche, Berlin, 1966, σελ. 59 και Ε.Π.Ε. 14, σελ. 149-150, « ὁ τοιοῦτος τρισάθλιος ἄνθρωπος, ἐν ῶ οἰκήσει ὁ διάβολος, και ὅς χρηματίσει ἀντίχριστος ».

[708] Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442.

[709] Σχετικά με την Θεολογία της Εκκλησίας μας για τον Χριστό ως εικόνα του Θεού Πατρός βλ. Δημητρίου Τσελεγγίδη, Η Θεολογία της εικόνας και η ανθρωπολογική σημασία της, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 24-31.

[710] Βλ. Αρέθα, Ε.Α., ΜΣΤ΄, σελ. 410, « εἰκόνα δε τοῦ θηρίου τον Ἀντίχριστον λέγει, τουτέστιν τοῦ διαβόλου » και ΝΘ΄, σελ. 467, « ὡς γαρ Ἰησοῦς Χριστός και Θεός εἰκών τοῦ Θεοῦ ἀοράτου διά τῆς αὐτοῦ θεανδρικῆς ὑποστάσεως χρηματίζει, οὕτως και ὁ ἀντί τοῦ κατ' οὐσίαν ἀοράτου διαβόλου κατ' ἐνέργειαν τῆ ὁρατῆ * * ὑποστάσει χρηματίσει ».

[711] Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΣΤ΄, σελ.. 410. Βλ. και Όσιος Ανδρέας ο δια Χριστόν σαλός, Ι.Μ. Παρακλήτου, σελ. 213.

[712] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΞΑ΄, σελ. 412, « ὅτι δε κοινωνοῦσιν ἀλλήλοις ὁ διάβολος και ὁ Ἀντίχριστος και ὁ ψευδοπροφήτης, ὥσπερ ταῖς πράξεσιν, οὕτω και τοῖς ὀνόμασι, δῆλον και ἐξ ὧν θηρίον ἕκαστος προσαγορεύεται ». Σ΄ αυτό το σημείο δεν είναι άσκοπο να αναφέρουμε πως η λέξη « Σατανάς » σημαίνει « αντικείμενος » ενώ και ο Αντίχριστος ονομάζεται απ' τον Παύλο στο Β΄ Θεσσαλονικείς, 2,4 ως ο « αντικείμενος και υπεραιρόμενος … ».

Πράγματι, η στενότατη σχέση και κοινωνία μεταξύ του Σατανά και του Αντιχρίστου δεικνύεται και απ' την καταπληκτική ομοιότητα του σχήματος και της μορφής με την οποία παριστώνται στην Αποκάλυψη του Ιωάννη. Ο μεν διάβολος εμφανίζεται ως δράκων με επτά κεφαλές, ισάριθμα διαδήματα και δέκα κέρατα, ο δε Αντίχριστος παρουσιάζεται ως θηρίο με επτά κεφαλές, δέκα κέρατα και επί των κεράτων ισάριθμα διαδήματα. Ο όμοιος τρόπος παρουσίασης των δύο αυτών προσώπων δηλώνει και υπογραμμίζει την ομοιότητα των διαθέσεών τους. Η επιθυμία και η ενέργεια αμφοτέρων θα αποβλέπουν στην απώλεια των θυμάτων της πονηρίας τους[713].

δ) Χαρακτηρισμός του Αντιχρίστου

Ο χαρακτηρισμός και η παρουσίαση της προσωπικότητας του Αντιχρίστου δεν είναι ευχερής εργασία και, οπωσδήποτε, δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί μέσα σ' ένα μόνο κεφάλαιο. Η προσωπικότητα του Αντιχρίστου σκιαγραφείται μέσα από:

1) Το όνομά του. Στην περίπτωση του Αντιχρίστου, το όνομά του δηλώνει το χαρακτήρα του, η κλήση του δείχνει την προσωπικότητά του. Στην ενότητα του πρώτου μέρους, όπου γίνεται αναφορά στην έννοια του ονόματος « Αντίχριστος », δώσαμε εν συντομία και το στίγμα της προσωπικότητας και του ποιού του. Όπως, χαρακτηριστικά, γράφει ο ανώνυμος συγγραφεύς του έργου « Διάλογος προς Ιουδαίον », ο Αντίχριστος « ἀντίχριστός ἐστι καί ὀνομάζεται »[714]. Αλλά και οι χαρακτηρισμοί « άνθρωπος της αμαρτίας » και « υιός της απωλείας » δείχνουν ότι και ο ίδιος θα προξενήσει αλλά και άλλους θα παρακινήσει να ενεργήσουν πολλά δεινά και ότι θα οδηγήσει τον εαυτό του στην απώλεια[715].

2) Την παρουσίαση της προσωπικότητας και της δράσης των προτυπώσεών του, των διαφόρων αντιχρίστων της Ιστορίας. Παρατηρώντας κανείς το ποιόν του αντιτύπου λαμβάνει μια σχετική ιδέα για το πρωτότυπο, σχηματίζει μια κάποια, έστω και μερική, αντίληψη περί του ποιού του αρχετύπου.

3) Την υπογράμμιση της σατανικότητας του Αντιχρίστου, και της σχέσης του προς το Σατανά. Ο Αντίχριστος και ο Σατανάς θα είναι σαν ένα πρόσωπο. Κατά συνέπεια, ούτε λίγο ούτε πολύ, ο χαρακτηρισμός του Διαβόλου θα μπορούσε να είναι και χαρακτηρισμός του Αντιχρίστου.

4) Την παρουσίαση της δράσης του. Κάθε άνθρωπος χαρακτηρίζεται απ' τις πράξεις του. Και σύμφωνα με τον αψευδή λόγο του Κυρίου, « ἕκαστον δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται »[716]. Η περίπτωση του Αντιχρίστου δεν θα μπορούσε να

[713] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΞΑ΄, σελ. 412, « και ἐκ τοῦ τον δράκοντα δε, δηλαδή τον Σατανά, ἑπτά κεφαλάς και δέκα κέρατα συν τοσούτοις διαδήμασι ἐπιφερόμενον. Και το ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναβαίνον θηρίον, δηλαδή τον Ἀντίχριστον, τῶ ὁμοίω φανῆναι σχήματι, την αὐτήν προσμαρτυρεῖ τούτοις βουλήν τε και ενέργειαν προς την τῶν ἀπατωμένων ἀπώλειαν ».

[714] Διάλογος προς Ιουδαίον, (e cod vatop 236), Turnhout 1994, σελ. 13.

[715] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Γ΄, Β΄, P.G. 62, 482.

[716] Λκ. 6,44 και Μθ. 12,33.

αποτελέσει εξαίρεση. Παράλληλα προς την προφητική εξιστόρηση των γεγονότων του βίου του και την εκτύλιξη της δράσης του, θα αποκαλύπτεται, σταδιακά, στον αναγνώστη η ποιότητα της προσωπικότητάς του. Επομένως, υπ' αυτήν την έννοια, ολόκληρη η εργασία, και, ειδικά, το δεύτερο και το τρίτο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους της, αποτελεί στην ουσία μια σκιαγράφηση της προσωπικότητας του Αντιχρίστου.

Ωστόσο, για λόγους, καθαρά, μεθοδολογικούς, δεν θα μπορούσαμε παρά να εξετάσουμε και σε μια ξεχωριστή ενότητα το θέμα του χαρακτηρισμού του Αντιχρίστου. Λόγω της ευρύτητας του θέματος και της αναφοράς σχετικών στοιχείων σε διάφορα σημεία αυτής της εργασίας, επιλέξαμε να το κάνουμε μ' έναν, μάλλον, ασυνήθιστο τρόπο. Με την ενδεικτική παράθεση κάποιων χαρακτηρισμών που χρησιμοποιούν η Αγία Γραφή και οι Πατέρες για το πρόσωπο του Αντιχρίστου:

« ὅφις ἐφ᾽ ὁδοῦ »[717],

« βδέλυγμα τῆς ερημώσεως »[718],

« ἀντικείμενος καί ὑπεραιρόμενος », « ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας », « Υἱός τῆς ἀπωλείας »[719],

« κοσμοπλανής »[720],

« ἄνομος »[721],

« ἄθεσμος »[722],

« ἀποστάτης »[723],

« ἄδικος »[724],

« φονεύς »[725],

« ληστής »[726],

« ἀνακεφαλαίωσις πάσης ἀδικίας καί παντός δόλου »[727],

« ἀναιδής καί πολεμοτρόφος καί τύραννος »[728],

« πνεῦμα πλανήσεως »[729],

« δεινόν θηρίον, δράκων μέγας ἀνθρώποις δυσκαταγώνιστος, ἕτοιμος εἰς τό καταπιεῖν »[730],

« πλάνος »[731],

« θεομάχος »[732],

---

[717] Γεν. 49,16.
[718] Δαν. 9,27. Και Μθ. 24,15 και τα παράλληλα.
[719] Β Θεσ/νικείς 2,3-4.
[720] Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων, XVI, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 220. Βλ. και Διαταγαί Αποστόλων, Ζ΄, XXXII, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 127.
[721] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,1, σελ. 309.
[722] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,1, σελ. 309.
[723] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,1, σελ. 309.
[724] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,1, σελ. 309.
[725] Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,1, σελ. 309.
[726] Ειρηναίου , Έλεγχος, V, 25,1, σελ. 309.
[727] Ειρηναίου V, 29,2, σελ. 366-7.
[728] Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, IL, σελ. 104.
[729] Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ,, IL, σελ. 105 (απ' το Ιερεμία 4,11).
[730] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 142.
[731] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125.
[732] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125.

« δράκων » [733],
« παμμίαρος »[734],
« θεομάχος »[735],
« πονηρός καί δόλιος »[736],
« ἀναίσχυντος ὄφις »[737],
« ἐχθρός »[738],
« ἄθλιος » [739],
« τύραννος »[740],
« μιαρός »[741],
« πλῆρες ἰοῦ θηρίον, ἀνήρ δυνάστης »[742]
« ὁ τῶν ἀνθρώπων ἀλάστωρ »[743],
« ὁ ἀντίθεος δαίμων » [744],
« ὁ τοῦ ψεύδους τεχνίτης »[745],
« ὁ τῆς θείας προσηγορίας ληστής »[746],
« τρισάθλιος άνθρωπος »[747].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντώνται οι ίδιοι ή ανάλογοι χαρακτηρισμοί. Αναφέρουμε μερικούς από αυτούς:
« ψεύστης καί ἄνομος »[748],
« λυμεών »[749],
« ἀκρότης τοῦ κακού », « κατά διάμετρον ἐναντίος τοῦ Θεοῦ », « υίός τοῦ πονηροῦ δαίμονος καί σατανᾶ καί διαβόλου »[750],
« τό ἀπηνές καί ψυχοφθόρον θηρίον »[751],
« λυμεών » [752],
« ψευδόχριστος »[753],

[733] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125.
[734] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114.
[735] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 116.
[736] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 116.
[737] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 119.
[738] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 119.
[739] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 124.
[740]Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125.
[741] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125.
[742] Γρηγορίου Θεολόγου, Ορισμοί πρόχειροι, Ποίημα ΛΔ΄, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 446.
[743] Θεοδωρήτου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 525 B.
[744] Θεοδωρήτου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 525 B.
[745] Θεοδωρήτου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 525 D.
[746] Θεοδωρήτου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 525.
[747] Φωτίου, Εις το κατά Ιωάννην, Η΄, Johannes-Kommentare aus der griechischen kirche, Berlin, 1966, σελ. 59 και Ε.Π.Ε. 14, σελ. 149-150.
[748] Περί Συντελείας, XXV, σελ. 285.
[749] Οικουμενίου , VII, σελ. 174.
[750] Ωριγένους, « Κατά Κέλσου », ς XLV, ΒΕΠΕΣ 10, σελ. 94.
[751] Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 197.
[752] Ανδρέα, Ε.Α., ΜΣΤ΄, σελ. 360.

« ἀπατεών »[754],
« ἀποστάτης »[755],
« μυσαρός ἄνθρωπος »[756].

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ.

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Η έλευση του Αντιχρίστου ως μίμηση της ενανθρώπησης του Σωτήρος

Η έλευση του Αντιχρίστου στη γη θα συντελεσθεί κατά μίμηση της ενανθρώπησης του Κυρίου. Η σύλληψη και γέννηση του Αντιχρίστου θα συμβεί « κατά μίμησιν » αλλά και « κατ'αντιζηλίαν » της σύλληψης και γέννησης του Χριστού. Στόχος του σατανά θα

[753] Ανδρέα, Ε.Α., ΟΒ΄, 453.
[754] Ανδρέα, Ε.Α., ΜΣΤ΄, σελ. 360.
[755] Ανδρέα, Ε.Α., ΜΣΤ΄, σελ. 360.
[756] Ιωάννου Καντακουζηνού, Κατά Ιουδαίων, Η΄, σελ. 212. Βλ. και Γεωργίου Φραντζή, Χρονικόν Μέγα, Β΄, ΙΒ΄, P.G. 156, 779 ή Ψευδοσφραντζή, « Χρονικόν », 2.2, Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477, Bucharest 1966, σελ. 312-3.

είναι να υποκλέψει την αποδοχή και υποστήριξη όσων με νωθρότητα και οκνηρία αναγινώσκουν τις μεσσιανικές προφητείες για την έλευση του Χριστού.

Ο Αντίχριστος θα επιχειρήσει, λοιπόν, να μιμηθεί την ενανθρώπηση του Σωτήρος. Ο Κύριος ήλθε στον κόσμο « ἐν σχήματι ἀνθρώπου ». Έλαβε την ανθρώπινη φύση. Ετέχθη εκ της Παρθένου Μαρίας, και έτσι, ως άνθρωπος, πραγμάτωσε τη σωτηρία του ανθρωπίνου γένους. Κατ'ανάλογο τρόπο και ο Αντίχριστος θα έλθει και αυτός «ἐν σχήματι ἀνθρώπου », προκειμένου να εξαπατήσει τους ανθρώπους[757]. Βέβαια, ο Σατανάς δεν θα προσλάβει την ανθρώπινη φύση. Απλά θα βρεί έναν άνθρωπο άξιο της πονηρίας του, θα κατοικήσει μέσα σ' αυτόν και χρησιμοποιώντας τον ως όργανο θα ενεργεί μέσω αυτού[758].

2) Γέννηση και ανατροφή του Αντιχρίστου

Ο Αντίχριστος θα γεννηθεί « εκ πορνείας »[759] από γονείς αναλόγου ήθους και ποιού προς το τέκνο τους. Η μεν μητέρα του χαρακτηρίζεται « μιαρά κόρη »[760] , « ακάθαρτος »[761], και « ρίζα πικραίνουσα »[762]. Ο δε πατέρας του, σύμφωνα με μια ερμηνευτική άποψη

[757] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 119, « Διδαχθῶμεν, ὦ φίλοι, ὁποίῳ σχήματι ἔρχεται ἐπί τῆς γῆς ὁ ἀναίσχυντος Ὄφις. Ἐπειδή ὁ Σωτήρ σῶσαι βουλόμενος τό γένος τῶν ἀνθρώπων ἐκ Παρθένου ἐτέχθη καί σχήματι ἀνθρώπου ἐπάτησε τον Ἐχθρόν, ἐν ἁγίᾳ δυνάμει τῆς αὐτοῦ θεότητος, ἐλογίσατο οὗτος ἀναλαβεῖν το σχῆμα τῆς αὐτοῦ παρουσίας και ἀπατῆσαι ἡμᾶς », Θεοδωρήτου, Εἰς τόν Δανιήλ, Ζ΄, ΚΣΤ΄, P.G. 81, 1433, « Μιμήσεται γάρ ὁ διάβολος τοῦ Θεοῦ καί Σωτῆρος ἡμῶν τήν ἐνανθρώπησιν. Καί καθάπερ ὁ Κύριος δι' ἀνθρωπείας φύσεως ἐπιφανείς, τήν ἡμετέραν ἐπραγματεύσατο σωτηρίαν. Οὕτω καί ὁ διάβολος ἄξιον ὄργανον τῆς ἑαυτοῦ πονηρίας λαβών, δι' αὐτοῦ τήν οἰκείαν ἐνέργειαν ἐπιδείξεται … » και Αἱρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή, P.G. 83, 528, « Ὁ μέντοι τῆς ἀληθείας ἀντίπαλος τήν Δεσποτικήν ὡς ἐπίπαν μιμήσεται παρουσίαν, καί σκεῦος ἀνθρώπειον ἐκλεξάμενος τῆς οἰκείας ἄξιον ἐνεργείας, οὕτω παραχρήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ταῖς ψευδέσι κεχρημένος τερατουργίαις », Ρωμανού, Εις την Β΄ παρουσίαν, Ζ΄, σελ. 268, « Εὗρη δέ ῥίζαν πικραίνουσαν ὁ Ἀντίχριστος καί ἐκ ταύτης τεχθήσεται, τήν τοῦ Χριστοῦ ἐνανθρώπησιν θέλων ἐκμιμεῖσθαι ὁ δεινός καί παμμίαρος, ὁ μισῶν τήν ἀλήθειαν. Τῆς αὐτοῦ πονηρίας ἐπάξιον ὄργανον ἀναλήψεται σώματος ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXII, σελ. 284, « καθώς προείπομεν, ὅτι εἰς πάντα ἐξισοῦσθαι μέλλει τῶ σωτήρι ἡμῶν ὁ διάβολος και ὑιός τῆς ἀνομίας… ἐπειδή ὁ ὁ σωτήρ τοῦ κόσμου, βουλόμενος το γένος τῶν ἀνθρώπων σῶσαι, ἐκ τῆς ἀχράντου και παρθένου Μαρίας ἐτέχθη και ἐν σχήματι σαρκός τον εχθρόν κατεπάτησεν ἐν ἰδίᾳ δυνάμει τῆς αὐτοῦ Θεότητος. Τόν αυτόν τρόπον καί ὁ διάβολος ἐκ μιαρᾶς γυναικός εξελεύσεται ἐπί τῆς γῆς », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΓ΄, σελ. 354, « καί τήν τοῦ Κυρίου σύλληψίν τε καί γέννησιν, ὡς ἀντιζήλως ταύτης καί τοῦ κοινοῦ τῶν πάντων ἡμῶν ἐχθροῦ Σατανᾶ τόν Ἀντίχριστον προβαλλομένου, κλέψει τῆ ὁμοιότητί τινας … ».

[758] Βλ. στην ενότητα σχετικά με την φύση του Αντιχρίστου, σελ. 171-172.

[759] Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « ἀλλ' ἄνθρωπος ἐκ πορνείας τίκτεται καί… τίκτεται τοίνυν ἐκ πορνείας, ὡς ἔφημεν … ».

[760] Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 119 « τίκτεται δέ ἀκριβῶς ἐκ κόρης μιαρᾶς τό ἐκείνου ὄργανον, οὐχ οὕτως δέ σαρκοῦται ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXII, σελ. 284, « καί ὁ διάβολος ἐκ μιαρᾶς γυναικός ἐξελεύσεται ἐπί τῆς γῆς ».

[761] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ παρουσίαν, Ζ΄, σελ. 269.

που αναφέρεται από τον ιερό Φώτιο, θα είναι « μιαρώτατος », τέτοιος που να είναι ικανός να γεννήσει τέτοιο τρισάθλιο υιό που με τη σειρά του θα δύναται να χωρέσει μέσα του ολόκληρη την ενέργεια του σατανά[763]. Ο Αντίχριστος, λοιπόν, θα είναι τέκνο πορνείας. Ωστόσο, ο ίδιος θα παρουσιάσει τη γέννησή του ως παρθενική και θα εξαπατήσει πολλούς ανόμους με τους ισχυρισμούς του ότι τον έτεκε παρθένος[764].

Τίποτε απ' όσα γράφονται για την μητέρα του Αντιχρίστου δεν στηρίζεται σε κάποια αγιογραφική βάση. Προφανώς, είναι απόψεις που στηρίχτηκαν στην εμπειρία που θέλει πονηρά παιδιά να γεννώνται από πονηρούς γονείς και αγαθούς γονείς να γεννούν αγαθά παιδιά. Άλλωστε, τα στοιχεία της κληρονομικότητας αλλά και της διαπαιδαγώγησης, που θεωρείται πως παίζουν καθοριστικό ρόλο στην πορεία του ανθρώπου – ο Χριστιανισμός προσθέτει και το στοιχείο της προσωπικής προαίρεσης του καθενός – εξαρτώνται απ' τους γονείς. Άλλωστε, υπάρχει και η αρχή της απόλυτης αντίθεσης Χριστού και Αντιχρίστου. Και, αν τον Χριστό τον γέννησε η αμόλυντη και καθαρωτάτη Παναγία, δικαιολογημένα θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει πως αυτή που θα γεννήσει τον Αντίχριστο θα πρέπει να είναι σε όλα αντίθετη προς την Μητέρα του Θεού.

Όσον αφορά στα σχετικά με τον πατέρα του Αντιχρίστου πρέπει να πούμε πως είναι μια ερμηνευτική θέση που αναφέρεται απ' τον Ιερό Φώτιο στην ερμηνεία του στο Ιω. 8,44[765]. Βέβαια, αυτή η ερμηνεία δεν είναι η επικρατέστερη, ούτε αυτή που θεωρεί πιθανότερη ο Μέγας Φώτιος, γι' αυτό και καμία σύγχρονη μετάφραση της Αγίας Γραφής δεν την λαμβάνει υπ' όψιν. Είναι, όμως, μια ερμηνεία, γι' αυτό και την αναφέρουμε. Άλλωστε, υπάρχει και το στοιχείο της ανθρώπινης εμπειρίας που θέλει τα παιδιά να ακολουθούν, συνήθως, πορεία ανάλογη με αυτήν των γονέων τους. Όπως αναφέρει και ο Ιερός Φώτιος στα πλαίσια άλλης ερμηνείας του χωρίου, « ἡ γάρ τῶν τέκνων κακία πατρός ἐστίν ἀτιμία »[766].

---

[762] Ρωμανού, Εις την Β΄ παρουσίαν, Ζ΄, σελ. 268, « Εὕρη δέ ῥίζαν πικραίνουσαν ὁ Ἀντίχριστος καί ἐκ ταύτης τεχθήσεται ».

[763] Βλ. Φωτίου, Εις το κατά Ιωάννην, Η΄, Johannes-Kommentare aus der griechischen kirche, Berlin, 1966, σελ. 59 και Ε.Π.Ε. 14, σελ. 149-150, « ὅς χρηματίσει ἀντίχριστος ἐκ τοιούτου φύσεται μιαρωτάτου πατρός, ὅς ἐστιν ἄξιος τοιοῦτον παῖδα φῦναι ὅλην χωρῆσαι δυνάμενον τήν ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ».

[764] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ παρουσίαν, Ζ΄, σελ. 269, « Ἐκ γυναικός μέν ταῖς φαντασίαις γεννᾶται ἀκαθάρτου, ἐκπλανήσει δέ ἀνόμους ὡς παρθένος αὐτόν τίκτει ». Βλ. και Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « … ἐκ γυναικός μιαρᾶς καί παρθένου μέν τό δοκεῖν… ἄνθρωπος ἐκ πορνείας γεννηθείς… ». Ο Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος αναφέρει μια περίεργη θέση σύμφωνα με την οποία η γυνή η περιβεβλημένη τον ήλιον που αναφέρεται στο 12ο κεφάλαιο της Αποκάλυψης είναι « ἀντιθεοτόκος διεφθαρμένη καί τοῦ ἀντιχρίστου μητέρα » (Βλ. Νεοφύτου του Εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις Ε΄, σελ. 230-231). Η άποψη ότι η μητέρα του Αντιχρίστου θα είναι διεφθαρμένη συμφωνεί με την πατερική παράδοση για την μητέρα του Αντιχρίστου. Η ταύτιση, όμως, της γυναίκας του δωδεκάτου κεφαλαίου της Αποκάλυψης με την μητέρα του Αντιχρίστου έρχεται σ' αντίθεση με την πατερική αλλά και την ευρύτερη χριστιανική ερμηνευτική παράδοση που την ταυτίζει με την Παναγία ή, συνηθέστερα, με την Εκκλησία. Βλ. Σάκκου Στ., « Η γυναίκα του Απ. 12 κατά την ερμηνεία των οκτώ πρώτων αιώνων », Η Αποκάλυψη του Ιωάννη. Προβλήματα φιλολογικά, ιστορικά, ερμηνευτικά, θεολογικά. (Εισηγήσεις Στ΄ Συνάξεως Ορθοδόξων Βιβλικών Θεολόγων, Λευκωσία 1991), σελ. 165-179 και Αμοιρίδου, ο.π., σελ. 141-150.

[765] Ιω. 8,44, « Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρός τοῦ διαβόλου ἐστέ καί τάς ἐπιθυμίας τοῦ πατρός ὑμῶν θέλετε ποιεῖν ».

[766] Φωτίου, Εις το κατά Ιωάννην, Η΄, Johannes-Kommentare aus der griechischen kirche, Berlin, 1966, σελ. 59 και Ε.Π.Ε. 14, σελ. 152.

Ο Αντίχριστος, σύμφωνα με τον Ιππόλυτο, θα περιτμηθεί κατά μίμηση της περιτομής του Χριστού[767]. Και αυτή η θέση δεν έχει συγκεκριμένη βιβλική βάση. Προφανώς, στηρίζεται στην Ιουδαϊκή καταγωγή του Αντιχρίστου και την τακτική του να μιμείται σε όλα τον Χριστό.

Για την ανατροφή του Αντιχρίστου δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα. Την μοναδική σχετική πληροφορία οφείλουμε στον Άγιο Ιωάννη το Δαμασκηνό. « Ανατραφήσεται λεληθότως », γράφει ο ιερός Πατήρ. Δηλαδή η ανατροφή του θα διαλάθει της προσοχής των ανθρώπων. Ο Αντίχριστος θα ανατραφεί και θα μεγαλώσει ως άγνωστος, χωρίς κανείς να γνωρίζει τίποτε γι' αυτόν.

3) Η καταγωγή του Αντιχρίστου απ' τη φυλή του Δάν

Η καταγωγή του Αντιχρίστου θα είναι ιουδαϊκή απ' τη φυλή του Δαν. Αυτήν την πληροφορία μας παρέχουν οι Άγιοι Ειρηναίος, Ιππόλυτος, Θεοδώρητος Κύρου και Βέδας και ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος[768]. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία κάνουν λόγο για αυτήν οι συγγραφείς του Περί Συντελείας, συγγραφείς του « Προς Αντίοχον », Ανδρέας και Αρέθας Καισαρείας. Η συγκεκριμένη θέση στηρίζεται σε χωρία-προφητείες των βιβλίων της Γενέσεως[769], του Δευτερονομίου[770], του Ιεζεκιήλ[771] και της Αποκάλυψης[772]. Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας διαφοροποιείται, καθώς αναφέρει πως ο Αντίχριστος δεν θα είναι καν Ιουδαίος. Ωστόσο, η θέση του στερείται αγιογραφικής βάσης και έρχεται σ' αντίθεση με την περί Ιουδαϊκής καταγωγής του Αντιχρίστου πατερική παράδοση[773].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία δίνονται περισσότερες σχετικές πληροφορίες. Σύμφωνα με τον Αρέθα Καισαρείας, η φυλή του Δαν δεν θα « μαιεύσει » απλώς τον Αντίχριστο αλλά θα διαδραματίσει και κάποιο ρόλο στην ανέλιξή του. Αφού συγκροτηθεί και οργανωθεί απ' αυτόν, στη συνέχεια θα τον υποστηρίξει και θα τον

---

[767] Βλ. Ιπολλύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, VI, σελ. 199-200.

[768] Βλ. στις υποσημειώσεις της επόμενης σελίδας. Βλ. και Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32. Σχετικά με αυτό το θέμα βλ. και Hill E. Charls, Antichrist from the tribe of Dan, Journal of Theological Studies, 1995, (46), σελ. 99-117.

[769] Γεν. 49,16-18, « Δάν κρινεῖ τόν ἑαυτοῦ λαόν ὡσεί καί μία φυλή ἐν Ἰσραήλ καί γενηθήτω Δάν ὄφις ἐφ' ὁδοῦ ἐγκαθήμενος ἐπί τρίβου δάκνων πτέρναν ἵππου καί πεσεῖται ὁ ἱππεύς εἰς τά ὀπίσω τήν σωτηρίαν περιμένων κυρίου ». Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XIV, σελ. 201, Θεοδωρήτου Κύρου, Εις την Γένεσιν, Ερώτησις ΡΙ΄, P.G. 80, 221-224 και Βέδα, E.A., VII, P.L. 93,150 και Marshall, σελ. 46. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XVIII, σελ. 282, και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΘ΄, σελ. 290.

[770] Δευτερονόμιο 33,22, « Σκύμνος λέοντος Δάν καί ἐκπηδήσεται ἐκ Βασάν ». Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XIV, 201. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Μ. Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 132, Περί Συντελείας, XVIII, σελ. 282. Βλ. και Αρέθα, Ε.Α., σελ. 218.

[771] Ιερεμία 8,16. « Σπουδήν ἐκ Δάν ἀκουσόμεθα ὀξύτητος ἵππων αὐτοῦ, ἀπό φωνῆς χρεμετισμού ἱππασίας ἵππων αὐτοῦ ἐσείσθη πᾶσα ἡ γῆ ». Βλέπε Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,2, σελ. 379, Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XV, σελ. 202, Περί Συντελείας, σελ. XIX, σελ. 282.

[772] Αποκάλυψη 7,4-8. Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30,2, σελ. 379, Βέδα, E.A., VII, P.L. 93,150 και Marshall, σελ. 46. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΘ΄, σελ. 281 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΘ΄, σελ. 288-290.

[773] Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Περί της εν Πνεύματι και αληθεία προσκυνήσεως, P.G. 68, 576.

προβάλλει ως καύχημα και « κλέος ἀκλεές καί ὀλέθριον »[774]. Οι δύο Αρχιεπίσκοποι Καισαρείας γράφουν ότι μέλη της φυλής του Δαν υπήρχαν την εποχή τους στα ανατολικά μέρη της Περσίας. Ο Ανδρέας αναφέρει πως, ίσως, ο Αντίχριστος επιτεθεί απ' αυτήν την περιοχή εναντίον άλλων βασιλέων[775].

Βέβαια, πρέπει να σημειώσουμε πως στη σύγχρονη βιβλιογραφία έχει διατυπωθεί και καταγραφεί ένας προβληματισμός και μια ένσταση σχετικά με την καταγωγή του Αντιχρίστου απ' τη φυλή του Δαν[776]. Ο προβληματισμός αυτός οφείλεται και στο ότι ο διαχωρισμός του Ισραήλ σε φυλές δεν υπάρχει απ' τον πρώτο μ.Χ. αιώνα, όταν συνέβη η καταστροφή των σχετικών καταλόγων[777].

---

[774] Αρέθα Καισαρείας, ΙΘ΄, σελ. 290, « Ἤ καί κατά τήν τελευταῖαν τοῦ Ἀντιχρίστου ἐπιδημίαν , ἐν ᾗ καί ἡ τοῦ Δάν φυλή τῆς σωτηρίας ἐκβέβληται, ἅτε μαιεύουσα τόν Ἀντίχριστον, καί ἐπ᾽ αὐτοῦ συγκροτουμένη, καί τούτῳ προσανέχουσα, καί καύχημα τοῦτον προβαλλομένη καί κλέος ἀκλεές καί ὀλέθριον ».

[775] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, 368, « Εἰκός δέ καί τόν Ἀντίχριστον, ἐκ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς Περσικῆς γῆς, ἔνθα ἡ φυλή τοῦ Δάν, ἐκ ρίζης Ἑβραίων ἐξερχόμενον… », και Αρέθα, Ε.Α., ΝΑ΄, σελ. 417. Σχετικά με την καταγωγή του Αντιχρίστου απ' την φυλή του Δαν στην Βυζαντινή Αποκαλυπτική παράδοση βλ. Paul J. Alexander, The Byzantine apocalyptic tradition, ed. By Dorothy deF. Abrahamse, University of California Press, California, 1985, σελ. 195 κ.εξ..

[776] Βλ. Θεοδώρου Ανδρέα, « Η ώρα του Αντιχρίστου », Παρουσία, Αθήνα 1997, σελ. 8.

[777] Βέβαια, υπάρχουν διάφορες ιστορικές μαρτυρίες για την παρουσία Ιουδαίων της φυλής του Δαν σε διάφορες περιοχές. Ο Ιώσηπος αναφέρει πως απόγονοι του Δαν κατοικούσαν στην περιοχή ανατολικά του ποταμού Ευφράτη. Αναφέραμε ήδη τις πληροφορίες των Ανδρέα και Αρέθα Καισαρείας. Τον 9ο αιώνα ο Eldad ha dani έγραψε ένα κείμενο για κάποιο ανεξάρτητο Ιουδαϊκό βασίλειο της Ανατολικής Αφρικής, στο οποίο κατοικούσαν και απόγονοι του Δαν. Το κείμενο καταλήγει με την εγκατάσταση αυτών των ανθρώπων στην περιοχή του Cush στην Αιθιοπία. Σήμερα, είναι γνωστό πως αυτή τη στιγμή στο Ισραήλ καθαρές υπάρχουν μόνο οι φυλές του Ιούδα και Λευί. Ωστόσο, κυκλοφορούν πληροφορίες για κατάλοιπα διαφόρων ισραηλιτικών φυλών σε διάφορα μέρη, που, αν και δεν είναι βέβαιο, αν ισχύουν και αν είναι πραγματικές, πάντως, υπάρχουν. Η φυλή του Δαν θεωρείται πως μαζί με τις 10 υπόλοιπες φυλές του βασιλείου εξαφανίστηκαν με την πολιτική που επέβαλαν οι Ασσύριοι μετατοπίζοντας πληθυσμούς σε διάφορους τόπους της αυτοκρατορίας τους. Ωστόσο, υπάρχουν διάφορες παραδόσεις για καταγωγή κάποιων φυλών από τον Δαν. Ειδικά, στην περιοχή του Αφγανιστάν υπάρχουν πολλές φυλές που ισχυρίζονται πως είναι υπολείμματα των χαμένων φυλών του Ισραήλ. Βλ. σχετικά και Κουτσούκη Δημητρίου, Χριστός, Αντίχριστος, άνθρωπος, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1988, σελ. 108-9. Στις αρχές της δεκαετίας του 90 ολόκληρη η κοινότητα των falashas, των μαύρων Ιουδαίων της Αιθιοπίας, πάνω από είκοσι χιλιάδες άτομα μεταφέρθηκε με αεροπλάνα στο Ισραήλ. Οι falashas θεωρούνται από επιφανείς ραββίνους απόγονοι του Δαν (Βλ. Rabbi Yaakov Kleiman, « Tribes of Israel lost and found / ancient and modern », αποσπάστηκε από τον δικτυακό τόπο www.cohen-levi.org/the_tribe/tribes_of_israel.htm. Στο τέλος του άρθρου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία). Άλλωστε, υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο του διαχωρισμού του Ισραήλ σε φυλές σε μελλοντικό χρόνο. Στα βιβλία των Έσδρα και του Νεεμία αναφέρεται πως όταν παρουσιάστηκαν κάποιοι που ισχυρίζονταν ότι είναι απόγονοι του Ααρών χωρίς, όμως, να έχουν τα σχετικά αποδεικτικά έγγραφα, αποφασίστηκε η υπόθεσή τους να επιλυθεί από φωτισμένο Αρχιερέα (Βλ. Νεεμία 7,65 « Καί εἶπεν Ἀθερσασθά, ἵνα μή φάγωσιν ἀπό τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων, ἕως ἀναστῆ ἱερεύς φωτίσων ». Βλ. και Έσδρα 2,63). Κάτι ανάλογο μπορεί να συμβεί και στο μέλλον. Επομένως, η μη ύπαρξη φυλών στο Ισραήλ σήμερα δεν σημαίνει κάτι το ιδιαίτερο και δεν θα πρέπει να μας προβληματίζει. Σήμερα, δεν υπάρχουν φυλές στο Ισραήλ. Αύριο, μπορεί να υπάρχουν. Και στο παρελθόν συνέβη κάτι παρόμοιο. Άλλωστε, η υπόθεση της διάκρισης των φυλών του Ισραήλ βρίσκεται ακόμη στις αρχές της. Μπορεί στο μέλλον να διαπιστωθεί είτε από λαϊκές παραδόσεις είτε από την εξέλιξη της μοριακής βιολογίας, είτε ακόμη και με άλλο τρόπο, η ύπαρξη και άλλων πληθυσμών που κατάγονται απ' την φυλή του Δαν. Στην Ιουδαϊκή θρησκεία, ο διαχωρισμός των Ιουδαίων σε φυλές θεωρείται ως κάτι που εν μέρει θα προηγηθεί και εν μέρει θα συντελεστεί στην μεσσιανική εποχή. Ο τελικός και ακριβής διαχωρισμός των φυλών, σύμφωνα μ' αυτήν τήν άποψη) θα συντελεστούν από τον Προφήτη Ηλία και τον Μεσσία τους (τον δικό μας Αντίχριστο). Στα πλαίσια της προετοιμασίας της Μεσσιανικής εποχής αυτοί πράττουν ότι μπορούν (Βλ. Rabbi Yaakov Kleiman, « Tribes of Israel lost and found / ancient and modern », ο.π.. Αυτός ο δικτυακός τόπος ασχολείται αποκλειστικά με το θέμα των Ιουδαϊκών φυλών και της αναβίωσης της λατρείας του Ναού του Σολομώντα. Παρατίθεται και βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα των χαμένων φυλών του Ισραήλ). Προς το παρόν ασχολούνται κυρίως με τις φυλές του Ιούδα και του Λευί. Με την πρώτη, γιατί υπάρχουν γι' αυτήν περισσότερα επιστημονικά στοιχεία και διότι πιστεύουν πως απ' αυτήν θα προέλθει ο Μεσσίας τους, και με την

4) Η χρονική διάρκεια της παρουσίας του Αντιχρίστου

Η χρονική διάρκεια της επί γης κυριαρχίας του Αντιχρίστου θα είναι σύμφωνα με ομόφωνη πατερική μαρτυρία τριάμισι έτη. Σχετικά με το ζήτημα αυτό δεν εκφράζεται κάποια διαφορετική άποψη. Η θέση αυτή θεμελιώνεται στα χωρία 7,25[778], 9,27[779], 12,7[780] και 12,11-12[781] του Δανιήλ και στα 11,2[782], 12,6[783] και 13,5[784] της Αποκάλυψης.

δεύτερη διότι είναι απαραίτητη για να λειτουργήσει ο τρίτος ναός, που φαίνεται να είναι ο άμεσος στόχος τους αυτήν την στιγμή. Η καταγωγή του Αντιχρίστου φαίνεται να είναι ένα σημείο διαφοροποίησης απ' τον Ιησού Χριστό, ένα σημείο-εξαίρεση στον κανόνα της τακτικής της μίμησης του Χριστού. Διότι ο Χριστός καταγόταν από τη γενιά του Δαβίδ, της φυλής του Ιούδα. Αντίθετα, ο Αντίχριστος θα έλκει την καταγωγή του απ' τη φυλή του Δαν. Πάντως, στην Ιουδαϊκή παράδοση υπάρχει μια αναφορά που φαίνεται να συνδυάζει αυτές τις δυο απόψεις. Συγκεκριμένα, υπάρχει μια Ιουδαϊκή παράδοση σύμφωνα με την οποία ο πατέρας του Αντιχρίστου θα κατάγεται απ' τη φυλή του Ιούδα, ενώ η μητέρα του απ' τη φυλή του Δαν. Βλ. Louis Ginzberg, " Antichrist ", Αποσπάστηκε απ' την ηλεκτρονική διεύθυνση http://Jewishencyclopedia.com/view-friendly.jsp?arbid=1577&letter=A.

[778] Δαν. 7,25, « Καί ῥήματα εἰς τόν ὕψιστον λαλήσει καί τούς ἁγίους τοῦ ὑψίστου κατατρίψει καί προσδέξεται ἀλλοιῶσαι καιρούς καί νόμον καί παραδοθήσεται πάντα εἰς τάς χεῖρας αὐτοῦ ἕως καιροῦ καί καιρῶν καί ἥμισυ καιροῦ ». Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,3, σελ. 317, Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, ΛΒ΄, Ε.Π.Ε. σελ. 346-8, Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, XIV, σελ. 83, Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ,VII, P.G. 81, 1432 Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, σελ. 133 και Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 142 .

[779] Δαν. 9,27, « Καί δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία καί ἐν τῷ ημίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεταί μου θυσία καί σπονδή καί ἐπί τό ἱερόν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων καί ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπί τήν ἐρήμωσιν ». Βλ. και Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, XXXV, σελ. 96, L, σελ. 105 , Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25, 4, σελ. 323 και Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν του Κυρίου, ΣΤ΄ και ΙΓ΄, σελ. 268.271, Βέδα, Ε.Α., ΙΑ΄, P.L. 93, 164. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 283, XXV, σελ. 285-6, XXXVI, σελ. 289.

[780] Δαν. 12,7, « Ὅτι εἰς καιρόν καί καιρούς καί ἥμισυ καιροῦ ἡ συντέλεια χειρῶν ἀφέσεως λαοῦ ἁγίου καί συντελεσθήσεται πάντα ταῦτα ». Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, LVII, σελ. 109 και Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 144.

[781] Δαν. 12,11-12, « οὗ ἄν ἀποσταθῇ ἡ θυσία διά παντός καί ἑτοιμασθῇ δοθῆναι τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐνενήκοντα. Μακάριος ὁ ἐμμένων καί συνάξει εἰς ἡμέρας χιλίας τριακοσίας τριάκοντα πέντε ». Βλ. και Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, L, σελ. 105, LV, σελ. 107, LVII, σελ. 109, Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892-893 και Ε.Π.Ε. 2, σελ 144 και Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ,VII, P.G. 81, 1432.

[782] Απ. 11,2, « καί τήν αὐλήν τήν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξωθεν καί μή αὐτήν μετρήσῃς, ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσιν, καί τήν πόλιν τήν ἁγίαν πατήσουσιν μῆνας τεσσεράκοντα καί δύο ». Βλ. καί Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., ΙΑ΄, CSEL, σελ. 98-99, CCEL, σελ. 354, Βέδα, Ε.Α., ΙΑ΄, P.L. 93, 164 και Marshall, σελ. 72, Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ς΄, σελ. 231-232. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΘ΄, σελ. 312 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΘ΄, σελ. 337.

[783] Απ. 12,6, « Καί ἡ γυνή ἔφυγεν εἰς τήν ἔρημον, ὅπου ἔχει ἐκεῖ τόπον ἡτοιμασμένον ὑπό τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτήν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα ». Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LXI, σελ. 219, και Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CSEL, σελ. 110-113 και CCEL, σελ. 356. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VII, σελ. 177, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΓ΄, 324-5 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΓ΄, σελ. 358.

[784] Απ. 13,5, « Καί ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καί βλασφημίας καί ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσεράκοντα καί δύο ». Βλ. και Νεοφύτου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ΣΤ', σελ. 231, « Ὁ δέ πλάνος Ἀντίχριστος καί ὁ εἰς αὐτόν πλανώμενος λαός δύο καί μ' μῆνας ἔξουσι μακροθυμίαν προς Θεοῦ, εἴτουν ἔτη τρία καί ἥμισυ, καί εἶθ'οὕτως οὐαί καί τῷ ἄρχοντι καί τῷ ἀρχομένῳ αὐτῷ ἀσεβεστάτῳ λαῷ

Αυτό το χρονικό διάστημα δηλώνεται στην Α.Γ. με ποικίλες εκφράσεις. Στον Δανιήλ είναι το δεύτερο μισό της εβδομάδας των εσχάτων (Δαν. 9,27), ο « καιρός, οι καιροί και το ήμισυ του καιρού » (Δαν, 7,25 και 12,7)[785], οι 1290 ημέρες (Δαν. 12,11) και οι 1335 ημέρες (Δαν. 12,12). Στην Αποκάλυψη είναι οι 42 μήνες της καταπάτησης της Αγίας Πόλεως (Απ. 11,2) και της εξουσίας του εκ θαλάσσης θηρίου (Απ.13,5) και οι 1260 ημέρες της φυγής της γυναικός Εκκλησίας στην έρημο (Απ.12,6). Διαφορετικές εκφράσεις, που όλες τους, όμως, δηλώνουν το ίδιο χρονικό διάστημα, τα τρεισήμισυ έτη της κυριαρχίας του Αντιχρίστου.

Αξίζει να σημειωθεί πως ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων ερμηνεύοντας το Δαν. 7,25 διακρίνει την περίοδο της τυραννίας του Αντιχρίστου σε δύο υποπεριόδους· στον ένα χρόνο κατά τον οποίο η παρουσία εξουσία του θα φτάσει στο αποκορύφωμά της και στα υπόλοιπα δυόμισι έτη, που, προφανώς, η τυραννική παρουσία του θα είναι λιγότερο έντονη[786].

Στα χωρία 12,11-12 του Δανιήλ αναφέρονται 2 αριθμοί, 1290 και 1335 ημέρες. Στο τέλος των 1290 ημερών συμβαίνει το τέλος και η κατάργηση του Αντιχρίστου. Ο Κύριλλος Ιεροσολύμων λέγει πως από κάποιους θεωρήθηκε πως και οι δύο αριθμοί αναφέρονται στο χρονικό διάστημα της κυριαρχίας του Αντιχρίστου[787]. Ωστόσο, το μεσοδιάστημα των 45 ημερών ερμηνεύτηκε και ως ένας χρόνος αναμονής μέχρι την έλευση της Β΄ Παρουσίας του Κυρίου[788]. Ο Ιππόλυτος αναφέρει και τα δύο χωρία, όταν δίνει το χρονικό διάστημα της κυριαρχίας του Αντιχρίστου, ενώ επιχειρεί και μια ερμηνεία της διαφοράς των 45 ημερών μεταξύ των δύο αριθμών[789]. Κατά τον Άγιο Ιερώνυμο αυτή η διαφορά είναι ένα θέμα που ανήκει στην γνώση του Θεού, ενώ μπορεί να θεωρηθεί πως αυτή η καθυστέρηση της βασιλείας των Αγίων θα συμβεί ώστε να δοκιμαστεί η υπομονή τους[790]. Την θέση του αναφέρει και ο Άγιος Βέδας[791].

Αξίζει να επισημανθεί πως ο Ιουστίνος στον διάλογο προς Τρύφωνα επικρίνοντας την άγνοια των Ιουδαίων απορρίπτει την εσφαλμένη θέση τους πως η λέξη « καιρός » στο

». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Οικουμενιου, Ε.Α., VII, σελ. 187, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, 333-6 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, σελ. 376.

[785] Στα χωρία Δαν. 7,25 και 12,7 ο « καιρός » ερμηνεύεται ως έτος, το ήμισυ του καιρού ως εξάμηνο και οι « καιροί » ως δύο έτη λόγω του δυικού αριθμού που χρησιμοποιείται στο εβραϊκό κείμενο, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Αυγουστίνος. Βλέπε και Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, 32, Δ΄, σελ. 348 στην σχετική υποσημείωση, όπου αναφέρεται πως το εβραϊκό κείμενο του Δανιήλ λέγει για δύο καιρούς.

[786] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 142-145, « Καιρός μέν, ὁ εἷς ἐνιαυτός, ἐ ᾧ τέως αὔξει ἡ παρουσία αὐτοῦ· καιροί δέ, τά ἐπίλοιπα δύο ἔτη τῆς παρανομίας, εἰς τρία ὁμοῦ συναριθμούμενα· καί τό ἥμισυ τοῦ καιροῦ, ἡ ἐξάμηνος ».

[787] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892-893 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 144.

[788] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, 12,12, P.G. 81, 1541.

[789] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, Δ΄, L, σελ, 105. Βλ. και LV, σελ. 107 « Τοῦ γάρ βδελύγματος παραγενομένου και πολεμοῦντος τους ἁγίους. ὅς ἄν ὑπερβῆ τάς ἡμέρας αὐτοῦ και ἐγγίση εἰς ἡμέρας τεσσαράκοντα πέντε ἑτέρας ἐγγιζούσης πεντηκοστῆς, ἔφθασεν εἰς βασιλείαν οὐρανῶν· ἔρχεται γάρ ὁ ἀντίχριστος εἰς μέρος πεντηκοστῆς ὡς την βασιλείαν ἅμα Χριστῶ κληρονομεῖν μέλλων. Και διά τοῦτο Ἡσαΐας λέγει: " Ἀρθήτω ὁ ἀσεβής, ἵνα μη ἴδη την δόξαν κυρίου " και Παῦλος ἐν τῆ προς Θεσσαλονικεῖς φησίν: " Ὅν ὁ κύριος Ἰησοῦς ἀνελεῖ τῶ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ και καταργήσει τῆ ἐπιφανεία τῆς παρουσίας αὐτοῦ " , την δε βασιλείαν οἱ ἅγιοι ἅμα Χριστῶ κληρονομεῖν μέλλουσιν ».

[790] Βλ. Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 12,12, 730, P.L. 25, 579.

[791] Βλ. Βέδα, Ε.Α., VIII, P.L. 93, Marshall, σελ. 55.

συγκεκριμένο χωρίο δηλώνει τα 100 έτη, θέση, που, αν γίνει αποδεκτή, οδηγεί στο συμπέρασμα, πως ο Αντίχριστος θα βασιλεύσει 350 έτη[792].

Ένα θέμα που συνδέεται με τον χρόνο της κυριαρχίας του Αντιχρίστου είναι η σχέση του χρόνου του κηρύγματος των δύο προφητών προς τον χρόνο της δράσης του Αντιχρίστου. Ο χρόνος του κηρύγματος των δύο προφητών προσδιορίζεται στην Αποκάλυψη σε 42 μήνες, δηλαδή τρεισήμισυ έτη[793].

Η προφητεία της εσχάτης εβδομάδος των ετών του Δαν. 9,27 είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς χρησιμοποιείται απ' τους Αγίους Ιππόλυτο, Ρωμανό και Βέδα και τον Νικηφόρο Κάλλιστο Ξανθόπουλο, ως ο συνδετικός κρίκος μεταξύ της περιόδου δράσης των δύο προφητών, που συμπίπτει με την πρώτη περίοδο της δράσης του Αντιχρίστου και του χρόνου των τρεισήμισι ετών της απόλυτης τυραννικής εξουσίας του Αντιχρίστου[794].

Σύμφωνα μ' αυτούς τους Πατέρες, στους έσχατους καιρούς θα υπάρξει μια « εσχάτη », όπως χαρακτηρίζεται, « εβδομάς ετών ». Το πρώτο μισό αυτής της εβδομάδος θα κηρύξουν οι δύο προφήτες. Στο μέσον αυτής της εβδομάδας θα παύσει η λατρεία του Θεού και θα κηρυχθεί ο τελευταίος μεγάλος διωγμός κατά της Εκκλησίας του Χριστού απ' τον Αντίχριστο. Θα ακολουθήσει η περίοδος της κυριαρχίας του Αντιχρίστου και της « μεγάλης Θλίψεως » το δεύτερο μισό της επταετίας των εσχάτων. Αυτή θα τερματιστεί με την Β΄ Παρουσία του Κυρίου και την συντέλεια του κόσμου.

Η πρώτη περίοδος, την οποία θα εξετάσουμε ευθύς αμέσως, περιλαμβάνει την εμφάνιση του Αντιχρίστου στον δημόσιο βίο, τα πρώτα του βήματα σ' αυτόν, την εν συνεχεία σταδιακή ανέλιξή του σε πολιτικά αξιώματα, την βαθμιαία αύξηση της επιρροής και δύναμής του, την κατάληψη και εδραίωση της εξουσίας του, και, τέλος, την προβολή του ως παγκόσμιου πολιτικού και θρησκευτικού ηγέτη.

Η πρώτη αυτή περίοδος θα διαρκέσει για ένα σύντομο χρονικό διάστημα τρεισήμισυ ετών, που μπορεί να είναι πραγματικά ή συμβολικά. Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου θα είναι η περιορισμένη εξουσία του Αντιχρίστου, η υποκριτική αγαθότητα εκ μέρους του, και, κυρίως, η σύγκρουσή του με τους δύο προφήτες. Θα είναι

---

[792] Βλ. Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, Ε.Π.Ε. σελ. 346-8.

[793] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, E.A., XI, CCEL, σελ. 354, « That is, three years and six months: these make forty-two months. Therefore their preaching is three years and six months, and the kingdom of Antichrist as much again », και CSEL, σελ. 98-99, Βέδα, E.A., XI, Marshall, σελ. 77, « … to be Enoch and Elijah, and that they are to preach for three years and a-half, and confirm the hearts of the faithfull against the perfidy of Antichrist, which is presently to follow; and that, after their death, his cruelty is to rage for the same period of time… For Daniel says… » και P.L. 93,164.

[794] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIII, σελ. 211, « Δείξει δέ ἥμῖν Δανιήλ τά προκείμενα. Λέγει γάρ: " Καί διαθήσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία. Καί ἔσται ἐν τῷ ἥμισυ τῆς ἑβδομάδος, ἀρθήσεταί μου θυσία καί σπονδή ". Μίαν μέν οὖν ἑβδομάδα εἰπών, τήν ἐσχάτην τήν ἐπί τῷ τέρματι τοῦ σύμπαντος κόσμου ἐσομένην ἐπ' ἐσχάτων ἐσήμανεν, ἧς ἑβδομάδος τό μέν ἥμισυ λήμψονται οἱ δύο προφῆται Ἐνώχ καί Ἠλίας », LXIV, σελ. 220, « Τούτων οὖν ἐσομένων, ἀγαπητέ, καί τῆς μιᾶς ἑβδομάδος εἰς δύο μερισθεῖσης καί τοῦ βδελύγματος τῆς ἐρημώσεως τότε ἀναφανέντος, καί τῶν δύο προφητῶν καί προδρόμων τοῦ κυρίου τόν ἴδιον δρόμον τελειωσάντων… », Ρωμανού, Εις την Β΄ παρουσίαν, ΣΤ΄, σελ. 268, « Πάντα σαφῶς προεμήνυσε τά ἐσόμενα Δανιήλ ὁ θεσπέσιος, ἄν ἀκριβῶς ἐρευνήσωμεν. " Μίαν ἑβδομάδα ", λέγων, " θήσω διαθήκην ". καί εὐθέως ἐπήγαγεν. " Εἰς τό ἥμισυ τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται τῆς λατρείας τό καύχημα ". Καί ἑρμηνεύει ὡς τρία ἔτη καί ἥμισυ κηρύξει ἡ δυάς ἡ τῶν ἁγίων τήν δευτέραν παρουσίαν. Ἄλλον δέ τοσούτον χρόνον κυριεύσει ὁ ἄδικος Ἀντίχριστος δεινῶς τιμωρούμενος τούς σε περιμένοντας, κριτά δικαιότατε », Βέδα, E.A. XI, Marshall, σελ. 77 και P.L. 93,164, Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « Πρό δέ ἑπτά χρόνων, ὥς φησί Δανιήλ, ἐλεύσεται Ἐνώχ καί Ἠλίας… ». Στην ευρύτερη χριστιανικη γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 283-284 και XXV, σελ. 285-6.

περίοδος που θα επιδιώκει με καλό τρόπο να του δοθεί εξουσία που δεν έχει. Η αποκάλυψη της κακίας του θα γίνεται σταδιακά. Όσο περισσότερη δύναμη αποκτά, τόσο πιο απότομος θα φαίνεται. Προς το τέλος της πρώτης περιόδου της εξουσίας του θα έχει, ήδη, αρχίσει να αποκαλύπτει το σατανικό του πρόσωπο. Ας δούμε, όμως, τα πράγματα πιο αναλυτικά.

5) Η εμφάνιση του Αντιχρίστου στον δημόσιο βίο

Δεν είναι γνωστό, πώς, ακριβώς, θα κάνει την εμφάνισή του ο Αντίχριστος. Ο Άγιος Ιερώνυμος γράφει πως ο Αντίχριστος θα ξεκινήσει την δράση του με πόλεμο κατά του Βασιλέα της Αιγύπτου, στην συνέχεια θα καταλάβει την Λιβύη και την Αιθιοπία και μετά θα μεταβεί στη γη του Ισραήλ[795]. Και ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός λέγει πως ο Αντίχριστος, αιφνιδιαστικά, θα επαναστατήσει, θα καταλάβει την εξουσία και θα βασιλεύσει, δίνοντας, έτσι, ένα δυναμικό χαρακτήρα στην εμφάνιση του Αντιχρίστου στη σκηνή των δημοσίων πραγμάτων[796]. Ο Άγιος Εφραίμ πάλι, παρουσιάζει τον Αντίχριστο να κηρύττει με ειρηνικό τρόπο και, έτσι, να καταλαμβάνει την εξουσία[797]. Μπορεί, βέβαια, να συμβούν και τα δύο, να μετέλθει, δηλαδή, ο Αντίχριστος ένα συνδυασμό ειρηνικών κηρυγμάτων με επαναστατικές ή βίαιες μεθόδους και πρακτικές. Στο συναξάριο της Κυριακής της Απόκρεω αναφέρεται πως πρώτα θα επαναστατήσει και μετά θα δώσει την εντύπωση αγαθού και επιεικούς ανδρός[798]. Πάντως, αυτή η ασάφεια στις πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο της σταδιακής ανέλιξης του Αντιχρίστου, σε συνδυασμό με την απουσία βιβλικής θεμελίωσης δείχνει, κατά την γνώμη μας, πως δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με ακρίβεια πώς θα εξελιχθούν τα γεγονότα που θα οδηγήσουν τον Αντίχριστο στο κέντρο των εξελίξεων. Και πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί, αφού δεν έχουμε συγκεκριμένες πληροφορίες.

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία υπάρχουν και κάποιες συγκεχυμένες πληροφορίες σχετικά με την περιοχή απ' την οποία ο Αντίχριστος θα ξεκινήσει τη δράση του. Σύμφωνα με τους συγγραφείς του « Προς Αντίοχον » και του « Περί Συντελείας » αλλά και τον Αρέθα Καισαρείας, αυτή η περιοχή θα είναι η Γαλιλαία και, πιο συγκεκριμένα, η περιοχή της Βασάν[799]. Αιτία της επιλογής της συγκεκριμένης περιοχής

---

[795] Βλ. Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 721, P.L. 25, 572.

[796] Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « καί αἰφνίδιον ἐπανίσταται καί ἀνταίρει καί βασιλεύει ».

[797] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 120. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Βλ. Περί Συντελείας, XXV, σελ. 285.

[798] Βλ. Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « καί αἰφνηδόν ἐπαναστήσεται εἶτα χρηστός καί ἐπιεικής ἅπασι δόξει ».

[799] Μ. Αθανασίου, Αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 132, « Ὁ γάρ Ἀντίχριστος … ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ὅθεν ὁ Χριστός ἐξῆλθεν, ἐξέρχεται, ὡς φησιν ἡ Γραφή. « Σκύμνος λέοντος Δάν καί ἐκπηδήσει ἐκ Βασάν » (Δευτ. 33,22), Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΣΤ΄, σελ. 218, « Ἐπεί καί λέων ὁ Χριστός ἐκ βλαστοῦ τοῦ Ἰούδα ἀναθορῶν, καί ἐκ Βασάν δέ λέων ὁ Ἀντίχριστος κατά τήν θείαν γραφήν ἀφορμώμενος … ». Βλ. και Περί Συντελείας, XVIII, σελ. 282, « Τοῦ μέν γάρ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ κατά σάρκα ἐπιδημήσαντος … καί τήν τοῦ Ἰούδα φυλήν ἀναλαβομένου καί ἐξ αὐτῆς προελθόντος, τό βασιλικόν τῆς συγγενείας ἐδήλωσε κατά τόν Ἰακώβ, τόν ἐν ταῖς εὐλογίαις ἀναφωνοῦντα πρός τόν ἑαυτοῦ υἱόν « Ἰούδα, σε αἰνέσουσι οἱ ἀδελφοί σου.… σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ μου, υἱέ

απ' τον Αντίχριστο θα είναι η σταθερή τακτική της εξωτερικής μίμησης του βίου του Ιησού Χριστού. Οι Ανδρέας και Αρέθας αναφέρουν ως πιθανή και την εξόρμηση του Αντιχρίστου απ' τα ανατολικά μέρη της Περσίας, όπου υπήρχαν Εβραίοι της φυλής Δαν[800].

6) Η εξωτερική και κακέκτυπη μίμηση της ενανθρώπησης του Σωτήρος

Ένα στοιχείο του Αντιχρίστου που τονίζεται στα πατερικά κείμενα είναι η τακτική της κακέκτυπης μίμησης της ενανθρώπησης του Χριστού που θα εφαρμόσει το θηρίο της Αποκάλυψης. Ο Αντίχριστος θα επιχειρήσει να φανεί όμοιος σε όλα με τον Υιό του Θεού. Θα υποκρίνεται ότι είναι ο Χριστός[801] .

Ο Ιππόλυτος αναφέρει κάθε στοιχείο του βίου του Χριστού που, έστω και κακέκτυπα, θα μιμηθεί ο Αντίχριστος. « Ἐν σχήματι ἀνθρώπου » ήρθε ο Χριστός, « ἐν σχήματι ἀνθρώπου » θα έρθει και ο Αντίχριστος. Ιουδαίος απ' τη φυλή του Ιούδα ήταν ο Χριστός, Ιουδαίος απ' τη φυλή, όμως, του Δαν θα είναι και ο Αντίχριστος. Περιτομή καταδέχτηκε ο Κύριος, και ο Αντίχριστος, ομοίως, θα έλθει « ἐμπερίτομος ». Ως αρνίον και άκακος αμνός ήρθε ο Σωτήρας μας, το αρνίον θα παριστάνει υποκριτικά και ο Αντίχριστος, όντας στην πραγματικότητα θηριώδης λύκος.

ἀνέβης· ἀναπεσών ἐκοιμήθης ὡς λέων καί ὡς σκύμνος… Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα… ». Ἴδε τοῦ Ἰακώβ τά ρήματα ἐπί Κυρίου πληρωθέντα. Τό αὐτό δή καί ἐπί τοῦ ἀντιχρίστου ὁ πατριάρχης βοᾶ. Διό ὥσπερ εἰς τόν Ἰούδα υἱός αὐτοῦ ὑπήρχε τέταρτος, ὁ δέ Δάν καί αὐτός υἱός αὐτοῦ ἕβδομος. Τί γάρ ἐπ' αὐτοῦ ἐβόησεν; « γενηθήτω Δάν ὄφις ἐφ' ὁδοῦ καθήμενος, δάκνων πτέρναν ἵππου ». Ὄφις τίς ἦν ἀλλ' ἤ ὁ ἀπ' ἀρχῆς πλάνος, ὁ ἐν τῇ γενέσει εἰρημένος, ὁ πλανήσας τήν Εὔαν καί πτερνίσας τόν Ἀδάμ; ἀλλ' ἐπειδή διά πλειόνων δεῖ ἀποδεῖξαι τά λεγόμενα οὐκ ὀκνήσομεν. ὅτι μέν γάρ οὗτος ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δάν μέλλει γεννᾶσθαι καί ἀντιτάσσεσθαι, τύραννος ὤν, βασιλεύς, κριτής δεινός καί διάβολος, ὥς φησιν ὁ προφήτης «Δάν κρινεῖ τόν … λέγει γάρ καί Ἱερεμίας οὕτως…καί πάλιν Μωϋσῆς φησιν « σκύμνος λέοντος Δάν καί ἐκπηδήσεται ἐκ τοῦ Βασάν … ». Οι κάτοικοι της φυλής Δαν άλλαξαν πολλές φορές τόπους διαμονής. Σχετικά με το ποιες περιοχές του Δαν αναφέρονται στην Αγία Γραφή βλ. Θ.Η.Ε., τ. 4, σελ. 940. Σχετικά με τα όρια της περιοχής Βασάν βλ. Θ.Η.Ε. 3, σελ. 657 και Dictionary of the Bible, ed. by J. Hastings, vol. 1, σελ. 548-9. Αξίζει, τέλος, να αναφέρουμε πως πριν περίπου 100 χρόνια ο κορυφαίος αρχαιολόγος Ρόμπινσον υποστήριξε πως η πόλη Τελ Αλ Καμμι είναι η βιβλική πόλη Δαν.

[800] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, 368 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, σελ. 417.

[801] Βλ. Ιπολλύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, VI, σελ. 199, « κατά πάντα γάρ ἐξομοιοῦσθαι βούλεται ὁ πλάνος τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ », Ιερωνύμου, Letter, XXII, To Eustochium, The principal works of St. Jerome, CCEL, New York, 1892, σελ. 39-40 " As Antichrist pretends to be Christ ". Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, ΧΧ, σελ. 283, και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΓ΄, σελ. 351 « Ὅς καί τοῖς ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου κακούργως ἐπιβαλών ἐξ ὁμοιώσεως τούτων τήν ἀπάτην προέθετο ἐνστήσασασθαι », και σελ. 354 « κλέψει τῇ ὁμοιότητι ». Στην μεταγενέστερη δυτική γραμματεία ο Αντίχριστος ονομάζεται « πίθηκος Χριστού ». Όπως το μιμητικό αυτό δίποδο ζώο παρατηρεί την ποικίλη ανθρώπινη συμπεριφορά και στη συνέχεια τη μιμείται, ανεπιτυχώς, βέβαια, και με γελοίο, συνήθως, αποτέλεσμα, έτσι και ο Αντίχριστος θα θελήσει να μιμηθεί σε κάθε τι τον Χριστό και να εξομοιωθεί αν είναι δυνατόν σε όλα προς αυτόν. Βλ. Engleman Dennis, Ultimate things, An orthodox Christian Perspective on the End Times, U.S.A. 1995, σελ. 129, « As Satan has been called Simia Dei, or " ape of God ", so Antichrist is appropriately labeled Simia Christi, or " ape of Christ ". Through similitude, they seek to destroy what they imitate ». Βλ. και Pink Arthur, The Antichrist, A systematic study of Satan' s counterfeit Christ, ο.π., σελ. 75.

Έστειλε ο Χριστός τους Αποστόλους σ' όλα τα έθνη να κηρύξουν το ευαγγέλιο της σωτηρίας, κατά όμοιο τρόπο και ο Αντίχριστος θα στείλει ψευδαποστόλους. Συνήγαγε και επανένωσε ο Σωτήρ τα διασκορπισθέντα « πρόβατα » των εθνών στην αληθινή του ποίμνη, θα συγκεντρώσει και ο Αντίχριστος το διασκορπισμένο λαό του Ισραήλ στη γη της Ιουδαίας. Ανέστησε ο Χριστός το ναό του σώματός του, και ο Αντίχριστος θα αναστήσει το λίθινο ναό των Ιεροσολύμων και με απάτη θα δώσει την εντύπωση ότι δήθεν ανέστησε κάποιον απ' τους συνεργάτες του ή ότι αναστήθηκε ο ίδιος[802]. Βασιλεύς των ουρανίων και επιγείων πραγμάτων είναι ο Χριστός, επίγειος βασιλεύς θα αναδειχθεί και ο Αντίχριστος. Ως λέοντα προανακήρυξαν οι Γραφές τον Κύριο για τη βασιλική ιδιότητα και ενδοξότητά του, ως ένδοξο βασιλέα και Δεσπότη. Ως λέοντα προανέφεραν οι Γραφές και τον Αντίχριστο για την βιαιότητα, όμως, και τυραννικότητά του. Έδωσε ο Κύριος στους πιστούς του τη Θεία του σφραγίδα, τον Τίμιο και ζωοποιό Σταυρό, θα δώσει ανάλογα και ο Αντίχριστος στους οπαδούς του το δικό του σημάδι, το χάραγμά του[803].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρονται και άλλες αντιστοιχίες. Όπως προηγήθηκε της επιδημίας του Κυρίου ο Πρόδρομος και Βαπτιστής Ιωάννης, θα προηγηθεί και της έλευσης του Αντιχρίστου ο ψευδοπροφήτης και « προοδοποιός » του Αντιχρίστου. Στην Ιερουσαλήμ έδρασε ο Κύριος Ιησούς Χριστός. Στην Ιερουσαλήμ θα βασιλεύσει και ο Αντίχριστος ως κοσμικός βασιλεύς[804].

---

[802] Οι Ιππόλυτος και συγγραφεύς του Περί Συντελείας αναφέρουν ως στοιχείο μίμησης της Ανάστασης του Χριστού την ανοικοδόμηση του Ναού των Ιεροσολύμων. Ωστόσο, άλλοι Πατέρες αναφέρουν σαν στοιχείο μίμησης της Ανάστασης του Χριστού το Απ. 13,3, « καί μίαν ἐκ τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον, καί ἡ πληγή τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη ». Κατά τον Άγιο Βέδα ο Αντίχριστος θα τολμήσει να παρουσιάσει τον εαυτό του σαν κάποιο που φονεύτηκε και αναστήθηκε, δηλαδή θα παρουσιάσει μια ψευδοανάσταση. Βλ. Βέδα, Ε.Α., P.L. 169 και Marshall, σελ. 88. Αυτή η παράδοση αναφέρεται και απ' τον Πάπα Γρηγόριο τον Μέγα, που γράφει πως ο Αντίχριστος θα υποστηρίζει την αργία της Κυριακής, επειδή θα υποκριθεί πως θα πεθάνει και στην συνέχεια θα αναστηθεί (Βλ. NPNF, Series II, vol. XIII, σελ. 92-93). Κατά τον Άγιο Ιππόλυτο η θεραπεία της κεφαλής σημαίνει την ανάσταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που θα επιτύχει ο Αντίχριστος. Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIX, σελ. 213. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αυτό το χωρίο μπορεί να σημαίνει την ανάσταση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας που θα επιτύχει ο Αντίχριστος ή την ψευδοανάσταση του ιδίου ή κάποιου συνεργάτη του. Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε. Α., ΛΣΤ΄, 333, Αρέθα Καισαρείας, Ε. Α., ΛΣΤ΄, σελ. 374.

[803] Βλ. Ιπολλύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, VI, σελ. 199-200, « κατά πάντα γάρ ἐξομοιοῦσθαι βούλεται ὁ πλάνος τῶ ὑιῶ τοῦ Θεοῦ. Λέων μέν ὁ Χριστός, καί λέων μέν ὁ ἀντίχριστος. Βασιλεύς ὁ Χριστός, καί βασιλεύς ἐπίγειος ὁ ἀντίχριστος. ἐδείχθη ὁ σωτήρ ὡς ἀρνίον, καί αὐτός ὁμοίως φανήσεται ὡς ἀρνίον ἔνδοθεν λύκος ὤν. ἐμπερίτομος ἦλθεν ὁ σωτήρ εἰς τόν κόσμον, καί αὐτός ὁμοίως ἐλεύσεται. ἀπέστειλεν ὁ κύριος τούς ἀποστόλους εἰς πάντα τά ἔθνη, καί αὐτός ὁμοίως πέμψει ψευδαποστόλους. Συνήγαγε τά διεσκορπισμένα πρόβατα ὁ σωτήρ, καί αὐτός ὁμοίως ἐπισυνάξει τόν διεσκορπισμένον λαόν τῶν Ἰουδαίων· ἔδωκεν ὁ Κύριος σφραγίδα τοῖς εἰς αὐτόν πιστεύουσιν, καί αὐτός δώσει ὁμοίως· ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐφάνη ὁ κύριος, καί αὐτός ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐλεύσεται· ἀνέστησεν ὁ σωτήρ καί ἀπέδειξε τήν ἁγίαν σάρκα αὐτοῦ ὡς ναόν, καί αὐτός ἀναστήσει τόν ἐν Ἱεροσολύμοις λίθινον ναόν. Καί ταῦτα μέν τά πλάνα αὐτού τεχνάσματα … ». Βλ. καί Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΒ΄, P.G. 33, 885 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 136, Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 118, « ὅταν χαράσσῃ ὁ Δράκων τήν ἑαυτοῦ σφραγίδα ἀντί τοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος », Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. « Περί Συντελείας », ΧΧ, σελ. 283. Σχετικά με τα σημεία ομοιότητας του Αντιχρίστου προς τον Χριστό βλέπε και Pink W. Arthur, The Antichrist, ο.π., σελ. 44. Για τα σημεία αντίθεσης βλέπε σελ. 45.

[804] Βλ. και Αρέθα, Ε.Α., ΛΓ΄, σελ. 351.354 και ΝΘ΄, σελ. 467, « Ψευδοπροφήτην δέ τοῦτον ὅν εἰς τύπον Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ὁ διάβολος εἰς μίμησιν τῆς ἀληθινῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας προοδοποιόν τοῦ Ἀντιχρίστου », και Λ', σελ. 343, « Ἐν αὐτῇ γάρ καί βασιλεύσει ὡς Ἰουδαίων βασιλεύς… καί κατά μίμησιν τοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ ».

Η μίμησή του θα είναι ελλιπής. Αδυνατώντας να μιμηθεί τέλεια και σε όλα τον Χριστό, αναγκαστικά, θα καταφύγει σε φτηνά υποκατάστατα και απομιμήσεις. Έτσι π.χ. δεν θα ενανθρωπήσει στην πραγματικότητα. Ενώ θα γεννηθεί από πόρνη θα ισχυριστεί πως γεννήθηκε από παρθένο. Επειδή δεν θα μπορεί να επιτελέσει πραγματική Ανάσταση θα παρουσιάσει μια ψεύτικη. Τα πραγματικά θαύματα του Χριστού θα επιχειρήσει να τα υποκαταστήσει με ψευτοθαύματα. Την υπερεθνική πνευματική σωτηρία του Χριστού θα την υποκαταστήσει με μια φτηνή υλιστική και εθνικιστική αποκατάσταση του Ιουδαϊκού έθνους κ.ο.κ.. Ουσιαστικά, θα πρόκειται για μια κακέκτυπη μίμηση, μια μεταμφίεση, μια εξαπάτηση[805].

7) Η αλλοίωση του νοήματος των μεσσιανικών προφητειών απ' τον Αντίχριστο και η χρησιμοποίησή τους προς όφελός του

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά του Αντιχρίστου θα είναι ο σφετερισμός της μεσσιανικής ιδιότητας του Κυρίου. Ο Αντίχριστος θα ισχυριστεί, ανενδοίαστα, πως αυτός είναι ο Μεσσίας και θα μετέλθει κάθε μέσο, προκειμένου να αναγνωριστεί ως τέτοιος. Θα εμφανιστεί στον κόσμο « ὡς Χριστός »[806]. Και το πρώτο πράγμα που θα χρησιμοποιήσει, προκειμένου να πείσει την ανθρωπότητα πως αυτός είναι ο Μεσσίας, θα είναι οι μεσσιανικές προφητείες. Η επιδίωξή του θα στρέφεται κυρίως προς δύο κατευθύνσεις, προς τους Ιουδαίους και προς τους Χριστιανούς.

Όσον αφορά τους Ιουδαίους το έργο του θα είναι ευκολότερο, καθώς οι Ιουδαίοι, ακόμη, αναμένουν τον Μεσσία. Ο Αντίχριστος, γνωρίζοντας την εικόνα του Μεσσία, όπως αυτή περιγράφεται στον Ιουδαϊσμό, θα προσπαθήσει, ώστε, αν είναι δυνατόν, να την ενσαρκώσει απόλυτα. Θα φροντίσει κατά την εμφάνισή του να φέρει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά, που οι Εβραίοι θεωρούν πως θα έχει ο Μεσσίας τους. Θα τους προσφέρει ό,τι ακριβώς περιμένουν από αυτόν. Θα τους δώσει ό,τι προσδοκούν απ' τον Χριστό τους.

---

[805] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, VI, σελ. 200, « Καί ταῦτα μέν τά πλάνα αὐτοῦ τεχνάσματα… ». Διαβάζοντας τα σχετικά πατερικά κείμενα δεν μπορούμε παρά να επισημάνουμε κάποια πράγματα σχετικά με την ποιότητα, το κίνητρο και το « τέλος », το σκοπό δηλαδή αυτής της μίμησης του Χριστού από τον Αντίχριστο. Και όσον αφορά την ποιότητά της πρέπει κατ' αρχήν να τονιστεί ότι αυτή δεν θα είναι αληθής και πραγματική αλλά ψευδής και κακέκτυπη, τελείως επιφανειακή και εξωτερική. Θα μιμηθεί τυπικά, εξωτερικά και επιφανειακά κάποιες μόνο πτυχές του βίου του Χριστού, προκειμένου να εξαπατήσει. Δεν θα μιμηθεί την αγαθότητα, την αγιότητα τη φιλευσπλαχνία του Χριστού, όπως ο Παύλος, που έλεγε « Μιμηταί μου γίνεσθε, καθώς καγώ Χριστοῦ ». Ακόμη, το κίνητρο αυτής της μίμησης δεν θα είναι η αγάπη προς τον Χριστό, ο προς τον Ιησούν έρως, η επιθυμία του να ενωθεί με αυτόν και να τον υπηρετήσει όπως π.χ. στην περίπτωση του Παύλου. Αντίθετα, θα είναι το απύθμενο και αβυσσαλέο μίσος του προς το πρόσωπό Του και η βλάσφημη επιθυμία και απαίτησή του να τον εκθρονίσει από τις καρδιές των ανθρώπων για να πάρει αυτός τη θέση του. Θα είναι η θρασύτατη διεκδίκηση του χρίσματος του Μεσσία. Η επιθυμία του να ονομαστεί αυτός Χριστός στη θέση του Χριστού. Και το « τέλος », ο επιδιωκόμενος σκοπός αυτής της μίμησης θα είναι ανάλογος και αντίστοιχος με το κίνητρο και την αιτία της. Θα είναι η εξαπάτηση της ανθρωπότητας, η προσπάθεια του Αντιχρίστου να την δέσει στο άρμα του, για να την συμπαρασύρει στην κόλαση.

[806] Μαρτύριον Πιονίου, Ε.Π.Ε., « Τα μαρτύρια των αρχαίων Χριστιανών », ΙΔ΄, σελ. 160 « Ὁ Ἀντίχριστος ὡς Χριστός φανήσεται ». Σύμφωνα με τον Π. Χρήστου η τελική επεξεργασία αυτού του μαρτυρολογικού κειμένου έγινε τον Δ΄ αιώνα, όμως τα κείμενα στα οποία βασίστηκε ο συντάκτης του έργου είναι παλαιότερα. Βλ. Χρήστου Π., Γενική εισαγωγή σελ. 27-30 και Εισαγωγικά, σελ. 43-47, Τα μαρτύρια των αρχαίων Χριστιανών, Ε.Π.Ε., Θεσσαλονίκη 1978, Εισαγωγαί-κείμενον-μετάφρασις-σχόλια υπό Π. Χρήστου.

Εθνικό ηγέτη θέλουν οι Εβραίοι; Εθνικό ηγέτη θα τους δώσει. Υλική ευημερία περιμένουν; Αυτήν θα τους προσφέρει[807].

Η θέση ότι ο Μεσσίας των Ιουδαίων είναι ο Αντίχριστος των Χριστιανών επαναλαμβάνεται συχνά στην Ορθόδοξη Πατερική γραμματεία, και μάλιστα σε διαλόγους Χριστιανών προς Ιουδαίους ή άλλα αντιιουδαϊκά απολογητικά έργα. Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων λέγει πως ο Αντίχριστος θα απατήσει με την προσηγορία του Χριστού του Ιουδαίους που περιμένουν τον Χριστό[808]. Ο Αναστάσιος ο Σιναΐτης στο έργο « Διάλεξις κατά Ιουδαίων » γράφει: « ὅν δέ ἐκδέχεσθε ὑμεῖς οἱ Ἰουδαίοι, πλάνος ἐστί καί Ἀντίχριστος » [809]. Το ίδιο μοτίβο συναντάμε και στον διάλογο του Μάρτυρα Μιχαήλ με έναν Εβραίο[810] και σε διάφορα κείμενα της ευρύτερης χριστιανικής γραμματείας, όπως επί παραδείγματι στον διάλογο του Αυτοκράτορα Ιωάννου με κάποιον Εβραίο που

[807] Η άποψη των σύγχρονων Ιουδαίων για τον Μεσσία δεν διαφέρει ουσιαστικά απ' την αντίστοιχη της πλειοψηφίας των Ιουδαίων της εποχής του Χριστού. Τα σημαντικότερα σφάλματα αυτής της άποψης ήταν: 1) Έδιναν στον Μεσσία και τη βασιλεία που έμελλε να δημιουργήσει μια φυλετική-εθνικιστική διάσταση. 2) Έδιναν στον Μεσσία και τη βασιλεία του μια κοσμική-υλιστική διάσταση. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι γιοι του Ζεβαδαίου, ο Ιωάννης και ο Ιάκωβος, ζητούσαν πρωτοκαθεδρίες στη βασιλεία του Θεού, ενώ οι άλλοι μαθητές δυσανασχετούσαν μαζί τους από φόβο, μήπως οι ίδιοι αδικηθούν. Οι Ιουδαίοι θεωρούσαν πως η Μεσσιανική περίοδος θα συνοδεύεται από υλική ευημερία. Γι' αυτό και, μόλις ο Χριστός έκανε το θαύμα του χορτασμού των πεντακισχιλίων, αυτοί ήθελαν να τον κάνουν βασιλέα. Ο Χριστός κρύφτηκε. Άλλοτε, του ζητούσαν επιτακτικά: « Ο Μωυσής μας έδωσε άρτο. Δώσε και εσύ. ». Όπως χαρακτηριστικά γράφει και ο Blaize Pascal, « οι Ιουδαίοι δεν γύρεψαν σ' Αυτόν – τον Μεσσίαν – παρά μονάχα ένα υλικό μεγαλείο » (Blaise Pascal, « Στοχασμοί », Προλεγόμενα-Μετάφραση-Σχόλια-Υποσημειώσεις Νίκου Α. Ματσούκα, εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη αρ. Δ, σελ. 501, σχ. 662. Βλέπε και σελ. 455, « Ο Μεσσίας, κατά τους σαρκικούς Ιουδαίους οφείλει να είναι ένας μεγάλος καιρικός πρίγκηπας ». Περισσότερα για την αναμονή σαρκικού Μεσσία απ' τους Ιουδαίους βλ. στο ίδιο έργο σελ. 455-461). 3). Έδιναν στην έλευση του Μεσσία μια αποκλειστικά θριαμβευτική-νικηφόρα διάσταση. Δεν δέχονταν πως ο Χριστός θα είναι παθητός. Τους ήταν αδύνατο να συλλάβουν την έννοια της θυσίας του Μεσσία. Ο Σταυρός ήταν πάντα για τους Ιουδαίους και είναι « σκάνδαλο ». 4) Έδιναν στην έλευση του Μεσσία μια αιώνια-κοσμική διάσταση. Όταν ο Χριστός τους έλεγε ότι θα « φύγει », αυτοί απαντούσαν : « Ἡμείς ἠκούσαμεν ὅτι ὁ Χριστός μένει εἰς τόν αἰώνα ». Αυτή, η παρερμηνεία της Μεσσιανικής βασιλείας οφειλόταν στη σύγχυση της πρώτης με την δεύτερη Παρουσία του Κυρίου. Με λίγα λόγια οι Ιουδαίοι περίμεναν πως ο Μεσσίας θα είναι ένας εθνικιστής βασιλιάς που θα παράσχει αιώνια βασιλεία και υλική ευημερία (τρόφιμα κ.τ.λ.) στον Ισραήλ. Πεζό και στενό σαν σύλληψη, δεν τεκμηριώνεται και από τα κείμενα. Σχετικά με τις μεσσιανικές προσδοκίες των Ιουδαίων της εποχής του Χριστού βλ. και Rops Daniel, Η καθημερινή ζωή στην Παλαιστίνη στους χρόνους του Ιησού, Εκδόσεις Παπαδήμα, Σειρά: Λαοί και πολιτισμοί, Μετάφραση Έλλης Αγγέλου, 3η Έκδοση, Αθήνα 2005, σελ. 494-498.

[808] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, ΙΕ΄, ΙΒ΄, P.G. 33, 885, « Ἰουδαίους, ὡσανεί Χριστός ὁ προσδοκώμενος, ἀπατήσας ».

[809] Αναστασίου του Σιναΐτου, Διάλεξις κατά Ιουδαίων, P.G. 89, 1217 και Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία 13Γ. Η « διάλεξις κατά Ιουδαίων » αποδίδεται στον Πρεσβύτερο Αναστάσιο τον Σιναΐτη. Βλ. Π. Χρήστου, Πατρολογία, τ. Ε΄, σελ. 211-215. Βλέπε και Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΒ΄, P.G. 33, 885, Ιερωνύμου, Epistle to Paula, Jerome, The Principal works of St. Jerome, N. York, 1892, σελ. 52 " Of course they – Jews – are right to weep, for as they do not believe in the Lord' s resurrection they are being made ready for the advent of Antichrist ", Κυρίλλου Αλεξανδρείας , Ερμηνεία εις τον Προφήτην Ζαχαρίαν, Λόγος Δ΄, ΠΔ΄, P.G. 72-200 και και Ε.Π.Ε. 24, σελ. 290.

[810] Βλ. Βασιλείου Εμέσσης, Βίος Θεοδώρου Αρχιεπισκόπου Εδέσσης, Μ.Σ.Ο.Ε., 5η έκδοση, Αθήνα 1976, ΙΘ΄ Ιουλίου, σελ. 356 « Καί σύ, Ιουδαίε, γνώριζε πως ήλθεν ο Χριστός εις τόν κόσμον, γεννηθείς εκ Πνεύματος Αγίου και Μαρίας της Αειπαρθένου. Λοιπόν μή εκδέχεσαι πλέον δευτέραν γέννησιν, αλλά γίνωσκε βέβαια, ότι εκείνος όπου περιμένεις είναι ο παμμίαρος Αντίχριστος, του οποίου ωνομάσθη ο απατεών Μωάμεθ πρόδρομος ». Βλ. και Διάλογος του εν Αγίοις Πατρός ημών Γρηγεντίου, Αρχιεπισκόπου Αιθιοπίας μετά του Εβραίου νομοδιδασκάλου Ερβάν βαπτισθέντος ύστερον εις Λέοντα περί της αληθούς πίστεως του Χριστού, (Εισαγωγή, μετάφρασις, σχόλια, παρατηρήσεις Σακελλαρίου Θεοδοσίου), Εκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 175, « Πάντως, ἄθλιε, διά τόν Ἀντίχριστον ἐφλυάρησες· ἐκεῖνον δέ σεῖς περιμένετε να ἔλθη. Καί ἀλλοίμονον εἰς ἐσάς, ὅτι ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ σας θα ἀποθάνητε, διότι ἀντί ποιμένος θηρίον πονηρόν καί λύκον ἐξαγριωμένον ἐδέχθητε »

ονομαζόταν « Ξένος »[811]. Στον διάλογο ανωνύμου προς Ιουδαίους, ένα κείμενο του 6ου αιώνα, ο Χριστιανός συνομιλητής τονίζει αυτό το σημείο και αποδίδει την συγκεκριμένη πλάνη των Ιουδαίων σε εσφαλμένη ερμηνεία των Αγίων Γραφών. Σημειώνει χαρακτηριστικά: « Χριστός γάρ ὅν ἀναμένετε Ἀντίχριστός ἐστι καί ὀνομάζεται. Καί εἴπερ ὑγιῶς τήν γραφήν ἀνεπτύσσετε, οὐδέ τά περί τούτου ἄν ὑμᾶς διελάνθανε. Πάντα γάρ τά κατ' αὐτόν τηλαυγῶς προμεμήνυται. Ἀναβλέψατε τοίνυν ὀψέ γ' οὖν καί τῶν ὀφθαλμῶν τάς λήμας, μᾶλλον δέ τήν τύφλωσιν ἀποβάλλεσθε »[812].

Ο Αντίχριστος εκμεταλλευόμενος το υλιστικό φρόνημα των Εβραίων και τις παχυλές εθνικιστικές περί Μεσσίου αντιλήψεις και προσδοκίες τους, θα αλλοιώσει, θα φαλκιδεύσει και θα διαστρέψει το πραγματικό νόημα των Μεσσιανικών προφητειών, κατά τρόπο σύμφορο σε αυτόν. Θα τις εξηγήσει και θα τις ερμηνεύσει, όπως τον βολεύει. Θα δώσει υλική διάστασή στο νόημά τους.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που αναφέρει ο Άγιος Αυγουστίνος είναι η διαστροφή του πραγματικού νοήματος του στίχου 47 του 105ου Ψαλμού[813]. Η πνευματική ανάσταση ολοκλήρου του ανθρωπίνου γένους, που επαγγέλλεται ο Θεός ήδη απ' την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης, εκπίπτει και υποβιβάζεται σε εθνικιστική ανάκαμψη και

---

[811] Γεωργίου του Φραντζή του Πρωτοβεστιαρίου Χρονικόν, Β΄, ΙΒ΄, P.G. 156, 781-2 : « … σκοπεῖτε, μή πρό ἐκείνης λάθητε λύκῳ προσιόντες ἀντί ποιμένος καί τῷ τοῦ ἀντιχρίστου στόματι περιπέσητε καί σύν ἐκείνῳ τῷ πυρί τῷ αἰωνίῳ παραπεμπόμενοι ἀνόνητα μετακλαύσησθε ».

[812] Ανωνύμου Διάλογος Χριστιανού προς Ιουδαίον, Anonymus dialogus cum Judaeis, (e cod. Vatoped. 236), 13, Corpum Christianorum Series Graeca 30, Turnhout 1994, σελ. 50. Βλ. και « Όσιος Ανδρέας ο διά Χριστόν σαλός, ο.π, σελ. 172: « … εκένωσε δηλαδή ο Ύψιστος την πίστη καί τη γνώση των θεοπνεύστων γραφών στα έθνη, οπότε στους Ιουδαίους απέμεινε μόνο το γράμμα του νόμου σαν τον «τρυγία » δηλαδή το κατακάθι που απομένει στο πιθάρι, όταν του αδειάσουν το κρασί. Το γλυκό κρασί του νόμου και των προφητών άδειασε με την ενανθρώπηση του Χριστού. Έμεινε, όμως, το κατακάθι του, δηλαδή η ελπίς των Ιουδαίων. Αυτοί έχουν διασπαρεί σ' όλες τις χώρες και πίνουν ακόμη το κατακάθι της πλάνης περιμένοντας τον Αντίχριστο ». Σχετικά με τον βίο του Αγίου Ανδρέα του διά Χριστόν σαλού βλ. Paul J. Alexander, The Byzantine apocalyptic tradition, ed. By Dorothy deF. Abrahamse, University of California Press, California, 1985 σελ. 123 κ.εξ..

[813] Ψαλ. 105, 47, « Σῶσον ἡμᾶς, Κύριε ὁ Θεός ἡμῶν, καί ἐπισυνάγαγε ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐθνῶν τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι τῷ ἁγίῳ σου, τοῦ ἐγκαυχάσθαι ἐν τῇ αἰνέσει σου ». Βλ. Αυγουστίνου, Exposition on the Book of Psalms, CCEL, New York, 1886, CVI, σελ. 532-3 " But when the Jews suppose that that prophecy belongeth to their visible kingdom, because they know not how to rejoice in the hope of good things unseen, they are about to rush into the snares of him, of who the Lord saith " I am come in my Father' s name …". Through the Apostate… it seemeth to me, that the carnal people of Israel will suppose that prophecy to be fulfilled, where it is said, " Deliver us, oh Lord, and gather us from among the heathen " … that under his guidence, before the eyes of their visible enemies, who had visibly taken them captive, they are to have visible glory. Thus they will believe a lie, because they have not received the love of truth, that they might love not carnal, but spiritual blessings… Not, as the Jews imagine it, fulfilled through Antichrist, but through our Lord Christ coming in the name of his Father …". Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Αρέθας Καισαρείας αναφέρεται στην διαστροφή του πραγματικού νοήματος της προφητείας του Προφήτη Αμώς (Αμώς 9,11 κ.εξ.). έχει ως εξής: « Ἀναστήσω τήν σκηνήν Δαυίδ τήν πεπτωκυίαν καί τά ἀνεστραμμένα αὐτῆς οἰκοδομήσω » Αυτή η προφητεία προλέγει την πνευματική ανάσταση του ανθρωπίνου γένους. Επληρώθηκε με την ίδρυση της Εκκλησίας, όπως φαίνεται και απ' τα χωρία 15,14-19 των Πράξεων των Αποστόλων. Ο Αντίχριστος θα ισχυριστεί πως η προφητεία αναφέρεται στην εθνική αναγέννηση του Ισραήλ και, κυρίως, στην ανοικοδόμηση του ναού του Σολομώντα. Βλ. σχετικά και Αμμωνίου Αλεξανδρέως, Σχόλια στον Ιωάννη, fragmenta in Joannen (in catenis), ed. J. Renss, Johannes-kommentare aus der griechischen kirche [Texte und Unter suchungen. Berlin 1966], Σχόλιο στο Ιω. 5,43, σελ. 182: « Ὁ Ἀντίχριστος τήν τοῦ βίου δόξαν ἐπαγγέλεται καί διά τοῦτο ἐκείνῳ πιστεύετε ». Ο αλεξανδρινός πρεσβύτερος Αμμώνιος έζησε το β΄ ήμισυ του 5ου και τις αρχές του 6ου αιώνα. Ονομάζεται απ' τον Αναστάσιο τον Σιναΐτη ως « ὁ πολυπειρότατος τῶν ἐξηγητῶν ». Έγραψε πληθώρα ερμηνευτικών έργων, απ' τα οποία σώθηκαν μόνο κάποια αποσπάσματα ». Βλ. επίσης και Περί Συντελείας, XXIV, σελ. 285.

ανάσταση αποκλειστικά και μόνο του λαού του Ισραήλ. Η πνευματική λύτρωση υποκαθίσταται από ένα, πραγματικά, φθηνό υποκατάστατο, την υλική ευημερία. Το παράδειγμα αυτό εκφράζει, χαρακτηριστικά, μια γενικότερη αλλοίωση, φαλκίδευση, διαστροφή και υποβιβασμό του μεσσιανικού μηνύματος από πνευματικό σε υλικό, από πανανθρώπινο και υπερεθνικό σε εθνικιστικό και φυλετικό. Αυτή η διαστροφή χαρακτηρίζει την ερμηνεία της Παλαιάς Διαθήκης στον Ιουδαϊσμό. Δεν θα είναι εφεύρημα του Αντιχρίστου. Ο Αντίχριστος θα την βρεί, θα την καλλιεργήσει και θα την χρησιμοποιήσει προς όφελός του. Έτσι, ο Ιουδαϊσμός θα αποτελέσει τη μήτρα και το λίκνο της βασιλείας του Αντιχρίστου. Απ' τη μεριά του ο Αντίχριστος θα συγκεντρώσει τον Ιουδαϊκό λαό και θα αναστήσει την βασιλεία του[814].

Όπως, όμως, ήδη, αναφέραμε, η προσπάθεια του Αντιχρίστου θα απευθύνεται κατά πρώτον μεν λόγον στους Ιουδαίους και κατά δεύτερον λόγον προς τους Χριστιανούς.

Όσον αφορά τους Χριστιανούς το έργο του θα είναι δυσκολότερο, καθώς θα πρέπει να πείσει τους Χριστιανούς να αυτομολήσουν σ' αυτόν. Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, σημαντικό ρόλο στην αυτομόληση Χριστιανών στο στρατόπεδο του Αντιχρίστου θα παίξουν τα ψευτοθαύματα που αυτός θα επιτελέσει[815].

Κατά τον Θεοδώρητο Κύρου, ο Αντίχριστος θα κλέψει το όνομα « Χριστός ». Όπως, παλιότερα, ο Διάβολος έκλεψε το όνομα « Θεός » και το έθεσε στον εαυτό του και τους συνεργούς του, πείθοντας τους ανθρώπους να προσφέρουν το θείον σέβας σ' αυτόν μέσω των ειδώλων, έτσι και ο Αντίχριστος θα σφετεριστεί την ονομασία « Χριστός » και θα εξαπατήσει πολλούς Χριστιανούς ονομάζοντας τον εαυτό του Χριστό[816].

Στη σύγχρονη χριστιανική βιβλιογραφία συναντάται η άποψη πως ο Αντίχριστος, ενδεχομένως, να θελήσει να εκμεταλλευτεί και διάφορες μεσσιανικές προφητείες ή στοιχεία μεσσιανικής προσδοκίας που απαντώνται σε παραδόσεις άλλων θρησκειών.

Αναμφισβήτητα, τέτοια στοιχεία υπάρχουν σε διάφορες θρησκείες. Άλλωστε είναι γνωστό πως η προσμονή και η προσδοκία για την έλευση ενός Μεσσία, σωτήρα και λυτρωτή δεν ήταν αποκλειστικό προνόμιο της Ιουδαϊκής θρησκείας αλλά προσδοκία που με θεία έμπνευση είχε εμφυτευθεί δια του σπερματικού λόγου σε όλα τα έθνη[817].

---

[814] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XXV, σελ. 205. Βλ. και Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις ς΄, σελ. 231.

[815] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΑ΄, 885 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 136, « Και διά μεν τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας Ἰουδαίους τους τον Ἠλειμμένον προσδοκῶντας ἀπατῶντα, τους δε ἐξ ἐθνῶν ταῖς μαγικαῖς φαντασίαις ὑπαγόμενον ».

[816] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528 B C« Καί καθάπερ πάλαι το Θεός ὄνομα κεκλοφώς ἐπιτέθεικεν ἑαυτῷ, καί τοῖς τῆς πονηρίας αὐτοῦ συνεργοῖς, καί πέπεικε τούς ἀνθρώπους διά τῶν χειροτμήτων ξοάνων τό θεῖον αὐτῷ σέβας προσενεγκεῖν, οὕτω τήν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ προσηγορίαν σφετερισάμενος, πάντας μέν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐξαπατήσει, φενακίσει δέ καί τῶν σεπτόν ὄνομα περικειμένων πολλούς, ἑαυτόν εἶναι λέγων Χριστόν, ὅν οἱ θεῖοι χρησμωδοῦντες προφῆται ἐπιφανήσεσθαι προὔλεγον ». Βλ. καί Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΓ΄, σελ. 351: « Σπουδῇ τοῦ Σατανᾶ πείθειν ἐξ ἀπάτης βουλομένου τοῦ ἤδη προσνεμηθέντας Χριστῷ, καί ἐξ ὑποστροφῆς πρός αὐτόν αὐτομολῆσαι. ὅς καί τοῖς ἀπ᾽ ἀρχῆς τῆς ἐνανθρωπήσεως του Κυρίου κακούργως ἐπιβαλών ἐξ ὁμοιώσεως τούτων τήν ἀπάτην προέθετο ἐνστήσασθαι, καί μάλιστα Ἑβραίοις τάς περί Χριστοῦ προφητείας ἐκείνῳ μᾶλλον προσοικειοῦσιν ἤ τῷ Χριστῷ », σελ. 354 « Κλέψει τῇ ὁμοιότητί τινας τῶν νοθεστέρων καί ῥαθυμότερον τῶν περί Χριστοῦ προφητικῶν ἐπακούοντας ».

[817] Βλ. σχετικά Φιλλιπίδου Ι. Λεωνίδου, Η παγκόσμια προσδοκία Θεανθρώπου Λυτρωτού, (Απόσπασμα από το βιβλίο του: Ιστορία της εποχής της Κ.Δ. εξ απόψεως παγκοσμίου και πανθρησκειακής, Αθήναι, 1958, σελ. 764-886), Νεοελληνική απόδοση στα νεοελληνικά Βαρβάρα Καλογεροπούλου Μεταλληνού, Μαρία Ζέρβα, Πρόλογος π. Γεωργίου Μεταλληνού, Αθήνα, 2003.

Τέτοιες προφητείες αναφέρονται στις παραδόσεις διαφόρων λαών. Ακόμη και στην Κίνα υπήρχαν προφητείες που προανήγγειλαν την έλευση του Σωτήρα από τη Δύση (η Παλαιστίνη για την Κίνα είναι Δύση). Οι λαοί αυτοί στην συντριπτική τους πλειοψηφία δεν πίστεψαν στον Χριστό. Οι προφητείες, όμως, παραμένουν. Η μεσσιανική προσδοκία εξακολουθεί να υπάρχει[818].

Έτσι, οι Βουδιστές αναμένουν τον Maitreya Βούδα, τον Βούδα της Ευσπλαχνίας που θα έλθει στο μέλλον για να ιδρύσει μια γήινη μακάρια χώρα[819]. Μια ανάλογη αντίληψη υπάρχει και στον Τζαϊνισμό[820], τον Μπαχαϊσμό[821] και σε όλα τα θρησκεύματα που δέχονται την διδασκαλία της σαμσάρα και των φωτισμένων προφητών που εμφανίζονται κατά καιρούς. Επίσης, κεντρικό στοιχείο της Σιιτικής Μουσουλμανικής Θρησκείας είναι η αναμονή της έλευσης του Ιμάμ Μαχδί με χαρακτηριστικά παρόμοια με τα αντίστοιχα της έλευσης του Αντιχρίστου. Αυτή η αντίληψη έχει περάσει και στη Σουνιτική εσχατολογία[822].

---

[818] Βλ. σχετικά και στο έργο « Ιησούς Χριστός Προσδοκία των εθνών », Εκδόσεις Κάλαμος, Αθήνα 2000, κυρίως στις σελ. 70-90.

[819] Βλ. Ζιάκα Γρηγορίου, « Ιστορία των Θρησκευμάτων », τ. Α΄, « Τα Ινδικά Θρησκεύματα », Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 333-4. Βλέπε και A. Sponberg-H. Hardacre (eds), Maitreya, The Future Buda, Cambridge, 1998 στο Θρησκειολογικό Λεξικό, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2000, Επιμέλεια Μάριος Μπέγζος, σελ. 351 κ.εξ.. Το όνομα « Μαϊτρέγια » σημαίνει « προσφιλής ». Ο Μαϊτρέγια αναμένεται να ηγηθεί μιας ιδανικής κοινωνίας. Λεπτομέρειες του βίου του προλέγονται σε κείμενα, όπως π.χ. η Αναγκαταβάνσα και η Μαϊτρέγιαβυάκαρανα, η Ντιβυάβαντάνα και Μαχάβαστου. Η προσδοκία της επερχόμενης έλευσής του εκδηλώνεται με τη φράση « έλα, Βούδα, έλα » που χαράσσεται πάνω σε βράχους των βουνών της Μογγολίας και του Θιβέτ. Στην τέχνη αναπαρίσταται, συνήθως, με τη μορφή ευτραφούς, καλοκάγαθου, γελαστού Βούδα που περιστοιχίζεται από παιδιά. Βλ. και Meulenbeld Ben, Βουδιστικοί συμβολισμοί στα θιβετιανά τάνγκα, Κέδρος, Αθήνα, 2003, Βουδιστικοί συμβολισμοί στα θιβετιανά τάνγκα, Κέδρος, Αθήνα, 2003, σελ. 48-53, 104-106, 135.

[820] Βλ. Ζιάκα Γρηγορίου, « Ιστορία των Θρησκευμάτων », Ά « Τα Ινδικά Θρησκεύματα », Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πουρναρά, 1992, σελ. 344.

[821] Σχετικά με τον Μπαχαϊσμό βλέπε στο Καριώτογλου Αλ., « Μπαχαϊσμος », Θρησκειολογικό Λεξικό, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, Επιμέλεια Μάριος Μπέγζος, σελ.397-8. Ο Μπαχαϊσμός έχει ως βασικό δόγμα την αέναη εμφάνιση των προφητών και τονίζει την ανάγκη της ενότητας των ανθρώπων μέσω της ενότητας των θρησκειών. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια συγκρητιστική και παγκοσμιοποιητική θρησκεία.

[822] Βλέπε σχετικά στο έργο της Ζιάκα Αγγελικής, Το σιιτικό Ισλάμ, Οι κοινωνικές και πολιτικές του προεκτάσεις στη Μέση Ανατολή, Εκδόσεις Κορνηλία Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 67-70 « Μεγάλη σημασία για τους δωδεκαδικούς σιίτες έχει ο 12ος Ιμάμης, ο Muhammad " al Muntazar ", που είναι περισσότερο γνωστός ως Mahdi, ο καθοδηγημένος από τον Θεό αναμενόμενος σωτήρας του Ισλάμ. Πρόκειται για ένα είδος εσχατολογικού Μεσσία και απελευθερωτή, που κατά τους Σιίτες δεν πέθανε, αλλά με το θέλημα του Θεού κρύφτηκε και παραμένει κρυμμένος, για να επιστρέψει ως Mahdi στον κόσμο λίγο πριν από τα έσχατα, να ενώσει όλους τους μουσουλμάνους και να εγκαθιδρύσει την δικαιοσύνη στη γη. Η διδασκαλία αυτή αργότερα θα επηρεάσει όλο τον ισλαμικό κόσμο. Έτσι, κάτω από ορισμένους όρους, τον Mahdi τον περιμένουν και οι σουννίτες για να δικαιώσει το Ισλάμ… Είναι ζωντανός, συμμετέχει στη ζωή της κοινότητας, βρίσκεται σ' ανώτατα επίπεδα ύπαρξης, είναι ο πόλος και ο άξονας της θρησκείας, ο εγγυητής της διαιώνισης της παράδοσης. Εμφανίζεται σε πρόσωπα που διαθέτουν τα απαραίτητα πνευματικά προσόντα για να τον δουν. Υπάρχουν πολλοί θρύλοι για οπτασίες και εμφανίσεις του και οι τοποθεσίες όπου συνέβησαν αυτές αποτελούν ιερούς τόπους, στους οποίους οι πιστοί πραγματοποιούν προσκυνήματα… ». Βλ. και στο έργο του Richardson Joel, Islam' s awaited Messiah, Pleasant Word Publishing, U.S.A. 2006, όπου γίνεται από τον συγγραφέα συγκριτική εξέταση και αντιπαραβολή μεταξύ της ισλαμικής και χριστιανικής εσχατολογίας. Ειδικά για την συγγένεια μεταξύ της ισλαμικής διδασκαλίας για τον Ιμάμ Μαχδί και της αντίστοιχης χριστιανικής για τον Αντίχριστο βλέπε σελ. 52-71. Αντίστοιχα, βέβαια, κάποιοι μουσουλμάνοι θεωρούν πως ο Ντατζάλ (ο Αντίχριστος των Μουσουλμάνων) θα είναι ο Μεσσίας των Ιουδαίων. Βλέπε σχετικά στο έργο του Umar Asim, 3rd world war and Dajjal, U.S.A, 1957, όπου ο συγγραφεύς διατυπώνει την θέση πως οι Εβραίοι ανοίγουν τον δρόμο για να έρθει ο Ντατζάλ. Πάντως, είναι γεγονός πως ο ηγέτης του Ιράν, ο Αχμαντινετζάντ, αναφέρεται, συχνά, στις ομιλίες του, στην προσδοκία του για επικείμενη έλευση του Ιμάμ Μαχδί και δηλώνει πως θεωρεί αποστολή του να ανοίξει τον δρόμο για την έλευσή του. Βλ. σχετικά Marvin Yakos, Jesus, Jews and Jihad, U.S.A. 2006, σελ. 37 κ.εξ., Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri, Iran and the rise of its neoconservatives, The politics of Tehran' s silent Revolution, , Tauris and Co Ltd., London 2007, σελ. 62 κ.εξ., Barnhart R. David, Living in the Times of the Signs, Bible Prophecy

Την ύπαρξη όλων αυτών των προφητειών είναι πιθανόν να εκμεταλλευτεί ο Αντίχριστος. Και, αν μέχρι την έλευσή του οι λαοί αυτοί δεν έχουν πιστέψει στον Χριστό, το έργο του θα είναι ακόμη ευκολότερο.

Αυτή η θέση, αν και δεν αναφέρεται από κάποιον Εκκλησιαστικό συγγραφέα, έχει όμως κάποια πατερική βάση, αφού στην πατερική διδασκαλία αναφέρεται εκμετάλλευση της μεσσιανικής προσδοκίας του Ισραήλ. Την εποχή που έγραφαν οι Πατέρες δεν είχαν μελετηθεί επαρκώς οι θρησκευτικές παραδόσεις άλλων λαών, ή δεν είχαν καν δημιουργηθεί (π.χ. μωαμεθανική παράδοση για ιμάμ μαχδή).

Πάντως, ο αναμενόμενος Μεσσίας του κινήματος της Νέας Εποχής, που από πολλούς σύγχρονους Χριστιανούς συγγραφείς ταυτίζεται με τον Αντίχριστο[823], παρουσιάζεται απ' τους Νεοεποχίτες ως η εκπλήρωση όλων αυτών των μεσσιανικών προσδοκιών των διαφόρων θρησκειών[824]. Ο Μεσσίας της Νέας Εποχής θα είναι ο Μεσσίας των Ιουδαίων, ο Χριστός των Χριστιανών (που θα ξαναέλθει), ο Ιμάμ Μαχδή των Μουσουλμάνων, ο πέμπτος Βούδας των Βουδιστών, ο Μαϊτρέγια [825].

8) Η υποκριτική συμπεριφορά του Αντιχρίστου.

Ο Αντίχριστος θα παρουσιάσει στην αρχή της δράσης του μια κάποια επίπλαστη αγαθότητα και προσποιητή αγιωσύνη[826]. Θα ενδυθεί, υποκριτικά, την εμφάνιση γνήσιου και πραγματικού ποιμένος[827] και θα επιδιώξει να δημιουργήσει μια θετική και ελκυστική εικόνα για το πρόσωπό του. Στα πλαίσια αυτής του της επιδίωξης θα αποπειραθεί να

---

for 21st Century, U.S.A. 2001, σελ. 224-6. Βλ. σχετικά και Hitchcock Mark, The Apocalypse of Ahmadinejad: The Revelation of Iran' s Nuclear Prophet, Multnomah Books, U.S.A. 2007.

[823] Βλ. Texe Marrs, « Η Νέα Εποχή, Τα σκοτεινά μυστικά της », Εκδόσεις Μπίμπης, Θεσσαλονίκη, σελ. 67-69.

[824] Βλ. Alice Baley, Η επανεμφάνιση του Χριστού, Lucis Trust, Κέδρος, α.τ.χ., κυρίως στις σελ. 7 « την επανεμφάνισιν του Χριστού προέβλεψαν οι πιστοί και των δύο ημισφαιρίων, όχι μόνον εκείνοι που πιστεύουν εις τον Χριστόν αλλά καί εκείνοι που αναμένουν τον Μαϊτρέγια και τον Βοδισάττβαν καθώς και εκείνοι που αναμένουν τον Ιμάμ Μαχδήν ».

[825] Βλ. Texe Marrs, « Η Νέα Εποχή, Τα σκοτεινά μυστικά της », Εκδόσεις Μπίμπης, Θεσσαλονίκη, σελ. 61-6, όπου παρατίθεται και σχετική βιβλιογραφία, όπως Lola Davis, " Toward a world religion for the new age ", σελ.1 κ.α.. Βλέπε και Μ. Μολτσάνωφ, Περί Αντιχρίστου, στο Παναγοπούλου Αλεξίου, Εσχατολογικά, Πάτρα, 1993, σελ. 32-33, και Γέροντος Παϊσίου Λόγοι, Γ΄, σελ. 176, « Μέσα στη σύγχυση αυτή όλοι θα ζητούν ένα Μεσσία για να τους σώσει. Και τότε θα παρουσιάσουν κάποιον που θα πει " Εγώ είμαι ο Ιμάμης, εγώ είμαι ο πέμπτος Βούδας, εγώ είμαι ο Χριστός που περιμένουν οι Χριστιανοί, εγώ είμαι αυτός που περιμένουν οι Ιεχωβάδες, εγώ είμαι ο Μεσσίας των Εβραίων. Πέντε " εγώ " θα έχει »."Η σχετική διδασκαλία έχει μεταφερθεί και στη χριστιανική λογοτεχνία. Βλέπε Beauseigneur James, « Η γέννηση μιας εποχής », Κοχλίας, Αθήνα 2007, σελ. 362 « " Εγώ είμαι εκείνος που σας υποσχέθηκαν ", φώναξε με θέρμη. " Είμαι ο Μεσσίας, ο Χριστός, ο πέμπτος Βούδας, ο 13ος διάδοχος του Μωάμεθ. Είμαι αυτός που θα φέρει την Μεγίστη Ειρήνη (θρησκεία των Μπαχάι). Είμαι ο Κρίσνα, ο Σάμ Μπαχράμ, ο Μαχάντα, ο Κύριος Μαϊτρέγια, ο Μποντισάτβα, ο Κρισναμούρτι, και ο Ιμάμης Μαχντί. Είμαι ο Μίθρας, ο Ντέβα, ο Ερμής ο Τρισμέγιστος, ο Ιανός και ο Όσιρις. Όλοι αυτοί δεν έχουν καμιά διαφορά μεταξύ τους. Όλοι τους είναι ένα, όλες οι θρησκείες είναι μία. Είμαι αυτός για τον οποίο μίλησαν όλοι οι προφήτες! Σήμερα, η Γη σώθηκε! " ».

[826] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « Καί ἐν τοῖς προοιμίοις μέν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, μᾶλλον δέ τυραννίδος, ὑποκρίνεται ἁγιοσύνην ».

[827] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ.119, « ἀναλαμβάνει γάρ σχῆμα τοῦ ἀληθινοῦ ποιμένος ».

μιμηθεί στην εξωτερική συμπεριφορά τον Χριστό. Θα παρουσιάζει στοιχεία χαρακτήρος τέτοια που να τον κάνουν αγαπητό σε όλους[828].

Οι Πατέρες αναφέρουν μια ολόκληρη σειρά εκδηλώσεων αυτής της υποκριτικής αγιωσύνης. Έτσι, λένε πως ο Αντίχριστος θα εμφανίζεται πάντοτε υπερβολικά όμορφος[829], ατάραχος, και εύτακτος. Δεν θα φαίνεται ποτέ σκυθρωπός ούτε θα μιλά με οργή, αλλά, αντίθετα, θα είναι γλυκύς στην ομιλία του και μειλίχιος στη συμπεριφορά του. Θα παρουσιάζεται ιλαρός προς όλους, χαρίεις στις συναναστροφές του, ταπεινός, πράος και γαλήνιος. Θα δείχνει πως τρέφει αισθήματα αγάπης για όλους, θα εμφανίζεται, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Εφραίμ « αγαπητικός προς πάντας ». Θα έρθει « εν δορά προβάτου » και « εν σχήματι ευταξίας ».

Ακόμη θα εμφανίζεται ειρηνοποιός, φιλόξενος, φιλόπτωχος και ελεήμων. Θα βοηθά τις χήρες, θα προστατεύει τα ορφανά και θα αποδίδει τιμή στους ηλικιωμένους. Θα υποκρίνεται πως είναι ηθικός, δίκαιος, αχρημάτιστος και ακριβοδίκαιος κριτής. Δεν θα δίνει προσοχή στις καταλαλιές, δεν θα ορκίζεται, δεν θα καταδέχεται την πορνεία, ενώ, αντίθετα, θα βδελύττεται την μοιχεία και θα εμφανίζεται ως ο υπερασπιστής όλων όσων υποφέρουν και αδικούνται. Μέχρι και τις γραφές θα γνωρίζει. Γενικά, θα επιδιώκει με δόλο να αρέσει σε όλους, ώστε να καταστεί σε σύντομο χρονικό διάστημα εξαιρετικά δημοφιλής[830].

---

[828] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 119-120, « Ἀρέσαι δε πᾶσι τεχνάζεται δολίως, ὅπως ἀγαπηθῇ ἐν τάχει ὑπό πολλῶν ». Κατά τον Άγιο Ιγνάτιο Μπριαντσιανίνωφ, καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση μιας θετικής εικόνας για τον Αντίχριστο στην κοινωνία θα παίξουν τα πονηρά πνεύματα. Βλ. Ιγνατίου Μπριαντσιανίνωφ Επισκόπου Σταυρουπόλεως, Θαύματα και σημεία, ο.π., σελ. 28-30.

[829] Αυτή η αναφορά έρχεται σ' αντίθεση με διάφορες περιγραφές των αποκρύφων, όπου ο Αντίχριστος παριστάται ως τέρας. Για απεικονίσεις και περιγραφές της μορφής του Αντιχρίστου βλέπε και McGinn Bernard, Antichrist: Two thousands years of the human fascination with evil, New York San Francisco, Harper, 1994, σελ. 68-70, 72-3,103-107. Βλ. και Προβατάκη Θωμά, ο.π., σελ. 201-203, εικόνες 153,155,172 και 173.

[830] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 30, σελ. 383, « και φανέρωσίν τινα περιέχει τιμωρίας και ἐκδίκησιν ἐπάγοντος, ὅτι ἐκεῖνος προσποιεῖται τους κακουχουμένους ἐκδικῆσαι », Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, VI, σελ. 199, « Ἐδείχθη ὁ σωτήρ ὡς ἀρνίον, καί αὐτός ὁμοίως φανήσεται ὡς ἀρνίον, ἔνδοθεν λύκος ὤν », Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 119-120, «Ἐν σχήματι τοιούτῳ ἥξει ὁ παμμίαρος, ὡς κλέπτης ἀπατῆσαι τά σύμπαντα. Ταπεινός, ἥσυχος, μισῶν, φησίν, ἄδικα, ἀποστρεφόμενος εἴδωλα, προτιμώμενος εὐσέβειαν, ἀγαθός, φιλόπτωχος, εὐειδής ὑπερβολῇ, εὐκατάστατος, ἱλαρός πρός πάντας, τιμῶν μεθ' υπερβολῆς τό γένος τῶν Ἰουδαίων… Ἀρέσαι δε πᾶσι τεχνάζεται δολίως, ὅπως ἀγαπηθῇ ἐν τάχει ὑπό πολλῶν. Δῶρα δέ οὐ λήψεται, μετ' οργῆς οὐ λαλήσει, κατηφής οὐ δείκνυται, σχήματι δέ εὐταξίας ἐξαπατᾶ τόν κόσμον, ἕως ἄν βασιλεύσῃ », Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΒ΄, 885 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 136-137, « τά πρῶτα μέν ἐπιείκειαν, ὡσανεί λόγιός τις καί συνετός, σωφροσύνην τε καί φιλανθρωπίαν ὑποκρίνεται » , Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, σελ. 270, « Ὑπό πολλῆς δολιότητος ὁ παγκάκιστος ὥσπερ πρᾶος ἐλεύσεται, ὡς ὁ ποιμήν ὁ καλός ἡμῶν », Αυγουστίνου, " Exposition on the Book of Psalms ", CCEL, N. York, 1886, X, σελ. 38 " Antichrist, who will seem to man blessed to that degree, that he will even be thought God … he may appear good and just, and a son of God ", Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « καί περιπατήσει δήθεν, τήν κατά Χριστόν μετερχόμενος πολιτείαν… καί τάς θείας Γραφάς μετελεύσεται καί νηστείαν ασκήσει ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και « Περί Συντελείας », ΧΧ, σελ. 283, « Ἐδείχθη ὁ σωτήρ ὡς ἀρνίο καί αὐτός φανήσεται ὡς ἀρνίον, λύκος ὤν ἔνδοθεν », και ΧΧΙΙΙ, σελ. 285, « Ἀλλά τά πρῶτα αὐτοῦ γενήσεται πραΰς, ἀγαπητικός, ἥσυχος, εὐλαβής, εἰρηνοποιός, μισῶν ἀδικίαν, βδελυττόμενος δῶρα, εἰδωλολατρείαν μή προσιέμενος, τάς γραφάς φησιν ἀγαπῶν, ἱερεῖς αἰδούμενος, πολιάς τιμῶν, πορνείαν μή καταδεχόμενος, μοιχείαν βδελυττόμενος, καταλαλιαῖς μή προσέχων, ὅρκους μή καταδεχόμενος, φιλόξενος, φιλόπτωχος, ἐλεήμων », Ανδρέα

Πρέπει, βέβαια, να σημειώσουμε πως για όλες αυτές τις πτυχές της υποκριτικής αγιότητας του Αντιχρίστου δεν υπάρχει συγκεκριμένη βιβλική βάση. Οι Πατέρες αναπτύσσουν το θέμα στηριζόμενοι στην γνώση της προσπάθειας του Αντιχρίστου να παρουσιαστεί ως ο Χριστός και της τακτικής του να μιμείται εξωτερικά τον βίο και την παρουσία του Ιησού Χριστού.

Αυτή η επίπλαστη και υποκριτική αγαθότητα και αγιότητα του Αντιχρίστου θα είναι περιορισμένης διάρκειας και θα επιδειχθεί απ' αυτόν στην αρχή μόνο της δημόσιας δράσης του. Στα « προοίμια τῆς τυρρανίας » του, « ἕως ἄν βασιλεύση »[831]. Και αυτό διότι το προσωπείο του αγαθού ποιμένος δεν θα είναι παρά ένα μέσο για την επίτευξη κάποιου άλλου στόχου, την απόκτηση πολιτικής εξουσίας[832]. Σύμφωνα με τον άγιο Εφραίμ ο Αντίχριστος θα ανακηρυχθεί βασιλιάς απ' τους ανθρώπους που θα έχουν γοητευτεί απ' την υποκριτική του αγαθότητα[833]. Και ο Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος αναφέρει πως ο Αντίχριστος θα βασιλεύσει μετά από απαίτηση των ανθρώπων[834].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντώνται οι ίδιες απόψεις. Σύμφωνα με τον συγγραφέα του « Περί Συντελείας » ο δόλιος και ύπουλος Αντίχριστος θα επιδείξει ευγενή συμπεριφορά και θα φορέσει το προσωπείο του αγαθού ποιμένος αποσκοπώντας κυρίως στην απόκτηση πολιτικής δύναμης: «Καί ταῦτα πάντα ποιεῖ ὕπουλος ὢν καί δόλιος καί πάντας θέλων ἐξαπατῆσαι προς το ποιῆσαι αὐτόν βασιλέα »[835]. Μάλιστα, ο συγγραφεύς του « Περί Συντελείας » γράφει ότι, ο Αντίχριστος, όταν του προσφερθεί η εξουσία απ' την ανθρωπότητα, αρχικά, θα την αρνηθεί, για να την δεχτεί στη συνέχεια μετά από επιμονή των ανθρώπων στο αίτημά τους[836]. Με την επίτευξη αυτού του στόχου, της πολιτικής εξουσίας, αυτόματα, θα εκλείψει και ο λόγος της υποκρίσεως. Και, τότε, όπως θα δούμε σε άλλη ενότητα, θα αποκαλύψει το πραγματικό του σατανικό πρόσωπο.

Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 337 και Αρέθα Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 379, « τά κέρατα δέ οὐκ ἀρνίου, ἀλλ' ὅμοια ἀρνίω, ἐπειδή φαντάζει ἑαυτόν ἐπιεικῆ ὡς ὁ Χριστός, ἵνα πλανᾶ ».

[831] Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ.442, « Καί ἐν τοῖς προοιμίοις μέν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, μᾶλλον δέ τυραννίδος, ὑποκρίνεται ἁγιοσύνην », Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 120 « σχήματι δε εὐταξίας ἐξαπατᾶ τον κόσμον ἕως ἄν βασιλεύση ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. « Περί Συντελείας », ΧΧΙΙΙ, σελ. 285, « ἀλλά τά πρώτα αὐτοῦ γενήσεται πραῦς … ».

[832] Ο Σατανάς και τα όργανά του πάντοτε επιζητούσαν την πολιτική εξουσία. Και αυτό διότι δεν τους ενδιαφέρει αν κάποιος τους προσκυνά επειδή ο ίδιος το επιθυμεί ελεύθερα ή επειδή εξαναγκάζεται. Τους αρκεί να τους προσκυνούν. Άλλωστε υπό καθεστώς ελευθερίας θα είχαν μάλλον λίγους οπαδούς. Ο Διάβολος δεν εκτιμά ιδιαίτερα το ιδανικό της ελευθερίας σε αντίθεση με τον Χριστό που έλεγε: « Ὅστις θέλει ὀπίσω μοῦ ἐλθεῖν » (Μθ. 16,24 και Μρ. 8,34), και ρωτούσε τους μαθητές του: « μή καί ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν; » (Ιω. 6,67). Γι' αυτό το λόγο και τα όργανα του Σατανά, από τους ειδωλολάτρες αυτοκράτορες μέχρι τους μωαμεθανούς σουλτάνους ανέκαθεν οργάνωναν διωγμούς και χρησιμοποιούσαν βασανιστήρια. Το ίδιο θα κάνει και ο Αντίχριστος. Αλλά για να το κάνει θα πρέπει να διαθέτει πολιτική εξουσία. Απλά, θα περιμένει μέχρι να την αποκτήσει.

[833] Εφραίμ, Εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 120, « Ὅταν οὖν ἴδωσι λαοί πολλοί καί δῆμοι τοιαύτας ἀρετάς καί δυνάμεις, πάντες ἐπί τό αὐτό μιᾷ γνώμη γίνονται καί ἐν χαρᾷ μεγάλη βασιλέα αὐτόν κηρύσσουσι, λέγοντες προς ἀλλήλους· μή ἄρα εὑρίσκεται τηλικοῦτος ἄνθρωπος ἀγαθός καί δίκαιος; ».

[834] Βλ. Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « καί βιασθήσεται ὑπό τῶν ἀνθρώπων καί βασιλεύς ἀνακηρυχθήσεται ».

[835] Περί Συντελείας, ΧΧΙV, σελ. 285.

[836] Βλ. Περί Συντελείας, ΧΧV, σελ. 285, « Καί τά πρῶτα μέν ὑπούλως χρώμενος ὁ ψεύστης καί ἄνομος παραιτήσεται τήν δόξαν αὐτήν, οἱ δέ ἄνθρωποι προσμένοντες καί παρακαλοῦντες αὐτόν ἀναδείξουσι βασιλέα ».

Εξετάζοντας την σύγχρονη βιβλιογραφία διαπιστώνουμε πως αυτή η Πατερική διδασκαλία σχετικά με την υπόκριση αγιοσύνης εκ μέρους του Αντιχρίστου έχει επηρεάσει και τη νεότερη λογοτεχνία που δημιουργήθηκε και δημιουργείται γύρω απ' το θέμα του Αντιχρίστου. Έτσι, πρώτος ο Σολόβιεφ τον παρουσίασε ως δημοφιλή πολιτικό που έχει καλές σχέσεις με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, επιδιώκει την ειρήνη και την ευημερία της ανθρωπίνης κοινωνίας, και είναι συγγραφέας ενός μπεστ σέλλερ με τον τίτλο: « Ο ανοικτός δρόμος για την ειρήνη και την ευημερία του κόσμου ». Ο Ρώσος στοχαστής στο έργο του: « Μια μικρή ιστορία για τον Αντίχριστο », δίνει την εικόνα ενός, φαινομενικά, ευσεβούς Αντιχρίστου και τον παρουσιάζει να ανακηρύσσεται επίτιμος διδάκτωρ της Θεολογικής Σχολή της Τυβίγγης, ως δεινός ερμηνευτής των Γραφών[837]. Σήμερα, τα διάφορα best sellers αλλά και οι διάφορες τηλεοπτικές και κινηματογραφικές ταινίες με θέμα τον Αντίχριστο απηχούν αυτήν την παράδοση εμφανίζοντας τον Αντίχριστο να επιδιώκει με υποκρισία να γίνει αρεστός στα πλήθη ως φιλάνθρωπος, τίμιος πολιτικός άνδρας, ευνοούμενος των μέσων μαζικής ενημέρωσης, πρόεδρος των Ηνωμένων Εθνών κ.ο.κ..

9) Τα ψευτοθαύματα του Αντιχρίστου

Μια ιδιότητα του Αντιχρίστου που αναλύεται αρκετά στην πατερική παράδοση είναι η θαυματουργική. Και αυτό δεν είναι περίεργο, αφού και οι σχετικές αγιογραφικές αναφορές δεν είναι λίγες. Στην Β΄ προς Θεσσαλονικείς αναφέρεται πως η παρουσία του Αντιχρίστου θα συμβεί « ἐν πάσῃ δυνάμει καί σημείοις καί τέρασι ψεύδους », ενώ και στην Αποκάλυψη υπάρχουν χωρία με σχετικό περιεχόμενο. Οι Πατέρες αναλύοντας αυτές τις αναφορές και αναπτύσσοντας θεολογικά το όλο θέμα διετύπωσαν μια συγκεκριμένη διδασκαλία γύρω απ' αυτήν την ιδιότητα του θηρίου.

Ίσως, όμως, η ιδιότητα του Αντιχρίστου ως θαυματοποιού να τονίζεται ιδιαίτερα απ' τους Πατέρες και για κάποιον άλλο λόγο. Γιατί αυτή, ακριβώς, η ιδιότητά του θα συμβάλλει, καταλυτικά, στην αποδοχή του απ' την ανθρωπότητα.

Όλοι, σχεδόν, οι Πατέρες που έχουν ασχοληθεί με το γενικότερο θέμα του Αντιχρίστου και της εποχής των εσχάτων αναφέρονται είτε εν συντομία είτε εκτενέστερα στην σημαντική αυτή πτυχή της δράσης του Αντιχρίστου. Άλλωστε, όπως ήδη αναφέραμε, η βιβλική βάση στην οποία στηρίζεται είναι κάτι παραπάνω από επαρκής. Οι Άγιοι Εφραίμ και Ρωμανός αναφέρουν μια σειρά θαυμάτων που θα επιτελέσει ο Αντίχριστος· ανάσταση νεκρών, μεταβολή μορφών και άλλα πολλά που θα αναφέρουμε στη συνέχεια.

Σ' αυτό το σημείο οφείλουμε να τονίσουμε πως σε αγιογραφικά χωρία που αναφέρονται στον Αντίχριστο στηρίζονται μόνο τα ψευτοθαύματα της ανάστασης

[837] Βλ. Soloviev Vladimir, War, progress, and the end of history, including a short story of the Antichrist, three discussions, ο.π., 1915, σελ 212-3. Ο Arthur W. Pink στο έργο του « The Antichrist », γράφει πως ο Αντίχριστος θα είναι " intellectual, oratorical, political, commercial, military, governmental and religious genius ", Pink W Arthur, The Antichrist, CCEL, σελ. 40-43.

νεκρών[838], της ζωοποίησης της εικόνας του θηρίου[839] και της εκ του ουρανού καταφοράς του πυρός[840]. Η αναφορά των υπολοίπων θαυμάτων, πιθανότατα, βασίζεται σε αναφορές και διηγήσεις της εκκλησιαστικής ιστορίας και της Ιεράς Παράδοσης σχετικά με ψευτοθαύματα διαφόρων μάγων της αρχαιότητας. Αυτό συνάγεται τόσο απ' την παραβολή και σύγκριση απ' τους Πατέρες συγκεκριμένων θαυμάτων του Αντιχρίστου με παρόμοια θαύματα διαφόρων μάγων όσο και απ' τον παραλληλισμό του προσώπου του προς άλλους μάγους της αρχαιότητας, κάποιοι εκ των οποίων ονομάζονται και πρόδρομοι ή τύποι του Αντιχρίστου. Ο Αντίχριστος θα υπερέχει έναντι των προγενεστέρων μάγων όσο ένα πρωτότυπο υπερέχει των αντιτύπων του. Θα είναι ο επιφανέστερος μάγος όλων των εποχών[841]. Άλλωστε, είναι προφανής η ομοιότητα των μελλοντικών θαυμάτων του Αντιχρίστου με αυτές τις ιστορικές αναφορές. Ο Σατανάς και τα έργα του, ένα εκ των οποίων είναι και η μαγεία, έχουν διαχρονική διάσταση. Άρα, και κοινά, στο πέρασμα του χρόνου, χαρακτηριστικά.

Πάντως, αυτή η τακτική των Πατέρων δεν είναι αυθαίρετη, ούτε στερείται βιβλικής βάσης. Στηρίζεται στην αναφορά του Παύλου ότι ο Αντίχριστος θα έρθει « ἐν πάσῃ δυνάμει καί τέρασι ψεύδους ». Οι Πατέρες εξετάζουν τα τέρατα ψεύδους που συνέβησαν σε άλλες εποχές για να έχουν μια εικόνα των ψευτοθαυμάτων που θα παρουσιάσει ο Αντίχριστος. Απ' τη στιγμή που είναι γνωστό πως ο Αντίχριστος θα διαθέτει σατανική δύναμη μεγαλύτερη απ' όση κατείχε οποιοσδήποτε άλλος μέχρι την εποχή του, και αφού, ούτως ή άλλως, η Αγία Γραφή αναφέρεται σε κάποια θαύματα, είναι φυσικό να υποτεθεί ότι θα είναι εις θέσιν να επιτελέσει, τουλάχιστον, όσα θαύματα επιτέλεσαν και λιγότερο από αυτόν επιφανείς μάγοι, και, ίσως, και περισσότερα και μεγαλύτερα[842].

---

[838] Απ 13,3, « καί μίαν ἐκ τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον. καί ἡ πληγή τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη, καί προσεκύνησαν τῷ δράκοντι τῷ δεδωκότι τήν ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ … ».

[839] Απ. 13,14-15, « καί πλανᾶ τούς κατοικοῦντας ἐπί τῆς γῆς διά τά σημεῖα ἅ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπί τῆς γῆς ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ, ὅς εἶχε τήν πληγήν τῆς μαχαίρας καί ἔζησε. Καί ἐδόθη αὐτῷ πνεῦμα δοῦναι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καί λαλήσῃ ἡ εἰκών τοῦ θηρίου καί ποιήσῃ, ὅσοι ἐάν μή προσκυνήσωσι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι ».

[840] Απ 13,13, « καί ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, καί ἵνα πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνῃ εἰς τήν γῆν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων ».

[841] Για τη σχέση του Αντιχρίστου με τις μαγικές τέχνες βλ. και Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 28,2, και Αυγουστίνου, Exposition on the Book of Psalms, N. York, 1886, X, σελ. 38.

[842] Δεν θα ήταν άστοχη η παρουσίαση και άλλων θαυμάτων που πραγματοποίησαν μεγάλοι μάγοι διαφόρων εποχών, καθώς κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατόν να δώσει μια πληρέστερη εικόνα περί της δύναμης της μαγείας, την οποία θα κατέχει ο Αντίχριστος. Γνωρίζοντας τί επετέλεσαν ή επιτελούν άλλοι μάγοι, θα είμαστε προετοιμασμένοι να δούμε και να αντιμετωπίσουμε τις δυνάμεις που θα πραγματοποιήσει ο Αντίχριστος. Σε σχετικό, βέβαια, βαθμό, καθώς ο Αντίχριστος θα κατέχει τη δύναμη της μαγείας σε μεγαλύτερο βαθμό από κάθε προγενέστερο μάγο. Άλλωστε, δεν θα πράτταμε κάτι διαφορετικό απ' αυτό που έπραξαν οι Πατέρες, που ανέφεραν πως ο Αντίχριστος θα είναι μάγος όπως ο Σίμων ή ο Απολλώνιος ο Τυανεύς (Σχετικά με την παράδοση για τη μαγεία του Απολλωνίου του Τυανέως βλ. και Παπαδοπούλου Αντωνίου, Απολλώνιος ο Τυανεύς, Η διά της προβολής του απόπειρα ενίσχυσης του εθνισμού και της καταπολέμησης του Χριστιανισμού, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 106-123, και Maria Dzielska, Απολλώνιος ο Τυανεύς, Στο μύθο και την Ιστορία, Μετάφραση Γιώργος Κουσουνέλος, Εκδόσεις Ενάλιος, 6η Έκδοση, Αθήνα, 2001 σελ. 87-130). Γνωρίζοντας τις δυνατότητες της μαγείας, γνωρίζεις, περίπου, και τις δυνατότητες του Αντιχρίστου. Σ' αυτή τη λογική στηρίζονταν οι Πατέρες, που έλεγαν πως ο Αντίχριστος θα επιτελέσει θαύματα παρόμοια με αυτά που επιτελούσαν διάφοροι άλλοι μάγοι. Μ' αυτόν τον τρόπο θα είμαστε προετοιμασμένοι, δεν θα εντυπωσιαστούμε απ' τα θαύματα του Αντιχρίστου και δεν θα πλανηθούμε. Το θέμα των ψευτοθαυμάτων του Σατανά και των υπηρετών του, ποιά είναι τα χαρακτηριστικά τους, πώς μπορεί κανείς να τα διακρίνει, ποιές οι διαφορές τους απ' τα πραγματικά θαύματα του Θεού κ.τ.λ. είναι ευρύτατο. Εμείς, απλά, αναφέραμε κάποια στοιχεία εν συντομία και με βάση το υλικό που είχαμε στη διάθεσή μας, δηλαδή τα πατερικά κείμενα που αναφέρονται στον Αντίχριστο, και λίγα μόνο άλλα. Μια

Κρίναμε σκόπιμο να παραθέσουμε τα θαύματα που αναφέρεται πως θα επιτελέσει ο Αντίχριστος σημειώνοντας, παράλληλα, την αγιογραφική τους βάση, όταν αυτή υπάρχει. Ακόμη, εξετάζουμε και άλλες αναφορές της εκκλησιαστικής ιστορίας σε παρόμοια θαύματα, αναφορές στις οποίες είναι πιθανόν να βασίστηκαν οι συγκεκριμένοι Πατέρες για να αναφερθούν στα μελλοντικά θαύματα του Αντιχρίστου.

α) Τα ψευτοθαύματα του Αντιχρίστου

Ο Αντίχριστος θα κατέχει μια φοβερή θαυματουργική δύναμη, όμοια της οποίας δεν υπήρξε ούτε θα υπάρξει στην ανθρώπινη ιστορία. Θα είναι, όπως σημειώνει ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, « τῆς ἐν φαρμακείαις και ἐπαοιδαῖς ἀπατηλῆς κακοτεχνίας ἐμπειρότατος »[843].

Τα θαύματα που θα επιτελεί ακούγονται εκπληκτικά. Ο Αντίχριστος θα εμφανίζεται να:

1) Ανασταίνει νεκρούς[844].

λεπτομερέστερη ανάπτυξη του θέματος θα απαιτούσε πολλές σελίδες και θα μπορούσε να είναι μια εργασία από μόνη της.

[843] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατηχησις ΙΕ΄, ΙΑ΄, P.G. 33, 884-885. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρεται πως ο Αντίχριστος θα αναδειχθεί ο επιφανέστερος όλων των μάγων της Ιστορίας. Βλ. Αρέθα Καισαρείας Ε.Α., Λ΄, σελ. 342, « Ἐπειδή γάρ ἐν πᾶσι σημείοις καί τέρασι ψεύδους, πάντων φαρμακῶν καί ἐπαοιδῶν ἔσται περιφανέστερος ὁ ψευδόχριστος κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ », και Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 312.

[844] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CCEL, σελ. 357 και CCSL, 128-129, Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΔ΄, P.G. 33, 889 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140, « Ὁ γάρ πατήρ τοῦ ψεύδους τά τοῦ ψεύδους ἔργα φαντασιοσκοπεῖ, ἵνα τά πλήθη νομίση θεωρεῖν νεκρόν ἐγειρόμενον τον μη ἐγειρόμενον και χωλούς περιπατοῦντας και τυφλούς ἀναβλέποντας, μη γενομένης τῆς ἰάσεως ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Μεγάλου Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 132, Περί Συντελείας, XXIII, σελ. 285, « νεκρούς ἀνιστῶν », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, 333, Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, σελ. 374, « κεφαλήν ὡς ἐσφαγμένην, εἴτε τινα τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ τεθανατῶσθαι καί ὑπ' αὐτοῦ διά γοητείας ἀπατηλῶς ἀνίστασθαι δόξαι. Ὥσπερ καί Σίμων τοιαῦτα ποιῶν, ὑπό Πέτρου ἠλέγχετο τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων ». Σε ολόκληρη την ορθόδοξη παράδοση δεν συναντάμε περίπτωση πραγματικής ανάστασης νεκρού από μάγο. Ο Θεός είναι ο απόλυτος Κύριος της ζωής και του θανάτου. Όπως, χαρακτηριστικά, λέγει ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, ο Αντίχριστος θα επιτύχει με τη δύναμη της φαντασίας, ώστε τα πλήθη να βλέπουν να ανασταίνεται αυτός που στην πραγματικότητα δεν θα ανασταίνεται. Η έγερση αυτή δεν θα επιτελείται στην πραγματικότητα αλλά θα φαίνεται με τη δύναμη της φαντασίας πως, τάχα, επιτελείται. Ψευδοαναστάσεις αναφέρεται πως επιτελούσε και ο Κύνωψ, ο περίφημος μάγος της Πάτμου, που πολέμησε τον Άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο. Ο Κύνωψ παρουσίαζε δαίμονες που έπαιρναν μορφές πεθαμένων ανθρώπων εξαπατώντας τους ανθρώπους. Βλ. « Αι περίοδοι του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου », Μ.Σ.Ο.Ε., Μην Σεπτέμβριος, Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, σελ. 595-6. « Λέγει προς αυτόν ο Κύνωψ. " Θα αναστηθεί ο Υιός σου ". Και ευθύς ήρχισε μετά φωνής μεγάλης να παρακαλεί τον φονεύσαντα καί τον φονευθέντα. Εν τω άμα δε παρουσιάσθησαν ενώπιον αυτού δύο δαίμονες εις το σχήμα των δύο ανθρώπων εκείνων ». Στον πνευματισμό συμβαίνει κάτι παρόμοιο. Δαίμονες μιμούνται τις φωνές κεκοιμημένων ανθρώπων δίνοντας την εντύπωση πως είναι οι ψυχές τους που επέστρεψαν για λίγο απ' τον κόσμο των νεκρών. Δεν είναι άσχετη με το θαύμα της ψευδοανάστασης που εξετάζουμε και η παράδοση του διαλόγου του αρχαγγέλου Μιχαήλ με τον διάβολο « περί του Μωυσέως σώματος ». Σύμφωνα μ' αυτήν την παράδοση, που αναφέρεται απ' τον απόστολο Ιούδα, ο Σατανάς ήθελε να χρησιμοποιήσει το σώμα του Μωυσέως, ώστε να παραπλανήσει τους Ιουδαίους και μιλώντας μέσα απ' αυτό να παραδώσει την δική του διδασκαλία στους ανθρώπους. Τελικά, βέβαια, αυτό δεν του επετράπη απ' τον Θεό. Βλ. Επιστολή Ιούδα, στίχος 9, « Ὁ δέ Μιχαήλ ὁ ἀρχάγγελος, ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περί τοῦ Μωϋσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν ἐπιτιμίσαι σοι Κύριος ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι ψευδοαναστάσεις που αναφέρεται πως επετέλεσαν οι Σίμων ο μάγος και Απολλώνιος ο Τυανεύς παραβάλλονται με τις ψευδοαναστάσεις που θα επιδείξει ο Αντίχριστος. Βλ. Ανδρέα, Ε.Α., ΛΖ΄, 340, « Ἱστόρηται πολλάκις γοητείαις λαλῆσαι δι'

2) Ιάται ασθενείς. Σύμφωνα με τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων τα πλήθη θα νομίζουν πως βλέπουν τους χωλούς να περπατούν, και τους τυφλούς να αναβλέπουν χωρίς να έχει επιτευχθεί στην πραγματικότητα η ίασις, « μη γενομένης της ιάσεως » [845].

3) Μεταβάλλει μορφές[846].

εἰκόνων καί ξοάνων, καί δένδρων καί ὑδάτων, διά τε Ἀπολλωνίου διά τε ἑτέρων, δαίμονας, οἶμαι δέ καί διά νεκρῶν σωμάτων, ὥσπερ καί Σίμων ὁ μάγος ἔδειξε Ρωμαίοις νεκρόν κινούμενον κατά παρουσίαν του Μεγάλου Πέτρου. Εἰ καί τήν πλάνην ὁ Ἀπόστολος ἐξήλεγξε, δείξας, δι' ὧν ἀνέστησεν αὐτός, πῶς νεκροί ἐγείρονται ». Η διήγηση σχετικά με την ψευδοανάσταση που επετέλεσε ο Σίμων υπάρχει στις Πράξεις Πέτρου και η ανάγνωσή της μπορεί να μας οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με την ποιότητα, το είδος και τον τρόπο επιτέλεσης του θαύματος της ψευδοανάστασης. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις Πράξεις Πέτρου, ο μάγος Σίμων, αφού πλησίασε το κεφάλι του νεκρού άνδρα και έσκυψε δίπλα στη νεκρική κλίνη, σηκώθηκε τρεις φορές και έδειξε στους παρευρισκόμενους ανθρώπους πως ο νεκρός Στρατόνικος, χωρίς να έχει σταθεί όρθιος, είχε, απλώς, σηκώσει το κεφάλι του και το κινούσε ανοίγοντας τα μάτια του και σκύβοντας προς το Σίμωνα. Το πλήθος προς στιγμήν πείστηκε για την ανάσταση του νεκρού Στρατονίκου. Όταν, όμως, μετά από παρότρυνση του Πέτρου απομακρύνουν απ' τη νεκρική κλίνη τον Σίμωνα και εξετάζουν το νεκρό διαπιστώνουν πως αυτός βρίσκεται στην ίδια νεκρική κατάσταση στην οποία βρισκόταν και πριν. Είναι αξιοσημείωτη η ευκολία με την οποία οι Ρωμαίοι πείστηκαν για την ανάσταση, ενώ ο νεκρός δεν είχε καν σηκωθεί απ' την κλίνη του. Αυτήν την ευπιστία ο Απόστολος Πέτρος δεν την απέδωσε σε ανοησία ή ηλιθιότητα αλλά σε δαιμονική σκότωση και τύφλωση των καρδιών αλλά και των αισθήσεων των ανθρώπων. Στη συνέχεια, ο Πέτρος ανέστησε στην πραγματικότητα το Νικόστρατο και οι Ρωμαίοι διεπίστωσαν την διαφορά μεταξύ της ψευτοανάστασης του Σίμωνα απ' την πραγματική ανάσταση που επετέλεσε ο Πέτρος. Στις Πράξεις Πέτρου αναφέρεται πως ο Σίμων έκανε και άλλοτε πολλούς νεκρούς να ζωντανέψουν και να κινηθούν, όπως έκανε και με τον Στρατόνικο. Ο δριμύς όμως και συνεχής έλεγχος του Πέτρου ακύρωσε, τελικά, το έργο του. Βλ. Πράξεις Πέτρου, 28, Καραβιδοπούλου Ιωάννη, Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα Β΄, Απόκρυφες Πράξεις Επιστολές Αποκαλύψεις, Βιβλική Βιβλιοθήκη 29, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 131-32 και 135-36. Σύμφωνα με τους Ανδρέα και Αρέθα Καισαρείας είναι πιθανόν ο Αντίχριστος να δείξει με απάτη πως ανασταίνει κάποιον απ' τους άρχοντές του. Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε. Α., 333, Αρέθα Καισαρείας, Ε. Α., σελ. 374. Το γεγονός πως στο αμφιβαλλόμενο έργο του Αγίου Αθανασίου αναφέρεται πως υπήρχε η άποψη πως ο Αντίχριστος θα έκανε όλα τα άλλα σημεία αλλά δεν θα ήγειρε νεκρό δείχνει τη βαρύνουσα σημασία του θαύματος της ανάστασης. Βλ. Μεγάλου Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον Άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 132, « Ἐρώτησις ΡΙ΄. Λέγουσί τινες, ὅτι οὐ δύναται ὁ Ἀντίχριστος νεκρόν ἄνθρωπον ἀναστῆσαι. Ἐπεί πάντα τά λοιπά σημεῖα ποιεῖ ».

[845] Βλ. Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΔ΄, 889 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140, « Ὁ γάρ πατήρ τοῦ ψεύδους τά τοῦ ψεύδους ἔργα φαντασιοσκοπεῖ, ἵνα τά πλήθη νομίση θεωρεῖν νεκρόν ἐγειρόμενον τον μη ἐγειρόμενον και χωλούς περιπατοῦντας και τυφλούς ἀναβλέποντας, μη γενομένης τῆς ἰάσεως ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Αντίχριστος εμφανίζεται να εγείρει παραλύτους, να καθαρίζει λεπρούς και να απελαύνει δαίμονες. Βλ. Περί Συντελείας, ΧΧΙΙΙ, σελ. 285, « εἶτα καί τέρατα ποιήσει, λεπρούς καθαρίζων, παραλύτους ἐγείρων, δαίμονας ἀπελαύνων … ». Αξίζει να σημειωθεί πως και στις Πράξεις Πέτρου λ.χ. αναφέρεται πως ο Σίμων έκανε χωλούς και τυφλούς να φαίνονται υγιείς για λίγο (Βλ. Πράξεις Πέτρου, 31, Καραβιδοπούλου Ιωάννου, ο.π. σελ. 135 και σελ. 100). Οι ιάσεις αυτές, όμως, δεν είχαν χρονική διάρκεια. Και σήμερα, ακόμη, αναφέρονται τέτοιες πραγματικές, μάλιστα, ιάσεις από αιρετικούς θαυματοποιούς που, όμως, έχουν περιορισμένη χρονική διάρκεια. Δεν αντέχουν στο χρόνο. Έτσι διαβάζουμε π.χ. πως άνθρωποι τυφλοί βρήκαν το φως τους, αλλά την επόμενη ημέρα ξύπνησαν τυφλοί κ.ο.κ.. Βλ. Δαμασκηνού Ιερομονάχου, Η δράσις της Μαγείας στην Αφρική, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη α.χ., σελ. 103-105.

[846] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 112, « ἀλλάσσων τάς μορφάς », και Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Θ΄, σελ. 269, « ἐκ μορφῆς εἰς ἑτέραν μορφήν μεταβάλλεται ». Αναφορές για μεταβολές μορφών δεν είναι άγνωστες στην ορθόδοξη παράδοση. Μια τέτοια περίπτωση αναφέρεται στον βίο του Αγίου Μακαρίου του Αιγυπτίου. Κάποια γυναίκα με μαγική επενέργεια εμφάνιζε την όψη φοράδας. Ο Άγιος την απεκατέστησε στην αρχική ανθρώπινη μορφή της. Βλ. Περί του Αγίου Μακαρίου του Αιγυπτίου, P.G. 34, 180-1. Για μεταμορφώσεις ανθρώπων σε άλογα ζώα βλ. και Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, σελ. 294-5. Τα περισσότερα θαύματα των μάγων βασίζονται στην ψευδαίσθηση. Πρόκειται για οφθαλμαπάτη των ορώντων. Βλέπουν κάτι διαφορετικό από αυτό που, πραγματικά, υπάρχει ή συμβαίνει. Αυτό συνέβη και στην περίπτωση που αναφέρεται στον βίο του Αγίου Μακαρίου του Αιγυπτίου. Όλοι, ακόμη και οι μαθητές του Αγίου, είχαν ενώπιόν τους έναν άνθρωπο αλλά νόμιζαν πως βλέπουν ένα ζώο. Μόνο ο Άγιος έβλεπε κανονικά την μορφή της γυναίκας και δεν απατήθηκε. Η γυναίκα λοιπόν δεν είχε αλλάξει μορφή. Αλλά οι άλλοι την έβλεπαν διαφορετικά. Κάτι τέτοιο, προφανώς, θα συμβεί και με τον Αντίχριστο που θα αλλάζει μορφές ή και με την υπόδειξη του ανύπαρκτου χρυσού. Παρόμοια θαύματα

4) Να διίπταται στον αέρα[847].

5) Να βάλλει, ισχυρή κραυγή « φωνήν ισχυράν », τόσο, ώστε να σαλευθεί ο τόπος, όπου τα πλήθη θα στέκονται μπροστά του[848].

6) Να μετακινεί όρη ενώπιον των οφθαλμών των ανθρώπων που θα παρακολουθούν και να ανυψώνει νησιά απ τα σπλάχνα της θαλάσσης[849].

7) Να οδοιπορεί αβρόχως επι της αβύσσου και επί της θαλάσσης[850].

8) Να απλώνει τα χέρια του και να συγκεντρώνει γύρω του πλήθος από ερπετά καί πουλιά[851].

γράφεται πως επιτελούσαν και οι λεγόμενοι « ψηφάδες ». Βλέπε και Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ Θεσσαλονικείς, Β΄, Θ-Ι΄, P.G. 82, σελ. 667-8, " Διδάσκει δέ ὡς τά ἐσόμενα οὐκ ἀληθῆ θαύματα. Τοιαῦτα δέ ποιοῦσι καί οἱ ἀπό τῶν ψήφων τάς ἐπωνυμίας ἔχοντες. Δεικνύουσι γάρ χρυσόν οὐκ ἀληθῶς ὄντα χρυσόν, καί ἕτερά τινα, ἅ μετ' ὀλίγον ἐλέγχονται ". Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία παρουσιάζει ενδιαφέρον η αναφορά στο αμφιβαλλόμενο έργο του Μ. Αθανασίου « Προς Αντίοχον » πως η μεταβολή της μορφής επιτυγχανόταν με τη δύναμη της φαντασίας, με οφθαλμαπάτη. Ο Διάβολος δεν έχει τη δύναμη να μεταβάλει την ανθρώπινη φύση σε κτηνώδη. Βλ. σχετικά Μεγάλου Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον Άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 138, « Εἰ ἠδύνατο ἐξ ἀνθρώπου ζῶον ἀπεργάσασθαι, πάντως ἴσχυσε καί ἐξ ἀλόγου ἄνθρωπον συστήσασθαι λογικόν. Ἀλλ' οὐκ ἔστι τοῦτο. Μή γένοιτο! Ἀλλ' ὥσπερ οἱ λεγόμενοι Ψηφάδες, καί πάλιν αὐτός ὁ Ἀντίχριστος ἐρχόμενος ἐν φαντασίᾳ πλανᾶ τούς ὀφθαλμούς τῶν ἀνθρώπων χρυσίον αὐτοῖς πολλάκις ἤ ἄργυρον ὑποδεικνύς, οὕτω καί οἱ λέγοντες ἐξ ἀνθρώπου ζῷον ποιεῖν τούς ὁρῶντας καί μόνον ἀπατῶσιν. Ἐπεί τόν κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωσιν Θεοῦ γενόμενον ἄνθρωπον κτῆνος ποιῆσαι οὐ δύνανται ». Στα ψευδοκλημένντια αναφέρεται πως τέτοια θαύματα αναφέρεται πως επιτελούσε και ο μάγος Σίμων, ο οποίος είχε την ικανότητα να παίρνει τη μορφή άλλων ανθρώπων ή και ζώων, ή να γίνεται διπρόσωπος. Μάλιστα, δεν είχε την ικανότητα να μετασχηματίζει μόνο τον εαυτό του αλλά μπορούσε να κάνει το ίδιο και σε άλλους δίνοντας, όποια μορφή ήθελε, σε όποιον ήθελε. Αναφέρεται πως, όταν κάποτε καταζητούνταν ως πλάνος και απατεώνας απ' τον Νέρωνα, απέδρασε δίνοντας τη μορφή του στον μαθητή του Πέτρου Φαύστο, ο οποίος διωκόμενος απ' όλους για την ανόσια μορφή του, σα να ήταν ο Σίμων, κατέφυγε στενοχωρημένος και δακρυσμένος στον Πέτρο. Αυτός, παρόντων των μαθητών του, τον αποκατέστησε με την επίκληση του αληθινού Θεού στην αρχική και ιδιαίτερη μορφή του. Βλ. Κλήμεντος Ρώμης, Των Πέτρου επιδημίων κηρυγμάτων επιτομή, Ομιλία Κ΄, 12, Ε.Π.Ε. Αποστολικοί Πατέρες 3, σελ. 248 κ.εξ..

[847] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Θ΄, σελ. 269, « εἰς ἀέρα διίπταται ». Στις πράξεις Πέτρου αναφέρεται πως τέτοιο θαύμα είχε επιτελέσει και ο Σίμων ο μάγος, ο οποίος υψώθηκε στον αέρα και τον έβλεπαν όλοι στη Ρώμη να περνά πάνω απ' τους ναούς και τους λόφους της. Προφανώς, επρόκειτο για πραγματική αιώρηση διότι μετά από προσευχή του Πέτρου έπεσε και τραυματίστηκε. Σε διάφορα μεταγενέστερα των Πράξεων Πέτρου κείμενα αναφέρεται πως ο Σίμων σκοτώθηκε απ' την πτώση. Στις Πράξεις Πέτρου δεν αναφέρεται κάτι τέτοιο, αλλά αντίθετα, πως ο Πέτρος προσευχήθηκε να μην πεθάνει ο Σίμων αλλά να σπάσει το πόδι του σε τρία σημεία, όπως και έγινε. Ο θάνατός του, σύμφωνα με τις Πράξεις Πέτρου, συνέβη όχι στη Ρώμη αλλά στην Ταρακίνα μετά από εγχείρηση. Βλ. Πράξεις Πέτρου, Καραβιδοπούλου Ιωάννου, ο.π., σελ. 136-7. Σχετικά με τις δύο παραδόσεις για το θάνατο του Σίμωνα βλέπε Jacques Lacarriere, Οι ένθεοι, 3η έκδοση, Εκδόσεις Χατζηνικολή, σελ. 41. Γενικά, για τον Σίμωνα βλ. ο.π., σελ. 34-41. Σύμφωνα με κάποια κείμενα ο Σίμων μπορούσε να πετάει, διότι τον κρατούσαν οι δαίμονες. Βλ. Γεωργίου Μοναχού, Χρονικόν, Teubner, Leipzig, 1904, σελ. 374, « Μετεωρισθείς υπό δαιμόνων ίπτατο μετάρσιος ». Μετά την προσταγή του Πέτρου στους δαίμονες να τον αφήσουν « κατηνέχθη μετά ήχου πολλού και συνετρίβη ». Έτσι, την πτήση διαδέχθηκε η πτώση.

[848] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 121, « Παρεστώτων και ἄλλων πολλῶν δήμων και εὐφημούντων αὐτόν διά τάς φαντασίας, βάλλει φωνήν ἰσχυράν ὥστε σαλευθῆναι τον τόπον, ἐν ᾧ οἱ ὄχλοι αὐτῶ παρεστήκασι: γνῶτε, πάντες οἱ λαοί, τήν ἐμήν δύναμιν και ἐξουσίαν ».

[849] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 121, « Μεθιστᾶ ὄρη ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν θεωρούντων και νήσους ἀνάγει ἐκ τῆς θαλάσσης ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. « Περί Συντελείας », XXVI, σελ. 286, « μεταστήσει ὄρη ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν θεωρούντων ».

[850] Βλ. Εφραίμ, Εις την παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), Οσίου Εφραίμ του Σύρου έργα, Εκδόσεις Το περιβόλι της Παναγίας, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 190, « Ὁμοίως δέ ἐπιβαίνει ἐπάνω τῆς ἀβύσσου καί ὥσπερ ἐπί ξηρᾶ περιπατεῖ ἐπ' αὐτῆ… Καί μετά ταῦτα ἐπιβαίνει ἐπί τό ὕδωρ τῆς θαλάσσης καί ὡς ἐπί ξηρᾶς· οὕτως περιπατεῖ ἐπί τοῦ ὕδατος, καί οὕτως φαντάζει καί πλανᾶ τόν κόσμον ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXVI, σελ. 286, « περιπατήσει τήν θάλασσαν ἀβρόχοις ποσίν ».

9) Να παρουσιάζει τους δαίμονες ως φωτεινούς αγγέλους και αναρίθμητες στρατιές ασωμάτων όντων να τον περιβάλλουν και να εκπληρώνουν με φόβο και τρόμο τις προσταγές του[852].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας αναφέρει πως ο Αντίχριστος θα θεραπεύει δαιμονισμένους[853], θα αναγγέλει γεγονότα που θα συμβαίνουν σε μακρινούς τόπους σα να συνέβησαν δίπλα του[854], και θα δύναται να μεταβάλλει την ημέρα σε νύχτα και τη νύχτα σε ημέρα, να μεταστρέφει τον ήλιο σε όποια κατεύθυνση θελήσει, και, γενικά, να αναδεικνύει με τη δύναμη της φαντασίας όλα τα στοιχεία της γης και της θαλάσσης υπάκουα προς αυτόν[855]. Στο αμφιβαλλόμενο έργο του

---

[851] Βλ. Εφραίμ, Εις την παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), Οσίου Εφραίμ του Σύρου έργα, Εκδόσεις Το περιβόλι της Παναγίας, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 190.

[852] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 112, « ὅταν πάλιν δεικνύη ἑαυτόν, ὥσπερ θεόν, ἐν φαντάσμασι φοβεροῖς ἐν τῷ ἀέρι ἱπτάμενον και πάντας τους δαίμονας ἐν τῷ ἀέρι ἐπηρμένους, ὥσπερ ἀγγέλους ἔμπροσθεν τοῦ τυράννου. Βοά γάρ ἐν ἰσχύι, ἀλλάσσων τάς μορφάς ἐκφοβῶν ἀμέτρως ἅπαντας τους ἀνθρώπους », Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Θ, σελ. 269, « καί σχηματίζει ὥσπερ ἀγγέλους τούς δαίμονας πανούργως τοῖς αὐτοῦ ὑπηρετεῖσθαι ἐπιτάγμασι σπουδαίως ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, ΧΧΙΧ, σελ. 287, « Βλέπετε τήν πλάνην τοῦ ἐχθροῦ, γινώσκετε τάς μηχανάς τοῦ δολίου, πῶς διά παντός σκοτίσαι βούλεται τόν νοῦν τῶν ἀνθρώπων. Τούς γάρ δαίμονας αὐτοῦ ἀποδείξει ὡς ἀγγέλους φωτεινούς καί στρατιάς ἀσωμάτων παρεισάξει ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός, καί ἔμπροσθεν πάντων ἀναδεικνύει αὐτόν εἰς τόν οὐρανόν ἀναλαμβανόμενον μετά σαλπίγγων καί ἤχων καί κραυγῆς ἰσχυρᾶς εὐφημούντων αὐτόν ἀδιηγήτοις ὕμνοις καί ἐκλάμπων ὥσπερ φῶς ὁ τῆς σκοτίας κληρονόμος, καί ποτέ μέν εἰς οὐρανούς ἀνιπτάμενος, ποτέ δέ ἐπί γῆς κατερχόμενος ἐν δόξῃ μεγάλῃ, ποτέ δέ καί ὡς ἀγγέλους τούς δαίμονας ἐπιτάσσων τοῦ ποιεῖν τά θελήματα αὐτοῦ μετά πολλοῦ φόβου καί τρόμου ». Σχετικά με την εμφάνιση του Αντιχρίστου στον ουρανό ισχύουν όσα προαναφέραμε. Η μεταμφίεση των δαιμόνων σε Αγγέλους φωτός μαρτυρείται και απ' την Αγία Γραφή ενώ αναφέρεται, συχνά, στην ορθόδοξη παράδοση και, ιδιαίτερα, στην ασκητική γραμματεία ως ένα απ' τα τεχνάσματα του διαβόλου προκειμένου να παραπλανήσει μοναχούς και να τους πείσει να τον προσκυνήσουν νομίζοντας πως προσκυνούν τον Χριστό. Η όλη εικόνα της εμφάνισης του Αντιχρίστου στον ουρανό, όπως περιγράφεται στο « Περί Συντελείας », εμφανίζει φοβερή ομοιότητα με τέτοιες εμφανίσεις του διαβόλου. Στο έργο με τους βίους των Αγίων Μακαρίων, στη διήγηση « περί Ουάλεντος », αναφέρεται πως ο διάβολος, ο αντίχριστος, όπως ονομάζεται ο διάβολος στο συγκεκριμένο κείμενο, εμφανίστηκε στον μοναχό Ουάλη με όλα αυτά τα συνοδευτικά στοιχεία, που οι Πατέρες λένε πως θα εμφανίζει ο Αντίχριστος στις παρουσίες του. Βλ. Βίοι Αγίων Μακαρίων Αιγυπτίου και Αλεξανδρινού, 3, Περί Ουάλεντος, P.G. 34, 204, « Πληροφορηθείς οὖν ὁ διάβολος, ὅτι εἰς ἄκρον αὐτῷ πείθεται, σχηματίζει ἑαυτόν εἰς τόν Σωτῆρα, καί παραγίνεται προς αὐτόν νυκτός ἐν φαντασίᾳ μετά δαιμόνων χιλίων λαμπαδηφόρων δεικνύων τροχόν πύρινον, καί ἐν μέσῳ τόν Σωτῆρα σχηματίζων … ».

[853] Περί Συντελείας, ΧΧΙΙΙ, σελ. 285 « δαίμονας ἀπελαύνων ». Αρμόζει, κατά τη γνώμη μας, η παράθεση, σ' αυτό το σημείο του σχολίου που αναφέρεται στο αμφιβαλλόμενο έργο του Αγίου Αθανασίου « Προς Αντίοχον » πάνω στο ζήτημα της εκδίωξης δαιμόνων από « φαρμακούς ». Βλ. Μεγάλου Αθανασίου, Αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον Άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 138, « Ἐρώτησις ρκε', Πῶς καί φαρμακοί τινες ἐκδιώκουσιν ἐξ ἀνθρώπων δαίμονας. Ἀπόκρισις, Τοῦ Χριστοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις Εὐαγγελίοις λέγοντος, ὅτι " Εἰ ὁ Σατανᾶς τόν Σατανᾶν ἐκβάλλει, ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐχ ἵσταται ", εὔδηλον, ὅτι δαίμονα φαρμακός οὐ διώκει, ἀλλ' ὁ δαίμων ὁ ἐν τῷ δαιμονιζομένῳ ἀνθρώπῳ οἰκῶν ἑκουσίως ὑποχωρεῖ προς τό ἀπατηθῆναι τούς ἀνθρώπους, καί ἀντί τοῦ προστρέχειν προς Θεόν, πείθει προς τούς φαρμακούς τρέχειν ».

[854] Βλ. Περί Συντελείας, ΧΧΙΙΙ, σελ. 285 « περί τῶν πόρρω ὡς ἐνεστώτων διαγγέλων ». Στην εποχή μας μια τέτοια πράξη είναι εφικτή, απλά, με την βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας. Θα προξενούσε κατάπληξη μόνο αν συνέβαινε, απόλυτα ταυτόχρονα με το μακρινό γεγονός και, αποδεδειγμένα, χωρίς τη συνδρομή τεχνικών μέσων.

[855] Βλ. Περί Συντελείας, ΧΧVΙ, σελ. 286, « ποιήσει τήν ἡμέραν σκότος καί τήν νύκτα ἡμέραν, τόν ἥλιον μεταστρέψει ὅπου βούλεται καί ἁπαξαπλῶς πάντα τά στοιχεῖα τῆς γῆς καί τῆς θαλάσσης ἐν δυνάμει τῆς φαντασίας αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν θεωρούντων ἀναδείξει ὑπήκοα ».

Μ. Αθανασίου « Προς Αντίοχον άρχοντα » αναφέρεται πως ο Αντίχριστος θα υποδεικνύει στους ανθρώπους χρυσό ή άργυρο[856].

β) Οι διαφορές των ψευτοθαυμάτων του Αντιχρίστου από τα θαύματα του Χριστού και των Αγίων

Τα ψευτοθαύματα του Αντιχρίστου δεν θα έχουν καμιά σχέση με τα θαύματα του Χριστού και των Αγίων του. Γι' αυτό και χαρακτηρίζονται απ' τον Απόστολο Παύλο ως « τέρατα ψεύδους ». Η ανάλυση αυτού του όρου απ' τους Πατέρες δίνει μια εικόνα για την ποιότητα των θαυμάτων του Αντιχρίστου. Αυτό που κάνει την διαφορά είναι κυρίως η γενική « ψεύδους » που αφορά αφ' ενός μεν στο « τέλος », δηλαδή το σκοπό των θαυμάτων, αφ' ετέρου δε στην ποιότητά τους.

Τα θαύματα, λοιπόν, του Αντιχρίστου, ονομάζονται τέρατα ψεύδους, πρώτον, διότι το « τέλος », δηλαδή ο σκοπός, το αποτέλεσμα και ο καρπός αυτών των θαυμάτων θα είναι το ψεύδος και η σατανική απάτη σε αντίθεση με τα θαύματα του Χριστού και των μαθητών του, που ως καρπό είχαν τη σωτηρία ανθρωπίνων ψυχών[857]. Τα θαύματα του Αντιχρίστου θα οδηγούν στο ψεύδος όσους προσέχουν σε αυτά[858]. Θα παρασύρουν στην απώλεια όλους εκείνους που θα πιστέψουν πως τέτοια καταπληκτικά θαύματα δεν είναι δυνατόν να επιτελεστούν παρά μόνο με τη δύναμη του Χριστού[859].

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο τα θαύματα του Αντιχρίστου ονομάζονται θαύματα ψεύδους είναι διότι θα είναι θαύματα « διεψευσμένα ». Τα τέρατα του Αντιχρίστου δεν θα είναι πραγματικά θαύματα αλλά μια οφθαλμαπάτη. « Πλάνη δε και φαντασία πάντα και οὐκ ἀληθεία. Ἀλλά πλανᾶ κόσμον και φαντάζει τα σύμπαντα »[860], σημειώνει ο Άγιος Εφραίμ. Δηλαδή θα συμβαίνουν με απάτη και ενέργεια πλάνης. Με τη δύναμη της φαντασίας και όχι στην πραγματικότητα. Γι' αυτό και χαρακτηρίζονται ως « φαντάσματα »[861], « φαντασμοί τεράτων »[862], « δοκούντα σημεία »[863], « πεπλασμέναι

---

[856] Βλ. Μεγάλου Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον Άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 138, « Ἀλλ' ὥσπερ οἱ λεγόμενοι Ψηφάδες, καί πάλιν αὐτός ὁ Ἀντίχριστος ἐρχόμενος ἐν φαντασίᾳ πλανᾶ τούς ὀφθαλμούς τῶν ἀνθρώπων χρυσίον αὐτοῖς πολλάκις ἤ ἄργυρον ὑποδεικνύς ». Παρόμοια θαύματα επιτελούσαν παλαιότερα οι « Ψηφάδες ». Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ Θεσσαλονικείς, P.G. 83, σελ. 668, " Διδάσκει δέ ὡς τά ἐσόμενα οὐκ ἀληθῆ θαύματα. Τοιαῦτα δέ ποιοῦσι καί οἱ ἀπό τῶν ψήφων τάς ἐπωνυμίας ἔχοντες. Δεικνύουσι γάρ χρυσόν οὐκ ἀληθῶς ὄντα χρυσόν, καί ἕτερά τινα, ἅ μετ' ὀλίγον ἐλέγχονται ".

[857] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 70, « καί τέρασι, φησί, ψεύδους, ἤτοι διεψευσμένοις ἤ εἰς ψεῦδος ἄγουσι » και Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΙΘ΄, σελ. 119. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ωριγένους, Κατά Κέλσου, Β, L, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 10, σελ. 159, « ὡς γάρ οὐχ ὁμοία δύναμις τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπαοιδῶν τῇ ἐν τῷ Μωυσεῖ παραδόξῳ χάριτι, ἀλλά τό τέλος διήλεγχε τά μέν τῶν Αἰγυπτίων ὄντα μαγγανείας τῇ δέ τοῦ Μωυσέως Θεῖα. Οὕτως τά μέν τῶν ἀντιχρίστων σημεῖα καί τέρατα λέγεται εἶναι ψεύδους ἐν πᾶσῃ ἀπάτῃ ἀδικίας τοῖς ἀπολλυμένοις ἰσχύοντα, τά δέ τοῦ Χριστοῦ καί τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καρπόν ἔσχεν οὐκ ἀπάτην ἀλλά σωτηρίαν ψυχῶν ».

[858] Βλ. Θεοφυλάκτου, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, σελ. 1344.

[859] Βλ. Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΙΘ΄,σελ. 119.

[860] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ.121. Βλ. και Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « καί θαύματα ἐκτελέσει, ὅσα δήτα καί ὁ Χριστός ἐνήργησε, καί νεκρούς ἀναστήσει, πλήν κατά φαντασίαν ἅπαντα πράξει… ».

[861] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 116,118.

φαντασίαι και σημεία »[864], « θαυματουργίαι απατηλαί »[865], « ψευδείς τερατουργίαι »[866], « ουκ αληθή »[867]. Οι άνθρωποι θα βλέπουν πράγματα που δεν θα υφίστανται, γεγονότα που δεν θα συμβαίνουν[868].

Κατά τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, ο Αντίχριστος θα « φαντασιοσκοπεί », θα προβάλλει δηλαδή με τη δύναμη της φαντασίας τα έργα του ψεύδους[869]. Κατά τον Αυγουστίνο θα φανεί ότι κάνει ό,τι δεν θα κάνει στην πραγματικότητα. Θα εξαπατήσει τις αισθήσεις των ανθρώπων. Θα φαίνεται να επιτελεί τα σημεία[870]. « Ουδέν ἀληθές ἀλλά πρός ἀπάτην τα πάντα »[871], σημειώνει ο ιερός Χρυσόστομος. Και όλα αυτά θα τα επιτελεί μετερχόμενος τις πανάρχαιες πρακτικές της μαγικής απάτης[872].

Παρά το ότι όλοι σχεδόν οι Πατέρες που αναφέρθηκαν στο θέμα θεωρούν πως τα « τέρατα » του Αντιχρίστου θα είναι στην ουσία τους απατηλά και ψευδή, μια οφθαλμαπάτη, οι Άγιοι Αυγουστίνος και Βέδας αναφέρουν πως υπάρχει και μια άλλη πιθανότητα. Θεωρούν πως είναι πιθανόν κάποια απ' τα θαύματα που θα εμφανίζεται να επιτελεί ο

---

[862] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 112.

[863] Ιωάννου Δαμασκηνού, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ε.Π.Ε. 12, σελ. 284, « ἐν πάση πλάνη δοκούντων σημείων ».

[864] Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Θ, σελ. 269.

[865] Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 525.

[866] Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 528.

[867] Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ Θεσσαλονικείς, Β΄, Θ-Ι΄, P.G. 82, 668.

[868] Βλ. Εφραίμ, Εις την παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), Οσίου Εφραίμ του Σύρου έργα, Εκδόσεις « Το περιβόλι της Παναγίας », τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 189, « Καί τρέχει μέν τό ὄρος ἐν ὀφθαλμοῖς θεατῶν, μή κινηθέν παντελῶς τῶν αὐτοῦ θεμελίων… ». Βλ. και σελ. 190.

[869] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΔ΄, P.G. 33, 889.

[870] Βλ. Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, σελ. 119. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Μεγάλου Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον άρχοντα, ο.π., σελ. 138, « Τό εἰπεῖν τόν Ἀπόστολον περί τοῦ Ἀντιχρίστου, ὅτι ἐν πᾶσι σημείοις καί δυνάμεσι πλάνης, εὔδηλον ὅτι καί νεκρόν δείκνυσιν ἐγειρόμενον, οὐκ ἐν ἀληθείᾳ, ἀλλ' ἐν φαντασίᾳ », Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 192, « κλέπτων δέ τούς ὀφθαλμούς τῶν ὁρώντων, ὥσπερ καί οἱ φαρμακοί ἐνώπιον τοῦ Φαραώ. ἑνί γάρ ἐστρατηγοῦντο δαίμονι πλάνῳ ἐκεῖνοι καί οὗτος », « Περί Συντελείας », XXIII, σελ. 284-5, « Μετά δέ τούτων ἁπάντων σημεῖα ἐπιτελέσει καί θαύματα φοβερά, ἀλλ' οὐκ ἀληθῆ, ἀλλ' ἐν πλάνῃ, ὅπως πλανήσῃ τούς ὁμοίους αὐτῷ ἀσεβεῖς », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, 333, και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, σελ. 374, « διά γοητεῖας ἀπατηλῶς ἀνίστασθαι δόξαι ».

[871] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς επιστολή, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 70. Βλέπε και Θεοφυλάκτου, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1344. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, σελ. 374.

[872] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΒ΄, P.G. 33, 885 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 136, « σημείοις τε καί τέρασι, τοῖς ἐκ μαγικῆς ἀπάτης ψευδέσιν ». Σ' αυτό το σημείο δεν θα ήταν άσκοπο να διακρίνουμε μεταξύ των θαυμάτων της δαιμονικής απάτης και των θαυμάτων της ανθρώπινης απάτης. Θαύμα δαιμονικής απάτης είναι όταν ο διάβολος δείχνει κάτι που δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα. Το θαύμα αυτό συμβαίνει με δαιμονική ενέργεια. Το θαύμα της ανθρώπινης απάτης γίνεται με τεχνικά μέσα, με ανθρώπινη ενέργεια, με τη χρήση της επιστημονικής γνώσης, χωρίς την παρέμβαση δαιμονικών δυνάμεων (Σχετικά με τη μαγεία ως απάτη, ταχυδακτυλουργικά τρυκ, φαινόμενα οφθαλμαπάτης κ.τ.λ. βλ. και Richard Kieckheter, Η μαγεία στο Μεσαίωνα, Εκδόσεις Κωσταράκη, Αθήνα 1991, σελ. 144-9). Μια τέτοια περίπτωση αναφέρεται και στην Παλαιά Διαθήκη, στο « Βηλ και Δράκων ». Ένας δράκων υποτίθεται πως έτρωγε τα φαγητά που άφηναν στο ναό οι πιστοί του. Στην πραγματικότητα τα έτρωγαν οι ειδωλολάτρες Ιερείς με τις οικογένειές τους. Ο Δανιήλ με σοφία αποκάλυψε την απάτη. Ένα τέτοιο παράδειγμα αναφέρει και ο Αυγουστίνος σχετικά με ένα άγαλμα σ' έναν ειδωλολατρικό ναό, που φαινόταν να στέκεται μετέωρο στον αέρα. Στην πραγματικότητα, αυτό συνέβαινε με τη χρήση δύο ισχυρών μαγνητών που βρίσκονταν στην οροφή και το πάτωμα του ναού (Βλ. Αυγουστίνου, City of God, CCEL, Grand Rapids, New York 1890, σελ. 457). Για παρόμοια τεχνάσματα βλ. και Δεσπότη Σωτηρίου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, ο.π., σελ. 167-169. Κάποιοι απ' τους σύγχρονους μάγους, μετέρχονται και τα δύο είδη απάτης, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυσχερές για κάποιον να διακρίνει τί είναι ανθρώπινη καί τί δαιμονική απάτη.

Αντίχριστος να είναι πραγματικά, δηλαδή να συμβούν στην πραγματικότητα. Επικαλούνται, μάλιστα, την μαρτυρία του βιβλίου του Ιώβ προκειμένου να στηρίξουν αυτήν την άποψη. Σύμφωνα με τα όσα γράφονται εκεί, κατέβηκε, πραγματικά, πυρ απ' τον ουρανό και καταβρόχθισε « ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ » τους υπηρέτες και τα ποίμνια του Ιώβ, ενώ ορμητικότατος κυκλώνας ανέτρεψε τον οίκο του και έθαψε τα τέκνα του κάτω απ' τα ερείπιά του. Αυτά τα γεγονότα δεν ήταν οφθαλμαπάτη αλλά συνέβησαν στην πραγματικότητα με την δύναμη και ενέργεια του διαβόλου.

Βέβαια, κατά τον Αυγουστίνο δεν μπορούν να χαρακτηριστούν θαύματα, αλλά, πάντως, ήταν έργο του σατανά, στον οποίο είχε επιτρέψει ο Θεός να χρησιμοποιήσει αυτήν την δύναμη. Επομένως, κατά ανάλογο τρόπο, ενδέχεται και κάποια απ' τα « τεράστια » που θα επιτελέσει ο Αντίχριστος να συμβούν στην πραγματικότητα[873]. Αυτό θα εξακριβωθεί την εποχή του Αντιχρίστου[874].

Γι' αυτούς τους δύο λόγους, λοιπόν, τα θαύματα του Αντιχρίστου χαρακτηρίζονται απ' τον Απόστολο των εθνών ως« τέρατα ψεύδους ». Ωστόσο, υπάρχουν και άλλα στοιχεία που διαφοροποιούν τα θεϊκά απ' τα σατανικά θαύματα.

Ο Άγιος Ιγνάτιος Μπριαντσιανίνωφ επισημαίνει τρία στοιχεία των θαυμάτων του Χριστού, που, προφανώς, δεν θα έχουν τα θαύματα του Αντιχρίστου. Τα θαύματα του Χριστού χαρακτηρίζονταν από απόλυτη διαφάνεια, γίνονταν παρουσία πολλών μαρτύρων που μπορούσαν να τα βεβαιώσουν και δεν είχαν ως στόχο τον εντυπωσιασμό αλλά την ευεργεσία του ανθρώπου και την έκφραση της Θεϊκής εξουσίας πάνω στην κτιστή δημιουργία[875].

Ο Άγιος Εφραίμ αναφέρεται στο κίνητρο της τέλεσης των θαυμάτων του Αντιχρίστου. Τα ψευτοθαύματα του Αντιχρίστου χαρακτηρίζονται απ' τον Εφραίμ ως «άστοργα»[876]. Κίνητρο της τέλεσής τους δεν θα είναι η αγάπη του Αντιχρίστου προς τους

---

[873] Βλ. Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, ΙΘ΄, σελ. 119. Βλ. και Βέδα, Ε.Α., P.L. 93, 171 και Marshall, σελ. 92.

[874] Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία για την πιθανότητα τέλεσης πραγματικών θαυμάτων απ' τον Αντίχριστο κάνουν λόγο και οι δύο Αρχιεπίσκοποι Καισαρείας, Ανδρέας και Αρέθας. Βλ. Ανδρέα, Ε.Α., ΛΖ΄, 337, « Οὐ θαυμαστόν δέ ἐν οφθαλμοῖς τῶν ἀπατωμένων πῦρ ὁρᾶσθαι οὐρανόθεν κατερχόμενον. Ὅπου γε καί ἐν τῇ τοῦ Ἰώβ ἱστορία τοῦτο κατεληλυθός καί τά κτήνη αὐτοῦ κατηναλωκός, κατά θείαν συγχώρησιν καί σατανικήν ἐνέργειαν, μεμαθήκαμεν », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΖ΄, σελ. 380.

[875] Βλ. Ιγνατίου Μπριαντσιανίνωφ Επισκόπου Σταυρουπόλεως, Θαύματα και σημεία, Μετάφραση Επίσκοπος Νικοπόλεως Μελέτιος, Ε΄Έκδοση, Πρέβεζα 2000, σελ. 34-36.

[876] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 118, « Νοεῖν ἡμᾶς δεῖ, ἀδελφοί, μετά πάσης ἀκριβείας, τά τοῦ ἐχθροῦ φαντάσματα ἄστοργα ὑπάρχοντα ». Πολύ ενδιαφέρουσες είναι οι απόψεις που εκφράζει πάνω σ' αυτό το θέμα ο Ωριγένης. Κατά τον αλεξανδρινό ερμηνευτή το « τέλος », το αποτέλεσμα και ο καρπός του θαύματος αποτελεί το διαχρονικό κριτήριο βάσει του οποίου κρίνεται και η ποιότητά του. « Ποιός θα μπορούσε να ισχυριστεί χωρίς να έλθει σε αντίθεση με τη λογική », σημειώνει, « πως ο κρείττων και ανώτερος βίος των χριστιανών που ολοένα και συστέλλει τα έργα της κακίας υπήρξε αποτέλεσμα απάτης; Στην αρχαία Αίγυπτο το αποτέλεσμα ήταν που διήλεγχε τα θαύματα των Αιγυπτίων μάγων ως δαιμονικές μαγγανείες και απεδείκνυε τα θαύματα του Μωυσή ως θεϊκά θαύματα. Και το " τέλος " θα ελέγξει τα θαύματα του Αντιχρίστου ως " τέρατα ψεύδους " ». Το « τέλος », είναι ένα από τα διαχρονικά κριτήρια διάκρισης των θαυμάτων του Χριστού απ' τα σατανικά θαύματα. Αν τα θαύματα αποβαίνουν εις βλάβην των ψυχών των ανθρώπων, τότε είναι σατανικά. Αν αποβαίνουν στην « των ηθών επανόρθωσιν », τότε είναι θεϊκά. Βλ. Ωριγένους, Κατά Κέλσου, Β, L, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 10, σελ. 159-160. Άλλο διαχρονικό κριτήριο διάκρισης και αναγνώρισης της ποιότητας των θαυμάτων που αναφέρει ο Ωριγένης είναι ο βίος και το ήθος αυτού που επιτελεί τα θαύματα. Ο βίος και το ήθος του Αντιχρίστου θα είναι άλλο ένα σημείο αναγνώρισης της σατανικής ποιότητάς τους (Πρβλ. και Μθ. 7,15 κ.εξ. « … ἀπό τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς … »). Ο Ωριγένης τονίζει τη διαφορά μεταξύ των θαυμάτων του Χριστού και των Αγίων, και των γοητειών των διαφόρων μάγων και του Αντιχρίστου λέγοντας πως τα δεύτερα δεν θα είναι ομογενή αλλά ετερογενή προς τα πρώτα. Και, όπως ο λύκος δεν είναι ομοιογενής με τον σκύλο ή η φάσσα δεν είναι ομοιογενής με την περιστερά, παρά το ότι φαίνεται να έχουν κάτι « παραπλήσιο » στο σχήμα του σώματος και τη φωνή, έτσι και το θαύμα που επιτελείται με τη δύναμη του

ανθρώπους αλλά το ακριβώς αντίθετο. Γι' αυτό και χαρακτηρίζονται ως άστοργα. Διότι, όπως είδαμε και παραπάνω, θα οδηγούν στην απώλεια.

γ) Η αιτία της αποδοχής των θαυμάτων του Αντιχρίστου

Σύμφωνα με τους Αγίους Εφραίμ και Ιγνάτιο Μπριαντσιανίνωφ, η αιτία της αποδοχής των θαυμάτων του Αντιχρίστου θα είναι η δαιμονική επήρεια. Ο Άγιος Εφραίμ λέγει πως όποιος δεν δεχθεί το χάραγμα του Αντιχρίστου δεν θα γίνει αιχμάλωτος των φανταστικών θαυμάτων του[877]. Ο διάβολος έχει την εξουσία να θολώνει την κρίση όσων έχει υπό την εξουσία του. Αυτό το σημείο το τονίζει και ο Άγιος Ιγνάτιος Μπριαντσιανίνωφ, ο οποίος γράφει: « Οι άνθρωποι με άγνοια και σαρκικό φρόνημα, βλέποντας τα θαύματα αυτά, δεν θα σταθούν καθόλου να σκεφθούν. Θα τα δεχθούν αμέσως. Γιατί το πνεύμα τους θα έχη με αυτά συγγένεια. Και από την τύφλωσή τους θα τα παραδεχθούν**.** Και θα ονομάζουν την ενέργεια του σατανά σαν την πιο μεγάλη φανέρωση της δύναμης του Θεού. Ο Αντίχριστος θα γίνη δεκτός στα πεταχτά, χωρίς καθόλου σκέψη. Ούτε καν θα κάτσουν να σκεφθούν οι άνθρωποι, ότι τα θαύματά του δεν θα έχουν κανένα καλό και λογικό σκοπό, καμμιά σαφή σημασία· ότι δεν θα έχουν καμμιά σχέση με την αλήθεια και θα είναι γεμάτα ψέμα· ότι θα είναι ένας τερατώδης και γεμάτος μοχθηρία, χωρίς κανένα νόημα θεατρινισμός, που θα κάνη το παν για να καταπλήξη και να οδηγήση σε μια αποχαύνωση και σ' ένα ολοκληρωτικό δόσιμο, να τους γοητέψη, " να τους τυλίξη " και να τους παρασύρη· με τη γοητεία μιας πληθωρικής αλλά κενής και ανόητης εντύπωσης, ενός εφφέ! Γιατί; Γιατί έχουν προετοιμάσει τον εαυτό τους, να δεχθούν ανοιχτά και φανερά τον απεσταλμένο του σατανά, το όργανό του, την διδασκαλία του και τις πράξεις του, και να έλθουν σε πνευματική επικοινωνία μαζί του στην κατάλληλη ώρα »[878].

10) Η άνοδος του Αντιχρίστου στην εξουσία

Οι Άγιοι Ιππόλυτος και Ιωάννης ο Δαμασκηνός μιλούν για κάποια επανάσταση του Αντιχρίστου που θα τον βοηθήσει να ανέβει στην εξουσία. Δεν παρέχουν, όμως, αρκετές πληροφορίες σχετικά μ' αυτό το θέμα. Ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός γράφει για τον Αντίχριστο πως « επανίσταται, ανταίρει και βασιλεύει »[879], ο Ιππόλυτος γράφει « οἱ συναιρόμενοι αὐτῷ ». Αυτές οι εκφράσεις δείχνουν πως η χρήση βίας δεν αποκλείεται ακόμη και στα πρώτα βήματα του Αντιχρίστου προς την εξουσία.

Οι Άγιοι Ιππόλυτος και Εφραίμ εκφράζουν την άποψη πως αυτοί που θα επαναστατήσουν μαζί με τον Αντίχριστο και θα τον ανακηρύξουν πολιτικό τους ηγέτη θα

Θεού δεν έχει τίποτε το όμοιο με αυτό που επιτελείται με την τεχνική της « γοητείας » και τη συνέργεια των δαιμόνων. Βλ. Ωριγένους, Κατά Κέλσου, Β, L, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 10, σελ. 160.

[877] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 118.

[878] Ιγνατίου Μπριαντσιανίνωφ, Επισκόπου Σταυρουπόλεως, Θαύματα και σημεία, ο.π., σελ. 27-28.

[879] Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « καί ἀνατρέφεται λεληθότως καί αἰφνίδιον ἐπανίσταται καί ἀνταίρει καί βασιλεύει ».

είναι οι Εδωμίτες, οι Μωαβίτες και οι Αμμωνίτες. Αυτοί θα ενεργήσουν έτσι για λόγους συγγενείας προς τον Αντίχριστο. Αξιοσημείωτη είναι και η πληροφορία του Ιππολύτου ότι στις ημέρες του σώζονταν ακόμη απόγονοι των Εδώμ, Μωάβ και Αμμών. Σύμφωνα μ' αυτή τη θέση ο Αντίχριστος θα αναδειχθεί βασιλιάς από αυτά τα φύλλα και θα επικρατήσει στη συνέχεια με τη βοήθειά τους σε μάχη κατά των τριών βασιλέων[880].

Ο Ιππόλυτος, μάλιστα, τοποθετεί στις πόλεις Τύρο και Σιδώνα το στρατιωτικό ορμητήριο και τη βάση εξόρμησης του Αντιχρίστου. Για τον Ιππόλυτο η Τύρος και η Σιδώνα θα είναι οι πρώτες πόλεις τις οποίες θα εκπορθήσει ο Αντίχριστος σπείροντας το φόβο στις υπόλοιπες. Απ' αυτές θα εξορμήσει για την κατάκτηση της γύρω περιοχής και έχοντας αυτές ως βάση θα συντρίψει εν συνεχεία τους στρατούς των τριών βασιλέων. Η αγιογραφική βάση πάνω στην οποία στηρίζει ο Ιππόλυτος αυτή του τη θέση είναι τα χωρία Δαν. 11,41 και Ησ. 11,14 και 23,4-5[881]. Σύμφωνα με τους Θεοδώρητο Κύρου και Άγιο Ιερώνυμο ο Αντίχριστος, απλά, θα αφήσει ανενόχλητες τις περιοχές της Ιδουμαίας, Μωάβ και Αμμών. Μάλιστα, κατά τον Άγιο Ιερώνυμο, οι Χριστιανοί γι' αυτόν τον λόγο θα καταφύγουν στις ερήμους αυτών των περιοχών[882].

Είναι πιθανόν αυτή η ερμηνευτική προσέγγιση να οφείλεται στην απουσία Ιουδαϊκού πληθυσμού απ' τους Αγίους τόπους εκείνη την εποχή και την αντίστοιχη παρουσία Μωαβιτών, Εδωμιτών και Αμμωνιτών, που είναι συγγενή φύλα προς τους εξόριστους εκείνη την εποχή απ' την περιοχή του Ισραήλ Ιουδαίους. Πάντως, όπως αλλού έχουμε σημειώσει, στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι Ανδρέας και Αρέθας αναφέρουν πως ο Αντίχριστος πιθανόν να εκστρατεύσει απ' τα Ανατολικά μέρη της Περσίας, όπου σώζονταν απόγονοι της φυλής του Δαν, με συμμάχους του τοπικούς βασιλείς[883].

Ένα θέμα, για το οποίο έχουμε ισχυρή πατερική συμφωνία είναι ο πόλεμος των τριών βασιλέων ενάντια στον Αντίχριστο. Ο πόλεμος αυτός είναι και το πρώτο σημείο της σταδιακής κατάληψης της εξουσίας απ' τον Αντίχριστο, όπως αυτή περιγράφεται, πολύ παραστατικά, στην όραση του εβδόμου κεφαλαίου του Δανιήλ και, ειδικά, στους στίχους 8 και 24[884]. Το μικρό κέρας[885] που ξεφύτρωσε απ' το πουθενά ανάμεσα σε άλλα δέκα

---

[880] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LI, σελ. 215, « Οὗτοι γάρ εἰσίν οἱ καί αὐτοί συναιρόμενοι αὐτῷ διά τήν συγγένειαν, καί βασιλέα αὐτόν ἐπιδεικνύντες. Ὁ μέν Ἐδώμ εἰσιν οἱ υἱοί τοῦ Ἠσαῦ, ὁ δέ Ἀμμών καί Μωάβ οἱ ἐκ τῶν δύο αὐτοῦ θυγατέρων γεγεννημένοι, ἐξ ὧν τό γένος ἕως τοῦ νῦν διαμένει …» και, Εις τον Δανιήλ Δ΄, LIV, σελ. 107 « " Και οὗτοι σωθήσονται ἐκ χειρός αὐτοῦ Ἐδώμ καί Μωάβ καί ἀρχή υἱῶν Ἀμμών". Οὗτοι γάρ εἰσίν οἱ συνερχόμενοι αὐτῷ διά τήν συγγένειαν καί βασιλέα αὐτόν πρῶτοι ἀναγορεύοντες. Οἱ μέν Ἐδώμ εἰσιν οἱ υἱοί τοῦ Ἠσαῦ, οἱ κατοικοῦντες τό ὄρος Σηείρ. Μωάβ δέ καί Ἀμμών οἱ υἱοί τοῦ Λώτ, οἱ ἐκ τῶν δύο αὐτοῦ θυγατέρων γεγεννημένοι. ὡς καί Ἡσαΐας λέγει … », Εφραίμ, Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), σελ. 188, « Ἐδώμ πάλιν καί Μωάβ, ἔτι δέ καί οἱ υἱοί Ἀμών, ὡς γνησίῳ βασιλεῖ προσκυνήσουσιν ἐν χαρᾷ, καί αὐτοί ὑπέρμαχοι ἐν πρώτοις γενήσονται. Ἀνορθοῦται δέ εὐθύς ἐκείνου ἡ βασιλεία, καί πατάξει ἐν θυμῷ τρεῖς βασιλεῖς μεγάλους ».

[881] Βλ. Ιπολλύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LI-LII, σελ. 215.

[882] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, ΜΑ΄, P.G. 81,1529-1531 και Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 721, P.G. 25, 572.

[883] Αυτή η εκδοχή φαίνεται να έρχεται σ' αντίθεση με τη θέση ότι ο Αντίχριστος θα ξεκινήσει τη δράση του απ' την περιοχή του Ισραήλ αν και θα μπορούσε η δράση του Αντιχρίστου σ' αυτήν την περιοχή να διαδεχτεί την δράση του Αντιχρίστου σε άλλα μέρη ή το αντίστροφο. Κατά τη γνώμη μας, η ποικιλία εκδοχών σχετικά με τις πρώτες κινήσεις του Αντιχρίστου θα πρέπει να μας κάνει πολύ προσεκτικούς, ώστε να αφήσουμε το χρόνο να δείξει πώς, ακριβώς, θα εξελιχθούν τα πράγματα. Η πατερική διδασκαλία μας δίνει σε γενικές γραμμές την ορθή εσχατολογική διδασκαλία. Δεν θα πρέπει να εμμένουμε σε λεπτομέρειες, ειδικά, για θέματα, στα οποία δεν υπάρχει ισχυρή Πατερική συμφωνία.

[884] Βλ. Δανιήλ 7,8, « Προσενόουν τοῖς κέρασιν αὐτοῦ, καί ἰδού κέρας ἕτερον μικρόν ἀνέβη ἐν μέσω αὐτῶν, καί τρία κέρατα τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξερριζώθη ἀπό προσώπου αὐτοῦ, καί ἰδού … », Δανιήλ

κανονικού μεγέθους κέρατα, που προϋπήρχαν, μεγαλύνεται ξεριζώνοντας τρία απ' αυτά. Αυτό το σημείο της όρασης ερμηνεύεται απ' το σύνολο των Πατέρων ως πολεμική σύρραξη μεταξύ του Αντιχρίστου και τριών άλλων βασιλέων που θα έχει ως αποτέλεσμα την επικράτηση του πρώτου και τη συντριβή των αντιπάλων του.

Η εθνικότητα των τριών βασιλέων προσδιορίζεται απ' τους Αγίους Ιππόλυτο και Ιερώνυμο, και τον Θεοδώρητο Κύρου, που βασιζόμενοι στο Δαν. 11,43[886] πιστεύουν ότι πρόκειται για τους βασιλείς των Λιβύων, των Αιγυπτίων και των Αιθιόπων[887]. Ο Άγιος Ιερώνυμος γράφει πως ο Αντίχριστος, αρχικά, θα εκστρατεύσει κατά της Αιγύπτου και στη συνέχεια θα υποτάξει την Αιθιοπία και την Λιβύη, την οποία οι περισσότεροι εξηγητές ερμηνεύουν ως την Βόρεια Αφρική[888]. Ο Άγιος Κύριλλος γράφει πως αυτοί οι τρεις βασιλείς θα είναι « βασιλείς Ρωμαίων », εννοώντας, προφανώς, πως θα βασιλεύουν σε εδάφη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας[889].

Αν θέλαμε να τοποθετήσουμε, χρονικά, αυτόν τον πόλεμο στο χρονοδιάγραμμα της πορείας του Αντιχρίστου, θα τον κατατάσσαμε μάλλον στη μεταβατική περίοδο μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης περιόδου της παρουσίας του Αντιχρίστου. Και αυτό, γιατί, σύμφωνα με τα όσα γνωρίζουμε, ο Αντίχριστος κατά την πρώτη περίοδο της δράσης του θα υποκρίνεται τον αγαθό και ειρηνοποιό. Ειδικά, ο Άγιος Εφραίμ συνδέει αυτόν τον πόλεμο με την αποκάλυψη του πραγματικού χαρακτήρα του Αντιχρίστου[890].

7,24, « καί τά δέκα κέρατα αὐτοῦ, δέκα βασιλεῖς ἀναστήσονται, καί ὀπίσω αὐτῶν ἀναστήσεται ἕτερος, ὅς ὑπεροίσει κακοῖς πάντας τούς ἔμπροσθεν, καί τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει ». Πρβλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τον Δανιήλ Ζ΄, Ε.Π.Ε. 8, σελ. 634, « Τίνες οί δέκα βασιλεῖς; Τί τό μικρόν κέρας; Ἐγώ τόν Ἀντίχριστον φημι μεταξύ τινων φαίνεσθαι βασιλέων »… Διά τί δέ μικρόν, καί οὐκ ἐξ ἀρχῆς μέγα φαίνεται; Ἀλλ' ὕστερον αὐξηθήσεται, καί κρατήσει τινῶν βασιλέων ». Βλ. και Επιφανίου Σαλαμίνος, Αμφιβαλλόμενα, Μαρτυρίαι, 97, ΒΕΠΕΣ 77, σελ. 267.

[885] Πρέπει να σημειώσουμε ότι ως μικρόν κέρας δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ούτε ο Αντίοχος ο Επιφανής ούτε κάποιος Ρωμαίος Αυτοκράτορας.

[886] Δαν. 11,43 « καί κυριεύσει ἐν τοῖς ἀποκρύφοις τοῦ χρυσοῦ καί τοῦ ἀργύρου καί ἐν πᾶσιν ἐπιθυμητοῖς Αἰγύπτου καί Λιβύων καί Αἰθιόπων ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν αὐτῶν ».

[887] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LII, σελ. 215, « Οὗτος οὖν τοῖς τότε καιροῖς ὑπ' αὐτῶν ἀναδειχθείς καί κρατήσας ἐν παρατάξει πολέμου τῶν τριῶν κεράτων τῶν ἐκ τῶν δέκα κεράτων καί ἐκριζώσας αὐτά, ἅπερ ἐστίν Αἰγύπτου καί Λιβύων καί Αἰθιόπων, λαβών τά σκῦλα καί τά λάφυρα », Εις τόν Δανιήλ Δ΄, XII, Β.Ε.Π.Ε.Σ. σελ. 82, Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, 11, ΜΒ-ΜΓ, P.G. 81, 1532 και Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 667 και 721, P.L. 25, 531 και 572-573. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXV, σελ. 285, « ἔπειτα ἀνυψούμενος εἰς τήν ἑαυτοῦ βασιλείαν παρατάξει πόλεμον καί τρεῖς βασιλεῖς μεγάλους πατάξει ἐν θυμῷ, Αἰγυπτίων, Λιβύων καί Αἰθιόπων ».

[888] Βλ. Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 667 και 720-721, P.L. 25, 531 και 572-573. Πρβλ. και Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, Μ΄, P.G. 81,1528-1529.

[889] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΒ΄, P.G. 33, 885 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 136, « Δέκα μέν ὁμοῦ Ρωμαίων ἐγείρονται βασιλεῖς, ἐν διαφόροις μέν ἴσως τόποις, κατά δέ τόν αὐτόν βασιλεύοντες καιρόν. Μετά δέ τούτους ἑνδέκατος ὁ Ἀντίχριστος, ἐκ τῆς μαγικῆς κακοτεχνίας τήν Ρωμαϊκήν ἐξουσίαν ἁρπάσας, τρεῖς μέν τῶν πρό αὐτοῦ βασιλευσάντων ταπεινώσει, τούς ἑπτά δέ τούς ὑπολοίπους ὑφ' ἑαυτόν ἔχων ».

[890] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 120, « καί ἐν χαρᾷ μεγάλῃ βασιλέα αὐτόν κηρύσσουσι … Ἀνορθοῦται δέ εὐθέως ἡ ἐκείνου βασιλεία, καί πατάξει ἐν θυμῷ τρεῖς βασιλεῖς μεγάλους. Ἔπειτα, ὑψοῦται τῇ καρδίᾳ, καί ἐμμέσει ὁ Δράκων τήν ἑαυτοῦ πικρότητα ». Κατά τον Εφραίμ ο πόλεμος κατά των τριών βασιλέων θα ακολουθήσει την παραχώρηση της εξουσίας στον Αντίχριστο. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXV, σελ. 285, « οἱ δέ ἄνθρωποι προσμένοντες καί παρακαλοῦντες αὐτόν ἀναδείξουσι βασιλέα. Καί μετά ταῦτα ὑψοῦται τῇ καρδίᾳ καί ὁ πραΰς πρότερον

Στην όραση του Δανιήλ μετά την εκρίζωση των τριών κεράτων ακολουθεί η προσκύνηση του μικρού κέρατος, δηλαδή του Αντιχρίστου, απ' τα υπόλοιπα επτά κέρατα. Αυτή η εικόνα δείχνει πως μετά τον πόλεμο κατά των τριών βασιλέων ακολουθεί η εκούσια υποταγή των υπολοίπων βασιλέων στον Αντίχριστο. Σύμφωνα μ' αυτήν την όραση και την πατερική της ερμηνεία, ο Αντίχριστος, αρχικά, θα έχει περιορισμένη εξουσία. Γι' αυτό και, αρχικά, παρουσιάζεται, απλά, ως ένα « μικρόν κέρας » ανάμεσα σε δέκα άλλα κανονικού μεγέθους κέρατα. Στη συνέχεια, όμως, θα εξαπλώσει την κυριαρχία του, αρχικά, στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και, κατόπιν, σ' ολόκληρη την οικουμένη[891].

Στην όραση του Δανιήλ η υποταγή των εθνών στον Αντίχριστο έρχεται ως συνέπεια και αποτέλεσμα της νίκης του Αντιχρίστου επί των τριών βασιλέων. Απ' την άλλη ο Άγιος Εφραίμ αναφέρει, βέβαια, και αυτός τον πόλεμο, αλλά παρουσιάζει την αποδοχή από την κοινότητα των εθνών της ηγεμονίας του Αντιχρίστου, κυρίως, ως αποτέλεσμα του θαυμασμού προς το πρόσωπό του, θαυμασμού που έχει ως αιτία την υποκριτική αγιότητά του[892]. Και θεωρεί πως ο πόλεμος των τριών βασιλέων θα γίνει μετά την ανάβαση του Αντιχρίστου στην ανώτατη κοσμική εξουσία[893].

γενήσεται ἀνελεήμων … ἔπειτα ἀνυψούμενος εἰς τήν ἑαυτοῦ βασιλείαν παρατάξει πόλεμον καί τρεῖς βασιλεῖς μεγάλους πατάξει ἐν θυμῷ ».

[891] Βλ. και Αυγουστίνου, Exposition on the book of Psalms CCEL, New York, 1886, X, σελ. 38, « He will overcome all kings, and alone obtain the kingdom ».

[892] Ο Άγιος Εφραίμ περιγράφει με μεγάλη παραστατικότητα την αποδοχή του Αντιχρίστου ως παγκόσμιου πολιτικού ηγέτη και την άνοδό του στην ηγεσία της παγκόσμιας οικουμενικής κοινότητας. Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 120, « Ὅταν οὖν ἴδωσι λαοί πολλοί καί δῆμοι τοιαύτας ἀρετάς καί δυνάμεις, πάντες ἐπί τό αὐτό μιᾷ γνώμῃ γίνονται καί ἐν χαρᾷ μεγάλῃ βασιλέα αὐτόν κηρύσσουσι, λέγοντες προς ἀλλήλους. Μή ἄρα εὑρίσκεται τηλικοῦτος ἄνθρωπος ἀγαθός καί δίκαιος; ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXIV- XXV, σελ. 285, « Ὅταν γάρ ἴδωσιν οἱ λαοί καί οἱ δήμοι τοσαύτας ἀρετάς καί τοσαύτας αὐτοῦ δυνάμεις πάντες ἐπί τό αὐτό μιᾷ γνώμῃ συναχθήσονται ἐπί τό ποιῆσαι αὐτόν βασιλέα, μάλιστα ὅτι τό τῶν Ἑβραίων γένος ἀγαπηθήσεται ὑπέρ πάντας ὑπ ᾽ αὐτοῦ τοῦ τυράννου, λέγοντες προς ἀλλήλους : Μή ἄρα εὑρίσκεται τοιοῦτος ἀγαθός ἄνθρωπος καί δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ ἡμῶν; ἐξαιρέτως, ὡς προεῖπον, τό τῶν Ἰουδαίων γένος, νομίζοντες ὅτι βασιλέα αὐτόν θεάσονται ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ, καί προσελθόντες αὐτῷ, λέγοντες Πάντες σοῖ πειθόμεθα, πάντες σοι πεποίθαμεν, σε γνωρίζομεν δίκαιον ἐπί πᾶσαν τήν γῆν. πάντες διά σοῦ σωθῆναι ἐλπίζομεν καί διά στόματός σου ἐλάβομεν κρίσιν δικαίαν καί ἀδωροδόκητον ».

[893] Αναφέραμε ήδη πως ο αριθμός των δέκα βασιλέων ερμηνεύεται απ' τον Αυγουστίνο συμβολικά. Επομένως, και ο αριθμός των τριών βασιλέων μπορεί να είναι συμβολικός και να δηλώνει το μέρος κάποιου συνόλου. Όπως ο αριθμός « δέκα » συνήθως χρησιμοποιείται για να δηλώσει το σύνολο, έτσι και αριθμός « τρία », συχνά, χρησιμοποιείται για να δηλώσει το μέρος κάποιου συνόλου. Σ' αυτήν την περίπτωση μπορούμε να υποθέσουμε πως μπορεί να συμβούν περισσότερες από τρεις πολεμικές συρράξεις. Προφανώς, ο Αντίχριστος θα στρέφεται εναντίον οποιουδήποτε δεν τον αποδέχεται. Αντίστοιχα και ο αριθμός επτά θα μπορούσε να θεωρηθεί πως έχει πραγματική ή συμβολική έννοια. Στην πρώτη περίπτωση τα επτά κέρατα είναι, απλά, επτά έθνη. Στην δεύτερη περίπτωση ο αριθμός επτά δηλώνει το πλήθος – ο αριθμός δέκα δηλώνει την ολότητα – , οπότε έχουμε πλήθος εθνών να προσκυνά τον Αντίχριστο. Επίσης, θα πρέπει να τονίσουμε πως υπάρχει η πιθανότητα ο Αντίχριστος να μην έχει παγκόσμια εξουσία. Γιατί μπορεί να λέει η Αποκάλυψη πως όλες οι φυλές και τα έθνη θα αναγκαστούν να πάρουν το χάραγμα, ωστόσο, αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως σχήμα λόγου. Άλλωστε, η ίδια έκφραση χρησιμοποιείται π.χ. και στην διήγηση για την προσκύνηση της εικόνας του Ναβουχοδονόσορα. Όμως, ο Ναβουχοδονόσωρ δεν κατείχε όλη τη γη αλλά μόνο την περιοχή της Μέσης Ανατολής. Στην Κ.Δ. οικουμένη ονομάζεται η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (βλ. π.χ. στο Λκ. 2,1, « ἐξῆλθε δόγμα παρά Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τήν οἰκουμένην »). Όμως, και αυτή, παρά το ότι κατείχε περισσότερα εδάφη απ' τις προηγούμενες Αυτοκρατορίες, δεν είχε καμιά εξουσία π.χ. στην Κίνα ή την Αμερική. Η τελευταία, τότε, δεν είχε καν ανακαλυφθεί. Βέβαια, οι όροι " Οικουμένη " και " Κόσμος ", ανέκαθεν, χρησιμοποιούνταν συνήθως για να δηλώσουν όλο τον γνωστό κόσμο, τις περιοχές που βρίσκονταν σε κάποια επικοινωνία μεταξύ τους. Και μ' αυτή τη λογική, σήμερα, η έννοια της οικουμένης, πράγματι, περιλαμβάνει ολόκληρο τον πλανήτη. Στην εποχή μας η παγκόσμια εξουσία είναι μια ιστορική δυνατότητα, για κάποιους και ένα

Κατά τη γνώμη μας, η μία άποψη δεν αναιρεί την άλλη. Στην αποδοχή του Αντιχρίστου μπορεί να οδηγήσει ένας συνδυασμός αιτίων. Απ' τη μια το δέος για τις στρατιωτικές νίκες του Αντιχρίστου και απ' την άλλη ο θαυμασμός για την ψεύτικη σοφία και αρετή του. Πάντως, σχετικά με το ζήτημα της χρονικής ακολουθίας των γεγονότων των εσχάτων θα πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί.

Οι Θεοδώρητος Κύρου και Άγιος Ιερώνυμος αναφέρουν και άλλους πολέμους του Αντιχρίστου. Ερμηνεύοντας τα χωρία Δαν. 11,44-45 γράφουν πως ο Αντίχριστος μετά τον πόλεμο κατά των τριών βασιλέων θα πληροφορηθεί πως έχει εγερθεί πόλεμος εναντίον του στις επαρχίες του Βορρά και του Νότου. Με τεράστιο στράτευμα θα εκστρατεύσει για να καταστρέψει και να φονεύσει πολλούς. Θα στήσει την σκηνή του ανάμεσα σε δύο θάλασσες στην περιοχή « Απαναδώ », όχι μακριά απ' τα Ιεροσόλυμα. Κατά τον Άγιο Ιερώνυμο αυτή η τοποθεσία είναι ανάμεσα στη Νεκρά Θάλασσα και την Μεσόγειο, κοντά στη Νικόπολη, γνωστή και με την ονομασία « Εμμαούς », στην αρχή της ορεινής περιοχής της Ιουδαίας. Από εκεί θα μεταβεί στην κορυφή του όρους εκείνης της περιοχής ή στην κορυφή του όρους των Ελαιών, όπου θα καταργηθεί απ' τον Κύριο και κανείς δεν θα είναι σε θέση να τον βοηθήσει[894].

11) Οι δύο προφήτες

α) Η ταυτότητα των δύο προφητών

Όπως, ήδη, αναφέραμε, η δράση των δύο προφητών την περίοδο του Αντιχρίστου, περιγράφεται στο 11ο κεφάλαιο της Αποκάλυψης. Αυτό που δεν αναφέρεται σ' αυτό το κείμενο είναι τα ονόματα αυτών των προφητών. Οι δύο άνδρες αναφέρονται ως « δύο μάρτυρες »[895], « δύο ελαίαι και δύο λυχνίαι »[896] και « δύο προφήτες »[897]. Τα ονόματά τους, όμως, δεν παρατίθενται.

Αυτό το κενό έρχεται να καλύψει η πατερική παράδοση που παρουσιάζει μια σχεδόν απόλυτη ομοφωνία όσον αφορά σε αυτό το θέμα. Σύμφωνα, λοιπόν, με την

ζητούμενο. Ωστόσο, δεν έχει πραγματοποιηθεί. Και δεν θα πρέπει να θεωρείται δεδομένο πως θα πραγματοποιηθεί και στο μέλλον. Ούτε είναι αυτονόητο πως ο Αντίχριστος θα γίνει παγκόσμιος δικτάτορας. Και, τουλάχιστον, στην αρχή δεν θα είναι, αφού η εξουσία του θα αυξάνεται διαδοχικά. Άλλωστε, στην Αποκάλυψη υπάρχουν και οι αναφορές για την επιδρομή των βασιλέων της Ανατολής. Και η διοίκηση ολόκληρου του πλανήτη δεν είναι εύκολη υπόθεση. Ακόμη και αν κατορθώσει ο Αντίχριστος να συνενώσει όλο τον πλανήτη υπό την εξουσία του, αυτό δεν θα κρατήσει πολύ. Θα υπάρξουν διασπαστικές τάσεις, όπως, άλλωστε, αναφέρεται και στην Αγία Γραφή, ειδικά, μετά την αποκάλυψη της κακίας του. Ωστόσο, καλύτερα θα είναι να περιμένουμε να δούμε πώς, ακριβώς, θα εξελιχθούν τα πράγματα.

[894] Βλ. Δαν. 11,44-45, Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, 11,44-45, P.G. 1532-1533 και Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, 11, 44-45, 723-724, P.L. 25,574-575.

[895] Απ. 11,3. Περισσότερα για την έννοια των λέξεων « μάρτυς », « μαρτυρία » γενικά στην Καινή Διαθήκη και ειδικότερα στην Αποκάλυψη, βλ. Βασιλειάδη Πέτρου, Βιβλικές Ερμηνευτικές Μελέτες, Βιβλική Βιβλιοθήκη 6, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πουρναρά, 1992, σελ. 185-208.

[896] Απ. 11, 4.

[897] Απ. 11,10.

παράδοση οι δύο αυτοί προφήτες δεν θα είναι άλλοι απ' τον Προφήτη Ηλία και τον Δίκαιο Ενώχ [898].

Πέρα απ' την άποψη ότι ο δεύτερος προφήτης θα είναι ο Ενώχ διατυπώθηκαν και κάποιες άλλες απόψεις που, όμως, δεν επικράτησαν. Έτσι, ο Βικτωρίνος στην ερμηνεία του στην Αποκάλυψη αναφέρει πως πολλοί στην εποχή του πίστευαν πως μαζί με τον προφήτη Ηλία θα δράσει ο Προφήτης Ελισαίος ή ο Μωυσής. Αλλά, όπως επισημαίνει, και οι δυό τους πέθαναν. Ενώ καταθέτει την μαρτυρία πως όλοι οι παλαιοί Πατέρες πίστευαν πως μαζί με τον Προφήτη Ηλία θα μαρτυρήσει την αλήθεια ο Προφήτης Ιερεμίας. Βιβλικά στηρίζει την θέση του στο Ιερ. 1,5, όπου ο Θεός λέγει πως έχρισε τον Ιερεμία προφήτη για τα έθνη[899]. Επειδή, όμως, ο Ιερεμίας δεν εστάλη ποτέ στα έθνη και ο λόγος του Θεού είναι αξιόπιστος και αληθινός, κατά τον Βικτωρίνο ο Ιερεμίας θα μαρτυρήσει την αλήθεια στα έθνη την εποχή των εσχάτων[900].

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία και, κυρίως, στον προτεσταντικό χώρο, ο δεύτερος προφήτης, συχνά, ταυτίζεται με τον Μωυσή, αντί του Ενώχ[901]. Αυτό οφείλεται στην πάγια τακτική του Προτεσταντισμού να αγνοεί την πατερική παράδοση και να στηρίζεται, αποκλειστικά και μόνο στην Αγία Γραφή. Τα κυριότερα επιχειρήματα που επικαλούνται όσοι υποστηρίζουν αυτή την άποψη είναι δύο. Πρώτον, πως ο Μωυσής είχε εντυπωσιακή θαυματουργική δύναμη, παρόμοια με αυτήν που αναφέρεται πως θα έχουν οι δύο προφήτες στον 11^{ο} κεφάλαιο της Αποκάλυψης, ενώ και στο παρελθόν είχε εξαπολύσει κατά του Φαραώ πληγές που μοιάζουν εκπληκτικά με αυτές που περιγράφει το ιερό κείμενο του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου[902]. Και δεύτερον, ότι στην διήγηση της Μεταμορφώσεως ο Κύριος πλαισιώνεται απ' τους προφήτες Ηλία και Μωυσή[903]. Το λάθος των υποστηρικτών αυτής της θέσης είναι πως αγνοούν το χωρίο περί μετάθεσης του Ενώχ,

---

[898] Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποια πατερικά χωρία. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIII, σελ. 211, Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125, Ρωμανού, Εις τήν Β΄ Παρουσίαν, Δ-Ε, σελ. 267-268, Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, Βέδα, Ε.Α., P.L. 164 και Marshall, σελ. 77-78, Νεοφύτου του εγκλείστου, Ε.Α., Υπόθεσις Ε΄, σελ. 227-229, Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32. Και στην ζωγραφική παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας οι δύο προφήτες του ενδεκάτου κεφαλαίου της Αποκάλυψης είναι οι προφήτες Ηλίας και Ενώχ. Βλ. Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης, Εκδόσεις Αντώνη Σταμούλη, Ανατύπωση απ' την εν Πετρουπόλει έκδοση του 1909, σελ. 134. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXII, σελ. 283 και XXIX, σελ. 287, Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163, « Ὅτι μέν οὖν ἤξειν Ἠλίαν τοῦ μέν Μαλαχίου λέγοντος …, τοῦ δέ Κυρίου προσφωνοῦντος παρά τῷ Ματθαίῳ περί τοῦ βαπτιστοῦ … », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ.312, Αρέθα, Ε.Α., Λ΄, σελ. 339.

[899] Βλ. Ιερ. 10,5, « πρό τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ ἐπίσταμαί σε καί πρό τοῦ σε ἐξελθεῖν ἐκ μήτρας ἡγίακά σε, προφήτην εἰς ἔθνη τέθεικά σε ».

[900] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CSEL, σελ. 98-99 και CCEL, σελ. 354. Όπως επισημαίνει ο Jenks, ο Ιερεμίας δεν αναφέρεται από κανέναν προηγούμενο συγγραφέα ως πιθανός μάρτυς των εσχάτων χρόνων, τουλάχιστον στα κείμενα που σώθηκαν (Jenks C. Gregory, The origins and early developments of the Antichrist Myth, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1991, σελ. 94).

[901] Παράδοση για επάνοδο του Μωϋσή μαρτυρείται και στα ραββινικά κείμενα. Βλ. Ιωάννη Καραβιδοπούλου, Το κατά Μάρκον Ευαγγέλιο, ο.π., σελ. 286-7. Στη βιβλιογραφία μπορεί κανείς να συναντήσει περίεργες απόψεις, όπως αυτήν του J. Munck που υποστήριξε πως οι δύο μάρτυρες είναι ο Πέτρος και ο Παύλος. Η σύνδεση, όπως επισημαίνει ο π. Ιωάννης Σκιαδαρέσης, είναι ατυχής. Βλ. σχετικά Σκιαδαρέση Ιωάννου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννου, Ερμηνευτικά και Θεολογικά μελετήματα Α΄, Β.Β. 35, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 94 στην υποσημείωση.

[902] Βλ. L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A 1996, σελ. 124. Και ο ημέτερος Σάββας Αγουρίδης επισημαίνει την ομοιότητα μεταξύ του τρόπου δράσης των δύο προφητών και του Μωυσέως λέγοντας σχετικά με τις τιμωρίες που περιγράφει η Αποκάλυψη: « Δεν ταιριάζει τίποτε από αυτά στον βιβλικό Ενώχ ». Βλ. Αγουρίδη Σ.« Η αποκάλυψη του Ιωάννη », σειρά Ερμηνεία Κ.Δ.18, Π.Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 266 και 269-70.

[903] Βλ. Θεοδώρου Ανδρέα, Η ώρα του Αντιχρίστου, Εκδόσεις Παρουσία, Αθήνα 1977, σελ. 43-44.

το γεγονός της αναφοράς του θανάτου του Μωυσέως στη Βίβλο[904] και την πατερική παράδοση.

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία βρίσκουμε, επίσης, και ερμηνείες που θέλουν τους δύο μάρτυρες να μην είναι τα δύο συγκεκριμένα πρόσωπα της Βιβλικής Ιστορίας αλλά εικόνες καί σύμβολα είτε κάποιων πνευματικών ηγετών που θα αναδειχθούν στα έσχατα είτε όλων των πιστών χριστιανών εκείνης της εποχής. Προτείνεται, δηλαδή, μια αλληγορική ερμηνεία στο ζήτημα της ταυτότητας των δύο μαρτύρων ή και στα γεγονότα που, ακολούθως, αναφέρονται. Συνήθως, όμως, αυτές οι θέσεις διατυπώνονται με αμφιβολία και ταυτόχρονη επισήμανση της παραδοσιακής πατερικής θέσης ενώ, άλλοτε, γίνεται και ένας συνδυασμός των δύο απόψεων[905]. Πάντως, εμείς σε κανένα πατερικό κείμενο δεν συναντήσαμε μόνο συμβολική-αλληγορική ερμηνεία της συγκεκριμένης περικοπής του 11ου κεφαλαίου της Αποκάλυψης. Ο Άγιος Βέδας που ερμηνεύει αλληγορικά τα σχετικά χωρία, παραθέτει, ταυτόχρονα, και την κυριολεκτική ερμηνεία τους.

Το ερμηνευτικό σχήμα της μερικής εκπλήρωσης βιβλικών προφητειών στην εκκλησιαστική Ιστορία και της απόλυτης στους έσχατους χρόνους εφαρμόζεται και εδώ. Άλλωστε, κάτι σχετικό βρήκαμε και στη διδασκαλία του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού. Απ' τη μια έλεγε πως ο Προφήτης Ηλίας ζει και θα έρθει στο μέλλον, καί απ' την άλλη έλεγε πως αυτός ο ίδιος είναι ο Προφήτης Ηλίας, αφού ο Θεός του χάρισε το ζήλο και τη διδασκαλία του Προφήτη[906].

Όπως η προφητεία για τα δύο θηρία της Αποκάλυψης εκπληρώνεται εν μέρει συνέχεια στην Ιστορία, και θα εκπληρωθεί απόλυτα με τον Αντίχριστο και τον Πρόδρομό του, έτσι και η προφητεία για τους δύο μάρτυρες της Αποκάλυψης εκπληρώνεται εν μέρει με τους διάφορους Αγίους που αντιστέκονται στους ποικίλους αντιχρίστους και θα εκπληρωθεί απόλυτα στο τέλος των καιρών με τους προφήτες Ηλία και Ενώχ.

Η παράδοση για την έλευση του Προφήτη Ηλία στο τέλος των καιρών δεν στηρίζεται μόνο στην Αποκάλυψη. Γι' αυτό και συναντάται μια πατερική παράδοση που δεν στηρίζεται στην Αποκάλυψη αλλά στα υπόλοιπα χωρία της Αγίας Γραφής που αναφέρονται στην μελλοντική δράση του. Αυτή η παράδοση υπάρχει στους Θεοδώρητο Κύρου και Ιωάννη τον Χρυσόστομο. Ο Θεοδώρητος Κύρου γράφει πως ο Προφήτης Ηλίας θα εμφανιστεί στο τέλος της εποχής του Αντιχρίστου και δεν θα πεθάνει αλλά θα περιμένει ζωντανός την Β΄ Παρουσία του Κυρίου[907]. Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος γράφει ότι ο Ενώχ παραμένει ζωντανός αλλά πουθενά δεν αναφέρει πως θα δράσει μαζί με τον Προφήτη Ηλία στο τέλος των καιρών. Ωστόσο, κανένας Πατήρ της Εκκλησίας δεν απέρριψε την παράδοση για την έλευση του Δικαίου Ενώχ ούτε την διδασκαλία για την δράση των δύο προφητών στα έσχατα. Κάποιοι Πατέρες δεν την ανέφεραν αλλά ούτε και την καταδίκασαν. Αυτή η στάση τους δικαιολογείται λόγω της επιφυλακτικότητας για το βιβλίο της Αποκάλυψης που επικρατούσε στους θεολογικούς κύκλους της Ανατολικής

---

[904] Δευτερονόμιον 34,5-6, « Καί ἐτελεύτησεν Μωυσῆς ὁ οἰκέτης Κυρίου ἐν γῇ Μωάβ διά ρήματος Κυρίου. Καί ἔθαψαν αὐτόν ἐν Γαι ἐγγύς οἴκου Φογώρ. Καί οὐκ εἶδεν οὐδείς τήν ταφήν αὐτοῦ ἕως τῆς ἡμέρας ταῦτης ».

[905] Βλ. Γιαννακοπούλου Ιωήλ, « Ερμηνεία της Αποκαλύψεως », Π. Πουρναρα, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 110-6 και Βασιλοπούλου Χαραλάμπους « Η Αποκάλυψις εξηγημένη (το κατά δύναμιν) », τόμ. 3 , « Ορθόδοξος τύπος », 3η έκδοση, Αθήνα 1981, σελ. 158-200.

[906] Βλ. Μενούνου Ιωάννου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία, Διδαχή Α2, σελ. 86-87 και Διδαχή Γ΄, σελ. 152-153. Βλ. και στο Αυγουστίνου Καντιώτου, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχή Πρώτη, σελ. 191-192 και Διδαχή ΣΤ΄, σελ. 227.

[907] Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, 12,7-12, P.G. 81,1540-1541.

Εκκλησίας. Πάντως, καθώς η Αποκάλυψη με την πάροδο του χρόνου γινόταν αποδεκτή, η παράδοση για την έλευση των δύο προφητών στα έσχατα γνώριζε περισσότερη αποδοχή και διάδοση. Μάλιστα, προστέθηκε και τρίτος άνδρας, ο Ευαγγελιστής Ιωάννης στην περί των εσχάτων της Εκκλησίας παράδοση, όπως θα δούμε στην οικεία ενότητα.

β) Ο προφήτης Ηλίας.

Ο προσδιορισμός του προφήτη Ηλία ως ενός από τους δύο προφήτες έχει ισχυρότατη βιβλική και πατερική βάση. Κατ' αρχήν, υπάρχει το χωρίο του προφήτη Μαλαχία, όπου αναφέρεται η αποστολή του προφήτη Ηλία στη γη λίγο πριν απ' την « μεγάλη και επιφανή » ημέρα του Κυρίου, δηλαδή την Β΄ παρουσία. « Kai. ivdou. evgw. avposte,llw u`mi/n Hlían to.n Qesbi,thn pri.n evlqei/n h`me,ran kuri,ou th.n mega,lhn kai. evpifanh/ o]j avpokatasth,sei kardi,an patro.j pro.j ui`o.n kai. kardi,an avnqrw,pou pro.j to.n plhsi,on auvtou/ mh. e;lqw kai. pata,xw th.n gh/n a;rdhn »[908]. Εκτός απ' αυτό, όμως, υπάρχει και η ρητή διαβεβαίωση του Χριστού προς τους μαθητές του – επιβεβαίωση της προφητείας του Μαλαχία – ότι αυτό, πράγματι, θα συμβεί[909]. Η πατερική μαρτυρία, πάλι, είναι ομόφωνη. Όσοι αναφέρουν τους δύο προφήτες των εσχάτων, ταυτίζουν τον ένα από αυτούς με τον Προφήτη Ηλία[910]. Και η λειτουργική και ζωγραφική μας παράδοση επισφραγίζει όλα τα παραπάνω[911].

Το όνομά « Ηλίας » (**WhY"**liae) σημαίνει « Θεός » ή « θείος, θεϊκός ». Πρόκειται για την πιο δυναμική παρουσία σ' ολόκληρη την Παλαιά Διαθήκη. Το σημαντικότερο στοιχείο της προσωπικότητάς του υπήρξε ο φοβερός ζήλος του υπέρ της αληθείας, που

---

[908] Μαλαχία 4,4-5 . Η προφητεία του Μαλαχία επαναλαμβάνεται και απ' τον Σοφό Σειράχ. Σοφ. Σειρ. 49,10: « Ὁ καταγραφεὶς ἐν ἐλεγμοῖς εἰς καιρούς κοπάσαι ὀργήν πρό θυμοῦ, ἐπιστρέψαι καρδίαν πατρός προς υἱόν και καταστῆσαι φυλάς Ἰακώβ ». Βλέπε και Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, Ε.Π.Ε;;., σελ. 394, Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XXLVI, σελ. 212, Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Δ΄, σελ. 268, Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, σελ. 147, Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163, και Αρέθα, Ε.Α., Λ΄, σελ. 339.

[909] Μτ 17,11 « Ἠλίας μέν ἔρχεται καί ἀποκαταστήσει πάντα ». Βλέπε και Μρ. 9,11-13.

[910] Βλ. …… Βλ. επίσης και Βικτωρίνου και Ιερωνύμου,Ε.Α., CCEL, σελ. 354, CSEL, σελ. 98-99, Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχές, Α2, σελ. 86-87 και Διδαχή Γ΄, σελ. 152-153, Νικοδήμου Αγιορείτου, Ερμηνεία εις την Α΄ προς Θεσσαλονικείς, Ερμηνεία εις τας επιστολάς του Αποστόλου Παύλου, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 75-77. Ο Άγιος Νικόδημος γράφει πως σφάλλουν όσοι υποστηρίζουν πως ο προφήτης Ηλίας δεν θα επιστρέψει στους έσχατους καιρούς και αναλύει την πατερική διδασκαλία πάνω σ' αυτό το θέμα.

[911] Ιωάννου μοναχού, Στιχηρόν ιδιόμελον της Λιτής σε ήχο δεύτερο, Εσπερινός Προφήτου Ηλιού 20 Ιουλίου, Μηναίον Ιουλίου, Εκδόσεις Φως, σελ. 179, « Τό ἐξάραν ἅρμα σε πυρφόρον, ὡς ἐν συσσεισμῷ εἰς οὐρανούς, τήν πυρίπνοον χάριν σοι παρέσχετο, Ἠλία Θεσβίτα, τοῦ μή ἰδεῖν θάνατον, ἕως ἄν κηρύξης τήν τῶν πάντων συντέλειαν. Διό πάρεσο διδούς ἡμῖν, τῶν σῶν κατορθωμάτων τήν μύησιν », και το Απολυτίκιον του Αγίου ο.π. σελ. 180, « Ὁ ἔνσαρκος Ἄγγελος τῶν προφητῶν ἡ κρηπίς, ὁ δεύτερος πρόδρομος τῆς παρουσίας Χριστοῦ, Ἠλίας ὁ ἔνδοξος … », Συναξάριον Κυριακής Απόκρεω, ο.π., σελ. 32. Βλέπε και Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, Αναπλήρωσις της ακολουθίας του Προφήτου Ηλιού, Σιχηρό του εσπερινού, στο έργο του Νεκταρίου Ζιόμπολα, Ο Μεσσίας έρχεται και ο Ηλίας έρχεται, σελ. 243-246, « τόν Χριστῷ λαλοῦντα, καί πρόδρομον τῆς αὐτοῦ δευτέρας ἐλεύσεως ». Βλ. Διονυσίου του εκ Φουρνά, ο.π., σελ. 134, και το σχόλιο του Κόντογλου Φώτη στον τρόπο με τον οποίο εικονίζεται ο Προφήτης Ηλίας στο « Ηλίας ο Θεσβίτης », Γίγαντες ταπεινοί, Εκδόσεις Ακρίτας, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 93, « Καί την άλλη μέρα, άμα τελειώσει η λειτουργία, φεύγουνε οι άνθρωποι, κι ο Ηλίας κάθεται πάλι ολομόναχος " μονώτατος ", βουβός, τυλιγμένος στην προβιά του, σαν αγιούπας κουρνιασμένος. Χιλιάδες χρόνια κάθεται έτσι, άλλες πολλές θα κάθεται " ἕως τοῦ ἐλθεῖν τήν ἡμέραν Κυρίου την μεγάλην καί ἐπιφανῆ " ».

υπήρξε παροιμιώδης[912]. Και το κυριότερο χαρακτηριστικό της δράσης του είναι η καταπληκτική θαυματουργική δύναμη που απέρρεε απ' την παρρησία του προς τον Θεό. Ο συνδυασμός των δύο αυτών στοιχείων - ζήλος Θεού και θαυματουργική δύναμις - τον οδήγησε σε πράξεις μοναδικές στην ανθρώπινη ιστορία.

Έκλεισε για τριάμισι έτη τον ουρανό της πατρίδας του με αποτέλεσμα όλη η χώρα, άνθρωποι και κτήνη, να πεθαίνουν απ' την πείνα. Και, παρ' όλα αυτά, ούτε και ο ίδιος ο Θεός δεν ήθελε να παραβιάσει την βούληση του προφήτη του, αλλά περίμενε την μεταστροφή της γνώμης του, την οποία και προκάλεσε για να αποδώσει έλεος στους ανθρώπους[913].

Ένα άλλο σημείο στο οποίο πρέπει να αναφερθούμε είναι η σχέση του Προφήτη Ηλία με το στοιχείο του πυρός. Ο ευσεβής πατέρας του, ο Σωβάκ, είχε δει σε όραμα Αγγέλους να σπαργανώνουν αλλά και να τρέφουν με φωτιά τον αγέννητο, τότε, Ηλία. Χρόνια αργότερα ο Προφήτης θα κατεβάσει φωτιά απ' τον ουρανό για να προσφέρει θυσία στον Θεό και να ντροπιάσει τους ιερείς της αισχύνης[914]. Στη συνέχεια θα κατακαύσει με πυρ 100 στρατιώτες με τους πεντηκόνταρχούς τους που θα επιχειρήσουν να τον συλλάβουν[915]. Αργότερα, θα αναληφθεί πάνω σε άρμα πυρός[916]. Και στο τέλος των καιρών θα κατακαύσει όποιον προσπαθήσει να τον βλάψει. Στην λατρευτική μας παράδοση χαρακτηρίζεται « πυρίπνους »[917]. Και στη λαογραφία μας, θεωρείται ως ο Άγιος της φωτιάς, των αστραπών και των βροντών[918].

---

[912] Βλ. Κοσμά Μοναχού, τροπάριον της Θ ωδής του κανόνος της Πεντηκοστής σε ήχο Βαρύ, Όρθρος Πεντηκοστής, Πεντηκοστάριον, Εκδόσεις « Φως », σελ. 224, « Ἐπιπαφλάζοντος πάλαι πυρίνου ἅρματος ὁ ζηλωτής καί πυρίπνους χαίρων ὀχούμενος τήν νῦν ἐκλάμψασαν ἐπίπνοιαν ἐδήλου », και Βασιλείου Μοναχού, Στιχηρόν του εσπερινού σε Ά ήχο, Εσπερινός 1ης Ιανουαρίου, Μηναίον Ιανουαρίου, εκδόσεις « Φως », σελ. 14, « πάντων τῶν Ἁγίων ἀνεμάξω τάς ἀρετάς πατήρ ἡμῶν Βασίλειε, Μωυσέως τό πράον, Ἡλιοῦ τόν ζήλον, Πέτρου τήν ὁμολογίαν, Ἰωάννου τήν Θεολογίαν ».

[913] Βλ. Βασιλειών Γ κεφ.17-18. Βλέπε και Ιωάννου του Χρυσοστόμου, αμφιβαλλόμενα, Λόγος εις Πέτρον τον Απόστολον και Ηλίαν τον προφήτην, P.G. 50, 729-730 και Μ.Σ.Ο.Ε., Μην Ιούλιος, σελ. 390, « Αλλά τί Ἠλίας; " Οἶδα τόν ἐμόν δεσπότην ὅτι ὑπακούει μου. Ἀπό γάρ ζήλου τοῦτο ποιῶ ". Ὢ καινῶν καί παραδόξων πραγμάτων. Εἶδες Δεσπότην ὑπό εὐνοίας δούλου νενικημένον; Καί γάρ ὁ Ἠλίας ἀπό ζήλου πολλοῦ τοῦτο ἐποίησεν. Ἔβλεπε γάρ πολλά ἄτοπα γινόμενα … », και σελ. 392, « Πέμπει οὖν αὐτόν διά τοῦτο τήν μακράν ὁδόν ἐκείνην, οὐχ ὡς μή δυνάμενος αὐτόν ἐκεί τρέφειν τόν Θεόν, ἀλλ' ὡς θέλων ἐπιδείξαι τῷ Ἠλίᾳ τήν συμφοράν, ἵνα ἀξιώση αὐτόν περί βροχῆς. Ἠδύνατο μέν γάρ καί αὐτός χωρίς τούτου, ἀλλ' οὐκ ἠθέλησεν ὑβρίζειν τόν ἴδιον ἱκέτην, τῶν μέν κακῶν ἐκείνον ἐάσας εἶναι πρόξενον, τῶν δέ ἀγαθῶν ἑαυτόν. Ἀλλ' ἐξεδέχετο τήν τοῦ δούλου παράκλησιν ».

[914] Βλ. Βασιλειών Γ, κεφ. 18.

[915] Βλ. Βασιλειών Δ, κεφ. 1.

[916] Βλ. Βασιλειών Δ, κεφ. 2 καί Σοφία Σειράχ, 49,9 « ὁ ἀναληφθείς ἐν λαίλαπι πυρός εν ἅρματι ἵππων πυρίνων ».

[917] Βλέπε παραπάνω, και Σοφία Σειράχ 48,1, « Καί ἀνέστη Ἠλίας προφήτης ὡς πῦρ, καί ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λαμπάς ἐκαίετο ». Βλ. και Στιχηρόν ιδιόμελον της Λιτής σε ήχο πλάγιο του πρώτου, Όρθρος Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Μηναίον Αυγούστου, Ακολουθία 6ης Αυγούστου, Εκδόσεις « Φως », σελ. 69 « Νόμου καί προφητῶν σέ Χριστέ… καί Ἠλίας ὁ ἔμπυρος ἁρματηλάτης καί ἄφλεκτος οὐρανοδρόμος ».

[918] Βλ. Αθηνάς Μανωλαγκά Λουλουδάκη, Ο βίος το ιστορικό της Ιεράς Μονής (Κοσκινού Ρόδου) και τα θαύματα του Προφήτη Ηλία του Θεσβίτου, Ρόδος 2006, σελ. 9 και 35 « Οι πρόγονοί μας έλεγαν πως ο Προφήτης δεν πάτησε ποτέ στον κάμπο ούτε τον έθαψαν στο χώμα. Με το αμάξι του γυρνά τον ουρανό και κάπου κάπου στέκει στις κορφές των βουνών και ανασαίνει. Ακόμα λέγεται ότι κάθε Άγιος κυβερνά και κάποιο από τα στοιχεία της φύσεως. Στην εξουσία του Προφήτου Ηλία δόθηκε από τον Θεό η αστραπή και ο κεραυνός που μ' αυτά κυνηγά τον Σατανά. Γιατί έχει λάβει δύναμη από τον Θεό και είναι κυρίαρχος της βροχής και των βροντών, της αστραπής και των κεραυνών ».

Στην Καινή Διαθήκη αναφέρεται ότι οι Ιουδαίοι περίμεναν την έλευσή του, γι' αυτό και πολλοί εξ αυτών νόμιζαν πως ο Ιησούς Χριστός ήταν ο Προφήτης Ηλίας[919]. Χαρακτηριστικό της γοητείας που ασκούσε η προσωπικότητα του Προφήτη Ηλία στους Αποστόλους είναι και το γνωστό περιστατικό που περιγράφεται στα ευαγγέλια. Όταν οι μαθητές ζήτησαν απ' τον Χριστό τη δύναμη να κατεβάσουν πυρ απ' τον ουρανό και να κατακαύσουν κάποιους Σαμαρείτες, ο Χριστός τους επιτίμησε. Ενώ ο Ιάκωβος αναφέρεται με θαυμασμό σ' αυτόν. « Πολύ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη. Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθής ἡμῖν καί προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μή βρέξαι καί οὐκ ἔβρεξεν ἐπί τῆς γῆς ἐνιαυτούς τρεῖς καί μῆνας ἕξ. καί πάλιν προσηύξατο, καί ὁ οὐρανός ὑετόν ἔδωκε καί ἡ γῆ ἐβλάστησε τόν καρπόν αὐτῆς »[920].

Ο προφήτης Ηλίας δεν γνώρισε θάνατο. Η ιστορία σχετικά με την αρπαγή του πάνω σε πύρινο άρμα « ως εις ουρανόν » περιγράφεται στο Δ΄ βιβλίο των Βασιλειών. Κατά την Ορθόδοξη Παράδοση ο Προφήτης Ηλίας δεν ανέβηκε στον ουρανό. Γι' αυτό και το κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης γράφει πως ανέβηκε όχι στον ουρανό αλλά « ως εις ουρανόν »[921]. Η χρήση του συνδέσμου « ως » δηλώνει ομοιότητα, κάτι μή πραγματικό. Δηλαδή φάνηκε πως ανέβηκε στον ουρανό αλλά στην πραγματικότητα δεν ανέβηκε. Η ανάληψη του προφήτη Ηλία θεωρείται τύπος της Ανάληψης του Κυρίου και είναι, σαφώς, κατώτερη αυτής. Άλλωστε δεν θα ήταν δυνατόν να ανεβεί σώμα φθαρτό στον ουρανό, αφού και ο ίδιος ο Κύριος είπε πως « οὐδείς ἀναβέβηκεν εἰς τόν οὐρανόν εἰ μή ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς ὁ υἱός τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ »[922]. Γι' αυτό και

---

[919] Βλ. Μρ 8,28, και Μρ. 6,15, Μθ. 16,14, Λκ. 9,8.

[920] Ιακ.5,16-18.

[921] Βασιλειών Δ, 2,1 και 11 « Καί ἐγένετο αὐτῶν πορευομένων, ἐπορεύοντο καί ἐλάλουν. Καί ἰδού ἅρμα πυρός καί ἵπποι πυρός καί διέστειλαν ἀνά μέσον ἀμφοτέρων, καί ἀνελήφθη Ἠλιοῦ ἐν συσσεισμῷ ὡς εἰς τόν οὐρανόν ». Βλέπε και Α΄ Μακ., 2,58.

[922] Ιω. 3,13. Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Ανάληψιν του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, P.G. 50, 450, " Ἠλίας μέν οὖν ὡς εἰς τόν οὐρανόν ἀνελήφθη, δοῦλος γάρ ἦν. Ὁ δέ Ἰησοῦς εἰς τόν οὐρανόν, Δεσπότης γάρ ἦν ", Ρωμανού του Μελωδού, Εις την Ανάληψιν του Χριστού, ΙΔ΄, σελ. 256, « Μή θαμβῆσθε τό λοιπόν, ὦ Γαλιλαίοι. / Ἰησοῦς γάρ ὁ Χριστός ὡς ἀνελήφθη /οὕτως καί ἐλεύσεται, ὡς αὐτόν ἐθεάσασθε ἄνω παραγενόμενον./ Σαφῶς γάρ ἀνελήφθη καί οὐχί μετετέθη. / Οὐχ ὡς Ἐνώχ τό πρῶτον οὕτως ὁ Χριστός. / Ἐνώχ γάρ ἐκεῖνος τῶν ἐπιγείων μετέστη, / οὐχ ἠξιώθη τῶν οὐρανίων, / ἀλλ' ἐνετέθη σκηναῖς δικαίων / Ἠλίας δέ ὁ πύρινον ἅρμα ἐπικαθήμενος ἀνῆλθεν ἀλλ' οὐχ ἔφθασεν τόν οὐρανόν, ὡς γέγραπται / ἀλλ' ὡς εἰς τόν οὐρανόν. Ὁ Θεός δέ τοῦ Ἐνώχ καί Θεός Ἠλιοὺ ἀνελθών εἰς οὐρανούς ἐδήλωσεν ὑμῖν … », Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Λουκάν, « Ἠλίας μέν γάρ ὡς εἰς Οὐρανόν· ὡσανεί γάρ ἐδόκει εἰς οὐρανόν ἀναφέρεσθαι ὁ δέ Σωτήρ εἰς τόν οὐρανόν, αὐτός πρόδρομος πάντων ἀνελήλυθε μετά τῆς ἁγίας σαρκός αὐτοῦ, ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ καί σύνεδρον αὐτήν ἀποδείξαι τῷ Πατρί», Γρηγορίου του Παλαμά, Ομιλία ΚΑ΄, Εις την Ανάληψιν του Κυρίου, Ε.Π.Ε. 10, σελ. 24, « Ὥσπερ δέ ἀναστάσεις πρό τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως πολλαί γεγόνασι, (εξ), οὕτω καί πολλαί ἀναλήψεις πρό τῆς αὐτοῦ ἀναλήψεως· καί Ἱερεμίαν γάρ τόν Προφήτην ἀνέλαβε Πνεύμα, καί τόν Ἀββακούμ Ἄγγελος, καί τόν Ἐνώχ ἀνέλαβεν ὁ Θεός· μάλιστα δε τῶν ἄλλων ὁ Ἠλίας ἅρματι πυρός ἀναληφθείς ἀναγέγραπται· ἀλλ' οὐδ' οὗτος ὑπερέβη τήν περίγειον λήξιν, ἀλλ' οἷόν τις μετάθεσις ἦν ἡ ἑκάστου τοὑτων ἀνάληψις, ἀπό γῆς αἴρουσα καί τῶν περί γῆν οὐκ ἐξάγουσα· καθάπερ καί οἱ ἀναστάντες ἐκείνοι πάλιν εἰς τήν γῆν ὑπέστρεψαν, τελευτήσαντες ἅπαντες». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Μ. Αθανασίου, Αμφιβαλλόμενα, Λόγος εις την Ανάληψιν του Κυρίου, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 36, σελ. 299-300, « Σύ δέ μοι λοιπόν, ἀγαπητέ, τῆς λέξεως τήν ἀκρίβειαν σκόπησον, τῆς " ὡς ", καί μή σέ διαλάθῃ συλλαβῆς Γραφικῆς περιουσία καί δύναμις μηδέ τῇ τῆς λέξεως παραδρομῇ τῷ Δεσπότῃ τόν οἰκέτην νομίσῃς ἰσότιμον· Οὐ γάρ εἰς οὐρανόν Ἠλίας ἀνέρχεται, οὐδέ διαδραμῶν τό στερέωμα, τοῖς ἐκείσε

στα χωρία της Καινής Διαθήκης που αναφέρονται στην Ανάληψη του Κυρίου αναφέρεται πως ο Κύριος ανέβη « εις τον ουρανόν ». Απουσιάζει το « ως »[923]. Ο Ηλίας, λοιπόν, δεν ανέβηκε στον Ουρανό. Ο προφήτης Ηλίας, όπως, χαρακτηριστικά, γράφει ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, δεν « ὑπερέβη τήν περίγειον λήξιν ». Η ανάληψή του ήταν σαν μετάθεση « ἀπό γῆς αἴρουσα καί τῶν περί γῆν οὐκ ἐξάγουσα »[924].

Σε μια υπέροχη σύλληψη οι Άγιοι Ιωάννης ο Χρυσόστομος και Ρωμανός ο Μελωδός μας δίνουν μια θαυμάσια αιτιολογία για την ανάληψή του και την παραμονή του « ὡς εἰς οὐρανόν » μέχρι την Β΄ Παρουσία. Βλέποντας ο Θεός ότι ο Προφήτης Ηλίας από τον υπερβολικό του ζήλο οργιζόταν κατά των αμαρτωλών και μελετούσε να εξαπολύσει βαρύτερη τιμωρία εναντίον τους, αποφάσισε να τον απομακρύνει και να κατέβει ο ίδιος. Γράφει ο Άγιος Ρωμανός ο μελωδός: « Ἤδη χρόνου τοσούτου προϊόντος / τῶν ἀνθρώπων ἐώρα τήν κακίαν / καί ἐμελέτησε βαρυτέραν ἀποφήνασθαι Ἠλίας τήν κόλασιν /… Μετά ταῦτα δέ βλέπων ὁ δεσπότης / ὡς ἀπότομος οὗτος πρός ἀνθρώπους / προυνοήσατο τοῦ γένους καί ἐχώρισεν / Ἠλίαν τῆς γῆς αὐτῶν. « Χωρίζου » λέγων « φίλε, / τῆς ἀνθρώπων κατοικίσεως . Ἐγώ δέ πρός ἀνθρώπους / ὡς οἰκτίρμων καταβήσομαι / γενόμενος ἄνθρωπος. Ἀνέρχου τοίνυν ἀπό τῆς γῆς / ὡς ἐνέγκαι μή δυνάμενος ἀνθρώπων τά πταίσματα. / Ἀλλ' ἐγώ ὁ οὐράνιος / ἁμαρτωλοῖς συνέσομαι / καί ρύσομαι πταισμάτων / ὁ μόνος φιλάνθρωπος »[925].

Πιστεύουμε πως αυτά τα λόγια του Αγίου Ρωμανού του μελωδού δεν είναι απλά μια « ποιητική αδεία » σύλληψη αλλά η πραγματικότητα. Αληθινά, ο φλέγων υπέρ της αληθείας ζήλος[926], η απολυτότητα και η δυναμικότητα του Προφήτη Ηλία δεν ήταν απαραίτητη τότε. Θα είναι, όμως, απαραίτητη στο τέλος των καιρών. Γι' αυτό και ο Θεός

χωρίοις αὐλίζεται· ἀλλ' ἄκουσον τί φησίν ὁ ἀναγῶν· " Ἐν δέ τῶ ἀνάγειν Κύριον τόν Ἠλίαν ὡς εἰς τόν οὐρανόν· Ἰδού μικρά λέξις ἔστησε τόν Ἠλίαν πρός τά ἄνω φερόμενον· Ἀρκεί γάρ τῷ Προφήτῃ τιμηθήναι τῷ τύπῳ· πρό γάρ τοῦ Δεσπότου τόν οἰκέτην οὐρανός οὐχ ὑποδέχεται· οὐδείς γάρ ἀναβέβηκεν εἰς τόν Οὐρανόν, εἰμή ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ Οὐρανῷ· ἐτηρείτο γάρ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀπαρχῇ διά τόν τῶν ἀνθρώπων Ποιητήν ὁ Οὐρανός. Οὕτω μέν οὖν τοῖς περί τόν Ἐνώχ καί Ἠλίαν ὁ Θεός ἀγαθή ἐλπίδι εὔφρανε τούς ἀνθρώπους, δι' ὧν ἀνθρώποις οὖσι τόν τοῦ ἀέρος δρόμον ἱππήλατον ἤπλωσε», Επιφανίου Αμφιβαλλόμενα, Λόγος εις την Ανάληψιν του Κυρίου, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 77, σελ. 169, « Καί ἀνελήφθη Ἠλίας ἐν συσσεισμῷ ὡς εἰς τόν Οὐρανόν· τό δε, ὡς εἰς τόν Οὐρανόν, ἀμφίβολον ἔχει τήν ἔννοιαν· τό δε, εἰς τόν Οὐρανόν, τρανήν δείκνυσι τήν ἀλήθειαν », Βλ. και Όσιος Ανδρέας ο δια Χριστόν σαλός, ο.π., σελ. 170, Μακαρίου του κωφού, « Εγκώμιον εις τον Προφήτην Ηλίαν », Μ.Σ.Ο.Ε., Μην Ιούλιος, σελ. 385.

[923] Βλ. Μρ. 16,19 Λκ. 24,50-1 Πρ. 1,11.

[924] Γρηγορίου του Παλαμά, Ομιλία ΚΑ΄, Είς την Ανάληψιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού, Ε.Π.Ε. 10, σελ. 24.

[925] Ρωμανού, Εις Ηλίαν, ΛΑ΄, σελ. 378-9. Πρβλ. και Λκ. 9, 54-6, « Ἰδόντες δέ οἱ μαθηταί αὐτοῦ Ἰάκωβος καί Ἰωάννης εἶπον: Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπό οὐρανοῦ καί ἀναλώσαι αὐτούς, ὡς καί Ἠλίας ἐποίησε; Στραφείς δέ ἐπετίμησεν αὐτοῖς καί εἶπεν. Οὐκ οἴδατε ποίου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. Ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχάς ἀνθρώπων ἀπολέσαι ἀλλά σῶσαι ». Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τον Προφήτην Ηλίαν, P.G. 56, 586 A, " Μετάστηθι ὡς εἰς οὐρανούς ὦ Ἠλία, οὐ δύναται πῦρ συνοικεῖν καλάμῳ. Δίδωμί σοῖ συνοικούντας ἀναμαρτήτους. Μετάστηθι σύ προς οὐρανόν. Ἐγώ δέ ἁμαρτωλοῖς ἐνδημήσω ".

[926] Βλ. και το μεγαλυνάριο του Προφήτου « Ζήλῳ οὐρανίῳ πυρποληθεῖς φλέγεις τήν ἀπάτην ὡς πυρίπνους και ζηλωτής. Ὅθεν ἀνυψώθης ἐν ἁρματι πυρίνω ὦ Ἠλιοῦ προφῆτα πρός βίον ἄφθαρτον ».

τον φυλάει σαν εφεδρεία για εκείνη την εποχή. Θα είναι ο ιδανικός άνθρωπος του Θεού για τους έσχατους χρόνους[927].

Έκτοτε ο Ηλίας ζει[928]. Κανείς δεν γνωρίζει τον τόπο στον οποίο φυλάσσεται. Αυτό που γνωρίζουμε είναι πως από την ανάληψή του δεν έχει παύσει να εμφανίζεται και να θαυματουργεί. Οκτώ με δέκα έτη μετά την πυρφόρο ανάβασή του « ως εις ουρανόν », έστειλε επιστολή στον βασιλέα του Ιούδα Ιωράμ, υιό του Ιωσαφάτ, με την οποία τον ήλεγχε δριμύτατα και προφήτευε την καταστροφή του, εξ αιτίας της ασεβείας και των ανομιών του[929]. Στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος εμφανίζεται μαζί με τον Μωυσή δίπλα απ' τον Κύριο, εκπροσωπώντας τρόπον τινά τους ζωντανούς, όπως αναφέρει και ο σχετικός Εκκλησιαστικός ύμνος, που απηχεί την πατερική διδασκαλία : « Συλλαλούντες δε τω Χριστώ, Μωυσής και Ηλίας εδείκνυον, ότι ζώντων και νεκρών κυριεύει »[930].

Στην συναξαριακή παράδοση και την ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντούμε τις ίδιες απόψεις. Στον βίο του Αγίου Ανδρέου του δια Χριστόν Σαλού αναφέρεται πως είχε εμφανιστεί σε πολλούς[931]. Στον βίο του Αγίου Μάρκου του Αθηναίου αναφέρεται πως ο Άγιος Μάρκος συνάντησε τους Ηλία και Ενώχ « ἐν χώρᾳ ζώντων

---

[927] Για τον Προφήτη Ηλία ως πρόσωπο των εσχάτων χρόνων βλέπε και Ι. Μ. Προφήτου Ηλιού Σερρών, Ο προφήτης Ηλίας, η φλογερά προσωπικότης των αρχαίων και των εσχάτων χρόνων, Αγιοπατερική προσέγγισις, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000, σελ. 263-270.

[928] Βλ. Ρωμανού του Μελωδού, Εις Ηλίαν, ΛΒ΄, σελ. 379, « Δεῦρο μέτελθε καί κατοίκει ἀναμάρτητα χωρία τῶν φίλων μου ». Βλ. και Μενούνου Ιωάννου, Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχές και βιογραφία, ο.π., Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχή Α΄2, σελ. 86-87, « Διά ήμάς τούς Χριστιανούς έχει να στείλη ο Θεός τον προφήτην Ηλίαν διά να παραγγείλη και να διδάξη …», Διδαχή Γ', σελ. 153, « Ὁ προφήτης Ἠλίας, Χριστιανοί μου, εἶναι ζωντανός τόσους χρόνους καί ἠξεύρει ὁ Θεός ποῦ τόν ἔχει φυλαγμένον ἕως τήν σήμερον ». Βλ. και Κοσμά Αιτωλού, Διδαχή Δ΄, Αυγουστίνου Καντιώτου, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, ο.π. σελ. 191, και Διδαχή ΣΤ΄, σελ. 227, « Διαβάζοντας, ἀδελφοί μου, τήν θείαν καί Ἱεράν Γραφήν εὑρίσκω ὅτι ὁ προφήτης Ἠλίας εἶναι ζωντανός καί τόν ἔχει ὁ Θεός χιλιάδες χρόνους καί μέλλει να τόν στείλη καί τότε θέλει να χαλάση ὁ κόσμος ».

[929] Β΄ Παραλειπομένων, 21, 12 κ.εξ.. Βλ. και Μακαρίου του κωφού, « Εγκώμιον εις τον Προφήτην Ηλίαν », Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Μην Ιούλιος, σελ. 387.

[930] Κοσμά μοναχού, τρίτον στιχηρόν ιδιόμελον του εσπερινού, σελ. 66. Βλ. και στιχηρόν ιδιόμελον της Λιτής, Εσπερινός 6ης Αυγούστου, Εορτή Μεταμορφώσεως του Κυρίου, Εκδόσεις « Φως », σελ. 69, « Καί προφητῶν τούς ἀκραίμονας, Μωυσήν καί Ἠλίαν ἠνέγκατο, ἀναλόγως μαρτυροῦντας αὐτοῦ τήν Θεότητα, καί ὅτι Αὐτός ἐστι τό ἀληθινόν τῆς πατρικῆς οὐσίας ἀπαύγασμα, ὁ κυριεύων ζώντων καί νεκρῶν ». Βλ. και Στιχηρόν προσόμοιον των αίνων, Όρθρος 6ης Αυγούστου, ο.π. σελ. 78-9 « Μωσῆς καί Ἠλίας δέ, σοί παρειστήκεισαν, νεκρῶν καί ζώντων σε Κύριον, δηλοποιοῦντες ». Σε έναν άλλο Εκκλησιαστικό ύμνο ο Ηλίας παρουσιάζεται σαν να εκπροσωπεί τον ουρανό, σαν να ανήκει σε μια τρίτη κατάσταση. Σαν να υπάρχουν οι νεκροί, οι ζωντανοί και ο Ηλίας, ο οποίος ζει βέβαια, αλλά όχι όπως οι υπόλοιποι άνθρωποι. Βλ. και Ιωάννου του Δαμασκηνού, τρίτο τροπάριο όγδοης ωδής του δευτέρου κανόνος της εορτής της Μεταμορφώσεως του Κυρίου, Όρθρος 6ης Αυγούστου, ο.π. σελ. 77, « Ὡς οὐρανοῦ δεσπόζοντι, καί τῆς γῆς βασιλεύοντι, καί καταχθονίων τήν κυρείαν ἔχοντι, Χριστέ σοι παρέστησαν, ἐκ μέν τῆς γῆς Ἀπόστολοι, ὡς ἐξ οὐρανοῦ δε ὁ Θεσβίτης Ἠλίας, Μωσῆς δε ἐκ νεκάδων, μελωδοῦντες συμφώνως: Λαός ὑπερυψοῦτε Χριστόν εἰς τούς αἰῶνας ». Πάντως και σ' αυτόν τον ύμνο ο σύνδεσμος « ὡς » προηγείται του « ἐξ οὐρανοῦ ».

[931] Βλ. « Όσιος Ανδρέας ο δια Χριστόν σαλός », μετάφραση μοναχού Ισαάκ, εκδόσεις Ι.Μ. Παρακλήτου Ωροπού Αττικής, έκδοση Τρίτη, Αθήνα 1986, σελ. 170-171, « Ο Ηλίας ακόμη ζει και είναι με το σώμα του αλλά κανείς δεν τον γνωρίζει. Ζη και ο Ενώχ και συναναστρέφεται με πολλούς αλλά κανείς δεν τον αναγνωρίζει. Ζει και ο Ιωάννης ο Θεολόγος. Αρκετοί Άγιοι τους είδαν. Δεν το φανέρωσαν όμως, εξ αιτίας της απιστίας και της περιεργείας των ανθρώπων. Αυτοί οι τρεις θα ζήσουν μέχρι την συντέλεια … ». Βλ. και Μακαρίου του κωφού ο.π. σελ. 385 « Αλλ' ο Θεός … άφησε μέν να φανή ότι ανελήφθη εις τον ουρανόν, πλήν εδώ κάτω εις την γην ευρίσκεται ζων μετά του φθαρτού σώματος, αν και ημείς δεν τον βλέπομεν με τους αισθητούς οφθαλμούς, ως ανάξιοι όντες της τοιαύτης θεωρίας … ».

»[932]. Ενώ παρέμβαση του Προφήτου Ηλιού αναφέρεται και στο βίο του Οσίου Θωμά του εν Μαλεώ[933]. Αλλά και σήμερα, δεν είναι λίγες οι μαρτυρίες για θαύματα και εμφανίσεις του[934]. Ο Κοσμάς ο ινδικοπλεύστης εκφράζει υπέροχα την πίστη των Χριστιανών στην μελλοντική έλευση του προφήτη Ηλία στο παρακάτω κείμενο: « Ἐπί τόν μέγαν Ἠλίαν μετέλθωμεν. Οὗτος Ἠλίας, ὁ πρῶτος ἀνθρώπων τοῖς ἀνθρώποις ὑποδείξας οὐρανοδρομεῖν, ὁ πρῶτος ἀνθρώπων ὑποδείξας ἀγγέλων καί ἀνθρώπων μίαν ὁδόν, ὁ τήν γῆν λαχῶν οἰκητήριον καί τόν οὐρανόν ἀθρόον διατρέχων, ὁ θνητός ὑπάρχων καί τοῖς ἀθανάτοις ἁμιλλώμενος, ὁ χαμαί βαδίζων καί ὡς πνεῦμα μετά ἀγγέλων οὐρανοπορῶν … ὁ μακροχρόνιος καί ἀγήρως ἄνθρωπος, ὁ τῷ Ἀντιχρίστῳ διατηρούμενος στρατηγός, ὁ ἀντικαθιστάμενος καί διελέγχων τήν ἀπάτην καί τήν ὑπερηφανίαν αὐτοῦ, ὁ πάντας ἀνθρώπους ἐκ τῆς πλάνης αὐτοῦ ἐπί τόν Θεόν ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰώνος ἐπιστρέφων. Οὗτος ὁ τῆς δευτέρας καί ἐπιφανοῦς παρουσίας τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ ἀξιούμενος εἶναι πρόδρομος. Ὢ μέτρα διακονιῶν τοῖς ἀγγέλοις ἁμιλλώμενα »[935].

Πραγματικά, η περίπτωση του προφήτη Ηλία αποτελεί φαινόμενο που – με εξαίρεση ίσως την περίπτωση του Μωυσή – δεν έχει ούτε το προηγούμενό του αλλά ούτε και την επανάληψή του θα έχει στην ανθρώπινη ιστορία. Πολλοί μιμήθηκαν τον ζήλο του προφήτη Ηλία. Κανείς, ωστόσο, δεν επανέλαβε τα θαύματά του. Ίσως και γιατί οι καιροί δεν το απαίτησαν. Γεγονός, πάντως, είναι πως στο τέλος των καιρών η παρουσία του προφήτη Ηλία θα κριθεί για άλλη μια φορά απαραίτητη. Ο Ηλίας θα επανέλθει. Η παρουσία του θα συνταράξει την οικουμένη και θα κλονίσει συθέμελα την βασιλεία του Αντιχρίστου.

Στην σύγχρονη βιβλιογραφία εκφράστηκε, ειδικά, για την έλευση του Προφήτη Ηλία μια αμφισβήτηση ή και ξεκάθαρη άρνηση της μελλοντικής έλευσής του στην εποχή των εσχάτων[936]. Αυτή η σύγχρονη αμφισβήτηση της Πατερικής Διδασκαλίας για τον Προφήτη Ηλία επισημάνθηκε και απαντήθηκε παλαιότερα απ' τον Δημήτριο Παναγόπουλο[937] και, πρόσφατα, απ' τον Αρχιμανδρίτη Νεκτάριο Ζιόμπολα, ο οποίος προχώρησε στη συγγραφή βιβλίου ειδικά γι' αυτό το θέμα, οπου με παραθέσεις πατερικών

[932] Βλ. Νεκταρίου Ζιόμπολα, Ο Μεσσίας έρχεται και ο Ηλίας έρχεται, Αθήνα, 2002, σελ. 89-91.

[933] Βλ. Μ.Σ.Ο.Ε., Ιούλιος, Συναξάριον 7ης Ιουλίου, Αθήνα 1976, Έ Έκδοση, σελ. 108, « Διά τοῦτο ἠξιώθη να ὁδηγηθῇ νύκτωρ ὑπό στύλου πυρός παρά τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ, τοῦ ὁποίου ἦτο μιμητής καί ἀκόλουθος, καί διά τῆς ὁδηγίας ἐκείνου ἀνῆλθεν ἐπί τινος ὄρους, Μαλεοῦ ὀνομαζομένου ».

[934] Βλ. Αθηνάς Μανωλάγκα Λουλουδάκη, « Ο βίος το ιστορικό της Ιεράς Μονής (Κοσκινού Ρόδου) και τα θαύματα του Προφήτη Ηλία του Θεσβίτου », Ρόδος 2006, σελ.34-59.

[935] Κοσμά του Ινδικοπλεύστου, Χριστιανική τοπογραφία, 5, P.G. 88, 260. Παρακάτω σημειώνεται: « Μέγα γάρ θαύμα τό τοῦτον ὁρᾶν, ἄνθρωπον ἐν ἅρματι πυρίνῳ ἡνιοχούντα καί τόν οὐρανόν διατρέχοντα. Βαβαί, φιλανθρωπίᾳ τοῦ τιμήσαντος ». Ο Κοσμάς ο ινδικοπλεύστης υπήρξε συγγραφεύς του 6ου αιώνος. Η χριστιανική τοπογραφία του περιέχει πλήθος πληροφοριών τοπογραφικών, θεολογικών και άλλων.

[936] Βλέπε π.χ. στο άρθρο της Θ.Η.Ε. για τον προφήτη Ηλία, Θ.Η.Ε., τ. 6, λήμμα « Ηλίας», σελ. 22. Για την αμφισβήτηση από ξένους ερευνητές βλ. Νεκταρίου Ζιόμπολα, Ο Μεσσίας έρχεται και ο Ηλίας έρχεται, Αθήνα, 2002, σελ. 19-71.

[937] Βλ. Παναγοπούλου Δημητρίου, Ηλίας, ο δεύτερος Πρόδρομος της Παρουσίας Χριστού, Εκδόσεις Νεκτάριος Παναγόπουλος, σελ. 6-10.

κειμένων ανατρέπει τη συγκεκριμένη θέση. Παλαιότερα, ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης είχε ανατρέψει παρόμοια αμφισβήτηση[938].

Αυτή η αμφισβήτηση έχει την αιτία της στη σύγχυση μεταξύ Ιωάννου του Προδρόμου και Προφήτη Ηλία που με τη σειρά της προήλθε από παρερμηνεία του Μθ. 10,13 και των παραλλήλων του[939]. Σ' αυτό το χωρίο ο Ιησούς Χριστός απαντώντας σε ερώτηση των μαθητών του σχετικά με τη διδασκαλία των γραμματέων για έλευση του Προφήτη Ηλία λίγο πριν απ' την Β΄ Παρουσία λέγει : « Ἠλίας μέν ἔρχεται και ἀποκαταστήσει πάντα. Λέγω δέ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθεν ». Δηλαδή, ο Προφήτης Ηλίας θα έλθει στα έσχατα αλλά και έχει ήδη έλθει στο πρόσωπο του Ιωάννη του Βαπτιστή που πορεύτηκε στον κόσμο « ἐν πνεύματι και δυνάμει Ἠλιοῦ »[940] και ο οποίος υπήρξε τύπος του Προφήτη Ηλία. Έτσι, ερμηνεύτηκε αυτή η περικοπή απ' τους Πατέρες της Εκκλησίας[941].

Η άποψη που ταυτίζει τον Ιωάννη τον Πρόδρομο με τον Προφήτη Ηλία παρερμηνεύοντας αγιογραφικά χωρία, είναι μια εσφαλμένη άποψη. Κατ' αρχήν, δεν στηρίζεται αγιογραφικά. Μια προσεκτική ανάγνωση των σχετικών βιβλικών χωρίων που ήδη αναφέραμε ανατρέπει αυτή τη θέση. Άλλωστε, και ο ίδιος ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, όταν ρωτήθηκε, αν είναι ο Προφήτης Ηλίας, απάντησε ξεκάθαρα: « Οὐκ εἰμί »[942]. Και δεν είπε ότι αποτελεί την εκπλήρωση της προφητείας του Μαλαχία αλλά, αντίθετα, ανέφερε το Ησ. 40,3: « Ἐγώ φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ »[943].

Σύμφωνα με τη Θεολογία της Εκκλησίας μας στην Αγία Γραφή προφητεύονται δύο παρουσίες του Χριστού στη γη. Μια ταπεινή και άδοξη, στην οποία ο Υιός του Θεού εφάνη παθητός και χωρίς τιμή, η πρώτη Παρουσία, και μία φοβερή και ένδοξη, στην οποία θα έρθει ως κριτής των πάντων, η Δευτέρα παρουσία[944].

Κατ' αναλογίαν των δύο παρουσιών του Κυρίου η Ιερά Παράδοση δέχεται και δύο προδρόμους, δύο προπομπούς των δύο παρουσιών. Την κάθε μια απ' τις δύο παρουσίες

---

[938] Βλ. Νικοδήμου Αγιορείτου, Εις την Α΄ Θεσσαλονικείς, Εκδόσεις Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 75-77.

[939] Βλ. Μρ. 9,11-13. Πρβλ. και Μτ. 11,14.

[940] Λκ. 1,17.

[941] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΝΖ΄, Α΄, P.G. 58, 559, « Ὅτι Ἠλίας μέν ἔρχεται τότε πρό της δευτέρας μου παρουσίας, καί νῦν δέ ἐλήλυθεν Ἠλίας, τόν Ἰωάννην οὕτω καλῶν. Οὗτος ἦλθεν Ἠλίας. Εἰ δέ τόν Θεσβίτην ζητοίης, ἔρχεται … Ἐπειδή γάρ τόν Ἰωάννην Ἠλίαν ἐκάλεσε ὁ Χριστός διά την κοινωνίαν τῆς διακονίας ἵνα μή νομίσης τοῦτο καί παρά τοῦ Προφήτου λέγεσθασι νῦν, προσέθηκεν αὐτοῦ καί την πατρίδα εἰπών. " τόν Θεσβίτην ", Ἰωάννης δέ Θεσβίτης οὐκ ἦν … » και « Οἱ προφήται ἑκατέρας μέμνηνται, τῆς μέντοι μιᾶς, τῆς δευτέρας, πρόδρομον λέγουσι τόν Ἠλίαν ἔσεσθαι, τῆς μέν γάρ προτέρας ἐγένετο ὁ Ἰωάννης ὁν καί Ἠλίαν ὁ Χριστός ἐκάλει, οὐκ ἐπειδή Ἠλίας ἦν, ἀλλ' ἐπειδή τήν διακονίαν ἐπλήρου τήν ἐκείνου. Ὥσπερ γάρ ἐκεῖνος πρόδρομος ἔσται τῆς δευτέρας παρουσίας, οὕτω καί οὗτος τῆς προτέρας ἐγένετο… ».

[942] Ιω. 1,19-28.

[943] Ιω. 1,23.

[944] Βλ. Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, 49, P.G. 6, 581-4 και Ε.Π.Ε., σελ. 394, « Οὐχί Ἠλίαν φησίν ὁ λόγος διά Ζαχαρίου ἐλεύσεσθαι « πρό τῆς ἡμέρας τῆς μεγάλης καί ἐπιφανοῦς; Μάλιστα … Ἐάν οὖν ὁ λόγος ἀναγκάζῃ ὁμολογεῖν ὅτι δύο παρουσίαι τοῦ Χριστοῦ προεφητεύοντο γενησόμεναι, μίαν μέν ἐν ᾗ παθητός καί ἄτιμος καί ἀειδής φανήσεται, ἡ δέ ἑτέρα, ἐν ᾗ καί ἔνδοξος καί κριτής ἁπάντων ἐλεύσεται, ὡς καί ἐν πολλοῖς τοῖς προλελεγμένοις ἀποδέδεικται, οὐχί τῆς φοβερᾶς καί μεγάλης ἡμέρας τοῦτ᾽ ἔστι τῆς δευτέρας παρουσίας αὐτοῦ, πρόοδον γενήσεσθαι τόν Ἠλίαν νοήσομεν τόν λόγον τοῦ Θεοῦ κεκηρυχέναι; Μάλιστα ἀπεκρίνατο », και Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Α-Γ΄, P.G. 33, 825-828 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 120-6.

του Χριστού προετοιμάζει ο αντίστοιχος Πρόδρομος. Η μεν πρώτη παρουσία προετοιμάστηκε από τον Πρόδρομο και Βαπτιστή Ιωάννη. Πρόδρομοι της Δευτέρας παρουσίας θα είναι οι Ηλίας και Ενώχ[945]. Η προφητεία του Μαλαχία είναι σαφέστατη σ' αυτό το σημείο. Ο Ηλίας θα έλθει « προ της παρουσίας του Κυρίου της μεγάλης και επιφανούς », δηλαδή, προ της Β΄ παρουσίας. Η Ορθόδοξη, λοιπόν, παράδοση, δέχεται ένα σχήμα σύμφωνα με το οποίο ο Ηλίας είναι το πρωτότυπο που θα ζήσει στα έσχατα, ενώ ο Ιωάννης ο Πρόδρομος ο τύπος του πρωτοτύπου των εσχάτων.

Ο Ιωάννης ο Βαπτιστής χαρακτηρίζεται απ' τον Χριστό ως Ηλίας λόγω της εξαιρετικής ομοιότητάς του προς τον προφήτη Ηλία, και όσον αφορά την αποστολή του αλλά και όσον αφορά τον τρόπο ζωής του. Ταυτόχρονα, τονίζεται, βέβαια, πως ο Ηλίας θα έλθει στα έσχατα. Η ομοιότητα μεταξύ των δύο ανδρών ήταν τέτοια ώστε ο Χριστός ενώ προφήτευε την έλευση του προφήτη Ηλία στους έσχατους χρόνους έλεγε ταυτόχρονα στους μαθητές του για τον Ιωάννη τον Βαπτιστή. « kai. eiv qe,lete de,xasqai(auvto,j evstin VHli,aj o` me,llwn e;rcesqai »[946]. Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος ήταν για την εποχή της Καινής Διαθήκης ό,τι θα είναι για τα έσχατα ο προφήτης Ηλίας. Ήταν ο Ηλίας της εποχής του. Υπηρέτης και αυτός της ίδιας αποστολής, της επιστροφής των πεπλανημένων, αλλά σε διαφορετικό χρόνο[947].

Η πατερική διδασκαλία, λοιπόν, ανατρέπει τη θέση που αρνείται την έλευση του προφήτη Ηλία στους έσχατους χρόνους. Και σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε πως αυτός ο ισχυρισμός πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα και για έναν άλλο

---

[945] Βλ. Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, 49, Ε.Π.Ε., σελ. 396-8, « Ὡς οὖν, φημί, ἔτι ὄντος τότε ἐν ἀνθρώποις τοῦ Μωϋσέως, μετέθηκεν ἐπί τόν Ἰησοῦν ὁ Θεός ἀπό τοῦ Μωϋσέως πνεύματος, οὕτω καί ἀπό τοῦ Ἠλίου ἐπί τόν Ἰωάννην ἐλθεῖν ὁ Θεός δυνατός ἦν ποιῆσαι, ἵνα, ὥσπερ ὁ Χριστός τῇ πρώτη παρουσία ἄδοξος ἐφάνη, οὕτω καί τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν Ἠλία πάντοτε καθαρεύοντος, τοῦ Χριστοῦ ἄδοξος ἡ πρώτη παρουσία νοηθῇ », και σελ. 394, Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, σελ.XLIV-XLV, σελ. 211-2, Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Δ΄, σελ. 267-8. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 283, « Ἡ μέν πρώτη αὐτοῦ παρουσία Ἰωάννην τόν Βαπτιστήν εἶχε πρόδρομον, ἡ δέ Δευτέρα αὐτοῦ, ἐν ᾗ μέλλει ἔρχεσθαι ἐν δόξῃ, Ἐνώχ καί Ἠλίαν καί Ἰωάννην τόν Θεολόγον ἀναδείξει », και Αρέθα, Ε.Α., Λ, σελ. 339, « Ἀλλ᾽ ἐπειδή πολλήν εἶχεν ὁμοιότητα καί ἡ πρώτη τοῦ Κυρίου παρουσία προς τήν ἐσχάτην, τά προς ἐπιστροφήν τῶν πλανωμένων διοικουμένη ὑπό ὁμοίῳ τήν δίαιταν ἀνδρί τῷ Θεσβίτῃ. Διά τοῦτο, ὡς μή τῆς κυρίας ἐφεστώσης, ὁμοίας δέ, ἐπ᾽ ἐκείνοις τήν καταδοχήν τίθησιν. Εὐγνωμονοῦσιν γάρ οὐδέν τό διάφορον τῆς χρείας τῆς παρουσίας, εἰ μή χρόνου. Τῆς γάρ ἐπιστροφῆς ταύτης οὐδέν προς ἐκεῖνο τό διαλλᾶτον ».

[946] Μθ. 11,14. Βλέπε καί Μθ. 17,13. Παράβαλε καί Λκ. 1,17, « Καί αὐτός προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καί δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας Πατέρων ἐπί τέκνα καί ἀπειθείς ἐν φρονήσει δικαίων, ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαόν κατεσκευασμένον ». Βλ. και Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, 49, ο.π., σελ. 394, Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Α΄, σελ. 12, Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Δ΄, σελ. 268, Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως, Εις το κατά Ματθαίον, ΙΖ΄, Matthaus-kommentare aus der griechischen kirche, Berlin 1957, σελ. 72, « Ἠλίας ὁ Ἰωάννης οὐ τῷ ὀνόματι, ἀλλά τῷ παραπλησίῳ τῆς πράξεως. Καί γάρ ἑκάτερος τῆς δεσποτικῆς παρουσίας πρόδρομος, εἰ καί ὁ μέν τῆς προτέρας, ὁ δέ τῆς δευτέρας, καί ὅτι καί κατά τά ἄλλα πολλήν τήν ὁμοιότητα εἶχον… Ὅταν οὖν λέγῃ " Ἠλίας μέν ἔρχεται καί ἀποκαταστήσει ", τόν Ἠλίαν λέγῃ τόν ὄντα τῷ τέ πράγματι καί τῷ ὀνόματι. Ὅταν δέ λέγῃ " Ἠλίας ἤδη ἦλθεν ", τόν Ἰωάννην μέν τῷ ὀνόματι λέγει, Ἠλίαν δέ τῷ πράγματι τήν προς ἀλλήλους δεικνύς ὁμοιότητα ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163, και Αρέθα, Ε.Α., Λ΄, σελ. 339.

[947] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Β΄, P.G. 62, 488, « Πῶς οὖν " ἐν δυνάμει καί πνεύματι Ἠλιοῦ; " Τουτέστι, τήν αὐτήν ἀναλήψεται διακονίαν. Καθάπερ οὗτος πρόδρομος τῆς προτέρας παρουσίας, οὕτω κακεῖνος πρόδρομος τῆς δευτέρας καί ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας, καί εἰς τοῦτο φυλάττεται », Αυγουστίνου, Ομιλίες εις το κατά Ιωάννην, IV, CCEL, New York 1886, σελ. 26-29.

λόγο. Διότι είναι μια άστοχη, μια λάθος απάντηση σ΄ ένα βασικό επιχείρημα που προβάλλουν οι Ιουδαίοι, όταν αρνούνται την Μεσσιανική ιδιότητα του Κυρίου. Και αυτό το επιχείρημα είναι ότι δεν μπορεί να έχει έλθει ο Μεσσίας, αφού δεν έχει έλθει ο Προφήτης Ηλίας. Ήδη στην Καινή Διαθήκη αναφέρεται το σχετικό επιχείρημα των γραμματέων, που, προφανώς, παρερμήνευαν την προφητεία του Μαλαχία στα πλαίσια της μεθοδευμένης τους προσπάθειας να αρνηθούν την μεσσιανική ιδιότητα του Χριστού[948]. Αλλά και στον « διάλογο προς Τρύφωνα » συναντάμε αυτή την άποψη με την πρόσθετη πληροφορία πως οι Ιουδαίοι θεωρούσαν πως ο προφήτης Ηλίας θα είναι εκείνος που θα « χρίσει » τον Χριστό[949].

Οι Ιουδαίοι εμφανίζονται να αρνούνται την μεσσιανική ιδιότητα του Κυρίου λόγω ακριβώς της μη προηγούμενης έλευσης του Ηλία. « Ἐκ δέ τοῦ μηδέ Ἠλίαν ἐληλυθέναι οὐδέ τούτον –τόν Χριστόν- ἀποφαίνομαι εἶναι »[950], φέρεται να λέγει ο Ιουδαίος Τρύφων. Η σωστή απάντηση σ' αυτήν την ένσταση είναι αυτή που δίνουν οι Πατέρες και που εναρμονίζεται απόλυτα με την θέση περί δύο παρουσιών του Κυρίου – ένα άλλο καίριο σημείο στον διάλογο Ιουδαίων και Χριστιανών – μιας άδοξης και μιας ένδοξης[951].

γ) Ο Δίκαιος Ενώχ.

---

[948] Βλ. Μθ. 17,11, « Καί ἐπηρώτησαν αὐτόν οἱ μαθηταί αὐτοῦ λέγοντες. Τί οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον; ».

[949] Βλ. Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, 49, Ε.Π.Ε., σελ. 394, « Καί γάρ πάντες ἡμεῖς τόν Χριστόν ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι, καί τόν Ἠλίαν χρῖσαι αὐτόν ἐλθόντα. Ἐάν δέ οὗτος φαίνηται ὢν ὁ Χριστός, ἄνθρωπον μέν ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἐκ παντός ἐπίστασθαι δεῖ. Ἐκ δέ τοῦ μηδέ Ἠλίαν ἐληλυθέναι οὐδέ τοῦτον ἀποφαίνομαι εἶναι ». Το ίδιο επιχείρημα αναφέρεται και στον διάλογο του Αυτοκράτορα Ιωάννου ΣΤ' του Καντακουζηνού με τον Ιουδαίο Ξένο. Βλ. Ιωάννου ΣΤ΄ του Καντακουζηνού, Κατά Ιουδαίων, Λόγος Λόγος Η΄, Εισαγωγή-κείμενον-σχόλια Σωτηροπούλου Χαρ., Έκδοση Β΄, Αθήναι 1990, σελ. 212, « Ξένος. … οὐδέ γάρ Ἠλίας ἦλθεν, ὅν φασιν αὐτόν γεννηθέντα χρῖσαι » . Βλ. και Γεωργίου Φραντζή, Χρονικόν Μέγα, Β΄, ΙΒ΄, P.G. 156, 779, « Ξένος… Πῶς ἤδη τόν Μεσσίαν ἐληλυθέναι φατέ, τόν Θεσβίτην μή ἥκοντα κατά τάς τῶν προφητῶν ῥήσεις; ». Το πρόσωπο του Προφήτη Ηλία κατέχει κεντρική θέση και στην Ιουδαϊκή παράδοση. Οι σημερινοί Εβραίοι ακόμη περιμένουν τήν έλευσή του. Και κάθε Πάσχα, στο παραδοσιακό γεύμα που ετοιμάζεται, μένει μια κενή θέση στο τραπέζι, ετοιμασμένη ειδικά για τον Προφήτη Ηλία, σε περίπτωση που θελήσει να επιστρέψει απ' τον Ουρανό και να ευλογήσει το τραπέζι τους με την παρουσία του.

[950] Ιουστίνου, Διάλογος προς Τρύφωνα, 49, ο.π., σελ. 394.

[951] Στο επιχείρημα των Ιουδαίων δεν μπορεί να προβάλλεται ως χριστιανική απάντηση, ότι ο Προφήτης Ηλίας ήλθε καί ήταν ο Ιωάννης. Μια τέτοια απάντηση, απλά, δεν πείθει. Και, οπωσδήποτε, δεν είναι η πατερική απάντηση. Πάντως, την έλευση του προφήτου Ηλιού ως προδρόμου της παρουσίας του Κυρίου την αποδεχόμαστε κι εμείς και οι Ιουδαίοι. Το θέμα είναι ποιάς παρουσίας. Το σημείο στο οποίο εντοπίζεται το ερμηνευτικό σφάλμα της Ιουδαϊκής πλάνης είναι το ότι οι Ιουδαίοι δεν αποδέχονται δύο παρουσίες του Χριστού στη γη αλλά μόνο μία. Όπως, χαρακτηριστικά, γράφει και ο Hal Lindsay, στην Π.Δ. προφητεύονται και οι δύο παρουσίες του Κυρίου· σα να είναι ζωγραφισμένα δύο πορτρέτα στον ίδιο καμβά· ή όπως οι κορυφές δύο διαφορετικών βουνών, που η μια είναι ψηλότερη απ' την άλλη. Ένας άνθρωπος βλέπει τις δύο κορυφές, δεν βλέπει την πεδιάδα που τις χωρίζει και νομίζει πως πρόκειται για ένα μόνο βουνό (Hal Lindsay, The late great planet earth, Zondorvan Publications, 1971, σελ. 20-23). Αν, λοιπόν, κάποιος δεν προσέξει, μπορεί να νομίσει πως στην Π.Δ. προφητεύεται μόνο μία Παρουσία του Κυρίου. Μια άλλη παρερμηνεία που ανατρέπει ο Δημήτριος Παναγόπουλος και συναντάται, συχνά, σε κύκλους της Νέας Εποχής είναι η άποψη ότι ο Ιωάννης ήταν μετεμψύχωση του Προφήτη Ηλία. Εννοείται, πως αυτός ο ισχυρισμός δεν έχει καμία σχέση με την Ορθόδοξη διδασκαλία (Βλ. Παναγοπούλου Δημητρίου, Ηλίας, ο δεύτερος Πρόδρομος της Παρουσίας Χριστού, Αθήνα, Εκδόσεις Νεκτάριος Παναγόπουλος, σελ. 11).

Το όνομα Ενώχ (**%Anx]**)[952] σημαίνει « αφοσιωμένος ». Ο Ενώχ, « έβδομος από Αδάμ »[953] έζησε, συνολικά, 365 έτη. Το βιβλίο της Γενέσεως του αφιερώνει 5 στίχους[954]. Αναφέρει δύο φορές ότι « εὐηρέστησεν δέ Ἐνώχ τῷ Θεῷ », έκφραση που χρησιμοποιείται στην γενεαλογία του 5ου κεφαλαίου της Γενέσεως μόνο γι' αυτόν, και για κανέναν άλλον απ' τους προγόνους του, ή τους απογόνους του μέχρι τον Νώε. Γι' αυτούς στην γενεαλογία του 5ου κεφαλαίου αναφέρεται μόνο πόσα χρόνια έζησαν και ποιοι ήταν οι απόγονοί τους (καί ἔζησεν …καί ἐγέννησεν). Ο Ενώχ είναι ο μόνος για τον οποίο λέγει κάτι παραπάνω. « Καί εὐηρέστησεν Ἐνώχ τῷ Θεῷ καί οὐχ ηὑρίσκετο ὅτι μετέθηκεν αὐτόν ὁ Θεός »[955].

Ο σοφός Σειράχ τον ονομάζει « ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς »[956]. Και σημειώνει: « Οὐδέ εἷς ἐκτίσθη οἷος Ἐνώχ τοιοῦτος ἐπί τῆς γῆς. Καί γάρ αὐτός ἀνελήφθη ἀπό τῆς γῆς »[957]. Ενώ στην προς Εβραίους τονίζεται η αρετή της πίστης του[958]. Η διατήρηση του Ενώχ στην ζωή αποδίδεται αφ' ενός μεν στο γεγονός του ότι ευηρέστησε στο Θεό και αφ' ετέρου στην βούληση του Θεού να δείξει ότι εξουσιάζει τον θάνατο τον οποίο και, τελικά, θα καταργήσει[959]. Στο Ευαγγέλιο του Λουκά αναφέρεται ως πρόγονος του Χριστού[960]. Ο Απόστολος Ιούδας αναφέρει μια προφητεία του, που αφορά στην Β΄ Παρουσία[961]. Η μνήμη του εορτάζεται την Κυριακή των Προπατόρων και την Κυριακή προ της Χριστού γεννήσεως[962].

---

[952] Δόικου Δαμιανού, « Λεξικό της Βιβλικής Εβραϊκής γλώσσας », Ά Γένεσις, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 84-5.

[953] Κατά τον Άγιο Αυγουστίνο ο Ενώχ κατέχει κατά την διαδοχή των γενεών εξέχουσα θέση, αφού ως έβδομος από Αδάμ « σημειοῖ » την έβδομη ημέρα, την αφιερωμένη στην ανάπαυση. Βλ. Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, Κ΄, σελ. 121-122.

[954] Γεν. 5,18 και 21-24.

[955] Γεν. 5,24.

[956] Σοφ. Σειράχ 44,16, « Ἐνώχ εὐηρέστησεν κυρίῳ καί μετετέθη ὑπόδειγμα μετανοίας ταῖς γενεαῖς ».

[957] Σοφ. Σειράχ 49,14.

[958] Βλ. Προς Εβραίους 11,5-6, « Πίστει Ἐνώχ μετετέθη τοῦ μή ἰδεῖν θάνατον, καί οὐχ εὑρίσκετο διότι μετέθηκεν αὐτόν ὁ Θεός. Πρό γάρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ. Χωρίς δέ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστήσαι. Πιστεῦσαι γάρ δεῖ τόν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστι καί τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν μισθαποδότης γίνεται ». Βλ. και Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, Ερμηνεία εις την προς Εβραίους.

[959] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την προς Εβραίους, Ομιλία ΚΒ΄, Β΄, P.G. 63, 157, « Πῶς δέ πίστει μετετέθη ὁ Ἐνώχ; Ὅτι τῆς μεταθέσεως ἡ εὐαρέστησις αἰτία, τῆς δέ εὐαρεστήσεως ἡ πίστις… Τοῦτο μέν γάρ γέγονε, λέγω δέ τό τῆς μεταθέσεως, ἐκ προοιμίων εὐθέως, ὅπως ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐλπίδα λάβῃ τῆς καταλύσεως τοῦ θανάτου, καί τῆς καθαιρέσεως τῆς τυραννίδος τῆς διαβολικῆς, καί ὅτι παραλυθήσεται ὁ θάνατος », Θεοδωρήτου Κύρου, Εις την προς Εβραίους, P.G. 82, 760, « Μετέθηκεν εὐαρεστήσαντα ὁ Θεός. Εὐηρέστησε δέ, πιστεύσας εἶναι Θεόν εὐσεβείας ἀγωνοθέτην ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Κοσμά του Ινδικοπλεύστου, P.G. 88, 229-232, « Οὗτος ἐστίν Ἐνώχ πρός ὅν οὐτε ἡ ἀπόφασις τοῦ θανάτου ἐκράτησε. Μετετέθη γάρ ὑπό τοῦ Θεοῦ μή ἰδεῖν θάνατον, καθά τῇ θείᾳ Γραφῇ δοκεῖ, ὅπως καί διά τοῦτου προμηνυθῇ ἡμῖν «ὡς οὐ κρατήσει ἐπί τῶν ἀνθρώπων ὁ θάνατος, ἀλλά λύσιν δέξεται τά κατ' αὐτόν, ὥσπερ καί γέγονεν ἐπί τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, καταλυθέντος αὐτοῦ τοῦ κράτους. Οὗτός ἐστιν Ἐνώχ ὁ μετατεθεῖς εἰς ζωήν εἰς δείγμα τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ταῖς μετά ταῦτα γενεαῖς, τῆς δυναμένης διατηρῆσαι τούς θνητούς μή θανεῖν, ἀλλά ζῶντας τήν ἐπί τό κρεῖττον ἀλλαγήν ὑπομένειν … Οὗτος ἐστίν ὁ διά πίστεως καί εὐαρεστήσεως ἐκφυγών τήν ὁδόν τοῦ θανάτου ».

[960] Βλ. Λκ. 3,37, « τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνώχ, τοῦ Ἰάρεδ, τοῦ Μαλελεήλ, τοῦ Καϊνάν … ».

[961] Βλ. Ιουδ., στίχοι 14-15, « Προεφήτευσε δέ, καί τοῦτοις ἕβδομος ἀπό Ἀδάμ Ἐνώχ λέγων : Ἰδού ἦλθε Κύριος ἐν ἁγίαις μυριάσιν αὐτοῦ, ποιῆσαι κρίσιν κατά πάντων, καί ἐλέγξαι πάντας τούς ἀσεβεῖς

Σχετικά με την επιστροφή του Ενώχ την εποχή των εσχάτων δεν υπάρχει καμιά άλλη γραφική μαρτυρία εκτός απ' αυτήν που αναφέρεται στο γεγονός της δια μεταθέσεως απαθανάτισής του. Δεν υπάρχει κάποιο χωρίο της Αγίας Γραφής, που να αναφέρεται σε επιστροφή του Ενώχ στα έσχατα, όπως υπάρχει για τον προφήτη Ηλία. Αναφέρεται, απλά, πως δεν γνώρισε θάνατο αλλά μετατέθηκε προς τον Θεό, απαθανατίστηκε με τη μετάθεσή του. Αυτή η αναφορά είναι η μόνη βιβλική βάση που έχουμε. Πάνω σ' αυτήν την βάση, όμως, στηρίχτηκε μια ισχυρή πατερική παράδοση. Βέβαια, η σχετική παράδοση για την έλευση του Ενώχ στα έσχατα δεν είναι τόσο ισχυρή όσο η αντίστοιχη για την έλευση του Προφήτη Ηλία, καθώς κάποιοι Πατέρες αναφέρονται στην έλευση του Προφήτη Ηλία αλλά όχι στην έλευση του Δικαίου Ενώχ[963]. Είναι, πάντως, ισχυρή. Στο χώρο της Ορθόδοξης Γραμματείας ο δεύτερος προφήτης, σχεδόν, ομόφωνα, ταυτίζεται με τον Δίκαιο Ενώχ[964].

δ) Η διάρκεια του κηρύγματος των δύο προφητών

Η διάρκεια της δράσης των δύο προφητών θα είναι τριάμισι έτη. Η πληροφορία αυτή μας παρέχεται κατ' αρχήν απ' την Αποκάλυψη, όπου ορίζεται ως χρόνος δράσης των δύο προφητών το διάστημα των 1260 ημερών. Αυτό ισούται με τριάμισι έτη, με το κάθε έτος να αποτελείται από 360 ημέρες[965]. Επίσης, στο διάστημα των τριάμισι ετών μας οδηγεί και η προφητεία της εβδομάδας των εσχάτων του Δανιήλ[966]. Αυτά τα δύο χωρία είναι η βιβλική βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η σχετική πατερική παράδοση.

αὐτῶν περί πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν καί περί πάντων τῶν σκληρῶν, ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοί ἀσεβεῖς ».

[962] Βλ. Μηναίον Δεκεμβρίου, Συναξάριον Κυριακής προ της Χριστού γεννήσεως, « Θεῷ προδήλως εὐαρεστήσας λόγῳ, Ἐνώχ ἀδήλοις ἐγκατωκίσθη τόποις ».

[963] Ο Θεοδώρητος Κύρου αναφέρεται στην έλευση του Προφήτη Ηλία την εποχή του Αντιχρίστου (Βλ. π.χ. Εις τον Δανιήλ, ΙΒ΄, Α΄, P.G. 81,1533, Εις την προς Ρωμαίους, Δ΄, ΙΑ΄, ΚΕ΄, P.G. 82,180 κ.α.) και στην απαθανάτιση του Δικαίου Ενώχ αλλά δεν αναφέρεται σε έλευση του Ενώχ στα έσχατα. Οι Άγιοι Ιωάννης Χρυσόστομος, Κοσμάς ο Αιτωλός αναφέρονται μόνο σε έλευση του Προφήτη Ηλία. Δεν αναφέρουν αλλά ούτε απορρίπτουν την μελλοντική έλευση του Δικαίου Ενώχ.

[964] Βλ. στην υποσημείωση 898, σελ. 212. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163, « Οὗτος ἐστίν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. Περί ἑτέρου δέ προδρόμου οὐδαμοῦ σαφές τι ἀκηκόαμεν, πλήν ὅτι περί τοῦ Ἐνώχ εἶπεν ἡ Γένεσις ὅτι « εὐαρεστήσας τῷ Θεῷ μετετέθη », καί ὁ σοφός ἀπόστολος περί αὐτοῦ « πίστει Ἐνώχ μετετέθη τοῦ μή ἰδεῖν θάνατον καί οὐχ ηὑρίσκετο διότι μετέθηκεν αὐτόν ὁ Θεός. Λόγος δέ παλαιός ἐν τῇ Ἐκκλησία κρατεῖ, μετά Ἠλίου τοῦ Θεσβίτου ἥξειν καί τόν Ἐνώχ προτρέχοντας τῆς δευτέρας Χριστοῦ παρουσίας », Κοσμά του Ινδικοπλεύστου, P.G. 88, 229-232, « Οὗτος ἐστίν ὁ ἅμα τῷ Ἠλία ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἀντικαθιστάμενος τῷ Ἀντιχρίστῳ καί ἐλέγχων τήν πλάνην αὐτοῦ κατά τήν ἐκκλησιαστικήν παράδοσιν ».

[965] Βλ. Αποκάλυψη 11,3 « Καί δώσω τοῖς δυσίν μαρτυσίν μου καί προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα περιβεβλημένοι σάκκους », « Τούτους δέ χιλίας καί διακοσίας ἑξήκοντα διέγραψεν ημέρας προτρέχειν σοι πρό τῆς παρουσίας σου … », Ιππολύτου Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212, Εις τον Δανιήλ Δ΄, L, σελ. 105, Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΣΤ΄, σελ. 268. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 283-4, Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΑ΄, 316 και Αρέθα, Ε.Α., ΛΑ΄, σελ. 339-40.

[966] Δανιήλ 9,27, « Και δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς, ἑβδομάς μία. Καί ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεταί μου θυσία καί σπονδή, καί ἐπί τό ἱερόν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων, καί ἕως τῆς συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπί τήν ἐρήμωσιν ». Βλ. στη σχετική ενότητα, σελ. 186-187.

Στο ζήτημα αν οι δύο προφήτες παρουσιαστούν ταυτόχρονα ή πριν την εμφάνιση του Αντιχρίστου αναφέρεται ο Άγιος Αυγουστίνος, που πιστεύει πως της έλευσης του Αντιχρίστου θα προηγηθούν όχι μόνο η έλευση του προφήτη Ηλία, αλλά και η μέσω αυτού επιστροφή των Ιουδαίων στο Χριστό[967]. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία εκφράζεται η ίδια άποψη απ' τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα[968]. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Οικουμένιο οι δύο προφήτες θα προφητέψουν την έλευση του Αντιχρίστου προτρέποντας τους ανθρώπους να μην πιστέψουν στον Αντίχριστο που θα παρουσιαστεί ως ο Χριστός.

Ένα άλλο ζήτημα είναι, αν η αναφορά της Αγίας Γραφής σε 1260 ημέρες, δηλαδή τριάμισι έτη, δηλώνει τον πραγματικό χρόνο του κηρύγματος των δύο προφητών ή έχει συμβολικό χαρακτήρα. Οι Πατέρες μιλάνε απλά για τριάμισι έτη. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Οικουμένιος μιλά για συμβολική ερμηνεία της σχετικής αναφοράς[969]. Προς την κατεύθυνση της κυριολεκτικής ερμηνείας μας οδηγεί το γεγονός ότι και την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης ο Ηλίας έκλεισε τους ουρανούς για τριάμισι έτη, και κανείς ερμηνευτής δεν απέδωσε συμβολική έννοια σ' αυτήν την αναφορά. Πάντως, ο αριθμός « τριάμισι », ως το μισό του « επτά » δηλώνει το μισό του ολόκληρου, ή το μέρος του όλου. Ο χρόνος της θλίψης των εσχάτων κατά τον λόγο του Κυρίου θα συντομευθεί. Και, γενικά, για τα χρονικά διαστήματα που αφορούν στα έσχατα υπάρχει μια ασάφεια.

ε) Λόγοι της έλευσης των δύο προφητών

Στα πατερικά κείμενα αναφέρονται τρεις λόγοι της έλευσης των δύο προφητών.

Ο πρώτος λόγος είναι η άφατη φιλανθρωπία του Δεσπότου. Η έλευση των δύο προφητών θα φανερώνει την αγάπη, την φροντίδα και το έλεος του υπερτάτου όντος προς το πλάσμα του. Ακόμη και στους έσχατους καιρούς, την πλέον ζοφερή εποχή της ιστορίας, ο Θεός δεν θα αφήσει την ανθρωπότητα χωρίς προφήτες, χωρίς το κήρυγμα και τη διδασκαλία της αληθείας[970]. Αυτό που θα κομίσουν οι δύο προφήτες θα είναι η μαρτυρία της αληθείας, η διδαχή, το κήρυγμα της μετανοίας. Θα γνωστοποιήσουν στους ανθρώπους

[967] Βλ. Αυγουστίνου « Η Πολιτεία του Θεού », Λ΄, σελ. 153, « Ιδού τα τεκμήρια: Η άφιξις Ηλία του Θεσβίτη, η μεταστροφή των Ιουδαίων, ο διωγμός του Αντιχρίστου, η κρίσις του Χριστού, η ανάστασις των νεκρών, ο χωρισμός των αγαθών από τους κακούς, η ανάφλεξις και η ανακαίνισις του κόσμου. Ας πιστεύσωμεν, ότι όλα αυτά θα συμβούν. Αλλά πώς; Κατά ποίαν τάξιν; Τούτο θα διδάξει η πείρα περισσότερον παρά η νόησις των ανθρώπων. Πάντως φρονώ, ότι ταύτα θα συμβούν καθ' ην τάξιν εξέθεσα ».

[968] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163, « Φασί γάρ αὐτούς προελθεῖν καί προδιαμαρτύρασθαι ἀπάτην εἶναι τά παρ᾽ αὐτοῦ γενησόμενα σημεῖα καί ὡς οὐ δεῖ πιστεῦσαι τῷ ἀλιτηρίω ». Βλέπε και Αρέθα, Ε.Α., ΛΑ΄, σελ. 339.

[969] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163, « Περί τούτων νῦν ἡ ὀπτασία διαλέγεται ὅτι προφητεύσουσιν ἡμέρας τοσάσδε, ἤ μυστικόν τινα λέγουσα ἀριθμόν ἤ τόν πάντως ἐσόμενον ».

[970] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125, « ἀποστέλλει ὁ Κύριος Ἠλίαν τόν Θεσβίτην καί τόν Ἐνώχ, ὡς εὔσπλαχνος, ὅπως αὐτοί γνωρίσωσιν εὐσέβειαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων … Τοῦτο δε ποιεῖ ὁ Σωτήρ, ἵνα δείξη τήν ἄφατον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν », και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Β΄, P.G. 62, 487, « Καί γάρ καί ὁ Ἠλίας ἥξει τότε τούς πιστούς ασφαλιζόμενος ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 283, « Καί ὅρα τοῦ Δεσπότου φιλανθρωπίαν. Ὅτι καί ἐν τοῖς ὑστέροις χρόνοις πῶς τοῦ τῶν βροτῶν γένους κήδεται καί ἐλεεῖ, ὅτι οὐδέ τότε χωρίς προφητῶν ἡμᾶς καταλιμπάνει, ἀλλά πέμψει αὐτούς πρός διδαχήν ἡμῶν καί πληροφορίαν καί ἐπιστροφήν τῆς τοῦ ἀντικειμένου παρουσίας … τοῦ κηρύξαι εἰς τόν σύμπαντα κόσμον περί τοῦ Ἀντιχρίστου… ».

την πραγματική ιδιότητα του Αντιχρίστου και θα τους πληροφορήσουν σχετικά με το ποιόν του. Επίσης, θα τους προτρέψουν να μην πιστέψουν στον Αντίχριστο αλλά να απομακρυνθούν απ' αυτόν[971].

Ο δεύτερος λόγος είναι η επιστροφή των Ιουδαίων. Προκύπτει απ' την προφητεία του Μαλαχία, η οποία προσδιορίζει την επιστροφή των Ιουδαίων στην αλήθεια ως τον σκοπό της επανέλευσης του προφήτη Ηλία στη γη. Ο προφήτης Ηλίας θα έλθει για να αποκατασταθεί η σχέση των προφητών που κατείχαν την αλήθεια με τους Ιουδαίους που την αρνήθηκαν με την σταύρωση του Ιησού Χριστού[972].

Ο τρίτος λόγος είναι η Θεία Βούληση να αποκλεισθεί κάθε δυνατότητα απολογίας απ' τους οπαδούς του Αντιχρίστου. Οι δύο προφήτες θα έρθουν στη γη, προκειμένου, όσοι ασπαστούν την αίρεση του Αντιχρίστου, να καταστούν την ώρα της κρίσεως αναπολόγητοι[973].

Ο Ιωάννης ο Θεολόγος δείχνει, συνοπτικά, τί θα είναι οι δύο προφήτες για την εποχή τους, χρησιμοποιώντας μια εικόνα που δανείζεται απ' τον προφήτη Ζαχαρία. Στο 11,4 της Αποκάλυψης οι δύο προφήτες χαρακτηρίζονται ως « αἱ δύο ἐλαίαι καί αἱ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Κυρίου τῆς γῆς ἑστώσαι »[974]. Αυτή η αναφορά παραπέμπει σαφώς στο όραμα του Ζαχαρία που περιγράφεται στο τέταρτο κεφάλαιο του σχετικού βιβλίου της Παλαιάς Διαθήκης[975].

---

[971] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXI, σελ. 283.

[972] Βλ. Αυγουστίνου « Η πολιτεία του Θεού », ΚΘ΄, σελ. 146-7, « Όταν θα έλθη θα καταστήσει γνωστόν τό πνεύμα του Νόμου εις τους Ιουδαίους, οι οποίοι δεν το εννοούν παρά μόνον σαρκικώς… Η έννοια λοιπόν είναι, ότι τα τέκνα, άτινα είναι οι Ιουδαίοι θα εννοήσουν τον Νόμον, όπως οι προφήται, οίτινες είναι οι Πατέρες εις τον αριθμόν των οποίων συγκαταλέγεται και ο Μωυσής. Η μεταστροφή των Πατέρων εις τα τέκνα θα πραγματοποιηθή, όταν η πίστις των Πατέρων δεν θα διαφέρει της πίστεως των τέκνων των, η δέ καρδία των τέκνων θα στραφεί προς τους πατέρας , όταν τα τέκνα συμφωνήσουν μετ' αυτών », Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « Ἀποσταλήσεται δέ Ἐνώχ καί Ἠλίας ὁ Θεσβίτης καί ἐπιστρέψουσι καρδίας Πατέρων ἐπί τέκνα, τουτέστι τήν συναγωγήν ἐπί τόν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν καί τό τῶν ἀποστόλων κήρυγμα ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Ιωάννου του Καντακουζηνού, Κατά Ιουδαίων, Λόγος Η΄, ο.π., σελ. 213 και Γεωργίου Φραντζή, Χρονικόν Μέγα, Β΄, ΙΒ΄, P.G. 156, 776-777 και Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477, Bucharest 1966, σελ. 317, « …ἤξειν φασί τηνικαῦτα τόν τε Ἠλίαν καί Ἐνώχ ἀπεσταλμένους ὑπό Θεοῦ σπλάγχνα οἰκτιρμῶν λαβόντος, διδάξαι τε καί ἐπιστρέψαι τούς τε ἄλλους καί δή τό ταλαίπωρον τῶν Ἑβραίων ἔθνος εἰς τήν τοῦ Χριστοῦ, ταὐτό δέ εἰπεῖν τήν τῆς Ἁγίας Τριάδος πίστιν, ἵνα μή τό σύμπαν ὑπό τοῦ διαβόλου καταποθείη. Εἰ γάρ καί διά τόν εἰς τόν Χριστόν φόνον ἐχθρούς ἑαυτούς εἰργάσαντο τοῦ Θεοῦ καί τοῦ εὐαγγελίου, ἀλλ' ἀγαπητοί εἰσί διά τήν εἰς τούς πατέρας αὐτῶν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην ». Με πολύ ενδιαφέροντα τρόπο τίθεται η αιτία της διαφοράς μεταξύ της πίστης των προφητών της Παλαιάς Διαθήκης και της πίστης του μεταγενέστερου Ιουδαϊσμού στο βιβλίο του Νικολάου Αμβράζη, « Ο Ραββίνος Ισαάκ Μ. », εκδόσεις Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 87: « Ο καθηγητής σου επεθύμει να κάμη τον Ησαΐαν να συμφωνήσει με την Συναγωγήν, ενώ ώφειλε να κάμη την Συναγωγήν να συμφωνήσει με τον Ησαΐαν ».

[973] Βλ. Εφραίμ του Σύρου, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125, « ὅτι οὐδέ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀφίησι τό τῶν ἀνθρώπων γένος δίχα κηρύγματος, ὅπως ἀναπολόγητοι ὦσι πάντες ἐν τῇ κρίσει ».

[974] Απ. 11,4. Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212, Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, E.A., CCEL, σελ. 354, CSEL, σελ. 100-101.

[975] Βλ. Ζαχαρία 4, 2-3 και 11-14, « καί ἰδού λυχνία χρυσῆ ὅλη καί τό λαμπάδιον ἐπάνω αὐτῆς καί ἑπτά λύχνοι ἐπάνω αὐτῆς καί ἑπτά ἐπαρυστρίδες τοῖς λύχνοις τοῖς ἐπάνω αὐτῆς καί δύο ἐλαῖαι ἐπάνω αὐτῆς μία ἐκ δεξιῶν τοῦ λαμπαδίου καί μία ἐξ εὐωνύμων… οἱ δύο κλάδοι τῶν ἐλαιῶν οἱ ἐν ταῖς χερσίν τῶν δύο μυξωτήρων τῶν χρυσῶν τῶν ἐπιχεόντων καί ἐπαναγόντων τάς ἐπαρυστρίδας τάς χρυσάς… καί εἶπεν οὗτοι οἱ δύο υἱοί τῆς πιότητος παρεστήκασιν τῷ κυρίῳ πάσης τῆς γῆς ». Βλ. και Ιππολύτου, Περί

Δεν είναι άσκοπο να αναφερθούν τα σχόλια που συναντώνται στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία σχετικά με τον ρόλο που θα διαδραματίσουν οι δύο προφήτες. Κατά τους αρχιεπισκόπους Καισαρείας Ανδρέα και Αρέθα η εικόνα αυτή περιγράφει και τον ρόλο που θα παίξουν οι δύο άνδρες στα έσχατα. Η ελιά παρέχει το έλαιον που αποτελεί την « τροφή » του φωτός. Και οι δύο προφήτες θα φέρουν με το « έλαιον » των θεαρέστων έργων τους την τροφή του φωτός της γνώσεως. Η λυχνία, πάλι, είναι το « όχημα » του φωτός. Και οι προφήτες Ηλίας και Ενώχ θα είναι το « όχημα » του φωτός της αληθείας που θα φωτίζει όσους θα πλέουν στο πέλαγος των δυσχερειών της εποχής του Αντιχρίστου [976].

Τα κύρια μέσα που θα μετέλθουν οι δύο προφήτες για να επιτύχουν την αποστολή τους θα είναι δύο. Διδασκαλικοί λόγοι και θαυματουργική δύναμη.

ς) Οι διδασκαλικοι λόγοι των δύο προφητών

Στην Αποκάλυψη αναφέρεται πως οι δύο προφήτες « προφητεύσουσιν ήμέρας χιλίας διακοσίας έξήκοντα »[977]. Σε διάφορα πατερικά κείμενα περιγράφεται ο άξονας του κηρύγματος των δύο προφητών, ο οποίος θα αποτελείται από τρία βασικά στοιχεία.

Το πρώτο θα είναι η αποκάλυψη της πλάνης, της απάτης και του πραγματικού ποιού του Αντιχρίστου. Οι δύο προφήτες θα κηρύξουν πως ο Αντίχριστος δεν είναι ο Χριστός, όπως εκείνος θα ισχυρίζεται ότι είναι, αλλά ένας τύραννος, πλάνος, θεομάχος, αντίδικος, φθορεύς και υιός της απωλείας. Θα ενημερώσουν και θα πληροφορήσουν την ανθρωπότητα σχετικά με την ταυτότητα και το ποιόν του. Θα την διαφωτίσουν για το ποιος, πραγματικά, είναι, και τι, πραγματικά, συμβαίνει[978].

Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163-4, Ανδρέα Καισαρείας, Λ΄, 312 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 339-40.

[976] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 312, « Οὗς Ζαχαρίας ὁ προφήτης ἐν εἴδει τῶν δύο ἐλαιῶν καί τῶν δύο λυχνιῶν ἠνίξατο διά τό τήν τροφήν τοῦ φωτός τῆς γνώσεως τῷ ἐλαίῳ τῶν θεαρέστων πράξεων ἐπιφέρεσθαι » και Αρέθα, Λ΄, σελ. 340, « Τούτους τούς δύο οὕς ἐλαίαις Ζαχαρίας ὁ προφήτης ἀπεικάζει, καί λυχνίαις δυσίν. Ἐλαίαις, διά τό, τό ἔλαιον τήν τροφήν τοῦ φωτός πηγάζειν, λυχνίαις δέ, ὅτι ὄχημα τῆς ἀληθείας γεγόνασι. Ἥτις τό δι᾽ ἀρετῶν ἀληθινόν φῶς ὀνομαζόμενον ὑποδύεται, καί φρυκτωρεῖ τούς πελαγίζοντας, ὅ καί αὐτοῖς περιγίνεται παρρησιάζουσι. Τῷ δέ ἐνώπιον ἑστάναι τοῦ Κυρίου τῆς γῆς τί ἄν ἄλλο σημαίνει, ἤ τό ἀγχοτάτως τοῦ κριτοῦ ζώντων καί νεκρῶν τῆς αὐτῶν παρουσίας τήν ἔφοδον γίνεσθαι; ». Βλέπε και σελ. 340-1, « Ἥτις λυχνία καί τῶν λύχνων ὄχημα, ἐν οἷς καί τό τῆς θείας φιλανθρωπίας σύμβολον ἔλαιον τεθησαύρισται, καί τό ἐλλύχνιον τοῦ φωτός χορηγόν, τοῦ νόμου μηδέν φιλανθρωπίας ἐπιφαίνοντος, εἰ μή ὅσον ὑπολυχνιαία αὐτῇ ἀμαυρά. Ὅτι μέν οὖν ἐλαῖαι καί αἱ δύο λυχνίαι οἱ προμαρτύρασθαι προβεβλημένοι ἐνώπιον τοῦ Κυρίου τῆς γῆς οἱονεί ἐκκαλύπτεσθαι, εὐπρεποῦς οὔσης τῆς δευτέρας τοῦ Κυρίου παρουσίας, τοῦτο γάρ τό κατενώπιον βούλεται δηλοῦν, εἴρηται ἤδη ».

[977] Απ. 11,3.

[978] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125, « Ἀποστέλλει ὁ Κύριος Ἠλίαν τόν Θεσβίτην καί τόν Ἐνώχ, ὡς εὔσπλαχνος, ὅπως αὐτοί γνωρίσωσιν εὐσέβειαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων και κηρύξωσι παρρησία θεογνωσίαν πᾶσι, μή πιστεῦσαι τῷ τυράννῳ φόβου ἕνεκα, κράζοντας και λέγοντας: πλάνος ἐστίν, ὦ ἄνθρωποι. Μηδείς αὐτῷ πιστεύσῃ το σύνολον, ἤ ὑπακούσῃ τῷ θεομάχῳ. Μηδείς ὑμῶν φοβηθή. ἐν τάχει γάρ καταργεῖται. Ὁ Κύριος ὁ ἅγιος, ἰδοῦ, ἔρχεται ἐξ οὐρανοῦ κρῖναι πάντας τους πειθομένους αὐτοῦ τοῖς σημείοις ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 283, « Καί ὅρα τοῦ Δεσπότου τήν φιλανθρωπίαν, ὅτι ἐν καί ἐν τοῖς ὑστέροις χρόνοις

Το δεύτερο στοιχείο θα είναι η προαναγγελία της ταχείας επανέλευσης του Κυρίου Ιησού Χριστού και της καταστροφής του Αντιχρίστου[979]. Η πληροφορία πως η κυριαρχία του Αντιχρίστου θα είναι τελείως εφήμερη και πολύ σύντομα θα καταργηθεί, θα επηρεάσει σημαντικά την απόφαση των ανθρώπων μπροστά στο δίλημμα που θα αντιμετωπίζουν. Η προφητεία ότι ο Αντίχριστος με τους οπαδούς του σύντομα θα παραδοθούν στη γέεννα του πυρός δοκιμάζοντας σκληρή την κρίση του Υψίστου θα διώξει το φόβο τους, ώστε να μην πιστέψουν στον Αντίχριστο λόγω δειλίας. Διότι είναι πιο εύκολο να προβάλλεις αντίσταση σε κάποιον, όταν γνωρίζεις ότι σύντομα η δύναμή του θα εκμηδενιστεί. Η γνώση ότι αυτός που σε απειλεί σύντομα θα ηττηθεί, διευκολύνει την απόφασή σου να περιφρονήσεις τις απειλές του. Αυτό, ακριβώς, το στοιχείο, η γνώση του ότι ο Αντίχριστος « ἐν τάχει καταργεῖται »[980] θα παίξει σημαντικό ρόλο στην στάση των ανθρώπων απέναντι στον Αντίχριστο. Ο φόβος είναι πάντα κακός σύμβουλος. Και αυτόν τον φόβο θα πολεμήσουν και θα επιδιώξουν να εξαφανίσουν από τις ψυχές των ανθρώπων οι δύο προφήτες.

Το τρίτο στοιχείο του κηρύγματος των δύο προφητών θα είναι η έντονη προτροπή να μην πιστέψει κανείς στον Αντίχριστο[981]. Οι δύο προφήτες θα προτρέψουν τους

πῶς τοῦ τῶν βροτῶν γένους κήδεται καί ἐλεεῖ, ὅτι οὐδέ τότε χωρίς προφητῶν ἡμᾶς καταλιμπάνει, ἀλλά πέμψει αὐτούς προς διδαχήν ἡμῶν καί πληροφορίαν καί ἐπιστροφήν τῆς τοῦ ἀντικειμένου παρουσίας, καί πληροφορίαν καί ἐπιστροφήν τῆς τοῦ ἀντικειμένου παρουσίας » και XXIX, σελ. 287, Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 165, « Μαρτυρήσουσι γάρ ὅτι ὁ μέν παρών οὗτος οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός, ἀπατεών δέ τίς ἐστι καί πλάνος καί ὀλέθριος », και Αρέθα, Ε.Α., Λ΄, σελ. 342. Βλ. και Όσιος Ανδρέας ο διά Χριστόν σαλός, ο.π., σελ. 214.

[979] Βλ. Ιππολύτου « Εις τον Δανιήλ Δ », L, σελ. 105, « Οὗτος ἀνελεῖ τούς δύο μάρτυρας καί προδρόμους Χριστοῦ κηρύσσοντας τήν ἔνδοξον αὐτοῦ ἀπ᾽ οὐρανῶν παρουσίαν », XLVI, σελ. 212, « Οὗτοι συμπαραγενόμενοι κηρύξουσι τήν μέλλουσαν ἔσεσθαι ἀπ᾽ οὐρανῶν Χριστοῦ ἐπιφάνειαν », και Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125, «κηρύξωσι παρρησία θεογνωσίαν πᾶσι, μη πιστεῦσαι τῶ τυράννω φόβου ἕνεκα, κράζοντας και λέγοντας: πλάνος ἐστίν, ὦ ἄνθρωποι. Μηδείς αὐτῶ πιστεύση το σύνολον, ἤ ὑπακούση τῶ θεομάχω. Μηδείς ὑμῶν φοβηθή. ἐν τάχει γάρ καταργεῖται. Ὁ Κύριος ὁ ἅγιος, ἰδοῦ, ἔρχεται ἐξ οὐρανοῦ κρῖναι πάντας τους πειθομένους αὐτοῦ τοῖς σημείοις ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου , VI, σελ. 165, « Μαρτυρήσουσι γάρ ὅτι ὁ μέν παρών οὗτος οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός, ἀπατεών δέ τίς ἐστι καί πλάνος καί ὀλέθριος. Ἥξει δέ ὅσον οὔπω ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ᾧ καί πιστευτέον ὡς σωτήρι καί Θεῷ καί ἐπ᾽ εὐεργεσία τῶν ἀνθρώπων καί πάλαι παραγεγονότι καί νῦν παραγενομένω », Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 342, «Ἥξει δέ ὅσον οὔπω ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ᾧ καί πιστευτέον ὡς σωτήρι καί Θεῷ καί ἐπ᾽ εὐεργεσία τῶν ἀνθρώπων καί πάλαι παραγεγονότι καί νῦν παραγινομένω », και Όσιος Ανδρέας ο διά Χριστόν σαλός, ο.π., σελ. 214.

[980] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125.

[981] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125, « Ἀποστέλλει ὁ Κύριος Ἠλίαν τόν Θεσβίτην καί τόν Ἐνώχ, ὡς εὔσπλαχνος ὅπως αὐτοί γνωρίσωσιν εὐσέβειαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων καί κηρύξωσι παρρησία θεογνωσίαν πᾶσι, μη πιστεῦσαι τῶ τυράννω φόβου ἕνεκα, κράζοντας και λέγοντας: πλάνος ἐστίν, ὦ ἄνθρωποι. Μηδείς αὐτῶ πιστεύση το σύνολον, ἤ ὑπακούση τῶ θεομάχω. Μηδείς ὑμῶν φοβηθή. ἐν τάχει γάρ καταργεῖται. Ὁ Κύριος ὁ ἅγιος, ἰδοῦ, ἔρχεται ἐξ οὐρανοῦ κρῖναι πάντας τους πειθομένους αὐτοῦ τοῖς σημείοις », Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « ἐλεύσεται Ἐνώχ καί Ἠλίας, κηρύσσοντες τῷ λαῷ μή δέχεσθαι αὐτόν – τόν Ἀντίχριστον -… », Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές, Διδαχή Α΄2, σελ. 87, « Διά ἡμᾶς τούς χριστιανούς ἔχει να στείλη ὁ Θεός τόν προφήτην Ἠλίαν διά να παραγγείλη καί να διδάξη, ὅσοι ἔχουν ἅγιον Βάπτισμα, τήν βοῦλαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, να φυλάγωνται να μην πιστεύουν ἐκεῖνον τόν πλάνον Ἀντίχριστον καί ἐκεῖνα ὁπού τάξη εἶναι ὅλα ψεύτικα διά να τούς γελάση, να τούς βουλώση. Και καλύτερα να τυραννισθούν καί να θανατωθούν παρά να τόν πιστεύουν καί να βουλωθοῦν. Αὐτά καί ἄλλα ἔχει να διδάξη ὁ προφήτης Ἠλίας » και Διδαχή Γ΄, σελ. 152. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXIX, σελ. 287, « Τοῦτο γάρ οἱ

ανθρώπους να μην πιστέψουν στον Αντίχριστο από φόβο και να μην τον ακολουθήσουν. Ο Άγιος Εφραίμ παραθέτει το κήρυγμα των δύο προφητών σε πρώτο πρόσωπο, όπως αυτό θα εκφέρεται από τα χείλη τους: « Πλάνος ἐστίν, ὦ ἄνθρωποι. Μηδείς αὐτῷ πιστεύσῃ τό σύνολον, ἤ ὑπακούσῃ τῷ θεομάχῳ. Μηδείς ὑμῶν φοβηθῇ. Ἐν τάχει γάρ καταργεῖται. Ὁ Κύριος ὁ ἅγιος, ἰδού, ἔρχεται ἐξ οὐρανοῦ κρῖναι πάντας τούς πειθομένους αὐτοῦ τοῖς σημείοις »[982].

Το κήρυγμα των δύο προφητών θα χαρακτηρίζεται από δύναμη και ένταση. Μάλιστα, ο Άγιος Εφραίμ αναφέρει πως οι δύο προφήτες θα φωνάζουν δυνατά τους λόγους του κηρύγματός τους. Χρησιμοποιεί τη μετοχή του ρήματος « κράζω », « κράζοντας »[983] που σημαίνει « φωνάζοντας δυνατά » και είναι ενδεικτικό της ηθικής δύναμης και της δραματικής έντασης που θα χαρακτηρίζει το κήρυγμα των δύο προφητών.

Σύμφωνα με απόψεις που απαντώνται στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία, αυτή η δυναμικότητα των δύο προφητών θα συνδυάζεται με μια ταπείνωση κι ένα πένθος. Το κείμενο της Αποκάλυψης αναφέρει πως οι δύο προφήτες θα δράσουν « περιβεβλημένοι σάκκους »[984]. Και οι τρεις Βυζαντινοί ερμηνευτές της Αποκάλυψης συμπληρώνουν πως θα διάγουν με απλότητα, ταπείνωση, θλίψη και σκυνθρωπότητα, πενθώντας για την απείθεια των ανθρώπων της εποχής των εσχάτων και της κατάντιας αυτών που θα έχουν εξαπατηθεί απ' τον Αντίχριστο[985].

ζ) Η θαυματουργική δύναμη των δύο προφητών

Το κήρυγμα των δύο προφητών θα συνοδεύεται, ή, μάλλον, θα ενισχύεται από μια φοβερή θαυματουργική δύναμη. Τα θαύματα που θα επιτελέσουν οι δύο προφήτες περιγράφονται στους στίχους 11,5-6 της Αποκάλυψης.

Το πρώτο θαύμα των δύο προφητών θα είναι η θανάτωση δια πυρός όσων επιχειρήσουν να αδικήσουν και να βλάψουν τους δύο προφήτες. Στον πέμπτο στίχο του ενδεκάτου κεφαλαίου της Αποκάλυψης αναφέρεται το εξής: « Καί εἴ τις αὐτούς θέλει ἀδικῆσαι πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν καί κατεσθίει τούς ἐχθρούς αὐτῶν. καί εἴ τις θελήσει αὐτούς ἀδικῆσαι, οὕτως δεῖ αὐτόν ἀποκτανθῆναι »[986]. Αυτοί οι στίχοι παραπέμπουν σαφώς στην κατάκαυση απ' τον προφήτη Ηλία των

προφῆται κηρύξουσιν Ἐνώχ καί Ἠλίας ὅτι Μή πεισθῆτε τῷ μέλλοντι ἐλεύσεσθαι καί ὀφθῆναι ἐχθρῷ, ὅτι ἀντίδικός ἐστι καί φθορεύς καί υἱός τῆς ἀπωλείας καί πλανᾷ ὑμᾶς καί διά τοῦτο ὑμᾶς ἀποκτενεῖ καί ἐν ρομφαίᾳ πατάξει αὐτούς », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 312, « Το ψεύδος καί τό σκότος ἀπελέγξοντας », σελ. 313, « Μετά γάρ τό διαμαρτύρασθαι τήν τῆς ἀπάτης ἀποφυγήν … ».

[982] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125.

[983] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125.

[984] Απ. 11,3.

[985] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 163-4, « Πενθήσουσι γάρ ἐπί τῇ ἀπειθείᾳ τῶν τότε ἀνθρώπων », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 312 « Καί διά τῆς περιβολῆς τῶν σάκκων, τό σκυθρωπόν καί πένθους ἄξιον ἐπί τοῖς ἀπατωμένοις ἐμφαίνοντας, καί τούς τότε εὑρισκομένους τῆς πλάνης τοῦ Ἀντιχρίστου ἀπάγοντας » και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 340 « Ἡ δέ τῶν σάκκων περιβολή, τό μετά εὐτελείας προβῆναι καί πένθους καί σκυθρωπότητος παριστᾶ ».

[986] Αποκάλυψη 11,5. Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXI, 284.

δύο πεντηκοντάρχων του Αχαάβ μαζί με τους στρατιώτες τους που περιγράφεται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου των Βασιλειών[987].

Το δεύτερο θαύμα των δύο προφητών θα είναι το κλείσιμο των ουρανών ώστε να μην πέφτει βροχή κατά τη διάρκεια της παρουσίας τους. Στον έκτο στίχο του ενδεκάτου κεφαλαίου της Αποκάλυψης αναφέρεται πως « οὗτοι ἔχουσιν τήν ἐξουσίαν κλεῖσαι τόν οὐρανόν, ἵνα μή ὑετός βρέχῃ τάς ἡμέρας τῆς προφητείας αὐτῶν …»[988]. Ιστορικό προηγούμενο αυτού του θαύματος αποτελεί το κλείσιμο του ουρανού απ' τον προφήτη Ηλία που περιγράφεται στο τρίτο βιβλίο των Βασιλειών[989]και μνημονεύεται απ' τον ίδιο τον Κύριο[990] αλλά και απ' τον Απόστολο Ιάκωβο[991].

Σύμφωνα με το κείμενο της Αποκάλυψης, οι δύο Προφήτες θα έχουν εξουσία να κλείσουν τον ουρανό, ώστε να μην βρέχει τις ημέρες της προφητείας τους, δηλαδή τριάμισι έτη, χρονικό διάστημα ακριβώς ίσο με το αντίστοιχο της ανομβρίας που προκάλεσε ο προφήτης Ηλίας την εποχή του Αχαάβ. Βέβαια, πρέπει να έχουμε υπ' όψιν ότι τα τριάμισυ έτη της ανομβρίας της εποχής του Αχαάβ ήταν πραγματικά έτη, ενώ τα τριάμισι έτη της παρουσίας των δύο προφητών και κατ' επέκτασιν και της ανομβρίας της εποχής του Αντιχρίστου μπορεί να είναι πραγματικά ή συμβολικά.

Το τρίτο θαύμα των δύο προφητών θα είναι η μεταβολή των υδάτων σε αίμα. Στον έκτο στίχο του 11ου κεφαλαίου της Αποκάλυψης αναφέρεται ότι « καί ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπί τῶν ὑδάτων στρέφειν αὐτά εἰς αἷμα »[992]. Παρόμοιο θαύμα μετατροπής των υδάτων σε αίμα αναφέρεται στο έβδομο κεφάλαιο της Εξόδου[993]. Έχουμε λοιπόν και σ' αυτή την περίπτωση ιστορικό προηγούμενο. Πρόκειται για την πρώτη απ' τις δέκα πληγές κατά του Φαραώ.

Τότε, η μεταποίηση των υδάτων σε αίμα ενεργήθηκε με πάταξη των υδάτων του Νείλου απ' τον Ααρών με τη ράβδο του σύμφωνα με τις οδηγίες του Κυρίου προς τον Μωυσή. Και αφορούσε όχι μόνο τα ύδατα του Νείλου αλλά και όλα, γενικά, τα ύδατα της Αιγύπτου, ακόμη και αυτά που φυλλάσσονταν σε ξύλινα ή λίθινα αγγεία. Η μεταβολή των υδάτων σε αίμα είχε προκαλέσει μια αλυσίδα δυσμενών συνεπειών στο οικοσύστημα του Νείλου, όπως τον θάνατο των ιχθύων και την όζωση του ποταμού. Η πληγή αυτή διήρκεσε επτά ημέρες. Σύμφωνα με το κείμενο της Αποκάλυψης, οι δύο προφήτες θα έχουν την εξουσία να μετατρέπουν τα ύδατα σε αίμα, όσες φορές το θελήσουν.

Το τέταρτο θαύμα των δύο προφητών θα είναι η πάταξη της γης με κάθε είδους πληγή, όσες φορές το επιθυμήσουν: « Καί ἐξουσίαν ἔχουσιν… καί πατάξαι τήν γῆν

---

[987] Βλ. Βασιλειών Δ΄, 1, 9-14.

[988] Αποκάλυψη 11.6. Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212, και Βέδα, E.A., P.L. 93, 164 και Marshall, σελ. 77-78. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXI, 284.

[989] Βλ. Γ΄ Βασιλειών, κεφάλαια ΙΖ΄ καί ΙΗ΄.

[990] Βλ. Λκ. 4,25, « Ἐπ᾽ ἀληθείας δέ λέγω ὑμῖν, πολλαί χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐκλείσθη ὁ οὐρανός ἐπί ἔτη τρία καί μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμός μέγας ἐπί πᾶσαν τήν γῆν … ».

[991] Ιακ. 5,17-18, « Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθής ἡμῖν, καί προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μή βρέξαι, καί οὐκ ἔβρεξεν ἐπί τῆς γῆς ἐνιαυτούς τρεῖς καί μῆνας ἕξ. καί πάλιν προσηύξατο, καί ὁ οὐρανός ὑετόν ἔδωκεν καί ἡ γῆ ἐβλάστησεν τόν καρπόν αὐτῆς ».

[992] Απ. 11,6. Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXI, 284. Αναφορές σε μεταβολή των υδάτων σε αίμα συναντάμε και στα χωρία Απ. 8,8, « Καί ὡς ὄρος μέγα πυρί καιόμενον ἐβλήθη εἰς τήν θάλασσαν, καί ἐγένετο τό τρίτον τῆς θαλάσσης αἷμα » και Απ. 16,3 « Καί ὁ τρίτος ἐξέχεεν τήν φιάλην αὐτοῦ εἰς τήν θάλασσαν καί ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ, καί πᾶσα ψυχή ζωῆς ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ ».

[993] Βλ. Έξοδος 7,17-24.

ἐν πάσῃ πληγῇ ὁσάκις ἐάν θελήσωσιν »[994]. Αναφέρεται στον έκτο στίχο του ενδεκάτου κεφαλαίου της Αποκάλυψης. Η χρησιμοποίηση των όρων « πάταξη» και « πληγή » παραπέμπει σαφώς στις 10 πληγές της αρχαίας Αιγύπτου.

Ο Ιππόλυτος θεωρεί πως η επιτέλεση θαυμάτων από τους δύο προφήτες θα είναι ένα « έσχατο », τρόπον τινά, μέσο που θα μετέλθουν οι δύο προφήτες, προκειμένου, έστω και έτσι, όπως, χαρακτηριστικά, γράφει ο Ιππόλυτος, να ελκύσουν τους ανθρώπους στη μετάνοια και την αληθινή πίστη. « Ἵνα κάν οὕτω δυσωπῆσαι », είναι η έκφραση που χρησιμοποιεί. Η αιτία της επιστράτευσης αυτού του μέσου θα είναι η « υπερβάλλουσα ανομία και ασέβεια » των ανθρώπων εκείνης της εποχής[995].

Αυτή η θέση αναπτύσσεται περισσότερο στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Σύμφωνα με τους Ανδρέα και Αρέθα Καισαρείας η θαυματουργική δύναμη των δύο προφητών θα λειτουργήσει ως αντίβαρο στη σατανική θαυματουργική δύναμη του Αντιχρίστου [996], ως αντιστάθμισμα της αληθείας στην πλάνη του θηρίου [997], ως ίαση και θεραπεία της πληγής που θα έχει προκαλέσει στην πνευματική κατάσταση της ανθρωπότητας η σατανική θαυματουργική δύναμη του Αντιχρίστου. Η αλήθεια των πραγματικών θαυμάτων των δύο προφητών θα είναι το αντίπαλο δέος, η « αντίρροπος δύναμη » που θα αντιπαραθέσει η Θεία αγαθότητα στην πλάνη των ψευτοθαυμάτων του βδελύγματος της ερημώσεως.

Ο Οικουμένιος, χαρακτηριστικά, αναφέρει: « Επειδή τα " σημεία " που θα επιτελέσει ο Αντίχριστος θα λειτουργήσουν σαν δύναμη έλξης, ως " ολκός ", που θα ελκύσει τους ανθρώπους να συνταχθούν με τον Αντίχριστο και να πιστέψουν σ' αυτόν, γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, και οι δύο προφήτες θα χρησιμοποιήσουν και αυτοί κάθε είδους "

---

[994] Απ. 11,6. Βλ. και Ιπολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXI, 284.

[995] Βλ. Ιπολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212, « Οἱ καί ποιήσουσι σημεῖα καί τέρατα εἰς τό κἄν οὕτω δυσωπῆσαι καί ἐπιστρέψαι τούς ἀνθρώπους ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 284, «Οἱ καί ποιήσουσι σημεῖα καί τέρατα εἰς τό κἄν οὕτω δυσωπῆσαι καί ἐπιστρέψαι τούς ἀνθρώπους προς μετάνοιαν διά τήν ὑπερβάλλουσαν αὐτῶν ἀνομίαν καί ἀσέβειαν ». Τα θαύματα γίνονται για να πιστέψουν οι άνθρωποι στην αλήθεια (Βλέπε Ιω. 10,25.38, 11,15, Μθ. 16,20). Ωστόσο, η πίστη που προέρχεται απ' τη θέαση των θαυμάτων είναι κατώτερης αξίας απ' την πίστη που υπάρχει ανεξάρτητα απ' αυτά. Γι' αυτό και ο Χριστός ονειδίζει κατά κάποιο τρόπο τον Θωμά που απαιτούσε το θαύμα της εμφάνισης του Χριστού « ὅτι οὐκ ἐπίστευε », λέγοντας προς αυτόν « ὅτι ἑώρακάς με πεπίστευκας » (Ιω. 20,29) και μακαρίζει όσους πιστέψουν χωρίς να δουν ένα τέτοιο θαύμα λέγοντας « Μακάριοι οἱ μή ἰδόντες καί πιστεύσαντες ». Σχετικα με το ρόλο των θαυμάτων στην σωτηρία των ανθρώπων βλ. και Ιγνατίου Μπριαντσιανίνωφ, Επισκόπου Σταυρουπόλεως, Θαύματα και σημεία, ο.π., σελ. 75-78. Σε κάθε περίπτωση η πίστη που προέρχεται από τα θαύματα είναι καλύτερη απ' την απιστία. Δυστυχώς, στην Ορθόδοξη Θεολογία έχει περάσει η αμφισβήτηση στην πραγματικότητα των θαυμάτων που εκφράστηκε από κύκλους προτεσταντών Θεολόγων. Έτσι, αναζητείται φυσική και όχι υπερφυσική εξήγηση για το θαύμα της διάβασης της Ερυθράς Θάλασσας αλλά και για τα άλλα θαύματα της Εξόδου. Είναι γνωστό το σενάριο. Ηφαιστειακή στάχτη σκοτείνιασε τον ουρανό και μόλυνε τα νερά, αυτό είχε ως συνέπεια τα βατράχια να βγουν απ' το νερό· πολλά απ' αυτά πέθαναν και αυτό είχε ως συνέπεια τα έντομα να πολλαπλασιαστούν· αυτά με τα τσιμπήματά τους μετέδωσαν νόσους…. Είναι φυσιολογικό για τους προτεστάντες να αναζητούν φυσικές εξηγήσεις για τα θαύματα, αφού δεν έχουν θαύματα. Για τους Ορθοδόξους, πάλι, είναι περίεργο, αφού, τα θαύματα αποτελούν στοιχείο της ζωής της Εκκλησίας. Αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Στην Έξοδο αναφέρεται πως βλάστησε η ράβδος του Ααρών (προτύπωση της Παναγίας). Σε Ορθόδοξες Εκκλησίες της Παναγίας (π.χ. στο ναό της Παναγίας του Χάρου) ξερά κλαριά ανθίζουν.

[996] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ', σελ. 312, « Βαβαί τῆς θείας ἀγαθότητος! ὅτι ἀντίρροπον τῇ πληγῇ ἐπιφέρει τήν ἴασιν », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341-2 « Ἀντιρρόπως κατά θείαν χρηστότητα τῇ πληγῇ ἐπιφέρεται καί ἡ ἴασις ».

[997] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341.

σημεία ” και “ παντοδαπή ” θαυματουργική δύναμη προκειμένου να ελκύσουν τους ανθρώπους προς την αληθινή πίστη »[998].

Οι δύο προφήτες, οπλισμένοι με την καταπληκτική δύναμη της επιτέλεσης αληθινών θαυμάτων, « σημείων και τεράτων » θα ελέγξουν το ψεύδος και το σκότος του Αντίχριστου. Και με την παράθεση της αληθείας και του φωτός θα καταισχύνουν όσους τους αντιτίθενται[999].

Η ποιότητα των θαυμάτων που θα επιτελέσουν οι δύο προφήτες θα είναι διαφορετική απ’ την αντίστοιχη των θαυμάτων του Αντιχρίστου. Οι Ανδρέας και Αρέθας χαρακτηρίζουν τα θαύματα των δύο προφητών « αληθινά σημεία » αντιδιαστέλλοντάς τα προς τα « κατά πλάνην και απάτην » θαύματα του Αντιχρίστου [1000].

Τα θαύματα της κατάκαυσης όσων επιχειρήσουν να βλάψουν τους δύο προφήτες και της σφράγισης των ουρανών, ώστε να μην βρέχουν, χαρακτηρίζονται « ἐκ τῶν λίαν πιθανοτάτων » [1001] απ’ τον Οικουμένιο, και « ἐκ τῶν λίαν πιστοτάτων »[1002] απ’ τον Αρέθα. Οι δύο βυζαντινοί ερμηνευτές στηρίζουν αυτή τους τη θέση στον εξής συλλογισμό. Αν ο ένας απ’ τους δύο προφήτες διέθετε τέτοια εξουσία και στο παρελθόν, γιατί θα πρέπει να θεωρείται απίθανο πως θα διαθέτει τέτοια εξουσία και στους έσχατους καιρούς, όταν ολοκληρώνει τη διακονία του στο Χριστό προετοιμάζοντας την παρουσία Του[1003];

---

[998] Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 164-165, « Ἐπειδή γάρ ἡ παρουσία τοῦ ἀντιχρίστου κατ᾽ ἐνέργειαν γενήσεται τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει καί σημείοις καί τέρασι ψεύδους, ὡς φησιν ὁ Παῦλος, γράφων τήν δευτέραν Θεσσαλονικεῦσιν ἐπιστολήν, ὁλκόν δέ εἰς συγκατάθεσιν καί πίστιν τά σημεῖα, διά τοῦτο καί οἱ δύο προφῆται οἱ περί αὐτοῦ λέγοντες ὅτι πλάνος ἐστί καί ἀπατεών, σημείοις χρήσονται παντοδαποῖς, ἵνα τούς ἀκούοντας εἰς πίστιν ἐφελκύσωνται », Ανδρέα Καισαρείας , Ε.Α., Λ΄, σελ. 312, « Ἐπειδή γάρ ἐν πᾶσι σημείοις καί τέρασι ψεύδους πάντων τῶν φαρμακῶν καί ἐπαοιδῶν ἔσται ὁ ψευδόχριστος περιφανέστερος, ἅτε πᾶσαν τοῦ διαβόλου δεχόμενος τήν ἐνέργειαν, ἐν δυνάμει ἀληθινῶν σημείων τε καί τεράτων τούς ἁγίους τούτους καθοπλίσει ὁ Θεός, τῇ παραθέσει τῆς ἀληθείας καί τοῦ φωτός τό ψεῦδος ἀπελέγξοντας », καί Αρέθα Καισαρείας, Λ΄, σελ. 342.

[999] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 312, « εν δυνάμει αληθινών σημείων και τεράτων… απελέγξοντας », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341, « Ἐπειδή γάρ ἡ παρουσία τοῦ Ἀντιχρίστου, ὡς καί Παῦλος, φησί, κατ᾽ ἐνέργειαν γίνεται του σατανᾶ ἐν πᾶσι σημείοις καί τέρασι ψεύδους. ὁλκόν γάρ τοῦτο εἰς συγκατάθεσιν καί πίστιν τό τερατουργεῖν. φημί δέ παρά τοῦτο καί οἱ δύο οὗτοι προφῆται οἱ περί αὐτοῦ λέγοντες, σημείοις χρήσονται καί αὐτοί δυνατοῖς, διά τοῦ ἀληθινοῦ ἑαυτῶν τά κατά πλάνην καί ἀπάτην ἐλέγχοντες, καί τούς ὁρῶντας εἰς πίστιν καί συγκατάθεσιν ἕλκοντες. Βαβαί δέ τῆς θείας ἀγαθότητος ἀντίρροπον τῇ πλάνῃ τήν ἀλήθειαν ἀντιταξάσης! ἐν δυνάμει γάρ ἀληθινῶν σημείων καί τεράτων τούς ἁγίους τούτους καθοπλίσασα, τούς ἐναντίους αὐτοῖς καταισχυνεῖ. Μετά τῶν τεράτων τῶν ἀληθινῶν … ».

[1000] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341, « διά τοῦ ἀληθινοῦ ἑαυτῶν τά κατά πλάνην καί ἀπάτην ἐλέγχοντας », και Ανδρέα Καισαρείας, , Ε.Α., Λ΄, 312, « τέρασι ψεύδους ἐν δυνάμει ἀληθινῶν σημεῖων ».

[1001] Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 164.

[1002] Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341.

[1003] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 164, « Καί τούς ἀδικῆσαι, φησί, θέλοντας αὐτούς πῦρ ἐκπορευόμενον διά τῶν στομάτων αὐτῶν ἀμυνεῖται. Καί ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τόν οὐρανόν, ἵνα μή βρέξει τάς ἡμέρας τῆς προφητείας αὐτῶν. Τοῦτο τῶν λίαν πιθανοτάτων. Εἰ γάρ τοιαύτην εἶχεν ὁ εἷς αὐτῶν ἐξουσίαν, Ἠλίας ὁ Θεσβίτης, καί πρίν ἀποπληροῦν τήν Χριστοῦ διακονίαν, πῶς ἀπίθανον σχήσειν αὐτόν προτρέχοντα Χριστοῦ; ἔχουσιν εξουσίαν…», και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341, « Πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν. Τοῦτο τῶν λίαν πιστοτάτων. Εἰ γάρ ὁ εἷς αὐτῶν Ἠλίας τοιαύτην ἔσχεν ἐξουσίαν καί πρώην, πῶς ἄπιστον πληροῦντα τήν Χριστοῦ διακονίαν καί προτρέχοντα τῆς παρουσίας αὐτοῦ, μή οὕτως ἐν σημείοις καί τέρασι προβῆναι; ». Σχετικά μ’ αυτό το θαύμα μπορεί, βέβαια, κάποιος να αντείπει πως ήταν ο Χριστός αυτός που ονείδησε τους μαθητές του όταν τον προέτρεψαν να κάψει τους αφιλόξενους Σαμαρείτες που δεν τον δέχθηκαν στην πόλη τους. Και ήταν ο ίδιος που είπε ότι οι μαθητές του δεν

Σχετικά με την μεταβολή των υδάτων σε αίμα οι Ανδρέας και Αρέθας επισημαίνουν την ομοιότητα μεταξύ του θαύματος των δύο προφητών και του ανάλογου θαύματος του Μωυσέως[1004]. Και τονίζουν πως ο ίδιος Θεός επιτελεί και στις δυο περιπτώσεις το ίδιο θαύμα. Αλλάζει μόνο το πρόσωπο δια του οποίου το επιτελεί και το πρόσωπο που τιμωρείται. Στην αρχαία Αίγυπτο ο Θεός χρησιμοποιεί τον Μωυσή για να τιμωρήσει τον Φαραώ. Στην έσχατη εποχή ο Θεός θα χρησιμοποιήσει τους δύο προφήτες για να τιμωρήσει τον Αντίχριστο. Οι συνέπειες που θα επιφέρει αυτή η μεταβολή των υδάτων θα είναι αντίστοιχες μ' αυτές που συνέβησαν στα νερά του Νείλου την εποχή του Μωυσέως. Θα προκαλέσει τη φθορά και το θάνατο των εμβίων όντων που κατοικούν σ' αυτήν[1005].

Σ΄ αυτό το σημείο αξίζει να αναφέρουμε πως οι Ανδρέας και Αρέθας αναφέρονται σε « μεταποίηση στοιχείων »[1006] και « μεταπτώσεις τῶν στοιχείων ἐπί τό βλαπτικόν »[1007]. Η χρησιμοποίηση του πληθυντικού αριθμού απ' τους δύο ερμηνευτές δείχνει πως θεωρούσαν πως οι δύο προφήτες, εκτός απ' την μεταποίηση των υδάτων σε αίμα, θα επιτελέσουν και άλλα παρόμοια θαύματα « μεταποίησης » ή « μετάπτωσης » των στοιχείων και φαινομένων της φύσης σε άλλη απ' την φυσιολογική τους μορφή, ποιότητα και λειτουργία, ώστε να είναι πλέον βλαπτικά και ζημιογόνα για τους οπαδούς του θηρίου. Άλλωστε, στην Αρχαία Αίγυπτο την μεταποίηση των υδάτων σε αίμα ακολούθησαν άλλες εννέα πληγές. Την άποψη αυτή ενισχύει το τελευταίο μέρος του στίχου 11,6 της Αποκάλυψης, στο οποίο αναφέρεται πως οι δύο προφήτες θα έχουν εξουσία να πατάξουν την γη με κάθε είδους πληγή, όσες φορές το θελήσουν.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα σχόλια που συναντούμε σχετικά με τον τιμωρητικό χαρακτήρα των θαυμάτων που αναφέρεται πως θα επιτελέσουν οι δύο μάρτυρες. Ανομβρία, μεταποίηση των υδάτων σε αίμα, κατάκαυση των εχθρών των δύο προφητών και πάταξη της γης με κάθε είδους πληγές. Όλα τα θαύματα που αναφέρονται έχουν τιμωρητικό χαρακτήρα και παραπέμπουν σε παρόμοια θαύματα του παρελθόντος. Αυτόματα γεννάται το ερώτημα για ποιο λόγο η θαυματουργία των δύο προφητών θα έχει αυτό το χαρακτήρα, ποιά λειτουργία θα επιτελέσει και ποιόν σκοπό θα εξυπηρετήσει.

Αναφέρονται διάφοροι λόγοι της χρήσης των παιδευτικών μαστίγων απ' τους δύο προφήτες. Αυτοί είναι : Πρώτον, ο έλεγχος της ασθένειας του ψευδόχριστου και η

πρέπει να είναι αυτού του πνεύματος, επισημαίνοντας την διαφορά της εποχής και του πνεύματος της Καινής Διαθήκης από τα αντίστοιχα της Παλαιάς Διαθήκης. Όμως, ένα ρητό λέγει: « Οι έκτακτες ανάγκες απαιτούν και έκτακτα μέτρα ». Η εποχή του Αντιχρίστου δεν θα είναι σαν τις άλλες που έχει συναντήσει η Εκκλησία μέχρι σήμερα. Με την αποστασία θα έχουμε φτάσει σε μια ηθική κατάσταση χειρότερη και από αυτήν του Ισραήλ της εποχής του Αχαάβ. Θα έχουμε επιστρέψει στην αποστασία της εποχής της Παλαιάς Διαθήκης και θα έχουμε πάει ακόμη παραπέρα. Άλλωστε, ο ίδιος ο Χριστός που είπε ότι οι μαθητές του δεν θα πρέπει να σκέφτονται με το πνεύμα της Παλαιάς Διαθήκης, ήταν και αυτός που είπε ότι ο Ηλίας θα επιστρέψει και ήταν ο ίδιος που παρουσίασε την Αποκάλυψη στον Ιωάννη. Η επιτέλεση αυτού του θαύματος θα είναι απαίτηση των καιρών. Γι' αυτό και θα επιστρατευτούν οι δύο άνδρες της Παλαιάς Διαθήκης. Διότι θα το απαιτεί η εποχή.

[1004] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, 360 Β, « Οὐ μέγα ἐν τῇ θεία δυνάμει καί προς ἔλεγχον τῆς τοῦ ψευδοχρίστου ἀσθενείας, καί τῆς τῶν ἀπατωμένων εὐκολίας, διά τῶν ἁγίων προφητῶν Ἐνώχ καί Ἠλιοῦ μεταβαλεῖν εἰς αἷμα ὡς νεκροῦ, τουτέστιν ὡς ἐσφαγμένου, τήν θάλασσαν, καί φθοράν τῶν ἐν αὐτῇ ἀπεργάσασθαι, καθάπερ πάλαι ἐν Αἰγύπτῳ διά Μωυσέως πεποίηκε, προς ἔλεγχον τῆς τοῦ Φαραώ σκληρότητος, καί τῆς οἰκείας δυνάμεως ἔνδειξιν », και Αρέθα Καισαρείας, ΜΖ΄, σελ. 411.

[1005] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, 360, « καί φθοράν τῶν ἐν αὐτῇ ἀπεργάσασθαι ».

[1006] Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 313, « καί τῆς τῶν στοιχείων μεταποιήσεως ».

[1007] Αρέθα, Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341, « Καί ταῖς τῶν στοιχείων μεταπτώσεσιν ἐπί τό βλαπτικόν προχωρούσαις τοῖς ἀνεπιστρόφως διακειμένοις ».

κατάδειξη της Θείας Δύναμης[1008]. Ο έλεγχος του ψεύδους και του σκότους και ο παραδειγματισμός του πλάνου Αντιχρίστου[1009]. Δεύτερον ο έλεγχος της ευκολίας με την οποία θα απατηθούν οι πολλοί, της « ευκολίας των απατωμένων »[1010]. Τρίτον, η ενδυνάμωση και στήριξη των « βεβαιοπίστων », όπως τους ονομάζει ο Ανδρέας, δηλαδή αυτών που θα μένουν σταθεροί και εδραίοι στην αληθινή πίστη[1011]. Και τέταρτον, η επιστροφή στην αλήθεια, έστω και μ᾽ αυτόν τον τρόπο, «βιαίως » και εξ ανάγκης, όσων απατήθηκαν απ᾽ τον Αντίχριστο[1012].

Σύμφωνα με τον Αρέθα, θα πιστέψουν οι « βελτίονες »[1013], δηλαδή αυτοί που θα είναι κάπως καλύτεροι απ᾽ τους υπόλοιπους οπαδούς του Αντιχρίστου, όσοι θα είναι επιδεκτικοί σωτηρίας. Στην περίπτωσή τους θα εφαρμοσθούν τα λόγια της Αγίας Γραφής: « ἡ παιδεία Κυρίου ἀνοίγει μου τά ὦτα »[1014], « ὀν γάρ ἀγαπᾷ Κύριοςπαιδεύει, μαστιγοῖ δέ πάντα υἱόν ὅν παραδέχεται »[1015] και « ἐν κημῷ καί χαλινῷ τούς μή ἐγγίζοντας πρός αὐτόν ἄγχοντα »[1016]. Οι παιδαγωγικές μάστιγες των δύο προφητών θεωρούμενες υπ᾽ αυτό το πρίσμα, εμφανίζονται ως πράξεις φιλανθρωπίας από πλευράς του Θεού προς την ανθρωπότητα.

Ο Θεός που, διαχρονικά, δεν επιθυμεί το θάνατο του αμαρτωλού αλλά, αντίθετα, μεριμνά με πολλούς και ποικίλους τρόπους για τη μετάνοια και σωτηρία του, θα φροντίσει και στους έσχατους καιρούς να επαναφέρει στην αλήθεια με κάθε τρόπο, « παντοίοις εἴδεσιν ἐπιστροφῆς », όσους θα έχουν πλανηθεί απ᾽ τον Αντίχριστο[1017].

Οι « αστήρικτοι », όσοι δηλαδή από έλλειψη σταθερότητας πίστεψαν στον Αντίχριστο, θα φοβηθούν, όταν δουν την κτίση να τους αντιστρατεύεται εξ αιτίας της τιμής που απέδωσαν στον ολέθριο τύρρανο[1018]. Έτσι, θα παρακινηθούν να μετανοήσουν. Θα εγκαταλείψουν τον Αντίχριστο και θα επανενταχτούν στο στρατόπεδο του Χριστού.

[1008] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, 360, « Οὐ μέγα ἐν τῇ θεία δυνάμει καί προς ἔλεγχον τῆς τοῦ ψευδοχρίστου ἀσθενείας, καί τῆς τῶν ἀπατωμένων εὐκολίας καθάπερ πάλαι ἐν Αἰγύπτω προς ἔλεγχον τῆς τοῦ Φαραώ σκληρότητος, καί τῆς οἰκείας δυνάμεως ἔνδειξιν ».

[1009] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 312 – 313, « Τῇ παραθέσει τῆς ἀληθείας τό ψεύδος καί τό σκότος ἀπελέγξοντας. Καί τούς μέν πεπλανημένους ἐπιστρέψοντας… τόν δέ πλάνον παραδειγματίσοντας ».

[1010] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, 360.

[1011] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, 360, « Ὅπως καί οἱ βεβαιόπιστοι νευρωθῶσι ».

[1012] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 313, « Ὅπως κἄν ἐξ ἀνάγκης πρός τήν εὐθείαν ὁδόν ἐπιστρέψωσι »και 312 « Καί τούς μέν πεπλανημένους ἐπιστρέψοντας …δια τε μαστίγων παιδευτικών »και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341, « Ἐκέρδαναν εἰ και βιαίως ».

[1013] Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341, «Οἱ δέ βελτίους καί προς ἐπιστροφήν ἀπιδόντες κατά τό, « ἡ παιδεία Κυρίου ἀνοίγει μου τά ὦτα » καί τό « ὅν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δέ πάντα υἱόν ὅν παραδέχεται » καί « ἐν κημῷ καί χαλινῷ τούς μή ἐγγίζοντας προς αὐτόν ἄγχοντα » ἐκέρδαναν εἰ καί βιαίως, ἀλλ᾽ οὖν τό σωτήριον αὐτοῖς ἐπιβραβευθέν παρά τοῦ μή ἁμαρτωλοῦ τόν θάνατον θέλοντος, ἀλλά πολυτρόπως τήν δι᾽ ἐπιστροφῆς τήν μετάνοιαν αὐτοῦ διοικουμένου ».

[1014] Ησ. 50,5.

[1015] Προς Εβραίους 12,6.

[1016] Ψαλμοί, 31,9, « ἐν χαλινῷ καί κημῷ τάς σιαγόνας αὐτῶν ἄγξαι τῶν μή ἐγγιζόντων προς σε », βλέπε και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341 και Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 313.

[1017] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 342 « Καί τούς πεπλανημένους παντοίοις εἴδεσιν ἐπιστροφῆς ἐπανάξοντας ».

[1018] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, 360, « Ὅπως … καί οἱ ἀστήρικτοι φοβηθῶσι, τήν κτίσιν ἀντιτασσομένην αὐτοῖς ἐπί τῇ τοῦ λυμεῶνος τιμῇ θεώμενοι ».

Θα υπάρξουν βέβαια και οι « ασύνετοι και απειθείς », που θα απορρίψουν και αυτή την έσχατη ευκαιρία σωτηρίας που θα τους προσφέρει ο Σωτήρας Κύριος. Γι' αυτούς οι παιδαγωγικές μάστιγες θα λειτουργήσουν ως « αντίρροπος παιδεία » της λύσσας και « μιαιφόνου ορμής » του Αντιχρίστου και των οπαδών του κατά των αγίων χριστιανών[1019].

Οι δύο προφήτες θα ασκήσουν την θαυματουργική τους δύναμη και θα αναπτύξουν την πολυποίκιλη δραστηριότητά τους μέσα σ' ένα χρονικό διάστημα τριάμισι ετών. Μέχρι την ολοκλήρωση της μαρτυρίας τους, κανείς δεν θα μπορέσει να τους βλάψει ή να τους ζημιώσει σε κάτι, ούτε ο Αντίχριστος ούτε οι οπαδοί του[1020].

η) Ο θάνατος και η ανάσταση των δύο προφητών

« Καί ὅταν τελέσωσιν τήν μαρτυρίαν αὐτῶν, τό θηρίον τό ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει μετ᾽ αὐτῶν πόλεμον καί νικήσει αὐτούς καί ἀποκτενεῖ αὐτούς. Καί τό πτῶμα αὐτῶν ἐπί τῆς πλατείας τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καί Αἴγυπτος, ὅπου καί ὁ Κύριος αὐτῶν ἐσταυρώθη. Καί βλέπουσιν ἐκ τῶν λαῶν καί φυλῶν καί γλωσσῶν καί ἐθνῶν τό πτῶμα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καί ἥμισυ καί τά πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφίουσιν τεθῆναι εἰς μνῆμα. Καί οἱ κατοικοῦντες ἐπί τῆς γῆς χαίρουσιν ἐπ᾽ αὐτοῖς καί εὐφραίνονται καί δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τούς κατοικοῦντας ἐπί τῆς γῆς »[1021].

Μετά την ολοκλήρωση της μαρτυρίας των δύο προφητών ο Αντίχριστος θα πολεμήσει εναντίον τους θα τους νικήσει και θα τους θανατώσει[1022]. Αυτό κατά τον Άγιο

[1019] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 341, « … ἀντίρροπον κομιζομένων τῆς κατά ἁγίων λύσσης καί μιαιφόνου ὁρμῆς τήν παιδείαν. Καί οὕτω μέν οἱ ἀσύνετοι καί ἀπειθεῖς ».

[1020] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 313, « Τόν δέ πλάνον παραδειγματίσοντας, καί μηδέν μήτε ὑπ᾽ ἐκείνου, μήτε ὑφ᾽ ἑτέρου πεισομένους, ἄχρι τοῦ τῆς οἰκείας προφητείας πέρατος », Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. XI, σελ. 342. Η αντιπαράθεση Αγίων και Μάγων, όπου οι πρώτοι αχρηστεύουν και ακυρώνουν την δύναμη των δεύτερων είναι ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα, όχι άγνωστο στην Ορθόδοξη Παράδοση. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η αντιπαράθεση Σίμωνα του Μάγου και Αποστόλου Πέτρου ή Ιωάννου του Θεολόγου και Κύνωπος του μάγου (Βλ. Μ.Σ.Ο.Ε., Μην Σεπτέμβριος, Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, σελ. 592-600). Και στην εποχή μας αναφέρονται τέτοιες περιπτώσεις. Βλ. π.χ. Δαμασκηνού Ιερομονάχου, Η δράσις της Μαγείας στην Αφρική, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, σελ. 103-105 κ.α., και « Οι δαίμονες και τα έργα τους », Ι.Μ. Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής 2005, σελ. 365-8. Στο τέλος των καιρών θα γίνει η πιο επική, η συγκλονιστικότερη μάχη θαυματουργίας της Ιστορίας, στην οποία οι δύο προφήτες θα αχρηστεύσουν την ψεύτικη θαυματουργία του Αντιχρίστου.

[1021] Απ. 11,7-10.

[1022] Βλ. Αποκάλυψη 11,7. Βλ. και Ιππολλύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212-213, Βέδα, Ε.Α., P.L. 93, 164 και Marshall, σελ. 92, Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « ἐλεύσεται Ἐνώχ καί Ἠλίας, κηρύσσοντες τῷ λαῷ μή δέχεσθαι αὐτόν – τόν Ἀντίχριστον - ὁ δέ συσχών αὐτούς τυραννήσει· εἶτα καί τάς αὐτῶν κεφαλάς ἐκκόψει… ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 284, « Καί ὅταν κηρύξωσι ταῦτα πάντα, παρά τοῦ διαβόλου ἐν ρομφαίᾳ πεσοῦνται. Καί πληρώσουσι τήν μαρτυρίαν αὐτῶν, καθώς φησι καί τοῦτο Δανιήλ, προεωρακώς ὅτιτό θηρίον τό ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει μετ᾽ αὐτῶν πόλεμον, ἤγουν μετά Ἐνώχ, Ἠλία καί Ἰωάννου , καί νικήσει αὐτούς καί ἀποκτενεῖ αὐτούς διά τό μή θέλειν αὐτούς

Νεόφυτο τον έγκλειστο θα συμβεί κατ' οικονομίαν, ώστε να μην φανούν οι δύο προφήτες κατώτεροι των υπολοίπων θεοστεφών μαρτύρων[1023]. Στη συνέχεια ο Αντίχριστος θα ρίξει άταφα τα νεκρά σώματα των δύο προφητών, στην « πλατεία », δηλαδή στον κεντρικό δρόμο της Ιερουσαλήμ[1024]. Η ταφή τους θα απαγορευτεί, και, έτσι, άνθρωποι απ' όλους τους λαούς, τις φυλές, τις γλώσσες και τα έθνη θα τα βλέπουν επί τρεισήμισυ ημέρες, και η ταφή τους δεν θα επιτρέπεται. Οι οπαδοί του Αντιχρίστου βλέποντας το θάνατο των δύο προφητών θα χαρούν για τη νίκη του βασιλιά τους και θα ανταλλάξουν μεταξύ τους δώρα[1025].

Η εορταστική και πανηγυρική ατμόσφαιρα στις τάξεις των οπαδών του Αντιχρίστου θα διακοπεί μάλλον απότομα. Και αυτό, διότι οι δύο προφήτες, τρεισήμισι ημέρες μετά τον μαρτυρικό τους θάνατο, θα αναστηθούν. « Kai. meta. ta.j trei/j h`me,raj kai. h[misu pneu/ma zwh/j evk tou/ qeou/ eivsh/lqen evn auvtoi/j(kai. e;sthsan evpi. tou.j po,daj auvtw/n »[1026], γράφεται στο κείμενο της Αποκάλυψης. Κατα τους Αγίους Βικτωρίνο και Ιερώνυμο, οι δύο προφήτες θα αναστηθούν την τέταρτη ημέρα διότι κανένας δεν θα μπορούσε να φανεί ίσος με τον Θεό[1027]. Απέραντος φόβος και τρομερή κατάπληξη θα

δοῦναι δόξαν τῷ διαβόλῳ … καί ὑπ' αὐτοῦ ἀναιρεθήσονται », Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 166, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 313, « ἀνελεῖ αὐτούς κατά θείαν συγχώρησιν » Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 343.

[1023] Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις Ε΄, σελ. 228, « τά δέ ἑξῆς περί τῆς ἐλεύσεως τῶν προφητῶν Ἐνώχ καί Ἠλιού. Καί οἱ δυνάμενοι κλεῖσαι οὐρανόν καί γῆν καταπλῆξαι ἠττήθησαν οἰκονομικῶς καί ἀνῃρέθησαν ἐκ τοῦ θηρίου, ὅπως λήψονται τό στέφος τῆς μαρτυρίας καί μή ἐλάττους φωραθῶσι τῶν προφητῶν καί τῶν λοιπῶν αὐτῶν θεοστεφῶν ἀδελφῶν ».

[1024] Βλ. Αποκάλυψη 11,8. Βλ. και Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CSEL, σελ. 102-105 και CCEL, σελ. 354-5. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 166, « Τήν δέ γε Ἱερουσαλήμ « πνευματικῶς », οὐ γάρ παθητῶς, Σόδομα καλεῖ διά τήν τότε ἀσέλγειαν καί κακοδοξίαν, καί Αἴγυπτον ὡς καταδουλουμένην καί ἀδικοῦσαν τούς Χριστοῦ δούλους, καθῶς ἐκείνη τόν Ἰσραήλ, « ὅπου καί ὁ Κύριος » , φησίν, « αὐτῶν », τουτέστι τῶν δύο μαρτύρων, « ἐσταυρώθη », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 313 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 343, « Σόδομα δέ τήν Ἱερουσαλήμ καί Αἴγυπτον πνευματικῶς φησί καλεῖσθαι, οἱονεί κατά ἀλληγορίαν. Σόδομα, διά τήν τότε ἀσέλγειαν ἐν αὐτῇ ἐσομένων Ἰουδαίων καί κακοξενίαν. Αἴγυπτον, ὡς καταδουλουμένην καί ἀδικοῦσαν τούς Χριστοῦ δούλους, ὡς καί ἐκείνη τόν Ἰσραήλ ».

[1025] Βλ. Απ. 11,10. Η χαρά αυτή, βέβαια, θα είναι τελείως παράλογη και αδικαιολόγητη. Και αυτό, διότι κατ' αρχήν οι παιδαγωγικές μάστιγες θα αποβλέπουν στη σωτηρία αυτών που τις απεύχονται. Επίσης, η ανεδαφική και ουτοπική ψευδαίσθηση των οπαδών του Αντιχρίστου ότι ο θάνατος των δύο προφητών θα σημάνει και το τέλος των δεινών τους, θα διαψευσθεί με τον πιο τραγικό και οδυνηρό τρόπο απ' τις εξελίξεις που θα ακολουθήσουν. Τα δεινά, όχι μόνο δεν θα παύσουν, αλλά, αντίθετα, θα πολλαπλασιασθούν και θα μεγιστοποιηθούν. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. σχετικά Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 166, « Ὁρῶντες δέ οἱ τῷ Ἀντιχρίστῳ ἐκ πάσης φυλῆς ἠπατημένοι τήν ἀναίρεσιν τῶν μαρτύρων, « χαρήσονται ἐπ᾽ αὐτοῖς » ὡς τοῦ σφῶν βασιλέως νενικηκότος. Τό δέ καί δῶρα πέμπειν ἑαυτοῖς δεῖγμα εὐφροσύνης καί χαρμονῆς. " Ὅτι ", φησίν, " οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τούς κατοικοῦντας ἐπί τῆς γῆς ". βάσανον μέν αἰσθητήν οὐδεμίαν, ἐπισκώπτοντες δέ ταῖς αὐτῶν ἁμαρτίαις καί διελέγχοντες καί τήν ἀπάτην αὐτῶν ἀνακαθαίροντες βασανίσουσι νοητῶς », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 313 « Οἱ ἅπαξ, φησί, προκατειλημμένοι τοῖς ψευδέσι τοῦ Ἀντιχρίστου τέρασι, καί τό θεοστυγές αὐτοῦ ὄνομα ἀνεξαλείπτως ἐν ταῖς καρδίαις ἐγγράψαντες ἐκ τε Ἰουδαίων, ἔκ τε ἐθνῶν, ταφῆναι μέν τά ἅγια σώματα κωλύσουσιν. Ἐπί δέ τῇ ἀπαλλαγῇ τῶν μαστίγων, ἅς ἐπί ἐπιστροφῇ ἔπασχον, εὐφρανθήσονται. Μή λογιζόμενοι ὅτι, ὅν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει … » και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 344, « Καί τά σώματα αὐτῶν ἄταφα ποιήσουσι μεῖναι, ἀμοιβήν τοῦτο παρέχοντες τοῖς δύο προφήταις. Βασάνου μέν αἰσθητῆς οὐδεμιᾶς. Οὐ γάρ αἰσθητά αὐτῶν σώματα αἱ πληγαί. Ἀλλ᾽ ἡ ἀρά εἰς τήν κτίσιν. ἥ καί ταῖς ἑαυτῶν ἐπισκώπτοντες … ».

[1026] Απ. 11,11.

[1027] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, CCEL, σελ. 354 και CSEL, σελ. 102-103. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία οι Ανδρέας και Αρέθας διαπιστώνουν μια αναλογία μεταξύ του χρόνου της προφητείας των δύο προφητών και του

καταλάβει όλους όσους θα βλέπουν το γεγονός. « Καί φόβος μέγας ἐπέπεσεν ἐπί τούς θεωροῦντας αὐτούς »[1028].

Στη συνέχεια οι δύο προφήτες θα ακούσουν βροντερή φωνή να τους καλεί να ανεβούν στον ουρανό. « Καί ἤκουσαν φωνήν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν αὐτοῖς· ἀνάβητε ὧδε, καί ἀνέβησαν εἰς τόν οὐρανόν ἐν τῇ νεφέλη »[1029], γράφεται στο κείμενο της Αποκάλυψης. Οι εχθροί των δύο προφητών θα βλέπουν κατάπληκτοι και τρομαγμένοι την Ανάληψη των δύο προφητών: « kai. evqew,rhsan auvtou.j oi` evcqroi. auvtw/n »[1030], σημειώνεται στο ιερό κείμενο.

Εκείνη την ημέρα της ανάστασης και ανάληψης των δύο προφητών θα γίνει μέγας και φοβερός σεισμός. « Kai. evn evkei,nh| th/| w[ra| evge,neto seismo.j me,gaj kai. to. de,katon th/j po,lewj e;pesen kai. avpekta,nqhsan evn tw/| seismw/| ovno,mata avnqrw,pwn cilia,dej e`pta, kai. oi` loipoi. e;mfoboi evge,nonto kai. e;dwkan do,xan tw/| qew/| tou/ ouvranou/ »[1031].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση του Αρέθα που θεωρεί πως τα γεγονότα που περιγράφονται σ' αυτόν τον στίχο θα πρέπει να ερμηνευτούν κατ' αρχήν κυριολεκτικά και έπειτα μεταφορικά. Ο σεισμός κατά τον Αρέθα θα είναι αισθητός και νοητός. Δηλαδή μετά την σάλευση, μετακίνηση και κλονισμό της γης θα έχουμε και κλονισμό των ψυχών. Βλέποντας οι άνθρωποι τον σεισμό που θα ακολουθήσει την ανάσταση των δύο προφητών, θα καταλάβουν ότι οι δύο προφήτες είχαν δίκιο και θα επιστρέψουν – τουλάχιστον κάποιοι από αυτούς – στην αλήθεια[1032].

χρόνου που θα παραμείνουν άταφοι μετά τη θανάτωσή τους στην πλατεία της Ιερουσαλήμ. Τριάμισι έτη θα είναι η διάρκεια του κηρύγματος των δύο προφητών. Και τρεισήμισι ημέρες θα είναι ο χρόνος που θα παραμείνουν νεκροί πεταμένοι στην πλατεία της Ιερουσαλήμ. Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 316 και Αρέθα, Ε.Α., Λ΄, σελ. 344. Σ' αυτό το σημείο δεν θα μπορούσαμε παρά να επισημάνουμε και την αναλογία μεταξύ του χρόνου κηρύγματος και του χρόνου παραμονής στον Άδη του Κυρίου. Τρία έτη εκήρυξε· και τρεις ημέρες παρέμεινε στον τάφο μέχρι την Ανάστασή του.

[1028] Απ. 11,11. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 316, « ἀναστήσονται καί εἰς οὐρανόν τῷ Δεσποτικῷ ὀχήματι ἀνελεύσονται φόβος και κατάπληξις τοῖς ὁρῶσι γινόμενοι », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 345.

[1029] Απ. 11,12. Ενδιαφέροντα σχόλια συναντήσαμε στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία Η νεφέλη είναι κατά τον Ανδρέα το « Δεσποτικόν ὄχημα », που σύμφωνα με τον Αρέθα λειτουργεί πάντοτε ως « τῶν θείων πραγμάτων ὑπουργός ». Η τοποθέτηση του άρθρου « τη » πριν τη λέξη « νεφέλη » δείχνει πως ο συγγραφέας αναφέρεται σε κάτι που ήδη γνωρίζουν οι αναγνώστες του. Στην ίδια νεφέλη που και σε άλλα γεγονότα της Θείας Οικονομίας υπούργησε το μυστήριο της σωτηρίας. Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, 316, « ἀναστήσονται καί εἰς οὐρανόν τῷ Δεσποτικῷ ὀχήματι ἀνελεύσονται φόβος και κατάπληξις τοῖς ὁρῶσι γινόμενοι » και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ. 345, όπου ο Αρέθας σχολιάζει με αριστουργηματικό τρόπο το συμβολισμό της Νεφέλης και το ρόλο της στο έργο της Θείας Οικονομίας.

[1030] Αποκάλυψη 11,12.

[1031] Αποκάλυψη 11,13.

[1032] Βλ. σχετικά Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Λ΄, σελ 346. Συχνά, τα γεγονότα που « αισθητώς » συμβαίνουν έχουν άμεση σχέση και συνάρτηση προς αυτά που « νοητώς » συντελούνται. Συνήθως έρχονται ως « αισθητή » συνέπεια-έκφραση αυτών που τελούνται σε πνευματικό επίπεδο. Έτσι, μια πνευματική ενέργεια μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα ή ως έκφραση ένα « αισθητό » γεγονός. Στην εκκλησιαστική ιστορία αναφέρονται συμβάντα που έγιναν « αισθητώς » αντιληπτά αλλά είχαν την αιτία τους σε πνευματικά γεγονότα. Έτσι, π.χ. κατά τη Σταύρωση του Χριστού έγινε, πράγματι, σεισμός. Και αυτό είναι, βέβαια, ιστορική μαρτυρία και όχι προφητεία. Αλλά, ταυτόχρονα, έγινε και μετάβαση απ' την Παλαιά στην Καινή Διαθήκη· συμβολικός σεισμός. Η προδοσία των Ιουδαίων με τη σταύρωση του Χριστού ήταν μια πνευματική πράξη. Όμως, οι συνέπειές της γίνονται και, αισθητώς, αντιληπτές με τη συσκότιση του Ηλίου, το σεισμό και το σκίσιμο του καταπετάσματος του Ναού. Το σκότος του νοός και της ψυχής των Ιουδαίων γίνεται σκότος της κτίσης. Βλ. και Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις το κατά Ματθαίον, P.G. 72, 465-468.

θ) Η παράδοση του τρίτου προφήτη

Εκτός απ' την παράδοση για τους δύο προφήτες, που έχει, αναμφισβήτητα, στερεότατη αγιογραφική και πατερική βάση και δεν αμφισβητείται από κανέναν Πατέρα της Εκκλησίας, αναπτύχθηκε, παράλληλα και σε συνδυασμό με την παράδοση των δύο προφητών, και μια άλλη παράδοση. Η παράδοση του τρίτου προφήτη.

Αυτή δεν αμφισβητεί κάποιο σημείο της παράδοσης των δύο προφητών. Δεν έχει χαρακτήρα αναιρετικό ή έστω διορθωτικό κάποιου σημείου της διδασκαλίας για την έλευση των δύο προφητών, αλλά έχει χαρακτήρα μάλλον συμπληρωματικό. Απλά, προσθέτει στους δύο προφήτες και έναν τρίτο. Τον Ιωάννη τον Θεολόγο.

Σύμφωνα μ' αυτήν την παράδοση, ο ευαγγελιστής Ιωάννης, όπως και οι δύο άλλοι προφήτες, δεν έχει ακόμη γευτεί το θάνατο αλλά ζει ακόμη και θα ζει μέχρι τους χρόνους της συντελείας, οπότε θα δράσει μαζί με τους δύο άλλους προφήτες κατά του Αντιχρίστου. Σε γενικές γραμμές, ό,τι πιστεύεται για τους δύο προφήτες πιστεύεται και για τον Ιωάννη το Θεολόγο. Η δράση του στα έσχατα συνδέεται με την δράση των δύο προφητών. Θα μαρτυρήσει την αλήθεια δρώντας από κοινού με αυτούς.

Η παράδοση αυτή δεν είναι αρκετά ισχυρή ώστε να γίνει ανεπιφύλακτα αποδεκτή αλλά ούτε και τόσο αδύναμη ώστε να αγνοηθεί ή να αποκλειστεί εντελώς. Υποστηρίζεται απ' τον Μέγα Φώτιο[1033], ενώ συναντάται και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία, όπου αναφέρεται απ' τον συγγραφέα του Περί Συντελείας[1034] και τον Θεοφάνη τον ασματογράφο[1035]. Μαρτυρείται και από άλλους συγγραφείς. Ο Ανδρέας Καισαρείας αναφέρει ως πιθανή την έλευσή του στα τέλη των αιώνων[1036]. Ο Αρέθας λέγει πως στην εποχή του « οι πολλοί » θεωρούσαν πως ο Ιωάννης ο Θεολόγος θα επανέλθει στα έσχατα, αν και ο ίδιος δεν φαίνεται να συμμερίζεται αυτή την άποψη[1037].

Η παράδοση αναφέρεται και απ' τον Άγιο Θεοφύλακτο Βουλγαρίας: « Τινές δέ οὕτως νοοῦσι·… Ὅθεν καί φασι ζῆν αὐτόν, ὑπό δέ τοῦ Ἀντιχρίστου μέλλειν ἀναιρεθῆναι, σύν τῷ Ἠλίᾳ κηρύττοντα τόν Χριστόν. Εἰ δέ καί μνῆμα αὐτοῦ δείκνυται, τί τοῦτο; Ζῶν μέν γάρ εἰσῆλθεν ἐν αὐτῷ, εἶτα μετέστη, ὥσπερ καί Ἐνώχ καί Ἠλίας »[1038]. Πιο αναλυτικά, διατυπώνεται στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Όπως, χαρακτηριστικά, γράφεται στον βίο του Αγίου Ανδρέα του δια Χριστόν σαλού, ο Ιωάννης ο Θεολόγος « υπάρχει και ζει στον κόσμο σαν μαργαρίτης μέσα στον βόρβορο. Αφέθηκε με το σώμα πάνω στη γη σαν αντιπρόσωπος του Ιησού Χριστού, για να τον εξιλεώνει για τις αμαρτίες μας και για να τον αποτρέπει να μας εξαλείψει από την γη,

---

[1033] Βλ. Φωτίου, Μυριόβιβλος, ΣΚΘ΄, P.G. 103, 985-988 και Ε.Π.Ε. 7, σελ. 219-223.

[1034] Βλέπε Περί Συντελείας, XXI, σελ. 283-4 . Ο συγγραφέας στο XXVIII, σελ. 287 αναφέρει μόνο τους δύο προφήτες Ηλία και Ενώχ.

[1035] Θεοφάνη ασματογράφου, ιδιόμελο λιτής 26ης Σεπτεμβρίου και 8ης Μαίου « Τήν τῶν ἀποστόλων ἀκρότητα, τῆς θεολογίας τήν σάλπιγγα, τον πνευματικόν στρατηγόν, τόν τήν οἰκουμένην καθυποτάξαντα, δεῦτε οἱ πιστοί μακαρίσωμεν, Ἰωάννην τόν ἀοίδιμον ἐκ γῆς μεθιστάμενον καί γῆς οὐκ ἀφιστάμενον, ἀλλά ζῶντα καί μένοντα τήν φοβεράν τοῦ Δεσπότου δευτέραν ἔλευσιν ».

[1036] Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΘ΄, 309.

[1037] Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΘ΄, σελ. 335.

[1038] Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Ιωάννην, ΚΑ΄, P.G. 124, 313-316. Βλ. και Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, Συναξαριστής των 12 μηνών του ενιαυτού τ. Α, Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, Εκδόσεις Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 220-226. Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης παραθέτει και σχετικά κείμενα των Νικηφόρου Βλεμμίδη και Ιωάννου του Ευγενικού.

κάθε φορά που, δικαίως, οργίζεται βλέποντας τα παραπτώματά μας να πληθαίνουν »[1039]. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρονται στον βίο του Οσίου Ανδρέα του δια Χριστόν σαλού, ο Ιωάννης, ο Ηλίας και ο Ενώχ δεν ανέβηκαν στον ουρανό αλλά παρέμειναν ζώντες με τα σώματά τους στη γη. Μάλιστα, για να στηριχτεί η συγκεκριμένη άποψη γίνεται επίκληση του χωρίου Ιω. 3,13: «kai. ouvdei.j avnabe,bhken eivj to.n ouvrano.n eiv mh. o` evk tou/ ouvranou/ kataba,j( o` ui`o.j tou/ avnqrw,pou »[1040]. Οι τρεις άνδρες ζουν και κινούνται ανάμεσά μας με τα σώματά τους, αλλά κανείς δεν τους γνωρίζει. Συναναστρέφονται με πολλούς χωρίς να αναγνωρίζεται από κανέναν η ταυτότητά τους. Αρκετοί Άγιοι τους έχουν δει αλλά δεν αποκάλυψαν σε κανένα το γεγονός, εξ αιτίας της απιστίας και περιεργείας των ανθρώπων. Έτσι, κατ' αυτόν τον τρόπο θα ζήσουν οι τρεις άνδρες μέχρι τους χρόνους της συντελείας. Τότε, θα δράσουν εναντίον του Αντιχρίστου και θα τον νικήσουν. Στη συνέχεια θα λάβουν το στέφανο του μαρτυρίου και, τέλος, θα αναληφθούν μέσα σε νεφέλη δόξης στον Ουρανό[1041].

Μια διαφοροποιημένη σε κάποια σημεία εκδοχή της παράδοσης του τρίτου προφήτη αναφέρεται στον συναξαριστή του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου[1042] και το χειρόγραφο με τις προφητείες του Αγίου Νείλου του Μυροβλήτη[1043]. Σύμφωνα μ' αυτήν την εκδοχή ο Ιωάννης ο Θεολόγος μετά την κοίμησή του αναστήθηκε, υπέστη « εν ριπή οφθαλμού » αλλαγή και δέχτηκε την αφθαρσία. Αποτίναξε την φθορά και έλαβε πλέον σώμα άφθαρτο[1044]. Στο τέλος των καιρών θα έλθει « εν αφθάρτω σώματι » να ελέγξει τον Αντίχριστο. Βέβαια, ως άφθαρτος, ο Ιωάννης δεν θα φονευθεί απ' τον Αντίχριστο αλλά θα αρπαγεί στον ουρανό.

Η παράδοση του 3ου προφήτη πρέπει να προσέλαβε αρκετά μεγάλη έκταση ήδη απ' τη γέννησή της, τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Το συμπέρασμα αυτό δύναται να εξαχθεί απ' τη διατύπωση του ευαγγελιστή Ιωάννη στο Ιω. 21,23: « evxh/lqen ou=n ou-toj o` lo,goj eivj tou.j avdelfou.j ». Δεν λέγει « εις τινας αδελφούς » ή « εις αδελφούς » σαν να εξαπλώθηκε αυτή η φήμη μόνο σε κάποιους χριστιανούς ή χριστιανικούς κύκλους και ομάδες. Λέγει « εις τους αδελφούς ». Η χρησιμοποίηση του άρθρου σ' αυτή τη διατύπωση προσδίδει ένα καθολικότερο χαρακτήρα στην έκταση της διάδοσης αυτής της παράδοσης. Μερικούς αιώνες αργότερα, και αφού έχουν μεσολαβήσει η σχετική αναφορά της Αποκάλυψης (Απ. 10,11) και η συναξαριακή παράδοση περί της μετάστασής του, η παράδοση του 3ου προφήτη φαίνεται πως έχει καταστεί άποψη που ασπάζεται η πλειοψηφία των χριστιανών, « δόξα » των περισσοτέρων. Αυτήν την πληροφορία μας δίνει ο Αρέθας που, αναφερόμενος στην παράδοση του 3ου προφήτη, λέγει πως αυτή είναι πεποίθηση των « πολλών », δηλαδή των περισσοτέρων χριστιανών. « Έχουσι δόξαν οι πολλοί »[1045] σημειώνει χαρακτηριστικά.

Αναμφισβήτητα, υπάρχει ένα ρεύμα που πιστεύει σ' αυτήν την άποψη, την παράδοση του τρίτου προφήτη. Αυτή η παράδοση στηρίχθηκε αφ' ενός μεν σε κάποια αγιογραφικά χωρία αφ' ετέρου δε στην περί μεταθέσεως του Ιωάννη παράδοση.

[1039] Βλ. Ανδρέας δια Χριστόν σαλός, Αττική 1986, σελ. 170-1 και 214.
[1040] Ιω. 3,13.
[1041] Βλ. Ανδρέας δια Χριστόν σαλός, Αττική, 1986, σελ. 170-1 και 214.
[1042] Βλ. Μ.Σ.Ο.Ε., Μην Σεπτέμβριος, Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, σελ. 555.
[1043] Βλ. Νείλου του μυροβλήτη, στο Σκαρτσιούνη Δημητρίου, Οι προφήτες προειδοποιούν, Εκδόσεις Αποκάλυψη, Αθήνα, σελ. 117-119.
[1044] Βλέπε Μ.Σ.Ο.Ε., Μην Σεπτέμβριος, Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, σελ 555 και Προφητείες Νείλου του Μυροβλύτου, στο Σκαρτσιούνη Δημητρίου, Οι προφήτες προειδοποιούν, Εκδόσεις Αποκάλυψη, Αθήνα, σελ. 118.
[1045] Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΘ΄, σελ. 309.

i) Η βιβλική βάση της παράδοσης του τρίτου Προφήτη

Η αγιογραφική βάση της παράδοσης του τρίτου προφήτη είναι η εξής:

1) Το χωρίο Ιω 21,22, όπου αναφέρεται η απάντηση που έδωσε ο Κύριος στον Πέτρο, όταν αυτός τον ρώτησε για το τέλος του Ιωάννη: « λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐάν αὐτόν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί προς σε; Σύ ἀκολούθει μοι »[1046]. Όπως γράφει ο ίδιος ο ευαγγελιστής Ιωάννης στον αμέσως επόμενο στίχο, αυτός ο λόγος του Κυρίου διαδόθηκε μεταξύ των χριστιανών κάπως παραλλαγμένος. Διαδόθηκε, δηλαδή, ότι ο Χριστός είπε πως ο Ιωάννης δεν θα πεθάνει: « evxh/lqen ou=n ou-toj o` lo,goj eivj tou.j avdelfou.j o[ti o` maqhth.j evkei/noj ouvk avpoqnh,|skei »[1047]. Και αυτό, προφανώς, σε προφορική βάση πριν καν κυκλοφορήσει κάποια γραπτή αναφορά. Αυτός ο λόγος, λοιπόν, του Κυρίου υπήρξε η πρώτη αρχή, ο θεμέλιος λίθος, η βάση, πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η παράδοση του τρίτου προφήτη. Στο χωρίο αυτό βασίζεται και ο Μέγας Φώτιος[1048].

2) Το Απ. 10,11 και πιο συγκεκριμένα ο λόγος που αναφέρεται πως άκουσε ο Ιωάννης μετά τη βρώση του ανεωγμένου βιβλίου στο Απ. 10,11: « Dei/ se pa,lin profhteu/sai evpi. laoi/j kai. e;qnesin kai. glw,ssaij kai. basileu/si polloi/j »[1049]. Κατά τον Αρέθα Καισαρείας, από αυτόν τον λόγο δημιουργήθηκε στους περισσότερους η πίστη πως ο ευαγγελιστής Ιωάννης ζει και θα επανέλθει στα έσχατα[1050].

ii) Η παράδοση για την μετάσταση του ευαγγελιστή Ιωάννη

Ο ευαγγελιστής Ιωάννης είναι ένα απ' τα ελάχιστα ιερά πρόσωπα των οποίων η Εκκλησία εορτάζει όχι την « κοίμηση » αλλά την « μετάσταση »[1051]. Ο όρος « μετάστασις » σημαίνει « μεταφορά » ή « μετακίνηση από ένα τόπο σε ένα άλλο » και έτσι μεταφέρεται στη νεοελληνική γλώσσα. Άλλωστε, ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται το γεγονός της μετάστασης του ηγαπημένου Ιωάννη στο βίο που φέρεται να συνέγραψε ο μαθητής του Πρόχορος και αναπαρήχθηκε μέσα απ' τα συναξαριακά κείμενα οδηγεί και αυτός στο ίδιο συμπέρασμα, ότι ο Ιωάννης δεν πέθανε. Παραθέτουμε εν συντομία την σχετική διήγηση απ' το υπόμνημα στον Ευαγγελιστή Ιωάννη τον Θεολόγο που έγραψε ο Άγιος Συμεών ο Μεταφραστής: « Ἐξήλθε - ὁ Ἰωάννης - τοῦ ἄστεος δίκελλαν ἐπιφέρεσθαι καί σκαφεῖον τοῖς μαθηταῖς ἐντειλάμενος, καί πρός τι ὄρος εὐθύς ἀνελθών, ἔνθα

[1046] Ιω. 21,22.
[1047] Ιω. 21,23.
[1048] Βλ. Φωτίου, Μυριόβιβλος, ΣΚΘ΄, P.G. 103, 985-988 και Ε.Π.Ε. 7, σελ. 219-223.
[1049] Απ. 10,11
[1050] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΗ΄, σελ. 335, « Οὐκ ἀγνοεῖν δέ δεῖ ὡς ἀπό τούτου τοῦ ρητοῦ τοῦ, " δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι " ἔχουσι δόξαν οἱ πολλοί, ὡς μέχρι τῆς συντελείας ὁ μακάριος οὗτος Ἀπόστολος ζῶν ἥξει κατά τόν καιρόν τοῦ Ἀντιχρίστου μετά Ἐνώχ καί Ἠλιοῦ, ἅμα αὐτοῖς ἐπανορθούμενος τούς τηνικαῦτα ἀνθρώπους, καί ὑπό τοῦ Ἀντιχρίστου ἀποκτανθήσεται ».
[1051] Βλέπε Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου Μηναίον τ. 9, Εκδόσεις Φως, Αθήνα α.χ., σελ. 295. Η Εκκλησία μας εορτάζει, επίσης, την μετάσταση της Παναγίας (15 Αυγούστου), ενώ για μετάσταση γίνεται λόγος και στο βίο της Αγίας Ειρήνης (5 Μαΐου). Επίσης εορτάζεται η εις ουρανούς πυρφόρος ανάβασις του προφήτου Ηλιού (20 Ιουλίου) και η μετάθεσις του Δικαίου Ενώχ (Κυριακή προ της Χριστού γεννήσεως).

νῦν ὁ τούτου ναός ἵδρυται, προς τέ κάλλος καί μέγεθος εὖ ἔχων, καί στάς ἐν αὐτῷ, " Ἐνταῦθά μοι ", ἔφη, " παῖδες, ὀρύξατε ". Εἶτα ὅλον ἑαυτόν σφραγισάμενος, καί, " Σύ μετ' ἐμοῦ εἴης, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ", εἰρηκώς, καί τοῖς παρεστῶσιν, " Εἰρήνη ὑμῖν, ἀδελφοί ", ἐπειπών, τῷ βόθρῳ καθῆκε τόν τρίβωνα· τῷ δέ καί αὐτός ἐπικατεκλίθη· καί μέσην κατέσχε τήν Ἀσίαν τῷ σώματι, ἔνθα οἱ τῆς Ἑλληνικῆς ἐφιλοσόφουν συμμορίας τό πρότερον. Οἱ δέ μαθηταί τάς κόμας ἐσπαράσσοντο, τάς παρειάς ἐκόπτοντο, τήν ὀρφανίαν ἐλεεινῶς ἀπωδύροντο, τόν ποιμένα, τόν κηδεμόνα, τόν σωτῆρα, τόν τά πάντα πᾶσιν ἐπιβοώμενοι. Εἶτα καί κατά τήν πόλιν γενόμενοι, τό πραχθέν τοῖς ἐν τῇ πόλει διασαφοῦσιν. Ἄρτι δέ ἡμέρας ὑποφαινοῦσης, συντρέχουσι προς τόν τάφον, εἰ ὁ διδάσκαλος ἔτι διαζῇ, μαθεῖν θέλοντες· καί τό μέν ποίμνιον παρεστήκασιν, ὁ δέ ποιμήν οὐδαμοῦ· αἱ κρηπίδες κείμεναι μόναι, καί ὁ ταύτας ἀποβαλών ἀφανής. Φοιτῶσιν ὥδε καί ὥδε κατά τούς περί τόν Ἐλισσαῖον, διερευνῶσιν, ἰχνεύουσι, καί ἀνήνυτα τά τοῦ καμάτου αὐτοῖς. Εἶτα τοῦ, " Εἰ βούλομαι τοῦτον μένειν ἕως ἔρχομαι τί προς σε; " μόλις ἐπιμνησθέντες, προς τό εὐθυμότερον μεταβάλλουσι. Καί ὁ μέν τῷ Ἐνώχ καί τοῦ Ἠλιοῦ τῷ Θεσβίτῃ συναγελάζεται· οἱ δέ, τῶν θρήνων ἀφέμενοι, τόν ἐπί πάντων ὕμνουν Θεόν, οὕτω τόν αὐτοῦ ἀγαπητόν μεγαλύναντα »[1052].

Αυτή η παράδοση αναφέρεται και απ' τον Άγιο Αυγουστίνο, ο οποίος, επίσης, σημειώνει πως, λόγω μιας αναταραχής του χώματος που παρατηρούνταν πάνω απ' τον τάφο του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, πολλοί έλεγαν πως ο ηγαπημένος μαθητής του Χριστού κοιμόταν κάτω απ' τον τάφο, και το φαινόμενο στο χώμα έδειχνε πως ήταν ζωντανός και ανέπνεε περιμένοντας την ώρα που θα εμφανιστεί στο τέλος του κόσμου[1053]. Προφανώς, πρόκειται για το θαύμα της Αγίας Κόνεως που ανέβρυε απ' τον τάφο του Ευαγγελιστή την ημέρα της μνήμης του στις 8 Μαΐου και είχε θαυματουργικές ιδιότητες.

Σ' αυτό το σημείο οφείλουμε να σημειώσουμε πως, ενώ στην Έφεσο υπήρχε το μνήμα του ευαγγελιστή Ιωάννη, πουθενά, όμως, δεν υπάρχουν λείψανά του. Ο ευαγγελιστής Ιωάννης είναι ο μοναδικός Άγιος πέραν των δύο προφητών που αναφέραμε, για τον οποίο διαδόθηκε πως δεν κοιμήθηκε αλλά ζει και θα ζει μέχρι τη Δευτέρα παρουσία[1054].

[1052] Συμεώνος του Μεταφραστού, Υπόμνημα εις τον Άγιον Απόστολον Ιωάννην τον Ευαγγελιστήν και Θεολόγον., Ζ΄, P.G. 116, 704. Υπάρχουν διάφορες παραλλαγές του περιστατικού στο τέλος των Πράξεων Ιωάννου κατά τον Πρόχορο σε διάφορα χειρόγραφα. Κάποιες αναφέρουν πως ο Ιωάννης « παρέδωκε το πνεύμα ». Βλέπε σχετικά, Καραβιδοπούλου Ιωάννου, Βιβλίον 29, Απόκρυφα Κείμενα Β΄, Απόκρυφες Πράξεις, Επιστολές, Αποκαλύψεις, σελ. 79-80 και Ναυκρατίου Τσουλκανάκη, Αρχιμανδρίτου, « Ο ευαγγελιστής Ιωάννης στην Παλαιστίνη, Έφεσο, και Πάτμο, Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 241-242. Σύμφωνα με το σχόλιο του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου ο συναξαριστής του Μαξίμου Μαργουνίου προσθέτει « τότε και ο ήλιος ανέτειλε, και αυτός παρέδωκε το πνεύμα του ». Ο στίχος, όμως, αυτός – επισημαίνει ο Άγιος Νικόδημος – απουσιάζει απ' τον χειρόγραφο συναξαριστή. Βλέπε Μ.Σ.Ο.Ε., Σεπτέμβριος, Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, σελ. 623. Βλ. και Ανθούσης Μοναχής, Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, κατά την αφήγηση του διακόνου Προχόρου, Προλεγόμενα, μεταγραφή, επιμέλεια, υπό Ανθούσης Μοναχής, Αθήνα 1995, σελ. 95 κ.εξ.. Στο περιστατικό της θαυμαστής μετάστασής του αναφέρονται και οι Ιππόλυτος (Ιππολύτου, Περί των 12 Αποστόλων, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 296) και Επιφάνιος (Επιφανίου, Κατά Αιρέσεων, Βιβλίον 3ον, P.G. 42, 748, « διά τῆς ἰδίας εὐχῆς τήν κοίμησιν ἔκπληκτον ἀπηργάσθη, μᾶλλον δέ ἐκ Θεοῦ λαβῶν τήν χάριν »).

[1053] Βλ. Αυγουστίνου, Εις το κατά Ιωάννην, CXXIII, NPNF, Series I, vol. VII, CCEL, σελ. 448.

[1054] Βλέπε σχετικά και Γλαβίνα Αποστόλου, Ιστορία της Εκκλησίας τ. Α, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 44-8.

iii) Η αντίθετη άποψη.

Αντίθετα προς την παράδοση του τρίτου προφήτη διατυπώθηκε και μια άλλη θέση, σύμφωνα με την οποία ο Ηγαπημένος μαθητής εκοιμήθη ως άνθρωπος και δεν θα επανέλθει πλέον στη γη ως ζωντανός ούτε θα δράσει στους έσχατους χρόνους. Κυριότεροι εκφραστές αυτής της άποψης είναι οι Άγιοι Ιωάννης Χρυσόστομος[1055], Θεοφύλακτος Βουλγαρίας[1056], Καισάριος[1057] και Νικόδημος ο Αγιορείτης[1058].

Εδώ, βέβαια, πρέπει να γίνει μια διάκριση και ένας διαχωρισμός. Κάποιοι Πατέρες εκφράζουν την ξεκάθαρη και απόλυτη αντίθεσή τους προς την παράδοση του 3ου προφήτη. Άλλοι, απλά, αναφέρουν την κοίμηση του Ιωάννου του Θεολόγου.

Τα βασικά στοιχεία αυτής της αντίθετης άποψης είναι τα εξής:

1) Διαφορετική ερμηνευτική προσέγγιση του Ιω. 21,22 από την αντίστοιχη των υποστηρικτών της θεωρίας του 3ου προφήτη. Έχουν διατυπωθεί ποικίλες ερμηνείες αυτού του χωρίου που όλες τους έχουν ως κοινό στοιχείο το ότι αποκλείουν την παράδοση του 3ου προφήτη. Κατ' αρχήν επισημαίνεται πως ο ίδιος ο ευαγγελιστής Ιωάννης απορρίπτει αυτή τη φήμη που είχε δημιουργηθεί γύρω απ' το πρόσωπό του στον αμέσως επόμενο στίχο (Ιω. 21,23) με τα λόγια: « Ouvk ei=pen de. auvtw/| o` VIhsou/j o[ti ouvk avpoqnh,|skei\ avllV(VEa.n auvto.n qe,lw me,nein e[wj e;rcomai(ti, pro.j se,; »[1059]. Αφού, ο ίδιος ο ευαγγελιστής Ιωάννης απορρίπτει αυτήν την παράδοση δεν θα πρέπει να επαναλαμβάνεται ένα λάθος που διορθώθηκε[1060].

Έχοντας δείξει το εσφαλμένον της ερμηνείας που θέλει τον Ιωάννη να είναι αθάνατος στη συνέχεια προχωρούν στη διατύπωση της ορθής ερμηνείας. Και δίνουν την κατά τη γνώμη τους σωστή ερμηνεία του « έως έρχωμαι ». Σ' αυτό το σημείο οι θέσεις διαφοροποιούνται. Οι ερμηνείες που προτείνονται ποικίλλουν.

Κατά τον Καισάριο, η φράση « έως έρχωμαι » δεν πρέπει να ερμηνευτεί σαν να ειπώθηκε με προφητικό και αινιγματικό τρόπο, ότι, τάχα, ο Ιωάννης θα εξακολουθήσει να ζει μέχρι την Β΄ παρουσία, αλλά, αντίθετα, θα πρέπει να εξηγηθεί ως απλός λόγος που αφορούσε στην τότε εργασία των μαθητών. Το « έως έρχωμαι » δεν δηλώνει τον χρόνο της Β΄ Παρουσίας αλλά τον χρόνο της επιστροφής του Χριστού στην ομάδα των Μαθητών εκείνο το πρωινό, καθώς ο Χριστός με τον Πέτρο είχαν απομακρυνθεί λίγο συζητώντας. Επομένως, το νόημα του στίχου Ιω. 21,22 είναι το εξής: « Και αν θέλω να μένει επί του

[1055] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Ομιλία ΠΗ΄ εις το κατά Ιωάννην, Α-Β΄, P.G. 59, 480.

[1056] Ο Άγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας αναφέρει όλες τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με το θέμα και σημειώνει πως αυτός συμφωνεί με την θέση του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Ιωάννην, P.G. 124,316.

[1057] Βλ. Καισαρίου, Διάλογος Γ΄, Πεύσις ΡΟΘ΄, P.G. 38,1152.

[1058] Βλ. και Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτου, Συναξαριστής των 12 μηνών του ενιαυτού τ. Α, Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, Εκδόσεις Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 226.

[1059] Ιω 21,23.

[1060] Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ιωάννην, Ομιλία ΠΗ΄, Β΄, P.G. 59, 480, « εἰπών γάρ τήν δόξαν τῶν μαθητῶν διορθοῦται αὐτήν ». Βλ. και Sancti patris nostri Cyrilli archiepiscopi Alexandrini in D. Joannis evangelium, vol. 3, Clarendon Press, Oxford 1872, σελ. 168. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Γεωργίου μοναχού, Χρονικόν, Georgii monachi chronicon, vols., Teubner, Leipzig 1904, σελ. 448. Βέβαια ο Μέγας Φώτιος γράφει πως ο Κύριος διόρθωσε την άποψη πως ο Ιωάννης δεν θα πεθάνει, όχι την άποψη πως ο Ιωάννης θα παραμείνει στον κόσμο μέχρι την Β΄ Παρουσία του Κυρίου.

αλιεύματος ο Ιωάννης και ν' αλιεύει, ώσπου να επανέλθω εδώ – μετά από λίγη ώρα - τί σε νοιάζει εσένα; Εσύ να με ακολουθείς »[1061].

Σύμφωνα με τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο το « έως έρχωμαι » δηλώνει το χρόνο αποστολής του ευαγγελιστή Ιωάννη στο κήρυγμα εκτός της περιοχής της Παλαιστίνης[1062].

Άλλοι, τέλος, ερμηνευτές διατύπωσαν τη θέση πως το « έως έρχωμαι » στην επίμαχη φράση αναφέρεται στον χρόνο της κοίμησης της Θεοτόκου, όταν ο Χριστός ήλθε για να παραλάβει την ψυχή της στον ουρανό. Μέχρι τότε, ο Ιωάννης, πράγματι, παρέμενε στα Ιεροσόλυμα φροντίζοντας την Παναγία[1063]. Μετά την κοίμησή της, έφυγε και αυτός απ' τα Ιεροσόλυμα και μετέβη στην Έφεσο για να κηρύξει το ευαγγέλιο[1064].

2) Διαφορετική ερμηνεία του Απ. 10,11.

Στον αντίποδα της ερμηνείας που θέλει το Απ. 10,11 να αναφέρεται σε άμεση προφητική δράση του ιδίου του ευαγγελιστή Ιωάννη στο τέλος της ιστορίας, υπάρχει μια άλλη ερμηνεία που δίνει μεν σ' αυτόν τον στίχο την έννοια της προφητείας με διαφορετική, όμως, έννοια. Κατά τους Αγίους Βικτωρίνο, Ιερώνυμο και Βέδα το Απ. 10,11 ήταν προφητεία για την μελλοντική απελευθέρωση του Ιωάννου του Θεολόγου απ' την καταναγκαστική εργασία στα μεταλλεία της Πάτμου και την εν συνεχεία ανενόχλητη ιεραποστολική του δράση[1065]. Και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντάται διαφορετική ερμηνευτική προσέγγιση του Απ. 10,11, τα δύο στοιχεία της οποίας είναι η διαχρονικότητα και ο έμμεσος τρόπος εκπλήρωσης της προφητείας. Το « προφητεύσαι » αναφέρεται σε έμμεση προφητεία του ευαγγελιστή Ιωάννη όχι με την αυτοπρόσωπη παρουσία του ιδίου αλλά δια μέσου των συγγραμάτων του[1066]. Και αυτή η « προφητεία » του Ιωάννη δεν περιορίζεται μόνο στην εποχή των εσχάτων αλλά έχει διαχρονικό χαρακτήρα, καθώς διαρκεί ολόκληρο το χρονικό διάστημα απ' την συγγραφή του έργου της Αποκάλυψης μέχρι το τέλος του κόσμου. Αυτή η ερμηνευτική εκδοχή είναι η μοναδική που προτείνεται απ' τον Οικουμένιο[1067], παρατίθεται απ' τον Ανδρέα, απλά, ως μια απ' τις υπάρχουσες ερμηνείες[1068] ενώ φαίνεται να προτιμάται απ' τον Αρέθα[1069].

3) Ιστορικές μαρτυρίες που αναφέρουν την κοίμηση του ευαγγελιστή Ιωάννη.

Αντίθετα προς τις μαρτυρίες που στηρίζουν την άποψη πως ο Ιωάννης ο Θεολόγος δεν πέθανε αλλά μετέστη και παραμένει ζωντανός, υπάρχουν άλλες ιστορικές μαρτυρίες, κυρίως των πρώτων χριστιανικών χρόνων, που βεβαιώνουν πως ο Ιωάννης κοιμήθηκε.

[1061] Βλ. Καισαρίου, Διάλογος Γ΄, Πεύσις ΡΟΘ΄, P.G. 38,1152, « Ἐπεί οὖν ἁλιεύοντας αὐτούς κατειληφώς, τῷ Πέτρῳ ἐθέσπισεν ἔπεσθαι αὐτῷ. Ἐβούλετο δ' ἐκεῖνος καί τόν συμφοιτητήν αὐτοῖς συμπορευθῆναι . Φησί τῷ Ἰησοῦ, " Κύριε, οὗτος δέ τί "; Ὃν θεσπίσας Ἰησοῦς μένειν ἐπί τῆς ἁλίας, φησίν, " Ἐάν αὐτόν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι τί προς σε ; " ». Βλ. και Μ.Σ.Ο.Ε., Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, σελ. 554-5.

[1062] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Ομιλία ΠΗ΄ εις το κατά Ιωάννην, Α-Β΄, P.G. 59, 480, Ε.Π.Ε., σελ. 746-8 και Μ.Σ.Ο.Ε., Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, σελ. 554.

[1063] Βλ. Ιω. 19,27.

[1064] Βλ. Μ.Σ.Ο.Ε., Συναξάριον 26ης Σεπτεμβρίου, σελ. 555.

[1065] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., ΙΑ΄, CCEL, σελ. 353, CSEL, σελ. 92-96, και Βέδα, Ε.Α., P.L, 161-162 και Marshall, σελ. 71.

[1066] Πρβλ. και τους ιαμβικούς στίχους του συναξαρίου της 1ης Ιανουαρίου, « Ζεῖς Βασίλειε καί θανῶν ἐν Κυρίῳ, ζεῖς Βασίλειε ὡς λαλῶν ἐκ τῶν βίβλων ».

[1067] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VI, σελ. 160.

[1068] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, , Ε.Α., ΚΘ΄, 309.

[1069] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΘ΄, σελ, 335.

Ήδη στις αρχές του δευτέρου αιώνα ο Πολύκαρπος επίσκοπος Εφέσου γράφοντας προς τον Βίκτωρα Ρώμης μαρτυρεί πως ο Ιωάννης κοιμήθηκε. Το ίδιο κάνουν και οι Άγιοι Ειρηναίος[1070] και Ιππόλυτος Ρώμης[1071], ο Ευσέβιος Καισαρείας[1072] και άλλοι[1073].

4) Η μη αναφορά της έλευσης του ευαγγελιστή Ιωάννη την εποχή των εσχάτων από πολλούς Πατέρες.

Πολλοί Πατέρες χωρίς να εκφράζουν ανοιχτά την αντίθεσή τους προς την παράδοση του 3ου προφήτη, απλά, αναφέρονται στην έλευση των δύο προφητών Ηλία και Ενώχ[1074]. Η μη αναφορά του 3ου προφήτη μπορεί να θεωρηθεί είτε ως απόρριψη της σχετικής παράδοσης είτε ως άγνοια αυτής, ή, ίσως, ακόμη, και ως αποφυγή τοποθέτησης πάνω στο ζήτημα.

5) Η αναφορά της προφητείας σε δύο και όχι τρεις προφήτες.

Τόσο η προφητεία του Ζαχαρία όσο και η Αποκάλυψη του Ιωάννη αναφέρονται στην έλευση δύο και όχι τριών προφητών. Ο προσδιορισμός του Ηλία ως ενός από αυτούς δεν αμφισβητήθηκε από κανέναν και ο προσδιορισμός του Ενώχ ως του δεύτερου, τελικά, επικράτησε. Ακόμη και οι υποστηρικτές της παράδοσης για έλευση του Ιωάννη στα έσχατα δεν κατατάσσουν τον ευαγγελιστή Ιωάννη στους δύο αυτούς προφήτες, αλλά τον αναφέρουν ως τρίτο. Επομένως, εύλογα γεννάται το ερώτημα για ποιό λόγο θα πρέπει να προστεθεί και τρίτος προφήτης, αφού δεν υπάρχει σχετική αναφορά στην Αγία Γραφή[1075].

iv) Η παράδοση του 3ου προφήτη στην σύγχρονη βιβλιογραφία

Η παράδοση του τρίτου Προφήτη έχει επιβιώσει στην ελληνορθόδοξη αλλά και, γενικότερα, στη χριστιανική κοινωνία μέχρι και σήμερα. Αυτό διαπιστώνεται απ' την

[1070] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 5, σελ. 143.
[1071] Βλ. Ιππολύτου, Περί των 12 Αποστόλων, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 296.
[1072] Βλ. Ευσεβίου Καισαρείας, Εκλογαί προφητικαί, Αποσπάσματα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 28, σελ. 261.
[1073] Βλ. και Ναυκρατίου Τσουλκανάκη, Αρχιμανδρίτου, « Ο ευαγγελιστής Ιωάννης στην Παλαιστίνη, Έφεσο, και Πάτμο, Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 236-242.
[1074] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIV-XLVII, σελ. 211-213, και Εις τον Δανιήλ Δ΄, L, σελ. 105, Ρωμανού, Εις τήν Β΄ Παρουσίαν, Δ-Ε΄, σελ. 268, Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125, Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442.
[1075] Μια όχι ιδιαίτερα πειστική απάντηση σ' αυτό το ερώτημα βρήκαμε στο χειρόγραφο με την προφητεία του Οσίου Νείλου του Μυροβλύτη. Στην Παλαιά Διαθήκη δεν προφητεύεται η έλευση του Ευαγγελιστή, διότι ο Ιωάννης εμφανίστηκε αργότερα. Επίσης, στην Αποκάλυψη ο ίδιος ο Ιωάννης προφητεύει μόνο για τους δύο άλλους προφήτες και δεν ομιλεί για τον εαυτό του εξ αιτίας της ταπείνωσης που τον χαρακτηρίζει. Άλλωστε, και στο Ευαγγέλιό του ποτέ δεν αναφέρει τον εαυτό του ονομαστικά αλλά γράφει μόνο « ο άλλος μαθητής » ή « ο μαθητής ον ηγάπα ο Ιησούς ». Ωστόσο, η συγκεκριμένη επιχειρηματολογία είναι ασθενής. Το επιχείρημα ότι η έλευση του Ιωάννη δεν προφητεύεται στην Παλαιά Διαθήκη, διότι ο Ευαγγελιστής δεν είχε εμφανιστεί ακόμη στην Ιερά Ιστορία, ανατρέπεται εύκολα. Θα μπορούσε κάποιος να αντείπη ότι ούτε ο Αντίχριστος είχε εμφανιστεί την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης, όμως η παρουσία του προφητεύτηκε. Στον ισχυρισμό πως η ταπείνωση ήταν η αιτία της έλλειψης σχετικής προφητείας στην Αποκάλυψη, θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί το επιχείρημα πως ο Ευαγγελιστής θα μπορούσε να αναφέρει κάποιον τρίτο προφήτη ανώνυμα. Άλλωστε, ούτε οι άλλοι δύο προφήτες κατονομάζονται. Και ο ευαγγελιστής Ιωάννης δεν αναφέρει μεν το όνομά του στο Ευαγγέλιο, αναφέρεται όμως σε διάφορα περιστατικά γύρω απ' το πρόσωπό του. Η ταπείνωσή του εκδηλώνεται όχι με την μη αναφορά των γεγονότων στα οποία έλαβε μέρος αλλά με την ανωνυμία και, συνεπώς, με την μη σύνδεση του ονόματός του με τα γεγονότα αυτά.

παρουσία αυτής της παράδοσης και στη σύγχρονη βιβλιογραφία[1076]. Πολύ περισσότερο είναι διάχυτη αυτή η άποψη στις τάξεις των χριστιανών.

Αυτό το γεγονός δικαιολογείται απ' την έστω και αμφισβητήσιμη, όσον αφορά την ορθότητα της ερμηνείας της, υπαρκτή πάντως βιβλική βάση, την όχι ασήμαντη πατερική της στήριξη και, το σημαντικότερο ίσως, απ' την συναξαριακή και υμνολογική έκφρασή της. Λίγοι Χριστιανοί έχουν διαβάσει τα έργα του Αγίου Ιερωνύμου ή του Αγίου Ιππολύτου. Πολλοί περισσότεροι, όμως, έχουν ακούσει το τροπάριο της Εκκλησίας που αναφέρεται στην παράδοση του τρίτου προφήτη και ψάλλεται δυό φορές κάθε χρόνο σ' όλους τους ναούς ή έχουν διαβάσει το βίο του Αγίου που, επίσης, αναφέρεται σ' αυτήν την παράδοση.

Όπως και να χει, το γεγονός της επί 19 αιώνες και παρά την αντίθετη επιχειρηματολογία επιβίωσής της την καθιστά υπολογίσιμη και σεβαστή. Οπωσδήποτε, όχι αμελητέα. Εμείς, πάντως, οφείλουμε να σταθούμε σε δύο βασικά σημεία . Αυτά είναι:

Πρώτον, η αμφισβητήσιμη αγιογραφική της βάση, που δεν είναι στέρεη και ακλόνητη, αφού τα δύο χωρία της Καινής Διαθήκης, στα οποία βασίστηκε η συγκεκριμένη παράδοση έχουν ερμηνευτεί και με διαφορετικό τρόπο. Δεύτερον η ελλιπής και ανεπαρκής Πατερική κατοχύρωσή της, μια και αρκετοί Πατέρες δεν την αναφέρουν, ενώ άλλοι την απορρίπτουν ανοιχτά και ξεκάθαρα. Αυτά τα δύο στοιχεία καθιστούν αδύνατη την ανεπιφύλακτη αποδοχή της παράδοσης του τρίτου προφήτη. Ωστόσο, ούτε και η απόλυτη απόρριψή της δικαιολογείται αφού και κάποια, έστω και αμφισβητήσιμη, βιβλική βάση υπάρχει αλλά και μια όχι ασήμαντη πατερική υποστήριξη ευρίσκεται.

Πολύ ωραία, τοποθετείται απέναντι στο ζήτημα ο Άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης που ούτε αποδεχεται αλλά ούτε και απορρίπτει αυτήν την παράδοση. Επιφυλάσσεται και αναμένει την εκπλήρωση των προφητευθέντων. Γράφει χαρακτηριστικά: « Διά τοῦτο ὀλίγοι οἱ μέλλοντες στῆναι. Διά τοῦτο Ἠλίας καί Ἐνώχ. Οὐκ οἴδαμεν εἰ καί ὁ Θεολόγος καί Εὐαγγελιστής, ἀρωγοί τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, καί πρωτοστάται, καί ἀθλοφόροι τῆς ὑπέρ ὁμολογίας Χριστοῦ νίκης »[1077]. Άλλωστε, η παρουσία ή η απουσία τρίτου προφήτη απ' τη σκηνή του δράματος των εσχάτων χρόνων δεν θα είναι καθοριστικής σημασίας στοιχείο για την πλοκή των γεγονότων, όπως αυτά περιγράφονται προφητικά στην Ιερά Παράδοση.

[1076] Βλ. Solovief Vladimir, Μια μικρή Ιστορία για τον Αντίχριστο, Τρεις Διάλογοι, ο.π., σελ. « Ο πραγματικός αν και όχι επίσημος Ηγέτης των Ορθοδόξων ήταν ο Πρεσβύτερος Ιωάννης (Elder John)… Άλλοι επέμεναν ότι ήταν ο αληθινός Πρεσβύτερος Ιωάννης, δηλαδή ο Απόστολος Ιωάννης, ο οποίος δεν είχε πεθάνει ποτέ και παρουσιάστηκε ξανά τώρα ανοιχτά στις έσχατες ημέρες. Ο ίδιος δεν είχε πει τίποτε για την προέλευσή του και την περασμένη ζωή του, τους χρόνους της νεότητάς του.… Ο Πρεσβύτερος Ιωάννης φώναξε με πνιχτή φωνή: " Τεκνία, είναι ο Αντίχριστος " ». Βλ. και Χονδροπούλου Σώτου, Ιωάννης ο Θεολόγος, ο υιός της βροντής, Αφηγηματική βιογραφία, Εκδόσεις Καινούργια Γη, Αθήνα 2002, σελ. 202. Ιδιαίτερη αίσθηση μας προκάλεσε η παρουσία του ευαγγελιστή Ιωάννη ως ενός απ' τους πρωταγωνιστές στην πλοκή της εσχατολογικής περιπέτειας του James Beauseigneur. Σ'αυτό το μυθιστόρημα ο Ιωάννης παρουσιάζεται ως ένας άνδρας ντυμένος με μοντέρνο κουστούμι που όμως τα μάτια του δείχνουν μια σοφία αφύσικη για κάθε άνθρωπο κάθε ηλικίας. Ακόμη πιο ενδιαφέρων είναι ο διάλογος του με τον ραβίνο Σαούλ Κοέν, ένα άλλο απ' τα πρόσωπα του έργου.- Παραθέτουμε χαρακτηριστικό απόσπασμά του. « - Είσαι ο Ιωάννης; Ο άνδρας συγκατένευσε.- Γιοχάναν μπαρ Ζεμπεντέ; Είπε ο Κοέν, χρησιμοποιώντας την εβραϊκή μορφή του ονόματος.- Εγώ είμαι. – Ο Απόστολος του Κυρίου; Ήσουν εκεί, κάτω από τον Σταυρό; - Ήμουν εκεί, απάντησε ο Ιωάννης με μια έκφραση που έδειχνε ότι ένιωθε ακόμη τον πόνο εκείνου του γεγονότος, ύστερα από περίπου δύο χιλιάδες χρόνια » (James Beauseigneur, Κατ' εικόνα, ο.π., σελ. 456-7). Στις σελίδες 456-461 του ιδίου έργου, ο συγγραφέας προσπαθεί να στηρίξει αγιογραφικά την παράδοση του τρίτου προφήτη στα χωρία που αναφέραμε και στο Μρ. 9,1: « Ἀμήν λέγω ὑμῖν ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μή γεύσωνται θανάτου ἕως ἄν ἴδωσιν τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει » (πρβλ. και Μθ. 16,28 και 24,34).

[1077] Θεοδώρου του Στουδίτου « Ευπρεπιανώ καί τοις συν αυτώ », P.G. 99, 1033 B.

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΡΑΣΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΝΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

1) Η αποκάλυψη της κακίας του Αντιχρίστου

Αν η πρώτη περίοδος της παρουσίας του Αντιχρίστου θα είναι μια περίοδος επίδειξης υποκριτικής καλωσύνης, η δεύτερη θα είναι μια περίοδος αποκάλυψης της μέχρι τότε κρυμμένης κακίας του. Ο λόγος της υποκρισίας δεν θα υπάρχει πλέον. Θα έχει κατακτήσει την εξουσία που επιζητούσε.

Στην διδαχή των δώδεκα Αποστόλων αναφέρεται πως ο Αντίχριστος « ποιήσει ἀθέμιτα, ἅ οὐδέποτε γέγονεν ἐξ αἰώνος »[1078]. Κατά τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων ο Αντίχριστος θα επιφέρει κάθε είδος απανθρωπιάς και παρανομίας ώστε να ξεπεράσει όλους τους άδικους και ασεβείς της ιστορίας. Θα έχει διάθεση φονική, σκληρότατη, άσπλαχνη και « ποικίλη » εναντίον όλων, και, κυρίως, εναντίον των Χριστιανών[1079].

Ο Άγιος Εφραίμ είναι πιο αναλυτικός. « Μετά την κατάληψη της εξουσίας », γράφει, « ο Αντίχριστος θα υψηλοφρονήσει και θα εμέσει την πικρότητα που έκρυβε μέσα του. Θα ταράξει την οικουμένη και θα διασαλεύσει τα πέρατα. Θα γεμίσει με θλίψη ολόκληρο τον κόσμο και θα μιάνει τις ψυχές. Δεν θα συμπεριφέρεται πια με ευλάβεια αλλά θα είναι πάντα και σε κάθε τι αυστηρός, απότομος, οργίλος, θυμώδης, φοβερός, ακατάστατος, δύσμορφος, μισητός, βδελυκτός, άγριος, καταστροφέας, αναιδής και θα προσπαθεί να ρίξει στον γκρεμό της ασέβειας όλο το ανθρώπινο γένος »[1080]. Οι τοπικοί άρχοντες στους οποίους θα αναθέσει την διοίκηση επιμέρους περιοχών, οι « δήμαρχοι », όπως χαρακτηρίζονται απ' τον Εφραίμ, θα είναι και αυτοί «απότομοι »[1081].

« Καί ποιο κακό δεν θα διαπράξει τότε; », αναρωτιέται ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Και συμπληρώνει: « Όλα θα τα κινήσει, όλα θα τα ταράξει και με τα διατάγματά του και με τον φόβο τον οποίο θα εμπνέει στους ανθρώπους. Θα είναι από κάθε άποψη φοβερός, λόγω της εξουσίας που θα ασκεί, λόγω της ωμότητάς του και λόγω των παρανόμων προσταγών του »[1082].

Σύμφωνα με τον Άγιο Ρωμανό τον Μελωδό ο δόλιος και παγκάκιστος Αντίχριστος μετά την στερέωσή του στην εξουσία θα επιτεθεί με οργή, σαν ανήμερος δράκοντας, εναντίον κυρίως των Χριστιανών αλλά και όλων των ανθρώπων. Θα φανερώσει το δηλητήριο που έκρυβε και με αυτό θα βλάψει τους πάντες. Θα προκαλέσει φόβο, φρίκη και δειλία σε όλους τους ανθρώπους. Θα συνταράξει τα πάντα, ό,τι βρίσκεται στον ουρανό και την θάλασσα[1083].

[1078] Βλ. Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων, XVI, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 220.

[1079] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΒ΄, P.G. 33, 885 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 136.

[1080] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 120, « Ἔπειτα ὑψοῦται τῇ καρδίᾳ, καί ἐμέσει ὁ Δράκων τήν ἑαυτοῦ πικρότητα. Ταράσσει τήν οἰκουμένην καί κινεῖ τά πέρατα. Ἐκθλίβει τά σύμπαντα, μιαίνει τάς ψυχάς. Οὐκέτι ὡς εὐλαβής, ἀλλά πάντα ἐν πᾶσιν αὐστηρός, ἀπότομος, ὀργίλος, θυμώδης, δεινός, ἀκατάστατος, φοβερός, ἀειδής, μισητός, βδελυκτός, ἀνήμερος, ἀλάστωρ, ἀναιδής καί σπουδάζων ἐμβαλεῖν εἰς βόθρον ἀσεβείας πᾶν τό γένος τῶν ἀνθρώπων ».

[1081] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 121, « Δήμαρχοι γάρ ἀπότομοι κατά τόπον σταθήσονται ».

[1082] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Β΄, 62, 487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 72, « Τί γάρ οὐκ ἐργάσεται τότε; Πάντα κινήσει, πάντα ταράξει, καί ἐπιταγμάτων ἕνεκεν καί φόβου. Φοβερός ἔσται πάντοθεν, ἀπό τῆς ἐξουσίας, ἀπό τῆς ὠμότητος, ἀπό τῶν παρανόμων ἐπιταγμάτων ».

[1083] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΒ΄, σελ. 270, « Ῥοιζοῦται τότε ὁ δόλιος καί παγκάκιστος δυσμενῶς ὀργιζόμενος, καί ὥσπερ δράκων ἀνήμερος πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἐχθρός ἐπελεύσεται, τοῖς ἁγίοις δέ μάλιστα. Καί προβάλλεται τόν κεκρυμμένον ἰόν αὐτοῦ κατά πάντων ὁ ἄσπλαγχνος. Κινήσει φόβον καί φαντασίας καί κτύπους ἐν ἀέρι ἐμποιοῦντας φρίκην πᾶσι καί δειλίαν τοῖς ἀνθρώποις. Σείεται τά πάντα γῆς καί τῆς θαλάσσης ».

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντώνται οι ίδιες απόψεις. Κατά τον συγγραφέα του « Περί Συντελείας » ο πρώην πράος θα γίνει τώρα βίαιος. Αυτός που επεδίωκε την αγάπη θα γίνει ανελεήμων. Αυτός που είχε ταπείνωση στην καρδιά του θα γίνει υψηλόφρων και απάνθρωπος. Και αυτός που μισούσε την αδικία θα καταδιώξει τους δίκαιους[1084]. Η μισανθρωπία και κακότητά του θα είναι τέτοια, ώστε να αποστραφεί ακόμη και αυτούς που θα τον έχουν προσκαλέσει να καταλάβει την βασιλεία[1085]. Θα περιβάλλεται από δαίμονες που « εν σχήματι ανθρώπων » θα τον πλαισιώνουν ως έμπιστοι συνεργάτες του[1086]. Αυτοί θα αποτελούν την ομάδα εργασίας του και τον κύκλο των συναρχόντων του[1087]. Η αποκάλυψη της κακίας του Αντιχρίστου θα κορυφωθεί με την βλασφημία απέναντι στον Θεό του ουρανού.

2) Η βλασφημία του Αντιχρίστου

Ο Αντίχριστος θα είναι το απόλυτο είδωλο. Όπως, χαρακτηριστικά, αναφέρει ο Απόστολος Παύλος, ο Αντίχριστος θα είναι « ὁ ἀντικείμενος και ὑπεραιρόμενος ἐπί πάντα λεγόμενον Θεόν ἤ σέβασμα »[1088]. Ο Αντίχριστος θα ονομάσει τον εαυτό του Θεό. Θα κλέψει την « θεία προσηγορία » απ' Αυτόν που, δικαιωματικά, Του ανήκει. Γι' αυτό και, δίκαια, χαρακτηρίζεται απ' τον Θεοδώρητο Κύρου ως « ὁ τῆς θείας προσηγορίας ληστής »[1089].

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Αντίχριστος θα καταργήσει μεν την ειδωλολατρεία αλλά θα στήσει στη θέση της τον εαυτό του, ως ένα άλλο είδωλο, που θα περικλείει μέσα του την πολυποίκιλη πλάνη όλων των υπολοίπων ειδώλων[1090]. Έτσι, αυτοί που προσκυνούσαν

[1084] Βλ. Περι Συντελείας, XXV, « Καί μετά ταῦτα ὑψοῦται τῇ καρδίᾳ καί ὁ πραΰς πρότερον γενήσεται σοβαρός καί ὁ ἀγάπην διώκων γενήσεται ἀνελεήμων. ὁ ταπεινός τῇ καρδίᾳ γενήσεται ὑψηλός καί ἀπάνθρωπος, καί ὁ μισῶν ἀδικίαν τούς δικαίους καταδιώξει ».

[1085] Βλ. Περί Συντελείας, XXV, 286, « και τούς προσκαλουμένους αὐτόν ἐπί την βασιλείαν βδελύξεται και πολλάς ψυχάς μιανεῖ ».

[1086] Βλ. Περί Συντελείας, XXV, σελ. 286, « τότε ὁ ἄνομος ἐπαρθείς τῇ καρδία συνάξει τούς ἑαυτοῦ δαίμονας ἐν σχήματι ἀνθρώπων ».

[1087] Το γεγονός πως ο συγγραφεύς φαίνεται να αποδέχεται μια άποψη περί πνευματικής φύσεως του Αντιχρίστου μας επιτρέπει να τηρούμε μια κάπως επιφυλακτική στάση απέναντι στην συγκεκριμένη θέση, καθώς μάλιστα δεν συναντάται και κάπου αλλού. Αξίζει, πάντως, να επισημάνουμε πως αυτή η άποψη φαίνεται συγγενής προς τη θέση που αναφέρει ο Οικουμένιος για τον « δευτερεύοντα » της σατανικής τάξης που θα βοηθήσει τον Αντίχριστο. Άλλωστε, οι δαίμονες εμφανίζονται στους μάγους. Γιατί να μη συνομιλούν και με τον Αντίχριστο;

[1088] Βλ. Β΄ προς Θεσσαλονικείς 2,4. Πρβλ. και Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140-1, « κατεπαιρόμενος εἰδώλων ἁπάντων ».

[1089] Θεοδωρήτου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 525. Πρβλ. και Θεοδώρου Ανδρέα, Η περί Αντιχρίστου ιδέα, Θεολογία 41, 1970, σελ. 110, « Ἡ ὁρμή προς ἰσοθεΐαν ἀποτελεῖ τόσον την ἀρχήν, ὅσον καί το τέλος τῆς ἱστορίας τῆς ἁμαρτίας ».

[1090] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, 25, σελ. 309-11, « τήν διαβολικήν ἀποστασίαν εἰς ἑαυτόν ἀνακεφαλαιούμενος, και τα μέν εἴδωλα καταβάλλων πρός τό πείθειν ὅτι αὐτός ἐστι Θεός, ἑαυτόν δε ἀνιστάς ἕν εἴδωλον ἔχον ἐν ἑαυτῷ τήν τῶν λοιπῶν εἰδώλων πολυποίκιλον πλάνην, ἵνα οἱ διά τῶν πολλῶν βδελυγμάτων προσκυνοῦντες τόν διάβολον, οὗτοι διά τοῦ ἑνός εἰδώλου λατρεύσωσιν αὐτῷ ».

τον διάβολο δια μέσου πολλών ειδώλων, δηλαδή ψευδών θεοτήτων[1091], τότε θα τον λατρεύουν δια μέσου ενός και μόνο ειδώλου, του Αντιχρίστου. Ουσιαστικά δεν θα έχει αλλάξει τίποτε. Γι' αυτό και ο Άγιος Ειρηναίος λέγει πως ο Αντίχριστος θα ανακεφαλαιώσει όλη την διαβολική αποστασία.

Αυτός ο ίδιος θα είναι είδωλο. Γι' αυτό και ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων χαρακτηρίζει το μίσος που θα επιδείξει ο Αντίχριστος προς τα είδωλα ψεύτικο και υποκριτικό. « Μέλλει δῆθεν τά εἴδωλα μισεῖν ὁ Ἀντίχριστος »[1092], σημειώνει χαρακτηριστικά. Στην ουσία θα πρόκειται για μια κοροϊδία. Θα παριστάνει πως μισεί τους διάφορους ψεύτικους Θεούς τη στιγμή που και αυτός δεν θα είναι κάτι διαφορετικό από αυτούς.

Ο Αντίχριστος θα επιχειρήσει να προσοικειωθεί και να ιδιοποιηθεί τα πατρικά δικαιώματα του Θεού επί της ανθρωπότητας. Σύμφωνα με τον Ιππόλυτο, αυτή η προσπάθεια του Αντιχρίστου περιγράφεται προφητικά με μια υπέροχη παραβολή απ' τον προφήτη Ιερεμία. « Ἐφώνησε πέρδιξ, συνήγαγεν ἃ οὐκ ἔτεκε »[1093], γράφεται στο προφητικό κείμενο. Αναλύοντας ο Ιππόλυτος αυτή τη ρήση του Ιερεμία λέγει πως ο πέρδιξ, σαν κενόδοξο ζώο που είναι, όταν δει κάποια φωλιά άλλου πέρδικος να έχει νεοσσούς, καιροφυλακτεί, και, όταν αντιληφθεί πως ο πατήρ πέρδιξ έχει πετάξει μακριά προς αναζήτηση τροφής, τότε μιμείται την φωνή του και προσκαλεί τα μικρά να έλθουν προς αυτόν. Αυτά, νομίζοντας πως τα καλεί ο πραγματικός τους πατέρας, τρέχουν προς αυτόν. Και τότε εκείνος « ἐγγαυριᾷ ἐν ἀλλοτρίοις τέκνοις ὡς ἰδίοις »[1094]. Ωστόσο, η επιτυχία του είναι βραχύχρονη. Διότι, μόλις επανέλθει ο αληθινός των νεοσσών πατήρ και τα καλέσει με την φωνή του κοντά του, εκείνα, αναγνωρίζοντάς τον, εγκαταλείπουν τον ψεύτικο και νόθο πατέρα, και σπεύδουν προς αυτόν.

Κατά τον Ιππόλυτο ο προφήτης με αυτήν την συμβολική εικόνα εκθέτει τα γεγονότα της συντελείας και ομιλεί περί του Αντιχρίστου. Αυτός θα σφετεριστεί τα δικαιώματα του Θεού πάνω στην ανθρωπότητα και θα την προσκαλέσει κοντά του επιθυμώντας να οικειωθεί τα αλλότρια ως ίδια. Το δέλεαρ της πρόσκλησής του θα είναι η επαγγελία της λύτρωσης, μιας λύτρωσης όμως που θα είναι μάταιη και ψευδής, αφού αυτός που θα την επαγγέλεται δεν θα είναι εις θέσιν να σώσει ούτε καν τον ίδιό του τον εαυτό[1095].

[1091] Πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζει ο ορισμός της λέξης « είδωλον » κατά τον Ειρηναίο. Είδωλο είναι κάθε τι που ονομάζεται « Θεός », ενώ δεν είναι. Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, σελ. 311, « ὑπεραρθήσεται ἐπί πάντα λεγόμενον Θεόν ἤ σέβασμα, τουτέστιν ἐπί πᾶν εἴδωλον – οὗτοι γάρ εἰσίν οί λεγόμενοι μέν ὑπ' ἀνθρώπων, οὐκ ὄντες δε Θεοί – και ὅτι αὐτός ἑαυτόν τυραννικῶς πειράσεται ἀποδείξαι Θεόν ». Για την έννοια του ειδώλου και της ειδωλολατρείας βλ. και Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας, Ίχνη από την αναζήτηση του υπερβατικού, Συλλογή θρησκειολογικών μελετημάτων, Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 2004, σελ. 309-317.

[1092] Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, 889 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140.

[1093] Ιερ. 17,11, « Ἐφώνησε πέρδιξ, συνήγαγεν ἃ οὐκ ἔτεκε. Ποιῶν τόν πλοῦτον αὐτοῦ οὐ μετά κρίσεως, ἐν ἡμίσει ἡμερῶν ἐγκαταλείψουσιν αὐτόν, καί ἔσται ἐπ' ἐσχάτων αὐτοῦ ἄφρων ».

[1094] Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LIV-LVI, σελ. 216.

[1095] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LIV-LVI, σελ. 216, « Και Ἱερεμίας δέ εἰς αὐτόν χρώμενος παραβολῇ φησιν οὕτως « Πέρδιξ …ἄφρων». Οὐ βλάψει οὖν διά τό προκείμενον καί τήν τέχνην τοῦ ζώου διηγήσασθαι καί ὅτι οὐ μάτην ὁ προφήτης ἀπεφήνατο τό ρητόν τῇ τοῦ ζώου παραβολῇ χρησάμενος. Τοῦ γάρ πέρδικος κενοδόξου ζώου υπάρχοντος, ἐπάν πλησίον ἴδη ἑτέρου πέρδικος καλιάν ἔχουσαν νεοσσούς, ἀποπτάντος τοῦ πατρός αὐτῶν ἐπί τήν νομήν, μιμούμενος τήν τοῦ ἀλλοτρίου φωνήν προσκαλεῖται προς ἑαυτόν τούς νεοσσούς. Οί δέ νομίσαντες τόν ἴδιον αὐτῶν πατέρα ὑπάρχειν, προστρέχουσιν αὐτῷ. ὁ δέ ἐγγαυριᾷ ἐν ἀλλοτρίοις τέκνοις ὡς ἰδίοις. Ἐπελθόντος δέ τοῦ ἀληθινοῦ πατρός καί βοήσαντος τῇ ἰδία φωνῇ, ἐπιγνόντες οί νεοσσοί,

Όμως, ο Αντίχριστος δεν θα έχει συναίσθηση της αδυναμίας του. Μεθυσμένος από τις στρατιωτικές του επιτυχίες, την καθολική επικράτησή του και την εγκαθίδρυση της οικουμενικής ηγεμονίας του στο παγκόσμιο στερέωμα θα φτάσει στο έσχατο και ακρότατο σημείο της αλαζονείας και της οιήσεως. Θα παρακινηθεί σε υπερηφάνια απ' το πονηρό πνεύμα που θα κατοικεί μέσα του[1096]. Θα πλημμυρίσει η καρδιά του από έπαρση και θα αρχίσει να εξυψώνει τον εαυτό του και να τον δοξάζει ως Θεό[1097]. Θα καυχάται ενώπιον του Θεού, θα επαίρεται « ὡς πάσης τῆς οἰκουμένης κρατῶν »[1098], και θα αποκαλεί τον εαυτό του Θεό[1099]. Και αυτό, ακριβώς, σύμφωνα με τον ιερό Χρυσόστομο, εννοούσε ο Κύριος όταν έλεγε ότι ο Αντίχριστος θα έλθει « ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ »[1100].

« Καί λόγους πρός τόν Ὕψιστο λαλήσει »[1101], αναφέρεται στο κείμενο του Δανιήλ. Η παραφροσύνη του δεν θα έχει όρια. Δεν θα αρκεστεί στην εξύψωσή του πάνω από κάθε άνθρωπο αλλά θα βλασφημήσει και τον ίδιο το Θεό νομίζοντας ο δόλιος ότι θα παραμείνει στο εξής βασιλεύς πάνω στη γη στην αιωνιότητα. Και θα είναι τέτοιο το μέγεθος της ανόητης υπερηφανίας και παραφροσύνης του που θα νομίζει ότι, όταν έλθει ο Κύριος στη γη κατά τη Δευτέρα Παρουσία Του, θα δυνηθεί να τον αντιμετωπίσει αντιπαρατάσσοντας εναντίον του γήινα στρατεύματα και, τελικά, να τον νικήσει[1102].

Το επόμενο βήμα θα είναι η επιβολή της λατρείας του σε παγκόσμιο επίπεδο. Δεν θα αρκείται πλέον στη προσκύνησή του ως θεού μόνο απ' τους θιασώτες και οπαδούς του αλλά θα επιχειρήσει να επιβάλλει τη θρησκεία και λατρεία του σε ολόκληρη την οικουμένη. Ο Ιππόλυτος βάζει στο στόμα του Αντιχρίστου τους λόγους του Ασσυρίου, που στο δέκατο κεφάλαιο του βιβλίου του Ησαΐα φέρεται να λέγει με αλαζονεία: « Τῇ ἰσχύι ποιήσω καί τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καί τήν ἰσχύν αὐτῶν

καταλείψαντες τόν νόθον πορεύονται προς τόν ἀληθινόν πατέρα. Τῷ αὐτῷ ὁμοιώματι ὁμοίως μετεχρήσατο εἰπών ὁ προφήτης περί τοῦ Ἀντιχρίστου, ὅς προσκαλέσεται προς ἑαυτόν τήν ἀνθρωπότητα, τά ἀλλότρια ἰδιοποιεῖσθαι βουλόμενος, λύτρωσιν πᾶσι ματαίαν ἐπαγγελόμενος, ἑαυτόν σῶσαι μή δυνάμενος ».

[1096] Βλ. Ιπολλύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, ΧΙΙ, σελ. 82, « ἄρχεται λοιπόν ὑπό τοῦ ἐν αὐτῷ ἀλλοτρίου και πονηροῦ φυσιωθείς πόλεμον ἐγείρειν κατά τῶν ἁγίων και πάντας πανταχοῦ διώκειν, βουλόμενος ὑπό πάντων δοξάζεσθαι και προσκυνεῖσθαι ὡς θεός ».

[1097] Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLVII, σελ. 212, « ὅς ἐπαρθείς λοιπόν τῇ καρδία ἄρχεται ἑαυτόν ὑψοῦν και δοξάζειν ὡς θεόν, διώκων τους ἁγίους και βλασφημῶν τον Χριστόν » και LII, σελ. 215, « Ἄρχεται ὑψοῦσθαι τῇ καρδία και ἐπαίρεσθαι κατά τοῦ θεοῦ, ὡς πάσης τῆς οἰκουμένης κρατῶν … και μετά ταῦτα ἄρξεται ὡς θεόν ἑαυτόν ἐπιδεικνύναι ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXI, σελ. 284, « Ὅς ἐπαρθείς τῇ καρδία λοιπόν ἄρχεται ἑαυτόν ὑψοῦν καί δοξάζειν ὡς Θεόν, διώκων τούς Ἁγίους και βλασφημῶν τόν Χριστόν ».

[1098] Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LII, σελ. 215.

[1099] Βλ. Δαν. 11,37-8, « Καί ἐπί πάντας θεούς τῶν Πατέρων αὐτοῦ οὐ συνήσει … » και Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « Ὅτι γάρ Θεόν ἑαυτόν ἀποκαλέσει, ὁ ἄγγελος τῷ Δανιήλ διδάσκων οὕτω φησίν : " Ἐπί Θεούς τῶν Πατέρων αὐτοῦ οὐ συνήσει " ».

[1100] Ιω. 5, 43. Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Ομιλία ΜΑ΄ εις το κατά Ιωάννην, Α-Β΄, 59, 235-236 και Ε.Π.Ε.13, σελ. 476.

[1101] Δαν. 7,25.

[1102] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114, « και νομίζει ὁ ἄθλιος ἀντιστῆναι τῇ ὥρα ἐκείνη τῇ φοβερᾷ, ὅταν ἔλθη ὁ Κύριος ἐκ τῶν οὐρανῶν, μη εἰδώς ὁ ἄθλιος την ἑαυτοῦ ἀσθένειαν και ὑπερηφανίαν, δι' ἥν και ἐξέπεσεν ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXV, σελ. 285, « Εἶτα ὑψωθήσεται τῇ καρδίᾳ κατά παντός ἀνθρώπου, οὐ μην ἀλλά καί κατά τοῦ Θεοῦ βλάσφημα λαλήσει, δοκῶν ὁ δόλιος ὅτι τό λοιπόν βασιλεύς ἐστιν ἐπί τῆς γῆς ἕως τοῦ αἰώνος, μή γινώσκων ὁ ταλαίπωρος ὅτι ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐν τάχει καταργεῖται καί ἀπολήψεται τό ἡτοιμασμένον πῦρ αὐτῷ ἐν τάχει σύν πᾶσι τοῖς πειθομένοις αὐτῷ καί δουλεύσασιν αὐτῷ ».

προνομεύσω. Καί σείσω πόλεις κατοικουμένας, καί τήν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρί μου ὡς νοσσιάν, καί ὡς καταλελειμμένα ὠά ἀροῦμαι. Καί οὐκ ἔστιν ὅστις διαφεύξεται ἢ ἀντείπῃ μοι »[1103]. Βάζει, επίσης, στο στόμα του Αντιχρίστου και τα λόγια του Βασιλέως της Βαβυλώνας, που φέρεται να λέει: « Εἰς τόν οὐρανόν ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἄστρων τοῦ οὐρανοῦ θήσω τόν θρόνον μου, καθίσω ἐν ὄρει ὑψηλῷ ἐπί τά ὄρη τά ὑψηλά τά προς Βορρᾶν, ἀναβήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἔσομαι ὅμοιος τῷ ὑψίστῳ »[1104].

Η αγιογραφική βάση πάνω στην οποία οικοδομείται και αναπτύσσεται η πατερική διδασκαλία για τη βλάσφημη στάση του Αντιχρίστου είναι η προφητεία του Δανιήλ[1105], τα χωρία των Ησαΐα, Ιερεμία και Ιεζεκιήλ που προαναφέραμε, η αναφορά του Παύλου στην Β΄ προς Θεσσαλονικείς[1106] και το Ιω 5,43[1107].

Η βλασφημία του Αντιχρίστου θα κορυφωθεί με την ενθρόνισή του στο ναό του Θεού.

3) Η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού

Η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού θα αποτελέσει ένα σημαντικό σταθμό του βίου του Αντιχρίστου και κομβικό σημείο στην εξέλιξη των γεγονότων της συντελείας. Αναφέρεται στα χωρία Δαν. 9,27 και 12,11, Μθ. 24,15-7 και τα παράλληλά του, και, βέβαια, το Β΄ Θεσσαλονικείς 2,4: « ὥστε εἰς τόν ναόν τοῦ Θεοῦ καθῖσαι ἀποδεικνύντα ἑαυτόν ὅτι ἐστιν ὁ Θεός » [1108].

Φαίνεται πως από πολύ νωρίς, απ' τους πρώτους κιόλας χριστιανικούς χρόνους, τέθηκε το ερώτημα, ποιός θα είναι ο « ναός του Θεού », στον οποίο, σύμφωνα με την

[1103] Ησ. 10,12-17, « … ἐπί τόν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων … εἶπε γάρ : τῇ ἰσχύι ποιήσω καί τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καί τήν ἰσχύν αὐτῶν προνομεύσω. Καί σείσω πόλεις κατοικουμένας, καί τήν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρί μοῦ ὡς νοσσιάν, καί ὡς καταλελειμμένα ὠά ἀροῦμαι. Καί οὐκ ἔστιν ὅστις διαφεύξεται ἢ ἀντείπῃ μοι. Καί οὐχ οὕτως; ἀλλ' ἀποστελεῖ Ἀδωναϊ κύριος εἰς τήν σήν τιμήν ἀτιμίαν … ». Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XVI, σελ. 202.

[1104] Ησ. 14,14-21. Πρβλ. και Ιεζεκιήλ 28,2-10, « Καί εἶπας Θεός εἰμί ἐγῶ », Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XVII-XVIII, σελ. 202-203, LIII, σελ. 215, Εις τον Δανιήλ Δ΄, XII, σελ. 82. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VII, σελ. 187.

[1105] Βλ. Δαν. 7,8, « Προσενόουν τῷ κέρατι καί ἰδού ὀφθαλμοί ὡσεί ἀνθρώπου ἐν τῷ κέρατι καί στόμα λαλοῦν μεγάλα κάι ἤνοιξε τό στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν προς τόν Θεόν … ». Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, σελ. 212.

[1106] Β΄ Θεσσαλονικείς 2,4, « ὁ ἀντικείμενος καί ὑπεραιρόμενος ἐπί πάντα λεγόμενον θεόν ἢ σέβασμα ὥστε εἰς τόν ναόν τοῦ Θεοῦ καθῖσαι ἀποδεικνύντα ἑαυτόν ὅτι ἐστιν ὁ Θεός ».

[1107] Βλ. Ιω. 5,43, « ἐάν τις ἔλθη ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίω ».

[1108] Δαν. 9,27, « Καί ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεταί μου θυσία καί σπονδή, καί ἐπί τό ἱερόν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων, καί ἕως τῆς συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπί τήν ἐρήμωσιν », Δαν. 12,11 « καί ἀπό καιροῦ παραλλάξεως τοῦ ἐνδελεχισμοῦ καί τοῦ δοθῆναι βδέλυγμα ἐρημώσεως ἡμέραι χίλιαι διακόσιαι ἐνενήκοντα », Μθ. 24,15, « Ὅταν οὖν ἴδητε τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τό ῥηθέν διά Δανιήλ τοῦ προφήτου ἑστός ἐν τόπῳ ἁγίῳ ὅ ἀναγινώσκων νοεῖτω ». Βλ. και Μρ. 13,14, και Β Θεσ/νικείς « ὥστε αὐτόν εἰς τόν ναόν τοῦ Θεοῦ καθίσαι ἀποδεικνύντα ἑαυτόν ὅτι ἔστιν Θεός ».

αναφορά του Παύλου, θα καθίσει ο Αντίχριστος στην προσπάθειά του να αποδείξει ότι είναι Θεός.

Ο πρώτος που αναφέρθηκε στο ζήτημα του προσδιορισμού του ναού του Θεού ήταν ο Άγιος Ειρηναίος Λυώνος. Βέβαια, την εποχή που έγραφε ο επίσκοπος Λυώνος δεν υπήρχε στα Ιεροσόλυμα ο μεγαλοπρεπής ναός της Αναστάσεως που έχτισε αργότερα η Αγία Ελένη αλλά ο ειδωλολατρικός ναός της Αφροδίτης.

Γι' αυτό και στην διδασκαλία του Αγίου Ειρηναίου δεν συναντάμε κάποιον ιδιαίτερο προβληματισμό. Ο επίσκοπος Λυώνος θεωρεί δεδομένο και αυτονόητο ότι ο Απόστολος ως ναό του Θεού εννοεί τον παλαιό Ιουδαϊκό ναό. Μάλιστα, χρησιμοποιεί αυτό το συγκεκριμένο χωρίο της Β΄ θεσ/νικείς, προκειμένου να ενισχύσει τη θέση που σε άλλο σημείο του βιβλίου του υποστηρίζει, ότι, δηλαδή, ο ναός των Ιεροσολύμων χτίστηκε κατά διαταγή του αληθινού Θεού.

Κατά τον Άγιο Ειρηναίο Λυώνος όταν οι Απόστολοι χρησιμοποιούν στις επιστολές τους τη λέξη Θεός, το κάνουν για να δηλώσουν το πρώτο πρόσωπο της Αγίας Τριάδος, τον Θεό-Πατέρα κατά διαταγή του οποίου χτίστηκε ο ναός των Ιεροσολύμων. Επομένως, ο ναός του Θεού στον οποίο αναφέρεται ο Απόστολος Παύλος δεν μπορεί παρά να είναι αυτός ο ναός, ο Ιουδαϊκός ναός των Ιεροσολύμων[1109].

Μετά την ανοικοδόμηση του περίλαμπρου ναού της Αναστάσεως το ζήτημα γίνεται πιο συγκεκριμένο. Τον 4ο αιώνα ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων διερωτάται αν πρόκειται για τον παλαιό Ιουδαϊκό ναό των Ιεροσολύμων ή τον Χριστιανικό της Αναστάσεως[1110]. Στο ίδιο ερώτημα απαντούν, αιώνες αργότερα, ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός και άλλοι Πατέρες[1111]. Η απάντηση που δίνεται είναι σαφής. Όλες οι απόψεις συγκλίνουν προς την δεύτερη θέση, ότι, δηλαδή, πρόκειται για τον Ιουδαϊκό ναό των Ιεροσολύμων.

Η επιχειρηματολογία που παρατίθεται είναι ποικίλη. Για τους Αγίους Κύριλλο Ιεροσολύμων και Ιωάννη τον Δαμασκηνό το θέμα είναι απλό. Ο Αντίχριστος δεν θα έλθει στους χριστιανούς αλλά στους Ιουδαίους[1112]. Με αυτούς, κυρίως, θα ασχολείται και σε αυτούς θα επιδιώκει να ευαρεστήσει. Άλλωστε, για χάρη τους θα ανοικοδομήσει το ναό του Σολομώντος, προκειμένου να τους πείσει ότι αυτός είναι ο Χριστός και οφείλουν να

[1109] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,2, σελ. 313, « Προς δε τούτοις ἐμήνυσε και το ὑφ᾽ ἡμῶν διά πολλῶν ἀποδεδειγμένον, ὅτι ὁ ἐν Ἰεροσολύμοις ναός κατά διαταγήν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἐγένετο. Αὐτός γάρ ὁ ἀπόστολος ἐκ τοῦ ἰδίου προσώπου κυρίως ναόν ἐκεῖνον εἴρηκε τοῦ Θεοῦ. Ἀπεδείξαμεν δε ἐν τῇ τρίτη βίβλω, μηδένα ἄλλον ὑπό τῶν ἀποστόλων ἐκ τοῦ ἰδίου προσώπου θεολογεῖσθαι ἀλλ᾽ ἤ τον ὄντως Θεόν, τον Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν, οὗ τῇ κελεύσει ὁ ἐν Ἰεροσολύμοις ἐγένετο ναός διά τας ὑφ᾽ ημῶν προειρημένας αἰτίας, εἰς ὅν ὁ ἀντικείμενος καθίσει, πειρώμενος ἑαυτόν ἀποδεῖξαι Χριστόν, καθώς και ὁ Κύριος φησίν : ᾽ ὅταν δέ ἴδητε τό βδέλυγμα… » και V, 25, 4, σελ. 321, « μετοίσει τήν βασιλείαν εἰς αὐτήν – την Ἰερουσαλήμ – καί εἰς τόν ναόν τοῦ Θεοῦ καθίσει, παραπείθων τούς προσκυνοῦντας αὐτόν ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ Χριστοῦ ».

[1110] Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, σελ. 140, « " ὥστε αὐτόν εἰς τόν ναόν τοῦ Θεοῦ καθῖσαι ". Ποῖον ἄρα ναόν; Τον καταλελυμένον τῶν Ἰουδαίων, φησί. Μή γένοιτο γάρ τοῦτον, ἐν ᾧ ἐσμεν ».

[1111] Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442.

[1112] Βλ. Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, 889 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140, « Εἰ γάρ ὡς Χριστός προς Ἰουδαίους ἔρχεται καί ὑπό Ἰουδαίων προσκυνεῖσθαι βούλεται, ἵνα αὐτούς μειζόνως ἀπατήση, περισπούδαστον ποιεῖται τόν ναόν, ὑποψίαν διδούς, ὅτι αὐτός ἐστίν ὁ ἐκ γένους Δαβίδ, ὁ τόν ὑπό Σολομῶντος ναόν κατασκευασθέντα μέλλων ἀνοικοδομεῖν », και Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « οὐ γάρ ἡμῖν ἀλλά τοῖς Ἰουδαίοις ἐλεύσεται ».

τον προσκυνήσουν[1113]. Είναι φυσικό να επιζητήσει να καθίσει σ' αυτόν, ακριβώς, το ναό και να απαιτήσει να προσκυνηθεί ως Θεός[1114].

Σύμφωνα με μια άλλη άποψη που διατυπωνεται απ' τον Θεοδώρητο Κύρου, ως ναός του Θεού θα πρέπει να εννοηθούν όλες, γενικά, οι εκκλησίες του Χριστού, των οποίων την προεδρία θα αρπάξει ο Αντίχριστος επιδιώκοντας να αποδείξει ότι είναι ο Θεός[1115].

Τέλος, και μια τρίτη εκδοχή που στην ουσία συνδυάζει τις δύο πρώτες θεωρήσεις υποστηρίζεται απ' τους Αγίους Ιωάννη Χρυσόστομο και Θεοφύλακτο Βουλγαρίας. Σύμφωνα μ' αυτήν την ερμηνεία ο Αντίχριστος θα ενθρονιστεί όχι μόνο στον ναό των Ιεροσολύμων αλλά και σ' όλες, γενικά, τις Εκκλησίες σ' ολόκληρο τον κόσμο. « Εις τας απανταχού εκκλησίας », και σε κάθε θείο ναό[1116].

Η τρίτη θέση είναι η σωστότερη και πιο πιθανή, καθώς, απ' τη μια η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στον ναό του Θεού στα Ιεροσόλυμα είναι κάτι παραπάνω από βέβαιη, αφού μαρτυρείται απ' το σύνολο σχεδόν των Πατέρων, ενώ, απ' την άλλη, και η ενθρόνισή του στις Εκκλησίες του Χριστού κάθε άλλο παρά απίθανη είναι, αφού συνιστά κοινή πατερική θέση ότι ο Αντίχριστος, έχοντας κοσμική εξουσία, θα επιχειρήσει να επιβάλει, έστω και με τυραννικό τρόπο, την προσκύνησή του από όλους.

Η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού στα Ιεροσόλυμα θα είναι ένα κομβικό σημείο, ένας σημαντικότατος σταθμός στην εξέλιξη της πορείας του και των γεγονότων της συντελείας. Αυτό φαίνεται και απ' το ότι προφητεύεται απ' τον προφήτη Δανιήλ, τον ίδιο τον Χριστό και τον Απόστολο Παύλο. Όπως και άλλα γεγονότα των εσχάτων, η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού έχει και τις προτυπώσεις του στο ιστορικό παρελθόν.

α) Προτυπώσεις της ενθρόνισης του Αντιχρίστου.

Το ερμηνευτικό σχήμα της μερικής και της απόλυτης εκπλήρωσης της προφητείας ισχύει και για το ζήτημα της ενθρόνισης του « βδελύγματος της ερημώσεως » στον ιερό τόπο. Η προφητεία εκπληρώθηκε μερικώς με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, ενώ η ολοκληρωτική εκπλήρωσή της αναμένεται στο μέλλον.

Άλλωστε, οφείλουμε να επισημάνουμε πως η αναφορά της προφητείας του Δανιήλ απ' τον Κύριο Ιησού Χριστό έγινε στον εσχατολογικό του λόγο, όπου, όπως γνωρίζουμε, συμπλέκονται η προφητεία για την καταστροφή της Ιερουσαλήμ με την προφητεία για το

[1113] Βλ. Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, 889-892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140.

[1114] Βλ. Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, 889 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140, και Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « Εἰς τόν ναόν δέ τοῦ Θεοῦ οὐ τόν ἡμέτερον, ἀλλά τόν παλαιόν, τόν Ἰουδαϊκόν. Οὐ γάρ ἡμῖν, ἀλλά τοῖς Ἰουδαίοις ἐλεύσεται ».

[1115] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 82, 664. Βλ. και Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 529 « Θείον δέ νεών τάς ἐκκλησίας καλεῖ ». « Ναόν δέ Θεοῦ τάς Ἐκκλησίας ἐκάλεσεν, ἐν αἷς ἁρπάσει τήν προεδρείαν, θεόν ἑαυτόν ἀποδεικνύναι πειρώμενος ». Για μια παρόμοια θέση που είχε διατυπωθεί από κάποιους ερμηνευτές βλ. Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΙΘ΄, σελ. 117.

[1116] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Γ΄, Β΄, P.G. 62, 482 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 54, « Και καθεσθήσεται εἰς τον ναόν τοῦ Θεοῦ, οὐ τόν ἐν Ἰεροσολύμοις μόνον, ἀλλά καί εἰς τάς ἁπανταχοῦ Ἐκκλησίας » και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1340 « Οὐχί εἰς τόν ἐν Ἰεροσολύμοις ναόν ἰδίως, ἀλλά εἰς τάς Ἐκκλησίας ἁπλῶς, καί πάντα ναόν θεῖον ».

τέλος του κόσμου[1117]. Στην πατερική γραμματεία συναντούμε αναφορές τόσο στην μερική όσο και στην καθολική εκπλήρωση της προφητείας[1118]. Η αναφορά του Αποστόλου Παύλου στην Β΄ προς Θεσ/νικείς αναφέρεται αποκλειστικά στην πλήρη εκπλήρωση της προφητείας με την ενθρόνιση του Αντιχρίστου κατά τους έσχατους χρόνους.

Ως μερικές εκπληρώσεις της προφητείας για την εγκαθίδρυση του « βδελύγματος της ερημώσεως » στον ιερό τόπο, αναφέρονται στην Πατερική διδασκαλία διάφορα περιστατικά, τα οποία σημειώνουμε:

1) Η βεβήλωση του ναού επί εποχής Αντιόχου. Ο Αντίοχος ο Επιφανής το 168 π.Χ. τοποθέτησε μέσα στο ναό άγαλμα του Ολυμπίου Διός, εθανάτωσε τον Αρχιερέα Ονία τον Γ΄ και πολλούς Ιουδαίους, κατάργησε τις καθημερινές θυσίες και θυσίασε χοίρο[1119].

2) Η « χοιρεία κεφαλή », δηλαδή μια προτομή χοίρου που τοποθέτησε η Ρωμαϊκή ηγεσία στην πύλη του ναού[1120].

3) Οι « σημαίες », τρόπαια νίκης με εικόνες Ρωμαίων Αυτοκρατόρων που ο Πιλάτος τοποθέτησε στο Ναό κατά τη νύχτα[1121].

4) Τα ρωμαϊκά στρατεύματα που κατέκλυσαν την περιοχή των Ιεροσολύμων για να την πολιορκήσουν και, αργότερα, εισέβαλαν στο ναό[1122].

5) Ο ανδριάντας του Τίτου[1123].

6) Το άγαλμα του Αδριανού[1124]

7) Ο άραβας Ομάρ το 622 μ.Χ.[1125].

[1117] Βλ. Καραβιδοπούλου Ιωάννου, Το κατά Μάρκον Ευαγγέλιο, Ε.Κ.Δ. 2, Θεσσαλονίκη, 1993, σελ. 411-412, « Όποιο πρόσωπο κι αν είναι αυτό που αποτελεί το βδέλυγμα στα μάτια Θεού και ανθρώπων, το πρόσωπο αυτό προανακρούστηκε με τον Αντίοχο τον Επιφανή και προανακρούει με τη σειρά του αυτόν, ο οποίος είναι ο άνθρωπος της ανομίας … ».

[1118] Στους Αγίους Θεοφύλακτο, Θαλάσσιο και Μάξιμο Ομολογητή συναντάμε και μια αλληγορική ερμηνεία ασκητικής κατεύθυνσης όπου το βδέλυγμα είναι ο εμπαθής λογισμός και ο ναός του Θεού είναι ο ανθρώπινος νους (Βλέπε Μαξίμου του Ομολογητού, Περί αγάπης εκατοντάς δευτέρα, ΛΑ΄, P.G. 90, 993 και Ε.Π.Ε. Φιλοκαλία 14, σελ. 226. Βλ. και Θαλασσίου, Σχόλια στις Σειρές, J.A. Cramer, τομ. Α΄, σελ. 197, « Σαφῶς ἀποδέδεικται, ὅτι τύπος ἅγιος καί ναός ὑπάρχει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ᾧ οἱ δαίμονες διά τῶν ἐμπαθῶν λογισμῶν τήν ψυχήν ἐρημώσαντες, τό εἴδωλον τῆς ἁμαρτίας ἔστησαν ». Βλ. σχετικά και Καραβιδοπούλου Ιωάννου, « Στοιχεία Ασκητικής Ερμηνευτικής », Βιβλικές Μελέτες Γ΄, Βιβλική Βιβλιοθήκη 28, σελ. 190-193. Ο Άγιος Μάξιμος αναφέρει, παράλληλα, και την κλασική ερμηνεία του χωρίου. Βλ. Μαξίμου Ομολογητού, ο.π., σελ. 226, « ὅτι δέ καί ἱστορικῶς ἤδη ταῦτα γέγονεν, οὐδείς τῶν τά Ἰωσήππεια ἀνεγνωκότων, ὡς οἶμαι, ἀμφιβάλλει. Πλήν τινές φασι καί ἐπί τοῦ Ἀντιχρίστου ταῦτα γενήσεσθαι ».

[1119] Βλ. Α΄ Μακ. 1,20 κ.εξ.. Ο Αντίοχος ο Επιφανής είναι εικόνα του Αντιχρίστου. Βλ. και Θεοδωρήτου Κύρου, « Ταῦτα περί Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς εἰρηκώς, μεταβαίνει λοιπόν ἀπό τῆς εἰκόνος ἐπί τό ἀρχέτυπον· ἀρχέτυπον δέ τοῦ Ἀντιόχου ὁ Ἀντίχριστος, καί τοῦ Ἀντιχρίστου εἰκών ὁ Ἀντίοχος ».

[1120] Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις τους ψαλμούς, P.G. 80,1457.

[1121] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις τους ψαλμούς, P.G. 80, 1457 και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, P.G. 123, 637. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Θεοδώρου, Σχόλια στο κατά Ματθαίον, Fragmenta in Matthaeum (in catenis). Matthauw – kommentare auw der griechisxhen Kirche, Academie-Verag, pla Berlin, 1957, Fr. 122, σελ. 90, « Βδέλυγμα ἐρημώσεως καθολικῶς ὁ Ἀντίχριστος, γέγονέ δέ καί βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ εἰκών Καίσαρος, ἥν ἀνέστησε Πιλᾶτος ἐν τῷ ναῷ ». Το γεγονός περιγράφεται απ' τον Ιώσηπο. Βλ. Ιωσήπου, Ιουδαϊκή Αρχαιολογία, 18, 55, και Ιουδαϊκός πόλεμος, 2, 169-170.

[1122] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΣΤ΄, Α΄, P.G. 58, 693 και Ε.Π.Ε. 9, σελ. 8, « Ὅταν ταῦτα γένηται, ὅταν το βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως στῇ ἐν τόπῳ ἁγίῳ. Ὅθεν μοι δοκεῖ τά στρατεύματα λέγειν ».

[1123] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Κατά Ιουδαίων, P.G. 48, 899.

[1124] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τον Δανιήλ, P.G. 56, 240.

[1125] Βλ. Θεοφάνους, Χρονογραφία, Teubner, Leipzig, 1883, σελ. 339, « Εἰσελθών δέ Οὔμαρος εἰς τήν ἁγίαν πόλιν… τόν ναόν ἐζήτησε τῶν Ἰουδαίων ὅν ὠκοδόμησε Σολομῶν προσκυνητήριον αὐτόν ποιῆσαι τῆς αὐτοῦ βλασφημίας. Τοῦτον ἰδών Σωφρόνιος ἔφη: Ἐπ' ἀληθείας τοῦτο ἐστί το βδέλυγμα τῆς

Αυτές οι μερικές προ-εκπληρώσεις, που έλαβαν χώρα στο ιστορικό παρελθόν, θεωρούνται ως τύποι ή προτυπώσεις του πρωτοτύπου γεγονότος της ενθρόνισης του Αντιχρίστου των εσχάτων στον ναό των Ιεροσολύμων. Και δίνουν μια πρόγευση, μια πρώτη εντύπωση, μια εικόνα έστω σχετική και κατά προσέγγισιν, σχετικά με το πώς, περίπου, θα εξελιχθούν τα γεγονότα την εποχή της συντελείας· πώς θα συμβεί το πρωτότυπο γεγονός.

Η κύρια, όμως, η καθολική, η απόλυτη εκπλήρωση της προφητείας θα είναι η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού. Ο Αντίχριστος θα είναι το « βδέλυγμα της ερημώσεως » της εποχής των εσχάτων, που θα στηθεί « εν τόπω αγίω », δηλαδή στον Άγιο τόπο του ναού των Ιεροσολύμων[1126]. Σ' αυτό το γεγονός αναφέρεται και ο Απόστολος Παύλος, και, βέβαια, πολλοί Πατέρες της Εκκλησίας[1127].

β) Ο χρόνος της ενθρόνισης του Αντιχρίστου .

Όπως, ήδη, έχουμε αναφέρει, η παρουσία του Αντιχρίστου διαιρείται σε δύο περιόδους, την πρώτη της σταδιακής ανόδου του στην εξουσία μέχρι την πλήρη επικράτησή του και την δεύτερη της τυραννικής κυριαρχίας του και της μεγάλης θλίψεως. Η ενθρόνιση του Αντιχρίστου τοποθετείται μεταξύ αυτών των δύο περιόδων, στο μέσον της επταετίας του Αντιχρίστου[1128].

Ο διωγμός και η μεγάλη θλίψη που τοποθετούνται στο 2^{ο} μέρος της παρουσίας του Αντιχρίστου θα ξεκινήσουν αμέσως μετά την ενθρόνιση του Αντιχρίστου. Γι' αυτό και ο Χριστός στον εσχατολογικό του λόγο προτρέπει τους Χριστιανούς να απομακρυνθούν απ' την Ιερουσαλήμ, όταν δουν τον Αντίχριστο να ενθρονίζεται στο Ναό[1129]. Με την ενθρόνιση του Αντιχρίστου ξεκινά η πλήρης αποκάλυψη του πραγματικού προσώπου του Αντιχρίστου, που και αυτή ανήκει στην 2^{η} περίοδο της δράσης του.

ἐρημώσεως… ». Στη σύγχρονη βιβλιογραφία η αναφορά στο βδέλυγμα της ερημώσεως συνδέθηκε και με την προσπάθεια του Καλιγούλα το 40 μ.Χ. να τοποθετήσει το άγαλμά του στο Ναό, που τελικά ματαιώθηκε, λόγω του θανάτου του (Βλ. σχετικά Γαλάνη Ιωάννη, Η Δευτέρα επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς Θεσσαλονικείς, Ε.Κ.Δ. 11β, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 175-7) αλλά και με τη βεβήλωση του ναού από τους ζηλωτές. Οι ζηλωτές Ιουδαίοι βεβήλωσαν το ναό το 68 μ.Χ. σκοτώνοντας δύο αρχιερείς και πολλούς άλλους Ιουδαίους και καταργώντας τις καθημερινές θυσίες. Βλ. Θεοδώρου Ανδρέα, Η περί Αντιχρίστου Ιδέα, Θεολογία, 1970, σελ. 91 και Καραβιδοπούλου Ι. « Το κατά Μάρκον », σελ. 410. Τα σχετικά γεγονότα περιγράφονται απ' τον Ιώσηπο. Βλ. Ιωσήπου, Ιστορία Ιουδαϊκού πολέμου προς Ρωμαίους, Βιβλίο Δ΄, ΙΙΙ, 10 και VI, 3, Σειρά Έλληνες 439, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1997, σελ. 52.106-109.

[1126] Σχετικά με την αναφορά του εσχατολογικού λόγου στους έσχατους καιρούς και τον Αντίχριστο, ο Bousset επισημαίνει το εξής: Ο Χριστός προτρέπει τους πιστούς να φύγουν όταν δουν το βδέλυγμα της ερημώσεως στον ιερό τόπο. Αυτό δεν θα μπορούσε να αναφέρεται στην άλωση της Ιερουσαλήμ, αφού οι Χριστιανοί είχαν φύγει πριν ξεκινήσει η πολιορκία της πόλης. Επομένως, ο Χριστός σ' αυτούς τους στίχους μιλά για τον Αντίχριστο και την ενθρόνισή του στο ναό του Θεού. Βλ. Bousset, The Antichrist legend: A chapter in Jewish and Christian folklore, translated by A.H. Keane, London 1896, σελ. 23.

[1127] Βλέπε και Ιππολύτου, Εις τόν Δανιήλ Δ΄, LIV, σελ.107, « Δύο οὖν βδελύγματα προείρηκεν Δανιήλ, ἕν μέν ἀφανισμοῦ, ἕν δέ ἐρημώσεως. Τί τό τοῦ ἀφανισμοῦ ἀλλ᾽ ἤ ὅ ἔστησεν ἐκεῖ κατά τόν καιρόν ὁ Ἀντίοχος; Καί τί τό τῆς ἐρημώσεως ἀλλ᾽ ἤ τό καθ᾽ ὅλου, ὡς παρέσται ὁ Ἀντίχριστος; », Γρηγορίου του Θεολόγου, Σημασία εις τον Ιεζεκιήλ, P.G. 36, 668, και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Περί ψευδοπροφητών, P.G. 59, 563.

[1128] Βλ. σελ 184-187.

[1129] Βλ. στην ενότητα σχετικά με την φυγή της Εκκλησίας στην έρημο, στις σελ. 268-274.

Βέβαια, η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού προϋποθέτει την ολοκλήρωση της ανοικοδόμησης του τελευταίου, αφού κανείς δεν μπορεί να ενθρονιστεί σ' ένα ναό που δεν υπάρχει. Επομένως, το ζήτημα του προσδιορισμού του χρόνου ενθρόνισης μας παραπέμπει σ' ένα άλλο μεγάλο θέμα, τον χρόνο ανοικοδόμησης του Ιουδαϊκού Ναού. Και αυτό είναι κάτι που θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα.

γ) Σύντομη ιστορία του ναού των Ιεροσολύμων

Ο αρχικός ναός των Ιεροσολύμων χτίστηκε απ' τον Βασιλιά Σολομώντα περίπου το 960 π.Χ.[1130]. Για την κατασκευή του εργάστηκαν πάνω από 110.000 άνδρες για περίπου επτάμισι έτη. Καταστράφηκε από τους Βαβυλώνιους το 587 π.Χ.. Ξαναχτίστηκε απ' τον Ζοροβάβελ μετά την επιστροφή των Ιουδαίων το 521 π.Χ.. Ο Βασιλιάς Ηρώδης έκανε σ' αυτόν σημαντικές ανακαινίσεις[1131].

Γύρω στο 27 μ.Χ. ο Ιησούς Χριστός προφήτεψε την καταστροφή του Ναού και της πόλης των Ιεροσολύμων[1132]. Καταστροφή που δεν θα αργήσει να έλθει. Μετά την σταύρωση του Χριστού η Ιερουσαλήμ βρίσκεται σε συνεχή αναστάτωση, καθώς αντιμετωπίζει το ένα πρόβλημα μετά το άλλο. Η είσοδος των εικόνων του Καίσαρα στα Ιεροσόλυμα προκαλεί αναταραχές. Η στάση που προκαλείται απ' το γεγονός της χρησιμοποίησης των χρημάτων του Ναού για την κατασκευή υδραγωγείου πνίγεται στο αίμα. Ξεσπούν η επανάσταση του Θευδά και άλλες εξεγέρσεις. Η στάση που εκδηλώνεται το Πάσχα κατά τη βασιλεία του Κλαυδίου Καίσαρος καταλήγει σε τραγωδία. Τουλάχιστον 30.000 Ιουδαίοι φονεύονται. Ακολουθούν άλλες θλίψεις. Οι φόνοι των Σικαρίων· η στάση του Αιγυπτίου ψευδοπροφήτη που συγκέντρωσε 30.000 οπαδούς, απ'

[1130] Βλ. Δημητρίου Καϊμάκη, Ο Ναός του Σολομώντος, Ιστορία-Θεολογία, Εκδόσεις SIMBO, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 37-8.

[1131] Σχετικά με το Ναό του Σολομώντος την εποχή του Χριστού βλ. Rops Daniel, Η καθημερινή ζωή στην Παλαιστίνη στους χρόνους του Ιησού, Εκδόσεις Παπαδήμα, Σειρά: Λαοί και πολιτισμοί, Μετάφραση Έλλης Αγγέλου, 3η Έκδοση, Αθήνα, 2005, σελ. 428-437. Σχετικά με τις μεσσιανικές προσδοκίες των Ιουδαίων της εποχής του Χριστού βλ. σελ. 494-498.

[1132] Μθ. 24,1-2, « καί προσῆλθον οί μαθηταί αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τάς οἰκοδομάς τοῦ ἱεροῦ. Ὁ δέ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. Οὐ βλέπετε ταῦτα πάντα; ἀμήν λέγω ὑμῖν, οὐ μή ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπί λίθον, ὅς οὐ καταλυθήσεται », Μρ. 13, 1-2 και Λκ. 21,5-6. Βλέπε και Μθ. 23,37-8, « Ἀμήν λέγω ὑμῖν ὅτι ἥξει ταῦτα πάντα ἐπί τήν γενεάν ταύτην. Ἱερουσαλήμ Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτένουσα τούς προφήτας καί λιθοβολοῦσα τούς ἀπεσταλμένους προς αὐτή! Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τά τέκνα σου ὅν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τά νοσσία ἑαυτῆς ὑπό τάς πτέρυγας, καί οὐχ ἠθελήσατε. Ἰδού ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. Λέγω γάρ ὑμῖν οὐ μή με ἴδητε ἀπ' ἄρτι ἕως ἄν εἴπητε, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου » και Λκ. 13,34-35 και 19,41-44, « Καί ὡς ἤγγισεν ἰδών τήν πόλιν ἔκλαυσεν ἐπ' αυτῇ λέγων ὅτι εἰ ἔγνως και σύ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ τά προς εἰρήνην σου. νῦν δέ ἐκρύβη ἀπό ὀφθαλμῶν σου. ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπί σε καί παρεμβαλοῦσιν οί ἐχθροί σου χάρακά σοι καί περικυκλώσουσί σε καί συνέξουσί σε πάντοθεν, καί ἐδαφιοῦσί σε καί τα τέκνα σου ἐν σοί, καί οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοί λίθον ἐπί λίθῳ ἐν σοι, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τόν καιρόν τῆς ἐπισκοπῆς σου », Λκ. 23,27-31, « Ἠκολούθει δέ αὐτῷ πολύ πλῆθος τοῦ λαοῦ καί γιναικῶν αἵ ἐκόπτοντο καί ἐθρήνουν αὐτόν. Στραφείς δέ προς αὐτάς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν. Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ, μή κλαίετε ἐπ' ἐμέ. Πλήν ἐφ' ἑαυτάς κλαίετε καί ἐπί τά τέκνα ὑμῶν, ὅτι ἰδού ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσιν. Μακάριαι αἱ στεῖραι καί αἱ κοιλίαι αἵ οὐκ ἐγέννησαν καί μαστοί οἵ οὐκ ἔθρεψαν. Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσιν. Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καί τοῖς βουνοῖς. καλύψατε ἡμᾶς. ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται; ». Βλ. και Ευσεβίου Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία, Γ΄, Δ΄, ΣΤ΄, P.G. 20, 221-240 και Ε.Π.Ε. 1, σελ. 269 κ.εξ..

τους οποίους οι περισσότεροι φονεύτηκαν απ' τους Ρωμαίους· και διάφορα άλλα δεινά[1133]. Ωστόσο, τα χειρότερα έπονται.

Το 66 μ.Χ. οι Ιουδαίοι επαναστατούν. Ουράνια σημάδια δείχνουν την εγκατάλειψη του Ναού των Ιεροσολύμων απ' την Θεία Χάρη. « Δαιμόνιον φάσμα » εμφανίζεται στο Ναό, άρματα και ένοπλες φάλαγγες φαίνονται γύρω απ' τα σύννεφα να περικυκλώνουν την πόλη. Οι ιερείς ακούν θορύβους και φωνή να λέγει « μεταβαίνομεν ἐντεῦθεν »[1134].

Την ώρα που οι Χριστιανοί εγκαταλείπουν την Ιερουσαλήμ, τρία περίπου εκατομμύρια Ιουδαίοι κλείνονται στην πόλη. Ο λιμός τους αποδεκατίζει. Μια γυναίκα φονεύει και εσθίει το βρέφος της για να επαληθευτεί ο λόγος του Κυρίου « Οὐαί ταῖς ἐν γαστρί ἐχούσαις καί ταῖς θηλαζοῦσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις »[1135].

Μετά από μια σειρά μαχών ο πόλεμος καταλήγει στην κατάληψη της πόλης στις 10 Αυγούστου του 70 μ.Χ.. Ο στρατηγός Τίτος, γιος του αυτοκράτορα Βεσπασιανού καταλαμβάνει την πόλη. Εξακόσιες χιλιάδες Ιουδαίοι φονεύονται. Ο ναός, παρά τις αντίθετες διαταγές του Τίτου, τελικά, καίγεται. Το μοναδικό τμήμα του Ναού που δεν καταστράφηκε ήταν ένα τμήμα απ' το δυτικό τείχος του Ναού, το οποίο, σήμερα, αποτελεί για τους Ιουδαίους ιερό προσκύνημα. Αυτό το τμήμα του Ναού έμεινε όρθιο για να μαρτυρεί την δύναμη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και του Βεσπασιανού που εκπόρθησε τέτοια δυνατά τείχη[1136]. Κάποια ερείπια του εσωτερικού ναού, μάλλον σώζονταν για μερικούς αιώνες ακόμη, όπως φαίνεται από κάποιους λόγους του Κυρίλλου Ιεροσολύμων στις κατηχήσεις του. Με τον καιρό και αυτά καταστράφηκαν.

Η καταστροφή του Ιουδαϊσμού θα ολοκληρωθεί μερικές δεκαετίες αργότερα. Το 132 μ.Χ. οι Ιουδαίοι επαναστατούν για άλλη μια φορά υπό την ηγεσία του Μπαρ Κοχμπά, που ισχυρίζεται πως είναι ο Μεσσίας. Ο Αυτοκράτορας Αδριανός στέλνει τον Σεβήρο, ο οποίος πνίγει την επανάσταση στο αίμα, οργώνει στην κυριολεξία την Ιερουσαλήμ και σπέρνει αλάτι, ώστε να μην φυτρώσει τίποτε ξανά σε αυτήν. Χτίζει καινούργια πόλη, την ονομάζει Aelia Capitolina και οικοδομεί ειδωλολατρικό ναό στο όρος Σιών. Η παρουσία Ιουδαίων στην περιοχή απαγορεύεται με διάταγμα[1137].

Όλη αυτή η καταστροφή ερμηνεύτηκε απ' τους Πατέρες ως τιμωρία για την σταύρωση του Σωτήρος. Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος με τη ρητορική του δεινότητα επισημαίνει: « Ἡδέως ἄν οὖν ἐροίμην Ἰουδαίους, πόθεν οὕτω θεήλατος ὀργή καί

[1133] Βλ. Ευσεβίου Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία, Β΄, ΣΤ΄-Ι΄. ΙΘ΄-ΚΑ΄. ΚΣΤ΄, Γ΄, Ε΄-Η΄ και Δ΄, ΣΤ΄, P.G. 20, 149-161. 189-193. 209-212. 221-240. Βλ. και Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, σελ. 345 κ.εξ..

[1134] Βλ. Ιωσήπου, Ιστορία Ιουδαϊκού πολέμου προς Ρωμαίους, Βιβλίο ΣΤ΄, V, 3-4, Σειρά Έλληνες 440, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1993, σελ. 88-94, και Ευσεβίου Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία, Γ΄, Η΄, P.G. 20, 236-240 και Ε.Π.Ε. 1, σελ. 274-279.

[1135] Βλ. Ιωσήπου, ο.π., Βιβλίο ΣΤ΄, ΙΙΙ, 3-5, σελ. 63-69, Ευσεβίου Καισαρείας, Εκκλησιαστική Ιστορία, Γ΄, Ζ΄, P.G. 20, 233-236, Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Ματθαίον, P.G. 123, 412. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΗ΄, σελ. 282, « Ἐπί μέν οὖν τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ὅσα τῶν προειρημένων τοῖς Ἀποστόλοις ὑπό τοῦ Κυρίου τοῖς Χριστοκτόνοις ἐπεσχεδιάσθη, ἱκανῶς ὁ φυλέτης τούτων Ἰώσηπος φιλαληθέστατος ὢν παραστῆσαι καί μέχρι λεπτοτάτων τῆς προρρήσεως προκεχωρηκυίας τῆς ἐκβάσεως, ὡς ἀπό τῆς τεκνοφαγίας τῆς μητρός τοῦ ἑαυτῆς ἐκγόνου ἐστι μαθεῖν. Ὅπερ ὁ Χριστός διά τοῦ " οὐαί ταῖς θηλαζοῦσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις " προεδήλωσεν ».

[1136] Βλ. Ιωσήπου, ο.π., Βιβλίον Ζ΄, 1, σελ. 128. Βλέπε και Midrash Rabba, Lamentations 1,31. Βλ. και Gunneweg H. J. Antonius, Η ιστορία του Ισραήλ έως την εξέγερση του Βαρ-Κοχβά, Μετάφραση Ιωάννη Μούρτζιου, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 387-396.

[1137] Βλ. και Gunneweg H. J. Antonius, Η ιστορία του Ισραήλ έως την εξέγερση του Βαρ-Κοχβά, Μετάφραση Ιωάννη Μούρτζιου, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 397-99.

ἦλθεν ἐπ᾽ αὐτούς, καί πασῶν ἔμπροσθεν γενομένων, οὐκ ἐν Ἰουδαία μόνον ἀλλά πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης χαλεπωτέρα; Οὐκ εὔδηλον, ὅτι διά τό τοῦ σταυροῦ τόλμημα καί τήν ἀπόφασιν ταύτην; Ἅπαντες εἴποιεν ἄν, καί μετά πάντων καί πρό πάντων αὐτή ἡ τῶν πραγμάτων ἀλήθεια »[1138].

Κατά τον ιερό Χρυσόστομο, αυτή η τελευταία « ερήμωση » του Ιουδαϊσμού, που ολοκληρώθηκε το 132 μ.Χ., σε αντίθεση με τις δύο προηγούμενες ερημώσεις που διήρκεσαν για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, θα διαρκέσει μέχρι την εποχή της συντελείας. Και, πράγματι, μετά την καταστροφή του Ναού των Ιεροσολύμων απ᾽ τον Τίτο, οι Ιουδαίοι προσπάθησαν τρεις ακόμη φορές – « καθάπερ εν τοις ολυμπιακοίς αγώσι », σχολιάζει με κάποια ειρωνία ο ιερός Χρυσόστομος – να αναστήσουν το ναό των Ιεροσολύμων. Και τις τρεις φορές απέτυχαν παταγωδώς, « ώστε αναμφισβήτητον είναι της Εκκλησίας τον στέφανον ». Την τελευταία, μάλιστα, φορά, άρχισαν να σκάβουν τα θεμέλια με την στήριξη του Ιουλιανού του Παραβάτου. Όμως, πυρ που βγήκε απ᾽ αυτά έκαψε πολλούς εργάτες με αποτέλεσμα οι εργασίες να εγκαταλειφθούν[1139].

Από τότε οι Ιουδαίοι θα περιπλανώνται για 19 αιώνες ανέστιοι, χωρίς το Ναό και τις τελετές τους, χωρίς έστω καί έναν προφήτη. Θα αποτελούν, έτσι, την ζωντανή απόδειξη της αλήθειας των προφητειών του Χριστού[1140]. Συχνά, σε συζητήσεις Χριστιανών προς

[1138] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τό κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΣΤ, Α΄, P.G. 58, 695. Βλ. και Αρέθα, Ε.Α., ΙΘ΄, σελ. 284, « Πᾶντα γάρ αὐτούς κατέλαβε τά κακά. Πόλεων πυρπολήσεις, γῆς δηώσεις ἐπί φυτῶν ὀλέθρω καί ἐκτομῇ. Ἅπαντα εἴσπραξις ἦν τῆς κατά τοῦ Σωτῆρος θρασύτητος » καί σελ. 283, « Ἐντεῦθεν λοιπόν τά περιστάντα σαφῶς Ἰουδαίοις ἐν τῷ προς Ῥωμαίους πολέμω, ἀντάμειψις ὄντα τῶν τοῦ Κυρίου παθημάτων δείκνυται τῷ εὐαγγελιστῇ ». Και ο Ωριγένης αναφερόμενος στην ερήμωση του Ιουδαϊσμού ερωτά: « Ποῦ γάρ προφῆται ἔτι παρ᾽ αὐτοῖς; Ποῦ σημεία ἔτι παρ᾽ αὐτοῖς; Ποῦ ἐπιφάνεια Θεοῦ; Ποῦ ἡ λατρεία, ὁ ναός, αἱ θυσίαι; Ἐξεβλήθησαν ἀπό τοῦ τόπου ἑαυτῶν ». Βλ. Ωριγένους, Εις τον Ιερεμίαν, Ομιλία Δ΄, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 11, σελ. 28.

[1139] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Κατά Ιουδαίων, Λόγος Ε΄, Ι-ΙΑ΄, P.G. 48, 899-900. Τις απόψεις του Ιερού Χρυσόστομου επαναλαμβάνει μετά από αιώνες ο Blaize Pascal. Βλέπε Pascal Blaise, « Στοχασμοί », Προλεγόμενα-Μετάφραση-Σχόλια-Υποσημειώσεις Νίκου Α. Ματσούκα, εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη αρ. Δ, Στοχασμός 693, σελ. 485, « Με το Ναβουχοδονόσορα υπήρχε εξορία, αλλά υπήρχε και ελπίδα, προφητεία για αποκατάσταση. Αλλά η δεύτερη καταστροφή είναι δίχως υπόσχεση αποκατάστασης, δίχως προφήτες, δίχως βασιλιάδες, δίχως παρηγοριά, δίχως ελπίδα γιατί το σκήπτρο αφαιρέθηκε για πάντα », Σχόλιο 618, σελ. 407, « Κατά τη διάρκεια 1600 χρόνων υπήρξαν άνθρωποι που πίστεψαν σε προφήτες, οι οποίοι προφήτεψαν το χρόνο και τον τρόπο. Ότι μετά (τη Σταύρωση) επί 400 χρόνια διασκορπίστηκαν παντού γιατί ο Ιησούς Χριστός ήλθε με τον τρόπο και στον χρόνο σύμφωνα με όσα είχαν προαναγγελθεί. Ότι από τότε οι Εβραίοι είναι διασκορπισμένοι παντού εξ αιτίας της κατάρας, και μολαταύτα υφίστανται πάντοτε… Είναι πράγμα καταπληκτικό και άξιο ιδιαίτερης προσοχής, να βλέπει κανείς τον Ιουδαϊκό λαό έπειτα από τόσα χρόνια να υφίσταται και να είναι πάντοτε άθλιος. Επειδή είναι αναγκαίο για ν᾽ αποδεικνύει τον Ιησού Χριστό, γι᾽ αυτό υπάρχει για να τον αποδεικνύει. Και είναι άθλιοι γιατί τον σταύρωσαν. Και μολονότι είναι αντίθετα πράγματα να είναι άθλιος και να υπάρχει, εντούτοις υφίσταται παρ᾽ όλη την αθλιότητά του », Στοχασμός 641, σελ. 486, « Είναι ολοφάνερο πως είναι ένας λαός καμωμένος επίτηδες για να χρησιμεύσει ως μάρτυρας του Μεσσία. (Ησ. 43,9 44,8). Κρατάει τα βιβλία, και τα αγαπάει, και δεν τα εννοεί καθόλου. Και τούτο έχει προφητευθεί: Ότι ο Θεός τους έχει εμπιστευθεί τις βουλές του, αλλά σ᾽ αυτούς είναι σαν ένα σφραγισμένο βιβλίο ». Περισσότερα βλέπε και σελ. 543-556, στοχασμοί 713-21. Πολλοί Ιουδαίοι οδηγήθηκαν στην αλήθεια του Χριστιανισμού εξ αιτίας αυτής της δυστυχούς πορείας του Ισραήλ στην Ιστορία. Βλέπε π.χ. Νικολάου Αμβράζη, « Ο Ραββίνος Ισαάκ Μ. », εκδόσεις Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1987, σελ. 31-33, « Το αίμα Αυτού εφ᾽ ημάς και επί τα τέκνα ημών… Και, ιδού, διατί βασανιζόμεθα! Οίμοι! Το αίμα εκείνο καταδιώκει ημάς επί τόσους αιώνες ». Για την αποτυχία της προσπάθειας των Ιουδαίων για επανοικοδόμηση του ναού βλ. και Βασιλοπούλου Χρ., Οι κατηχήσεις του Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση, Β΄ Έκδοση, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 66-67, και Βασιλοπούλου Χαραλάμπους, Ο Αντίχριστος, Εκδόσεις Ορθόδοξος Τύπος, 9η έκδοση, Αθήνα α.χ., σελ 160-161.

[1140] Βλ. Γρηγορίου Νύσσης, Λόγος κατηχητικός ο μέγας, Ε.Π.Ε. 1, 2, σελ. 458-60 « Μέχρι μέν γάρ τῆς τοῦ Χριστοῦ θεοφανείας λαμπρά παρ᾽ αὐτοῖς ἦν τά ἐν Ἱεροσολύμοις βασίλεια, ὁ διώνυμος ἐκεῖνος ναός, αἱ

Ιουδαίους αναφέρεται αυτό το επιχείρημα[1141]. Αλλά και πολλοί Ιουδαίοι, μελετώντας την Ιστορία τους, συχνά, προβληματίζονταν απ' την πορεία του λαού τους και αποδέχονταν τον Ιησού ως Μεσσία.

Το 543 ο Ιουστινιανός χτίζει Ναό αφιερωμένο στα Εισόδια της Θεοτόκου, πιθανόν στο τμήμα του Όρους, όπου ήταν τα Άγια των Αγίων, καθώς η Παναγία παρέμεινε εκεί μέχρι την ηλικία των 12 ετών. Το 638 μ.Χ. ο Χαλίφης Ομάρ-Εμπν-Ελ Χαττάμπ (581-644) καταλαμβάνει την Ιερουσαλήμ. Μετατρέπει το Ναό των Εισοδίων σε τέμενος – πρόκειται για το τέμενος Αλ Ακσά – και χτίζει στο κέντρο του Όρους του Ναού το γνωστό οικοδόμημα που πήρε το όνομά του, το τέμενος του Ομάρ, το στέμμα του βράχου (Dome of the Rock). Η περιοχή του Ναού γίνεται μουσουλμανικό προσκύνημα.

Μέχρι και σήμερα οι Ιουδαίοι θυμούνται την καταστροφή του Ναού την ημέρα της « Τίσα Μπαβ ». Η « Τίσα Μπαβ » είναι ημέρα νηστείας. Διάφορες παραδόσεις των Ιουδαίων, όπως το σπάσιμο ενός ποτηριού στο γάμο ή η συνήθεια να μένει ένα τμήμα του τοίχου απέναντι από την είσοδο του σπιτιού άβαφο δηλώνουν την θλίψη των Ιουδαίων για την μη ύπαρξη ναού. Η χαρά τους χωρίς αυτόν, δεν θα είναι ποτέ ολοκληρωμένη. Και προσεύχονται τρεις φορές την ημέρα με τα εξής λόγια: « Είθε με το θέλημά Σου, να χτιστεί γρήγορα ο Ναός στις ημέρες μας ».

δ) Η ανοικοδόμηση του ναού των Ιεροσολύμων στους έσχατους χρόνους

Όπως, ήδη, αναφέραμε, η ανοικοδόμηση του ναού του Σολομώντος θα γίνει κατά κακέκτυπη μίμηση της Ανάστασης του Χριστού. « Ἀνέστησεν ὁ σωτὴρ καί ἀπέδειξε τήν ἁγίαν σάρκα αὐτοῦ ὡς ναόν, καί αὐτός – ὁ Ἀντίχριστος – ἀναστήσει τόν ἐν Ἱεροσολύμοις λίθινον ναόν[1142], γράφει ο Ιππόλυτος.

Πράγματι, στην Αγία Γραφή αναφέρεται πως, όταν οι Ιουδαίοι ζητούσαν απ' τον Χριστό « σημείο » που να αποδεικνύει πως αυτός είναι ο Χριστός, εκείνος απάντησε: «

νενομισμέναι δι᾽ ἔτους θυσίαι, πάντα … ἀκώλυτα ἦν. Ἐπεί δέ εἶδον τόν προσδοκώμενον… οὔτε τήν ἐπιφανεῖσαν ἐδέξαντο χάριν, καί τά σεμνά τῆς παρ᾽ αὐτοῖς θρησκείας ἐν διηγήμασι ψιλοῖς ὑπολέλειπται, τοῦ ναοῦ μέν οὐδέ ἐξ ἰχνῶν ἐπιγινωσκομένου, τῆς δέ λαμπρᾶς ἐκείνης πόλεως ἐν ἐρειπίοις ὑπολειφθείσης, μεῖναί τε τοῖς Ἰουδαίοις τῶν κατά τό ἀρχαῖον νενομισμένων μηδέν, ἀλλά καί αὐτόν τόν σεβάσμιον αὐτοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις τόπον ἄβατον προστάγματι τῶν δυναστευόντων γενέσθαι ».

[1141] Πρέπει να επισημάνουμε πως όλη αυτή η επιχειρηματολογία των Πατέρων της Εκκλησίας, που υιοθετήθηκε στη συνέχεια και από τους Χριστιανούς όλων, γενικά, των δογμάτων σε καμία περίπτωση δεν συνιστά ή έστω δεν συνοδεύεται από κανενός είδους αντιεβραϊσμό. Πρέπει, επιτέλους, να γίνει κατανοητό πως άλλο πράγμα είναι η κρίση πάνω στην ιστορική στάση εκάστου έθνους απέναντι στο μυστήριο και την Ιστορία της Θείας Οικονομίας καί άλλο η προκατειλημμένη με μίσος καταδίκη του « άλλου ». Άλλωστε, αυτές οι παρατηρήσεις, και η προσπάθεια ερμηνείας της Ιουδαϊκής κακοτυχίας και κακοδαιμονίας γίνονταν και γίνονται και από Ιουδαίους. Βέβαια, είναι αλήθεια πως όταν η ιστορική κρίση δεν είναι ευνοϊκή απέναντι σε κάποιον, αυτός ο κάποιος μπορεί, πράγματι, να πικραθεί. Σ' αυτήν την περίπτωση αρμόζει το αρχαίο ρητό « Φίλος ο Πλάτων, φιλτάτη δε η αλήθεια ». Ή το παράδειγμα του ιατρού που καυτηριάζει ένα τραύμα για να το θεραπεύσει. Άλλωστε, η επισήμανση των σφαλμάτων του παρελθόντος μπορεί να οδηγήσει στην διόρθωση αυτών των σφαλμάτων και σε μια καλύτερη πορεία στο μέλλον. Ο σοφός Σολομών υπαγορεύει : « Μή έλεγχε κακούς ίνα μή μισήσωσί σε. Έλεγχε σοφόν και αγαπήσει σε » (Παροιμίες 9,8). Άλλωστε οι Χριστιανοί λατρεύουμε τον Χριστό που ως άνθρωπος ήταν Εβραίος, τιμούμε ιδιαίτερα την Παναγία και τους Αποστόλους, που, επίσης, ήταν Εβραίοι και αναμένουμε τον Προφήτη Ηλία, που και αυτός είναι Εβραίος.

[1142] Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, VI, σελ. 200. Βλέπε και Περί Συντελείας, XX, σελ. 283.

Λύσατε τόν ναόν τοῦτον καί ἐν τρισίν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν»[1143]. Αναφερόταν στο ναό του σώματός του, προφητεύοντας το μελλοντικό γεγονός της Ανάστασης. Αυτόν τον λόγο του Κυρίου, μάλιστα, επικαλέστηκαν οι Φαρισαίοι στο ψευτοσυνέδριο που τον καταδίκασε[1144].

Οι Ιουδαίοι, όμως, προσκολημμένοι στην χονδροειδή υλιστική και εθνικιστική νοοτροπία τους επέμεναν να ζητούν απ' τον Χριστό ένα « σημείο ». Ο Χριστός, τότε, τους είπε: « Γενεά πονηρά καί μοιχαλίς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καί σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μή τό σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Ὥσπερ γάρ ἐγένετο Ἰωνᾶς ὁ προφήτης ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καί τρεῖς νύκτας. Ἄνδρες Νινευίται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετά τῆς γενεᾶς ταύτης καί κατακρινοῦσιν αὐτήν, ὅτι μετενόησαν εἰς τό κήρυγμα Ἰωνᾶ, καί ἰδοῦ πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε »[1145].

Τελικά, ο Ιουδαϊκός λαός δεν πίστεψε στο « σημείον Ιωνά του προφήτου ». Έμεινε προσκολλημένος στην προσμονή ενός εγκόσμιου « σημείου » υλικής ποιότητας, ενός σημείου ανάλογου με την εθνικιστικών διαστάσεων και υλιστικής υφής μεσσιανική προσδοκία τους. Αυτό το « σημείον » εντυπωσιασμού που δεν προσέφερε στους Ιουδαίους ο Χριστός, θα το προσφέρει ο Αντίχριστος. Και αυτό δεν θα είναι άλλο παρά το σημείο της ανοικοδόμησης του ναού των Ιεροσολύμων. Ο σκοπός για τον οποίο ο Αντίχριστος θα προβεί στην ανοικοδόμηση του ναού του Σολομώντος θα είναι η εξαπάτηση των Ιουδαίων με την παροχή ενός επιπλέον στοιχείου που θα δείχνει πως αυτός είναι ο Μεσσίας και λυτρωτής τους[1146]. Ο Αντίχριστος θα υποσχεθεί στους Ιουδαίους ότι θα αποκαταστήσει την χώρα τους και θα ανοικοδομήσει το ναό για να προσκυνηθεί απ' αυτούς ως Θεός[1147]. Μάλιστα, θα επιδείξει ιδιαίτερη φροντίδα για την ανοικοδόμηση του ναού. Το οικοδόμημα του ναού θα είναι περίτεχνο, « περιούσιον »[1148] και « περισπούδαστον »[1149].

Ο χρόνος της ανοικοδόμησης θα πρέπει να προσδιοριστεί μάλλον στην πρώτη περίοδο της βασιλείας του Αντιχρίστου, όταν θα προσπαθεί να πάρει με το μέρος του τους Ιουδαίους. Ο Ιππόλυτος αναφέρει πως ο Αντίχριστος πρώτα θα συντρίψει τους τρεις βασιλείς και μετά θα χτίσει το ναό.

[1143] Ιω. 2,18 -22, « Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καί εἶπαν αὐτῷ. Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς; Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καί εἶπεν αὐτοῖς. λύσατε τόν ναόν τοῦτον καί ἐν τρισίν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. εἶπαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι. Τεσσαράκοντα καί ἓξ ἔτεσιν οἰκοδομήθη ὁ ναός οὗτος, καί σύ ἐν τρισίν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν; Ἐκεῖνος δέ ἔλεγεν περί τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταί αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν, καί ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ καί τῷ λόγῳ ὅν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς ».

[1144] Βλ. Μθ 26,60-61, « ὑστερον δέ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες εἶπον: Οὗτος ἔφη, δύναμαι καταλῦσαι τόν ναόν τοῦ Θεοῦ καί διά τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν ». Βλέπε και Μρ.14,58.

[1145] Μθ. 12,38-40. Βλ. και Μθ. 16,4, Λκ 11,29-30 και 16,29-32. Πρβλ. Μρ. 8,11, Ιω. 6,26.30 και Α Κορ. 1,22, « καί Ἰουδαίοι σημεῖα αἰτοῦσι ».

[1146] Βλ. Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, 889 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140.

[1147] Βλ. Ιπολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LIV, σελ. 216, « ἐπαγγελόμενος αὐτοίς ἀποκαταστήσειν τήν χώραν καί ἀναστήσειν αὐτοῖς τήν βασιλείαν καί τόν ναόν, ἵνα ὑπ' αὐτών ὡς Θεός προσκυνηθῇ ». Βλ. και Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, « καί ἀγαπήσει πλεῖστα τό τῶν Ἑβραίων γένος καί εἰς Ἱερουσαλήμ ἀποκαταστήσει, καί τόν ναόν αὐτῶν ἐγερεῖ ».

[1148] Ρωμανού, Εις τήν Β΄ Παρουσίαν, Θ΄, σελ. 269, « Ναόν δέ τότε ποιήσεται περιούσιον τῶν Ἑβραίων τό σύστημα πλανῶν καί ἄλλους ὁ ἄνομος ».

[1149] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 889 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140.

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων μιλά για εκ βάθρων ανοικοδόμηση του ναού. Θεωρούσε, όμως, απαραίτητη προϋπόθεση της έλευσης του Αντιχρίστου την καταστροφή και των τελευταίων ερειπίων του εσωτερικού ναού που σώζονταν την εποχή του. Και αυτό, διότι θα έπρεπε το δίχως άλλο, πριν απ' την ανοικοδόμηση του ναού απ' τον Αντίχριστο, να εκπληρωθεί η προφητεία του Κυρίου περί της ολοκληρωτικής καταστροφής του ναού, όπως την είχε διατυπώσει σε μια αποστροφή του λόγου του λίγο πριν το πάθος: « ἀμήν λέγω ὑμῖν, οὐ μή ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπί λίθον, ὅς οὐ καταλυθήσεται »[1150].

Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων ανέμενε με απόλυτη πίστη την εκπλήρωση αυτής της προφητείας. Δεν γνωρίζει πώς ακριβώς θα συμβεί. Εκφράζει, όμως, κάποιες υποθέσεις. Τα ερείπια, είτε θα πέσουν από μόνα τους, προφανώς λόγω παλαιότητας, είτε θα γκρεμιστούν με ανθρώπινη εξωτερική παρέμβαση, προκειμένου να ανεγερθεί κάποιο άλλο οικοδόμημα στη θέση τους, είτε κάτι άλλο θα συμβεί, πάντως, ένα είναι σίγουρο· ότι θα εκπληρωθεί η απόφαση του Σωτήρος. Δεν θα μείνει λίθος επί λίθον. Εντύπωση προξενεί και η επισήμανση του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων πως δεν θα καταστραφεί ολοκληρωτικά ο εξωτερικός περίβολος του ναού, αλλά ο εσωτερικός ναός, όπου φυλάγονταν τα Χερουβείμ[1151]. Σήμερα, πράγματι, δεν σώζεται τίποτε απ' τον παλαιό εσωτερικό Ναό. Διατηρείται μόνο κάποιο τμήμα, το δυτικό συγκεκριμένα, του εξωτερικού περιβόλου του Ναού. Πρόκειται για το περίφημο « τείχος των δακρύων ».

Πάντως, θα πρέπει να επισημάνουμε πως, ενώ υπάρχει στέρεη βιβλική βάση για την ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό των Ιεροσολύμων, δεν υπάρχει ανάλογη βάση για την ανοικοδόμηση του ναού απ' αυτόν. Υπάρχει, όμως, ισχυρή πατερική παράδοση.

Στην σύγχρονη βιβλιογραφία οι προσπάθειες για την ανοικοδόμηση του ναού των Ιεροσολύμων θεωρούνται ως σημείο των καιρών[1152].

[1150] Μθ. 24,1-2. Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 889-892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140, « Ἔρχεται δε ὁ Ἀντίχριστος τότε, ὅταν ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἰουδαίων λίθος ἐπί λίθου μή μείνη, κατά τήν τοῦ Σωτήρος ἀπόφασιν. Ὅταν γάρ ἤ διά παλαιότητα πτῶσις ἤ προφάσει οἰκοδομῆς κατάλυσις ἠ ἔκ τινων ἑτέρων παρακολουθήσασα καθέλη πάντας τους λίθους, οὐ λέγω τοῦ περιβόλου τοῦ ἔξωθεν, ἀλλά τοῦ ναοῦ τοῦ ἔνδοθεν, ἔνθα τά Χερουβείμ ἦν, τότε ἔρχεται ἐκείνος ἐν πᾶσι σημείοις και τέρασι ψεύδους, κατεπαιρόμενος εἰδώλων ἁπάντων ».

[1151] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 889-892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 140.

[1152] Σήμερα, το όρος του ναού, συνολικής έκτασης 35 στρεμμάτων είναι, αναμφισβήτητα, το πιο εκρηκτικό τμήμα γης σε ολόκληρο τον πλανήτη. Οποιαδήποτε αλλαγή του status quo της περιοχής θα μπορούσε να προκαλέσει πολεμική σύρραξη στη Μέση Ανατολή με απρόβλεπτες συνέπειες. Αυτή τη στιγμή, όπως ήδη αναφέραμε, στο όρος του Ναού υπάρχουν δύο μουσουλμανικά τεμένη, το τέμενος Al-Aqsa (παλαιός Χριστιανικός Ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου) και το τέμενος του Ομάρ ή Dome of the Rock (στέμμα του Βράχου) [Σχετικά με τη θρησκευτική σημασία του στέμματος του βράχου βλ. Said Nuseibeh, Oleg Grabar, The Dome of the Rock, Rizzoli, New York, 1996, σελ. 43-54]. Οι Μουσουλμάνοι ονομάζουν την περιοχή « Haram al-Sharif » δηλαδή « το ευγενικό ιερό » και θεωρούν πως είναι η τρίτη ιερότερη τοποθεσία στο Ισλάμ, ο τόπος από όπου ο Προφήτης Μωάμεθ ανέβηκε στον Ουρανό (Σχέδιο της τοποθεσίας βλ. στο Said Nuseibeh, Oleg Grabar, The Dome of the Rock, ο.π., σελ. 31).

Ωστόσο, αν για τους Μουσουλμάνους είναι το τρίτο ιερότερο προσκύνημα, για τους Ιουδαίους είναι ο πρώτος ιερότερος τόπος και το λίκνο της θρησκείας τους. Το αποκαλούν « όρος του Ναού » ή όρος Μορήα και το θεωρούν ιερό, καθώς υπάρχει η παράδοση πως αυτός είναι ο τόπος, όπου ο Θεός μάζεψε χώμα για να δημιουργήσει τον Αδάμ, και, βέβαια, διότι είναι ο τόπος στον οποίο άλλοτε ορθωνόταν ο Ναός τους (Περισσότερα σχετικά με την τοποθεσία και την ιστορία του όρους του ναού βλ. Βενιαμίν Ιωαννίδου, Αρχιμανδρίτου του πατριαρχικού θρόνου των Ιεροσολύμων, Προσκυνητάριον της Αγίας Γης, Η Αγία Πόλις Ιερουσαλήμ και τα περίχωρα αυτής, Εν Ιεροσολύμοις εκ του τυπογραφείου του πανΑγίου τάφου, 1877, Β΄ Φωτοαναστατική ανατύπωσις, Εν θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Μυγδονία, 2004, σελ. 236-273, και Βέλλα Μ. Βασιλείου, Εβραϊκή αρχαιολογία, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, Έκδοσις Γ΄, Αθήνα, 1996, σελ. 118-153). Βέβαια, στους Εβραίους απαγορεύεται η είσοδος στην περιοχή του όρους του Ναού. Όχι από τους Μουσουλμάνους, που διατηρούν την διοίκηση της περιοχής, αλλά απ' τον Ιουδαϊκό Νόμο.

Στον χώρο αυτό υψωνόταν ο Ναός του Σολομώντα, στο ιερότερο σημείο του οποίου, δηλαδή τα Άγια των Αγίων, επιτρεπόταν η πρόσβαση μόνο στον Αρχιερέα του Ναού μια φορά τον χρόνο. Η πρόσβαση στο χώρο αυτό οποιουδήποτε άλλου συνιστά βλασφημία. Λόγω του ότι δεν γνωρίζουν ακριβώς τον χώρο, όπου ήταν τα Άγια των Αγίων, και από φόβο μην πατήσουν στον ιερό τόπο και διαπράξουν αμαρτία, οι Ιουδαίοι αποφεύγουν να εισέλθουν στον χώρο του Ναού. Μέχρι και σήμερα υπάρχει πινακίδα στην είσοδο του « όρους του Ναού » που προειδοποιεί σχετικά τους Ιουδαίους (Βλ. Victor Malka, « ΙΣΡΑΗΛ », guides, εκδόσεις Γιαλλελής, Αθήνα 1990, σελ.117).

Σχετικά με την ακριβή τοποθεσία του Ναού πάνω στο Όρος υπάρχουν διάφορες απόψεις. Ενδιαφέρουσα βρήκαμε την θέση που διατυπώνει ο π. Νεκτάριος Ζιόμπολας ότι ο Ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου, λογικά, θα πρέπει να χτίστηκε πάνω στην τοποθεσία, όπου ήταν τα Άγια των Αγίων, και όπου παρέμεινε η Θεοτόκος περίπου 12 χρόνια. Επομένως, σύμφωνα με αυτή τη θέση ο Ναός ορθωνόταν στη θέση, όπου σήμερα βρίσκεται το τέμενος του Αλ Ακσά. (Βλ. σχετικά Ζιόμπολα Νεκταρίου, Αρχιμανδρίτου, Ο Ηλίας έρχεται και ο " Μεσσίας " έρχεται, Αθήνα, 2002, σελ. 213-4). Πάντως, σήμερα, το κύριο προσκύνημα των Ιουδαίων είναι το τείχος των δακρύων. Χιλιάδες Εβραίοι καταφτάνουν απ' όλο τον κόσμο για να προσευχηθούν σ' αυτό.

Η ανοικοδόμηση του Ναού του Σολομώντα είναι ένα όνειρο για όλους τους πιστούς Ιουδαίους. Το ζήτημα του Ναού είναι σημαντικότατο για την Ιουδαϊκή Θρησκεία. Πολλές από τις 618 εντολές του Ιουδαϊκού Νόμου προϋποθέτουν την ύπαρξη του ναού. Ωστόσο, για ένα περίεργο λόγο το κράτος του Ισραήλ ενώ απέκτησε τον έλεγχο του Όρους του Ναού το 1967, δεν τον κράτησε αλλά τον παρέδωσε στους Άραβες. Αλλά και το συμβούλιο των Ορθόδοξων Ραβίνων του Ισραήλ, αρχικά, αντιτάχθηκε στις προσπάθειες για ανοικοδόμηση του Ναού. Πάντως, τον τελευταίο καιρό το κλίμα έχει αρχίσει να αλλάζει. Οι Εβραίοι φαίνονται θετικοί απέναντι σ' ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Και το Σανχεντρίν, που αναγεννήθηκε το 2004 (Το ανώτατο συνέδριο των Ιουδαίων, sanhedrin, καταργήθηκε απ' τον Μέγα Θεοδόσιο το 358. Διάφορες προσπάθειες αναγέννησής του στην ιστορία απέτυχαν. Για το πιο πρόσφατο εγχείρημα αναβίωσής του βλ. www.thesanhedrin.org) φαίνεται να αποδέχεται μια τέτοια προοπτική. Γενικά, η στάση των Ορθοδόξων Ιουδαίων στο ζήτημα της ανοικοδόμησης του Ναού υπήρξε ανάλογη με την στάση τους στο ζήτημα της ίδρυσης του κράτους του Ισραήλ. Αρχικά, θεωρήθηκε ύβρις και βλασφημία διότι παραθεωρούνταν ο ρόλος του Μεσσία (Βλ. σχετικά και Χιλλελ Μαρκ, Ο οίκος του Εβραίου, Η καταπληκτική ιστορία του Τελ Αβιβ, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σελ. 123-5). Με την πάροδο του χρόνου ήρθε η προσαρμογή στη νέα πραγματικότητα. Τελικά, ο Μεσσίας, ίσως, να χρειάζεται λίγη βοήθεια. Η ίδρυση του κράτους του Ισραήλ και η ενδεχόμενη ανοικοδόμηση του ναού άρχισαν να προβάλλονται και να κατανοούνται σαν προετοιμασία για την έλευσή του, σαν μέρος της πρόνοιας του Γιαχβέ. Σήμερα, υπάρχουν διάφορες ομάδες που δραστηριοποιούνται για το χτίσιμο του τρίτου ναού των Ιεροσολύμων. Η ομάδα « Temple institute », είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που ιδρύθηκε το 1985 και έχει ως σκοπό την ανακατασκευή του ναού. Το μουσείο του Ινστιτούτου του Ναού δέχεται κάθε χρόνο χιλιάδες επισκέπτες και συγκεντρώνει δωρεές εκατομμυρίων δολαρίων. Ο Διευθυντής του Chaim Richman έχει δηλώσει πως είναι ήδη έτοιμα τα σχέδια για την οικοδόμηση του ναού, σύμφωνα με τα σύγχρονα αρχιτεκτονικά πρότυπα. Και στο μουσείο επιδεικνύεται ένα μοντέλο του τρίτου Ναού με το κεντρικό του κτίριο να προβλέπεται να φτάσει σε ύψος τα εξήντα μέτρα. Το ίδρυμα έχει ετοιμάσει και τα σκεύη του ναού (Σχετικά με τα σκεύη του Ναού βλέπε Καϊμάκη Δημητρίου, « Ο Ναός του Σολομώντα, Ιστορία-Θεολογία, Εκδόσεις SIMBO, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 51-64), τα μουσικά όργανα, τα ενδύματα των Ιερέων και την στολή του Αρχιερέα. Επίσης, εκπαιδεύει μια νέα γενιά λεβιτών ιερέων για την τέλεση της λατρείας στο ναό που θα χτιστεί. Ο Διευθυντής του δηλώνει πως σύμφωνα με τις προφητείες η τρίτη περίοδος θα είναι η πιο ένδοξη περίοδος στην ιστορία του Ναού. Σ' αυτήν όλα τα έθνη θα λατρεύσουν μαζί τον Θεό σ' αυτόν τον ναό. Η ομάδα « Temple Mount Faithful » (The temple mount and land of Israel faithful Movement) έχει και αυτή στην κατοχή της αρχιτεκτονικά σχέδια για την ανοικοδόμηση του ναού ενώ έχει ετοιμάσει και τους ακρογωνιαίους λίθους οι οποίοι έχουν κοπεί με διαμάντι, έχουν καθαγιαστεί με νερό από την πηγή του Σιλωάμ και ζυγίζουν έξι τόνους. Κάθε χρόνο ο ιδρυτής και πρόεδρος της ομάδας Gershon Salomon μαζί με τους οπαδούς του επιχειρούν να εισέλθουν στο χώρο του όρους του Ναού για να τους τοποθετήσουν και κάθε χρόνο εμποδίζονται από την Ισραηλινή αστυνομία [Πληροφορίες από ρεπορτάζ του CBN (Christian Broadcasting Network)].

Ένα άλλο ζήτημα είναι η αναζήτηση της Κιβωτού της Διαθήκης. Υπάρχουν διάφορες θεωρίες για το πού βρίσκεται. Σύμφωνα με μια άποψη βρίσκεται στο όρος Νεβώ, όπου το έκρυψε ο προφήτης Ιερεμίας πριν την καταστροφή του Ναού απ' τους Βαβυλώνιους (Βλ. Β΄ Μακκαβαίων, 2,4-8). Πάντως, η Κιβωτός της Διαθήκης δεν αναφέρεται στην καταγραφή των Βαβυλωνίων με τα αντικείμενα που πήραν απ' τα Ιεροσόλυμα. Κατά πάσα πιθανότητα η Κιβωτός επέστρεψε στο Ναό, μετά την επιστροφή των Ισραηλιτών απ' την εξορία αν και δεν αναφέρεται κάτι σχετικό. Στο Β΄ Έσδρα 1,7 αναφέρεται πως, όταν ο Έσδρας επέστρεψε για να ανοικοδομήσει το Ναό, έφερε και όλα τα σκεύη που είχαν κλαπεί. Η Κιβωτός δεν αναφέρεται στο σχετικό κατάλογο. Πάντως, στο 9^{ο} κεφάλαιο της προς Εβραίους γίνεται αναφορά στην Κιβωτό της Διαθήκης, ως κειμήλιο που φυλασσόταν στο Ναό. Ένα άλλο θέμα είναι, αν διασώθηκε η κιβωτός απ' την καταστροφή του 70 μ.Χ.. Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές, η Κιβωτός της Διαθήκης κρύφτηκε απ' τους Ιερείς κατά τη διάρκεια της πολιορκίας των Ιεροσολύμων το 70 μ.Χ. σε κάποια υπόγεια στοά κάτω απ' το Όρος του Ναού. Κάτω απ' την επιφάνεια του όρους του Ναού υπάρχουν πολλές στοές ή μάλλον μεγάλες θολωτές αίθουσες. Οι περισσότερες δεν έχουν ανασκαφεί. Έχουν, όμως, εντοπιστεί με ραδιοκύματα. Πάντως, είναι σχεδόν βέβαιο ότι η Κιβωτός δεν πήγε στη Ρώμη, γιατί στην αψίδα της νίκης του Τίτου

4) Ο έσχατος διωγμός της Εκκλησίας

Όπως, ήδη έχουμε αναφέρει, ο Αντίχριστος θα επιδείξει αποτομία, σκληρότητα και εχθρική συμπεριφορά απέναντι σ' ολόκληρο το γένος των ανθρώπων. Αυτοί, όμως, που περισσότερο από κάθε άλλον θα γίνουν οι αποδέκτες της φοβερής επιδρομής, της άγριας καταδίωξης και της σατανικής επίθεσής του θα είναι οι χριστιανοί[1153].

που βρίσκεται στην αιώνια πόλη περιλαμβάνεται και ένα ανάγλυφο με τους θησαυρούς που πάρθηκαν απ' το Ναό. Η Κιβωτός δεν συμπεριλαμβάνεται στα αντικείμενα που απεικονίζονται. Άλλες θεωρίες είναι πως η Κιβωτός βρίσκεται στο Ναό της Αγίας Μαρίας της Σιών στο Άξουμ της Αιθιοπίας ή σε σπηλιές της περιοχής, όπου βρέθηκαν τα χειρόγραφα του Κουμράν ή σε κάποιο άλλο βουνό. Πολλές αρχαιολογικές αποστολές ασχολήθηκαν με την αναζήτηση της Κιβωτού της Διαθήκης. Υπάρχουν, τέλος, και κείμενα που αναφέρουν πως οι πλάκες με τις 10 εντολές (που φυλάσσονταν στην Κιβωτό) βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη (Σιμοπούλου Δ., Μαρτυρίες περιηγητών, τ. 1, Αθήνα 1974, σελ. 234). Σύμφωνα με τους ορθόδοξους Εβραίους, η εύρεση της Κιβωτού της Διαθήκης θα προαναγγείλει την έλευση του Μεσσία.

Το πρόβλημα για τους Εβραίους που επιθυμούν την ανοικοδόμηση του ναού είναι τα δύο μουσουλμανικά τεμένη και ο έλεγχος της περιοχής του Όρους από την Παλαιστινιακή αρχή. Από εκεί και πέρα διατυπώνονται διάφορες εικασίες. Το 1980 οι Μυστικές Υπηρεσίες του Ισραήλ απέτρεψαν απόπειρα ανατίναξης του τεμένους από φανατικούς Ιουδαίους. Και αυτή η απόπειρα δεν ήταν ούτε η πρώτη ούτε η τελευταία. Οι πιστοί Ορθόδοξοι Ιουδαίοι αναμένουν με αγωνία να συμβεί κάτι που θα τους επιτρέψει να ξαναχτίσουν το Ναό. Μία ρωγμή στο τείχος του Ναού θεωρήθηκε σημάδι. Το ίδιο και κάποιες ζημιές στον τρούλο του τεμένους του Ομάρ από κάποιο σεισμό.

Για τους Ορθόδοξους Εβραίους έχει έλθει το πλήρωμα του χρόνου. Το μόνο που απομένει είναι να συμβεί κάτι και να γκρεμιστούν τα δύο τεμένη. Ένας μεγάλος σεισμός θα έλυνε το πρόβλημα, και πολλοί πιστοί Ιουδαίοι ευελπιστούν πως θα έχει επίκεντρο το Όρος του Ναού. Τα τεμένη θα πέσουν. Ο δρόμος θα είναι ανοιχτός για το Ναό. Σύμφωνα με κάποια άλλη εκδοχή, που συζητείται τώρα τελευταία, τα δύο τεμένη δεν αποτελούν εμπόδιο για την δημιουργία του τρίτου Ναού, αφού βρίσκονται στον χώρο της αυλής των εθνικών. Υπάρχει η δυνατότητα να παραμείνουν στο χώρο και να συμπεριληφθούν στο συγκρότημα του Τρίτου Ναού.

Ένα άλλο κάπως « φαιδρό » ζήτημα είναι το κόκκινο δαμάλι (red heifer), η θυσία του οποίου απαιτείται για την καθιέρωση του Ναού. Κάθε φορά που εντοπίζεται ένα ζώο το οποίο φαίνεται να πληρεί τις προδιαγραφές, δημιουργείται τεράστια αναστάτωση. Ένας δημοσιογράφος θεωρούσε την Melody, το διασημότερο μέχρι τώρα « υποψήφιο » δαμάλι μεγαλύτερο κίνδυνο ακόμη και από μια ατομική βόμβα και έφτασε στο σημείο να προτείνει την θανάτωσή του (Βλ. Kepel Gilles, Η επιστροφή του Θεού: Ισλαμικά, Χριστιανικά, Εβραϊκά κινήματα στην επανάκτηση του κόσμου, μετάφραση Γ. Ε. Φασουλάκης, Λιβάνη, Αθήνα 1992, σελ. 250 κ.εξ..). Λίγους μήνες αργότερα, κάποιες άσπρες τρίχες που εμφανίστηκαν στο ζώο, διέψευσαν όλες τις ελπίδες αλλά και τους φόβους που είχε γεννήσει η είδηση για την Melody. Την δεκαετία του 90 ο Clyde Lott, ένας Αμερικάνος προτεστάντης Ιερέας και εκτροφέας κόκκινων αγελάδων αποφάσισε πως έπρεπε να συμβάλλει στην αναγέννηση του τρίτου Ναού. Σε συνεργασία με κάποιους Ραββίνους εκατοντάδες μέλη του αλόγου ποιμνίου του άλλαξαν ήπειρο!

Η Χριστιανική πλευρά είναι η μόνη που δεν προβάλλει διεκδικήσεις επί της περιοχής του Όρους του Ναού, αν και – θεωρητικά – θα μπορούσε, αφού το τέμενος Αλ Ακσά είναι Χριστιανικός Ναός που μετατράπηκε σε τέμενος και στην περιοχή του Όρους του Ναού συνέβησαν τα θαύματα των ιάσεων του Παραλυτικού και του εκ γενετής τυφλού. Δεν προβάλλει αξιώσεις, ίσως, επειδή το σημαντικότερο Χριστιανικό προσκύνημα είναι ο Ναός της Αναστάσεως και όχι το Όρος του Ναού. Άλλωστε, και οι πολιτικές συνθήκες μάλλον δεν θα επέτρεπαν κάτι τέτοιο.
Πάντως, αξίζει να επισημανθεί πως στον Ιουδαϊσμό η ύπαρξη του Τρίτου Ναού θεωρείται στοιχείο εκ των ων ουκ άνευ για την εσχατολογική – Μεσσιανική περίοδο, ενώ, αντίθετα, στην Νέα Ιερουσαλήμ της Αποκάλυψης του Χριστιανισμού δεν υπάρχει ναός του Θεού γιατί υπάρχει ο ίδιος ο Θεός που αποκαλύπτεται στους πιστούς: « Ὁ γάρ κύριος ὁ Θεός ὁ παντοκράτωρ ναός αὐτῆς ἐστιν, καί τό ἀρνίον » (Αποκάλυψη, 21,22. Βλ. Καραβιδοπούλου Ιωάννου, « Υπόσχεση καί εκπλήρωση στην Αποκάλυψη », Βιβλικές Μελέτες, Βιβλική Βιβλιοθήκη 9, Θεσσαλονίκη 1995, Εκδόσεις Πουρναρά, σελ. 182-3).

[1153] Βλ., « ὕστερον δέ τό ἀπότομον ἐνδεικνύμενος, και μάλιστα πρός τούς ἁγίους τοῦ Θεού », Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΒ΄, σελ. 270, « καί ὥσπερ δράκων ἀνήμερος πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἐχθρός ἐπελεύσεται, τοῖς ἁγίοις δέ μάλιστα », Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114, « εὑρίσκεται μιαρός, ἀπότομος τῶ γένει τῶν ἀνθρώπων, πλεῖον δε ἁγίοις πικρότερος γίνεται ».

Ο διωγμός του Αντιχρίστου θα είναι, πραγματικά, ο « έσχατος » όλων, όχι μόνο όσον αφορά τη χρονική σειρά του αλλά και όσον αφορά το είδος και την ποιότητά του, την σκληρότητα και την σφοδρότητα που θα τον χαρακτηρίζει. Θα είναι τέτοια η θλίψη εκείνου του διωγμού, που δεν θα έχει το προηγούμενό της στην ανθρώπινη ιστορία. Τέτοια η σφοδρότητα και « το απηνές » της θλίψεως που θα προκαλέσει στους πιστούς, που, αν δεν συντομευόταν, κανείς άνθρωπος δεν θα επετύγχανε την σωτηρία[1154]. Η επήρεια του Αντιχρίστου κατά της πίστεως θα είναι βαρυτάτη[1155]. Ο πόλεμος σκληρός και άγριος. Η θλίψη των χριστιανών ανεπανάληπτη και « υπέρογκος »[1156].

Ο έσχατος της ιστορίας διωγμός[1157] θα είναι κατά δύο τουλάχιστον σημεία χειρότερος από κάθε προηγούμενο. Κατά την γεωγραφική του έκταση και κατά την σκληρότητά του. Και αυτό διότι:

1) Ο διωγμός θα έχει παγκόσμιο χαρακτήρα[1158]. Ο Αντίχριστος θα καταδιώξει όλους τους χριστιανούς σ' όλους τους τόπους[1159]. Σε κάθε πόλη και σε κάθε περιοχή θα στείλει απεσταλμένους του, προκειμένου να θανατώσουν τους χριστιανούς[1160].

2) Θα είναι ο σκληρότερος διωγμός της Ιστορίας.

Ο Αντίχριστος θα μετέλθει κάθε είδος τιμωρίας[1161]. Ζοφερή αλλά και ενδιαφέρουσα είναι η περιγραφή του διωγμού των εσχάτων που μας δίνει ο Ιππόλυτος βασιζόμενος σε διωγμούς που προηγήθηκαν[1162]. « Σ' όλο τον κόσμο », γράφει, « θα επικρατεί απόλυτη ζάλη και ταραχή. Όλοι οι χριστιανοί σε κάθε τόπο θα θανατώνονται. Το αίμα των δικαίων

[1154] Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, Ομιλία Δ΄ εις το Ευαγγέλιον της Δευτέρας του Χριστού Παρουσίας, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 112, « Πρό δέ τούτων ή βαρυτάτη τοῦ Ἀντιχρίστου κατά τῆς πίστεως ἔσται παρουσία τε καί ἐπήρεια, ἥτις εἰ μή ἐκολοβώθη χρόνον ὀλίγον συγχωρηθεῖσα, οὐκ ἄν ἐσώθη πᾶσα σάρξ, ὡς ὁ Κύριος ἐν τοῖς εὐαγγελίοις φησί … », Κυρίλλου, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 142, « Ἀλλά τῷ θεῷ χάρις τῷ τό μέγεθος τῆς θλίψεως εἰς ὀλίγας ἡμέρας περιγράψαντι. Λέγει γάρ " διά δέ τούς ἐκλεκτούς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκείναι ", Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, Ζ΄, P.G. 81, 1433C.

[1155] Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, Ομιλία Δ΄ εις το Ευαγγέλιον της Δευτέρας του Χριστού Παρουσίας, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 112.

[1156] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 115.

[1157] Ενδιαφέροντα είναι τα σχόλια του Newman σχετικά μ' αυτό το ζήτημα. Ο Newman χαρακτηρίζει τους διωγμούς " a characteristic mark of Christ' s Church ". Επισημαίνει τον μακαρισμό « Μακάριοι οι δεδιωγμένοι ένεκεν δικαιοσύνης » και σημειώνει πως « in persecution the Church begins and ends. He - Jesus Christ - left her in persecution and he will find her in persecution ». Βλ. Newman, The patristic idea of Antichrist, No 83 of Tracts for the times, by members of the University of Oxford, vol. v, 1838-40, London, 1840, σελ. 41-42 ».

[1158] Βλ. Ιππολύτου « Εις τον Δανιήλ », L, σελ. 105. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Η΄, σελ. 228, « Ἤ τήν ἐπί συντελείᾳ τοῦ αἰώνος ὑπό τοῦ Ἀντιχρίστου - ὥραν πειρασμοῦ - κατά Χριστιανῶν ἐσομένη παγκόσμιον, ἀναιροῦντος τούς Χριστιανούς ».

[1159] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, XII, σελ. 82, « και πάντας πανταχοῦ διώκειν » βλέπε και L, σελ. 105, « πάντες γάρ οἱ πιστοί ἐκ παντός τόπου διωχθήσονται ».

[1160] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, L, σελ. 105, « ἄλλων ἀλλαχῆ κατά πᾶσαν πόλιν και χώραν εἰς το ἀναιρεῖν τους πιστούς πεμπομένων ».

[1161] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, L, σελ. 105, « Πάντες γάρ οἱ πιστοί τότε ἐκ παντός τόπου ἐκδιωχθήσονται καί ἐκ τῶν οἰκιῶν κατασπασθήσονται καί ἐκ τῶν πόλεων ἐξελασθήσονται καί ἐν τῷ δημοσίῳ συρήσονται καί πάσῃ κολάσει κολασθήσονται καί ἐκ παντός τοῦ κόσμου ἐκβληθήσονται » και Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις τον Δανιήλ, Ζ΄, ΚΕ΄, P.G. 81, 1432, « πᾶν δέ εἶδος τιμωρίας τοῖς εὐνοϊκῶς αὐτῷ - τῷ Θεῷ - δουλεύουσι καὶ ἁγιωσύνης μετέχουσιν ἐπαγαγεῖν ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXIX, σελ. 288, « Τούς δέ μή βουλομένους αὐτῶ ὑπακοῦσαι τιμωρίας ἀνεικάστους καί βασάνους πικροτάτους καί μηχανάς ἀναλώσει, οἷα οὐδέ ἐγένοντο οὐδέ εἰς ἀκοήν ἀνθρώπου ἠκούσθη οὔτε ὀφθαλμός βροτῶν ἐθεάσατο ».

[1162] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, LI, σελ. 106, « Δεῖ γάρ ἡμᾶς ἐκ τῶν ἤδη μερικῶς γινομένων ἐννοεῖν τά ἐσόμενα ».

θα χύνεται. Άνθρωποι θα καίγονται ζωντανοί, άλλοι θα ρίχνονται στα θηρία, νήπια θα φονεύονται σε αφοδευτήρια. Τα λείψανά τους θα ρίπτονται άταφα και θα γίνονται βορά των σκύλων. Παρθένοι και γυναίκες θα ατιμάζονται σε κοινή θέα και θα εμπαίζονται με αισχρότητα. Θα γίνονται αρπαγές και βέβηλες πράξεις. Τα κοιμητήρια των χριστιανών θα ανασκάπτονται, τα λείψανά τους θα ξεθάβονται και θα ρίπτονται στην ύπαιθρο. Το όνομα του Θεού θα βλασφημείται. Ταραχή θα επικρατεί στις πόλεις, καθώς θα διώκονται από αυτές οι χριστιανοί. Ταραχή θα επικρατεί και στις οδούς και τις ερημιές, καθώς όλοι θα αναζητούν εκεί καταφύγιο. Αλλά και στην θάλασσα θα επικρατεί ταραχή· και στα νησιά, καθώς όλοι θα αναζητώνται εκεί. Και θα είναι τότε η γη για τους Αγίους, δηλαδή για τους Χριστιανούς, « άοικος » και κάθε πόλις « αοίκητος » και η θάλασσα « άπλητος »[1163].

Και, όμως, μέσα σ' όλη αυτήν την αθλιότητα του διωγμού και το φρικτό αιματοκύλισμα οι Ιουδαίοι θα ευφραίνονται, οι εθνικοί θα επιχαίρουν και οι άπιστοι θα συμμετέχουν στους φόνους των χριστιανών[1164].

Σύμφωνα με τον Ιππόλυτο ο διωγμός των χριστιανών απ' τον Αντίχριστο θα ξεκινήσει ύστερα από σχετική προτροπή και παράκληση του αγαπημένου λαού του, δηλαδή των Ιουδαίων. Αυτή του την άποψη θεμελιώνει βιβλικά στην διήγηση για τον κριτή της αδικίας, που περιγράφεται στο Λκ. 18,2-5, που κατ' αυτόν δεν είναι μόνο μια απλή παραβολή αλλά και μια προφητική αναφορά ενός πραγματικού γεγονότος που θα συμβεί στα έσχατα, την εποχή του Αντιχρίστου. Ο « κριτής της αδικίας » που δεν φοβείται τον Θεό ούτε σέβεται τους ανθρώπους είναι ο Αντίχριστος, η χήρα που ζητά εκδίκηση είναι η Ιερουσαλήμ – οι Ιουδαίοι, ο Ιουδαϊσμός, – που πράγματι είναι χήρα αφού έχει εγκαταλειφθεί απ' τον τέλειο και επουράνιο Νυμφίο Χριστό, και ο αντίδικος της χήρας δεν είναι άλλος απ' τον Χριστό και όσους τον ακολουθούν, τον Χριστιανικό λαό. Επομένως, ο διωγμός των Χριστιανών θα έλθει ως αποτέλεσμα του μίσους των Ιουδαίων προς τον

[1163] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, LI, σελ. 105-6. Βέβαια, οι μάρτυρες χαριτώνονται με την ιδιαίτερη χάρη των μαρτύρων που υπερνικά κάθε ταλαιπωρία και βασανισμό. Βλ. Μ. Βασιλείου, Λόγος εις τον μάρτυρα Βαρλαάμ, P.G. 31, 485, « Ὅταν γάρ ὁ τῆς εὐσεβείας ἔρως τήν ψυχήν προκατάσχῃ, ἅπαν αὐτῇ πολέμων καταγέλαστον εἶδος καί πάντες αὐτήν ὑπέρ τοῦ ποθουμένου καταξέοντες τέρπουσι μᾶλλον ἤ πλήττουσι ». Στο μαρτύριο της Αγίας Περπετούας αναφέρεται πως η μάρτυς είχε καταληφθεί απ' το Άγιο Πνεύμα σε τέτοιο βαθμό που δεν κατάλαβε καν πως τα θηρία την είχαν πληγώσει. Βλ. Μαρτύριον αγίας Περπετούας, 20, Ε.Π.Ε. Τα μαρτύρια των αρχαίων Χριστιανών, σελ. 288-289, « Ἐκεί ἡ Περπετούα ὑπό τινος κατηχουμένου ὀνόματι Ρουστίκου, ὅς παρειστήκει αὐτῇ, ἀναδειχθεῖσα καί ὡς ἐξ ὕπνου ἐγερθεῖσα (οὕτως ἐν πνεύματι γέγονεν ἔκστασιν παθοῦσα) καί περιβλεψαμένη, θαμβούντων ἁπάντων, ἔφη· Πότε βαλλόμεθα εἰς τήν δάμαλιν, ἥν λέγουσιν; Καί ἀκούσασα ὅτι ἤδη ἐξεληλύθει προς αὐτήν, οὐ πρότερον ἐπίστευσε πρίν ἤ σημεῖά τινά τῆς βλάβης ἐν τῷ ἰδίῳ σώματι ἑωράκει ». Βλ. και Σωφρονίου Σαχάρωφ, Αρχιμανδρίτου, Ο Γέροντας Σιλουανός, 2Η έκδοση, Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 1978, σελ. 394, « Ο Απόστολος Ανδρέας είπε στον ηγεμόνα των Πατρών που τον απειλούσε πως θα τον σταυρώση, αν εξακολουθή να κηρύττη: " Αν φοβόμουν τόν Σταυρό, δεν θα τόν εκήρυττα ". Το ίδιο και όλοι οι άλλοι Απόστολοι και μετά οι μάρτυρες καί ύστερα οι Άγιοι ασκητές πήγαιναν χαρούμενοι στο μαρτύριο καί τα πάθη. Κι όλα αυτά, γιατί το Άγιο Πνεύμα, τό αγαθό και γλυκύ, έλκει τήν ψυχή στην αγάπη του Κυρίου κι έτσι η ψυχή δεν φοβάται τα βασανιστήρια, ένεκα της γλυκύτητας του Αγίου Πνεύματος ».

[1164] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ Δ΄, L, σελ. 105, « Και τῶν μεν Ἰουδαίων ἐπί τῇ τούτων ἀπωλείᾳ εὐφραινομένων, και τῶν ἐθνῶν επιχαιρομένων και τῶν ἀπίστων αὐτοῖς συναιρομένων, τῶν δέ ἁγίων ἀπό δύσεως εἰς ἀνατολήν πορευομένων, καί ἑτέρων ἀπο ἀνατολῶν εἰς μεσημβρίαν διωκομένων, ἄλλων δέ ἐν τοῖς ὄρεσιν καί ἐν τοῖς σπηλαίοις κρυπτομένων, πανταχοῦ αὐτούς τοῦ βδελύγματος πολεμοῦντος καί διά θαλάσσης καί διά ξηρᾶς τούτους διά τοῦ προστάγματος ἀναιροῦντος καί κατά πάντα τρόπον ἐκ τοῦ κόσμου ἐκθλίβοντος, μή δυναμένων αὐτῶν μήτε πωλῆσαί τι τῶν ἰδίων … ».

Χριστό και το λαό του[1165]. Την σχετική παραβολή θεωρεί ως αναφερόμενη στον Αντίχριστο και ο Ειρηναίος χωρίς όμως να την συνδέει με τον διωγμό των Χριστιανών και δίνοντας βάρος κυρίως στη σχέση των Ιουδαίων προς τον Αντίχριστο[1166].

Κατά τη γνώμη μας αυτή η θέση των Αγίων Ιππολύτου και Ειρηναίου θα πρέπει να αντιμετωπισθεί με επιφύλαξη, καθώς η ερμηνεία της περικοπής στην οποία βασίζεται, δεν είναι η επικρατούσα στην Ορθόδοξη παράδοση[1167]. Πάντως δεν θα πρέπει να μας προβληματίζει το ότι ο διωγμός των εσχάτων παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα παράκλησης των Ιουδαίων. Το γεγονός έχει την ερμηνεία του. Είναι γνωστό πως οι Ιουδαίοι, όχι σπάνια, προκαλούσαν τον διωγμό των ειδωλολατρών κατά των χριστιανών[1168].

α) Η διακοπή της δημόσιας λατρείας του Θεού

Η αυτοθεοποίηση του Αντιχρίστου και η έναρξη του διωγμού των χριστιανών στο μέσον της επταετίας των εσχάτων θα σηματοδοτήσει και τη διακοπή της δημόσιας λατρείας του Χριστού. « Καί ἐν τῷ ἡμίσυ τῶν ἐτῶν ἀρθήσεταί μου θυσία καί σπονδή »[1169], γράφεται στο βιβλίο του Δανιήλ.

Η βιβλική βάση στην οποία στηρίζεται η πατερική θέση για τη διακοπή της δημόσιας χριστιανικής λατρείας είναι το Δαν. 9,27 και το Β΄ Θεσσαλονικείς 2,4[1170].

Ήδη αναφέραμε ότι η λατρεία του Αντιχρίστου θα καθιερωθεί σε πολλούς χριστιανικούς ναούς. Αλλά και όσοι ναοί δεν χρησιμοποιηθούν γι' αυτό το σκοπό θα εγκαταλειφθούν ύστερα απ' τη φυγή των χριστιανών στις ερήμους. Με μια υπέροχη προσωποποίηση οι Άγιοι Εφραίμ και Ρωμανός ο Μελωδός περιγράφουν το « πένθος των Εκκλησιών », δηλαδή την διακοπή της λατρείας του Θεού την εποχή του Αντιχρίστου.

[1165] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LVI-LVII, σελ. 216-7, « Οὗτος οὖν ἐπισυνάξας προς ἑαυτόν τον πάντοτε ἀπειθῆ θεῶ λαόν γεγενημένον, ἄρχεται παρακαλούμενος ὑπ᾽ αὐτῶν διώκειν τους ἁγίους ὡς ἐχθρούς και ἀντιδίκους αὐτῶν ὑπάρχοντας, καθῶς φησίν ὁ εὐαγγελιστής: ᾽ Κριτής τις ἦν … ἐκδικήσω αὐτήν ᾽. ᾽ κριτήν ᾽ μεν οὖν ᾽ ἀδικίας ᾽ τον μήτε ᾽ τον Θεόν φοβούμενον μήτε ἄνθρωπον ἐντρεπόμενον ᾽ ἀδιστάκτως τον ἀντίχριστον λέγει, ός υἱός ὢν τοῦ διαβόλου και σκεῦος τοῦ σατανά βασιλεύσας ἄρξεται και κατά τοῦ Θεοῦ ἐπαίρεσθαι, ἀληθῶς ᾽ μήτε τον Θεόν φοβούμενος μήτε ᾽ τον υἱόν τοῦ Θεοῦ κριτήν πάντων ὄντα ἐντρεπόμενος. ᾽ χήραν δε ἥν λέγει εἶναι ἐν τῆ πόλει αὐτήν την Ἱερουσαλήμ σημαίνει, ἥτις ὄντως ἔστι χήρα, καταλειφθεῖσα ὑπό τοῦ τελείου και ἐπουρανίου νυμφίου, ἥτις ἐκδίκησιν ἐπιζητεῖ παρά ἀνθρώπου θνητοῦ, ὡς ἀδικηθεῖσα ὑπό τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτον οὖν ἀντίδικον ἑαυτῆς ἀποκαλοῦσα και οὐ σωτῆρα, μη ἐπιγνοῦσα το εἰρημένον … ».

[1166] Βλ. Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,4, σελ. 319-21, « Και αὐτός – ο αντίχριστος - ἐστιν ὁ ἄδικος κριτής, ὁ ὑπό τοῦ Κυρίου εἰρημένος ᾽ τόν Θεόν μή φοβούμενος μηδέ ἄνθρωπον ἐντρεπόμενος ᾽, προς ὅν κατέφυγεν ἡ χήρα ἡ ἐπιλελησμένη τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἡ ἐπίγειος Ἱερουσαλήμ, εἰς το ἐκδικηθῆναι ἀπό τοῦ ἀντιδίκου. Ὅπερ και ποιήσει ἐν τῶ καιρῶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ».

[1167] Άλλωστε, αυτή η ερμηνεία φαίνεται να αγνοεί άλλα θεολογικά δεδομένα της υπόθεσης του Αντιχρίστου. Πιο συγκεκριμένα, στην περικοπή του Λουκά η εκδίκηση της χήρας έρχεται ως αποτέλεσμα πολύχρονης πίεσης της χήρας και όχι ως επιθυμία του άδικου κριτή, ο οποίος αναφέρεται πως για πολύ καιρό δεν θέλησε να πραγματοποιήσει την επιθυμία της. Γνωρίζουμε, όμως, πως ο Σατανάς μισεί τον Χριστό πολύ περισσότερο απ' όσο τον μισούν οι Ιουδαίοι.

[1168] Βλέπε σχετικά και Γλαβίνα Αποστόλου, Ιστορία της Εκκλησίας τ. Α, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 93-99 και 111-2, 136.

[1169] Δανιήλ 9,27.

[1170] Βλ. Ειρηναίου, Κατά αιρέσεων, V, 25,4, σελ. 323, Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIII, σελ. 211, Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΣΤ΄, σελ. 268. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας αναφέρει και το Ησ. 1,8.

Αφού αναφέρουν το πένθος της γης, της θάλασσας, του αέρα, των φωστήρων του ουρανού και, γενικά, των στοιχείων της φύσης προφητεύουν: « Θα πενθήσουν και όλες οι Εκκλησίες πένθος μέγα, διότι δεν θα τελείται πλέον λειτουργία ή αγιαστική τελετή. Δεν θα προσφέρεται προσφορά ή θυμίαμα. Η Θεία Λειτουργία θα εξαφανιστεί, η ψαλμωδία και η υμνωδία θα παύσουν »[1171].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του « Περί Συντελείας » γράφει πως τα ιερά των Εκκλησιών θα γίνουν σαν « οπωροφυλάκια ». Η ανάγνωση των γραφών δεν θα ακουστεί πιά, τα τίμια δώρα, το γλυκύ Σώμα και το τίμιο Αίμα του Χριστού δεν θα φαίνονται, η θεάρεστη λατρεία θα παύσει. Αλλά πνευματικό σκότος θα επιπέσει στους ανθρώπους και θα ακούγονται μόνο θρήνος πάνω στο θρήνο και αλίμονο πάνω στο αλίμονο. « Αλλά σκότος έσται τοις ανθρώποις και θρήνος επί θρήνον και ουαί επί ουαί » [1172].

Όλα αυτά βέβαια θα ισχύουν για τις πόλεις, όπου ο Αντίχριστος θα κυριαρχεί ως τρομερός δυνάστης και τύραννος. Ακριβώς η αντίθετη κατάσταση θα επικρατεί στις ερήμους όπου η μελέτη και προσδοκία της έλευσης του Χριστού θα είναι συνεχής, η προσευχή αδιάλειπτη και η Θεία Λειτουργία καθημερινή[1173].

β) Η μετάθεση της Εκκλησίας στην έρημο

Η φυγή της Εκκλησίας στην έρημο θα είναι μια ιστορική αναγκαιότητα. Θα οριστεί απ' τις εξελίξεις. Θα επιβληθεί από τα πράγματα.

Οι χριστιανοί, ούτως ή άλλως, δεν θα είναι δυνατό να μείνουν στις πόλεις, αφού, μή έχοντας δεχθεί το χάραγμα του Αντιχρίστου, δεν θα μπορούν να προμηθευτούν τα

[1171] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 127, « πενθεῖ ἡ γῆ και ἡ θάλασσα, ὅτι ἄφνω κατέπαυσε φωνή ψαλμοῦ και προσευχῆς ἐκ στόματος ἀνθρώπου. Πενθοῦσιν αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ πᾶσαι πένθος μέγα, διότι οὐ λειτουργεῖται ἁγιασμός και προσφορά », Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Ι΄, σελ 270, « Ὁ διωγμός δέ ἐπικρατήσει ὁ κατά τῶν ἁγίων, καί ἐν ὄρεσιν ἐρήμοις καί βουνοῖς καί τοῖς σπηλαίοις γίνονται φυγάδες φόβῳ τοῦ τυρράνου τόν δράκοντα ἐκκλίνοντες βοῶντες : Ἐπίβλεψον καί σῶσον τούς δούλους σου, κριτά δικαιότατε », ΙΒ', σελ. 270, « τά ἅγια ἀρθήσεται », και ΙΓ΄, σελ. 271, « ὥστε καί πάντες θανήσονται διωκόμενοι οἱ Χριστόν ἀναμένοντες. Ψαλμοί καί ὕμνοι παυθήσονται. Οὐδέ λειτουργία, οὐχ ἁγίασμα ἔσεται, προσφορά ἤ θυμίαμα. Ἐπί τρεῖς γάρ καί ἥμισυ χρόνους ἀρθήσεται ἡ θυσία ὡς γέγραπται ».

[1172] Περί Συντελείας, XXIV, σελ. 289, « Πενθοῦσι δε και αἱ ἐκκλησίαι πένθος μέγα, διότι οὔτε προσφορά οὔτε θυμίαμα ἐκτελείται οὐτε λατρεία θεάρεστος, ἀλλά τα ἱερά τῶν ἐκκλησιῶν ὡς ᾽ ὀπωροφυλάκιον ᾽ γενήσονται και το τίμιον σῶμα και αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οὐκ ἀναφανήσεται. Λειτουργία σβεσθήσεται, ψαλμωδία παυθήσεται, ἀνάγνωσις τῶν γραφῶν οὐκ εἰσακουσθήσεται. Ἀλλά σκότος ἔσται τοῖς ἀνθρώποις, και θρῆνος ἐπί θρῆνον, και οὐαί ἐπί οὐαί ».

[1173] Βλ. Α΄ Κορ. 11,26, « Ὁσάκις γάρ ἐάν ἐσθίητε τόν ἄρτον τοῦτον καί τό ποτήριον τοῦτο πίνητε, τόν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλετε, ἄχρις οὗ ἄν ἔλθη ». Βλ. και Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Α΄ προς Κορινθίους, Λόγος ΚΖ΄, Δ΄, P.G. 61, 230 και Ε.Π.Ε. 18Α, σελ. 202, « Εἶτα δεικνύς, ὅτι ἕως τῆς συντελείας αὐτό μένει, φησίν, " ἕως ἄν ἔλθη " ». Βλ. και Εφραίμ, Λόγος εις την παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125-126, « Πολλοί μέν οὖν τῶν ἁγίων … καί φεύγουσιν ἐν σπουδῇ μεγάλη ἐν ἐρήμοις, καί κρύπτονται ἐν ὄρεσι καί σπηλαίοις μετά φόβου, καί πάσσουσι γῆν καί σποδόν ἐπί τάς κεφαλάς, δεόμενοι νυκτός καί ἡμέρας ἐν πολλῇ ταπεινώσει ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXXII-XXXIII, σελ. 288, « οἱ δέ ἀκροώμενοι τῶν θείων γραφῶν… καί μετά δακρύων καί συντετριμμένης καρδίας ζητήσουσι τόν φιλάνθρωπον… ὁρᾷς οἵαν νηστείαν καί προσευχήν ἐκτελέσουσι τότε οἱ ἅγιοι ».

αναγκαία για τη ζωή. Ειδικότερα, μετά την έναρξη του διωγμού, η παραμονή στις πόλεις θα ισοδυναμεί με παράδοση στο μαρτύριο και θα έχει ως συνέπεια φρικτά μαρτύρια και επώδυνη θανάτωση. Οι χριστιανοί, λοιπόν, θα έχουν δύο επιλογές. Είτε θα παραμείνουν στις πόλεις και, αν δεν πεθάνουν απ' την έλλειψη των προς το ζήν αναγκαίων, θα μαρτυρήσουν, είτε θα φύγουν απ' τις πόλεις και θα καταφύγουν στις ερήμους.

Στην Αγία Γραφή η φυγή της Εκκλησίας των εσχάτων χρόνων στην έρημο εμφανίζεται ως η ενδεδειγμένη λύση. Συνιστάται στους χριστιανούς απ' τον ίδιο τον Κύριο στον εσχατολογικό του λόγο. « Ὅταν οὖν ἴδητε τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τό ῥηθέν διά Δανιήλ τοῦ προφήτου ἑστός ἐν τόπῳ ἁγίῳ - ὁ ἀναγινώσκων νοείτω – τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπί τά ὄρη, ὁ ἐπί τοῦ δώματος μή καταβαινέτω ἆραι τά ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ, καί ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ μή ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τά ἱμάτια αὐτοῦ… »[1174], γράφεται στο κατά Ματθαίον. « Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τά ὄρη »[1175], σημειώνεται στο κατά Λουκάν. Στην Αποκάλυψη η φυγή της γυναικός Εκκλησίας στην έρημο γίνεται με πτέρυγες που της δίνονται απ' τον Θεό[1176]. Η πατερική παράδοση επαναλαμβάνει τη σύσταση για φυγή παραθέτοντας, συνήθως, αυτούσιους τους λόγους του Κυρίου[1177] ή το κείμενο της Αποκάλυψης[1178].

Κατά τον Άγιο Κύριλλο Ιεροσολύμων, ο λόγος του Κυρίου για φυγή της Εκκλησίας, το « φυγέτωσαν εις τα όρη », θα πρέπει να ερμηνευτεί μάλλον ως πράξη οικονομίας, παραχώρησης και συγκατάβασης του Κυρίου προς τους χριστιανούς, λόγω της υπερβολικής δύναμης του αντιπάλου Αντιχρίστου. Ταυτόχρονα, ο επίσκοπος Ιεροσολύμων προτρέπει όποιον αισθάνεται τον εαυτό του υπερβολικά δυνατό και σταθερό, ώστε να καταπαλαίσει ενάντια στο Σατανά, να μην φύγει αλλά να μείνει και να λέγει: « Τις ἡμᾶς χωρίσει ἀπό τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; »[1179]. Και διευκρινίζει πως κάνει αυτή του την προτροπή διότι δεν θέλει να « απελπίσει » αυτούς που αποτελούν τα « νεύρα » του σώματος της Εκκλησίας. Κάθε ευλαβής χριστιανός καλείται να κάνει την επιλογή του ανάλογα με τη δύναμη του χαρακτήρος του.

Οι « δειλοί », ή μάλλον οι λιγότερο γενναίοι προτρέπονται να ασφαλίσουν τους εαυτούς τους με την φυγή, ενώ οι « ευθαρσείς », οι γενναιότεροι παροτρύνονται να παραταχτούν και να προετοιμαστούν για την μάχη. Αξίζει να σημειώσουμε πως ο ίδιος ο

[1174] Μθ. 24,15-18. Ο Peerbolte επισημαίνει πως στην Παλαιστίνη υπήρχε η συνήθεια τα σπίτια να είναι με επίπεδη στέγη και εξωτερική σκάλα. Βλ. L. J. Lietaert Peerbolte, The Antecedents of Antichrist, ο.π., σελ. 39.

[1175] Λκ. 21,21. Βλ. και Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CCEL, σελ. 356, CSEL, 112-113.

[1176] Βλ. Απ. 12,6, « καί ἡ γυνή ἔφυγεν εἰς τήν ἔρημον, ὅπου ἔχει ἐκεῖ τόπον ἡτοιμασμένον ἀπό τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτήν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα » και 12,14 « καί ἐδόθησαν τῇ γυναικί δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα τρέφεται ἐκεῖ καιρόν καί καιρούς καί ἥμισυ καιροῦ ἀπό προσώπου τοῦ ὄφεως ».

[1177] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. σελ. 142, « Διά τοῦτο εἰδώς τοῦ ἀντιπάλου το μέγεθος, συγγνώμην τοῖς εὐλαβέσι διδούς ὁ Κύριος, φησί:᾽ τότε οἱ ἐν τῇ Ιουδαία φευγέτωσαν εἰς τά ὄρη ». Βλ. και Ιππολύτου Περί Χριστού και Αντιχρίστου LXII, σελ. 219, Εις τον Δανιήλ Δ΄, XVII, σελ. 84 και LII, σελ. 106, όπου αναφέρονται αυτούσια τα σχετικά χωρία της Αγίας Γραφής.

[1178] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LXI, σελ. 218-9.

[1179] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. σελ. 142, « Εἰ δε τις σύνοιδεν ἑαυτῷ στερροτάτω ὄντι, ἵνα τῷ Σατανᾷ ἀντιπαλαίση, στηκέτω (οὐ γάρ ἀπελπίζω τῆς Ἐκκλησίας τά νεῦρα) και λεγέτω. ᾽ Τις ἡμᾶς χωρίσει ἀπό τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; ᾽ και τα ἑξῆς. Ἀλλ᾽ οἱ μέν δειλοί ἑαυτούς ἀσφαλιζώμεθα, οἱ δε εὐθαρσεῖς παραστήκωμεν ».

Κύριλλος προσπαθώντας να αντιπροσωπεύσει όλους τους Χριστιανούς εντάσσει τον εαυτό του τόσο στη μια όσο και στην άλλη κατηγορία. « Ἀλλ' οἱ μέν δειλοί ἑαυτούς ἀσφαλιζώμεθα, οἱ δέ εὐθαρσεῖς παραστήκωμεν »[1180].

Αυτοί οι δύο τρόποι αντιμετώπισης του διωγμού στους οποίους αναφέρεται ο Αγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων, συναντώνται οι ίδιοι σε όλους τους διωγμούς που αναφέρονται στην Εκκλησιαστική ιστορία. Ανέκαθεν, η λύση που προτεινόταν στους περισσότερους και εφαρμοζόταν, επίσης, απ' τους περισσότερους, ήταν η αποφυγή του διωγμού. Ο ίδιος ο Κύριος, μιλώντας στους μαθητές του, τη συνέστησε, όπως είδαμε νωρίτερα, ενώ ακόμη και οι Απόστολοι, συχνά, απέφευγαν τον κίνδυνο, προκειμένου να συνεχίσουν την περαιτέρω εξάπλωση του ευαγγελίου.

Ποτέ, όμως, δεν έλειψε και η γενναία εκείνη τάξη των ομολογητών που μόνοι τους, αυτόκλητοι, παρουσιάζονταν στους διώκτες τους και, τρόπον τινά, τους προκαλούσαν να τους επιβάλουν φρικτά βασανιστήρια. Ή, εν πάση περιπτώσει, ενώ μπορούσαν να αποφύγουν το μαρτύριο, δεν το απέφευγαν. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αγίου Ιγνατίου Αντιοχείας που ζητούσε απ' τους Χριστιανούς που προέβαιναν σε ενέργειες για την απελευθέρωσή του, να σταματήσουν τις ενέργειές τους και να τον αφήσουν να μαρτυρήσει[1181].

γ) Ο χρόνος της φυγής των Χριστιανών στην έρημο και η διάρκεια της παραμονής τους εκεί

Ο χρόνος της φυγής της Εκκλησίας στην έρημο δόθηκε από τον ίδιο τον Κύριο: « Ὅταν δέ ἴδητε τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τό ρηθέν διά Δανιήλ τοῦ προφήτου ἑστός ἐν τόπῳ ἁγίῳ, ὁ ἀναγινώσκων νοείτω, τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τά ὄρη, καί ὁ ἐπί τοῦ δώματος μή καταβάτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας… Ἔσται γάρ τότε θλίψις μεγάλη … »[1182], γράφεται στο κατά Ματθαίον. Το σύνθημα, λοιπόν, για την φυγή των Χριστιανών στις ερήμους θα είναι η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο Ναό των Ιεροσολύμων.

[1180] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. σελ. 142.

[1181] Βλ. Ιγνατίου Αντιοχείας, Επιστολή προς Ρωμαίους, IV-VII, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 7, σελ. 304-305, Ε.Π.Ε. Αποστολικοί Πατέρες, 4, σελ. 114-118: « Παρακαλῶ, ὑμᾶς, μή εὔνοια ἄκαιρος γένεσθέ μοι. Ἄφετέ με θηρίων εἶναι βοράν, δι' ὧν εστι Θεοῦ ἐπιτυχεῖν. Σίτος εἰμί Θεοῦ καί δι' ὀδόντων θηρίων ἀλήθομαι, ἵνα καθαρός ἄρτος εὑρεθῶ τοῦ Χριστοῦ… Ὀναίμην τῶν θηρίων τῶν ἐμοῖ ἡτοιμασμένων, ἅ εὔχομαι σύντομά μοῖ εὑρεθῆναι, ἅ καί κολακεύσω, συντόμως με καταφαγῆναι, οὐχ ὥσπερ τινῶν δειλαινόμενα οὐχ ἥψαντο. Κἄν αὐτά δέ ἑκόντα μή θέλη, ἐγώ προσβιάσομαι. Συγγνώμην μοῖ ἔχετε. Τί μοῖ συμφέρει, ἐγώ γινώσκω. Νῦν ἄρχομαι μαθητής εἶναι. Μηδέν με ζηλῶσαι τῶν ὁρατῶν καί τῶν ἀοράτων, ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω. Πῦρ καί σταυρός, θηρίων τε συστάσεις, ἀνατομαί, διαιρέσεις, σκορπισμοί ὀστέων, συγκοπαί μελῶν, ἀλεσμοί ὅλου τοῦ σώματος, κακαί κολάσεις τοῦ διαβόλου ἐπ' ἐμέ ἐρχέσθωσαν, μόνον ἵνα Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιτύχω… καλόν ἐμοί ἀποθανεῖν διά Ἰησοῦν Χριστόν ἤ βασιλεύειν τῶν περάτων τῆς γῆς… Τόν Κύριον ποθῶ, τόν Υἱόν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καί Πατρός, Ἰησοῦν τόν Χριστόν. Ἐκεῖνον ζητῶ, τόν ὑπέρ ἡμῶν ἀποθανόντα. Ἐκείνον θέλω, τόν δι' ἡμᾶς ἀναστάντα. Συγγνωμονεῖτέ μοι ἀδελφοί μή ἐμποδίσητέ με εἰς ζωήν φθάσαι. Ἰησοῦς γάρ ἐστιν ἡ ζωή τῶν πιστῶν. Μή θελήσητέ με ἀποθανεῖν. Θάνατος γάρ ἐστιν ἡ ἄνευ Χριστοῦ ζωή. Τοῦ Θεοῦ θέλοντά με εἶναι, κόσμω μή χαρίσησθε. Ἄφετέ με καθαρόν φῶς λαβεῖν. Ἐκεῖ παραγενόμενος, Θεοῦ ἄνθρωπος ἔσομαι… ».

[1182] Μθ., 24,15-21. Βλέπε καί Ειρηναίου, Έλεγχος, V, 25,2, σελ. 313-4.

Η φυγή, όπως περιγράφεται στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου, θα πρέπει να γίνει άμεσα και με καταπληκτική ταχύτητα και αποφασιστικότητα[1183]. Οι Χριστιανοί με μεγάλη βιασύνη θα καταφύγουν σε έρημους τόπους, σε όρη και σπηλιές. Ο λόγος είναι μάλλον προφανής. Αν οι χριστιανοί δεν προλάβουν να φύγουν έγκαιρα, θα συλληφθούν και θα υποστούν φρικτά βασανιστήρια απ' τον Αντίχριστο και τους οπαδούς του ή θα υποστούν μαζί μ' αυτούς την ταλαιπωρία απ' τις τιμωρητικές μάστιγες.

Η διαδικασία θα είναι ανάλογη με αυτήν της φυγής των Χριστιανών απ' την Ιερουσαλήμ το 70 μ.Χ.. Όπως, τότε, οι Χριστιανοί, μόλις είδαν τα στρατεύματα να κυκλώνουν την Ιερουσαλήμ εγκατέλειψαν την Ιερή Πόλη και κατέφυγαν στην Πέλλα της Δεκάπολης[1184], έτσι καί στα έσχατα, όταν οι Χριστιανοί δουν τον Αντίχριστο να ενθρονίζεται στο Ναό των Ιεροσολύμων, θα εγκαταλείψουν τους τόπους τους και θα καταφύγουν στην έρημο[1185].

Η φυγή των Χριστιανών, λοιπόν, θα συμβεί ταυτόχρονα με την ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού, στο μέσο της επταετίας των εσχάτων. Τότε θα ξεκινήσει και ο διωγμός του Αντιχρίστου. Αυτό προκύπτει και απ' το ότι στην Αποκάλυψη αναφέρεται πως η Εκκλησία θα τρέφεται στην έρημο επί τριάμισι έτη. Στο τέλος αυτών των τριάμισι ετών θα επισυμβεί και το τέλος του Θηρίου.

Το χρονικό διάστημα του διωγμού δεν θα είναι μεγάλο. Θα συντομευθεί για χάρη των δικαίων. Όπως επισημαίνουν οι Άγιοι Κύριλλος Ιεροσολύμων και Αυγουστίνος ο Αντίχριστος δεν θα βασιλέψει παρά μόνο τρεισήμισι έτη[1186]. Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων γράφει πως οφείλουμε ευγνωμοσύνη στο Θεό που περιόρισε την θλίψη εκείνων των ημερών σε λίγες μέρες[1187]. Και προσθέτει πως μόνο ένα χρόνο θα είναι αυξημένη η εξουσία του Αντιχρίστου. Και πως οι Χριστιανοί, μεταβαίνοντας από τόπο σε

[1183] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125, « Καί φεύγουσιν ἐν σπουδῇ μεγάλῃ ἐν ἐρήμοις » και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Λουκάν, P.G. 123, 997.

[1184] Βλ. Ευσεβίου, Εκκλησιαστική Ιστορία Γ΄, 5,3. Β.Ε.Π. 19, 253 ΚΑΙ Ε.Π.Ε. 1 σελ. 254. « Ού μην ἀλλά καί τοῦ λαοῦ τῆς ἐν Ἰεροσολύμοις ἐκκλησίας κατά τινα χρησμόν τοῖς αὐτόθι δοκίμοις δι' ἀποκαλύψεως ἐκδοθέντα πρό τοῦ πολέμου μεταναστῆναι τῆς πόλεως καί τινα τῆς Περαίας πόλιν οἰκεῖν κεκελευσμένου (Πέλλαν αὐτήν ὀνομάζουσιν) τῶν εἰς Χριστόν πεπιστευκότων ἀπό τῆς Ἰερουσαλήμ μετῳκισμένων ». Βλ. και Επιφανίου Κατά Αιρέσεων, 29,7 P.G. 41,401. Ως παραδείγματα εξόδου των εκλεκτών του Θεού απ' την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης θα μπορούσαν να αναφερθούν και η έξοδος του Νώε, του Λωτ και του Τωβία.

[1185] Βλ. Ιππολύτου, Λόγος εις τον Δανιήλ Δ΄, XVII, σελ. 84 . Ο λόγος για τον οποίο δεν θα σημειωθεί η φυγή της Εκκλησίας στην έρημο νωρίτερα, π.χ. αμέσως μετά την εμφάνιση του Αντιχρίστου, δεν αναφέρεται στην ορθόδοξη παράδοση. Θα μπορούσαμε πάντως να υποθέσουμε πως μια πρόωρη φυγή και απαραίτητη δεν θα ήταν αλλά και πρόωρη κόπωση θα δημιουργούσε.

[1186] Βλ. Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ', Η', σελ. 91, και Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 142, « Βασιλεύσει δε ὁ Ἀντίχριστος τρία καί ἥμισυ ἔτη μόνα. Οὐκ ἐξ ἀποκρύφων λέγομεν, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ Δανιήλ. Φησί γάρ: " Καί δοθήσεται αὐτῷ ἕως καιροῦ καί καιρῶν καί ἡμίσεως καιροῦ " (Δαν. 7,25). Καιρός μέν ὁ εἰς ἐνιαυτός, ἐν ᾧ τέως αὔξει ἡ παρουσία αὐτοῦ. Καιροί δε τα ἐπίλοιπα δύο ἔτη τῆς παρανομίας, εἰς τρία ὁμοῦ συναριθμούμενα. Και το ἥμισυ τοῦ καιροῦ ἡ ἐξάμηνος. Και πάλιν ἀλλαχοῦ το αὐτό … ».

[1187] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 142 « Ἀλλά τῷ Θεῷ χάρις, τῷ το μέγεθος τῆς θλίψεως εἰς ὀλίγας ἡμέρας περιγράψαντι. Λέγει γάρ: " διά δε τους ἐκλεκτούς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι " ».

τόπο για να σωθούν, δεν θα προλάβουν να περιέλθουν όλες τις πόλεις της Ιερουσαλήμ, αλλά θα έλθει ο Υιός του ανθρώπου για να δώσει τέλος στο διωγμό τους[1188].

Αυτή η θέση θεμελιώνεται βιβλικά στο λόγο του Κυρίου ότι οι ημέρες εκείνες θα συντομευθούν[1189] αλλά και στο λόγο του Ιωάννη του Θεολόγου στην Αποκάλυψη ότι ο διάβολος θα λυθεί « μικρόν χρόνον »[1190].

Κατά τον Άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο, η θλίψη δεν θα εκταθεί σε μήκος χρόνου[1191]. Κατά τον Θεοδώρητο Κύρου, η βασιλεία του Αντιχρίστου θα καταλυθεί « ως τάχιστα »[1192]. Κατά τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά, ο χρόνος του θα είναι « ολίγος »[1193]. Οι ημέρες θα κολοβωθούν. Ο χρόνος θα συσταλεί. Η Β΄ Παρουσία θα έλθει σύντομα.

Η συντόμευση του χρόνου της παρουσίας του Αντιχρίστου θα είναι πράξη αγάπης και ευσπλαχνίας του Κυρίου προς χάριν των εκλεκτών του, του « καταλείμματος των Αγίων » που θα έχουν κρυβεί στα όρη και τα σπήλαια για να ξεφύγουν τον διωγμό του Αντιχρίστου[1194]. Κατά τον ιερό Χρυσόστομο, αν ο Ιουδαϊκός πόλεμος συντομεύθηκε για τους λίγους εκλεκτούς, πολύ περισσότερο θα συντομευθεί η θλίψη των εσχάτων. Γι' αυτό και ο Χριστός είπε πως θα έλθει αμέσως μετά την ταλαιπωρία εκείνων των ημερών[1195].

[1188] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, P.G. 33, 892 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 143-4, « Καιρός μέν ὁ εἷς ἐνιαυτός, ἐν ᾧ τέως αὔξει ἡ παρουσία αὐτοῦ. Καιροί δέ τά ἐπίλοιπα δύο ἔτη τῆς παρανομίας, εἰς τρία ὁμοῦ συναριθμούμενα. Καί τό ἥμισυ τοῦ καιροῦ ἡ ἐξάμηνος. Καί πάλιν ἀλλαχοῦ τό αὐτό φησι Δανιήλ. " Καί ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τόν αἰώνα, ὅτι εἰς καιρόν, καί καιρούς, καί ἥμισυ καιροῦ ". Τάχα δε τινες εἰς τοῦτο ἐξέλαβον καί τό ἐξῆς. " ἡμέραι χίλιαι διακόσιαι ἐνενήκοντα ". Καί τό " Μακάριος ὁ ὑπομένων, καί φθάσας εἰς ἡμέρας χιλίας τριακοσίας τριάκοντα πέντε ". Διά τοῦτο δεῖ παρακαλύπτεσθαι καί φεύγειν. Ἴσως γάρ οὐ μή τελέσωμεν τάς πόλεις τοῦ Ἰσραήλ, ἕως ἄν ἔλθῃ ὁ Υἱός τοῦ ἀνθρώπου ».

[1189] Βλ. Μθ 24,22, « Καί εἰ μή ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι οὐκ ἄν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. Διά δέ τούς ἐκλεκτούς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι ». Βλ. και Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΕ΄, P.G. 33, 992 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 142.

[1190] Αποκ. 20,3. Βλ. και Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, Η΄, σελ. 90-91.

[1191] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΣΤ΄, Γ΄, P.G. 58, 697, « οὐκ ἐκτείνεται εἰς χρόνου μῆκος ».

[1192] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Εις τον Δανιήλ, VII, P.G. 81,1421, « οὐκ ἐπί πολύ διαρκέσει ἀλλ' ὡς τάχιστα καταλυθήσεται ».

[1193] Γρηγορίου Παλαμά, Ομιλία Δ΄, Εις το ευαγγέλιον της Δευτέρας του Χριστού Παρουσίας και περί ευσπλαχνίας και ευποιίας, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 112. Βλ. και Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, Δ΄, σελ. 106.

[1194] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΕ΄, σελ. 271-2 « ὅτι ὁ Δεσπότης διά τούς ἐκλεκτούς αὐτοῦ κολοβώσει, ὡς γέγραπται, τάς ἡμέρας τῆς θλίψεως περιφειδόμενος τῶν ἰδίων ὡς εὔσπλαχνος ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, σελ. 289, « Οὐδέ γάρ τότε ὁ εὔσπλαχνος και φιλάνθρωπος Θεός καταλείψει τῶν ἀνθρώπων το γένος ἀπαραμύθητον, ἀλλά και ᾽ κολοβώσει ᾽ τάς ἡμέρας ἐκείνας και τον χρόνον τῶν τριῶν ἥμισυ ἐτῶν και ποιήσει αὗτά σύντομα διά το κατάλειμμα τῶν ἐν ὄρεσι και σπηλαίοις κατακρυφθέντων, ἵνα μη πάντων τῶν ἁγίων ἐκείνων ἡ φάλαγξ ἐκλείψῃ. Ἀλλά μετά σπουδῆς αἱ ἡμέραι αὗται διαδραμοῦνται και ἀρθήσεται ἡ βασιλεία τοῦ πλάνου και ἀντιχρίστου ἐν τάχει και λοιπόν ᾽ ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ᾽ ᾽ παρέλθη το σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου ᾽ και τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐξουσία καταργηθήσεται και τα ὁρώμενα ταῦτα πάντα ἀφανισθήσονται », και Αρέθα, Ε.Α., σελ. 337 « δι' ἥν θλιβεράν οὖσαν ἄγαν τοῖς φιλοθέοις κολοβωθήσονται », και σελ. 470 « ὅν εἰς μικρόν συνέστειλε, διά τό σφοδρόν καί σχεδόν ἀνύποπτον τῶν διά Χριστόν κακουμένων ».

[1195] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΣΤ΄, Γ΄, P.G. 58, 697 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 22, « Ἀλλ' οὐκ ἐκτείνεται εἰς χρόνου μῆκος. Εἰ γάρ ὁ Ἰουδαϊκός πόλεμος διά τούς ἐκλεκτούς ἐκολοβώθη, πολλῷ μᾶλλον οὗτος ὁ πειρασμός συσταλήσεται διά τούς αὐτούς τούτους. Διά τοῦτο οὐκ εἶπε, μετά τήν θλίψιν, ἀλλ' " εὐθέως μετά τήν θλίψιν "… ὁμοῦ γάρ σχεδόν ἅπαντα γίνεται. Οἱ τέ γάρ ψευδοπροφῆται καί οἱ ψευδόχριστοι θορυβήσουσι παραγενόμενοι, καί εὐθέως αὐτός παρέσται. Καί γάρ οὐ μικρά τότε

δ) Η διάσωση και διατροφή της Εκκλησίας στην έρημο.

Οι περισσότεροι Χριστιανοί θα καταφύγουν σε έρημους τόπους, κυρίως σε όρη και σπηλιές, ή θα κινούνται συνέχεια μεταβαίνοντας από πόλη σε πόλη[1196]. Η σωτηρία τους θα είναι δωρεά του Θεού. Η Θεία Χάρις θα τους οδηγήσει σε ορισμένους τόπους, όπου θα κρυφτούν και θα σωθούν χωρίς να βλέπουν τα ψευτοθαύματα και τα « φόβητρα » του Αντιχρίστου[1197]. Εκεί, οι Χριστιανοί θα ρίχνουν χώμα και στάχτη στις κεφαλές τους και θα προσεύχονται νύχτα και ημέρα με δάκρυα, στεναγμούς και πολλή ταπείνωση[1198]. Κατά τον ιερό Αυγουστίνο η Εκκλησία, όπως ένα καράβι που έχει πέσει σε μεγάλα κύματα και καταιγίδες, και όπως έκαναν σε παρόμοια περίπτωση οι μαθητές του Χριστού, θα καλεί τον Κύριο να ξυπνήσει και να διατάξει τους ανέμους των πειρασμών να παύσουν για ν' αποκατασταθεί η γαλήνη. Και θα προσεύχεται: « Ἀνάστηθι Κύριε, ὑψωθήτω ἡ χείρ σου, μή ἐπιλάθη τῶν πενήτων σου εἰς τέλος »[1199]. Σύμφωνα με τον Άγιο Ρωμανό τον μελωδό οι Χριστιανοί θα προσεύχονται ζητώντας απ' τον Χριστό να τους σώσει και να εμφανιστεί για να δώσει τέλος στην ταλαιπωρία τους με τα εξής λόγια: " Ἐπίβλεψον καί σῶσον τούς δούλους σου… Ἐμφάνηθι, κριτά δικαιότατε "[1200]. Ο Άγιος Εφραίμ

μέλλει κατέχειν ταραχή τήν οἰκουμένην ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Λακτάντιος γράφει πως στο τέλος των καιρών το έτος, ο μήνας και η μέρα θα συντομευθούν. Βλ. Λακταντίου, The epitome of the divine institutes, LXXI, ANF, vol. VII, Fathers of the third and fourth centuries, CCEL, Grand Rapids 2004, σελ. 254.

[1196] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LXI, σελ. 219, « κρατήσει ὁ τύραννος διώκων τήν ἐκκλησίαν φεύγουσαν " ἀπό πόλεως εἰς πόλιν " καί ἐν ἐρημίᾳ κρυβομένην καί ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἔχουσαν μεθ' ἑαυτῆς οὐδέν ἕτερον εἰ μή τάς " δύο πτέρυγας τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου ", τουτέστι τήν εἰς Χριστόν πίστιν, ὅς ἐκτείνας τάς ἁγίας χεῖρας ἐπί τῷ ξύλῳ ἥπλωσε δύο πτέρυγας, δεξιάν καί εὐώνυμον, προσκαλούμενος πάντας τούς εἰς αὐτόν πιστεύοντας καί σκεπάζων "ὡς ὄρνις νεοσσούς " ». Βλ. και Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, E.A., CCEL, σελ. 356, CSEL, 112-113.

[1197] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 126, « Καί δωρεῖται αὐτοῖς τοῦτο παρά Θεοῦ τοῦ ἁγίου, καί ὁδηγεῖ αὐτούς ἡ χάρις εἰς τόπους ὡρισμένους, καί σώζονται κρυπτόμενοι ἐν ταῖς ὀπαῖς καί τοῖς σπηλαίοις, μή βλέποντες τά σημεῖα καί τά φόβητρα τοῦ Ἀντιχρίστου ».

[1198] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114, « Εἰσί γάρ πολλοί εὑρισκόμενοι τότε εὐάρεστοι τῷ Θεῷ, δυνάμενοι σωθῆναι ἐν ὄρεσι καί ἐν ἐρήμοις τόποις, ἐν πολλαῖς δεήσεσι καί κλαυθμοῖς ἀφορήτοις », και σελ. 125, « Πολλοί μέν οὖν τῶν ἁγίων, ὅσοι τότε εὑρεθῶσιν εἰς τήν ἔλευσιν τοῦ μιαροῦ, ἐκχέουσι, ποταμηδόν τά δάκρυα ἐν στεναγμοῖς προς τόν Θεόν τόν Ἅγιον τοῦ ρυσθῆναι τοῦ Δράκοντος. Καί φεύγουσιν ἐν σπουδῇ μεγάλη ἐν ἐρήμοις, καί κρύπτονται ἐν ὄρεσι καί σπηλαίοις μετά φόβου, καί πάσσουσι γῆν καί σποδόν ἐπί τάς κεφαλάς, δεόμενοι νυκτός καί ἡμέρας ἐν πολλῇ ταπεινώσει ».

[1199] Βλ. Ψαλμοί, 9,33, και Αυγουστίνου, Exposition on the book of Psalms, NPNF, Series I, vol VIII, CCEL, X, σελ. 39.

[1200] Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Ι΄, σελ. 270, « ὁ διωγμός δέ ἐπικρατήσει ὁ κατά τῶν ἁγίων, καί ἐν ὄρεσιν ἐρήμοις καί βουνοῖς καί τοῖς σπηλαίοις γίνονται φυγάδες φόβῳ τοῦ τυράννου τόν δράκοντα ἐκκλίνοντες, βοῶντες: " Ἐπίβλεψον καί σῶσον τούς δούλους σου, κριτά δικαιότατε " », και ΙΒ΄, σελ. 270, « διόπερ οἱ δίκαιοι " Ἐμφάνηθι ", κράζουσι, " κριτά δικαιότατε " ».

γράφει: « Ὁ γάρ ἅγιος Θεός θεωρῶν αὐτούς οὕτως ἐν κλαυθμῷ ἀμυθήτῳ καί πίστει εἰλικρινεῖ, σπλαχνίζεται ἐπ' αὐτούς, ὡς πατήρ φιλόστοργος, καί διατηρεῖ αὐτούς, ἔνθα ἀπεκρύβησαν »[1201].

Αναφορά στην καταφυγή των Χριστιανών στις ερήμους γίνεται και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Κατά τον συγγραφέα του « Περί Συντελείας » οι Χριστιανοί θα κρυβούν στα όρη και τα σπήλαια, όπου με δάκρυα και συντετριμμένη καρδία θα αναζητήσουν τον φιλάνθρωπο Θεό. Αυτός θα τους αποσπάσει απ' τις παγίδες του Αντιχρίστου, θα τους διασώσει απ' τα χαλεπά σκάνδαλά του και αοράτως θα τους σκεπάσει με την δεξιά του χείρα[1202]. Κατά τους Ανδρέα και Αρέθα Καισαρείας, όπως συνέβαινε πάντα σε περιόδους διωγμών, έτσι και την εποχή του Αντιχρίστου, οι Χριστιανοί θα καταφύγουν στις ερήμους[1203]. Στις ερήμους, που είναι γεμάτες από κάθε αρετή και θεοφιλία, ζώντας μακριά από κάθε κακία και ηδονή, θα αποφύγουν τις προσβολές των δαιμόνων[1204].

ε) Ο θαυμασμός των Πατέρων της Εκκλησίας για τους μάρτυρες και τους πιστούς Χριστιανούς της εποχής του Αντιχρίστου.

Οι Πατέρες αισθάνονται απερίγραπτο θαυμασμό και δέος για τους μάρτυρες της εποχής του Αντιχρίστου· θαυμασμό που εκφράζουν απερίφραστα γι' αυτούς που θεωρούν ανώτερους όλων των προηγουμένων Αγίων. Ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων διερωτάται με απορία γεμάτη θαυμασμό και δέος: « Τις ἆρα μακάριος ὁ ὑπέρ Χριστοῦ μετ' εὐλαβείας μαρτυρῶν τότε; »[1205]. Οι μάρτυρες εκείνου του διωγμού θα υπερέχουν

[1201] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114.

[1202] Βλ. Περί Συντελείας, XXXIII, σελ. 288, « καί ἐκφεύξουσιν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ καί ἐπί τά ὄρη καί ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς κατακρυβήσονται καί μετά δακρύων καί συντετριμμένης καρδίας ζητήσουσι τόν φιλάνθρωπον, καί αὐτός ἐκσπάσει αὐτούς ἐκ τῶν βρόχων αὐτοῦ καί διασώσει ἐκ τῶν σκανδάλων αὐτοῦ τῶν χαλεπῶν καί ἀοράτως σκεπάσει αὐτούς τῇ χειρί αὐτοῦ τῇ δεξιᾷ τούς ἀξίως αὐτῷ καί δικαίως προσπίπτοντας ».

[1203] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΓ΄, 324-5, « Εἰκός δέ καί τήν αἰσθητήν ἔρημον σώζειν τούς ἐν ὄρεσι καί σπηλαίοις καί ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς διά τήν τοῦ ἀποστάτου καί ψευδοχρίστου ἐπιβουλήν φεύγοντας, καθά καί πρώην τους μάρτυρας ».

[1204] Βλ. Ανδρέα, Ε.Α., ΛΓ΄, 324 και ΛΕ΄, 329, « Καί αἱ δύο διαθῆκαι δι' ὧν πάντως αἱ πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ σημαίνονται ὅπως ταύταις μετεωροιποροῦσα εἰς τήν ἔρημον, πάσης διύγρου ἡδονῆς πολιτείαν τρέφηται ἀεί μέν, εν δέ τῇ τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίᾳ μάλιστα … καί οἱ κατά τήν αἰσθητήν ἔρημον ἐν ὄρεσι καί σπηλαίοις κρυπτόμενοι, τοῦτον ἔσθ' ὅτε φεύξονται », Αρέθα, Ε.Α., ΛΓ΄, σελ. 357-8, « Ἡ δέ τῆς γυναικός φυγή εἰς τήν ἔρημον, τήν τῶν ἐκλεκτῶν σημαίνει, ἥν ἐπί παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου ὑπό τοῦ διαβόλου ἐνεργουμένης, φεύξονται οἱ κορυφαιότατοι τῆς Ἐκκλησίας, ἐκ τῶν πολιτικῶν θορύβων καί κοσμικῶν φεύγοντες ἡδονῶν. Φεύξονται δέ ὅπου σύνηθες αὐτοῖς ἐν θλίψει ὑποχωρεῖν, κατά τό Κύριε, ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου. Ἡ μνήμη δέ δι' ἐγκρατείας. Πᾶς γάρ, φησίν ὁ Παύλος, ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται. Εἰς τήν ἔρημον οὖν ὑποστέλλοντες ἑαυτούς οἱ τρόφιμοι τῆς Ἐκκλησίας τηνικάδε πάσης ἡδονῆς καί κακίας, πάμφορον δέ πάσης ἀρετῆς καί Θεοφιλίας, ἐκεῖ τᾶς προσβολάς τῶν δαιμόνων διαφεύξονται. Εἰκός δέ καί τήν αἰσθητήν ἔρημον διασώζειν τούς ἐν ὄρεσι καί σπηλαίοις καί ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς κάι τήν τοῦ ἀποστάτου ἐπιβουλήν ἑαυτούς, ὡς καί πρότερον τούς Χριστοῦ μάρτυρας », και ΛΔ', σελ. 365.

[1205] Κυρίλλου, Κατήχησις, ΙΕ΄, ΙΖ΄, 893 και Ε.Π.Ε., σελ. 144.

έναντι όλων των υπολοίπων μαρτύρων των προηγουμένων εποχών[1206]. Και αυτό διότι οι μεν πρώτοι ενίκησαν τους υπασπιστές του διαβόλου, ενώ οι δεύτεροι θα καταπαλαίσουν και θα κατανικήσουν αυτόν τον ίδιο τον Σατανά[1207]. Παλαιότερα, ο Σατανάς ήταν δεμένος και φυλακισμένος, με περιορισμένες δυνάμεις. Την εποχή του Αντιχρίστου, όμως, ο Σατανάς θα έχει λυθεί, θα είναι ελεύθερος και θα έχει λάβει τέτοια δύναμη, όμοια της οποίας δεν είχε ποτέ στο παρελθόν[1208].

Άλλωστε, οι παλαιότεροι μάρτυρες είχαν ν' αντιμετωπίσουν διώκτες που μόνο φόνευαν, ενώ στην περίπτωση του Αντιχρίστου η προτροπή για την επιλογή του κακού θα είναι διπλή, προτροπή όχι μόνο φόβου και απειλών αλλά και προτροπή απάτης με φανταστικά θαύματα και απατηλές αναστάσεις νεκρών[1209]. Κατά τον Αυγουστίνο ο πρώτος διωγμός της Εκκλησίας ήταν βίαιος, όταν με φόνους και βασανιστήρια οι Χριστιανοί εξαναγκάζονταν να θυσιάσουν. Ο δεύτερος διωγμός είναι πονηρός και διεξάγεται απ' τους αιρετικούς και τους ψευδαδέλφους. Απομένει ο τρίτος διωγμός που θα έρθει απ' τον Αντίχριστο και απ' τον οποίο τίποτε δεν θα είναι περισσότερο επικίνδυνο. Γιατί θα είναι, ταυτόχρονα, βίαιος και πονηρός. Βίαιος λόγω της αυτοκρατορικής εξουσίας του Αντιχρίστου, και πονηρός λόγω των ψευτοθαυμάτων του[1210].

Οι Άγιοι Αυγουστίνος και Εφραίμ εκφράζουν τον θαυμασμό τους όχι μόνο για τους μάρτυρες των εσχάτων αλλά και για όλους τους πιστούς Χριστιανούς του τέλους των καιρών. Ο ιερός Αυγουστίνος διερωτάται: « Τί θα είμαστε εμείς, που αντιμετωπίζουμε τον εχθρό ενώ είναι δέσμιος, σε σύγκριση με τους πιστούς και τους Αγίους εκείνης της εποχής που θα τον νικήσουν όταν θα έχει ελευθερωθεί και θα έχει αυξημένες δυνάμεις »[1211]; Και ο Άγιος Εφραίμ ερωτά: « Ποιός άραγε θα είναι ο μακάριος που θα έχει αδαμάντινη ψυχή, ικανή να υποφέρει με γενναιότητα όλα τα σκάνδαλα της εποχής των εσχάτων; Ποιός θα είναι αυτός ο άνθρωπος ο άξιος του μακαρισμού όλων των αγγελικών ταγμάτων; »[1212].

Ο Άγιος Εφραίμ, μάλιστα, για να τονίσει την αρετή εκείνων των ανδρών, την αντιπαραβάλλει προς την δική του « δειλία » λέγοντας πως αυτός πτοήθηκε εξ αιτίας και

[1206] Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΖ΄, P.G. 33, 893 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 144, « ὑπέρ γάρ πάντας μάρτυρας ἐγώ φημί εἶναι τους τότε μάρτυρας ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXX, σελ. 288, « Μακάριοι οί τότε νικήσαντες τον τύραννον, ὅτι παρά τους πρώτους μάρτυρας ἐνδοξότεροι και ὑψηλότεροι ἔχουσιν ἀναδειχθήναι », και Όσιος Ανδρέας ο διά Χριστόν σαλός, Έκδοση Γ΄, Αττική, 1986, σελ. 215, « Και όλοι βέβαια οι Άγιοι είναι μακάριοι. Τρισμακάριοι, όμως, θα είναι όσοι μαρτυρήσουν την εποχή του Αντιχρίστου ».

[1207] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΖ΄, P.G. 33, 893 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 144, « Οί μεν γάρ πρό τούτου μόνοις ἀνθρώποις ἐπάλαισαν, οἱ δε ἐπί τοῦ ἀντιχρίστου αὐτῶ τῶ Σατανᾶ πολεμήσουσι ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXX, σελ. 288, « Οί γάρ μάρτυρες πρώην τους αὐτοῦ ὑπασπιστάς ἐνίκησαν, οὗτοι δε αὐτόν τον διάβολον υἱόν τῆς ἀπωλείας καταπαλαίσαντες και νικηταί γενόμενοι ποίων οὖν ἐγκωμίων και στεφάνων οὐ κατακοσμηθήσονται παρά τοῦ βασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ; ».

[1208] Βλ. Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, Κ΄, Η΄, σελ. 92 και ΙΘ΄, 119.

[1209] Βλ. Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, ΙΖ΄, P.G. 33, 893 και Ε.Π.Ε. 2, σελ. 144, « και οί μέν πρότερον διώκοντες βασιλεῖς ἐφόνευον μόνον, νεκρούς δε οὐ προσεποιοῦντο ἐγείρειν, οὐδέ σημείων και τεράτων φαντασίας ἐδείκνυον. Ὧδε δε και τοῦ φόβου και τῆς ἀπάτης προτροπή κακή ὥστε πλανᾶσθαι εἰ δυνατόν, και τους ἐκλεκτούς ».

[1210] Βλέπε σχετικά Αυγουστίνου, Exposition on the Book of Psalms,ο.π., X, σελ. 39.

[1211] Αυγουστίνου, Η Πολιτεία του Θεού, Κ΄, Η΄, σελ. 92.

[1212] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114, « Τις ἄρα ἔχων οὕτως ψυχήν ἀδαμαντίνην, ὥστε φέρειν γενναίως ἅπαντα τα σκάνδαλα; Τις ἄρα ἐστίν οὕτως, ὡς προείπον, ἄνθρωπος, ἵνα πάντες Ἄγγελοι μακαρίσωσιν αὐτόν; ».

αυτής μόνης της σκέψης του δράκοντος Αντιχρίστου[1213]. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας ερωτά ρητορικά: « Αυτοί που θα νικήσουν τον ίδιο τον διάβολο ποιών εγκωμίων και στεφάνων δεν θα απολαύσουν απ' τον βασιλέα Χριστό; »[1214].

5) Η « μεγάλη θλίψις »

Η « Μεγάλη Θλίψις ». Έτσι την ονόμασε ο ίδιος ο Θεάνθρωπος[1215]. Μια έννοια ασύλληπτη για τους περισσότερους, μια εποχή της οποίας την τραγικότητα οι πολλοί αδυνατούν να συλλάβουν. Η φοβερή ένταση και το τρομερό μέγεθος της μεγάλης θλίψης φαίνεται κύρια και κατ' εξοχήν απ' τα λόγια του ιδίου του Κυρίου. Ο Ιησούς Χριστός είπε γι' αυτήν πως τέτοια θλίψις ούτε έγινε ούτε θα γίνει ποτέ στην ανθρώπινη ιστορία. «Ἔσται γάρ τότε θλῖψις μεγάλη οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' αρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν οὐδ' οὐ μή γένηται »[1216]. Δεν θα έχει ούτε το προηγούμενό της αλλά ούτε και την επανάληψή της στην ανθρώπινη ιστορία. Εύλογα διερωτάται ο Άγιος Εφραίμ. Πώς είναι δυνατόν να εικάσουμε εμείς το « υπέρμετρον » αλλά και το « ανέκφραστον » αυτής της θλίψης, όταν ο ίδιος ο Κύριος μ' αυτόν τον τρόπο την χαρακτήρισε[1217]; Κατά τον Άγιο Ρωμανό τον Μελωδό εκείνη την εποχή κάθε θλίψη θα επικρατήσει στον κόσμο[1218].

Σύμφωνα με τα λόγια του ιδίου του Κυρίου, η « μεγάλη θλίψις » θα είναι τόσο φοβερή ώστε, αν δεν συντομευόταν, δεν θα σωζόταν κανείς. « Καί εἰ μή ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι οὐκ ἄν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. Διά δέ τούς ἐκλεκτούς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι »[1219], γράφεται στο κατά Ματθαίον. Δηλαδή ο Χριστός θα συντομεύσει την χρονική διάρκεια αυτής της θλίψης, επειδή, ακόμη και οι δίκαιοι, λόγω της υπερβολικής ανάγκης και της υπέρογκης θλίψης θα βρεθούν σε δύσκολη θέση[1220]. Μια καταστροφή, πραγματικά, μυθικών ή, καλύτερα, αποκαλυπτικών

[1213] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114, « Ἐγώ γάρ, ἀδελφοί φιλοχριστοι και τέλειοι, ἐπτοήθην ἐξ αὐτῆς τῆς μνήμης τοῦ Δράκοντος, μελετῶν εἰς ἐαυτόν την θλίψιν την μέλλουσαν ἔσεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις … ».

[1214] Περί Συντελείας, XXX, σελ. 288.

[1215] Βλ. Μθ. 24, 21.

[1216] Μθ. 24, 21.

[1217] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 115, « Οὐκ ἔστιν ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ὅταν ἔλθη ὁ Δράκων, ἄνεσις ἐπί τῆς γῆς, ἀλλά θλίψις μεγάλη, ταραχή καί σύγχυσις, θάνατοι καί λιμοί εἰς πάντα τά πέρατα· αὐτός γάρ ὁ Κύριος, ἔφη, ὅτι τοιαῦτα οὐ γέγονεν απ᾽ αρχῆς κτίσεως. Ἡμείς δε οἱ ἀμαρτωλοί πῶς εἰκάσομεν αὐτῆς το ὑπέρμετρον, ἀλλά και ἀνέκφραστον, οὕτως τοῦ Θεοῦ αὐτήν ὀνομάσαντος; ».

[1218] Βλ. Ρωμανού, Εις τήν Β΄ Παρουσίαν, ΙΓ΄, σελ. 271, « πᾶσα θλῖψις κρατήσει ἐν τῷ κόσμῳ ».

[1219] Βλ. Μθ. 24, 22.

[1220] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 115, « Στησάτω δε ἕκαστος τον νοῦν αὐτοῦ ἀκριβῶς ἐν λέξεσιν ἁγίαις τοῦ Κυρίου και Σωτήρος. Πῶς διά την ἀνάγκην και θλίψιν την ὑπέρμετρον κολοβοῖ τάς ἡμέρας τῆς θλίψεως, τῆ αὐτοῦ εὐσπλαχνία ».

διαστάσεων[1221], αφού πολλές αναφορές της Αποκάλυψης δηλώνουν τα δεινά του τέλους των καιρών[1222].

α) Η καταστροφή των Ιεροσολύμων τύπος της « μεγάλης θλίψης » των εσχάτων χρόνων

[1221] Δεν είναι τυχαίο ότι η λέξη « Αποκάλυψη » (Apocalypse) σε όλες σχεδόν τις γλώσσες του Χριστιανικού τουλάχιστον κόσμου χρησιμοποιείται για να δηλώσει τις πιο φοβερές καταστροφές ενώ το επίθετο « αποκαλυπτικός (« apocalyptic ») συνοδεύει ουσιαστικά, όπως, « καταστροφή » (« catastrophy », « disaster ») για να τους δώσει έμφαση. Η Αποκάλυψη και, γενικά, η εποχή του τέλους του κόσμου (end times) έχει γίνει το μέτρο προς το οποίο παραβάλλεται κάθε τραγική κατάσταση και καταστροφή. Όταν θέλουμε να τονίσουμε, να καταδείξουμε το μέγεθος μιας καταστροφής χρησιμοποιούμε το επίθετο αποκαλυπτικός ή το ουσιαστικό αποκάλυψη. Λέμε « μια καταστροφή αποκαλυπτικών διαστάσεων », « εικόνες αποκάλυψης », « πραγματική αποκάλυψη ». Η αποκαλυπτική πραγματικότητα των εσχάτων χρόνων έχει γίνει το μέτρο στο οποίο ανάγεται κάθε καταστροφή για να τονιστεί το μέγεθός της. Οι περιγραφές που υπάρχουν τόσο στην Αποκάλυψη όσο και στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου προκαλούν, αν όχι τρόμο, πάντως δέος στον αναγνώστη. Είναι τέτοιες που κάνουν αρκετούς ερευνητές να αναζητούν συμβολισμούς εκεί που δεν υπάρχουν και ας μην τους το επιτρέπει η παράδοση και ας τους αποτρέπουν οι σύγχρονες εξελίξεις. Και αδυσώπητο, προβάλλει από μόνο του, εύλογα, το ερώτημα. Αν η ανάγνωση και μόνο των όσων θα συμβούν τότε προκαλεί φρίκη και τρόμο, πώς, άραγε, θα ανθέξει η ανθρωπότητα τη βίωση αυτών των καταστάσεων; Βέβαια, όπως επισημαίνει ο Αγουρίδης « συχνά παραθεωρείται ο παραινετικός και παραμυθητικός χαρακτήρας του βιβλίου » (Αγουρίδη Σάββα, ο.π., σελ. 63), ενώ και ο π. Ιωάννης Σκιαδαρέσης σημειώνει πως « οι εφιαλτικές σκηνές καταστροφών του κόσμου τους μεν πιστούς βεβαιώνουν για το γεγονός της υποσχημένης ανακαίνισής του, στους δε ασεβείς αποτελούν παιδαγωγική υπόμνηση – και μάλιστα σε εκδικητικές διατυπώσεις – τόσο της προϊούσας εντός της ιστορίας φθοράς και ήττας του κακού όσο και της επερχόμενης εναντίον τους, λόγω αμετανοησίας, εσχατολογικής κρίσης » (Σκιαδαρέση Ιωάννου, Πρεσβυτέρου, Λειτουργικές σκηνές και ύμνοι στην Αποκάλυψη του Ιωάννου, Β.Β. 14, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 383). Οπωσδήποτε, πρέπει να τονιστεί πως όλες οι καταστροφές που περιγράφονται στην Αποκάλυψη θα οδηγήσουν στην ανακαίνιση της κτίσης. Επομένως, αυτές οι αποκαλυπτικές εικόνες ενέχουν και το σπέρμα της ελπίδας μιας νέας αρχής. Ο άνθρωπος έχει αποδείξει πως μπορεί και από μόνος του να καταστρέψει τον πλανήτη. Ο Θεός πάλι έχει υποσχεθεί πως θα τον ανακαινίσει. Πολύ χαρακτηριστικά, δείχνει την παρέμβαση του Θεού ως θεραπεία της κτίσης ο Επίσκοπος Αχελώου Ευθύμιος Στύλιος στο ποίημά του « Ψαλμός αντι-προοιμιακός », που καταλήγει ως εξής: « Το μολυσμένο κόσμο μας, Χριστέ, / στης Παρουσίας σου τη φλόγα λυώσε. / Κι απ' το καμίνι της αγάπης σου / " γη καινή και ουρανός καινός " / να ξαναγίνουν δώσε » (Ευθυμίου [Κ. Στύλιου], Επισκόπου Αχελώου, Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον, ο.π., σελ. 3).

[1222] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, E.A., V, CCEL, σελ. 350, « The unsealing of the seals, as we have said, is the opening of the Old Testament, and the foretelling of the preachers of things to come in the last times, which, although the prophetic Scripture speaks by single seals, yet by all the seals opened at once, prophecy takes its rank », και CSEL, VI, σελ. 66-69, CCEL, VII, σελ. 352, « Therefore in the trumpets and phials is signified either the desolation of the plagues that are sent upon the earth, or the madness of Antichrist himself, or the cutting of the peoples, or the diversity of the plagues, or the hope in the kingdom of the saints, or the ruin of states, or the great overthrow of Babylon, that is, the Roman state », και CSEL, VIII, σελ. 86-87, H΄, σελ. 352, « that a great wrath of plagues was immitent. If by any means, even in the last times... », CCEL, IE΄, σελ. 357, « For the wrath of God always strikes the obstinate people with seven plagues, that is, perfectly, as it is said in Leviticus; and these shall be in the last time… » και CSEL, XIV et XVII, σελ. 137 (το τελευταίο απόσπασμα υπάρχει μόνο στην διόρθωση του Ιερωνύμου), κ.α., Βέδα, Επιστολή προς Ευσέβιον, P.L. 93, 131 και Marshall, σελ. 3, « Then in the fifth section, by seven angels he has overspread the earth with the seven last plagues », και E.A., VIII, Marshall, σελ. 61, P.L. 93, 157, XV, Marshall, σελ. 106 και P.L. 93, 177 κ.α., Νεοφύτου του εγκλείστου, Σαφήνεια, Υπόθεσις Γ΄, σελ. 224, « Ὁ δέ λευκός ἵππος καί ὁ πυρρός καί ὁ μέλλας καί οἱ λοιποί καί οἱ ἐπιβάται ἐπ' αὐτοῖς ἄγγελοι τάς μελλούσας γενέσθαι θλίψεις ἐν τῷ κόσμῳ σημαίνουσι καί τό ἰσχυρόν καί ἀήττητον αὐτῶν καί πολεμικώτατον », Υπόθεσις Δ΄, σελ. 226-227, « Αἱ παρά τῶν ἀγγέλων ἑπτά σάλπιγγαι τά περί τῆς συντελείας παραδηλοῦσι δεινά, σύμφωνα δέ καί τῷ θείῳ εὐαγγελίῳ… ὁμοίως καί οἱ ἕτεροι τρεῖς ἄγγελοι τά περί τῆς συντελείας τοῦ κόσμου δεινά διαγορεύουσιν· περί ὧν λέγειν πλατυτέρως οὐ βούλομαι », Υπόθεσις Θ΄, σελ. 234, « Αἱ δέ ἑπτά φιάλαι παρά τῶν ἑπτά ἀγγέλων φερόμεναι τάς πολλάς καί δεινάς θλίψεις καί πληγάς εἰκονίζουσι τῆς συντελείας τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ».

Η καταστροφή των Ιεροσολύμων το 70 μ.Χ. θεωρείται προτύπωση ή « τύπος των εσχάτων »[1223]. Μάλιστα, στα ευαγγέλια οι προφητείες για την καταστροφή του 70 μ.Χ. και οι αντίστοιχες που αναφέρονται στον όλεθρο της « μεγάλης θλίψης » της εποχής των εσχάτων συμπλέκονται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να καθίσταται δυσχερής η εξακρίβωση αν κάποια προφητεία αφορά στην καταστροφή του 70, την καταστροφή των εσχάτων χρόνων ή και στις δύο. Εν πάση περιπτώσει, η ανάγνωση των Ιουδαϊκών του Ιωσήπου δίνει μια ιδέα για το πώς περίπου θα είναι η « μεγάλη θλίψις » στην οποία αναφέρθηκε ο Κύριος.

Αυτή η άποψη συναντάται και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Κατά τον Αρέθα στους χρόνους της συντελείας η θλίψη που συνέβη σ' ένα μόνο μέρος του κόσμου, τα Ιεροσόλυμα, το 70 μ.Χ., θα συμβεί σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό, « μεθ' υπερβολής », σε ολόκληρη την οικουμένη. Μάλιστα, χρησιμοποιεί δύο φορές τη λέξη « υπερβολή » για να περιγράψει την θλίψη που θα επικρατεί τότε. « Ἐπί τῆς συντελείας μεθ' ὑπερβολῆς … συμβήσεται θλίψις ὑπερβολική » [1224], γράφει ο Αρέθας. Η θλίψις των εσχάτων χρόνων θα είναι το 70 μ.Χ. εις την νιοστήν.

Ωστόσο, δεν είναι απαραίτητο να καταφύγουμε σ' αυτή την μέθοδο για να συλλάβουμε το μέγεθος της « μεγάλης θλίψεως ». Στην ορθόδοξη Πατερική παράδοση συναντούμε ποικίλες περιγραφές, στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Άλλωστε, στην εποχή μας με την εξέλιξη της τεχνολογίας και την συνεπακόλουθη μόλυνση του περιβάλλοντος γράφονται διάφορα ευφάνταστα και συγκλονιστικά σενάρια για το τέλος του κόσμου. Κανένα, όμως, δεν μπορεί να φτάσει σε δύναμη περιγραφής τον εσχατολογικό λόγο ή την Αποκάλυψη του Ευαγγελιστή Ιωάννη. Γι' αυτό, άλλωστε, και, ειδικά, η Αποκάλυψη είναι ένα κείμενο, το οποίο επικαλούνται όλα σχεδόν αυτά τα σενάρια.

β) Ο χρόνος της « Μεγάλης Θλίψης ».

Η « Μεγάλη Θλίψις » δεν θα πλήξει την ανθρωπότητα μονομιάς, ως « κεραυνός εν αιθρία ». Θα προηγηθούν κάποια προδρομικά στοιχεία. Σεισμοί, λιμοί, λοιμοί κ.α.. Σ' αυτά αναφερθήκαμε στην ενότητα τη σχετική με τα σημεία των καιρών[1225]. Αυτά δεν θα είναι η « μεγάλη θλίψις ». Θα είναι απλά « αρχαί ωδίνων ». Η αρχή του τέλους. Στη συνέχεια θα ακολουθήσουν οι παιδαγωγικές μάστιγες των δύο προφητών. Ανομβρία, μεταβολή των υδάτων σε αίμα, πάταξη της γης με διάφορες πληγές. Όλα αυτά θα μπορούσαν να θεωρηθούν στοιχεία της « μεγάλης θλίψεως », καθώς πολλοί Πατέρες τα συνδέουν με τις πληγές των εσχάτων[1226], όχι όμως και η κορύφωσή της. Τα χειρότερα δεν θα έχουν έλθει ακόμη. Η κορύφωση της « μεγάλης θλίψεως » θα έλθει μετά το τέλος της « μαρτυρίας » των δύο προφητών. Όταν η βασιλεία του Αντιχρίστου φαίνεται να φθάνει στο απόγειο της δυνάμής της, τότε ακριβώς θα δεχθεί και το ισχυρότατο πλήγμα της μεγάλης θλίψεως και θα καταποντιστεί στο βάραθρο της απόγνωσης. Ειδικότερα, το χρονικό σημείο που θα σηματοδοτήσει την επίταση των καταστροφών που θα έχουν, ήδη, αρχίσει να πλήττουν τον πλανήτη, θα είναι η ενθρόνιση του Αντιχρίστου στο ναό του Θεού και η βλασφημία του[1227]. Κάποια « σημεία » αναφέρεται στο Μθ. 24,29 πως θα συμβούν « εὐθέως μετά

[1223] Βλ. στην εισαγωγή και στην ενότητα για τα σημεία των καιρών σελ. 51. 92-93.
[1224] Αρέθα, Ε.Α., ΙΗ΄, σελ. 282-84.
[1225] Βλ. σελ. 92-95.
[1226] Βλ. σελ. 230-236.
[1227] Βλ. Περί Συντελείας, XXV-XXVII, σελ. 285-286.

τήν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων »[1228]. Αυτά θα συμβούν προς το τέλος της εποχής των εσχάτων[1229].

γ) Η επανάσταση της φύσης.

Αν θέλαμε να περιγράψουμε τις θλίψεις αυτής της κατηγορίας με μια μονο φράση θα επαναλαμβάναμε την φράση του Συναξαρίου της Κυριακής της Απόκρεω που γράφει πως τα στοιχεία θα « μετατραπούν »[1230]. Ο Άγιος Εφραίμ με μια σειρά υπέροχων προσωποποιήσεων εκφράζει αυτή την συμμετοχή της φυσικής δημιουργίας στην ταλαιπωρία της ανθρωπότητας, τον « συστεναγμό »[1231] της για την αποστασία του Αντιχρίστου. « Θα πενθούν τότε », γράφει, « όλη η γη και η θάλασσα. Και ο αέρας θα πενθεί μαζί με τα ζώα τα άγρια και τα πετεινά του ουρανού. Θα πενθούν τα όρη και τα βουνά και τα δένδρα της πεδιάδας. Θα πενθούν οι φωστήρες του ουρανού για το γένος των ανθρώπων, διότι όλοι θα έχουν απομακρυνθεί απ' τον Άγιο Θεό και θα έχουν πιστέψει στον πλάνο Αντίχριστο με την αποδοχή του χαράγματος του μιαρού Αντιχρίστου αντί του ζωοποιού Σταυρού του Σωτήρος. Θα πενθούν και γιατί, ξαφνικά, θα παύσει η φωνή της ψαλμωδίας και της προσευχής απ' το στόμα του ανθρώπου »[1232]. Ολόκληρος ο κόσμος θα βρίσκεται σε ταραχή[1233]. Και όλη αυτή η επανάσταση της φύσης θα είναι αποτέλεσμα της

[1228] Βλ. Μθ. 24,29, « Ἐυθέως μετά τήν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καί ἡ σελήνη οὐ δώσει τό φέγγος αὐτῆς, καί οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπό τοῦ οὐρανοῦ, καί αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται », και Μρ. 13,24, « Ἀλλά ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις μετά τήν θλῖψιν ἐκείνην … ».

[1229] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις το κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΣΤ΄, Γ΄, P.G., 58, 697 και Ε.Π.Ε. 9, σελ. 22. Στην σύγχρονη βιβλιογραφία ο Ιερομόναχος Seraphim Rose ονομάζει αυτά τα συγκεκριμένα σημεία « signs of the very end ».

[1230] Βλ. Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « τῶν στοιχείων ὅλων μετατραπέντων, ὡς ἀφανισθῆναι μικροῦ δεῖν ἅπαντας ».

[1231] Πρβλ. Ρωμ. 8,22.

[1232] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 125-126, « Πενθεῖ τότε πᾶσα ἡ γῆ καί θάλασσα. Καί ἀήρ πενθεῖ ἅμα καί τά ζῶα τά ἄγρια συν πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ. Πενθοῦσιν ὄρη καί βουνοί καί τά ξύλα τοῦ πεδίου. Πενθοῦσι δέ καί φωστῆρες τοῦ οὐρανοῦ διά τό γένος τῶν ἀνθρώπων, ὅτι πάντες ἐξέκλιναν ἀπό τοῦ Θεοῦ τοῦ ἁγίου καί τῷ πλάνῳ ἐπίστευσαν, δεξάμενοι χαρακτῆρα τοῦ μιαροῦ καί θεομάχου ἀντί τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος. Πενθεῖ ἡ γῆ καί ἡ θάλασσα, ὅτι ἄφνω κατέπαυσε φωνή ψαλμοῦ καί προσευχῆς ἐκ στόματος ἀνθρώπου. Πενθοῦσιν αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ πᾶσαι πένθος μέγα, διότι οὐ λειτουργεῖται ἁγιασμός καί προσφορά ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, σελ. XXXIII- XXXIV, σελ. 289, « Τόν ὀδυνηρόν βίον πενθεῖ τότε πᾶσα ἡ γῆ, πενθεῖ καί ἡ θάλασσα καί ὁ ἀήρ, πενθεῖ καί ὁ ἥλιος, πενθεῖ καί τά ἄγρια ζῶα σύν πετεινοῖς, πενθοῦσιν ὄρη καί βουνοί καί τά ξύλα τοῦ πεδίου διά τό γένος τῶν ἀνθρώπων, ὅτι πάντες ἐξέκλιναν ἀπό Θεοῦ ἁγίου καί τῷ πλάνῳ ἐπίστευσαν, δεξάμενοι τόν χαρακτῆρα τοῦ μιαροῦ καί θεομάχου ἀντί τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ τοῦ σωτῆρος ».

[1233] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « τετάρακται γάρ τά σύμπαντα ἡ θάλασσα και ἡ ξηρά », 113, « ὅταν ἴδη τον σύμπαντα κόσμον ταρασσόμενον ».

αγανάκτησης του Κυρίου για την αποστασία της ανθρωπότητας[1234]. Ο Άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας μιλά για αλλαγή της φύσης[1235]. Ο Άγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας γράφει χαρακτηριστικά: « Καί γάρ τῆς κτίσεως ἀλλοιουμένης, εἰκοτως τά στοιχεῖα καινοτομοῦνται »[1236].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας γράφει πως « τα στοιχεῖα την οἰκείαν τάξιν ἀρνήσονται »[1237]. Τα στοιχεία της φύσης θα επαναστατήσουν. Θα αρνούνται πλέον να υποταχθούν στους κανόνες με τους οποίους έχουν ταχθεί να λειτουργούν. Θα συμβεί μια κατάργηση και κατάλυση των φυσικών νόμων που διέπουν την λειτουργία του σύμπαντος. Η θαυμαστή ευταξία που κυριαρχεί στην κτιστή Δημιουργία θα ανατραπεί. Θα επικρατεί ζάλη, σύγχυση, και αταξία[1238]. Οι Ανδρέας και Αρέθας Καισαρείας μιλούν για λύση της ευταξίας της φύσης[1239].

Αυτή η άρση της φυσικής των πραγμάτων τάξης θα έχει γενικό χαρακτήρα και ολέθριες συνέπειες. Οι σύντομες και περιεκτικές διατυπώσεις για μετατροπή των στοιχείων και λύση της ευταξίας της φύσεως, που αναφέραμε προηγουμένως αναλύονται περισσότερο στην Πατερική και ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Στη συνέχεια θα δούμε πιο αναλυτικά σε τί ακριβώς θα συνίσταται αυτή η κατάλυση των φυσικών νόμων και ποιά επιμέρους στοιχεία θα συνθέτουν την τραγική εικόνα των εσχάτων χρόνων.

i) Ανομβρία

Όπως, χαρακτηριστικά, γράφουν οι Άγιοι Ιππόλυτος και Εφραίμ οι ουρανοί θα σφραγιστούν και δεν θα υπάρχουν καθόλου βροχές[1240]. Η βιβλική βάση αυτής της πληγής είναι το Απ. 11,6 όπου γίνεται λόγος για την εξουσία των δύο προφητών να προκαλέσουν ανομβρία. « Οὗτοι ἔχουσιν τήν ἐξουσίαν κλεῖσαι τόν οὐρανόν, ἵνα μή ὑετός βρέχῃ τάς ἡμέρας τῆς προφητείας αὐτῶν ».

Σ' αυτήν την πληγή αναφερθήκαμε στην ενότητα σχετικά με τους δύο προφήτες[1241]. Η ανομβρία θα είναι το πρώτο πιόνι του ντόμινο, η πτώση του οποίου θα προκαλέσει

[1234] Βλ. και Εφραίμ, Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), σελ. 191, « Τούτων οὕτως γινομένων καί τῶν λαῶν προσκυνούντων αὐτόν καί αἰνούντων ὡς θεόν, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἀγανακτεῖ ὁ Ὕψιστος ἐν τοῖς οὐρανοῖς καί ἀποστρέφει τό πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, καί λοιπόν γίνονται λιμοί χαλεποί … ».

[1235] Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις το κατά Λουκάν, ΚΑ΄, Ε.Π.Ε. 26, σελ. 208, « Ἀρχομένης γάρ ὥσπερ τῆς κτίσεως ἐναλλάττεσθαι… ».

[1236] Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Λουκάν, P.G. 123, 1056.

[1237] Περί Συντελείας, VIII, σελ. 278, « Και τι λέγω ἀπό ἀνθρώπων, ὅπου και αὐτά τα στοιχεῖα την οἰκείαν τάξιν ἀρνήσονται; ».

[1238] Βλ. Περί Συντελείας, VIII, σελ. 279, « διά τούτων ἀπάντων την ζάλην, την ἀταξίαν… ».

[1239] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΘ΄, 277, « ἡ δέ τῶν ἀνέμων ἐποχή προδήλως λύσιν εὐταξίας τῆς κτίσεως, καί τό τῶν κακῶν ἐμφαίνει ἀδιάδραστον », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΗ΄, σελ. 284, « ἡ δέ τῶν ἀνέμων ἐποχή προδήλως λύσιν εὐταξίας τῆς κτίσεως δηλοῖ », και ΚΓ΄, σελ. 305.

[1240] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 113, « οὐρανοί οὐ βρέχουσι » και Ρωμανού Μελωδού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Ι΄, σελ. 269, « ὄμβροι ὅλως οὐκ ἔσονται ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXVII, σελ. 286, « εἶτα μετά ταῦτα πάντα ὁ οὐρανός οὐ δώσει την δρόσον αὐτού, αἱ νεφέλαι οὐ δώσουσιν ὕδωρ », και XXXI, σελ. 288, « τότε ὁ δόλιος ἀποκριθήσεται μυκτηρίζων αὐτούς ἐν πολλῇ ἀπανθρωπία λέγων: Ὁ οὐρανός οὐ βούλεται δοῦναι ὑετόν ».

[1241] Βλ. σελ. 230-236.

αλυσιδωτές αντιδράσεις και τραγικές συνέπειες σε κάθε υποσύστημα του οικοσυστήματος. Με αυτήν θα ανοίξει η αυλαία του θεάτρου των θείων τιμωριών της ανθρωπότητας. Με αυτήν θα χτυπήσει για πρώτη φορά η Νέμεσις. Η επόμενη τιμωρία δεν είναι άσχετη με την πρώτη.

ii) Ακαρπία της γης

Αναφέρεται απ' τους Αγίους Ρωμανό και Εφραίμ. Σύμφωνα με τα όσα γράφουν, όλα τα φυτά και τα βότανα θα υποστούν μαρασμό και ξήρανση. Η γη θα αρνείται πλέον να δώσει τους καρπούς της. Ολόκληρος ο πλανήτης θα ξηρανθεί και θα μεταβληθεί σε μια απέραντη έρημο που θα αρνείται πλέον πεισματικά να δώσει τα αγαθά και τα βλαστήματα που μέχρι τότε γενναιόδωρα παρείχε στην ανθρωπότητα[1242].

Ο Άγιος Εφραίμ περιγράφει μια πολύ χαρακτηριστική εικόνα. Όσοι θα έχουν πάρει το χάραγμα του Αντιχρίστου, προκειμένου να εξασφαλίσουν λίγα τρόφιμα, θα απευθυνθούν στον Αντίχριστο και θα του ζητήσουν τροφή. Εκείνος θα απαντήσει: « Ο ουρανός δεν θέλει να δώσει βροχή στη γη. Και η γη δεν έδωσε καθόλου καρπούς. Από πού να σας δώσω τροφές; »[1243]. Τότε, όσοι έλαβαν το χάραγμα, θα μετανιώσουν για την πίστη τους στον Αντίχριστο. « Ἀκούοντες δέ ταῦτα οἱ λαοί, πενθούσι καί κλαίουσι, μή ἔχοντες παντελῶς παραμυθίαν θλίψεως, ἀλλά θλῖψις ἐπί τῇ θλίψει ἔσται αὐτοῖς ἀμύθητος, ὅτι οὕτως εὐπροθέτως τῷ τυράννω ἐπίστευσαν. Ἐκεῖνος γάρ ὁ ἄθλιος οὐκ ἰσχύει οὐδέ ἑαυτῷ βοηθῆσαι· καί πῶς αὐτούς ἐλεῆσαι; »[1244], γράφει ο Άγιος Εφραίμ.

Βιβλική βάση που να αναφέρεται σαφώς σε ακαρπία της γης δεν υπάρχει. Υπάρχουν, όμως, χωρία που αναφέρονται σε δεινά που την προκαλούν, όπως π.χ. ανομβρία ή μόλυνση του περιβάλλοντος και άλλα που μιλούν για δεινά που την προϋποθέτουν, όπως, π.χ. λιμοί ή θάνατοι από πείνα.

Οι Άγιοι Ρωμανός και Εφραίμ συνδέουν την ξηρασία και ακαρπία της γης με την ανομβρία, σα να είναι η δεύτερη η προφανής αιτία της πρώτης. Και, πράγματι, η ανομβρία, ήταν, ανέκαθεν, η συνηθέστερη αιτία της ακαρπίας της γης. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Λακτάντιος κάνει λόγο για νέκρωση της γης απ' το υπερβολικό κρύο ή την υπερβολική θερμότητα[1245].

[1242] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 113, « και ἡ γῆ ξηραίνεται …τα φυτά μαραίνονται », και Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), σελ. 191, « ἡ γῆ οὐκέτι καρποφορεῖ… βοτάνη οὐκέτι φύεται, χλόη οὐκέτι ἀνατελεῖ, τά δένδρα ἀπό ῥιζῶν ψύχονται καί οὐκέτι βλαστάνουσιν », Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, Ι΄, σελ. 269, « Ὁ μέν λιμός μέγας γενήσεται καί ἀρνήσεται καί ἡ γῆ τοὺς καρπούς αὐτῆς, και ὄμβροι ὅλως οὐκ ἔσονται, πάντα τά φυτά δε μαρανθήσεται ἄθροον καί βοτάναι ξηραίνονται ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, VIII, σελ. 278, « ἀκαρπίαι τῆς γῆς », XXVII, σελ. 286, « ἡ γῆ ἀρνήσεται τούς καρπούς αὐτής ».

[1243] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 124, « ὁ ἄθλιος ἀποκρίνεται: Ὁ οὐρανός οὐ βούλεται δοῦναι τῇ γῇ ὑετόν. ἡ γῆ δε πάλιν οὐ δέδωκεν ὅλως θέρος ἤ γεννήματα ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXXI, σελ. 288, « τότε ὁ δόλιος ἀποκριθήσεται…μυκτηρίζων…ἡ γη πάλιν οὐ βλαστάνει τα γεννήματα αὐτής. Πόθεν ὑμίν δώσω ἐγώ βρώματα; ».

[1244] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 124.

[1245] Βλ. Λακταντίου, The epitome of the divine institutes, LXXI, ANF, vol. VII, Fathers of the third and fourth centuries, CCEL, Grand Rapids 2004, σελ. 254. Βέβαια, σήμερα, με τα νέα επιστημονικά δεδομένα που έχουν προκύψει, η ακαρπία της γης θα μπορούσε να αποδοθεί και σε άλλους λόγους, όπως π.χ. στην επίδραση της πυρηνικής

iii) Μόλυνση των υδάτων των ποταμών και των πηγών

Σύμφωνα με το 11ο κεφάλαιο της Αποκάλυψης η μόλυνση του πόσιμου ύδατος των ποταμών και των πηγών θα είναι αποτέλεσμα της θαυματουργικής μεταβολής των υδάτων σε αίμα απ' τους δύο προφήτες. Στο θαύμα των δύο προφητών αναφερθήκαμε σε προηγούμενη ενότητα[1246].

Στην Αποκάλυψη η μόλυνση των υδάτων των πηγών και των ποταμών περιγράφεται με κάποια κλιμάκωση. Με το τρίτο σάλπισμα του Αγγέλου πέφτει ένα αστέρι απ' τον ουρανό, ο « άψινθος » και μολύνεται το έν τρίτον των υδάτων των ποταμών και των πηγών [1247]. Με την έκχυση της τρίτης φιάλης μολύνονται και γίνονται σαν αίμα όλα τα νερά των ποταμών και των πηγών[1248].

Ενδιαφέρουσες είναι και οι απόψεις που συναντώνται στην ευρύτερη Χριστιανική γραμματεία. Οι Οικουμένιος, Ανδρέας και Αρέθας θεωρούν πως η μόλυνση των υδάτων και η μεταβολή τους σε αίμα μπορεί να είναι το αποτέλεσμα των φοβερών μαχών που θα γίνουν στο τέλος της ιστορίας. Το αίμα των φονευθέντων θα είναι τόσο πολύ, ώστε να μολύνει τα ύδατα των ποταμών και των πηγών και να τα μετατρέψει σε αίμα[1249]. Η

ενέργειας, στην εξάρτηση της γεωργίας από εταιρείες που προωθούν υβρίδια σπόρων χωρίς αντοχή στο χρόνο ή την εξάπλωση των γενετικά μεταλλαγμένων τροφίμων που, όμως, μπορούν να πληγούν από ασθένειες. Πάντως, ο Χριστιανός είναι και οικολόγος. Άλλωστε, ο Θεός έπλασε τον Αδάμ « καί ἔθετο αὐτόν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, ἐργάζεσθαι αὐτόν καί φυλάσσειν » (Γεν. 2,15). Δεν είναι τυχαίο το ότι ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος έχει χαρακτηριστεί « πράσινος », λόγω του ενδιαφέροντός του για το οικολογικό πρόβλημα, ούτε το ότι πολλά μοναστήρια έδωσαν ώθηση στην οικολογική γεωργία. Περισσότερα για την σχέση οικολογίας και Ορθοδοξίας βλ. Γεωργίου Μαντζαρίδη, Η εμπειρική Θεολογία στην οικολογία και την πολιτική, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 87-122 και Σωτηρίου Μπαλατσούκα, Οι Άγιοι και το φυσικό περιβάλλον, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 154-188. Χρήσιμη είναι και η μελέτη των έργων των Γαλίτη Γεωργίου, Οικολογική κρίση μέσα από την Αποκάλυψη του Ιωάννου, Πεμπτουσία 8 (2002), σελ. 37-43 και Ζηζιούλα Ιωάννη, « Αποκάλυψη και φυσικό περιβάλλον », Σύναξη τ. 56, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995, σελ. 13-21. Αξιολογώτατα είναι και τα κείμενα του Οικουμενικού Πατριάρχου Βαρθολομαίου για την οικολογία. Βλ. Ζορμπά Κωνσταντίνου, Εκκλησία και φυσικό περιβάλλον, Σύγχρονες οικολογικές προσεγγίσεις, εκκλησιαστικές επισημάνσεις, διακηρύξεις, διασκέψεις, βοηθητικό υλικό για το μάθημα της περιβαλλοντικής αγωγής, Εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη 1998, σελ. 63-153.

[1246] Απ. 11,6. Βλ. την ενότητα σχετικά με την θαυματουργική δύναμη των δύο προφητών, σελ. 230-236. Βλ. και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, σελ. 411, « εἴτε καί θεία δυνάμει προς ἔλεγχον τῶν ἀπατωμένων τῆς εὐκολίας ὑπό τῶν ἁγίων προφητῶν Ἐνώχ καί Ἠλία μεταβολή γένοιτο τῶν ὑδάτων εἰς αἷμα καί ἐν Αἰγύπτῳ ὑπό Μωϋσέως ὁ ποταμός … », και Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ', 360, « Οὐ μέγα ἐν τῇ Θεία δυνάμει καί προς ἔλεγχον τῆς τοῦ ψευδοχρίστου ἀσθενείας, καί τῆς τῶν ἀπατωμένων εὐκολίας διά τῶν ἁγίων προφητῶν Ἐνώχ καί Ἠλιοῦ μεταβαλεῖν εἰς αἷμα ὡς νεκροῦ, τουτέστιν, ὡς ἐσφαγμένου, τήν θάλασσαν καί φθοράν τῶν ἐν αὐτῇ ἀπεργάσασθαι, καθάπερ πάλαι ἐν Αἰγύπτῳ διά Μωϋσέως πεποίηκε προς ἔλεγχον τῆς τοῦ Φαραῶ σκληρότητος καί τῆς οἰκείας δυνάμεως ἔνδειξιν ».

[1247] Βλ. Απ. 8,10-11, « Καί ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισεν καί, ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστήρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπάς. Καί ἔπεσεν ἐπί τό τρίτον τῶν ποταμῶν καί ἐπί τάς πηγάς τῶν ὑδάτων. Καί τό ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται ὁ Ἄψινθος. Καί ἐγένετο τό τρίτον τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον, καί πολλοί τῶν ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν ».

[1248] Βλ. Απ. 16, 16,4, « Kai. o` tri,toj evxe,ceen th.n fia,lhn auvtou/ eivj tou.j potamou.j kai. ta.j phga.j tw/n u`da,twn(kai. evge,neto ai-ma ».

[1249] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 209, « τό δέ αἷμα τό τῶν ποταμῶν καί τῶν ὑδάτων τούς ἐν ταῖς πεζομαχίαις φόνους τῶν παρά τά ὕδατα στρατοπεδευομένων ὡς εἰκός παραδηλοῦσι », Ανδρέα

τιμωρία αυτή αποδεικνύει και τη δικαιοκρισία του Θεού. Αυτοί που έχυσαν το αίμα των Αγίων και των προφητών θα πιούν αναγκαστικά αίμα: « o[ti ai-ma a`gi,wn kai. profhtw/n evxe,cean kai. ai-ma auvtoi/j de,dwkaj piei/n(a;xioi, eivsin »[1250], γράφεται στην Αποκάλυψη.

Κατά τον Αρέθα η πόση ύδατος αναμεμιγμένου με αίμα δεν είναι κάτι το τελείως άγνωστο, κάτι που θα συμβεί μόνο στους έσχατους καιρούς. Πολλές φορές τα στρατεύματα σε περιόδους πολέμου στρατοπεδεύουν κοντά σε ποτάμια και πίνουν, αναγκαστικά, ύδωρ μολυσμένο απ' το αίμα των νεκρών στρατιωτών[1251].

Ωστόσο, αυτό που συμβαίνει, περιστασιακά, σε κάποιους συγκεκριμένους τόπους, θα συμβεί σε υπερβολικό βαθμό σε όλη τη γη την εποχή του Αντιχρίστου[1252]. Τότε, όλοι οι ποταμοί και τα συστήματα των υδάτων θα μολυνθούν. Η μόλυνση των υδάτων των ποταμών και των συστημάτων των πηγών θα είναι καθολική και η εύρεση πόσιμου νερού αδύνατη. « Διαφθαρέντων γάρ ποταμῶν και συστημάτων τῶν πηγαίων, πόθεν ἄν ἄλλοθεν τήν δίψαν ἀκέσαιντο; »[1253], ερωτά ο Αρέθας.

iv) Ξήρανση των ποταμών

Ο Άγιος Εφραίμ αναφέρεται σε ξήρανση των ποταμών[1254]. Αυτή, αγιογραφικά, θα μπορούσε να στηριχθεί στην ανομβρία των εσχάτων χρόνων η οποία, προφανώς, θα έχει ως συνέπεια και την ξήρανση των ποταμών. Λογικά, η ξήρανση των ποταμών έπεται χρονικά της μόλυνσης τους υδάτων τους, που και αυτή προφητεύεται στην Αποκάλυψη. Δηλαδή, πρώτα θα έχουμε μόλυνση των ποταμών και στη συνέχεια ξήρανσή τους. Στο Απ. 16,12 έχουμε αναφορά για ξήρανση του ποταμού Ευφράτη, αλλά είναι άλλο πράγμα η ξήρανση ενός ποταμού και άλλο η ξήρανση πολλών ή όλων των ποταμών. Ίσως, ο Άγιος Εφραίμ να συνδύασε τα χωρία και να κατέληξε στο συμπέρασμα πως, γενικά, οι ποταμοί θα ξηρανθούν[1255].

Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, 360, « οί δέ ποταμοί τοῖς τῶν ἐκεί θνησκόντων αἵμασι κερασθήσονται », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, σελ. 411, « Τό τηνικαῦτα ἔθνους ἐπ' ἔθνος πολεμίως ἐγειρομένου καί ναυμαχιῶν θαλάσση καί γῇ, τῶν ἀποκτεινομένων καί ποταμοί φοινίσσονται αἵματι …κατά βασιλέων βασιλεῖς καί ἐθνῶν ἐπί ἔθνη, ἀφ' ὧν καί αί ναυμαχίαι καί αί πεζομαχίαι τῷ λύθρῳ τῶν αἱμάτων ἐπίσχωσι ».

[1250] Αποκάλυψη 16,6. Βλέπε και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, σελ. 413, « οί ἐκχέαντες αἵματα Ἁγίων, αἵμα πίωσιν ». Βλέπε και Ανδρέα, Ε.Α., ΜΗ΄, 360-1, « ὅτί τοῖς τάς χεῖρας μολύνασι τοῖς τῶν ἁγίων αἵμασι, αἷμα προς πότον δέδωκε ».

[1251] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, σελ. 413, « πῶς δέ αἷμα πίωσιν, ἐξ ἀναγκαίου γάρ οί ἐν πολέμοις παρά ποταμούς ἐστρατοπεδευκότες, μεμολυσμένον πολλάκις αἵματι ὕδωρ πίνουσιν ἐκ τῆς τῶν θνησκόντων ἀναιρέσεως ». Δεν είναι άσκοπο να σημειωθεί πως σύμφωνα με τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα η μόλυνση των υδάτων θα μπορούσε να συμβεί για μια σειρά αιτίων, π.χ.από τα βιομηχανικά λύματα, την πυρηνική ενέργεια, τοξικά φύκια (π.χ. physteria) και άλλες αιτίες.

[1252] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, σελ. 412, « ἐπί τῇ κατ' ἀξίαν καταδίκη τῶν παραβεβηκότων, οἵ τάς χεῖρας τοῖς αἵμασιν ἐμόλυναν τῶν ἁγίων. Καί πρίν μέν, μάλιστα δέ τό τηνικαῦτα ἐν τῷ τοῦ Ἀντιχρίστου καιρῷ …».

[1253] Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, σελ. 412.

[1254] Βλ. Εφραίμ, Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), σελ. 191, « οί ποταμοί ξηραίνονται ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXVII, σελ. 286, « οί ποταμοί ξηρανθήσονται ».

[1255] Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση του Οικουμενίου που επαναλαμβάνει και ο Αρέθας σχετικά με την ποσότητα του πόσιμου νερού στο φυσικό περιβάλλον. Τα τρία άλλα στοιχεία της φύσης –πυρ, γη και αήρ – υπάρχουν σε αφθονία στη γη, ώστε ο άνθρωπος να μπορεί να τα χρησιμοποιεί

ν) Μόλυνση των υδάτων της θάλασσας

Αναφέρεται απ' τον Άγιο Εφραίμ[1256]. Βιβλική βάση αυτής της πληγής θα μπορούσαν να είναι τα Απ. 8,8 (δεύτερη σάλπιγγα), 16,3 (δεύτερη φιάλη) και η αναφορά στην θαυματουργική δύναμη των δύο προφητών να μεταβάλλουν τα νερά σε αίμα[1257]. Η μόλυνση των υδάτων της θάλασσας περιγράφεται στο ιερό βιβλίο σταδιακά. Με το δεύτερο σάλπισμα του Αγγέλου ένα καιόμενο όρος πέφτει στη θάλασσα. Το έν τρίτον της θαλάσσης γίνεται αίμα, το έν τρίτον των όντων που ζουν στη θάλασσα πεθαίνει και το έν τρίτον των πλοίων καταστρέφεται[1258]. Με την έκχυση της δεύτερης φιάλης γίνεται ολοκληρωτική καταστροφή της θάλασσας. Γίνεται όλη κόκκινη σαν αίμα και πεθαίνουν όλα τα ζωντανά όντα που κατοικούν σ' αυτήν[1259].

Σύμφωνα, λοιπόν, μ' αυτές τις αναφορές, το οικοσύστημα της θάλασσας θα υποστεί μια φοβερή μόλυνση, μια τρομερή καταστροφή. Κατά τον Άγιο Εφραίμ οι ιχθύες και τα κήτη της θάλασσας θα πεθάνουν, και, έτσι, αυτή θα αναδίδει μια θανατηφόρα δυσωδία[1260]. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρονται διάφορες αιτίες της μόλυνσης των θαλασσών, όπως η τιμωρητική μάστιγα της μεταβολής των υδάτων σε αίμα απ' τους δύο προφήτες, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί, η μη εισδοχή στη θάλασσα των ρευμάτων των ποταμών, αφού αυτά θα έχουν ξηρανθεί, και το αίμα όσων θανατώνονται στις ναυμαχίες[1261].

προς ωφέλειάν του με ποικίλλους τρόπους. Υπάρχει ο αέρας προς χρήσιν αναπνοής, το πυρ που εμφωλεύει στους λίθους και τις ηλιακές ακτίνες, η γη κοινή μητέρα όλων και τάφος και ασφαλές « έδος ». Μόνο το ύδωρ, τόσο το « πότιμον », που βρίσκεται σε πηγές, βρύσες, φρέατα και ποταμούς, όσο και το « αέριον » που κρατείται μετέωρο στις νεφέλες και δίδει με το θείο πρόσταγμα την βροχή που τρέφει κάθε τι που ζει στη γη, δεν υπάρχει σε αφθονία. Κάποιος απ' τους θείους αγγέλους έχει οριστεί ως « ταμιούχος », προκειμένου να το παρέχει σύμμετρο στην κτίση. Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 210-11, και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, σελ. 412-3.

[1256] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « δυσωδία ἐν θαλάσση ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXVII, σελ. 286, « ἡ θάλασσα δυσωδίας πληρωθήσεται, οἱ ποταμοί ξηρανθήσονται, οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης τεθνήξονται… και ἡ θάλασσα μη δεχομένη τῶν ποταμῶν τα ρεύματα βορβόρου δίκην γεννήσεται και ὀσμής ἀπείρου και δυσωδίας πληρωθήσεται », Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 209, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, 360, Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΗ΄, σελ. 411-14.

[1257] Απ. 11, 6. Βλ. και σελ. 231-234.

[1258] Απ. 8,8-9, « Καί ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισεν καί, καί ὡς ὄρος μέγα πυρί καιόμενον ἐβλήθη εἰς τήν θάλασσαν, καί ἐγένετο τό τρίτον τῆς θαλάσσης αἷμα, καί ἀπέθανεν το τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, τά ἔχοντα ψυχάς, καί τό τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρησαν ».

[1259] Απ. 16,3, « Καί ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τήν φιάλην αὐτοῦ εἰς τήν θάλασσαν. Καί ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ, καί πᾶσα ψυχή ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ ».

[1260] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « Δυσωδία ἐν θαλάσσῃ » και Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), σελ. 191, « Οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης καί τά κήτη ἐν αὐτῇ τελευτῶσι, καί οὕτως, φησίν, δυσωδίαν λυμινήν ἀναπέμπει ἡ θάλασσα καί ἦχον φοβερόν ».

[1261] Βλ. Περί Συντελείας, XXVII, σελ. 286, « ἡ θάλασσα δυσωδίας πληρωθήσεται, οἱ ποταμοί ξηρανθήσονται, οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης τεθνήξονται… και ἡ θάλασσα μη δεχομένη τῶν ποταμῶν τα ρεύματα βορβόρου δίκην γεννήσεται και ὀσμής ἀπείρου και δυσωδίας πληρωθήσεται », Οικουμενίου, VIII, Ε.Α., σελ. 209, « τό δέ αἷμα τό ἐν τῇ θαλάσσῃ τούς ἀναιρομένους ἐν ταῖς ναυμαχίαις », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, σελ. 360, « ἡ μέν θάλασσα ταῖς ναυμαχίαις [αἵματι] μολυνθήσεται », Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΖ΄, σελ. 411, « Τους πολέμους δέ καί σφαγάς διά τούτων εἰκός σημαίνεσθαι, « Τό τηνικαῦτα ἔθνους ἐπ' ἔθνος πολεμίως ἐγειρομένου καί ναυμαχιῶν θαλάσσῃ καί γῇ, τῶν ἀποκτεινομένων καί ποταμοί φοινίσσονται αἵματι …κατά βασιλέων βασιλεῖς καί ἐθνῶν ἐπί ἔθνη, ἀφ'

vi) Ταραχή και σύγχυση της θάλασσας

Αναφέρεται απ' τον Όσιο Εφραίμ που μιλά για ταραχή[1262], σύγχυση[1263], θόρυβο[1264] και « φόβητρα », δηλαδή φοβερά φαινόμενα στη θάλασσα[1265]. Επίσης, μιλά και για κάποιο ήχο της θάλασσας που θα προκαλεί θλίψη και φόβο στους ανθρώπους σε τέτοιο βαθμό, μάλιστα, ώστε να πεθαίνουν[1266]. Ο Άγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας γράφει κάτι παρόμοιο: « Ἤ τε θάλασσα ἤχους φρικώδεις μυκήσεται, καί σάλος ἔσται καί ταραχή, ὥστε τούς ἀνθρώπους ἀποψύχειν ἐκ μόνου τοῦ φόβου, καί τῆς προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ »[1267]. Και ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός γράφει για φοβερή αναταραχή στη θάλασσα[1268]. Ως βιβλική βάση αυτής της πληγής θα μπορούσαν να θεωρηθούν κατ' αρχήν το Λκ. 21,25[1269] αλλά και όλα τα χωρία της Αποκάλυψης που προαναφέραμε και προφητεύουν μόλυνση της θάλασσας ή μετατροπή της σε αίμα. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναφορά του συγγραφέως του « Περί Συντελείας » σε καταιγίδες που θα εκταράσσουν χωρίς μέτρο τη γη και τη θάλασσα[1270].

ὧν καί αἱ ναυμαχίαι καί αἱ πεζομαχίαι τῷ λύθρῳ τῶν αἱμάτων ἐπίσχωσι ». Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επισημάνουμε ότι οι Εκκλησιαστικοί συγγραφείς διατυπώνουν αυτές τις θέσεις σχετικά με τα αίτια της μόλυνσης των θαλασσών, βασιζόμενοι σε γνώσεις και δεδομένα της εποχής τους. Σήμερα, βέβαια, με τα νέα επιστημονικά δεδομένα που έχουμε, η μόλυνση της θάλασσας δύναται να αιτιολογηθεί με ποικίλους τρόπους.

[1262] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 113, « θάλασσα ταράσσεται ».

[1263] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « ἐν θαλάσση σύγχυσις… ἐν θαλάσση φόβητρα».

[1264] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 124, « ἀνάγκη μεγάλη ἐκ θλίψεως πολλῆς τοῦ Δράκοντος και τοῦ φόβου και σεισμοῦ και τῆς θαλάσσης τοῦ ἤχου και τοῦ λιμοῦ … ».

[1265] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « ἐν θαλάσση φόβητρα », και Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), σελ. 191, « Οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης καί τά κήτη ἐν αὐτῇ τελευτῶσι, καί οὕτως, φησίν, δυσωδίαν λυμινήν ἀναπέμπει ἡ θάλασσα καί ἦχον φοβερόν, ὥστε ἐκλείπειν καί ἀποθνήσκειν τούς ἀνθρώπους ἀπό τοῦ φόβου ».

[1266] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 113, « θάλασσα ταράσσεται », σελ. 122, « ἐν θαλάσση σύγχυσις », σελ. 124 « ἀνάγκη μεγάλη ἐκ θλίψεως πολλῆς τοῦ Δράκοντος και τοῦ φόβου και σεισμοῦ και τῆς θαλάσσης τοῦ ἤχου και τοῦ λιμοῦ … », και Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), σελ. 191, « Οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης καί τά κήτη ἐν αὐτῇ τελευτῶσι, καί οὕτως, φησίν, δυσωδίαν λυμινήν ἀναπέμπει ἡ θάλασσα καί ἦχον φοβερόν, ὥστε ἐκλείπειν καί ἀποθνήσκειν τούς ἀνθρώπους ἀπό τοῦ φόβου ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, VIII, σελ. 278, « θαλάσσης ἦχος και σάλος ἀφόρητος ἀπό ψυχών και ἀπωλείας ἀνθρώπων ».

[1267] Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Λουκάν, P.G. 123, 1055.

[1268] Βλ. Ιωάννου Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχή και βιογραφία, ο.π., Διδαχή Γ΄, σελ. 153, « Η θάλασσα να ασηκωθή υψηλά από τα υψηλότερα βουνά οπού να είναι εις τον κόσμον δέκα πέντε πήχες». Βλ. και Αυγουστίνου Καντιώτου, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, σελ. 192.

[1269] Βλ. Λκ. 21,25, « Καί ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ κάι σελήνη καί ἄστροις, καί ἐπί τῆς γῆς συνοχή ἐθνῶν ἐν ἀπορία ἠχούσης θαλάσσης και σάλου ». Στην μετάφραση των έξι καθηγητών διαβάζουμε για « φόβο από τη βοή και μεγάλα κύματα της θάλασσας » (σελ. 174), στην μετάφραση του Νικολάου Σωτηροπούλου για « φόβο από τη θάλασσα που θα ανυψώνεται και αναταραχή » (σελ. 373).

[1270] Βλ. Περί Συντελείας, VIII, σελ. 278, « καταιγίδες ἀνέμων την γῆν και την θάλασσαν ἀμέτρως ἐκταράσσουσαι », σελ. 279 « ἀέρων ἀκρασίαι », XXXIII, σελ. 289, « ἐκ τῶν καταιγίδων τῶν ἀέρων ».

vii) Σεισμοί

Αναφέρεται απ' τους Αγίους Ρωμανό[1271], Εφραίμ, που μιλά για « ακατάπαυστους σεισμούς[1272], Θεοφύλακτο Βουλγαρίας[1273] και τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό, που κάνει λόγο για παγκόσμιο σεισμό[1274]. Ο Άγιος Βέδας γράφει πως στην αρχή θα γίνουν σεισμοί σε διάφορους τόπους αλλά ο τελευταίος σεισμός θα είναι παγκόσμιος[1275]. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία γίνεται λόγος για σεισμούς και απ' τον συγγραφέα του Περί Συντελείας[1276] και τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα[1277]. Βιβλικά, θα μπορούσε να στηριχθεί στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου[1278] και σε χωρία της Αποκάλυψης[1279].

viii) Σκοτισμός του ηλίου, της σελήνης και των άστρων.

Αναφέρεται απ' τον Άγιο Εφραίμ, ο οποίος γράφει πως οι φωστήρες του ουρανού και τα άστρα θα πενθούν για το γένος των βροτών[1280]. Κατά τον Άγιο Βέδα ο κόσμος θα χτυπηθεί με σκοτάδι και φόβο, όπως συνέβη κατά την Σταύρωση του Κυρίου[1281]. Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός γράφει πως ο ήλιος και το φεγγάρι θα σκοτεινιάσουν[1282].

[1271] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΓ΄, σελ. 271, « σεισμοί και θνήσεις ».

[1272] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « δυσωδία ἐν θαλάσση λιμοί, σεισμοί », και Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙ), σελ. 191, « σεισμοί ἀκατάπαυστοι ». Περί Συντελείας, ΧΧΧΙΙΙ, σελ.289, « Ἐκ τῶν ἐπαλλήλων σεισμῶν » βλέπε και VIII, σελ. 278, « σεισμοί κατά πᾶσαν πόλιν ».

[1273] Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Λουκάν, P.G. 123, 1052.1056.

[1274] Βλ. Ιωάννου Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία, Διδαχή Γ΄, σελ. 153, « Σεισμός παγκόσμιος θα γένη, να πέσουν όλα τα οσπίτια και τα όλα τα βουνά, να γένη ένας κάμπος όλος ο κόσμος ». Βλ. και Αυγουστίνου Καντιώτου, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, σελ. 192.

[1275] Βλ. Βέδα, E.A., VI, 12, P.G. 93, 148 και Marshall, σελ. 42, « because the last earthquake will be in the whole world. But before that, as it is written, " there will be earthquakes through divers places " ».

[1276] Περί Συντελείας, ΧΧΧΙΙΙ, σελ.289, « Ἐκ τῶν ἐπαλλήλων σεισμῶν » βλέπε και VIII, σελ. 278, « σεισμοί κατά πᾶσαν πόλιν ».

[1277] Βλ. Οικουμενίου, E.A., ΙΧ΄, σελ. 216, « ἤ σεισμόν φησί τόν κλόνον τῆς γῆς, ἐπεί καί τοῦτο ἐν τοῖς σημείοις τοῦ τέλους περιέχεται », Ανδρέα Καισαρείας, E.A., ΙΗ΄, 273, Βλ. και Αρέθα Καισαρείας, E.A., ΜΣΤ΄, σελ. 410.

[1278] Βλ. Μθ 24,7, « … καί ἔσονται λιμοί καί λοιμοί καί σεισμοί κατά τόπους », Λκ 21,11 Μρ 13,8, « … καί ἔσονται λιμοί καί λοιμοί καί σεισμοί κατά τόπους ».

[1279] Βλ. Απ. 6,12, « Καί εἶδον ὅτε ἤνοιξε τήν σφραγίδα τήν ἕκτην, καί σεισμός μέγας ἐγένετο … », Απ. 11,13, « Καί ἐν ἐκείνη τῇ ἡμέρα ἐγένετο σεισμός μέγας, καί τό δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καί ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά », Απ. 16,17-19, « … Καί ὁ ἕβδομος ἐξέχεε τήν φιάλην αὐτοῦ ἐπί τόν ἀέρα … Καί σεισμός ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπί τῆς γῆς. Τηλικοῦτος σεισμός, οὕτω μέγας! Καί ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη. Καί αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσαν. Καί Βαβυλών ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ δοῦναι αὐτῇ τό ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ ». Καί πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καί ὄρη οὐχ εὑρέθησαν ».

[1280] Βλ. Εφραίμ, Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙΙ), σελ. 197, « Πενθοῦσι δέ καί φωστῆρες τοῦ οὐρανοῦ σύν τοῖς ἄστροις διά τό γένος τῶν βροτῶν ».

[1281] Βλ. Βέδα, E.A., VI, 12, P.L. 93, 148 και Marshall, σελ. 42, « and that the world is shaken with darkness and fear, as when the Lord was crucified on the sixth day of the week ».

[1282] Βλ. Μενούνου Ιωάννου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία, ο.π., Διδαχή Γ΄, σελ. 153, « ο ήλιος και το φεγγάρι να σκοτεινιάσουν ». Βλ. και Καντιώτου Αυγουστίνου, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, Διδαχή Δ΄, σελ. 193.

[1282] Αποκ. 6,12κ.εξ..

Ο Άγιος Βέδας γράφει γι' αυτήν την πληγή στα πλαίσια της ερμηνείας του στην 6η σφραγίδα[1283] και, κυρίως στην 4η σάλπιγγα της Αποκάλυψης[1284]. Άλλα σχετικά χωρία είναι τα Ιωήλ 3,4[1285], Μθ. 24,29[1286] - όπου ο Χριστός αναφέρει την προφητεία του Ιωήλ - και Απ. 8,12.

Και αυτή η πληγή έχει ιστορικό προηγούμενο. Η επιβολή σκότους ως τιμωρίας δεν είναι κάτι το ασυνήθιστο στη βιβλική ιστορία. Η τιμωρία αυτή παρουσιάζει κάποια ομοιότητα προς την 9η απ' τις δέκα πληγές της Αιγύπτου· την πληγή του ψηλαφητού σκότους που περιγράφεται στα χωρία Εξ. 10, 21-29. Κάτι που αξίζει να σημειωθεί είναι πως στην περίπτωση της 9ης πληγής του Φαραώ το σκότος εκάλυπτε μόνο την περιοχή των Αιγυπτίων και όχι των Εβραίων. Όπως, χαρακτηριστικά, αναφέρεται και στη Σοφία Σολομώντος[1287] το σκοτάδι είχε προκαλέσει τρομερό φόβο στους Αιγυπτίους, φόβο που επέτειναν οι διάφοροι ήχοι που άκουγαν και που δεν μπορούσαν να ερμηνεύσουν, εμφανίσεις διαφόρων φαντασμάτων με σκυθρωπά πρόσωπα και το βάρος της ένοχης συνείδησής τους. Το σκότος αυτό ήταν εικόνα του μελλοντικού σκότους που τους επιφυλασσόταν. Και ο τρόμος που τους είχε καταλάβει τους ταλαιπώρησε πολύ περισσότερο από αυτό καθαυτό το σκότος. Η ανάγνωση των βιβλικών περικοπών που αναφέρονται στήν ένατη πληγή του Φαραώ μπορεί να δώσει μια εικόνα και για την πληγή του σκότους των εσχάτων.

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρεται ως ιστορικό προηγούμενο και το σκότος που έγινε « από έκτης ώρας έως ενάτης » κατά τη Σταύρωση του Κυρίου, όταν κάθε ουράνιο φως φαινόταν να έχει αφανιστεί[1288]. Για την προφητεία του Ιωήλ και την επανάληψή της στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου ισχύει το σχήμα της μερικής και απόλυτης εκπλήρωσης. Μερική εκπλήρωση είχαμε στην Σταύρωση του Κυρίου, απόλυτη θα έχουμε στο τέλος του κόσμου. Για τα γεγονότα που λαμβάνουν χώρα με το άνοιγμα της εβδόμης σφραγίδας[1289] ισχύει κάτι ανάλογο. Είναι ενθύμησις των όσων συνέβησαν στην σταύρωση – η συγγραφή της Αποκάλυψης είναι μεταγενέστερη του γεγονότος της Σταύρωσης – και προφητεία όσων θα συμβούν στο τέλος του κόσμου[1290].

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα σχόλια στην 4η σάλπιγγα της Αποκάλυψης που γράφονται απ' τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα. Η αναφορά της Αποκάλυψης για απώλεια μόνο του ενός τρίτου του ηλιακού, σεληνιακού και αστρικού φωτός καταδεικνύει την φιλανθρωπία του Θεού, ο οποίος με αυτήν την μερική μόνο και όχι ολοκληρωτική

[1283] Απ. 6,12, « Καί εἶδον ὅτε ἤνοιξε τήν σφραγῖδα τήν ἕκτην, καί σεισμός μέγας ἐγένετο, καί ὁ ἥλιος μέλας ἐγένετο ὡς σάκκος τρίχινος, καί ἡ σελήνη ὅλη ἐγένετο ὡς αἷμα … ».

[1284] Αποκ. 8,12, « Καί ἐπλήγη τό τρίτον τοῦ ἡλίου καί τό τρίτον τῆς σελήνης καί τό τρίτον τῶν ἀστέρων, ἵνα σκοτισθῇ τό τρίτον αὐτῶν καί ἡ ἡμέρα μή φάνῃ τό τρίτον αὐτῆς καί ἡ νῦξ ὁμοίως ».

[1285] Ιωήλ 3,4, « ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος καί ἡ σελήνη εἰς αἷμα πρίν ἐλθεῖν ἡμέραν Κυρίου τήν μεγάλην καί ἐπιφανῆ ».

[1286] Μθ. 24,29, « Εὐθέως δέ μετά τήν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται καί ἡ σελήνη οὐ δώσει τό φέγγος αὐτῆς … ». Βλέπε και Μρ. 13,24 και Λκ. 21,25, « Καί ἔσονται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καί σελήνῃ καί ἄστροις ».

[1287] Σοφία Σολομώντος 17, 1-20.

[1288] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΗ΄, σελ.279, « παρά τοῖς ταῦτα τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐν σαρκί ἀνατιθεῖσιν ἐπιδημίᾳ εἰς τό γενόμενον ἐπί τοῦ σταυροῦ σκότος ὑπελήφθησαν οὕτω συστάντος συχνοῦ, ὡς πᾶν οὐράνιον σέλας δόξαι ἀφανισθῆναι ».

[1289] Αποκ. 6,12 κ.εξ..

[1290] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., IV, σελ. 129 κ.εξ και V, σελ. 144-5, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΗ΄, 272, και ΚΗ΄, 293, Αρέθα, Ε.Α., ΙΗ΄, σελ. 276 κ.εξ. και ΚΕ, σελ. 309 κ.εξ..

τιμωρία, ουσιαστικά θα απευθύνει στους ανθρώπους πρόσκληση για μετάνοια, επιστροφή και μεταμέλεια[1291].

Η μερική αυτή σκότωση της τέταρτης σάλπιγγας θα είναι μια προδρομική κατάσταση[1292], ένα « πρωτολείον », κατά τον Αρέθα, της Β΄ Παρουσίας[1293]. Και θα είναι μια τρόπον τινά προειδοποίηση. Θα ισοδυναμεί με το άνοιγμα μιας θύρας μετανοίας, την παροχή μιας τελευταίας ευκαιρίας. Με το φόβο των όσων θα συμβαίνουν ο Θεός θα καλεί την ανθρωπότητα σε μετάνοια [1294].

Άλλωστε, όπως επισημαίνει ο Ανδρέας, ο Θεός επιτρέποντας να υποφέρουν οι άνθρωποι κατά το έν τρίτον του ημερονυκτίου « λεληθότως », τους παρηγορεί κατά το μέρος που υπολείπεται, που είναι και το μεγαλύτερο. Επομένως, ούτε τότε ο Θεός θα επιφέρει την τιμωρία « άκρατη »[1295].

Σύμφωνα, πάλι, με τον Αρέθα η συσκότιση του ενός τρίτου μόνο του φωτός γίνεται και « εις έμφασιν της υπεραγίας Τριάδος », η οποία εξ αιτίας της υπερβολικής προς τον κόσμο χρηστότητας, δεν θα επιφέρει παντελή τιμωρία σε αυτούς που αξίζει να τιμωρηθούν αλλά θα την επιφέρει « ἰσαρίθμως ἑαυτῇ »[1296].

Ένα ζήτημα που προκύπτει σ' αυτό το σημείο, είναι, αν η μείωση του φωτός αφορά στη χρονική διάρκεια ή στη δύναμη εκπομπής του φωτός. Κατά τον Ανδρέα η πληγή του ενός τρίτου του ηλιακού, σεληνιακού, και αστρικού φωτός ισοδυναμεί με σκότος κατά το εν τρίτον του χρονικού διαστήματος της ημέρας και της νυκτός αντίστοιχα[1297].

Όπως και να ΄χει, είναι πιθανόν και στο ζήτημα του σκοτισμού του ηλίου, της σελήνης και των άστρων να υπάρξει μια κλιμάκωση, αφού τα σχετικά χωρία του Ιωήλ, του εσχατολογικού λόγου του Κυρίου και της έκτης σφραγίδας της Αποκάλυψης κάνουν λόγο, απλά, για σκοτισμό των ουρανίων σωμάτων. Δηλαδή, μπορεί, αρχικά, να απολεσθεί το ένα τρίτο του φωτός και στη συνέχεια να έχουμε πλήρη σκοτισμό της γης. Αξίζει, επίσης, να αναφέρουμε την παρατήρηση του Αρέθα ότι δεν θα επικρατήσει σκότος στον ήλιο, τη

[1291] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., V, σελ. 144-5, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΘ΄, 293 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΘ΄, σελ. 309-10.

[1292] Βλ. Οικουμενίου , Ε.Α., V, σελ. 145, « τό γάρ κατά μέρος καί οἷον ὡς ἐν ὁδῷ προβαίνειν καί προϊέναι τήν ὀργῆν τοῦ Θεοῦ θύραν ἐστίν ἀνοίγοντος μετανοίας, τῷ τῶν γινομένων φόβῳ εἰς μεταμέλειαν τούς ἀνθρώπους καλοῦντος ».

[1293] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Η΄, σελ. 309, « δι' οὕς και ὡς πρωτολεῖον ταῦτα τῆς τοῦ Κυρίου δευτέρας Παρουσίας ὁδοποιεῖται ».

[1294] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., V, σελ. 145.

[1295] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΕ΄, 293, « ὡς ἄν γνοίημεν ὅτι οὐδέ τότε ἄκρατον ὁ Θεός ἐπάγει τήν κάκωσιν. Ἀλλά τό τρίτον τοῦ χρονικοῦ διαστήματος συγχωρῶν τούς πεπληγότας ἀλγύνεσθαι, λεληθότως τούτους παρακαλεῖ κατά τό πλεῖον μέρος τό λειπόμενον. Τίς γάρ οἶσει τό ποτήριον τῆς Θείας ὀργῆς ἄκρατον; », και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΕ΄, σελ. 309 « τό τρίτον … οὐ τό πᾶν πληγῆναι φησίν, ὡς δι' διά φιλανθρωπίαν ἄφατον τοῦ Θεοῦ οὐ πᾶσης μαστιγουμένης τῆς κτίσεως ».

[1296] Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΕ, σελ. 309, « ἤ καί τό τρίτον εἰς ἔμφασιν τῆς ὑπεραγίας Τριάδος, ἥτις δι' ὑπερβολήν τῆς τοῦ ὑπ' αὐτῆς ὑποκειμένου κόσμου χρηστότητα, οὐ παντελῆ τοῖς ἀξίοις τήν τιμωρίαν, ἀλλ' ἰσαρίθμῶς ἑαυτῇ ἐπιφέρει ».

[1297] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, ΚΕ΄, σελ. 293, « Φαμέν δέ διά τοῦ τρίτου τῶν φωστήρων τέ καί ἀστέρων τό τρίτον τῆς ἡμέρας τε καί τῆς νυκτός δηλοῦσθαι διάστημα … ἀλλά το τρίτον τοῦ χρονικοῦ διαστήματος συγχωρῶν τούς πεπληγότας ἀλγύνεσθαι … ». Πρβλ. και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΕ, σελ. 309 « ἤ οὖν τό τρίτον εἰς παράστασιν τοῦ ἐν ὀλίγῳ καιρῷ τοῦ ἡμερινοῦ καί νυκτερινοῦ καταστήματος τά μεγάλα ταῦτα καί ἀκουσθῆναι συντελεσθείη φρικτά ».

σελήνη και τα άστρα αλλά στην « περίγειον κτίσιν » που δέχεται το φως από αυτά τα ουράνια σώματα[1298].

ix) Πτώσεις άστρων

Αναφέρεται απ' τους Αγίους Αυγουστίνο, Γρηγόριο Παλαμά και Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό. Βιβλικά στηρίζεται στα Μθ. 24,39[1299], Μρ.13,25[1300], Λκ 21,25[1301], και Απ. 6,13[1302]. 8,8-11[1303]. 9,1[1304].

Οι ευαγγελιστές Ματθαίος και Μάρκος αναφέρονται σε πτώση άστρων και σάλευση των ουρανών ενώ ο Λουκάς μιλά για « σημεία εν άστροις ». Ο Άγιος Αυγουστίνος γράφει πως είναι πιθανόν να πρόκειται για το φαινόμενο μετεωριτών και αναφέρει, μάλιστα, τα λόγια του Βιργιλίου, « Εἶδον ἀστέρα χαράσσοντα μεγάλην αὔλακα φωτός καί ἐξαφανιζόμενον εἰς τά δάση τῆς Ἴδης »[1305]. Κατά τον Άγιο Γρηγόριο τον Παλαμά τα άστρα θα πέσουν σαν απερίγραπτοι κεραυνοί πάνω στις κεφαλές όσων θα έχουν πιστέψει στον Αντίχριστο, ώστε να τιμωρηθούν πρώτα με αυτά στα οποία προσήλωσαν το νου τους και για τα οποία πείστηκαν στον Αντίχριστο[1306]. Ο Άγιος

[1298] Βλ. Αρέθα, Ε.Α., ΚΕ΄, σελ. 309, « Σκόπει ὡς τό τρίτον εἰπών τῆς ἀστρώας διακοσμήσεως, οὐκ αὐτούς εἶπε σκοτισθῆναι ἀλλά τό ὑπ' αὐτῶν καταλαμπόμενον, ὅ ἡ περίγειος κτίσις ἐστίν. Διό και ἐπιφέρει, καί τό τρίτον αὐτῆς μή φανῇ τουτέστιν, ἵνα μή τῇ οὐρανίῳ διακοσμήσει καταλαμφθῇ τό περίγειον, ἀφ ὧν τό ἡμερινόν τε καί νυκτερινόν ἀποτελεῖται κατάστημα ». Σήμερα, θεωρείται πως κάτι τέτοιο θα μπορούσε να συμβεί μετά την πτώση μετεωρίτη, πυρηνικό πόλεμο ή την έκρηξη υπερηφαιστείου. Και στις τρεις περιπτώσεις θα είχαμε σύννεφα μικροσωματιδίων που θα εμπόδιζαν το φως να φτάσει στη γη. Ένα φαινόμενο που αποκαλείται πυρηνικός ή ηφαιστειακός χειμώνας αντίστοιχα.

[1299] Βλ. Μθ. 24,39, « καί οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπό τοῦ οὐρανοῦ, καί αἱ δυνάμεις τῶν οὐρωνῶν σαλευθήσονται ».

[1300] Βλ. Μρ. 13,25, « καί οἱ ἀστέρες ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πίπτοντες, καί αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται ».

[1301] Βλ. Λκ. 21,25, « ἔσονται σημεῖα ἐν «ηλίῳ καί σελήνη καί ἄστροις ».

[1302] Βλ. Απ. 6,13, « καί οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τήν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τούς ὀλύνθους αὐτῆς ὑπό ἀνέμου μεγάλου σειομένη ». Πρβλ. και Ησ. 34,4 « καί τακήσονται πᾶσαι οἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, καί ἑλιγήσεται ὁ οὐρανός ὡς βιβλίον, καί πάντα τά ἄστρα πεσεῖται ὡς φύλλα ἐξ ἀμπέλου καί ὡς πίπτει φύλλα ἀπό συκῆς ».

[1303] Βλ. Απ. 8,8-10, « Καί ο δεύτερος ἄγγελος εσάλπισεν. Καί ὡς ὄρος μέγα πυρί καιόμενον ἐβλήθη εἰς τήν θάλασσαν, καί ἐγένετο τό τρίτον τῆς θαλάσσης αἷμα καί ἀπέθανεν τό τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσση τά ἔχοντα ψυχάς καί τό τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρησαν. Καί ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισεν. Καί ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστήρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπάς καί ἔπεσεν ἐπί τό τρίτον τῶν ποταμῶν καί ἐπί τάς πηγάς τῶν ὑδάτων, καί τό ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται ὁ Ἄψινθος, καί ἐγένετο τό τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον καί πολλοί τῶν ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων ὅτι ἐπικράνθησαν ».

[1304] Βλ. Απ. 9,1, « Καί ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε. Καί εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τήν γῆν, καί ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλείς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου … ».

[1305] Βλ. Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΚΔ΄, σελ. 136.

[1306] Βλ. Γρηγορίου του Παλαμά, Ομιλία Δ΄, ο.π., σελ. 118-121.

Κοσμάς ο Αιτωλός έλεγε, απλά, ότι « τα άστρα θα πέσουν απ' τον Ουρανό »[1307]. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας κάνει λόγο για « άστρων παρατροπάς » [1308], ενώ οι Οικουμένιος, Ανδρέας Καισαρείας και Αρέθας Καισαρείας[1309] αναφέρονται σ' αυτήν κατά την ερμηνεία τους στην έκτη σφραγίδα της Αποκάλυψης[1310].

[1307] Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχή Γ΄, σελ. 152, « τα άστρα να πέσουν απ' τον ουρανόν ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, VIII, σελ. 278-9.

[1308] Περί Συντελείας, σελ. 278-9.

[1309] Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., « εἰ δέ καί αἰσθητῶς ταῦτα τοῦ Χριστοῦ κριτοῦ μετά δόξης ἐρχομένου συμβήσεται, αὐτός ἄν εἰδείη ὁ τοῦς ἀποκρύφους ἔχων θησαυρούς τῆς γνώσεως καί τῆς σοφίας », βλέπε και Οικουμενίου, Ε.Α., V, σελ. 143, ΙΗ΄, 273, Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΗ΄, σελ. 278.

[1310] Βλ. Απ. 6,12-14, « … καί ὁ ἥλιος μέλας ἐγένετο ὡς σάκκος τρίχινος, καί ἡ σελήνη ὅλη ἐγένετο ὡς αἷμα, καί οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τήν γῆν, ὡς συκῆ βάλλουσα τούς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπό ἀνέμου μεγάλου σειομένη, καί ὁ οὐρανός ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον ἑλισσόμενον καί πᾶν ὄρος καί νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν ». Αυτή η πληγή τον τελευταίο καιρό έχει έλθει στο προσκήνιο της επικαιρότητας με το ενδεχόμενο πτώσης πρόσκρουσης μετεωριτών ή αστεροειδών ή κομητών πάνω στον πλανήτη μας να συζητείται έντονα. Στις 30 Ιουνίου του 1908, ένας αστεροειδής εισήλθε στην ατμόσφαιρα της γης πάνω απ' τη λεκάνη του ποταμού Τουνγκούσκα στη Σιβηρία. Εξερράγη σε ύψος έντεκα περίπου χιλιομέτρων πάνω απ' το έδαφος. Η ταχύτητά του εκτιμάται πως ήταν γύρω στα εικοσιεπτά χιλιόμετρα το δευτερόλεπτο. Λόγω της τεράστιας πίεσης που ασκήθηκε πάνω στον αστεροειδή απ' την ατμόσφαιρα, ο αστεροειδής εξερράγη πριν προσκρούσει στην επιφάνεια της γης. Η ενέργεια που απελευθερώθηκε απ' την έκρηξη ισοδυναμούσε με μια βόμβα δώδεκα μεγατόνων. 1300 Τετραγωνικά χιλιόμετρα δάσους εξαφανίστηκαν. Η λάμψη απ' την έκρηξη ήταν ορατή σε απόσταση πολλών εκατοντάδων χιλιομέτρων, ενώ ο θόρυβός της λέγεται ότι ακούστηκε σε περιοχές που απείχαν μέχρι και χίλια χιλιόμετρα μακριά.

Σύμφωνα με τα διάφορα σενάρια που κυκλοφορούν, αν ένα τέτοιο σώμα εισέλθει στην ατμόσφαιρα, θα πυρωθεί και οι άνθρωποι θα το δουν σαν ένα ήλιο να έρχεται καταπάνω τους. Όταν φτάσει σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων από την επιφάνεια της γης η θερμοκρασία θα φτάσει σε τρομακτικά επίπεδα. Τα πάντα θα πάρουν φωτιά. Σε περίπτωση που το αντικείμενο πέσει στην θάλασσα, τόνοι νερού θα εξατμιστούν σε δευτερόλεπτα. Μετά από λίγα δευτερόλεπτα η φωτιά θα σβήσει απ' την φοβερή πρόσκρουση του φλεγόμενου αντικειμένου στην επιφάνεια της γης. Ένα τεράστιο ωστικό κύμα θα καταστρέψει τα πάντα σε ακτίνα πολλών χιλιομέτρων. Στη συνέχεια τόνοι πυρηνικής στάχτης θα εκτοξευτούν προς κάθε κατεύθυνση καίγοντας τα πάντα και δημιουργώντας ένα σκοτεινό πέπλο που δεν θα αφήνει τις ακτίνες του ήλιου να έρθουν στη γη. Θα ακολουθήσει ο λεγόμενος « πυρηνικός χειμώνας » που μπορεί να κρατήσει μήνες με τρομερές συνέπειες για την γεωργία και την οικονομία. Στις 16 Ιουλίου 1994 τα 21 κομμάτια ενός διασπασμένου κομήτη, που οι επιστήμονες ονόμασαν « Shoemaker-Levi » χτύπησαν τον πλανήτη Δία με ταχύτητα που έφτανε τα 60 χιλιόμετρα το δευτερόλεπτο. (Ο πλανήτης Δίας λειτουργεί σαν ηλεκτρική σκούπα. Λόγω της μεγάλης του βαρύτητας προσελκύει πολλούς κομήτες και αστεροειδείς που, διαφορετικά, θα χτυπούσαν άλλους πλανήτες). Το μεγαλύτερο από αυτά είχε μήκος ενάμισι χιλιομέτρου. Η πρόσκρουσή του ήταν η μεγαλύτερη σύγκρουση που έχει καταγραφεί απ' τα όργανα των επιστημόνων, καθώς απελευθέρωσε ενέργεια ίση με αυτήν που θα απελευθέρωνε η έκρηξη 6.000.000 μεγατόνων TNT. Η δύναμή της ήταν σαν να εκρήγνυται μια ατομική βόμβα ισχύος ανάλογης με αυτήν που έπεσε στο Ναγκασάκι κάθε δευτερόλεπτο επί 6 χρόνια. Αναπτύχθηκαν θερμοκρασίες της τάξης των 24.000 βαθμών Κελσίου. Μια τεράστια δέσμη υλικών απελευθερώθηκε και έφτασε μέχρι 30.000 χιλιόμετρα πάνω απ' τον Δία. Αμέσως μετά ένα μαύρο σύννεφο σηκώθηκε και παρέμεινε πάνω απ' την περιοχή για χρόνια. Η πρόσκρουση δημιούργησε και τεράστια σεισμικά κύματα που σάρωσαν τον πλανήτη με ταχύτητες της τάξης των 450 χιλιομέτρων το δευτερόλεπτο. Η πρόσκρουση του Shoemaker-Levy στην επιφάνεια του πλανήτη Δία λειτούργησε σαν συναγερμός. Οι αστρονόμοι αντέδρασαν με προγράμματα όπως το LINEAR, το NEAT και το LONEOS, που ασχολούνται με τον εντοπισμό αστεροειδών. Στο ερευνητικό κέντρο Aricebo στο Πουέρτο Ρίκο υπάρχει ειδική ομάδα επιστημόνων που παρατηρεί αστρικά σώματα που υπάρχει πιθανότητα να πέσουν στη γη.

Το 1996 ο μετεωρίτης JA 1, μήκους περίπου ενός χιλιομέτρου, πέρασε σχεδόν δίπλα από την γη σε απόσταση ίση με αυτήν της απόστασης της σελήνης από τον πλανήτη μας. Η πρόσκρουσή του θα είχε ως συνέπεια τεράστιες καταστροφές. Τον Αύγουστο του 1972 ένας μετεωρίτης με διάμετρο 70 περίπου μέτρα και βάρος χιλίων τόνων εισήλθε στην ατμόσφαιρα της γης και κινήθηκε σχεδόν παράλληλα προς την επιφάνειά της για λιγότερο από δύο λεπτά, καλύπτοντας γύρω στα 1700 χιλιόμετρα. Ταξίδεψε απ' τη Γιούτα μέχρι την Αλμπέρτα του Καναδά με ταχύτητα που υπερέβαινε τα 45.000 χιλιόμετρα την ώρα. Ήταν ευτύχημα που η ταχύτητά του δεν έπεσε κάτω απ' την ταχύτητα διαφυγής – περίπου 25.000 χιλιόμετρα την ώρα – και, έτσι, διέφυγε απ' την βαρύτητα του πλανήτη μας για να συνεχίσει την πορεία του στο διάστημα. Για τους επιστήμονες το ερώτημα δεν είναι, αν ένας μετεωρίτης τέτοιου μεγέθους χτυπήσει ποτέ την γη. Αυτό είναι βέβαιο. Συνέβη στο παρελθόν και θα συμβεί στο μέλλον. Το ερώτημα

x) Ιοβόλα και σαρκοφάγα ερπετά και θηρία

Σύμφωνα με τον Όσιο Εφραίμ, σαν να μην έφταναν οι υπόλοιπες θλίψεις και τα βάσανα, θα εμφανιστούν και ιοβόλα θηρία και ερπετά που θα δαγκώνουν τους ανθρώπους[1311]. Ως βιβλική βάση αυτής της πληγής θα μπορούσαν να θεωρηθούν η τέταρτη σφραγίδα και οι αναφορές στις ακρίδες και τους ίππους της Αποκάλυψης[1312].

xi) Πληγές που αναφέρονται μόνο στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρονται και άλλες πληγές. « Καύσωνες απαραμύθητοι » [1313], « χειμώνος αταξίαι »[1314], « παγετοί διάφοροι »[1315], ακαταστασία των

είναι πότε. Ένα τέτοιο σενάριο υπάρχει και στο 2ο μέρος της προαναφερθείσης τριλογίας του Beauseigneur. Βλ. Beauseigneur, « Η γέννηση μιας εποχής », Κοχλίας, Αθήνα, 2007, σελ. 68-128.

[1311] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 123-4, « Ἀλλ᾽ ἔτι μετά τοῦ λιμοῦ και τῆς θλίψεως και τοῦ φόβου θηρία και ἑρπετά σαρκοφάγα εὑρίσκονται δάκνοντα » και Εις την Παρουσίαν του Κυρίου (ΙΙΙ), σελ. 194, « καί ἀπέλασον ἀφ' ἡμῶν τά ἰοβόλα θηρία ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXXI, σελ. 288 « καί ἀπέλασον τά ἀνθρωποφάγα θηρία ».

[1312] Απ. 6,7-8, « Καί ὅτε ἤνοιξε τήν σφραγῖδα τήν τετάρτην … καί ἰδού ἵππος χλωρός, καί ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος, καί ὁ ἅδης ἠκολούθει μετ' αὐτοῦ. Καί ἐδόθη αυτῷ ἐξουσία ἐπί τό τέταρτον τῆς γῆς, ἀποκτεῖναι ἐν ρομφαίᾳ καί ἐν λιμῷ καί ἐν θανάτῳ καί ὑπό τῶν θηρίων τῆς γῆς ». Βλέπε και Απ. 9,3-11, « … καί ἐκ τοῦ καπνού ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τήν γῆν καί ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία ὡς ἔχουσιν ἐξουσία οἱ σκορπίοι τῆς γῆς… καί ἔχουσιν οὐράς ὁμοίας σκορπίοις καί κέντρα, καί ἐν ταῖς οὐραίς αὐτῶν ἐξουσίαν ἔχουσι τοῦ ἀδικῆσαι τούς ἀνθρώπους μήνας πέντε … » και Απ. 9,17-21, « Καί οὕτως εἶδον τούς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει καί τούς καθημένους ἐπ' αὐτῶν, … ἡ γάρ ἐξουσία τῶν ἵππων ἐν τῷ στόματι αὐτῶν ἐστι καί ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν. Αἱ γάρ οὐραί αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλάς, καί ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι… ». Οι Οικουμένιος, Ανδρέας και Αρέθας φαίνεται να προτιμούν την αλληγορική ερμηνεία των στίχων αν και σε κάποια σημεία αφήνουν περιθώρια και για κυριολεκτική ερμηνεία. Βλέπε σχετικά, Οικουμενίου, Ε.Α., IV, σελ. 126, V, σελ. 148-154, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΣΤ΄, 269, ΚΣΤ΄-ΚΖ΄, 296-304, Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΣΤ΄-ΚΖ΄, σελ. 312-324. Μια πολύ ωραία κυριολεκτική ερμηνεία των στίχων 9,3-11 της Αποκάλυψης μπορεί κάποιος να διαβάσει στο James, Beauseigneur, Η γέννηση μιας εποχής, ο.π., σελ. 169 κ.εξ.. Σήμερα, τα συγκεκριμένα χωρία της Αποκάλυψης ερμηνεύονται, συχνά, με βάση τα σύγχρονα τεχνολογικά και επιστημονικά δεδομένα. Οι αναφορές σε μεταλικά μέλη των ακρίδων ή των ίππων της Αποκάλυψης έχουν δώσει αφορμή σε ερμηνείες που ταυτίζουν τις ακρίδες με τα ελικόπτερα και τους ίππους με τα άρματα μάχης. Άλλες ερμηνείες θέλουν αυτά τα θηρία να είναι μεταλλαγμένα έντομα ή ζώα. Και είναι γεγονός πως στην εποχή μας παρατηρούνται αξιοσημείωτα φαινόμενα. Έτσι, τα τελευταία χρόνια έχουν κάνει την εμφάνισή τους τεράστιες μέδουσες μήκους μέχρι είκοσι μέτρα και βάρους μέχρι διακόσια κιλά. Μετά την έκρηξη στο Τσερνομπίλ παρατηρήθηκαν κάποιες μεταλλάξεις σε έντομα. Δεν γνωρίζουμε τί μεταλλάξεις θα μπορούσε να προκαλέσει ένας μελλοντικός πυρηνικός όλεθρος. Μια άλλη ερμηνεία ταυτίζει τα θηρία αυτά με οργανισμούς που θα προέλθουν από παρεμβάσεις στο DNA διαφόρων όντων που θα πραγματοποιήσουν επιστήμονες στα εργαστήρια. Ένα παράδειγμα που ανέφερε ο Hal Lindsay είναι μια διασταύρωση αφρικανικής και ασιατικής σφήκας που προκάλεσε αναστάτωση στην Αμερική στη δεκαετία του 50, καθώς συνδύαζε το μεγάλο μέγεθος της πρώτης με την επιθετικότητα της δεύτερης.

[1313] Βλ. Περί Συντελείας, VIII, σελ. 279, « καύσωνες ἀπαραμύθητοι », Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΘ΄, σελ. 364, « ἴσως μέν καί αἰσθητῶς τῷ τοῦ ἡλίου φλογμῷ τοτηνικαύτα καυματισθήσονται οἱ ἄνθρωποι », Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΘ΄, « ταῦτα ὁποτέρως … ἤ καί αὐτόν τόν ἥλιον αυχμῷ καί συνοχῇ καί ἀπορίᾳ τῶν κατά πόλεμον χαλεπῶν τῷ παρ' αὐτού φλογμῷ δραστικότερον καυματίσαντα, ὅτι καί ὁ αὐτός μαστίζει ἐπιστροφήν αὐτοῖς μνώμενος ». Η βιβλική βάση αυτής της τιμωρίας, βρίσκεται στην τέταρτη πληγή του 16ου κεφαλαίου της Αποκάλυψης. « Καί ὁ τέταρτος ἐξέχεεν τήν φιάλην αὐτοῦ ἐπί τόν ἥλιον, καί ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τούς ἀνθρώπους ἐν πυρί καί ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα καί

εποχών[1316], παύση ανέμων[1317], βολίδες « ταλαντιαίας » χαλάζης που θα πίπτουν απ' τον ουρανό πάνω στη γη και τους ανθρώπους[1318], αστραπές και βροντές [1319], έλκος κακόν και

ἐβλασφήμησαν τό ὄνομα τοῦ Θεοῦ » (Αποκ. 16,8-9). Σήμερα, διατυπώνοναι ερμηνείες που συνδέουν αυτό το χωρίο της Αποκάλυψης με την τρύπα του όζοντος και τον καρκίνο του δέρματος που προκαλείται εξ αιτίας της.

[1314] Περί Συντελείας, VIII, σελ. 279, « χειμῶνος ἀταξίαι ».

[1315] Περί Συντελείας, VIII, σελ. 279, « παγετοί διάφοροι ».

[1316] Σύμφωνα με τον Λακτάντιο η κανονική εναλλαγή των εποχών θα αλλάξει. Βλ. Λακταντίου, The epitome of the divine institutes, LXXI, ο.π., σελ. 254, « Stars will fall nor will the seasons preserve their regularity, winter and summer being confused ».

[1317] Βιβλικά, στηρίζεται στην έκτη σφραγίδα της Αποκάλυψης (Απ. 7,1 « Καί μετά τοῦτο εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπί τάς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, ἵνα μή πνέῃ ἄνεμος ἐπί τῆς γῆς μήτε ἐπί τῆς θαλάσσης μήτε ἐπί πᾶν δένδρον »). Σχετικές αναφορές συναντώνται στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Οι Οικουμένιος, Ανδρέας και Αρέθας δίνουν συμβολική ερμηνεία. Ο άνεμος δηλώνει την αναψυχή. Στην καταστροφή του 70 μ.Χ. δεν δόθηκε αναψυχή στους Ιουδαίους. Το ίδιο θα συμβεί και στα έσχατα για τους οπαδούς του Αντιχρίστου. Οι Ανδρέας και Αρέθας, πάντως, αφήνουν περιθώρια και για κυριολεκτική ερμηνεία των χωρίων μιλώντας για λύση της ευταξίας της κτίσεως στους έσχατους χρόνους (Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., IV, σελ. 132-4, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΙΘ΄, σελ.276-7, Αρέθα Καισαρείας, ΙΘ΄, σελ. 283-4).

[1318] « Χαλάζης βολίδαι ἐπί προσώπου γῆς », γράφει ο συγγραφεύς του « Περί Συντελείας » (Περί Συντελείας, VIII, σελ. 278). Βιβλική βάση αυτής της πληγής είναι, αναμφισβήτητα, η αναφορά στην πτώση μεγάλης χαλάζης στην 7η πληγή της Αποκάλυψης. « Kai. ca,laza mega,lh w`j talantiai,a katabai,nei evk tou/ ouvranou/ evpi. tou.j avnqrw,pouj( kai. evblasfh,mhsan oi` a;nqrwpoi to.n qeo.n evk th/j plhgh/j th/j cala,zhj » (Απ. 16,21). Αναφορά σε πτώση χαλάζης γίνεται και στην 1η σάλπιγγα του Αγγέλου στον στίχο 8,7 της Αποκάλυψης (Απ. 8,7, « Καί ὁ πρῶτος ἐσάλπισεν, καί ἐγένετο χάλαζα καί πῦρ μεμιγμένα ἐν αἵματι, καί ἐβλήθη εἰς τήν γῆν. Καί τό τρίτον τῆς γῆς κατεκάη, καί τό τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καί πᾶς χόρτος χλωρός κατεκάη »). Η περιγραφή διαφέρει, οπότε μάλλον πρόκειται για διαφορετική πληγή. Το χαλάζι της 1ης σάλπιγγας είναι χαλάζι πυρός. Βλέπε και Οικουμενίου, Ε.Α., V, σελ.141-2, « ἐπάναγκες καί διαφόρους ἔσεσθαι θανάτου τρόπους καί τῆς τῶν ἀσεβῶν ἀντιδόσεως. ὧν αἱ πλείους διά πυρός παραχθήσονται… τί οὖν φησι τοῦ πρώτου ἀγγέλου σαλπίσαντος χάλαζα καί πῦρ τό τρίτον κατακαῦσαι τῶν ἐν τῇ γῇ; Τοῦτο καί αἰσθητῶς μέν νομίζων τις ἔσεσθαι οὐκ ἀποτεύξεται τοῦ ὀρθῶς ἔχοντος λόγου. Καί τροπικῶς δέ λογιζόμενος εἰρῆσθαι οὐδέν ἄτοπον ἐρεῖ… ». Βλ. και Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΒ΄, σελ. 289-292, Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΚΒ΄, σελ. 303-4. Αυτή η πληγή θα είναι σύμφωνα με το κείμενο της Αποκάλυψης μεγάλη. « Ὅτι μεγάλη ἐστίν ἡ πληγή αὐτῆς σφόδρα », σημειώνεται στο Απ. 16,21. Άλλωστε, ασυνήθιστα μεγάλο θα είναι και το μέγεθος αυτής της χαλάζης των εσχάτων. Μεγάλη « ως ταλαντιαία » γράφεται στο ιερό κείμενο. Το τάλαντο είναι μονάδα μέτρησης βάρους. Το ένα τάλαντο των αρχαίων αντιστοιχεί σήμερα με 42 περίπου κιλά (Βλ. Γιαννακοπούλου Ιωήλ, Ερμηνεία της Αποκαλύψεως, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ. 173). Στην πληγή της χαλάζης αναφέρονται ο συγγραφεύς του « Περί συντελείας » και οι Οικουμένιος, Ανδρέας και Αρέθας. Ο Οικουμένιος την χαρακτηρίζει « εξαίσια χάλαζα » (Οικουμενίου, Ε.Α., IX, σελ. 142 « καί χαλάζης ἐπισυρρεούσης ἐξαισίας »). Ο Αρέθας γράφει ότι η κάθοδός της εκ του ουρανού θα δηλώνει ότι είναι « θεήλατος οργή » και το τεράστιο, το « ταλαντιαίον » μέγεθός της θα είναι αντίστοιχο της « εν ταις αμαρτίαις ακρότητος » (Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., XVI, σελ. 425, « τήν χάλαζαν οὐρανόθεν κατερράχθαι φησιν ὡς θεήλατον ὀργήν. Τό δέ ταλαντιαίον, τό τέλειον διά τήν ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ἀκρότητα, ἤ ἐνάμιλλον καί ἡ τιμωρία προς ἐπιστροφήν ἐκκαλουμένη »). Γι' αυτήν την τιμωρία της χαλάζης υπάρχει και ιστορικό προηγούμενο. Η έβδομη - και σ' αυτήν την περίπτωση - πληγή κατά των Αιγυπτίων που περιγράφεται στους στίχους 18-35 της Εξόδου. Βέβαια στο 16ο της Αποκάλυψης όλες οι πληγές είναι 7, ενώ στο βιβλίο της Εξόδου οι πληγές είναι δέκα. Στο 8ο κεφάλαιο της Αποκάλυψης η χάλαζα πέφτει με το πρώτο σάλπισμα του Αγγέλου. Μια ομοιότητα που δεν θα μπορούσαμε να μην επισημάνουμε μεταξύ των δύο περιπτώσεων είναι ότι και στην έβδομη πληγή της εξόδου, όπως και στην έβδομη φιάλη του 16ου κεφάλαιου της Αποκάλυψης η χάλαζα συνοδεύεται από κεραυνούς πυρός. Στην Αποκάλυψη, όμως, αναφέρονται, επίσης, φωνές ανθρώπων και σεισμός που δεν συναντώνται στην 7η πληγή της Εξόδου. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί πως στο βιβλίο της Εξόδου δίνεται έμφαση στην μεγάλη ποσότητα της χαλάζης (Βλ. Εξ. 9,18.24, « ἰδού ἐγώ ὕω ταύτην τήν ὥραν αὔριον χάλαζαν πολλήν σφόδρα, ἥτις τοιαύτη οὐ γέγονεν ἐν Αἰγύπτῳ ἀφ' ἧς ἡμέρας ἔκτισται ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης… ἦν δέ ἡ χάλαζα καί τό πῦρ φλογίζον ἐν τῇ χαλάζῃ. Ἡ δέ χάλαζα πολλή σφόδρα σφόδρα, ἥτις τοιαύτη οὐ γέγονεν ἐν Αἰγύπτῳ ἀφ' οὗ γεγένηται ἐπ' αὐτῆς ἔθνος »), ενώ στην Αποκάλυψη τονίζεται το τεράστιο μέγεθός της. Σύγχρονοι ερμηνευτές συνδέουν αυτήν την πληγή με το φαινόμενο των κρυομετεωρητών. Πρόκειται για « ογκόλιθους » πάγου βάρους πάνω από 10 κιλά η εμφάνιση των οποίων αποδίδεται στο φαινόμενο του θερμοκηπίου.

πονηρόν[1320]. Οι περισσότερες από αυτές βασίζονται στην κατά γράμμα ερμηνεία χωρίων της Αποκάλυψης[1321].

Σύμφωνα με τον « Jesus Martinez –Frias », Διευθυντή του γεωγραφικού πλανηταρίου του αστροβιολογικού κέντρου της Ισπανίας, οι κρυομετεωρήτες που έχουν βρεθεί την τελευταία δεκαετία φτάνουν τους πενήντα, ενώ εκτιμάται πως μόνο το έν πέμπτο απ' τους κρυομετεωρήτες που πέφτουν προλαβαίνουν να βρεθούν από άνθρωπο. Το φαινόμενο των κρυομετεωρητών θα μπορούσε στο μέλλον να επιταθεί. Οι σχετικές πληροφορίες αποσπάστηκαν στις 7/10/07 απ' το http://www.geocities.com/pistos_anonymos/gr/INDEX.html.

[1319] Αναφέρεται απ' τον συγγραφέα του « Περί Συντελείας » ο οποίος γράφει πως κεραυνοί θα πλήττουν αιφνιδιαστικά τη γη με σφοδρότητα προκαλώντας τρόμο με το φοβερό κρότο τους και κατακαίγοντας οίκους και αγρούς (Βλ. Περί Συντελείας, VIII, σελ. 278, « βρονταί, ἄνεμοι και φοβεραί ἀστραπαί οἴκους και ἀγρούς κατακαίουσαι », και σελ. 279, « κεραυνοί αἰφνίδιοι ἐμπρησμοί ἀδόκητοι »). Αναφορά σ' αυτήν την πληγή γίνεται και απ' τους Οικουμένιο, Ανδρέα και Αρέθα στα πλαίσια της ερμηνείας της έβδομης σφραγίδας και της έβδομης φιάλης της Αποκάλυψης (Απ. 16,18, « Καί ἐγένοντο ἀστραπαί καί φωναί και βρονταί καί σεισμός ἐγένετο μέγας ». Βλ. και Απ. 8,5, « Καί ἐγένοντο βρονταί καί φωναί καί ἀστραπαί καί σεισμός »). Κατά τους Αρέθα και Οικουμένιο φοβερές αστραπές με τις λάμψεις τους θα φωτίζουν τον ουρανό ενώ οι άνθρωποι θα ξεσπούν σε φωνές από δέος για τα όσα καταπληκτικά θα συμβαίνουν (Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., ΙΧ, σελ. 216, « ἀστραπαί μέν ἐκ τῶν μετεώρων, φωναί δέ τῶν ἐπί τῆς γῆς ἐκ τοῦ δέους τῶν ἀστραπῶν » και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΒ΄, σελ. 421-2, « ἀστραπῶν σελαγιζομένων καί βροντῶν ἀπηχουμένων »). Όχι άδικα, οι Ανδρέας και Αρέθας επισημαίνουν την ομοιότητα αυτής της εικόνας με την επί του όρους Σινά Θεοφάνεια που κι αυτή συνοδευόταν από αστραπές, βροντές και ήχους σάλπιγγος. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Ανδρέα όλο αυτό το σκηνικό θα σημάνει την έλευση της Β΄ Παρουσίας του Κυρίου, όπως τα ίδια φαινόμενα σήμαναν κάποτε στο όρος Σινά την κάθοδο του Θεού στο ιερό όρος (Εξ. 19,16-19). Βέβαια, οφείλουμε εδώ να σημειώσουμε πως στην εποχή των εσχάτων αυτά τα φαινόμενα, όπως παρουσιαζονται στο Απ. 16,18, θα έχουν και τιμωρητικό χαρακτήρα, ενώ στο Σινά ήταν, απλά, σημεία Θεοφάνειας (Βλ. Εξ. 19,16, « καί ἐγίνοντο φωναί καί ἀστραπαί καί νεφέλη γνοφώδης ἐπ' ὄρους Σινά καί φωνή τῆς σάλπιγγος ἤχει μέγα καί ἐπτοήθη πᾶς ὁ λαός ὁ ἐν τῇ παρεμβολῇ ». Πρβλ. και Απ. 4,5, « καί ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαί καί φωναί καί βρονταί ». Βλ. και Οικουμενίου, Ε.Α., V, σελ. 108, Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Ι΄, σελ. 242 και Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., Ι΄, 256).

[1320] Αποκ. 16,2. Αναφέρεται απ' τους Οικουμένιο, Ανδρέα Καισαρείας και Αρέθα Καισαρείας στα πλαίσια της ερμηνείας τους στην πρώτη και πέμπτη φιάλη της Αποκάλυψης « Καί ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος καί ἐξέχεε τήν φιάλην αὐτοῦ εἰς τήν γῆν. Καί ἐγένετο ἕλκος κακόν καί πονηρόν ἐπί τούς ἀνθρώπους τούς ἔχοντας τό χάραγμα τοῦ θηρίου καί τούς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ ». Και Απ. 16,10 « Καί ὁ πέμπτος ἐξέχεε τήν φιάλην αὐτοῦ ἐπί τόν θρόνον τοῦ θηρίου. Καί ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καί ἐμασῶντο τάς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου, καί ἐβλασφήμησαν τόν Θεόν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν καί ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καί οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν ». Τα « έλκη » των οπαδών του Αντιχρίστου θα είναι διπλά, σωματικά και ψυχικά. Απ' τη μια, οι οπαδοί του Αντιχρίστου θα υποστούν επώδυνες και κακοήθεις πληγές στα σώματά τους, οδυνηρά τραύματα που θα επιτρέψει ο Θεός προς έλεγχον της τραυματισμένης ψυχής τους απ' τα διαβολικά βέλη της πλάνης του απατεώνος και αποστάτου Αντιχρίστου. Βλ. Οικουμενίου, VIII, σελ. 209, « τοῦ μέν ἕλκους τοῦ γενομένου ἐκ τῆς πρώτης φιάλης τάς θλίψεις καί τάς ἀλγηδόνας αἰνιττομένου, αἱ ὑποσμύχουσι τάς ψυχάς τῶν ποτε ἀνθρώπων διά τάς τῶν πολέμων ἀκοάς », Ανδρέα, Ε.Α., ΜΣΤ΄, 357-60, « τήν ἐν καρδίᾳ πύου δίκην σφύζουσαν ὀδύνην αἰνιττόμενον, τήν ἐγγινομένην ταῖς τῶν ἀποστατῶν καρδίαις, ὅταν θεηλάτοις πληγαῖς μαστιζόμενοι, μηδεμιᾶς παρά τοῦ θεοποιηθέντος παρ' αὐτῶν Ἀντιχρίστου ἰάσεως τεύξωνται. Εἰκός δέ καί αἰσθητῶς τά τούτων τραυματίζεσθαι [σώματα], προς ἔλεγχον τῆς ἑλκωθείσης αὐτῶν ψυχῆς, τοῖς διαβολικοῖς τῆς πλάνης τοῦ ἀπατεῶνα [[καί Ἀντιχρίστου καί ἀποστάτου] καί βέλεσι » και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΜΣΤ΄, σελ. 410, « Ἑλκούσθαι δέ τόν καιρόν τῆς συντελείας τούς ἐφ᾽ οὕς ἡ φιάλη ἐκχεθείη καί σωματικαῖς μάστιξι, ἅς καί αὐτός ὁ Χριστός πρό τῆς συντελείας συμβῆναι τοῖς Ἀποστόλοις αὐτοῦ προηγόρευσε. Προς γάρ τῷ ** κλόνῳ ὑποσμύχοντι τούς ἀνθρώπους διά τῆς ἀκοῆς, ἔτι καί σωματικαί ὀδύναι ταλαιπωρεῖν ** ονται τούς πονηρούς ». Απ' την άλλη θα βιώνουν και ψυχική οδύνη που θα διαπερνά τις καρδιές τους, όταν αυτοί μαστίζονται από « θεήλατες πληγές » - όλες αυτές που προαναφέραμε – χωρίς να λαμβάνουν καμιά απολύτως θεραπεία ούτε την παραμικρή βοήθεια απ' τον Αντίχριστο, αυτόν που οι ίδιοι θεοποίησαν. Η υπερβολή αυτής της διπλής οδύνης δηλώνεται στην Αποκάλυψη με μια πολύ χαρακτηριστική εικόνα: « Καί ἐμασσῶντο τάς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου » (Βλ. Αποκ. 16,10. Βλέπε και Οικουμενίου, Ε.Α., ΙΧ΄, σελ. 213, Ανδρέα 364 D, Αρέθα, Ε.Α., Ν΄, σελ. 416). Δηλαδή, οι άνθρωποι τότε θα μασσούν τις γλώσσες τους απ' την υπερβολική οδύνη. « Ἡ δέ τῶν γλωσσῶν

δ) Οι καταστροφικοί πόλεμοι

Το δεύτερο στοιχείο της « Μεγάλης Θλίψης » - το πρώτο είναι η επανάσταση της φύσης – θα είναι οι καταστροφικοί πόλεμοι που θα ξεσπάσουν στο τέλος της Ιστορίας. Οι πόλεμοι αυτοί, όπως ήδη αναφέραμε στη σχετική ενότητα, θα έχουν ξεκινήσει ήδη πριν απ' την έλευση του Αντιχρίστου. Οι πρώτοι αυτοί πόλεμοι αναφέρονται στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου και ανήκουν στις « αρχές ωδίνων » [1322].

Στη συνέχεια η έλευση του Αντιχρίστου θα πυροδοτήσει μια σειρά πολέμων μεταξύ αυτού και όσων δεν θα δεχθούν να υποταχθούν στην εξουσία του. Πρόκειται για τον πόλεμο μεταξύ του Αντιχρίστου και των τριών βασιλέων που, επίσης, εξετάσαμε. Όμως τα χειρότερα δεν θα έχουν έλθει ακόμη. Οι βασιλείς της εποχής θα μάχονται μεταξύ τους με αποτέλεσμα η πρωτεύουσα και η βασιλεία του Αντιχρίστου να καταστραφούν[1323]. Η κατάσταση στη γη θα είναι εφιαλτική.

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία συναντώνται παρόμοιες απόψεις. Μετά την επικράτηση του Αντιχρίστου θα έχουμε την μεγαλύτερη πολεμική έξαρση στην ιστορία της ανθρωπότητας. Στην τελευταία αναθεώρηση της ερμηνείας του Αγίου Βικτωρίνου αναφέρεται πως θα εμφανιστούν και άλλα στρατεύματα που θα αντιπαρατεθούν στα στρατεύματα του Αντιχρίστου και θα υπάρξουν πολλά θύματα και απ' τις δύο

μάσησις τήν ὑπερβολήν τῆς ὀδύνης δηλοῖ » σημειώνει ο Αρέθας. Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Ν΄, σελ. 416, « ἐπεί καί πέφυκε τοῦτο συμβαίνειν τοῖς ἄγαν θλιβομένοις, ὡς ἐν σκότῳ δοκεῖν διάγει. Διό καί ὡς ἔκφρονές τινες τῶν ἑαυτῶν μελῶν τοῖς ὀδοῦσι σίνεσθαι, βραχιόνων, ἤ δακτύλων, ἤ καί γλωσσῶν ὡς νῦν ». Βλέπε και Ανδρέα, Ε.Α., Ν΄, 364 D, « Ἡ δέ τῶν γλωσσῶν μάσησις τήν ὑπερβολήν τῆς ὀδύνης δηλοῖ, ἤ οἱ πλανηθέντες ὑπ' αὐτοῦ κατασχεθήσονται, ὑπό τῶν θεηλάτων πληγῶν μαστιζόμενοι, ὁπως ἄν, γνόντες ὅτι ἀπατηλός ἐστιν ὁ παρ' αὐτῶν ὡς Θεός δοξαζόμενος, τῆς πλάνης παύσωνται ». Κατά τον Οικουμένιο σ' αυτήν την πράξη καταφεύγουν μόνο όσοι είναι παράφρονες, οι οποίοι συμβαίνει, πράγματι από την τρέλα τους να μασάνε τα δάκτυλά, τους βραχίονες ή τις γλώσσες τους ή όσοι βιώνουν « υπέρτατη » υπερβολική θλίψη, στην προσπάθειά τους να δώσουν με αυτόν τον τρόπο διέξοδο σ' ένα μεγάλο μέρος της θλίψης τους. Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., ΙΧ΄, σελ. 213, « Καί ἐμασῶντο, φησί, τάς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πυρός. Τοῦτο ἐφ' ἑκάστης θλίψεως ὑπερτάτης συμβαίνειν εἴωθεν, εἰ γε τάς γλώσσας ἤ τι τοῦ σώματος μέρος τοῖς ὀδοῦσιν ἀπολαμβάνειν εἰώθασι, τό πολύ τῆς θλίψεως ἐντεῦθεν εἰώθασι, τό πολύ τῆς θλίψεως ἐντεῦθεν οἰόμενοι κενοῦν ». Η μάσησις της γλώσσας και όχι κάποιου άλλου μέλους του ανθρωπίνου σώματος έχει την θεολογική του σημασία. Με αυτόν τον τρόπο θα τιμωρηθεί η γλώσσα, το μέλος που υπούργησε την βλασφημία. Βλ. Αρέθα, Ε.Α., Ν΄, σελ. 416, « γλωσσῶν δέ νῦν ὡς ὑπουργουσῶν βλασφημίας ».

[1321] Σχετικά με την κατά γράμμα ή την κατά μεταφοράν ερμηνεία της Αποκάλυψης βλ. στην εισαγωγή σελ. 49-50. Πάντως, ειδικά για τις καταστροφές που περιγράφονται στην Αποκάλυψη θα πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής: Κατ' αρχήν κάποιες απ' τις πληγές που περιγράφονται στην Αποκάλυψη αναφέρονται και στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου. Μάλιστα, οι σεισμοί, λιμοί, λοιμοί και πόλεμοι χαρακτηρίζονται ως « αρχαί ωδίνων » που σημαίνει πως αυτά που θα ακολουθήσουν θα είναι χειρότερα. Και δεν μπορούμε να μιλάμε για συμβολική γλώσσα στον εσχατολογικό λόγο του Κυρίου. Επίσης, από πολλούς ερευνητές έχει σχολιαστεί η ομοιότητα πληγών της Αποκάλυψης με τις πληγές της Αιγύπτου. Όμως, οι πληγές της Αιγύπτου είναι ιστορικά γεγονότα. Συνέβησαν στην πραγματικότητα. Και αν συνέβησαν στο παρελθόν, δεν θα πρέπει να θεωρείται απίθανο να συμβούν και στο μέλλον. Η τιμωρία της αμαρτίας με φυσικές καταστροφές ή με πολέμους επαναλαμβάνεται συνέχεια μέσα στην ιστορία (π.χ. με τον κατακλυσμό, τις πληγές της Αιγύπτου, την άλωση των Ιεροσολύμων).

[1322] Βλ. Μθ. 24,6-7 « μελλήσετε δέ ἀκούειν πολέμους καί ἀκοάς πολέμων … ἐγερθήσεται γάρ ἔθνος ἐπί ἔθνος καί βασιλεία ἐπί βασιλείαν … ». Βλ. και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Λουκάν, P.G. 123, 1052.1056.

[1323] Βλ. Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XLIII, σελ. 210-211. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., 384-385.

παρατάξεις[1324]. Όπως, χαρακτηριστικά, γράφει ο Ανδρέας, την εποχή του Αντιχρίστου τα έθνη Γωγ και Μαγώγ, στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια, θα κινούνται το ένα εναντίον του άλλου στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα, σ' ολόκληρη την οικουμένη. Βασιλείς που θα απειθούν στην κυριαρχία του Αντιχρίστου θα κατακόπτονται « πανστρατιά ». Τέλος θα γίνονται και διάφορες σφαγές κατά τόπους[1325]. Έθνος θα ξεσηκώνεται με πολεμική διάθεση ενάντια σε άλλο έθνος, και θα συγκροτούνται ναυμαχίες στη θάλασσα καί πεζομαχίες στην ξηρά, με αποτέλεσμα το αίμα να χύνεται και να κοκκινίζει τα ποτάμια και τις θάλασσες[1326].

Βιβλική βάση της σχετικής διδασκαλίας για τους πολέμους είναι ο εσχατολογικός λόγος του Κυρίου, στον οποίο ήδη αναφερθήκαμε, το Δανιήλ 7,24, όπου γίνεται αναφορά στην καταστροφή των τριών βασιλέων και διάφορα χωρία της Αποκάλυψης. Πιο συγκεκριμένα, στα Απ. 6,3-4 αναφέρεται πως με το άνοιγμα της δεύτερης σφραγίδας εμφανίζεται ο δεύτερος ιππεύς πάνω σε « ίππο πυρός » κρατώντας ένα σπαθί. Αυτός θα αρπάξει την ειρήνη απ' τη γη και οι άνθρωποι θα σκοτώνουν ο ένας τον άλλο[1327]. Πόλεμοι αναφέρονται και στα πλαίσια της τέταρτης σφραγίδας. Ο θάνατος πάνω σε χλωρό ίππο αποκτά εξουσία πάνω στο έν τέταρτο της γης και οι άνθρωποι πεθαίνουν από ποικίλους λόγους μεταξύ των οποίων και ο πόλεμος[1328].

Κορύφωση αυτού του παροξυσμού πολεμικής βίας θα είναι ένας πόλεμος, μια εσχατολογική μάχη, η έσχατη, ίσως, μάχη στην ιστορία της ανθρωπότητας, μια σύγκρουση μυθικών διαστάσεων, ο θρυλικός και περίπυστος Αρμαγεδδών. Ο πόλεμος του Αρμαγεδώνος προφητεύεται στην έκτη πληγή του 16ου κεφαλαίου της Αποκάλυψης[1329]. Το σκηνικό ανοίγει με την ξήρανση του μεγάλου ποταμού Ευφράτη[1330]. Η ξήρανση του

[1324] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., CCEL, σελ. 353. Το κείμενο αυτό δεν υπάρχει στην ερμηνεία του Βικτωρίνου και την αναθεώρηση του Ιερωνύμου.

[1325] Βλ. Ανδρέα, Ε.Α., ΜΖ΄, 360, « Ὅτι τοῦ Γὼγ καὶ Μαγὼγ κατ' ἀλλήλων κινουμένων ἐν τοῖς τέτρασι τῆς οἰκουμένης μέρεσι, προσέτι δέ καί τῶν ἀπειθούντων αὐτῷ βασιλέων πανστρατιᾷ κατακοπτομένων, καί σφαγῶν κατά τόπους γινομένων, ἡ μέν θάλασσα ταῖς ναυμαχίαις αἵματι μολυνθήσεται …». Κατά τη γνώμη μας θα πρέπει να θεωρηθεί σχεδόν βέβαιο πως μετά την αποκάλυψη του πραγματικού προσώπου του Αντιχρίστου και τη διάψευση των προσδοκιών για ευημερία θα σημειωθούν εξεγέρσεις και επαναστάσεις. Έθνη που είχαν προσχωρήσει στη συμμαχία του Αντιχρίστου θα επαναστατήσουν και μια νέα σειρά πολέμων θα ξεκινήσει.

[1326] Βλ. Αρέθα, Ε.Α., ΜΖ΄, σελ. 411, « Εἴτε τό ἄστατόν τις τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐκδέχεσθαι βούλεται, καθ' ὅν τό τηνικαῦτα ἔθνους ἐπ' ἔθνος πολεμίως ἐγειρομένου καί ναυμαχιῶν συγκροτουμένων καί πεζομαχιῶν θαλάσσᾳ καί γῇ, τῶν ἀποκτεινυμένων καί ποταμοί φοινίσσονται αἵματι … ».

[1327] Βλ. Απ. 6,3-4, « Καί ὅτε ἤνοιξε τήν σφραγῖδα τήν δευτέραν, …καί ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυρός, καί τῷ καθημένῳ ἐπ' αὐτόν ἐδόθη αὐτῷ λαβεῖν τήν εἰρήνην ἐκ τῆς γῆς καί ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι καί ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη ».

[1328] Απ. 6,7-8, « Καί ὅτε ἤνοιξε τῆν σφραγῖδα τήν τετάρτην… καί ἰδού ἵππος χλωρός, καί ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος, καί ὁ ἅδης ἠκολούθει μετ' αὐτοῦ. Καί ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπί τό τέταρτον τῆς γῆς, ἀποκτεῖναι ἐν ρομφαία καί ἐν λιμῷ καί ἐν θανάτῳ καί ὑπό τῶν θηρίων τῆς γῆς ».

[1329] Αποκάλυψη 16,12-16 ή 12κ.εξ., « Καί ὁ ἕκτος ἐξέχεε τήν φιάλην αὐτοῦ ἐπί τόν ποταμόν τόν μέγαν τόν Εὐφράτην. Καί ἐξηράνθη τό ὕδωρ αὐτοῦ, ἵνα ἑτοιμασθῆ ἡ ὁδός τῶν βασιλέων τῶν ἀπό ἀνατολῆς ἡλίου. Καί εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος καί ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου καί ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὡς βάτραχοι. Εἰσί γάρ πνεύματα δαιμονίων ποιοῦντα σημεῖα, ἅ ἐκπορεύεται ἐπί τούς βασιλεῖς τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτούς εἰς τόν πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.… καί συνήγαγεν αὐτοῦς εἰς τόν τόπον τόν καλούμενον Ἑβραϊστί Ἁρμαγεδών … ».

[1330] Κατά τον Οικουμένιο η ξήρανση του ποταμού είναι πιθανόν να επέλθει με την ξήρανση κάποιων απ' τις πηγές του Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., IX, σελ. 214, « Ὁ μέν ἕκτος ἄγγελος βατόν ἐποίησε τόν Εὐφράτην ποταμόν, τινάς ἴσως αὐτοῦ πηγάς ἀποξηράνας, ὡς εὐμαρῆ γενέσθαι τήν δι' αὐτοῦ πάροδον τοῖς βασιλεῦσιν … ».

ποταμού και η μετατροπή του σε βατό ξηροπόταμο θα γίνει « κατά θείαν συγχώρησιν »[1331] προκειμένου να διευκολυνθεί η διέλευση των βασιλέων των « από Ανατολής Ηλίου » εθνών ώστε να προχωρήσουν στον αναμεταξύ τους πόλεμο και την εξολόθρευση των υπολοίπων ανθρώπων[1332].

Οι βασιλείς που θα συγκεντρωθούν θα είναι κατ' αρχήν οι « βασιλείς της Οικουμένης όλης » και « οι βασιλείς οι από Ανατολής ηλίου », η διάβαση των οποίων θα διευκολυνθεί απ' την ξήρανση του Ευφράτη. Ως πιθανότερη ερμηνεία αυτής της αναφοράς προβάλλεται απ' τους Ανδρέα και Αρέθα η άποψη πως η Αποκάλυψη αναφέρεται σε φύλα που θα ξεκινήσουν απ' τις περιοχές των Σκυθών, τα έθνη Γωγ και Μαγώγ που αναφέρονται και σε άλλο σημείο της Αποκάλυψης[1333]. Ως περιοχή των Σκυθών Γωγ και Μαγώγ οριζόταν κυρίως η Σκυθία, δηλαδή η περιοχή της Άπω Ανατολής και του Καυκάσου. Σύμφωνα με μια άλλη ερμηνεία ο Αντίχριστος μαζί με συμμάχους του θα εξορμήσουν απ' τα Ανατολικά μέρη της Περσίας, όπου υπάρχουν Εβραίοι απ' τη φυλή του Δαν.

Η σύναξη τόσων βασιλέων προκειμένου να πολεμήσουν μεταξύ τους παρουσιάζεται στην Αποκάλυψη σαν αποτέλεσμα κάποιου είδους θαυματοποιίας των δαιμόνων[1334]. Τα σημεία που θα διενεργηθούν απ' τον διάβολο θα εμφυσήσουν πολεμικό οίστρο στους βασιλείς όλης της οικουμένης[1335].

Έτσι λοιπόν, οι « από Ανατολής ηλίου » βασιλείς[1336] και οι « βασιλείς της οικουμένης όλης »[1337] θα συγκεντρωθούν στον τόπο που ονομάζεται « Αρμαγεδών ». Η λέξη αυτή είναι στην ουσία μεταφορά στην ελληνική γλώσσα της εβραϊκής φράσης « χαρ μεγγίντο » που σημαίνει « όρος της Μεγιδώ ». Πρόκειται για εβραϊκό τοπωνύμιο. Η Μεγιδώ είναι μια πόλη στην πεδιάδα Εσδραλών, στους πρόποδες του όρους Κάρμηλος. Στην ιστορία της περιοχής έχουν καταγραφεί 14 μάχες.

Η λέξη « Αρμαγεδών » κατά τους Οικουμένιο, Ανδρέα Καισαρείας και Αρέθα Καισαρείας σημαίνει επίσης και « διακοπή » ή « διακοπτομένη »[1338] . Η ονομασία δεν είναι τυχαία. Ο τόπος φέρει αυτή τη συγκεκριμένη και όχι άλλη προσωνυμία απ' την φοβερή σφαγή όσων θα συγκεντρωθούν εκεί, απ' την « κοπή » όλων των εθνών που με την καθοδήγηση του διαβόλου « του τοις ανθρωπίνοις αίμασι χαίροντος » θα συγκεντρωθούν εκεί και θα κατασφαγούν[1339].

[1331] Βλ. Ανδρέα, Ε.Α., ΝΑ΄, σελ. 368, « Εἰκός τόν Εὐφράτην ποταμόν κατά θείαν συγχώρησιν ὀλιγούμενον, τοῖς βασιλεῦσι τῶν ἐθνῶν διδόναι πάροδον εἰς τήν κατ' ἀλλήλων καί λοιπῶν ἀνθρώπων ἐξολόθρευσιν ».

[1332] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, 368 Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, σελ. 417.

[1333] Βλ. Απ. 20,8.

[1334] Βλ. Απ. 16,13-4. «ivsi.n ga.r pneu,mata daimoni,wn poiou/nta shmei/a(a] evkporeu,etai evpi. tou.j basilei/j th/j oivkoume,nhj o[lhj sunagagei/n auvtou.j eivj to.n po,lemon th/j h`me,raj th/j mega,lhj tou/ qeou/ tou/ pantokra,toroj ». Βλ. και Οικουμενίου, Ε.Α., ΙΧ, σελ. 214-5.

[1335] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, σελ. 419.

[1336] Απ. 16,12.

[1337] Απ. 16,14.

[1338] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., ΙΧ, σελ. 215 Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, 369 και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, σελ. 420.

[1339] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., ΙΧ, σελ. 215, Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΑ΄, 369 « Μαγεδδών. Διακοπή, ἤτοι διακοπτομένη ἑρμηνεύεται. ἀπό τοίνυν τῆς μελλούσης τῶν ἐν αὐτῷ συνειλεγμένων κοπῆς καί σφαγῆς τόν τοῦ πολέμου τόπον Μαγεδδών προσηγόρευσε ». Για την ερμηνεία της λέξης « Αρμαγεδών » βλ. καί Δεσπότη Σωτηρίου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, τ. Β', ο.π., σελ. 246-247.

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία ο πόλεμος του Αρμαγεδώνος συνδέεται με την έκτη σάλπιγγα της Αποκάλυψης[1340] και την επιδρομή των εθνών Γωγ και Μαγώγ[1341]. Και διατυπώνονται ερμηνείες και σενάρια βασισμένα στα γεωπολιτικά δεδομένα του σήμερα. Σχολιάζονται τα φράγματα του Ευφράτη και το πρόβλημα της διαχείρισης των υδάτινων πόρων στην περιοχή, το τεράστιο πλήθος του στρατού – στο Απ. 9,16 αναφέρεται ο αριθμός των 200 εκατομμυρίων – που θα μπορούσε να παρατάξει η Κίνα, τα συμφέροντα της Ρωσίας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και άλλα γεωστρατηγικά δεδομένα[1342].

ε) Η εξολόθρευση της ανθρωπότητας

Ένα άλλο στοιχείο της Μεγάλης Θλίψης θα είναι η εξολόθρευση της ανθρωπότητας με ποικίλους θανάτους[1343]. Σε διαφόρους τόπους θα επικρατούν λιμοί[1344]. Οι άνθρωποι θα πεθαίνουν απ' την πείνα και τη δίψα[1345]. Φοβεροί λοιμοί θα πλήξουν κάθε χώρα και τόπο[1346].

[1340] Απ. 9,13-21.

[1341] Απ. 19,19-21, 20,7-10, Ιεζ. Κεφ. 38 και 39.

[1342] Βλέπε Hal Lindsay, The late great planet earth, ο.π., σελ. 146-169.

[1343] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, ΙΓ΄, σελ. 116, « λιμοί, σεισμοί και θάνατοι διάφοροι ἐπί τῆς γῆς », Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, σελ. 271, « σεισμοί και θνήσεις και πάσα θλίψις κρατήσει εν τω κόσμω ».

[1344] Βλ. Μθ 24,7, « Καί ἔσονται λιμοί και λοιμοί και σεισμοί κατά τόπους » Λκ 21,11 « Σεισμοί τε μεγάλοι κατά τόπους καί λιμοί και λοιμοί ἔσονται » Μρ. 13,8 « Καί ἔσονται σεισμοί κατά τόπους καί ἔσονται λιμοί και ταραχαί », Απ. 6,5-6, « Καί ὅτε ἤνοιξε τήν σφραγῖδα τήν τρίτην, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου λέγοντος, ἔρχου. Καί εἶδον, καί ἰδού ἵππος μέλας, καί ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτόν ἔχων ζυγόν ἐν τῇ χειρί αὐτοῦ. Καί ἤκουσα ὡς φωνήν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων λέγουσαν. Χοῖνιξ σίτου δηναρίου, καί τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου. Καί τό ἔλαιον καί τόν οἶνον μή ἀδικήσῃς ». Βλέπε και Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 113, « τούς μεν λιμῶ θνήσκοντας », σελ. 116, « ἔσται γάρ κατά τόπους λιμοί », σελ. 122,123,124, Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Λουκάν, P.G. 123, 1052.1056, Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32, « καί λιμός γενήσεται μέγας » και Ιωάννου Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία, Διδαχή Γ΄, σελ. 153, « Λυπηρόν είναι να σας το ειπώ, σήμερον αύριον καρτερούμε δίψες πείνες μεγάλες, οπού να δίνωμε χιλιάδες φλωρία καί να μη ευρίσκωμε κομμάτι ψωμί και νερό ». Βλ. και Αυγουστίνου Καντιώτου, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, σελ. 192. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXXIV, σελ. 289 « ἐν πλατείαις και εν οίκοις πείναι και δίψαι » και XXVII, σελ. 286, « οἱ ἄνθρωποι ἐκ τοῦ λιμοῦ και τῆς δίψης τελευτήσουσιν ».

[1345] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 113, « τούς δε ἐν δίψῃ δεινῇ τηκομένους, ὡσεί κηρόν », 123 « ἐν πλατείαις πεῖνα και δίψα, ἐν οἰκίαις πεῖνα και δίψα ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XVII, σελ. 286, « οἳ ἄνθρωποι ἐκ τοῦ λιμοῦ καί τῆς δίψης τελευτήσουσιν » και XXXIV, σελ. 289, « ἐν πλατείαις και ἐν οἴκοις πεῖναι και δίψαι ».

[1346] Βλ. Μθ 24,7 « Καί ἔσονται λιμοί και λοιμοί και σεισμοί κατά τόπους », Λκ 21,11, « Σεισμοί τε μεγάλοι κατά τόπους καί λιμοί και λοιμοί ἔσονται », Μρ. 13,8, « Καί ἔσονται σεισμοί κατά τόπους καί ἔσονται λιμοί και ταραχαί ». Βλ. και Μενούνου Ιωάννου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία, Διδαχή Γ΄, σελ. 153, « Σήμερον αύριον καρτερούμεν θανατικά, ασθένειες μεγάλες, οπού να μή προφθάνουν οι ζωντανοί να θάπτουν τους αποθαμένους ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, VIII, σελ. 278, « λοιμοί ἐπί πᾶσαν χώραν », και XXVII, σελ. 286, « τότε λοιμός ἰσχυρός ἐπί πᾶσαν την γῆν ».

Όλα αυτά σε συνδυασμό με τους σεισμούς, τους πολέμους και τα υπόλοιπα δεινά της συντελείας θα έχουν ως αποτέλεσμα πολλούς και ποικίλους θανάτους. Στην Αποκάλυψη αναφέρεται πως ο τέταρτος ιππεύς της Αποκάλυψης θα θανατώσει το έν τέταρτον των ανθρώπων με ποικίλους τρόπους[1347]. Κάποιοι θα πεθαίνουν και απ' την υπερβολική θλίψη και τον φόβο[1348].

Ενδιαφέρουσες απόψεις συναντώνται και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Κατά τον Οικουμένιο στα έσχατα θα υπάρχουν διάφοροι τρόποι θανάτου, οι περισσότεροι εκ των οποίων θα παραχθούν δια πυρός[1349]. Ο Ανδρέας Καισαρείας στα πλαίσια της ερμηνείας του Απ. 9,15 μιλά για πονηρούς δαίμονες που θα σκοτώσουν το εν τρίτον της ανθρωπότητας[1350].

Γενικότερα, οι συνέπειες της διαταραχής της φυσικής τάξης και των νόμων του σύμπαντος θα είναι τραγικές και καταστροφικές για την ανθρωπότητα και θα διαμορφώσουν σε συνδυασμό και με άλλες παραμέτρους μια αφόρητη κατάσταση. Η ανθρωπότητα θα περιέλθει σε δεινή θέση, καθώς θα αντιμετωπίζει μια σειρά από καταστροφές. Πολλοί θα πεθάνουν, ενώ άλλοι θα βιώνουν με οδύνη την μεγαλύτερη τραγωδία της ανθρώπινης ιστορίας.

ς) Εικόνες της « μεγάλης θλίψης » των εσχάτων από τους Πατέρες.

Οι Άγιοι Ιππόλυτος, Ρωμανός και Εφραίμ περιγράφουν με πολύ χαρακτηριστικές εικόνες την « Μεγάλη Θλίψη » της εποχής των εσχάτων. Εδώ θα παραθέσουμε μια σύνθεση κειμένων τους σε μετάφραση, ώστε να λάβουμε μια εικόνα της κατάστασης που θα επικρατεί στο τέλος των καιρών.

« Τότε κάθε θλίψη θα κυριαρχήσει στον κόσμο »[1351]. « Και πένθος θα συνέχει τα πέρατα »[1352]. « Από παντού θα ακούγονται πολλές νηπίων οιμωγές, Πατέρων και μητέρων οδυρμοί, γυναικών και παρθένων ολολυγμοί, αδελφών και συγγενών κοπετοί »[1353].

Η οδύνη θα είναι τέτοια που οι άνθρωποι δεν θα είναι εις θέσιν να θρηνήσουν τους νεκρούς τους καθώς και οι ίδιοι θα αντιμετωπίζουν αδυσώπητο το φάσμα του θανάτου. Και ποιός ποιόν θα πενθήσει τότε; Ο αδελφός δεν θα πενθεί τον αδελφό, γιατί και αυτός θα προσδοκά τον θάνατο. Η μητέρα δεν θα πενθεί για τη θυγατέρα της καθώς και αυτή θα

[1347] Βλ. Απ. 6, 7-8, « Καί ὅτε ἤνοιξε τήν σφραγῖδα τήν τετάρτην … καί ἰδού ἵππος χλωρός, καί ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος, καί ὁ ἅδης ἠκολούθει μετ' αὐτοῦ. Καί ἐδόθη αυτῷ ἐξουσία ἐπί το τέταρτον τῆς γῆς, ἀποκτεῖναι ἐν ρομφαίᾳ καί ἐν λιμῷ καί ἐν θανάτῳ καί ὑπό τῶν θηρίων τῆς γῆς ».

[1348] Βλ. Ιπολύτου, Εις τον Δανιήλ, LI, σελ. 106, « ἑτέρων δε ἀπό τοῦ φόβου και τῆς πολλῆς θλίψης ἀποθνησκόντων » και Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις το κατά Λουκάν, ΚΑ΄, Ε.Π.Ε. 26, σελ. 208, « Ἀρχομένης γάρ ὥσπερ τῆς κτίσεως ἐναλλάττεσθαι, συνοχή τις ἔσται δεινή καί ἀπόψυξις εἰς θάνατον. Τό γάρ ἐπερχόμενον ἀφόρητον δεῖμα πολλοῖς ἀρκέσει πρός ὄλεθρον ».

[1349] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., V, σελ. 141, « ἐπάναγκες και διαφόρους ἔσεσθαι θανάτου τρόπους καί τῆς τῶν ἀσεβῶν ἀντιδόσεως. ὧν αἱ πλείους διά πυρός παραχθήσονται ».

[1350] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., 300-304.

[1351] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΓ΄, σελ. 271, « Καί πᾶσα θλῖψις κρατήσει ἐν τῷ κόσμῳ ».

[1352] Βλ. Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΔ΄, σελ. 271, « συνέχει πένθος τά πέρατα ».

[1353] Βλ. Ιπολύτου « Εις τον Δανιήλ ΄Δ», LI, σελ. 106, « Τότε ἔσονται οἰμωγαί νηπίων πολλαί, Πατέρων τε και μητέρων ὀδυρμοί, γυναικῶν τε και παρθένων ὀλολυγμοί, αδελφῶν τε και συγγενῶν κοπετοί ».

αντικρύζει μπροστά της το φάσμα του θανάτου. Αλλά ούτε και ο πατέρας δεν θα πενθεί τον υιό του διότι θα φοβάται μήπως και ο ίδιος θανατωθεί[1354].

Τότε κάθε ψυχή θα θρηνήσει φοβερά και με οδύνη θα στενάξει. Τότε όλοι θα αντικρύσουν μια απαραμύθητη θλίψη που θα τους συνέχει νύχτα και μέρα[1355].

Έξω απ' τις οικίες θα επικρατεί φόβος και μέσα θα κυριαρχεί τρόμος κατά τη διάρκεια της ημέρας αλλά και της νύχτας. Πτώματα θα υπάρχουν στις πλατείες αλλά και στους οίκους πτώματα. Δυσωδία στις πλατείες και στους οίκους δυσωδία. Πείνα και δίψα, φωνή κλαυθμού παντού, τόσο στις κατοικίες όσο και στους δημόσιους χώρους[1356].

Όταν οι άνθρωποι συναντώνται μεταξύ τους, ο πατέρας με τον υιό του, η μητέρα με τη θυγατέρα της, οι αδελφοί και οι φίλοι μεταξύ τους, θα ξεσπούν σε κλάματα, θα αγκαλιάζονται και έτσι αγκαλιασμένοι θα πεθαίνουν και οι δύο[1357].

Οι άνθρωποι θα γίνουν σαν σκιές. Θα μαραθεί το κάλλος απ' τα πρόσωπα όλων των ανθρώπων και η όψη τους θα είναι όμοια με αυτή των νεκρών. Η ομορφιά των γυναικών θα γίνει και αυτή βδελυκτή. Θα μαραθεί κάθε άνθρωπος αλλά και η επιθυμία των ανθρώπων[1358].

Ο πολύς χρυσός, ο άργυρος και τα μεταξωτά ενδύματα σε τίποτε δεν θα ωφελήσουν τον κάτοχό τους. Γι' αυτό και θα ρίπτονται στις πλατείες και κανείς δεν θα βρίσκεται, έστω να τα αγγίξει, διότι όλα θα είναι πλέον βδελυκτά[1359].

[1354] Βλ. Ιππολύτου « Εις τον Δανιήλ ΄Δ », LI, σελ. 106, « Τις τίνα πενθήσει τότε; Οὐκ ἀδελφός ἀδελφόν, και γάρ αὐτός τον θάνατον προσδοκᾶ. Οὐ μήτηρ θυγατέρα, και αὐτή τον θάνατον ὑφορωμένη. Οὐ πατήρ ὑιόν, φοβούμενος μη και αὐτός ἀναιρεθῆ ».

[1355] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 121, « τότε θρηνεῖ δεινῶς πᾶσα ψυχή και στενάζει. Τότε πάντες θεάσονται θλῖψιν ἀπαραμύθητον, την περιέχουσαν αὐτούς νυκτός και ήμέρας ».

[1356] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 123, « Ἔσωθεν φόβος και ἔξωθεν τρόμος, και ἐν νυκτί και ἐν ήμέρα. Ἐν πλατείαις θνησιμαῖα. Ἐν πλατείαις δυσωδία, ἐν οἰκοις δυσωδία. Ἐν πλατείαις πεῖνα και δίψα, ἐν οἰκίαις πεῖνα και δίψα. Ἐν πλατείαις φωνή κλαυθμοῦ, ἐν οἰκίαις φωνή κλαυθμοῦ. Ἐν πλατείαις θόρυβος, ἐν οἰκίαις θόρυβος », Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXXIV, σελ.289, « Ἔξωθεν φόβος, και ἔσωθεν τρόμος, και ἐν νυκτί και ἐν ήμέρα. Ἐν πλατεία και ἐν τοῖς οἴκοις θνησιμαῖα, ἐν πλατείαις και ἐν οἴκοις πεῖνα και δίψα. Ἐν πλατείαις θόρυβοι, ἐν οἴκοις κοπετοί ».

[1357] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 123, « Εἷς ἕκαστος, τῶ ἑτέρω μετά κλαυθμοῦ συναντῶσι. Πατήρ τέκνω και ὑιός πατρί. Μήτηρ τῆ θυγατρί. Φίλοι φίλοις ἐν πλατείαις περιπλακέντες ἐκλείπουσι, και ἀδελφοί ἀδελφοῖς περιπλακέντες θανατοῦνται », και Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΓ΄, σελ. 271. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXVII, σελ.286, « οἱ ἄνθρωποι ἐκ τοῦ λιμοῦ και τῆς δόξης τελευτήσουσιν, και πατήρ τον ὑιόν περιπλακείς ἅμα ἀποθανοῦνται, και μήτηρ θυγατέρα ὁμοίως, και οὐκ ἔστιν ὁ θάπτων … ».

[1358] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 123, « Μεμάρανται και το κάλλος τῆς ὄψεως πάσης σαρκός. Γίνονται δε αί ἰδέαι αὐτῶν ὡς νεκροῦ. Ἐβδέλυκται καί μεμίσηται καί τό κάλλος τῶν γυναικῶν. Μαρανθήσεται πᾶσα σάρξ καί ἡ ἐπιθυμία τῶν ἀνθρώπων ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXXIV, σελ. 289, « Μεμάρανται το κάλλος τῆς ὄψεως τοῦ προσώπου. Γίνονται γάρ ἰδέαι αὐτῶν ὡσεί νεκρῶν. Και το κάλλος τῶν γυναικῶν μαρανθήσεται και ἡ ἐπιθυμία τῶν ἀνθρώπων πάντων ἀφαιρεθήσεται ».

[1359] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, «Χρυσός πολύς και ἄργυρος και σηρικά ἱμάτια οὐδέν ὠφελήσει τινά ἐν τῆ θλίψει ἐκείνη … Ῥίπτεται γάρ ὁ χρυσός και ὁ ἄργυρος ἐν πλατείαις, και οὐκ ἔστιν ὁ ἁπτόμενος, ἐπεί πάντα ἐβδέλυκται ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXXIV, σελ. 289, « Ῥίψεται τότε ὁ ἄργυρος, και ὁ χρυσός, ἐν ταῖς πλατείαις και οὐδείς συνάξει αὐτούς, ἀλλά πάντα βδελυκτά καθεστήκασιν ».

Θλίψη και φόβος θα είναι τα συναισθήματα που θα επικρατούν καθώς θα συμβαίνουν « θάνατοι διάφοροι επι της γης ». Τα νήπια θα ξεψυχούν στους κόλπους των μητέρων τους. Οι μητέρες θα πεθαίνουν πάνω απ᾽ τα παιδιά τους. Ολόκληρες οικογένειες θα πεθαίνουν στις αγορές και δεν θα βρίσκεται εκείνος που θα τους ενταφιάσει[1360].

Το πρωί οι άνθρωποι με οδύνη και στεναγμούς θα εύχονται να έρθει η εσπέρα για να αναπαυθούν και να λάβουν κάποια άνεση. Και όταν αυτή έρχεται, θα αναρωτιούνται με πικρότατα δάκρυα, πότε, άραγε, θα ξημερώσει, για να αποφύγουν τη θλίψη που τους καταπιέζει[1361].

Και δεν θα υπάρχει τόπος να καταφύγουν ή να κρυφτούν. « Τετάρακται γάρ τα σύμπαντα, ἡ θάλασσα και ἡ ξηρά »[1362], σημειώνει, χαρακτηριστικά, ο Άγιος Εφραίμ. Καί πού θα κρυφτεί, τότε, ο άνθρωπος; Καί σε ποιόν θα εναποθέσει την μοίρα των παιδιών του; Και πού θα καταθέσει τα χρήματά του για να τα διασώσει, όταν δεν θα μπορεί να σώσει ούτε την ίδια την ζωή του;

Στην απόγνωσή τους θα μεταβαίνουν απ᾽ την Ανατολή στη Δύση και απ᾽ τη Δύση στην Ανατολή, για να σωθούν, αλλά και πάλι δεν θα μπορούν να βρουν τόπο για να κρυφτούν απ᾽ την μεγάλη θλίψη[1363]. Όλοι οι ζωντανοί θα μακαρίζουν με δάκρυα τους νεκρούς που ετάφησαν πριν έλθει στη γη η « Μεγάλη Θλίψις »[1364].

Στην ευρύτερη χριστιανικη γραμματεία ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας χρησιμοποιεί παρόμοιες εικόνες. Όπως, χαρακτηριστικά, γράφει, οι άνθρωποι θα απευθυνθούν προς αυτούς και θα πουν : « Ανοίξτε τους τάφους και δεχτείτε εμάς τους αθλίους. Ανοίξτε τις θήκες σας και υποδεχτείτε τους ελεεινούς συγγενείς και γνωστούς

[1360] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 121-2, « Τότε ἐκλείπη τά νήπια ἐν τοῖς κόλποις τῶν μητέρων. Θνήσκει πάλιν μήτηρ ὑπεράνω τοῦ παιδίου. Θνήσκει πάλιν πατήρ σύν γυναικί και τέκνοις ἐν ταῖς ἀγοραῖς, και οὐκ ἔστιν ὁ θάπτων και συστέλλων ἐν μνήμασιν. Ἐκ τῶν πολλῶν θνησιμαίων τῶν ῥιπτομένων ἐν ταῖς πλατείαις δυσωδία πανταχόθεν ἐκθλίβουσα τους ζῶντας ἰσχυρῶς » και Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΓ΄, σελ. 271, « ἐν ἀγοραῖς τά λείψανα. Ὁ θάπτων οὐ φαίνεται ».

[1361] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « Πρωί πάντες ἐροῦσι μετ᾽ ὀδύνης και στεναγμῶν: πότε ἑσπέρα γίνεται, ἵνα ἀνέσεως τύχωμεν; Καταλαβούσης δε πάλιν τῆς ἑσπέρας, ἐν δάκρυσι πικροτάτοις συλλαλούσιν εἰς ἑαυτούς: Πότε ἄρα διαφαύσει, ἵνα την ἐπικειμένην θλίψιν ἐκφύγωμεν; », Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΔ΄, σελ. 271, « Πάντες μετ᾽ ὀδύνης ἐν ἡμέρα προσεύξονται, ἵν᾽ ἑσπέρα γενήσεται. Ἐπελθούσης δέ πάλιν νυκτός ἵνα ἴδωσιν τήν ἡμέραν προσεύξονται ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXXIV, σελ.288-9 « Και κλαύσουσι μεγάλως και κόψονται ἰσχυρῶς και τῆς ἡμέρας διαφαυσκούσης ἐκδέξονται την νύκτα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν. Κατάλαβούσης δε τῆς νυκτός ἐκ τῶν ἐπαλλήλων σεισμῶν και ἐκ τῶν καταιγίδων τῶν ἀέρων ζητήσουσιν ἵνα κἄν θεωρῶσι το φῶς τῆς ἡμέρας και πῶς μέλλουσι λοιπόν χαλεπῶ θανάτω προσέρχεσθαι ».

[1362] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « Καί οὐκ ἔστιν ποῦ φυγεῖν ἤ κρυβῆναι. Τετάρακται γάρ τά σύμπαντα, ἡ θάλασσα καί ἡ ξηρά ».

[1363] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 113, « Ἅπαντες δε οί ὄντες ἐπί γῆς ἀνατολῶν ἐπί δυσμάς φεύγουσιν ἐκ τῆς πολλῆς δειλίας. Και πάλιν οί ἀνθρωποι ἐπί δυσμῶν ἡλίου ἐπί τήν ἀνατολήν φεύγουσι μετά τρόμου », και σελ. 124, « ἀλλά πάντες τοῦ ἐκφυγεῖν και κρυβῆναι σπουδάζουσι, και οὐδαμοῦ αὐτοῖς ἔστι κρυβῆναι ἐκ θλίψεως ».

[1364] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 122, « Ἀλλά πάντες μακαρίζουσιν τούς ταφέντας πρό τοῦ ἐλθεῖν τήν θλῖψιν τήν μεγάλην ἐπί τῆς γῆς », Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΓ΄, σελ. 271, « μακαριοῦσι τούς ἐν τοῖς τάφοις δακρύοντες οί ζῶντες ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XXVII, σελ. 286, « τότε μακαρίσουσιν οἱ ἄνθρωποι τούς προτεθνηκότας, λέγοντες πρός αὐτούς ».

σας. Μακάριοι είστε εσείς, διότι δεν είδατε αυτές τις ημέρες. Μακάριοι διότι δεν προλάβατε να αντικρύσετε αυτόν τον οδυνηρό βίο, ούτε τον απαραμύθητο λοιμό, ούτε την αδήριτη ανάγκη που συνέχει τις ψυχές μας »[1365]. Εκείνες τις ημέρες ο θρήνος θα είναι απαραμύθητος, ο κλαυθμός άμετρος, οι στεναγμοί άπαυστοι[1366]. Σ' ολόκληρη την ανθρωπότητα θα επικρατεί σκότος « και θρήνος επί θρήνον και ουαί επί ουαί »[1367] .

Όλες αυτές οι περιγραφές, έχουν μια τρομερή λογοτεχνική δύναμη. Ασκούν μια απόκοσμη και τρομακτική γοητεία. Συνεπαίρνουν το είναι του αναγνώστη. Τον συγκλονίζουν συθέμελα.

6) Οι κλητοί και οι εκλεκτοί.

Ένα ερώτημα που απασχόλησε τους Πατέρες της Εκκλησίας ήταν, ποιοί θα αντιμετωπίσουν τον τρομερό πειρασμό των εσχάτων χρόνων και του Αντιχρίστου. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, δίκαια, αναρωτιέται : « Αν και μόνο η ακοή και η σκέψη αυτών των καταστάσεων προκαλεί φόβο, φρίκη και δέος στην ψυχή των ανθρώπων, και, μάλιστα, ενώ λέγονται με συγκατάβαση, ποιός θα αντέξει τότε, όταν συμβαίνουν στην πραγματικότητα; »[1368]. Αλλά και ο Όσιος Εφραίμ ομολογεί πως η σκέψη της εποχής των εσχάτων τον έκανε να αισθανθεί το φυσιολογικό αίσθημα του φόβου[1369]. Και διατυπώνει το ίδιο ερώτημα: « Τίς ἄρα ἔχων οὕτως ψυχήν ἀδαμαντίνην, ὥστε φέρειν γενναίως ἅπαντα τά σκάνδαλα; Τίς ἄρα ἐστίν οὕτως, ὡς προεῖπον, ἄνθρωπος, ἵνα πάντες Ἄγγελοι μακαρίσωσιν αὐτόν; ».

Αυτά τα ερωτήματα είναι ρητορικά, και εκφράζουν θαυμασμό για τους Χριστιανούς των εσχάτων που θα σταθούν όρθιοι απέναντι στο θηρίο. Η απάντηση δίνεται απ' τους ίδιους τους Πατέρες που ερωτούν. Αυτοί που θα αντιμετωπίσουν τον Αντίχριστο στους

[1365] Βλ. Περί Συντελείας, XXVII, σελ. 287, « Ἀνοίξατε τούς τάφους ὑμῶν καί δέξασθε ἡμᾶς τούς ἀθλίους. ἀνοίξατε τάς θήκας ὑμῶν πρός ὑποδοχήν τῶν ἐλεεινῶν συγγενῶν ὑμῶν καί γνωστῶν. μακάριοι ὑμεῖς ὅτι οὐκ ἐθεάσασθε τάς ἡμέρας ταύτας. Μακάριοι ὑμεῖς ὅτι τόν βίον τοῦτον τόν ὀδυνηρόν οὐκ ἐφθάσατε ἰδεῖν οὐδέ τόν λοιμόν τοῦτον τόν ἀπαραμύθητον οὐδέ τήν ἀνάγκην ταύτην τήν μετέχουσαν τάς ἡμετέρας ψυχάς ». Πρβλ. Απ. 9,6 « Καί ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τόν θάνατον καί οὐ μή εὑρήσουσιν αὐτόν, καί ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν, καί φεύξεται ἀπ' αὐτῶν ὁ θάνατος ».

[1366] Βλ. Περί Συντελείας, XVII, σελ. 286, « τότε θρήνος ἀπαραμύθητος, τότε κλαυθμός ἄμετρος, τότε στεναγμοί ἄπαυστοι ».

[1367] Περί Συντελείας, XXXIV, σελ.289 « Ἀλλά σκότος ἔσται τοῖς ἀνθρώποις και θρήνος ἐπί θρήνον και οὐαί ἐπί οὐαί ».

[1368] Γρηγορίου του Παλαμά, Ομιλία Δ΄ εις το ευαγγέλιον της δευτέρας του Χριστού παρουσίας και περί ευσπλαχνίας και ευποιίας » , Ε.Π.Ε. , σελ. 112, « Εἰ δέ καί λεγόμενα μόνον, καί συγκαταβατικῶς οὕτω λεγόμενα, φρίκης καί δέους τήν ψυχήν τῶν συνετῶς ἀκουόντων πληροῖ, τίς ὑποίσει τότε τῶν πραγμάτων αὐτῶν τελουμένων; ». Βλ. και Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114, « Τίς ἄρα ἔχων οὕτως ψυχήν ἀδαμαντίνην, ὥστε φέρειν γενναίως ἅπαντα τά σκάνδαλα; Τίς ἄρα ἐστίν οὕτως, ὡς προεῖπον, ἄνθρωπος, ἵνα πάντες Ἄγγελοι μακαρίσωσιν αὐτόν; ».

[1369] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114, « Ἐγώ, γάρ, ἀδελφοί φιλόχριστοι καί τέλειοι, ἐπτοήθην ἐξ αὐτῆς τῆς μνήμης του Δράκοντος, μελετῶν εἰς ἑαυτόν τήν θλῖψιν τήν μέλλουσαν ἔσεσθαι τοῖς ἀνθρώποις ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις ».

έσχατους καιρούς θα είναι άνθρωποι οχυρωμένοι με πνευματικό τείχος, ασάλευτοι στην πίστη, που θα έχουν στην ψυχή τους τεκμήριο, την αγία παρουσία του μονογενούς Υιού του Θεού. Θα είναι άνθρωποι με αδαμάντινες ψυχές, άξιοι των επαίνων των Αγγέλων[1370], « πανΆγιοι και πάμπιστοι » με την καρδιά τους προσηλωμένη στον Θεό χωρίς δισταγμό. Χωρίς φόβο θα αποκρούσουν όλα τα ερωτήματα του Αντιχρίστου καταφρονώντας τα βασανιστήρια και τις φανταστικές τερατουργίες του[1371]. Θα είναι άνδρες και γυναίκες γενναίας ψυχής, ψυχής που θα μπορεί να συγκρατηθεί ανάμεσα σε πολλά σκάνδαλα. Διότι και λίγο αν ολιγωρήσει κανείς, με ευκολία θα πολιορκηθεί και θα γίνει αιχμάλωτος των ψευτοθαυμάτων του Αντιχρίστου[1372].

Δεν θα ήταν άστοχο, αν λέγαμε πως όλοι αυτοί οι χαρακτηρισμοί είναι, ταυτόχρονα, και οδηγίες προς τους Χριστιανούς για την ζωή που θα πρέπει να τους χαρακτηρίζει, προκειμένου να μείνουν ασάλευτοι, αν ζήσουν την εποχή του Αντιχρίστου. Ωστόσο, σε άλλα σημεία οι Πατέρες, δίνουν οδηγίες πιο άμεσα και ξεκάθαρα, για το πώς θα πρέπει να προετοιμαζόμαστε, για να αντιμετωπίσουμε τους πειρασμούς των εσχάτων.

α) Ο τρόπος με τον οποίο θα αντιμετωπίσουν οι Χριστιανοί τους πειρασμούς των εσχάτων

Για την αντιμετώπιση του πειρασμού του Αντιχρίστου οι Χριστιανοί θα πρέπει να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι. Τα όπλα με τα οποία θα δυνηθούν οι Χριστιανοί να πολεμήσουν τον Αντίχριστο είναι η θεωρία και πράξη της Χριστιανικής Εκκλησίας. Άλλωστε, αυτά τα δύο είναι στην ουσία αχώριστα.

Το πρώτο λοιπόν όπλο των Χριστιανών θα είναι η διδασκαλία των σημείων του Αντιχρίστου και η θεωρητική κατάρτιση πάνω στο ζήτημα των εσχάτων και της έλευσης του θηρίου. Όπως ήδη δείξαμε σε άλλο σημείο της εργασίας μας, ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων θεωρεί απαραίτητο οι Χριστιανοί να διδάσκονται τα σημεία του Αντιχρίστου, ώστε να τον αναγνωρίσουν, όταν έλθει, και να μην πλανηθούν[1373]. Το ίδιο λέγει και ο Άγιος Εφραίμ[1374]. Ο Άγιος Αυγουστίνος γράφει πως αυτοί που θα νικήσουν τον

[1370] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 112-4, « Τότε, ἀδελφοί, τίς ἄρα εὑρεθῆ τετειχισμένος καί μένων ἀσάλευτος, ἔχων τό τεκμήριον ἐν τῇ ψυχῇ, τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τήν ἁγίαν παρουσίαν … Τίς ἄρα ἔχων οὕτως ψυχήν ἀδαμαντίνην, ὥστε φέρειν γενναίως ἅπαντα τά σκάνδαλα; Τίς ἄρα ἐστίν οὕτως, ὡς προεῖπον, ἄνθρωπος, ἵνα πάντες Ἄγγελοι μακαρίσωσιν αὐτόν; ».

[1371] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 124, « Μακάριος ὁ εὑρεθείς πανΆγιος καί πάμπιστος, ὁ ἔχων αὐτοῦ τήν καρδίαν προς τον Θεόν ἀδιστάκτως. ἀφόβως γάρ ἐκκρούεται τάς πεύσεις αὐτοῦ πάσας, καταφρονῶν καί τῶν βασάνων καί τῶν φαντασιῶν αὐτοῦ ».

[1372] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 116, « Γενναίας ἔσται ψυχῆς, δυναμένης συγκρατῆσαι τήν ἑαυτοῦ ζωήν ἀναμέσον τῶν σκανδάλων. Ἐάν γάρ μικρόν ὀλιγωρῶν εὑρεθῇ ἄνθρωπος, εὐχερῶς πολιορκεῖται καί γίνεται αἰχμάλωτος ἐν σημείοις τοῦ Δράκοντος καί πονηροῦ καί δολίου. Καί ἀσύγγνωστος ὁ τοιοῦτος εὑρίσκεται ἐν τῇ κρίσει. Αὐτοψεί γάρ εὑρίσκεται, ὅτι ἐπίστευσε τῷ τυράννῳ ἑκουσίως ».

[1373] Βλ. σχετικά την ενότητα σχετικά με τους λόγους κοινοποίησης των σημείων των καιρών, σελ. 88-92.

[1374] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 119. Πρβλ. και Μενούνου Ιωάννου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία, ο.π., Διδαχή Α΄2, σελ. 87, « Αυτά λογιάζω, αδελφοί μου, σας ετρόμαξαν την καρδίαν καί αληθινά φοβερά πράγματα είναι και εγώ όπου τα λέγω τρέμω και δειλιώ, μά τί να κάμω όπου έχω χρέος να σας τα φανερώσω ». Βλέπε και την ενότητα τη σχετική με την παρατήρηση των σημείων των καιρών.

διάβολο την εποχή του Αντιχρίστου θα βοηθηθούν απ' τις Γραφές και την χάρη του Θεού[1375].

Το δεύτερο όπλο των Χριστιανών θα είναι η έντονη πνευματική ζωή και η εγρήγορση. Επίσης, η πνευματική γνώση και το χάρισμα της διακρίσεως των πνευμάτων. Ο Άγιος Εφραίμ τονίζει ιδιαίτερα την σημασία του ενάρετου και χριστιανικού βίου ως προϋπόθεσης για την τήρηση της σωστής στάσης στο ζήτημα του Αντιχρίστου. Η γνωσιολογική ενημέρωση δεν αρκεί. Η ενημέρωση θα ωφελήσει αυτόν που έχει πνευματικά ενδιαφέροντα. Οι υλικοί άνθρωποι, ακόμη και αν τους παρασχεθεί η σχετική ενημέρωση, απλά, δεν θα δώσουν σημασία και θα αποστραφούν αυτόν που τους λέει την αλήθεια[1376]. Κατά τον Όσιο Εφραίμ χρειαζόμαστε πολλά δάκρυα και προσευχές για να μπορέσουμε να μείνουμε εδραίοι και να αντιμετωπίσουμε με επιτυχία τους πειρασμούς του Αντιχρίστου[1377]. Απαιτείται ακλόνητη πίστη, αμετακίνητος λογισμός και σταθερότητα. Δεν πρέπει να είμαστε « χαύνοι » αλλά έτοιμοι για αγώνα[1378].

Αν η αγιότητα συνιστάται σε κάθε εποχή, στους έσχατους καιρούς θα είναι κάτι παραπάνω από απαραίτητη. Ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς ερωτά ρητορικά: « Ποταπούς δέ δεῖ ἡμᾶς εἶναι ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καί εὐσεβείαις, προσδοκῶντας τήν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας; »[1379]. Κατά τον Άγιο Εφραίμ η απόρριψη της μέριμνας αυτής της ζωής θα οπλίσει τους Χριστιανούς με δύναμη[1380]. Ο Άγιος Αυγουστίνος τονίζει τη σημασία της ταπείνωσης. Ο Χριστιανός πρέπει να είναι ταπεινός και να επιζητεί όχι τη δική του δόξα αλλά τη δόξα του Θεού, όπως ο Χριστός απέδιδε δόξα στον Πατέρα[1381].

Η πνευματική γνώση και το χάρισμα της διάκρισης των πνευμάτων θα είναι στοιχεία « εκ των ων ουκ άνευ » για την αναγνώριση του Αντιχρίστου. Κατά τον Ιερό Χρυσόστομο είναι αναγκαίο να έχουμε το χάρισμα του Αγίου Πνεύματος που ονομάζεται « διάκρισις πνευμάτων », για να μπορούμε με γνώση να διακρίνουμε τα πνεύματα, ώστε

[1375] Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, Η΄, σελ. 94.

[1376] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 126, « Τοῖς δέ τόν νοῦν ἔχουσι εἰς πράγματα βιωτικά καί ποθοῦσι τά γήινα, οὐκ εὔδηλον ἔσται τοῦτο. Ὁ γάρ ἀεί δεδεμένος ἐν πράγμασι βιωτικοῖς, κἄν ἀκούσῃ, ἀπιστεῖ καί βδελύσσεται τόν λέγοντα ».

[1377] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 116, « Πολλῶν εὐχῶν καί δακρύων χρήζομεν, ὦ ἀγαπητοί, ἵνα τις ἡμῶν εὑρεθῇ ἑδραίος ἐν τοῖς πειρασμοῖς ».

[1378] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 118-9, « Τήν ἀκλινῆ πίστιν τοῦ Χριστοῦ εἰλικρινῶς βαστάζοντες, εὐρίπιστον ποιήσομεν τήν δύναμιν τοῦ τυράννου. Λογισμόν ἀμετάθετον κτησώμεθα καί εὐστάθειαν, καί ἀφίσταται ἡμῶν ὁ ἀσθενής, μή ἔχων τί ποιήσῃ. Ἐγώ ὁ ἐλάχιστος, ἀδελφοί, παρακαλῶ ὑμᾶς, φιλόχριστοι, μή γενώμεθα χαῦνοι, ἀλλά μᾶλλον δυνατοί τῇ δυνάμει τοῦ σταυροῦ. ἀπαραίτητος ἀγών ἐπί θύραις ἐστί. Τόν θυρεόν τῆς πίστεως ἀναλάβωμεν πάντες. Ἕτοιμοι οὖν γίνεσθε, ὥσπερ οἰκέται πιστοί, ἄλλον μή δεχόμενοι ». Βλ. και Ιγνατίου Μπριαντσιανίνωφ Επισκόπου Σταυρουπόλεως, Θαύματα και σημεία, ο.π., 2005, σελ. 81-84.

[1379] Γρηγορίου του Παλαμά, Ομιλία Δ΄ εις το ευαγγέλιον της δευτέρας του Χριστού παρουσίας και περί ευσπλαχνίας και ευποιίας » , Δ΄, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 112.

[1380] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 126, « Τοῖς γάρ ἔχουσι γνῶσιν, εὐχερῶς ἡ τούτου γνωρίζεται ἔλευσις… Τούτου χάριν ἐνισχύουσιν οἱ Ἅγιοι, ὅτι πᾶσαν τήν ἡμέραν καί τήν μέριμναν τοῦ βίου τούτου ἀπέρριψαν ».

[1381] Βλ. Αυγουστίνου, Homilies on the gospel of John, CCEL, New York, 1886, VII, 14-24, σελ. 185-7.

στο ένα – το Θεϊκό – να πιστεύουμε, και στο άλλο – το δαιμονικό – να αντιστεκόμαστε.[1382] Σύμφωνα με τον όσιο Εφραίμ, τον Αντίχριστο θα καταλάβουν αυτοί που έχουν πνευματική γνώση[1383].

Οι ίδιες απόψεις συναντώνται και στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία. Κατά τον συγγραφέα του « Περί Συντελείας » στους έσχατους καιρούς θα σωθούν όσοι ακούν με προσοχή τις Θείες Γραφές, τις κρατούν στα χέρια τους και τις κατανοούν με το μυαλό τους[1384]. Για τον Αρέθα η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη είναι οι δύο πτέρυγες που θα επιτρέψουν στην Εκκλησία να πετάξει μακρυά από τον πειρασμό του Αντιχρίστου[1385]. Ειδικά, η υπενθύμιση της παροδικότητας του Αντιχρίστου και της τρομερής υπεροχής του Χριστού θα συμβάλει στην κατανίκηση του φυσιολογικού αισθήματος του φόβου. Ο Οικουμένιος γράφει χαρακτηριστικά: « Οὐ μην φοβητέον φησί τό ἀπηνές καί ψυχοφθόρον θηρίον, τόν Ἀντίχριστον κἄν ἀπειλῇ καί δρᾷ χαλεπώτερα. Ἦλθε γάρ, φησίν, ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ »[1386]. Σχετικά με την άσκηση στην αρετή απ' τους Χριστιανούς του τέλους των καιρών ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας γράφει: « Ὁρᾶς οἵαν νηστείαν καί προσευχήν ἐκτελέσουσι τότε οἱ ἅγιοι »[1387].

β) Ποιοί θα πλανηθούν απ' τον Αντίχριστο

Αν η επαρκής θεωρητική και πρακτική γνώση του Χριστιανισμού είναι η αιτία της μη πλάνησης των Χριστιανών, η έλλειψη του ζεύγους πράξεως και θεωρίας θα είναι η αιτία της πτώσης των οπαδών του θηρίου. Αυτοί, λοιπόν, που θα πλανηθούν απ' τον Αντίχριστο θα είναι :

1) Όσοι δεν θα έχουν θεωρητική Θεολογική κατάρτιση[1388].

[1382] Βλ. J.P. Cramer, Catenae in epistolas catholicas, σελ. 130, « Ἀναγκαῖον ἔχειν ἐκεῖνο τό χάρισμα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅ ὠνόμασται διάκρισις πνευμάτων, ἵνα ἐπιστήμην ἔχωμεν δοκιμάζειν τά πνεύματα, ὥστε τῷ μέν πιστεύειν, τῷ δέ ἀνθίστασθαι. Χαρακτηριστικόν λέγει τοῦ Ἀντιχρίστου… ».

[1383] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 126, « Τοῖς γάρ ἔχουσι γνῶσιν, εὐχερῶς ἡ τούτου γνωρίζεται ἔλευσις… Τοῦτου χάριν ἐνισχύουσιν οἱ Ἅγιοι, ὅτι πᾶσαν τήν ἡμέραν καί τήν μέριμναν τοῦ βίου τούτου ἀπέρριψαν ».

[1384] Βλ. Περί Συντελείας, XXXII, σελ. 288, « Οἱ δέ ἀκροώμενοι τῶν Θείων Γραφῶν καί ἐπί χεῖρας ἔχοντες καί ἐν τῷ νῷ ἐννοούντες ταύτας ἐννοούντες πολλοί ἀποδράσονται ἐκ τῆς αὐτοῦ πλάνης. Νοήσουσι γάρ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτοῦ τήν ἐμφάνειαν καί τῆς πλάνης αὐτοῦ τήν ἀλαζονείαν καί ἐκφεύξουσιν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ καί ἐπί τά ὄρη καί ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς κατακρυβήσονται καί μετά δακρύων καί συντετριμμένης καρδίας ζητήσουσι τόν φιλάνθρωπον, καί αὐτός ἐκσπάσει αὐτούς ἐκ τῶν βρόχων αὐτοῦ καί διασώσει ἐκ τῶν σκανδάλων αὐτοῦ τῶν χαλεπῶν καί ἀοράτως σκεπάσει αὐτούς τῇ χειρῖ αὐτοῦ τῇ δεξιᾷ τούς ἀξίως αὐτῷ καί δικαίως προσπίπτοντας ».

[1385] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΕ΄, σελ. 365, « Αἱ πτέρυγες δέ τί ἄν ἄλλο οἴοιντο, ἤ αἱ δύο διαθῆκαι Θεοῦ προς ἡμᾶς τῆς παλαιᾶς καί καινῆς. Αἴτινες πτέρυγες μετεώρους ἄγουσι πρός τήν ἔρημον πάσης διύγρου ἡδονῆς τούς κεχρημένους αὐταῖς γνησίως. Ἀεί μέν, μάλιστα δέ ἐν τῇ τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσία ».

[1386] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 197.

[1387] Περί Συντελείας, XXIX, σελ. 288.

[1388] Βλ. σελ. 88-92 και 302.

2) Όσοι είναι ασταθείς και άστατοι στον νου.

Κατά τον Άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό θα εξαπατηθούν και θα χωριστούν απ' τον ζωντανό Θεό αυτοί που θα έχουν σαθρή καί αστήρικτη την βάση της διανοίας τους[1389]. Σύμφωνα με τον Θεοδώρητο, στα ολέθρια δίχτυα του Αντιχρίστου δεν θα πιαστούν όλοι αλλά μόνο αυτοί που θα έχουν ασταθή και εύκολη στο να εξαπατηθεί γνώμη[1390].

3) Όσοι έχουν γήινο φρόνημα και είναι προσκολημμένοι στις γήινες υποθέσεις.

Κατά τον Όσιο Εφραίμ αυτοί που είναι δεμμένοι με την ύλη, ακόμη και αν ακούσουν την αλήθεια, δεν θα πιστεύουν αλλά θα βδελύσσονται αυτόν που τους μιλάει[1391].

4) Όσοι, ούτως ή άλλως, δεν θα είναι άξιοι σωτηρίας.

Κατά τους ιερό Χρυσόστομο, Θεοδώρητο Κύρου, Άγιο Αυγουστίνο και Άγιο Θεοφύλακτο Βουλγαρίας ο Αντίχριστος δεν θα επικρατήσει σε όλους αλλά μόνο σ' αυτούς που από μόνοι τους είναι άξιοι απωλείας και θα στερούσαν τη σωτηρία απ' τους εαυτούς τους ακόμη και χωρίς την παρουσία του Αντιχρίστου. Θα τον ακολουθήσουν οι απειθείς, αυτοί που θα κολάζονταν, ακόμη καί αν δεν ερχόταν ο Αντίχριστος[1392].

Κατά τον Άγιο Αυγουστίνο θα πλανηθούν αυτοί που θα είναι άξιοι να πλανηθούν, αυτοί που θα αφήσουν τους εαυτούς τους να πλανηθούν[1393]. Αναφερόμενος ο Θεόδωρος ο Στουδίτης στους « Μοιχειανούς », όπως τους χαρακτηρίζει, λέγει: « Όσοι υποπέσουν σε αυτήν την αίρεση – επικεντρώνει την προσοχή του στην υποταγή της Εκκλησίας στη θέληση της πολιτικής εξουσίας –, αν ζούσαν την εποχή του Αντιχρίστου, θα έπιπταν στην λατρεία του. Καί όσοι μένουν όρθιοι και αγωνίζονται κατά της αίρεσης, αν ζούσαν την εποχή του Αντιχρίστου, θα νικούσαν »[1394].

5) Όσοι θα έχουν εγκαταλείψει τον Θεό.

Ερμηνεύοντας ο Άγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας τον λόγο του Αποστόλου Παύλου « Καί πέμψει αὐτοῖς ἐνέργειαν πλάνης … » διευκρινίζει πως δεν θα είναι ο Θεός

[1389] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442, « Καί τούς σαθράν καί ἀστήρικτον τήν βάσιν τῆς διανοίας ἔχοντας ἐξαπατήσει καί ἀποστήσει ἀπό Θεοῦ ζῶντος, ὥστε σκανδαλισθῆναι, εἰ δυνατόν, καί τούς ἐκλεκτούς ».

[1390] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, 531 A, « Οὐ γάρ πάντας ἀγρεύσει προς ὄλεθρον, αλλά τούς εὐρίπιστον καί εὐεξαπάτητον κεκτημένους τήν γνώμην ». Βλέπε και Αυγουστίνου, Exposition on the book of Psalms, CCEL, New York, 1886, σελ. 38-39.

[1391] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 126, « Τοῖς δέ τόν νοῦν ἔχουσι εἰς πράγματα βιωτικά καί ποθοῦσι τά γήινα, οὐκ εὔδηλον ἔσται τοῦτο. Ὁ γάρ ἀεί δεδεμένος ἐν πράγμασι βιωτικοῖς, κἄν ἀκούση, ἀπιστεῖ καί βδελύσσεται τόν λέγοντα ».

[1392] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62,487, « " ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις " ἰσχύει, οἵ, εἰ καί μή παρεγένετο ἐκεῖνος, οὐκ ἄν ἐπεισθησαν », Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Θ-Ι΄, P.G. 82, 665, « Οὐ γάρ πάντων κρατήσει, ἀλλά τῶν ἀπωλείας ἀξίων, οἵ καί δίχα τῆς τούτου παρουσίας σφᾶς αὐτούς τῆς σωτηρίας ἐστέρησαν », και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1345 B, « Καί γάρ τοῦ Ἀντιχρίστου μή ἐλθόντος, ἔμελλον κολασθῆναι οἱ ἀπειθεῖς ».

[1393] Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΙΘ΄, σελ. 119-120.

[1394] Θεοδώρου του Στουδίτου, Ευπρεπιανώ καί τοις συν αυτώ, P.G. 99, 1033, « Καί ὅσοι ἐν ταύτη ὑποπέσωσι, κἄν τότε ὑπῆρχον, ὑπέπεσον ἄν. Καί ὁπόσοι δυνάμει Θεοῦ ἀνταγωνιζόμενοι στῶσιν, εἶεν ἄν καί ταῖς ἡμέραις ἐκείναις νικῶντες τόν Ἀντίχριστον ἐν θανάτω μετά Χριστοῦ ».

υπεύθυνος της πλάνης των οπαδών του Αντιχρίστου αλλά οι ίδιοι. Γράφει χαρακτηριστικά: « Πρῶτον ἐκεῖνοι ἀπώσαντο τήν ἀλήθειαν, καί τότε ἐγκατέλιπεν αὐτούς ὁ Θεός, καί ἐκράτησεν αὐτῶν τό ψεῦδος ». Θα δεχτούν την πλάνη και θα πιστέψουν στο ψεύδος όσοι δεν έμειναν στην αλήθεια[1395].

6) Όσοι έχουν υπερήφανο φρόνημα

Κατά τον ιερό Αυγουστίνο, όσοι επιδιώκουν τη δική τους δόξα, όπως και ο Αντίχριστος θα αποδίδει δόξα στον εαυτό του, κινδυνεύουν να οδηγηθούν στην παγίδα του Αντιχρίστου[1396]. Προφανώς, όντες όμοιοί του, θα τον συμπαθήσουν και θα τον ακολουθήσουν.

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρονται παρόμοιες απόψεις. Η έλλειψη θεολογικής κατάρτισης θα είναι μια αιτία πλάνης των ανθρώπων. Κατά τον Αρέθα θα εξαπατηθούν απ' τον Αντίχριστο αυτοί που είναι κάλπικοι καί ακούν τις προφητείες για την έλευση του Χριστού με ραθυμία[1397]. Θα τον ακολουθήσουν αυτοί που δεν θα έχουν διδαχθεί την θεολογία της Ιστορίας, δηλαδή πώς κυριαρχούσε ο Σατανάς πρίν την έλευση του Χριστού, πώς νικήθηκε με την πρώτη Παρουσία του και πώς θα ηττηθεί ξανά στους έσχατους χρόνους[1398].

Τονίζεται, επίσης, πως ο υλόφρων βίος θα οδηγήσει στον Αντίχριστο. Σύμφωνα με τον συγγραφέα του Περί Συντελείας θα ακολουθήσουν τον Αντίχριστο αυτοί που θα είναι δέσμιοι των βιωτικών υποθέσεων και δεμένοι με την επιθυμία του παρόντος αιώνος, της εφήμερης πραγματικότητας[1399]. Κατά τον Αρέθα Καισαρείας θα πλανηθούν απ' τον Αντίχριστο αυτοί που δεν θα δείχνουν καμία φροντίδα για την ουράνια δόξα αλλά θα είναι προσκολημμένοι στην γήινη « εστία » και θα έχουν υιοθετήσει έναν κτηνώδη τρόπο ζωής[1400], όσοι θα άγονται και φέρονται στο παιχνίδι της ζωής φρονώντας τα γήινα[1401].

[1395] Βλ. Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124,1345. Βλ. και Ιγνατίου Μπριαντσιανίνωφ Επισκόπου Σταυρουπόλεως, Θαύματα και σημεία, Μετάφραση Επίσκοπος Νικοπόλεως Μελέτιος, Ε΄ Έκδοση, Πρέβεζα 2005, σελ. 46-47. Παρόμοια άποψη αναφέρει και ο Θεόδωρος Μοψουεστίας. Βλ. Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, 936, « τήν συγχώρησιν δηλονότι ὡς ἔργον τῷ Θεῷ περιῆψεν. Βούλεται γάρ εἰπεῖν ὅτι μή μείναντες ἐπί τῆς ἀληθείας προσέξουσι τῇ πλάνῃ καί πιστεύσουσι τῷ ψεύδει, δικαίαν δεχόμενοι την τιμωρίαν … ».

[1396] Βλ. Αυγουστίνου, Homilies on the gospel of John, CCEL, New York, 1886, VII, 14-24, σελ. 185-7.

[1397] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, ΛΓ΄, σελ. 354, « Κλέψει τῇ ὁμοιότητί τινας τῶν νοθεστέρων καί ῥαθυμότερον τῶν περί Χριστοῦ προφητικῶν ἐπακούοντας ».

[1398] Αρέθα Καισαρείας, ΝΔ΄, σελ. 432-3, « Τοιοῦτοι δέ οί ἀστήρικτον ἔχοντες τήν βάσιν, ἅτε μή ἐπί τήν πέτραν Χριστόν τεθεμελιωμένοι. Θαυμάσονται οὖν καί νῦν οὗτοι οί διά τό χαμερπές οὐδέ τῇ βίβλῳ τῶν ζώντων ἐγράφησαν. … Θαυμάσονται οὖν, ὡς ἤδη εἴρηται, οί μή διά τό χαμερπές προστοιχειωθέντες ἀσφαλῶς ταῖς τοῦ Χριστοῦ περί αὐτοῦ προρρήσεσι, λογιζόμενοι πῶς τη ἀρχαίαν δυναστείαν καί ἀπέλαβε καί ἀνέλαβε. Διά τοῦτο πλήρωμα τῆς ἀσεβείας αὐτοῦ ἔνοικον ἔχοντος Ἀντιχρίστου αὖθις τέλος ἄξιον λήψεται ».

[1399] Βλ. Περί Συντελείας, σελ. 288, « Καί γάρ τότε οί δεδεμένοι ἐν πράγμασι βιωτικοῖς καί τῇ ἐπιθυμία τοῦ αἰώνος τούτου, οὗτοι εὐχερῶς προσαχθήσονται τῷ διαβόλῳ καί σφραγισθήσονται ».

[1400] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, σελ. 377, « Οί μηδέν τῶν οὐρανίων καί τῆς ἐκεῖ δόξης πεφροντικότες, ἀλλά τῇ γῇϊνη ἑστία καί τῇ κατ᾽ αὐτήν χοιρώδει βιώσει προσαρμοζόμενοι », σελ. 379 « οἷς οὐδέν πλέον τῶν γηινῶν εἰς φρόντησιν ».

[1401] Βλ. Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΔ΄, σελ 364, « Τοῖς γήινα φρονοὐσι … καί ὡς ἡ θάλασσα ἀστατοῦσιν, ἀγομένοις καί φερομένοις ἐν τῇ τοῦ βίου κυβεία ».

Θα πλανηθούν όσοι είναι « χαλαροί » και « επιφανειακοί » Χριστιανοί. Κατά τον Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα θα πλανηθούν οι « κλητοί » και όχι οι εκλεκτοί[1402]. Το ίδιο γράφει και ο Αρέθας που σημειώνει πως απ' τους Χριστιανούς θα ακολουθήσουν τον Αντίχριστο αυτοί που η κλήση του Χριστού δεν έφθασε μέχρι τα βάθη της καρδιάς τους αλλά τους άγγιξε μόνο επιφανειακά και ακροθιγώς, τόσο ώστε να συναριθμηθούν με τους Χριστιανούς. Θα πλανηθούν αυτοί που υπήρξαν μεν κλητοί αλλά δεν συναριθμήθηκαν με τους εκλεκτούς[1403].

Γίνεται αναφορά και στο χάρισμα της διάκρισης των πνευμάτων. Ο Αρέθας σημειώνει πως οι περισσότεροι άνθρωποι θα πλανηθούν, διότι δεν θα έχουν συνηθίσει να διακρίνουν την αλήθεια από το ψεύδος, « διά τό μή ἔχειν διακριτικήν ἕξιν ἀληθείας καί ψεύδους »[1404].

Οι Πατέρες δεν φαίνονται ιδιαίτερα αισιόδοξοι σχετικά με τους αριθμούς αυτών που θα αντισταθούν τον Αντίχριστο και αυτών που θα τον ακολουθήσουν. Οι δεύτεροι θα είναι περισσότεροι. Σύμφωνα με την Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων και τον Ρωμανό τον Μελωδό πολλοί θα είναι αυτοί που θα ακούσουν την φωνή του Αντιχρίστου και θα τον ακολουθήσουν[1405]. Ο Αγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης, εκφράζοντας την θλίψη του για τον μικρό αριθμό που συντάχθηκε με το δίκαιο στο γνωστό ζήτημα της εποχής του, γράφει πως κάτι ανάλογο θα συμβεί και στα έσχατα. Το ποσοστό, τόσο αυτών που στην εποχή του αντιστέκονταν στην ανομία, όσο και αυτών που θα αντισταθούν στον Αντίχριστο στο τέλος των καιρών, θα είναι μικρό[1406].

γ) Διακριτικά γνωρίσματα της Β΄ Παρουσίας του Κυρίου από την παρουσία του Αντιχρίστου

[1402] Κλήμεντος Αλεξανδρείας, Εκ των Θεοδότου και της Ανατολικής καλουμένης διδασκαλίας κατά τους Ουαλεντίνου χρόνους επιτομαί, Θ΄, P.G. 9, 660 και S.C. 23, σελ. 9, « ὅθεν εἴρηται τούς μέν τῆς κλήσεως ἀνθρώπους κατά τήν παρουσία τοῦ Ἀντιχρίστου πλανηθήσεσθαι· ἀδύνατον δέ τούς ἐκλεκτούς. Διό φησι. " Καί εἰ δυνατόν τούς ἐκλεκτούς μου " ». Πρβλ. Μθ. 24,24, « Ἐγερθήσονται γάρ ψευδόχριστοι καί ψευδοπροφῆται καί δώσουσι σημεῖα μεγάλα καί τέρατα ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατόν, καί τούς ἐκλεκτούς ».

[1403] Αρέθα Καισαρείας, ΛΣΤ΄, σελ. 376, « Ἐπεί δέ κατά τήν τοῦ Κυρίου φωνήν, πολλοί μέν κλητοί, ὀλίγοι δέ ἐκλεκτοί. Εἰκός ἐκείνους νικηθῆναι, τούς μή τοῖς ὀλίγοις συντεταγμένους. Ὧν ἡ κλῆσις οὐ διά βάθους ἦλθεν καρδίας, ἀλλ' ἀκροθιγῶς καί ὅσον Χριστιανοῖς ἐναριθμηθῆναι ».

[1404] Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., ΛΣΤ΄, ΧΙΙΙ, σελ. 374, « … διά τό μή ἔχειν διακριτικήν ἕξιν ἀληθείας καί ψεύδους ».

[1405] Βλ. Διδαχή των δώδεκα Αποστόλων, XIV, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 220, «τότε ἥξει ἡ κτίσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τήν πύρωσιν τῆς δοκιμασίας " καί σκανδαλισθήσονται πολλοί καί ἀπολοῦνται. Οἱ δέ ὑπομείναντες ἐν τῇ πίστει αὐτῶν σωθήσονται " ». Βλ. και Διαταγαί Αποστόλων, Ζ, XXXII, Β.Ε.Π.Ε.Σ. , σελ. 127, « Καί πολλοί σκανδαλισθήσονται ἐπ' αὐτῶ », Ρωμανού, Εις την Β΄ Παρουσίαν, ΙΑ΄, σελ. 270, « Καί πολλοί ὑπακούσονται καί ἀπελεύσονται προς αὐτόν ἀπατώμενοι ».

[1406] Βλ. Θεοδώρου του Στουδίτου « Ευπρεπιανώ καί τοις συν αυτώ », P.G. 99, 1033 Β, « Ἀλλ' ὦ τῆς ἀνθρωπίνης ταλαιπωρίας! Πῶς ἀπεντεῦθεν νῶτα ἔστρεψαν; Πῶς ὑποδεικνύομεν τί ἐσόμεθα; Διά τοῦτο ὀλίγοι οἱ μέλλοντες στῆναι… Διά τοῦτο κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι τῆς ἀνάγκης ἐκείνης τῇ ἐπιφανεία Χριστοῦ ἀναιρουμένης ».

Αναφερθήκαμε στην πατερική προτροπή για θεωρητική κατάρτιση των Χριστιανών γύρω απ' την υπόθεση του Αντιχρίστου. Κάθε Χριστιανός πρέπει να διδαχθεί έναν τρόπο που θα τον προφυλάξει απ' την πλάνη του Αντιχρίστου.

Ένας εύκολος και απλούστατος τρόπος προφύλαξης απ' την πλάνη του Αντιχρίστου αλλά και των διαφόρων ψευδοχρίστων που θα έλθουν πριν από Αυτόν, είναι η γνώση του τρόπου της Β΄ παρουσίας του Κυρίου και η επισήμανση των σημείων στα οποία αυτή διαφέρει απ' την παρουσία του Αντιχρίστου και των ποικίλων ψευδοχρίστων. Μ' αυτόν τον τρόπο ο Χριστιανός οδηγείται στην αναγνώριση του Αντιχρίστου αρνητικώς, με την μέθοδο της εις άτοπον απαγωγής. Καταλαβαίνει ότι αυτός που έχει μπροστά του δεν είναι ο Χριστός. Επομένως, είναι κάποιος ψευδόχριστος ή ο Αντίχριστος.

Ο ίδιος ο Κύριος περιέγραψε στους μαθητές του τον τρόπο της Β΄ Παρουσίας Του. « Ὥσπερ γάρ ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπό Ανατολῶν καί φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καί ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου »[1407], γράφεται στο κατά Ματθαίον. Στα πατερικά κείμενα αναφέρεται πως ο Χριστός κατά την Β΄ Παρουσία Του θα έλθει « εν δόξη » απ' τον Ουρανό, και θα εμφανιστεί μέσα σε μια στιγμή σ' ολόκληρο τον κόσμο. Επομένως, όποιος δεν έλθει μ' αυτόν τον τρόπο είναι πλάνος και απατεώνας.

Ως σημεία και κριτήρια αναγνώρισης της Β΄ παρουσίας του Κυρίου τίθενται :

1) Το στοιχείο της εξ ουρανού ελεύσεως.

Ο Χριστός θα έρθει απ' τον ουρανό και όχι απ' τη γη, όπως ο Αντίχριστος. Οποιοσδήποτε παρουσιάζεται στη γη και ισχυρίζεται ότι είναι ο Χριστός είναι είτε κάποιος ψευδόχριστος είτε ο Αντίχριστος[1408].

2) Το στοιχείο της ταυτόχρονης παγκόσμιας παρουσίας.

Η Β΄ Παρουσία του Κυρίου δεν θα είναι τοπική αλλά παγκόσμια. Ολόκληρη η ανθρωπότητα θα δει τον Κύριο να κατεβαίνει απ' τον ουρανό και θα συγκεντρωθεί σε μια στιγμή γύρω του. « Πώς φαίνεται η αστραπή; », ερωτά ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Και δίνει, αμέσως, ο ίδιος την απάντηση: « Δεν χρειάζεται κάποιον να την αναγγείλει, αλλά σε ολόκληρη την οικουμένη φαίνεται μέσα σε μια στιγμή, καί σε όσους κάθονται στις οικίες και σε όσους βρίσκονται στους γυναικωνίτες. Έτσι, θα είναι και εκείνη η Παρουσία, θα φαίνεται παντού ταυτόχρονα από την λάμψη της Θείας δόξης »[1409].

[1407] Μθ 24,27 και 30-31 και Πρ 1,11.

[1408] Βλ. Μθ. 24,23 « Τότε έάν τις ὑμῖν εἴπη: Ἰδού ὧδε ὁ χριστός, ἤ ὧδε, μή πιστεύσητε », Λκ. 17,21-23, Φιλ 3,20 « ἡμῶν τό πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἀφ' ὧν καί σωτήρα ἀπεκδεχόμεθα », Πρ. 1,11, Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις Δ΄, ΙΕ΄, Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Εκδόσεις Ετοιμασία, Καρέας 1991, σελ. 92-93, « Οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναβάς Χριστός ἔρχεται πάλιν ἐξ οὐρανῶν, οὐκ ἀπό γῆς. Καί εἶπον, οὐκ ἀπό γῆς. Ἐπειδή πολλοί μέλλουσιν ἀντίχριστοι νῦν ἀπό γῆς ἔρχεσθαι. Ἤδη γάρ, καθώς ἐθεώρησαν, ἤρξαντο πολλοί λέγειν, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός. Καί μέλλει λοιπόν ἔρχεσθαι τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, ψευδῆ Χριστοῦ προσηγορίαν ἑαυτῷ προστιθέναι. Σύ δέ μοι τόν ἀληθῆ Χριστόν, τόν υἱόν τοῦ Θεοῦ τόν μονογενῆ, μηκέτι ἀπό γῆς ἐρχόμενον, ἀλλ' ἐξ οὐρανῶν προσδόκα. ὑπέρ ἅπασαν ἀστραπήν καί λαμπηδόνα φωτός τοῖς πᾶσι φαινόμενον, ὑπ' ἀγγέλων δορυφορούμενον, ἵνα κρίνη ζῶντας καί νεκρούς, καί βασιλεύοντα βασιλείαν οὐράνιον, αἰώνιον καί ἀτελεύτητον. Ἀσφαλίζου γάρ μοι καί ἐν τούτῳ, ἐπειδή πολλοί εἰσιν οἱ λέγοντες, τέλος εἶναι τῆς Χριστοῦ βασιλείας », και Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 444.

[1409] Ιωάννου του Χρυσοστόμου, ομιλία ΟΣΤ΄ εις το Κατά Ματθαίον, Γ΄, P.G. 58, 697 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 20-3, « Εἰπών τοίνυν πῶς ἐκεῖνος (ο αντίχριστος) παραγίνεται, οἷον ὅτι ἐν τόπω, λέγει πῶς καί αὐτός. Πῶς οὖν αὐτός; « Ὥσπερ ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπό ἀνατολῶν, καί φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καί ἡ

Αντίθετα η παρουσία του Αντιχρίστου θα είναι τοπικά περιορισμένη. Ο Αντίχριστος δεν θα βρίσκεται σε δύο σημεία ταυτόχρονα.

3) Το στοιχείο της στιγμιαίας παγκόσμιας παρουσίας.

Η Β΄ παρουσία του Κυρίου θα είναι αιφνίδια, άμεση και στιγμιαία. Θα συμβεί μέσα σε μία στιγμή, « ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ », « ὡς ἡ ἀστραπή ». Αντίθετα, η παρουσία του Αντιχρίστου θα επιβληθεί σταδιακά, σε ένα μακρύ χρονικό διάστημα.

4) Το στοιχείο της δόξης.

Ο Χριστός θα έλθει περιβεβλημένος την καταπληκτική αίγλη της θεότητας, μέσα σε φωτεινές νεφέλες, δορυφορούμενος από μυριάδες αγγέλων[1410]. Δεν θα έρθει, όπως στην Πρώτη Του Παρουσία, στην Βηθλεέμ και σε μια μικρή γωνιά της Οικουμένης, χωρίς να τον γνωρίζει κανείς. Αλλά θα έλθει φανερά καί με κάθε επισημότητα , έτσι ώστε να μην χρειάζεται κανέναν να τον αναγγείλει[1411]. Αντίθετα, ο Αντίχριστος θα έλθει ως κοινός άνθρωπος.

Γνωρίζοντας αυτές τις διαφορές ο Χριστιανός, δεν θα πέσει στην παγίδα του Αντιχρίστου.

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία αναφέρονται οι ίδιες απόψεις. Στο αμφιβαλλόμενο έργο του Μ. Αθανασίου, « Προς Αντίοχον », αναφέρεται πως στην Β΄ Παρουσία ολόκληρη η ανθρωπότητα θα συγκεντρωθεί σ' ένα τόπο και ο Κύριος θα βρίσκεται στο μέσον αυτής της συνάθροισης « ὑπό πάντων ὁρώμενος »[1412]. Επομένως, όποιος ισχυρίζεται ότι είναι ο Χριστός και δεν βρίσκεται ξαφνικά μέσα σε μια στιγμή σ ολόκληρο τον κόσμο είναι δίχως αμφιβολία ψευδόχριστος ή ο Αντίχριστος[1413]. Μ' αυτόν τον τρόπο ο κάθε Χριστιανός δύναται να προφυλαχθεί από την πλάνη.

παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπου γάρ ἄν ἦ τό πτῶμα, ἐκεῖ καί οἱ ἀετοί ». Πῶς οὖν ἡ ἀστραπή φαίνεται; Οὐ δεῖται ἀπαγγέλοντος, οὐ δεῖται κήρυκος, ἀλλά καί τοῖς ἐν οἰκίαις καθημένοις, καί τοῖς ἐν θαλάμοις, ἐν ἀκαριαίᾳ ροπῇ κατά τήν οἰκουμένην δείκνυται πᾶσαν. Οὕτως ἔσται ἡ παρουσία ἐκείνη, ὁμοῦ πανταχοῦ φαινομένη διά τήν ἔκλαμψιν τῆς δόξης ».

[1410] Βλ. Ιππολύτου, Εις τον Δανιήλ, XVIII, σελ.87, « Εἰπόντος οὖν τοῦ Κυρίου ὥσπερ ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπό ἀνατολῶν καί φαίνει ἕως δυσμῶν.οὕτως ἔσται καί ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου - ἐν τούτω σημαίνων ἑαυτόν εὐδήλως καί προφανῶς μετά δυνάμεως καί δόξης πατρικῆς ἀπό οὐρανῶν μέλλειν παραγίνεσθαι, - οὗτοι ἐν τοῖς ὄρεσι καί ἐν τῇ ἐρήμω ἐζήτουν. Οὐ γάρ οὕτως ἔσται ἡ Δευτέρα αὐτοῦ παρουσία ὁποία ἡ πρώτη ἐγένετο. Τότε γάρ ὡς εὐτελής ἄνθρωπος μόνον ἐφαίνετο, νυνί δέ κριτής τοῦ παντός κόσμου παραγίνεται. Καί τότε παρεγένετο σῶσαι τόν ἄνθρωπον, νῦν δέ παραγίνεται κολάσαι πάντας ἁμαρτωλούς καί τούς εἰς αὐτόν ἠσεβηκότας. Ταῦτα δέ λέγομεν πρός στηριγμόν τῶν πιστῶν ἀδελφῶν, ἵνα μή προλαμβάνωσιν τήν βουλήν τοῦ Θεοῦ … ». Βλ. και Κυρίλλου Αλεξανδρείας, Εις το κατά Ματθαίον, P.G. 72, 449, και Γρηγορίου Παλαμά, Ομιλία Δ΄, Εις το Ευαγγέλιον της Β΄ Παρουσίας του Κυρίου, Ι΄, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 120.

[1411] Βλ. Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Εις το Κατά Ματθαίον, Ομιλία ΟΣΤ΄, Β΄, P.G. 58, 696-697 και Ε.Π.Ε. 12, σελ. 20-1, « Τότε οὖν ἐάν τις ὑμῖν εἴπη, φησίν, Ὧδε ὁ Χριστός ἤ ὧδε, μή πιστεύσητε ». Τέως ἀπό τοῦ τόπου αὐτοῦς ἀσφαλίζεται, λέγων τά ἰδιώματα τῆς αὐτοῦ παρουσίας τῆς δευτέρας, καί τά τῶν πλάνων δείγματα. Οὐ γάρ ὥσπερ ἐν τῇ προτέρᾳ ἐν Βηθλεέμ ἐφάνη, καί ἐν γωνίᾳ μικρᾷ τῆς οἰκουμένης, καί οὐδενός εἰδότος ἐξ ἀρχῆς, οὕτω καί τότε φησίν. ἀλλά φανερῶς καί μετά περιφανείας ἁπάσης, καί ὡς μή δεῖσθαι τοῦ ταῦτα ἀπαγγέλοντος. Οὐ μικρόν δέ τοῦτο σημεῖον τοῦ μή λανθανόντως παραγίνεσθαι ».

[1412] Μεγάλου Αθανασίου, ΒΕΠΕΣ 6, Προς Αντίοχον άρχοντα, σελ. 132.

[1413] Βλ. Μεγάλου Αθανασίου, ΒΕΠΕΣ 6, Προς Αντίοχον άρχοντα, σελ. 132.

7) Η συντριβή του Αντιχρίστου

Το τέλος του Αντιχρίστου περιγράφεται στην πατερική γραμματεία με περισσή σαφήνεια και όχι λιγότερη παραστατικότητα. Οι Πατέρες αναπτύσσουν τη διδασκαλία τους βασιζόμενοι στα χωρία Δαν. 7,11[1414], Ησ. 11,1[1415]. 14,15[1416]. 26,10[1417], Β΄ Θεσ. 2,8[1418] και Απ. 19,20-21 και 20,10[1419].

Η κατάργηση του Αντιχρίστου θα συμβεί ταυτόχρονα με την Β΄ Παρουσία του Κυρίου. Αυτό αποτελεί σταθερή πατερική θέση που στηρίζεται, κυρίως, στην όραση του εβδόμου κεφαλαίου του Δανιήλ, το Ησ. 26,10 και το Β΄ Θεσ. 2,8. Βέβαια, έχει διατυπωθεί και μια άλλη άποψη, που συνδέεται με την χιλιαστική ερμηνεία της σχετικής περικοπής της Αποκάλυψης και, σταδιακά, απορρίφθηκε από την Εκκλησία[1420].

Σύμφωνα με το κείμενο της Β΄ Θεσ. η κατάργηση του Αντιχρίστου θα συντελεστεί πρώτον, με την πνοή του στόματος του Κυρίου και, δεύτερον, με την « επιφάνεια » της παρουσίας Του: « Ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ καί καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ », γράφεται στο ιερό κείμενο.

Κατά τον Άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό ο Αντίχριστος θα καταργηθεί και από μόνη την παρουσία του Κυρίου[1421]. Οι Άγιοι Θεοφύλακτος Βουλγαρίας και Ιωάννης ο Χρυσόστομος περιγράφουν πώς θα γίνει η κατάργηση του Αντιχρίστου με την « επιφάνεια » της παρουσίας του Χριστού. « Όπως, ακριβώς, όταν ξεσπά πυρκαγιά, η φωτιά και μόνο

[1414] « ἕως ἀνηρέθη τό θηρίον καί ἀπώλετο καί τό σῶμα αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυρός » βλέπε Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XXIII, σελ. 204-5, Εις τον Δανιήλ, XIV, σελ. 83 και Μ.Αθανασίου, Προς Αντίοχον Άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 150.

[1415] Ησ. 11,1, « …καί τῷ πνεύματι διά χειλέων ἀνελῇ τόν ἀσεβῆ ». Βλέπε καί Θεοδωρήτου, Ερμηνεία εις την Β προς Θες/νικείς, P.G. 83, 665 C.

[1416] Ησ. 14,15, « … νῦν δέ εἰς ἅδου καταβήση καί εἰς τα θεμέλια τῆς γῆς » βλέπε Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, XVII, σελ. 202-3.

[1417] Ησ. 26,10, « ἀρθήτω ὁ ἀσεβής ἵνα μή ἴδη τήν δόξαν κυρίου ». Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LXIII, σελ. 220, Εις τον Δανιήλ, LV, σελ. 107. Βλ. και Οικουμενίου, Ε.Α., Χ, σελ. 247.

[1418] Β΄ Θεσσαλονικείς 2,8, « …ὅν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ καί καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ». Βλ. και Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, LXIII σελ. 220, Εις τον Δανιήλ Δ΄, LV, σελ. 107, Θεοδωρήτου Κύρου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, Ε΄, ΚΓ΄, P.G. 83, 529, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Η΄, P.G. 82, 665, Ερμηνεία εις τον Δανιήλ, P.G. 81, Ζ΄, ΚΣΤ΄, 1433, Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442-444 και Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Θεοφυλάκτου, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1344. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Μ.Αθανασίου, Αμφιβαλλόμενα, Προς Αντίοχον Άρχοντα, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 150, Οικουμενίου, Ε.Α., Χ, σελ. 247, και Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 66, 936.

[1419] Απ. 20,10, « Καί ἐπιάσθη τό θηρίον καί μετ' αὐτοῦ ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τά σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ … ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τήν λίμνην τοῦ πυρός τῆς καιομένης ἐν θείῳ ». Βλέπε και Ειρηναίου, Έλεγχος, V, σελ. 351.387, Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Μ. Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Σύνοψις ἐπίτομος τῆς Θείας Γραφῆς Παλαιᾶς καί Νέας Διαθήκης, Η' (ΟΓ'), P.G. 28, 428, « Βιβλίον Ἡ. Ἀποκάλυψις Ἰωάννου. Καί τέλος τήν τοῦ Ἀντιχρίστου ἀπώλειαν μετά τοῦ διαβόλου ἑώρακε », Απ. 20,10, « … καί ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτούς ἐβλήθη εἰς τήν λίμνην τοῦ πυρός καί θείου, ὅπου καί τό θηρίον καί ὁ ψευδοπροφήτης, καί βασανισθήσονται ἡμέρας καί νυκτός εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων », Οικουμενίου, Ε.Α., Χ, σελ. 247, και Αρέθα Καισαρείας, Ε.Α., Ξ, 469-70.

[1420] Βλ. στην επόμενη ενότητα, σελ. 312-315.

[1421] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, ο.π., « … καί τό τέλος καί ἡ κατάργησις αὐτοῦ καί ἡ ἀπώλεια, διά τῆς παρουσίας γίνεται τοῦ Κυρίου ».

με την έλευσή της ναρκώνει, ακινητοποιεί και καταστρέφει τα μικρά ζωύφια, ενώ αυτά βρίσκονται ακόμη μακρυά της, έτσι και ο Χριστός και μόνο με την παρουσία του θα καταργήσει και θα αφανίσει τον Αντίχριστο. Αρκεί να παρουσιαστεί ο Κύριος και όλη η δυναστεία του Αντιχρίστου θα έχει ήδη χαθεί. Ο Χριστός θα τερματίσει την απάτη και μόνο με την εμφάνισή του »[1422], γράφει ο Χρυσορρήμων.

Η έκφραση « τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ » που αναφέρει ο Απόστολος Παύλος, δίνει μια ανθρωπομορφική εικόνα που εκφράζει και διασαφηνίζει αυτή την πραγματικότητα. Η δοτική « τῷ πνεύματι » ερμηνεύεται απ' τους Πατέρες με δύο τρόπους. Είτε ως « τῷ ἐπιτάγματι » σαν να προστάζει ο Χριστός και αμέσως να καταργείται ο Αντίχριστος, είτε ως « τῷ ἐμπνεῦσαι καί ἐμφυσῆσαι », οπότε ο Αντίχριστος καταργείται με το φύσημα του Κυρίου. Και στις δυο περιπτώσεις δηλώνεται το ίδιο πράγμα, η κατάργηση του Αντιχρίστου.

Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος αναφέρει πως ο Αντίχριστος θα καταργηθεί « τῶ ἐπιτάγματι »[1423] του Χριστού. Το ίδιο γράφει και ο Θεοδώρητος Κύρου: Ο Κύριος « φθέγξεται μόνον, καί πανωλεθρίᾳ παραδώσει τόν ἀλιτήριον »[1424]. Ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός γράφει πως ο Χριστός θα καταργήσει τον Αντίχριστο « τῷ ῥήματι τοῦ στόματος αὐτοῦ »[1425]. Οι Άγιοι Βικτωρίνος, Ιερώνυμος, Αυγουστίνος και Βέδας γράφουν πως ο Κύριος θα καταργήσει τον Αντίχριστο με την πνοή του στόματός του[1426]. Ο Άγιος Θεοφύλακτος Βουλγαρίας σημειώνει πως ο Χριστός θα καταργήσει τον Αντίχριστο « τῷ ἐπιτάγματι μόνῳ, ἤτοι τῷ ἐμφυσήματι τῷ Πνεύματι Ἁγίῳ γέμοντι »[1427].

[1422] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς επιστολή, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 486-487 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 68, « Καθάπερ γάρ πυρ ἐπελθόν ἁπλῶς τά μικρά ζωύφια και πρό τῆς παρουσίας αὐτῆς πόρρωθεν ὄντα ναρκᾶν ποιεῖ και ἀναλίσκει, οὕτω και ὁ Χριστός τῶ ἐπιτάγματι μόνον και τῆ παρουσία τον ἀντίχριστον ἀναλώσει. Ἀρκεῖ παρεῖναι αὐτόν, και ταῦτα πάντα ἀπόλωλε. Στήσει την ἀπάτην και φανείς μόνον », και Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1344 B.

[1423] Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς επιστολή, Ομιλία Δ΄, Α΄, P.G. 62, 486 και Ε.Π.Ε. 23, σελ. 68.

[1424] Θεοδωρήτου Κύρου, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Β΄, Η΄, P.G. 82, 665, « ἐπιφανείς γάρ, φησί, οὐρανόθεν, φθέγξεται μόνον, καί πανωλεθρίᾳ παραδώσει τόν ἀλιτήριον ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Θεόδωρος Μοψουεστίας θεωρεί πως η φράση « τω πνεύματι του στόματος » τίθεται αντί της δοτικής « τη φωνή » λόγω του ότι εμείς οι άνθρωποι χρησιμοποιούμε την πνοή προκειμένου να αρθρώσουμε λόγο, ως συνεργό « προς την έναρθρον λαλιάν ». Έτσι κατά τον Θεόδωρο Μοψουεστίας ο Κύριος θα καταργήσει τον αντίχριστο « και μόνον επιβοήσας ». Βλ. Θεοδώρου Μοψουεστίας, Εις την Β΄ προς Θες/νικείς, P.G. 66, 936 B, « Ὅν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ. Ἐκείνου, φησί, τοιαῦτα διαπραττομένου κατά τῆς Οἰκουμένης καί πάντας ἀνθρώπους ἀφιστῶντος τῆς εὐσεβείας, ἐξαίφνης ἀπ' οὐρανῶν φανείς ὁ Χριστός καί μόνον ἐπιβοήσας παύσει τῆς ἐργασίας, ὅλον αὐτόν ἀναλώσας. Τοῦτο γάρ λέγει το « τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ » ἀντί τοῦ τῇ φωνῇ, ἀπό τοῦ παρ' ἡμῖν αὐτό εἰρηκώς, ἐπειδή ἡμεῖς τῷ πνεύματι συνεργῷ κεχρήμεθα πρός τήν ἔναρθρον λαλιάν ».

[1425] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Περί Αντιχρίστου, σελ. 442-3.

[1426] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, Ε.Α., Α΄, CCEL, σελ. 345, « " And of His mouth was issuing a sharp two-edged sword "….For the sword arms the soldier, the sword slays the enemy, the sword punishes the deserter…. And Paul speaking of Antichrist to the Thessalonians, says: " Whom the Lord Jesus will slay by the breath of his mouth " », και CCEL, σελ. 22-25, Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΙΒ΄, σελ. 104, Βέδα, Ε.Α., XX, Marshall, σελ. 140 και P.L. 93,193.

[1427] Θεοφυλάκτου, Εξήγησις εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1344. Βλέπε και Αμβροσίου Μεδιολάνων, On the holy spirit, book 3, VII, Ambrose, Selected works and letters, C.C.E.L., σελ. 141-2. Στην ευρύτερη χριστιανική

Τρία είναι τα κύρια στοιχεία που αξίζει να προσέξουμε στο θέμα της κατάργησης του Αντιχρίστου.

Το πρώτο είναι το στοιχείο του αιφνιδιασμού. Το αιφνίδιον της έλευσης του Κυρίου. Όπως, ήδη, αναφέραμε, στη σχετική ενότητα, η Β΄ Παρουσία θα έλθει σε άγνωστο και ανύποπτο χρόνο, ξαφνικά και αιφνιδιαστικά, « ως κλέπτης εν νυκτί ». Βέβαια, απ' την έλευση του Αντιχρίστου, οι « ειδότες », οι χριστιανοί θα γνωρίζουν ότι ο χρόνος της Β΄ παρουσίας του Κυρίου πλησιάζει. Κανείς, όμως, δεν θα είναι σε θέση να προσδιορίσει τον ακριβή χρόνο της. Πολύ περισσότερο ο Αντίχριστος που, σύμφωνα με τον Όσιο Εφραίμ, θα έχει τη γελοία ψευδαίσθηση, πως θα μπορέσει να αντισταθεί στην έλευση του Χριστού[1428].

Το δεύτερο στοιχείο που αξίζει να προσέξουμε είναι το « ακαριαίον » και « στιγμιαίον » της κατάργησης του Αντιχρίστου. Κατά την Β΄ Παρουσία μια ολόκληρη σειρά γεγονότων θα συντελεσθεί, μέσα σε μια μόνο στιγμή, « εν ριπή οφθαλμού ». Δηλαδή μέσα σε χρονικό διάστημα αντίστοιχο αυτού που απαιτείται για το στιγμιαίο ανοιγόκλειμα των οφθαλμών. Μέσα σ' αυτό το διάστημα θα συμβούν η καύση των στοιχείων, η αναγέννηση του κόσμου, η ανάσταση των νεκρών, η συγκέντρωση των ανθρώπων και, βέβαια, η κατάργηση του Αντιχρίστου.

Ταυτόχρονα, λοιπόν, με την επιφάνεια του Δεσπότου Χριστού ο Αντίχριστος θα καταργηθεί και θα γίνει φανερή η απάτη του. « Σαφῶς ἔδειξεν, ὡς εὐθύς ὁ Δεσπότης ἐπιφανείς, φροῦδον ἀποφανεῖ τόν ἀλάστορα, καί τοῖς αἰωνίοις παραδώσει κολαστηρίοις »[1429], γράφει ο Θεοδώρητος Κύρου. Θα ηττηθεί μαζί με τον πάτρωνά του διάβολο « θάττον ή λόγος »[1430], δηλαδή σε χρόνο μικρότερο απ' αυτόν που απαιτείται για την άρθρωση ενός λόγου. Ο Αντίχριστος με τον υπασπιστή του δεν θα προλάβουν καν να αντικρύσουν την φοβερή δόξα Αυτού τον οποίο πολέμησαν, το μεγαλείο του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού. « Ζώντες ἐβλήθησαν εἰς τήν λίμνην τήν καιομένην ἐν θείῳ »[1431], γράφεται στην Αποκάλυψη.

Το τρίτο στοιχείο που αξίζει να προσέξουμε είναι η καταπληκτική ευκολία με την οποία θα επιτευχθεί η ήττα του Αντιχρίστου. Η καταπληκτική ταχύτητα, το « στιγμιαίον » και « ακαριαίον » της κατάργησης του Αντιχρίστου καταδεικνύει και την εκπληκτική ευκολία με την οποία αυτή θα επιτευχθεί. Και, ταυτόχρονα, μαρτυρεί την φοβερή υπεροχή της δύναμης του Χριστού απέναντι στην αδυναμία του Αντιχρίστου. Με την εικόνα της κατάργησης του Αντιχρίστου « τῷ πνεύματι τοῦ στόματος τοῦ Κυρίου », επίσης, καταδεικνύεται, όσο είναι, βέβαια, δυνατόν, το μέγεθος της Δεσποτικής δυνάμεως[1432].

γραμματεία βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., Χ, σελ. 247, « ὁ δέ ἀπόστολος « ὅν ὁ Κύριος ἀνελεῖ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ ». Τί δέ συντομώτερον τοῦ ἐμπνεῦσαι καί ἐμφυσῆσαι τούς ἐχθρούς; ».

[1428] Βλ. Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 114, « και νομίζει ὁ ἄθλιος ἀντιστῆναι τῆ ὥρα ἐκείνη τῆ φοβερᾶ, ὅταν ἔλθη ὁ Κύριος ἐκ τῶν οὐρανῶν, μη εἰδώς ὁ ἄθλιος την ἑαυτοῦ ἀσθένειαν και ὑπερηφανίαν, δι' ἥν και ἐξέπεσεν ».

[1429] Θεοδωρήτου, Αιρετικής κακομυθίας επιτομή, P.G. 83, 529.

[1430] Οικουμενίου, Ε.Α., Χ, σελ. 247. Αντίστοιχες σημερινές εκφράσεις είναι « πριν προλάβει να μιλήσει », « πριν προλάβει να αρθρώσει λέξη ».

[1431] Απ. 19,20.

[1432] Βλ. Θεοδωρήτου Κύρου, Εις την Β προς Θεσ/νικείς, Β΄, Η΄, P.G. 82, 665 C, « Ἔδειξεν ὡς ἐνῆν τό τῆς Δεσποτικῆς δυνάμεως μέγεθος ». Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Β΄ Θεσσαλονικείς, P.G. 66, 936 B, «ἀπό τοῦ παρ' ἡμῖν αὐτό εἰρηκώς, ἐπειδή ἡμεῖς τῷ πνεύματι συνεργῷ κεχρήμεθα πρός τήν ἔναρθρον λαλιάν ».

Σ' αυτό το σημείο οφείλουμε να επισημάνουμε πως η συντριβή του Αντιχρίστου θα συμβεί κατά τρόπο εκ διαμέτρου αντίθετο προς τον αντίστοιχο με τον οποίο θα έχει επιβληθεί. Όπως είδαμε, ο Αντίχριστος θα κυριαρχήσει μετά από μακρόχρονη και επίπονη προσπάθεια και μέσα από μια όχι σύντομη ούτε εύκολη διαδικασία εξαπάτησης, ψεύδους, εξαναγκασμού και διωγμών. Αντίθετα, θα καταργηθεί σε μία μόνο στιγμή με αφάνταστη ευκολία και μόνο απ' την Παρουσία του Κυρίου. Έτσι, όπως, χαρακτηριστικά, γράφει ο ιερός Δαμασκηνός, ο Αντίχριστος αποδεικνύεται ψεύτικος τόσο απ' την αρχή όσο και απ' το τέλος της παρουσίας του[1433].

8) Η καταδίκη του Αντιχρίστου.

Η καταδίκη του Αντιχρίστου θα είναι απόλυτη. Οι λέξεις « αναλώσει » και « καταργήσει », που αναφέρονται στη Β΄ Θεσ/νικείς περιέχουν μια φοβερή δύναμη που δεν αφήνει περιθώρια αμβισβήτησης της ολοκληρωτικής ήττας του Αντιχρίστου. Χαρακτηριστικές είναι και άλλες εκφράσεις που χρησιμοποιούν οι Πατέρες για να περιγράψουν τη συντριβή του Αντιχρίστου, όπως, « ἀργόν ποιήσει »[1434], « καταλύει »[1435], « τέλος, κατάργησις καί ἀπώλεια »[1436].

Οι Άγιοι Ρωμανός και Εφραίμ και ο συγγραφεύς του Περί Συντελείας, ως πιο ποιητικοί, περιγράφουν με περισσή παραστατικότητα την καταδίκη του Αντιχρίστου ενώπιον του θρόνου του Θεού. « Τότε ο δόλιος τύραννος, δεμένος απ' τους αγγέλους οδηγείται προ του βήματος. Μαζί του οδηγούνται οι βοηθοί του, και όσοι πειθάρχησαν σ' αυτόν και δέχτηκαν το χάραγμά του, μαζί με τους δαίμονες και όλους, γενικά, τους ασεβείς και αμαρτωλούς. Και δίδει ο Βασιλεύς την εναντίον τους καταδικαστική απόφαση της αιώνιας κατάκρισης. Και παραδίδονται στο πυρ τό άσβεστον καί τον σκώληκα τον ακοίμητον και το σκότος το εξώτερον »[1437], γράφει ο Άγιος Εφραίμ. Κατά τον Άγιο

[1433] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ε.Π.Ε. 12, σελ. 282, « …οὕτω καί ἀπό τῶν πρώτων καί ἀπό τῶν ὑστέρων διδάσκων αὐτόν εἶναι ψευδῆ ».

[1434] Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εξήγησις εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 124, 1344. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Θεοδώρου Μοψουεστίας, Σχόλια εις την Ά Θες/νικείς, P.G. 66, 936 Β, « ὅλον αὐτόν ἀναλώσαι » « πανωλεθρίᾳ παραδώσει », « παύσει τῆς ἐργασίας ».

[1435] Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου, Εις τον Δανιήλ Ζ΄, P.G. 56, 230, « Οὐκέτι βασιλεία διαδέχεται τοῦτον, ἀλλ' αὐτός ὁ Θεός καταλύει ».

[1436] Βλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Ερμηνεία εις την Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ε.Π.Ε. 12, σελ. 282, « … καί τό τέλος δέ καί ἡ κατάργησις αὐτοῦ καί ἡ ἀπώλεια διά τῆς παρουσίας γίνεται τοῦ Κυρίου ».

[1437] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 128, « Καί ἄγεται ὁ τύραννος, δεδεμένος ὑπό Ἀγγέλων, σύν πᾶσι τοῖς δαίμοσιν, ἐνώπιον τοῦ βήματος, καί οἱ λαβόντες τήν αὐτοῦ σφραγῖδα, καί πάντες οἱ ἀσεβεῖς καί ἁμαρτωλοί δεδεμένοι. Καί δίδωσιν ὁ Βασιλεύς τήν κατ' αὐτῶν ἀπόφασιν τῆς αἰωνίου κρίσεως ἐν τῷ πυρί τῷ ἀσβέστῳ. Πάντες δέ οἱ μή λαβόντες τήν σφραγῖδα τοῦ Ἀντιχρίστου, καί πάντες οἱ ἐν σπηλαίοις, ἀγάλλονται σύν τῷ Νυμφίῳ ἐν παστῷ αἰωνίῳ καί οὐρανίῳ, μετά πάντων τῶν Ἁγίων, εἰς ἀπεράντους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. », Ρωμανού, Εις τήν Β΄ Παρουσίαν, ΙΘ΄, σελ. 273, « Τότε ὁ δόλιος ἄγεται πρό τοῦ βήματος ὑπ' αγγέλων δεσμούμενος σύν πᾶσι τοῖς λειτουργοῖς αὐτοῦ. Ἄγονται δέ ἅμα οἱ αὐτῷ πειθαρχήσαντες καί Χριστόν ἀρνησάμενοι. ὁ ἐχθρός καί οἱ δαίμονες τούτου βληθήσονται εἰς τό πῦρ τό αἰώνιον, οἱ ἀσεβοῦντες ἀποκληροῦνται μετά τοῦ διαβόλου σύν αὐτῷ τάς αἰωνίους ὑπομένοντες κολάσεις. ὅσοι δέ ἐν νόμῳ ἥμαρτον ἑκόντες ἐννόμως καί κριθήσονται. Δικαία ἡ κρίσις σου καί ἀπροσωπόληπτος, κριτά δικαιότατε », και Συναξάριον Κυριακής της Απόκρεω, σελ. 32. Στην

Ιωάννη τον Δαμασκηνό το πυρ στο οποίο θα παραδοθούν δεν θα είναι σαν το γήινο πυρ αλλά θα είναι « οἷον εἰδείη Θεός »[1438].

Στην Αποκάλυψη η καταδίκη του διαβόλου περιγράφεται στο Απ. 19,20, όπου εμφανίζονται ο Αντίχριστος με τον υπασπιστή του και τον διάβολο να βάλλονται « ζῶντες » στην κάμινο του πυρός « τήν καιομένην ἐν πυρί και θείῳ »[1439].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση του Ανδρέα Καισαρείας πως ο Αντίχριστος και ο Υπασπιστής του σε αντίθεση με όλους τους άλλους ανθρώπους δεν θα παραστούν στο φοβερό κριτήριο του Θεού, δεν θα έλθουν « εις κρίσιν », αλλά ως δυσεβείς και αντίθεοι θα αποπεμφθούν κατευθείαν « εις κατάκρισιν ». Η αναφορά της Αποκάλυψης πως ο Αντίχριστος με τον υπασπιστή του θα βληθούν « ζῶντες » [1440] στην κάμινο του πυρός σημαίνει πως αυτοί οι δύο δεν θα προλάβουν να υποστούν τον κοινό θάνατο, δηλαδή τον χωρισμό της ψυχής απ᾽ το σώμα, αλλά θα απαθανατιστούν « ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ » και με άφθαρτο πλέον σώμα θα βληθούν στη γέενα του πυρός όπου θα φλέγονται αιωνίως. Αυτή η « ἀπαθανάτισις » δεν θα είναι τίποτε άλλο απ᾽ τη « μεταλλαγή » που αναφέρει ο Απόστολος Παύλος στην Α΄ Θεσσαλονικείς πως θα υποστούν « ἐν ἀτόμω, ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ » όσοι θα είναι ζωντανοί κατά την Β΄ παρουσία. Πρόκειται για την αλλαγή των σωμάτων από υλικά και φθαρτά σε πνευματικά και άφθαρτα. Μετά την αλλαγή θα παραδοθούν στο πυρ της γεένης[1441].

Η κατάργηση του Αντιχρίστου θα αποτελέσει και την τελική και καλύτερη απόδειξη του ψεύδους και της απάτης του Αντιχρίστου. Δεν θα υπάρχουν πλέον περιθώρια συζητήσεων και αμφισβητήσεων. Η κατάργηση του Αντιχρίστου θα είναι γεγονός. Και η απάντηση σε όσους θα έχουν δεχθεί την απάτη. Και ο θρίαμβος της Εκκλησίας[1442].

ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Περί Συντελείας, XL, σελ. 291, « Τότε ἀχθήσεται ὁ υἱός τῆς ἀπωλείας ἤγουν ὁ διάβολος μετά τῶν δαιμόνων αὐτοῦ καί μετά τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ ὑπό ἀγγέλων αὐστηρῶν καί ἀποτόμων καί παραδοθήσονται τῷ πυρί τῷ ἀσβέστῳ καί τῷ σκώληκι τῷ ἀκοιμήτῳ καί τῷ σκότει τῷ ἐξωτέρῳ ».

[1438] Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου πίστεως, Δ΄, 27, 100, Περί αναστάσεως, Κείμενο-μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Νίκου Ματσούκα, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 452, « καί παραδοθήσεται ὁ Διάβολος καί οἱ δαίμονες αὐτοῦ καί ὁ ἄνθρωπος αὐτοῦ ἤγουν ὁ ἀντίχριστος καί οἱ ἀσεβεῖς καί οἱ ἁμαρτωλοί εἰς τό πῦρ τό αἰώνιον, οὐχ ὑλικόν οἷον τό παρ᾽ ἡμῖν, ἀλλ᾽ οἷον εἰδείη Θεός ».

[1439] Απ. 19,20. Βλ. και Ιερωνύμου, Recensio, CSEL, XX, σελ. 145 και CCEL, σελ. 359, Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΙΔ΄, σελ. 106, Βέδα, Ε.Α., XX, Marshall, σελ. 139-140 και P.L. 93, 193 και Νεοφύτου, Σαφήνεια, Υπόθεσις Ι΄, σελ. 237 και Υπόθεσις ΙΒ΄, σελ. 242. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. Μ. Αθανασίου, αμφιβαλλόμενα, Σύνοψις Αγίας Γραφής, P.G. 28,428-9.

[1440] Απ. 19,20.

[1441] Βλ. Ανδρέα Καισαρείας, Ε.Α., ΝΘ΄, 405-408, « Εἰκός μέν οὖν, ὡς οὗτοι τόν κοινόν οὐκ ἀποθνήσκουσι θάνατον, ἀλλ᾽ ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ἀπαθανατιζόμενοι, τῷ δευτέρῳ θανάτῳ τῇ λίμνῃ τοῦ πυρός καταδικάζονται. ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος περί ἑτέρων οὐ κοιμηθησομένων μέν, μεταλλαγησομένων δέ ἐν ἀτόμῳ ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ. Καί οὗτοι μέν [εἰκός] εἰς κρίσιν ἐλεύσονται. Οἱ δέ παρόντες [δύο], ὡς δυσσεβεῖς καί ἀντίθεοι, οὐκ εἰς κρίσιν, ἀλλ᾽ εἰς κατάκρισιν. Εἰ δέ τισιν οὐ τοῦτο δοκεῖ, διά τό φῆσαι τόν Ἀπόστολον ἀναιρεῖσθαι τόν Ἀντίχριστον τῷ πνεύματι τοῦ θείου προστάγματος, καί τινα τῶν διδασκάλων εἰπεῖν, εὑρίσκεσθαι ἐνίους ζῶντας μετά τήν τοῦ Ἀντιχρίστου ἀναίρεσιν, τούς ὑπό τοῦ Δανιήλ μακαριζομένους ἐροῦμεν ζῶντας. Τούς δέ δύο ἐν ἀφθάρτῳ σώματι μετά τήν καταργηθεῖσαν αὐτῶν ὑπό τοῦ Θεοῦ δυναστείαν, τῷ πυρί τῆς γεένης παραδίδοσθαι. ἥτις αὐτοῖς ἔσται θάνατος καί ἀναίρεσις, τῷ θείῳ τοῦ Χριστοῦ προστάγματι ».

[1442] Βλ. και Ιωάννου Δαμασκηνού, Ερμηνεία εις τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, Ε.Π.Ε. 12, σελ. 282.

9) Η θεωρία της χιλιετίας

Η διατύπωση της θεωρίας περί χιλιετούς βασιλείας των Δικαίων οφείλεται σε εσφαλμένη ερμηνεία του εικοστού κεφαλαίου της Αποκάλυψης. Το δέκατο ένατο κεφάλαιο της Αποκάλυψης κλείνει με την ρίψη του θηρίου και του Ψευδοπροφήτου στην λίμνη του πυρός (Απ. 19,17-21). Στο εικοστό κεφάλαιο που ακολουθεί περιγράφεται η χιλιετής φυλάκιση του σατανά και η βασιλεία των δικαίων γι' αυτό το χρονικό διάστημα. Μετά τα χίλια έτη της βασιλείας των δικαίων ο Σατανάς λύεται, συνάσσει τα έθνη Γωγ και Μαγώγ και επιτίθεται κατά της πόλης των Αγίων. Πυρ κατεβαίνει απ' τον ουρανό και κατακαίει αυτόν και τα έθνη που συμμάχησαν μαζί του. Ο Σατανάς ρίπτεται στην λίμνη που καίγεται με πυρ και θείον. Αυτή ακριβώς η θέση της περικοπής στο κείμενο ξεγέλασε κάποιους ερμηνευτές που θεώρησαν πως τα γεγονότα που περιγράφονται στο εικοστό κεφάλαιο θα συμβούν μετά τα όσα περιγράφονται στο 19^{ο} κεφάλαιο. Παρερμηνεύοντας και άλλες αναφορές της Αγίας Γραφής, όπως π.χ. τις σχετικές με την δεύτερη Ανάσταση ή το δεύτερο θάνατο και συνδυάζοντας διάφορα αγιογραφικά χωρία, υποστήριξαν την θεωρία περί εγκόσμιας χιλιετούς βασιλείας.

Ο πρώτος που διετύπωσε την θεωρία της χιλιετίας ήταν ο αιρετικός Κήρινθος, αυτός, όμως, που την διέδωσε ευρύτερα μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας ήταν ο Παππίας. Σύμφωνα με τον Ευσέβιο, ο Παππίας, ενώ ήταν αρχαίος μαθητής, δεν ήταν ιδιαίτερα έξυπνος. Η μικρόνοιά του τον οδήγησε στην διατύπωση εσφαλμένων θέσεων, οι οποίες λόγω της παλαιότητας και της θέσης του ως μαθητού των μαθητών του Χριστού, θεωρήθηκαν έγκυρες και διαδόθηκαν. Στην συνέχεια ο Αιγύπτιος επίσκοπος Νέπως και άλλοι διετύπωσαν παρόμοιες θέσεις[1443]. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί πως ποτέ η χιλιετία δεν υπήρξε η μόνη εσχατολογική θέση. Ακόμη και στους πρώτους εκκλησιαστικούς χρόνους παράλληλα με την θεωρία της χιλιετίας κηρυσσόταν και η ορθή εσχατολογική διδασκαλία[1444]. Επίσης, δεν είναι άσκοπο να σημειωθεί πως η θεωρία της χιλιετίας διατυπώθηκε και ως αντίδραση σε διδασκαλίες που περιφρονούσαν την ύλη και το ανθρώπινο σώμα. Στην άποψη περί χιλιετίας αντέδρασαν, κυρίως, οι Ωριγένης, Άγιος Διονύσιος Αλεξανδρείας και, αργότερα οι Άγιοι Αυγουστίνος και Ιερώνυμος αλλά και πολλοί άλλοι. Τελικά, η Εκκλησία απέρριψε την υπόθεση της χιλιετίας και, μάλιστα, διετύπωσε την ορθή διδασκαλία για το τέλος του κόσμου στο σύμβολο της πίστεως με την προσθήκη των λόγων « οὗ τῆς βασιλεῖας οὐκ ἔσται τέλος »[1445].

Πολλά επιχειρήματα διατυπώθηκαν για να ανατρέψουν την θεωρία της χιλιετίας. Κατ' αρχήν δεν έχει ισχυρή αγιογραφική βάση. Στηρίζεται σε μία μόνο περικοπή, το εικοστό κεφάλαιο της Αποκάλυψης. Δεν υπάρχουν άλλες γραφικές μαρτυρίες που να την ενισχύουν. Σύμφωνα με άλλα χωρία της Αγίας Γραφής που αναφέρονται στην Δευτέρα Παρουσία, η Βασιλεία του Θεού που έρχεται με την Β΄ Παρουσία του Χριστού δεν θα έχει τέλος[1446]. Η συντέλεια του κόσμου και η Β΄ Παρουσία συμβαίνουν ταυτόχρονα και ακολουθεί η αιώνια Βασιλεία του Θεού.

[1443] Βλ. Αγουρίδου, ο.π., σελ. 444 και Αντωνοπούλου Αναστασίου, Χιλιασμός και χριστιανικά δόγματα, Πάτραι 1946, σελ. 14-19.

[1444] Ο Hill E. Charls στο έργο του Regnum Caelorum, Patterns of Millenial Thought in early Christianity, (Grand Rapids: Eerdmans, 2001) αποδεικνύει πως από τον πρώτο ήδη αιώνα υπήρχαν αρκετές μη χιλιαστικές εσχατολογίες.

[1445] Βλ. Seraphim Rose, Contemporary signs of the end of the world.

[1446] Βλ. Δαν. 2,44 και 7,14, Μθ. 25,46.

Εξάλλου, για τη μοναδική περικοπή της Αποκάλυψης στην οποία στηρίχτηκε η χιλιαστική δοξασία, τελικά, επικράτησε η αλληγορική ερμηνεία. Ο Άγιος Διονύσιος Αλεξανδρείας αγωνίστηκε κατά της χιλιαστικής ερμηνείας της Αποκάλυψης. Ο Άγιος Αυγουστίνος ανέτρεψε την θεωρία της χιλιετίας στην Πολιτεία του Θεού. Ο Άγιος Ιερώνυμος στην διόρθωση της ερμηνείας του Βικτωρίνου στην Αποκάλυψη παρέλειψε το κείμενο που αναφερόταν στην χιλιετία και το αντικατέστησε με χωρία του Αυγουστίνου που δίνουν την ορθόδοξη ερμηνεία των χωρίων. Επίσης, σύμφωνα με την πατερική παράδοση δεν μπορούμε να μιλάμε για χρονική διαδοχή των γεγονότων που περιγράφονται στην Αποκάλυψη. Αυτό είναι κάτι που επισημαίνουν οι άγιοι Βικτωρίνος και Ιερώνυμος και επαναλαμβάνεται στην πατερική ερμηνευτική παράδοση της Αποκάλυψης[1447]. Βέβαια, ο Άγιος Βικτωρίνος, όπως ήδη αναφέραμε, ερμήνευσε χιλιαστικά την συγκεκριμένη περικοπή. Ωστόσο, η χιλιαστική του ερμηνεία διορθώθηκε για να παραθεωρηθεί τελείως στην συνέχεια[1448].

Το βασικό σφάλμα των υποστηρικτών των χιλιαστικών δοξασιών είναι η εφαρμογή της κυριολεκτικής ερμηνείας σε μια περικοπή που είναι εμφανές πως πρέπει να ερμηνευτεί αλληγορικά. Επικρίνοντας την πείσμονα επιμονή τους στην κυριολεκτική ερμηνεία των χιλίων ετών αυτής της περικοπής ο Άγιος Εφραίμ με κάποια αγανάκτηση επισημαίνει πως αν το μεγαλύτερο σχεδόν μέρος απ' όσα γράφει ο Ιωάννης στην Αποκάλυψη, τα είπε « εν παραβολή και αινίγματι », τότε και τα χίλια έτη τα ανέφερε συμβολικά. Και απευθυνόμενος προς τους οπαδούς του χιλιασμού γράφει: « Αλλά εσύ απαιτείς από μένα την αναφορά των χιλίων ετών; Και εγώ θα απαιτήσω από σένα την λυχνία, την λευκή ψήφο, την χλιαρήν πόσιν και τον εμετό που ανέφερε συμβολικά απευθυνόμενος στις επτά εκκλησίες. Αν μου ζητάς εξηγήσεις για την πρώτη ανάσταση των χιλίων ετών και εγώ θα σου ζητήσω εξηγήσεις για τον ωχριούντα ίππον… ». Και συνεχίζει: « Δος μοῖ τάς ἐπτά φιάλας και λάβε τά χίλια ἔτη. Ἀπόδειξον γυναίκα εἶναι πόλιν, καγώ σοῖ περί τῶν χιλίων ἐτών παρέξομαι ἀπόδειξιν… Μή πόλις γεννᾶ; Μή γεννήσασα γίνεται Ἰερουσαλήμ; Μη θηρίον ἐστίν ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας; »[1449].

Ένα άλλο πρόβλημα, που επισημαίνει ο Άγιος Εφραίμ, είναι πως, αν δεχθούμε αυτήν την θεωρία, δημιουργείται πρόβλημα και σε διάφορα άλλα θέματα από διδασκαλίες που σχετίζονται μ' αυτήν. Σύμφωνα με αυτές τις χιλιαστικές αντιλήψεις υπάρχουν δύο

[1447] Βλ. Βικτωρίνου και Ιερωνύμου, CCEL, VII, σελ. 352, « And although the same thing recurs in the phials, still it is not said as if it occurred twice, but because what is decreed by the Lord to happen shall be once for all; for this cause it is said twice. What, therefore, He said too little in the trumpets, is here found in the phials. We must not regard the order of what is said, because frequently the Holy Spirit, when He has traversed even to the end of the last times, returns again to the same times, and fills up what He had before failed to say. Nor must we look for order in the Apocalypse; but we must follow the meaning of those things which are prophesied » και CSEL, VIII, σελ. 86-87, και CCEL, XI, σελ. 355, « Therefore it behooves us diligently, and with the utmost care, to follow the prophetic announcement, and to understand what the Spirit from the Father both announces and anticipates, and how, when He has gone forward to the last times, He again repeats the former ones. And how, what He will do once for all, He sometimes sets forth as if it were done; and unless you understand this, as sometimes done, and sometimes as about to be done, you will fall into a great confusion. Therefore the interpretation of the following sayings has shown therein, that not the order of the reading, but the order of the discourse, must be understood », και CSEL, XI, σελ. 102-105.

[1448] Βλ. Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, ΣΤ΄-ΙΔ΄, σελ. 82-106, Ιερωνύμου, Πρόλογος στην ερμηνεία της Αποκάλυψης του Βικτωρίνου, CSEL 49, σελ. 14-15, « Και επειδή στις επιστολές σου με εκλιπαρείς, δεν θέλω να καθυστερήσω αλλά ούτε θέλω να καταφρονήσω την προσευχή. Αμέσως άνοιξα τα βιβλία των σπουδαίων, και ό,τι βρήκα στα υπομνήματά τους σχετικά με την βασιλεία των χιλίων ετών, τα πρόσθεσα στο μικρό έργο του Βικτωρίνου, σβήνοντας από αυτό τα πράγματα που ερμήνευσε κατά γράμμα », και σελ. 139.141.143.145.147.149.151.153, Βέδα, E.A., Marshall, σελ. 135-139 και P.L. 93, 191-193.

[1449] Εφραίμ, Περί μετανοίας, Έργα Αγίου Εφραίμ του Σύρου, Εκδόσεις « Το περιβόλι της Παναγίας », τ. 5ος, σελ. 75.

θάνατοι, δύο αναστάσεις και δύο ημέρες κρίσης. Άλλοι Χριστιανοί θα είναι στον ουρανό, άλλοι στον Παράδεισο και άλλοι στην Ιερουσαλήμ. Δημιουργείται ένα, πραγματικά, ευφάνταστο σενάριο[1450].

Η σωστή ερμηνεία της περικοπής είναι η εξής: Το δέσιμο του Σατανά είναι η μείωση της δύναμης του Σατανά με την πρώτη Παρουσία του Κυρίου. Το λύσιμο είναι η έλευση του Αντιχρίστου[1451]. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία επαναλαμβάνεται η ίδια θέση, καθώς οι Οικουμένιος, Ανδρέας και Αρέθας, απορρίπτουν την θεωρία της χιλιετούς βασιλείας των δικαίων. Η χιλιετής βασιλεία είναι το διάστημα που θα μεσολαβήσει μεταξύ της ενανθρώπησης του Κυρίου και της έλευσης του Αντιχρίστου[1452].

Στην απόρριψη της θεωρίας της χιλιετίας συνέβαλε και το ότι οι οπαδοί της έδιναν σ' αυτήν μια μάλλον υλική διάσταση[1453]. Επίσης, η χιλιετία συνδέθηκε με χριστολογική αίρεση, που μείωνε το πρόσωπο του Ιησού Χριστού, αφού, σύμφωνα με πολλούς οπαδούς αυτής της αίρεσης, ο Χριστός, μετά το τέλος της χιλιετίας, θα έπαυε να βασιλεύει[1454]. Αυτή η σύνδεση υπήρξε και η κύρια αιτία της σχετικής αναφοράς στο σύμβολο της πίστεως[1455]. Τέλος, θεωρήθηκε πως η διδασκαλία της χιλιετίας προετοιμάζει και την έλευση του Αντιχρίστου[1456].

[1450] Εφραίμ, ο.π., σελ. 71-76. Βλ. Σχετικά και Seraphim Rose, Signs of the end of the world, « it confuses the whole picture of Christian eschatology ».

[1451] Βλ. και Εφραίμ, Περί μετανοίας, Έργα Αγίου Εφραίμ, Εκδόσεις « Το περιβόλι της Παναγίας », τ. 6, σελ. « Οὐκούν λύεται – ὁ διάβολος - ὅταν ἔλθῃ ἐν τῷ Ἀντιχρίστῳ ».

[1452] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., Χ, σελ. 248, « Ἆρα μή τήν χιλιονταετηρίδα τῶν ἀθέων Ἑλλήνων.… Ἄπαγε τῶν οὕτως ὀλεθρίων δογμάτων καί τῇ σκαιότητι τῇ Ἑλληνικῇ προπόντων. … βλέπε σελ. 248-258, Ανδρέα, Ε.Α., ΞΓ', 413-416, και Αρέθα ΧΧ, σελ. 474 « Ὅτι μέν οὖν οὐδέν τούτων ἡ Ἐκκλησία δέδεκται, περιττόν ἐστι καί λέγειν. Ἡμεῖς τοίνυν ἀκούοντες τοῦ Κυρίου προς τούς Σαδδουκαίους λέγοντος, ὅτι ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ, οὕτως οἱ δίκαιοι ἔσονται, καί τοῦ Ἀποστόλου φήσαντος, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι βρῶσις καί πόσις, τόν τοῦ Εὐαγγελικοῦ κηρύγματος χρόνον τήν χιλιετίαν ἐξελάβομεν » και γενικά σελ. 469-474.

[1453] Βλ. Αυγουστίνου, Η πολιτεία του Θεού, Κ΄, Ζ΄, σελ. 86-7, « Η γνώμη αυτή θα ήτο ανεκτή οπωσδήποτε, εάν η παρουσία του Κυρίου θα παρείχεν εις το Σάββατον τούτο των Αγίων πνευματικάς τινας ηδονάς. Κάποτε είχομεν μάλιστα παραδεχθή την γνώμην ταύτην. Αλλά, επειδή ισχυρίζονται, ότι αι ατελεύτηται ανέσεις των αναστάντων θα λάβουν χώρα εις σαρκικά συμπόσια, όπου όχι μόνον δεν θα τηρηθή κανένα μέτρον, αλλά και τα όργια θα υπερβούν εκείνα των Εθνικών, η γνώμη αύτη δεν θα είναι αρμόζουσα παρά διά σαρκικούς μόνον ανθρώπους. Οι πνευματικοί άνθρωποι ονομάζουν τους συμμεριζομένους την γνώμην ταύτην χιλιαστάς … ».

[1454] Βλ. και Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ', ΚΖ', P.G. 33, 909, « Κἄν ποτέ τινος ἀκούσῃς λέγοντος, ὅτι τέλος ἔχει ἡ Χριστοῦ βασιλεία, μίσησον τήν αἵρεσιν· τοῦ δράκοντός ἐστιν ἄλλη κεφαλή, προσφάτως περί τήν Γαλατίαν ἀναφυεῖσα. Ἐτόλμησέ τις λέγειν, ὅτι μετά τό τέλος του κόσμου ὁ Χριστός οὐ βασιλεύει… », και Κατήχησις Δ΄, ΙΕ΄, Κατηχήσεις Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων, Εκδόσεις Ετοιμασία, ο.π., σελ. 92-93, « Οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναβάς Χριστός ἔρχεται πάλιν ἐξ οὐρανῶν, οὐκ ἀπό γῆς. Καί εἶπον, οὐκ ἀπό γῆς. Ἐπειδή πολλοί μέλλουσιν ἀντίχριστοι νῦν ἀπό γῆς ἔρχεσθαι. Ἤδη γάρ, καθώς ἐθεώρησαν, ἤρξαντο πολλοί λέγειν, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός. Καί μέλλει λοιπόν ἔρχεσθαι τό βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, ψευδῆ Χριστοῦ προσηγορίαν ἑαυτῷ προστιθέναι. Σύ δέ μοι τόν ἀληθῆ Χριστόν, τόν υἱόν τοῦ Θεοῦ τόν μονογενῆ, μηκέτι ἀπό γῆς ἐρχόμενον, ἀλλ' ἐξ οὐρανῶν προσδόκα. ὑπέρ ἅπασαν ἀστραπήν καί λαμπηδόνα φωτός τοῖς πᾶσι φαινόμενον, ὑπ' ἀγγέλων δορυφορούμενον, ἵνα κρίνῃ ζῶντας καί νεκρούς, καί βασιλεύοντα βασιλείαν οὐράνιον, αἰώνιον καί ἀτελεύτητον. Ἀσφαλίζου γάρ μοι καί ἐν τούτῳ, ἐπειδή πολλοί εἰσιν οἱ λέγοντες, τέλος εἶναι τῆς Χριστοῦ βασιλείας ».

[1455] Βλ. Gumerlock X. Francis, « Millennialism and the Early Church Councils: Was Chiliasm condemned at Constantinople? », Fides et Historia 36:2 (Summer/Fall 2004), σελ. 83-95.

[1456] Βλ. Ρουφίνου, A commentary on the Apostle' s creed, 34, Theodoret, Jerome, Gennadius and Rufinus: Historical Writings, CCEL, New York 1892, σελ. 556, « As it is said in the creed " and of his kingdom there shall be no end ". So that one who says that Christ' s kingdom shall one day have an end is very far from faith. Yet it behoves us to know that the enemy is wont to counterfeit this salutary advent of Christ with cunning fraud in order to deceive the

10) Ο θρίαμβος της Εκκλησίας

Η συντριβή του Αντιχρίστου θα είναι ο θρίαμβος της Εκκλησίας. Την ένδοξη νίκη του Χριστού θα αναγγείλει το σημείο του σταυρού που θα ανατείλει σ' ολόκληρη τη γη απ' την Ανατολή ως τη Δύση λάμποντας περισσότερο απ' τον ήλιο[1457]. Τότε « σάλπιγξ ηχήσει μέγα καί τα θεμέλια της γης σεισθήσονται »[1458]. Οι Άγγελοι θα επισυνάξουν όλα τα έθνη και θα τα οδηγήσουν στο βήμα του Κριτού[1459]. Πύρινος ποταμός κυλά ορμητικά σαν άγρια θάλασσα και κατακαίει όρη και βουνά, και ο ουρανός τυλίγεται σαν βιβλίο και όλη η γη κατακαίεται. Ο Κύριος έρχεται σαν αστραπή απ' τον Ουρανό με ανείκαστη δόξα, με τάγματα αγγέλων να προπορεύονται « πάντες φλόγες πυρός ὄντες »[1460].

Τότε οι δίκαιοι θα λάμψουν σαν τον ήλιο και οι αμαρτωλοί θα γίνουν κατηφείς και σκυθρωποί. Αναρίθμητες στρατιές Αγγέλων, Άγιοι και Δίκαιοι που κρύφτηκαν στα σπήλαια την εποχή του Αντιχρίστου και δεν δέχτηκαν την σφραγίδα του χαίρονται χαρά μεγάλη και αγάλλονται με τον Νυμφίο Χριστό. Ο Άγιος Εφραίμ σημειώνει: « Φθορά γάρ πᾶσα ἐλήλαται,… αἰώνιον ἔσται ἀεί τό πολίτευμα, ἀτελεύτητον, ἄτρεπτον »[1461].

Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία ο Οικουμένιος γράφει πως όλοι οι δίκαιοι, όσοι αγίασαν προ νόμου, όσοι αγίασαν « εν νόμω » και όσοι νίκησαν το θηρίο, τον Αντίχριστο, θα άδουν την επινίκιο ωδή του Μωυσέως και την ωδή του Αρνίου[1462]: « Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ ἐνδόξως γάρ δεδόξασται. Ἵππον καί ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν. Βοηθός καί σκεπαστής ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν »[1463]· « μεγάλα

---

faithfull, and in the place of the Son of Man, Who is looked for as coming in the majesty of His Father, to prepare the Son of Perdition with prodigies and lying signs, that instead of Christ he may introduce Antichrist into the world, of whom the Lord Himself, warned the Jews beforehand in the Gospels " Because I am come in My Father' s Name …."

[1457] Μθ. 24,30, « Καί τότε φανήσεται τό σημεῖον τοῦ ὑιοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν οὐρανῷ », Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Εις το κατά Ματθαίον, P.G. 124, 416. Στην ευρύτερη χριστιανική γραμματεία βλ. και Περί Συντελείας, XXXVI, σελ. 290, « τό γάρ σημεῖον τοῦ σταυροῦ ἀπό ἀνατολῶν ἕως δυσμῶν ἀνατελεῖ ὑπέρ τήν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου καί μηνύσει τοῦ κριτοῦ τήν ἔλευσιν καί τήν ἐπιφάνειαν … ».

[1458] Στιχηρό των αίνων της Κυριακής της Απόκρεω, Ήχος πλ. του Β΄, Τριώδιον Κατανυκτικόν, Εκδόσεις Φως, Αθήναι α.χ., σελ. 35.

[1459] Μθ. 24,31, « Καί ἀποστελεῖ τούς ἀγγέλους αὐτοῦ μετά σάλπιγγος μεγάλης, καί ἐπισυνάξουσιν τούς ἐκλεκτούς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων ἀπ' ἄκρων τῶν οὐρανῶν ἕως τῶν ἄκρων αὐτῶν ».

[1460] Εφραίμ, Λόγος εις την Παρουσίαν του Κυρίου, σελ. 127.

[1461] Ρωμανού, Εις τήν Β΄ Παρουσίαν, ΚΑ΄, σελ. 274, « Φθορά γάρ πᾶσα ἐλήλαται,… αἰώνιον ἔσται ἀεί τό πολίτευμα, ἀτελεύτητον, ἄτρεπτον ».

[1462] Βλ. Οικουμενίου, Ε.Α., VIII, σελ. 205.

[1463] Εξ. 15,1-2.

καί θαυμαστά τά ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεός ὁ παντοκράτωρ. Δίκαιαι καί ἀληθιναί αἱ ὁδοί σου, ὁ βασιλεύς τῶν ἐθνῶν. Τίς οὐ μή φοβηθῇ, Κύριε, καί δοξάσει τό ὄνομά σου; Ὅτι μόνος ὅσιος, ὅτι πάντα τά ἔθνη ἥξουσι καί προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, ὅτι τα δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν »[1464]. Ο συγγραφεύς του « Περί Συντελείας », απευθυνόμενος στους αναγνώστες του, γράφει για την Βασιλεία των Δικαίων: « Ἔγνωτε χαράν ἀδιάδοχον, ἔγνωτε βασιλείαν ἀσάλευτον, ἔγνωτε τρυφήν ἀγαθῶν τέλος μή ἔχουσαν »[1465].

Αιώνια δοξολογία θα ακολουθήσει στην αιώνια βασιλεία του Κυρίου. Διότι δοξολογία πρέπει στο Αρνίον.

« Καί αὐτοί λαός αὐτοῦ ἔσονται, καί αὐτός ὁ Θεός μετ' αὐτῶν ἔσται,

καί ἐξαλείψει ἀπ' αὐτῶν ὁ Θεός πᾶν δάκρυον ἀπό τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν

καί ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος οὔτε κραυγή οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι ὅτι τά πρῶτα ἀπῆλθον…

Ἰδού καινά ποιῶ πάντα »[1466].

[1464] Αποκάλυψη 15,3-4.
[1465] Περί Συντελείας, XLIII, σελ. 293.
[1466] Απ. 21,3-5.

Επίλογος

Στην εργασία μας εκθέσαμε την διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας για τον Αντίχριστο. Το θέμα που επιλέξαμε να πραγματευτούμε είναι ένα θέμα ευρύτατο. Δεν θέσαμε περιορισμό όσον αφορά την περιοχή ή τον χρόνο δράσης των Πατέρων τα κείμενα των οποίων εξετάσαμε διότι θέλαμε να έχουμε μια ολοκληρωμένη άποψη της πατερικής διδασκαλίας για τον Αντίχριστο και όχι μια μερική και αποσπασματική. Το αλάθητο της Εκκλησίας ευρίσκεται στην οικουμενική και διαχρονική πατερική συμφωνία και όχι στην συμφωνία λίγων μόνο Πατέρων μιας συγκεκριμένης περιοχής και μιας συγκεκριμένης χρονικής περιόδου.

Επίσης, επιλέξαμε, να μην περιορίσουμε την έρευνά μας σε ένα ή σε λίγα υποθέματα του θέματος του Αντιχρίστου. Και αυτή η απόφασή μας καθορίστηκε απ' την επιθυμία μας για συνολική πληροφόρηση πάνω στο ζήτημα της πατερικής διδασκαλίας για τον Αντίχριστο. Θέλαμε την όλη εικόνα και όχι ένα τμήμα της. Τα διάφορα υποθέματα συνδέονται μεταξύ τους. Η σωστή πραγμάτευση του ενός, συχνά, απαιτεί επαρκή ανάπτυξη του άλλου. Για να συμπληρώσεις ένα παζλ πρέπει να διαθέτεις όλα τα κομμάτια.

Βέβαια, είναι απαράβατος κανόνας πως ό,τι κερδίζεις σε εύρος το χάνεις σε βάθος. Κάποια θέματα θα μπορούσαν να αναπτυχθούν περισσότερο, όπως π.χ. το χάραγμα του Αντιχρίστου ή το φαινόμενο της αποστασίας στη σύγχρονη εποχή. Κάτι τέτοιο, όμως, θα ξέφευγε απ' τα όρια της παρούσης εργασίας. Θεωρούμε, πάντως, πως όλα τα θέματα αναπτύχθηκαν με επάρκεια.

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί πως το θέμα του Αντιχρίστου έχει και μια ιδιαιτερότητα. Η απόλυτη ερμηνεία των προφητειών γίνεται μετά την εκπλήρωσή τους. Επομένως, η γνώση που αποκτούμε για την εποχή του Αντιχρίστου απ' την συστηματική έρευνα της διδασκαλίας των Πατέρων πάντοτε θα παραμένει σχετική και ελλιπής σε σχέση με την γνώση που θα προκύπτει, καθώς τα πρωτότυπα γεγονότα θα εκτυλίσσονται στο μέλλον. Έτσι, όσο προχωράμε προς αυτήν την εποχή, στοιχεία της σχετικής πατερικής διδασκαλίας που σήμερα μας φαίνονται δυσνόητα, θα γίνονται σαφή και καταληπτά.

Αν είναι αλήθεια πως η μεγαλύτερη επιτυχία του Σατανά είναι να πείσει τον άνθρωπο ότι δεν υπάρχει, τότε η μεγαλύτερη νίκη του αντιχρίστου διαβόλου θα είναι να

πείσει την ανθρωπότητα πως κανένας Αντίχριστος δεν πρόκειται να έρθει, πως ο Αντίχριστος είναι ένας μύθος. Κάποιους τους έχει ήδη πείσει, ειδικά, στο χώρο της Δυτικής Θεολογίας. Ωστόσο, στον χώρο της Ορθόδοξης Δογματικής Θεολογίας τέτοιες απόψεις δεν χωράνε. Οι πολυάριθμες πατερικές μαρτυρίες δεν επιτρέπουν ούτε σκιά αμφισβήτησης της μελλοντικής έλευσης του θηρίου. Επομένως, όλες οι καθαρά συμβολικές και αλληγορικές ερμηνείες των σχετικών κειμένων της Αγίας Γραφής με βάση την μέθοδο της υψηλής κριτικής (higher criticism) θα πρέπει να κατανοηθούν σαν τέχνασμα του αντιχρίστου Σατανά και όχι σαν συνεισφορά στην επιστήμη της Θεολογίας. Άλλωστε, τί είδους Θεολογία μπορούν να παράγουν άνθρωποι που αμφισβητούν την αλήθεια, την γνησιότητα και την Θεοπνευστία του βασικού κειμένου της Χριστιανικής πίστης, της Αγίας Γραφής;

Στη σύγχρονη εποχή το θέμα του Αντιχρίστου βρίσκεται, αναμφισβήτητα, στην επικαιρότητα περισσότερο από οποτεδήποτε άλλοτε στην ιστορία. Αυτό το γεγονός γεννά μια ευθύνη και συνιστά μια πρόκληση τόσο για την διοίκηση της Εκκλησίας όσο και για την σύγχρονη Θεολογική – και όχι μόνο – σκέψη και διανόηση. Μια ευθύνη, που δεν μπορεί ούτε πρέπει να αγνοηθεί. Και μια πρόκληση, μπροστά στην οποία κανείς δεν μπορεί να μείνει απαθής.

Ας έρθουμε, όμως, στο ζητούμενο· στο « διά ταύτα »· στο « τί δέον γενέσθαι ». Πιστεύουμε πως, κατ' αρχήν, θα πρέπει να ενημερωθεί ο χριστιανικός λαός σχετικά με αυτό το ζήτημα. Το απαιτούν οι καιροί, το ζητά το ίδιο το χριστεπώνυμο πλήρωμα. Η θέση που συχνά ακούμε « εγώ ασχολούμαι με τον Χριστό δεν ασχολούμαι με τον Αντίχριστο », μπορεί ίσως να κατανοηθεί σαν ατομική στάση για λόγους αδυναμίας ή προσωπικής επιλογής, σε καμία περίπτωση, όμως, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή σαν ενδεδειγμένη θέση της θεολογικής διανόησης ή της ηγεσίας της Εκκλησίας. Κατ' αρχήν διότι αν κάποιος ασχολείται με τον Χριστό, αναγκαστικά, θα ασχοληθεί και με τον εσχατολογικό λόγο ή το Ιω. 5,43. Άλλωστε, δεν είναι φρόνιμο να μην ασχολείσαι με κάποιον που, ούτως ή άλλως, ασχολείται μαζί σου. Όταν κάποιος σου επιτίθεται, δεν μπορείς να μην ασχολείσαι. Και, όπως δείξαμε στην σχετική ενότητα, οι Πατέρες προτρέπουν την μελέτη των σημείων του Αντιχρίστου. Επομένως, η πατερική περί Αντιχρίστου διδασκαλία μπορεί και πρέπει να γίνει κτήμα των πιστών. Και γι' αυτό το σκοπό θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν τα πιο σύγχρονα μέσα. Η ιδιαίτερη επικαιρότητα και δημοφιλία του θέματος δύναται να αξιοποιηθεί και για την μετάδοση του συνόλου του ευαγγελικού μηνύματος.

Η ηγεσία της Εκκλησίας, όσον αφορά τη στάση της απέναντι σε θέματα που σχετίζονται με το θέμα του Αντιχρίστου, μέχρι τώρα έχει επιδείξει αξιοθαύμαστη εγρήγορση, νηφαλιότητα και υπευθυνότητα. Καλείται να συνεχίσει να πορεύεται « επί ξυρού ακμής » αποφεύγοντας τόσο την ανεύθυνη αντιχριστομανία και τρομολαγνεία όσο και τον ράθυμο εφησυχασμό και την τεμπέλικη αδιαφορία. Θα πρέπει με σύνεση και προσήλωση να εξακολουθήσει να βαδίζει πάνω στην βασιλική οδό αποφεύγοντας τις παρεκκλίσεις προς τα δεξιά ή προς τα αριστερά.

Η επαλήθευση προφητειών της Αποκάλυψης στις μέρες μας αποδεικνύει την αλήθεια της Εκκλησίας μας, αυξάνει το κύρος της και, ταυτόχρονα, καθιστά επίκαιρο και ισχυροποιεί τον λόγο της. Αυτό της παρέχει μια δυνατότητα για παρέμβαση στα πράγματα. Αν η Εκκλησία είχε, ανέκαθεν, την υποχρέωση να ενεργεί προς όφελος της ανθρωπίνης κοινωνίας για κάθε θέμα και σε όλα τα επίπεδα, πολύ περισσότερο, έχει αυτήν την υποχρέωση σήμερα. Σήμερα, που η κοινωνία την χρειάζεται περισσότερο. Σήμερα, που ακόμη και οι αδιάφοροι θρησκευτικά άνθρωποι βλέπουν με δέος τις προφητείες της

Εκκλησίας να πραγματοποιούνται. Ειδικά, στο ζήτημα της οικολογίας αλλά και της διαφύλαξης της ελευθερίας του ανθρωπίνου προσώπου, ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει είναι κάτι περισσότερο από σημαντικός.

Απ' την άλλη, η Εκκλησία, οπωσδήποτε, δεν πρέπει να παγιδευτεί στο ρόλο της Κασσάνδρας. Ούτε να πέσει θύμα του φαινομένου της αυτοεκπληρούμενης προφητείας και να διευκολύνει, ή έστω να επιτρέψει με την απάθειά της την έλευση μιας απειλής για την ανθρωπότητα, που μπορεί και να μην έχει σχέση με τα εσχατολογικά γεγονότα. Πρέπει να υπερβεί κάθε αίσθημα δειλίας και ηττοπάθειας. Η Εκκλησία που γνωρίζει τα προβλήματα, πριν αυτά προκύψουν, έχει και τις απαντήσεις γι' αυτά τα προβλήματα. Η αντίσταση στον κάθε αντίχριστο και όχι λιγότερο στον Αντίχριστο των εσχάτων πρέπει να είναι πρωταρχικό καθήκον και κύρια αποστολή της, αν η εντολή « αντίστητε τῷ διαβόλω » έχει, όπως και έχει, διαχρονική αξία. Άλλωστε, η αντίσταση στον Αντίχριστο κατά την πρώτη περίοδο της παρουσίας του θα είναι επιτρεπτή, ή εν πάση περιπτώσει δεν θα διώκεται. Και ο Αντίχριστος θα έχει περιορισμένη δύναμη. Θα γνωρίσει το πικρό συναίσθημα της ήττας στη μάχη του ενάντια στους δύο προφήτες. Ακόμη και στη δεύτερη περίοδο της παρουσίας του ο Αντίχριστος θα έχει να αντιμετωπίσει εκτός απ' τις θεήλατες πληγές και την απόρριψη και την οργή των πρώην συμμάχων του.

Επίσης, η Εκκλησία οφείλει να προλαμβάνει τις εξελίξεις και όχι το αντίθετο. Γι' αυτό απαιτείται συνεχής ενημέρωση πάνω σε οποιαδήποτε εξέλιξη που συνδέεται με το θέμα, εγρήγορση, προετοιμασία και κατάρτιση σχεδίου δράσης πριν ανακύψουν τα διάφορα σχετικά προβλήματα.

Η παγκοσμιοποίηση της αντίδρασης απέναντι στις επιθέσεις αντιχριστιανικών κέντρων πρέπει να οριστεί ως ζητούμενο. Απ' τη στιγμή που έχουν παγκοσμιοποιηθεί οι προκλήσεις, είναι αυτονόητο πως θα πρέπει να παγκοσμιοποιηθούν και οι απαντήσεις προς αυτές. Η προσπάθεια αποχριστιανισμού είναι σε γενικές γραμμές και φυλασσομένων των εξαιρέσεων παγκόσμια. Παγκόσμια λοιπόν οφείλει να είναι και η αντίδραση σ' αυτήν την προσπάθεια. Απαιτείται συντονισμός και συνεργασία μεταξύ των Ορθοδόξων Χριστιανικών Εκκλησιών. Μια απόφαση, ένα κείμενο κάποιου πανορθοδόξου οργάνου θ' αποτελούσε και ένα ισχυρό επιχείρημα στις διαπραγματεύσεις των τοπικών Εκκλησιών με τις τοπικές κυβερνήσεις. Η συννενόηση σε κάποιο βαθμό και με άλλες Χριστιανικές ομολογίες πάνω σ' αυτό το θέμα δεν θα πρέπει να αποκλείεται.

Η έλευση του Αντιχρίστου και των αποκαλυπτικών δεινών έχει προφητευθεί και είναι βέβαιο πως, κάποτε, θα συμβεί. Ωστόσο, ο χρόνος της εκπλήρωσης των προφητειών εξαρτάται σε κάποιο βαθμό και από εμάς. Όσο η κοινωνία προσεγγίζει ποιοτικά και πνευματικά τον Αντίχριστο, τόσο τον προσεγγίζει και χρονικά. Όσο περισσότερο βυθίζεται στην αποστασία, τόσο διευκολύνει την άνοδο του Αποστάτη απ' τα τάρταρα του Άδου. Βαδίζοντας, ή μάλλον τρέχοντας προς τον Αντίχριστο είναι βέβαιο πως θα τον συναντήσει γρηγορότερα.

Απ' την άλλη, μια ανάσχεση της αποστασίας θα επέφερε καθυστέρηση της έλευσης του θηρίου. Μια πνευματική απομάκρυνση απ' το πνεύμα του Αντιχρίστου θα είχε ως συνέπεια και την χρονική απομάκρυνση της παρουσίας του. Οφείλουμε, λοιπόν, και γι' αυτό το λόγο να αγωνιστούμε κατά του κινήματος του αντιχριστισμού. Άλλωστε, το « Γενηθήτω το θέλημά Σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καί ἐπί τῆς γῆς »[1467] είναι ένα διαρκές ζητούμενο για την Εκκλησία. Και εδώ ανακύπτει και το ζήτημα της προσωπικής μας

[1467] Μθ. 6,10.

ευθύνης. Η πορεία της κοινωνίας είναι η συνισταμένη της πορείας των ατόμων που την απαρτίζουν. Επομένως, σε κάποιο βαθμό όλοι ελκύουμε ή απομακρύνουμε τον Αντίχριστο πνευματικά και χρονικά όχι μόνο στον ατομικό μας βίο αλλά και στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Βέβαια, σε τελική ανάλυση, την μάχη με τον αντίχριστο δεν μπορείς να την αποφύγεις. Ακόμη και αν δεν ζήσουμε την εποχή του Αντιχρίστου των εσχάτων, όλοι μας καλούμαστε καθημερινά να αντιπαλαίσουμε το πνεύμα του αντιχρίστου, που δρα και ενεργεί διαχρονικά. Και έχουμε να αντιμετωπίσουμε και τους εκπροσώπους του, τους ποικίλους αντιχρίστους που ολοένα και αυξάνονται. Στην ουσία πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, τον Σατανά. Αυτός είναι ο κύριος αντίπαλος. Γι' αυτό και θεωρούμε πως η γνώση της ιστορίας του Αντιχρίστου μπορεί να βοηθήσει τον πιστό και στον προσωπικό του καθημερινό πνευματικό αγώνα. Γιατί, έτσι, ο Χριστιανός γνωρίζει τον αντίπαλό του. Και είναι γνωστό πως προϋπόθεση μιας αποτελεσματικής μάχης είναι η γνώση του αντιπάλου. Πράγματι, μέσα απ' την ιστορία του Αντιχρίστου, γνωρίζουμε ποιός, πραγματικά, είναι ο Σατανάς. Είναι υποκριτής, όπως υποκριτής θα είναι ο Αντίχριστος. Είναι δόλιος και ψεύτης, όπως δόλιος και ψεύτης θα είναι και ο Αντίχριστος. Και μισεί τον άνθρωπο μ' ένα απύθμενο μίσος, όπως θα μισήσει την ανθρωπότητα το τέρας της Αποκάλυψης στο τέλος των καιρών.

« Σοφίας ου κατισχύσει ποτέ κακία »[1468]. Η ιστορία του Αντιχρίστου είναι σε τελική ανάλυση μια τραγική γι' αυτόν ιστορία. Διότι, όσο και αν υψωθεί προσωρινά, η τελική του πτώση θα είναι αβυσσαλέα και μόνιμη. Η δύναμή του είναι μηδαμινή μπροστά στη δύναμη του Θεού. Και το μήνυμα της Αγίας Γραφής είναι μήνυμα ελπίδας. Ωστόσο, υπάρχει κάτι που εμείς οι Χριστιανοί θα πρέπει να φοβόμαστε απ' τον Αντίχριστο. Θα πρέπει να φοβόμαστε μήπως πέσουμε θύματα της απάτης του, θα πρέπει να φοβόμαστε μήπως γίνουμε σαν κι αυτόν, μήπως γίνουμε αντίχριστοι. Διότι το χειρότερο δεν είναι να σε βασανίζει ο Αντίχριστος ή κάποιος αντίχριστος. Το χειρότερο είναι να είσαι εσύ ο αντίχριστος. Και αυτό δεν μπορεί να μας το επιβάλλει κανείς. Η πνευματική μας πορεία εξαρτάται, αποκλειστικά, από εμάς. Είναι στο χέρι μας. Εμείς ορίζουμε την ψυχή μας. Η τελική έκβαση του πνευματικού μας αγώνα θα καθοριστεί απ' την προθυμία και την αγωνιστικότητά μας. Πάντως, πρέπει να παραδεχθούμε πως ο Αντίχριστος θα είναι ένας, εξαιρετικά, δύσκολος αντίπαλος. Αλλά, πολύ περισσότερο, ο Χριστός θα είναι ένας θαυμάσιος, ένας υπέροχος βοηθός, ένας ισχυρότατος σύμμαχος, το σημαντικότερο, ένας στοργικότατος πατέρας. Με την βοήθειά Του θα μπορέσουμε να νικήσουμε τον προαιώνιο εχθρό του ανθρωπίνου γένους. Το φως της αγάπης του Χριστού θα νικήσει το σκότος του μίσους του Αντιχρίστου. Διότι « σοφίας ου κατισχύσει ποτέ κακία ».

[1468] Σοφία Σολομώντος, 7,30.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Φωτογραφικό υλικό

Ο Αντίχριστος
Έργο του Σινιορέλι. Ο Αντίχριστος παριστάται σαν το κακέκτυπο του Χριστού. Ο Σατανάς του υποβάλλει τις ιδέες του.

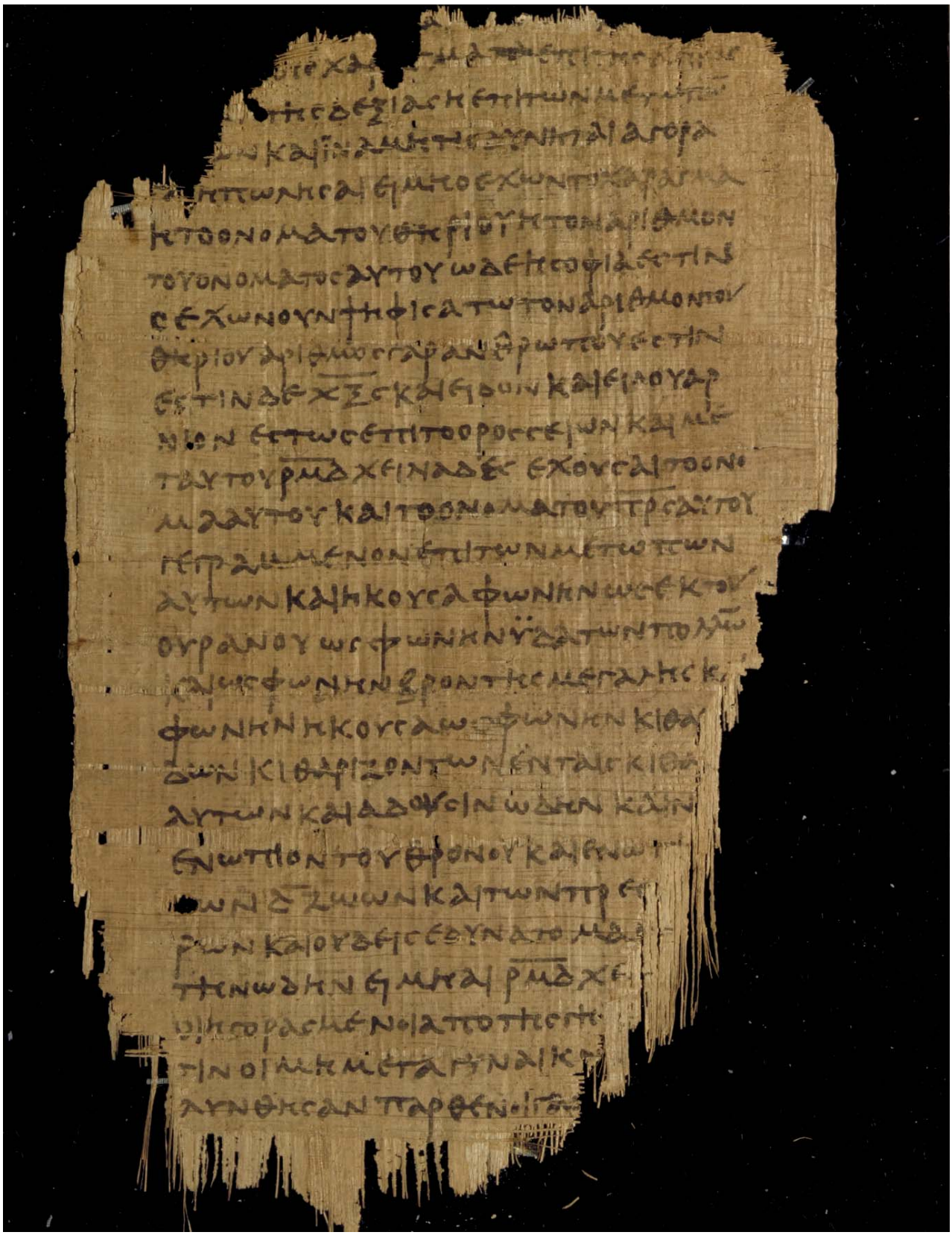

Τοιχογραφία του Luca Signorelli (Cappella Nuova, Cathedral of Orvietto, Itally, 1501 A.D.)[1469].

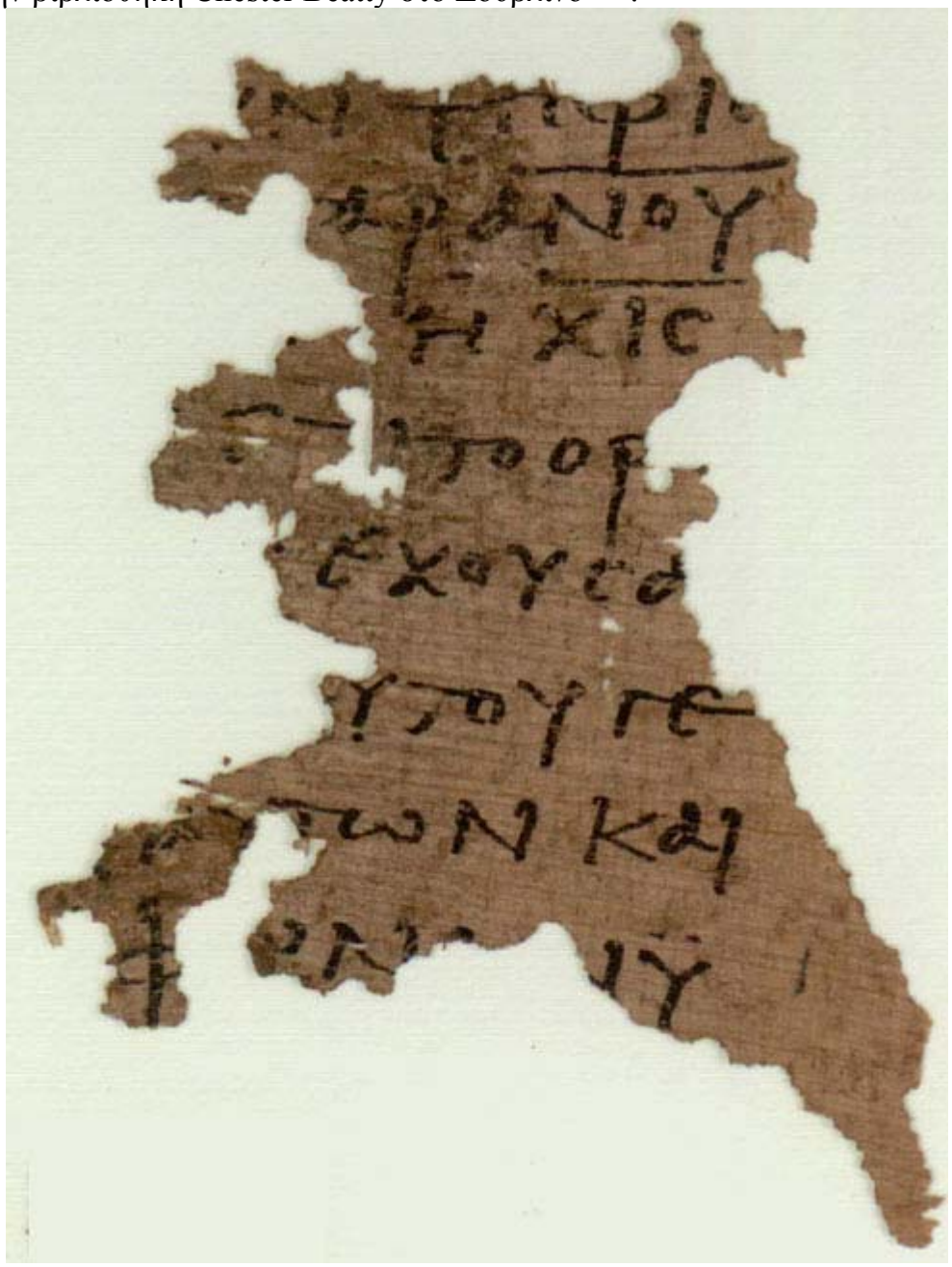
Λεπτομέρεια απ' τον προηγούμενο πίνακα

[1469] Αποσπάστηκε απ' τον διαδικτυκό τόπο http://copiosa.org/images/antichrist_signorelli_XL.jpg. Για την τοιχογραφία βλ. και Sara Nair James, Signorelli and Fra Angelico at Orvieto, Liturgy, Poetry and a vision of the End Time, U.S.A. 2003.

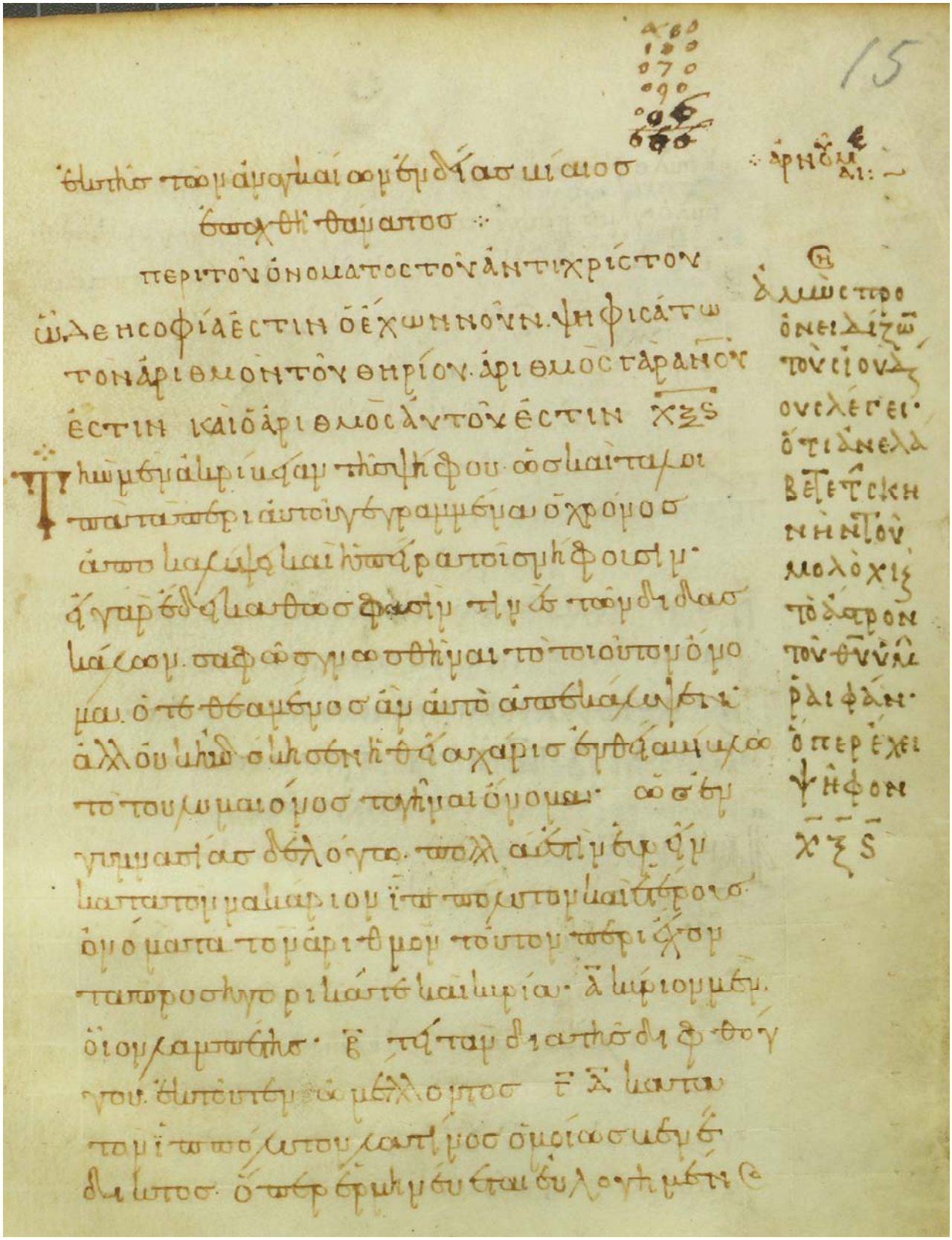
Απόσπασμα απ' τον P^{47} του 3ου μ.Χ. αιώνα (Τα χωρία Απ. 13,16-14,4). Φυλάσσεται στην βιβλιοθήκη Chester Beatty στο Δουβλίνο[1470].

Σπάραγμα του παπύρου της Οξυρύγχου με τον λάθος αριθμό του θηρίου που φυλάσσεται στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης[1471].

[1470] CBL_BPIII_f 7.

[1471] P.Oxy. LXVI 4499. Αποσπάστηκε απ' τον διαδικτυακό τόπο http://www.greatdreams.com/sacred/666_vs_616.htm.

Απόσπασμα απ' τον Κώδικα 44 (10ου αιώνος) της Ι. Μ. Παντοκράτορος Αγίου Όρους με την ερμηνεία του Ανδρέα Καισαρείας στο 13,18 της Αποκάλυψης και παρατηρήσεις του αντιγραφέα[1472].

[1472] K_44_100750_15r.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ἀνδρέα Καισαρείας, « Ἑρμηνεία εἰς τήν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου », P.G. 106, 213-458.

Ἀρέθα Καισαρείας, « Ἐκ τῶν Ἀνδρέα τῶ Μακαριωτάτω Ἀρχιεπισκόπω Καισαρείας Καππαδοκίας εἰς τήν Ἀποκάλυψιν πεπονημένων θεαρέστως, σύνοψις σχολική παρατεθεῖσα ὑπό Ἀρέθα ἀναξίου ἐπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας », J.A.Cramer, Catenae Graecorum Patrum in Novum Testamentum, vol.VIII, Catena in epistolas catholicas, accesserunt Oecumenii et Arethae commentarii in Apocalypsim,Oxford 1840, Childesheim 1967, σελ. 176-496.

Αὐγουστίνου Ἱππώνος, « Ἡ πολιτεία τοῦ Θεοῦ », Μετάφραση-σχόλια, Σωτήριος Δαλέζιος, Ἀθήνα 1964.

Βέδα, Explanatio Apocalypsis, P.L. 93, 129-206.

Βικτωρίνου Πεταβίου και Ιερωνύμου, Commentarii in apocalypsin editio Victorini et Recensio Hieronymi vna cum posteriorum additamentis, ed. Haussleiter, CSEL, 49, σελ. 14-154,
και CCEL, Fathers of the third and fourth centuries, σελ. 344-360.

Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, « Λόγος εἰς τήν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, και περί συντελείας τοῦ κόσμου, καί εἰς τήν παρουσίαν τοῦ Ἀντιχρίστου », Ἅπαντα Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, Εκδόσεις « Το περιβόλι της Παναγίας », Θεσσαλονίκη 1992, τόμος Δ', σελ. 111-128.

Γρηγορίου Παλαμά, Ὁμιλία Δ', Εἰς τό εὐαγγέλιον τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καί περί εὐσπλαγχνίας καί εὐποιίας, Ε.Π.Ε. 9, σελ. 108-139, Εισαγωγή-κείμενον-μετάφρασις-σχόλια Παναγιώτου Κ. Χρήστου.

Διδαχή τῶν δώδεκα ἀποστόλων, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 2, σελ. 215-220.

Θεοδωρήτου Κύρου, Ἑρμηνεία εἰς τόν Δανιήλ, P.G. 81, 1255-1546.
- Ἑρμηνεία εἰς τήν Β΄ προς Θεσσαλονικεῖς, P.G. 82, 657-674.
- Αἱρετικῆς κακομυθίας ἐπιτομή, P.G. 83, 335-556.

Ἰουστίνου, Διάλογος πρός Τρύφωνα Ἰουδαίον, Ε.Π.Ε. Απολογηταί 1, Εισαγωγή-κείμενον-μετάφρασις-σχόλια Παναγιώτου Κ. Χρήστου, σελ. 262-657.

Ιερωνύμου, Εις τον Δανιήλ, P.L. 25, 491-584.

Ἱππολύτου, « Ἀπόδειξις ἐκ τῶν ἁγίων γραφῶν περί Χριστοῦ καί περί ἀντιχρίστου », ΒΕΠΕΣ 6, 197-222.
- Εις τον Δανιήλ, Β.Ε.Π.Ε.Σ. 6, σελ. 25-110.
- αμφιβαλλόμενα, « Λόγος περί τῆς συντελείας τοῦ κόσμου και περί τοῦ ἀντιχρίστου και εἰς τήν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ », ΒΕΠ 6, σελ.276-295.

Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, « Ἔκθεσις ἀκριβής τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως », Δ΄, 26, 99, Περί Ἀντιχρίστου, , Κείμενο-μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια Νίκου Ματσούκα, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 440-445.
- Εἰς τήν Β΄ προς Θεσσαλονικείς, P.G. 95, 917-930.

Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ἑρμηνεία εἰς Δανιήλ τόν προφήτην, P.G. 56, 193-246.
- Ὑπόμνημα εἰς τόν ἅγιον Ματθαῖον τόν εὐαγγελιστήν εἰς ὁμιλίας 90, P.G. 57, 13-472 και P.G. 58, 471-794.
- Ὑπόμνημα εἰς τήν Β΄ προς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολήν, P.G. 62, 467-500.
- Λόγος προς τούς σκανδαλισθέντας ἐπί ταῖς δυσημερίαις, καί περί ἀκαταλήπτου καί κατά Ἰουδαίων, P.G. 52, 479-528.

Κοσμά του Αιτωλού, Διδαχές, στο Μενούνου Β. Ιωάννου, Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ διδαχές και βιογραφία, Η΄ έκδοση, Εκδόσεις Ακρίτα, Αθήνα 2007.

Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Εἰς τό κατά Ματθαίον, P.G. 72, 365-474.
- Εις τό κατά Λουκάν, P.G. 72, 475-950.
- Εἰς τό κατά Ιωάννην, P.G. 73,9-1056 και P.G. 74, 9-756

Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατήχησις ΙΕ΄, Φωτιζομένων, εἰς τό " Καί ἐρχόμενον ἐν δόξῃ κρῖναι ζώντας καί νεκρούς ", P.G. 33, 869-916 και ΕΠΕ 2, σελ. 120-169.

Νεοφύτου Πρεσβυτέρου μοναχοῦ καί ἐγκλείστου περί τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου σαφήνεια διά βραχέων, Ἁγίου Νεοφύτου τοῦ ἐγκλείστου συγγράμματα, τ. Γ', Πανηγυρική Α', ἔκδοση ἱερᾶς βασιλικῆς καί σταυροπηγιακής μονῆς Ἁγίου Νεοφύτου, Πάφος 1999, σελ. 212-247.

Νικηφόρου Καλλίστου Ξανθοπούλου, Συναξάριον Κυριακής τῶν Ἀπόκρεω, Τριώδιον κατανυκτικόν, Εκδόσεις Φως, Αθήναι α.χ., σελ. 32-33.

Νικοδήμου Αγιορείτου, Ερμηνεία εις την Α΄ προς Θεσσαλονικείς, Ερμηνεία εις τας επιστολάς του Αποστόλου Παύλου, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1990.
- Ερμηνεία εις τας καθολικάς επιστολάς, Ορθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1986.

Οἰκουμενίου, « Ἑρμηνεία τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ θεσπεσίου και εὐαγγελιστοῦ και Θεολόγου Ἰωάννου», traditio exegetica graeca 8,Editvs a Marc de Groote, Lovanii in aedibus peeters,1999.

Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ, Εἰς τήν Β΄ Παρουσίαν, Sancti Romani melodi cantica, edited by Paul Maas and A. Trypanis, Oxford, 1963, σελ. 266-275.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγιορείτου μοναχού, Αναίρεσις των θέσεων του κ. Ιωάννου Παλαιτσάκη όπως διετυπώθησαν εις το βιβλίο του με τίτλο « 666 – Αριθμός γάρ ανθρώπου εστι », Άγιον Όρος 2004, στο περιοδικό « Παρακαταθήκη », τ. 54, Μάιος-Ιούνιος 2004.

Αγουρίδη Σάββα, Η αποκάλυψη του Ιωάννη, Ε.Κ.Δ.18, Εκδόσεις Π.Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994.

Αμβράζη Νικολάου, Ο Ραββίνος Ισαάκ Μ., εκδόσεις Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1987.

Αμοιρίδου Ευαγγελίας, Ιστορία της ερμηνείας του αριθμού του θηρίου χξς (666) (Από τα ερμηνευτικά υπομνήματα στην Αποκάλυψη από τον 2^{ο} μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα στην Ανατολική Εκκλησία), Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1998.

Αμπατζοπούλου Φραγκίσκης, Ο άλλος εν διωγμώ, η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία, ζητήματα Ιστορίας και Μυθοπλασίας, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.

Αναγνώστου Νικοδήμου, Αρχιμανδρίτου, Η Αποκάλυψις, Εισαγωγικά, κείμενον-παράλληλα χωρία-ερμηνευτικόν λεξικόν-λεξιλόγιον, Έκδοσις Β΄, Μυτιλήνη 1971.

Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας, Ίχνη από την αναζήτηση του υπερβατικού, Συλλογή θρησκειολογικών μελετημάτων, Ακρίτας, Αθήνα 2004.

Ανδρούτσου Χρ., Δογματική της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας, 2^{η} έκδοση, Αστήρ, Αθήνα α.χ..

Ανθίμου Αλεξανδρουπόλεως, Ερωτήματα για τον Αντίχριστο, για το 666, για τον Ε.Κ.Α.Μ., Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδας, Αθήνα 1996.

Ανθούσης Μοναχής (Προλεγόμενα, μεταγραφή, επιμέλεια), Ο Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, κατά την αφήγηση του διακόνου Προχόρου, Αθήνα 1995.

Η Αποκάλυψη σε τοιχογραφίες, φωτογράφηση Μιχαήλ Ένεφ, Επιμέλεια Θεόδωρος Ιωαννίδης, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1992.

Αργυρίου Αστερίου, « Αναστάσιος ο Γόρδιος καί το σύγγραμμά του Περί Μωάμεθ καί κατά Λατίνων », Επετ. Ετ. Στερεολλαδικών Μελετών 4 (1973).

- « Μαξίμου του Πελοποννησίου, Ερμηνεία Αποκαλύψεως ως απαρχή του ερμηνευτικού κινήματος κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας », Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήναι 1976.
- Les exegeses grecques de l' Apocalypse a l' epoque turque (1453-1821), Θεσσαλονίκη 1982.
- « Εσχατολογική Γραμματεία καί σκέψη κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας », Θεολογία 59 (1988), σελ. 308-322.
- Ζαχαρία του Γεργάνου από την Άρτα, Εξήγησις εις την του Ιωάννου του Υψηλοτάτου Θεολόγου Αποκάλυψιν. Κριτική έκδοση, εισαγωγή και σχόλια, Αθήνα 1991.

Ατματζίδη Χαραλάμπους Γ., Η εσχατολογία στην Β΄ επιστολή Πέτρου, Β.Β. 33, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005.

Αυγουστίνου Καντιώτου, Επισκόπου Φλωρίνης, Κοσμάς ο Αιτωλός, Συναξάριον, διδαχαί, προφητείαι, ακολουθία, Αθήνα 1981, Σταυρός, Έκδοση 6η βελτιωμένη.

Βασιλοπούλου Χαραλάμπους, ο Αντίχριστος , Ορθόδοξος τύπος , 9η έκδοση, Αθήνα, α.χ..

- Η Αποκάλυψις εξηγημένη (το κατά δύναμιν), τόμοι 5 , Ορθόδοξος τύπος, 3η έκδοση, Αθήνα 1981.

Βέλλα Μ. Βασιλείου, Εβραϊκή αρχαιολογία, Αποστολική Διακονία, Έκδοσις Γ΄, Αθήνα 1996.

Βορεινού Δημητρίου, Το DNA του Αντίχριστου, New Time, Αθήνα 2005.

Γαβριήλ Διονυσιάτου, Αἱ ἐν τῷ Ἐξωνάρθηκι τοιχογραφίαι τῆς Ἀποκαλύψεως, « Από τόν κήπον τοῦ Παππού », Εκδόσεις " Το περιβόλι της Παναγίας ", Θεσσαλονίκη 1997.

Γαλάνη Ιωάννη, Η πρώτη επιστολή του Παύλου προς Θεσσαλονικείς, Ε.Κ.Δ. 11Α, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001.

- Η Δευτέρα επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς Θεσσαλονικείς, Ε.Κ.Δ. 11β, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2005.
- Οικολογική κρίση μέσα από την Αποκάλυψη του Ιωάννου, Πεμπτουσία 8 (2002), σελ. 37-43.

Γαλίτη Γεωργίου, Οικολογική κρίση μέσα από την Αποκάλυψη του Ιωάννου, « Πεμπτουσία » 8 (2002), σελ. 37-43.

Γεωργοπούλου Α. Βασιλείου, Πρεσβυτέρου, Πεντηκοστιανών κακοδοξίες, Αθήνα 2004.

Γιαννακοπούλου Ιωήλ, Ερμηνεία της Αποκαλύψεως, Εκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991.

Δεληδήμου Ευαγγέλου, Εισαγωγή-βιογραφία συγγραφέως, Θησαυρός Δαμασκηνού του Υποδιακόνου και Στουδίτου του Θεσσαλονικέως μετά της προσθήκης εν τω τέλει της παραινέσεως προς μοναχούς και ετέρων επτά λόγων και της εξηγήσεως του " Πάτερ ημών ", Έκδοσις επιμεμελημένη και διακεκοσμημένη δι' αγιογραφιών του αγιορειριτικού οίκου Παχωμαίων, Εκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη α.χ..

Δελήμπαση Α.Δ., Η εποχή του Αντιχρίστου, Η αποστασία, η παρουσία του Αντιχρίστου καί η κατάλυσις αυτού, Αθήνα 1974.

Δερβένης Κώστας, Η μαντεία των αστραγάλων, Οι 56 αυθεντικοί χρησμοί των αρχαίων μαντείων, Έσοπτρον, Αθήνα, 2004.

Δεσπότη Σωτηρίου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Το βιβλίο της προφητείας, Λειτουργική και συγχρονιστική ερμηνευτική προσέγγιση, τ. Β΄, Εκδόσεις Άθως, Αθήνα 2007.

Δημητρίου, Οικουμενικού Πατριάρχου, Χαιρετισμός εις το περιβαλλοντολογικό Συνέδριο της Πάτμου το 1988, Εκκλησία, 16 (1988), σελ. 603-604.

Δημοπούλου Γεωργίου, Αρχιμανδρίτου, Η Δευτέρα Παρουσία και ο Αντίχριστος, Σωτήρ, 9η έκδοσις, Αθήνα 1997.

Διονυσίου του εκ Φουρνά, Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης, Εκδόσεις Αντώνη Σταμούλη, Ανατύπωση απ' την εν Πετρουπόλει έκδοση του 1909.

Δωρικού Σ. (Dr Ing.) – Κ. Χατζηγιαννάκη (Δρ. Μηχανολογίας), Το δίγαμμα F, η ιστορία ενός πανάρχαιου φθόγγου της Ελληνικής γλώσσης, Ελεύθερη σκέψις, Αθήνα 2000.

Ελύτη Οδυσσέα, Ιωάννης, Αποκάλυψη, Μορφή στη νέα Ελληνική, Ύψιλον, Αθήνα 2005.

Ευθυμίου (Κ. Στύλιου), Επισκόπου Αχελώου, Άνθρωπος και φυσικό περιβάλλον, Ιστορική και θεολογική θεώρηση του οικολογικού προβλήματος, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2003.

- Το μυστήριον της ανομίας, Ορθόδοξη και Θεολογική θεώρηση του κακού, Αθήνα 2005.

Ζηζιούλα Ιωάννη, Αποκάλυψη και φυσικό περιβάλλον, « Σύναξη » τ. 56, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1995, σελ. 13-21.

Ζιάκα Αγγελικής, Το σιιτικό Ισλάμ, Οι κοινωνικές και πολιτικές του προεκτάσεις στη Μέση Ανατολή, Εκδόσεις Κορνηλίας Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη 2004.

Ζιόμπολα Νεκταρίου, Αρχιμανδρίτου, Ο Ηλίας έρχεται και ο « Μεσσίας » έρχεται, Αθήνα 2002.

Ζορμπά Κωνσταντίνου, Εκκλησία και φυσικό περιβάλλον, Σύγχρονες οικολογικές προσεγγίσεις, εκκλησιαστικές επισημάνσεις, διακηρύξεις, διασκέψεις, βοηθητικό υλικό για το μάθημα της περιβαλλοντικής αγωγής, Εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη 1998.

Ζώρα Γεωργίου, Χρονικόν των Τούρκων Σουλτάνων (κατά τον Βαρβερινό ελληνικόν κώδικα 111), Αθήναι 1958.

Θεοδώρου Ανδρέα, Η περι του Αντιχρίστου ιδέα. Μελέτη βιβλικοθεολογική ιστορικο-δογματική, « Θεολογία » τ. 40.1969, σελ 181-209 και τ. 41.1970 σελ. 88-115,218-239,405-424.
- « Η ώρα του Αντιχρίστου », Παρουσία, Αθήνα 1997.

Θεοδωρήτου Βατοπεδινού, Η εν τέλει του ΙΗ αιώνος συζήτησις περί της ερμηνείας της Ιεράς Αποκαλύψεως, « Εκκλησιαστική Αλήθεια » 9 (1888-1889).

Θεοδωρήτου Ιερομονάχου Αγιορείτου, Ο Αντίχριστος και το χάραγμά του, Ανασκευή των βιβλίων : “ Το χάραγμα του Αντιχρίστου ” του Επισκόπου Μελετίου Καλαμαρά και : “Ο Αντίχριστος, ο αριθμός 666 και η ανησυχία των Χριστιανών ” του Πρωτοπρεσβυτέρου Βασιλείου Βολουδάκη, Έκδοσις Ι.Μ. Ευαγγελισμού Πάρου, Αθήναι 1998.

Ιακώβου Χρήστου, Σιωνισμός – Ο Εβραϊσμός σε μετάβαση. Ο ιδεολογικός μετασχηματισμός στην νεώτερη φάση της Εβραϊκής Ιστορίας, « Σύγχρονος Ιουδαϊσμός » (επιμέλεια Ι. Ροζάνη), Ελληνικά γράμματα, σελ. 107-156.

Ιωαννίδου Βενιαμίν, Αρχιμανδρίτου του πατριαρχικού θρόνου των Ιεροσολύμων, Προσκυνητάριον της Αγίας Γης, Η Αγία Πόλις Ιερουσαλήμ και τα περίχωρα αυτής, Εν Ιεροσολύμοις εκ του τυπογραφείου του πανΑγίου τάφου, 1877, Β΄ Φωτοαναστατική ανατύπωσις, Εκδόσεις Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2004.

Ιωάννου μοναχού Αγιαννανίτου (μετάφραση, πρόλογος, εισαγωγή, σημειώσεις), Βίοι αγνώστων ασκητών, Αγίου Γρηγορίου του Μεγάλου Πάπα Ρώμης του επικαλουμένου Διαλόγου Διάλογοι, Άγιον Όρος 1988.

Ιωσήφ Μοναχού, Περί Συντελείας και Αντιχρίστου, Άγιον Όρος 1987.
- Άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος, Η ουρανόδρομη πορεία του, Άγιον Όρος 1986.

Καϊμάκη Δημητρίου, Ο Ναός του Σολομώντα, Ιστορία-Θεολογία, SIMBO, Θεσσαλονίκη 1995.

Καλύβα Εμμανουήλ, Αρχιμανδρίτου, Όχι αριθμημένοι καί ελεγχόμενοι σκλάβοι, όχι ηλεκτρονικός ολοκληρωτισμός με τις νέες κάρτες – ταυτότητες, Αθήνα 1999.
- Αντιρρήσεις για τις ηλεκτρονικές ταυτότητες, Υπόμνημα προς την επιτροπήν της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος για Σένγκεν-ταυτότητες.

- Έλεγχος σφαλμάτων περί Αντιχρίστου-666, Συμβολή στην ερμηνείαν της Αποκαλύψεως κεφάλαιον 13, Αναίρεσις παρερμηνειών Κων/νου Σιαμάκη στα άρθρα « Νέοι Άνθρωποι » 9 και 16.7.99, Αθήνα 2000.

Καντιώτου Αυγουστίνου, Μητροπολίτου Φλωρίνης, Καιροί Αποκαλύψεως 666, Εκδόσεις « Ο Σταυρός », Β΄ Έκδοση, Αθήναι 1992.

Καραβιδοπούλου Ιω., Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη, Β.Β.1, Θεσσαλονίκη 1993.
- Το κατά Μάρκον Ευαγγέλιο, Ε.Κ.Δ. 2, Θεσσαλονίκη 1993.
- Βιβλικές Μελέτες Γ΄, Β.Β. 28, Θεσσαλονίκη 2004.
- Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα Α΄, Απόκρυφα Ευαγγέλια, Β.Β. 13, Θεσσαλονίκη 2001.
- Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα Β΄, Απόκρυφες Πράξεις, Επιστολές, Αποκαλύψεις, Β. Β. 29, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004.

Καριώτογλου Αλεξάνδρου, Ισλάμ και Χριστιανική χρησμολογία, Από τον μύθο στην πραγματικότητα, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2000.

Κολοβοπούλου Μαρίνας, Οι Ιουδαίοι στις επιστολές του Παύλου και στα έργα του Ιερού Χρυσοστόμου, « Πρακτικά Διεθνούς επιστημονικού Συνεδρίου, Από τον Απόστολο Παύλο στον Ιερό Χρυσόστομο, ΙΓ΄ Παύλεια », Βέροια 2007, σελ. 163-175.

Κουτρουμπέλη Ευαγγέλου, Ο λαοπλάνος, Ένας πρώην μάγος αποκαλύπτει την παγκόσμια εξαπάτηση των σκοτεινών δυνάμεων, Β΄ Έκδοση Συμπληρωμένη, Αθήνα 1994.

Κουτσούκη Δημητρίου, Χριστός, Αντίχριστος, άνθρωπος, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1988.

Κόντογλου Φωτίου, Ευλογημένο καταφύγιο, Ακρίτας, Αθήνα 2000.
- Κόντογλου Φωτίου, Ανθη μυστικά, Εκδόσεις Παπαδημητρίου, Αθήνα 2001.
- Κόντογλου Φώτη, Γίγαντες ταπεινοί, Εκδόσεις Ακρίτας, Θεσσαλονίκη 1991

Κρικώνη Χρίστου, Η αυθεντία της Εκκλησίας, το κύρος της Παραδόσεώς της και η διδασκαλία των Πατέρων, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998.

Λουκάτου Δημητρίου, αντίχριστος, στη Θ.Η.Ε. τ. 2ος, λήμμα αντίχριστος-λαογραφία, σελ. 950.

Μαντζαρίδη Γεωργίου, Η εμπειρική Θεολογία στην οικολογία και την πολιτική, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1994.
- Χρόνος και άνθρωπος, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992.
- « Καί νῦν, ἀγαπητοί ὁ ἀντίχριστος ἐστιν », Σύναξη 29 (1989), σελ. 13-17.

Μαρά Γ. Αναστασίου, Η εσχατολογία του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης, Φιλοσοφικές και θεολογικές πηγές, δευτέρα Παρουσία, παράδεισος, κόλαση, αποκατάσταση, Εκδόσεις Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 2002.

Μαρκάτου Μ. Κοσμά, Το ισοψηφικόν λεξικόν της ελληνικής γλώσσης, Ελληνικός Λόγος, Λάρισα 2005.

Μαρτζέλου Γεωργίου, Ορθόδοξο δόγμα και Θεολογικός προβληματισμός, Μελετήματα δογματικής Θεολογίας Α΄, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993.

Μαυρομάτη Γεωργίου, « Χαρείτε για τη Δευτέρα Παρουσία », Τέρτιος, Έκδοση Α΄, Κατερίνη 1986.

Μελετίου (Μητροπολίτου Νικοπόλεως), Το χάραγμα του Αντιχρίστου στην Ορθόδοξη Παράδοση, Εκδόσεις Ι.Μ.Νικοπόλεως, Ε΄ έκδοση, Πρέβεζα 2000.

Ιερά Μονή Μεγάλου Μετεώρου, Παραχάραξη του χαράγματος, Αναίρεση των θέσεων του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Νικοπόλεως και Πρεβέζης κ. Μελετίου στο βιβλίο του « Το χάραγμα του Αντιχρίστου στην Ορθόδοξη Παράδοση », Άγια Μετέωρα, 1997.

Μουλατσιώτη Νεκταρίου, Πότε θα γίνει η Δευτέρα παρουσία του Κυρίου μας, 16η έκδοση, Τρίκορφο Φωκίδος 1997.

Μουστάκη Γεωργίου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη και το σκάνδαλο του 666, Άγκυρα, Αθήνα 1998.

Μπαλατσούκα Σωτηρίου, οι Άγιοι και το φυσικό περιβάλλον, Θεσσαλονίκη 1996.

Μπελέζου Ι. Κωνσταντίνου, Η « Ερμηνεία » του Οικουμενίου του Σχολαστικού στην Αποκάλυψη του Ιωάννου, Ιστορική και μεθοδολογική προσέγγιση, Εταιρεία των φίλων του λαού, Αθήναι 1999.

Μπούμη Παναγιώτου, Ο επίλογος μιας πορείας, Εκκλησιολογική ερμηνεία των επτά επιστολών της Αποκαλύψεως, Αθήνα 1993.

Μπρατσιώτη Π., Υπόμνημα εις την Αποκάλυψιν του Ιωάννου, Αθήναι 1950.

Παλαιτσάκη Γ. Ιωάννη, 666, αριθμός γάρ ανθρώπου εστιν, Αθήνα 2004.

Παναγοπούλου Αλεξίου, Αρμαγεδών, Μια ορθόδοξη μυθιστορία, Αθήνα 1997.
- Εσχατολογικά, η αλήθεια των προφητειών, ΔΙΨΩ, αρ. 3, Πάτρα 1998.
- Εσχατολογικά, σειρά « Δέηση »,αρ. 5, Πάτρα 1993.

Παναγοπούλου Δημητρίου, Ο δεύτερος Πρόδρομος της Παρουσίας Χριστού, Εκδόσεις Νεκτάριος Παναγόπουλος, Αθήνα α.χ..

Παναγοπούλου Ιωάννου, « " Τί το Πνεύμα λέγει " Η πατερική κατανόηση του βιβλίου της Αποκάλυψης », 1900ετηρίς της Αποκαλύψεως Ιωάννου, Πρακτικά Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου (Αθήναι Πάτμος, 17-26 Σεπτεμβρίου 1995), σελ. 377-386.

Παπαγιαννάκη Κ. Εμμανουήλ, Δημόσιος και ιδιωτικός βίος και πολιτισμός των Βυζαντινών, Αθήνα, α.χ..

Παπαδοπούλου Αντωνίου, Απολλώνιος ο Τυανεύς, Η διά της προβολής του απόπειρα ενίσχυσης του εθνισμού και της καταπολέμησης του Χριστιανισμού, Θεσσαλονίκη 1966.

Παπαλεξανδροπούλου Στέλιου, « Νέα θρησκευτικότητα και εσχατολογία », Εκκλησία και εσχατολογία, Ι.Μ. Δημητριάδος, Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, Χειμερινό πρόγραμμα 2000-2001, Εποπτεία-Συντονισμός ύλης: Παντελής Καλαϊτζίδης, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2001, σελ. 375-394.

Παρθενίου μοναχού Αγιορείτου, Ανησυχητικά σημεία των καιρών, Το χάραγμα της Αποκαλύψεως, Άγιον Όρος 1988.

Προβατάκη Θωμά, ο διάβολος εις την Βυζαντινήν τέχνην, Συμβολή εις την έρευναν της Ορθοδόξου Ζωγραφικής και γλυπτικής, Θεσσαλονίκη 1980.

Ροζάνη Ι. (επιμέλεια), Σύγχρονος Ιουδαϊσμός, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1995.

Σακελλαρίου Θεοδοσίου, Εισαγωγή, μετάφρασις, σχόλια, παρατηρήσεις, Διάλογος του εν Αγίοις Πατρός ημών Γρηγεντίου, Αρχιεπισκόπου Αιθιοπίας μετά του Εβραίου νομοδιδασκάλου Ερβάν βαπτισθέντος ύστερον εις Λέοντα περί της αληθούς πίστεως του Χριστού, Εκδόσεις Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1953.

Σάκκου Στ., « Η γυναίκα του Απ. 12 κατά την ερμηνεία των οκτώ πρώτων αιώνων », Η Αποκάλυψη του Ιωάννη. Προβλήματα φιλολογικά, ιστορικά, ερμηνευτικά, θεολογικά. (Εισηγήσεις Στ΄ Συνάξεως Ορθοδόξων Βιβλικών Θεολόγων, Λευκωσία 1991), σελ. 165-179.

Σεφέρη Γεωργίου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννου, Μεταγραφή, Ίκαρος, Αθήνα 1995.

Σιώτου Μάρκου, Ο αριθμός της ταυτότητας του αντιχρίστου, « Εκκλησία » 64, 1987, σελ. 28-9, 67-70,109-114.

- Το απόρρητον της ημέρας και της ώρας της Δευτέρας Παρουσίας, Θεολογία 58 (1987), σελ. 7-35.

Σκαρτσιούνη Δημητρίου, Οι προφήτες προειδοποιούν, Αποκάλυψις, 5η έκδοση, Αθήνα, α.χ..

- 666, Η σφραγίδα του Αντιχρίστου, Εκδόσεις Αποκάλυψις, Αθήναι.

Σκιαδαρέση Γ. Ιωάννη, Πρεσβυτέρου, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Ερμηνευτικά και Θεολογικά μελετήματα Α΄, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005.

- Λειτουργικές σκηνές και ύμνοι στην Αποκάλυψη του Ιωάννου, Β.Β. 14, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2007.

Σκρέττα Νικοδήμου, Αρχιμανδρίτου, Αποκάλυψις Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, Ποιητική απόδοση στη Νεοελληνική, Τέρτιος, Κατερίνη 1995.

Σωτηροπούλου Χαρ., Ιωάννου ΣΤ΄ του Καντακουζηνού, Κατά Ιουδαίων, Λόγοι εννέα, Εισαγωγή-κείμενον-σχόλια, Έκδοση Β΄, Αθήναι 1990.

Ταμιωλάκη Βασιλείου, Η διδασκαλία του Αρέθα Καισαρείας για τον Αντίχριστο, Διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2001.

Τρεμπέλα Π., Δογματική, τομ. 3ος, Σωτήρ, Αθήνα 1962.

Τσάμη Δημητρίου, Εκκλησιαστική Γραμματολογία, Από την αποστολική εποχή ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1992.
- Εισαγωγή στη σκέψη των Πατέρων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 2005.

Τσελεγγίδη Ι. Δημητρίου, Η Θεολογία της Εικόνας και η ανθρωπολογική σημασία της, Διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1984.

Τσουλκανάκη Ναυκρατίου, Αρχιμανδρίτου, Ο Ευαγγελιστής Ιωάννης στην Παλαιστίνη, Έφεσο και Πάτμο κατά τα δεδομένα της Α.Γ. της εκκλησιαστικής γραμματείας και της τοπικής παράδοσης, Θεσσαλονίκη 1995.

Φίλη Λ.Χ., « Η γλώσσα της Αποκαλύψεως του Ιωάννου », Εισηγήσεις ΣΤ΄ Συνάξεως Ορθοδόξων Βιβλικών Θεολόγων (Λευκωσία 26 Σεπτεμβρίου – 3 Οκτωβρίου 1991): Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Προβλήματα φιλολογικά, ιστορικά, ερμηνευτικά, θεολογικά (Λευκωσία: Ι. Αρχιεπισκοπή Κύπρου, 1993), σελ. 213-225.

Χατζηεφραιμίδη Ειρηναίου, Αρχιμανδρίτου, Αγίου Ειρηναίου, επισκόπου Λουγδούνου, Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως, Εισαγωγή, μετάφραση, Σχόλια, Θεσσαλονίκη 1991.

Χατζηφώτη Ιωάννη, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Οι επιδράσεις και οι επαληθεύσεις της, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 2001.

Χονδροπούλου Σώτου, Ιωάννης ο Θεολόγος, ο υιός της βροντής, Αφηγηματική βιογραφία, Εκδόσεις Καινούργια Γη, Αθήνα 2002.

Χρήστου Παν., Ελληνική Πατρολογία , Τόμοι Α΄- Ε΄, Θεσσαλονίκη, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1978.

Χριστοδούλου, Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος, Η Δευτέρα Παρουσία, Χρυσοπηγή, Γ΄Έκδοση Αθήνα 2007.

Χρυσοστομίδη Σοφιανού, Ταξιδιωτικά ούτως ειπείν, Εστία, Αθήνα 2004.

Ψαρουδάκη Νικολάου, Αντίχριστος 666 καί ΕΚΑΜ, Μήνυμα, Αθήνα 1987.

Ψυχογιού Κ. Δημητρίου, Οι λέξεις και οι αριθμοί, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2004.

Ι. Μ. Προφήτου Ηλιού Σερρών, Ο προφήτης Ηλίας, η φλογερά προσωπικότης των αρχαίων και των εσχάτων χρόνων, Αγιοπατερική προσέγγισις, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000.

Άγιος Μάξιμος ο Γραικός, ο Φωτιστής των Ρώσων, Μετάφρασις-Επιμέλεια, Ι.Μ. Οσίου Γρηγορίου Αγίου Όρους, Αρμός, Αθήνα.

Ιησούς Χριστός η Προσδοκία των εθνών, Εκδόσεις Κάλαμος, Αθήνα 2000.

Οι δαίμονες και τα έργα τους, Ι.Μ. Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής 2005.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexander J. Paul, The byzantine apocalyptic tradition, University of California Press, California, 1985.

Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri, Iran and the rise of its neoconservatives, The politics of Tehran' s silent Revoluton, , Tauris and Co Ltd., London 2007.

Armstrong Karen, Ο εμπόλεμος Θεός, Το χρονικό του φονταμενταλισμού στις μονοθεϊστικές θρησκείες, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα 2002.

Azkoul Michael, Αντιχριστιανισμός, ο νέος αθεϊσμός, Εκδόσεις Πέτρου Μπότση, Αθήνα 1985.

Babinger Franz, Mehmedder, Eroberer und seine Zeit, Μόναχο 1953.

Badilita Cristian, Metamorphoses de l' Antichrist chez les Peres de l' Eglise, Paris 2005.

Baley Alice, Η επανεμφάνιση του Χριστού, Lucis Trust, α.τ.χ..

Barnhart R. David, Living in the Times of the Signs, Bible Prophecy for 21st Century, U.S.A. 2001.

Barker W. John, Comment, « The Ottoman state and its place in world history », Kemal H. Karpat and contributors, Belgium 1974, σελ. 28-34.

Beauseigneur James, Κατ' εικόνα, 1ο μέρος της τριλογίας « Η κλωνοποίηση του Ιησού », Κοχλίας, Αθήνα 2005.

- Η γέννηση μιας εποχής, 2ο μέρος της τριλογίας « Η κλωνοποίηση του Χριστού », Κοχλίας, Αθήνα 2007.

Beitzel J. Barry (γενική επιμέλεια), Βιβλικά, Ο άτλας της Βίβλου, Ένα ταξίδι στην ιστορία και τον πολιτισμό των λαών και χωρών της Βίβλου, Εκδόσεις Κεντικελένη, Αθήνα 2007.

Bloch Ruth, Visionary Republic: Millenial Themes in American Thought (1756-1800), Cambridge, U.K. 1985.

Bodson Gerard, Τα μυστικά της Αποκάλυψης του Ιωάννου, Εκδόσεις Λιβάνη, Μετάφραση Φιλιππάτος Άγγελος, Αθήνα 1999.

Bollet Alfred Jay, Plagues & Poxes, The impact of human history on epidemic disease, Demos Medical Publishing, N. York 2004.

Bousset, The Antichrist legend: A chapter in Jewish and Christian folklore, translated by A.H. Keane, London 1896.

Bray R.S., Armies of Pestilence, The impact of Disease on History, England 2004.

Brown Hardin George, Bede the Venerable, Twayne' s English Authors Series 443 (Boston: Twayne, 1987).

Charles R. H., A critical and exegetical Commentary on the Revelation of St. John, ICC, 1920.

Conrad Cherry, God' s New Israel: Religious interpretations of American Destiny, Chapel Hill, N.C.: Univercity of Carolina Press, 1998.

Daley E. Brian, The hope of the early church, A handbook of patristic eschatology, University Press, Cambridge1991.

Devereux Stephen, introduction, From " old famines " to " new famines ", σελ. 1-27, « The new famines, Why famines persist in an era of Globalization », edited by Stephen Devereux, Routledge Studies in Development Economics, New York 2007.

Devereux Stephen (ed.), The new famines, Why famines persist in an era of Globalization, Routledge Studies in Development Economics, New York 2007.

Durer Albrecht, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, μετάφραση Τοπούζης Κώστας, Επικαιρότητα, Θεσσαλονίκη 2000.

Dzielska Maria, Απολλώνιος ο Τυανεύς, Στο μύθο και την Ιστορία, Μετάφραση Γιώργος Κουσουνέλος, Ενάλιος, 6η Έκδοση, Αθήνα 2001.

Eco Umberto, Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, Παλίμψηστο στον Beato της Liebana, Παρατηρητής, Μετάφραση Ιωαννίδης Θεόδωρος, Θεσσαλονίκη 1995.

- Συνομιλίες για το τέλος του χρόνου, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1999, Μετάφραση Αστερίου Ελένη.

Edkins Jenny, The criminalization of mass starvations: From natural disaster to crime against humanity, « The new famines, Why famines persist in an era of Globalization », edited by Stephen Devereux, Routledge Studies in Development Economics, New York 2007, σελ. 50-66.

Eliot T. S., Η ιδέα μιας χριστιανικής κοινωνίας, Μετάφραση Λένας Παπαθεμελή, Πρόλογος Δαμασκηνού Παπανδρέου, Μητροπολίτου Ελβετίας, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991.
- Αμλετ, Θρησκεία και λογοτεχνία, δύο δοκίμια, Εκδόσεις Έρασμος, σειρά « Θεωρία και κριτική της Λογοτεχνίας », αρ. 13, Αθήνα 1997.

Emmerson R. K., Antichrist in the Middle ages, A study of Medieval Apocalypticism, Art and literature, Seattle University of Washington Press, 1981.

Fantuzzi Marco -Richard Hunter, Ο ελικώνας και το μουσείο, Η Ελληνιστική ποίηση απ' την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου ως την εποχή του Αυγούστου, Μετάφραση Δήμητρα Κουκουζίκη, Μαρία Νούσια, Επιμέλεια Θεόδωρος Παπαγγελής, Αντώνιος Ρεγκάκος Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2005.

Frasseto Michael, The writings of Ademarpeace of 994 and the year 1000, Journal of Medieval , vol. 27, σελ. 241-255.

Frykholm Johnson Amy, Rapture Culture, Left behind in Evangelical America, Oxford University Press, 2004.

Fuller C. Robert, Naming the Antichrist: The history of an American obsession, Oxford University Press, 1996.

Gould Stephen Jay, Ανακρίνοντας τη χιλιετία, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

Greilsammer Ilan, Ο σιωνισμός, Τί γνωρίζω;, Μετάφραση Ευαγγελία Χιώτη, Το Βήμα-γνώση, Αθήνα 2007.

Gumerlock X. Francis, « Millennialism and the Early Church Councils: Was Chiliasm condemned at Constantinople? », Fides et Historia 36:2 (Summer/Fall 2004), σελ. 83-95.

Gunkel Herman, Creation and Chaos in the Primeval Era and the Eschaton, translated by K. William Whitney Jr. Grand Rapids: Eerdmans, 2006 (German ed. 1895).

Gunneweg H. J. Antonius, Η ιστορία του Ισραήλ έως την εξέγερση του Βαρ-Κοχβά, Μετάφραση Ιωάννη Χ. Μούρτζιου, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1997.

M.R. De Haan, Signs of the end times, Kregel Publications, Michigan 1996, (Ανατύπωση απ' την έκδοση του 1951).
- The second coming of Jesus Christ, Kregel Publications, Michigan 1996, (ανατύπωση απ' την έκδοση του 1944).

Hauerwas Stanley, Χριστιανισμός και Αμερικανική πολιτική, Μια κριτική της Χριστιανικής Αμερικής, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Ιωάννης Μπέκος, Εν πλω, Αθήνα 2007.

Haxley Aldous, Θαυμαστός καινούργιος κόσμος, Μέδουσα, Αθήνα 1991.

Hill E. Charls, Regnum Caelorum, Patterns of Millenial Thought in early Christianity, (Grand Rapids: Eerdmans, 2001).

- Antichrist from the tribe of Dan, Journal of Theological Studies, 1995 (46), σελ. 99-117.

Hitchcock Mark, The Apocalypse of Ahmadinejad: The Revelation of Iran' s Nuclear Prophet, Multnomah Books, U.S.A. 2007.

Hughes L, Kevin, Constructing Antichrist, Paul, Biblical Commentary, and the development of doctrine in the early Middle ages, Catholic University of American Press, U.S.A. 2005.

Ifrah Georges, Παγκόσμια Ιστορία των Αριθμών, Η ιστορία μιας μεγάλης Ανακάλυψης, Εκδόσεις Σμυρνιωτάκη, Αθήνα, α.χ..

Inalcik Halil, Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική εποχή, 1300-1600, Μετάφραση Μιχάλης Κοκολάκης, Αλεξάνδρεια, 3η έκδοση, Αθήνα α.χ..

James Sara Nair, U.S.A. 2003, Signorelli and Fra Angelico at Orvieto, Liturgy, Poetry and a vision of the End Time.

Jenks C. Gregory, The origins and early developments of the Antichrist Myth, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1991.

Kepel Gilles, Η επιστροφή του Θεού: Ισλαμικά, Χριστιανικά, Εβραϊκά κινήματα στην επανάκτηση του κόσμου, μετάφραση Γ. Ε. Φασουλάκης, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα 1992.

Duane Gish « Εξέλιξη; Τα απολιθώματα λένε όχι », Εκδόσεις Ιεράς Μητρόπολης Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Πρέβεζα 1985.

Kieckheter Richard, Η μαγεία στο Μεσαίωνα, Εκδόσεις Κωσταράκη, Αθήνα 1991.

Kierren Barry, Ελληνική Καμπαλά, Ο συμβολισμός της Ελληνικής αλφαβήτου και η αριθμολογία στην αρχαιότητα, Αρχέτυπο, Θεσσαλονίκη 2001.

Kinross Lord, Οι οθωμανικοί χρόνοι, η άνοδος και η πτώση της Τουρκικής Αυτοκρατορίας, Μετάφραση-Έκδοση Σπύρου Ονησιφόρου, Λευκωσία 1980.

Klein Βασιλείου, Υφηγητού Πανεπιστημίου Βόννης, Βιβλικές προβληματικές μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Παρέμβαση στο 31ο Ιερατικό Συνέδριο της Ι.Μ. Γερμανίας, Μόναχο, 30.10-02.11.2000
(http://www.orthodoxie.net/gr/Texte/Texte_Varia/Klein_BiblFragestellung_Gr.html).

Kohn Norman, Αγώνες για την έλευση της χιλιετούς βασιλείας του Θεού: Επαναστάτες χιλιαστές και μυστικιστές αναρχικοί του Μεσαίωνα, Νησίδες, Μετάφραση Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη 2006.

Kroumbaher, Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας, μετάφραση Γ. Σωτηριάδου, Αθήνα 1900.

Lacarriere Jacques, Οι ένθεοι, Εκδόσεις Χατζηνικολή, 3η έκδοση, Αθήνα 1999.

Leslie John, The end of the world, the science and ethics of human extinction, London 1996.

Lewis C.S., Χριστιανισμός απλώς, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1992.
- Η τελευταία μάχη, Τα χρονικά της Νάρνια, Βιβλίο 7ον, Κέδρος, Αθήνα 1996.
- Τακτική του διαβόλου, Μετάφρασις Αντωνίου Γαλίτη, Επιμέλεια Γεωργίου Γαλίτη, Εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006.

Lindsey Hal (with C.C.Carlson), The late great planet earth, Zondervan publications, Michigan 1970.
- Satan is alive and well on planet earth, Zondervan publications, U.S.A. 1972.
- The 1980s: Countdown to Armageddon, Bantam Publications, U.S.A. 1982.

McGinn Bernard, Anti-Christ: Two Thousand Years of the Human Fascination with Evil, San Francisco 1994.

Malka Victor, « ΙΣΡΑΗΛ », guides, Γιαλλελής, Αθήνα 1990.

Mansel Philip, Κωνσταντινούπολη, η περιπόθητη πόλη (1453-1924), Οδυσσέας, Αθήνα 1999.

Marrs Texe, Η Νέα Εποχή, Τα σκοτεινά μυστικά της, Μπίμπης, Θεσσαλονίκη α.χ..
- Το μυστηριώδες χάραγμα της Νέας Εποχής, Το Νεοεποχικό Σχέδιο της Παγκόσμιας Κυριαρχίας, Στερέωμα, Θεσσαλονίκη α.χ..

Marvin Yakos, Jesus, Jews and Jihad, U.S.A. 2006.

Melton, J. Gordon, Aum Shinrikyo, *Microsoft® Student* 2006 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2005 Microsoft ® Encarta ® 2006.

Meulenbeld Ben, Βουδιστικοί συμβολισμοί στα θιβετιανά τάνγκα, Κέδρος, Αθήνα 2003.

Miller Timothy, Branch Davidians, *Microsoft® Student* 2006 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2005 και Calvert, Robert A., and Doughty, Robin W. "Texas." *Microsoft® Student* 2006 [DVD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2005.

Mamford Lewis, Η ιστορία των ουτοπιών, Νησίδες, Μετάφραση Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη 1998.

Moret Ross, Potential for Apocalypse, Violence and Eschatology in the Israel-Palestine conflict, Journal of Religion and Society, vol. 10, 2008.

Newman John Henry, The patristic idea of Antichrist, « Tracts for the times » No 83, by members of the University of Oxford, vol. v, 1838-40, London1840.

Newton Isaac, Observations upon the prophecies of Daniel, and the Apocalypse of St. John, Project Gutenberg, 2005.

Nicolle D., Ιστορικός Άτλας του Ισλάμ, Εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα 2004.

Nuseibeh Said, Grabar Oleg, The Dome of the Rock, Rizzoli, New York 1996.

Olmstead A. T., Ιστορία της Περσικής Αυτοκρατορίας, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2002.

Orwell George, 1984, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα α.χ..

Ostogorsky George, Ιστορία του Βυζαντινού κράτους, Εκδόσεις Στέφανος Βασιλόπουλος, Ζ΄ Έκδοση, Αθήνα 2002.

Papini Giovanni, Η ιστορία του Χριστού, Μετάφραση Βασιλείου Μουστάκη, 7η Έκδοση, Εκδόσεις Αστήρ, Αθήνα 2005.

Pascal Blaise, Στοχασμοί, Φιλοσοφική και Θεολογική Βιβλιοθήκη αρ. Δ., Προλεγόμενα-Μετάφραση-Σχόλια-Υποσημειώσεις Νίκου Α. Ματσούκα, εκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999.

Peerbolte L. J. Lietaert, The Antecedents of Antichrist, A Traditio-historical study of the earliest Christian views on eschatological opponets, E. J. Brill, U.S.A 1996.

Pieper Joseph, The end of time: A meditation on the philosophy of history, translated by Michael Bullock, New York, Ignatius Press, San Francisco 1999.

Pink A. W., The Antichrist, C.C.E.L., Grand Rapids, U.S.A. α.χ..

- " A study of dispensationalism and the ninety five theses against dispensationalism ", The apologetics group, 2008.

Relfe Mary Stewart, Το νέο σύστημα χρήματος, Η παγκόσμια οικονομική συνωμοσία, Εκδόσεις Στερέωμα, Θεσσαλονίκη 1993.

Renan Hernest, Ο Αντίχριστος, Μετάφραση Μιχ. Πριονιστή, Εκδόσεις Φαέθων, Αθήνα 1956.

Revault d' allones Olivier, Μουσικές: Παραλλαγές πάνω στην εβραϊκή σκέψη, εκδόσεις Γαβριηλίδη, Αθήνα 2005.

Richardson Joel, Islam' s awaited Messiah, Pleasant Word Publishing, U.S.A. 2006.

Roland Back and Bach Michael, What is the antichrist islam connection?, USA 2007.

Rops Daniel, Η καθημερινή ζωή στην Παλαιστίνη στους χρόνους του Ιησού, Εκδόσεις Παπαδήμα, Σειρά: Λαοί και πολιτισμοί, Μετάφραση Έλλης Αγγέλου, 3η Έκδοση, Αθήνα 2005.

Rose Seraphim, Contemporary Signs of the End of the World, Orthodox Word, 87 (1976), σελ. 6-9.
- Contemporary Signs of the End of the World, αποσπάστηκε απ' τον δικτυακό τόπο www.apostle1.com/pascha_2006/contemporary_signs_of_the_end_times_seraphim_rose1.htm
- Η Αποκάλυψη του Θεού στην ανθρώπινη καρδιά, Εκδόσεις Εγρήγορση, Β΄ Έκδοση, Αθήνα 2004.
- Η Ορθοδοξία και η Θρησκεία του μέλλοντος, Εκδόσεις Εγρήγορση, Αθήνα 2000.

Rowley H.H., Darius the Mede and the four world empires in the book of Daniel, Cardiff, University of Wales, 1959.

Russel Bertrand, Μετά τη γνώση, Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, α.χ..

Sevcenko Ihor, Unpublished byzantine texts on the end of the world about the year 1000 AD, Melanges Gilbert Dagron, Travaux et memoires, 14, σελ. 561-578.

Sherbok Dan Cohn, Messianic Judaism, London 2000.

Singh Simon, Κώδικες και μυστικά, Η σαγηνευτική ιστορία των κρυπτογραφημένων μυνημάτων από την Αρχαία Αίγυπτο ως το internet, Τραυλός, Αθήνα 2003.

Smith Uriah, The prophecies of Daniel and the Revelation, U.S.A. 2004.

Snobelen Stephen D., "A time and times and the dividing of time", Isaac Newton, the Apocalypse and 2060 A.D., History of Science and Technology Programme, University of King's College, Halifax, « www.isaacnewton.org ».
- Statement on the date 2060, « www.isaacnewton.org ».

Soloviev Vladimir, War, progress, and the end of history, including a short story of the Antichrist, three discussions, translated from the Russian by Alexander Bakshy, with a biographical notice by Dr. Hagberg Wright, London, University of London Press, London 1915.

Sutin Lawrence, Η ζωή και το έργο του Άλιστερ Κρόουλυ, Μετάφραση Σοφίας Λειβαδοπούλου, Αρχέτυπο, Αθήνα 2004.

Umar Asim, 3rd world war and Dajjal, , U.S.A. 1957.

Urban Hugh, America left behind, Bush, the neoconservatives and Evangelical Christian Fiction, « Journal of Religion and Society », vol. 8 (2006).

Valliere Paul, Modern Russian Theology, Bukharev, Soloviev, Bulgakov, T & T Clark Ltd, Scotland 2000.

Vern Julius, " Η μέρα ενός Αμερικάνου δημοσιογράφου το 2889 " και " Ο αιώνιος Αδάμ ", Εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα 1991.

Thompson Damian, Waiting for Antichrist, Charisma and Apocalypse in a Pentecostal Church, Oxford University Press, 2005.

Toynbee Arnold, The Ottoman Empire' s place in world history, « The Ottoman state and its place in world history », Belgium 1974, Kemal H Karpat and contributors, σελ. 15 – 28.

Turnbull, Stephen (2003). The Ottoman Empire 1326 – 1699, New York: Osprey Publishing, 2003.

Walters Mark Jerome, Six modern plagues and how we are causing them, U.S.A. 2003.

Benedicta Ward, The Venerable Bede (Harrisburg: Morehouse, 1990).

Weinrich William (ed.), Revelation, Ancient Christian Commentary on scripture, New Testament, XII, Intervarsity Press, 2005.

L. G. Westerink, Nicetas the Paphlagonian on the end of the world, Μελετήματα στη μνήμη Βασιλείου Λαούρδα, Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 177-195.

Wohlberg Steve, Truth left behind, Exposing end-time errors about the Rapture and the Antichrist, Pacific Press Publishing Association, U.S.A. 2001.

Woolf Rosemary, The English Mystery Plays, California 1980.

Τέλος και τω Θεω δοξα!!!